Stanford University Libraries
3 6105 015 686 210

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

Редакторъ Д. Благоевъ.

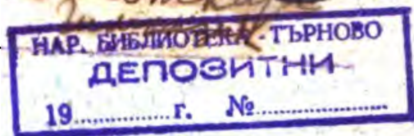

НОВО ВРѢМЕ

София.

Г. VIII.—Януарий—1904 г.

Съдържание:

Друж. Печат. „Трудъ“ — Пловдивъ

Година VIII. Януарий 1904 г. Книжка I.

НОВО ВРѢМЕ

мѣсеченъ прѣгледъ на умствения и обществения животъ.

Пробужданието на българскитѣ пролетарии.

До скоро време нашия буржуазенъ печатъ отричаше правото на сѫществувание на социалистическата партия, защото нѣмало у насъ почва за нейното развитие. Но фактитѣ дойдоха сами да опровергнатъ твърдението на противницитѣ ни. Социалистическиятъ печатъ доказа отдавна, че нашето дрѣбно занаятчийско производство е подровено въ самитѣ си основи и тамъ, дѣто не се е замѣнило отъ едрата индустрия, то е загубило вече своята жизнеспособность и економическа самостойтелность, като е подпаднало напълно подъ законитѣ на капиталистическото производство. Колкото и слабо да бѣше отначало работническото движение, социалистическата партия гледаше съ пълна вѣра въ бѫдащето, защото нейнитѣ дѣйци бѣха увѣрени, че, рано или късно, развитието на капиталистическото производство ще вмъкне пролетаризиранитѣ дребни производители въ манифактурни и индустриални работилници и фабрики и ще създаде отъ тѣхъ първитѣ пионери на работническото движение.

И послѣднитѣ събития напълно подтвърдиха очакванията на социалиститѣ. Всѣки, който слѣди нашия политически и общественъ животъ, знае за това ново движение у насъ, което става все по-често и по-често: работническитѣ стачки. Прѣзъ послѣднитѣ двѣ-три години станаха вече нѣколко голѣми работнически стачки. Такава бѣ стачката въ Варненската памучна фабрика, стачката на работницитѣ отъ захарната фабрика въ София, стачката на Сливенскитѣ тъкачи, на трамвайнитѣ работници въ София и др., — всички голѣми, масови стачки, които обемаха не десятки, а стотини работници. Но работническитѣ стачки особено зачестиха напослѣдъкъ. Тъй, слѣдъ първата стачка на шивачитѣ въ Самоковъ, ние сме свидѣтели на втора такава, по-голѣма и по трайна, на Самоковскитѣ тъкачи. И прѣди да се е завършила послѣднята, която трая вече отъ 6-7 седмици, нова стачка, сѫщо тъй масова, избухва въ Пловдивъ между тютюненитѣ фабрични работници. Вънъ отъ тия голѣми стачки въ чисто индустриални прѣдприятия, ние имахме и имаме всѣки день малки стачки, като тия на печатаритѣ въ Варна, на шивачитѣ въ Видинъ, на обущаритѣ въ Ломъ, на шивачитѣ въ Габрово и др.

Слѣдъ като самата дѣйствителность доказа по най-неотразимъ начинъ наложителната сила, съ която капиталистическото производство и неговитѣ закони обгръщатъ и подчиняватъ всичкитѣ области на нашия животъ, ето вече и самото работническо движение, законенъ плодъ на капиталистическото развитие, идва само да заяви за своето сѫществувание и да се наложи въпрѣки всичко, като една развиваюша се и съ широки переспективи за бѫдаще развитие обществена сила. Сега можемъ да кажемъ, че спора за развитието на капитализма у насъ се упразва, до колкото въ него се отрича туй развитие, защото фактитѣ сѫ по-силни отъ пуститѣ словесни доводи и прѣдъ тѣхната убѣдителность нищо не може да устои.

Класовата борба на пролетарията, която лежи въ основата на теорията и дѣйностьта на социалната демокрация, става вече непосрѣдственъ фактъ. И наедно съ това социалистическата партия, като се сдобива все повече и повече съ истинската основа на своята дѣйность, съзнава своитѣ първи времени отклонения и въ развиваюшето се работническо движение освѣжава своята теория и окончателно и напълно възприема пролетарската тактика.

Ние знаемъ, че политическата сила на нашата партия не бѣше единъ правиленъ изразъ на ръста на работническото движение. Вслѣдствие на много причини, които тукъ не ще излагаме, политическата агитация на социалистическата партия, като не бѣше изразъ на класовата борба на пролетарията, а по-скоро такъвъ на размърдалитѣ се срѣдни производящи класи, почена постепено, въ лицето и дѣйностьта на мнозина отъ своитѣ прѣдставители, да губи своя класовъ пролетарски характеръ. Сѫществено значение въ тая агитация добиваше нашата минимална програма, защото тя именно изразяваше исканията на пропадающитѣ дребни производители, които гласуваха за социалистическитѣ депутати. Максималната програма, крайнитѣ идеали на социалната демокрация се слабо възприемаха отъ нашитѣ избиратели и колкото и старателно да запазвахме ние чистотата на социалистическитѣ си убѣждения, истинско обективно значение въ политическитѣ ни борби добиваха искането и вѫжделенията на дребната буржуазия. Социалистическото съзнание само по себе си бѣ слабо да надделѣе надъ общественитѣ отношения, и то можеше да излѣзе побѣдитель отъ тая борба съ недоразвититѣ капиталистически условия само при едно условие: като потърси истинската обществена основа за своето развитие и разпространение въ работническата класа.

И заговори вече българската работническа класа. Многобройнитѣ самоволни стачки най добрѣ показватъ, че отдавна пролетаризиранитѣ дребни производители се все повече и повече поглъщать отъ капиталистическото или полукапиталистическо (манифактурно) производство и така се създаватъ капиталистически отношения, всрѣдъ които пролетариитѣ чрѣзъ дѣйностьта на социалната демокрация ще се отучать да бѫдатъ слѣпи орѫдия на политическитѣ ни котерии и ще се дисциплинирать и възпитатъ за съзнателна обществена борба. Социалистическата партия, която всрѣдъ подавляющето влияние на дребно буржуазнитѣ обществени отношения, незабѣлѣзано бѣ кривнала въ пѫтя на изражданието, сега вече може да се опомни и въ размърдалото се работничество да намѣри тая именно благоприятна и развиваюшата се срѣда, която единичка ще ѝ усигори нейното бѫдаще.

Социалистическата дѣйность може да спазва своя пролетарски класовъ характеръ, само когато тя изхожда отъ работническитѣ организации. Противорѣчията между селскитѣ или изобщо дребно буржуазни отношения и по-развититѣ градски капиталистически отношения, които за общодѣлцитѣ налагатъ тактиката на „широко, широко, тѣсната" дѣйность, — могатъ да се обезврѣдятъ за социалистическата партия, да се примирятъ въ нейната тактика, само когато тая партийна тактика възприеме за своя основа напълно класовата борба. Класовата борба вече за насъ не е единъ отвлеченъ принципъ, тя е единъ фактъ и ние нѣма освѣнъ да съгласуваме нашата дѣйность съ тоя фактъ за да отстранимъ всичкитѣ колебания и клатушкания и останемъ вѣрни на социалистическия идеалъ.

Пропадающитѣ дребни производители, изцѣло, като обществена класа, не могатъ да бѫдатъ обектъ на социалистическата пропаганда и агитация. Нашата пропаганда и агитация до толкова повлияватъ на тая класа, до колкото тя е подпаднала подъ влиянието на капиталистическото производство, до колкото дребнитѣ производители се пролетаризиратъ и ставатъ възприемчиви за социалистическото учение. Въ дребната буржуазия ние можемъ да печелимъ единици, които само възприематъ пролетарската класова тактика на социалистическата партия. И отъ тая срѣда, дѣто капиталистическитѣ отношения сѫ най-развити, дѣто самото работническо движение дава своитѣ първи симптоми на животъ, отъ тая именно срѣда трѣбва да изхожда всичката дѣйность на социалистическата партия. Градскитѣ пролетарски организации трѣбва да сѫ кадето, дѣто работи постоянно и неуморно социалистическата армия, и само когато теорията и тактиката на социалната демокрация стане плъть и кръвь отъ дѣйността на градскитѣ пролетарски партийни организации, само тогава и партийната дѣйность извънъ работническата срѣда не ще създава колебания въ тактиката, само тогава ще бѫде възможно спазването единството въ партията. Единството на социалистическата партия може да изникне и се осѫществи само върху основата на класовата борба.

Когато огнищата на социалистическата дѣйность сѫ пролетарскитѣ партийни организации, тогава се създаватъ и благоприятни условия за самитѣ партийни дѣйци, теорията на които всѣки моментъ ще се освѣжава и оживява отъ практиката на работническото движение и тѣ не ще рискуватъ да се залутатъ всрѣдъ подавляющето влияние на нашитѣ недоразвити условия. Тогава и политическата агитация, даже когато тя засѣга пропадающитѣ дребни производители, не ще се изражда въ дребно-буржуазно повърхностно политиканствуване. Само върху здравитѣ основи на класовата борба на работническата класа политическата агитация на социалистическата партия може да спази своя истински класовъ пролетарски характеръ. Борбата на соц. партия противъ политическата реакция ще бѫде успѣшна само като класова политическа борба.

Но социалистическата дѣйность въ всичкитѣ си прояви, като пропаганда или като агитация, като литературна или като практическа работа въ прѣдставителнитѣ учреждения, е насочена за пробуждание на класовото политическо съзнание на пролетариитѣ и тѣхната класова политическа борба. По това се отличава социалдемократическата дѣйность отъ проявитѣ на буржуазното и дребно-буржуазно работническо движение, както и отъ тия

на стихийното или чисто професионално работническо движение. Социалъ-демократическата дѣйность, споредъ условията, които я прѣдизвикватъ, и съотвѣтнитѣ срѣдства, съ които си служи, е или пропаганда или агитация. Но както пропагандата, тъй и агитацията на соц. партия се основаватъ на капиталическата експлоатация, тѣ я свързватъ въ съзнанието на работницитѣ съ всичкитѣ прояви и форми на съвременния общественъ и политически животъ и организиратъ пролетариитѣ въ самостойна политическа партия за повсѣмѣстна класова борба съ цѣлото капиталическо общество. Колкото и сложно въ своитѣ организации, колкото всестрано въ своята дѣйность, социалистическото работническо движение, като економическа, политическа и теоритическа борба въ синдикатитѣ, партията и литературата, — изхожда въ своята дѣйность отъ капиталистическата експлоатация и се стреми къмъ нейното прѣмахвание. Теорията на социалната демокрация и нейнитѣ идеали освѣтляватъ всичкитѣ кѫтове на съвременното обществено здание и благодарение именно на това работническото движение може да се развива като едно цѣлно обществено движение, безъ вѫтрѣшни противорѣчия, което изслѣдва условията и дѣйствува съзнателно и планомѣрно.

Но не е достатъчно да се обърне социалистическата партия къмъ работническото движение, за да бѫде тя осигурена противъ бѫдащи грѣшки. За това е нуждно още, щото социалистическата партия да умѣе да направлява своята дѣйность тъй, че да използва размърдванието на работничеството за своето собствено развитие, т. е. да развива дѣятелна и планомѣрна социалъ-демократическа пропаганда и агитация, които ще прѣобръщатъ безсъзнателната зараждающа се борба на българскитѣ работници въ класова политическа борба на организираната въ самостойна партия работническа класа. Работническото движение трѣбва да се развие у насъ само като социалистическо движение. За тая цѣль социалистическата партия ще трѣбва да използва всичкитѣ конфликти между труда и капитала, колкото незначителни и ограничени да сѫ тѣ отъ начало, за пробуждание то на класово съзнание у всичкитѣ пролетарии. Работническата класа трѣбва да се пробуди и отрасне подъ благотворната свѣтлина на социализма.

И наистина, у насъ не сѫществуватъ тия политически традиции, които въ нѣкои развити страни свързватъ часть отъ работническата класа съ либералната буржуазия. Въ тия страни имало е време, когато самата буржуазия въ своето младенчество се е борила противъ феодалната аристокрация и въ тая революционна борба тя е намирала най-силна подкрѣпа въ пролетарията. И трѣбваха дълги десетки години, за да се отдѣли постепено пролетарията отъ буржуазната демокрация, да се освободи отъ революционнитѣ традици на миналото и да застане на почвата на самостоятелната класова политическа борба. — Но това, което другадѣ е добито съ цѣната на дългия исторически опитъ, у насъ трѣбва да бѫде още отначало съзнато и използвано отъ социалистическата партия, за да бѫдатъ спестени много сили и време. И най-послѣ, защо е социалистическата мисъль, ако не затова да изучава проявитѣ на работническото движение въ развититѣ страни, да използва добитата практика и установенитѣ чрѣзъ нея истини, и, като освѣтлява нашата дѣйствителность съ науката, да я оплодотворява съ съзнателното отправяние на социалистическата дѣйность?

Нашата буржуазия, до колкото тя се е отдѣлила и формирала като

класа, нѣма революционно минало. И задачата на социалистическата партия е да отдѣля пролетариитѣ не отъ нѣкои голѣми, силни и съ историческо минало политически партии, а отъ нашитѣ политически котерии, у които освѣнъ хашническитѣ апетити нѣма нищо друго постоянно, които си мѣнятъ програмитѣ всѣкидневно за да могатъ да останатъ вѣрни на единичнитѣ си ръководни подбудители: грабителскитѣ инстинкти. Това, отъ което социалистическата партия трѣбва да откѫсне българскитѣ пролетарии, то е еснафското минало на тия пролетарии, то е тая дребно-буржуазна обществена срѣда и тия понятия, всрѣдъ които сѫ отрасли и въ които тѣ още живѣятъ. Отъ първия моментъ на участие въ обществено-политическитѣ борби, българскитѣ пролетарии има да се срѣщнатъ отъ една страна съ неорганизираната и грабителска дѣйность на буржуазнитѣ политически котерии, отъ друга — съ ясно разграничената и послѣдователна въ своята политика социалистическа партия. Послѣдната има всичкитѣ прѣдимства и всичкитѣ шансове да спечели подръжката на българския пролетариятъ.

Обаче, българскитѣ пролетарии донасятъ съ себе си въ социалистическата партия, както помѣнахме, въжделенията и понятията на пропадающата дребна буржуазия. Въ по-развититѣ страни, пролетариитѣ отъ дълги години живѣятъ и се борятъ като пролетарии, тѣхнитѣ дѣди и бащи сѫ участвували въ всичкитѣ революции на послѣднитѣ столѣтия, живѣли сѫ, борили и умрѣли като пролетарии. Въ тия страни пролетариитѣ сѫ разбрали вече, че тѣхъ дѣли отъ капиталистическото общество цѣла една пропасть, че това общество създава економическа невъзможность за пролетариитѣ да прѣминатъ въ класата на капиталиститѣ, че тѣ, пролетариитѣ, има да се борятъ като пролетарии, като членове на една класа, на работническата класа. Но въ напрѣдналитѣ страни, колкото и да сѫ останали назадъ ново-пролетаризиранитѣ дребни производители въ своитѣ понятия, щомъ попаднатъ въ грамаднитѣ културни индустриални центрове, подпадатъ и подъ влиянието на всички благоприятни условия, които прѣсъздаватъ понятията на пролетария и го вкарватъ въ редоветѣ на борящия се съзнателенъ пролетариятъ.

У насъ работницитѣ сами, или тѣхнитѣ бащи, сѫ били неотдавна дребни производители. Външната индустриална конкуренция или вѫтрѣшната индустрия ги е съсипала и довела до положението на наемни работници, но тѣ още вѣрватъ и се надѣватъ съ пестение и трудъ да се издигнатъ отново до положението на дребни самостоятелни производители. Самата срѣда, всрѣдъ която живѣятъ, подържа тия дребно-буржуазни въжделения въ работницитѣ и въ всѣки случай послѣднитѣ изпитватъ задържающето влияние на тия еснафски понятия, които изникватъ на почвата на тия въжделения. Борбата, ожесточената борба, борбата на животъ и смърть, която се води между дребното и едро производство у насъ, има гибелни послѣдствия за пропадающитѣ дребни производители не само съ това, че ги обрича на най-голѣми лишения и израждания, но par contre coup тоя економически процесъ на разлагание остава врѣдни прѣживѣлици въ психологията на пораждающата се работническа класа. Освѣнъ че българскитѣ пролетарии иматъ слабо развити нужди, но тѣ принждатъ отъ дребното производство и съ възгледитѣ и понятията, отраснали на почвата на това производство.

Ето защо първата наложителна задача на социалистическата партия е да скъса връзкитѣ, що приковаватъ българскитѣ пролетарии къмъ тѣхното неотдавнашно еснафско минало. Българскитѣ пролетарии трѣбва да съзнаятъ, че изобщо като класа тѣ сѫ осѫдени да останатъ въ положението си на пролетарии и, че, слѣдователно, всички подобрения, които тѣ още днесъ могатъ да добиятъ, ще бѫдатъ добити именно съ тѣхната борба като пролетарии, т. е. на почвата на класовата пролетарска борба. За тая цѣль социалистическата пропаганда и агитация трѣбва да довършватъ въ съзнанието на пролетариитѣ това, което въ економическитѣ отношения не е още ясно разграничено и опрѣдѣлено. А именно различието на класовитѣ интереси между наемнитѣ работници и буржуазията се прикрива вслѣдствие на горѣпоменатия процесъ на разложение; отсѫтсвието на една стабилирана индустрия и многоброенъ централизиранъ пролетариятъ; широкото още разпространение на дребното или манифактурно производство, което е подпаднало подъ влиянието на капиталистическото производство, но което бще притуля въ старитѣ економически отношения капиталистическата експлоатация, — всичко това прави толкова по-мѫчна, но и толкова по-наложителна тая класо-възпитателна дѣйность на социалистическата партия, която ще разграничи интереситѣ и ще легне въ основата на самостоятелната класова политическа борба на българскитѣ пролетарии.

За постигането на тая цѣль никакъ не е достатъчна ограничената и затворена, въ тѣснитѣ рамки на единъ занаятъ, професионална борба. Работнически синдикати, които ограничаватъ своята дѣйность въ защитата само на непосрѣдственитѣ интереси на членоветѣ си, тия синдикати, особено при нашитѣ условия, освѣнъ че ще бѫдатъ твърдѣ безплодни въ економическата си борба, но и никакъ или много малко ще спомогнатъ за класовото възпитание на работницитѣ. Напротивъ, тия синдикати могатъ да прѣнесатъ и врѣда на социалистическото работническо движение съ това, че тѣ съ своята практика и произтекающата отъ нея теория за «самостойностьта» «неутралитетъ» и пр., просто закрѣпватъ, цементиратъ въ съзнанието на работницитѣ именно тия партикюларистични еснафски заблуждения, за разбиването и прѣмахването на които е призвана социалистическата партия. Практиката и «теорията» на общодѣлцитѣ за синдикатитѣ въ това отношение може само да принесе врѣда на нашето социалистическо движение, защото се стреми именно къмъ въздигането на борбата за непосрѣдствени економически интереси въ постоянна тактика на социалистическата партия по отношение къмъ работническото движение. Така, дѣйностьта на нашитѣ синдикати, състоящи още прѣдимно отъ занаятчийски и манифактурни работници, до колкото се намира (въ София) подъ рѫководството на общодѣлцитѣ или до колкото въобще остава на почвата на борбата на непосрѣдствени интереси, се явява единъ далеченъ отликъ на борбата между дребното и едро капиталистическо производство. А истинската синдикална дѣйность, която дѣйствително да изразява економическата борба на пролетариитѣ, ще имаме само тогава, когато тая дѣйность се поведе не на почвата на дребното производство и неговитѣ психологически и обществени прѣживѣлици, а на почвата на класовитѣ противорѣчия между пролетарията и буржуазията.

Въ послѣднитѣ многобройни стачки ние намираме именно единъ несъмнѣнъ изразъ на растящитѣ класови противорѣчия у насъ. Стачката е открита битка, обявена война между работницитѣ и капиталиститѣ. Тя показва непримиримостьта между тѣхнитѣ интереси. Въ стачката, тоя частенъ, ограниченъ и прѣходящъ конфликтъ между труда и капитала, ние виждаме единъ несъмнѣнъ изразъ на повсѣмѣстната и постоянната класова борба. Капиталистическата експлоатация, която намира своята обществена проява въ класовата борба, се вмъква все въ нови и нови области на економическия ни животъ, тя расте по пространство, като сѫщовременно съ усъвършенствуванието орѫдията на труда се увеличава и нейната интензивность. Отъ тукъ; изостряването на класовитѣ противорѣчия и увеличаването на социалното различие между пролетарията и буржуазията. Тая тенденция въ развитието на капиталистическото производство еднакво дѣйствателна въ другитѣ по-развити капиталистически страни, както и въ нашата, трѣбва да се усвои и постави въ основата на цѣлата тактика на социалната демокрация, както въ економическата, тъй и въ политическата борба на работническата класа. Въ професионалната економическа борба, вслѣдствие на границитѣ, които капиталистическото производство поставя на синдикалната дѣйность, социалистическата партия вижда наистина едно могѫще срѣдство за материално и културно подигание на пролетарията, но срѣдство, което не може само по-себе си да прѣмахне класовитѣ противорѣчия на капиталистическото общество. Социалната демокрация рѫководи класовата политическа борба на организирания въ самостоятелна партия пролетариятъ и именно отъ гледището на общитѣ интереси на послѣдния, прѣцѣнява всичкитѣ си отношения къмъ разнитѣ прояви на работническото движение. Ясно е отъ тукъ, какво що бѫде отношението на социалната демокрация и къмъ послѣднитѣ стачки.

Социалистическата партия не «подбужда» стачкитѣ, както твърдятъ нашитѣ противници. Тя се стреми да ги организира и съзнателно да ги рѫководи. Тя знае, че за сполучливия изходъ на една стачка се изискватъ редъ прѣдварителни условия, безъ които стачката вмѣсто да помогне, може да наврѣди на работницитѣ и особено на новооснованитѣ незакрѣпени синдикати. Социалистическата партия се стреми да основава тамъ, дѣто условията позволяватъ, работнически синдикати, които съ своитѣ каси и други специални срѣдства ще могатъ да си служатъ съ стачката, като съ най-изгодно бойно орѫдие, не само за непосрѣдствената професионална борба, но чрѣзъ това, и за класовото възпитание на работницитѣ. Но социалистическата партия привиква и всѣкога ще привиква помощьта на цѣлия български пролетариятъ при всѣка по важна стачка, защото само така частичната борба на работницитѣ и господаритѣ се прѣвръща въ настояща класова политическа борба, защото само така въ стачката ще бие пулса на борбата на цѣлата работническа класа. Социалистическата партия трѣбва толкова повече да се намиса въ работническитѣ стачки, защото нашитѣ синдикати сѫ още за сега, и още дълго ще бѫдать, слаби за да могатъ само съ своитѣ собствени сили и срѣдсва да издържатъ до край неравната борба съ господаритѣ.

Стачкитѣ показватъ, че българскитѣ пролетарии почватъ да се пробуждатъ. Съ това се разкриватъ нови широки хоризонти за социалистическото дѣло. Работническото движение проявява несъмнѣни симптоми на животъ, и социалистическата партия трѣбва още отъ люлката да му запѣе революционната пѣсень на социализма. Да, пробуждатъ се българскитѣ пролетарии, пробуждатъ се тѣ за да събудятъ и извикатъ на новъ животъ хиляди, много хиляди умове и сърдца, да съединятъ в'едно усилията на трудящитѣ се и заробени въ мизерията народни множества, за да прѣсъздатъ отъ труда и любовьта на всички цѣлия свѣтъ.

Хр. Николовъ.

Сутринна литургия.

От**ъ** **Скиталецъ.**

Тъмно. Зимната нощь унесе града въ безтрепетно мълчание. Нигдѣ свѣтлинка, ни звукъ на човѣшки ходъ, ни скрибуцане на шейни по снѣга.

Нощнитѣ пазачи спятъ по пейкитѣ на вратитѣ, овити въ своитѣ огромни кожуси. Само на тъмното небе трептятъ синевàти звѣзди и хладно гледатъ на спящия свѣтъ, покритъ съ непрогледна, мълчалива мъгла.

Прѣзъ нощьта по тротуаритѣ навѣ снѣгъ, а по него нѣмаше нигдѣ човѣшка слѣда. Тихо, градътъ е като умрѣлъ. Отвредъ зорко гледатъ тъмата и мълчанието.

И изведнъжъ въздуха потрепера отъ силенъ звукъ. Той бѣше печаленъ, разкѫсващъ сърдцето ударъ. Бавно трептящъ, той падна въ мъртвата тишина, и тишината го погълна, и унило потъна въ нея тази дълбока и печална въздишка на църковната камбана.

И пакъ стана тихо. И едва дишаше мълчанието на нощьта, и тревожно гледаше отвредъ тъмата. Като че внезапния зовъ на камбаната безслѣдно пропадна въ пустинното мълчание, като че той не разбуди сънната тъма

Но когато замрѣ нейния самотенъ гласъ, нейдѣ издалечъ долетѣ отговоръ на друга камбана. И, прѣплитайки се надалечъ, взеха да възникватъ разнородни мѣдни викове. Тѣ си говорѣха нѣщо единъ други и като въздъхваха печално, падаха въ бездната на тишината и тишината ги поглъщаше.

Въ старинната църква едва-едва блѣщукаше свѣтлинка. Чернитѣ, низки сводове таинствено се губѣха въ тъмнотата. Огромни сѣнки, клатейки се, блуждаеха по храма.

Свѣщитѣ и кандилата, като звѣздички, горѣха въ дѣсния низъкъ олтарь; въ лѣвия и прѣденъ олтарь, подъ купола, бѣше съвсѣмъ тъмно.

Като раздрънкваше голѣмитѣ ключове, прѣмина църковния пазачъ, бѣлъ, като снѣгъ, съ кѫделчеста брада и кѫдрави коси на краищата. Неговитѣ влачещи се крака и металическото звънтене на ключоветѣ отчетливо се повтаряха отъ ехото въ тъмнитѣ олтари и, като че, тамъ ходѣше нѣкой другъ, огроменъ, мекъ и кротъкъ. Гиганската сѣнка на стареца се слагаше изъ цѣлия храмъ, прѣчупваше се на стѫпалата на амвона, пълзѣше по бѣлитѣ стълбове на тѣснитѣ прозорци съ желѣзни рѣшетки.

Глухо се хлопна тежката врата и заедно съ бѣлитѣ кълбета на студения въздухъ въ църквата влѣзе високъ дяконъ съ кожухъ съ огромно подигната яка. Той си сне яката, позаглади кѫделчестата си брада, разклати дългитѣ си коси, уцѣлѣли само задъ тила му, и прѣдпазливо викна, за да си прѣчисти гърлото.

Звукътъ на неговия силенъ басъ разтревожи цѣлата тишина на храма, и тя безпокойно затрептѣ, поде металическия гласъ на дякона и дълго си игра съ него подъ тъмнитѣ сводове.

Дяконътъ съ тежки крачки мина прѣзъ цѣлата църква за въ олтаря. Неговата картинна фигура съ дълга брада, падаща на гърдитѣ му, и кѫдритѣ му задъ тила се отпечатаха на свѣтлия фонъ на златнитѣ икони съ рѣзко-очъртанъ силуетъ. Слѣдъ него по камъннитѣ плочи се движеше огромната, неопрѣдѣлена сѣнка.

Тежката врата пакъ се отвори и поради кънтящи звукове, пакъ нѣкой влѣзе и се искашли. Силуетитѣ на хората все по-често и по-често се обрисуваха въ полутъмата и отъ всѣки човѣкъ падаше дълга сѣнка. Шумно прѣминаваха момчетиитѣ — пѣвци съ червени отъ студъ бузи, чуваха се тенорнитѣ и басовитѣ кашления на възрастнитѣ пѣвци.

Взеха да влизатъ фигури съ двойни полушубички, съ дебели цървули.

Навсѣкадѣ като малки звѣздички заизбухва пламъка на свѣщитѣ. Най-сетнѣ, отъ олтаря забръмча старческия гласъ на свещеника, и псалтътъ взе гръмко да чете наустницата съ гърлестъ, врѣскащъ гласъ.

Той бѣше майсторъ на бързото четене. Неговитѣ думи се сипѣха тъй стремително, че въ тѣхъ не можеше да се намѣри никакъвъ смисълъ. Като удряше гръмко язика си, той сладостно запираше, едва дишаше, и, може би, намираше своеобразно удоволствие въ своето искуство.

... «На рукахъ возьмутъ тя, да не когда преткнеши ... на аспида и василиска ... и попереши льва и змія ... Живый въ помощи Вышнаго, въ кровѣ Бога небеснаго» ...

Отдѣлнитѣ фрази се мѣркаха и потъваха въ бързия потокъ на неговото четене; „Господи помилуй" се сипѣше често на дребно и се сливаше въ нѣкакво безсмислено «помилуй».

А прѣзъ шума на неговото четене, тракането на вратата и крачкитѣ на входящитѣ въ храма отъ олтаря излизаше на струи низкото буботение на силния дяконовъ басъ.

Отъ тъмнотата на лѣвата часть на олтаря излизаха пѣвци: тѣ отдавна вече дремѣха въ мъглата на клироса въ очакване началото на литургията. Хорътъ се установи не на клироса на освѣтения олтарь, дѣто бѣше тѣсно, низко и глухо, подъ самата арка. Високитѣ силуети на басиститѣ я заградиха на полукрѫгъ, а момчетата сѣдѣха въ срѣдата на църквата подъ полюлея на високия куполъ, на двѣ купчини, една срѣщу

друга. Въ центра на хора се виждаше неопрѣдѣления силуетъ на регента.

Отъ олтаря викна дякона и възгласи съ силенъ речитативъ:

— Бла-гос-ло-ви, влады-ко-о-о!

Старческиятъ гласъ на свещеника едва чуто долиташе отъ олтаря, и регентътъ по-скоро отъ усѣтъ, отъ колкото отъ ухо, позна края на възгласа. Той махна съ ржцѣ и хорътъ съ силенъ акордъ забръмча обикновеното «аминь».

Пѣеха твърдѣ лѣниво. Непѣлитѣ, натегнали отъ сънь гласове понижаваха малко тона, отъ тенорitѣ звуковетѣ се лѣяха на стълби, басътъ мжчно затихваше. Само октовата бѣше добра: слѣдъ сънътъ или може би напиването тя свободно пускаше най-низки звукове, и тѣ на гжсти вълни се разтилаха по каменния подъ.

«Октавата» изхождаше отъ огромния силуетъ на стареца съ лошъ сюртюкъ, съ дълги бѣли коси и благообразна брада.

Скоро този дълъгъ и наклоненъ напрѣдъ силуетъ съ огромни крачки се завтече въ олтаря съ голѣма книга въ ржцѣ.

Хорътъ не виждаше богослужението въ олтаря и регентътъ, като се прислушваше, се ржководѣше само отъ звуковетѣ.

А задъ хора стоеше вече тъмна тълпа народъ. Това бѣха все съ овчи кожуси, полушуби, антерии селски брадати лица. На тази ранна служба ходятъ само мълчаливитѣ и бѣдни люде съ своята крѣпка вѣра въ Бога, съ тъмни зачатъци на мисли, надълго до разсъмване дошли тукъ да получатъ своеобразно душевно удовлетворение.

— Бр-ра-тіе ... — доносяше се отъ олтаря тежкия басъ на огромния силуетъ. Виждаше се какъ високия старикъ стоеше въ тълпата, по-горѣ отъ нейнитѣ глави, и ревѣше, разтворилъ прѣдъ себе тежката книга.

«Не пріоб-щай-те-ся къ дѣламъ неплоднымъ тьмы-ы» .. Четенето на апостола дава време на пѣвцитѣ за отдихъ, за излѣзване отъ църква за да си попушатъ и се поразговорятъ. Тѣ се групираха и ползувайки се отъ рева на четеца, свободно се разговаряха.

Дойде при тѣхъ регента — пълна фигура съ шкембе.

— «Возста-ни, спяй. и воскрес-ни отъ ме-е-рт-выхъ!» — гърмѣше здравеняшкото басище.

— Кждѣ да изпратя тази окаяна сила? — кимна регента къмъ страна на оглушителния ревъ.

— А какво, омръзна ли ти? — изръмжа нѣкой басъ.

— Моята мощь нѣма! Само бърка. Помните ли, миналия пжть набързо улови нотитѣ съ глава надолу и залови едно горне „ре", а то бѣше написано, разбира се, долне, пианисимо ...

— Кждѣ да го дѣнешъ? — безнадѣжно каза нѣкой: — нѣма кждѣ да се дѣне! Въ унижение човѣкъ, а и — слабъ!...

— А кой е виновенъ? Не пиянствувай!

„Сего ра-ди, не бывайте нес-мы-ыс-лен-ни!“ — строго гърмѣше надъ тълпата старецътъ: — «Но разумѣвающе, что эсть воля Б-бо-жі-я!»

— Видишъ ли, до дѣ е той дошълъ? Въ расо денѣ прегръща фенернитѣ стълбове прѣдъ всичкитѣ хора! „Не азъ“, казва, „Христа забравихъ, а Христосъ мене“!...

— Че то, духовенството, всѣкога много пие, особено дякона. Рѣдко е да не е пиянъ и въ края на крайщата въ пѣвцитѣ не попада, затова, че животътъ е такъвъ: литургии, кръщения, молебени! Какъ тукъ да не погубятъ слабодушния човѣкъ? А търговията? И пакъ — скука!

— Отъ пиянство всички ще погинятъ! — солидно каза регента: — ето Урбановъ сѫщо! Двѣ недѣли очитѣ си не показва, пияната морда! Е, не е ли подлецъ? Въ краката ми се търкаля, кълнá се, че нѣма да пие; облѣкоха го търговцитѣ, а той пакъ!...

Регентътъ съ печаль и злоба си поклати главата и каза съ неочаквана рѣшимость:

— Въ шията!

— Жалко! — възразиха му: — добриятъ солистъ!

— Още даже! — съгласи се регентътъ: — талантъ, чуденъ теноръ, колко душа, колко вкусъ, чувства, н-но — пияница? Не ще направишъ нищо! Наближава да се раздѣлимъ. Вижъ други съ неговия гласъ и способности би си направилъ кариера, а този лѣнивецъ въ пиянство изживѣ всичкия свой животъ! Подлеца, азъ нему и вратитѣ нѣма да отворя, ако пакъ дойде да се кае! Уморихъ се азъ въ тази дъндания. И що за удивително нѣщо е това? Колкото добъръ пѣвецъ е, толкова и пияница.

— Че той може би ей сега на литургия ще дойде? Отрѣзнѣва, казватъ.

— Хайде, ако дойде, ще изпѣемъ «Покаяніе:» азъ ще го за-ввъ-ртя!

— Ще се скѫса, може би, той тамъ отъ горнето «ля?» Вижъ слѣдъ пиянството!...

— А менъ каква е работата? Умѣешъ ли да пиешъ, тъй умѣй и да пѣешъ? Не е ли тъй — хайде сбогомъ въ босяцитѣ!

— Пие! — възрази нѣкой: — Слѣдъ напиванието той удивително добрѣ пѣе! Азъ помня, какъ той нѣкой пѫть изпѣ „Яко согрѣшихомъ:“ всички очуди! Пѣе, а у самия него сълзи по лицето му тъй и те-кѫ-ѫтъ!...

Бившиятъ дяконъ дойде до най-горнитѣ ноти и буйно ревѣше, излѣзълъ отъ себе:

„Не упива-айте-ся вино-о-мъ!
Въ немъ же эсть блу-у-дъ!“

Трудно му бѣше да спре масата на своя гласъ на неудобния звукъ «д», и неговия басъ, като се допираше до низкитѣ сводове, непохватно се струполи като буца.

— Мирувай! — укоризнено му каза свещеника. Старецътъ нѣщо недоволно му промърмора въ отговоръ съ октава и се върна въ хора. Хорътъ запѣ...

За «Херувикото» едно отъ момчетата раздаде ноти на всичкитѣ партии. Пѣвцитѣ запалиха свѣщи подъ тъмната арка, за да свѣтятъ надъ книгата. Нотнитѣ листове се освѣтяваха отъ трепетното мерцание на восъчнитѣ свѣщици. Блѣдната свѣтлина случайно попадаше на нареденитѣ едно до друго рамена, на лицата, на брадитѣ на пѣвцитѣ. Задъ прѣдѣлитѣ на тази слаба свѣтлина всичко потъваше въ мракъ.

А тамъ, въ мрака, се мърдаше и въздишаше таинствената тълпа въ полушуби, въ царвули и козяни ботуши. Неясна и неопрѣдѣлена отъ тъмотата, тя като че бѣше грамадна и стихийна и загадъчна съ своя дълбокъ и тъменъ животъ на духа, пълна съ неразвълнувана вѣра...

На вълни, тихо, широко и стройно се разливаше херувимската пѣсень.

Хорътъ почти се не видѣше въ тъмотата и като че благоговѣйно-тихото пѣние пристигаше отъ купола, отдѣто слизаха къмъ хората рой свѣтли ангели. Като че тѣ развѣваха своитѣ сребристи крила и носѣха въ този буденъ миръ, молящъ се въ мрака, нѣщо прѣкрасно, чисто и свѣтло...

Народътъ тихо се мърдаше и прѣдпазливо въздишаше и като че ето тозъ мигъ таинствената мъгла, покриваща тази мрачна църква, ще се разкжса, като завѣса, и всички ще видятъ другъ миръ, свѣтълъ, радостенъ, пъленъ съ разноцвѣтни лжчи, залѣтъ съ вълнитѣ на сребриста свѣтлина, прѣкрасенъ, както това стройно пѣние...

Но въ църквата е все тъй мрачно и тъмно, и вълнитѣ на ангелското пѣние, като се приближаваха, пакъ отиваха въ купола и бавно замираха, като че се донасяха издалечъ; и ето вече излѣзоха, и всичко утихна, като че въ въздуха невидимо заплува небесна процесия, странно и нѣжно видѣние, за което нѣма мѣсто въ мрака на печалната и нещастна земя.

Грубо звучеше металическия гласъ на дякона. Печално треперѣше старческия гласъ на свещеника. И изведнъжъ неочаквано и мощно грънаха басоветѣ:

„Я-ко да-ца-ря“!...

И слѣдъ тѣхъ, като пърперѣха и се извиваха, понесоха се дѣтскитѣ и тенорови гласове. Тѣ радостно се промъкваха въ купола, като се прѣплитаха и настигаха единъ други, както въ майския день златнитѣ пеперудки на слънцето.

А басоветѣ прѣкжсливо и бързо все по-високо и по-високо, все по-мощно и по-страшно повтаряха:

«Подымемъ! Подымемъ! Подымемъ!»

Мракътъ стана по-блѣденъ. Въ тѣснитѣ прозорци на купола проглеждаше разсъмването; и по-ясно можеха да се различатъ вжтрѣшностьта на храма, тълпата народъ и фигу-

ритѣ на пѣвцитѣ. И слѣдъ това, отъ какъ стана по-свѣтло, — наоколо всичко изгуби своя мраченъ и таинственъ колоритъ.

Приближаваше края на литургията. Хорътъ тихо и молитвено пѣеше «Отче нашъ». Въ черната тълпа се мѣркаха бѣли ржцѣ: всички се кръстѣха.

Въ това време въ полукржга на хора се яви страхлива фигура на човѣкъ, облѣченъ твърдѣ лошо; той бѣше омаломощенъ, прѣживѣлъ човѣкъ, съ козя брадичка и рѣдки, прѣплѣтени кждри до рамена... Познаваше се, че лицето му е било нѣкога красиво и кждритѣ — гжсти и добрѣ гледани... Той бѣше съ съдрана антерия, опасана на кръста съ червенъ платъ, закърпени гащи и измръзнали чепици безъ галоши. Тъй срамежливо и затулено се гърбѣше и криеше въ ржкавитѣ си червенитѣ отъ студъ ржцѣ.

Въ хора настана движение и се понесе шопотъ: «Урбановъ».

Регентътъ прѣзрително му се начумери, а той стоеше въ полукржга, прѣдъ всички, прѣзиранъ отъ всички и може би самъ прѣзиращъ себе си, съ притиснати къмъ гърдитѣ ржцѣ, въ жалката поза на нищожество...

Отъ хора излѣзоха въ полукржга солиститѣ: високъ басъ съ яснoруса брада и низъкъ рошавъ теноръ съ сипаничаво лице.

Регентътъ направи едва забѣлѣзано движение съ ржка: Урбановъ се подвижи напрѣдъ. И тѣ тримата стояха въ полукржга, по на нѣколко крачки единъ отъ другъ: Урбановъ въ срѣдата, подъ арката, съ лице къмъ олтаря и регента, който стоеше прѣдъ тѣхъ съ подигната ржка.

— Покаяніе! — едва чуто каза той и зададе тонъ.

Пѣвцитѣ замрѣха на своитѣ мѣста. Регентътъ плавно мръдна ржката си и тѣ запѣха.

Басътъ гърмѣше стройно, като органъ, сипаничавиятъ пригласяше на тенора, високия «първи» теноръ запѣ дрипавиятъ пѣвецъ.

Той бѣше съ нѣженъ и мекъ, свободенъ гласъ. Странно бѣше да се чуватъ благороднитѣ и трогателни звуци изъ хлътналитѣ гърди на изпитанитѣ пияници. Тѣзи гърдни звукове се струеха въ свѣтълъ и чистъ потокъ, и незабѣлѣзано прѣминаваха въ нѣженъ гърленъ гласъ, тихо-тихо замираха, и когато се струваше, че тѣ вече замираха, тѣ взеха пакъ да растятъ, да се разширяватъ, пакъ се обръщаха въ гръдни, цѣли и пълни звукове и пакъ замираха. Незабѣлѣзано бѣше, когато той въздъхваше, и гласа му се струваше безконеченъ и безграниченъ, като нѣкакво море отъ звукове.

Тѣ пѣеха трио «Покаяніе отверзи ми двери».

Урбановъ, жалъкъ, разчорленъ, съ умоляещъ видъ стоеше прѣдъ строгия регентъ и пѣеше за «покаянието». А регентътъ го пронизваше съ изпитателно око и неумолимо поклатваше ржката си. Въ хора се мѣрнаха усмивки.

„От-ве-е--рзи"!...

Повтори пакъ Урбановъ, но вече съ голѣма страстность' въ твърдѣ висока, звънка нота, подъ силния акомпаниментъ на баса и сипаничавия теноръ, и вече избухна въ този звукъ нѣщо проникваще, което веднага се прѣдаде на всички и прѣкрати усмивкитѣ.

А мълчаливата тълпа народъ, като че замрѣла, прѣстана да се мърда, да кашли и да въздиша, и не се знаеше чува ли тя пѣвцитѣ или съвсѣмъ не ги забѣлѣзва.

Урбановъ пѣеше и бавно се изправяше, устремилъ очитѣ си въ купола. Веднага той като че отблъсна на втори планъ останалитѣ пѣвци и само къмъ себе привлече всеобщото внимание.

„Храмъ носяй тѣ-лес-ный!" нѣжно трѣптѣше неговия гласъ.

«Храмъ!» съ струненъ акордъ тържествено гърмѣше баса.

«Весь... весь... весь оскверненъ!» ридаеше гласа на Урбанова, а самъ той все по-здраво притискаше къмъ хлътналитѣ си гърди червенитѣ си, измръзнали ржцѣ.

„Оскверненъ!" дълбоко и печално въздишаше баса. И въ тълпата народъ. тъй сжщо се чуваха въздишки. Тѣ бѣха тъй много, че се сливаха въ нѣкакво невнятно шумоление или далеченъ рѣченъ шумъ... Като че вѣтъръ летѣше по върховетѣ на тъмна гора, и тя невнятно шумѣше, или нейдѣ далеко вълна тихо приидваше къмъ брѣга и на него умираше.

«И въ лѣности... и въ лѣности»... като съ огненъ бичъ удряше Урбановъ и веднага високо зазвънтѣ съ такава сила, огънь, сълзи и могжщо чувство на отчаяние, че цѣлата църква като че притаи дъхъ и слушаше, и строгитѣ ликове на светиитѣ поглеждаха по-малко строго пѣвеца...

„Все житiе мо-е... изжихъ"... Това бѣше ужаса на горкото съзнание, че животътъ е изживѣнъ безвъзвратно и непоправимо, че талантътъ е погубенъ въ тьмата и кальта, и че не ще се вдигне вече отъ тамъ...

Отъ този звукъ, който се откжсна отъ самата глъбина на душата на пѣвеца, у всички въ гърдитѣ се отекна нѣкакъвъ съотвѣтенъ акордъ. Ридаещето чувство на отчаяние дойде до всѣки човѣкъ и косна нѣжнитѣ, тайни струни на неговото сърдце... Като искри обсипа той тълпата и дълго, и нѣжно затихваше, като че проливаше тихи, безутѣшни сълзи. —

И изведнъжъ басътъ неочаквано грълна, като гръмъ:

«О-ка-я-нный!»

Въ тълпата се понесе вълна отъ въздишки.

Тр-ре-пе-щу!... съ могащъ ударъ се пукна пълния и свѣтливъ гласъ, като че това бѣше проклятие на небето...

И тогава цѣлия хоръ като потиснатъ отъ този ударъ, прошепна тихо и страшно, като затаенъ въ ада, съ октава едва доходяща отъ бездната и като че тука вече се донасяха едва чути гласове отъ ада:

„Страшнаго ... суднаго ... дне“ ...

Въ този моментъ прѣдната половина на тълпата като единъ човѣкъ падна на колѣнѣ, безъ сама да забѣлѣжи това, и въ шумоленето отъ въздишки на тънки струички прозвучаваха хленцания.

А Урбановъ, прѣобразенъ, съ очи устремени въ самия връхъ на купола, все още стоеше съ притиснати ржцѣ на гърдитѣ и гласътъ му все още замираше съ нѣженъ, плачещъ звукъ.

Слѣдъ мрачното падане на пророка въ кальта, отъ дъното на затъртеното мѣсто, — той се яви въ храма и сега отново усѣщаше въ своитѣ гърди горящето чувство на вдъхновението, душата му отново стана отъ тъмната бездна и на мигъ се освѣти отъ чудната свѣтлина на красотата и таланта.

Между пѣвци и тълпата изведнъжъ се почувствува нѣкаква връзка, като че въ въздуха внезапно се протегнаха тънки сребристи нишки.

Първитѣ лжчи на възходящето слънце се удариха въ разноцвѣтнитѣ стъкла на тѣснитѣ прозорци . . . Като златни струни тѣ затрептѣха въ дълбокия въздухъ на църквата и облѣха съ злато и пурпуръ жалкитѣ дрипи на пѣвеца и ярко освѣтиха неговото блѣдно лице, оросено отъ сълзи. Слънцето като че го гиздѣше, като оставяше въ сѣнка картинния хоръ и безмълвната, колѣнопрѣклонена тълпа народъ. Като че тя, тая тълпа, все още чуваше звуковетѣ, които отдавна вече умрѣха подъ чернитѣ сводове на старата църква.

Прѣв. **Б. В.**

КЪМЪ ИСТОРИЯТА НА КОМУНИСТИЧЕСКИЯ МАНИФЕСТЪ.

Отъ Шарль Андлеръ.

Забѣлѣжка на прѣводача. Прѣдлагаемата статия на добрия френски познавачъ на социалистическата литература Ш. Андлеръ (свободенъ лекторъ въ Парижския университетъ и автора на книгата *Le Socialisme d'Etat én Allemagne*) влиза като „историческо въведение“ къмъ изданения отъ него въ 1901 г. коментарий на Комунистическия Манифестъ отъ К. Маркса и Ф. Енгелса [1]). Послѣдното съчинение прѣдставлява първата завършена формулировка на съвременния революционенъ пролетарски социализмъ и като такъвъ, необходимо интерессува цѣлата международна социална демокрация. Но въ силата на сжщото това обстоятелство, самата история на Ком. Манифестъ все повече и повече спира вниманието и възбужда интереса на съвременнитѣ социалисти. Тя ни дава развитието на Маркса и Енгелса до този имъ образъ, въ който тѣ получаватъ качеството си на покровители и бащи на днешното социалистическо движение. А развитието и миналото на бащата почти необходимо е пълно съ интересъ за неговитѣ дѣца.

Особено важенъ е процесътъ на създаване на марксизма за онѣзи страни, които, благодарение на своето закъснѣло историческо развитие, прѣживяватъ тъй или иначе, въ повече или по-малко съвършенни и ясни форми сжщия този

1] Le Manifeste Communiste par K. Marx et F. Engels, 2 тома. Томъ II: Introduction historique et commentaire par Charles Andler. Paris, Rue Cujas, 17. 1901. Edition de George Bellais. Prix 1.50 frs.

процесъ или поне много сходния съ него процесъ на прочувствуване или практическо асимилиране принципитѣ на Марксовия социализмъ. България е отъ тѣзи страни. Запознаването съ прѣдшествуващия непосрѣдствено Комунистическия Манифестъ периодъ на социалистическото и пролетарското движение въ западно-европейскитѣ страни може само могжщо да разшири размаха на теоретическия интересъ и на практическата дѣйность на българскитѣ социалисти. Статията, която тукъ прѣвеждаме, гони именно цѣльта, да турне въ по-близко съприкосновение послѣднитѣ съ великата епоха на създаване научния социализмъ.

У Андлера се срѣщатъ нѣкои неточности, които азъ поправямъ въ съотвѣтни забѣлѣжки къмъ текста, споредъ мастерски изданеното и коментирано „литературно наслѣдство" на Маркса и Енгелса отъ *Францъ Меринга* [1]). При това, отговорностьта за нѣкои свои своеобразни възгледи върху отношенията на Маркса и Енгелса къмъ съвременнитѣ имъ автори и дѣйци, Андлеръ носи самъ безъ да ангажирва, по какъвто и да е начинъ, своя прѣводачъ.

Съюзътъ на комуниститѣ, отъ чието име Марксъ и Енгелсъ съставиха своя манифестъ, има своята прѣдъ-история. Нуждно е да се запознаемъ съ нея. Защото първоначалния марксизмъ, колкото новъ и да бѣше, като идея, почерпна голѣма поука отъ установената между нѣмскитѣ комунисти въ 1846 г. традиция. По нататъкъ, ние ще видимъ, че отъ всичкитѣ социалистически учения, които прѣдшествуваха тѣхното, Марксъ и Енгелсъ приказватъ съ истинско уважение само за учението на Бабьофа (вж. Манифеста, главата за критико утопическия социализмъ и комунизмъ) Не поради неговата вжтрѣшна цѣнность, сигурно; а поради това че тѣ го считаха за изработено по единствената подходяща за социалистическата революция метода: посрѣдствомъ прѣкото съприкосновение на пролетарията и заради прѣкото и колективно вмѣсване на послѣдния въ хода на събитията. А тази метода на колективно създаване дадена революционна доктрина бѣ прилагана отъ *Съюза на изгнаницитѣ* и отъ *Съюза на справедливитѣ*, още прѣди произлѣзлия отъ тѣхъ *Съюзъ на комуниститѣ*. Всѣко едно отъ тѣзи макаръ и тайни дружества бѣ пръснало манифести, които се явяватъ като прѣдшественици на *Комунистическия Манифестъ*. Всѣко отъ тѣхъ, въпрѣки растящото участие на работницитѣ въ изработването на принципитѣ, имаше, въ началото си, своитѣ въодушевители. Теодоръ Шустеръ и Вилхелмъ Вайтлингъ, ако не Бьорне, трѣбва да бждатъ смѣтани за автентични прародители прѣдтечи на Маркса.

I. Периодътъ на радикална и буржуазна агитация. Лудвигъ Бьорне (1832—34 г.).

Нѣмското революционно движение бѣ вѣренъ спжтникъ на френцузското. Френцузската социалистическа демокрация бѣ учителката на германския пролетарията. Но всички пролетарски демокрации сж се учили отначало при буржуазнитѣ революционери. Прѣди Буонароти да намѣри читатели за книгата си върху *Бабьофа*, истинския източникъ на цѣлото съвременно пролетарско движение, трѣбваше да се признаятъ отново общитѣ принципи на буржуазната република. На пропагандата съ тази цѣль се бѣха посвятили, до процеса въ априлъ, 1834 г., републиканскитѣ дружества, прѣдводителствувани отъ виднитѣ буржуазни и легали-

1) Aus dem litterarischen Nachlass von K. Marx, F. Engels, und F. Lassalle. Gesammelte Schriften von K. Marx und F. Engels von 1841 bis 1850. 3 Bände, Stuttgart, 1902 Bei Dietz.

тарни (защитници на законностьта. *Пр.*) републиканци на полската монархия *).

Една отъ тѣзи групи, *Дружеството за защита на патриотическата преса*, основано отъ Кормененъ, Арманъ Карель, Годфруа Кавеньякъ, Гарние Паже́съ и Ф. Араго́, послужи за моделъ на Deutscher Bund zur Vertheidigung der Pressfreiheit [1]), създаденъ отъ единъ забѣгналъ въ Парижъ, слѣдъ Франкфуртския бунтъ и националистическитѣ и революционни праздници въ Хамбахъ (1832), адвокатъ изъ Deux-Ponts (Савоя). Въ своитѣ Mittheilungen aus Paris (писмо отъ 26 и 27 септ. 1832 г.), Лудвигъ Бьорне ни описва основането на това дружество отъ нѣколко служащи изъ нѣмскитѣ магазини въ Парижъ, къмъ които се присъединила и една група занаятчии, обикновено срѣщащи се въ малкия ресторанъ на улица Tirechappe, № 7. Мѣсечнитѣ 5 сантимови вноски на членоветѣ служили за поддържане на пропагандата, състояща въ купуването на полезни за дѣлото книги. Въ тълпата на служащитѣ и работницитѣ се мѣркали и изгнаници — студенти и журналисти. Скоро числото на членоветѣ било 500. Събранията ставали или въ пасажа Saumon, или въ нѣкоя зала, въ прѣдградията. Хайнрихъ Хайне, посѣщавайки съ аристократическо отвръщение тѣзи събрания за пушене на тютюнъ кждѣто, противъ волята му, го водялъ Бьорне, ги описва тъй, че иронията напразно се крие да прикрие буржуазния му ужасъ [2]). Главнитѣ оратори на тѣзи събрания, на които поетътъ се чувствувалъ възмутенъ, че кривокраки и безобразни кундураджии смѣятъ да провъзгласяватъ равенството на всички хора, били Волфрумъ и Гарние́.

Но Лудвигъ Бьорне самъ посѣщавалъ тѣзи сбирки и съ словото си, по-могжщо, по афористично и по-отривисто, отъ колкото самия му стилъ, съ езика си, достоенъ за Проповѣдьта отъ Планината, печелѣлъ нови вѣрующи.—Неговиятъ социаленъ републиканизмъ, наистина, не се различава особено отъ учението на Ламене́, съ което се схожда и по своя библейски тонъ. Но това учение е твърдѣ отдалечено отъ Маркса, за да го излагаме тукъ.

Законътъ за сдружаванията отъ септемврий 1834 г., турна край на тази форма на пропагандата. Дружеството обаче не прѣстана да сжществува; то само, подобно на французскитѣ дружества отъ него време, се прѣобърна въ тайно дружество.

II. Съюзътъ на изгнанницитѣ: *Яковъ Венедей* (Jacob Venedey) и *Теодоръ Шустеръ* (1834—1836 г.).

Новото дружество бѣ наречено *Съюзъ на Изгнанницитѣ*, състоящо отъ сжщитѣ лица, както и дружеството, отъ което то само́ се бѣше развило. Но той ги дисциплинира строго. Организацията му не е извѣстна напълно. По всѣка вѣроятность, неговитѣ групи сж носили названието, *палатки* (Zelte) или *колиби* (Hütten) [3]). Изпълнителният комитетъ,

---

*) Вж. тѣхната подробна, но удобна, история въ *Tchernoff.* Le parti républicain sous la monarchie de juillet. Paris. 1901.

[1]) Нѣмски съюзъ за защита свободата на печата. *Прѣв.*

[2]) *H. Heine.* Ludwig Boerne, кн III

[3]) *Georg Adler:* Die Geschichte der ersten sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland. Breslau, 1885; p. 11 etc. Но този авторъ не указва своитѣ източници

огнището (фокусътъ — Brennpunct), около което сж се групирали тѣзи палатки, изисквалъ пасивно подчинение и пазене на тайната. Възможно е да е сжществувала — както въ фран-масонството, въ сдружаванията на калфитѣ въ срѣднитѣ вѣкове, въ карбонаризма и въ послѣдующитѣ тайни общества, — извѣстна церемония при постжпването въ дружеството и заплашване съ обезчестяване и смърть на новопостжпилитѣ, въ случай на измѣна. Нищо не е извѣстно върху дѣйствителнитѣ размѣри на съюза. Но полицията откри, въ 1840 г., *палатки* въ Бременъ, Берлинъ, Насау, Франкфуртъ, Майнцъ.

Цѣльта на дружеството, споредъ г. Г. Адлера, е била «освобождаването и възраждането на Германия и осжществяването на принципитѣ, съдържащи се въ Декларацията на правата на човѣка и гражданина». Тази главна цѣль можела да се достигне «само чрѣзъ създаването и осигуряването на политическото и социално равенство, на свободата, на граждапскитѣ добродѣтели и на националното единство, отначало въ териториитѣ съ нѣмски езикъ и нрави, а послѣ между всички други народи на земното кжлбо».

Сходството на тази програма съ програмата на *Французкото дружество на Човѣшкитѣ Права* е очебиющо; до таквазъ степень, че бѣ възможно да се постави въпросътъ: да ли *Съюзътъ на Изгнаницитѣ* е съставлявалъ добавъчна група, или е билъ само копие отъ това французко дружество? Въпросъ, неразрѣшимъ днесъ, понеже *Д-вото на Човѣшкитѣ Права* биде разтурено слѣдъ въстанието прѣзъ априлъ 1834 г., и понеже прѣслѣдванията, които бѣха отправени противъ него, не откриха никакво негово нѣмско разклонение. Но може да се твърди, че *Съюзътъ на Изгнаницитѣ* прѣпоржчва сжщитѣ срѣдства на дѣйствие, — за сжщитѣ цѣли, — и че свидѣтелствува даже за сжщитѣ принципиални конфликти. Както въ *Дружеството на Човѣшкитѣ Права*, тъй и въ *Съюза на Изгнаницитѣ* противурѣчието, между чиститѣ демократи, отъ една страна, — стремящи се прѣди всичко да основатъ Републиката, отъ която тѣ очакваха възпитанието и освобождението на народа, — и комуниститѣ, бабувисти въ по-голѣмата си часть, но сжщо и кабетисти, отъ друга — се очертаваше все по-силно и по силно. Този конфликтъ на идеитѣ бѣ вѣрно възпроизведенъ отъ теоритицитѣ Яковъ Венедей и Теодоръ Шустеръ, които въ него моментъ въодушевляваха групитѣ и прѣдсѣдателствуваха въ сжщия онзи изпълнителенъ комитетъ, чиито рѣшения изискваха пасивното послушание на членоветѣ. За този споръ ние можемъ да сждимъ по останкитѣ на съюзния вѣстникъ Der Geächtete (Изгнаникътъ), издаванъ въ 1834 г. *).

Яковъ Венедей, родомъ отъ Кьолнъ, приватъ-доцентъ въ Хайделбергъ, бѣ възпитанъ въ традицитѣ на Якобинския републиканизмъ, вне-

*) Отъ това списание не е запазенъ навѣрно нито единъ цѣленъ екземпляръ. Нашето разсжждение въ текста се основава на откжслецитѣ, помѣстени въ *Emil Kaler*: Wilhelm Weitling, seine Agitation und Lehre 1887. p. 29 et s.; — *Heinrich Schmidt*: Ein Beitrag zur Geschichte des Bundes der Geaechteten, Neue Zeit, XVI г. Томъ I, p. 150 и слѣд.); — *Franz Mehring*: Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. Томъ I, p. 71 и слѣд.

сенъ и вкорененъ въ Рейнската провинция прѣзъ 1791 г.*). Арестуванъ, вслѣдствие на републиканскитѣ праздници въ Хамбахъ, той бѣ успѣлъ да се изтръгне изъ ржцѣтѣ на баденскитѣ власти тъкмо въ момента, когато послѣднитѣ се готвѣха да го прѣдадатъ на Прусия, и се спаси чрѣзъ бѣгство въ Парижъ. Бьорне стана неговъ учитель, а заедно съ Бьорне, и Ламене. Но Гуцковъ по-късно го чулъ да произнася, на единъ фуриеристски банкетъ, тостъ въ честь на Фурие**). Неустойчивостьта на социалнитѣ му убѣждения се обяснява, ако си спомнимъ, че той бѣше прѣди всичко якобинецъ, принадлежащъ къмъ *Дружеството на Човѣшкитѣ Права* и, че той възпроизвеждаше формулитѣ на своитѣ шефове съ сжщото послушание, което отъ своя страна изискваше отъ своитѣ подчинени.

Неговитѣ социални формули очудватъ: «Всѣки има правото да запази собственостьта си; иначе собственостьта би била безполезна. Всѣки има правото да придобие, чрѣзъ труда си, това, което самъ не притежава, иначе бѣдностьта би била вѣчна». Той признаваше за законна само собственостьта, добита чрѣзъ трудъ. Той смѣташе, че Държавата има за цѣль щастието на всички и на всѣкиго; и че сжществующия строй е само срѣдство прѣдъ видъ на тази цѣль. «Щомъ това е така, то богатствата сж на разположението на *обществото*, сж негова абсолютна собственость, сж прѣдназначени за тази свята цѣль. Обществото е, което обладава правото да опрѣдѣля границитѣ, задъ които собственостьта на личностьта нѣма право да се простира». Туй не е нищо друго, освѣнъ робеспиеровското схващане, споредъ което собственостьта се дефинира, като и правото на всѣки гражданинъ да се ползва и да разполага по угодата си съ онази часть отъ блага, която му гарантира законътъ», схващане, признато отъ *Дружеството на Човѣшкитѣ Права*, и което послѣдньото защити въ *процеса на 27-тѣхъ* прѣзъ 1833 г.

Казватъ, че Венедей не е ималъ ясно понятие за антагонизма на класитѣ. Това, безъ съмнѣние, е вѣрно. Но неговитѣ звучни фрази за «пропагандата на глада», чието кърваво знаме носи слѣдния надписъ: «Ние нѣмаме работа, ние нѣмаме хлѣбъ», не сж освѣнъ фрази на смазаното въ Лионъ и въ мънастиря Сенъ-Мери, прѣзъ 1834 г., пролетарско движение.

Той допущаше три срѣдства за реформиране на обществото: 1) помощь (assistance) на нуждающитѣ се: 2) гарантирване (осигуряване) необходимитѣ срѣдства за сжществуване на всички; 3) налагане данъкъ върху излишека. Той си въображаваше, че политическата свобода ще докара сама до този родъ обществено равенство, което ще осигури на всички, способни и желающи да работятъ, граждани едно удовлетворително сжществуване. Но това означава, че Венедей бѣ надминалъ самитѣ формули на *Дружеството на Човѣшкитѣ Права*, за да отиде чакъ до тѣзи на Барбеса и на *Дружеството на Годишнитѣ Времена*.

Пролетарското чувство завладѣваше, слѣдов., даже и онѣзи, които бѣха влѣзли въ дружеството съ прѣдимно националистични и републикански теории. Малко по малко тѣзи скромни обущари и тъмни шивачи, «тѣзи

---

*) Той опубликува и допълни споменитѣ на баща си Михаелъ Венедей въ Die deutschen Republikaner unter der französischen Republik, 1870.

**) Gutzkow, Paris und Frankreich, 1834—74, p. 169.

майстори на конеца и иглата», надъ които се подсмиваше *Мюнхенската политическа газета*, почваха да си спомватъ, че «има още и други *права на човѣка*, освѣнъ правото да работишъ, да слугувашъ, да страдашъ въ мизерия и гладъ, и да мълчишъ»; и тѣхниятъ вѣстникъ се издигаше до таквизъ заплашвания, които свидѣтелствуватъ за напълно развилото се тѣхно класово съзнание.

Теодоръ Шустеръ бѣше именно, който съ особена сила успѣ, въ Der Geaechtete, да изтъкне и да наложи пролетарскитѣ искания. Неговото влияние бързо доби надмощие, когато Венедей, по желанието на пруското консулство, бѣ принуденъ да напусне Парижъ и да се устрои въ Хавръ. Единъ алзасецъ, когото не можаха да екстернират, Густавъ Ерхардъ, бѣ натоваренъ номинално съ редактирането на вѣстника *). Шустеръ, обаче бѣше дѣйствителния редакторъ и въодушевительтъ на вѣстника, до самото му изчезване въ 1836 г. А като неоспорванъ главатаръ на дружеството, той си остана чакъ до 1841 г.

Лесно се забѣлѣзва, при четенето на Der Geaechtete и *Мислитѣ на единъ републиканецъ*, издадени въ Парижъ (1853 год.), че Шустеровитѣ теоритически учители сѫ били Сенъ-Симонъ и Сисмонди. Но за практически учитель той имаше французкия пролетариятъ. Не е за очудване, слѣдъ това, ако той изработва едно разбиране на класовата борба и на икономическия детерминизмъ, твърдѣ близко вече съ това на Маркса, и ако, отъ друга страна, неговитѣ проекти на реформа провъзвѣстяватъ Луи Блана и Ласаля.

Въ основата на неговата система се намира Сенъ Симоновата мисъль за необходимото отношение между икономическото положение и политическото: «реформистката» и французка мисъль, която отхвърляше политическитѣ революции, като напразни, щомъ не се придружаватъ отъ едно измѣняване на самия общественъ строй. Режимътъ на формалната свобода, основанъ отъ Революцията, е лъжа, до гдѣто обществото се раздѣля на двѣ класи граждани, отъ които еднитѣ сѫ бѣдни, невѣжи и довѣрчиви, другитѣ — богати, образовани и хитри. Всички закони на свѣта не могатъ да попрѣчатъ на заробването първитѣ отъ послѣднитѣ. Милионитѣ на общественото богатство сѫ събрани (концентрирани) въ едно малко количество рѫцѣ, и слѣдъ туй искатъ, щото свободата да е дадена за всички? Противорѣчието тукъ е подобно на онова, което иска да примири царуването на единъ човѣкъ съ волята на народа.

Непрѣстанно, въ всеобщото разлагане на обществото, има нѣщо, което се издига и расте: едно безсъзнателно, грамадно, ненаситно сѫщество: капиталътъ. Той заграбва плода на чуждия трудъ, облага съ данъкъ продуктитѣ на индустрията, която е достояние на всички, иска, само за себе си, всички блага на създадената отъ народа цивилизация, отъ която самия тозъ народъ е изключенъ. «Ако искаме, пишеше въ 1834 г. Der Geaechtete, да създадемъ свѣтлина за народа, то трѣбва, въ прѣдстоящата революция, да разрушимъ не само трона, но монархията. Ала монархията

*) За това свидѣтелствува едно писмо на Венедей, датирано отъ 21 Априлъ, 1835 г., и намиращо се въ Цюрихскитѣ архиви. Върху Т. Шустера вж. вече цитираната монография на *Хайнрихъ Шмидъ* (Neue Zeit, XVI год. томъ I).

не сѫ ни пъстритѣ гербове, ни царскитѣ корони; монархията е привилегията. А привилегията надъ привилегиитѣ, това е богатството».

Въ днешното общество, добавѣха *Мислитѣ на единъ републиканецъ*, политическото управление е въ рѫцѣтѣ на привилегированитѣ и богатитѣ; отъ това слѣдва, че законитѣ се създаватъ, за да се закрѣпи още по-силно придобитото богатство и да се лиши още по-пълно отъ наслѣдство бѣднякътъ. «Законътъ освѣтява и покровителствува съюза на силнитѣ противъ слабитѣ, на господаритѣ противъ работницитѣ. Той осѫжда и прѣслѣдва отбранителния съюзъ на бѣднитѣ противъ силнитѣ, на работницитѣ противъ господаритѣ. Туй ли е законностьта?» (Pensées d'un Républicain, p. 39). Политическитѣ учреждения, гражданскиятъ законъ, търговското право, поземлената собственость, капитальтъ, нѣматъ по този начинъ друга цѣль, и другъ неизбѣженъ резултатъ, освѣнъ: да струпатъ националното богатство въ едно нищожно число рѫцѣ, да сведатъ болшинството на гражданитѣ до положението на илоти на имуществото (Vermoegenshelotismus) (Ibid., p. 25). Създало се е едно ново общество, въ което концентрацията на капиталитѣ върви рѫка за рѫка съ пролетаризацията.

Шустеръ поема, слѣдъ това, строгия изводъ на Сисмонди и го прилага къмъ германскитѣ условия. Той описва съвременната фабрика, — чудовищно струпване на богатства, — събирателната сила на което расте съ още по-голѣма бързина, отколкото събираемитѣ въ нея количества. Той показва, какъ тя съсипва дребното прѣдприятие, заграбва монопола на търговията, и става по такъвъ начинъ абсолютенъ суверенъ на пазаря на труда. И не е мѫчно да се прѣдугади, какъ тя си служи съ този, веднажъ завоюванъ, суверенитетъ, за да скрати работната плата и за да удължи чрѣзмѣрно работния день (Ibid. p. 32). Въ Германия, цѣли индустрии, къмъ 1835, бѣха изчезнали; други водѣха своята послѣдня безнадѣжна борба противъ това нахлуване на едрата фабрика и на машинизма. «Може да се прѣдвиди, че, рано или късно, грамадното болшинство на работницитѣ ще бѫде обхванато отъ революционна ярость, или ще падне до положението на фабричнитѣ работници, ако широки реформи не турнатъ енергично край на неравенството». (Ibid. p. 29—30). «Сѫществуването на една срѣдня класа е станало несъвмѣстимо съ строението на днешния общественъ организмъ». (Ibid. p. 25). «Голѣмитѣ бурсови и фабрични барони заповѣдватъ на стотини хиляди служащи, които водятъ, въ своитѣ канцелярии, едно прѣзрѣно сѫществуване; на милиони работници, които, гладни и изнурени, линѣятъ въ своитѣ мръсни работилници». Нито единъ отъ тѣзи хора нѣма надѣждата да основе нѣкога свое собствено прѣдприятие, нито пъкъ получава достоенъ за човѣка доходъ, или е обезпеченъ за прѣзъ старостьта си». Богатството намира само пѫтя къмъ богатитѣ: Nur zu den Reichen führt neuen Reichtums Pfad. (Ibid. p. 25). «Противоположностьта между *двѣ класи* се изостря всѣки день все повече и по-вече: между класата на богатитѣ, които потрѣбяватъ, но не произвеждатъ нищо, и тази на бѣднитѣ, които произвеждатъ всичко, но сѫ лишени отъ всичко». (Ibid. p. 35).

По този начинъ, Шустеръ различава ясно, че съвременната техника тласка къмъ едрото производство. И той надминава учителя си Сисмонди въ това, че се възхищава отъ революционната смѣлость на тази могѫща

машинария. Реакционниятъ духъ на дребната буржуазия, която мисли да се спаси чрѣзъ насилническото отхвърляне на машинизма, не го бѣше докосвалъ. Сжщата техническа революция, която ускорява пролетаризирването (пропадането) на занаятчиитѣ, прави необходимо социализирането на срѣдствата за производство. Безъ съмнѣние, Шустеръ иска тази социализация като идеологъ, който се основава на разума и справедливостьта. Но той знае сжщо, съ своитѣ заплашвания, да даде да се чуе тътнежътъ на пролетарската революция.

Неговия практически проектъ за реформиране на обществото, който несъмнѣно е прѣминалъ у него отъ Бюше́, е вече чисто ласалиански. Организацията, която единствено ще обърне въ полза на народното благо «грамаднитѣ, днесъ разрушителни на хора, сили», криящи се въ машинизма, се заключава въ турването на машината въ разположение на хората, въ днешно време смазвани отъ нейната конкуренция. Което Шустеръ иска, то е *сдружаването на работницитѣ въ производителни кооперации, основани съ материалната помощь* (commandite) *на държавата*; създаването на «народни работилници» («ateliers nationaux»).

Капиталътъ за тѣзи сдружавания би трѣбвало да се иска отъ държавата. «Защото *длъжността* на държавата е да увеличава съ всички срѣдства благосъстоянието на гражданитѣ; нейната *мощь* расте съ прѣуспѣването на всички индустрии; нейното *природно назначение* е да служи за благоденствието на хората». (Ibid. p. 18) Не ще съмнѣние, че до извѣстна мѣрка, туй сж съображения изъ естественото право, малко способни да убѣдятъ управляващитѣ, ако тѣ, както Шустеръ мисли, получаватъ своя мандатъ отъ самата богата класа. Но той не пропуща случая да апелира къмъ съображенията отъ економически характеръ, съ които покъсно ще се ползватъ Луи Бланъ и Ласаль.

Кооперативната република би обърнала противъ капиталистическата индустрия собствената тактика на послѣднята: конкуренцията; и тази тактика сигурно би се увѣнчала съ успѣхъ. Шустеръ си прѣдставлява, че едно живо съревнование ще обземе работницитѣ, на които би се паднала мисията да покажатъ на свѣта, че сдружения трудъ има право да се освободи, щомъ покаже, че е способенъ за самостоятелно водене на работитѣ. Тѣ би се старали, щото производството въ една таквазъ *народна работилница* да бжде отъ прѣвъзходно качество; и скоро самия интересъ на потрѣбителитѣ, желающи да се снабдятъ съ добри стоки, би имъ създалъ сигурна клиентела — основата на търговската солидность. Хиляди народни работилници, прѣдъ очевидния този успѣхъ, би могли да бждатъ основани тогава изведнажъ. И тѣ би разрушили новия градски феодализмъ, сжщо тъй притѣснителенъ, както и аграрния феодализмъ на срѣднитѣ вѣкове. Така, кооперативната република, «слѣдъ кратко време сияюща въ пълния идеалъ на своя разцвѣтъ, би пръснала снопове отъ пламъци въ безлюднитѣ тъмнини на умрѣлитѣ индустрии».

Бихме могли да се опасяваме, въ сжщность, да не би производството да надмине скоро потрѣблението. Продуктътъ на германския трудъ въ дадения моментъ, — разпрѣдѣленъ споредъ кооперативния начинъ, — би почти стигналъ, за да се унищожи бѣдностьта. А трѣбва да се има прѣдъ видъ, че съ подобряването на земледѣлието, съ улеснената вънкашна и

вжтрѣшна търговия, съ новото развитие на градската индустрия, този продуктъ ще се увеличи десеть, двайсеть може би, пжти, до толкозъ, щото купувачитѣ да липсатъ. Но не би ли, въ този случай, било достатъчно да се скрати работния день, за да се възстанови равновѣсието? (Ibid. p. 19). Кооперативната република носи съ себе си освобождението въ всичкитѣ му видове, а слѣдов. и необходимото свободно време за мислене и радость.

Шустеръ не се съмнѣва, че Държавата не ще приеме това прѣдложение за *мирно разрѣшаване на социалния въпросъ*. Напразно е да се чака, подобно на Фурие, филантропическия милионеръ, който самъ да понесе необходимата жертва за освобождаването на пролетариитѣ. Но възможно е да се апелира къмъ разума на богатитѣ, къмъ управляющата делегация, която ги прѣдставлява. Нека тѣ, запознати съ работата, избиратъ между прѣдлагания миръ и сигурната слѣдъ тѣхния отказъ война. «Ако вие отблъснете примирителнитѣ рѣчи, ако, както въ миналото, вие отговорите на скромнитѣ народни искания съ дѣйствия на грубо насилие, — тогазъ, нещастие! но не народу — защото дѣлото на народа не може да загине, — а нещастие вамъ, о богати! Вие сами ще сте поискали унищожението си, и то не ще закъснѣе. Вие не искате *социалната реформа*. Прѣгънѣте се тогазъ прѣдъ *социалната революция!*»

Ние виждаме, че тази теория, която провъзвѣстява вече Ласаля, е сжщевременно като зачатъкъ на марксизма. Тя укрѣпява въ тази *Лига на Изгнаницитѣ*, която ще бжде прародителката на *Съюза на Комуниститѣ*, слѣднитѣ понятия: 1) понятието за борбата на класитѣ; 2) едно доста коректно формулирано понятие за концентрацията на капиталитѣ; 3) една теория за прогресивната пролетаризация, доста съсѣдна съ тази на *Комунистическия Манифестъ*; 4) една теория за революцията, която ще бжде не само политическа, но и социална, теория, на която не липсва, за да бжде съвсѣмъ марксистка, освѣнъ по-дълбокия песимизмъ, който караше комуниститѣ отъ 1847 г. да считатъ насилническата революция за неизбѣжна; 5) самото създаване на *народни работилници*, на които Марксъ макаръ и да не придава вече значението на панацея (всецѣлебно срѣдство), си остава въ марксистката програма (вж. Ком. Ман., глава II; чл. 7 отъ програмата), като могжщо прѣходно срѣдство.

Безспорно е, че тъй зачената доктрина стои безкрайно по-високо отъ националистическия радикализмъ на Бьорне и Венедей. Къмъ заговорческата метода, заета съ бждащи революционни удари (coups de force), се присъединяваше, въ съюза на старитѣ изгнаници, особения модерантизмъ, който ограничаваше революцията до една чисто политическа революция. Въ него се изискваше пасивното подчинение за насилственото достигане на една доста посрѣдствена цѣль. Пролетарскитѣ му послѣдователи, подъ тласъка на новата Шустерова доктрина, безъ да напущатъ надѣждата за едно енергическо дѣйствие, счетоха за необходимо да излѣзатъ на сцената чрѣзъ открита пропаганда. У тѣхъ проникваше вече идеята, че социалната революция не ще бжде революция на едно меншинство; а щомъ тя трѣбваше да бжде направена отъ веднажъ убѣдената народна маса (le grand nombre), то нѣмаше с никакъвъ смисълъ, щото нейното подготвяне да става въ тъмнината. Тѣзи пролетарии се отдѣлиха, заедно съ Шустера, отъ Съюза въ 1836 г.; и когато пруската полиция, въ 1840 г., «подуши»

нѣколко групи, по-рано принадлежащи къмъ *Съюза на Изгнаницитѣ*, то тѣзи групи не сѫществуваха вече *). Послѣдвалитѣ Шустера кружоци, напротивъ, основаха отъ ново, съ центръ Парижъ, единъ съюзъ — *Съюза на Справедливитѣ*, членоветѣ на който бърже се увеличаваха.

(*Слѣдва*).

СОЦИАЛИЗМЪ И ЧАСТНА СОБСТВЕНОСТЬ. [1])

Отъ Д. Бръшлянъ.

Другари, обѣщахъ ви да говоря днесь върху въпроса за «Социализма и частната собственость», защото това е първия въпросъ, който самъ по себѣ изпъква слѣдъ реферата на др. К. Г-въ на темата: «Какъ работницитѣ ще осѫществятъ своитѣ голѣми и малки искания?». И дѣйствително, за да отговоримъ напълно съзнателно и съ разумѣние на тоя въпросъ, който обема въ себе си цѣлокупната задача на социалната демокрация, намъ трѣбва прѣди всичко да ни е ясно какви сѫ самитѣ тѣзи искания, и на първо мѣсто, кое е главното максимално искание на социалиститѣ: не е ли ни ясно това искание, ний не ще бѫдемъ добри социалисти и между нази не ще има единомислие върху най-важния пунктъ отъ нашата програма. По второстепеннитѣ и много отъ практическитѣ въпроси ний можемъ да *мислимъ* различно, обаче върху крайната наша цѣль не може да има никакво разномислие, защото отъ деньтъ, когато такова се появи, ний ще служимъ на два различни идеала. Такова разномислие върху «крайната цѣль» е възможно само за хора, за които «цѣльта е нищо—движението е всичко», но не и за нази, които координираме цѣлата своя дѣятелность, всичката своя практическа работа въ неразривна връзка съ нашата *крайна цѣль*.

Въ спора, който още продължава да се води между насъ и «широкитѣ», а той ще се води до тогазъ, до когато не заставимъ тия господа да се покажатъ въ цѣлата своя опортюнистическа голота, за да не бѫдатъ тъй опасни за нашето дѣло, както сѫ опасни сега, въ този споръ, казвамъ, едва ли има въпросъ, който по-добрѣ да характеризира дребнобуржуазния характеръ на «широкия социализмъ», отъ въпроса за отношението на Социализма къмъ Частната собственость. Ето защо азъ моля вниманието особенно на оння присѫтствующи «неутрални» и членове на „широката“ организация, които още не могатъ да видатъ принципалнитѣ различия между насъ и партията около „Работн. борба“ и затова още продължаватъ да стоятъ вънъ отъ Работн. Соц.-Демокр. Партия... за хатъра на нейното „единство“.

Ний много по-отрано знаехме отстѫпничеството на Я. Сакѫзовъ отъ социализма по всички линий, но слѣдъ неговата рѣчь въ Камарата ний

---

*) *Фридрихъ Енгелсъ:* Прѣдговоръ отъ 1885 г. къмъ Enthüllungen über der Kommunistenprozess zu Köln, отъ Карлъ Марксъ, р. 8.

[1]) *Рефератъ* държанъ на 14 и 21 Декем. 1903 г. въ помѣщението на *Старо-Загорската* парт. организация (съкратено изложение).

се окончателно убѣдихме, че той отстжпва и отъ самата крайна цѣль на Социалната Демокрация. Тази рѣчь, издадена отъ послѣ въ брошура подъ заглавие «Налѣжащи реформи", съдържа, на стр. 23, неговото гледище върху частната собственость, и отъ тамъ се роди спора за Социализма и Частната собственость, почти цѣла година прѣди разцѣплението. На помощь на Я. С. се яви прѣди всички други Д-ръ Джидровъ, слѣдъ него Dimker. които, както по-послѣ ще видимъ, отидоха още по-нататъкъ къмъ дребно-буржуазния опортюнизмъ, защото ако Я. С. отдѣляше мѣсто въ своя Социализмъ само за «собственостьта, която не експлуатира чуждия трудъ», тѣзи послѣднитѣ отдѣлять мѣсто въобще за собственостьта на „дребното производство",—до като Я. С. има главно прѣдъ видъ частното производство за собствено потрѣбление, послѣднитѣ си прѣдставляватъ че ще бждатъ социализирани само «едритѣ» прѣдприятия.—Безъ да излагамъ историята на цѣлия споръ по този въпросъ, азъ ще се постарая да ви посоча какво е мнѣнието по него на Социалната Демокрация, какво е това на нашитѣ опортюнисти и до колко тѣзи послѣднитѣ могатъ да се считатъ за социалисти.

За насъ, социалъ-демократитѣ, въпроса за *собственостьта* е въпросъ кардиналенъ, защото затж „собственостьта", това не е както нѣкои буржуа си мислятъ, отношение на човѣка къмъ вещьта, а е отношение на хората единъ къмъ другъ, е едно чисто обществено отношение съ юридическа форма, съ економическо съдържание: формата на собственностьта е основата на различнитѣ „взаимни отношения, въ които хората влизатъ въ процеса на производството", т. е. на ония отношения, върху които се крѣпятъ всички други обществени отношения. Социалната Демокрация, сподѣляща Марксовия материалистически възгледъ върху развитието на обществата, като се бори за коренното измѣнение на сжществующия социаленъ строй, въ основата на своитѣ искания слага: прѣмахването на сжществующитѣ «отношения, въ които хората влизатъ въ процеса на производството», а заедно съ това и на днешната форма на собственостьта. До когато сегашната форма на частна собственость сжществува, производственитѣ обществени отношения не могатъ се измѣни сжщественно и по-нататъкъ отъ извѣстенъ прѣдѣлъ: този прѣдѣлъ ще се прѣскочи само чрѣзъ революция въ формата на собственостьта. Ето защо и въ комунистическия манифестъ е казано: «Комуниститѣ на всѣкждѣ поддържатъ всѣко революционно движение противъ сжществующитѣ обществени и политически отношения. *Въ всѣко едно ото тия движения тѣ изваждатъ на пръвъ планъ въпроса за* **собственностьта**, — макаръ тя и да не се явява на всѣкждѣ въ еднакво развита форма — *като основенъ въпросъ на цѣлото движение*"[1]) (к. м.).

На прага на Историята, ний срѣщаме остатъци отъ Първобитния Комунизмъ, оня общественъ строй, въ който прѣдисторическото човѣ-

---

[1]) *Комунистически манифестъ*, стр. 71. — A propos. Нашитѣ опортюнисти като цитираха само първата часть ото тоя пасажъ, и като не оцѣняваха сжщинския смисълъ на думитѣ: „сжществующитѣ обществени и политически отношения", искаха да си служатъ съ нея за да оправдаватъ свойто общо дѣло съ нашитѣ производящи слоеве.

чество е прѣкарало може би много хиляди години, отъ тогава, отъ когато човѣкътъ е излѣзълъ изъ дивашкото уединение и е влѣзълъ въ общежитие. Комунистическото семѣйство, родъ, община или кланъ, сж били напълно затворени обществени единици, които сж произвеждали сами всичко нужно за живота на тѣхнитѣ членове: между тѣзи членове е имало „размѣна на дѣятелности", но „размѣна на продукти" не е сжществувала, тъй като самитѣ продукти, както и срѣдствата за добиването имъ сж били комунална собственость на общината. Освѣнъ това тогава се е произвеждало изключително за потрѣбление отъ общината, а никакъ не и за размѣна съ другитѣ общини. Комунистическото производство е било производство *натурално* по своето естество. Развитието въ и между общинитѣ на размѣната (вслѣдствие развитието на нуждитѣ, раздѣлението на труда, осъвършенствуването на производственитѣ срѣдства, — резултатъ на натрупващия се опитъ) туря край на комунистическитѣ затворени единици, и началото на голѣмитѣ деспотически държави Писаната история се занимава съ ония народи, у които *частната собственость* е основа на общежитието. На почвата на частната собственость човѣчеството е прѣживѣло извѣстнитѣ обществени състояния на робовладѣлчество, крѣпостничество и най-сетнѣ капитализмъ, тритѣ *типични* фази, отъ които всѣка една е по-висша отъ прѣдшествующата, но които най различно сж били прѣминавани отъ различнитѣ общества и народи, които сж се прѣплитали по хиляди начини и които не рѣдко сж се срѣщали едноврѣменно всрѣдъ едно и сжщо общество, тъй както и до скоро се срѣщаха останки дори отъ комуналното производство и собственость въ нѣкои отъ оцѣлѣлитѣ руски «общини» и южнославянски задруги. Ний не описваме економическата история на извѣстна страна, а само напомняме послѣдователнитѣ типични обществени форми. Тѣзи форми, като сж се развивали, създавали сж въ себе си противорѣчия, които сж се разрѣшавали чрѣзъ прѣминаванне къмъ слѣдующитѣ по-висши, сжщо тъй както и най-съвременната, капиталистическата, създава, вслѣдствие на своето естествено (диалектическо) развитие извѣстнитѣ съвременни обществени противорѣчия, които ще се разрѣшатъ чрѣзъ прѣминаванне къмъ социализма. И както напр. капитализма не се явява въ всички страни едновременно и не укрѣпва изведнъжъ, сжщо така и социализма не ще се усжществи въ единъ день въ всички капиталистически страни и не ще се укрѣпи въ първия моментъ. Както днесъ срѣдъ капитализма продължаватъ да живѣятъ остатъци отъ прѣживѣни форми, дори отъ най-първобитната, сжщо така и въ странитѣ дѣто ще се мине къмъ социализма по всѣка вѣроятность ще просжществуватъ и може би дълго време остатъци отъ всички извѣстни нанъ досегашни форми. Кога, кждѣ и какъ това ще стане, ний не можемъ да знаемъ: ний не можемъ да пишемъ историята на бждащето! И само въ тоя смисълъ може да се говори, че дребното производство може би ще продължи извѣстно време своето сжществувание въ странитѣ, дѣто е вече станала социалната революция, или че частното натурално селско стопанство *„може би ще проживѣе още нѣкое време въ социалистическото общество"*, както казва Кауцки.[1]) И още колко работи за бжда-

[1]) К. К. Основитѣ на Социалната Демокрация, стр. 154.

щето ний не знаемъ! Ний не знаемъ дори какъ точно ще бжде наредено нашето общество, защото не можемъ затж да знаемъ при наличностьта на какви конкретни условия ще се мине къмъ осжществяването му. Но както това „незнание“ не ни дава право да си прѣдставляваме напр. че заграбването на чуждитѣ фондове (ако такива има, — зеръ нищо не знаемъ) ще остава тамъ безнаказано, сжщо така и „незнанието“ кога кждѣ, кои «дребни прѣдприятия» ще изчезнатъ не ни дава право да твърдимъ, че бждащето общество тѣхъ не ще закача.

Ако се касае само за това, което ний, като хладнокръвни наблюдатели на общественото развитие, или като хора на науката знаемъ, ний знаемъ, че капиталистическия начинъ на производство се разширява и укрѣпва все повече и повече по цѣлия цивилизованъ миръ, и че заедно съ това все повече и повече се изострятъ противорѣчията на тоя начинъ на производство: производството приема все повече *общественъ* (колективенъ) характеръ, тогазъ когато разпрѣдѣлението на продуктитѣ, формата на собственостьта си остава *частна, индивидуална*; произвежданата принадена стойность се концентрира въ ржцѣтѣ на една само незначителна по брой класа, тогазъ когато останалитѣ класи, а най-вече пролетарията, създателя на богатствата, който става все по-многочисленъ, не получава нищо отъ тази принадена стойность, т. е. отъ този общественъ излишъкъ на производството и е осжденъ да остава вѣчно въ това положение на експлуатиранъ; нѣщо повече — понеже единствения двигатель на капиталистическото анархично производство е печалбата на капиталиститѣ, и понеже не винаги интересътъ на тия печалби съвпада съ увеличението на продуктитѣ, то много производственни сили оставатъ неизползувани, все повече и повече пролетарий оставатъ и фатално ще оставатъ вънъ отъ производството, а заедно съ това мизерията на нишитѣ класи все повече се усилва, тогазъ когато голѣмата производителность на труда достигната при машинизма би позволила да се удовлетворятъ всички нужди на обществото, ако производството се ржководѣше не отъ печалбата на капиталиста, ако то слѣдователно зависѣше не отъ покупателната сила на населението (която сила е толкозъ по малка, колкото по-голѣма е капиталистическата печалба), а отъ дѣйствителнитѣ нужди на обществото. Капитализма, слѣдователно, носи въ себе си такива свойства, които, отъ една страна, слагатъ прѣграда на развитието на самото капиталистическо производство, а отъ друга, въоржжаватъ противъ него една многомилионна армия-пролетарий, вслѣдствие на което той рано или късно ще трѣбва да изчезне и да отстжпи мѣсто на нѣкоя по-висша производственна форма, която би разрѣшила противорѣчията на капитализма. Това ний знаемъ *като хора на науката*. Това сж слѣдователно истини, въ извѣстенъ смисълъ задължителни за всѣкиго. Но не всѣки, който сподѣля тѣзи научни истини е социалъ-демократъ, ако ще би да ги е почерпилъ отъ самия Марксъ. Отъ социалъ-демократа се иска нѣщо повече отъ това: той трѣбва да *иска*, активно да иска прѣмахването на капиталистическия строй съ всичкитѣ му основи и „надстройки“ и замѣстването му съ *социалистическия. Критиката* на капиталистическия строй не е достатъчна,—нужно е още възприемането идеала на социалната демокрация, комунистическата d i s e d i r a t a. Слѣдователно *като хора на съврѣмен-*

ния, научния социализмъ ний, опирайки се на обективния ходъ на капиталистическото развитие, имаме единъ положителенъ идеалъ, къмъ който се стрѣмимъ, една «крайна цѣль», и никому отъ насъ не е позволено да не знае или да игнорира тази «крайна цѣль».—„Крайната цѣль“ у Социалната Демокрация, това е *елемента на идеализмъ*, двигателния принципъ въ нея. Научния социализмъ за това е наученъ, а не утопиченъ, защото неговата крайна цѣль почива върху обективната, научната критика на капитализма, а не защото той изгонва идеалистическия елементъ—крайната цѣль. — И когато, напр. Д-ръ Джидровъ ни говори, че „За практическата социалъ-демокрация не сѫ важни обществениитѣ форми на далечното бѫдѫще, съ него тя никакъ не се занимава. Тя се грижи за *непосрѣдственното близко време слѣдъ* прѣмахванието на капиталистическия строй....“, че „крайната цѣль е именно *началото* на социалистическото общество... “ (к. н.)*), че социалната демокрация „*не прави развитието*“**) и пр., всичко това ни показва или до колко той безсъзнателно за себе си е пропитъ отъ опортюнистическата идея „движението е всичко“, или че за да замъгли въпроса, съзнателно *смѣсва двѣ нѣща отъ съвсѣмъ различно естество*: ходътъ на бѫдѫщето развитие (въ капитализма и въ социализма), който ний можемъ само да *прѣдугаждаме*, и идеала на Социалната Демокрация, нашето максимално искание, което трѣбва да ни бѫде *ясно*. Затѫ най-характерното за опортюнизма е това, дѣто неговия идеалъ винаги абдикира прѣдъ нуждитѣ на момента, дѣто неговия *идеалъ* се отъждествява въ края на крайщата съ «*дѣйствителностьта*». Когато трѣбва да посочишъ на това, което като социалъ-демократъ „*искашъ*“, тебе ти липсва куражъ и стоваришъ. вината върху самото «обществено развитие», тогава ти се обезличавашъ като социалъ-демократъ и твърдѣ малко вече се различавашъ отъ тъмната маса филистери: разликата ще е само тази че тѣ ще казватъ: каквото господь даде, а ти ще казвашъ: каквото „развитието“ доведе! И тогава сигурно ще имашъ на всѣка крачка почва за «общи» задачи съ когото щешъ, но затова и ще бѫдешъ *опортюнистъ*. — Социалната Демокрация не правѣла развитието! Но ако това е вѣрно, то ще бѫде еднакво вѣрно и за всички други партий и групи. Интересно е тогава да се знае кой го прави. Не, другари, тъкмо противното е вѣрно: като се бори за своя идеалъ тя «прави» развитието. Тя го прави, защото самата тя е плодъ на развитието. И тя го прави най-много отъ всички обществени групировки, защото само тя дѣйствува напълно въ направлението на самото развитие, защото тя единствена между всички други групировки *съзнателно* движи обществото напрѣдъ. Социалното развитие и Социалната Демокрация не сѫ двѣ отдѣлени нѣща, както сѫ файтона и конетѣ или кѫщата и задаря. Тѣ сѫ неразривно свързани, тѣ сѫ едно на друго причина и слѣдствие, и който казва че Социалната Демокрация не прави развитието, че развитието въ капиталистическото общество може да се прави безъ Социалната Демокрация, той не е социалъ демократъ.

---

*) „О. Д.“ г. III, кн. 2 и 3, „Соц. Демокрация и Частната Собственость“ стр. 38.

**) Ibd, стр. 42.

Каква е прочее крайната цѣль на Соц-та демокрация? Отъ една страна — прѣмахванието на капитализма съ всичкитѣ негови послѣдствия, и отъ друга, замѣстванието му съ Комунизма, т. е. съ единъ такъвъ обществевъ строй, дѣто не ще сѫществува частната собственость на производственитѣ срѣдства, производството ще бѫде обществено и организирано, производството ще бѫде *натурално* а *не стоково*, дѣто съ една рѣчь «*труда на всѣко отдѣлно лице ще приеме общественъ характеръ* . . . . цѣлия общественъ производственъ механизмъ ще прѣдставлява отъ себе си едно планомѣрно цѣло *), (к. Г. Плех.). Комунизма отрицава не само Капитализма, който ще го роди, но и всички по стари начини на производството, не само „Капитализма" въ тѣсенъ смисълъ на думата (*едрото* машинно съврѣменно производство), но и всички начини на производство, крѣпящи се на частната собственость и на стоковата размѣна. И тъкмо намѣсто е казано въ кн. „Народничество и Марксизмъ": „Много широко се разбира Капитализма въ неговото класическо противопостявание на социализма. Тукъ подъ думата Капитализмъ се разбира цѣлия съврѣмененъ ступанственъ строй, основанъ върху частната собственость на земята и орѫдията за производство, и опиращъ се върху принципа на економическата свобода; а социализмътъ се мисли за такава социална наредба, въ която сѫ осѫществени противоположнитѣ начала: нѣма частна собственость върху земята и орѫдията за производство, самото производство е социализирано и разпрѣдѣлението е регулирано. Такова противополагание е законно и съвсѣмъ безъ грѣшкитѣ, присѫщи на възлюбеното у насъ противополагание Капитализма на общинния строй» **). То се знае, социализма става възможенъ и необходимъ благодарение на силно развитото едро капиталистическо производство, на «капитализма» въ тѣсенъ смисълъ на думата, безъ него той е химера, обаче това не значи, че социализма ще бѫде едно просто отстранение на капиталиститѣ отъ едритѣ прѣдприятия. — Ето що говори Комунистическия Манифестъ: «Всичкитѣ прѣдшествующи класи, които сѫ добивали властьта сѫ се домогвали да утвърдятъ положението си като сѫ подлагали обществото на своя собственъ начинъ на владѣние (собственость). Пролетариитѣ ще завзематъ общественнитѣ производствени сили само като прѣмахнатъ своя собственъ начинъ на владѣние и, слѣдователно, сѫществующия до сега начинъ на владѣние. Пролетариитѣ нѣматъ какво да си охраняватъ: тѣ трѣбва, напротивъ, *да унищожатъ всѣка сѫществующа сега частно-лична гаранция, всѣко частно-лично обезпечение.* (к. и. [1]). И да направятъ въ бѫдѫщето общество, както по-горѣ казва Г. Плехановъ, щото «*труда на всѣко отдѣлно лице да приеме общественъ характеръ*», и «цѣлия общественъ производственъ механизмъ да прѣдставлява отъ себе си едно планомѣрно цѣло». — Заедно съ това и всички гаранции и обезпечения ще приематъ сѫщо общественъ характеръ. — такава е комунистическата disedirata.

Да погледнемъ сега по-отблизо на спорния въпросъ.

---

*) *Г. Плехановъ.* „Наши разногласія", стр. 286.

**) *„Народничество и Марксизмъ"*. Стр. 108—109.

[1]) *Комунистически Манифестъ*, стр. 19, по французския прѣводъ на Laura Lafargue. Българския прѣводъ на този и много други пасажи (изд. Русе, 1891) е много лошъ.

* * *

Всѣкиму, вѣрвамъ, е извѣстна знаменитата стр. 23-а отъ рѣчьта на Я. Сакъзова, дѣто четемъ: «Когато казваме, че ние сме противъ частната собственость, това не значи, че ние отричаме правото на отдѣлния човѣкъ да притежава свой имотъ; не отричаме правото да си има свои дрѣхи, своя храна, своя къща, *да си има добитъкъ, своя нива*; ние не отричаме онова, което се нарича собственость *на себе си*, ние сме противъ онази собственость, която турена въ производството, експлоатира чуждия трудъ, съсѣдния трудъ; ние сме противъ онази собственость въ производството, когато тя експлоатира човѣшкия трудъ. Противъ една собственость, която експлоатира *природнитѣ сили*, ние не можемъ да бѫдемъ. Въ този случай ние разбираме така, че човѣчеството отъ частна собственость постепенно ще да мине къмъ общественната собственость. *Държавнитѣ желѣзници* днесь не сѫ частна собственость, тѣ сѫ обща собственость — на цѣлия български народъ, на всички български данъкоплатци. Ние мислимъ че голѣмитѣ срѣдства за производство въ България, както и въ другитѣ страни, съ постепенното развитие, економическо и политическо, ще достигнатъ да станатъ общественна собственость» *) и т. н. «Когато казваме, че ние сме противъ частната собственость трѣбва да се разбира *само* слѣдното че ние сме противъ часното владѣние на капиталитѣ, на оная собственость, която експлоатира чуждия трудъ; и даже на че сме днесь противъ нея, но ние искаме всичкитѣ злини, които излизатъ днесь, въ момента, отъ нея, да прѣдотвратимъ съ социални мѣрки» **). (к. м.). Тѣзи думи бѣха казани въ камарата слѣдъ като др. Д. Благоевъ бѣше обяснилъ сѫщностьта на Социалната Демокрация и бѣ посочилъ основното различие между нея и всички други партии — отрицанието на частната собственость. Съ тѣхъ Я. С. искаше да допълни и «разшири» мисъльта на др. Д. Б. за да докаже на Д-ръ Данева, че ний не влизаме въ противорѣчие съ себе си като приемаме „да спомагаме на днешното управление“, до колкото разбира се, то върви по посочения отъ насъ пѫть на практически реформи. Ала вмѣсто да уясни, той замъгли онова вѣрно прѣдставление, което камарата бѣ добила за насъ като партия, слѣдъ рѣчьта на др. Д. Б., и Д-ръ Радевъ не безъ основание и искренность прѣкъсна на два пѫти Я. С. за да му каже: „не можемъ да ви познаемъ въ тѣзи ви думи“. — Разбира се, до колкото Я. С. съ цитиранитѣ и по-нататъшни пасажи искаше да посочи, че Соц та Демокрация, като *политическа партия* не противорѣчи на себе си, когато заедно съ буржуазнитѣ партии участвува въ уредбата на държавата, че тя въ ежедневната си борба стои на почвата на сѫществующитѣ институции, и слѣдователно, въ извѣстенъ смисъль, ги „признава“, до толкова той, разбира се, напълно е правъ. Та това, собствено, е общеизвѣстно: всѣка социалъ-демократическа партия има непрѣменно една *минимална* програма, която въ извѣстенъ смисълъ „признава“ сѫществующия строй. Но Я. С. заедно съ това каза нѣща, които по никой начинъ не могътъ да се спо-

*) *Налѣжащи реформи*, стр. 23.
**) Ibd. стр. 24.

дѣлятъ отъ единъ социалъ-демократъ. Като изброява прѣдметитѣ, които споредъ нашата концепция за бѫдѫщето, ще си останатъ въ частна собственость, той наредъ съ дрѣхитѣ, храната, туря добитъка и нивата, наредъ съ *потрѣбителнитѣ срѣдства* туря и извѣстни *производителни срѣдства,* като прибавя при това, че ний сме противъ оная само собственость, която експлуатира човѣшкия трудъ. Забѣлѣжете добрѣ, че тукъ се касае не за това, което ний днесь за днесь „признаваме" или не, а се касае да се посочи обемътъ на нашето искание за обществената собственость. Днесь за днесь ний не сме дори „противъ" оная собственость, която най-немилостиво експлоатира работнишкия трудъ, — капиталистическата едра собственость, ний никога не ще се боримъ за да спираме нахлуванието на капитализма въ нашата страна, дори напротивъ: за насъ той е желателнъ. Тъй че смисълътъ на горнитѣ Сакѫзови думи е този, който посочихме: касае се за обема на нашия идеалъ.—Е, добрѣ, ний, които считаме, че «крайната цѣль» на Соц-та Демокрация е *социализацията на производственнитѣ срѣдства* безъ изключение, посочихме тази грѣшка на Я. С. и бѣхме дори готови да му я простимъ, ако той я съзнаеше. Какво излезе? Излезе, че той съзнателно грѣши. Наистина, той твърдѣ вяло се защищаваше по този пунктъ, но затова пъкъ явиха се да го защищятъ Д-ръ Джидровъ и Dimker, които съ цитати отъ Кауцки „доказаха" че той е правъ, че ний нищо не разбираме. Указа се обаче, че тѣ самитѣ или не разбиратъ мисъльта на Кауцки и другитѣ автори, които цитиратъ, или, което е по-вѣроятно, нарочно я извращаватъ. — Нѣка, колкото щѫтъ, да се възмущаватъ „неутралнитѣ" хора отъ нашата непримиримость и острота: това че ни смущава, защото въ областьта на идейната борба нѣма мѣсто за компромисъ и отстѫпки; когато се касае за лични работи или за собственния джобъ всѣки може да бѫде отстѫпчивъ и щедъръ, но когато се касае за нашето общественно дѣло, за интереситѣ на партията, която е близка и скѫпа за всинца ни, никой не може да бѫде отстѫпчивъ, никой нѣма право да бѫде мекъ и щедъръ на нейна смѣтка! Нѣка прочее никому да се не вижда чудно това, дѣто ний сме тъй придирчиви и сурови къмъ своитѣ бивши другари.—Азъ казвамъ: нашитѣ опоненти или не разбиратъ авторитѣ, които цитиратъ. или умишлено ги извъртатъ, — и ще го докажа за ония, които още не сѫ се убѣдили, макаръ др-тѣ отъ нашия лагеръ прѣдостатъчно да освѣтлиха този въпросъ.

Излишно е да ви говоря за *потрѣбителнитѣ* срѣдства: всѣкиму е извѣстно, че споредъ нашата концепция за бѫдѫщето общество, тѣ ще бѫдатъ въ *частна собственость,* макаръ че на нашитѣ опоненти се искаше да оставятъ у своитѣ читатели впечатление, че ний сме и противъ тази частна собственость: по този пунктъ споръ не може да бѫде. — Спорътъ се върти около въпроса: *искаме* ли ний (Соц-та Дем-я) социализация на *срѣдствата за производство* въобще, или само на *едритѣ* срѣдства за производство? Ний подържаме първото, «широкитѣ» — второто. — Припомнѣте си стр. 23 отъ Сакѫзовата рѣчь. Тамъ той искаше социализация на всичката собственость, «която експлоатира чуждия трудъ», слѣдователно оставаше мѣсто въ своя социализмъ за частното натурално и дребното стоково стопанство водено безъ наеменъ трудъ. Това трѣбваше

да се защити; Д-ръ Джидровъ и други, още въ Търновския конгресъ, въ бързината на дебатитѣ, отварятъ «Основитѣ на Соц-та Дем-я» и о, чудо! Тѣ откриватъ, че Кауцки е още по-голѣмъ отстжпникъ отъ Я. С., защото той е само «противъ» *едритѣ* капиталистически прѣдприятия, слѣдователно, не само натуралното частно и дребното стоково производства сж изключени отъ социализация, но и всички [illegible]ния, които не сж «едри», т. е. изключено е *дребното производство въобще*, па било то водено и съ наеменъ трудъ! Тѣ чувствуваха, че доказватъ повече, отъ колкото трѣбваше да се докаже, но това ги само окуражи, и тѣ оповѣстиха въ печата свойто откритие. Този излишъкъ на доказаность имъ позволи послѣ, когато бѣха турени на тѣсно, да казватъ: ако ний не сме *противъ* собственостьта на дребното стопанство, то още не значи, разбира се, че ний сме *за*. — Кои сж аргументитѣ на нашитѣ опоненти? Нѣкждѣ Енгелсъ казалъ: «Ний прѣдвиждаме неизбѣжното пропадание на дребния *селянинъ* (к. м.), но ний не сме повикани да ускоримъ това пропадание». *) Не е посочено отъ кждѣ е взета тази цитата, но до колкото си спомнямъ, тѣзи думи се съдържатъ въ Енгелсовата бѣлѣжка върху Нантската аграрна програма на P. O. Français. Самия този фактъ иде да ви покаже, че тукъ се говори за отношението на Соц-та Демокрация като партия къмъ селското население, за едни «*минимални*» искания; тѣзи думи иматъ значение за практическата работа на Соц-та Дем-я *днесъ за днесъ*, за отношението ѝ къмъ «дребния селенинъ», а никакъ не за отношението на бждащето социалистическо общество (*като концепция у насъ*) къмъ дребната частна собственость. Това е очевидно. И самитѣ думи на Енгелса ний напълно споделяме, и никога не ни е идвало на умъ да «ускоряваме пропадането» на дребния селянинъ. Ний знаемъ, че пропадането на дребното производство въобще е до толкозъ желателно за насъ, до колкото това става подъ ударитѣ и въ интереса на едрото капиталистическо производство. Не се ли създава на мѣстото на дребното производство по-вишата форма на производство, неговото пропадане може да бжде гибелно и за страната и за Соц-та Демокрация. Що се касае до борбата между едрото и дребното производство, ний въ нея като партия не можемъ да вземаме *активно* участие. Но, повтарямъ, тѣзи думи на Енгелса визиратъ *днешната* Соц-на Дем-я и *днешния* дребенъ селянинъ. — Да видимъ сега какъ тѣ си служатъ съ Кауцки, и дали наистина Кауцки е по-голѣмъ отстжпникъ отъ Сакжзова. — Слѣдъ като излага основнитѣ начала на Соц-та Демокрация (обосноване на Максималната програма), Кауцки се спира за да възрази на нѣкои недобросъвѣстни обвинения по адресъ на социалъ-демократитѣ: че тѣ само разрушавали, а не строили, че искали разрушение на семѣйството, че искатъ да заграбятъ имотитѣ на дребнитѣ собственици, че сж врагове на свободата. И въ главата «*Конфискация на собственостьта*» той пише: Нашитѣ противници «откриха, че соц-та дем-я ще добие господство само чрѣзъ експроприяция на занаятчиитѣ и селенитѣ, на които ще бжде *конфискуванъ* (взетъ безъ възнаграждение) не само недвижимия имотъ, но и тази часть отъ движимия имотъ, безъ която може да се мине, а сжщо и вносоветѣ ... въ спестовнитѣ каси. Заедно съ мнимото стрем-

---

*) „О. Д.“, кн. II, г. IV. *Dimker*, и пр. (мото).

ление на соц-та дем-я да разкъсва всички семейни връзки, това обвинение е едно отъ главнитѣ, пускани противъ насъ. — На това трѣбва да се забѣлѣжи, че *социалистическото общество по характера си ни най-малко не иска конфискация на собственостьта»* (к. м.) [1]). Въ нашата програма нищо се не говори за «конфискация». Тази не е въ сѫществото на нашитѣ искания, и ако въ прѣходния моментъ се намѣри нѣкой модусъ за да се мине миролюбиво къмъ комунизма, ний първи ще се радваме. Конфискацията е тъй малко присѫща на нашия идеалъ, както сѫ и кървопролитията. Всичко ще зависи отъ благоразумието или упорството на буржуазията. Значи ний не сме по принципъ за *конфискацията* дори на най *едрата* собственость. Такъвъ е смисъла на горнитѣ думи на Кауцки. Но той отива още по-нататъкъ и се опитва да си прѣдстави като какъ ще стане прѣминаването къмъ комунизма. И намира, че *едритѣ прѣдприятия* ще трѣбва неизбѣжно да бѫдатъ *експроприирани* («въ видъ на конфискация или въ видъ на откупъ», мирно или насилствено, — «на тия въпроси никой не може да отговори»), понеже тѣ ще образуватъ основата на социалистическото стопанство; това е очевидно. Що се касае за дребнитѣ производства, които до тогава оцѣлѣятъ, той е напълно убѣденъ, че тѣхнитѣ стопани драговолно ще ги отстѫпатъ или зарежатъ за да станатъ и тѣ обществена собственость. Затова и той казва: «Прѣминаването къмъ социалистическото производство не само не иска експроприация на прѣдметитѣ за потрѣбление, то даже не иска *експроприация* на срѣдствата за производство отъ всички собственици» [2]). Забѣлѣжете добрѣ, касае се за *експроприация*..., а не за *социализация*, както искатъ да го тълкуватъ нашитѣ опоненти. И К. К. заключава: «*И така, прѣминаването къмъ социалистическото общество никакъ не е свързано съ* **експроприяцията** *на дребнитѣ занаятчии и селени»* [3]). Защо? Защото Кауцки е убѣденъ, че *социализацията* на дребнитѣ стопанства ще се извърши не само безъ конфискация, но и безъ *експроприяция*. Кои сѫ неговитѣ основания да мисли така? «Днесъ — казва той — прѣобръщането на селянина или занаятчията отъ дребенъ производитель въ работникъ на едрото производство значи за него прѣобръщане отъ *собственикъ* въ *пролетарий*. Въ социалистическото общество, напротивъ, селянинътъ или занаятчията, който прѣминава къмъ работа въ колективното едро производство, ще почне да се ползува отъ всички добри страни на това производство. Неговото положение значително ще се подобри». — «*Дребното производство е осѫдено на неминуема смърть. Но само социалната демокрация ще даде на цѣлата маса селяни и занаятчии възможностьта да станатъ работници на едрото производство, безъ да сливатъ до степеньта на пролетариата»* [4]). — «Щомъ изчезне страхътъ, отъ самостоятелното стопанство да изпаднешъ въ редоветѣ на пролетарията, щомъ се видятъ ползитѣ отъ общественото едро производство за всичкитѣ участници въ най-различнитѣ области, щомъ всѣкиму бѫде дадена възможность да се ползува отъ тѣхъ,

---

[1]) К. К. Основитѣ и пр., стр. 149.
[2]) К. К. Основитѣ и пр., стр. 150.
[3]) Ibd. 151.
[4]) Ibd. 152.

— нито единъ *здравомислящъ* (к. м.) човѣкъ вече не ще се стрѣми къмъ запазвание на устарѣлитѣ форми на производство» [1]). — «Капиталистическата едра промишленость за цѣлъ единъ вѣкъ не успѣ напълно да измѣсти закъснѣлитѣ дребни прѣдприятия. Социалистическото едро производство ще достигне това за късо време и, при това, безъ експроприация, а благодарение само на притегателната сила, свойствена на по-изгодната форма на производство» [2]). — Такава е вѣрата на Кауцки, и ний я сподѣляме напълно. Всичко иди да ни убѣди, че дребното производство ще бѫде социализирано, и то по всѣка вѣроятность безъ да има нужда отъ насилствена експроприация, и въ твърдѣ късо време. Ала какъ точно, и за колко време, — никой не може да знае, и това не може да съставлява нашъ програменъ пунктъ Такъвъ може да бѫде само общия принципъ: социализация на производственитѣ срѣдства, и толкозъ. — За да видите колко дълбоко Кауцки е убѣденъ, че социализацията на дребнитѣ стопанства ще стане сама по себе си, безъ експроприация (несилствено отчуждаване) ще ви приведа заключителния пасажъ отъ «Земледѣл. Въпросъ». «Днесъ още положението на градския пролетариатъ стои толкова по-горѣ отъ дребното селско варварство, че младото селско поколѣние прибѣгва до изселването сѫщо тâка, както и земледѣлческитѣ наемни работници. Ако отъ всѣкадѣ наоколо възникнатъ социалистически латифундии, които вече не ще се обработватъ отъ жалки наемни роби, а отъ доброволни общества на свободни радостни хора, тогава вмѣсто бѣгство отъ селскитѣ дребни парчета къмъ града, ше се появи още по-бързо бѣгството отъ парчетата къмъ общественото едро стопанство. *И варварството ще бѫде изгонено отъ своитѣ послѣдни укрѣпления, въ които до днесъ посрѣдъ цивилизацията невасягаемо се разпространява.* — Социалистическото едро стопанство ще доведе за дребния селянинъ не неговата експроприация, а неговсто спасение отъ единъ *адъ, въ който го хвърля днесъ частната собственость*» (к. м.) [3]).

Това е, струва ми се, достатъчно за да се види въ какъвъ смисълъ и по какъвъ *поводъ* К. Кауцки говори. — Могатъ ли тѣзи му думи да се тълкуватъ въ такъвъ смисълъ, че ний сме само противъ частната собственость въ едритѣ прѣдприятия (Д-ръ Д. и Dimker), или че ний сме само противъ оная собственость, която експлоатира чуждия трудъ (Сакжковъ)? Ний, партията на пролетарията, която смѣта да освободи не само пролетарията, но цѣлото човѣчество, ще считаме ли, че сме извършили пройта мисия, когато изгонимъ едритѣ фабриканти изъ тѣхнитѣ едри прѣдприятия, или ний ще трѣбва да изгонимъ изъ нашето общество и «варварството» на дребното производство, да направимъ «труда на всѣки едного *обществен*ъ», и цѣлото производство — планомѣрно?

Или ще послушаме Д-ръ Джидрова, «да се грижимъ» само за първия моментъ слѣдъ нашата побѣда? и иматъ ли тия думи на Джидрова капка смисълъ? кѫдѣ е началото, кѫдѣ е края на социалистическото общество? защото ако бѣше тъй, Д-ръ Джидровъ отдавна би трѣбвало да

[1]) Ibd. 153.
[2]) Ibd. 152—153,
[3]) К. К. „Земледѣлческиятъ Въпросъ“, кн. II стр. 282.

сложи оржжието, тъй като това *начало* вече го имаме... въ Държавнитѣ желѣзници (!), както ни увѣрява неговия учитель, Я. Сакѫзовъ [1]).

* * *

Нека сами сега помислимъ: съвмѣстимъ ли е социализма съ частната собственость върху срѣдствата на дребното производство. — Извѣстно е, че *земята* се най-важното срѣдство за производство, тя ни дава не само най-необходимия продуктъ за потрѣбление — зърненитѣ храни, но и всички други сурови материали за индустриалното производство. Очевидно най-главната грижа на едно социалистическо общество ще бѫде да си осигури това първоусловие на всѣко производство. И до колко това е наложително, може да се види и отъ обстоятелството, дѣто авторитѣ на Комунистическия Манифестъ, като се опитватъ да набѣлѣжатъ мѣроприятията «неизбѣжни, въ първо врѣме като срѣдство за прѣобразованието цѣлия производителенъ способъ», на *първо* мѣсто туратъ: «*Експроприация на поземлената собственость*» и конфискация на поземлената рента въ *полза на държавата*» [2]). — За да може да се заведе рационално социалистическо земледѣлие съ всичкитѣ му разклонения, необходимо нужно е земята да бѫде социализирана; това е необходимо нужно и за самата индустрия, защото какъ тя ще постави на комунални основи, когато суровитѣ материали оставатъ въ частна собственость? Но ще ни се възрази, че достатъчно ще бѫде да се социализиратъ «едритѣ» землед. прѣдприятия. Добрѣ, но ще бѫде ли това «достатъчно»? Ний не знаемъ. Ние не можемъ отъ сега да знаемъ въ каква пропорция ще заваримъ едрото и дребното селско стопанство, за да мислимъ, че едритѣ ще бѫдатъ достатъчни. Защото, колкото и да се развива едрото землед. стопанство, то никога не ще може значително да изтика дребното. Това е единъ много заплетенъ въпросъ, отъ твърдѣ скоро сложенъ на изучване. Обаче, както и да го разрѣши науката, ний въ прѣходното време ще се срѣщнемъ съ голѣма маса дребни землесобственици. Въ сѫщность, обикновеното поставяне на въпроса за едрото и дребно земл. производство е неправилно. Както казва Кауцки. «Ние не трѣбва само да си поставяме въпроса, дали дребното производство въ земледѣлието има нѣкакво бѫдѫще, а трѣбва, напротивъ, да изслѣдваме всички измѣнения, на които е подложено земледѣлието въ течението на капиталистическото развитие. Ний трѣбва да издиримъ, *дали и какъ капиталътъ завладѣва земледѣлието, какъ го революционизира, какъ истиква старитѣ форми на производство и владѣние и какъ поражда необходимостьта отъ нови*» [3]). Така поставенъ въпроса, Кауцки намира, че капитала било направо, било

---

[1]) Азъ не допущамъ Я. С. да е разширилъ своя социализмъ до „държавния соц-змъ“. Очевидно той (на стр. 23, Налѣж. Реф.), въ желанието си да ни прѣдстави не тъй страшни, както буржуазията ни мисли, е избралъ единъ примѣръ на „социализация,“ който наистина никого не ще уплаши, но който хвърля съвсѣмъ фалшива свѣтлина върху нашия идеалъ. Той, слѣдователно, е фалшифицаралъ Социалъ-Демократизма за да го направи удобоваримъ за нашитѣ депутати. Така или иначе, избирането на този примѣръ не е отъ естество да усили у когото и да е вѣрата въ дълбокомислието на Я. С. като теоретикъ.

[2]) Комун. Манифестъ, по фр. прѣв. на L. Lafargue, стр. 35.

[3]) К. К. „Земл. В-съ“, кн. I стр. 13.

посрѣдствомъ индустрията, все повече и повече завладѣва земледѣлието, безъ това завладяване да се изразява необходимо въ съотвѣтно увеличение броятъ на едритѣ и намаление броятъ на дребнитѣ стопанства. Той не вѣрва обаче, че земледѣлието само отъ себе си ще даде нужнитѣ сили за прѣминаване къмъ комунизма, както затѫ «не е необходимо, щото всѣка часть отъ организма да произведе изискуемитѣ се сили за цѣлото» [1], обаче «ако развитието на индустрията върви въ посока къмъ социализма, и ако тя е господствующа сила въ днешното общество, то тя ще обгърне и онния области за социализма, които не сѫ способни да развиятъ отъ себе си прѣдварителнитѣ условия на това измѣнение и ще ги приспособи къмъ неговитѣ потрѣби. Тя *трѣбва* това да го направи въ своя собственъ интересъ, въ интереса на единството, въ интереса на хармонията на обществото» [2], защото «безсмислица е да се вѣрва, че въ едно общество една часть може да се развива въ една посока, а друга, сѫщо тъй важна, — въ противоположна посока. Едно общество може да се развива само въ *една* посока» [3]). — Приведохъ тая дълга цитата и за това, за да ви покажа, че на обществото трѣбва да се гледа като на едно цѣло, подобно на организмъ, който, като такъвъ, трѣбва да бѫде еднакво организованъ. — Аграрния въпросъ ни интересува въ смисълъ: до колко капитализма, като революционизира земледѣлието, създава и въ него «изискуемитѣ се *сили* за цѣлото», т. е. до колко улеснява задачата на индустриалния пролетариатъ, а това не зависи само отъ растенето на едритѣ и намалението броя на дребнитѣ стопанства.

И така, въ прѣходния периодъ ний ще се срѣщнемъ съ множество дребни селски собственици. Какъ и за колко време ще стане социализацията на тѣхната собственость, ний не знаемъ, но тя ще стане, тя *трѣбва* какъ-какъ да стане, — това ний знаемъ. — Какъ ще може да се води рационалното комунистическо земледѣлие, ако земята на комуната бѫде изпъстрена съ хиляди парчета земи въ частно владѣние; не ще ли бѫдатъ тѣ една грамадна техническа прѣграда? И забѣлѣжете, че числото на тѣзи може да бѫде твърдѣ голѣмо, особенно, ако вѣрваме на широкитѣ социалисти на западъ, като Давидъ и др., които откриватъ блѣстящи перспективи за «дребното» земледѣлие. Повтарямъ, по чисто *технически съображения* бѫдѫщето общество ще трѣбва по какъвто и да е начинъ да извърши или улесни социализацията имъ, а заедно съ това да изгони „варварството“ изъ послѣдното му убѣжище. Но има и друго. Комуната ще трѣбва да унищожи *стокопроизводството* въ своята срѣда. Ако голѣма часть отъ земледѣлскитѣ продукти се произвеждатъ отъ *частна* собственици, очевидно, това ще прави необходима стоковата размѣна вѫтрѣ въ комуната, казвамъ «вѫтрѣ въ», защото комуната ще бѫде териториална единица, а не като дружество или кооперация на членове — сектанти. — Тя ще трѣбва прѣди всичко да унищожи *наемния трудъ*. Какъ ще бѫде това възможно. ако *«дребнитѣ»* производства, които употрѣбяватъ по нѣколко наемници, бѫдатъ оставени небутнати? Г-да Джидровъ и Dimker

[1]) К. К. „Земл. В-съ“, кн. II стр. 274.
[2]) Ibd.
[3]) Ibd.

като че забравятъ дребно-занаятчийския наеменъ трудъ, когато се задоволяватъ да социализиратъ само *«едритѣ»* прѣдприятия. — Я. Сакъзовъ е по-малко щедъръ къмъ «дребнитѣ» производители: той е противъ «собствеността, която експлуатира съсѣдния трудъ», слѣдов. и противъ тая на всички производства, които употрѣбяватъ наеменъ трудъ, па били и най «дребни». И понеже, *фактически*, ако не *логически*, това сѫ производства съ примитивно *натураленъ* характеръ, то може да се *заключи*, че той е и противъ *стоковата размѣна*. Но всички други наши възражения, освѣнъ послѣднитѣ двѣ, оставатъ въ сила противъ него*). Само *противъ* тая ли собственость сме ний, която експлоатира чуждия трудъ, или ний имаме единъ *положителенъ* идеалъ за едно ново общество, което ще се основе на съвсѣмъ другъ, *новъ видъ* собственоста. И когато излизаме да отъртаемъ своята идейна физиономия не сме ли длъжни да посочваме на цѣлия свой идеалъ, а не само на това, противъ което сме?— «собственость *на себе си*»! отъ дѣ на кѫдѣ. заедно съ дрѣхитѣ и храната, нивата и воловетѣ да бѫдатъ «собственость на себе си» — такава безъ която човѣкътъ въ всички общества да не може да мине! »*Собственость, която експлоатира природнитѣ сили*», — противъ нея ний не сме! А че тази собственость може да лишава обществото отъ твърдѣ важни и полезни вещи, — това нищо не значи: достатъчно е тя да не експлоатира съсѣдния трудъ! Прѣдставлявамъ си азъ, всрѣдъ бѫдащата комуна, прѣкрасенъ водопадъ въ частно владѣние. Неговия собственикъ експлоатира неговата природна сила, безъ да експлоатира чуждия трудъ. Това е достатъчно, споредъ Я. С. за да гарантираме на неговия собственикъ още отъ сега че водопада му не ще бѫде социализиранъ. — Прѣдставлявамъ си азъ единъ връхъ, единъ обикновенъ баиръ, като този заграбенъ отъ вашия владика, връхъ, който може да има голѣмо научно напр. значение, или който комуната би използувала милионъ пѫти по-разумно отъ неговия частенъ собственикъ; обаче този си го стопанисва безъ да експлоатира съсѣдния трудъ, — това е достатъчно за да издаде Соц-та Демокрация на този собственикъ още отъ сега тапия, въ която да му признава напълно правото на собственикъ! — Ето до какви абсурди се дохожда, когато напущаме ясната социалистическа терминология, и вмѣсто: социализация на *срѣдствата за производство*, почнемъ да говоримъ: на «едритѣ» срѣдства на производство, на «собствеността която експлоатира чуждия трудъ» и др. т.

Но, другари, не мислѣте, че грѣшката на нашитѣ опоненти се дължи на нѣкакво случайно напущание на терминологията. — И отстѫпничеството си има своя логика, като всичко, би казалъ Плехановъ. Хората, които изгубиха вѣра въ капиталистическото развитие на нашата страна, които счетоха, слѣдователно, че пролетарията никога не ще може самъ да направи нашата партия голѣмъ факторъ въ държавното управление, които възложиха голѣма часть отъ надѣждитѣ си върху дребната буржуазия, неминуемо трѣбваше да направятъ аванси на „дребната собственость“, и тѣ

*) Ний игнорираме неговото заявление, че му е твърдѣ приятно, дѣто др-тѣ Джидровъ, Dimkir и пр. сѫ напълно съгласни съ него по въпроса за частната собственость.

ги направиха съ свойта теория за социализация само на „едритѣ прѣдприятия“. Практиката роди Теорията. — Философствуването дойде за да оправдае демагогията. Нагледно доказателство имаме въ извѣснитѣ думи на Н. Габровски: «Тѣ (социалъ-демократитѣ) искатъ всичката земя въ държавата и нейнитѣ произведения да принадлежатъ на земледѣлцитѣ, които я оросяватъ съ потьта си и защищаватъ съ кръвьта си, а не на чифликчиитѣ и лихваритѣ, които нито оржтъ, нито сѣятъ, нито жънатъ, а пъкъ събиратъ на готово и се ползвать отъ мжкитѣ на земледѣлеца“. И забѣлѣжете, че това се пише въ Ч. Н. Календаръ на широката партия, който се редактира и издава отъ централното ѝ учрѣждение—Ц. Комитетъ. Ни дума, ни гъкъ въ цѣлата статия «Селянитѣ и Социализма», за обществено стопанство, за социализация на земята. «Раб Борба» неотдавна се спре на цитирания пасажъ, за да заяви своя възторгъ отъ него; и за да ни докаже, че ний сме буквоеди, когато намираме опортюнизъмъ въ тия думи на тѣхния календарь, привежда цитата изъ една статая на Д. Б. отъ прѣди три или четири години, печатана въ Ч. Н. Календаръ, дѣто било казано «сжщото», именно, че земята ще се повърне на «работника», но което въ сжщность съвсѣмъ не е «сжщото»: общеприета терминология у Социалната Демокрация е да се казва, че социализма ще повърне на «работницитѣ» срѣдствата на производство, които капитализма имъ е отнелъ. Освѣнъ това тукъ не е казано, както тамъ: земята и „нейнитѣ *произведения* да принадлежатъ на *земледѣлцитѣ*“. Анонимния авторъ на статията въ Раб. Борба не трѣбваше да се рови изъ старитѣ календари за да узнае мнѣнието на др. Д. Б. по този въпросъ. Достатъчно бѣ да отвори тазъ годишния Ч. Н. К. на нашата партия, дѣто щѣше да намѣри: „Спасението и на селенитѣ е въ тържеството на социализма. Обаче, тържеството на социализма ще дойде, когато фабрикитѣ, машинитѣ, рудницитѣ, *земята* и т. н. станатъ *обществена собственость.* Това ще рече, че земята, която днесъ се концентрира въ ржцѣтѣ на нѣколцина, ще се вземе отъ тѣхъ, *но не за да се раздаде на отдѣлни селски стопанства, а за да се направи обществено притежание и да се работи по опрѣдѣленъ планъ...*“ (к. м.)[1]). Простото съпоставление на това съ онова е достатъчно, за да видятъ и най „неутралнитѣ“, че ний и тѣ говоримъ на два различни езика, че служимъ на два различни идеала, —че тѣ демагогствуватъ прѣдъ дребната буржуазия. Защото, какво е практическото значение на това, което се нарича «крайна цѣль» на една партия? То се състои въ това, дѣто тя е нѣщото, въ името на което се групиратъ и организиратъ нейнитѣ привърженици. За г-да опортюниститѣ социализацията на срѣдствата за производство безъ изключение е химера: пълната тѣхна социализация е само „*възможна и вѣроятна*“,[2]) но за нея тѣ *не се грижатъ*; тѣ искатъ само социализация на едритѣ произв. срѣдства. Е добрѣ, когато селенитѣ напр. дохождатъ въ тѣхната партия въ името на тѣхната крайна цѣль, нѣма ли да дохождатъ повече за това, и именно за това, че не се иска социализация на тѣхната собственость, къмъ която тѣ сж привързани съ всичката страсть на дребенъ буржуа?

---

[1]) Ч. Н. К. 1904, стр. 37.

[2]) в. Др. П. Джидровъ. „*Заблуждения и Принципи*“ стр.

Тѣ и безъ това гледатъ съ ненависть къмъ «едритѣ» прѣдприятия, които ги конкурирать: ще бждатъ ли тѣ проникнати отъ съзнанието на пролетарския социализмъ, ще бждатъ ли сгрѣти тѣхнитѣ сърдца отъ идеала за *общественото* стопанство, за комуналното земледѣлско производство и разпрѣдѣление? Ясно е че не. Или по право, „крайната цѣль" на широкитѣ социалисти позволява щото въ тѣхната партия да влезатъ хора, които не се вдъхновяватъ отъ комунистическия идеалъ, които слѣдователно не стоятъ на гледната точка на социалистическия пролетариатъ. И тѣхната демагогия е толкозъ очевидна, щото и самъ Dimker не смѣе да я отрѣче. Въ послѣдната си статия, той пише: «Тукъ ние не искаме да говоримъ за стремлението на нѣкои — ако има такива — да експлоатиратъ съ тоя въпросъ, съ това гледище съ единствената (?) цѣль да се печелѣло привърженици отъ дребнитѣ собственици. Това е другъ въпросъ. . Ний допущаме (!), че мисъльта изказана отъ Я. С. въ Н. Събрание по тоя въпросъ съвсѣмъ не е изказана съ цѣль за придобивание привърженици отъ дребнитѣ собственици, а — подобно на насъ — е искалъ да покаже (Я. С. а не мисъльта...) истинското гледище на Соц. Демокрация по тоя въпросъ. *Другъ е въпросътъ, ако той е ималъ такава цѣль*" (к. авт.)*) Колко деликатно казано!

Съ това азъ свършвамъ, другари, като мисля че достатъчно сьмъ очерталъ комунистическата disedirata на Соц та Демокрация, отстжпничеството отъ нея на нашитѣ бивши другари и дребно-буржуазния духъ на тѣхния «социализмъ». Но вий познавате тѣхния идеенъ куражъ: не се надѣвайте щото тѣ здраво да застанатъ на свойто гледище; отъ него, както и отъ гледището си по други въпроси, тѣ ще поискатъ незабѣлѣзано да отстжпатъ, като измѣстатъ центра на спорния въпросъ. Азъ даже прѣдвиждамъ кждѣ тѣ ще потърсятъ спасение. Тѣ ще почнатъ да ни увѣряватъ, че ний пакъ не сме ги разбрали, че въпроса е за отношението ни *къмъ дребнитѣ собственици днесь за днесь*. И ако това тѣ направятъ, азъ ви съвѣтвамъ отново да прочетете статиитѣ на Д-ръ Джидрова и тия на Dimker, и ще разберете още по-ясно, че спора е за нашето *максимално искание*, за отношението ни къмъ частната собственость въ *бждащето общество* (като нашъ идеалъ). *Днесь за днесь*, както ви казахъ, ний не само не можемъ «да ускоряваме пропаданието на дребния селянинъ», но ний не сме дори и противъ закрѣпванието на едрата капиталистическа собственость. Днесь за днесь, както справѣдливо казва Я. С. ний искаме само „всичкитѣ злини, които излизатъ днесь, въ момента, отъ нея да прѣдотвратимъ съ социални мѣрки». — *Въ цѣлия тови споръ помнете най-важното: неговия поводъ, именно думитѣ на Я. С. какво ний (социал-демокрацията), както не сме противъ частната собственость върху прѣдметитѣ за лично потрѣбление, така не сме и противъ оная върху воловетѣ и нивата, и то защото тѣзи два вида собственость не експлоатира чуждия трудъ*, — и вий ще бждете прѣдупрѣдени срѣщу всѣко опитвание да се замъглява въпроса чрѣзъ смѣсванието (съзнателно и по наивность) на двѣтѣ нѣща отъ най-различно

*) „О. Д." г. IV, кн. II. *Dimker* и пр. стр. 97. (Забѣлѣжка). — За стилистиката отговаря автора. —

естество: *хода на общественото развитие* на бждащия капитализмъ и социализмъ — въпросъ на науката, — и *обемътъ на нашето искание за социализация на производственитѣ срѣдства* — въпросъ на партиенъ идеалъ. — Който ви каже, че между тия нѣща нѣма разлика, той ще бжде опортюнистъ, защото за него *идеальтъ* се покрива съ *движението*, защото за него *крайната цѣль* почва да се мѣсти насамъ по въображаемата линия на «движението,» до като въ края на краищата дойде да се слѣе съ най-близката и непосрѣдствена дѣйствителность.

Социализмъ и земледѣлие

от *К. Каутски*

Основитѣ на икономията.

По отношение прѣимуществата и недостатъцитѣ на различнитѣ форми на земледѣлческото производство, Давидъ не ни дава нищо ново. Всичко това можете да го срѣщнете въ всѣко ржководство по земледѣлието; Давидъ се различава отъ тѣзи по това, че той умаловажава благоприятнитѣ страни на едрото производство и прѣувеличава неблагоприятнитѣ. Но, бихме били несправедливи спрямо него, ако кажехме, че неговата книга не съдържа нищо ново. Напротивъ, тя съдържа една пълна нова теория: тъзи за тенденцията на развитието на земледѣлието.

Тукъ попадаме ний, обаче, отъ тѣсната область на стопанствената наука въ широката такава не общата обществена економия и тукъ, прѣди всичко, трѣбва да търсимъ ний теоритическитѣ основи, надъ които Давидъ гради новия си законъ за развитието.

Областьта на економическата теория е обществено производствения процесъ. Но този процесъ е въ сжщото време едно опрѣдѣлено отношение на човѣка къмъ природата и едно отношение на човѣка къмъ човѣка.

Двѣтѣ отношения си въздѣйствуватъ взаимно и зависятъ едно отъ друго, но не трѣбва да смѣсваме едното съ другото, ако не искаме да получимъ една ужасна бърканица. Тогава достигваме до тамъ, да обявяме природнитѣ закони на производството за обществени и общественитѣ закони за природни, до тамъ, да смѣсваме общественитѣ отношения съ нѣщата, чрѣзъ които тѣ се проявяватъ и т. н. Вулгарната економия е особено богата съ такива смѣшения. Но и за други не е лесно да се отърватъ отъ тѣхъ.

Давидъ, както се вижда, не забѣлѣзва никакъ тъзи мжчнотия. Въ цѣлото му изслѣдване, за него, *капиталистическата форма* на едрото производство въ земледѣлието е равнозначуще съ едрото производство «само по себе си». Но и инакъ той смѣта извѣстни явления на капиталистическия начинъ за производството, като явления на производството въобще.

На стр. 281 напр., той прави откритието, че надѣждитѣ на тѣзи, които очакваха отъ машината намалението на работния товаръ на човѣка, не се оправдаха.

„Противъ хубавитѣ фантазии на тѣзи машиномани може да се посочи на това, че въпрѣки всички изнамѣрвания и машини, тежкия механически трудъ не само не се е намалилъ, но напротивъ ужасно се е увеличилъ“.

Марксъ е показалъ, че причината на това се състои въ капиталистическото присвояване на машината и че тя може да окаже своето пълно благотворно влияние върху труда, само когато работническата класа завладѣе производителнитѣ срѣдства. Давидъ пъкъ напротивъ вижда тукъ единъ неизмѣняемъ законъ на всѣко производство и мисли, че:

„Сжщо тъй и за въ бждаще увеличението на населението както и количественото и качественото развитие на културнитѣ нужди ще докаратъ не едно *намаление*, *а едно увеличение* на механическата работа“. (Стр. 282)

Значи, растящето натоварване на народната маса съ механическа работа ще се причини не отъ капиталистическата експлоатация, а отъ *увеличението на населението и отъ културното повдигание.* Населението има явно тайнствената тенденция, да се увеличава по-бързо отъ колкото работнитѣ сили, и лекомисленото развитие на лукса у виспитѣ класи е равнозначуще съ повдиганието културностьта на народнитѣ маси. И понеже народанаселението и културата растатъ, трѣбва сжщо, въпрѣки машинитѣ, да расте и товара на механическата работа на населението. Тукъ капиталиститѣ нѣматъ никаква вина. Въ едно социалистическо общество би било сжщото.

Най-ясно изпъква теоритическата оригиналность на Давида тамъ, гдѣто той разглежда чисто теоритически въпроси, като напр. закона за спаданието на поземелния доходъ. Азъ нѣмамъ намѣрение да разглеждамъ подробно тукъ Давидовитѣ възгледи по този въпросъ. Това би било една страшна работа, която не си струва труда. Стига да вземемъ само една часть отъ това му изслѣдване и да го поставимъ подъ критическата лупа.

Той иска „схематически да обясни“ „единичнитѣ фази“, „които ще прѣкара развитието на производителностьта при растящата интензивность на землѣдѣлческия трудъ“. Това сж тежки думи, но азъ моля читателя да не се страхува отъ тѣхъ.

„Ясно е, че за да може изхарченото количество трудъ, надъ едно парче земя, да има въобще извѣстенъ производителенъ ефектъ, трѣбва изразходвания трудъ да достигне до извѣстна минимална мѣрка . . . Ний можемъ напримѣръ да си прѣдставимъ, че начина на обработванието. който богинята Сересъ показва на варваритѣ, въ шилеровия Eleusicshein Fest“, като дращи земята съ върха на копието за да посѣе зърното, е имено онази степень на интензивностьта, при която се изразходва само достатъчното количество трудъ. Нека наречемъ абсолютно минимално количество трудъ това количество трудъ, който е необходимъ, щото отъ извѣстно парче земя, при дадена голѣмина и плодородность, да се получи единъ въобще полезенъ продуктъ. Получения продуктъ може при това да е толкова малко, щото даже и малкото изразходвано количество трудъ (и капиталъ) да не се възвърне. Отношението, значи, между количеството на продукта и количеството на труда ще бжде по-малко отъ 1 : 1“.

Това е то първата степень на културата. Тя се намира въ онази щастлива стадия, когато боговетѣ слизали още по грѣшната ни земя и която, въпрѣки това, вече познава *капитала.* Както се вижда, подъ капиталъ тукъ трѣбва да разбираме върха на копието на Сересъ. Капита

лътъ значи е едно подаяние на небето. Въпрѣки това поетическо схващание, все пакъ ще трѣбва да причислимъ и Давида къмъ ония економисти, които виждатъ единъ капиталъ и въ камъка, съ който маймуната си чупи орѣхи. Сега, дали Сересъ или Горилата трѣбва да се признае за първия капиталистъ, това е споренъ въпросъ, който само Давидъ ще трѣбва да разрѣши.

Но тукъ вопросътъ не е само за капитала, а и за труда. Тази първа стадия, която вече познава капитала, е още толкова назадничава, че «отношението между количеството на продукта и това на употрѣбения трудъ е по малко отъ 1 : 1». Наистина, това е едно твърдѣ страно отношение. Но какъ се измѣрва то? Въ какво отношение стоятъ 6 фунта пшеница къмъ 3 работни часове? Давидъ не ще намѣри нито единъ математикъ, който да може да му отговори на този въпросъ. Може да се сравняватъ само единъ прѣдметъ съ подобния нему прѣдметъ. Азъ мога да сравня напр. количеството на продукта на извѣстенъ трудъ съ количеството на сѫщий продуктъ, който работника консумира прѣзъ времето на работата. По всѣка вѣроятность това е ималъ Давидъ прѣдъ видъ. Той е искалъ да говори за едно състояние, при което количеството на продукта, който работникътъ добива чрѣзъ своя трудъ е по-малко отъ количеството на продукта, който той консумира. Това би имало извѣстенъ смисълъ, ако разгледано по отблизо не би се оказало като пълна безмислица. Защото немислима е такава културна стадия, при която работникътъ консумира повече отъ това, що произвежда. И ако добрата майка Сересъ не можеше да покаже на варваритѣ друго по-добро изкуство, тогава тѣзи послѣднитѣ биха ѝ отговорили само съ единъ ударъ по-главата и земледѣлието никога не би се практикувало.

Смѣсването *количеството на труда*, необходимъ за изкарването на единъ продуктъ, съ количеството на продукта, който работникътъ консомира прѣзъ времето на работата, или казано на езика на стоковото производство, съ *цѣната на труда*, не е тукъ една случайна изпусната грѣшка. Не, това смѣсване е теоритическата основа, на която почива цѣлата книга на Давида, макаръ, че тя не испъква навсѣкадѣ тъй очебиюще както тука. Безъ това смѣсване той не би могълъ да напише своитѣ 700 страници. Цѣлото негово доказателство се състои въ обявяването производството на дрѣвния селянинъ като *най-евтино* и отъ това да заключи, че то е сѫщо и *най-производителното*. И както цѣлата му ступанствена наука така и теорията му за поземелната рента се основава на това смѣшение, както този часъ ще видимъ, ако се обърнемъ къмъ по-нататъшнитѣ «фази» на «схематическото обяснение» на «развитието на производителностьта при растяща интензивность». Давидъ продължава:

„Нека си прѣдставимъ, че сумата на труда се увеличава, на мѣстото на конието вржпина оралото, тогава трѣбва една часть отъ изразходения трудъ да се направи до толкова интензивенъ, че резултата на производството да е достатъченъ за да повърне обратно сѫщия разходъ на труда (жива и минала работна заплата и употрѣблението на орѫдия, здания и др.). Тогава дохода и разхода се държатъ въ отношение 1 : 1 (стр. 625, 626)“.

Явно е, че тъзи втора стадия е първата, която става вече възможна съ по-производителния трудъ. Какво трѣбва обаче да разбираме подъ раз-

ходъ, който се отнася къмъ дохода 1 : 1? Давидъ повтаря: изразходенъ трудъ, но въ скоба прибавя: жива и минала работна заплата. Значи, *трудътъ* (изхарчвание на трудъ) и работна заплата (разходъ за труда) сж за Давидъ едни и сжщи нѣща.

Но изразходения трудъ е по-вече отъ самата работна заплата; той е «жива и минала работна заплата и употрѣбление на орждия, здания и пр.».

Подъ жива работна заплата (Марксъ говори за живъ трудъ; живата работна заплата е открилъ Давидъ) той, очевидно е, разбира количеството на продукта консумиранъ отъ работника прѣзъ времето на производството. А миналата работна заплата? Това не може да бжде тукъ друго освѣнъ консумираното количество отъ принадлежноститѣ, зданията и др. при производството. Но въпрѣки това, той говори за «минала работна заплата» *и за* принадлежности и здания, като да сж двѣ различни нѣща.

Сжщо тъй чудно е да се говори за работна плата при една стадия при която трудътъ още не дава никакъвъ излишъкъ надъ разходитѣ за подържанието на работника, при която, значи, работникътъ потрѣбява цѣлия доходъ отъ труда си. Съ растението интензивностьта на земледѣлческия трудъ, вижда се, расте и теоритическата бърканица на Давида.

Да минемъ къмъ третата фаза.

„При по-нататъшното изхарчвание на труда, доходътъ ще надмине разхода; производството започва да дава една *печалба* (равна на чистия доходъ); степеньта на производителностьта става по-голѣма отъ 1 : 1. Производителностьта, значи, трѣбва да достигне до тъзи степень, при която се получаватъ освѣнъ разноскитѣ по произвеждането още и срѣдната печалба за дадено време и страна".

Тукъ ний виждаме да расте печалбата, и то изъ земята, слѣдствие увеличението производителностьта на труда: Изхарчванието на труда при дадено състояние на техниката е опрѣдѣлено отъ самата природа, дохода сжщо, значи сжщото ще бжде и съ излишъка на дохода надъ разхода, съ самата печалба. Тя е едно подаяние на природата.

Сега е ясно, каква нужда имаше отъ погрѣшката при първата му фаза. Ако той тамъ не бѣше смѣсвалъ изхарченния трудъ съ консумацията на работника и ако бѣше противопоставилъ на дохода отъ труда не изразходения трудъ, а консумацията на работника, тогава той нѣмаше да достигне до своя резултатъ. Изхарчения трудъ, а не консумацията на работника, е дадена величина при дадено състояние на техниката. Консумацията на работника може да бжде различна при равно изхарчвание на труда. Ако тя би се увеличила въ сжщия размѣръ, въ какъвто се увеличава производителностьта на труда, тогава производството не би дало никога печалба. Още по-малко ще има печалба тогава, когато при постоянството на консумацията, отъ увеличението производителностьта на труда се възползуватъ за намалението на работното време.

Значи, печалбата произтича не просто отъ растението производителностьта на труда. Това е само едно *прѣдварително* условие, а не *причина*, то създава само една *възможность* да има печалба, а не нейната *сигурность*. Печалбата произлиза отъ силата на капиталиститѣ, да накаратъ работницитѣ да работятъ по-вече, отъ колкото е нуждно за да удовлетворятъ своята консумация и отъ тѣхната сила да ограничатъ консумацията на работника. Тя произлиза отъ извѣстни отношения на хората по

между имъ, а не отъ отношенията на човѣка къмъ природата. Тъзи послѣдната създава само условията, които правятъ възможна печалбата.

Ако Давидъ въ своето изложение не ни дава никакво обяснение, защо увеличението на консумацията на работницитѣ не върви ржка за ржка съ увеличението производителностьта на труда, а, напротивъ, производството при извѣстна степень на производителностьта на труда започва изведнажъ «да дава печалба», то той ни обяснява още по-малко, защо поне печалбата не расте съразмѣрно съ растението производителностьта на труда, а има една граница за растението на печалбата.

„Съ изхарчването на капиталистическото минимално количество трудъ (количеството на труда нуженъ за произвеждането на работната заплата и срѣдната печалба) не може да се задоволи селенинътъ, който трѣбва да изкарва и една поземелна *рента*. Той ще трѣбва да се стреми къмъ такава интензивность на труда, при която отношението между количеството на продукта и това на изразходвания за неговото получаване трудъ, да е най-благоприятното. .·. . отъ тъзи степень на интензивностьта нататъкъ „влиза въ сила“ закона за намаляването на дохода, именно закона, че всѣко по-нататъшно увеличение на изхарчения трудъ върху почвата дава едно по-малко увеличение на дохода“.

Поземелната рента, значи, расте пакъ не слѣдствие опрѣдѣлени обществени отношения, а сжщо тъй изъ почвата. Тя произлиза сама по себе си, щомъ поземелния доходъ надмине една извѣстна степень. Коя е обаче тъзи степень? При печалбата все можеше още да се сведе къмъ природнитѣ отношения, като се смѣсваше изхарчения трудъ съ работната заплата, тъй че печалбата да се яви като надминавание на поземелния доходъ надъ дадената величина на изразходения трудъ. Що е обаче поземелна рента? Излишъкъ на поземелния доходъ надъ работната заплата и печалбата. Чрѣзъ какво ще се ограничи тъзи послѣдната! Защо капиталиститѣ се спиратъ съ страхопочитание на една извѣстна граница и даватъ отъ тъзи граница нататъкъ излишъка отъ разтящия поземеленъ доходъ на собственицитѣ на земята, вмѣсто да си го присвояватъ за себе си? Обикновената за страната срѣдна печалба се явява тукъ като граница, която самата природа поставя прѣдъ капиталистическата експлоатация. Отдѣ се явява тъзи граница на срѣдната печалба? Това трѣбва да се обясни най-напрѣдъ, ако искаме да схванемъ рентата. Съ производителностьта, само, не се обяснява тукъ нищо.

Ако печалбата зависѣше само отъ производителностьта на земледѣлческия трудъ, това не може да се разбере, какъ може да й се постави друга граница освѣнъ тая. Но печалбата е единъ продуктъ на принадения трудъ, който работникътъ изхарчва повече отъ колкото трѣбва за произвеждането на продуктитѣ, които той консумира. Както сжществующото въ обществото количество работна сила, така и сжществующето количество принаденъ трудъ сж дадени при опрѣдѣлени отношения. Заедно съ това е дадена и величината на срѣдната печалба, която ще се опрѣдѣля отъ отношението на сжществующето количество принаденъ трудъ и количеството миналъ трудъ, който сж присвоили капиталиститѣ като капиталъ.

Срѣдната печалба е само точката, около която се движи дѣйствителната печалба на всѣки единиченъ капиталистъ; тъзи послѣдната въобще е по-голѣма или по-малка отъ срѣдната. Но тя не може да остане за дълго време по-голѣма или по-малка въ единъ опрѣдѣленъ производственъ

клонъ. Ако тя е по-малка, капиталиститѣ се отеглюватъ отъ този клонъ. Ако ли пъкъ е по-голѣма, тогава нови капитали се влагатъ, тъй че растящата конкуренция намалява скоро печалбата до срѣдната

Това важи за земледѣлието също тъй както и за индустрията. Но при това между тѣхъ има една голѣма разлика. Въ индустрията голѣмитѣ печалби спадатъ до срѣдната, слѣдствие конкуренцията, въ полза на консуматоритѣ чрѣзъ спаданието цѣната на съотвѣствующитѣ стоки. Въ земледѣлието не е така. Тукъ съществува монополизираната сила на поземелнитѣ собственици, която имъ дава възможность, щото тѣ да си присвоятъ по-високата печалба на капиталиститѣ въ форма на поземелна рента. Този монополъ държи, обаче, земледѣлческото производство въ такива тѣсни граници, че едвамъ се достигва до ниска печалба (ако монопола не се прѣмахне чрѣзъ задгранична конкуренция на страни, кждѣто този монополъ е съвсѣмъ малко или не е никакъ развитъ), тъй че високата печалба е обикновено правило.

Значи, поземелната рента произлиза не отъ растящата производителность на земледѣлческия трудъ, както Давидъ мисли, а пакъ отъ извѣстни обществени отношения, отъ извѣстна форма на *собственостьта*, на поземелната собственость.

Но схематическото обясняване на развитието на производителностьта не е още свършено. Производителностьта е достигнала най-високата си точка. Отъ тукъ нататъкъ се тръгва назадъ. Законътъ за спаданието на печалбата влиза въ сила. Понеже рентата споредъ Давида зависи отъ почвата, а не отъ обществото, то трѣбва тя постоянно да спада въ сжщия размѣръ, въ който сж принудени да прѣминаватъ отъ добритѣ почви къмъ лошитѣ, при които трудътъ дава още по-малко доходъ или да приложатъ на сжщитѣ почви добавъченъ трудъ, който също тъй е по-малко производителенъ.

„При увеличението интензивностьта на труда, ний можемъ да си прѣдставимъ надъ най-високата точка на производителностьта една граница, при която общото количество на продукта да се отнася къмъ общото количество на труда сжщо тъй както и при, границата на минималното количество изразходванъ трудъ.... Прѣмине ли се тъзи граница на изразходения трудъ, производителностьта започва да спада“. (Стр. 627).

На това схващание не може да се откаже голѣмата оригиналность. Рикардо бѣ обяснилъ растянието на поземелната рента тъкмо съ закона за спаданието на поземелния доходъ. Това е пакъ до толкова невѣрно, доколкото нейния растежъ може да се обуславя и отъ други причини.

До сега, обаче, като общо признатъ економически законъ се счита *покачванието* на рентата при капиталистическото производство, когато сж принудени да населяватъ по лоши или да обработватъ по малко производителни земи. И Давидъ като подържа противното, показва, че той е човѣкътъ, който приобръща не само основнитѣ понятия на социализма, но и тѣзи на економическата наука.

Той трѣбваше да се вика не Едуардъ, а Рихардъ, *Рикардо Давидъ*, прѣобърнатия съ главата на долу Давидъ Рикардо

Но какъ можа той да изпълни това основно прѣобръщание на науката? Твърдѣ просто, като не взе подъ внимание: *паритѣ*. Паритѣ сж наистина, у насъ, социалдемократитѣ, винаги най малкото.

Много късно достига той до това: «За капиталистическата стопанствена *практика* движението на производителността трѣбва да се прѣсмѣта въ пари. (стр. 631). Това може да е така, но за капиталистическата стопанствена *теория* трѣбва да се вематъ паритѣ прѣдварително подъ внимание, инакъ попадаме въ една безизходна бърканица. Рентата се увеличава, не отъ растежа на производителността на земледѣлческия *трудъ*, а отъ растежа на излишъка, който дава *цѣната* на земледѣлческитѣ продукти надъ разноскитѣ за тѣхното произвеждание.

Рентата може да се увеличава при най-различнитѣ отношения, но спадващия (въ отношение къмъ изхарчения трудъ) поземеленъ доходъ не прѣчи никакъ, даже помага, за покачванието цѣната на земледѣлческитѣ продукти и заедно съ това и на рентата.

Напротивъ, тѣ могатъ да спаднатъ при едно увеличение производителността на земледѣлческия трудъ.

Давидовото откритие, че относителното спадание на поземелния доходъ не води къмъ едно покачвание, а къмъ едно намаляване на рентата, спада къмъ изложения тукъ редъ на развитието, който започна съ встѫпването на *капитала* въ варварството при такава степень на производството, при която постоянно се консумира по-вече отъ колкото се произвежда, тъй че капиталътъ тамъ вѣроятно има задачата да покрива постоянния дефицитъ на работника. Слѣдъ това изпъква *работната заплата*, когато вече работникътъ получава цѣлия доходъ отъ своя трудъ, слѣдъ това иде *печалбата*; при най-високата точка на производството се явява *поземелната рента* и слѣдъ всичкитѣ тѣзи категории най подиръ се явяватъ и *паритѣ*.

Наистина, Давидъ имаше всички основания да смъмри Маркса, че той не трѣбваше да *злоупотрѣби* толкова съ великата истина лежаща въ основата на закона за поземелния доходъ, както направи той въ Капитала» (Стр. 619).

Ний ще имаме случая още веднажъ да се занимаваме съ Давидовата теория за рентата. Той обѣщава въ втория томъ на съчинението си «да я разглежда по-отблизо. Тамъ ще бѫде случая, да се подхвърли на едно критическо изслѣдвание марксовия опитъ да развива и разшири теорията за рентата, като отхвърля основнитѣ положения на Малтуса и Рикардо» Стр. 620. Забѣлѣжка.

Съ надѣжда чакаме ний този втори томъ. Ще бѫде ли той посвѣтенъ прѣимуществено на чистата теория? До сега видѣхме, че въ неговата книга отдѣлнитѣ части сѫ толкова по благоразумни, колкото тѣ се отнасятъ само до земледѣлската техника; тѣ ставатъ толкова по-проблематични, колкото тѣ се отдалечаватъ отъ нея и създаватъ теорията на обществено производителния прецесъ.

«Душата на земледѣлието», казва Давидъ, съставлява торътъ. (Стр. 402) Колкото повече се разпространява върху това нашия миришачъ на душитѣ, толкова по мистически ставатъ прѣдставленията на неговата душа.

Дано въ втория томъ не се отдалечи той много отъ областьта, въ която той се чувствува въ кѫщата си!

Въ този вторъ томъ ще узнаемъ ний, какъ мисли Давидъ върху онѣзи форми, при които фактически става експроприранието на селенитѣ

— *арендната система* и *ипотикарнитѣ дългове*. Споредъ даденитѣ указания той поставя надѣжди и на тѣзи явления.

И още нѣщо ще научимъ ний отъ тамъ: какъ мисли Давидъ върху поземелната собственость. Неговото въздигание собственитѣ интереси на дребния самостоятеленъ ступанинъ, като най-могѫщественото производително подбуждение въ земледѣлието, трѣбва да го кара да гледа съ симпатия на частната поземелна собственость [1]) и на наслѣдственостьта. Той пакъ повтаря:

„Нуждата на единъ личенъ интересъ за продължителното задържание и увеличение плодородностьта на почвата“ (стр. 587). „Само селенинътъ има интересъ да се подържатъ и увеличатъ условията за плодородностьта на почвата, защото той *е увѣренъ*, че събрания капиталъ въ силата на почвата ще бѫде въ негова полза и въ тая на *неговитѣ наслѣдници*“ (427).

Но въ рѣшителния моментъ, все пакъ не може да се рѣши, да докара прѣврата въ социализма до тамъ, че да прокламира исключителното господство на частната собственость надъ най-важното срѣдство за производство, надъ почвата. Наистина, той иска раздѣлянието на голѣмитѣ ступанства, но не и прѣминаванието на така създаденитѣ дребни ступанства въ пълна собственость на селенина.

„Подъ каква правова форма трѣбва да станатъ селскитѣ работници самостоятелни ступани? За този въпросъ трѣбва да се посвѣти едно подробно изучвание, но още сега може да се каже, че тѣ не трѣбва да станатъ „собственици“ въ смисълъ на произволната свобода да разполагатъ съ почвата, както съ каква и да е стока. Има форми на ползувание, които прѣмахватъ тъмнитѣ страни на свободната собственость и запазватъ свѣтлитѣ страни на сѫщата. Не трѣбва да се създаватъ нови „фанатици на собственостьта“, за да се образуватъ жизнеспособни ступанства, които да развиватъ и подържатъ пълния психологически интересъ на ступанствуващитѣ сѣмейства. Практиката скоро ще научи да се разграничи висшето право на собственость на всичкитѣ отъ правото на ползувание на единия.“ (стр. 701).

Това, наистина, ще бѫде единъ видъ феодална арендна система. Назадъ къмъ срѣднитѣ вѣкове! трѣбва да бѫде девиза, подъ който прѣстарелия Марксъ ще бѫде надвитъ.

Обаче, и да е възможно това, въ всѣки случай, за Давида задачата за собственостьта се състои въ това, да се прѣмахнатъ *тъмнитѣ страни* на частната собственость и да се запазятъ *свѣтлитѣ*. Тьзи бѣше вече методата на неговия великъ прѣдшественикъ *Прудонъ*

Марксъ казваше за него въ своята «Нищета на философията».

„Споредъ неговото, на г. Прудона, мнѣние всѣка економическа категория има двѣ страни една добра и една лоша. . . . . Задачата, която трѣбва да се рѣши е тая: да запази добрата и да се прѣмахне лошата страна.

Робството е сѫщо една такава економическа категория, като всѣка друга. Слѣдователно и тя има двѣ страни . . . . Безъ робство нѣмаше да има памукъ (това бѣ написано въ 1847 год. К. К.), безъ памукъ е немислима съвремената промишленость. Само робството даде значение на колониитѣ; колониитѣ създадоха всемирната търговия, а всемирната търговия е необходимо условие за едрата промишленость. Слѣдователно, робството е въ висша степень важна економическа категория . . . Какво

---

[1]) Както гледатъ нашитѣ „широки“. *Ь. Пр.*

ще прѣдприеме г. Прудонъ за спасение на робството? Той ще постави задачата: да се запази добрата страна на тази економичнска категория и да се прѣмахне лошата". (Прѣводъ на Г. Бакаловъ стр. 122, 123).

Отъ тогава ний сме имали социалисти, които прѣпоръчватъ колониялната завоевателна политика и поставятъ задачата, да се запазятъ нейнитѣ добри страни и да се прѣмахнатъ лошитѣ. Защо да не си поставимъ ний днесъ задачата, да запазимъ свѣтлитѣ страни на частната по земелва собственость и да прѣмахнемъ лошитѣ? Веднажъ рѣшена тъзи задача, ще можемъ тогава да направимъ и по-нататъшни крачки въ това направление и може би нѣкой прѣкрасенъ день ще откриемъ нѣкоя метода, за да запазимъ добритѣ страни на цѣлия капиталистически начинъ на производството, като унищожимъ основателно лошитѣ му страни.

Нашитѣ социалреформатори отдавна работятъ въ това направление. За жалость Давидовия прѣдшественикъ, самия Прудонъ, имаше покрай свѣтлитѣ си страни сѫщо и голѣми тъмни страни. Най-голѣмата бѣше тази, че той се мѫчеше да си послужи съ хегеловата диалектика. Разграничението на свѣтла и тъмна страна и прѣмахванието на тѣхното противорѣчие чрѣзъ една по висша синтеза, това бѣше въ очитѣ на Прудона едно приложение на диалектиката въ економията. За Давида, напротивъ, диалектиката принадлежи къмъ тѣзи нѣща, които иматъ само тъмни страни. Това показва слѣдующата въздишка.

„Свѣти Хегелъ, кога остроумната ти метода за разкриванието хода на историята ще пристане да бѫде необходимото, мощното орѫдие на извѣстни прѣдставители на „научния социализмъ"! Незамѣнимия, честния диалектически процесъ. . . . Намъ ни се струва, че „диалектическия процесъ" не е нищо друго освѣнъ вѣчния евреинъ въздигнатъ до степеньта на единъ философско-исторически методъ. Наистина би настанало време, когато на човѣка да бѫде дадена заслужената почивка".

Този блѣстящъ фейверкъ на философската критика надъ честния вѣченъ евреинъ на остроумния свѣтецъ, Хегелъ, завършва по най-прѣкрасния начинъ картината на основитѣ, надъ които почива Давидовата теория.

Ний можемъ сега да измѣримъ философската ясность и дълбочина на нашия Исусъ, който дава заслужената почивка не само на слънцето и мѣсеца, но и на цѣлия свѣтовенъ процесъ.

Свободномислящия фонъ Хаилъ мисли, че Давидовия трудъ нанесе смъртоносния ударъ на Марксовия «Капиталъ», Бернщайнъ пъкъ напротивъ го счита като негово продължение и допълнение. Той открива въ това «безпримѣрно въ социалистическата литература съчинение», «найсилнитѣ характерности на Марксовия изслѣдователенъ методъ.» (Документи за социализма, III, 3, стр. 99, 102) Кой има право? Азъ не смѣя да отговоря на такъвъ единъ мѫченъ въпросъ.

„Императора на Китай, Равина на Позенъ
Тѣ двама трѣбва съ жребие да го разрѣшатъ".

(Слѣдва край).

Прѣвелъ А. Сабетаевъ.

Загадка.

очеркъ

В. Вересаевъ.

Азъ вървѣхъ по М-ския трактъ, далеко отъ града. Далечъ, въ широката котловина мъжделиво свѣтѣха безчисленитѣ свѣтила на града, откждѣто се донасяше смътния шумъ, тропотътъ на файтонитѣ и откжслеци отъ военна музика: бѣше праздникъ и въ градската градина имаше веселие; надъ покрития съ прахъ градъ отъ време на време се извиваха ракети и римски свѣщи. А наоколо бѣше тишина. Край пжтя, задъ овисналитѣ върби, се вълнуваше ръжъ и тихо крѣщяха пъдпадъци; звѣзди горѣха въ дълбокото и чисто небе.

Равниятъ, извитъ пжть, слабо се бѣлѣеше и се губѣше въ далечината. Азъ вървѣхъ напрѣдъ въ тая тъмна далечина и все по-пълно ме обхващаше отъ всички страни тишина. Топълъ вѣтъръ слабо духаше на срѣщу ми и вѣеше косата ми; въ него се чувствуваше миризмата на зрѣющата ржжь и още нѣщо си, което трудно можеше да се опрѣдѣли, но което съ цѣлото си сжщество говорѣше за лѣтната нощь, за безпрѣдѣлния просторъ на полето. Мене все повече ме завладяваше странното, но вече отдавна познато чувство на нѣкаква си мжчителна неудовлетвореность. Тая нощь бѣше удивително хубаве, искаше ми се да се насладя, да се опия отъ нея до насита; но отъ опитъ азъ знаяхъ, че тя ме само измжчва, че азъ мога да бродя тука чакъ до утрѣ, и при все това да се върна у дома недоволенъ и печаленъ.

Трудно ми е да разясня настроението, което ме овладява въ подобни нощи, още повече, че то иде съвършено въ разрѣзъ съ собствения ми разумъ. Азъ не мога инъче, освѣнъ съ усмивка да се отнасямъ къмъ одухотворението на природата отъ поетитѣ и старитѣ философи; за мене природата, като цѣло, е мъртва:

Въ ней нѣтъ души, въ ней нѣтъ свободы...

Но въ такива нощи като тази, моятъ разумъ замлъква и мене започва да ми се струва, че природата си има свой собственъ животъ, таенъ и неуловимъ, че задъ измѣняващитѣ се звуци и краски стои нѣкаква си вѣчна, неизмѣнна и до отчаяние непонятна красота. Азъ чувствувамъ, че тази красота е недостжпна за мене, че съмъ неспособенъ да я възприема въ всичката ѝ цѣлость; и това малко, което тя ми дава, само ме прави да се мжча за останалото.

Защо никога това настроение не ме е обладавало така силно както сега. Азъ тръгнахъ прѣзъ издигащия се край пжтя низъкъ трѣволякъ отъ пелинъ. Свѣтилата на града отдавна се скриха задъ хоризонта. Наоколо се простираше поле, а на

право, надъ свѣтлото море ръжь, се чернѣеше гъста, вѣковна градина на господарско имение. Нощната тишина бѣше пълна съ животъ и неясни звуци; надъ ръжьта се слушаше, като че ли, нѣкакво широко, сдържано дишание; въ тъмната далечина се чуваше ту пѣсень, ту слабъ, едвамъ дочуванъ стонъ: подплашенъ отъ гнѣздото и хвръкналъ къмъ небето щъркелъ ли, жаба ли въ съсѣдното блато изхрѣка, — Богъ знай... Топлиятъ въздухъ леко течеше, звѣздитѣ мигаха, като живи. Всичко дишаше дълбоко спокойствие и самоудовлетворение, всѣки люлѣющъ се класъ, всѣки звукъ, като че се чувствуваха на мѣстото си, — само азъ единъ стояхъ въ тая нощь усамотенъ и чуждъ на всичко.

Тя живѣеше за себе си. Бѣше ми обидно, дѣто ни една жива душа, освѣнъ мене, нѣмаше тукъ; но азъ чувствувахъ, че ней самата, на тази нощь, ѝ е крайно безразлично, гледа ли на нея нѣкой, не гледа ли и какъ се отнася къмъ нея. И да не бѣхъ азъ тука, да измрѣше цѣлия земенъ шаръ — тя би продължавала да сияе все съ сѫщата красота и не щѣше да и влиза въ работата, че тая красота пропада даромъ, никого нерадвайки, никого неутѣшвайки.

Слабия вѣтъръ подухна отъ западъ и като прѣвиваше главицитѣ на полскитѣ цвѣтя и гонѣше вълнитѣ на ръжьта, зашумѣ въ гъститѣ липи на градината. Азъ потеглихъ нататъкъ, къмъ тая тъмна гора отъ липи и брѣзи. Тамъ не срѣщнахъ никого: това е имение на старата помѣщица Ярцева и въ него живѣе само нейния синъ студентъ; той е срамежливъ и мълчаливъ, но рѣдко му се удава да стои дома си: постоянно го викатъ при себе си съсѣднитѣ помѣщици и градски дами. Казватъ, че той забѣлѣжително свирилъ на цигулка и че неговия московски професоръ му обѣщавалъ голѣма бѫднина.

Азъ прѣминахъ по слога къмъ градината, обърнахъ прѣзъ копривения хендекъ и полусрутениятъ плетъ. Подъ дърветата бѣше тъмно и тихо; миришеше на влажна горска трѣва. Липовитѣ алеи се кръстосваха помежду си и образуваха широки огради засадени съ ябълки. Тука небето се показваше по-тъмно, а звѣздитѣ по-ярки и по-голѣми, отколкото — въ полето. Азъ тръгнахъ по алеитѣ навѫтрѣ въ градината. Около мене въ тъмнотата съ едвамъ дочуванъ шумъ се мѣркаха прилѣпи и като че слабо натегнати струни звучаха въ въздуха. Отъ дърветата нѣщо си тихо се сипѣше въ трѣвата по стъблата на липитѣ, слушаше се смътно шумоление и движение. И тукъ навсѫдѣ имаше нѣкакъвъ си таенъ и особенъ животъ...

На кръстопѫтя, между храсталци отъ бъзовина и шипка, се чернѣеха развалини отъ банитѣ; купътъ кирпичи е гъсто обраснал съ коприва и надъ него се издигаше изкривена, готова да се събори, кирпичена стѣна. Алеята продължаваше, слогътъ се спущаше къмъ езерцето: отъ тука идѣше влага и миризма на тиня. Азъ се отбихъ въ трѣвата; лопухъ и бучи-

нишъ достигнаха до поясъ и ме мокриха съ роса; отъ начало дълго вървѣхъ между гжсти вишни, послѣ се появи цѣла горица отъ млад" трепетлики. Азъ минахъ прѣзъ нея, прѣскочихъ хендека и неочакввано излѣзохъ къмъ езерото.

На изтокъ начеваше да свѣтлѣе, но звѣздитѣ надъ върбитѣ на бента блѣщѣха както по-напрѣдъ ярко; долу, подъ гората, по широкото равнище на езерото се издигаше пàра; отворената врата на къпалнята странно скърцаше въ тъмнината. Задъ езерото се протакаха полета, въ росната долина еднообразно крѣщѣше доргачъ. „Ччи-чи! Ччи-чи!" спокойно и увѣрено звучеше въ въздуха. Спокойно трептѣха звѣздитѣ, спокойно мълчеше нощьта и всичко наоколо дишаше пакъ съ тази увѣренность въ себе си, съ нетревожна и мжчително загадъчна красота.

Уморенъ, съ накипѣло въ душата глухо раздразнение азъ сѣднахъ на скамейката, стояща подъ старитѣ брѣзи при завивката на пжтечката. Изведнъжъ нѣкждѣ близо до мене се раздадоха звуци на настрояваща се цигулка. Азъ съ удивление се огледахъ: Задъ храсталакъ акации се бѣлѣеше неголѣма кжща и звуцитѣ идваха прѣзъ нейния отворенъ входъ и неосвѣтени прозоци. Значи, младия Ярцевъ е тука... Музикантътъ прѣкара пръсти по струнитѣ и започна да свири. Азъ станахъ за да си отида: сториха ми се грубо оскърбление за окржжаващето ме тия искуствени, човѣшки звуци.

Азъ тихо вървѣхъ напрѣдъ, осторожно стжпвайки по трѣвата, за да не изпращи нѣкоя клечка, а Ярцевъ продължаваше да свири... Странна музика бѣше това, и изведнъжъ се почувствува импровизация! Минаха петь минути, десеть, — а азъ стояхъ неподвижно като прикованъ на мѣстото си и слушахъ...

Звуцитѣ се лѣеха страхливо, неувѣрено тѣ като да търсиха нѣщо, като да се силиха да изразятъ нѣщо, което да направятъ не бѣха въ сила. Не съ самата си мелодия тѣ прикоковаваха къмъ себе си вниманието — тя, въ строгъ смисълъ даже и не сжществуваше, а именно съ това дирене, мжчение подиръ нѣщо друго, което неволно се очакваше за напрѣдъ. «Сега вече ще бжде *сжщественото*». — Казвахъ си азъ. А звуковетѣ се лѣеха все тъй неувѣрено и здържано. Нарѣдко прозвучи въ тѣхъ нѣщо си, — не мелодия, а само откжслекъ, намекъ на мелодия, — но до толкова чудесно, щото сърдцето замираше. Ето-ето, струваше ми се, ще бжде схваната темата, — а страхливитѣ, дирящи звуци се разливатъ божествено спокойно, въ тържествена неземна пѣсень. Но не се минава минута и струнитѣ започватъ да звучатъ здържани ридания: намекътъ си остава непонятенъ, великата мисъль, мѣрнала се за мигъ, изчезна безвъзвратно.

Какво е това? Мигъръ се намира нѣкой, който да прѣживѣва сега сжщото това, което азъ прѣживѣвамъ? Не можеше

да има съмнѣние: прѣдъ *него* тази нощь стоеше съ сѫщата мѫчителна и неразрѣшима загадка както и прѣдъ мене...

Изведнъжъ се раздаде рѣзъкъ, нетърпеливъ акордъ, слѣдъ него втори, трети, — и луди звуци, надпрѣварвайки се единъ други, бурно се лѣеха изъ подъ лѫкътъ; сѣкашъ че нѣкой окованъ яростно се дърпа, старяйки се да скѫса веригитѣ. Това бѣше нѣщо съвсѣмъ ново и неочаквано; и не по-малко се чувствуваше, че именно нѣщо подобно е и нуждно, че при прѣжното не може да си остане, защото то силно измѫчва съ своята безплодность и безнадѣжность... Сега не се чува тихи плачъ, не се чува отчаяние; сила и дързостенъ зовъ звучеше въ всѣка нота. И нѣщо си продължаваше отчаяно да се бори, и невъзможното започна да се показва възможно, като че ли още едно усилие, — и здравитѣ вериги ще се пръснатъ на парчета и ще се започне нѣкаква си велика, неравна борба. Такава повѣхнала младость, такава самоувѣреность и сърдечность, че за изхода на борбата не е страшно. «Нека да нѣма надѣжда, — ний и самата надѣжда ще извоюваме!» — като че говориха тия могѫщи звуци.

Азъ стояхъ безъ да дишамъ и възторжено слушахъ. Нощьта мълчеше и сѫщо се вслушваше, — внимателно, удивлено се вслушваше къмъ този чуждъ за нея вихръ, къмъ страстнитѣ и негодуващи звуци. Поблѣднелитѣ звѣзди мигаха порѣдко и неувѣрено; гѫстата мѫгла надъ езерото стоеше неподвижно; брѣзитѣ утихнаха, като навѣдоха своитѣ плачущи клоне и всичко наоколо замрѣ, притихна. Надъ всичко властно царуваха носящитѣ се изъ кѫщата звуци на малкия слабъ инструментъ и тѣзи звуци като че гърмѣха надъ земята подобно на гърмотевица.

Съ нови и странни чувства азъ се огледахъ наоколо. Нощьта стоеше прѣдъ мене съ сѫщата загадочна красота. Но азъ гледахъ на нея вече съ други очи: всичко наоколо бѣше сега за мене като прѣкрасенъ, беззвученъ акомпаниментъ къмъ тѣзи борящи се, страждущи звуци.

Сега всичко имаше смисълъ, всичко бѣше пълно съ нова, но родна сила, съ дълбока, но понятна за сърдцето красота; и тая човѣшка красота затъмняваше, заслоняваше съ себе си, безъ да унищожава *оная* красота, по-прѣди далечна, по-прѣди непонятна и недостѫпна . . . .

. . . .

За пръвъ пѫть въ такава нощь азъ се върнахъ у дома щастливъ и удовлетворенъ.

Прѣв. **Цоневъ.**

Изъ Фауста.

(Разговорътъ на Маргарита съ Фауста за религията).

Гйоте.

Маргарита - Хенрихъ, обѣщай ми.
Фаустъ - Какво азъ мога?
М. Кажи ми какъ мислишъ за вѣрата?
Ти си добъръ човѣкъ,
Но менъ се чини кат' че л' не се придържашъ.
Ф. Остави туй, мое дѣте! Нали азъ съмъ добъръ за тебъ,
За моитѣ ближни азъ жертвувамъ кръвьта си,
И чувствата и черквата никому не крамъ.
М. Но туй не е право, човѣкъ трѣбва да вѣрва.
Ф. Човѣкъ трѣбва да вѣрва?
М. Ахъ, ако бихъ могла за тебъ нѣщичко да направя!
Ти не почиташъ и тайнствата святи.
Ф. Азъ ги почитамъ.
М. Но безъ желание.
На литургия и изповѣдь отдавна не си ходилъ.
Вѣрвашъ ли въ Бога?
Ф. Любезна, кой би могалъ да каже:
Азъ вѣрвамъ въ Бога?
Отговора може да бѫде
Само подигравка съ въпроса.
М. Тъй щото ти не вѣрвашъ!
Ф. Не ме разбирай криво, прѣлѣстно сѫщество!
Кой смѣй да го спомене
И да изповѣда:
Азъ вѣрвамъ въ него?
Кой се осмѣлява,
Кой дръзнува да каже:
Азъ вѣрвамъ въ него?
Той всесилния,
Той самодържеца,
Не обхваща ли той
Тебе, мене, самъ себѣ.
Не се ли извиватъ горѣ небесата,
Не лежи ли земята подъ тѣхъ?
Не трептятъ ли сладко
Надъ нея звѣздитѣ?
Не те ли азъ гледамъ въ твоитѣ очи
И всичко отъ сърдце
Не се л' къмъ тебъ стреми?
И не те л' обкрѫжава
Кат' една вѣчна тайна?
Чувствува л' сърдцето ти туй величье

И отъ него чувствува[illegible] ли щастье,
То ти го наречи както [illegible]ъ
Щастие, сърдце, любовь, Богъ
Азъ нѣмамъ никакво име
За него! Всичко е чувство
Името е ил' звукъ или димъ,
Що обгръща небесния пламъ.
М. Туй всичко прѣкрасно и добро —
Почти сѫщото казва и попа,
Само съ малко други думи
Ф. Подъ ясното слънце го казватъ
Всички страни, всички сърдца
Всѣки на свой езикъ
Защо не и азъ на моя?
М. Тъй както говоришъ кат' че л' ми харесвашъ.
Но все пакъ не е тъй добрѣ,
Защото ти не си християнинъ.
Ф. Мило дѣте!
М. Менъ ми е все мѫчно, когато те видѣхъ
За пръвъ пѫтъ въ твойто общество.
Ф. Какъ тъй?
М. Човѣкътъ, който при тебъ бѣше
Ми е умразенъ въ душата;
Нищо въ моя животъ
Не ми е тъй противно
Както противното лице.*)
Ф. Мило дѣте, отъ него се не бой.
М. Неговото присѫтствие ми раздвижва кръвьта,
Иначе азъ съмъ добрѣ съ всички хора;
Но всѣкога кат' си спомня за тебъ
Обхваща ме страхъ отъ него
И азъ го считамъ за единъ вагабонтинъ,
Боже, прости ме ако грѣша!

Отъ нѣмски.

Страсбургъ, Май 1894.

Прѣв. Д-ръ Михаилъ В. Миховъ—Карасъ Идеалистъ.

---

*) Думата е за Мефистофеля. *В. Р.*

КНИЖНИНА.

Личность и срѣда. Професоръ А. А. Исаевъ. Прѣвелъ Г. Бакаловъ. Варна. 1903.

Разгърнете който щете учебникъ по История и вие ще срѣщнете на всѣка една страница, по адресъ на исторически личности, и похвали укори и прѣзрения, които въ много случаи излизатъ изъ границитѣ на научното разбиране. Вие ще се срѣщнете съ мисли, които напълно се отнасятъ до частниятъ животъ, до сърдцето и ума на извѣстна личность, които бъркатъ и положително врѣдятъ за разумното и плодотворно историческо изучаване. Но вие нѣма да се срѣщнете и по никакъвъ начинъ не можете узна́, защо извѣстна историческа личность е постѫпила въ даденъ моментъ именно така, а не иначе; вие така сѫщо не ще можете узна́, защо дадена историческа епоха се характеризира съ свои мисли, наука и култура. И това състояние на историята не е само въ областьта на учебницитѣ; то обзема и е обземало цѣла епоха, то е господствувало до скоро въ научната мисъль, а днесъ, днесъ ние имаме двѣ силни течения въ науката, които съотвѣтствуватъ на двѣтѣ главни групи на съвременото общество: едното течение *идеалистично* и друго — *материалистическо* разбиране на историята.

Като припомнуваме на читателитѣ книгата излѣзла на български много отдавна: *„новото материалистическо схващание на историята“* отъ К а м е н с к и и др., ние не можемъ да не кажемъ двѣ думи и за онази услуга, която ни се направи съ прѣвежданието книгата на професора Исаевъ: *Личность и срѣда.* Тази книга ни изтъква всички ония голѣми и малки обстоятелства, които указватъ чувствително влияние върху личностьта и дукоментално ни доказва *дѣйствителнитѣ способности* на личностьта и нейното *истинско* мѣсто въ историята. Отъ нея читательтъ ще разбере, че личностьта при всѣко нейно прѣдприятие, малко или много отъ общественъ характеръ, е въ права зависимость отъ всички ония силни и слаби, но яко прѣплетени обстоятелства, които могатъ да се изразятъ съ едно общо понятия: *„срѣда“*. Така напр., художникътъ-мислитель се лишава отъ съчувствието на публиката, послѣдната му отнѣма бодростьта, парализирва неговата творческа способноость и го посрѣща съ равнодушие и порицание въ ония случаи, когато неговото творчество не е изразително и не носи печата на нѣйното общо културно състояние въ дадено време. Желанията напр. на нѣкой капиталистъ, да основе синдикатъ въ извѣстенъ клонъ на промишленостьта, ще си остане благо желание, ако обезателно не сѫществуватъ условията: да прѣобладаватъ едритѣ прѣдприятия, «митническа тарифа за защита дадена страна отъ вноса на еднородни стоки, които могатъ да съсипятъ сички усилия на синдиката», и самитѣ организатори да иматъ похватность и навикъ къмъ дружна дѣйность. Въ дадения случай *срѣда* сѫ всички ония условия, които сѫ тѣсно свързани съ ступанствения животъ на масата. Стремленията на една страна да поевтени паритѣ, оставатъ радикално безплодни, ако свѣтскиятъ пазарь не дава не-

обходимитѣ условия. Отъ тукъ слѣдва, че свѣтския пазарь е *срѣда*, която рѣшително опрѣдѣля дѣйностьта на дадена обществена група, или на дадена личность.

Прѣдъ видъ на тѣзи и други мисли изказани въ тази книга, ние я прѣпорѫчваме като книга, която трѣбва да бѫде прочетена отъ всѣкиго.

Цв. Станевъ.

Разногласия въ Бълг. женски съюзъ. Отъ *Д. Божилова Патева*. Бургазъ, 1904 год. Цѣна 50 ст.

Българскиятъ женски съюзъ, възникналъ прѣзъ прѣходния моментъ, що прѣживява страната ни — моментъ на разложение старитѣ поминъчни форми и създаване на нови — мобилизира своитѣ сили, за да взематъ участие въ тоя създаващъ се процесъ. Породенъ при тия условия, естествено е, че той не можеше да схване и всестрано разбере своитѣ цѣли, задачи и своя характеръ. Ей на защо, слѣдъ като въ началото на своето формиране съюза прѣживѣ едно кратко време на общъ ентусиазмъ, ние виждаме въ неговитѣ редове отначало по-тъмни и послѣ все по-ясни различни тълкувания на цѣлитѣ, задачитѣ и характера на движението. Да, всѣки, който се е интересувалъ отъ живота на младата у насъ женска организация, ще да знае, че тя напослѣдъкъ е обърната на арена за борба между двѣ течения: едното женско буржуазно течение, другото социалистическо. Между тѣзи двѣ достатъчно ясно разграничени течения сѫществува и едно трето, срѣдньо, но за туй пъкъ достатъчно мъгляво течение. И наистина, до като прѣдставителитѣ на първото течение въ своето разбиране цѣльта на съюза твърдятъ, че съюза трѣбва да издига умствено жената до тамъ, щото тя да разбере своитѣ права като жена, до като тѣ едвали не искатъ да обърнатъ съюза на боева армия срѣщу мѫжетѣ, у които тѣ намиратъ източника на женското онеправдание — второто течение, напротивъ, твърди, че едно истинско женско движение трѣбва да постави на първо мѣсто економичното подобрение на жената, безъ което е немислимо нѣкакво интелектуално и нравствено развитие, като съ това цѣли да сгрупира единствено оная маса жени, които отъ самитѣ условия сѫ изхвърлени на обществената арена да си изкарватъ сухия залъкъ хлѣбъ, като я зачекпатъ въ най-болнитѣ ѝ струни — економична зависимость и политическо безправие. Да, до като на всѣка дѣятелность за просвѣщение на жената въ името на нейнитѣ економически подобрения първото течение гледа като на партизанска, тенденциозна постѫпка — второто, напротивъ, я намира за единствена умѣстна и нуждна. Съ една рѣчь, до като първитѣ се вѫртятъ изъ областьта на абстрактната фразеология и идеология, вторитѣ искатъ да поставятъ движението на реални основи. Обаче, второто, социалистическото течение до тукъ се не спира. То опрѣдѣля и срѣдата, между която ще работи и отъ която ще си рекрутира елементитѣ. Вмѣсто да блуждаятъ по повърхностьта на живота, тѣ схващатъ добрѣ *тенденцията* на общественото развитие и знаейки, че историята на човѣчеството не е друго нищо освѣнъ история на класова борба, тѣ се не надѣватъ на собственитѣ си женски сили, а отправятъ своитѣ погледи къмъ една растяща обществена класа, върху която ще се опратъ и отъ нея, само отъ нея, ще почерпятъ импулсъ и направ-

ление за своята дѣйность. Тѣ мислятъ, че не е достатъчно само да се говори за хубави принципи и идеи, но че трѣбва да се слѣзи въ срѣдата на оная класа на народа, която работи за развитието на новитѣ обществени форми. А днесъ за днесъ класата, която ще революционизира начинитѣ на производството и ще изнесе на плещитѣ си прогреса, е международната класа на пролетарията. Ей на защо, социалистическото течение въ женския съюзъ, имайки прѣдъ видъ всичко това, иска да види жената свободна не като съперница на мжжа, но солидаризирана съ него и рамо до рамо да станатъ изразители, тълкуватели на тенденцията, която фатално ни води къмъ едно ново общество, гдѣто жената ще бжде сжщо тъй еманципирана, както и мжжа. Социалиститѣ, схващайки добрѣ своитѣ движущи сили и ржководими отъ интереситѣ на тия сили, отъ интереситѣ на жената, работничка, която е поставена въ сжщитѣ общ. економически условия съ мжжа, която чувствува сжщитѣ злини, страда отъ едно и сжщо нѣщо съ него — отъ ненаситната експлоатация на капитала, — се стремятъ да придобиятъ политическитѣ права на мжжа, и заедно съ него да се борятъ противъ капитализма.

Както казахме по-горѣ, покрай тия непримирими течения сжществува и едно срѣдньо, примирително, течение, което не е ни едното, ни другото, но което съдържа въ себе си елементи и отъ едното и отъ другото течения. Изразъ на това течение става авторката на горѣпоменатата книга. Г-жа Патева съ тая си брошура иде да допринесе нѣщо къмъ уясняване на това течение. Обаче, въпрѣки искреното желание на авторката да уясни съ своя трудъ тъй младото женско движение, това течение и слѣдъ туй си остава неопрѣдѣлено и мъгляво. Въ първата часть на книгата си, гдѣто авторката разглежда стимула, обществената основа на женското движение, тя разсжждава изобщо социалистически. Тя признава и твърди, че «основната причина на нашето женско движение е разколебаното положение на жената въ дома и тласъка ѝ отъ нуждата за сжществуване къмъ извъндомашна работа, за да подпомогне издръжката на сѣмейството си»; но вмѣсто да бжде консеквентна и извади логичнитѣ изводи отъ тия си твърдения, тя въ втората си часть казва: «Ние сме за една *обща* женска организация. Думата *обща* употрѣбяваме въ противоположенъ смисълъ на думата *партийна.* Докато една партийна женска организация, водима отъ своитѣ частни, партийни интереси, може да воюва за придобиване извѣстни блага само за нея, често дори и въ ущърбъ на други партии, общата женска организация, съставена отъ жени отъ всѣкакви партии, съсловия или класи, движима отъ интереситѣ на общественото благо и културния напрѣдъкъ, дѣйствува за извоюване общи на всички жени правдини, належащи за извѣстно време и подсказвани отъ развитието на самия животъ. До като партийната организация въ прѣслѣдване своитѣ интереси може да изпустне нишката на правилното обществено развитие, на една обща организация прѣдстои дълбоко и всестранно схващане на това развитие» и пр. Както виждатъ читателитѣ, авторката вмѣсто да извади логически слѣдващитѣ заключения отъ своитѣ първи положения, тя ни говори за съвмѣстно дѣйствуване съ всички жени, тя е за обща безпартийна организация. Не знаемъ какъ може да се доде до такива заключения! Отъ една страна да признавашъ, че основата на движението е жената работ-

ничка, че женския въпросъ изпъква на сцената, щомъ жената се вмъкна въ производството и щомъ изпадне въ сжщитѣ условия на живота, въ които се намира и мжжа работникъ, но отъ това, вмѣсто да заключишъ, че и самото движение, за да е диктувано отъ самата си основа, трѣбва да е въплощение именно на нуждитѣ на тоя слой жени, и въ другъ, да говоришъ за *обща организация*, съставена отъ жени изъ всѣкакви партии, съсловия или класи, движими отъ интереситѣ на нѣкакво си отвлечено *обществено благо* и *културенъ напрѣдъкъ* — за насъ, най-малко казано, това е необяснимо. Нима авторката не чувствува, въ какво противорѣчие пада, когато прѣпоржчва общо дѣйствие на женитѣ отъ всички класи и съсловия за общото благо и културния напрѣдъкъ? — Ами че това съединително звено — общото благо и култур. напрѣдъкъ — въ очитѣ на жената работничка еднакво ли е съ онова въ очитѣ на жената буржуазка? Тия допирателни точки, тия специфични за всички жени искания иматъ ли еднакво значение за жената пролетарка и за буржуазката? — Ако за работничката културния прогресъ се състои въ ограничение работния день, повишение надницата ѝ то сжщия тоя *културенъ прогресъ* ще ли се сподѣля отъ нейната другарка въ организацията — жената на фабриканта? — очевидно, че не! Ще ни се възрази, че жената работничка ще наложи своята идеология на цѣлия съюзъ, ще вземе кърмилото му и ще го води, гдѣто и както ѝ диктуватъ интереситѣ. Това освѣнъ гдѣто не е възможно, понеже икономичния животъ още не е сгрупиралъ и изработилъ такива стройни маси отъ работнички, които би го прѣвзели — по-скоро съюзътъ би ги прѣтопилъ, би имъ наложилъ своята идеология като по-слаби, като върху отдѣлни личности — но и така да е, защо е нуждно тогазъ съвмѣстно дѣйствие съ другитѣ съсловия? — За да убѣди въ социализма, за да революционизира мозъцитѣ на г-жи майоршитѣ ли, които сж почтенъ контингентъ на женскитѣ дружества? — Естествено, че не! Ако приемехме това, тогава логически би трѣбвало да кажемъ, че ненуждна е и класовата борба на пролетарията, понеже достатъчно е да натъпчимъ главитѣ на буржуазната класа съ тия наши добри намѣрения и социалния миръ, работническото освобождение ще настжпи. А това значи, да се откаже, че класовитѣ противорѣчия сж двигателитѣ на историческия прогресъ, че икономията, а не идеологията е рѣшающия факторъ въ общественитѣ движения — това въ края на краищата значи да изгубишъ туй, що те прави социалистъ. Може би, авторката на горнята книга е отъ рода на тия що мечтаятъ за *социалния миръ* чрѣзъ притжпяване на класовитѣ противорѣчия, но ако е така, за да бжде послѣдователна, трѣбва да се откаже отъ много свои мисли въ брошурата си. Или едното или другото!

Мѣстото на социалъ-демократката не е въ сжществующия ж. съюзъ, макаръ и видоизмѣненъ по начинъ, какъвто прѣпоржчва г-жа Д. Патева. Каквито и видоизмѣнения да станатъ съ него, щомъ като състава му е все сжщи — той си остава една буржуазна организация. Социалъ-демократката само тогава ще изпълни своя общъ партиенъ и частно женски дългъ, когато положи и сѣтното си дихание, употрѣби и сѣтнята си енергия за привличането на работничкитѣ къмъ социалистичното движение, съ сѫздването идеала на което ще настани желанията социаленъ миръ. Разбира се, че за привличането на работничката би трѣбвало да се ржково-

димъ и отъ особенитѣ условия на срѣдата — задачата ни е по-специална — но това сѫ въпроси на *тактика*, които сами по себе си ще дойдатъ.

Ние бихме желали авторката да се отърси отъ противорѣчията въ своитѣ възгледи. Впрочемъ, тя доста бърже еволира. Неотдавна въ статиитѣ си въ «Ж. Гласъ», па и въ конгреса не признаваше съюза за буржуазенъ, но тукъ въ брошурата вече заявява това. Дано отиди още по-нататъкъ въ своята еволюция и разбере, че тамъ, гдѣто при класовата борба, социалния миръ ще се осѫществи само чрѣзъ тая борба.

Макаръ брошурата на Патева и да има посоченитѣ противорѣчия и нѣкои слабости, ний я прѣпорѫчваме на всѣки, който се интересува отъ трактуванитѣ въ нея въпроси. Въ нея книга интересовающитѣ се ще намѣрятъ и трезви мисли. Освѣнъ това, прочитанието ѝ у мнозина ще възбуди мисли, несъгласни и противни на тия на авторката. А това все е отъ полза за читателя.

М. С. Р-ва.

НАУЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ

Резултати отъ промишленото прѣброяване въ Германия,

извършено на 14-й юний 1895 год. [1])

(отъ *Г. А. Чарнявски*)

Неотдавна публикуванитѣ данни по промишленото прѣброяване въ Германия, извършено на 14-й юний 1895 г., прѣдставляватъ богатъ материалъ за нарисуване картината на националното стопанство и за изучаване економическитѣ отношения въ тази страна. Но още по-голѣмъ интересъ прѣдставлява съпоставянето даннитѣ по това прѣброяване съ ония отъ прѣдшествуещето, извършено въ 1882 год., което съпоставяне дава възможность на изслѣдователя да се ориентира въ хаоса на економическия животъ и да разрѣши ония въпроси, които се изпрѣчватъ прѣдъ него при изучване еволюцията на съвременното капиталистическо общество. Азъ не мисля да се занимавамъ съ подробното анализиране на всички данни по прѣброяването: ще се огранича само съ нѣколко въпроса, които, споредъ менъ, сѫ особно важни, а, сѫщевременно, и отъ общъ интересъ. Къмъ тѣзи въпроси се отнася, прѣди всичко, разпрѣдѣлението на индустриалното население по разнитѣ клонове на производството въ свръзка съ въвеждането на машини въ тѣхъ; послѣ туй мисля да посоча на концентрацията на производството, тъй ясно изпъкваща въ съвременното капиталистическо общество, — концентрация, която се съпровожда съ пропадане на занаятчийството и прѣминаването му въ капиталистична система на домашна индустрия, която пъкъ отъ своя страна се явява прѣходна степень къмъ фабричното производство. Като заключение на всичко, смѣтамъ за необходимо да укажа на ролята, която играятъ женитѣ и дѣцата въ съвременната индустрия. Къмъ разглеждането на така набѣлѣзанитѣ въпроси азъ и прѣминавамъ по отдѣлно.

---

[1]) Настоящата статия на Г. А. Чарнявски е едно изложение на резултатитѣ отъ промишленото прѣброяване въ Германската империя, публикувани въ официалното издание Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs, 1888. Ergänzung zum Ersten Heft.

По даннитѣ на прѣброяванията отъ 1882 и 1895 г. г., всички заети въ индустрията лица въ Германската империя сѫ били: въ 1882 г. 7.340.789, а въ 1895 г.—10.269.269; тъй че увеличението за разглеждания периодъ е съставлявало 39.9%, а именно:

	Брой на заетитѣ лица: въ 1882 г.	въ 1895 г.	Увеличения въ %
I. Градинарство, скотовъдство и риболовство. .	67.418	103.128	53.6
II. Обработвателна индустрия, минно дѣло, строително дѣло	5.933.633	8.000.503	34.8
III. Търговия, транспортъ, питейни заведения. .	1.339.708	2.165.638	61.6

Най-голѣмо увеличение на промишления персоналъ се пада на III-та група, особно на търговията и питейнитѣ заведения. Този значителенъ ръстъ на персонала въ разпрѣдѣлителнитѣ клонове на промишленостьта се намира въ тѣсна свръзка съ силното развитие на производството прѣзъ това време, вслѣдствие въвеждането на по усъвършенствувани машини,— съ по-голѣмото количество стоки, които постѫпватъ въ обръщение и които изискватъ и едно съотвѣтствено по-голѣмо число разпрѣдѣлители. Би трѣбвало да се очаква, че усиленото производство ще поведе и къмъ едно съотвѣтствено увеличение броя на заетитѣ въ екстрактивната и обработвателната индустрии лица; между това статистичнитѣ данни ни показватъ, че нарастването на персонала въ тѣзи клонове на труда е по-слабо отколкото въ другитѣ; въ 1882 г. на първитѣ се падатъ 80.8% отъ цѣлия промишленъ персоналъ, а въ 1895 г. само 77.9%; причина на това е спестяващата трудътъ машина, която непосрѣдствено изтиква живия трудъ.

На слѣдната таблица сѫ показани измѣненията въ броя на лицата, заети въ разнитѣ клонове на промишления трудъ въ 1882 и 1895 год.

Видъ на занятията:	Брой на заетитѣ лица: въ 1882 г.	въ 1895 г.
Градинарство	41.560	74.991
Скотовъдство и риболовство	25.858	28.137
Каменодѣлство и грънчарство	349.196	558.286
Рударство	430.134	536.289
Обработване на металитѣ (метална индустрия)	459.713	639.755
Фабрикуване машини и инструменти	356.089	582.672
Химическа индустрия	71.777	115.231
Произвеждане материали за освѣтление, масла, сапунъ	42.705	57.909
Текстилно производство	910.089	993.257
Хартиено „	100.156	152.909
Обработка на кожи (табачество)	121.532	160.343
Дърводѣлство	469.695	598.496
Приготвяне хранителни продукти	743.881	1.021.490
„ прѣдмети за облѣкло	1.259.790	1.390.604
Строителна индустрия	535.511	1.045.516
Полиграфическа индустрия	70.006	127.867
Прѣдмети за наука и искуство	15 388	19.879
Търговия	838.392	1.332.993
Застрахователни дружества	11.824	22.256
Съобщения (безъ желѣзницитѣ, пощитѣ и телеграфитѣ)	175.246	230.431
Питейни заведения	314.246	579.958

Общия економически законъ — замѣстване ръчния трудъ съ машиненъ и относително измѣстване на работника отъ машината — дѣйствува нееднакво въ разнитѣ клонове на производството; само по-подробното анализиране даннитѣ по прѣброяването ще ни даде възможность да посочимъ на условията, които влияятъ върху разпрѣдѣлението на промишленото население по разнитѣ клонове на труда. Най-голѣмо увеличение на населението се забѣлѣзва въ строителната индустрия (96%), въ която употрѣблението на машини играе сравнително нищожна роль; голѣмото увеличение броя на строителнитѣ работници може да се обясни съ строителната треска прѣзъ послѣднитѣ десятки години, която се разви вслѣдствие силното нарастване на градоветѣ, като центрове на индустриалния животъ. Съвсѣмъ противното виждаме въ текстилната индустрия и въ оная по приготвяне прѣдмети за облѣкло: тѣзи два клона показватъ слабо увеличение броя на заетитѣ въ тѣхъ лица. Въ текстилната индустрия увеличението е $9._1$%, а въ производството на облѣклото — $10._4$%; тъй че, обсолютно, тѣхния персоналъ се е увеличилъ, но относно нарастването не само на цѣлия промишленъ персоналъ, а даже и относно ръста на цѣлото население на Германия, той се е значително намалилъ (цѣлото население прѣзъ разглеждания периодъ се е увеличило съ $14._5$%). Това намаляване броя на лицата, заети въ тѣзи клонове на труда, е слѣдствие отъ все по-увеличващето се въвеждане на машинитѣ, които успѣшно конкурирατъ съ живия трудъ. Само единъ голѣмъ ръстъ на производството може да удържи на сжщата височина или да увеличи търсенето на труда въ тѣзи клонове на промишлеността. Особно вѣрно е това за текстилната индустрия съ нейното развито машинно производство, гдѣто едритѣ прѣдприятия заематъ $59._2$% отъ цѣлия наеменъ персоналъ въ този клонъ; живия трудъ не може да съперничи съ усъвършенствуваннитѣ прѣдачни и тъкачни машини, неговата роль се свежда само къмъ направляване дѣятелността на машинитѣ, които пъкъ отъ своя страна ставатъ все по-автоматични. Сжщото виждаме и въ производството на облѣклото; макаръ този клонъ да носи още характеръ на дребно производство, като удовлетворява само мѣстни потрѣбности, и макаръ, изобщо, въ него машинитѣ да играятъ още незначителна роля, но въ нѣкои негови видове, като, напр., въ дрѣхарството, особно пъкъ въ обущарското, шапкарското и ржкавичарското производства, има причини да се прѣдполага, че съ по-голѣмото въвеждане на машини въ тѣхъ, спада, ако не абсолютно, то поне относително, броя на заетитѣ тамъ лица. При отсжтствието на данни относно разпрѣдѣлението на персонала по видове (gewerbeart) на всѣки клонъ отъ индустрията прѣзъ 1882 год., ние не можемъ да провѣримъ горнитѣ положения. Къмъ числото на клоноветѣ, които не показватъ голѣмо увеличение броя на заетитѣ работници, трѣбва да отнесемъ и производството на хранителни продукти: увеличението на работния персоналъ, заетъ въ този клонъ, съставлява $37._3$%. Като се има прѣдъ видъ голѣмото употрѣбление на машини въ този клонъ (на 100 прѣдприятия се падатъ $21._8$ такива съ механически двигатели), трѣбваше да се очаква, че нарастването тукъ ще бжде още по-слабо; но на тенденцията за намаляване броя на работницитѣ противодѣйствува силния ръстъ на производството за вжтрѣшно потрѣбление и за износъ въ странство; за 13 години износа на хранителни продукти се е увеличилъ изобщо на

$1^1/_2$ пъти, частно износа на захарьта, напр., се е увеличилъ съ $194._6\%$. Ако вземемъ основнитѣ индустрии, каквито сѫ, напр., фабрикуването на машини, орѫдия, кораби, то тѣ показвать едно по-голѣмо увеличение броя на заетитѣ лица ($63._6\%$), което има за причина главно ръста на производството — усиленото фабрикуване на машини прѣдъ видъ увеличаещето имъ се въвеждане въ производството. Сѫщо такова силно нарастване на промишленото население се забѣлѣзва въ химическата и хартиената индустрии, въ каменодѣлството и полиграфическитѣ занятия, макарь въ тѣзи клонове на труда машинитѣ да иматъ доста голѣмо приложение.

	Увеличение на промишлен. персоналъ	На 100 прѣдприятия се падатъ тѣкива съ механич. двигатели
Химическа индустрия	$60._5$	$22._8$
Хартиена „	$52._7$	$11._2$
Каменодѣлство	$59._9$	$12._9$
Полиграфически прѣдприятия	$82._7$	$24._8$

Силното нарастване на промишления персоналъ въ тѣзи индустриални клонове е слѣдствие отъ усиленото производство, което пъкъ се дължи на разни причини. Тъй напр. въ сегашно време Германия фактически се намира въ монополно положение относно продажбата на своитѣ химически произведения: доброто качество на тѣзи произведения спомага за тѣхното по-лесно разпродаване на всесвѣтския пазарь.

Такива сѫ даннитѣ за разпрѣдѣлението на промишления персоналъ по разнитѣ клонове на обработвателната индустрия. Резюмирайки ги, ние можемъ да направимъ слѣднитѣ два повече или по-малко общи извода:

1) Въ ония индустриални клонове, които произвеждатъ капиталъ, т. е. прѣдмети, служащи за по нататъшна обработка, търсенето на труда се увеличава най-силно, което има за причина развитието на индустрията.

2) Обратното виждаме въ производството на прѣдмети за потрѣбление: тукъ броя на заетитѣ лица се увеличава по-слабо; за най-добъръ примѣръ може да служи текстилната индустрия, машинното производство на която е направило нарастването на работницитѣ по-слабо отъ нарастването на населението въ страната.

Ако сега отъ обработвателната индустрия се обърнемъ къмъ търговията, транспорта и въобще къмъ разпрѣдѣлителнитѣ клонове, то въ тѣхъ ще забѣлѣжимъ едно грамадно увеличение броя на заетия персоналъ ($61._0\%$).

	Увеличение на персонала	На 100 прѣдпр. се падатъ такива съ механич. двигатели
Търговия	$59._0$	$0._8$
Застрахователни дружества	$88._2$	$0._0$
Съобщения	$31._5$	$15._2$
Питейни заведения	$84._6$	$0._2$

Ако съпоставимъ увеличението на персонала въ тѣзи производствени клонове съ въвеждането на машини въ тѣхъ, то и тукъ ще забѣлѣжимъ неблагоприятното влияние на машинитѣ върху търсенето на работни рѫцѣ: по-голѣмо увеличение се пада на ония клонове, въ които машинитѣ игратъ незначителна роля, и наопаки.

Като показахъ по такъвъ начинъ какъ е разпрѣдѣлено индустриалното население по разнитѣ клонове на производството, сега прѣминавамъ къмъ разглеждане на другия въпросъ — концентрацията на производството, която е характерната черта на съвременния индустриаленъ животъ; тя се изразява въ прѣминаването отъ дребното производство къмъ едрото, отъ занаятчийското къмъ фабричното, въ постоянно увеличаещия се брой на едритѣ прѣдприятия, които все повече поглъщать разнитѣ спомагателни прѣдприятия. Данитѣ по прѣброяванията прѣзъ 1882 и 1895 г. г. напълно доказватъ това.

	Всичко	Главни	Спомагателни	Брой на лицата заети въ главнитѣ прѣдприятия *).
		въ 1882 година		
Единични прѣдприятия (безъ наемни работници и безъ двигатели)	2.423.049	1.877.872	545.177	1.877.872
Прѣдприятия съ наемни работници	1.186.752	1.127.585	59.167	5.462.917
		въ 1895 година		
Единични прѣдприятия	2.172.197	1.714.351	457.846	1.714.351
Прѣдприятия съ наемни работници	1.485.880	1.430.626	55.254	8.551.918
		Увелич. или намаление въ %		
Единични прѣдприятия	$-10._4$	$-8._7$	$-16._0$	$-8._7$
Прѣдприятия съ наемни работници	$+25._2$	$+26._9$	$+6._6$	$+56._6$

Броя на единичнитѣ прѣдприятия и тѣхния персоналъ се намалява' при което спада броя както на спомагателнитѣ тъй и на главнитѣ прѣдприятия; въ прѣдприятията пъкъ съ наемни работници се намалява само числото на спомагателнитѣ. Много по-интересни и поучителни ще бждатъ изводитѣ, ако раздѣлимъ прѣдприятията, споредъ голѣмината имъ, на 3 класа: дребни, срѣдни и едри прѣдприятия.

	Брой на прѣдприятията		Брой на лицата		На 100 се падатъ:				Увеличение въ %	
					прѣдприятия		хора			
	въ 1895 г.	въ 1882 г.	въ 1895 г.	въ 1882 г.	въ 1895г.	въ 1882г.	въ 1895г.	въ 1882г.	прѣдпр.	лица
Дребни прѣдприятия (1—5 лица)	2.934.723	2.882.768	4.770.669	4.835.822	$93._3$	$95._9$	$46._5$	$59._0$	$1._8$	$10._9$
Срѣдни прѣдприятия (6—50 лица)	191.299	112.715	2.454.257	1.391.720	$6._1$	$3._8$	$23._9$	$19._0$	$69._7$	$76._3$
Едри прѣдприят. (50 и повече лц.)	18.955	9 974	3.044.343	1.613.247	$0._6$	$0._3$	$26._6$	$22._0$	$90._0$	$88._7$
Всичко	3.144 977	3.005.457	10269269	7.340.789	$100._0$	$100._0$	$100._0$	$100._0$	$4._6$	$39._9$

Като се вгледаме въ тѣзи данни, виждаме голѣмото числено прѣвишение броя на дребнитѣ прѣдприятия надъ оня на срѣднитѣ и на едритѣ, но за туй пъкъ тѣхния ръстъ е незначителенъ въ сравнение съ

*) За избѣгване на двойни записвания, лицата, които сж били заняти въ спомагателнитѣ прѣдприятия, при прѣброяването сж били отнесени къмъ главнитѣ прѣдприятия.

нарастването на едритѣ и срѣднитѣ. Съвсѣмъ друго положение ще заематъ дребнитѣ, срѣднитѣ и едритѣ прѣдприятия, ако обърнемъ внимание на заетитѣ въ тѣхъ лица. Въ 1882 год. дребнитѣ прѣдприятия сж заемали 59 % отъ цѣлото промишлено население, а въ 1895 г. това число е спаднало до 46.5 %; тъй че прѣвишението се падан а срѣднитѣ и на едритѣ прѣдприятия, при което трѣбва да се забѣлѣжи, че броя на заетитѣ лица въ послѣднитѣ двѣ групи се е силно увеличилъ (увеличението на персонала въ срѣднитѣ е 76.3 %, а въ едритѣ — 88.7 %), когато дребнитѣ прѣдприятия и тѣхния персоналъ показватъ даже едно спадане относно ръста на цѣлото население. Ако, освѣнъ туй, обърнемъ внимание и на това, че имперската статистика неправилно разлага тъй нарѣченитѣ комбинирани прѣдприятия на нѣколко отдѣлни самостоятелни прѣдприятия и чрѣзъ това помѣстя въ рубриката на дребнитѣ и срѣдни прѣдприятия цѣла маса индустриални заведения, които въ дѣйствителность сж съставни части отъ едритѣ прѣдприятия, то ще трѣбва да приемемъ, че и дребнитѣ, и срѣднитѣ прѣдприятия се показватъ въ индустриалната статистика по-многобройни, отколкото сж въ дѣйствителность.

За по-нагледно потвърдение на констатирания фактъ за концентрацията на производството и силното увеличение броя на фабричнитѣ работници въ сравнение съ нарастването на цѣлото население, ще приведемъ даннитѣ за нѣкои клонове отъ обработвателната и екстрэктивната индустрии.

	Брой на хората, заети въ прѣдприятията:						Увеличение или намаление на персонала въ прѣдприятията		
	1882 год.			1895 год.					
	дребни	срѣдни	едри	дребни	срѣдни	едри	дреб.	срѣд.	едри
…дарство	6.082	26.685	397.367	3.640	21.465	511.184	—40	— 20	+ 29
…водѣлство	89.642	143.995	115.559	71.208	237.530	149.548	—21	+65	+116
…лургия	288.663	85.875	85.175	285.262	157.504	196.989	— 1	+83	+131
…р-ва на машини	123.341	66.209	166.539	128.918	11.064	343.690	+ 4	+66	+106
…стилна индустрия	432.779	129.602	347.708	285.181	147.477	587.599	—40	+14	+ 69
…водѣлство	357.176	80.866	31.653	346.421	176.810	75.565	— 3	+119	+139
Произв. на облѣкло	1.124.250	101.637	33.904	1.117.324	184.455	88.825	— 1	+81	+162

И тъй, въ най-важнитѣ клонове на труда, броя на лицата, заети въ дребнитѣ прѣдприятия, спада даже абсолютно; въ срѣднитѣ и особено пъкъ въ фабричнозаводската промишленость (едритѣ прѣдприятия), наопъки, виждаме, че нарастването на персонала прѣзъ тѣзи 13 години върви несравнено по-бързо отъ ръста на цѣлото население на Германия. Прѣдъ видъ на силното въвеждане на спестяващитѣ трудътъ машини, този фактъ може да се покаже страненъ. Обаче нищо странно въ него нѣма; извънмѣрното нарастване на фабричния персоналъ се прѣдизвиква отъ двѣ причини: 1) отъ пропадането на дребното производство и сърѣдоточаването на освободенитѣ работни ржцѣ подъ фабричната стрѣха, или' иначе казано, отъ концентрацията на труда, и 2) отъ извънредното нарастване на цѣлото производство. Поради това, макаръ при туй положе-

ние да дѣйствува много по-силно закона за относителното намаление броя на работницитѣ (измѣняемия капиталъ) въ сравнение съ сумата на цѣлия изразходванъ (вложенъ) въ производството капиталъ, общия брой на работницитѣ абсолютно бързо расте, по бързо отъ цѣлото население.

Ако сега се обърнемъ къмъ отдѣлнитѣ индустриални клонове и прослѣдимъ тѣхното развитие прѣзъ тринадесеть-годишния периодъ, то ще забѣлѣжимъ, че концентрацията на производството изпъква най-силно въ онѣзи клонове, гдѣто срѣднитѣ и едритѣ прѣдприятия играятъ първостепенна роль. Къмъ тѣзи клонове се отнасятъ рударството, постройката на машини, каменодѣлството, металургията, химическата индустрия и др. нѣкои. Азъ не мисля да се спирамъ и да анализирамъ даннитѣ на всѣки единъ отъ тия клонове, имайки прѣдъ видъ монотонностьта и еднообразието на резултатитѣ отъ такъвъ анализъ; ще се поспра малко само върху рударството, гдѣто най-ясно се проявява тази тенденция на съвременното производство. Слѣдната таблица прѣдставлява разпрѣдѣлянето на прѣдприятията и на персонала, заетъ въ този клонъ.

	Брой на прѣдприятията въ 1882 г.	Брой на прѣдприятията въ 1895 г.	Увелич. или намал.	Брой на заетитѣ лица въ 1882 г.	Брой на заетитѣ лица въ 1895 г.	Увелич. или намал.
Единични прѣдприятия	325	349	+ 7.3	325	349	+ 7.3
Прѣдпр. съ наемни работници	4.964	3.654	—26.2	429.809	535.940	+24.7
Отъ тѣхъ:						
Прѣдприятия до 5 лица	2.449	1.392	—42.2	5.757	3.291	—42.5
„ отъ 6 до 50 лица	1.375	1.098	—20.1	26.685	21.465	—19.5
„ съ 51 и повече	1.140	1.164	+ 2.0	397.367	511.184	+28.6
Всичко	5.289	4.003	—24.0	430.134	536.289	+25.0

Както се вижда отъ тази таблица, общия брой на прѣдприятията се е намалилъ, съ 24 %. Особенъ интересъ прѣдставлява силното намаление не само на дребнитѣ, но и на срѣднитѣ прѣдприятия; въ проценти, намалението на дребнитѣ е равно на 37 %, а на срѣднитѣ — около 20 %. Сѫщото забѣлѣзваме и относно персонала: въ дребнитѣ прѣдприятия намалението на заетитѣ лица е равно на 40 %, а въ срѣднитѣ — 20 %. Колкото се отнася до едритѣ прѣдприятия, то, макаръ тѣхния брой да се е увеличилъ твърдѣ незначително, за туй пъкъ персонала имъ е нарасалъ съ 29 %; когато въ 1882 год. на едно едро прѣдприятие се падатъ 349 лица, въ 1895 год. — вече 439 лица. Ако раздѣлимъ едритѣ прѣдприятия на три класа, то прѣдъ насъ още по-ясно ще изпъкне концентрацията на производството въ този клонъ.

Прѣдприятия съ наеменъ персоналъ	Брой на прѣдприятията въ 1882 г.	Брой на прѣдприятията въ 1895 г.	Увелич. или намал.	Брой на заетитѣ лица въ 1882 г.	Брой на заетитѣ лица въ 1895 г.	Увелич. или намал.
Отъ 51— 200	638	594	— 7.0	66.100	62.090	- 6.0
„ 201—1000	421	436	+ 4.0	185.544	206.213	+11.0
„ 1000 на горѣ	81	134	+66.0	145.723	242.881	+67.0

Тъй че по-малкитѣ изъ между едритѣ прѣдприятия показватъ едно намаление, а само колосалнитѣ, въ които сѫ заети повече отъ 1000 работника, силно се увеличаватъ; въ 1882 год. тия послѣднитѣ заематъ 34 %, а въ 1895 г. — 45 % отъ общия брой на лицата, заети въ рударството. Тази е единствената индустрия, въ която прѣобладаванието на

едрото производство изпъква тъй ясно. Намаляване броя на срѣднитѣ прѣдприятия не се забѣлѣзва въ никой другъ клонъ на индустрията, съ изключение само на текстилната индустрия; въ рударството, обаче, въ прѣдприятия съ 6—10 работника броя на работницитѣ се е намалилъ отъ 28.874 на 27.151, т. е. съ 6%, а броя на прѣдприятията отъ сжщия размѣръ е спадналъ отъ 3812 до 3586, т. е. съ 8%.

Особно важно е да се отбѣлѣжи факта, който се констатира почти въ всички производствени клонове, че увеличаването както броя на прѣдприятията, тъй сжщо и броя на заетитѣ въ тѣхъ лица расте пропорционално съ голѣмината на прѣдприятията, или иньъкъ казано, колкото сж по-едри прѣдприятията, толкова по-силно е тѣхното нарастване. Тъй напр., въ фабрикацията на машини нарастването е слѣдното:

	Увеличен. броя на прѣдприят. въ 0/0	Увелич. броя на заетитѣ лица въ 0/0
Прѣдприятия съ 6 - 10 раб.	49	52
„ „ 11— 50 „	67	70
„ „ 51--200 „	81	85
„ „ 201 и повече раб.	83	119

Сжщото виждаме почти въ всички производствени клонове. Къмъ особно интереснитѣ факти, които промишленното прѣброяване констатира, се отнася и абсолютното намаляване на дребнитѣ прѣдприятия и броя на заетитѣ лица въ обработвателната индустрия.

Увеличение или намаление:

	на прѣдприятията			на персонала		
	до 5 лица	6—50 л.	51 и пов.	до 5 лица	6—50 л.	51 и повече
Градинарство, скотовъдство, риболовство	+29.4	+117.3	+70.0	+36.3	+126.3	+57.6
Обработв. индустрия включ. и рударств. и домостроител.	— 8.6	+ 64.1	+89.3	— 2.4	+ 76.5	+87.2
Търговия, съобщения и питейни заведения	+33.9	+85.7	+107.3	+48.9	+94.1	+137.8

Както се вижда отъ тази таблица, това намаление е = на 8.6% (за броя на прѣдприятията) и 2.4% (за броя на заетитѣ лица); между туй другитѣ индустриални клонове показватъ доста силно нарастване на дребнитѣ прѣдприятия, особено пъкъ разпрѣдѣлителнитѣ занятия. Въ обработвателната индустрия, обаче, дребнитѣ прѣдприятия сж съставлявали въ 1882 г. 95.8% отъ броя на всичкитѣ прѣдприятия, а въ 1895 г. — 92.6%; още по-ясно изпъква този упадъкъ на дребното производство, ако сравнимъ персонала на дребнитѣ прѣдприятия: въ 1882 г. той е съставлявалъ 55.1%, а въ 1895 д. — 39.9% отъ всички лица, заети въ въпросната индустрия. Колкото се отнася пъкъ до нейнитѣ отдѣлни клонове, то, макаръ въ нѣкои отъ тѣхъ и да се забѣлѣзва увеличаване на дребнитѣ прѣдприятия, това увеличаване е относително слабо, съ изключение белким на полиграфическитѣ занятия, въ които персонала на дребнитѣ прѣдприятия се е увеличилъ до 41.8%, което се обяснява, разбира се, съ това, че въ нѣкои видове отъ този клонъ, както, напр., въ фотографството, прѣобладава дребното производство. Посоченитѣ въ слѣдната таблица клонове

показватъ пропадане на дребното производство, при което важното за отбѣлѣзване е, че намаляването е по-силно тамъ, гдѣто е по-развито едрото производство съ голѣмо употрѣбление на машини.

	Процентенъ брой на лицата, заети въ прѣдприятията			Увеличение или намаление на лицата, заети въ прѣдприятаята: (за периодъ 1882—95)			На 100 прѣдпр. съ наеменъ перс. се падатъ прѣдпр. съ механ. двиг.
	дреб.	срѣд.	едри	дребни	срѣдни	едри	
Текстилна индустрия	26.0	14.8	59.2	—40.3	+ 13.8	+ 69.0	18,0
Каменодѣлство	12.8	42.5	44.7	—20.6	+ 65.0	+115.9	17,7
Добив. газъ за освѣтл.	15.3	45.1	39.7	—19.0	+ 42.8	+ 69.6	44,2
Дърводѣлство	57.9	29.6	12.6	— 3.1	+118.6	+138.7	17,1
Обработка на метал.	44.6	24.6	30.9	— 1.2	+ 83.4	+131.3	9,2
Приготов. на облѣкло	80.4	13.2	6.4	— 0.6	+ 81.5	+162.0	1,0

Даже и въ такъвъ производственъ клонъ отъ чисто мѣстенъ характеръ, каквото е дрѣхарството (приготвяне на облѣкло), въ което господствува дребното производство, удовлетворяеще мѣстни потрѣбности, даже и въ него става все по-трудно на дребнитѣ занаятчии да конкциратъ съ по-едритѣ прѣдприятия, които, както се вижда отъ таблицата, твърдѣ силно се развиватъ. Всичко туй ни убѣждава въ факта, че положението, което заема дребното и особено занаятчийското производство въ кръгътъ на националното стопанство, е нездраво, нетрайно.

Всичко изложено до тукъ се отнася само до обработвателната и екстрактивната индустрии, но и въ търговията, застрахователнитѣ учреждения и питейнитѣ заведения, безъ да се гледа на доста силния ръстъ на дребнитѣ прѣдприятия, се забѣлѣзва концентриране на труда и на капитала: броя на срѣднитѣ и на едритѣ прѣдприятия заедно съ тѣхния персоналъ расте много по-силно отъ оня на дребнитѣ.

Една отъ характернитѣ черти на обществено-економическото развитие въ Германия прѣзъ 13 год. периодъ — 1882/1895 — е намаляването. броя на самостоятелнитѣ ступани въ обработвателната индустрия — намаление, което се намира въ свързка съ не еднъжъ указаната вече тенденция на съвременното производство къмъ концентриране. Изобщо въ индустрията, взета изцѣло, броя на прѣдприемачитѣ (самост. ступани) се е увеличилъ приблизително съ 40,000 (13 %); въ обработвателната индустрия заедно съ рударството и домостроителството, персонала отъ самостоятелни производители е спадналъ не само относително, но и абсолютно: тѣхния брой прѣзъ тѣзи 13 год. се е намалилъ съ 6.7 %. Това намаление броя на самостоятелнитѣ ступани се дължи изключително на намалението броя на единичнитѣ прѣдприятия, тъй като останалитѣ дребни прѣдприятия, а също и срѣднитѣ и едритѣ, както се вижда отъ долната таблица, показватъ едно числено увеличение:

	въ 1895 г.	въ 1882 г.	Увеличение или намаление
Ступани на единични прѣдприятия	1.714.351	1.877.872	— 8.7
„ „ прѣдпр. съ наем. работници	1.234.470	1.031.804	+19.6

(Слѣдва).

Прѣв. Ст. Димитровъ.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ

Стачката въ Кримчау.

Днесъ, когато българското пробуждающе се работничество, подъ ржководството на социалната демокрация, води борба чрѣзъ 4 стачки въ 4 различни занаята и вь 4 града въ разнитѣ крайща на България, интересно и отъ значение е да се запознаемъ съ героичната стачка на тъкачитѣ и предачитѣ въ Кримчау (Германия). Тази наистина героична стачка, пълна съ поучения за борящия се пролетариятъ, е вече привършена и ние можемъ да прослѣдимъ нейнитѣ интересни перепетии, нейното развитие и да изтъкнемъ нейното важно значение за пролетарията Тя е толкова повече интересна и поучителна, че отъ стачна борба на група работници се прѣвърна въ грандиозна класова борба на всичкия организиранъ пролетариятъ въ Германия и на голѣма часть отъ неорганизирания. Тя бѣше въ пълната смисьлъ на думата класова борба: въ нея не бѣха ангажирани само часть отъ работничеството противъ една часть отъ капиталистическата класа, а отъ една страна на борбата стоеше, като че ли, цѣлата работническа класа, поне въ своето болшинство, подъ ржководството и съ заинтересованото участие на социалната демокрация, и отъ друга, като че ли, цѣлата капиталистическа класа, подкрѣпена и подържана съ заинтересовано участие отъ всичкитѣ органи и сили на днешната държава и отъ всичкитѣ защитница на капиталистическата наредба. Тя бѣше борба между революционната работническа Германия и консервативната, защитница на съвременната експлоататорска наредба, капиталистическата Германия. Въ тази класова борба се проявиха ярко и очебийно характерноститѣ както на капиталистическата класа, на нейната държава и на нейнитѣ подържатели, тъй и на работническата класа и на нейната най-съзнателна часть, социалната демокрация. Но нека започнемъ да прослѣдимъ развитието на тази стачка отъ началото ѝ до нейния край.

Отъ 1899 година насамъ работницитѣ предачи и тъкачи въ Кримчау (Саксония) всѣка година, слѣдъ като сж се събирали на огромни събрания, сж подавали „покорни“ молби до фабрикантитѣ да имъ намалятъ работния день на 10 часа. Но фабрикантитѣ не искали и да чуятъ нито за намаление на работното време, нито за увеличение на работническитѣ заплати. Тѣ категорично и неумолимо отблъсвали молбитѣ на работницитѣ. Едни отъ тѣхъ казвали, че по-скоро ще прѣкратятъ производството, нежели да се съгласятъ за намаление на работното време. Други давали неопрѣдѣлени и праздни обѣщания. А всички тѣ, считали справедливитѣ искания на работницитѣ, като посѣгателство на тѣхното право да трупатъ безмѣрни богатства отъ безмѣрното експлоатиране на работническия трудъ, като накърняване на тѣхната неограничена господарска власть и като намѣсване въ тѣхната кжща. Тѣ сж се свикнали съ робското подчинение на експлоатиранитѣ отъ тѣхъ работници и не искали да направятъ нито най малка отстжпка даже на най-скромнитѣ работнически искания, прѣдявявани тѣмъ на нѣколко пжти. Тѣ не правѣли нито най-малка отстжпка както за намаление на работното време, тъй и за увели-

чение на работническитѣ заплати. А при това текстилното производство доста много напрѣдвало. Производителностьта на труда, вслѣдствие на въвежданитѣ технични усъвършенствувания, ставала по-голѣма и работницитѣ създавали все по-голѣми и по-голѣми печалби за капиталиститѣ. Отъ друга страна, сжщитѣ тия технични усъвършенствувания изисквали отъ работницитѣ все по-голѣми и по-голѣми напрѣжение на физическитѣ и нервнитѣ сили на работницитѣ. Предилното колело, което прѣди е правѣло по-малко отъ 40 обръщений въ 1 минута, сега вече прави повече отъ 80. Така, отъ една страна, работницитѣ създавали все по голѣми печалби за тѣхнитѣ експоататори, а отъ друга — работѣли съ все по-голѣмо напрѣжение. И въпрѣки това, капиталиститѣ не искали нито да имъ намалятъ работното време, нито да имъ увеличатъ заплатитѣ. Въ 4 години 4 пжти сж отправяли текстилнитѣ работници въ Кримичау своитѣ молби съ най скромни искания до господаритѣ, но и 4-тѣ пжти не сж били чути и зачитани, при всичко че въ това време почти въ всичкитѣ градове на Германия е билъ въведенъ 10 часовия работенъ день въ текстилното производство. Даже въ близкия до Кримичау градъ, Мееранъ, слѣдъ 4 мѣсечна стачка прѣзъ зимата 1901—1902 г. се е въвѣлъ 10 часовъ р. день. Най-сетнѣ всѣко търпение си има свой край. И дълготърпеливитѣ работници въ Кримичау, научени отъ небрѣжното обнасяние на фабрикантитѣ спрямо тѣхнитѣ справедливи и скромни искания, дошли до съзнанието, че молбитѣ не помагатъ и че трѣбва да се влѣзе въ рѣшителна борба. На 25 Юлий 1902 г. въ Кримичау се състояли двѣ голѣми събрания отъ текстилни работници. На тия двѣ събрания се рѣшило да се прѣдявяватъ на фабрикантитѣ за удовлетворение исканията, първо, да се намали работния день на 10 часа и, второ, да се повиши съ 10% заплатата на всичкитѣ текстилни работници.

Комитетътъ на Кримичавския клонъ отъ общогерманския съюзъ на текстилнитѣ работници, на който е било възложено да тури въ изпълнение рѣшението на 2-тѣ събрания, се обърналъ къмъ съюза на текстилнитѣ капиталисти и му прѣдявилъ исканията на работницитѣ. На тия искания фабрикантитѣ трѣбвало да отговорятъ до 1 Августъ с. г. Наистина, фабрикантитѣ отговорили на тия искания до 1 Авг., но дали единъ уклончивъ и незадоволящъ работницитѣ отговоръ. Почнали се прѣговори по тия искания между текстилнитѣ фабриканти и прѣдставителитѣ на работницитѣ, но тѣ не довели до нищо. Най-сетнѣ, слѣдъ като сж станали нѣколко работнически събрания, работницитѣ отъ 5 фабрики, на брой 600 души, излизатъ въ стачка. Това было най-неочаквана „дерзость" за фабрикантитѣ. И тѣ виждали, че внушительтъ на тази „дерзость" е работническата организация, която въ послѣдньо време много се е засилила. Да отстжпятъ на работницитѣ, то би значило да усилятъ още повече работническата организация и слѣдъ това да бждатъ изненадвани съ нови «дерзости» отъ страна на покорнитѣ до скоро работници. Его защо тѣ счетоха за свещенъ свои дългъ и за главна своя задача, да разрушатъ още отначало работническата организация, да сломятъ работницитѣ и имъ покажатъ своята непобѣдима сила, да имъ внушатъ страхъ и да ги прѣвърнатъ въ покорни и послушни роби, каквито сж били прѣди. За това текстилнитѣ фабриканти въ Кримичау взиматъ рѣшение да отговарятъ на

стачката на 600-тѣ работница отъ 5-тѣ фабрики съ спиране на всичкитѣ текстилни фабрики въ града до пълното и безусловно подчинение на работницитѣ прѣдъ волята на господаритѣ си. Така, тѣ обявиха на работницитѣ бойкать или локоутъ. Чрѣзъ общия бойкотъ тѣ прѣслѣдвали, щото изпъдениттѣ работници да укажать давление на стачницитѣ и ги принудять да се повърнать на работа при прѣдишнитѣ условия. Но тѣ сѫ останали излъгани въ своитѣ очаквания. Изпъждането на повече отъ 7000 работница е прѣдизвикало стихийно по своята сила негодуване и заразяюще възмущение. Вь покорнитѣ до тогава работници пламнало желанието за борба, негодуванието и възмущението се прѣобърнали въ неудържимия стремежъ да се води открита и упорита борба. Работницитѣ, сплотени отъ общия ударъ, който имъ нанесли фабрикантитѣ, рѣшили като единъ човѣкъ да поведать силна и рѣшителна борба. Борбата се почнала. Фабрикитѣ затихнали и заприличали на вкаменени студени статуи. Работницитѣ се свиквали на събрания. Помощи за стачницитѣ захванали да се получавать отъ разнитѣ краища на Германия. До шесть недѣли фабрикантитѣ и работницитѣ водѣли борбата по-между си мълчаливо и съ очакване да отстѫпи нѣкой отъ тѣхъ. Но фабрикантитѣ наскоро разбрали всичката сериозна упоритость и сила на работницитѣ. Захванали тогава тѣ да прибѣгвать до всевъзможни коварни и измамливи, насилнически и прѣдизвикателни начини на борба. Пустнали въ ходъ машинитѣ, фабрикитѣ засвирили и загърмѣли, уж работятъ. Фабрикантитѣ и тѣхнитѣ хора пускали лъжливи слухове, че мнозина отъ работницитѣ измѣнили, други пристигнали изъ други градове и че фабрикитѣ работѣли. Тия лъжливи слухове се подѣли отъ цѣлия буржуазенъ печатъ. А въ сѫщность фабрикитѣ напраздно клопали безъ да изкарвать даже дневнитѣ си разноски. Но и тази машинация не помогнала. На събранията, който свиквалъ стачния комитетъ, приидвали грамадни маси работници. А този фактъ разкривалъ най-видно лъжитѣ на фабрикантитѣ, които твърдѣли, че мнозина отъ работницитѣ сѫ се върнали на работа. При това, разположенитѣ край всѣка фабрика наблюдателни постове на стачницитѣ давали най-точни свѣдения за щрайкбрехеритѣ (стачконарушителитѣ), които сѫ били твърдѣ малко. Като видѣли, че и тази имъ машинация не помага, тогава фабрикантитѣ обявили и най-широко разгласявали, че ще давать извънъ заплатата още и по 2 марки (1 м. =1.25 л.) на всѣки работникъ, който постѫпи на работа до опрѣдѣленъ срокъ. На това работническия съюзъ отговорилъ съ повишаване всѣкиседѣлната субсидия на стачницитѣ.[1]) Но фабрикантитѣ упорствували на своето и, съзнавайки своята сила, не искали да правять никакви отстѫпки, прѣслѣдвали пълното и безусловно подчинение на работницитѣ на своята воля и сломяване на тѣхната растуща организирана сила. Тѣ отблъсвали всѣки опитъ за прѣговаряние съ работническитѣ прѣдставители Борбата, слѣдъ това, взема най остъръ характеръ. Работницитѣ били подкрѣпени отъ социалната демокрация и намѣрващето се подъ нейно влияние работничество въ цѣла Германия. На страната на фабрикантитѣ явно и открито минали текстилнитѣ фабриканти отъ другитѣ градове; полицията е била въ пълна тѣхна услуга: войската, църквата, сѫдилищата и

---

[1]) „Искра", бр. 57

буржуазни власти и учреждения се притекли на помощь на фабрикантитѣ. Въ лицето на борящитѣ се стачници цѣлата буржуазия, цѣлата капиталистическа класа и всички органи и сили на държавата искали да си отмъстятъ, като сломятъ стачницитѣ, на социалната демокрация за поражението, което тя имъ нанесе на 16 Юний (н. ст.) мин. година и за незабравимата побѣда, която тя тогова спечели противъ всички тѣхъ. Жаждущи за отмъстяванието на социалната демокраци и горейки отъ желание да сломятъ работничеството, фабрикантитѣ отъ цѣла Германия се сплотили въ едно, за да спомогнатъ на своитѣ кримичавски събратия. Въ Берлинъ се събралъ настоящи „воененъ съвѣтъ" отъ прѣдприемачи, за да обсѫди положението на работитѣ. Оказало се, че 50.000 марки, необходими на кримичавскитѣ фабриканти за покриване на всички врѣди, еженедѣлно се внасяли вече въ «Централния съюзъ на германскитѣ промишленици», и тази сума тѣ имъ гарантирали за дълго време за това, за да «нанесатъ на социалната демокрация такова поражение, която тя не скоро ще може да забрави». Прииждането на срѣдства въ касата на кримичавскитѣ фабриканти е било тъй голѣмо, щото тѣ даже не приели прѣдложението на едно отъ крупнитѣ банкови учреждения да организира за тѣхъ подписки въ широки размѣри.[2]) Рѣшено било да се основе общогермански съюзъ отъ капиталиститѣ, владѣтели на срѣдствата за производство, за да се води постоянна борба противъ професионалното и политическото работническо движение и за да се подържатъ ония отъ тѣхъ, у заведенията на които сѫ избухнали стачки. Фабрикантитѣ както въ Кримичау, тъй и въ другитѣ градове прибѣгвали до разни хитрости и интриги, за да сломятъ стачницитѣ. Тѣ употрѣбявали всички възможни тѣмъ срѣдства, като подкупи, обѣщания, интриги, лъжи и пр., за да внесатъ раздоръ между работницитѣ, за да привлѣкатъ нѣкоя група отъ тѣхъ на работа, за да разтроятъ редоветѣ на работницитѣ и ги обезкуражатъ.

Господаритѣ на една предачница въ Наунхофъ, които сѫ били синове на единъ отъ кримичавскитѣ тъкачни фабриканти, за нищожни поводи нарочно изпъдили работницитѣ си отъ работа, до които отъ Кримичау веднага слѣдъ това е била отправена телеграма, съ която сѫ викани да отидатъ на работа тамъ. Играта лесно се узнала и работницитѣ отказали да отидатъ въ Кримичау. На страната на капиталиститѣ сѫ стоели органитѣ на буржуазната класова държава. Съ своето дѣйствие тѣ сѫ разкѫсали онова було, съ което буржуазната държава искаше да се прѣдставя прѣдъ несъзнателнитѣ работници, че тя се еднакво грижи за всичкитѣ класи. Полицията е била сѫщински агентъ на капиталиститѣ, облѣченъ съ силата на държавна власть. Тя е разтурвала събрания за най-нищожни и невинни поводи, па даже и безъ видими такива; давала е разпореждания за ограничаване правото за събрания; забранявала е най-послѣ всѣко събрание. Работницитѣ сѫ били принудени да свикатъ събрание въ близкото Алтенбурско княжество. Тия събрания сѫ ставали при неописуемъ ентусиазмъ отъ страна на работницитѣ. Въ Кримичау е настанало цѣло обсадно военно положение. Възванията и поканитѣ, които сѫ издавали работницитѣ, веднагасѫ се конфискували. Полицията не допускала на работницитѣ да се събиратъ нито на

---

[2]) „Искра" бр. 57.

малки групи, не оставяла никого да се застои на едно мѣсто, нито прѣдъ вратитѣ на домоветѣ. За най-малкитѣ протести или възражения противъ нея, полицията повдигала обвинения за нарушение тишината и спокойствието, за непокорство или за оскърбление чиновницитѣ при изпълнение на тѣхнитѣ обязаности и пр. и пр. Въ всичко и на всѣкждѣ полицията безогледно прѣслѣдвала работницитѣ. Отъ друга страна, тя търсила щрайкбрехери, които да отидатъ на работа въ фабрикитѣ, закриляла ги и пазела, както се пазятъ коронованитѣ глави, посрѣщала ги на гаритѣ, настанявала ги на квартири, доставяла имъ храна и пр. и пр. Тя не допускала нито единъ отъ стачницитѣ да се приближи до нѣкоя фабрика или до гарата, дѣто пристигали извиканитѣ изъ другитѣ градове работници, за да не би да имъ повлияе. Нѣкои отъ тия работници, дошли отъ другитѣ градове, щомъ узнали каква е работата, веднага се присъединявали къмъ стачницитѣ. Въобще, водѣла се е по-всички линии и по-различни начини борба между полицията и стачницитѣ. Сждилищата и тѣ не падали по-долу въ безусловната защита на фабрикантитѣ и безогледното прѣслѣдване на работницитѣ. Затваряния, глоби, обвинения и всѣкакви наказания се сипѣли като градъ връхъ работницитѣ. Осждвани сж били работницитѣ на двуседѣленъ затворъ само за думата щрайкбрехеръ (стачконарушитель), казана на нѣкой отъ измѣнницитѣ на стачницитѣ. Единъ работникъ билъ осжденъ на триседѣленъ арестъ, само за дѣто е казалъ «пфуй» на една работничка, измѣнница на стачницитѣ. А отъ друга страна, както полицията, тъка и сждилищата не сж нито обръщали внимание на прѣстжпнитѣ дѣла, които вършели фабрикантитѣ спрямо работницитѣ. Така, единъ фабрикантъ хваналъ едно момче, което минавало изъ улицата край фабриката му, и насилствено искалъ да го завлече на работа. Момчето отчаено викало и се дърпало изъ ржцѣтѣ на фабрикантина и било избавено отъ нѣколко стражари, които му се притекли на помощь. Но за това посѣгателство върху личната свобода, противъ фабрикантина не било даже подигнато дѣло.

Но не само държавата съ всичкитѣ си органи се е поставила въ пълна услуга на фабрикантитѣ. Въ услуга на капиталиститѣ дѣйствували и христовитѣ служители, поповетѣ. Тѣ даже нито една дума на протестъ не казали, когато на борящия се пролетариятъ въ Кримичау било забранено да прави вечеринки и събрания прѣзъ праздницитѣ на Рождество Христово. Та кой отъ нашитѣ, български, попове се възмути, когато директорътъ на Самоковската тъкачна фабрика искаше да наложи на работницитѣ да работятъ и прѣзъ коледнитѣ и новогодишнитѣ праздници? Самоковскитѣ работници излѣзоха въ стачка, вслѣдствие на това безбожество на фабрикантина, а г-да поповцитѣ безбожно мълчатъ и плескатъ за безбожеството на социалиститѣ. Ето какви „набожници“ сж поповетѣ, ето какви „защитници на бѣднитѣ и онеправданитѣ“ сж исусовитѣ послѣдователи, такива, че е хиляди пжти по вѣрно да се нарекатъ гонители на бѣднитѣ и онеправданитѣ, прислужници на богатитѣ и силнитѣ. Че сж тѣ такива, ни показва и фактътъ, че пасторътъ въ Кримичау Шинкъ по случай на стачката и въ време, когато тя се водѣла, е написалъ едно послание въ полза на господаритѣ, които прѣпечатали това писмо и го най широко разпръснали между работницитѣ. Тази постжпка не само била удобрена и отъ нѣколцина други пастори, но и тѣ се присъединили къмъ него. Тази тѣсна

постжпка ѝ е само показала, какви сж, и е предизвикала бури негодувания и вихъръ възмущения противъ чиновницитѣ въ расо, явни крепители и поддържатели на експлоататорскитѣ класи и тѣхнитѣ наредби.

Явното взимание страната на господаритѣ отъ страна на поповетѣ и тѣхното противоработническо поведение до тамъ е възмутило работничеството, щото около 1000 работнически сѣмейства, до тогава привързани къмъ черквата, сж се отказали отъ нея. Така, самата поповщина е смъкнала още едно було отъ очитѣ на работницитѣ и ги е направила още по-свободни и по-съзнателни въ своята борба противъ капиталистическата наредба. На страната на капиталиститѣ се обяви и буржуазната интелигенция чрѣзъ своята преса. Така, цѣлия капиталистически свѣтъ и всичкитѣ съзнателни и несъзнателни защитници и поддържатели на днешната класова наредба се явиха явно и открито противъ работническата класа, откриха най-видно своята класова природа и отвориха очи на хиляди и хиляди пролетарии, които, веднажъ ги познали, какви сж, ще се наредатъ подъ знамето на своята класова партия, социалната демокрация, за да и тѣ отъ своя страна обявятъ непримирима борба противъ всички тѣхъ. Работницитѣ-стачници останаха въ тая рѣшителна класова борба само съ подкрѣпата и активното съдѣйствие на социалната демокрация и намѣрващето се подъ нейно влияние огромно работничество.

Въ това време, когато поповщината защитявала господаритѣ и удобрявала постжпката на полицията, която не позволила на работницитѣ, тия «онеправдани и оскърбени» днесъ членове на обществото, да празднуватъ весело, въ вечеринки и на събрания, християнскитѣ праздници, германския пролетариятъ се е погрижилъ да имъ приготви такова праздnуване, каквото кримичавскитѣ работници не сж виждали до тогава. Прѣди и прѣзъ време на праздницитѣ въ Кримичау се получили за стачницитѣ цѣли вагони съ разни подаръци, като платове, дрѣхи, обувки, играчки и сладкиши за дѣца и пр. и пр., които пролетариятътъ отъ цѣла Германия е пратилъ на кримичавскитѣ борци. Каква радость и какъвъ възторгъ изпитвали стачницитѣ и тѣхнитѣ сѣмейства при тая великолѣпна, трогателна, ако щете, подържка отъ пролетарията на цѣла Германия и др. страни. Вънъ отъ това, парични помощи отвредъ пристигнали за стачницитѣ. Пролетариятътъ отъ Германия изпратилъ на стачницитѣ повече отъ $2^1/_2$ милиона марки и имъ обѣщавалъ да ги подържа прѣзъ всичкото време на борбата. Само при берлинската синдикална комисия сж постжпили за стачницитѣ повече отъ 230 хиляди марки. Кримичавскитѣ работници сж били осигурени да водятъ борба още дълго време и при все това . . . . на 25 Януария т. г. стачния комитетъ обявилъ, че стачката се прѣкратява и поканилъ работницитѣ да постжпятъ на работа при прѣдишнитѣ условия. Това рѣшение на стачния комитетъ, пазено въ тайна до момента на обявяването му, отначало смаяло и се показало невѣроятно даже и за самитѣ стачници.

Това рѣшение се явило като грьмъ отъ ясно небе на цѣлия германски пролетариятъ и за всесвѣтския организиранъ пролетариятъ, който съ постоянно внимание и голѣмо напрѣжение сж слѣдили героичната класова борба въ Кримичау. Така се свършила тая шесть мѣсеци водена сжщинска класова борба, прочута съ героизма, самоотверженостьта, волната ди-

сплотената и крѣпката солидарность на работницитѣ. Рѣшението за прѣкратяване на стачката е било вслото единодушно отъ стачния комитетъ на работницитѣ. Както казахме, това рѣшение е било неочаквано и за самитѣ стачници, които сѫ горѣли отъ жаждата да продължаватъ борбата. Но въ процеса на борбата до такава степень на съзнателность и дисциплинарность сѫ достигнали кримичавскитѣ стачници, щото слѣдъ като комитетътъ имъ обяснилъ мотивитѣ на своето рѣшение, тѣ веднага единодушно се подчинили на това рѣшение. Пита се, кои сѫ били причинитѣ, които заставили стачния комитетъ да вземе такова рѣшение и да тури такъвъ край на стачката, която е могла да се води още толкова време, колкото е траела? Една отъ причинитѣ е, че понататъшното водене на сточката би докарало пълното погубване на кримичавската промишленость и вслѣдствие на това напущание родното мѣсто отъ 7500 работници и разпръсванието имъ по свѣта за търсение работа. Явно е станало, че капиталиститѣ, окуражени отъ подържката на държавата и отъ подкрѣпата, която имъ дали капиталиститѣ отъ цѣла Германия, по сѫ склони да затворятъ за винаги фабрикитѣ си, отколкото да отстѫпятъ на тъй скромнитѣ и справедливи искания на капиталиститѣ. Освѣнъ това, постоянното прииждане на щрайкбрехери изъ мѣста, дѣто работничеството е още неорганизирано и несъзнателно, много продължителното траене на стачката, което може да докара нѣкои отъ работницитѣ въ разколебавания и отпадналъ духомъ, могатъ да повлиятъ разтроително върху закрѣпналата дисциплина и организованостьта на работницитѣ. И за да се запази отъ унищожение единъ центъръ на германската индустрия, какъвто е Кримичау, за да се не разтрои дисциплината и организацията на работницитѣ, тъй много усилени прѣзъ време на стачката, за да се запазятъ и укрѣпятъ за бѫдащи борби и за да останатъ срѣдства за подържание ония работници, които въ всѣки случай не ще бѫдатъ приети на работа, прѣдпочелъ е комитетътъ да прѣкрати стачката, като запази спечеленитѣ сили за бѫдащи борби. Но макаръ и не сполучила тази стачка въ непосрѣдственитѣ искания, за които се е обявила, тя по своитѣ послѣдствия за развиване класово съзнание у работническата класа, може да се тури почти наравно съ изборната побѣда на 16 юний 1903 година.[1]) Тази прочута по своя героизъмъ стачка бѣ всеобща класова борба на организирания пролетариятъ въ Германия. Тя извади на явѣ и тъй видно характера на съвременната класова държава, на капиталистическитѣ класи и тѣхнитѣ защитници. Тя отвори очи на хиляди пролетарии, даде имъ ясно и всестрано класово съзнание, вдъхна имъ стремежа за борба и ги нареди подъ знамето на социалната демокрация. Буржуазията и кримичавскитѣ фабриканти сполучиха само да запазятъ старото положение на работитѣ, но изгубиха, освѣнъ сума капитали, хиляди индеференти и покорни пролетарии, които крѣпѣха безмълвно и робски тѣхния строй, като ги прѣобърнаха отъ тѣхни несъзнателни подържатели въ тѣхни съзнателни неприятели — борци на социалната демокрация. А кримичавскитѣ работници си отпочинаха нѣколко време вънъ отъ хомота на наемната работа и въ просвѣщающата, възвишающата и възхищающата ги борба, придобиха огромни поучения, увеличиха редоветѣ на съзнателнитѣ борци, а слѣдователно и своята сила. Безъ да изгубятъ нѣщо, тѣ отново намѣтватъ на

[1]) Такова значение отдава „die Neue Zeit“ (22 Jahrg. № 14. S. 419) на кримичавската стачка.

врата си веригитѣ на наемната работа, но усилени, жаждущи за борба и съ ясното съзнание за водене на всестраната освободителна класова борба. Тѣ сж узнали, че никакво примирие между класитѣ днесъ неможе да има, никакво притжпяванне между класовитѣ противорѣчия не може да става и че капиталистическитѣ класи, заслѣпени отъ своитѣ печалби, сж неотстжпчиви и спрямо най-скромнитѣ искания на работницитѣ. Въ тая борба, славна, въодушевляюща ги, която е разтупкала сърдцата имъ съ възвишенитѣ чувства на работническата солидарность, тѣ сж познали своитѣ приятели и своитѣ неприятели. Отъ нея борба тѣ сж узнали още, че економическата борба, колкото и силна и организирана, е недостатъчна, че тѣ трѣбва да водятъ всестрана класова борба по всички линии и противъ всички буржуазни класи и учреждения, които крѣпятъ съвременната експлотаторска наредба. Буржуазията «побѣди", но пирovска побѣда сполучи тя. Още една такава побѣда и тя ще трѣбва да трепери. Тя «побѣди», но не спечели нищо друго освѣнъ страха за своето бждаще. Горчива побѣда! А пролетариятътъ подъ знамето на социалната демокрация, безъ да изгуби нѣщо, спечели нови боеви отряди, умножи своитѣ редове, увеличи своята сила, още повече се убѣди въ могжществото на всестранната съзнателна класова борба и още повече е въодушевенъ отъ радостната надѣжда и непоколебимата вѣра въ своето окончателно освобождение.

Т. П.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

„Диялектически материализъмъ и теория на познанието"

Статия трета.

Още въ първата статия спомѣнахме, че «критицитѣ» на марксизма си създаватъ свой марксизмъ и свой материализмъ, които сетнѣ лесно оборватъ. Сжщото—казахме — прави и нашиятъ студентъ Михалчевъ. Въ миналата статия видѣхме, какъ той съ разни «философски» фокуси си създава свой, или по-вѣрно, взима отъ тукъ отъ тамъ изъ разни „критически» статии на своитѣ учители «критици» създадения отъ тѣхъ материализмъ и марксизмъ, които и подхвърля на безпощадна „критика"! Слѣдъ като, по такъвъ начинъ, създаде единъ *атрибутивенъ материализмъ* подъ вида на Марксъ-Енгелсовъ материализмъ и сетнѣ го лиши отъ «протекцията» на спинозизма, нашиятъ Михалчевъ окончателно съсипва и „найвѣрнитѣ адепти" на «марксическата ортодокция», и самата нея, която за него, естествено, «е толкозъ неясна и еластична, колкото некристализирана и неопрѣдѣлена бѣ тя у тѣхнитѣ учители». Подиръ това нѣма защо да се очудвате, когато нашиятъ Михалчевъ ви казва, че Плехановъ не разбиралъ, какво говорилъ. Кадѣ Плехановъ ще разбира това, що разбира нашиятъ Михалчевъ! Само че нещастието на нашия Михалчевъ се състои въ това, дѣто той мѣри себе си не съ дѣйствителния Плехановъ, а съ свой Плехановъ. Въ миналата статия ние видѣхме, какъ той своитѣ глупости приписа на Плехановъ и сетнѣ ги оборва. По-нататъкъ, на 58 ст., нашиятъ Михалчевъ цитира едно мѣсто изъ Плехановитѣ «Beiträge» и влага въ

него свои глупости, но непрѣменно съ философски видъ, за да направи заключението, че Плехановъ не разбиралъ, какво говорилъ. Затова види се, той прѣвежда цитатата не така, както тя се намира въ 177 стр. отъ «Beiträge», а по своему. За да видятъ читателитѣ, какво пише Плехановъ на тази страница, ще имъ прѣведа цитатата, както си е. Плехановъ казва: «Но сега, щомъ се туримъ на *монистическа* гледна точка, опитътъ дава рѣшение върху това, коя отъ двѣтѣ теории, *идеализмътъ* или *материализмътъ*, по-добрѣ обяснява феноменитѣ, съ които имаме работа при изучванието на природата и човѣшкото общество. И лесно можемъ да убѣдимъ, че даже въ областьта на психологията, наука, която се занимава съ такива факти, които могатъ да бѫдатъ отбѣлѣзани като феномени на духа par excellence, можемъ да работимъ съ по-голѣмъ успѣхъ, ако приемемъ природата за Prius, а операциитѣ на *духа* разглеждаме като необходимо слѣдствие отъ движението на материята». Това мѣсто, което нашиятъ Михалчевъ прѣвежда своеобразно и въ което изпуска даже думи, е ясно; никакви „алюзии", никакви загатвания за нѣкакви «обстоятелства» въ него нѣма. Плехановъ много ясно казва, че „материализмътъ по-добрѣ обяснява феноменитѣ" и „че даже въ областьта на психологията... можемъ да работимъ съ по-голѣмъ успѣхъ", ако употрѣбяваме методата на материалистическата теория, което значи все сѫщото, че материализмътъ по-добрѣ обяснява и феноменитѣ изъ областьта на психологията. Но г. Михалчевъ търси въ тия ясни думи на Плеханова «алюзия», за да изкара, че Плехановъ не разбиралъ, какво говори, а нашиятъ Михалчевъ разбиралъ, защото — прѣдставете си! — той, г. Михалчевъ *напълно се съгласявалъ* «съ Фр. А. Ланге, Х Спенсеръ, Х. Хефдингъ и мн. др. (какво снисхождение и каква честь за тия и мн. др. велики люде, че нашъ Михалчевъ напълно се съгласявалъ съ тѣхъ!), които твърдятъ, че като еврёстически принципъ, като методъ, материализмътъ е несъкрушимъ». Глупава фарфара и туй-то! Той чулъ, че приказватъ за «методическа работа», за теория или за система и за метода и не разбралъ нищо, бърза съ апломбъ и съ вида на «меродавенъ» авторитетъ, равёнъ на ония на Фр. Ланге, Спенсеръ и мн. др., да произнася присѫдата, какво да кажешъ, «че това е методическа работа, и то такава, която се явява като *най-добъръ* «инструментъ» за изслѣдване на природата, значи да не разбирашъ какво говоришъ...» А въ сѫщность г. Михалчевъ именно нито разбира, нито мисли, какво говори. По-горѣ въ статията си той самъ ни прѣведе едно мѣсто отъ Beiträge zur Geschichte des Materialismus, въ което Плехановъ казва, че „диалектическата метода е най-характеристичната черта на модерния материализмъ". Но той нито е разбралъ смисъла на тия думи на Плеханова, нито сега е помислилъ за него. А пъкъ безъ тази „най-характеристическа черта", безъ диалектическата метода материализмътъ би билъ безъ всѣкаква научна стойность. Кауцки, въ «*Защита на марксизма*», стр. 30, казва: «*Методата* е рѣшаещето въ марксическия социализмъ, а не *резултатитѣ*». И по горѣ, на стр. 28, казва: «Безъ ясна историческа теория, обаче, нѣма и ясна метода за социалистическото изслѣдване... Връзката между теорията и методата се показва ясно отъ едно мѣсто въ полемиката на Енгелса срѣщу Дюринга...» Мѣстото отъ „Anti-Dühring", за което спомѣнува Кауцки, е онова на 286 стр., въ което Ен-

гелсъ дава сжщностьта на материалистическия възгледъ върху историята и методата за прилагането му. Приведенитѣ думи на Кауцки сж вѣрни и за всѣка теория и всѣка метода. Между теорията и методата има найтѣсна връзка. И когато искаме да приложимъ материалистическата теория въ обяснението на феноменитѣ изъ областьта на психологията, не можемъ да употрѣбимъ друга метода освѣнъ марксическата диалектическа, т. е. като «приемемъ природата за Prius, а операциитѣ на духа разглеждаме като необходимо слѣдствие отъ движението на материята». Другояче, ние не ще получимъ материалистическо разбиране на психическитѣ явления. Но нашиятъ Михалчевъ нито е разбралъ тия „трушзми", нито е мислилъ върху смисъла имъ. Обаче, като и всѣки невѣжа, който се е налапалъ отъ тукъ отъ тамъ съ нѣколко откъслечни познания и като на всѣки неспособникъ да мисли самостоятелно, това не му бърка съ апломба на голѣмъ авторитетъда приписва своето невѣжество на другитѣ. «Но да гледашъ — казва нашиятъ Михалчевъ — на операциитѣ на духа като на необходимо послѣдствие отъ движението на материята и да твърдишъ, че това е методическа работа, и то такава, която се явява като *най-добъръ*, «инструментъ» за изслѣдване на природата, значи да не разбирашъ какво говоришъ, . . » Тука, както виждаме, нашиятъ Михалчевъ наистина не разбира, какво говори.

Въ миналата статия видѣхме, че Марксъ-Енгелсовиятъ материализмъ не е *атрибутивенъ*, че за него мислението и съзнанието не сж *атрибути*, не сж свойства на материята, а сж продуктъ отъ *процеси*, извършващи се въ материята, въ човѣшкия мозъкъ. Съ други думи, Марксъ-Енгелсовиятъ материализмъ е напълно съгласенъ съ «съвременната наука». Но щомъ е така, то «кръстосването на атрибутивния съ каузалния материализъмъ» е просто глупава измислица на нашия Михалчевъ — плодъ на неговото неразбиране, какво говори. Марксъ-Енгелсовиятъ материализмъ — това е съвременниятъ материализъмъ, а той е, както знаемъ, *диалектически материализмъ*. Той не може и да се нарѣче *каузаленъ*, защото *каузалностьта*, причинностьта, макаръ и да съставлява „основна истина" на диалектическия материализмъ, не съставлява самия него. Обаче, нашиятъ Михалчевъ, нарича диалектическия материализмъ *каузаленъ*, само и само да получи «кръстосване» съ своята глупава измислица за „атрибутивния материализмъ», за да ви съобщи, най-сетнѣ, че за него, за нашия Михалчевъ «Марксъ и Енгелсъ . . . си оставатъ некристализирани материалисти, мисъльта на които като махало се колебае между атрибутивния и каузалния материализмъ»! Естествено е, че подиръ тази Михалчева присжда за „мисъльта" на Марксъ-Енгелса, въ «неговитѣ очи» и въ очитѣ, разбира се, на неговия даскалъ Д-ръ Кръстевъ, Плехановъ „не хвърля особна свѣтлина върху интересующия насъ проблемъ". Обясненията на Плеханова свидѣтелствували, споредъ нашия Михалчевъ, „само за едно нѣщо". И то било «много важно». Да видимъ сега, какво е това „много важно нѣщо", което намѣрилъ нашиятъ Михалчевъ въ обясненията на Плехановъ. Но съ това ние минаваме на втората часть отъ статията му въ кн. II на сп. „Мисъль".

Въ тази часть отъ статията си, нашиятъ Михалчевъ се занимава вече съ *гносеологията*, съ *теорията на познанието*. И тука ние се

срѣщаме съ сѫщото недобросъвѣстно негово отношение къмъ прѣдмета, който третира, съ сѫщото неразбиране най-елементарнитѣ нѣща, съ сѫщото невѣжество, но и съ сѫщото нахално фанфаронство, съ което издага своето невѣжество. Все повече човѣкъ се убѣждава, че г. Михалчевъ, който говори за Вундта, Хофдинга, Спенсера, Фихте, Канта, Хегеля, Дюринга, Енгелса, Маркса, Плеханова, Щамлера и т. н. и т. н., дори и за Платона, като че ги е челъ и прѣчелъ, като че ги е «ассимилиралъ», — нито едно произведение отъ тия автори и нито едно сериозно съчинение за тѣхнитѣ учения не е челъ. Изобщо, човѣкъ сé повече се убѣждава, че нашиятъ Михалчевъ е челъ нѣколко статии изъ нѣкои списания и, може би, нѣколко повърхностни «критики» противъ «Марксовата „ортодоксия», взелъ изъ тѣхъ отъ тукъ отъ тамъ нѣкои мисли и, безъ да ги разбере, и безъ да помисли върху тѣхъ, дава ни ги съ апломба на сѫща фанфара за послѣдня дума на науката, за негово самостоятелно научно и критическо изслѣдване, за дълбокомислено оборване на Марксъ-Енгелсовото учение. Въ миналата статия ний видѣхме, на какво голѣмо «философско» невѣжество е олицетворение нашиятъ Михалчевъ и какви глупости наговори той по материализма. Сега сѫщото виждаме и по гносеологията.

Тази частъ отъ статията на нашия Михалчевъ се захваща съ «много важното нѣщо», което той открилъ въ обясненията на Плеханова. А то било заявлението на послѣдния, «че и при изучванье на *човѣшкото общество*, въ социалната наука, има резонъ подобно едно материялистично тълкуванье на историческитѣ факти», че «марксовата социологическа теория се свързва именно съ каузалния материялизъмъ, че на нея се гледа, като на едно приложение на каузалния материализъмъ въ изучванье на обществения животъ»! Читателитѣ ни знаятъ много добрѣ, че *материалистическото разбиране на историята*, или *Марксовата историческа теория*, за Плехановъ, както и за всѣки марксистъ, който не е дезертиралъ отъ Марксовия революционенъ социализмъ въ «ревизионизма», въ «опортюнизма» или въ «общодѣлството», е единствената днесъ теория, която най-добрѣ обяснява «историческитѣ факти». Плехановъ въ редъ произведения развива, подкрѣпва, популяризира тази теория. Съ други думи, Плехановъ никога не се задоволявалъ съ простото «заявленье», че «и при изучването на *човѣшкото общество*» имало „резонъ подобно едно материялистично тълкуванье“. Това е просто глупава измислица на нашиятъ Михалчевъ, произтичаща отъ неговото неразбиране, какво говори. Сѫщо такава глупость е и другото му твърдение. Подиръ казаното по-горѣ е ясно, че Марксовата социологическа теория не „се свързва“ съ измисления отъ нашия Михалчевъ „каузаленъ материялизъмъ“, а съ диалектическия материализмъ.

Слѣдъ като изказа посоченитѣ глупости, които за него съставляватъ „много важно нѣщо“, нашиятъ Михалчевъ вече пристѫпя къмъ *гносеологията*. Разбира се, тука г. Михалчевъ напуска «много важното нѣщо» на Плеханова и се залавя пакъ за Енгелса. Своитѣ гносеологически „изслѣдвания“ той захваща съ една цитата изъ Anti-Dühringa, която г. Михалчевъ прѣвежда фалшиво. Той я прѣвежда така: „Изваждането на математическитѣ истини и величини — казва Енгелсъ (Anti Dühring, стр.

25) — говори не за тѣхното *априорно произхождение*, а за *рационалната имъ връзка*". Обаче, у Енгелса тази цитата е слѣдующата: «Също и видимото изваждание на математическитѣ величини една отъ друга доказва не тѣхното априорно произхождение, а само тѣхната рационална взаимна връзка» (Anti-Dühring, стр. 25). Както виждаме, Енгелсъ не говори за математически «истини», а само за математически величини. Нашиятъ Михалчевъ втиква въ Енгелсовитѣ думи и „математически истини", като въ сжщото време пропуска думата — „видимото". Очевидно е, че той цитира не точно, фалшиво, независимо отъ това, че цитатата е откжсната отъ свързката и съ това, що говори Енгелсъ прѣди нея и подиръ нея. А че тя е свързана съ него, ни показва и съюзътъ „сжщо" („auch"), който г. Михалчевъ изпуска нарочно. Нѣма съмнѣние, че това фалшиво цитирание се прави не туко-така. Не щѣте ли, веднага слѣдъ тази фалшификация нашиятъ Михалчевъ обвинява Енгелса въ нескромность, защото пишелъ „и за работи, смжтно извѣстни нему"! Слушайте, какво казва нашиятъ Михалчевъ: „Нескромностьта"—пише той на стр. 124 — „тоя старъ грѣхъ, въ който толкозъ справедливо бидоха обвинени повечето отъ критицитѣ на марксизма, не е била чужда и на самия Енгелсъ. Неговитѣ «екскурзии» изъ теорията на познанието свидѣтелствуватъ често за пълната неспособность на единъ толкова талантливъ мислитель да разбере своитѣ противници». А въ забѣлѣжка къмъ това нашиятъ Михалчевъ прибавя: „Нескромность—въ смисълъ на слабость у кой и да било авторъ да пише — ако и повече пжти съ безплодностьта на евангелската смоковница — и за работи, смжтно извѣстни нему". Нѣма съмнѣние, че тая забѣлѣжка се отнася и до „нескромностьта" на Енгелса. Той, разбира се, съ безплодностьта на евангелската смоковница билъ писалъ «и за работи, смжтно извѣстни нему», т. е. и за Кантовия априоризмъ, както го е разбиралъ и Дюрингъ. И кой пише това?—Нашиятъ Михалчевъ, този сжщиятъ Михалчевъ, въ главата на когото нѣма нито една ясна мисъль, който като папагалъ повтаря заучени думи и фрази, който двѣ самостоятелни масли не е завъдилъ въ главата си, и който, затова, прилича на сжщинска безплодна смоковница! Смѣшно ще бжде да сѣднемъ сериозно да защищаваме Енгелса отъ единъ Михалчевъ. Извѣстно е на читателитѣ ни, какъ критически се отнасяха основателитѣ на научния социализмъ къмъ себе си, къмъ своитѣ знания и колко строго сериозно гледаха на науката изобщо. Въ първата статия ние посочихме на факта, съ каква откровеность Енгелсъ въ своето произведение: „Людвигъ Фойербахъ" признава влиянието, което сж изпитали той и Марксъ отъ Фойербаховата философия. На стр. 35 отъ сжщото произведение въ забѣлѣжка, Енгелсъ като говори за Марксовата теория, дава ни слѣдующето „лично обяснение": „Тукъ ще си позволя едно лично обяснение. Въ послѣдне време не веднажъ посочваха на моето участие въ изработванието на тази теория. Поради това, принуденъ съмъ да кажа тука нѣколко думи изчерпващи този въпросъ. Не мога да отричамъ, че азъ и по-рано, и прѣзъ времето на моитѣ четиридесетгодишни сношения съ Маркса самостоятелно съдѣйствувахъ както на обосноването, тъй и прѣдимно на разработванието теорията, за която е думата. Но най-грамадната часть отъ основнитѣ мисли, особено въ областьта на историята и економията, и тѣхната окончателна,

рѣзка формулировка принадлежи изключително на Маркса. Онова, което внесохъ азъ, Марксъ би можелъ да го допълни и безъ мене, съ изключение, може би, на два-три специални отдѣла. Марксъ стоеше по-високо, виждаше по-далече, обгръщаше съ своя умъ повече и по-бърже отъ всички ни. Марксъ бѣше гений; ние, въ най-добъръ случай, бѣхме таланти. Безъ него нашата теория далечъ не би била сега това, що е тя. Затова, тя справедливо се нарича съ неговото име". Както виждаме, Енгелсъ отдѣля за себе си много скромно мѣсто въ изработванието теорията на диалектическия материалъ. Обаче, извѣстно е, че Енгелсъ и Марксъ съвършено независимо единъ отъ други дойдоха до основнитѣ положения на теорията. Нѣма да говоримъ тука за грамаднитѣ научни заслуги, които принесоха неговитѣ произведения: „*Положението на работническата класа въ Англия*" и „Anti-Dühring", т. е. «*Прѣвратътъ въ науката, извършенъ отъ г Евгений Дюрингъ*», въ която Енгелсъ разглeдва отъ диалектическа гледна точка най-главнитѣ пунктове отъ цѣлото съвремено знание, съ което свързва материалистическото разбиране на историята съ материалистическото разбиране на природата. Изобщо, неговитѣ научни заслуги сж грамадни. Обаче, Енгелсъ е ималъ най-скромно мнѣние за тия си заслуги, нито една минута не е прѣставалъ да се отнася къмъ себе си и къмъ своитѣ знания най-критически и прѣзъ цѣлия си животъ да се учи неуморно. Въ прѣдисловието си къмъ II-то издание на «Anti-Dühring», Енгелсъ, като говори за измѣненията, които искалъ да внесе по два пункта изъ третия отдѣлъ на своето произведение, откровено казва слѣдующето: «Второ, въпросътъ е за оная часть, въ която се говори за теоретическото естествознание. Въ нея господствува една голѣма несвързаность въ изложението и много отъ казаното тамъ можеше да сѐ каже по-ясно и по опрѣдѣлено. Но ако нѣмамъ право да измѣнявамъ текста, то длъженъ съмъ тука да критикувамъ самия себе си». И веднага почва самокритиката. Не можемъ да се удържимъ, да не прѣведемъ нѣкои мѣста отъ нея.

„Марксъ и азъ бѣхме — казва Енгелсъ на стр. XII — едничкитѣ, които изъ нѣмската идеалистическа философия спасихме съзнателната диалектика и я приложихме къмъ материалистическото разбиране на природата и историята. Но за едно диалектическо и въ сжщото време и материалистическо разбиране на природата изисква се познанство съ математиката и естествознанието. Марксъ бѣше основателенъ математикъ, но естествознанието ние можихме да слѣдимъ само откжслечно, бѣгло, спорадично. Затова, щомъ напустнахъ търговската контора и се прѣселихъ въ Лондонъ, направихъ, колкото ми бѣше възможно, едно основателно математическо и естествовѣдско „подновление", както Либигъ се изразява, и употрѣбихъ за това най-голѣмата часть отъ осмогодишния периодъ. Но тъкмо въ разгара на занятията ми съ математиката и естествознанието, случи ми се да се запозная съ така нарѣчената натурфилософия на г. Дюринга. Ако тогава често пжти се затруднявахъ въ намирането на вѣренъ технически изразъ и съ извѣстна мжчнотия се управяхъ въ теоритическата область — това бѣше съвършено естествено. За туй пъкъ съзнаването на моята неувѣреность ме правеше прѣдпазливъ и това ме спасяваше отъ сериозни грѣшки противъ установенитѣ тогава факти и отъ прѣвратното тълкувание на общепризнатитѣ теории. И само единъ непризнатъ великъ математикъ писменно се оплака на Маркса, за дѣто дързнахъ да докача честьта на V-1. Отъ само себе си се разбира, че при тази моя рекапитулация на математиката и есте-

ствениτѣ науки за мене бѣше важно да се убѣдя въ частноститѣ—колкото до общото, никакво съмнѣние нѣмаше у мене — че въ хаоса на безбройнитѣ измѣнения въ природата господствуватъ сжщитѣ диалектически закони на движението, които господствуватъ и въ привидната случайность на историческитѣ събития; сжщитѣ закони, които минаватъ като червена нишка прѣзъ цѣлата история за развитието на човѣшската мисъль и постепено проникватъ въ съзнанието на мислящитѣ хора; закони, които за пръвъ пжть отъ Хегеля въ всеобхатващи видъ, но въ мистифицирана форма сж биле открити, и които ни се искаше — това бѣше една отъ нашитѣ задачи — да ги освободимъ отъ тази мистическа форма и да ги прѣдставимъ въ тѣхната пълна простота и всеобщность".

Отъ цитирането читателитѣ сами виждатъ, колко критически Енгелсъ се отнасяше къмъ себе си, къмъ своитѣ знания. При всичко, че той въ продължение на осемь години се е занимавалъ съ „подновление", съ «рекапитулация" на своитѣ знания по математиката и естествознанието, обаче откровено признава своята непохватность въ изложението и мжчнотиитѣ, които срѣщалъ въ теоретическата область. Енгелсъ е билъ крайно внимателенъ въ своята работа и най-критически се отнасялъ къмъ нея — качества, които му спомогнаха не само да избѣгни грѣшкитѣ противъ установенитѣ отъ тогавашното естествознание факти и противъ общепризнатитѣ теории, но и да докаже свръзката между диалектическото обяснение на историята и природата, да намѣри диалектическитѣ закони на общественното развитие и въ природата. Нѣма съмнѣние, че Енгелсъ, както и самъ признава, не е далъ едно изчерпателно изслѣдване въ своето произведение «Anti-Dühring». Въ нѣкои мѣста той е билъ принуденъ да се ограничи само съ загатвания. И естествено е, че едно пълно систематизиране на грамадния натрупанъ материялъ по естествознанието и освѣтлението му отъ диалектическа гледна точка е такова широко поле, както казва Енгелсъ, което »едва ли би билъ въ състояние да го обработи даже оня, който би посвѣтилъ на него цѣлото си свободно време». Но Енгелсъ нѣмалъ е това свободно време, макаръ и да ималъ събрани материяли за по-широка обработка на въпроситѣ, които самъ зачеква въ „Anti-Dühring". Особено той е нѣмалъ такова свободно време слѣдъ смъртьта на Маркса. „Но подиръ смъртьта на Маркса — казва Енгелсъ въ сжщия прѣдговоръ — времето ми бѣше потънато отъ по-настоятелни длъжности и трѣбваше да прѣкратя своята работа. Бѣхъ принуденъ да се задоволя съ съдържащитѣ се въ това произведение загатвания; може би, въ бждаще ще ми се прѣдстави случай да събера и издамъ резултатитѣ отъ моитѣ работи, заедно съ твърдѣ важнитѣ математически ржкописи, останали слѣдъ смъртьта на Маркса. — Но възможно е да се случи, щото прогресътъ на теоретическото естествознание да направи по-голѣмата часть отъ моята работа или цѣлата съвсѣмъ излишна. Защото революцията, къмъ която теоретическото естествознание се тласка отъ простата необходимость да се систематизира масата натрупани чисто емпирически открития, ще принуди дори най-упоритния емпирикъ да признае диалектическия характеръ на природнитѣ явления". Както е извѣстно, Енгелсъ не можа да събере и издаде своитѣ резултати отъ своитѣ дългогодишни изучвания на естествознанието. Нито година не се измина, откато издаде III т. отъ «Капиталътъ" на Маркса, и той се помина. Но отъ тия факти изъ естествознанието, които Енгелсъ изброява въ

сащия прѣдговоръ, ние заключаваме, че резултатитѣ отъ неговитѣ изучвания на тия факти напълно подтвърдяватъ неговитѣ резултати, достигнати въ „Anti-Dühring“.

Заключението отъ всичко казано за Енгелса и неговитѣ отношения къмъ себе си и къмъ науката е ясно. Енгелсъ говори категорично тамъ, дѣто фактитѣ изъ областьта на математиката и естествознанието му даваха пълно основание да бжде изриченъ, а тамъ, дѣто не му давали такова основание, той се задоволявалъ само съ загатвания, подтвърждението на които той е очаквалъ отъ по-нататъшното натрупване на емпиричеситѣ открития въ естествознанието. Отъ друга страна, Енгелсъ като си е турилъ за задача да докаже, че движенията, измѣненията и изобщо явленията въ природата ставатъ по диалектическитѣ закони, не е искалъ да внася послѣднитѣ въ природата отвънъ, а да ги намѣри въ нея и отъ нея да ги развие, както той самъ се изразява. Енгелсъ е знаялъ прѣкрасно *общитѣ* резултати, до които бѣше дошло съвременото нему математическо и естествовѣдско знание, той е знаялъ прѣкрасно, че то говори за диалектическото развитие на природата. Но той именно не е искалъ да се задоволява само съ познание на *общото*. За него, както виждаме отъ собственитѣ му думи, най-важно е било да се убѣди и въ *частноститѣ*, «че надъ хаоса на безбройнитѣ измѣнения въ природата господствуватъ сжщитѣ диалектически закони на движението, които господствуватъ и надъ привидната случайность на историческитѣ събития». А подобно отношение къмъ научната работа е не само единственото *най-добросъвѣстно отношение*, но и *най-плодотворното*. Великитѣ мислители по това и се отличаватъ отъ разнитѣ фарфари въ науката отъ рода на д-ръ Кръстевъ у насъ и неговия злочестъ ученикъ Михалчевъ, че съ своето безукоризнено строго отношение къмъ себе си и къмъ науката пробиватъ нови пжтища за човѣшката мисъль и съ своето неуморно постоянно натрупване нови знания освѣтляватъ тия пжтища и тласкатъ мисъльта напрѣдъ. Макаръ Енгелсъ да опрѣдѣля много скромно мѣсто въ общото съ Маркса развитие на човѣшката мисъль, обаче, е несъмнѣно, че той е единъ отъ великитѣ мислители въ най-ново време, който непрѣстано и неуморно прѣзъ цѣлия си животъ е трупалъ все по-нови знания, съ които разширява човѣшката мисъль. Въ единъ биографически очеркъ, помѣстенъ въ Neu-Zeit, № 8, IX Jahrg, прѣди смъртьта му, четемъ за Енгелса слѣдующитѣ характерни свѣдѣния: „Макаръ и да е на седемдесеть години Енгелсъ е запасилъ още бодростьта и прѣснотата на младостьта. Той е все още неуморимъ работникъ, неуморимъ студентъ — той все още се учи, все още натрупва умствения капиталъ, намѣсто да изхарчва старитѣ придобивки; въ противоположность на множеството отъ своитѣ свръстници, той все още живѣе повече въ настоящето и бждащето, отколкото въ миналото“. (Цитирано по „Развитіе научнаго соціализма«. стр. 61). Такъвъ е билъ Енгелсъ. Безпощадно строгъ къмъ себе си и къмъ научнитѣ си работи, естествено той е билъ такъвъ и къмъ разнитѣ фарфари, които прѣжвакватъ старото и «критикуватъ« Марксъ—Енгелсовата теория, безъ да сж я изучили. У Енгелса наистина е имало такава „нескромность». Обаче, нашитѣ фарфари не за тази «нескромность» на Енгелса говорятъ. Отъ приведената по-горѣ бѣлѣжка на нашия кржгълъ невѣжа Михалчевъ видѣхме, че «нескромностьта» на Енгелса се състояла въ това, че той пишелъ „и за

работи, смжтно извѣстнии нему". Но отъ кадѣ се вижда, че Енгелсъ ималъ тази „нескромность"?

Нашиятъ невѣжа Михалчевъ обвинява Енгелса въ «нескромность» веднага, слѣдъ като фалшиво цитира прѣведеното по-горѣ мѣсто изъ «Anti-Dühring», а именно: че „изваждането на математическитѣ величини една отъ друга доказва не тѣхното априорно произхождение, а рационалната имъ взаимна връзка". Отъ това и отъ туй, че нашиятъ Михалчевъ подчъртава думитѣ: „априорно произхождение" и „рационалната имъ връзка", излиза споредъ него, че съ тия думи именно Енгелсъ доказвалъ, че «пише и за работи, смжтно извѣстни нему». Обаче това твърдѣние на нашия Михалчевъ доказва не „нескромностьта» на Енгелса, а кржглото невѣжество на Михалчева. Цитираната мисъль на Енгелса е несъмнѣна истина, общопризната отъ знаменити математици-философи. И дѣйствително, на стр. 223 Ибервегъ, като излага извѣстни основни положения на Кантовата теория, на „критицизма", въ забѣлѣжка казва слѣдующето:

«Тѣзи положения за Канта сж стояли твърдо, безъ да се гледа на това, че той никога не ги подхвърлялъ на анализъ. Изъ тѣхъ съ голѣма (макаръ и не абсолютна) послѣдователность израства цѣлото здание на «критицизма». Наистина, вече строго всеобщъ и при все това, както се признава и отъ Канта, изваденъ изъ опита принципъ на притежението се явява свидѣтелство противъ него. Колкото е по простъ обекта на науката, толкова е по-достовѣрна всеобщностьта на нейнитѣ основоположения, получени индуктивно. Ето защо, ако отиваме отъ аритметиката (количеството) къмъ геометрията (количеството съ движението и формата), механиката (количеството, формата и движението, тежестьта) и т. н., то ще се получи *постепенность* въ мѣрата на достовѣрностьта, а съвсѣмъ не *безусловна* разлика, както иска Кантъ, тукъ строга, а тамъ само „сравнителна" всеобщность. Емпирическата основа на геометрията признаватъ такива видни математици-философи, като Риманъ и Хелмхолцъ. У Римана, „За *хипотезитѣ*, лежащи въ основата на геометрията"... стр. 2, се казва: «свойствата, съ които пространството се отличава отъ другитѣ мислими величини, имащи протежение въ три измѣрения, могатъ да бждатъ заимствувани само отъ *опита*». Хелмхолцъ, «За *фактитѣ*, лежащи въ основата на геометрията»... *Аподиктически неуспоримо е достовѣрно* това, което е строго доказано, т. е. ония положения, които се извличатъ изъ поставкитѣ. А да се наричатъ аксиомитѣ аподиктически достовѣрни значи да се злоупотрѣблява съ думитѣ». А на стр. 225 Ибервегъ казва: „Въ цѣлата съвкупность отъ математически операции, въ възприятието, отвлечението, построението отъ послѣднитѣ отвлечения (точката и т. н.), въ хипотетическото идеализиране чрѣзъ прѣдполагание абсолютно значение за аксиомитѣ, въ извличането на теоремитѣ и въ сравнение на извлеченото съ фактическото при дѣйствителното построение, е заключена достовѣрностьта, и ако нея отнасятъ къмъ „априорното" произхождение на възрѣнието за пространството, то това прилича на нѣкаква митология, която вече пробива пжть на мистическия елементъ въ кантовото понятие за свободата. Пъкъ и независимо отъ това такова априорно произхождение нищо не обяснява, тъй като бездоказателнитѣ твърдѣния, отнасящи се до субективнитѣ условия на познанието и извлечени отъ самонаблюдението, не носатъ въ

себе си другъ характеръ, освѣнъ ассерторически» (които могатъ да се обясвятъ и тъй и инъкъ).

Отъ тѣзи цитати изъ Ибервега е ясно, че изваждането на математическитѣ истини и величини една отъ друга наистина доказва не тѣхното *априорно произхождение*, а само тѣхната рационална връзка. Но това сжщото казва и Енгелсъ. Ибервегъ казва, че *априорното произхождение* на математическитѣ истини и величини е чиста *митология*, която нищо не обяснява, а поддържа прѣдразсждъцитѣ и вмъква въ науката мистически елементи. И Ибервегъ трѣбва да страда отъ Енгелсовата «нескромность!» Но за нашиятъ Михалчевъ яснитѣ и вѣрнитѣ «думи» на Енгелса «значатъ много». А какво именно? — Все сжщата «нескромность» на Енгелса! Споредъ нашия Михалчевъ, Енгелсъ, който, както се вижда отъ неговитѣ произведения, е зналъ прѣкрасно философията на своето отечество, въ това число и философията на Канта, не билъ разбралъ сжщностьта на Кантовия *априоризмъ!* Но имайте търпѣнието да изслушате нашия всеучень Михалчевъ!

„Като си въобразилъ (думата е за Енгелса), — казва той на стр. 125 — че изваждането на чистата математика априорно, или че изобщо *априорность* значи допущане на мислене и знание, които прѣдхождатъ по време възприятията и сж независими отъ материялния опитъ, той злобно осмѣ априоризма на Дюринга. Не е нужно обаче да се знае основно историята на философията, за да се разбере, че както за Канта, така и за Дюринга всѣко познание започва съ опита, и че *по време* никакво готово знание не прѣдшествува тоя опитъ. Даже Фихте, Хегель, па дори и Платонъ, сж били въ тоя смисъль емпирически реалисти. За Канта априорностьта е логическо, а не психологическо понятие. По-специално: априорность въ неговата философия означава спонтанностьта на мислителната сила — едно самодѣятелно законодателство на разума, което черпи изъ само себе си познавателнитѣ си способности. Съ други думи казано, априорностьта е синтетическата сила на разума, неговата активность“.

Тѣзи Михалчеви думи сж цѣло свидѣтелство за неговата умствена нищость. Тѣ свидѣтелствуватъ, че нашиятъ Михалчевъ нѣма абсолютно никакво понятие за Кантовата философия, че той буквално не е челъ нито една история на философията, а черпилъ своитѣ знания изъ повърхностно прочитание на нѣкои статии и на нѣкои «критически» произведения. Думитѣ отъ послѣдната часть на цитираното може да ги срѣщните у Волтмана, Струве, Бердяева и др. Особено у Волтмана, отъ когото Михалчевъ е кралъ много и който е единъ отъ ония *неокантианци*, които всячески се стремятъ да очистятъ Кантовата философия отъ противорѣчията ѝ и да я прѣдставятъ въ видъ, приемливъ отъ днешната философска мисъль. Но нашиятъ невѣжа Михалчевъ тия свои несъстоятелни „знания“, откраднати у неокантианцитѣ, ни ги поднася като сжщинско Кантово учение и ги противопоставя на материалистическата гносеология. А въ сжщность въ това „Кантово“ учение нѣма нищо отъ дѣйствителната Кантова гносеология.

Кантъ различава два вида познание: *априорно* и *апостериорно* или *емпирическо*. Първото не зависи отъ никакъвъ опитъ, а източникъ на второто е опитътъ. Но отъ кадѣ се зема *априорното познание*, какъвъ е неговиятъ източникъ? Споредъ Канта, източникъ на априорното познание е *разумътъ*, а разумъ за него е способностьта, която *съдържа*

начала на познанието a priori. Това ще рѣче, не разумътъ съдържа готови *начала на познанието*, т. е. такива начала на познанието, които не сж придобити нито отъ опита, нито чрѣзъ неговото сдѣйствие, а сж „насадени у насъ заедно съ нашето сжществувание отъ Създателя". Тѣзи готови начала на познанието сж *дванайсетѣ категории*, или основни понятия на *разсждъка*, отъ които зависатъ формитѣ на сжжденията, и *категориитѣ, произходящи отъ тѣхъ.* Кантовитѣ *категории* сж много, но основни сж *дванайсеть*, а именно: *единственость, множественность, всецѣлость; самобитность, причинность, взаимодѣйствие; възможность, сжществувание, необходимость; реалность, отрицание, органичение.* Безъ тѣзи категории и производнитѣ отъ тѣхъ, както и безъ *априорнитѣ форми* за времето и пространството, не е възможно *никакво познание* — нито *априорно* нито *емпирическо.* Безъ тѣхъ, безъ тѣзи «субективни условия», не е възможенъ и опитътъ. Изброенитѣ понятия, или по Канта категории, не сж извлечени отъ опита; тѣ сж дадени на човѣка готови въ главата му, безъ всѣкакъвъ прѣдшествуващъ опитъ. «Именно Кантъ — казва Ибервегъ на 234 стр. — прѣдполага, че категориитѣ не сж емпирически, а субективни задатки къмъ мисление. Тѣ сж насадени у насъ, заедно съ нашето сжществувание и тъй сж устроени отъ нашия Създатель, че тѣхното употрѣбление въ точность съвпада съ законитѣ на природата, по които отива опитътъ». Споредъ Канта, «макаръ опитътъ и да ни казва, какво е, но не казва, че то трѣбва да бжде необходимо тъй, а не другояче». Но независимо отъ това, споредъ Канта, безъ категориитѣ не можемъ дори да мислимъ *прѣдмета на опита,* защото него можемъ да мислимъ само чрѣзъ тѣхното посрѣдство. Съ други думи, това ще рѣче, че ако не би били прѣдварително „насадени отъ Създателя" въ насъ понятията за реалность, необходимость, причинность и т. н., понятията за пространственность и временность, прѣдметитѣ на опита не би сжществували въ свѣта. Тука въ Кантовата гносеология, въ Кантовата теория на познанието се явяватъ редъ противорѣчия, които основно я подкопаватъ. По-долѣ ще се спрѣмъ на едно отъ тѣхъ. Тука ще забѣлѣжимъ само, че, споредъ Канта, категориитѣ нѣматъ приложение къмъ *ноуменитѣ,* т. е. къмъ *прѣдметитѣ сами по себе си,* а само къмъ *феноменитѣ,* т. е. къмъ *явленията.* Затова ние можемъ да познаемъ само феноменитѣ, а за ноуменитѣ нищо не можемъ да знаемъ. Познание за прѣдметитѣ ние можемъ да имаме само като за *явление,* като прѣдставление за прѣдметитѣ. А явленията или прѣдставленията за прѣдметитѣ, познанието на прѣдметитѣ добиваме чрѣзъ въздѣйствие върху насъ на *ноуменитѣ,* на *прѣдметитѣ сами въ себе си.* Обаче, явлението или познанието на прѣдметитѣ, или прѣдставлението за тѣхъ не е сходно съ самитѣ прѣдмети. Да допустнемъ сходство между тѣхъ значи, споредъ Канта, да получимъ *емпирическо, опитно* познание, а не *априорно.* А пъкъ основата на всѣко познание, споредъ Кантовата гносеология, е *априорностьта.* Въ всѣки случай, явленията или прѣдставленията за прѣдметитѣ се получаватъ чрѣзъ въздѣйствието на ноуменитѣ. «Чрѣзъ това въздѣйствие — четемъ въ Ибервега, стр. 232 — произхожда осѣщането на боята, на миризмата и т. н., но тѣзи осѣщания не сж еднородни съ неизвѣстното въ прѣдметитѣ сами въ себе си, което неизвѣстно прѣдизвиква въ насъ

осѣщанията. А пространствеността, временността, субстанционалността, причинността и т. н. се основава, споредъ Канта, не на това въздѣйствие, тъй като въ противенъ случай всички тѣзи форми би били емпирически и безъ необходимость; тѣ принадлежатъ изключително на субекта, който чрѣзъ тѣхъ образува осѣщанията и по такъвъ начинъ произвежда явленията, съ други думи — своитѣ прѣдставления; тѣ водятъ началото си не отъ прѣдметитѣ въ себе си“. Съ други думи, това значи, че макаръ осѣщанията, а чрѣзъ тѣхъ явленията или прѣдставленията за прѣдметитѣ, да произхождатъ чрѣзъ въздѣйствието на ноуменитѣ, но тѣ не могатъ да се образуватъ, отъ друга страна, безъ априорнитѣ понятия за пространствеността, временността, субстанционалността, причинността и т. н. — понятия, «насадени» у насъ по единъ митологически начинъ. Значи, споредъ Канта, явленията или прѣдставленията за прѣдметитѣ сѫ чисто *субективни* произведения, т. е. произведения на субекта и благодарение на «насаденитѣ» въ него априорни понятия, а не произведения на опита и чрѣзъ него, та за това тѣ могатъ да нѣматъ нищо общо съ реалнитѣ прѣдмети. «Прѣдметитѣ — казва Кантъ — които ние съзерцаваме, сами по себе си не сѫ това, за каквито ние ги приемаме въ съзерцанието, и тѣхнитѣ отношения сами по себе си не сѫ такива, както тѣ се явяватъ на насъ, и ако ние бихме унищожили нашия субектъ или даже само субективното свойство на чувствата изобщо, всѣко такова свойство, тогава всички отношения на обектитѣ въ пространството и въ времето, даже повече — самото пространство и време биха изчезнали, и би можали да сѫществуватъ като явления не сами по себе си, а само въ насъ. Какви сѫ тамъ прѣдметитѣ за себе си и независимо отъ всѣкаква възприемчивость на нашата чувственость, за насъ остава съвършенно неизвѣстно». Къмъ тѣзи думи на Канта, цитирани по Ибервега, послѣднiятъ прибавя: «Това, що ние наричаме външни прѣдмети, въ него Кантъ нарича само прѣдставления на нашата чувственость». Но не само това. Споредъ Кантовата гносеология, и свръзката, която виждаме между явленията или прѣдставленията за прѣдметитѣ, не е реална свързка, присѫща на самитѣ тѣхъ, и понятието за която е образувано у насъ отъ тѣхното наблюдение, а тя е само прѣнесеното отъ насъ на тѣхъ нашето «устройство на разсѫдъка». «Свързката, казва Кантъ — четемъ въ Ибервега, стр. 232 — е не въ прѣдметитѣ, тя не може да бѫде заимствувана отъ тѣхъ, напримѣръ, чрѣзъ възприятието, и по такъвъ само начинъ приета въ разсѫдъка. Напротивъ, тази свързка е само устройство на разсѫдъка, който самъ не е нищо друго, освѣнъ способность да свързва a priori и да подвежда всичкото разнообразие на даденитѣ прѣдставления подъ единството на аперцепцията». И по-надолѣ: «Природата, разглеждана просто като природа изобщо, зависи отъ тѣзи категории, като отъ първоначална основа на своята необходима закономѣрность». Това ще рѣче, че ние прѣдписваме закони на природата, а не тя ни ги дава, както казва Ибервегъ; че прѣдмети сами по себе си, че дървото, хартията, мастилото, перото, дори нашиятъ Михалчевъ и неговиятъ даскалъ Д-ръ Кръстевъ, сами по себе си не сѫществуватъ — за тѣхъ нищо можемъ да знаемъ, тѣ сѫ само феномени, явления; че отношенията на прѣдметитѣ, на явленията и законитѣ на движението и т. н. — не сѫществуватъ вънъ отъ насъ, тѣ не сѫ дѣй-

ствителни, тѣ сѫ само въ нашата глава, благодарение на априорното ни познание, на «насаденитѣ отъ Създателя» въ насъ категории, и отъ тамъ ние ги прѣдписваме на прѣдметитѣ сами по себе си; че, прѣди Богъ да е сътворилъ Адама отъ калъ и Ева отъ неговото ребро, свѣтъ, прѣдмети, отношения, закони на движението, пространство, време и т. н. не сѫ сѫществували, или прѣди произхождението на човѣка отъ маймуната, споредъ Дарвиновото учение, маймуни е нѣмало, нѣмало е това, що наричаме природа и нейни закони; че человѣкътъ не чрѣзъ дълги наблюдения, не чрѣзъ опити, не чрѣзъ изучвания и мислене е открилъ отношенията на прѣдметитѣ, на явленията и законитѣ на движението, а чрѣзъ готовитѣ въ неговата глава априорни познания, чрѣзъ категориитѣ. Наистина, такива прѣдположения сѫ явно противорѣчиви и съ «свещенитѣ писания» и съ «безбожното» Дарвиново учение и съ цѣлото съвремено естествознание. Но такава е сѫщностьта на Кантовата теория на познанието, къмъ тѣхъ води Кантовия, пакъ ако щѣте и Дюринговия *априоризмъ*.

Отъ казаното е ясно, че, споредъ Кантовата гносеология, не само сѫ възможни «мисленье и знание, които прѣдхождатъ по време възприятията и сѫ независими отъ материялния опитъ», но безъ *априорно познание*, безъ прѣдварително дадени тѣ категории не е мислимо никакво „мисленье и знание“, че има въ главата на човѣка готово знание, което нито „започва съ опита» нито *по време* прѣдшествува тоя опитъ. Истина е, че Кантъ въ увода къмъ трансцендентална естетика, казва: «Всѣко наше познание се захваща отъ опита, но не всѣко познание изниква изъ опита“ (споредъ Ибервега) и къмъ това, както видѣхме, той прибавя: «макаръ опитътъ и да ни говори, какво е, но не говори, че то трѣбва да бѫде необходимо така, а не другояче«. Това ще рѣче, отъ една страна, че нашето познание се *захваща* отъ опита, но ние не можемъ да получимъ никакво познание, ако нѣмахме готово, априорно познание, готови категории; отъ друга страна, чрѣзъ опита ние познаваме, че има нѣщо, че нѣщото, отъ което получаваме възприятията е дърво, камъкъ, желѣзо, но чрѣзъ опита неможемъ да научимъ, че то „необходимо“ е дърво, или камъкъ, а не нѣщо друго, т. е. ние неможемъ чрѣзъ опитъ да добиемъ познание за тия прѣдмети. Това познание можемъ да добиемъ като приложимъ готовитѣ категории, готовото знание. Така че, макаръ всѣко познание и да се *започва* отъ опита, обаче то само *се започва*, но *произхожда* не отъ него, а отъ категориитѣ, така да се изразимъ. Съ други думи, Кантовата гносеолегия е основана на *априорностьта*, на готовитѣ «насадени» въ главата на човѣка познания, или *начала на познанието*. Главниятъ гносеологически въпросъ се състои не въ това: дали човѣческиятъ „разумъ“ има „синтетическа сила“, «активность», «познавателни способности» или не. Въпросътъ е прѣди всичко за произхождението на познанието. Споредъ Кантовата гносеология, познанието се получава не отъ опита и чрѣзъ него; то само *се захваща* отъ него; произходътъ му, обаче, трѣбва да търсимъ въ «спонтаностьта на мислителната сила», въ «самодѣятелното законодателство на разума», да употрѣбимъ думитѣ на Волтмана, „законодателство“, което става възможно само благодарение на категориитѣ, на готово «насаденитѣ» въ него основни понятия или начала на познанието. Такава е гносеологията на Канта, въ това се състои и априоризмътъ му, който «злобно осмѣ» Енгелсъ. И този

Кантовъ априоризъмъ, както виждаме, нѣма буквално нищо, общо съ оня, който ни привежда нашиятъ Михалчевъ. За сѫщностьта на Кантовата гносеология нашиятъ Михалчевъ нѣма абсолютно и понятие. Естествено, че за него «кардиналниятъ въпросъ» на «гносеологията» се състои въ „синтатическата сила на разума", въ една априорность. която въ никой случай не е оная, която е основата на Кантовата философия.

Но като не е разбралъ нищо абсолютно отъ Кантовата гносеология, нашиятъ Михалчевъ се залавя вече „да освѣтли" „отношението на Енгелса" къмъ „кардиналния въпросъ на гносеологията". Какво и какъ „освѣтлява" той, ще видимъ въ слѣдующата статия.

Д. Б.

Хроника

(Изъ нашата журналистика).

Отговори и възражения. — Отговорътъ на г-жа А. — Защо тя се крие задъ гърба на редакцията? — Характеристика на нейната полемика. — Отговорътъ на Jenny. — Отговорътъ на г. Ганевъ.— Приликата му съ оня на г-жа А. — Моето „пристрастие" и „недобросъвѣстность". — Отговоръ на г. Ганевъ отъ Proletarius.

Хроникитѣ на послѣднитѣ книги отъ миналогодишното течение на „Ново Време" посвѣтихъ на разногласията въ двата български съюза: *женския* и *учителския*, съ цѣль да запозная читателитѣ си съ сѫщностьта на тѣзи разногласия и какъ гледамъ на тѣхъ. За разногласията изъ сѫдѣхъ по статиитѣ, писани въ тѣхъ, а за да дамъ на читателитѣ си ясно прѣдставление за писаното въ статиитѣ и за заключенията, които могатъ да се извлекатъ отъ тѣхъ, цитирахъ ги почти цѣли, поради което хроникитѣ излѣзоха много по-голѣми, отколкото мѣстото позволяваше. Нѣма съмнѣние, че въ хроникитѣ си засѣгнахъ честолюбието на авторкитѣ и авторитѣ на нѣкои отъ резглежданитѣ въ тѣхъ статии. Но това е неизбѣжно, толкова повече, когато имашъ работа съ явно несъстоятелни мнѣния, но изказвани въ видъ на голѣми мѫдрости и нетърпящи възражения. Напримѣръ, г-жа А. пише съ свойственото ѝ лекомислие всевъзможни глупости, а г. Хр. Ганевъ съ „хладенъ разсѫдъкъ", безъ „праздни мѫдрувания" и „резонйорство", обаче кажешъ ли имъ, че говорятъ глупости, тѣ бързатъ да изсипятъ по твой адресъ купъ други глупости. Г-жа А. и г. Ганевъ, докачени отъ моитѣ бѣлѣжки въ миналитѣ хроники върху писаното въ тѣхнитѣ статии, бързатъ да обявятъ, че тия ми бѣлѣжки сѫ «пристрастни», «недобросъвѣстни«, «умишлено извъртание» на тѣхнитѣ мнѣния и т. н. Г-жа А. въ една статия, въ 5 и 6 бр. на «Ж. Гласъ», пише: «А това го прави г-нъ Senex въ припадъка си на едно необяснимо съ нищо озлобление върху г-жа А.». И по-нагорѣ, като отбѣлѣзва, че всичко, което съмъ казалъ за писаното въ «Ж. Гласъ» по «спора» отъ другитѣ, г-жа А. прибавя: «Право е отбѣлѣзано, че Jenny е била въ всичко съгласна по спора съ г-жа А., обаче докосва ли се авторътъ до писаното отъ самата г-жа А. той съ необяснима за насъ враждебность,

пристрастие, отрича у тая г-жа и логичность и здрава смисъль, като взамѣна на това я окичва съ разни споредъ насъ съвсѣмъ незаслужени епитети. Чудно е наистина отгдѣ това видимо желание да не се разбира, да се изопачава писаното отъ г-жа А. по поводъ на спора . . .»

Както виждате, г-жа А. не може да си обясни другояче мотивитѣ на моитѣ бѣлѣжки, освѣнъ съ „злоба“ и „недобросъвѣстность“! А г-нъ Ганевъ пъкъ пише по поводъ на моята хроника за неговитѣ статии така: «Не че г. Senex не разбира общественитѣ явления и въпроси — тая мисъль е далечъ отъ насъ: ние го знаемъ и познаваме като единъ добъръ знатокь на тия въпроси; та не за това ние искаме да отведемъ въ страна своитѣ възражения и обяснения а за туй че е единъ такъвъ своеволникъ и своенравникъ въ полемическитѣ си приеми, че положително убива всѣка охота у «противника» за полемизиране: той ще прѣмѣсти центъра на полемиката, ще се улови у непълни и неточни изрази, ще си послужи даже съ факти, които незнае или криво е научилъ . . . всичко ще направи, за да държи въпроса отворенъ, за да се мисли, че въ края на краищата пакъ неговото мнѣние е най-правилно, материалистично, социалистично, а противното «буржуазно», „демократично“. „идеалистично“ и пр. и пр.“ Така пише г. Ганевъ, редакторътъ на съюзния органъ »Съзнание», т. е. той пише сѫщото, което и г-жа А., но съ тази разлика, че г. Ганевъ, източника на моитѣ «пристрастия» и «недобросъвѣстности» намира въ моето желание да изкарамъ моето мнѣние за «най правилно»! На такива обяснения мотивитѣ на единъ писатель нѣма какво да се отговаря, За «отговорътъ“, който дава г. Ганевъ, въ бр. 23—24 на „Съзнание», на моята хроника въ миналата книга, ще кажа нѣколко думи въ слѣдующата хроника, понеже „той“ обѣщава да продължи „отговорътъ» си и въ 25 брой. Тука давамъ мѣсто на единъ отговоръ по писаното отъ него върху «цѣлитѣ и задачитѣ на съюза», писанъ отъ П. Ст. Затова тука ще се ограничa само съ нѣколко бѣлѣжки върху „отговора» на г-жа А.

Прѣди всичко трѣбва да се забѣлѣжи, че г-жа А. не се подписва подъ статията си, а се е скрила задъ гърба на редакцията. Така, разбира се, е по удобно за нея. Чудното е, че г-жа А. е досрамѣло да се подпише подъ статията си, когато е отъ край до край пълна съ възвеличение на своитѣ достойнства. Наприм҄ѣръ, тя ни съобщава, че имала си вече «име» въ литературата, че тя си придобила право за влияние въ съюза, «защото тя е работила открито, честно, ясно изказвайки своитѣ гледища и е била винаги цѣлна, логична» и пр. и пр. добродѣтели! Така се хвали г-жа А. Разбира се менъ никакъ не ми влизаха въ работа, когато пишехъ хрониката си, и не ми влизатъ въ работа и сега нейнитѣ «добродѣтели»! Писахъ върху това, което е писала г-жа А. и по това сѫдя, че тя е една шумлива г-жа, която и не мисли, какво пише и не мисли за нѣкакъвъ съюзъ, а само какъ да обърне чрѣзъ тоя съюзъ вниманието върху си. Това заключавамъ отъ нейнитѣ статии, а относително г-житѣ управителки на съюза зная лично, че тѣ обичатъ да изметатъ канцеларинтѣ на министритѣ и пр. голѣмци все въ името на «благородната борба». Интересно е заявлението на г-жа А., че съмъ я познавалъ «много отрано, когато нейното име се срѣщаше на страницитѣ на «Ново Време»! Обаче до колкото помня не съмъ никога срѣщалъ нѣщо печатано въ стр. на «Ново Време» съ подписъ „г-жа

А». Сетнѣ, г-жа А. ми приписва, че въ хрониката си съмъ пренебрегналъ върху «нѣкакво си всеобщо женско движение», за което тя била нечтаала. Това не е вѣрно. Че върху едно «всеобщо женско движение» нежелю би да се пренебрегва, нѣма съмнѣние, но въ хрониката си нито говоря за «нѣкакво си общо женско движение». За това всички безсолни разсѫждения на г-жата по тая тема сѫ едно резонйорство.

Както казахъ по-горѣ, за г-жа А. всичко било вѣрно въ моята хроника по разногласията въ женския съюзъ, додѣто не съмъ се докосналъ до нейнитѣ статии, обаче докосвамъ ли се до писаното отъ г-жа А., отричалъ съмъ, демъ съ «необяснима враждебность, пристрастие», у тая г-жа и логика и здравъ смисълъ. Послѣдното е вѣрно. Обаче, за да отричане у г-жа А. логика и здравъ смисълъ, не знамъ, защо е потрѣбна «необяснима враждебность, пристрастие» къмъ нея. Наговорила е сума глупости и клѣвети по адреса на хора, които нѣматъ възможность да се защитятъ, и когато ѝ посочватъ, че т. ва сѫ глупости и клѣвети, отсѫтствие на всѣкава логика и простъ здравъ смисълъ, тя ти казва, че това било «необяснима враждебность, пристрастие», «недобросъвѣстность» и т. н. Вземете, напримѣръ, сегашната ѝ статия, въ бр. 5 и 6: „*Нашиятъ съюзъ* и „*Ново Време*». Тя е статия, образецъ не само на отсѫтствие на всѣкаква логика и «здравъ смисълъ», но и на всѣкакво елементарно приличие. Всички членки, несъгласни съ г-жа А.,—и г-жа Р-ва, и В-ва, и Г-ва, и Jenny, и т. н.—все били «неуяснени глави", а пъ г-жа А. била съ „уяснена глава"! Ние видѣхме, колко тая „глава" е уяснена. Но главното, че тѣзи членки, които не сѫ били съгласни съ г-жа А. тѣ именно биле дигали шумъ въ съюза и въ конгреса противъ нея и нейното „разбиране". Това е възможно, но не за тоя шумъ е думата. Думата е за шума, който дигатъ такива г-жи като А. въ името на съюза днесъ прѣдъ м-ръ Шишмановъ, утрѣ прѣдъ депутата Ляпчевски и т. н. И, както отъ всичко се вижда, за г-жа А. е толкосъ мила тази „благородна борба», която водятъ г-житѣ управителки на съюза, особено нѣкои отъ тѣхъ, въ името на „женския съюзъ" съ министри, депутати и други влиятелни особи, че трепери прѣдъ мисъльта, да не би той да попадне въ рѫцѣтѣ на другъ управителенъ комитетъ. За да запази „съюза" отъ тоя страшенъ „раздоръ", тя не се спира прѣдъ никакви клюки и инсинуации по адресъ на тия членки, които ѝ сѫ неприятни. А, както се вижда, най-неприятна за г-жа А. ще е г-жа Благоева, която вмѣсва въ нашата разправия, само за да поклюкарствува по неинъ адресъ върху това, което ужъ тя била говорила въ конгреситѣ и събранията на „съюза", а главното да докаже, че само тя, г-жа А., има „уяснена глава". Сетнѣ, друга неприятна членка за г-жа А. е Jenny, особенно слѣдъ напускането редакцията на „Ж. Гласъ" отъ нея и подиръ бѣлѣжката ѝ, която помѣстихъ въ миналата хроника. Тукъ ще свърша своитѣ бѣлѣжки върху „отговора" на г-жа А., безъ да се спирамъ върху другото, що бъбри безсвязно тя. Относително нейнитѣ нападки върху Jenny ще дамъ мѣсто на слѣдующия откѫслекъ отъ отговора ѝ по поводъ помѣнатата статия на г-жа А.

Слѣдъ като констатира факта, че г-жа А. не противопоставя на принципитѣ принципи и на нейното разбиране отношенията на „женския съюзъ" къмъ политиката не изтъква свои, а свежда „спора" на лична почва, Jenny казва слѣдующето:

«Какво може да се противопостави на такива интриги, напримѣръ, че ний сме се явили въ услуга на Senex'а да нанесе съ «собствената си ржка ударъ на съюза?» Бихме ли могли да се оправдаемъ отъ подобни прѣдписани намъ вѣроломни желания, ако сами читателитѣ не съзиратъ всичката безосновность на подобно твърдѣние? А какво бихме могле да кажемъ на сжщата авторка срѣщу заключението ѝ, че всички нейни противници, т. е. тѣзи, които се осмѣляватъ да мислятъ и разсъждаватъ, защото самата тя повече не мисли и разсъждава, а само фразира, че всички тѣ били «неуяснени глави», а само тя единичка „опрѣдѣлена" и «уяснена», що като пжтеводна звѣзда показва, какво трѣбва да прави съюза и дори, „какво трѣбва да правятъ социалъ-демократитѣ?" Абсолютно нищо. Това не е борба, достойна да води човѣкъ, не е споръ благороденъ да се спори въобще. И ний оставяме нашата безимена авторка съ нейнитѣ литературни манери, които само въ такова качество, въ каквото ги тя проявява, позволяватъ „въ слѣпо царство слѣпъ да царува". Ще забѣлѣжимъ само това, че съ подобни манери, ако може да запази своето «авторитетно» положение прѣдъ много още читателки, тя съвсѣмъ не ще прѣгради пжтя на мисъльта и, колкото ненавистни ней, все ще се намиратъ хора, които ще уясняватъ, разсъждаватъ и обмислятъ задачитѣ, що ни налага развитието на днешния общественъ животъ. И нека сжщата авторка, докато има кой да я слуша, интригува въ съюзния органъ и по адресъ на хора, заинтересувани и прѣданни на женското дѣло, желающи да внесатъ свѣтлина по него, да казва че тѣ «искали да испъкнать тамъ, дѣто не можали да застанать, защото нѣмали сили и способности!» Тѣ нѣма да се стреснатъ отъ подобни интриги, достойни за тѣзи, които «Ж. гласъ» ще повдига ужъ умствено и нравствено. А ако е работата да се говори на такъвъ езикъ, защо авторката не каже, какво тя разбира подъ това особно положение, което другитѣ «не можали да заематъ?» — Всѣки заема своето положение и „особни положения", пъкъ още и „авторитетни" въ свѣта има само за обвързанитѣ въ прѣдубѣждения мозъци, но понеже скритата задъ редакцията авторка отъ височината на своето положение иска да хвърли главно намъ горния упрѣкъ, то ний я питаме, какво е особното положение, въ което другитѣ не можали да изпъкнатъ? Да бжде човѣкъ членъ на управителния комитетъ на Женския съюзъ? — Авторката ще да знае тогава, че личностьта, която тя иска да бори съ това, безъ да желае, е била избрана и е отказала отъ тази длъжность. Или пъкъ да е човѣкъ редакторъ на „Ж. гласъ?" — ще да знае тогава сжщата писачка, че благодарение отказа на оборваната отъ нея личность, тя може да се подвизава още въ колонитѣ на съюзния органъ и на съюзни срѣдства да пълни вѣстника съ глупости и клѣвети.

Но... малцина отъ читателкитѣ на „*Ж. гласъ*" иматъ възможность да слѣдатъ мнѣнията и обясненията на тѣзи, които отъ тѣхнитѣ авторки не се прѣдставятъ другояче, освѣнъ като носители „на раздори, и желающи „шумъ да повдигатъ". Като е така, редакторката на съюзния вѣстникъ може да бжде спокойна: нейното «положение» е за дълго още запазено. А самото дѣло? — Нека мислятъ за него „носителитѣ на раздоритѣ".

Тази е първата и послѣдня честь, която ний, прѣдизвикани отъ въпросната статия, правимъ на нейната авторка, като удостояваме съ от-

говоръ подобна полемика. Ний сме готови, до колкото позволяватъ нашитѣ сили и нашата възможность, да се изказваме, изслушваме и обсъждаме, но обективно и на принципиална основа. Споръ, воденъ по лични настроения и върху лична почва, оставяме го на „способни“ за това хора.

Възползована отъ това обстоятелство, прочие, редакторката на „Ж. гласъ“ може да продължава полемиката все по този начинъ. Да внимава само управителниятъ комитетъ, защото подъ неговъ контролъ се списва органътъ и той ще отговаря единъ день».

И действително, да се отговаря върху „лична почва“ на г-жа А. е съвършенно безполезно. Едно ще забѣлѣжа само, а именно, че Јерпу, както и нѣкои други членки на „Съюза“, си правятъ илюзии, като апелиратъ къмъ нѣкакъвъ „Управителенъ комитетъ“. И има ли въ сѫщность „женски съюзъ“, или той е едно раздухано нѣщо, за което абсолютно не струва да си хабятъ разумни хора своята енергия и време? И не е ли по-добрѣ да избавятъ г-жа А. отъ миража за „раздора“, та да я оставатъ спокойно да прѣдводителствува „българското женско движение“? Поставямъ само въпроситѣ, но откровенно се изповѣдвамъ, че не мисля, поне за сега, да ги разчепквамъ.

Senex.

* * *

Изражда ли се учителския съюзъ?

Въ миналата си кѫса статийка ний зачекнахме само една страна отъ въпросътъ, който искаме да разгледаме. Сега ще се спрѣмъ пакъ и ще се потрудимъ да обхванемъ въпроса отъ по-друга страна.

Както отъ нашата статия, така и отъ статията на др. Senex, стана ясно, че общественитѣ идеали на учителя-пролетарий не могатъ да бѫдатъ други, освѣнъ тѣзи на пролетарията изобщо. „Но каква работа има учит. съюзъ съ общ. идеали на учителя; той (съюза) обхваща и е изразъ само на тѣснопрофесионалнитѣ учителеви „идеали“,—така ще възразятъ нѣкои. А г. Ганевъ ето що твърди: «Така, като се говори за съюза, за неговата цѣль и задачи и за неговата дѣйность, взема и като неоспоряемо положение това, че *съюзътъ обгръща изцѣло личностьта на учителя* — не само неговитѣ професионални морални и материални тежнения, произтичащи изключиво отъ неговата служба, а и всички негови потрѣби — духовни, обществени, политични, нравствени и пр. и пр». По надолу той заключава: «Не може съюзътъ да обгърне въ своитѣ цѣли и задачи цѣлия духовенъ, мораленъ и материаленъ миръ на учителя, защото абсурдно е» .. И г. Ганевъ си въобразява, че е намѣрилъ това проклето недоразумѣние, единствено което е криво да не се съгласятъ всички съ него и нему подобнитѣ. А той въ сѫщность изпада въ едно голѣмо недоразумѣние. Може би, нему е непозната голѣмата истина, че начина по който една класа, едно съсловие — па даже и отдѣлния човѣкъ — си изкарва прѣхраната, опрѣдѣля и боята и съдържанието на нейнитѣ професионални, морални, обществени, политически и т. н. «тежнения» и разбирания. Не е ли просто глупаво да се отдѣля учителя отъ неговата професия, отъ начина и пѫтя, по който той си припечелва насѫщния? Ами че, ако обущаря има нѣкакви политически и обществени идеали, нима тѣзи послѣднитѣ сѫ паднали отъ небето? — Ами „личностьта“ му? За бога, каква е

тая пуста абстракция *личность*? Ако отъ отдѣлния човѣкъ отнемемъ всичкитѣ негови качества, които той има по силата на онова положение, което заема срѣдъ общественото производство, ние ще получимъ едно двукрако мислящо животно—човѣкъ. Това ли е *личностьта*? — Но какви обществени, морални, политични, религиозни «и пр. и пр,» идеали може да има тази тъй отвлечена *личность*? — Нима разнитѣ идеали и убѣждения, които една личность носи, падатъ въ главата ѝ направо отъ небето! Отдѣлната личность — както и класата, къмъ която тя принадлежи — има обществени политически идеи, разбирания и идеали такива, каквито ѝ налагатъ ония материални условия, които заграждатъ нейния животъ, каквито ѝ опрѣдѣля положението, което тя заема въ общественото производство, значи нейната професия. Професията е самото лично обозначение на мѣстото въ обществото и производството, което личностьта заема. И г. Ганевъ си създава една суха и пуста абстракция — *личность-учитель*, *личность-гражданинъ* и мисли, всичко вече е наредъ. Вижте, какво самъ г. Г. казва: «Общественитѣ идеали на учителя-гражданинъ — подчертаваме това—.... не сж и не могатъ да се броятъ като атрибуции на учителската му длъжность, сир. като органически проявления на тая послѣдната, тъй както напр. общественитѣ идеали на единъ пролетарий (а учителя, както знаете, е „бюрократъ" Рг.) сж изражение на неговото обществено положение, по долу продължава: «а на затворената въ тая служба свободна личность гражданинъ». Общественитѣ идеали на учителя сж, както видите, не на *учителя работникъ*, а на нѣкаква си, затворена въ него «свободна личность».

Учителския съюзъ, споредъ г. Ганева, нѣма работа съ общественитѣ идеали на учителя, а съ неговитѣ «професионални» идеали; послѣднитѣ той именно трѣбва да обгръща и прѣслѣдва; а тѣ сж: свобода на убѣжденията, стабилность въ службата, материално подобрение, подобрение условията и обстановката на учителския трудъ. Това сж неговитѣ «професионални идеали». А общественитѣ имъ идеали — това сж съвсѣмъ други работи, произтекающи отъ «затворената» въ учителя «свободна личность». Да земемъ единъ общественъ идеалъ на нѣкой учитель-социалистъ. Послѣдния иска да се прѣобърне капиталистическо производство въ социалистическо. Очевидно, този му идеалъ произтича отъ «затворения гражданинъ», а не отъ положението материално и духовно на учителя-пролетарий... Ами защо този «затворенъ гражданинъ» не продиктува социалистическия идеалъ на нѣкой министръ или лихваринъ? Или въ послѣднитѣ нѣма затворенъ нѣкой свободенъ гражданинъ, а? Тъй трѣбва да е! Ами защо въ нѣкой учитель-тжпакъ, или учитель безхарактерникъ затворената «свободна личность-гражданинъ» не му пришепва на ухото за социалистическия идеалъ, ами му налага «идеалитѣ» на народняци, демократи (млади и стари), стамболовисти и пр. и пр.? Види се, тази затворена «личность» трѣбва да е по-друга... Тѣзи вашитѣ затворени „свободни личности", г. Ганевъ, показватъ, до колко разбирате въпроса, който сте се нагърбели да разрѣшавате окончателно «еднажъ за винаги».

А «професионалнитѣ идеали» на учителя? Както се знае, една отъ «професионалнитѣ идеали» на учителя е свободата на убѣжденията. Отъ дѣ-накадѣ свободата на убѣжденията да се иска само отъ учителя, та това

ли е неговъ «професионаленъ идеалъ»? Но г. Г. ще ви каже: «... професионалнитѣ движения иматъ извора си въ самия животъ, въ «общитѣ условия».—нели той, защото криво разбралъ фердинандското д-во, ходѣше да доказва, че „професионалность не значи неутралность къмъ живота“? Добрѣ, защо тогава сѫщия този г. Ганевъ отдѣля тоя общественъ идеалъ — гарантиране свободата на убѣжденията — и го обрѫща въ нѣкакъвъ „професионаленъ идеалъ“ на учителя? Впрочемъ, нѣма защо — пакъ споредъ г. Г. — учителя да иска гарантиране свободата на нѣкакви си убѣждения, защото той трѣба да дири своето спасение въ «послушанието», защото неговия най възвишенъ идеалъ трѣба да бѫде «молчатъ и неразсуждатъ». Впрочемъ, г. Г. прѣзъ всѣки 10 реда си противорѣчи.

Други *общи* за всички у ли (демекъ „професионални“) «идеали» сѫ: материално подобрение, стабилность въ службата, подобрение условията на учителевия трудъ ... Значи, (споредъ г. Ганевъ), тиято «професионални идеали» на учителя не му се пришепватъ отъ «затворената въ него свободна личность-гражданинъ», а отъ неговото «трудово положение». Добрѣ, трудовото положение на наемния учитель му налага тия «професионални идеали“, но само толкова ли? — Не, отговаря г. Ганевъ. Учителя има и обществени, политически идеали, но тѣ му се пришепватъ — нали вече знаете? — Отъ «свободната личность»; а тая «свободна личность» е съвсѣмъ друго нѣщо... Какви абсурди сте написали? г. редакторе на съюзния органъ! Ето на, пакъ тая благословена «свободна личность» ви дохажда на помощь. А пъкъ, който не иска да слуша за подобни абстракции — рожба на една фантазия — той е най-малко глупакъ, каквито сѫ, напримѣръ, «фердинандскитѣ другари». Да отдѣляшъ «свободната личность-гражданинъ» у човѣка отъ неговото «трудово положение», това значи, да говоришъ абсурди, за да обосновешъ, наистина, своето израждане. Не е ли израждане — ако не нѣщо повече — да проповѣдашъ на умствени пролетарии, учителитѣ, нѣкакво си «послушание», защото тѣ били «бюрократи», да прѣпорѫчвашъ на една наемнишка професионална организация прѣслѣдването само на нѣкакви си «професионални идеали», т. е. искането на работи, които и най-западналия умствено човѣкъ ще се сѣти да пожелае, като забранявашъ на тая организация прѣслѣдването на какви да е «обществени идеали», т. е. като забранявашъ онова най главно и важно, най крайно искане (идеалъ), което логически се поражда въ главата на всѣки съзнателенъ пролетарий, именно искането: да се прѣмахне тая изпълнена съ всевъзможни противорѣчия обществена наредба и замѣняването ѝ съ друга, социалистическа обществена наредба, накадѣто ни води и самия животъ. Подобни проповѣди могатъ да се проповѣдватъ само отъ най-върлитѣ душмани на пролетарията, къмъ когото принадлежи и народното учителство. Срамно е — да, срамно е! — подобно нѣщо да се проповѣдва въ професионалния органъ на народното учителство, съсловие, което има претенцията на интелегентность и прогресивность. Това не би позволили на своя редакторъ и най-несъзнателнитѣ организирани работници. А това се търпи отъ интелегентнитѣ и „съзнателни“ учители-пролетарии! Не доказва ли и самото това обстоятелство, че съюза се изражда, че той — нѣщо повече — е изроденъ?

Ние видѣхме въ своята минала статийка, че общественитѣ идеали на учителитѣ народни не могатъ да бѫдатъ по-други отъ тѣзи на всички класосъзнателни пролетарии. Ние помѫчихме се да докажемъ въ тая си статийка до тука, че тъй нареченитѣ, отъ г. Ганевъ, «професионални идеали» не могатъ да бѫдатъ онова *най-много и най-крайно*, което съюза трѣбва да обгръща и прѣслѣдва. Нали тогава съюза пада по ниско и отъ желтитѣ синдикати? Г. Ганевъ се е нагърбилъ съ съвсѣмъ неблагодарната работа, да доказва, че учителския съюзъ трѣба да спре на полупѫтя, да се ограничи въ своитѣ стрѣмежи и цѣли до толкова, че той да заприлича, наистина, на „тихо пристанище", дѣто безгрижно могатъ да спрѫтъ своята житейска лодка разни Ганевци, но дѣто единъ класосъзнателенъ учитель-пролетарий нѣма никаква работа. Не е ли правъ, прочее, г. Кръстевъ, когато обвинява „първитѣ дѣйци" въ туй, че тѣ сѫ именно и първитѣ, които желаятъ злото на съюза?

Въ заключение азъ не мога да не кажа слѣдното: писаното напослѣдъкъ отъ г. Ганева въ «съзнание» по цѣлитѣ и задачитѣ на съюза е такава безсолна бърканица, която всѣкиму, — стига той по-внимателно да се вгледа въ нея — трѣба да направи *отвръщение*. — Нека, най-послѣ, си признае грѣха. Азъ много се занимахъ съ г. Ганева, нѣщо, което той не заслужва самъ по себе си, защото неговитѣ мисли, разсѫждения и оборвания не могатъ издържа и най слабата критика. Не за г. Г., а за ония, които могатъ да разбиратъ и разсѫждаватъ, писахъ азъ миналата си и тая статийка. Слѣдующия пѫть ще разгледаме самия учителски съюзъ.

Proletarius.

КРАТКИ СВѢДЕНИЯ.*)

I.

Индустрия и работническа заплата въ Съединенитѣ Щати.

	1890 год.	1900 год.	Увелич. въ %
Индустриални прѣдприятия.	355,415	512,586	44.3
Капиталъ.	6,525,156,486 долара	9,853,630,789 долара[1])	51.0
Число на работницитѣ . .	4,251.613	5,310,598	24.9
Обща работн. заплата . .	1,891,228,321 долара	2,323,407,257 долара[2])	27.9
Стойность на продуктитѣ .	9,372,437,283 „	13,019,251,614 „	28.9

II.

Производство на стомана въ цѣлия свѣтъ отъ 1850 до 1900 г. г.

Години	
1850	85.000 тона
1855	120.000 „
1860	200.000 „
1865	350 000 „
1870	700.000 „
1875	2.000.000 „
1880	4.274.000 тона
1885	6.147.000 „
1890	12.231.000 „
1895	16.449.000 „
1900	27.130.815 „

N. B. До 1875 г. цифритѣ сѫ по-вече или по-малко приблизителни.

III.

Силата на работнич. синдикати въ Австрия прѣзъ 1892—1902 год.

А. Число на членоветѣ.

	Мѫже	Жени	Изобщо
Въ 1892 г.	44.390	2.216	46.606
„ 1896 „	95 221	3.221	98.669
„ 1899 „	113.778	5.556	119.334
„ 1901 „	113.672	5.378	119.050
„ 1902 „	129.296	5.888	135.778

В. Приходи и разходи.

	Приходъ	Разходъ	Наличность
	(Въ крони	1 крона —	1.10 лв.)
Въ 1892 г.	——	——	——
„ 1896 „	985.172	650.835	335.337
„ 1899 „	1.852.441	1.738.340	114.101
„ 1901 „	2.229.346	2.111.082	118.264
„ 1902 „	2.617.184	1.392.540	1.224.644

С. Тиражъ на синдикалната раб. преса.

Въ 1892 г.	?
„ 1894 „	77.050 екземпляри
„ 1896 „	115.850 „
„ 1902 „	143.945 „

---

*) *Отъ редакцията.* Въ този кратъкъ отдѣлъ сп. „Ново Време“ ще дава интересни, прѣимуществено статистически, свѣдения изъ живота на съвременитѣ капиталистически държави (специално изъ борбата на съвременната международна пролетарска класа), нагодени така, че да могатъ да служатъ като удобни и убѣдителни срѣдства въ рѫцѣтѣ на социалъ-демократическитѣ пропагандисти и агитатори.

[1]) 1 доларъ = 5 лева зл.

[2]) Тукъ влизатъ и заплатитѣ на директоритѣ и другитѣ висши чиновници.

IV.

Отношение на военния бюджетъ къмъ общия бюджетъ на различнитѣ европейски страни.

А. Цифри за общия бюджетъ.

Страни	въ 1891 г.	въ 1896 г.	въ 1901 г.	Увеличение за периода 1891—1901 г. г.	
	Въ милиони левове			Абсолютно въ мил. лев.	Въ %
Франция	3.165	3.393	3.554	389	12_{28}
Германия	4 632	5.209	7.431	2.799	60_{44}
Англия	2.248	2 537	4.888	2.640	117_{44}
Австро-Унгария . . .	2.434	2.979	2.972	538	22_{11}
Италия	1.781	1.712	1.791	10	0_{56}
Испания	811	994	971	160	19_{77}
Белгия	339	367	489	150	44_{28}
Холандия	287	285	326	39	13_{58}
Русия.	2.566	3.631	4.760	2.203	85_{89}
Други страни	1.574	1.649	1.899	325	20_{66}
Всичко	19.837	22.756	29.090	9.253	46_{56}

В. Цифри за военния бюджетъ.

Страни	въ 1891 г.	въ 1896 г.	въ 1901 г.	Увеличение за периода 1891—1901 г. г.	
	Въ милйони левове			Абсолютно въ мил. лев.	Въ %
Франция	886	900	1.021	135	15_{12}
Германия	702	797	1.101	399	56_{86}
Англия	794	997	2.970¹)	2.176¹)	274_{06}¹)
Австро-Унгария . . .	393	467	465	72	18_{32}
Италия	362	368	392	30	8_{28}
Испания	178	293	190	12	6_{74}
Белгия	51	53	63	12	23_{53}
Холандия	75	83	83	8	10_{67}
Русия	722	923	1.114	392	54_{29}
Други страни	449	443	476	27	6_{00}
Всичко	4.612	5.324	7.875	3.263	70_{76}

(Изъ *„Il. Socialismo“*, I и II годишнини).

К-г.

¹) Ненормалното увеличение се дължи на Южно-Африканската война.

Съдържание на VII-та годишнина
на
„НОВО ВРЕМЕ“

I. Уводни статии:

II. Белетристика и поезия:

III. Разни статии:

IV. Книжнина:

V. Социаленъ прѣгледъ:

миръ — Г. Б. (378—392); 5. *Конгресътъ на жоресиститѣ въ Бордо* — Kaempfer (505—518); 6. *„Въ страната на социалния миръ“* — Г. Б. (598—609); 7. *Тримилионната партия въ Германия и конгресътъ въ Дрезденъ* — Kaempfer (648—767); 8. *Вториятъ конгресъ на французскитѣ революционни социалисти* — Kaempfer (873—877); 9. *Економическиятъ упадъкъ на Англия и неговитѣ социални послѣдствия* — Kaempfer (1060—1072).

VI. Изъ живота и литературата:

1. *Една рекапитулация* — Д. Б. (60—80); 2. *Поетъ-егоистъ* (литературна бѣлѣжка) — Фалкъ (184—192); 3. *Какво става въ нашитѣ редове* — Г. К. (266—272); 4. *Ликвидация* — Д. Б. (392—429); 5 *Призраци или дѣйствителность?* — Д Б. (518—558); 6. *Десетия националенъ конгресъ на раб. соц. демократ. партия* — Д. Б. (609—628); 7. *Опортюниститѣ и съвременниятъ социализмъ. — Двама велики мѫже* — Kaempfer (767—779); 8. *„Диалектическиятъ материализмъ и теория на познанието“* — Д. Б. (877—888, 1045—1060).

VII. Хроника:

(Изъ нашата журналистика).

1. Една разправия съ „Демократически Прѣгледъ“ и „Общо Дѣло“, (80—87); 2. Полемика съ сп. „Мисъль“ върху демокрацията (192—200); 3 „Кризитѣ“ въ социалистическитѣ партии и нашитѣ противници (272—281); 4. Нова разправия съ „Демократ. Прѣгледъ“ (429—440); 5. Полемика съ демократитѣ около в. „Народенъ Листъ“ и общодѣлцитѣ (628—637); 6. Полемика съ общодѣлцитѣ (779—786); 7. Върху полемиката въ женския съюзъ (888—796); 8. Върху полемиката въ учителския съюзъ (1072—1087) — Senex.

Търново
Дирекцията на Мъжката гимназия

Редакторъ Д. Благоевъ.

НОВО ВРѢМЕ

София.

Г. VIII.—Февруарий—1904 г.

Съдържание:

Стр.

Дружествена Печатница „Трудъ“ — Пловдивъ.

Година VIII. Февруарий 1904 г. Книжка II.

НОВО ВРѢМЕ

мѣсеченъ прѣгледъ на умствения и обществения животъ.

Днешниятъ политически моментъ.

Съ политическо безсилие на партийната опозиционна буржуазия и съ мъртвилна апатия у народнитѣ маси къмъ политическия животъ на страната — ето съ какво се характеризира днешниятъ политически моментъ. Стамболовистското правителство безукорно изпълнява ролята, която му е възложена да изиграе въ периода на „необходимата фаза въ развитието на нашия държавнически животъ", то е отлична марионетна кукла, която чудно играе всѣка игра, за която я нагоди нейния дерижйоръ. Нѣщо повече, тя е искустна и показа, че може да се приспособява, нагодява и употрѣбява въ игри, за които до сега се мислѣше, че тя е негодна, а даже и врѣдна. За голѣмо удивление, за безпрѣдѣленъ ужасъ и смъртно нещастие на русофилствующитѣ, т. е. царофилствующитѣ у насъ политически марионетки, тя играе, прѣдставете си, и русофилското хоро, за което само първитѣ се считаха призвани. И днесъ русофилското хоро, макаръ и съ прикрито неудоволствие, но съ безупречна прѣданость, играе така искустно русофобската политическа марионетка у насъ. А другитѣ по призвание русофилствующи марионетки, като виждатъ своята излишность и непотрѣбность, и като не могатъ да упрѣкнатъ играющата си посестрима въ нищо друго, освѣнъ въ неискреность, плачатъ и въздишатъ, паднали въ немилость прѣдъ дерижйора.

И наистина, буржуазнитѣ опозиционни партии днесъ страдатъ отъ едно страшно безсилие. И това тѣхно безсилие не е причинено отъ обстоятелството, че днешното правителство съ своитѣ „полезни" дѣла имъ е отнѣло всѣко оржжие за борба. Днешното правителство извърши много и голѣми нарушения на конституцията, то увеличи бюджета до грамадни размѣри, отмѣнява закони, употрѣбява насилия и побоища, създаде Законъ за Особата и пр. и пр. Но защо буржуазията, въпрѣки отчаения викъ на нейната преса, а слѣдователно и на нейнитѣ партии, е потънала въ политическа индеферентность и бездѣйствие, отъ дѣ произхожда този конфликтъ между

нея и нейнитѣ политически прѣдставители, сега въ опозиция, и защо широкитѣ народни маси, въпрѣки това, че се стовариха върху тѣхния гръбъ увеличени прѣки и косвени данъци, не се помръдватъ за нѣкакво политическо раздвижване? Прѣди всичко, политическата индеферентность, която е завладѣла така много едрата буржуазия и многочислената у насъ дребна буржуазия, се дължи на успокоителното влияние, което е указалъ върху тѣхъ економическия подемъ, който прѣживѣ нашата страна прѣзъ 1903 година. Тази година бѣ една отъ плодороднитѣ за земледѣлието и отъ благоприятнитѣ за индустрията години. Износътъ прѣзъ послѣдния тримѣсечие на 1903 г. възлиза на 35,702,640 лева, прѣзъ сящия периодъ на 1902 г. на 33,191,224; а прѣзъ сящото врѣме на 1901 г. билъ само 26,023,307. Вносътъ прѣзъ сящиятъ периодъ на 1903 г. е 23,675,564, на 1902 г. — 19,783,636, а прѣзъ това врѣме на 1901 г. — 19,615,362. Макъръ износътъ да е голѣмъ и прѣзъ 1902 г., но производството въ нашата страна най-много се е разширило прѣзъ 1903 год., когато и вносътъ значително е увеличенъ и то въ стоки отъ категорията на „метали и издѣлия отъ тѣхъ“. При този економически подемъ, залисана въ своитѣ печалби и всячески облагодѣтелствувана отъ всѣко правителство, индустриалната буржуазия се е дезинтересирала за сега отъ политическия живогъ на страната. Та защо ще дѣйствува въ политическитѣ събития, когато тѣ, тъй както се извършватъ, не накърняватъ нейнитѣ интереси и когато увеличениятъ бюджетъ и увеличенитѣ данъци не я засѣгатъ при благоприятното за нея разпрѣдѣление на данъцитѣ? Данъцитѣ сж тъй разпрѣдѣлени, че най-голѣмата часть отъ тѣхъ е сложена на работнитѣ маси, а на нея — такава малка часть, тежестьта на която тя и не усѣща. Та нѣма ли да бжде нейно „неблагоразумие“, ако тя захване да недоволствува отъ финансовата политика на своитѣ правителства, които винаги сж я закриляли при облагание съ данъци? Да вземемъ за примѣръ тазгодишния бюджетъ. Когато косвенитѣ данъци, които най-много се извличатъ отъ работнитѣ маси, сж увеличени отъ 30,670,000 прѣзъ 1903 г. на 34,790.000 л., или съ 4,120,000 л. повече прѣзъ 1904 година, то прѣкитѣ данъци сж увеличени отъ 39,077,000 л. прѣзъ 1903 г. на 39,671,000 л., значи въ повече съ 594,000 л. прѣзъ 1904 г. Но и прѣкитѣ данъци тъй сж разхвърлени върху индустриалната и

лихварствующата буржуазии, че тѣ въ най-голѣмата си тежесть сѫ сложени не върху послѣднитѣ, а върху дребната буржуазия. Така че финансовата политика на днешното правителство, както и на прѣдишнитѣ е била винаги въ интереса на индустриялната и лихварствующата буржуазия.

Увеличенъ бюджетъ за днешната буржуазия значи увеличение на държавни прѣдприятия и доставки, отъ които пакъ тя извлича полза и, значи още, многочислена бюрокрация, която въ днешно врѣме е единъ отъ главнитѣ консоматори на нейнитѣ стоки. Ето защо днешната наша индустриялна, търговска и лихварска буржуазия е чужда на всѣко недоволство, спокойно се занимава съ своитѣ частни дѣла подъ сѣнката на днешното правителства и прилѣжно трупа своитѣ печалби. Тя се е отдѣлила отъ своитѣ опозиционни идеолози, отъ своитѣ невластующи сега партии, въ чиито редове голѣма часть отъ нея се намирала прѣди, и се е прилѣпила къмъ властующата днесъ дворцова партия на стамболовистѣ.

Дребната буржуазия пъкъ, полъгана отъ несбѫдничавата надѣжда, да си поправи положението, която тя очаква да се сбѫдне прѣзъ „добритѣ години", се е удавила съ умъ и чувства въ своята поробощающа я работа. Отчаяна отъ обѣщанията, давани ней отъ буржуазнитѣ партии, изгубила вѣра въ конституционнитѣ наредби, тя се е прѣвърнала въ индеферентна къмъ политическия животъ маса. Отдѣлни групи отъ нея участвуватъ въ политическитѣ борби до толкова, до колкото буржуазнитѣ властующи партии обѣщаватъ и даватъ на единици отъ тѣхъ лични „облаги", но не и улекчение на положенното имъ като работяща маса.

Но, може би, опозиционната буржуазна преса, може би, буржуазнитѣ идеалози отъ опозицията сѫ повели енергична борба противъ разсипничеството на държавната хазна, реакционнитѣ закони и компрометирането на парламентаризма отъ днешното правителство?—Не, нищо подобно. Опозиционнитѣ буржуазни партии, прѣдставлявани сега само отъ тѣхнитѣ по-лични водители, единствени тѣхни вѣрни и постоянни членове, като сѫ напустнати отъ своитѣ буржуазни групи, не се отправятъ всрѣдъ народнитѣ маси, за да ги възпитаватъ политически, за да ги повеждатъ на борба. Та и не могатъ тѣ това да направятъ. Въ името на какви искания и противъ какви произволи и беззакония ще поведатъ тѣ долнитѣ маси

за борба, когато тѣ не могатъ да се яватъ носители на искания, които сѫ въ интереса на тия маси, когато тѣ много пѫти и много сѫ имъ обѣщавали, но нищо не сѫ изпълнявали и когато и тѣ сами, въ врѣме на своитѣ властувания, сѫ вършели сѫщитѣ беззакония и нарушения, сѫщитѣ разсипничества и грабежи.

Напусната отъ своитѣ буржуазни групи, неспособна да поведе на борба долнитѣ народни маси, негодна за обществени движения и борби, опозиционната буржуазия е обърнала очи единствено къмъ двореца и отправя чрѣзъ своята преса отчаени апели къмъ него за спасяване „народа" отъ пакостното за короната и страната . . . дворцово правителство. Та ту заплашва княза съ тежкитѣ изпитания и голѣмитѣ злини, които ще му навлече неговото правителство, ако той продължава да го държи на власть, ту се заканва, че народътъ него ще счете за виновникъ на злинитѣ, що неговото правителство прѣнася на страната, ту го укорява за неговитѣ своенравни слабости, ту похваля неговитѣ добри качества, или пъкъ го увѣрява въ своето най-покорно къмъ него вѣрноподанство. А още по-вѣрноподанното правителство, за да покаже своята ревностна прѣданость къмъ двореца, внася въ своето „Народно Събрание" и то приема „Законъ за прѣстѫпленията, извършени чрѣзъ печата противъ държавния глава и членоветѣ на неговото сѣмейство". Но съ този законъ днешното правителство, между друго, само свидѣтелствува, първо, че днешното управление е такова, че то ще прѣдизвика или е прѣдизвикало и заслужило силна и справедлива критика, която не може съ спокойствие да понесе, и второ, че фактическиятъ управникъ днесъ е наистина, въпрѣки конституцията, князътъ, когото правителството чрѣзъ ограничение на печата иска да огради отъ всѣка критика.

Ето каква е днесъ „борбата" и политическата дѣйность на най-голѣмата часть отъ нашата буржуазия. Но опозиционнитѣ буржуазни партии проявиха още по-ярко своето безсилие и своята анемичность прѣзъ послѣднитѣ сесии на Народното Събрание.

Прѣдставителитѣ имъ и въ камарата работѣха, както и въ изборитѣ, почти солидарно; но тѣхното общо дѣйствуване не даваше по-голѣма сила на тѣхното безсилие. Тѣхната борба въ камарата бѣ слаба, нерѣшителна и несмѣла. Тѣ повече апелираха къмъ правителството и неговото болшинство, да

бѫдатъ въздържани въ лошитѣ си дѣла и толерантни къмъ опозицията. Опозицията не излѣзе съ смѣла по своята прямота и съкрушающа по своята аргументация критика, която внися смутъ и прѣдизвиква колебание въ редоветѣ на болшинството и прѣкосява рѣшителностьта у правителството. Тя, като-че-ли, сама не вѣрваше въ своитѣ доводи, съ които подкрѣпваше своята критика, за това тя критикуваше неувѣрено и не съ жива убѣдителность. Изключение отъ тая опозиционна неувѣреность имаше само у 2—3 опозиционни прѣдставители. Тази неувѣреность и неубѣдителность, които изразяваха рѣчитѣ на мнозинството отъ опозиционното прѣдставителство, се длъжатъ отчасти на страха, да не бѫдатъ касирани и изгубятъ прѣдставителскитѣ си мѣста, като знаятъ, колко слаба и несигурна е подържката на избирателитѣ имъ, и отчасти на обстоятелството, че дѣлата, за които строго и рѣшително трѣбваше да критикуватъ правителството, сами тѣ, въ голѣма или малка степень, сѫ ги вършили, когато сѫ били на власть.

Слѣдъ суспендиране на чл. 14 отъ вѫтрѣшния правилникъ на Нар. Събрание, съ което правото за говорение на депутатитѣ се тури напълно въ зависимость отъ волята на Стамболовистското болшинство, опозиционнитѣ народни прѣдставители напустнаха събранието и рѣшиха да не участвуватъ въ засѣданията му прѣзъ тая му сесия, като издадоха, за оповѣстяване на това, манифестъ къмъ българския народъ. Въ този манифестъ се само излагатъ произволитѣ и неокачествимитѣ постѫпки на правителството и неговото болшинство и указватъ на причината, която ги е заставила да напустнатъ Събранието прѣзъ тази му сесия. Но въ него не казватъ, какво трѣбва да прѣдприематъ избирателитѣ имъ и тѣ, депутатитѣ, противъ режима на стамболовщината. Тѣ само съобщаватъ на избирателитѣ си, че врѣменно напущатъ Събранието. Тази имъ постѫпка, да напустнатъ Събранието, безъ да прѣдприематъ повеждание на борба вънъ отъ парламента, заедно съ избирателитѣ, е не само безцѣлно, но неоправдателна, неоснователна и даже осѫдителна. Ако имъ е отнета възможностьта да водятъ борба въ парламента, тѣ трѣбваше да я поведатъ вънъ отъ парламента заедно съ избирателитѣ и да я водятъ, като привличатъ въ редоветѣ на борбата се повече и повеге граждани да я засилватъ, да я обърнатъ въ общо движение и да не я прѣкѫснатъ, до дѣто правителството и неговото болшинство не се принуди да възстанови

чл. 14 отъ правилника на Събранието, суспендирането на който, както казвать тѣ, е причината да напустнать засѣданията на Събранието. А щомъ тѣ не поеждать никаква борба вънъ отъ парламента, защо напущать Събранието и то само за една сесия? Тази постжпка така е безцѣлна. Ще изтече тази сесия, ще доде другата и, ако и тогава чл. 14 е невъзстановенъ, тѣ би трѣбвало и въ тази сесия да не участвувать. Но ако направять това, тѣ трѣбва още сега да сложать мандата си прѣдъ избирателитѣ. Тѣ не правять това. И тѣхната постжпка е неосновагелна и съ нищо не може да се оправдае. Тази имъ постжпка е изразъ на тѣхното нечално безсилие. Тѣ сами се прокламирвать за безсилни и излишни въ парламента; тѣ се показвать такива и вънъ отъ него. Така тѣ опозорявать своето безсилие и усилвать увѣреностьта и куража у дворцовото правителство и неговото болшинство. И за това тѣхната постжпка е осждителна. И тѣхното слѣдъ това възвръщание въ Нар. Събрание показва до колко безцѣлна, неоправдателна и осждителна бѣ тѣхната постжпка. Тѣ трѣбваше да продължавать борбата въ парламента по възможнитѣ начини и съ всички възможни срѣдства. И въ сжщото врѣме да поведать и борбата заедно съ избирателитѣ вънъ отъ парламента. Отъ всѣки произволъ и неправда, извършена отъ болшинството, отъ всѣки неговъ осждителенъ актъ, тѣ би трѣбвало да направять оржжия противъ стамболовщината и нейния шефъ, да ги изнасять прѣдъ народа и да будять у него възмущението и стремежа за борба. Но дѣ тоя борцовъ духъ у кекавата, неспособна за борба опозиционна буржуазия... Тя сѐ още се моли на княза да пожали своя престижъ и своето бждаще, турени въ опасность, вслѣдствие на дѣлата на неговото правителство, да се освободи отъ носящето злини за него и народа правителство и да повика тѣхъ. Тя въ лицето на народняцитѣ, цанковиститѣ и каравелиститѣ, ту на княза се моли да свали правителството си, защото то компрометирало короната му и изкопавало яма между него и народа; ту съ очи обърнати къмъ Русия се вайка, че русофобското правителство на княза употрѣбило всички насилия върху народа, за да извади изъ русофилското му сърдце едно русофобско болшинство[1]). Ето каква е „борбата“ на голѣмата часть отъ буржуазната опозиция! Тя се изразява въ унизителни молби, интриги, подлизурства прѣдъ княза и

[1]) Вж. в. „Миръ“ отъ 13 Дек. м. г.

руския дворецъ... Буржуазната опозиция не слиза между народнитѣ маси, за да ги повежда на борба, да ги възпитава политически, защото, както казва Марксъ, буржуазията еднакво се страхува и отъ глупостьта на маситѣ, до като тѣ си оставатъ консервативни, и отъ разбирането на маситѣ, щомъ тѣ станатъ революционни. Тя би могла да ги повежда на политическа борба, само когато ги учи да се борятъ за икономическитѣ си интереси. Но това днешната буржуазия не прави и не може да прави, защото нейнитѣ економически интереси сж въ противорѣчие съ тия на маситѣ. Това тя е могла да прави само прѣди, когато економическата диференцировка между нея и маситѣ не е била тъй голѣма, както е днесъ.

Ето защо буржуазната опозиция повече се обръща къмъ короната, нежели къмъ народнитѣ маси. Въ това се корени и нейното печално и трагично политическо безсилие.

Друга часть отъ буржуазната опозиция, „младитѣ“ демократи, изразява своето безсилие въ резонерството. Тѣ, „младитѣ“ демократи, се занимаватъ само съ тълкуванията на членоветѣ отъ конституцията, съ това, кои членове отъ нея сж нарушени и какъвъ е нейния духъ. Като-че-ли съ това, че сж доказали нарушението на конституцията или пъкъ, че правителствата не управлявали въ нейния духъ, може да се защити конституцията отъ нарушавания. Тѣ могатъ да доказватъ отлично, че извѣстни постжпки на княза или на правителството му сж противоконституционни или противопарламентарни, но отъ това конституционализмътъ и парламентаризмътъ не ще спечелятъ нищо. Работата е въ това, да се не допуща потжпкването на законитѣ и нарушението на конституцията. А това нѣма да се допуска, когато е създадена обществена сила, която е заинтересувана и може да брани конституцията. Но „младитѣ“ демократи нито иматъ такава обществена сила, нито пъкъ работятъ, за да я създадатъ. Тѣ още нѣматъ партийни организации и, освѣнъ въ изборитѣ, въ никое друго врѣме не работятъ всрѣдъ маситѣ.

„Широкитѣ“ социалисти, общодѣлцитѣ, пъкъ се борятъ за живота си и противъ налѣгналата ги смъртъ. Употрѣбяватъ всички отчаени усилия и пръскатъ всрѣдъ работницитѣ всички буржуазни заблуждения, стига да ги задържатъ подъ свое влияние. Тѣхната борба се състои само въ едни заканвания, въ безсмислена бомбастична фразеология и въ грознитѣ имена, които прикачватъ на правителствата. Тѣ сж изразители на

оная слабость, за която Марксъ казва, че „счита врага за побѣденъ, ако сполучи да го надвие въ въображението си и изгубва всѣко разбирание на настоящето зарадъ бездѣйственото прѣвъзнасяние до небеса на бѫдащето“... Тѣ се задоволяватъ само да питатъ, „кой е отговорниятъ?“[1]) и мислятъ, че кой знае съ колко дни сѫ съкратили днитѣ на дворцовитѣ режими и че кой знае каква дълбока и незнайна до сега истина казватъ, като посочватъ, че виновницитѣ сѫ стамболиститѣ и тѣхнитѣ министри, „които трѣбва да понесатъ прѣдъ сѫда своето наказание“. Но какво отъ туй? Нима като се посочатъ виновницитѣ на насилията, беззаконията и грабежитѣ и като се заплашватъ съ теглиние подъ обществена одговорность, се прѣмахватъ насилническитѣ и грабителскитѣ режими? Та ето нà присѫдата на миналогодишния държавенъ сѫдъ не сплаши днешното правителство да не върши сѫщо тъй, както радославиститѣ, противозакония и насилия. Досегашната дѣйствителность ни най-очевидно показа и доказа, че съ посочвание на извѣстнитѣ всѣкиму виновници и съ заплашвание, че ще бѫдатъ теглени подъ сѫдъ не се прѣкратяватъ насилията, грабежитѣ и беззаконията, нито се прѣмахватъ възможноститѣ за тѣхното повтаряне. Така, като г. Я. С. въ „Работн. Борба“, може да говори само безсилната слабость, която само заплашва и се заканва съ бѫдащата си сила, която тя днесъ „бездѣйствено прѣвъзнася“. Но нима съ крѣканията и заплашванията на безсилието ще се прѣмахнатъ насилническитѣ и грабителскитѣ дворцови режими? — Не, разбира се. Мина се врѣмето, когато крѣканията на гѫскитѣ можеха да спасятъ Капитолия. И така, днесъ ние се намираме въ единъ моментъ на политическо безсилие на буржуазнитѣ партии, на политическа индеферентностя на буржуазнитѣ класи и на политическо затишие. Но въ това затишие на политическия животъ, всрѣдъ това безсилие на буржуазнитѣ партии се повдига и нараства новата непобѣдима революционна обществена сила —силата на новата пробуждающа се класа, пролетарията, която ще внесе своята могѫщественость и всесилие всрѣдъ всеобщото днесъ политическо безсилие. Какъ да работимъ и какъ да водимъ нашитѣ борби, *за да ускоримъ нейното правилно нарастване*, това ще видимъ слѣдния пѫть.

* * *

---

[1]) „Работн. Борба“ отъ 16 Дек. м. г.

„ПО ПРѢДСТОЯЩАТА ПАРТИИНА ДѢИНОСТЬ“.

Днесъ никой не се съмнява, че слѣдъ изпъждането на „широкитѣ“ социалисти изъ партията, и слѣдъ помрачаването на политическия небосклонъ въ страната съ идване на власть на стамболовиститѣ, прѣдъ българскитѣ социалъ-демократи изпъкватъ нови и важни тактически задачи. Необходимостьта да се ориентираме въ новосъздаденото положение и да намѣримъ разрѣшение на тѣзи нови задачи прѣдизвика и прѣдизвиква цѣлъ редъ статии въ «Ново Врѣме» и въ «Работнически Вѣстникъ», между които сигурно статията на др. Х. Николовъ подъ горньото заглавие, напечатана въ 8 и 9 кн. на «Н. В.» както и обясненията по нея, дадени въ X кн. на списанието, заематъ едно отъ виднитѣ мѣста.

Появата на таквизъ статии свидѣтелствува, че социалистическата мисъль въ България не спи, а постоянно бди и работи надъ това, което е и, което трѣбва да бѫде въ нашитѣ редове. Отъ това гледище, ние можемъ само да поздравимъ начинанията на нашитѣ другари, специално и това на др. Х. Н. — чиито статии искаме тукъ да разгледаме — и да пожелаемъ, щото колкото се може по-вече другари да се искажатъ по животрепещущитѣ въпроси, които той затрогва.

I.

Др. Х. Николовъ изхожда отъ правилното и общото за всички „тѣсни“ положение, че българската соц. демокр. партия трѣбва да се слѣе съ нараждающето се работническо движение въ страната; че тя трѣбва да стане и *на дѣло* пролетарска партия, както е вече пролетарска въ теорията, слѣдъ побѣдата надъ опортюниститѣ. Отъ друга страна, той забѣлѣзва, сѫщо много справедливо, че българското работническо движение още отъ началото си трѣбва да се развие, като социалистическо, т. е. като класово-съзнателно движение, че слѣдов. ние българскитѣ социалъ-демократи не трѣбва да допуснемъ, щото наредъ съ социалистическото движение у насъ, да сѫществува още нѣкакво си самостойно „чисто“ раб. движение.

Съ други думи, това значи: българскитѣ работници започватъ да се конституиратъ вече въ отдѣлна класа, въ «класа за себе си», както казва Марксъ. и начеватъ своята борба противъ капитализма; дългъ на българскитѣ социалъ-демократи е, да съзнаятъ това събитие и да положатъ всички усилия за прѣобръщането на тази борба отъ стихийна неорганизована и несъзнателна, въ организирана и съзнателна, т. е. въ социалистическа [illegible] борба, слѣдов., възъ основа не на непосрѣдственитѣ нужди и интереси на нѣкои части и слоеве отъ пролетарията, а възъ основа на общитѣ [illegible] интереси на послѣдния, въ неговата цѣлость; въ борба не противъ [illegible] отъ капиталист[illegible] [illegible]номическия деспотизмъ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]одство изобщо, противъ [illegible] [illegible]това ще каже, че [illegible] [illegible]итѣ работници още [illegible] [illegible]атуй, защото [illegible] [illegible]о необходимост[illegible]

литическа, и 2) за туй, защото нѣма съзнателна борба на дадена класа, която да не е политическа.

Послѣдната мисъль може да се покаже странна, но странно въ нея нѣма. Наистина. Какво значи „класово-съзнателна борба"? Това ще рѣче, че дадена класа или нейнитѣ първоотряди иматъ ясно и опрѣдѣлено понятие за туй, каква е ролята на тази класа въ общия комплексъ на обществения процесъ, прѣдставляващъ живота на дадено общество. Иначе казано, тази класа или нейния авангардъ знаятъ, къмъ какво води тѣхната борба, знаятъ нейната *крайна* — създадена отъ обективния ходъ на обществено развитие — *цѣль*. Въ тѣхнитѣ очи борбата, която водятъ, е борба за осъществяването, за реализирането на тази цѣль, т. е. за поставянето ѝ въ положението на *господствуваща*, по отношение на всички други класови цѣли, включително тази на господствуващата въ дадения исторически моментъ класа. Съзнателната класова борба, слѣдов., се отличава отъ несъзнателната именно по това, че участвующитѣ въ първата съзнаватъ, че се борятъ за надмощието, за господството на своитѣ класови интереси, id est на своя класовъ идеалъ, на своята «крайна цѣль». Но всѣка борба за надмощие, т. е. за съотвѣтно измѣняване съотношението между различнитѣ обществени *сили*, е именно борба *политическа*, борба за обществената власть, която въ основанитѣ на класови противорѣчия общества не е нищо друго, освѣнъ организираната *държавна власть*. Съзнанието, че борбата на пролетарията трѣбва да бъде борба за извоюването на държавната власть, че първата крупна задача на тази борба трѣбва да състои въ постигане диктатурата на работническата класа, чрѣзъ която (диктатура) единствено е възможно да се направи господствующъ класовия идеалъ на послѣдната — социализма, това съзнание е, което придава особния характеръ на социалъ-демократическата борба, което я отличава, както отъ стихийното работническо движение, тъй и отъ различнитѣ други сортове и видове на работническата класова борба (тредъюнионизмъ, анархизмъ, утопизмъ à la Вайтлингъ etc). Поради това и социалъ-демократическото, т. е., *съзнателно-пролетарското* движение, е по прѣимущество движение *политическо*.

Да се върнемъ къмъ статията на др. Х. Н. Въ нея той си задава въпроса: кои сѫ най-цѣлесъобразнитѣ и най-сигурнитѣ срѣдства за проникването на социалъ-демократитѣ въ срѣдата на работницитѣ и за прокарването въ живота разбирането, че българското работническо движение трѣбва още отъ началото си да стане социалъ-демократическо движение? Др. Х. Н. оказва, прѣди всичко, на едно много важно, но занемарявано до сега у насъ, срѣдство, на туй, което азъ бѣхъ нарѣкалъ въ V кн. на «Ново Врѣме» *черна работа* (т. е. «разпространяване на партийнитѣ издания, на начеститѣ въ послѣдньо врѣме книги и брошури за по-широки работнически кръгове; събиране на материални срѣдства за партията чрѣзъ специално за тази цѣль давани прѣдставления, вечеринки, чрѣзъ подписки, волни пожертвувания по събранията и т. н.»), спира се за дълго на него, разглежда го подробно, — но малко по малко започва да разширява неговото първоначално съдържание, додѣто, най послѣ, идва да му придаде таквозъ значение и важность за партията, че то незабѣлѣзано прѣстава да бъде просто *срѣдство*, а се обръща въ *цѣль*,

въ единственъ начинъ на партийна дѣйность; нѣщо повече — то става равнозначущо съ *партийната дѣйность въобще*. Цѣлата партия почва да се занимава само съ «черна работа», т. е. освѣнъ съ изброенитѣ въ горнята цитата дѣйности, още съ «единичната *пропаганда*»; съ работата въ работническитѣ училища и кружоци, съ «ръководенето на работницитѣ въ всѣкидневнитѣ имъ спрѣчквания съ господаритѣ», съ основането на синдикати и т. н. — това, разбира се, при нормални условия, т. е. както ще видимъ по-долу, при отсѫтствието на «важни политически моменти», отъ рода на избори и т. н.

Съ това свеждане на цѣлата дѣйность на социалъ-демократическата *политическа партия*[1]) до чисто техническата «черна работа», до социалистическата *пропаганда* на почвата на непосрѣдственитѣ, ежедневнитѣ, нужди на работницитѣ и до организирването имъ въ синдикати и други дружества, др. Х. Николовъ дохожда до единъ особенъ резултатъ. На стр. 702 (кн. 8 и 9) ние четемъ, че «трѣбва една *голѣма часть* отъ нашитѣ другари да се прѣдаватъ на това, което др. Kaempfer нарѣче на сѫщото това мѣсто (кн. Y на спис.) «черна работа»; а на стр. 706, слѣдъ като понятието «черна работа» е вече прѣтърпѣло горѣпоменатото видоизмѣнение, др. Х. Н. ни заявява, че споредъ неговото разбиране, „социалистическата пропаганда трѣбва да се усили, разшири и задълбочи, че тя трѣбва да обхване *всички* наемни работници и, че, за тая цѣль, партията трѣбва да тури въ дѣйствие *всичкитѣ* си сили“[2]). Наистина, на стр. 706 и 707 др. Х. Николовъ прави редъ оговорки и резерви. Той говори за «планомѣрно и най-плодотворно изхарчване силитѣ» на партията, за извѣстно *ограничаване* само на политическата агитация; за несъмнѣнна необходимость да се използватъ широко „важнитѣ политически моменти“ и т. н. Но тѣзи оговорки — всѣки чувства — нѣкакъ-си не се връзватъ съ това, което той казва по-рано; въ всѣки случай, «важнитѣ политически моменти» той разглежда като нѣщо необикновено, изключително, и господствуващата негова мисъль си остава все пакъ занимаването въ най широка степень съ социалистическа пропаганда на почвата на непосрѣдственитѣ работн. интереси.

Съ прѣдлагания начинъ на дѣйствие, недостига и това, което се желае съ думитѣ: «социалистическата пропаганда... трѣбва да обхване всички наемни работници» въ България. (стр. 706).

Необходимо е точно разграничение на понятията *пропаганда*, *агитация*, *партия*, *класово съзнание* и т. н. Защото по самото си естество *пропагандата не може* да обхване *всички* наемни работници; тя необходимо, неизбѣжно, обхваща само *часть* — и то не най-голѣмата — отъ тѣхъ: най-избраната, най-събудената и

[1]) „Всѣка политическа партия, обаче, е длъжна да си постави за цѣль политическото господство. Тя е длъжна да се стреми да турне държавната власть на свое разположение, т. е. въ разположение на интереситѣ на оная класа, която тя прѣдставлява; тя е длъжна да се стреми да стане господствующа партия въ държавата. Работническата класа, като се организира въ самостойна партия, си поставя съ природна необходимость сѫщата цѣль, и съ сѫщо таквазъ природна необходимость економическото развитие води къмъ нейното осѫществление“. K. Kautsky, Das Erfurter Program, 1892. Bei Dietz, Stuttgart. S. 227—228.

[2]) Курсивътъ навсѣкждѣ въ цитатитѣ е мой. К.

най-интелигентната. Пропагандата има за цѣль да даде цѣло ново, научно обосновано и прѣдадено миросъзерцание на работника; тя иска отъ него доста силно напрежение на ума и прѣдполага порядъчно обширни познания, които, ако отсѫтствуватъ, пропагандистътъ се старае да му привие, чрѣзъ дълго и систематично занимаване. Естествено, не инозина ще сѫ ония наемни работници (особенно у насъ), които ще отговарятъ на исканията на пропагандата. Съ прѣдлаганият отъ Хр. Н. начинъ на дѣйствие, неизбѣжно ще трѣбва да се ограничимъ съ едно *твърдѣ нищожно* количество наемни работници, съ които — за момента — никаква класова, т. е., повтарямъ, прѣди всичко политическа, борба на пролетарията не би могла да бѫде поведена и водена. Нѣщо по-вече. Тукъ, като да се забравя, че чрѣзъ *пропагандата*, дадена личность или дадена партия, *никога не може да дойде въ съприкосновение съ пролетарията, като класа.* Пропагандата турва въ сношения и връзки социалъ-демократа съ отдѣлни, по-вече или по-малко многобройни *личности* изъ работническата класа, но никога не съ самата класа, въ нейната *маса*, още по-малко въ нейната *цѣлость.* Туй, което позволява на соц.-демократическата партия да се допрѣ до масата на работницитѣ и да се слѣе съ нея, то сѫ социалистическитѣ вѣстници, брошуритѣ, възванията и прокламациитѣ (сѫщо хвърчащитѣ соц. листове), парламентарната трибуна, политическитѣ митинги и събрания, избориитѣ борби, съ една рѣчь *агитацията.*

Своята цѣль др. Х. Н. сѫщо тъй малко достига, ако се вземе подъ внимание и другия елементъ на прѣпорѫчваната отъ него тактика — пропагандата възъ основа на *непосрѣдственитѣ, ежедневнитѣ работн. интереси*, иначе казано, възъ основа на тѣхнитѣ професионални нужди. Защото, нито да се организиратъ въ синдикати, нито планомѣрно да се борятъ на почвата на своитѣ ежедневни интереси, *всички* наемни работници не могатъ. Професионалната работн. борба прѣдполага цѣлъ редъ условия, най-главнитѣ даже отъ които у насъ не сѫ, или почти не сѫ на лице: диференцирани професии, крупни индустриални центрове и прѣдприятия, неотложна, голѣма, нужда отъ квалифицирани (skilled) работници и т. н. Какъ, по какъвъ начинъ, др. Х. Николовъ иска «да обхване всички наемни работници» отъ социалистическата *пропаганда* на почвата на синдикалната (професионалната) борба, за мене е абсолютно непостижимо.

II.

Др. Х. Николовъ намира, че до сега нашата партия се е занимавала твърдѣ много съ «политика», и че това за напрѣдъ е не само нежелателно, но би могло да бѫде прямо вредно. Политическа борба на партията би трѣбвало да се ограничи; ползването отъ едничкото почти срѣдство за агитация у насъ, при днешното състояние на партийната преса, — политическото събрание — би трѣбвало да се скрати. Тази мисъль е вѣрна до толкозъ, до колкото се отнася до факта, че партийнитѣ агитатори сѫ се нагодявали до сега къмъ интереситѣ и желанията на своитѣ слушатели, а не сѫ гледали да издигнатъ послѣднитѣ до себе си, до социалъ-демократическото схващане на нѣщата. Иначе, мисъльта само по себе си, е съвършенно несъстоятелна. Съ политическа дѣйность една социалъ-демо-

кратическа партия не може да се занимава „твърдѣ много". По *този* поводъ, всѣки упрѣкъ е смѣшенъ. Политическата дѣйность е la manière et la raison d'être на всѣка, а още по-вече на пролетарската, партия: колкото по интенсивна и обширна, колкото по-вече събития и въпроси изъ обществения животъ тя затрогва и използва, толкозъ по-добрѣ. Плеторисъ, пълнокръвие, въ това отношение за нея не може да има. Въпросътъ е само — какъ се води тази дѣйность: е ли тя пролетарска, находида ли тя въ всѣки моментъ и при разглеждането на всѣки въпросъ отъ гледището и интереситѣ на пролетарията, или е дребно-буржуазна, безкласова, „сътрудническа", „широка", общо-национална и Богъ знае още каква?

Въ мисъльта на др. Х. Николовъ има доза истина. А именно до толкозъ, до колкото тя се явява, като отпоръ на опортюнистическото, на Сакъзовското, разбиране политическата дѣйность на социалната демокрация. Въ главитѣ на нашитѣ «широки» «социалисти» — политическа дѣйность се асоцира съ села, избори въ селски околии, общо-демократически рѣчи прѣдъ «работното население», прѣдъ «производящата демокрация» съ подобни на слѣдната илюстрация на ролята, която иска и начева да играе въ нашия общественъ животъ социалната демокрация: Българската държава е прѣпълнена съ смѣтъ (тежки данъци) каруца, която тегли мършавъ конь (българския „народъ" — разбира се, селенията) безъ да умѣе да я мръдне напрѣдъ. Социалната демокрация иска да поизхвърли часть отъ този боклукъ, да облекчи тяжестьта на бѣдния мършавъ конь и да му помогне да повлече напрѣдъ своята каруца — разбира се, по пжтя на „социалното развитие" и прогреса. За «широкитѣ», всѣка конгресна резолюция, която иска *на врѣме* да ограничи дѣйностьта на социалъ-демокрацията съ градоветѣ, е непонятна, съ седемь печата запечатана книга. За тѣхъ, таквазъ резолюция, таквозъ рѣшение означава *напущане на политическата борба*, най-главната страна на всѣко социалистическо движение, и „стѣсняването" на партийната дѣйность до професионалната борба на «два и половина» български фабрични работника. Таквозъ чудовищно понятие за политическата дѣйность на пролетарската класова партия отъ страна на «широкитѣ» е напълно въ реда на нѣщата. Много имъ трѣбва тѣмъ да си блъскатъ главитѣ надъ въпроса за политическитѣ задачи на пролетарията! Но именно таквозъ схващане на политическата борба отъ наша страна трѣбва да избѣгваме.

Др. Х. Н. констатира лошитѣ послѣдствия, къмъ които влече «общодѣлското» разбиране на «политиката»: израждане на партията, «сътрудничеството», дребноебуржуазяване. И тукъ той има пълно право. Нѣма съмнѣние, че ако не се отблъснѣха „широкитѣ", партията днесь щѣше да бжде вече «радикална», селска и занаятчийска партия. Но унищожава това зло, другарьтъ Х. Николовъ чисто и просто като го *отрицава* въ неговия генералитетъ, въ неговата общность. Той се обявява противъ политическата борба въобще, или поне за нейното възможно най-голѣмо ограничаване. И тукъ той *безусловно грѣши*. Въ рѣшенията на X национаденъ конгресъ на партията, специално въ това за врѣменното ограничаване на нейното поле за дѣйствие въ градоветѣ и индустриалнитѣ центрове, той вижда аргументъ за ограничаването на политическата борба на

българското работничество, на туй основание, че тѣ (тѣзи рѣшения) отблъсватъ най-енергично прѣжнята дребно-буржуазна, еснафска политическа борба на българскитѣ социалисти. Въ *дадения случай*, др. Х. Николовъ се оказва слабъ тъкмо тамъ, гдѣто всѣки социалъ-демократъ трѣбва да бѫде най-силенъ — въ *диалектическото прѣцѣняване* на всички и всѣко явление и, съобразно съ това, въ намирането на най цѣлесъобразния начинъ за тѣхното използване.

Политическата борба е начинътъ, по който се проявява прѣдимно дѣйностьта на социалъ-демократическата партия; тя е и нейната, тъй да се каже, най близка, непосрѣдствена цѣль. Всички нейни старания и усилия, пропагандата, както и агитацията, организирането както на синдикати и кооперации, тъй и на други работнически дружества, всичко се стреми, всичко прѣслѣдва постоянната цѣль — политическата борба на работническата класа, борбата за завоюване политическата власть, безъ която осѫществяването крайната цѣль на работническото движение е невъзможно. И, както казахъ още въ прѣдконгресната си статия (кн. V на спис.), партията не чака и не трѣбва да чака пълното капитализиране на националното производство и професионалното оргинизиране на работницитѣ, за да започне тѣхното политическо възпитание. Щомъ сме съгласни, че трѣбва да прѣвърнемъ работническото движение още отъ пеленитѣ му въ класово-съзнателно, въ социалистическо — а въ това ние сме длъжни да бѫдемъ съгласни, ако искаме да бѫдемъ дѣйствующи социалъ-демократи — то неизбѣжно ние трѣбва да се стремимъ до го обърнемъ още отъ началото му въ политическо движение. Вмѣсто, слѣдов., да захвърлимъ на страна политическата борба или да я сведемъ до minimum, ние сме длъжни да я разширимъ до maximum, да я разпрострemъ по възможность върху всички слоеве на наемното работничество, да я направимъ възможно най-интенсивна и сѫщеврѣменно най-организирана, систематизирана и планомѣрна. А това разширяване е възможно само чрѣзъ *агитацията*, както възъ основа на непосрѣдственитѣ работнишки интереси, тъй и възъ основа на тѣхнитѣ политически и общо-класови интереси, което, въ сѫщность, ще е случаятъ съ грамадното мнозинство на работническата класа въ България. Българския пролетариятъ днесъ може да води *масова* борба по-скоро на политическа, отколкото на икономическа, на професионална почва. Изхождайки отъ неговитѣ политически и общо-класови интереси, ние по-скоро можемъ да го привлечемъ подъ знамето на социалната демокрация и да му вдъхнемъ класово пролетарско съзнание, отколкото изхождайки отъ неговитѣ непосрѣдствени, професионално економически интереси. Понятно е защо. Нашия пролетариятъ, благодарение на неразвилата се още обработвателна промишленость, прилича по-скоро, както казвахъ и прѣди нѣколко мѣсеца, на *селския* пролетариятъ въ западно-европейскитѣ страни. Агитирайки на почвата на експлуатацията, на която той се подхвърля отъ страна на буржуазната държава (косвени налози, военщина, покровителство на капиталиститѣ въ всичкитѣ му видове, законъ за еснафитѣ, реакционни закони по народната просвѣта, закони противъ политическитѣ правдини и т. н.), или отъ страна на безличната буржуазия, чрѣзъ посрѣдството на държавата (употрѣбление на женски и дѣтски трудъ, отсѫтствие на работническото законодателство, индустриална хигиена и т. н.), ние много по-

лесно можемъ да направимъ работницитѣ, като класа, лице срѣщу лице съ класата на капиталиститѣ и господаритѣ, да имъ покажемъ и вдъхнемъ солидарностьта на тѣхнитѣ интереси, да ги обединимъ въ едно цѣло, което тѣ да чувстватъ като таквозъ, и интереситѣ на което тѣ да бѫдатъ рѣшени да защищаватъ като свои собствени интереси, понеже тѣ дѣйствително сѫ тѣхни собствени интереси. По-лесно, отколкото, ако искахме да развиемъ класовата солидарность между българскитѣ работници, агитирайки и дѣйствувайки на почвата на непосрѣдственитѣ имъ, професионални, интереси, на почвата на работническия договоръ. Едно, че на тази почва, въ дадения моментъ, въ България и конфликтитѣ сѫ съвършенно не многобройни, и тѣхното значение за пробуждането на класовото съзнание и солидарность е почти нищожно, поради малкитѣ размѣри на промишленнитѣ прѣдприятия; и друго, че съ този родъ дѣйность ние неизбѣжно оставяме вънъ отъ сферата на нашето влияние цѣли тълпи работници, недоволството между които расте, колкото по-силно започва да се чувствува разрушителното дѣйствие на развиващия се капитализмъ, но които, въ силата на недостатъчното още развитие на послѣдния, не могатъ още да сконцентриратъ това си недоволство върху главата на дадена обществена класа, и да почувствуватъ себе си като отдѣлна, експлуатирана отъ храненицитѣ на капитала класа. Нашата страна именно страда, както отъ развитието на капитализма, тъй и отъ неговото недостатъчно развитие. И ние сме повикани въ този процесъ на раждане да играемъ дѣйствително велика роля, която въ историята на французкия и английския социализмъ липсва напълно, и въ този на другитѣ западно-европейски страни, само отчасти, може би. А именно ролята: да будимъ и организираме българскиятъ пролетариатъ за неговата освободителна борба, отъ момента на неговото пораждане; да вдъхваме класово съзнание въ българското наемно работничество още въ най-младата му възрасть; да спомогнемъ на това работничество да се *съзнае* като отдѣлна класа, да започне да сѫществува субективно, като класа още отъ момента, когато то започва да сѫществува само *обективно* като таквазъ.

Ето нашата *особна* историческа линия, ето „оригиналностьта" на българския социализмъ! Нашата претенция трѣбва да се състои въ това, щото, като *социалъ-демократи*, ние да прѣслѣдваме стѫпка слѣдъ стѫпка побѣдоносното шествие на нашия исторически врагъ — капитализма, и на всѣко негово завоевание въ страната да противопоставяме *съзнателнитѣ* шеренги на пролетариитѣ, които това завоевание е създало. Казвамъ, като *социалъ-демократи*, защото само като таквизъ, като организатори на работническата класа за постигането на нейната политическа, а слѣдъ това и социална, диктатура — искаме ние всички да дѣуствуваме и да се боримъ.

Таквазъ трѣбва да бѫде нашата *претенция* на български социалисти. И утѣшителното е това, че нейното, поне доста голѣмо, реализиране е напълно възможно, стига само ние да разбираме добрѣ, както положението, въ което сме поставени да работимъ, тъй и срѣдствата, които ни стоятъ на разположение, и стига само съзнателно да не си унищожаваме възможностьта да използваме тъзи срѣдства.

Ето защо — възвръщайки се къмъ статията (на др. Х. Н) избор-

ното фиаско на социалиститѣ прѣзъ послѣднитѣ избори въ София, Русе и другадѣ, се дльжи не на чрѣзмѣрната политическа агитация между работницитѣ въ тѣзи градове, и на крайно слабата пропаганда на почвата на тѣхнитѣ професионални и общо-обработвателни нужди, а тъкмо наопаки: на почти нищожната политическа агитация и на изключителната почти (въ София поне) привързаность къмъ идеята да се основаватъ само синдикати,[1]) работнически училища, гимнастически дружества и т. н.

Не че послѣдния родъ дѣйность е излишна или достатъчно широка и интенсивна. Напротивъ. Много и много остава да се направи въ това отношение. И още по-много — въ използването за социалистическата пропаданда и агитация на онѣзи чисто економически движения (стачки), които все по-често избухватъ въ срѣдата на не организирани професионално работнически слоеве.

Въ тази область много малко е извършено, и, ако се сѫди по готовностьта на работницитѣ изъ цѣла България къмъ солидарность, за която ни свидѣтелствуватъ послѣднитѣ стачки, то «черната работа» би могла да направи тукъ чудеса. Тя би могла да попълня систематически, *въ врѣме на миръ*, стачния фондъ, чрѣзъ регулярни подписки, прѣдставления и т. н. за тази цѣль, и да създаде възможность, както за моменталното свързване сѫдбата на прѣкратяващитѣ работата работници съ тази на общото работнич., т. е. социалъ-демократическо, движение въ страната, тъй и за безплатното разпространяване, по врѣме на стачка, на „Р. Вѣстникъ», на подходяща соц. литература и т. н. Повтарямъ, тази страна на нашата дѣйность — крайно полезна и необходима, защото колкото по-вече организирани, професионално и въ други сдружавания, работници има задъ общо-класовата, социалъ-демократическата организация на българското работничество, толкозъ по-могѫща и сигурна ще бѫде политическата борба на послѣдньото — далечъ не е тъй добрѣ застѫпѣна, както би трѣбвало и както би могло. Само, че не трѣбва никога да се забравя цѣльта, за която тази дѣйность се води и трѣбва да се води; да се занемарява туй, което е сѫщностьта и характерния бѣлѣгъ на соц. демократическата партия: организирането на пролетарията за политическа, т. е. за класова борба противъ съврѣменния капиталистически строй. Социалъ-демократътъ всѣкога трѣбва да помни, че само въ политическата борба пролетариятътъ, като класа, се издига до социалистическото съзнание, че нито синдикалното, нито кооперативното движение до таквозъ съзнание не могатъ, сами по себе си, да го докаратъ.

Всѣка пропаганда има и трѣбва да има за цѣль агитацията и политическата борба на пролетарията, още повече — и тогава тя поставя *непосрѣдствено* задачитѣ на политическата борба — ако тази пропаганда се води

---

[1]) У мнозина български социалисти тази идея е почти idée fixe. Тѣ смѣтатъ, че основаването на синдикати е почти единствената *чисто* социалистическа дѣйность. Това е дълбоко заблуждение, оборвано не само отъ историята на западно-европейскитѣ страни, но и отъ тази на нашата собствена бѣдна страна. „Широкитѣ" въ София, макаръ основатели и пазители на тамошнитѣ синдикати, не сѫ поради това по-малко опортюнисти и не социалъ-демократи отъ много близкитѣ имъ по природа руски „економисти" seligen Andenkens, напримѣръ.

отъ една организирана работническа партия. Наистина, тукъ би могло да ми се възрази съ думитѣ на Кауцки, че социалната демокрация е и си остава *пропагандистка партия* par excellence до момента, когато тя ще бѫде достатъчно силна, за да вземе въ ржцѣтѣ си политическата власть. Да, но не трѣбва да се изпуща изъ прѣдъ видъ, че тази хубава и напълно вѣрна мисъль на Кауцки има само слѣдния смисълъ: агитацията на социалната демокрация трѣбва да има за цѣль пропагандата, както послѣдната има за цѣль първата. Т. е. привлеченитѣ чрѣзъ агитацията подъ знамето на социализма работници не трѣбва да се оставятъ въ положението на «тълпа», въ положението на «маса», която прѣдводителствуватъ съзнателнитѣ, «критически-мислящитѣ» социалистически «герои» и вождове, а трѣбва винаги да бѫдатъ издигани до съзнанието на крайнитѣ цѣли на пролетарската класова борба, до социалистическото съзнание. А такъвъ е именно смисълътъ на гледната точка, която се прокарва, и тукъ, и въ статията ми «Къмъ прѣдстоящия партиенъ конгресъ». Българската социалъ-демократическа партия трѣбва да води усилена и широка политическа агитация врѣдъ наемнитѣ работници: първо, *за да* ги привлече къмъ себе си и да имъ вдъхне съзнание на тѣхнитѣ общи класови интереси и, като прямо слѣдствие отъ това, второ, за да изпълни своята задача на соц.-демократическа партия, състояща въ *воденето* съзнателната класова борба на пролетарията.

Съ това, обаче, що ни прѣдлага др. Х. Н., тази цѣль, която той самъ, като социалъ-демократъ, неизбѣжно сѫщо има прѣдъ очи и прѣслѣдва, не се постига.

III.

Др. Х. Н., въ кн. X на «Ново Врѣме», дава нѣкои допълнения къмъ прѣдишната си статия. Обаче, споредъ мене, тѣ не сж недостатъчни и сж неудовлетворителни. Недостатъчни и неудовлетворителни сж, защото др. Х. Н. ни ги дава въ почти афористична форма, а извѣстно е, че афоризмитѣ не всѣкога сполучливо прѣдаватъ мислитѣ на този, който ги е написалъ. Благодарение на тази *форма*, обясненията на др. Х. Н. се се свършватъ на мѣста съ интересни наистина «елементарни социалистически истини». На нѣкои отъ тѣхъ азъ указвамъ по-долу.

Прѣди всичко, др. Х. Н. съ своята обяснителна статия, на стр. 858 (кн. X на спис.) той много правилно забѣлѣзва, че е искалъ въ своята статия «да *противупостави* нашето разбиране на това на опортюниститѣ», да ни покаже какъ и защо «нашата политическа дѣйность е постепено губѣла своя специфиченъ класовъ пролетарски характеръ». Тази негова цѣль ясно личи и въ обясняваната отъ него статия. Но малко по-надолу, на сжщата 858 стр., той пише: «Класовата политич. борба на социалистическата партия не е възможна върху почвата на недоволството на пропадащата дребна буржуазия, върху основата на нейнитѣ политически искания спрямо държавата». Че тази фраза, както и послѣдующата: «Политическата борба на соц. партия *прѣстава да бѫде класова политическа борба*, когато тя не изхожда отъ класовитѣ интереси на пролетарията» [1]), прѣдставляватъ «еле-

---

[1]) Курсивътъ е на Х. Н.

ментарни социалистически истини», върху това не може да има *абсолютно никакво* съмнѣние. Но не е тамъ въпросътъ.

Туй, което, по моето мнѣние, др. Х. Н. би трѣбвало да «обясни», то е: възможна ли е »класовата полит. борба на социалистическата партия» на почвата на недоволството на *пролетарията*, на *неговитѣ* политически искания спрямо държавата? По този въпросъ нѣкои «обяснения» биха принесли голѣма полза, понеже, ако му се дадѣше утвърдителенъ отговоръ, то др. Х. Н. не би се отнесалъ тъй отрицателно къмъ «политическата агитация» и не би подозрѣлъ своитѣ другари опоненти въ непрѣмѣнно влияние отъ руското соц. движение. Този въпросъ др. Х. Н. като и да не си е задавалъ, което е лесноразбираемо, ако нашето прѣдположение, че той не е *разрѣшилъ* противурѣчието, въ което се движеха болшинството отъ нашитѣ партийни дѣйци, до спора съ «широкитѣ», излѣзе вѣрно.

Друго едно обяснение, което сжщо ме кара да мисля, че моитѣ изводи отъ статията му сж вѣрни, др. Х. Н. ни дава на стр. 859. Тамъ той съобщава: «Социалъ-демократическата *пропаганда*, била тя единична, кружочна, синдикална и пр., отъ самото си начало и въ всичкитѣ си прояви, е *привикване* на наемнитѣ работници къмъ съзнателна класова, т. е. политическа борба». (к. м.) Обаче по моему, тъкмо туй трѣбва да бжде доказано, тъкмо туй не е вѣрно, споредъ мене! Соц. демократическата, както и всѣка друга, пропаганда още не е политическа *борба*. Когато азъ, въ своята стая, убѣждавамъ и привиквамъ, нѣкого да се бори за социализма, да стане членъ на соц. демократическата партия, като му разяснявамъ подробно и научно необходомостьта на таквазъ постжпка, азъ съвсѣмъ още не се боря за възтържествуването политическата диктатура на пролетарията, азъ още не водя политическа, и още по-малко класова политическа борба. Борба политическа има, когато срѣщу мене стои моя политически противникъ. Гдѣ е тукъ противникътъ?

По-нататъкъ. Отъ статията на др. Х. Н. въ 8 и 9 кн. на «Н. В.,» може да се извади заключението, че българскитѣ соц. демократи трѣбва да «пропагандиратъ» отъ начало наемнитѣ работници и само тогазъ да прибѣгватъ до агитацията. По този случай, др. Х. Н. дава сжщо «обяснения», на стр. 859. Той казва: «За да бжде успѣшна агитацията, която и т. н..., особено за да бжде успѣшна агитацията, прѣдизвикана отъ особенитѣ политич. промѣни, тя *необходимо трѣбва да бжде прѣдшествувана отъ пропагандата.*» (к. м.). Кажется, ясно. За да бжде успѣшна, агитацията трѣбва да се прѣдшествува отъ пропагандата. Обаче др. Х. Н. съвсѣмъ не счита това за ясно. Малко по-долу, той заявява: «Който вади такива заключения отъ моята статия, той очевидно грѣши, защото тамъ изрично се казва, че пропагандата *не трѣбва всѣкога да прѣдшествува агитацията*»*!!* (к. м.). Излиза, че е възможна успѣшна агитация и тамъ, гдѣто по-рано е нѣмало пропаганда, т. е. обратното на туй, което «*изрично*» се казва въ статията «По прѣдстоящата партийна дѣйность». Значи «обвинението» е справедливо и умѣстно. Ако, разбира се, др. Х. Н. не поиска да каже, че агитацията безъ прѣдварителна пропаганда е възможна, но не *успѣшната* агитация.

На стр. 861. др. Х. Н. ни напомня туй, което казва, въ postscriptum'а

къмъ статията си въ 8 и 9 кн., за агитацията на социалъ-демократическата партия. Той пише:... Въ агитацията по поводъ на избори и др. важни политически моменти азъ посочихъ на едно отъ най-мощнитѣ срѣдства за затвърдяването класовия пролетарски характеръ на партията, защототo тия моменти сѫ именно най-згоднитѣ за цѣлостното развитие на общитѣ наши политически и економически искания». Прѣкрасно! ще каже всѣки социалъ-демократъ, по никой начинъ това тъй «най-мощно срѣдство» и орѫжие ние не трѣбва да изпущаме. Др. Х. Н. е и тукъ на друго мнѣние. „При все това" той придава «прѣдимно значение за прѣдстоящия периодъ отъ живота» на партията на соц. демократическата пропаганда». Защо? По много причини, навеждани «отъ повечето ни другари и които изискватъ подготвянето на организирани и дисциплинирани въ *социалистическитѣ борби* пролетарии, които ще направятъ възможна и по-успѣшна широката агитация». (к. м.) Въ своя буквалень смисълъ, тия думи ни «обясняватъ», че 1-о социалъ-демократическата агитация, и въобще политическата борба на соц. демокрация, нѣматъ нищо общо, не сѫ «социалистически борби», 2 о че у насъ, при днешнитѣ условия, и при сѫществуването на «причинитѣ», които изискватъ «подготвянето на организирани и дисципнирани... пролетарии»,—широката агитация е невъзможна и 3-о—но тукъ др. Х. Н. ни доказва изрично невѣрностьта на първитѣ двѣ положения — че днесъ у насъ не само е възможна, но *сѫществува* широка агитация, макаръ и не тъй успѣшна, както би била, ако имаше достатъчно количество «организирани и дисциплинирани... пролетарии». И на основание на *таквизъ* доводи се отхвърля на второ планъ «едно отъ най-мощнитѣ срѣдства за затвърдяването на класовия пролетарски характеръ на партията». Др. Х. Н. като че ли счита политическата агитация на нашата партия за необходимо зло, което може всичко да разбърка, ако се води усилено и интенсивно. Поради това, въ сѫщность той ѝ отдѣля толковъ малко мѣсто (избирателни периоди и «важни политически моменти»). Но той вижда зло, въ нея единствено за това, защото за него тя е равнозначуща съ агитацията по селата, по Павликене и Ямболъ.

Съ това свършвамъ. Своето мнѣние върху статията на др. Х. Н. бихъ могалъ да резюмирамъ тъй: др. Х. Н. е искалъ да изтъкне «нѣкои страни» само отъ «прѣдстоящата партия дѣйность», но въ процеса на писанието, главно поради не рѣзкото отграничаване на туй, което е политическата борба на пролетарията сама по себе си, отъ туй, което е тази борба, споредъ старото, широко разпространено схващане, въ прѣдидущия периодъ на соц. демократическия партиенъ животъ, дохожда до резултата, че поставя въпросъ за ограничение на политическата борба, която не може да бѫде приемливо.

Kampfer.

Войводата.

(Расказъ)

Отъ Скиталецъ.

Всѣко лѣто Степка идваше въ селото Безстижевка на гости при дѣда си и баба си или по-право при тѣхния синъ, а неговъ уйчо-Льенка, който, по странната игра на природата, бѣше година по-младъ отъ своя племяникъ. Степка бѣше дванадесеть, Льенка единадесеть години. Тѣ израстнаха заедно отъ най-малка възрасть, бѣха искрени приятели, но при все това често се прѣпираха за палмата на първенството. Степка изискваше отъ Льенка безусловно покорство на основание, че бѣше по голѣмъ отъ уйча си съ цѣла година, че имаше по-високъ ръстъ и се отличаваше съ учеността си, тъй като постояно четѣше вълшебни приказки и пѫтишествия. Льенка имаши прѣдъ очи своето почетно положение на уйча и изискваше почитание. Като обладаваше, впрочемъ, по-мекъ характеръ, почти винаги отстѫпваше отъ своитѣ искания и само рѣдко въ случай на голѣма несправедливость, възставаше противъ деспотизма на своя властолюбивъ племяникъ.

Когато бѣха по-малки, то Степка живѣеше и зимѣ въ Безтижевка, но прѣзъ послѣднитѣ години той отиваше за зимата въ съсѣдното село, шестнадесеть версти далеко отъ Безтижевка, при баща си и се учеше въ училището. Съ Льенка ги съединява възпоменанията за щастливото дѣтинство, когато и двамата бѣха неграмотни, не знаеха училищни грижи и прѣзъ дългитѣ зимни нощи слушеха интереснитѣ бабини приказки: бабата ходѣше въ синъ калчищенъ сукманъ, който отпрѣдѣ до самитѣ поли бѣше украсенъ съ оловени копчета; тя бѣше малка, суха, съ красиво и добро лице, прѣзъ зимнитѣ вечери предѣше безконечна прежда и подъ пѣнието на вратеното разсказваше имъ приказки съ припѣви: тя стоеше прѣдъ борината, която блѣщукаше въ „свѣтилника", въ бѣлата пещь имаше „треска", прѣдъ тъмния прозорецъ на издълбано мѣсто „дъска", въ която бѣ втикнатъ чикъркъ и предѣше, а тѣ стояха на пода до краката ѝ и съ страхъ гледаха на нейната огромна таинствена сѣнка, която се движеше по бѣлата пещь като приемаше най-страни форми, напомнящи по-вече отъ сичко на „баба-яга".

Когато погледваха въ тъмния прозорецъ, то и тамъ имъ се прѣдставѣха разни страхове и цѣлия свѣтъ имъ се струваше населенъ съ чудеса.

Прѣзъ лѣтото сѫщо не се раздѣлѣха и ѣздѣха „съ селенитѣ" по степьта въ врѣме на косидба, женидба и вършене... Степьта ги очароваваше денѣ съ своята ширина, а вечерь съ поетичната си мѫгла, когато на небето блѣсваха звѣздитѣ, а въ степьта — огньоветѣ, и въ острата тишина трептѣше тѫжна пѣсень.

Сичко това до такава степень ги сближи, щото тѣ се обикнаха съ необикновена сила, цѣлата зима тжгуваха единъ за другъ, а когато на пролѣть Степка се явяваше най-послѣ „да селянува“ прѣзъ цѣлото лѣто—то щастието имъ нѣмаше край и тѣ повече не се раздѣлѣха и даже спѣха наедно пригърнати...

Степкиното пристигане съ нетърпение очакваха сжщо и съсѣднитѣ дѣца — Леска, братъ му, по прѣкоръ Овча Муцуна, и много други. Съ пристигането на Степка се започваха такива игри и лудории и такова веселие, което не може нито въ приказки да се разкаже, нито съ перо да се опише.

Степка, като бѣ прочелъ въ училището много нови книги — обявяваше се ту за Козмо Рощинъ, ту за Стенка Разинъ, или пъкъ направо пристигаше подъ името капитанъ Немо или Кука. Найчесто отъ сичко той образуваше отъ своитѣ другари разбойнишка шайка, при което биваше едногласно избиранъ за войвода, уйча си и Овчата Муцуна назначаваше есаули*) и започваше да разбойничи изъ околноститѣ на селото.

А тѣзи околности бѣха много красиви: отъ едната страна село, до самото него се простираха ниви, между които се виеше прашенъ пжть тукъ тамъ засѣнченъ съ самотни голѣми брѣзове. Другата страна на селото се свършваше съ стръмнина, а подъ нея имаше „земя“ — дремлива джбова гора, която Волга всѣка пролѣть заливаше и така прииждаше до самото село. И тогава огромнитѣ листни джбове стояха до поясъ въ вода, а черната рибарска лодка, напълнена съ „разбойницитѣ“, се плъзгаше между тѣхъ, осѣнена съ влажнитѣ клончета, отъ широкитѣ листе блѣстѣше брилянтовата роса и въ видъ на пѣтна златното пролѣтно слънце играеше между тѣхъ.

А когато прѣзъ пролѣтьта Волга се отдръпваше неизвѣстно кждѣ, назадъ, въ своитѣ брѣгове, — ливадата подъ стръмнината се покриваше съ зелено кадифе, а гората обрасваше съ висока сочна трѣва, съ ароматни маргаритки, съ папрати, съ дивъ лукъ, киселецъ и зеленина.

И тѣ бѣгаха прѣзъ ливадата за гората, а тя тържествено шумѣше и звънѣше, опасана съ тѣсничка, но дълбока рѣчица, обраснала въ острица и отъ широкитѣ листе на плаващитѣ растения.

Прѣзъ нея бѣ прѣкаранъ мостъ отъ пърти, насипанъ съ пръсть, надъ моста и надъ цѣлата лжкатушна рѣчица на високия брѣгъ като стѣна стоеше старата гора въ своето раскошно зелено облѣкло. И тя привѣтливо и добродушно шепнѣше нѣщо, като полюляваше широкитѣ си клони, а на върховетѣ ѝ се чернѣеха гнѣздата на гарванитѣ, които по цѣлъ день сприхаво приказваха за нѣщо си на своя птичи езикъ.

Дѣцата отиваха въ гората по безчислено познати тѣмъ пжтеки подъ високитѣ и прохладни сводове на старата гора и отъ върха скачеха на токущо отрѣзанитѣ клони на зеленитѣ пърти.

---

*) Есаулъ = татарска дума, която означава воененъ чинъ — капитанъ.

Тамъ, задъ джбовата „гарванова висота“, имаше „шипкова поляна“, а около нея валчесто „гладко като платно езеро“, окичено съ високи тръстики. Водата на това езеро бѣше розова, чиста като сълза, сладка на вкусъ и така прозрачна, че се виждаше пѣсъчното дъно. И тѣ се кжпѣха въ това езеро, плискаха се съ вода, алмазнитѣ капки блѣстѣха на слънцето и гората се оглашаваше освѣнъ отъ птичето пѣние, виковетѣ на коса и тжжното кукуване на кукувицата, — съ сребриститѣ дѣтски гласове. Послѣ тѣ отиваха понататъкъ, при другитѣ езера и малки блата, дѣто отъ малкото вода оставаха червеи и раци: „разбойницитѣ“ мжтѣха съ боси крака застоялата, топла отъ слънцето, вода и хващаха червеитѣ направо съ ржцѣтѣ си за главитѣ и ги извличаха изъ мжтната вода. А за рацитѣ въткваха ржцѣтѣ си направо въ дупката и съ веселъ смѣхъ изхвърлѣха обитателя на дупката на брѣга. Послѣ се разполагаха на брѣга на езерото, наклаждатъ огънь и варѣха рацитѣ въ котелъ.

Веселъ и свободенъ бѣше горскиятъ животъ на войводата и на неговата шайка, въоржжена отъ главата до краката съ дървени саможрчни оржжия.

Сутринь, щомъ като невидимата кукувица начеваше да оглашава гората съ своето еднообразно кукуване и ласкавато слънце изгрѣеше — цѣлата шайка се отправѣше въ гората и се скиташе тамъ до вечерьта.

Понѣкога обаче тѣ отиваха и въ „джбравата“, която се намираше на стръмнината отъ другата страна на рѣчицата, задъ селото. Това се случваше, когато тамъ се отправѣха дѣвицитѣ да бератъ сини цвѣтове — „кукувишки сълзи“. Тѣзи цвѣтове „разбойницитѣ“ даже ѣдѣха и ги намираха сладки.

А момичетата, всички въ свѣтли пролѣтни облѣкла, съ маниста и огърлици на гърдитѣ, свиваха отъ „кукувишки сълзи“ сини вѣнци, турѣха ги на руситѣ си глави и, като се връщаха тържествено въ селото, — пѣеха пѣсни съ звънливи пискливи гласове.

Дѣцата тоже съ вѣнци „отъ сълзи“, съ подскачане тичаха горѣ изъ сухърлъка, ту като гонѣха пѣющитѣ момичета, ту като слѣдѣха за тѣхъ . . .

Но най-радостниятъ день на пролѣтьта бѣше деньтъ на веселия Иванъ Кръститель: въ това врѣме Волга покриваше гората, дохождаше до самото село и дѣвицитѣ се возѣха на лодки, топѣха въ водата своитѣ вѣнци отъ „кукувичени сълзи“, а тѣхъ стигаха господата и като удрѣха лопатитѣ по водата, обсипваха ги съ сребристи капки. На брѣга се кжпѣха единъ други въ дрѣхи: тукъ имаше много momински викъ и здравъ смѣхъ. По селото бѣгаха съ ведра и насила заливаха тѣзи, които се бѣха скрили. Когато всичко изсъхваше къмъ вечерьта на тоя день отиваха въ избата на слѣпия дѣдо Михей, дѣто започваха да играятъ хоро.

И излизаше дѣдо Михей нисъкъ, силенъ, като джбъ, съ дълга бѣла брада и отдавна вече съ слѣпи очи. Той излизаше съ гусла, поставѣха го на купчината пръсть подъ прозореца на избата

и той, като нагласѣше гуслата, засвирваше съ своитѣ кафапияни вкзелести пръсти и пѣеше за „червеното слънце,“ свѣтлината на което отдавна вече не можеше да види.

Прѣзъ есеньта шайката „разбойници“ се скиташе по харманитѣ, градинитѣ и бахчитѣ, при което крадѣше краставици, слънчогледи, дини и пжпеши съ помощьта на особени изработени закачки и куки. Ако случайно тамъ се намираше пострадалата Долма, която живѣеше тъкмо срѣщу Военкината изба, произлизаше скандалъ по цѣлото село, тъй като Долма обладаваше удивително звънливъ гласъ. Тя ставаше отъ „купчината пръсть“ при своята изба и започваше „да срами“ бабата на Стенка съ това, че и синътъ ѝ, и внукътъ ѝ сж разбойници. А бабата стоеше на своята издигнатина въ винаги синия сукманъ съ оловени копчета и нищо не отговарѣше на Долма. Около бабата страхливо се криеха Стенка и Љенка и, като съчувствуваха на нейната скръбь, даваха ѝ честна дума повече да не „разбойничатъ“, но послѣ забравѣха своето обѣщание и продължаваха разбойничеството.

Късно прѣзъ есеньта, подиръ обирането на хранитѣ, цѣлата „шайка“ се отправѣше „въ нощилията“ да пази стадото коне. Тамъ тѣ живѣеха въ колиби и прѣкарваха нощьта въ гората около тлѣющия огънь.

И тѣзи нощи бѣха тъй красиви съ своята тайнственость, когато гората тананикаше подъ вѣтъра и черната мъгла обличаше беззвѣздното небе, когато само се чуваше отъ врѣме на врѣме цвиленето на конетѣ, лая на бдящитѣ кучета, при това въ черната мъгла като че се виждаха горещи вълчи очи . . . .

Наближаваше такава есень. По нивята отдавна вече покосиха трѣвата и направиха сѣното на купи. Жетвата се свърши, обраха храната отъ полетата, туриха я въ харманитѣ на купчини и я вършеха съ коне.

Въ гората тукъ-тамѣ започнаха да се мѣркатъ като злато пожелтелитѣ листе, озрѣха пълнитѣ гроздове на рябината,*) започна понѣкога да привалява дребенъ есененъ дъждецъ и оми яркочервенитѣ плодове на шипката.

Узрѣха капинитѣ, трънкитѣ . . . По небето все по-често и по-често се носѣха крушумени облаци, слънцето още пó привѣтливо сияеше и цѣлата природа бѣше въ мрачно-замислено настроение.

На „шипковата поляна“ сѣното отдавна бѣше вече струпано на купи и около едина отъ тѣхъ варѣха раци нашитѣ скитници, които се прѣдставѣха, по внушението на Стенка, за „шайка-разбойници“.

Цѣлата шайка стоеше при огъня въ кржгъ и гледаше разпалването му: пламъкътъ бързо обхващаше сухитѣ джбови клончета и ближеше черния котелъ, напълненъ съ вода до върха, отъ дѣто стърчаха почналитѣ вече да червенѣятъ голѣми щипци.

---

*) Сѣверно дърво съ плодъ приличенъ на череша.

„Овчата Муцуна“ старателно раздухваше пламъка и неговото дълго лулесто лице, поразително прилично на овча муцуна, червенѣеше отъ пламъка и напрѣгането. Льенка въ парцалива шубичка, скѫсана шапка, босъ, подтикваше дървата; Аляпа, малъкъ, тлъстъ, съ ленени коси, съ тлъстъ носъ, цѣлъ — „недодѣланъ“ — чупѣше приготвенитѣ клончета, още петь или шесть дѣца сѣдѣха около огъня и се грѣеха слѣдъ ловидбата на раци, а самъ войводата — Стенка, слабо и високо момче съ блѣдно сериозно лице, съ намръщени очи, стоеше при огъня, като се опираше на дълга тояга, която изобразяваше копие, и замислено гледаше въ него.

— Прѣстани да духашъ! — каза той най-послѣ на Овчата Муцуна: — и безъ това гори.

Този послуша, изправи се на колѣнѣ, тури си шапката на върха на главата и отри пота отъ лицето си.

— Изпотихъ се! - каза той и послѣ, като се усмихваше и като направи съ това още повече да прилича на овца, неочаквано извика, като се изправи на единъ кракъ:

— Ехъ, какъ гори! да можехме, дѣца, да запалимъ тази купа? У - у! какъ би запръщѣло!

„Разбойницитѣ“ се засмѣха.

— Три години е пазена! ! — иронически забѣлѣжи Льенка: нима за да я изгоримъ сѫ я косили?

— Да, но ето че то не е наше сѣно! — оправдаваше се Овчета Муцуна, — не е на селянитѣ, а на търговцитѣ!

— Та какво! възрази пакъ Льенка, като подтикваше дървата.

— Какъ какво! а ти не чу ли какво стана сега на събранието?

И „Овчата Муцуна“ съ важность се обърна къмъ цѣлата шайка:

— Търговецътъ сичко отнема отъ насъ: и пазбищата ще ни отнематъ — негова е и горага — негова е и ливадата — къмъ него сичко ще мине! Сега тати се върна отъ събранието — и тъй псува, и тъй псува! Скубачи, говорѣше той, убийци, Господа не познавате!

— Хайде, и ти пъкъ, лъжешъ ти, Овча Муцуна! — зарева шайката: — гората ни е отстѫпена отъ господаря, сто години вече е наша!

— Лъжешъ! -- солидно забѣлѣза Льенка.

— Та попитайте селянитѣ! — горещѣше се Овчата Муцуна: — ей на тъкмо селянитѣ идатъ, ей дѣдо Никита, ей дѣдо Василъ и Спиридонъ Беркутъ е съ тѣхъ!

По пѫтя покрай купата наистина вървѣха трима селяни и спорѣха разпалено за нѣщо, като махаха и удрѣха съ рѫцѣ.

Единътъ отъ тѣхъ, високъ, чернобрадъ — по прѣкоръ Беркутъ*) — смѣшлю и пакостникъ — извика щомъ се изравни съ шайката:

---

*(Опашатъ орѣхъ.

— Дѣца, запалете купата, какво гледате? Кажете, че азъ ви съмъ заповѣдалъ, на васъ нищо не ще направятъ!

И той се смѣеше скършено, като се отдалечаваше заедно съ селянитѣ, а другитѣ разпалено продължаваха спора и викаха помежду си:

— Работата е свършена, рѣши се нашета Безстижевка! гората трѣба да се изсѣче, до като не сж я отнели!

— Та какъ ще стане това? Та какво ще излѣзе отъ това

— С-сѣчи и повече нищо! Ще я раздѣлимъ и ще я изсѣчемъ! И пънъ не ще „му" оставимъ! Нека никой да нѣма! С-сѣчи-и!

Селянитѣ се отдалечиха.

„Овчата Муцуна" тържествено изгледа цѣлата шайка и извади изъ огъня главня.

— Ще я запаля! — каза той.

— Хвърли, не трѣбва! — благоразумно забѣлѣза Льенка.

Но цѣлата шайка зарева:

— Защо да я не запалимъ, когато на насъ нищо не ще ни направятъ! Дѣдо Спиридонъ ни заповѣда!

— Вѣрно! дайте да я подпалимъ, братя! Ето запалва се! И-ихъ! . . .

Мнозина радостно заскачаха.

— Да подпалимъ ли, Степанъ? — викаха на войводата нетърпеливитѣ гласове.

— Не давай! — прошепна уйчо му: — не трѣбва, хайде пъкъ тѣ! бѣда ще си докараме!

Но на самия войвода се понрави тази блѣстяща мисъль.

— Хайде! — разрѣши той.

Есаулътъ „Овчата Муцуна" хвана разпалена главня и прѣмина съ нея около купата съ бързината на маймуна, като тикаше огъня въ сухото сѣно.

Купата се поде отъ сички страни. Малкитѣ пламъчета, като димѣха на тънки струйки, бързо попълзѣха къмъ върха, порастваха и като огнено колело обвиваха цѣлата купа.

Избухна черенъ димъ, между който се извиваха и трептѣха голѣми крилѣ отъ пламъци. Огъньтъ могжщо запѣ и зашумѣ...

Скоро облъкъ отъ черенъ димъ високо се издигна и попълзя надъ гората.

Разбойницитѣ се отдалечиха на извѣстно разстояние отъ пожара и се любуваха на картината.

Изеднъжъ изъ гората се раздадоха звънливи удари на копита и до тѣхъ съ прѣпускане на неосѣдланъ конь се приближи селянинътъ Абрамъ Царевъ, който дежурѣше тоя день отъ пожарната кула. Той бѣше блѣденъ, изплашенъ, безъ шапка и поясъ, босъ..

— Кой запали това?—сърдито завика той, като спре коня си.

Разбойницитѣ отначало се смутиха, но послѣ въ хоръ завикаха:

— Дѣдо Спиридонъ ни заповѣда!

Абрамъ избухна съ отбрана псувня.

Тогава войводата излѣзе напрѣдъ и спокойно каза:

— Азъ я запалихъ.

Селянинътъ искаше да го хване за коситѣ, но като видѣ, колко силно се бѣше разгорѣла купата, какъ блѣстѣщи късове лѣтѣха къмъ другитѣ купи, само злобно заплаши цѣлата тълпа съ юмрукъ и, „до колкото му стигаха силитѣ“, се пусна назадъ.

Когато той се скри по пътя въ селото, разбойницитѣ се изгледаха.

— Ще ни набиятъ! — убѣдително каза уйчото и, като помълча, добави: — а послѣ ще ни пъхнатъ въ каторгата!

— Въ като-орга? — жално започна да вика Леска: — ой, братя, какво ний направихме!

Разхленца се още тозъ-онзи.

— Това сичко ти! — укоряваха „Овчата Муцуна“.

„Овчата Муцуна“ се умири и виновато поглеждаше на другаритѣ.

Тогава войводата удари въ тоягата и сърдито каза:

— Стига сте се упрѣкавали! сички трѣбва да сме наедно! Слушайте, какво азъ намислихъ.

Разбойницитѣ го обиколиха.

— Никого не ще биятъ! вий сички ще казвате, че не сме подпалвали купата, а азъ съмъ я подпалилъ, само азъ, безъ васъ! Азъ ей сега ще избѣгамъ отъ Безстижевка и не ще се върна никога, мене и не ще намѣрятъ! Разбрахте ли?

Лицето на войводата леко се зачерви отъ вълнение, очитѣ му заблѣстѣха... Той се оживи и продължи съ повелителенъ тонъ:

— Хайде, сега живо, уфейкайте въ къщата си по отдѣлно! Та прощавайте, защото азъ вече не ще се върна! Свърши се нашия свободенъ животъ!

— Прощавайте, Степанъ! — печално зарѣва шайката.

Купата се прѣвърна въ исполински жарък огънь, пламъцитѣ се издигаха до небесата и съ червена свѣтлина освѣтяваха хората и малкитѣ разбойници, които живописно стояха на полянката.

Скоро тѣ сички се разбѣгаха.

Прѣдъ тлѣющия огънь остана само войводата, па и неговия уйчо.

— Ти какво? — сурово го попита Степанъ като се готвѣше да тръгне.

Въ очитѣ на Льенка имаше сълзи.

— Степанъ! — каза той, жално, като се хвърли въ неговитѣ обятия и загледа въ сърдититѣ му очи: — Степанъ! кога ще успѣешъ да минешъ петнадесеть версти? ето скоро ще настане нощь!

Степанъ направи нетърпеливо движение.

— Не е врѣме за разсъждаване! — отговори той. — ей-сега Абрамъ ще събере народъ и ще ме хванатъ! Азъ трѣба да избѣгамъ за да спася сички!

— Степанъ!

— Да, — съ важность продължи той: — така трѣба. А ето — той показа съ ръка на пожара — тоже така трѣба! Нека да изсѣкатъ гората, нека да изгорятъ купитѣ! Нека „за тѣхъ“ нищо да не остане! свърши се свободния животъ!

Очитѣ на войводата заблѣстѣха.

Льенка заплака.

— Какъ азъ ще живѣя безъ тебе? — ридающецъ, каза той, като со отпусна на земята и хвана съ ръцѣтѣ си краката на племеника си: — на кого ме оставяшъ?

Сърдцето на Степана се притискаше: острата жалость и любовьта къмъ уйчо му и съзнанието за случилата се бѣда давѣха душата му.

— Нима никога не ще се върнешъ? — плачеше уйчото.

— Никога! — твърдо отговори войводата и добави намръщенъ: — да вървимъ!

Той бързо закрачи. Уйчото покорно слѣдваше подирѣ му.

Тѣ тръгнаха не прѣзъ моста, дѣто можеха да ги задържатъ, а направо се отправиха прѣзъ рѣчицата по отсѣченото дърво.

Тѣ вървѣха мълчеливо. Напрѣдъ увѣрено крачеше Степанъ, като се опираше на дълга тояга, а Льенка съ жалостно лице честѣше слѣдъ него и въздишаше,

Той все още се надѣваше, че ще раздума племяника си и ще се върне, че той, Льенка, ще го моли, и затова не оставаше назадъ.

Когато тѣ достигнаха до възвишението и, като прѣминаха селото, отидоха прѣзъ харманитѣ въ полето, черниятъ димъ на пожара се разтилаше надъ цѣлата гора и медлено пълзѣше къмъ селото.

Настжпи вечерь, слънцето се спущаше задъ гората и освѣтяваше почервѣнелитѣ отъ зловѣща свѣтлина облаци и черния димъ на пожара.

Задъ оградата на селото тѣ се спрѣха.

— Хайде, прощавай! — каза Степанъ на Льенка: — върви си въ село, а азъ ще мина прѣзъ „блатото": по голѣмия пжть още можешъ да стигнешъ дѣда!

— Степанъ! — замоли се отново Льенка: — не ходи, върни се за Бога! менъ ма е жалко до смърть за тебе, ей така като че сърдцето ми се облива съ нѣщо!... Върни се!

Но Степанъ се повърна и тръгна по междуселския пжть.

Льенка бѣгаше подирѣ му и жалко повтарѣше:

— Степанъ... върни се... върни се..

И пакъ острата жалость за Льенка обхващаше суровото сърдце на войводата, и на душата му бѣше тежко и тревожно. Той вървѣше съ бързи крачки, като се опираше съ своята дълга тояга и чуваше какъ отзадѣ му задъ неговитѣ рамѣнѣ по прашния пжть тичаше Льенка, като цапаше съ боси крака.

И когато той се обръщаше, за да каже на Льенка нѣкоя сурова дума, то виждаше неговото умоляще, жалко лице, по което като два широки ручея течеха сълзи и чуваше Льенкиния шепотъ:

— Върни се... върни се..

И отъ този шепотъ и плачъ и неговото сърдце сжщо като че се обливаше съ нѣщо жалко и горещо. И той чувствуваше

вътрѣшно колебание, да се върне ли за да не плаче Льенка, но суровото съзнание на дълга и еднъжъ зетото рѣшение го заставѣха да върви.

И той вървѣше.

За да не се смили, да не умекне и не отстъпи на Льенка, Степанъ рѣши да върви, безъ да се обръща къмъ него и да не отговаря на неговитѣ молби.

А Льенка все плачеше и бѣгаше, като куче, подиръ Степана и жално виеше, като се обливаше съ сълзи:

— Върни се... върни се...

Дълго така вървѣше Степанъ, безъ да се обръща. Дълго Льенка бѣгаше подирѣ му по прашния пъть, като молѣше и найпослѣ замлъкна.

Когато Степанъ слѣдъ дълго се обърна, Льенка вече нигдѣ се не виждаше.

Бѣженецътъ се спрѣ за послѣденъ пъть, погледна съ прощаленъ погледъ на гората и селото, на родното поле и мълчаливо заплаши нѣкого съ тоягата си въ пространството.

Послѣ нахлупи шапката си, повърна и вече, безъ да се огледва, тръгна по извилия се междуселския пъть. Скоро неговата тънка фигура потъна задъ могилата, послѣ отново се появи и найпослѣ съвсѣмъ изчезна, като че се разтвори въ мъглата на есенната нощь, която бърже настъпваше и дрезгаво обхващаше земята.

Прѣвела **Силвия.**

Видоизмѣненията на психическото „азъ“.

Психофизиологически очеркъ.

Възгледитѣ на различнитѣ религии и философски системи върху душата. — Областитѣ на логиката и на опита. – Психологическото „азъ“ като синонимъ на това, що наричаме „душа“. — Психическото „азъ“ като еволюция. — Субектъ и обектъ. — Автономията на психическото „азъ“ у днешнитѣ психолози. – Какво принасятъ хистерията и хипнотизма на психологията.—Три групи видоизмѣнения на психическото „азъ“: раздвояване на личностьта; замѣстване на психическото „азъ“ съ друго; промѣняване на душата. — Елементи, които образуватъ психическото „азъ“. – Общи разсъждения.

I.

Явленията, които всѣка минута наблюдаваме, сѫ и най-тайнственнитѣ. Деньтъ и нощьта; слънцето и звѣздитѣ; животътъ и смъртьта; психическата дѣятелность и феноменитѣ на физическия миръ —не сѫ ли това явленията, които сѫ породили религиозни системи и философски спекулации? Ако днесъ ний, гордитѣ синове на XX в., знаемъ, какъ става деньтъ и обясняваме слънчевитѣ затъмнѣния, —знаемъ ли, какъ се извършватъ психическитѣ процеси, можемъ ли да схванемъ законитѣ на сънътъ? Въ туй отношение

ний не сме отишли ни крачка напрѣдъ отъ съврѣменницитѣ на Вѣдитѣ. Човѣкътъ неможе да остане доволенъ прѣдъ таинственното. И той дири обяснения на нѣщата и явленията. Първобитниятъ човѣкъ, излизайки отъ собствената си природа, изпълва цѣлия свѣтъ съ качества, свойствени нему. Проклетото „защо?“ е удовлетворено. Защо си мърдамъ ржката? — се пита той. Защото искамъ. Защо слънцето изгрѣва? Защо рѣката тече? Защо гърми на небето? — Защото тѣ искатъ или защото нѣкой ги кара да искатъ. И той е доволенъ, както е доволно дѣтето, когато даваме най-невѣроятни отговори на пробудилия се у него разумъ, който се изразява съ вѣчното „защо?“

Субективизираната „воля“ е родена; учението за „причинността“ е извикано да играе първата роля въ всички философски системи отъ Конфуций до Паулзенъ. Въ очитѣ на днешния ученъ причината е просто една обективна и индиферентна идея на послѣдователность или на съсжществуване. Но метафизиката я прѣобръща на една субективна сжщность. И тази субективизирана сжщность ще доде чакъ до насъ подъ най-разнообразни имена: Типъ, Прѣдустановена Хармония, Нѣщо въ себе си, Идея, Воля, Азъ идентично съ не-Азъ, Несъзнателно. . . Всички тѣзи синоними иматъ едно събирателно име — Първа Причина, Богъ. По̀-късно, отъ този фокусъ, който поражда и регулира цѣлата вселена, ще откжснатъ една мъничка частичка, ще ѝ дадатъ тѣзи или онѣзи своиства, ще я поставятъ нѣкждѣ изъ човѣшкото тѣло и ще ѝ дадатъ името Душа, основнитѣ своиства на която сж безплътностьта, недѣлимостьта и непротяжностьта.

Надѣваме се, че читательтъ нѣма да се умори отъ една малка екскурзия изъ областьта на човѣшката мисъль, която си е поставяла въпроса за душата и го е разрѣшавала тъй или инакъ.

Може би, най-поетичната религия, *египетската*, е първата, която е създала една стройна доктрина за душата. Тѣлото на човѣка е свързано съ божествената природа чрѣзъ своя интелектъ (*Ку*), който е свободенъ, блѣстящъ, прозраченъ и когато не е въ тѣлото той се скита по свѣтоветѣ, дѣйствува върху елементитѣ, оплодотворява ги. Когато влѣзе въ човѣшкото тѣло, *Ку* изгубва своя пламъкъ и се обгръща съ една не толкозъ блѣстяща мантия, пакъ отъ божествено произхождение — душата (*Ба*) Послѣдната се съобщава съ материялното тѣло чрѣзъ единъ по̀-низкостоящъ агентъ, духъ (*Ниву*), който вече е въ непосрѣдствена връзка съ тѣлото (*Катъ*). Когато човѣкъ умре, *Ниву* се слива въ *Ба*, кръвьта се съсирва и *Катъ* би се разпадналъ, ако не се балзамираше. *Ку* е безгрѣшенъ. Само *Ба* се явява на сждъ прѣдъ Озириса и още 42 сждии, които натоварватъ *Ку* съ изпълнението на издадената присжда. Праведна ли е душата, или грѣшна — тя свършва съ изчезване: въ първия случай се слива направо въ Бога, въ втория — слѣдъ многовѣковни мжки, тя умира за винаги.

Ний виждаме тука, че върховната душа се отождествява съ огъньтъ. Въ всички ирански и арииски религии, душата има сж-

щия характеръ. Интересна е една химна, която слави Параматма, върховната причина, Богъ-създателя у индийцитѣ. Основнитѣ ѝ мисли сѫ легнали въ основата не само на всички по̀-късни религиозни доктрини за Генезиса, но и въ всички метафизически философски системи.

„Тогава не сѫществуваше ни видимо, ни невидимо. Нѣмаше никакви висоти, никакъвъ въздухъ, никакво небе. Дѣ бѣше тази обвивка? Дѣ лежеше вълна̀та? Дѣ бѣха дълбочинитѣ на въздуха?

„Тогава не сѫществуваше смърть, нито безсмъртие. Нищо не възвѣстяваше ни деньтъ, ни нощьта. Само *Той* дишаше, безъ да произвежда дѫхъ, съдържащъ се самъ въ себе си. Само *Той* сѫществуваше.

„Въ началото, тъмнината бѣ обвита съ тъмнина. Водата неможеше да се движи. Всичко бѣше разбъркано. *Сѫществото* почиваше въ нѣдрата на този хаосъ, и *Великото Всичко* се роди по силата на неговата *милость*.

„Въ началото, любовьта бѣше въ него; и отъ неговото дихание изникна първото сѣме. Мѫдрецитѣ, съ труда на разума си можаха да създадатъ съединението на реалното сѫщество съ мнимото.

„Кой познава нѣщата? Кой може да ги назове? Отъ дѣ идатъ сѫществата? Отъ дѣ е това създание? Кой знае, какъ то сѫществува?“

Мръднала ли е метафизиката една крачка отъ тука?

Произхождението и атрибутитѣ на еврейската и християнската душа, която е сѫщата у всички семитски религии, е позната на читателя.

У Хомеровитѣ гърци, Зевесъ направлява човѣка и го одухотворява съ небесния огънь. Слѣдъ смъртьта на човѣка, душата отива или въ Елисейскитѣ полета, дѣто всичко има едно меланхолично щастие, или въ царството на Тартара, дѣто владѣятъ вѣчни мѫки. Щастливитѣ души сѫ безжизнени сѣнки, безъ паметь, безъ мисъль, безъ говоръ; грѣшнитѣ иматъ паметь и спомена за грѣховетѣ имъ ги измѫчва.

Прѣзъ еманацията на индуситѣ и рационалния деизъмъ на китайцитѣ, нека прѣминемъ къмъ философскитѣ доктрини на душата.

Талесъ (7 в. пр. Хр.) допуска безсмъртието на душата, но заедно съ това той създаде една *двигателна сила* или душа, пръсната въ материята подъ видъ на демони. Такива демони той вижда въ магнита и въ янтара. Неговитѣ ученици, Анаксимандръ, Анаксименъ, Ферецидъ, които образуватъ йонийската материялистическа школа, не се различаватъ много отъ учителя си въ възгледитѣ си за душата. Единиятъ отъ тѣхъ, Анаксимандръ е по̀послѣдователенъ въ материялизма на школата и възвежда първичната, безродова субстанция (apeiron), която има свое специфично и вѣчно движение, като първооснова на физическитѣ и психически явления. А пъкъ Ферецидъ, макаръ и да признава, че единъ отъ четиритѣ елементи, въздуха, е строителната причина на свѣта, но той допуска и единъ духовенъ принципъ, който е независимъ

отъ материята, надъ която той владѣе. Въ туй отношение, той се явява бащата на оня дуализъмъ, който се казва спиритуализъмъ.

Но тази фикция биде тласната до крайнитѣ ѝ логически изводи отъ съврѣменника на ионийската школа, *Ксенофанъ Колафонски* — истинския създатель на нихилизма, познатъ подъ името Идиализъмъ. Водилъ единъ възвишенъ животъ, скиталъ се отъ градъ на градъ, за да се учи, принуденъ на деветдесеть годишна възрасть да пише и продава поеми, за да може да погребва дѣцата си — Ксенофанъ свърши съ пълно отричане на гръцкитѣ богове. „Хората сѫ си създали богове, на които даватъ своитѣ дрѣхи, гласътъ си, формата си... Етиопянитѣ си прѣдставляватъ своитѣ богове черни, тракийцитѣ — съ сини очи и червеникави коси...“ Миналъ прѣзъ всичкитѣ школи на врѣмето си, отричайки религията, той се провиква: „Никой не знае, никой нѣма да знае нищо положително върху боговетѣ и вселенната... *Възгледътъ* управлява всички тѣзи работи.“ Но чопленъ отъ мисъльта да доде до нѣщо вѣроятно, той създава „единъ богъ надъ боговетѣ и хората, и който не прилича на смъртнитѣ ни по тѣло, ни по интелектъ.“ Той е единъ (защото, *ако божествената природа сѫществува*, тя трѣбва да бѫде най-съвършеното, най-могѫщето, най-абсолютното), вѣченъ (защото всичко, което се ражда, умира), неизмѣнимъ, активенъ, нематериялѣнъ (зашото материята постояно се измѣнява). — Рационалистическия монотеизъмъ е създаденъ. По̀-късно, Анаксагоръ, Сократъ, Платонъ, Св. Павелъ, Декартъ, Спиноза, Хегелъ ще повтарятъ само мислитѣ на Ксенофана и ще ги обличатъ въ тази или онази форма.

Почти непосрѣдствено слѣдъ Ксенофана, *Елеадската школа* ще подхване неговото Върховно сѫщество, ще му даде още нѣколко качества, ще го кръсти Сѫщество въ себе си, Едно, Самичко (Идея) и ще формулира идеализъма. Това Едно е реалното — всичко останало е само привидно. Душата не е реална, защото тя е създание на организма: реалното Сѫщество е недѣлимо и неможе да отдѣля отъ себе си частици.

Да споменаваме ли за школата на Питагора, която вижда реалность само въ числото и за която душата е проста една хармония на дефинирани погранични числа? По̀ добрѣ е да се върнемъ къмъ плеядата близки или далечни послѣдователи на ионийската школа.

Тѫжния *Хераклитъ* (срѣдата на 6 в. пр. Хр.), авгора на прочутото „Всичко тече!“, е материалистъ въ ионийски смисълъ, макаръ че за него единствения критерий на истината е Разума. Първичния елементъ, както и душата за него е огъньтъ. Огъньтъ е елемента, който оплодява, оживотворява, той е сѫщо и разрушителния елементъ.

Къмъ него трѣбва да се причисли и бащата на медицината, *Хипократъ*, (5 в.). И за него огъньтъ е единствената субстанция, която строи и организира тѣлата. Животътъ или душата е единъ извънредно ефиренъ, неуловимъ огънь, който е пръснатъ на всѣ-

кѫдѣ. Този огънь, обаче, е материяленъ, а не духовенъ, както по-сетнѣ виталистическата и анимистическата медицински школи тълкуваха елемента на учителя си: Хипократъ бѣше ученикъ на Ионийцитѣ.

Емпидоклъ Сицилийски (5 в.), човѣкъ съ разнообразна ерудиция, законодатель, държавенъ мѫжъ, ученъ, е послѣдователенъ материалистъ, макаръ че нарича земята Плутонъ, разпрята Аресъ, както заповѣдватъ законитѣ на страната му. Той самъ дори се провъзгласява за богъ. Но неговия единственъ богъ е Необходимостьта. Отъ четиритѣ елементи на ионийцитѣ, той прави комбинации два по два — въздуха съ огъня, земята съ водата — и произвежда всичко сѫществующе. Душата споредъ него е едно съединение на крайно тънки материялни атоми, пръснати въ кръвьта и сгѫстявани около сърдцето. Нищо нематериялно той не допуска.

Ионнецътъ по рождение, а до нѣкѫдѣ и по идеи, *Анаксагоръ* (6 в.) се смѣта като основатель на дуалистическия спиритуализъмъ. По вѣрното е, че той е единъ пантеистъ безъ богъ: неговото „Всичко е въ всичко“ е достатъчна илюстрация за това. Той допуска вѣчностьта на материята, редомъ съ която сѫществува единъ другъ вѣченъ принципъ — интелекта (*ноусъ*), който по-късно Хегель ще нарѣче Идея, Шопенхауеръ — Воля, Хартманъ — Несъзнателно. Този Ноусъ е безличенъ, вездѣсѫщъ. Индивидуалната душа е изражение на общия Ноусъ, но е подчинена на условията, въ които живѣятъ организмитѣ. Отъ туй подчинение на материялнитѣ условия излиза неговия пантеизъмъ и неговото невѣрие въ безсмъртието на душата.

Демокритъ е една отъ рѣдкитѣ гигантски фигури дори въ тѣхъ врѣмена, за които Гениятъ не бѣше тъй скѫперникъ. Неговия животъ, който изпълня цѣлия 5 в. пр. Христа, е употрѣбенъ сѣкашъ, да събере абсолютно всички знания на врѣмето. Той пѫтува въ Индия, Персия, Етиопия, Халдея, Египетъ, Велика Гърция въ Италия и отъ всѣкѫдѣ събира материялъ за утоляване на жедната си за знания душа. Зоологията, ботаниката, физиката, математиката, астрономията — на всѣкѫдѣ той се чувствува еднакво у дома си. Аристотель, навѣрно, немалко се е ползувалъ отъ неговитѣ 72 тома, които сѫ се изгубили за насъ. Демокритъ е материалистъ въ ионийскиятъ смисълъ на думата. Движущитѣ се атоми и пустото пространство — това сѫ за него двѣтѣ еднички и необходими условия за сѫществуването на тѣлата и тѣхнитѣ свойства. Атомитѣ сѫ въ вѣчно движение, съ различни ондулации: крѫгли, четвъртити, прѣсичани, съ различна форма: обли, кубически, съ кукички, прави, криви. Комбинирането по различенъ начинъ на атомитѣ дава четиритѣ елементи на школата, и значи всички тѣла и тѣхнитѣ свойства: течнитѣ тѣла и твърдитѣ, минералитѣ и организмитѣ, чувствата и инстинктитѣ. Нищо не може да се свърши съ нищо. Душата е една материялна субстанция и е съградена отъ най-тънкитѣ, най подвижнитѣ, най гладкитѣ атоми на огъня и обитава въ гърдитѣ. Сѣтивнитѣ органи прѣдаватъ на душата обра-

зитѣ на външнитѣ прѣдмети; тѣзи образи сж материялни и прѣдставляватъ нѣщо като калъпи на прѣдметитѣ. Идеитѣ сж комбинации на тѣзи образи (идола). Мисъльта, която е резултатъ отъ отпечатъцитѣ на тѣзи „идола“ върху душата, започва, расте и се свършва заедно съ организма, който я поражда. Човѣшкото „азъ“ и душата се разпадатъ на съставнитѣ си атоми съ смъртьта на тѣлото. Разумътъ е единъ сборъ отъ познанията, които се трупатъ чрѣзъ сѣтивата. Разбира се, че тѣснитѣ рамки на очерка не ни позволяватъ да изложимъ подробно възгледитѣ на Демокрита върху душата, но и отъ тази непълна скица читательтъ вижда, че и днешната наука, слѣдъ 2300 години, като изхвърля буквата на това учение, не е далече отъ неговия духъ.

Едноврѣмено съ Демокрита се появяватъ софиститѣ, които не дадоха нищо ново на човѣшката мисъль, но на които не може да се отрѣче заслугата, че тѣ дадоха едно могжщо оржжие въ ржцѣтѣ на Сократа и Платона — диалектиката. Между софиститѣ има нѣколко ученици на Демокрита (Протагорасъ, Продикосъ, Диагорасъ), които не се отличаватъ много въ ученията си отъ тѣзи на учителя си. Забѣлѣжително е, че и тримата сж издадени отъ писателя на комедии, Аристофана, и осждени за отричане на отечественитѣ богове; отъ тѣхъ вторият умрѣлъ, като Сократа, а другитѣ двама сж избѣгнали отъ Атина, за да не изпиятъ чашата съ утрова...

Крайна противоположность на материялистическитѣ школи прѣдставлява школата, основана отъ Сократа, възвишения животъ на когото и до сега плѣнява човѣчеството. Неговия непосрѣдственъ ученикъ, *Платонъ* (430—347) излага неговитѣ доктрини. Ний нѣма да излагаме моралнитѣ и метафизически учения на първата Академия. За насъ е потрѣбна Платоновата доктрина за душата. Човѣкъ се състои отъ душа и тѣло. Душата си служи съ тѣлото и е нематерияляна. Висшата воля на божеството праща душата въ тѣлото, за да я накара да изкупи стари грѣхове или пъкъ за да я изпита. Душата се състои отъ два елемента: *сжщото* и *другото*: „сжщото е нѣщо божествено, а другото участвува при тѣлесната и дѣлима природа“; тѣзи два елемента сж комбинирани помежду си въ числова хармония, заета отъ Патагорейцитѣ. Душата е една, проста и носи живота и движението. Впрочемъ, другадѣ (Тимея), Платонъ сѣкашъ допуска една безсмъртна душа (интелектъ, разумъ) въ мозъка и двѣ смъртни: куража (страститѣ и чувствата) надъ диафрагмата и апетита или желанието подъ диафрагмата. Безсмъртната душа не се ражда съ дѣтето и се прѣдшедствува отъ куража и апетита. Редомъ съ тѣхъ, Платонъ допуска още единъ елементъ на душата — любовьта, която отъ своя страна се дѣли на двѣ: едната благородна и нераздѣлима отъ разума, която обитава, навѣрно, въ главата („Платоническа любовь“), а другата груба и чувственна и която трѣбва да се намира нѣкждѣ подъ диафрагмата.

Ученикътъ на Платона, *Аристотель* (384—322), бащата на всички науки, основателя на индуктивния методъ на изслѣдването

и познанието, човѣка, когото прѣзъ дълги вѣкове сѫ си присвояявали като родоначалникъ най-разнообразнитѣ философски концепции — отъ католишката теология до атеистическия материялизъмъ на Кабана, — не можеше да не плати данъкъ на учителивитѣ си идеи. Аристотель отрича ионийския материализъмъ и ограничава идеализма на учителя си; той е това, което днесъ биха нарѣкли паралелистически монистъ — терминъ безъ всѣкакво значение. Защото Аристотель допуска реалното сѫществуване на материята (есенция на четиритѣ елементи и на етера), отъ която се поражда всичко, което се движи и на единъ върховенъ принципъ, Първата причина — Неподвижния двигатель, безъ субстанция и безъ форма. Отъ този паралелизъмъ и злѣ обоснованъ дуализъмъ произлизатъ онѣзи нескончаеми спорове на схоластицитѣ, спорове, които и до днесъ не сѫ изгаснали. Ето нѣколко примѣри. Познанието е дѣло на опита и усѣщането; редомъ съ това сѫществува и единъ истински разумъ, който е чуждъ на усѣщането и опита. Психическото „азъ" не е безсмъртно; но всѣки човѣкъ има по една особена душа, която е безсмъртна по самата си сѫщность. Въ подлунния свѣтъ нѣма дѣйствующъ богъ; но той допуска единъ богъ, който дѣйствува и който не е могѫщъ. Движението е вѣчно, но сѫществува единъ първиченъ неподвиженъ двигатель. И т. н. Но за насъ е важна неговата психология. Въ всички живи тѣла Аристотель забѣлѣзва слѣднитѣ качества: хранене, възпроизвеждане, подвижность, усѣщане и разсѫдъкъ. Растенията се хранятъ и размножаватъ: тѣ иматъ *вегетативна душа*. Животнитѣ се движатъ и усѣщатъ; тѣ иматъ освѣнъ първата душа, още двѣ — *локомоторна* и *сензитивна*. Човѣкътъ има още една, четвърта душа, *разумътъ*, който прѣдполага сѫществуването на другитѣ три. — Душата е първата и послѣдната причина и прѣдставлява формата на органическото естествено тѣло. Тя е една дума, която изразява съвокупностьта на човѣшкитѣ способности и въ този смисълъ тя е четворна: нутритивна, локомоторна, сензитивна и рационална. Разумътъ, разсѫдъкътъ, интелектътъ сѣкашъ е откѫснатъ отъ другитѣ психически способности: въображението, усѣщанята, животътъ, паметьта, защото той е вѫтрѣшно чувство, а тѣ — външни и той оперира върху тѣхъ. Душата не се движи отъ само себе си, защото всичко, което се движи, е движено отъ нѣщо. Обаче една часть отъ интелекта (разума) изглежда да прави изключение отъ този законъ, защото въ човѣка сѫществува единъ пасивенъ и унищожимъ интелектъ, сѫдбата на който е свързана съ усѣщанията, и другъ единъ — който е свободенъ, безсмъртенъ, дѣйствующъ и никакъ не е свързанъ съ тѣлото. Послѣдниятъ, активниятъ интелектъ обитава мозъка, тогазъ когато остатъка отъ душата, заедно съ живота, се намира въ гърдитѣ, дѣто е и принципътъ на естественната топлина, която поддържа живота и пасивната душа. Отъ дѣ иде тази активна душа, която не избѣгва да се дѣли на практическа и теоритическа? Не знаемъ. Дѣ отива? Навѣрно въ областьта на първичния неподвиженъ двигатель. Послѣдниятъ има всички

атрибути на Ксенофановия Богъ, както и на всички богове, създадени до сега — неподвиженъ, нематериялёнъ, въплотено дѣйствие (но не движение), безкраенъ, недѣлимъ, прѣдвѣчепъ, безконеченъ, съвършенъ, всеблагъ, всещастливъ. Създателя на логиката не е твърдѣ логиченъ въ създаването на този досущъ безполезенъ — и споредъ неговитѣ дори философски и научни възгледи — неподвиженъ двигатель. Безполезенъ, защото нищо не върши, нито не е вършилъ, нищо не създава. Или не, — той мисли себе си, защото той е мисъль на мисъльта (и нóисисъ тисъ ноисéосъ)...

Слѣдъ Аристотеля неудовлетворената човѣшка мисъль за дълго врѣме, чакъ до Канта и Конта, ще открие жестока борба на метафизиката, подъ егидата на скептицизма, основатель на който смѣтатъ *Пирона* (4 в.). Пиронъ има за единственъ критерий феноменътъ. Задъ него той и школата му не се грижатъ, какво има. Пробабилизъма на новата Академия е разновидность на Пироновия скептицизъмъ, смѣсенъ съ подвижностьта на Платоновата диалектика; Вѣроятното на *Аркезилая* е агрегатъ на Пироновото Относително и на Платоновото Абсолютно. Скептицитѣ и пробабилиститѣ не даватъ никаква оригинална теория за душата.

Школата на *Стоицитѣ*, забѣлѣжителна повече по практическата си нравствена доктрина, внася много малко нѣщо въ областьта на метафизиката. Впрочемъ, единъ отъ ученицитѣ на Зенона, *Хризипъ*, изтъква една доктрина, която въ послѣдньо врѣме виждаме развита до абсурднитѣ си послѣдици у Ничше и Ла Пужъ. Свѣтътъ и човѣкътъ, споредъ Хризипа, сѫ двойни: освѣнъ материята, у тѣхъ има една много тънка нематериялна субстанция, която и рѫководи, и управлява. Тази активна сила е Богъ въ свѣта и Душата въ човѣка. Душата не у всички хора е еднаква. У мѫдрецитѣ тя е свободна и безсмъртна. А пъкъ душитѣ на обикновенитѣ смъртни, щомъ се отдѣлятъ отъ тѣлото, разпадатъ се и се изгубватъ.

Съврѣменникътъ на Аристотеля и Зенона, на основателитѣ на скептицизма и пробабилизма, *Епикуръ* (341—270) е материялистъ и сензуалистъ въ английския смисълъ. Оставяйки на страна абсолютното, което той смѣта скрито въ дъното на една яма, дѣто никога човѣшкия умъ нѣма да го намѣри, Епикуръ се задоволява съ относителното и достѫпното. Ний оставяме на страна тъй злѣ разбранитѣ му учения върху моралътъ, както и неговата физика, която почива върху атомизъма на Демокрита. Въ метафизиката той отхвърля активния Богъ, както и Неподвижния двигатель на своитѣ съврѣменници, защото атомитѣ съ своята форма, съ движенията си, афинитета си сѫ първата и послѣдната причина на всичко. Наистина той не унищожава отечественитѣ богове и полубогове, но имъ отнима всѣкаква съзидателна и управляюща сила и ги оставя да живѣятъ въ пълна свобода, безъ грижа и безъ работа. Своята психология Епикуръ не отдѣля отъ физиологията. Освѣнъ познатитѣ петь усѣти, които въ крайна смѣтка се свеждатъ къмъ осѣзанието, той допуска още едно, вѫтрѣшно, общо усѣщане, кое-

то е именно и душата, която се състои отъ една разрѣдена материя, отъ огънь и въздухъ и пръсната по цѣлото тѣло, защото всичкитѣ части на тѣлото сѫ чувствителни. Около сърдцето тази материя е по-концентрирана и тамъ се намиратъ страхътъ и надѣждата, страститѣ и чувствата, желанието и волята, разума и разсѫдъка. Съ смъртьта на човѣка, тѣлото се разпада на съставнитѣ си елементи, както и душата, която се изгубва, както димътъ се пръска въ въздуха. Лишена отъ органитѣ за усѣщане, тя нѣма вече никакви чувства и сензации, никакъвъ разумъ и воля, защото това сѫ нѣща, които ѝ се прѣдаватъ чрѣзъ нервитѣ отъ усѣщанията. Човѣкътъ, значи, слѣдъ смъртьта си е това, което е било прѣди раждането си — нищо. Безсмъртие на душата не сѫществува; рая е тука, на земята. Отъ тука и произлизатъ неговитѣ морални доктрини.

Ний прѣминаваме александрийскитѣ школи, които отъ концесия на концесия, и съ своя еклектизъмъ и софистики разровиха и разбъркаха възгледитѣ на класическитѣ философи. Отъ неопиронизма, неоплатонизма и неопитагореизма се роди доктрината на Св. Павель и християнската черква, която за дълги вѣкове трѣбваше да задушава всѣка философска и свободна човѣшка мисъль. Гръцкия идеялизъмъ и рационализъмъ, гръцката философия се смѣси съ източнитѣ религии и даде оня невъзможенъ мистически пантеизъмъ, който ний заучваме още тогасъ, когато въ главата ни се породи първия проблѣскъ на любознателностьта и дава отговори на нашитѣ наивни въпроси. Но ако дѣтския умъ се задоволява криво-лѣво отъ християнската метафизика, александрийцитѣ не сѫ могли да не забѣлѣжатъ голѣмитѣ празнини, които се намиратъ въ учението имъ. Какъ да се съгласи пълната неподвижность на Аристотелевия Двигатель съ дѣйствието му върху материята? Какъ да се хармониратъ абсолютното Едно на Платона съ сѫществуването на многото? Питагоръ се явява на помощь съ своитѣ числови формули. Източнитѣ религии сѫщо си прѣдлагатъ услугитѣ. Богъ ще има три състояния, три субстанциални форми: Единството или Абсолютното, Волята или Нѣщото въ себе си, Душата или подвижния двигатель (Богъ-Отецъ, Богъ-Слово и Св. Духъ).. Атрибутитѣ и бѫдащитѣ патила на християнската душа сѫ познати на читателя.

Съ възтържествуването на Християнството философската и научната мисъль млъкватъ за дълги вѣкове. Отцитѣ на черквата отъ първитѣ вѣкове се впускатъ въ теоритически спорове повече съ цѣль да осигурятъ свѣтското владичество на религията. И тя достигна това. Човѣшкия духъ биде осѫденъ на неподвижность. А тамъ, дѣто този духъ се опитваше да се освободи, Черквата даваше послѣдната дума въ спора на най-учения докторъ въ него врѣме... джелата. Десетина вѣка ний не виждаме нищо ново въ метафизиката на християнскитѣ народи. Трѣбваше да доде владичеството на Сарацинитѣ въ Испания, за да влѣе една свѣжа струя въ мъртвилото на срѣднитѣ вѣкове.

Еврейскитѣ и арабскитѣ философи прѣнесоха въ Европа Аристотеля и дадоха храна на схоластицитѣ за цѣли вѣкове. Между арабскитѣ учени, заслужва да се спомене *Авероесъ* (12 в. сл. Хр.), коментаторъ на Аристотеля и една отъ най-великитѣ фигури на врѣмето си. Рационалистъ и дуалистъ въ гръцкия смисълъ на думата, Авероесъ отрича създанието и капризната воля на Бога и не допуска безсмъртието на душата. Въ свѣта има два реални елементи: материята и Разума. Цѣльта на живота е да идентифицира пасивния, индивидуалния, материялния Разумъ — душата — съ активния, универсалния, нематериялния, вѣчния Разумъ — Бога. Туй идентифициране става още прѣзъ живота на човѣка, когато една часть отъ душата му става съвършена и се слива съ активния духъ. А отъ останалата часть отъ душата извѣстенъ откхслекъ отива въ поколѣнието, а остатъка умира заедно съ тѣлото.

Въ врѣмето на Авероеса схоластиката благополучно цъвтѣше. Малко по́-късно единъ черковенъ отецъ, *Св. Тома Аквинатски* допуска единъ сензуалистически елементъ въ психологията. Душата е безсмъртна, е троелична и една въ сѫщото врѣме: тя има три различни свойства — разсѫдъкъ, чувствителность и хранене. Идеитѣ не сѫ вродени, а сѫ образи, създадени отъ въображението, които се запазватъ чрѣзъ паметьта.

Схоластиката до 15 в., почти до Възраждането, е единствения и неограниченъ владѣтель на европейския умъ. Клѣтия Аристотель се коментира и поправя до неузнаваемость. Единъ отъ по́-чиститѣ перипатетици на това врѣме, *Помпонаций*, отхвърляйки външната страна на черквата, осмѣлява се и да се усъмни въ безсмъртието на душата, по примѣра на Аристотеля. Той приема сѫществуването на активния разумъ. Индивидуалната душа е тѣсно свързана съ тѣлото: тя може да достигне общото чрѣзъ частното; нейната мисъль и въображение сѫ продуктъ на сѣтивата и тя дѣйствува чрѣзъ тѣлеснитѣ части, чрѣзъ кръвьта и чрѣзъ жизненитѣ духове. „Никоя часть отъ човѣшкия духъ не може нищо да направи и не може да живѣе, ако не дѣйствува чрѣзъ тѣлото.“ И въ този смисълъ душата е смъртна.

Шестнадесетия вѣкъ, който открива новитѣ вѣкове, е арена на борба между всички дотогавашни философки системи. Той е и епохата на великитѣ астрономически, географически и научни открития. Човѣшкия умъ се разбужда и първата му работа е да погледне съ съмнѣние на всички минали метафизически системи. Всичкитѣ французски скептици — Рабьеле, Монтень, Шаронъ, живѣятъ въ течението на 16 в. Рационалистическия пантеизъмъ на Бруно и Кампанелла разклатиха метафизиката на католицизма, както Реформацията подкопа свѣтското му влияние. Научнитѣ открития тласнаха човѣшката култура напрѣдъ.

Скептицитѣ отъ 16 в. се съмняватъ въ реалното сѫществуване на спиритуалистическата душа. Материялистътъ Ванини отрича просто всѣкаква душа.

Краятъ на 16 и началото на 17 в. видѣ двама велики революционери — Беконъ и Декартъ, — които, неудовлетворени отъ всичко дотогавашно, осмѣлиха се да направятъ tabula rasa отъ всичко минало и да начертаятъ пжтя, по който трѣбва да върви човѣшката култура. Единия основава науката, другия — философията. Не бива да се забравя, че Галилей и Торичели, Коперникъ и Кеплеръ, Харвей (Harvey) и Фанъ Хелмонтъ (Van Helmont) бѣха почти съврѣменници на Бекона и Декарта, които познаваха тѣхнитѣ велики открития.

Беконъ, който се занимаваше въ областьта на точнитѣ науки и който улови силата и значението на опита и индукцията, не се произнася положително върху метафизическата сжщность на душата. Но *Декартъ*, отличния математикъ и анатомъ, физиологъ и физикъ не можеше да не се спре върху нея. Него го смѣтатъ материялистъ, при всичко че математическия мистицизъмъ не е чуждъ за него. Не бѣше ли той, който слѣдъ дълги чертания и изчисления постави душата въ една жлѣза въ мозъка, защото тя била симетрично разположена отъ всички части на този органъ? Но редомъ съ това, въ съчиненията му се срѣщатъ пасажи, които, сѣкашъ, сж написани отъ днешенъ физиологъ. „Всичкитѣ функции, които азъ приписахъ на тази машина (тѣлото), каквито сж храненето, туптенето на сърдцето и артериитѣ, храненето и ра́стенето на отдѣлнитѣ части на тѣлото, дишането, будното състояние и сънътъ; перцепцията на свѣтлината, звукътъ, мирисътъ, вкусътъ, топлината и другитѣ своиства на сѣтивнитѣ органи; впечатлението на идеитѣ върху органътъ на общото сѣтиво и въображението (мозъкътъ); задържането или отпечатването на тѣзи идеи въ паметьта; и най-сетнѣ вънншнитѣ движения на всички тѣлесни части, които слѣдватъ тъй точно било акциитѣ на обектитѣ, които влияятъ на сѣтивата, било движенията на страститѣ и впечатленията, които се срѣщатъ въ паметьта; — азъ искамъ, казвамъ, да разберете, че тѣзи функции произлизатъ досущъ естествено отъ простото разположение на тия органи, ни повече, ни по-малко отъ това, което правятъ движенията на единъ часовникъ или какъвто и да е автоматъ, дѣто тѣхнитѣ движения сж изражение на движенията на колелата. Тъй че въ тази машина (човѣка) нѣма нужда да се допуска нѣкаква вегетативна или сензитивна душа, нито пъкъ другъ нѣкакъвъ принципъ на движението и на животъ, освѣнъ кръвьта и нейнитѣ екстракти, които се движатъ отъ топлината на огъньтъ, що гори непрѣкжснато въ неговото сърдце". (Formation du foetus). Въ книгата, отъ дѣто правимъ тази извадка, както и въ Les animaux machines, Декартъ почти повтаря доктринитѣ на Епикура и, безъ да иска, унищожава всѣкаква душа — материялна или нематериялна. Би помислилъ човѣкъ, че слѣдъ своя механизъмъ Декартъ нѣма защо да измисля двѣ субстанции — материялна-протяжна и мислова-непротяжна. Но не; неговата метафизика не го напуска дори и тогазъ, когато се отдава всецѣло на опита, или по-добрѣ за него експеримента

е срѣдство за достигане на метафизическитѣ сѫщности. Така, въ едно писмо той пише: „Сега азъ анатомизирамъ мозъцитѣ на различни животни, за да обясня, *въ какво се състои* въображението, паметьта...“ Декартовата душа, впрочемъ, не обхваща всички онѣзи проявления, които ний наричаме психически. Усѣщанията, страститѣ, паметьта, съотношенията между движенията и нервнитѣ раздразнения — свойства, които се срѣщатъ еднакво у животнитѣ, както и у човѣка — Декартъ обяснява съ своята механика и ги подчинява на своята протяжна субстанция. Но въ човѣка, освѣнъ протяжната, сѫществува и непротяжна или мислова субстанция, която управлява мисъльта, разсѫдъка, волята — своиства, принадлежащи само на човѣка и които образуватъ душата. И, разбира се, съ тази мисъль — душа трѣбва да има и единъ Богъ, какъвто Декартъ приема и му дава неограничена свобода.

Впрѣки своя дуализъмъ, Декартъ имà грамадно значение за съврѣменницитѣ си и за близкитѣ поколѣния. Споровет̀ѣ върху възгледитѣ на учителя бѣха безкрайни Единъ отъ неговитѣ приятели, *Гасенди* (1592—1655), приятель на Галилей и защитникъ на неговото учение, противникъ на Декарта, първия ученикъ на Бекона, прѣдшественника на Локе и основателя на модерната сензуалистическа школа, както го нарича единъ историкъ на философията — се отдѣли отъ Декарта и стана единъ отъ най-сериознитѣ му противници. Гасенди е убѣденъ атомистъ, сензуалистъ и материялистъ и възкръси философията на Епикура, макаръ и прѣзъ цѣлия си животъ да носи калугерското расо. Но критикувайки рационализма на Декарта, той не отива много далече отъ неговия дуализъмъ. Отхвърляйки неговата мисъль-душа, той измисля вродената душа; събаряйки всесвободния Богъ, той въздига Вселенната-богъ.

Съврѣменника и приятеля на Гасенди, *Хобсъ* (1588—1679) отиде до тамъ, дѣто не можа да иде Гасенди. Сътрудникъ на Бекона, той не можеше да не бѫде реалистъ. Неговата философия е дедукция на знанията, добити по индуктивенъ пѫть. Сѫществуватъ само тѣлата съ свойствата си. Богъ и неговитѣ атрибути сѫ изключени отъ областьта на философията, както и духоветѣ и душата — „пусти образи, съ които може да се занимава теологията и сънътъ“. Психическитѣ способности на човѣка произлизатъ отъ сензацията (усѣтъ), която допира външнитѣ прѣдмѣти и вѫтрѣшната дѣйность чрѣзъ движението. Или усѣщането, прѣдадено на мозъка, ослабено и натрупано въ видъ на въображение и паметь, се прѣработва и координира въ разсѫдъка и произвежда понятията и концепциитѣ; и въ този случай усѣщането е изворъ на разума и разсѫдъка, който извлича науката и мѫдростьта отъ опита Или пъкъ усѣщането, придружено съ удоволствие и мѫка, прѣпратено отъ мозъка въ сърдцето, поражда чувството, което съдържа афекциитѣ и страститѣ, заедно съ нравственитѣ и общественитѣ идеи.

Сѐ още прѣзъ този 16 в. ний виждаме изгрѣването на още една свѣтла личность, *Спиноза* (1632—1677), бащата на Лесингъ и Гйоте, на Хегель и Шопенхауеръ, както и на всички свободомислящи. Неговата етика е тъй симпатична, както и живота му. Но неговата монистическа философия е пропита изцѣло съ метафизиката на съврѣменницитѣ му. Има четири степени на перцепцията: вѣрването въ непровѣрени разкази, неопрѣдѣления опитъ, дискурсивния разумъ или познаването на отношенията и най-сетнѣ интуитивния разумъ или прѣкото познаване на сѫщноститѣ, на истинскитѣ причини. Опитътъ дава това, което е; логиката дава това, което трѣбва да бѫде; а това послѣдното само има реално сѫществуване. Излизайки отъ този необоснованъ принципъ, Спиноза съгражда мировия механизъмъ. Реално сѫществувание има само субстанцията, защото само съвършеното нѣщо е първата работа на интуитивния разумъ. „Сѫщностьта на субстанцията е да се развива непрѣменно чрѣзъ една безкрайность въ безкрайни атрибути, които се *видоизмѣняватъ* до безкрайность". Отъ тѣзи безкрайни атрибути интуитивния разумъ познава само двѣ: пространството и мисъльта. Субстанцията и нейнитѣ атрибути, видоизмѣняващитѣ се крайни и безкрайни състояния на тѣзи атрибути на субстанцията, единството и различието — всичко това образува едно нѣщо; това нѣщо е Богъ. Тѣлото и душата сѫ двѣ състояния на субстанцията, едното на атрибута-пространството, другата на атрибута-мисъль. Душата е една мисъль на Бога. Човѣшката душа е идеята на тѣлото, идея, съставена отъ много идеи, както тѣлото е съставено отъ много молекули. Интелектътъ е идея, разгледана като прѣдставление; волята е идея, разгледана като желание. Отъ тука, разбира се, иде мисъльта за безсмъртието на душата. „Въ човѣшката душа има нѣщо вѣчно. Ний чувствуваме, че сме вѣчни".

Другъ дуалистъ съ пантеистическа окраска отъ него врѣме се явява *Лайбницъ* (1648—1716). Въ началото той е номиналистъ въ александрийския смисълъ на думата, т. е. въ общитѣ термини, като богъ, душа, чувство и т. н., той не вижда никаква реалность, а просто едни имена, термини. Но подъ влиянието на своитѣ математически спекулации той се привиква да олицетворява тѣзи общи думи и имъ дава реално сѫществуване, т. е. прѣминава къмъ лагера на „реалиститѣ". Той приема въ общи черти Декартовата философия, но него го плаши неговия фатализъмъ. Туй не му побърква да създаде една метафизическа сѫщность — *силата*. Механически може да се обясни движението на етера, привличането, еластичностьта (Нютонъ бѣ далъ вече своя великъ законъ за гравидацията), но послѣдната граница на всѣко движение е *силата*, която е първоначално съобщена на творението, сила, която е навсѣкѫдѣ, но която именно защото се намира въ всѣко тѣло, е различно разпрѣдѣлена и ограничена; тази сила и нейната разнообразность сѫ неразлѫчни съ всѣка субстанция, била тя тѣлесна или духовна". Редомъ съ тази първична сила, Лайбницъ из-

мисля първични сили, снабдени съ оригинално дѣйствие и формирующи субстанциитѣ; сетнѣ нѣкакви атоми безъ материя или метафизически точки и най-сетнѣ нематериялни принципи на тѣлата. Тѣзи метафизически точки сѫ прочутитѣ *монади* на Лайбница. Монадитѣ сѫ различни по качество, но прости, ненарушими, макаръ и да сѫ подложени на измѣнения; измѣменията се дължатъ на тѣхнитѣ апетити, желания, и отъ измѣненията се пораждатъ перцепциитѣ. Монадитѣ биватъ груби, сърдчени, слѣпи, интелигентни, макаръ и да сѫ нематериялни. Споредъ природата си, тѣ оставатъ като душа или ставатъ тѣло. Животнитѣ иматъ прости души, а човѣшката душа притежава въ вродено състояние необходимитѣ истини. Самъ Богъ е една монада безъ тѣло, която се продължава споредъ силата на потрѣбното. Отъ тука прочутата негова прѣдустановена хармония, която прави всичко, за да свърже тѣлото и душата и да управлява тѣхнитѣ дѣйствия. Отъ Прѣдустановената хармония до мухамеданския фатализъмъ крачката е досущъ малка.

Малебраншъ, съврѣменникъ почти на Декарта, Спиноза, Лайбница и Фенелона, комбинира тѣхнитѣ учения въ една досущъ не оргинална доктрина. Богъ е реалната причина на всичко. Созданията сѫ случайни причини на феноменитѣ, които Богъ произвежда чрѣзъ тѣхъ. Божията намѣса е непрѣкѫсната (Декартъ). Човѣкъ се състои отъ тѣло и душа, но между тѣхъ нѣма никакво взаимнодѣйствие; само Богъ свързва тѣхната дѣятелность (Лайбницъ). Душата се съобщава съ тѣлото и Бога; нейната природа я кара да се стреми винаги къмъ съвършеното сѫщество (Спиноза) и цѣльта ѝ е да се отдѣли отъ тѣлото (Християнство).

Да оставимъ за малко европейския континентъ и да идемъ срѣдъ хладнитѣ и разсѫдливи обитатели на Британскитѣ острови. Па и врѣме е вече да побързаме, защото комай прѣминахме границитѣ на очерка си.

(*Слѣдва*)

Едрата индустрия въ България.

Всички помнятъ, че прѣди 2-3 години въпросътъ, индустрия или земледѣлие, бѣше поставенъ на разискване отъ компетентнитѣ наши еконимисти, резултатъ на което сж двата реферата четени въ економическото дружество отъ г. г. Данаиловъ и Ябланскѝ. По-късно излѣзе отъ печатъ и книгата на нашия другарь Д. Благоевъ *„Индустрия или Земледѣлие“*, която третираше въпроса au fond и за която нашитѣ буржуазни економисти не казаха нито една дума въ печата. Приятелитѣ на една Земледѣлческа България имаха и иматъ въ лицето на г. Ябланскѝ, бившъ кметъ, сега депутатъ и банкеринъ, единъ отъ най-горѣщитѣ защитници, който въ реферата си: *„Каква трѣбва да бжде економическата политика на България“*, четенъ на 5 и 12 Януарий 1901 год., осжди на загинване българската индустрия и намѣри спасението на пропадающия български селянинъ въ земледѣлието и само въ земледѣлието.

Разбира се, той не отричаше, че земледѣлието пропада, но когато искаме да обясни причинитѣ, испадна въ онова положение, въ което изпадатъ обикновено ония, които искатъ и вълка да бждеситъ и агнето цѣло.... Ето какъ, напримѣръ, г. Ябланскѝ обясняваше прѣдъ пълната съ слушатели аудитория, защо земледѣлието пропада и селянитѣ оставатъ обеземлени *):

„Партизанството направи нашитѣ селяни да бездѣлничатъ по цѣли дни изъ механитѣ и прѣкарватъ врѣмето си въ разисквания на политическо-партизански въпроси. Голѣма ще бжде заслугата на онова правителство, което ще изцѣри земледѣлцитѣ отъ онова голѣмо нещастие и замѣни партизанскитѣ дружинки съ сдружаванията отъ економически характеръ“. Колкото и да бжде голѣмо нашето уважение къмъ тия, които боравятъ у насъ съ економически въпроси, не можемъ да простимъ такава една нелѣпость, когато се касае до въпроса да се обясни економическото развитие на дадена страна. Ний ще видимъ по натагъкъ, какъ въпрѣки желанието на г. Ябланскѝ и C-ie економическото развитие на България наложи, въ разстояние само на нѣколко години, своитѣ закони, които сж общи за всички страни и народи.

По на друго мнѣние по сжщия въпросъ е г. Данаиловъ, професора при Вишето училище. Ако се сжди по това, което е написалъ до днесъ, както и по реферата, който по онова врѣме чете въ сжщото дружество, може да се заключи, че на въпроса: *има ли почва за индустрия и у насъ?* — той дава положителенъ отговоръ. Но колкото и убѣдителенъ да бѣше тогава Г. Данаиловъ въ своята аргументация въ полза на тезата, която защищаваше, нему липсваха ония положителни данни, съ които той не можеше

---

*) Вижъ реферата на г-на Ябланскѝ, печатанъ въ Економическото списание отъ 1901 г., книжка 4 и 5, стр. 246.

да си послужи — тѣ не сѫществуваха тогава — и съ които ний днесъ разполагаме.

Нашитѣ буржуазни економисти — по чия сила не знаемъ — опровергаватъ това сѫщото, което сами се силятъ да докажатъ, а тукъ е именно несъстоятелността на тѣхното економическо „вѣрую“. За да не отиваме по-нататъкъ, ний ще посочимъ на *Закона за насърдчение на мѣстната индустрия*, утвърденъ на 20 декемврий 1894 г.

Законътъ за насърдчение на мѣстната индустрия е дѣло на Министерството на Търговията и Земледѣлието; той е написанъ и зглобенъ отъ това именно учреждение, по-личнитѣ прѣдставители на което сѫ най-ожесточенитѣ партизани на «Земледѣлческа България“.

Както се види отъ самото заглавие на закона, неговото прѣдназначение е да насърдчава, да присажда, ако щѣте, индустриализмъ и то едрия, по начини и условия, които ще изброимъ по-надолу.

Така например, членъ 1 отъ закона алинея 1 гласи:

„Всѣки, който въ растояние на 10 години отъ издаванието на този законъ, отвори фабрика за произвеждание нѣкоя отъ долуизброенитѣ стоки, ще се ползува отъ прѣдвиденитѣ въ тоя законъ улеснения, ако фабриката му е снабдена съ усъвършенствувани срѣдства за работа и ако той е турилъ въ нея единъ капиталъ отъ 25,000 лева, или употрѣбява двадесеть работника наймалко“. Кои собствено фабрики иматъ право да се ползуватъ, е казано въ чл. 2:

«Стокитѣ, които фабрикитѣ трѣбва да произвождатъ, за да иматъ право на улеснение, сѫ слѣдующитѣ:

а) Прежди, платове и платнени издѣлия отъ памукъ, коприна, ленъ и конопи, върви и вѫжа;

б) Стеаринови свѣщи;

в) Фаянсови сѫдове, пещи, кюнци, огнеупорни тухли;

г) Стъкла за прозорци, чаши, бутилки и пр.;

д) Захаръ, хартийно вещество (?) и всѣкакъвъ видъ книги;

е) Коля;

ж) Произведения на химическата индустрия;

з) Кибритъ и туткалъ и

и) Произведения на минната и металургическата индустрия; желѣзни и други метални издѣлия отъ мѣстни метали; циментъ и хидравлическа варь“.

Цитирахме цѣлия втори членъ, за да се види, колко несистематически сѫ распрѣдѣлени индустриитѣ и какъ сѫ изпуснати изъ прѣдъ видъ други много важни и нужни за страната ни. Впрочемъ, до колкото знаемъ, въпросниятъ законъ при съставянието му не е билъ прѣдметъ на грижливи и всестранни проучвания, а просто на просто една компилация отъ романския законъ по сѫщата материя.

Прѣди да видиме, до колко тоя законъ е оправдалъ надѣждитѣ на законодателя и съставителитѣ му, при всичката непълнота на който фабричнитѣ заведения не прѣставатъ да растатъ, нека посочимъ на улесненията, които той дава на тия, които отговарятъ на условията, прѣдвидени въ чл. 1.

а) Освобождаватъ се, въ растояние на 15 год., слѣдъ отварянието имъ, отъ даждията емлякъ и патентовъ налогъ;

б) Освобождаватъ се отъ гербовъ сборъ контрактитѣ, които би се сключили за основаванието на фабриката, както и акциитѣ, които би се издали за сѫщата цѣль;

в) машинитѣ и тѣхнитѣ части, които се донасятъ отъ странство за основаванието и поддържанието на фабриката, се освобождаватъ отъ мито и се прѣнасятъ по държавнитѣ желѣзници съ 35 % отстѫпка отъ сѫществующитѣ тарифи;

г) Суровитѣ материяли, които сѫ нуждни на фабриката и които не би се намѣрили въ страната или не би ги имало доста, се освобождаватъ отъ мито и се прѣнасятъ съ 35 % отстѫпка по държавнитѣ желѣзници.

Не всички сурови материали обаче се отпущатъ безъ мито; числото имъ възлиза най-много до 300 и то прѣдимно тия, които по самото си естество не могатъ да вирѣятъ и се произвеждатъ въ България. Ако се сѫди по вноса на тия материяли отъ 1898 г. до 1903, трѣбва да се заключи, че броя на фабричнитѣ заведения расте толкова по-бърже, колкото повече се увеличава и вноса на материялитѣ. Така, за годинитѣ 1898 и 1899 общата сума на освободенитѣ отъ мито сурови материали възлиза на 471,730 л. прѣзъ 1900 г. на 343,349 л., а прѣзъ 1902 и 1903 — на 400,0000 л.

Както се вижда отъ изброенитѣ по-горѣ четири точки, държавата принася голѣми жертви въ „олтаря“ на индустрията, която гонятъ отъ вратата, а вкарватъ прѣзъ прозорцитѣ . . При такива улеснения отъ страна на държавата, може да бѫде чудно за нѣкои, защо много индустриялни прѣдприятия пропадатъ още въ самия си зародишъ. Споредъ насъ, това се длъжи главно на двѣ причини: 1) на търговскитѣ договори и митническитѣ тарифи, които не сѫ въ състояние да въспратъ вънкашната конкуренция и 2) на неопитностьта на нашитѣ капиталисти — фабриканти да пласиратъ капиталитѣ си въ доходни прѣдприятия.

Да дадемъ *точни* статистически данни за всичкитѣ индустриялни заведения у насъ, малки и голѣми, — не можемъ за сега, ще спомѣнемъ само, че отъ освобождението до 1901 г. броя на всички индустриялни заведения, въ това число и работилницитѣ, които законътъ за насърдчение на мѣстната индустрия изключва, е билъ *приблизително четиристотинъ и четиридесеть*, въ които е пласирано капиталъ отъ 50,000.000 лева. Впрочемъ, нашата цѣль бѣше да кажемъ нѣщо за едрата индустрия, за тия фабрични заведения, които иматъ вложени най-малко 25 хиляди л. капиталъ или 20 работника.

Днесъ у насъ сѫществуватъ такива тъкмо четиридесеть и два вида индустрии; до прѣди петь години тѣ не сѫ надминавали числото двайсеть. За по-нагледно тукъ ще дадемъ една сравнителна таблица съ обозначение на видоветѣ индустрии, количеството на капиталитѣ, които сѫ вложени въ тѣхъ и числото на работницитѣ.

	Фабрики за	Основани до 1894 г. число	Основани до 1894 г. капиталъ въ хиляди	Основани до 1894 г. работници	Основани слѣдъ 1894 г. число	Основани слѣдъ 1894 г. капиталъ въ хиляди	Основани слѣдъ 1894 г. работници	Забѣлѣжка
1	Кожи	3	215	150	4	775	127	Тия данни се отнасятъ отъ 1894 до 1900 г. и ний виждаме, че въ растояние само на 6 години, сирѣчь отъ 1894 до 1900 г. числото на фабричнитѣ заведения се е увеличило съ 28, а числото на работницитѣ съ 1678.
2	Сукна и шаеци	25	4,609	1,416	1	110	40	
3	Спиртъ	6	1,055	64	3	830	71	
4	Бира	12	2,081	288	4	355	60	
5	Сапунъ	4	200	75	1	45	15	
6	Керамически издѣлия	4	996	210	5	1,760	460	
7	Желѣзни издѣлия	3	220	70	1	40	4	
8	Патрони и гилзи	—	—	—	1	22	27	
9	Мебели	2	140	30	2	300	75	
10	Килими	2	120	386	—	—	—	
11	Цигарени книги	1	60	45	—	—	—	
12	Коприна	1	100	160	—	—	—	
13	Памучни издѣлия	—	—	—	1	1,200	450	
14	Плетене чорапи и пр.	1	15	25	—	—	—	
15	Бояднсванне платна	1	10	32	1	10	30	
16	Спиртни питиета	6	325	51	—	—	—	
17	Захарь	—	—	—	1	3,000	300	
18	Кибритъ	—	—	—	1	300	—	
19	Химич. произведения	—	—	—	1	50	12	
20	Мукави	—	—	—	1	30	7	
	Всичко:	71	10,850	3,007	28	8,827	1,678	

Нека видимъ сега, какво е положението днесъ на всичкитѣ фабрични заведения, за да види читательтъ нагледно развитието и ръста на българската индустрия и слѣдъ това да направи заключенията си.

Нѣмаме на рѫцѣ свѣдения за числото на работницитѣ и вложенитѣ капитали, но като сеземе подъ внимание, че най-малкиятъ капиталъ е 25,000 л. и най-малкото число работници 20, ще можемъ по аналогия да направимъ *приблизителни* изчисления. Нека при това се не изпуща изъ прѣдъ видъ едно нѣщо: че въ извѣстни индустрии, като памучната фабрика въ Варна, дружеството „Източни Килими“ въ Панагюрище, дружеството „Конопъ“ и пр. разполагатъ съ по 200—300 работника и работнички.

№	Фабрики за	Колко такива	№	Фабрики за	Колко такива	Забѣлѣжка
1	Албуминъ и консерви	1	23	Кожухарски издѣлия	1	Дървенъ материалъ и дървени издѣлия, както и кожи и кожухарски издѣлия, сж двѣ различни индустрии.
2	Барутъ	2	24	Мебели	3	
3	Бира	18	25	Мукави и хартия	3	
4	Боядисване платна	5	26	Ленени и конопени платна	1	
5	Брашно	17	27	Огнеупорни тухли	2	
6	Вакса	1	28	Оловни, цинкови и медни руди	1	
7	Вино	1				
8	Вѫжарски издѣлия	2	29	Оризъ	2	
9	Вълнени издѣлия	24	30	Оцетъ*)	1	
10	Гайтанъ	3	31	Памучни платна	1	
11	Глинени издѣлия	4	32	Плетачници за фланели, чорапи и пр.	8	
12	Дървенъ материалъ	4				
13	Дървени издѣлия	1	33	Прежди	1	
14	Електрич. освѣтление	1	34	Рапицено масло	2	
15	Желѣзни издѣлия	6	35	Розово масло	2	
16	Камени вѫглища	3	36	Сапунъ	10	
17	Килими	4	37	Сирене и масло	1	
18	Кибритъ	1	38	Спиртъ	7	
1	Коприна	1	39	Столарски издѣлия	1	
20	Кожи	12	40	Сусамово масло	3	
21	Коля	1	41	Хидравлическа варь	1	
22	Консерви	1	42	Химически произведения	1	

Всичко 42 вида индустрии и 165 фабрични заведения. До 1894 г. 14 вида индустрии и 71 фабрични заведения, до 1900 г. 15 вида индустри и 99 фабрични заведения (гледай първата таблица) и отъ 1900 г. до днесъ 42 вида индустрии и 165 фабрични заведения.

И тъй въ растояние само на три години числото на фабричнитѣ заведения се увеличило съ 66, словомъ шейсеть и шесть фабрични заведения.

За читателитѣ на „Ново Врѣме", обичаме да вѣрваме, че е важно да знаятъ още, какъ сж разпрѣдѣлени тия фабрични заведения, какви и колко фабрични центрове има въ България и гдѣ имено едрата индрустрия има най-добра почва да вирѣе. Затова ний даваме долното разпрѣдѣление по окрѫзи.

Бургазки окрѫгъ[1]) *2*, Варненски — *8*, Видински — *4*, Вратчански — *3*, Пловдивски — *26*, Плѣвенски — *5*, Русенски — *18*, Софийски — *37*, Сливенски — *18*, Ст. Загорски — *3*, Севлиевски—*20*, Силистренски — *2*, Търновски — *10*, Хасковски — *1*, Ловчански — *1*, Шумненски — *6*, Кюстендилски — *1*.

Ще рѣче, най-голѣми индустриални центрове сж: *Софийскиятъ*, *Пловдивскиятъ*, *Севлиевскиятъ*, *Руссенскиятъ* и *Сливенскиятъ*. Както видѣхме, отъ начало *Законътъ за насърдчение на мѣстната индустрия* е категориченъ: той дава право на облаги само подъ из-

*) Фабриката за оцетъ на Д-ръ Червенъ-Ивановъ произвежда и *подпалки*.

[1]) Числото показва броя на фабрикитѣ. — Обикновено фабричнитѣ заве-амиратъ въ по-голѣмитѣ градове на окрѫга.

мѣстни условия и държи смѣтка само на изброенитѣ по-горѣ фабрични заведения. За другитѣ, които иматъ пласирани по-малко отъ 20,000 л. капиталъ, той не иска и да знае, а тѣ сѫ стотини; само въ района на Софийската Търговско-Индустриална камара има около 400—500, 108 отъ които сѫ столарски работилници. И този гигантски успѣхъ на едрата индустрия у насъ се прояви при сѫществуванието на единъ законъ, въ който сѫ прѣдвидени *само нѣколко клонове* въ производството.

Всичко това, което изложихме до тукъ, е една плесница за домораслитѣ наши економисти и единъ протестъ противъ алчната българска буржуазна класа, която не дава да се помѣне ни дума за експлоатираното младо работничество. Що за социализмъ и за социалистическа партия, се провикватъ тѣ! България е земледѣлческа страна, у насъ нѣма работници! . . . . Да, работници нѣма въ кабинета на г. Ябпански и компания, но поразходете се изъ прашнитѣ и влажни работилници, надникнете въ задушнитѣ тютюнени фабрики и слѣдъ това теоритизирайте грубата дѣйствителность.

И ако днесъ капиталиститѣ у насъ се надпрѣварватъ прѣзъ глава да отварятъ фабрики и трупатъ богатства, знаятъ въ сѫщото врѣме, че именно сега е най-удобния моментъ; всрѣдъ аларма-та, която се дига около въпроса: *има ли почва за индустрия у насъ или не*, тѣ бързо пълнятъ своитѣ бездънни кесии и въ тоя разгаръ, въ това надпрѣпускание, кой по-скоро да забогатѣе, разбира се, че на въпроса: *има ли работници и работнически нужди*, тѣ съ едно подигание на глава отговарятъ — нѣма! Кой трѣбва да имъ докаже противното?

Здраво организираното и сплотено българско работничество.

Д-ръ С.

Кантъ и Марксъ.[1]

Отъ Францъ Мерингъ.

Баналнитѣ юбилейни тържества, които станаха въ послѣдно врѣме по случай стогодишнината отъ смъртьта на Канта, заглъхнаха вечъ отдавна. Впрочемъ, ние не искаме да отрѣчемъ, че въ тѣхното безсъдържателно еднообразие имаше нѣщо утѣшително. Обстоятелството, че всѣки отъ юбилейнитѣ оратори и писатели празднуваше въ Канта нѣщо особено: единътъ — философа на атеизма, другиятъ — философа на протестанството, трети — философа на социализма, четвърти — въплотената и реална мисъль, пети — краля въ царството на духоветѣ и пр.

[1]) Даваме мѣсто на тази статия по поводъ на стогодишнината отъ смъртьта на Канта. Отъ слѣдната книга ще започнемъ да помѣстваме статиитѣ на „Ортодокса" изъ „Заря": „Защо не искаме да се повърнемъ къмъ Канта".   Б. Р.

и пр., показва, че възвръщането къмъ Канта нѣма никаква логическа основа. Да сравнимъ всичко туй съ юбилейнитѣ рѣчи и статии отъ 1862 г., по случай стогодишнината отъ раждането на Фихте: тогава, може би, за да укажатъ на крайнитѣ точки отъ развитието, излизаха отъ Ласаль и Трайтчке и въ това се отражаваше, въ основни черти, цѣлния образъ на Фихте. Съ това се показа, че тогава спомена за Фихте бѣше още прѣсенъ въ паметьта на обществото, когато тъкмо противоположното явление при юбилея на Канта сѫщо тъй очебиюще доказа, че Кантъ за настоящето и неговитѣ проблеми нѣма никакво значение.

Ние бихме се на драго сърдце задоволили съ този фактъ, ако за възвеличението на Канта не бѣха си послужили съ Карла Марксъ. И то именно въ този смисълъ, че съчиненията на Канта не сѫ могли никога да проявятъ напълно своето дѣйствие върху обществото, но сѫ били прѣслѣдвани и унищожавани отъ реакцията на деветнадес. столѣтие. Слѣдъ туй настѫпва царството на тъмнината и слѣпото, на една съ „идеи“ блѣстяща философия на историята, до като Карлъ Марксъ тръгналъ отъ ново по пѫтя на великата класическа традиция, която единствена води къмъ истинската наука. До името на Kant неволно се изпрѣчва това на Marx, и величественото равнозвучие на двѣтѣ имена било символътъ на връзката. Но ние знаемъ вече сигурно, че отличителния бѣлѣгъ на единъ кантианецъ е фактическата неспособность да разбере историческитѣ отношения и въ този смисълъ ние не можемъ даже да отрѣчемъ, че току-що скицираната историческа конструкция съдържа зрънце отъ реална истина. Несъмнѣно имената на Marx и Kant се състоятъ отъ гласната „а“ и отъ по три безгласни, което може би въ мирътъ на трансценденталната идеология значи „величествено равнозвучие“.

Но ние не можемъ да се съгласимъ съ такъвъ панегирикъ, защото за подобно разбиране историята самия Марксъ е много добъръ и маниерътъ, Фихте и Хегелъ да се смѣтатъ за „мъртви кучета“, никакъ не би билъ по вкуса му. Ний оставяме безъ внимание негативната полемика и се ограничаваме съ позитивната доказателность на фактитѣ: 1-во, че историческата и революционна дѣятелность на Канта стана една съ туй плодотворна, че слѣдъ нея дойде „дивата игра на тъмнината и слѣпотата“, „царството на една съ «идеи» блѣстяща философия на историята“, че слѣдователно врѫзката между Кантъ и Марксъ е създадена отъ тази „дива игра“, но не чрѣзъ туй, че Марксъ въ противоположность на „дивата игра“ е влѣзълъ въ традициитѣ на Канта; 2-ро, че традициитѣ на Канта, до колкото сѫ могли да се проявятъ безъ „дивата игра“, сѫ могли да създадатъ само най-отчаяното филистерство, и 3-то, че неокантианството, което се опитва да затули Маркса съ Канта или Канта съ Маркса, макаръ този опитъ да е прѣдприетъ съ

най-благородни намѣрения, не може да има никакво друго послѣдствие, освѣнъ отново да затъмни съ такъвъ голѣмъ трудъ достигната ясность въ историческитѣ задачи на рабтническата класа.

I

Кантъ, слѣдъ като разруши догматичната философия, не си разчисти окончително смѣткитѣ съ религията. Ний знаемъ по-скоро, какъ той прѣпоржчваше на правителствата своята критика на разума като срѣдство да се запази религията въ народа. До извѣстна степень той помиряваше мисъльта съ битието, за да ги раздѣли за винаги съ „нѣщото само по себѣ". До като Спиноза и слѣдъ него Гйоте, Хердеръ и Лесингъ изпразднѝха окончателно понятието за бога, като подъ богъ разбираха единството на всичко сжщестующе, законносъобразностьта на всичко ставаще, единството на духътъ и природата, Кантъ съ цѣлата си философска сериозность запази християнския дуализмъ, слѣдъ като раздѣли чистия отъ практическия разумъ, емпиричния отъ духовния свѣтъ. Скудоумното духовенство на християнската черква съумѣ да се сприятели доста добрѣ съ Канта, така, напр., хермезианитѣ отъ католишката, рационалиститѣ и по-късно ритшлианцитѣ отъ протестанската черква.

Както въ религията, така и въ политиката. Ако въ стогодишния юбилей Кантъ се празднува сжщо и като философъ на либерализма, то туй може да има само този смисълъ, че въ Канта се вижда като прототипъ двуличието на нѣмския либерализъмъ отъ миналото столѣтие. Французкото просвѣщение е минало само съ общи фрази, но въ практическата си дѣятелность не се вижда ни слѣда отъ него. На измжченото човѣчество, което си търсѣше правата, Кантъ най-безмилостно указваше на длъжноститѣ, прѣди всичко, на вѣрно поданство, вѣрность и готовность къмъ високото мѣсто. Съврѣменитѣ му класови противорѣчия той не докосна даже тамъ, гдѣто отъ гледището на буржуазната революция тѣ можаха и по силата на историческото развитие трѣбваше да бждатъ отстранени. Ако казватъ — въ юбилейскитѣ празднества на Канта и туй твърдение не остана забравено — че той трѣбвало да прави прѣдъ цензурата голѣми отстжпки и е билъ принуденъ силно да ограничи разрушающата си мисъль, то съ туй му се прави лоша услуга, като за пасивъ на съвѣстьта му оставятъ туй, което една справедлива присжда би отдала само на историческата ограниченость на неговитѣ познавателни способности. Французскитѣ просвѣтители и нѣмскитѣ философи чакъ до младия Марксъ писаха сжщо подъ цензура, и много отъ тѣхъ, Волтеръ, Фихте, младия Марксъ бѣха много по-жестоко прѣслѣдвани отъ колкото Кантъ.

И само опитътъ да се прикрие двуличието на Канта създаде „играта на тъмното и слѣпото". Фихте мислѣше, като вѣ-

ренъ ученикъ на Канта, да свърши начертаното дѣло; като острани «нѣщото само по себѣ», като мислителна несъобразность (Denk-Unding), обърна критическия идеализъмъ въ субективенъ и по такъвъ начинъ създаде свѣта отъ човѣшката мисъль. „Нѣщата се създаватъ само чрѣзъ нашето азъ; нищо не става, но всичко се върши (es giebt kein Sein, sondern nur Handeln); моралната воля е единствената реалность". Върху Азъ и не — Азъ на Фихте сѫ се сипали безчислени остроумия, на които Фихте самъ отговори съ признанието, че неговата научна теория не е нищо друго освѣнъ вѫтрѣшния стимулъ на собствения му животъ, изразенъ въ мировъзрѣние; защото „каква философия ще изберешъ, зависи отъ туй, какъвъ човѣкъ си". Както съ обстоятелството, че Кантъ никога не излизаше изъ филистерската си кожа, се обяснява цѣлата философска система на Канта, така въ послѣдня инстанция ще си обяснимъ философскитѣ възгледи на пролетария Фихте, тъй като той бѣше отъ главата до петитѣ революционеръ. Той провъзгласи рѣшително и откровено атеизма и правото на революция, която Кантъ отричаше; той разбра националната идея, за която Кантъ не бѣше сънувалъ; той не правѣше разлика между граждани и другари, но като призвание на нѣмцитѣ смѣташе създаването на истинско царство на правото, царство основано на равенството на всичко, което носи човѣшки образъ.

Както духътъ на Канта търсѣше храната си въ естественитѣ науки, така и духътъ на Фихте я търсѣше въ историческитѣ. И както историческия животъ на народитѣ бѣше за Канта загадка съ седемь печата, така бѣше той за Фихте отворена книга. Той съумѣ да повдигне кантовата теологическа етика на историческа височина; учението за радикалната злоба на човѣшката природа обърна въ учение, че злобата расте пропорционално съ общественото положение. Той мислѣше, че волята на дявола иска подчинение на народа подъ князетѣ; волята на бога само го допуска, за да можемъ се освободи. И когато Кантъ, слѣдъ покоряванието на Кенигсбергъ отъ русскитѣ варвари, се яви прѣдъ царицата и я молѣше за покровителство, а Фихте, когато Берлинъ бѣше завладѣнъ отъ наслѣдницитѣ на френската революция, съ своитѣ пламени рѣчи къмъ нѣмската нация заглушаваше френскитѣ барабани.

Кантъ още отъ рано се отказа отъ ученика си, слѣдъ което Фихте нарѣче майстора „тричетвърта глава", човѣкъ който не знае да свърши туй, което е започналъ. Въ всѣки случай, ако Фихте изтика Канта, то послѣдния бѣше жертва не на реакцията, а на революцията. Фихте упражняваше вълшебно влияние върху тогавашната младежь, още по-вече че той бѣше много добъръ ораторъ. И при все туй единъ отъ неговитѣ слушатели заяви: назадъ къмъ Канта! и смѣта философията на Фихте за „вѣтърничаво самохвалство" („Windbeutelei"). Той се нарича Артуръ Шопенхауеръ и стана „истинския и вѣр-

ния наслѣдникъ" на Канта. Даже като старецъ той гордо заявяваше: какъ може моя *квиетизъмъ* да се идентифицира съ *дѣятелностьта* на Фихте, *дѣятелность*, която може да се екземплицира съ оногози, който, скачайки, се удря съ петитѣ по задницата. Освѣнъ туй едничко изключение, тогавашната младежь, се гордѣеше съ гордия революционеръ Фихте, и Кантъ въ всѣки случай слѣзе отъ сцената.

Фихте умрѣ въ 1814 г. отъ лазаретна трѣска и отъ туй врѣме се започва самодержавието на Хегеля въ областьта на философията, което самодержавие може да се смѣта чакъ до 1835 г. При този режимъ Кантъ падаше все по-вече и по-вече въ забвение, така че единъ тогавашенъ историкъ на нѣмската философия можеше да каже, че Кантъ занимава само нѣколко селски свѣщеници и учители. Бѣше ли Хегель «глупецъ и слѣпецъ», неговата философия бѣше ли «дива игра на слѣпото»? Туй благосклонно положение прѣдполага, че многочислената генерация отъ философски глави, които изникнаха въ Германия прѣзъ десетилѣтията слѣдъ Ватерло, изпъкна изведнъжъ, ако може тъй да се каже, като изъ лудница. Тѣ всичкитѣ, като студенти, а още по-вече като доценти на философията, като че ли сѫ имали Канта, тъй да се каже, въ джеба си и необръщайки никакво внимание на този чистъ и истински източникъ на познанието, сѫ се опоявали отъ празднатa идеология. Цѣлото туй прѣдположение се разпада, щомъ се погледне на него съ изискуемата сериозность.

Историческата сѫщность на работата е по-скоро тази, че врѣмето, на което кантовата философия бѣше отпечатъкъ и то въ всички главни черти, се мина, вслѣдствие на което и кантовата философия за поколѣнието отъ 1815—1835 г. бѣше вече остарѣла. Съврѣменото поколѣние бѣше съучастникъ въ едно велико обществено прѣобразуване и погледна на свѣта съ други очи. По-скроменъ отъ Канта или поне отъ неговитѣ почитатели, Хегель не прѣдяви претенциитѣ на „вѣченъ" мислитель, но неговата философия не бѣше нищо друго освѣнъ неговата епоха, схваната въ мисли. Отъ туй произхожда и историческия характеръ на неговото учение. Какъ той започна отъ Фихте и какъ отъ субективния идеализъмъ на послѣдния създаде абсолютната идея, а отъ плодотворната му мисъль—своя диалектически методъ, не може и не е нуждно да се простираме на дълго. На кѫсо — Хегель съ своята историческа диалектика покори много области на мисъльта и съ принципа на развитието оплоди историческата наука тъй, както кантовата философия не можеше да направи. Ако се допремъ до най-близката область и сравнимъ хегелевата история на философията съ забѣлѣжкитѣ, които Кантъ е правилъ върху прѣдшественицитѣ си въ своитѣ съчинения, ще видимъ веднага, кой е «празенъ» и „слѣпъ", Кантъ или Хегель.

Въ всѣки случай процъвтяването на хегелйовата филосо-

фия бѣше врѣме на политическа и социална реакция. Така консервативната ѝ страна взема прѣдимство, до като икономическото развитие на Германия направи пѫть на революционната ѝ страна. Благодарение на историческата ѝ диалектика за младохегелиянцитѣ бѣше леко да направятъ това, което просвѣтителитѣ и Кантъ не можеха: унищожение на религията. Но заедно съ религията се разруши и самата идеалистическа философия, която, слѣдъ като помиряваше духътъ съ природата, разглеждаше послѣднитѣ като нѣща отдѣлни и различни едно отъ друго. Лудвигъ Фоербахъ се прости окончателно не само съ абсолютната идея на Хегеля и съ Фихтевото Азъ, но и съ кантовото „нѣщо само по себѣ", като каза: „каквото ние, които сме часть отъ природата, кажемъ за нея, казва го при послѣдня смѣтка природата сама за себе си, и слѣд., макаръ и човѣшки вѣрно, човѣшки обективно, туй е обективно, вѣрно казано отъ самата природа, защото съ и чрѣзъ човѣшката натура се изказва природата". Излѣзълъ отъ естественонаучния материялизъмъ, Марксъ обоснова своя исторично-наученъ материялизъмъ, той създаде *историческия* материализъмъ, като въ сѫщото врѣме спаси отъ нѣмския идеализъмъ туй, което бѣше негово истинско прѣдимство надъ френския материялизъмъ.

История Марксъ учеше отъ Хегеля, но не отъ Канта и то благодарение на обстоятелството, че Марксъ, както и всѣки смъртенъ въобще, малко история можеше да научи отъ Канта.

II.

Не само Фихте и Хегель бѣха духовнитѣ наслѣдници на Канта, но сѫщо Шилеръ и Шопенхауеръ — съ тъзи обаче разлика, че послѣднитѣ навлѣзоха въ най-отчаено филистерство, когато първитѣ, благодарение «дивата игра на тъмнината и слѣпотата», достигнаха до най-високото стѫпало на познанието, което до сега е достигнато.

Ние споменахме вече за Кантовата естетика като за една отъ неговитѣ безсмъртни дѣла. Както тя бѣше изворъ изъ класическата нѣмска поезия, така тя подѣйствува обратно върху сѫщата поезия, а най-много върху Шилера, който счупи революционнитѣ си рогове отъ съпротивлението на тѫпия свѣтъ и прѣхвъркна отъ нѣмското филистерство въ идеалния миръ на Канта: отъ земната къмъ небесната нищета, както подигравателно казва Марксъ.

По-убѣденъ и риториченъ защитникъ отъ Шилера философията на Канта не можеше да намѣри така лесно. Шилеръ бѣше достатъчно философъ, за да я разбере, и поетъ, за да я прѣдстави поетично. И наистина, ако Кантъ за своята философия казва, че тя не иска да даде основания за това, което става, а „закони за туй, което трѣбва да стане, макаръ то никога да не става", то тази философия никадѣ не бѣше тъй на

мѣстото си, отколкото въ поезията. Както и да е, широкото разпространение на кантовата философия въ срѣдата на «образованитѣ граждани» чрѣзъ Шилера имаше само туй важно послѣдствие, че закова филиститѣ още повече въ тѣхното филистерство, създаде прѣдрасждака, съ който филиститѣ и днесъ не сж се простили. именно че философския идеализъмъ е вѣра въ морални и обществени идеали, философския материализъмъ обаче е пиене, чувствено и плътно удоволствие, и всѣки гражданинъ, който си има свои идеали, трѣбва да знае да се постави надъ хора като Дарвинъ и Хекель, Марксъ и Фоербахъ. Кантовия дуализъмъ и тука не може да прѣскочи християнския, а се яви като негово продължение или по-право като неговъ прѣводъ отъ феодалния въ буржуазния текстъ. Той не казваше на бѣднитѣ, както ортодоксалния попъ, че на небето царува човѣкоподобенъ господъ, който въ задпрѣдѣлния животъ ще ги възнагради за всичкитѣ имъ земни страдания, но казваше: бѣднитѣ трѣбва да се прѣнесатъ въ «царството на сѣнкитѣ», въ «царството на идеалитѣ», за да забравятъ цѣлата земна мизерия". Въ хубавитѣ шилерови стихове туй е прѣдадено извънрѣдно възвишено:

Между наслада и душевенъ покой
Остава човѣку салъ лошия изборъ....
Искате ли на земята съ боговетѣ да сте равни,
Да бждете свободни въ царството на смъртьта,
Не вкусвайте плодоветѣ изъ нейната градина,
Нека погледа отъ сиянието се задоволи,
На наслаждението прѣходна е радостьта
А на желанието полѣта бърже спрете.*)

Колкото честно да бѣше за сърдцето на поета, обаче отъ тази мждрость на практика се роди безвкусната проза, съ която капиталистическия експлоататоръ се скрива задъ „душевния покой" на работницитѣ, ако тѣ помислятъ за „чувствена наслада" чрѣзъ скратявание работното врѣме и повишение надницата.

По-инакъ, отколкото Шилеръ, Шопенхауеръ редуцира кантована философия до гледището на нѣмския филистеръ. Ние споменахме вече онази фраза, съ която той прокарваше разликата между своята философия и тъзи на Фихте и тука лѣжи рѣшающиятъ пунктъ. Като философъ той може да се поста-

---

*) Zwischen Sinnenglück und Seelenfriede
Bleibt dem Menschen nur die bange Wahl...
Wollt ihr schon auf Erden Göttern gleichen,
Frei sein in des Todes Reichen,
Brechet nicht von seines Gartens Frucht.
An dem Scheine mag der Blick sich weiden,
Des Genusses wandelbare Freuden
Rächet schleunig der Begierde Flucht.

ви до Канта и Фихте. Въ областьта на естетиката той бѣше по-достоенъ наслѣдникъ на Канта, отколкото Фихте. Той освободи кантовата философия отъ единъ доста тежъкъ баласть, като изхвърли изъ нея цѣлата етика заедно съ бога, безсмъртието на душата и свободата на волята. Той прѣдстави кантовата теория на познанието по-кѫсо, по-ясно и по-нагледно, отколкото самъ Кантъ. Нѣщо по-вече: Фихте и Шопенхауеръ излѣзоха отъ сѫщото гледище, като въздигнаха волята до нѣщото само по себѣ. Даже нѣкои твърдѣха, че Шопенхауеръ съ волята е плагиралъ Фихте. Между туй това е отъ малко значение, защото възгледитѣ на Фихте и Шопенхауеръ върху волята сѫ далече колкото земята отъ небето. За Фихте волята е единствената реалность, революционния принципъ, който по пѫтя на историческото развитие туря началото на истинското царство на правото, основано на равенството на всичко, което носи човѣшки образъ; за Шопенхауера волята е безсъзнателенъ и естественъ стимулъ, източникъ на вѣчната грижа, мѫчение и безпокойствие, който обаче запаля въ човѣка свѣтлината на познанието и ако тази свѣтлина на познанието въ особено надарени натури ясно свѣти, тогава изпѫква цѣлата мерзость на естествения стимулъ (Naturtrieb), която се наддѣлява само чрѣзъ пълно отрицание, чрѣзъ онзи квиетизъмъ, който Шопенхауеръ поставя като отличителна черта на неговата философия. Въ пълно противорѣчие съ Фихте, Шопенхауеръ осѫди „историческото философствуване", като го сравни съ човѣка, който, тичайки, се бие съ петитѣ по задницата. И колкото по-вече се развиваше, «Шопенхауеръ бѣснѣеше», така че комплиментитѣ му по адресса на «вѣтърничавото самохвалство» на Фихте сѫ още ласки въ сравнение съ неизчерпаемитѣ яростни избухвания къмъ «мерзкия патронъ»; «дързкия, глупости дрънкащия шарлатанъ» Хегель.

Въ продължение на едно поколѣние никой въ Германия не се безпокоеше вече за туй. Нѣмската буржуазия би била наистина луда, ако тя още опоена отъ боевото настроение на своето историческо призвание, се откаже отъ богаството на историческия миръ, който Хегель ѝ бѣше открилъ и се оттегли въ будистското нищо на Шопенхауера. Чакъ когато буржуазията не сполучи съ своята революция и падна въ съвсѣмъ неисторически махмурлукъ, шопенхауеровата философия стана обичния молитвеникъ на нейната жизнена мѫдрость.

Не трѣбва да ни разбиратъ тъй, като че ли ние правимъ Канта отговоренъ за философията на Шопенхауера. Разбира се, че Шопенхауеръ излѣзе отъ Канта, но попадна въ блатото, когато Фихте съумѣ да намѣри нагорѣ стремящата се исторически улица. Ние искаме да кажемъ само слѣдующето: Ако Фихте и Хегель се смѣтатъ за «слѣпци и диванета», които сѫ играли играта на «тъмнината и слѣпото»; то като остатъкъ на

кантианството не може да се смѣта Марксъ и революционния пролетариятъ, но Шопенхауеръ и прѣдмартенския филистеръ, който искаше да почива.

III.

Ако хвърлимъ най-сетнѣ единъ погледъ върху неокантианството, ще видимъ, че по обективното си сѫщество то не е нищо друго освѣнъ единъ опитъ да събори историческия материялизъмъ. Ние изрично казваме, по своето обективно сѫщество, защото ние на драго сърдце ще признаемъ, че неговитѣ послѣдователи иматъ много благородни пориви и страдатъ само отъ липса на историческо разбирание, което оцѣнявашъ, ако го имашъ, но което никога не можешъ схвана, ако го нѣмашъ.

Отъ тази липса страдаше сѫщо най-стария и най-значителния неокантиянецъ, Ф. А. Ланге, и то въ една класическа, даже трагическа форма. Високообразованъ, богатъ съ познания и човѣкъ съ силна воля и голѣми заслуги за работническата класа, написа едно научно съчинение върху научния материялизъмъ и се вдълбочи въ изучванието научнитѣ съчинения на нѣмския социализъмъ, безъ да подозре даже за сѫществуванието на историческия материялизъмъ, а камо ли да вкуси отъ есенцията му. Ако той го познаваше поне, щѣше да се прости съ вулгарния материялизъмъ на Бюхнера и Молешота; но понеже историческиятъ материялизъмъ му остана чуждъ, той се върна къмъ Канта, безъ да може да се прости съ Бюхнера и Молешота.

Ланге се отказа отъ «цѣлата практическа философия» на Канта, като «прѣходна и измѣнлива часть» и запази само кантовата теория на познанието. Съ «нѣщото само по себѣ» той се блъскаше като срѣдневѣковенъ схоластикъ. Срѣщу Молешота той полемизираше: «ако червей, бръмбаръ, човѣкъ и ангелъ разглеждатъ едно дърво, то четири дървета ли сѫ туй? Туй сѫ четири прѣдставления за едно дърво, по всѣка вѣроятность различни едно отъ друго, но тѣ се отнасятъ къмъ единъ и сѫщъ прѣдметъ, за който всѣко отдѣлно сѫщество не знае и не може да знае, какъ е той самъ по себѣ създаденъ, защото всѣко отъ тѣхъ познава само своето прѣдставление за прѣдмета». Съ туй Ланге не можа да се противопостави и на вулгарния материялизъмъ на Молешота, а само се мобилизира срѣщу критиката на чистия разумъ. Едно свойство само по себѣ е просто една несъобразностъ на езика (Sprech-Unding), както и нѣщото само по себѣ е мислителна несъобразность (Denk-Unding). Всѣко нѣщо, било червей или бръмбаръ, е създадено за нѣкого или за нѣщо, а щомъ е тъй, то прѣстава да бѫде нѣщо само по себѣ. Щомъ нашитѣ прѣдставления за дървото се съгласяватъ съ свойствата, които то за насъ има, въпроса за мислителната акция на човѣка е изчерпанъ.

Между туй неокантиянството прѣкжсна атакитѣ си отъ гледна точка на теорията на познанието; ако Коенъ и Щаудингеръ нѣщото само по себѣ схващатъ не вече неизвѣстното на една съмнителна загадка, но като неизвѣстно на едно безконечно уравнение, което ние чрѣзъ по-нататашни изслѣдвания трѣбва да рѣшимъ, то съ туй тѣ прѣминаватъ отъ Канта къмъ Енгелса, който още прѣди 30 години писа: «хората сж поставени прѣдъ едно противорѣчие: отъ една страна да се познае цѣлата мирова система въ всичката ѝ съвокупность, отъ друга страна—както по своята собствена натура тъй и по естеството на мировата система, невъзможностьта да се рѣши напълно тази задача. Това противорѣчие лѣжи не само въ природата на двата фактора, човѣка и свѣтътъ, но то е главния лостъ на цѣлия умственъ напрѣдъкъ и всѣкидневно чрѣзъ непрѣстаното прогресивно развитие на човѣчеството се рѣшава, сжщо тъй както се рѣшава и една математическа задача съ безконечно дълго уравнение». Слѣдъ като неокантиянцитѣ станаха противници на теорията на познанието, тѣ започнаха атакитѣ си срѣщу историческия материялизъмъ отъ оназя кантова етика, която Ф. А. Ланге, като« измѣнлива и прѣходна часть» прѣдварително напустна.

Въ най-ново врѣме неокантианцитѣ излизатъ отъ естетическата страна — съгласно положението на Кантъ — Шилеровата естетика:

Was sich nie und nirgend hat begeben,
Das allein weraltet nie*).

Тѣ, неокантиянцитѣ, виждатъ въ Канта и Маркса великитѣ умове, които прѣзъ дивата игра на тъмнината и слѣпотата си подаватъ ржка и отъ величественото равнозвучие на тѣхнитѣ имена символизиратъ великото бждаще. Като поезия туй е наистина хубаво, но при грубо-прозаичното положение, при което се намира пролетарията въ борбата си за освобождение отъ капитала, бихме направили по-хубаво, ако подобни естетически наслаждения си запазимъ за по-кжсно.

D-r Vulgus.

---

*) Което винаги и на всѣкждѣ е безспирно
То никога и не остарява.

Партията прѣдъ новия хоризонтъ.

Колко пророческо, а най-вече научно, има въ теорията, която подържа Социялната-Демокрация! Ако хипотезата е единъ отъ характернитѣ елементи на науката и, както се изразява Каутски, е най-високостоящия продуктъ на послѣдната, то по отношение на нашата страна, ние сега можемъ да провѣримъ, до колко социализмътъ е наука. Въоржжени съ марксизма, и изслѣдвайки съ неговия наученъ методъ нашата страна, попаднала вече подъ законитѣ на капиталистическото развитие, ние не се страхувахме, още прѣди 10 и повече години, да *прѣдскажемъ* това, което *днесъ* виждаме да става. Въ това отношение нѣкои справедливо ни наричатъ „пророци“. — Бѣше прѣди 10 и повече години — тогава едвамъ се забѣлѣзваше отъ обикновения наблюдатель капитализма въ насъ — когато се появи първия № отъ Социялъ Демократическата Библиотека: „Що е социализъмъ и има ли почва у насъ[1])?“, написана отъ нашия ветеранъ, многоуважаемия ни другарь, Д. Благоевъ. Тогава на пръсти се броеха тия, които вѣрваха въ прѣдсказанията на тая „брошура“,[2]) а още по-малко бѣхж тия, които се съгласяваха, че единствената най-полезна „за момента“ обществена дѣятелность е Социалъ-Демократическата. Днесъ, слѣдъ единъ сравнително кратъкъ периодъ отъ врѣме — едвамъ 10—12 години, вѣрвамъ малцина сж тия, които не вѣрватъ въ прѣдсказанията на социалиститѣ. Нѣма човѣкъ, който, що-годѣ вижда, да отрича развитието на капитализма въ нашата страна, да отрича пропаданието на дребното и замѣстванието му съ едрото, капиталистическото производство. Днесъ хиляди сж и тия, които поддържатъ, че единствената най-полезна дѣятелность за социалното развитие на нашата страна е социалъ-демократическата дѣятелность. Свидѣтель: *Българската Революционна Социалъ Демократическата Партия.*

Сега ние можемъ нагледно да си прѣдставимъ, какво нѣщастие би било и за младото току-що се повдингало наше работническо движение и за нашата страна въобще, ако прѣди 10 и повече години нашитѣ по-стари другари бѣха възприели началото, че за тогавашния „моментъ“ не истинската социалъ-демократическа дѣятелность е най-полезната за бждащето на нашата страна, а друга нѣкаква си — демократическа и, ако тръгнаха да развиватъ такъва дѣятелность! Рисуваме си нагледно прѣдъ какъвъ мракъ, прѣдъ каква тъмнина би се намѣрило сега повдигащето се работническо

---

[1]) Понеже тая книга вече никждѣ не се намира за продажба, желателно е партийната книжарница да направи 2-ро издание. Б. Х. С.

[2]) При все че спорелъ Джи ровъ брошурната литература била причината да се загнѣзди едностранчивото разбиране (тѣсното), ние смѣемъ да прѣпоржчаме тая брошура на начинающия. Па не виждаме и Дж. въ своитѣ „принципи и заблуждения“ да черпи познания отъ други източници. освѣнъ отъ тая литература. Б. С.

движение, безъ никакъвъ компасъ въ това бурно море, безъ никаква „акушерка“ при това, тежко бременно положение! . . . .

Щѣхме да виждаме пролетарии докарани *до послѣдната точка на търпението*, вслѣдствие на най-варварската експлоатация, да протестиратъ, да се борятъ противъ тая експлоатация, но да не знаятъ „какъ?“ Да, да не знаятъ „какъ“, защото това сѫ още въ болшинството си бивши дребни производители, които, когато се е откривало нѣкоя ваканция за „пролетария“, за „наемника“, считали сѫ за най-голѣмъ „благодѣтель“ оня, който ги е избавялъ отъ занятието имъ „дребенъ производитель“, което занятие вечъ нищо освѣнъ гладъ не имъ е давало. И тоя актъ на своя благодѣтель сѫ считали за най-голѣмото християнско „благодѣяние“ . . .

Да, да не знаятъ „какъ да се борятъ“, защото това сѫ хора, болшинството на които, по извѣстни на всички причини, сѫ нѣмали възможность да се просвѣтятъ. И прѣдставете си, че въ тоя моментъ отсѫтствуваше нашата партия, нейната богата литература, нейнитѣ вѣстници и списания, съ една дума всичко, което нейната дѣятелность е създала, което въ дѣйствително щѣше да бѫде така, ако прѣди 19 год. и сега бѣше възприето началото, „че за момента друга дѣятелность, а не социалъ демократическата, е необходимата“, — питамъ: какво работническо движение щѣхме да имаме, или по добрѣ, какъ би се развивало това движение? И то щѣше да потвърди ония грѣшки, да мине изъ ония грѣшни пѫтища, изъ които сѫ минали работническитѣ движения изъ нѣкои отъ напрѣдналитѣ страни. А сега? — Сега ние можемъ да бѫдемъ сигуръ въ неговото правилно развитие. Разбира се, това ще се дължи не на „дѣятелностьта за момента“, на „демократизма“ или на „общото дѣло“, а на — умразния и „утопиченъ“ социализъмъ. Това ще се дължи на тая създадена вече съ толкова трудъ и жертви *непобѣдима* обществена сила — *българската революционна работническа социалъ-демократическа партия.*

Като констатираме тоя толкова забѣлѣжителенъ фактъ за социалното развитие на нашата страна, ние не можемъ да се не спрѣмъ, за да отдадемъ въ лицето на най-стария ни другарь Д. благоевъ нашата почеть, нашето уважение и нашитѣ социалистически поздрави, на всички ония работници за създаванието на тая партия. Като желая това ми „сърдечно писмо“ да намѣри мѣсто на страницитѣ на нашата гордость — „Н. Врѣме“, азъ се обрѫщамъ къмъ Васъ „стари другари“ съ тия думи: Бѣше врѣме, а за голѣма скръбь и сега — когато на мѣсто почитъ, уважение и поздрави, Ви получавахте — а и сега даже — само *хули*, *обиди* и *клѣвети*, за толкова скѫпата за насъ и за цѣлата страна *Ваша безукоризнена дѣятелность*. Но при все това Вие не се отклонихте отъ истинския пѫть. Сега, когато толкова „млади“ сѫ Ваши поддържатели, Вие можете да бѫдете сигуръ, че цѣнятъ тая Ваша дѣятелность и ще се стараятъ да я продължатъ сега и тогава, когато Ви ще имъ я завѣщаете . . . . Това е достатъчна за Васъ награда!

„Но стига ми тая награда
Да каже нѣвга народа:
Умрѣ сиромаха за правда
За привда и свобода“
. . . .

* * *

Война! — Това е що на всѣкждѣ се чува, война! — Това е законътъ въ господарското — търтейското царство.

И въпрѣки „искреното“ желание на „царя на царетѣ (Кусевичъ) и великата Хагенска конференция, пакъ война — нѣма миръ!

Война води Япония съ Русия, война се кани да води България съ Турция, война . . . . Но не за тая война ни е думата.

— Че каква друга война има?

— **Класовата война.** Ето войната на войнитѣ. Това е истинската война, защото тя, при своя край, ще прѣмахне всички воюющи и ще доведе миръ и щастие на человѣчеството . . . .

На тая война борци сме ние, социалиститѣ. На тая война днесъ бойни полета въ нашето малко Фердинандово царство сж *Самоковъ*, *Пловдивъ*, *София*, *Видинъ*, *Ломъ*, *Фердинандъ* и др.

Друсатъ се издъно основитѣ на господарското царство, започватъ да се друсатъ основитѣ и на нашето патриочическо господарство.

Воющия *гигантъ* — западноевропейскиятъ пролетарятъ, зове на борба и своя малъкъ братъ — българския. София, Пловдивъ, Сливенъ, Варна, Габрово, Самоковъ, Видинъ, Ломъ, Фердинандъ и др. — ето гдѣ тоя пролетариятъ се мжчи както малкото дѣте да се изправи на краката си и да почни да ходи. И както дѣтето не отъ първи пжть може да направи това, сжщото и работникътъ. Както първото плаче силно, за че е паднало при ходението, така и работникътъ. Но на падналото дѣте сж отворени обятията на милата му майка за утѣшение. А има ли кой да утѣши падналия пролетарий за неуспѣха му при неговия първъ опитъ да се изправи? — Историята отговаря: да, има! И нашия животъ повтаря — да, има. Това е *българската работническа социалъ демократическа партия*. Ето защо тя 10 год. се учи, организирá дисциплинарá и пр. Ето защо това учение, това организиране, това дисциплиниране трѣбваше да почне още прѣди 10 години, та днесъ въспитателката на подигающия се пролетарий да бжде способна да извърши задачата си. Ако за майката-възпитателка сж потрѣбни редъ години за да стане, първо, способна да отхрани бждащия човѣкъ и, второ, за да бжде възпитателка негова, то колко повече врѣме бѣ и е необходимо на социалната демокрация, първо, да спомогне *да се повдигне* работническото движение и, второ, да съумѣе *да го възпита*, да му даде правилно направление. Сега дневния редъ трѣбва да бжде въпросътъ: Готова ли е партията вечъ намирващето се още въ началото на своя животъ работническо движение *да го възпита?* За нейна гордость отговорътъ е „да“, но има едно „но“, *но не*

напълно. И затѫ никой теоритикъ, нито педагогъ, нито лѣкарь, нито акушеръ, нито адвокатъ, съ една дума никой специалистъ не може да претендира, па колкото и съ успѣхъ да е изучилъ теорията или искуството си, че *на практика* веднага ще прояви своитѣ способности. Трѣбватъ редъ години *практика*, да може способния да прояви своята способность. Въ тоя смисълъ десетгодишната дѣятелность на партията, колкото и голѣма теоритическа подготовка да е дала на своитѣ членове, тя не е могла, *не е зависело отъ нея*, да имъ даде такъва практическа. Липсваше онова, надъ което трѣбваше да се прояви практиката, надъ което трѣбваше да се упражни теорията — работническото движение. И това именно обстоятелство накара нетърпеливитѣ „широки", до колкото тѣ бѣха искрено убѣдени въ социализма, да се отбиятъ отъ трудния, но най-кѫсъ пѫть и да отидатъ по отѫпкания широкъ пѫть на „общото дѣло", „дѣлото на момента". Но гърмотевицата, но тресъка, но свѣткавицата на силния шумъ на приближающата се буря на классовата борба направи на „пухъ и прахъ" тѣхната теория и тѣ, тия отъ тѣхъ, които бѣха искрени, се чувствуватъ вечъ „въ неловко". Отъ една страна подъ влиянието на „тревогата въ партията", отъ друга подъ влиянието на появилата се вечъ въ най-остра форма класова борба, тѣ се сепватъ, пробуждатъ се и се чудятъ, какъ сѫ могли да се успятъ така дълбоко въ обятията на „общото дѣло"!....

При разцѣплението тѣ погледнаха само *на повърхностьта.* Тѣхната „добра душа" се възмути и въ това *ненормално* положение, безъ да щатъ, тѣ се намѣриха въ обятията на „широката партийка". И характерно, тѣ сѫ подъ шефството на оня, за когото едно врѣме казваха, че даже, ако трѣбва, ще го жертвуватъ, само разцѣплението да не става! Въ какво положение може да се постави оня, който, макаръ и „добра душа", мокъръ и „искрененъ привърженникъ на социализма", при една „кавга" поглежда *на повърхностьта* и отъ тамъ заключава!!...

Но „по-добрѣ късно отъ колкото никога" — казва народната мѫдрость. Грѣшката е сторена, но тя не е непоправима, само че, нейното късно изправление, може да я обърне въ прѣстѫпление... „Който има уши да слуша, нека слуша"!....

Да, отсѫтствието на работническо движение, не е дало възможность на партията да се добрѣ подготви за практическитѣ задачи на това движение.

По-рано насъ ни домѫчневаше въ организациитѣ отъ отсѫтствието на „живость", на „заинтересованость" и това е причината, гдѣто Сакъзовъ зовѣше тия организаци „калугерски килии" и ни караше да излѣземъ отъ тѣхъ, за да видимъ разтлалия се прѣдъ насъ „лѫчезаренъ свѣтъ"... размърдалитѣ се еснафлии и земледѣлци.

Сега при избухналитѣ стачки, ние чувствуваме много хубаво, колко трѣбва добрѣ да сѫ организирани нашитѣ „калугерски килии", колко дълбоко врезана трѣбва да е партийната дисциплина въ тѣхъ, за да могатъ да отговорятъ на назрѣлитѣ вече нужди, да

дадатъ ржководители „командири" на работническото движение. По-рано ние чувствувахме излишъкъ отъ сили, сега — обратното.

Работническото движение се намира въ своя стихиенъ периодъ. И това стихийно движение да се прѣобърне въ обмислено, въ съзнателно, да му се даде правилно направление — за това трѣбватъ сили, за това трѣбва трудъ, срѣдства и врѣме. Да извърши тази своя работа — ето най-близката задача на партията. А какъ ще се постигне това? — Най-главно съ участието на партията, на нейнитѣ организации, на *всички нейни членове* въ проявилитѣ се и проявяющитѣ се конфликти между работници и господари. Така не само ние испълняваме дългътъ си като защитници на работническата класса, като противници на експлоатацията, която се извършва надъ нея ами добиваме опитъ, *практикуваме се* да бждемъ истински ржководители на най-великата „война" класовата борба. — На срѣщу работническата класа се намира такъвъ опасенъ, хитръ, безчестенъ, силенъ и прочее врагъ, щото нашата прѣданость и искреность къмъ работническия идеалъ не сж достатъчни за да излѣземе съ побѣда при всѣкой случай. Трѣбватъ ни много други условия. А прѣди всичко и най главно ни трѣбва да сме се сближили почти съ всички наемници въ нащия районъ, да сме станали тѣхни довѣрени лица, на които тѣ съ голѣмо желание да излагатъ болкитѣ си и намѣренията си. Защо днесъ имаме недобрѣ прѣдварително обмисленни стачки, защо, на примѣръ, тая толкова заслужила на работническото движение стачка на Самоковскитѣ тжкачи да избухне въ най-неблагоприятното за работницитѣ врѣме. Прѣзъ зимнитѣ праздници, когато вънъ отъ фабриката мжчно се намира работа? Не искаме да кажемъ, че това ще е причината за нейния неуспѣхъ.*) Тая стачка вечъ постигна цѣльта си: да не се работи въ праздникъ. Нѣщо повече, и другата фабрика „напарена" не работи вече въ праздникъ, но ако за самитѣ стачници се свърши неблагоприятно, то причината ще лежи вънъ отъ стачницитѣ и вънъ отъ врѣмето, прѣзъ което е обявена. Тия причини ние изложихме въ Р. Вѣстникъ. Тѣ сж интереситѣ на 4-ма господари да работи фабриката и прѣзъ праздници за да могатъ да добиятъ огромни печалби като тѣ сами доставатъ сукното по единъ „нечестенъ" начинъ. Това, което искаме да подчертаемъ, е, че ако работницитѣ бѣха почакали до мѣсецъ мартъ и тогава обявиха стачката, то макаръ и да вземѣше тоя край, който сега взима, понѣ *въ най-скоро* врѣме *всички* работници, другадѣ щѣха да си намѣратъ работа. За бждащето на работническото движение е необходимо даже *нито единъ* работникъ да не остане убитъ духомъ отъ първитѣ постжпки на работничеството, защото това твърдѣ злѣ се отразява. А защо стачницитѣ не избраха момента т. е врѣмето? *Защото не бѣха се сприятелили работници и социалисти.* А защо това бѣ така? — По много причини, но

---

*) Когато пишемъ тия редове (тя още не е взела край, за това слѣдущия пжть ще говоримъ подробно за нея. Б. С.

главно и поради това, защото се занимавахме да си блъскаме главата „съ издирванието на нови сили за борба противъ реакционнитѣ режими“.... Указа се, *нашата сила* била вече сформирана, доказателство на което е *двумѣсечната* стачка на тъкачитѣ и другитѣ стачки. Но ние на лудо сме си блъскали главата да търсимъ „други сили“ каквито подъ българското небе не могатъ се намѣри... Хубавъ урокъ ни дадоха всички стачки, а най-вече Самоковската! На партията и на всички нейни активни дѣйци да извлекатъ нуждната поука!

Класовата „война“ въ нашата „татковина“ е вече започната. Виждатъ се нейнитѣ прѣдизвѣстници, чува се вече нейния гръмъ!

Другари, нека всички стъпимъ здраво на позицитѣ! Първо, да използуваме уроцитѣ, да се възползуваме отъ събитията! Второ, да откъснемъ искрено заблуденитѣ и тогава „напрѣдъ, на бой да вървимъ!“

В. Сотировъ.

КНИЖНИНА.

А. Богдановъ. Историческиятъ възгледъ върху природата. Пр. Г. Б. Варна. Издание на Георги Бакаловъ, 1903 г.

„Свѣтътъ трѣбва да се схваща не като единъ комплексъ отъ готови, свършени прѣдмети (Dinge), ами като комплексъ отъ процеси, въ които процеси привидно стабилнитѣ прѣдмети, както и тѣхнитѣ умствени образи въ нашитѣ глави — понятията, се намиратъ въ непрѣкъснатата (връзка) промѣна отъ ставане и изчезване, въ която промѣна, при всичкитѣ привидни случайности и въпрѣки врѣменнитѣ повръщания, най-накрай се извършва едно прогресивно развитие“.

Енгелсъ.

Книгата на А. Богдановъ, която въ руския оригиналъ носи заглавието: „Основни елементи на историчния възгледъ върху природата“, се стреми отъ точка зрѣние на историчното или диалектичното схващане, — да обясни явленията въ природата, живота, психологията и социологията. Това е сѫщото онова становище, което води родословието си отъ най-блѣстящия прѣдставитель на класичната идеалистична нѣмска философия — Хегеля, и което разглежда процеситѣ и явленията въ тѣхната каузална зависимость, въ тѣхната генетична връзка. Марксъ и Енгелсъ — основателитѣ на съврѣменния наученъ социализмъ —, върху почвата на това становище, откриха тайнитѣ пружини на днешното капиталистично общество, и по този начинъ хвърлиха лъчътъ на диалектичното познание и въ тази закъснѣла область на науката — социологията —, която до тогава продължаваше още да се счита за непристѫпна крѣпость на статичния мирогледъ. Днесъ вече туй становище, което въ марксистката литература носи названието диалектиченъ материализмъ, и което лежи въ основата на съврѣ-

веното материалистично разбиране на историята, — господствува въ всичкитѣ области на човѣшкото познание.

Обектътъ на изслѣдванията му и срѣдствата, съ които си служи то, е конкретната истина, защото както вѣрно забѣлѣзва единъ отъ виднитѣ прѣдставители на този мирогледъ — Ф. Ласаль, само отъ конкретнитѣ подробности на емпирическото може да се познае истината и тъкмо въ тѣхъ може да се намѣри най-силното и най-острото нейно доказателство».

Авторътъ счита, че този терминъ непълно изразява сѫщностьта на това понятие и употрѣбява термина историченъ възгледъ. Както помѣнахъ, той има за цѣль, отъ точка зрѣние на историчната или диалектична концепция, това е все едно, — да обясни процеситѣ на явленията въ четиртѣхъ най-важни области на човѣшкото познание: естественитѣ науки, биологията, психологията и социологията. Затова цѣлата книга е раздѣлена на 4 части, кѫдѣто послѣдователно и логично се разглеждатъ явленията въ посоченитѣ вече области.

Въ увода авторътъ слѣдъ като си задава въпроса, каква бива истината и коя истина трѣбва да служи за обектъ на историчното познание, отговаря много вѣрно, че никое познание не може да даде безусловна истина. Истината на познание е винаги относителна, т. е. ограничена, защото има стойность само въ границитѣ на извѣстни условия; промѣнятъ ли се условията, промѣнява се и тя, защото истината е винаги опрѣдѣлена, т. е. отговаря на опрѣдѣлени, дѣйствителни условия. Отвлечена истина нѣма. Истината е винаги промѣнлива. «Историята за развоя на човѣшкия умъ, казва авторътъ, е непрѣкѫснатъ процесъ на прѣобрѫщане старата истина въ заблуждение и на пораждане отъ нея на нова истина. И всѣка истина рано или кѫсно развитието на познанието ще я направи заблуждение».

И защо всичко туй? Защото, отговаря авторътъ, познанието просто отразява дѣйствителностьта, а отражението никога не може напълно да отговаря на отражаваното. Но съ подобряване на отражаващия апаратъ, който, разбира се, е продуктъ на по-развити условия, отражението става по-дѣйствително и истината по-съвършена, но се така плодъ на дѣйствителнитѣ отношения. Старата истина загива заедно съ старата дѣйствителность.

Слѣдъ това вече авторътъ пристѫпя въ областьта на природнитѣ явления, която съставлява първата часть на книгата. Но прѣди туй, той прави единъ подробенъ паралелъ между статичния и историчния мирогледъ и обстоятелствено разглежда начинитѣ, по които тѣ разглеждатъ и обясняватъ явленията. Слѣдъ като доказва по единъ ясенъ начинъ ненаучностьта на статичния мирогледъ, той се спира върху историчния и най-накрай резюмира и двата мирогледа. Ние прѣдаваме това резюме.

Споредъ статичниятъ мирогледъ, природата е съвокупность отъ безкрайно число съвършено отдѣлни и неизмѣнни въ себѣ си, неподвижни сѫщности, слѣдователно, липсва всеобщо единство въ природата. (Повечето статични мислители сѫ замѣняли това вѫтрѣшно единство — съ външното единство въ оная сила, която е дала битие на всички различни сѫщности).

Споредъ историчниятъ възгледъ, природата е единъ безкраенъ процесъ, който се състои отъ неизмѣримо число крайни процеси, сливаща се

помежду си и безъ съвсѣмъ отдѣлно, самостойно сѫществуване. Единството на природата е вече дадено въ тази формула, макаръ да е още неясно и хаотично.

Слѣдъ това вече авторътъ навлиза въ дѣйствителната сфера на въпроситѣ, които си е поставилъ за разглеждание.

Втората часть отъ книгата е посвѣтена върху сферата на биологичнитѣ процеси. Тукъ автора съ една научна ерудиция, достойна за удивление, излага своитѣ наблюдения върху редъ въпроси изъ областьта на живота, като пораждане на живота, наслѣдственостьта, границитѣ на живота, закона на отбора, развитието на жизненитѣ процеси и т. н.

Третята часть отъ книгата си авторътъ посвѣтява върху явленията изъ областьта на психиката. Тукъ се разглеждатъ природата и психиката, психологичнитѣ форми, общиятъ законъ на причинностьта, приложенъ къмъ психичнитѣ форми и т. н.

Най-послѣ въ IV-тата часть, той разглежда областьта на социалнитѣ явления. Той ги раздѣля на три вида: технични, социално-производствени и идеологични. Подъ технични форми авторътъ разбира отдѣлнитѣ обществени процеси, които включаватъ дѣйствията за измѣняне външната природа. Подъ социално-производит. форми се разбиратъ отношенията между индивидумитѣ (сътрудничеството) за прѣвъзмогване природата. Формитѣ на идеологията сѫ приспособяването на обществото къмъ отношенията на техниката и обществено-производственитѣ отношения.

Въ заключение разглеждатъ въпроситѣ: може ли да се смѣта истор. възгледъ за безусловно истински, кое се нарича философия и пр.

Слѣдъ казаното ние прѣпорѫчваме на читателя тази хубава книга да я прочете най внимателно, защото тя ще му даде много, полезни и интересни познания.

А. Христовъ.

Литературна сбирка. Разкази и статии отъ *Максимъ Горки*, *Леонидъ Андреевъ*, *В. Вересаевъ*, *Скиталецъ*, *Вѣра Засуличъ*, *Георги Плехановъ*, *Всеволодъ Гаршинъ*. Редакция и издание на *Георги Бакаловъ*, София цѣна 1·20 ст.

Имената на авторитѣ, разказитѣ и статиитѣ на които сѫ помѣстени въ тая «Литературна сбирка» сѫ достатъчна прѣпорѫка за книгата, излѣзла прѣди мѣсецъ на бѣлъ свѣтъ, за да има нужда да я прѣпорѫчваме.

Това сѫ редъ разкази и статии на най виднитѣ съврѣменни руски белетристи и поети, критици и обществени дѣйци.

Горки — пѣвецътъ на босяцитѣ, всемирно извѣстния руски босякъ-писатель — е прѣдставенъ въ тая «сбирка» съ единъ отъ най хубавитѣ свои разкази: «*Коноваловъ*», който излиза за прьвъ пѫть на български. Ние нѣма да се спираме върху тоя чудесно художественъ разказъ — биографзя на босяка Коноваловъ, за да не развалимъ силното впечатление, което би произвелъ на читателя. — Три разказа, а именно «*Бездна*», «*Лъжа*» и «*Камбана*» сѫ достатъчни, за да дадатъ ясно прѣдставление на читателя за силата на таланта на *Леонидъ Андреевъ* — поетъ-психологъ, съперникъ на Горки при майсторското прѣдаване психологията и

настроението на своитѣ герои. «*Въ степьта*» и «*На сцената*» разказъ и «вѣроятна случка» отъ симпатичния руски писатель *Вересаевъ* — авторътъ на прочутитѣ „*Записки на единъ лѣкарь*“ — се четатъ съ истинска наслада. *Скиталецъ* приказва, както и рибитѣ, и рацитѣ въ рускитѣ блата навикнали вече да четатъ: малката приказка «*Листъ отъ вѣстникъ*» говори много хубаво за настроението въ Съврѣменна Русия, основитѣ на която захващатъ силно да се клатятъ отъ ударитѣ що се чуватъ все по-смѣло и по-смѣло. *Вѣра Засуличъ* разказва за „*Борбата въ затвора*“, която водятъ рускитѣ самоотвържени борци за свободата на своята страна. Единъ разказъ отъ Всеволодъ Гаршинъ — «Четри дни» и критическата статия на *Георги Плехановъ* за «Некрасовъ» — това е съдържанието на цѣлата «сбирка».

Прѣводътъ на всички разкази и статии е добъръ. «Сбирката» е издадена доста спретнато и сравнително материалътъ, що съдържа — не скжпа.

Кжневъ.

Женски Гласъ, органъ на българския женски съюзъ, София година V.

Отъ нова година в. „Женски Гласъ“ стжпи въ петата си годишнина. Значи, пета година вече, какъ той прѣставлява «женското движение» у насъ. Какво е това «женско движение», какъ се схваща и ржководи, нѣщо оформено ли е то или не, какъвъ е неговия характеръ, какво нѣщо е женския съюзъ, чийто печатенъ органъ се явява в. «Женски Гласъ» — върху тия и много други второстепенни въпроси, произтичащи отъ тѣхъ, ние нѣма да говоримъ, защото въ «Хроникитѣ» на «Ново Врѣме» тѣ сж били разглеждани не веднъжъ. Това, върху което искаме да се спремъ тука, то е за начина, по който се списва в. «Женски Гласъ», т. е. какъ се послѣдниятъ списва, какъ «въздѣйствува» той на своитѣ читателки, каква духовна храна имъ дава, съ други думи за литературната стойность на «органътъ на бълг. женски съюзъ». А това, мислимъ, не е съвсѣмъ безинтересно. Вѣдь, това е «органъ» на цѣлъ единъ съюзъ — да видимъ какви сж литературнитѣ сили на тоя съюзъ. — Казахме си ние така и се заловихме на работа. Прѣровихме ние нѣколко годишнини, прочетохме десятки статии и реферати и винаги, когато свършвахме нѣкой брой, ние се усѣщахме тъй изморени, сякашъ сме скитали цѣлъ день изъ нѣкои еврейски гробища... Невъобразимо долньо качествена храна, въ литературно отношение, е давалъ на своитѣ читатели, почти прѣзъ всичкото врѣме на своето сжществувание, в. «Женски Гласъ». Въ повечето случаи, това сж статии (уводни или втори, трети), слѣдъ прочитанието на които, прѣдъ васъ неволно изпъква въпросътъ: „какъ се захващаше и какъ се свърши“!? Вие четете и се чудите: „какво е искала да каже авторката, а какво излѣзло!“ А на друго мѣсто: мжчите се да разберете, какво е искала да каже, но нищо не излиза — една такава галиматия, на която и бай Семковъ би завидѣлъ; едни такива безмислености, свойствени само на хора, които се лутатъ въ мъгли.

Въ нашата съврѣменна журналистика, ние напразно бихме дирили по-глупаво списванъ и по нехайно редактиранъ вѣстникъ отъ „Женски

Гласъ“. Защото, даже «Народни Права» далечъ надминува послѣдниятъ въ всѣко отношение. Наистина, ще срѣщнете прѣзъ брой, прѣзъ десеть понѣкоя по-свѣстно написана статия, но това е такава рѣдкость, каквато рѣдкость е златото въ „Перловецъ,“ що тече край София. — Редакторкитѣ на „Женски Гласъ,“ скарани и съ граматика, и съ стилистика, и съ логика, „пишатъ както завъртнатъ“ и се сърдятъ още г-жи „редакторкитѣ“ на Senex отъ „Ново Врѣме,“ когато ги обвинява (най-вече главната редакторка — г-жа А.) въ „нездравомислие“ и отсѫтствие на всѣкаква логика. Ние нѣма да ходимъ твърдѣ на далечъ, нѣма да правимъ извадки отъ статиитѣ въ миналитѣ годишнини на „Женски Гласъ,“ въ които има само „нездравомислие“ и чудовищни глупости, нѣма да показваме, тъй да се каже, „ученическитѣ упражнения“ на г-жи „редакторкитѣ.“ Прѣдъ насъ е най-новото. най „здравомислящето“ произведение на нѣкоя отъ „редакторкитѣ“ (Senex прѣдполага, че е на гл. редакторка, г-жа А. — „съ ние въ литературата“), а именно, статията: «Нашиятъ съюзъ и списанието „Ново Врѣме,“ печатана въ бр. 5 и 6 отъ Ѵ год. — 1 януари. Ние ще цитираме само единъ пасажъ. Наистина, той е малко дългичекъ, но за туй пъкъ е пълничекъ съ „здравомислие“ и „логичность.“ Четете:

„Колкото за подмѣтането за еманципатори още прѣди турско врѣме ще бѫде съвсѣмъ неумѣстно за една феминистка, ако тя прочете брошурата на тоя дѣдо (бащата на сегашния министръ), която съ своето гледище върху жената би било навврѣменно и сега за феминисткитѣ, а тя е писана прѣзъ 1870 година, ето защо споменувайки за декларацнитѣ на министра Шишмановъ поиска да се възползува отъ случая да спомѣне името на единъ старъ ратникъ, който може би първи се е обадилъ тъй пълно да пише за защита на потѫпкваната жена“.

Който може, нека разбере, какво иска да каже авторката на тая забѣлѣжка.

Ние цитираме *буквално*, безъ да прибавяме нито точка, нито запетая отъ нази си. Както вижда читателя тукъ има и „здравомислие“ и логика, и граматика, и стилистика — цѣлъ кошъ — „чети ме, чети ме, начети ми се!“

Но това е още нищо въ сравнение съ ония «бисери,» «образци» на «здравомислие,» логика и граматика, които се срѣщатъ въ друга една статия, въ сѫщитѣ броеве и която слѣдва въ бр. 7, грънко озаглавената статия: «Цѣль, дѣятелность и стегнатость на съюза. (рефератъ държанъ на III женски конгресъ). Черни панталони отъ бѣли, черни, червени, зелени парчета платъ, ушити съ сини, морави и др. цвѣтове канапени конци, единъ кърпежъ отъ чужди мисли и извлѣчения, най-лошо прилѣпени една до друга, единъ кошъ думи, най-безмислено сложени, 18—20 колони, форматъ «Женски Гласъ,» глупаво стъкмени фрази. Ето, прочее, още нѣколко, буквално цитирани образци.

„Водене домашното стопанство е съставлявало изключително нейнитѣ (на жената Б.) обязаности . . . Изъ недрата на хилядитѣ онижения и неправди, изъ робската участь изкочи съ всичка сила и мощь въпроса, носящъ името „женски“ съ своитѣ страни: икономична, правна и етичнопсихична, на когото въ разни врѣмена прѣдимство е вземала ту едната му, ту другата страна . . . И редоветѣ на първитѣ пионерки, които иматъ цѣнната заслуга съ излазяне отъ обикновенитѣ рамки на своя животъ и изнасяне въпроса за равноправието на жената, все повече се увеличаватъ . . . До като мновинството жени нуждата не изхвърля вънъ отъ кѫщи,

до като тѣ все могатъ да иматъ свой кѫть и прѣживяватъ, икономическата страна на женския въпросъ стои на заденъ планъ... Противъ тая вопиюща несправедливость фактитѣ, краснорѣчивата дѣйствителность указватъ пѫтя за нейното прѣмахване, както и срѣдствата съ които жената би могла да си извоюва длъжимото мѣсто въ живота, а именно — придобиване граждански и политически права, съ които се уреждатъ частнитѣ и общитѣ отношения на човѣка... Това отиване на самитѣ условия на срѣщу женскитѣ искания е породило мисъльта за безполезностьта на едно женско движение... Това именно навежда много отъ мислящитѣ умове у насъ за неосновательностьта на движението ни, движение, което се явява по „подражание“... Мѫжа и жената трѣбва да „учителствуватъ“, ако не искатъ да икономисватъ на смѣтка на културнитѣ си потрѣби, на единъ по-човѣшки животъ“... И т. н. и т. н. до края на статията т. е. „реферата“, колкото прѣдложения толкова лошо, глупаво, стъкмени, безсмислени фрази*) и би трѣбвало да прѣпечатимъ цѣлиятъ „рефератъ“, ако искахме да посочимъ всичкитѣ „образци“ на логичность у неговата авторка. Но това е съвсѣмъ безполезно, тъй като, вѣрваме, читателитѣ ще си съставятъ едно прѣдставление за „литературнитѣ“ таланти на „редакторкитѣ“ и отъ туку що цитираното. Ние се просто чудимъ, какъ тази гора отъ глупости въ „Женски Гласъ“ не е срѣщнала до сега брадвитѣ на своитѣ читателки и абонатки. Впрочемъ самиятъ фактъ, че по-буднитѣ и по-интелигентни сътрудници на „Женски Гласъ“ се отказватъ отъ него и се дърпатъ на страна — самиятъ този фактъ показва, че и въ редоветѣ на „женския съюзъ“, колкото ефимеренъ и да е той, настѫпва отрезвление. И колкото по скоро стане това, толкова по добрѣ, толкова по-скоро органътъ на „женский съюзъ“ ще се отнѣме отъ рѫцѣтѣ на едни неграмотни и бездарни писачи, които плѣщатъ каквото имъ дойде на умъ. Нищо не ще попрѣчи на това обстоятелство, че послѣднитѣ имали „ние въ литературата“, защото и бай Семковъ има такова и той е единъ отъ, едвали не, най-популярнитѣ български „списатели“, обаче това не му е попрѣчило да стане пословиченъ по своята глупость и класична бездарность. А пъкъ възгледитѣ, що се прокарватъ въ «Ж. Гл.» по женското движение и разнитѣ ооществени въвпоси, сѫ противорѣчиви, неопрѣдѣлени, наивни и несъстоятелни.

Боровъ.

Нови книги, постѫпили въ редакцията:

1). **Дѣцата на Ванюшина**, драма въ 4 дѣйствия. Отъ С. Найденовъ. Пловдивъ, 1903 г. Ц. 60 ст.

2). **Изложение** за състоянието на Шуменското. Окрѫжие прѣзъ 1902—1903 год.

3). **Еснафлии** (Мѣщане) отъ Максимъ Горки. Прѣв. Г. Бакаловъ. Съ портрета на автора. Ц. 1·20 л.

4). **Разказитѣ** Леонидъ Андреевъ. Съ портрета на автора. Прѣводъ и издание на Г. Бакаловъ, София, Ц. 2 л.

5). **Литературна Сбирка**, разкази и статии отъ М. Горки, Л. Андреевъ, Вересаевъ, Скиталецъ, Гаршинъ, Плехановъ и Засуличъ. Издание и прѣводъ на Г. Бакаловъ. Ц. 1·20 л.

---

*) Интересно е да се знае, дали сѫ разбрали нѣщо и какво именно делегатитѣ, които сѫ слушали тоя „рефератъ“ на конгреса.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА

„Диалектически материялизъмъ и теория на познанието“

Статия четвърта.

Споредъ Канта, както видѣхме въ миналата статия, явленията, или прѣдставленията за прѣдметитѣ, се получаватъ чрѣзъ въздѣйствието на *ноуменитѣ* върху субекта. Обаче въздѣйствието, като всѣко дѣйствие, е възможно само въ врѣме и въ причинна връзка. Щомъ Кантъ допуска *въздѣйствие* на ноуменитѣ или „прѣдметитѣ сами въ себе си“ върху субекта, той допуска съ това и приложението на категориитѣ врѣменость и причиность къмъ ноуменитѣ. Такова допускание, обаче, е въ коренно противорѣчие съ неговото учение. Както видѣхме въ миналата статия, Кантъ категорически твърди, че категориитѣ врѣменость, причиность и т. н. не сж приложими къмъ ноуменитѣ. Това е едно отъ ония противорѣчия въ Кантовата гносеология, или теория на познанието, които основно я подкопаватъ. Защото ясно е, че ако категориитѣ врѣменость и причиность не сж приложими къмъ ноуменитѣ, послѣднитѣ не могатъ да въздѣйствуватъ на субекта, не е възможно взаимодѣйствието между тѣхъ и субекта, слѣдователно, не сж възможни и явленията, или прѣдставленията за прѣдметитѣ, което би означавало, отъ друга страна, че никакво познание е невъзможно. Ако ли приемемъ, че категориитѣ врѣменость и причиность сж приложими и къмъ ноуменитѣ, то и тогава цѣлото здание на Кантовата субективна или *трансцендентално-идеалистическа* философия рухва. Защото ясно е, въ такъвъ случай, че ноуменитѣ или прѣдметитѣ сами въ себе си („Dinge an sich“), като дѣйствуватъ на субекта въ врѣме и въ причинна свързка, тѣ именно създаватъ въ него категориитѣ, а не субектътъ ги създава въ себе си „спонтанно“, отъ невидѣлица или априорно, по баснословенъ начинъ. Но затова именно Енгелсъ е правъ, като казва, че Кантовата гносеология се състои отъ „неизлѣчими противорѣчия“ и че изходътъ отъ тѣхъ се намира въ признанието, че „законитѣ на природата нѣматъ само субйективна, но и обйективна цѣность“, че „връзката между идеитѣ въ субйекта съотвѣтствува на връзката между „нѣщата за себе си“, които имъ корреспондиратъ“. А че Енгелсовата мисъль е права, се вижда и отъ това, дѣто тя се потвърдява и отъ учени, компетентностьта на които по въпроса надали ще иматъ смѣлостьта да отричатъ и такива фарфари въ науката, като нашиятъ Д-ръ Кръстевъ и неговиятъ ученикъ Михалчевъ. И дѣйствително, напримѣръ авторътъ на *„История на новата философия“*, Ибервегъ, на 233 стр., казва по сжщия въпросъ слѣдующето:

„За познанието на частнитѣ закони, понеже тѣ се касаятъ до емпирически опрѣдѣлени явления, трѣбва споредъ Канта да стане опитъ. Обаче въ тази теория на Канта се заключава *не едно вжтрѣшно противорѣчие*. Противорѣчието, отъ една страна, вече е въ туй, че прѣдметитѣ въ себе си трѣбва да дѣйствуватъ на насъ, а дѣйствието включва въ себе си врѣменость и причиность, за които, като форми a priori, отъ друга страна, Кантъ признава значение само въ границитѣ на свѣта на явленията, а не на оназъ страна отъ него. Подирѣ, тука се крие и противорѣчието, че това въздѣйствие, отъ една страна, трѣбва да достави съвсѣмъ безформенъ, хаотически материялъ, така щото той да не се намира нито подъ какъвто и да било законъ, който не се подлага на априорния законъ за свързката, отъ друга страна, обаче, въздѣйствието трѣбва да достави упорядъченъ материялъ, така щото не всѣки отдѣленъ материялъ да бжде безъ отношение къмъ всѣка отдѣлна форма, не всѣко опрѣдѣление да произлиза само отвжтрѣ, — което би унищожило различието на емпирическото отъ априорното, — но така щото да може да се опрѣдѣли всичко, което е емпирически единично въ явлението, и дори всѣки частенъ законъ. А ако за частнитѣ форми и закони трѣбва да се намѣри основание въ дѣйствителното свойство на обектитѣ, дѣйствуващи на насъ, или въ „прѣдметитѣ въ себе си“, то може слѣдъ това да се покаже, че начинътъ и слѣдванието на въздѣйствията носятъ на себе си такъвъ редъ, какъвто може да произтича само изъ факта, че въ обективната дѣйствителность имено тѣзи „прѣдмети въ себе си“ сж надарени съ врѣменость, пространственость, причиность и т. н. Отъ това рухва субективизмътъ на Канта... Това доказателство се основава на извличанието закона за притежението отъ тритѣ измѣрвания на пространството. На закона, свързанъ съ тритѣ измѣрвания на пространството, могатъ да се подчиняватъ явленията, ако тѣ сж обусловени чисто субективно, т. е ако зависятъ отъ причиностьта, присжща само на субекта, нѣщо, което по самото учение на Канта за въздѣйствието нѣма. Тѣ не биха можали да се подчиняватъ на този законъ, ако прѣдметитѣ сами въ себе си, дѣйствуващи на насъ, посѣха другъ редъ. Значи, остава само прѣдположението, че тѣзи прѣдмети иматъ редъ, еднороденъ съ реда на пространството въ нашето възрѣние“.

Както виждаме, Ибервегъ казва сжщото за Кантовата гносеология, каквото казва и Енгелсъ. Но какво е тогава „освѣтлението“, което прави нашиятъ Михалчевъ по този „кардиналенъ въпросъ на гносеологията“? Ние вече видѣхме, че той, нашиятъ невѣжа Михалчевъ, нѣма понятие нито отъ Кантовата гносеология и отъ това, що въ нея съставлява „кардиналенъ въпросъ“, нито отъ материялистическата гносеология и говори за единъ „априоризмъ“, ужъ Кантовъ, но който нѣма нищо общо съ Кантовия априоризмъ. Нѣма съмнѣние, че Енгелсъ „не признава абсолютно никакъвъ априоризмъ“: нито априоризма на Канта, нито априоризма на Дюринга, нито „априоризма“ на нашия Михалчевъ, или по-вѣрно оня

на Волтмана. Но за това именно нашиятъ Михалчевъ побѣдоносно произнася слѣдующата унищожителна присжда противъ Енгелса: „Съ туй обаче — провиква се нашиятъ Михалчевъ — той безжалостно помита и синтетическата мощь на разума, оная сила, която едничка привежда въ редъ сензитивнитѣ впечатления, и отъ хаоса на туй, което ни даватъ сѣтивата — по закони, които образуватъ самия разумъ — създава това, което съ гордость зовемъ наука". Това мѣсто нашиятъ Михалчевъ изцѣло го е открадналъ изъ Волтмановото произведение: „*Историческиятъ материализмъ*", стр. 206, рус. прѣводъ. Подиръ казаното въ миналата статия нѣма нужда да се спираме дълго върху тази смѣшна Михалчева присжда. Ще повторя само, че „кардиналния въпросъ на гносеологията" не се състои въ това, — има ли човѣкътъ „разумъ" или не, има ли способность да мисли и да свързва мислитѣ или нѣма? „Кардиналниятъ въпросъ" се състои, просто казано, — отъ гдѣ „разумътъ" черпи материяла, за да прояви своята „законодателна дѣятелность", своята способность да работи — да-ли този материялъ е въ него самия, въ самия субектъ, или послѣдниятъ черпи този материялъ отъ вънъ, отъ външния свѣтъ, отъ опита и чрѣзъ опита? Да-ли „законодателната дѣятелность на разума" черпи законитѣ на природата изъ самия „разумъ" и ги прѣдписва на нея, на природата, или ги черпи изъ природата чрѣзъ опита, или по-вѣрно, природата ни ги дава, а неговата „синтетическа мощь" се изразява само въ туй, че логически комбинира опититѣ въ сжщия порядъкъ, който е присжщъ на природата, на самитѣ прѣдмети? Или казано на философски езикъ, „кардиналниятъ въпросъ на гносеологията" се свежда на въпроса: що отъ кое се опрѣдѣля, — битието ли отъ мислението и съзнанието, или мислението и съзнанието отъ битието? Този въпросъ е все сжщиятъ основенъ философски въпросъ: духътъ ли прѣдшествува на битието или битието на духа? материята ли се поражда отъ духа или духътъ е найвисше порождение на материята? — въпросъ, безъ разрѣшението на който не е възможна никаква гносеология, и отъ това или онова разрѣшение на който зависи научната цѣнность на дадена гносеологическа теория. Споредъ Кантовата гносеология има мисление и съзнание, слѣдователно, има познание, което независи отъ битието, отъ окржжающия насъ външенъ свѣтъ, а отъ субекта. Понятията за пространството, за врѣмето, за причината, за взаимодѣйствието и т. н. сж *начала на познанието*, готови въ субекта, „насадени отъ Създателя" въ него, а не взети отъ битието чрѣзъ опита, и безъ които готови *начала на познанието* никакво друго познание не е възможно, споредъ Канта. Обаче тази именно гносеологическа теория е не вѣрна. На 224 стр. Ибервегъ по този пунктъ отъ Кантовата теория казва:

„Познанието a priori въ аристотелевски смисълъ не е приблизително независимо отъ опита познание, къмъ което другото, независимото отъ всѣкакъвъ опитъ, би можало да се отнася, като чистото къмъ нечистото, но по-скоро се основава на висшата пъл-

нота на логически прѣработенитѣ опити и е независимо само отъ опита, насоченъ върху съдържанието на самото заключително положение. Напр., прѣдварителното изчисление на нѣкое астрономическо явление макаръ и да е независимо отъ опита именно надъ това явление, но се основава отчасть на много други емпирически установени данни, отчасть на лежащия въ основата на изчислението нютоновъ принципъ за притежението, който е почерпнатъ, както признава самиятъ Кантъ, изъ опита надъ падането тѣлата на земята и надъ обръщенията на луната и планетитѣ. Независимото отъ всѣкакъвъ опитъ сѫждение, ако само то изобщо е възможно, не би имало не само висша степень на достовѣрность, но и съвсѣмъ никаква достовѣрность и било би просто прѣдразсѫдъкъ. Безъ всѣкакъвъ опитъ ние изобщо съвършено не сме въ състояние да придобиемъ каквото и да било познание, безъ да говоримъ вече, както иска Кантъ, за аподиктическо (неопровержимо). Подобно на това като машинитѣ, при помощьта на които ние избѣгваме резултатитѣ отъ простата рѫчна работа, се правятъ не безъ рѫката, чрѣзъ нѣкаква магия, но се произвеждатъ само съ помощьта на рѫцѣтѣ, тъй и доказателството, съ което ние прѣскачаме резултатитѣ отъ отдѣлния опитъ и познаваме необходимостьта, се осѫществява не независимо отъ всѣкакъвъ опитъ чрѣзъ субективнитѣ „форми“ отъ непонятно произхождение, а само чрѣзъ логическата комбинация на опититѣ по индуктивния и дедуктивния методъ *възъ основа на порядъка, иммаментенъ на самитѣ прѣдмети*“.

Ибервегъ, както виждаме, и тука казва сѫщото, което казва и Енгелсъ. А именно, не само че никакво познание е невъзможно безъ опита, не само че източникътъ и съдържанието на познанието не се намира и не се взима въ и чрѣзъ „субективнитѣ „форми“ отъ непонятно произхождение“, а въ и отъ външния свѣтъ чрѣзъ опита, но че и „формитѣ на идеитѣ“ въ субекта, т. е. и „порядъкътъ“, въ който става „логическата комбинация на опититѣ“ въ субекта, е оня сѫщиятъ, който сѫществува въ външния свѣтъ, въ самитѣ прѣдмети. И, разбира се, при това, че както на Ибервега, тъй и на Енгелса не е идвало на умъ да „помита синтетическата мощь на разума“. Въ „материялистическата гносеология“ тя само се освобождава отъ мистическитѣ си елементи, като придобива дѣйствителното си значение. Обаче нашиятъ Михалчевъ слѣдъ горвата присѫда противъ Енгелса, веднага произнася друга, още по-съсипателна за „Енгелсовата гносеология“! „Споредъ Енгелса — казва той — логическитѣ схеми сѫ само *форми на нашето мислене*, които форми разумътъ не може да извлѣче изъ себе си, а *черпи изъ външния свѣтъ* (Andi-Dühring стр. 21). Въ такъвъ случай пъкъ, Енгелсовата гносеология, която иска да изведе отъ нашитѣ усѣщания не само съдържанието, но и формата на идеитѣ, не може да бѫде друго, освѣнъ чистоплътенъ *сензуализмъ*“. Така, „Енгелсовата гносеология“ окончателно е съсипана вече! И какъ лесно! Достатъчно е затова да фалшифицирашъ мислитѣ на

Енгелса. И наистина, нашиятъ Михалчевъ това и прави съ неговитѣ мисли, съдържащи се на стр. 21 отъ „Anti-Dühring“. Както ги прѣдава нашиятъ Михалчевъ, излиза, какво ужъ Енгелсъ казвалъ, че „формитѣ на нашето мисление разумътъ не може да извлѣче изъ себе си, и *черпи изъ вънщния свѣтъ*“. Това е положително невѣрно. Ето какво казва Енгелсъ на стр. 21: «Логическитѣ схеми могатъ да се отнасятъ само къмъ формитѣ на мислението; *но тукъ въпросътъ е само за формитѣ на битието, на вънщния свѣтъ, и мислението никога не черпи и изважда тѣзи форми изъ самото себе си*, а само изъ външния свѣтъ». Отъ тука подчъртанитѣ отъ насъ редове е ясно, че Енгелсъ говори за формитѣ на битието, на външния свѣтъ и че *тѣзи именно форми* мислението не може да черпи отъ самото себе си, а ги черпи само изъ външния свѣтъ, а не за «формитѣ на нашето мисление» и т. н. Ясно е, че нашиятъ Михалчевъ фалшифицира мислитѣ на Енгелса, само и само да докаже, че Енгелсъ има „нескромностьта да пише и за работи, смжтно извѣстни нему“ и че неговата гносеология е „чистоплътенъ сензуализъмъ“! Съ Михалчевото нахалство може да се докаже, че и всички велики мислители до Маркса и Енгелса сж имали „нескромностьта“ да пишатъ „и за работи, смжтно извѣстни“ тѣмъ и че гносеологията на Канта е сжщо „чистоплътенъ сензуализъмъ“. Но относително Енгелса, Енгелса не фалшифициранъ отъ нашия фалшификаторъ Михалчевъ, въ цитиранитѣ отъ насъ думи ние знаемъ, че той, Енгелсъ, казва сжщото, каквото четемъ у такъвъ ученъ и знатокъ по историята на философията, какъвто е Ибервегъ. Погорѣ видѣхме, че, споредъ Ибервега, всѣко познание се придобива чрѣзъ опита, а не „чрѣзъ субективнитѣ форми отъ непонятно произхождение“, и „чрѣзъ логическата комбинация на опититѣ“, но „*възъ основа на порядъка, иманентенъ на самитѣ прѣдмети*“. Това е все сжщото, което казва Енгелсъ въ други думи, защото послѣднитѣ думи на Ибервега означаватъ само това, че формитѣ на битието, на външния свѣтъ, сж „логическа комбинация на опититѣ“ и въ сжщия порядъкъ, който е присжщъ на самото битие, на самия външенъ свѣтъ, на самитѣ прѣдмети, т. е. че формитѣ на битието мислението не ги черпи изъ самото себе си, а изъ самото битие, изъ външния свѣтъ. Това обаче нашиятъ Михалчевъ счита за „чистоплътенъ сензуализмъ“. Разбира се, че отъ това нито Кантовата гносеология нѣщо печели, нито Енгелсовата нѣщо губи. Но ако е въпросътъ, непрѣменно да подиримъ въ „Енгелсовата гносеология“ сензуализмъ, то, въоржжени съ нахалството на нашия Михалчевъ, бихме можали да го подиримъ мигаръ въ „теорията за огледалното отражение“, построена отъ Волтмана изъ Енгелсовитѣ и Марксовитѣ изрази за „отражението“, а именно изъ изразитѣ имъ, че понятията сж отражения на прѣдметитѣ въ мозъка, въ съзнанието и т. н Но за тази „теория“, построена отъ Волтмана, ще говоримъ по-долѣ.

Отъ казаното до тука за Михалчевитѣ фалшификации и глупости читательтъ може да сжди, какво тжпоумие вѣе и въ по-

нататъшнитѣ страници отъ статията му. Енгелсъ — каже нашиятъ Михалчевъ — като билъ искалъ да остане послѣдователенъ въ своя сензуализмъ, не билъ се попиталъ, каква била „дѣствителностьта сама по себе", сирѣчъ какво било Кантовото „Ding an sich", „прѣдметътъ въ себе си." Затова той, Енгелсъ, считалъ, че науката съ врѣме щѣла да ги познае, че той считалъ човѣшкото познание за безгранично, когато „Ding an sich," „дѣйствителностьта сама по себе" споредъ Канта е не познаваема, че тя била само „едно прѣдѣлно понятие", „една граница, задъ която сѣтивното познание" рискувало да „осакатѣе" и поради всичко това Енгелсовата „гносеологическа концепция" значително се доближавала „до днешната емпириокритическа философия," която твърдѣла, че „не би имало свѣтовна загатка, ако ние не я желаехме." Тази „дълбока" Михалчева „философска концепция" е просто открадната пакъ отъ сѫщия Волтманъ и окарикатурена отъ него. Истина е, че Енгелсъ въ „Людвигъ Фойербахъ" нарича „прѣдметитѣ сами по себе" „философски измишления," които най-добрѣ се разбиватъ отъ практиката, т. е. отъ опита и промишленностьта. „Ние — казва Енгелсъ на 16 стр. — можемъ да докажемъ правилностьта на нашето разбиране дадено явление на природата съ това, че ние сами го извикваме, пораждаме го изъ неговитѣ условия и го караме да служи на нашитѣ цѣли. По такъвъ начинъ за Кантовския „прѣдметъ самъ по себе" дохожда послѣдния часъ. Химическитѣ съединения, които се образуватъ въ тѣлата на животнитѣ и разстенията оставаха такива „прѣдмети сами по себе," додѣто органическата химия не се научи да ги приготовлява; но когато тя постепенно достигна до тамъ, да ги приготовлява, „прѣдметитѣ сами по себе" станаха прѣдмети за насъ". Подиръ това Енгелсъ привежда два примѣра, единия отъ органическата химия а другия отъ астрономията. Енгелсъ се отказва повече да говори за Кантовския „прѣдметъ по себе," понеже той счита, че най-рѣшителни възражения противъ теорията за „дѣйствителностьта сама въ себе си" или за „прѣдметитѣ сами въ себе си" е направилъ Хегель. И наистина, ето какъ Плехановъ прѣдава Хегелевитѣ възражения по тоя въпросъ: „Хегель — четемъ на стр. 97 отъ Людвигъ Фойербахъ, руски прѣводъ — съвършено вѣрно забѣлѣзалъ, че „прѣдметътъ самъ по себе си" не е нищо друго, освѣнъ отвлечение отъ всѣкакви опрѣдѣлени свойства, куха абстракция, за която не може *нищо да се знае* именно за това, че тя е отвлечение отъ всѣкаква опрѣдѣленость. Ние не знаемъ, какво е това прѣдметъ въ себе си . . . Разбира се, не! Въпросътъ: „какво е?" прѣдполага извѣстни свойства на прѣдмета, които трѣбва да бѫдатъ посочени; а щомъ *ние се отвличаме отъ всички свойства на прѣдмета*, не можемъ, разбира се, да отговоримъ на въпроса, какъвъ е той, понеже въ този въпросъ се съдържа вече невъзможностьта за отговоръ. Трансценденталниятъ идеализмъ прѣнася въ съзнанието всички свойства на прѣдметитѣ, както по отношение на формата, така и по отношение на съдържанието. Разбира се, че отъ тази гледна

точка единствено отъ мене, отъ субекта, зависи обстоятелството, че листътъ на дървото вижда ми се зеленъ, а не черенъ, слънцето кржгло, а не четворожгълно, захарьта сладка, а не горчива, и че когато часовникътъ бие *два*, азъ възприемамъ неговитѣ удари послѣдователно, а не едноврѣменно, и че азъ не считамъ първия ударъ нито причина, нито слѣдствие на втория и т. н. (Wissenschaft der Logik, I. Band, I. Abth., S. 55, II. Abth., S. 150)." Така че, Енгелсъ е съвършено правъ, като казва, че „дѣйствителностьта сама по себе", „прѣдметитѣ сами въ себе си", Кантовитѣ „ноумени" сж просто „философски измишления." Кантовитѣ „ноумени" или „прѣдѣлното понятие" на нашия Михалчевъ, или по-вѣрно на Волтмана, е една куха абстракция, е едно наистина „кухо пространство." Чудното е, че това „кухо пространство," лишено отъ всички свойства на реалното пространство, на битието, на външния свѣтъ, може, споредъ Канта, *да дѣйствува* на субекта и да произвежда у него явления, или прѣдставления за прѣдметитѣ! Очевидно ново „неизлѣчимо" противорѣчие въ Кантовата гносеология, съ която нашиятъ Михалчевъ, безъ да има поне „смжтно понятие" за нэя, „оборва" материалистическата гносеология. Но благодарение, че „кухото пространство" е само „философско измишление," че въ сжщность пространството не е „кухо," а пълно съ реални прѣдмети и съ опрѣдѣлени свойства, та е възможна науката, възможни сж познанията. Но щомъ битието не е „кухо пространство," не е и куха абстракция, а се състои отъ реални прѣдмети съ опрѣдѣлени свойства, то очевидно е, че нашето познание за тия своиства може да расте до граници, които не можемъ си прѣдстави. Достатъчно е читательтъ да си спомни, какъвъ грамаденъ прогресъ е направилъ въ познанието отъ началото на новитѣ вѣкове до днесъ, за да види, колко сж вѣрни думитѣ на Енгелса, че *практиката*, т. е. *опитътъ и промишленностьта* най-добрѣ отъ всичко разбиватъ „философскитѣ измишления" за „прѣдмета въ себе си." за „дѣйствителностьта сама по себе," както и думитѣ му, че ако неокантиянцитѣ се стараятъ да възкръсатъ възгледитѣ на Канта и Юма, подъ неотразимото влияние на когото винаги се е намиралъ Кантъ, — безъ да се гледа на това, че и теорията, и практиката отдавна вече сж ги оборили, — „то въ наученъ смисълъ това прѣдставлява отъ себе си движение назадъ, а на практика дава на тѣзи срамежливи хора възможность да пуснатъ чрѣзъ задната врата сжщия материялизмъ, който тѣ пждятъ за очи прѣдъ публиката." Нека, между другото, забѣлѣжимъ, че Енгелсъ не казва категорически, че познанието е безгранично. За да констатираме още единъ пжть и невѣжеството на нашия Михалчевъ, и неговото безсъвѣстно отношение къмъ мислитѣ на Енгелса, ще цитираме самитѣ Енгелсови мисли. На стр. 79 отъ „Anti-Dühring," Енгелсъ си задава въпроса: Е-ли човѣшкото мислене абсолютно? На този въпросъ Енгелсъ отговаря съ слѣдующитѣ думи:

„Прѣди да отговоримъ да или не, трѣбва да изслѣдваме, що е човѣшко мислене. Е-ли то мислене на отдѣлния човѣкъ? Не.

Но то съществува изключително, като единично мисление на много милиарди бивши, сегашни и бѫдѫщи човѣци. Ако на това основание азъ кажа, че мислението на всички тѣзи човѣци включително и бѫдѫщитѣ поколѣния, съединено въ моето прѣдставление, има абсолютно значение, т. е. има възможность да познае съществующия свѣтъ въ оная степень, въ която живота на човѣчеството се продължава достатъчно дълго и въ която на това познание не се турятъ граници въ самитѣ органи и прѣдмети, тогава азъ ще кажа нѣщо много банално и заедно съ това достатъчно безплодно. Защото най-много цѣненъ резултатъ би билъ оня, който прави насъ въ най-висока степень недовѣрчиви относително нашето сегашно съзнание, понеже, вѣроятно, ние се намираме още почти въ началото на човѣшката история и поколѣнията, които ще сѫдатъ насъ, трѣбва да бѫдатъ много по-многобройни отъ ония, за познанието на които — като често пѫти намаляваме неговото значение — ние можемъ да сѫдимъ днесъ". И по-надолѣ, на 80 стр., Енгелсъ продължава: „Съ други думи: абсолютното значение на мислението осѫществява се въ цѣлъ редъ отъ най-неабсолютно мислящи човѣци; познанието, което има безусловна претенция на истина, осѫществява се въ цѣлъ редъ отъ относителни заблуждения; нито едното, нито другото не може да се осѫществи другояче освѣнъ въ едно безкрайно продължение на човѣческия животъ. — Ние имаме и въ тоя случай сѫщото противорѣчие, както и погорѣ, между характера на човѣшкото мисление, което необходимо ни се прѣдставлява абсолютно, и неговото осѫществение само срѣдъ ограничено мислящи индувидууми, — противорѣчие, което може да се разрѣши само въ безкрайния прогресъ, или, поне, практически за насъ въ безкрайната смѣна на човѣшкитѣ поколѣния. Въ този смисълъ човѣшкото мисление е толкова абсолютно, колкото и неабсолютно, и неговата способность къмъ познанието е толкова ограничена, колкото и неограничена. Тѣ сѫ абсолютни и неограничени по своитѣ задатъци, по призванието, по възможностьта, по историческата крайна цѣль; тѣ не сѫ абсолютни и неограничени по изпълнението въ отдѣлни случаи и по дѣйствителностьта на отдѣлния случай".

Тѣзи сѫ изричнитѣ думи на Енгелса. Тука Енгелсъ изрично казва, че способностьта на човѣка къмъ познанието е неограничена по своитѣ задатъци, по призванието и т. н., и е ограничена по изпълнението въ отдѣлни случаи и по дѣйствителностьта на отдѣлния случай, т. е. че отдѣлниятъ човѣкъ, макаръ и да има неограничена способность къмъ познанието, нѣма възможность самъ да достигне безусловно познание на прѣдметитѣ и явленията. Но тази възможность става безгранична, слѣдователно, става безгранична и неговата способность къмъ познанието, въ безкрайното продължение на човѣшкия животъ. Ясно е защо. Познанието се придобива чрѣзъ опита и чрѣзъ „логическата комбинация на опититѣ", но натрупването на опита не е дѣло на единъ отдѣленъ човѣкъ; то е дѣло на множество, на милиарди бивши, сегашни

и бѫдащи поколѣния. Да си припомнимъ по-горѣ приведенитѣ думи на Ибервега по тоя въпросъ; тѣ иматъ сѫщия почти смисълъ. Но това, което трѣбва да подчертаемъ въ туко-що цитиранитѣ думи на Енгелса, това сѫ изричнитѣ му думи, че човѣшкото мисление и неговата способность къмъ познанието сѫ неограничени по своитѣ задатъци, по призванието, по възможностьта, по историческата крайна цѣль. Отъ тѣзи думи става ясно, че Енгелсъ не само не „помита синтетическата мощь на разума", а изрично признава я въ „безкрайния прогресъ" или „въ безкрайната смѣна на човѣшкитѣ поколѣния" неограничена. Но нашиятъ Михалчевъ прочелъ нѣщо у Волтмана по въпроса за отношението на Енгелса къмъ „синтетическата мощь на разума", не разбралъ нищо и непогледналъ дори, какво мисли Енгелса, произнася своята „съкрушителна" присѫда!

И така, къмъ какво се свежда „освѣтлението" на нашия Михалчевъ по въпроса за „отношението на Енгелса къмъ кардиналния въпросъ на гносеологията"? Мислимъ, че за читателитѣ ни стана ясно, къмъ какво се свежда то. То се свежда къмъ безсрамно фалшифициране мислитѣ на Енгелса, къмъ плѣщение по адресъ на „Енгелсовата гносеология" всевъзможни глупости и къмъ нахално бравиране съ чути, но неразбрани „философски" термини и „философски проблеми", за които нито хаберъ има, нито се ориентиралъ въ тѣхъ чрѣзъ добросъвѣстно изучвание и мисление. И слѣдъ всичко това той се залавя за „третия главенъ проблемъ на гносеологията", т. е. за „съдържанието на познанието". Нѣма що! Да отидемъ подирѣ му и да видимъ, какви „екскурзии" още прави изъ областьта на гносеологията нашиятъ Михалчевъ! Но това остава да видимъ въ слѣдующата статия.

Д. В.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Руско-японската война.

Войната, обявена още на 8/26 и 9/27 февруари, е вече въ своя разгаръ и върху нея сѫ концентрирани погледитѣ и вниманието на всички. Маса хора отъ едната и другата страни се хвърлятъ въ гърлото на смъртьта, маса отъ тѣхъ се осакащаватъ и останалата жива маса се огрубява и надъхва съ жаждата за человѣкоизтребление. Грамади срѣдства и богатства, създадени отъ работническитѣ маси, въ мигове и минути се унищожаватъ, се разрушаватъ въ водовъртежа на войната. Потоци и цѣли течения отъ нови маси хора, откѫснати отъ работа, и грамади отъ нови продукти на човѣшката рѫка отъ двѣтѣ воющи страни се отнасятъ на мѣстото на войната, за да бѫдатъ хвърлени въ процеса на взаимоунищожението.

Прѣди всичко, нека посочимъ главнитѣ причини, които до-

караха Русия и Япония до рискованата и за двѣтѣ страни война. Войната възникна главно вслѣдствие на експанзивната политика на Русия въ Източна Азия. Тя е война за господство върху Сѣверния Китай и Корея. И бѣ прѣдизвикана тази война, както ще видимъ по послѣ, единствено само отъ Русия, вѫпрѣки противното лъжливо твърдение на почти цѣлата наша русофилствующа днесъ буржуазия.

Руския монархизмъ се старае да позлати своята позорна антикултурна вѫтрѣшна политика съ успѣхитѣ въ разширяването територията на своята държава. Вѫтрѣшната му политика на безправието и притѣснението възбужда все по-голѣмо недоволство срѣдъ руското общество и постоянно растящи по сила движения. Нарастналото гигантски въ послѣдно врѣме работническо движение, което разтърсва основитѣ на абсолютизма, пробуди въ мнозина свѣтлата надѣжда за събарянето на позорния за XX вѣкъ руски автократизмъ. Либералната буржуазия все по-често захвана да заявява, макаръ и покорно, претенции за разширение на правото ѝ да участвува въ наредбитѣ на държавния животъ. Съ една дума, недоволствата и движенията противъ абсолютизма въ Русия сѐ по-силни ставатъ и сѐ по-нашироко се разливатъ. И колкото повече мѣрки взима монархизмътъ противъ вѫтрѣшнитѣ неприятелски нему движения, толкова въ по-позоренъ видъ се прѣдставя той и толкова по-нетърпимъ става. Ето защо рускиятъ монархизмъ се стреми съ лавритѣ отъ външнитѣ заграбвания на чуждитѣ земи да покрива позора и несъстоятелностьта на вѫтрѣшната си политика, съ завладявания на нови земи и откриване на защитени за руската индустрия нови пазари да ослаби недоволството на индустриалната буржуазия отъ него и да откупи нейното доволство и покорно поданство. Съ своята външна грабителска политика той се старае да оправдае и вѫтрѣшната разсипническа финансова политика. Съ нея той цѣлѝ да отклони потоцитѣ недоволства, насочени противъ него, въ друга насока и да повдигне акциитѣ на своя тъй много изгубилъ престижъ съ успѣхитѣ на външната си политика. За това ние виждаме Русия замѣсена ту въ близкия Истокъ, ту въ далечния. Но освѣнъ тия причини за постоянно стремящата се външна грабителска политика на Русия, които сѫ отъ субективенъ характеръ на руския монархизмъ, има и обективни причини. И тия послѣднитѣ сѫ, които обосновавать и усилватъ първитѣ причини отъ субективенъ характеръ. Рѫководната дипломатическа мисъль, която характеризира външната политика на Русия отъ 2 столѣтия насамъ, е — Русия се нуждае отъ вода. Тази основна и рѫководна мисъль на руската външна политика е формулирана и прогласена още отъ Петра Велики. И той е дѣйствувалъ съ орѫжие за нейното реализиране: нахвърли се върху Турция, за да добие достѫпъ до Черно Море, упропасти Швеция, за да завладѣе Източно Море, и по най-ничтожни поводи обяви война на Персия, за да ѝ вземе Каспийско Море. *)

*) Ползувахъ се отъ статията на M. Beer: „Der russisch-japonische Konflikt“ въ „Die Neue Zeit“, Jahrg. 22, № 14.

Но развитието и разширението на търговията на Англия, Съединенитѣ Щати и Франция се простираха и въ Азия. И тия три държави се повече включаваха Източна Азия въ кръга на своята свѣтска търговия. Вслѣдствие на това разширение на търговията, европейскитѣ сили захванаха да насочватъ своитѣ завоевателни политики къмъ Азия и Великия океанъ. И Русия насочи своята политика къмъ истокъ. Още въ 1858 г. тя се утвърди на Амуръ, а въ 1866 г. генералъ Богдановичъ прѣдстави на царя Александра II планъ за построяване на желѣзница отъ Москва до Великия океанъ. Но националнитѣ войни, които възникнаха въ Европа по това врѣме и утихнаха чакъ къмъ 1878 г., а така също гражданската война и прѣобразованията, що ставаха въ Америка, отклониха за нѣколко врѣме стремежитѣ на европейскитѣ сили и Съединенитѣ Щати къмъ Източна Азия. Прѣзъ това врѣме Япония, която вслѣдствие на нахлулия въ нея капитализмъ, бѣ влѣзла въ пѫтя на социални и политически прѣобразувания, можа да прокара нови реформи въ устройството на своята държава. Обаче, слѣдъ като споменатитѣ голѣми държави си урегулираха границитѣ, отново се обърнаха къмъ Азия. Въ 1891 г. Русия се залови съ построяване на Сибирската желѣзница. И отъ тогава тя захвана се по̀-начесто да се намѣсва въ Азия. Въ Априлъ 1895 г., когато Япония надви Китай и го принуди да се откаже отъ Корея и да ѝ отстѫпи Лиаотунгъ съ пристанището Портъ-Артуръ, Русия, подкрѣпена отъ Германия и Франция, се намѣси въ тѣхния конфликтъ и, подъ прѣдлогъ да запази мира въ Азия и интегритета на Китай, принуди Япония да се оттегли отъ завзетитѣ земи, за да се настани тя въ тѣхъ. И веднага слѣдъ това Русия се втури съ своето влияние въ Китай. Тя зае на Китай, за да плати обезщетение на Япония, 320 мил. марки чрѣзъ тогава основаната тамъ руско-китайска банка. Тази банка стана едно орѫдие въ рѫцѣтѣ на Русия за влияние върху Китай. Въ 1896 г. Русия сключва съ Китай договоръ, споредъ който ѝ се позволява да построи клонъ отъ сибирската желѣзница, който да минава прѣзъ Манджурия и да се простира до морскитѣ брѣгове на Истокъ. Този договоръ е сключенъ за 80 години и дава на дружеството, което ще построи този клонъ-желѣзница, да има исключително право върху минералитѣ въ Манджурия, и на руското правителство дава право да държи военни постове по продължението на тази желѣзнична линия. Слѣдъ това се почватъ вече откѫсваня и заграбвания на мѣста отъ Китай. Прѣзъ 1897 и 98 г. поради най-дребни поводи и безъ такива Германия взе залива Киаутшу като откупъ за 99 години и провинцията Шантунгъ съ 38 мил. жители като сфера на влияние; Русия зае Портъ-Артуръ и Талиенванъ (сега познатъ подъ руско име Дални); Англия завладѣ Вей-хай-вей, а Франция простре и разшири своето влияние въ Южни Китай. Това разграбване на китайскитѣ земи усили чувството на умраза у китайцитѣ спрямо европейцитѣ и въ 1900 година причини избухване на възстание отъ страна на боксеритѣ. Това възстание даде поводъ

на Русия, подъ прѣдлогъ за усмиряване на възстанието и защита на християнитѣ, да засѣдне здраво въ Манджурия. Тогава Русия извърши едно безподобно варварство като е издавила въ Благовѣщенскъ маса обезоржжени китайци, мжже, жени и дѣца, а въ Айгунъ е устроила масова сѣчь надъ туземното население. И другитѣ държави пратиха военни експедиции въ Китай за потушване на възстанието. Но слѣдъ като се сключи протокола за мира въ края на 1900 год., тѣ оттеглиха своитѣ войски изъ Китай, само Русия не напустна Манджурия. По това врѣме тя изтръгна отъ китайскитѣ пълномощници два договора, споредъ които тя остава въ Мукденъ и Ниучвангъ и изобщо въ Манджурия, до когато послѣднята се усмири. Срокътъ бѣ опрѣдѣленъ за това до края на 1903 година. Мина се тая година, а Русия не само не мисли да напустне Манджурия, но простира още по-на югъ своята грабителска лапа. Тя завладява р. Ялу, пристанищата Виджу и Йонгампо.

Но настжпване на Русия въ Китай и въ Корея съставлява голѣма опастность главно за Япония. Освѣнъ това, Русия, щомъ владѣе Манджурия и Портъ-Артуръ, скоро ще тури своята хищническа лапа и върху Корея. Защото Портъ-Артуръ, при все че е едно отъ най-добритѣ военни пристанища на свѣта и може да затвори достжпа по море до Пекингъ, се доминира отъ полуострова Корея, безъ който това пристанище губи отъ своето значение. Корея въ ржцѣтѣ на една силна държава съставлява опастность за Портъ-Артуръ. А въ ржцѣтѣ на Русия тя има голѣмо значение за нея като източно-азиатска морска сила, която иска да владѣе Манджурия и Чили. Освѣнъ това, Русия владѣе въ Източна Азия и Владивостокъ. А между Владивостокъ и Портъ-Артуръ стои като клинъ полуостровътъ Корея. За да има между тия двѣ пристанища сигурна съединителна линия, за да не стоятъ тѣ изолирани, за да е възможно, въ врѣме на война, кооперативно дѣйствуване на станцирующитѣ въ тѣхъ флоти, Русия ще се старае да завладѣе Корея. При това, Русия може да напрѣдва значително въ своитѣ влияния надъ Китай, въ настжпване на югъ въ неговитѣ земи и въ отблъсване на своитѣ съперници въ Азия, само ако завземе и Корея. Но на това се противопоставя най-заинтересовано имено Япония. Корея за Япония има още по-голѣмо значение. Тя има, тъй да се каже, почти жизнено значение за бждащето на Япония. Корея доби особено значение за Япония, отъ като послѣднята стана капиталистическа държава. Япония съ безпримѣрна скорость се прѣвърна отъ една затворена феодална държава, каквато е била до половината на 19 вѣкъ, въ една бързоразвиваща се капиталистическа, културна и военна държава, каквато е днесъ. Тя бѣше затворена съ китайски стѣни и недостжпна за търговията и културнитѣ влияния на Европа и Америка. Едва въ 1853 год. американскитѣ военни параходи съ своята атака принудиха Японското правителство да сключи търговски договори съ Съединенитѣ Щати. Послѣднитѣ отвориха пжть въ Япония и за търговията на другитѣ капиталистически държави. Това принудително отваряние на Япония

за търговията на капиталистическитѣ страни прѣдизвика голѣми и бързи промѣни въ нейния економически и политически животъ.

Какво бързо развитие на търговията и индустрията е настанало слѣдъ това въ Япония, може да се види отъ слѣднитѣ дани. Производството на камени въглища въ Япония е възлизало:

въ 1892 го.	— 3,100,000 тонове,	отъ който	1,300,000	експортъ
„ 1901 „	— 8,900,000	„ „ „	2,900,000	„

Въ Япония сѫ се консумарали камени въглища въ 1892 г. — 1,700,000 тона, а въ 1901 г. — 6,600,000 тона. Търговията на Япония възлиза въ:

	износъ	вносъ	всичко
1892 г. на	91,102,000 иена,	— 71,326,000 иена,	— 162,428,000
1902 „	258,303,000 „	„ 271,731,000 „	„ — 530,034,000.

Прѣди 1870 год. индустрия въ модеренъ смисълъ на думата не е сѫществувала. Тя почва своето развитие отъ 1872 г., когато се е отворила първата — и тя е била държавна — фабрика за обработване на коприна. Въ нея фабрика сѫ работѣли 200 работнички. Въ 1898 г. числото на коприненитѣ предачници, въ които сѫ заняти повече отъ 10 работници, възлиза на 2163, а числото на работничкитѣ — на 99,933, на работницитѣ — 7908. Въ вълнопредачницитѣ прѣзъ 1899 г. въ 76 фабрики сѫ били заети 70,000 работници (работнички 78%, работници 22%*). Сѫщо въ политическо отношение Япония се много прѣобрази. Усили се кралската власть, прѣмахна се феодалното устройство, прѣмахнаха се кастовитѣ привилегии и цѣлата държава постепено, но бързо се прѣвърна въ една модерна военна и културна държава, Въ Япония доста много е развита индустрията. Но металната индустрия, която е тъй много необходима за една индустриална страна, ней липсва и тя си я доставя въ най-голѣмата ѝ часть отъ странство. А пъкъ Корея е страна, въ която освѣнъ злато, мѣдь и въглища, се намиратъ въ голѣмо количество желѣзо и олово. Та за да отговаря на нуждитѣ на своята индустрия, Япония е заинтересована въ завладяванието на Корея. Освѣнъ това, най-голѣмата часть отъ експорта на Япония отива въ Сѣверни Китай и въ Корея. Тъй че запазвание на тия двѣ страни отъ грабежа на Русия става едно отъ най-жизненитѣ за нея условия. При това, сега Япония е много гѫста населена: на 1 кв. километъръ въ тая планинска страна се падатъ 118 жители, когато въ Германия — 104. За това Корея служи за нея и като мѣсто, въ което тя изселва своето гѫсто население. Освѣнъ това, Япония е много вложила още сега въ Корея. Въ корeанскитѣ заливи циркулиратъ корабитѣ на Япония. Телеграфната линия Фузанъ-Суелъ и желѣзницата, която се строи тамъ, сѫ японски. Нѣколко милиона японци зависятъ отъ економическитѣ прѣдприятия въ Корея. Съ една дума, послѣдната

*) „Vorwärts“, № 19, 23/I 1904.

има жизнено економическо, освѣнъ политическо, значение за Япония. Та и самата Русия е признавала Корея като сфера за влияние на Япония и се съгласявала на японско търговско прѣдимство въ нея. Тия признания и съгласия тя е дала въ трита договора, които е сключила съ Япония въ послѣднитѣ седемь години. Но ние виждаме напослѣдъкъ, че Русия не само не иска да изпразднн Манджурия, въпрѣки обѣщанието, която е дала, но се отказа и отъ горнитѣ договорни признания и съглашения. Явно е, тя иска да присвои за винаги Манджурия, а слѣдъ нея да простре своята лапа и върху Корея. И не може тя друго-яче да постѫпи, щомъ е изхарчила за построяване на сибирската желѣзница половинъ милиардъ рубли, слѣдъ като е дала милиони рубли за експедиции въ Манджурия, слѣдъ като е цѣли 15 години концентрирала своята политика въ Источна Азия. Така Русия и Япония, безъ да може да отстѫпи нѣкоя отъ тѣхъ, встѫпиха въ война за господство въ Сѣверни Китай и Корея.

Въ тия области, за които се води война, сѫ заинтересовани Англия, Съединенитѣ Щати, Франция и други държави, които иматъ търговски и политически интереси въ тѣхъ. Задъ Япония най-много сѫ заинтересовани Англия и Съединенитѣ Щати. И ако сега тѣ се държатъ прикрито неутрални, за да не се усложни войната, то, щомъ се пристѫпи къмъ прѣговори за мира, при единъ или другъ изходъ на войната, тѣ ще се намѣсятъ енергично въ опрѣдѣление условията на прѣговоритѣ. Колкото повече ще бѫде Русия изтощена отъ продължителна и скѫпокостуваща я война, толкова посмѣли и неотстѫпчиви ще бѫдатъ тѣ въ диктувание на условия тѣмъ угодни. Това е знаела, види се, и руската дипломация, за туй тя бѣ въ дипломатическата борба, която прѣдшествува войната, несмѣла, нерѣшителна и колеблива. Съединенитѣ Щтати отъ сега създаватъ прѣдлози за такова намѣсвание. Тѣ направиха прѣдложение, веднага слѣдъ войната, за цѣлостьта и неуврѣдимостьта на Китай отъ войната, що се води. И това прѣдложение почти отъ всички европейски сили се възприе, макаръ нѣкои отъ тѣхъ различно да схващатъ цѣлостьта и неуврѣдимостьта на Китай.

Щомъ избухна войната, едни отъ буржуазнитѣ класи отдадоха своитѣ симпатия и съчувствия на Русия, а други на Япония Но че симпатиитѣ имъ къмъ Русия или Япония се опрѣдѣлятъ отъ груби економически и финансиялни интереси, се вижда отъ слѣднитѣ дани. Французската, германската, белгийската и др. буржуазии отъ континента съчувствуватъ на Русия, а не на Япония, защото французския капиталъ, вложенъ въ Русия, възлиза на 7 милиярда лева, а въ Япония е ангажиранъ само съ около 12 милиона лв., — Германия е вложила въ Русия — споредъ изчисленията на специалисти по въпроса — най-малко 3 милиярди марки, а въ Япония - само около 80—90 милиона, и белгийската капиталистическа класа е ангажирала огромни капитали срѣщу рускитѣ (цѣнни) държавни книжа и е внесла значителни суми въ индустриялнитѣ прѣдприятия на Южна Русия. Освѣнъ това, експортътъ на тия държави,

капиталистическитѣ класи и преса на които тъй-горѣщо съчувствуватъ на Русия, е голѣмъ въ послѣдната, а много малъкъ въ Япония. Така напр., Германия е експортирала стоки за Япония прѣзъ 1902 г. само за 49.7 милиона марки, когато прѣзъ сѫщата година за Русия е експортирала стоки за около 300 милиона марки. А Франция експортирала за Русия стоки за 39 милиона л., а за Япония само за 10 милиона. Явно е, защо симпатиитѣ на германската и французската буржуазии сѫ на страната на Русия. Отъ сѫщото естество сѫ и симпатиитѣ на буржуазиитѣ въ Англия и Съединенитѣ Щати къмъ Япония. Търговиитѣ на Англия и Съединенитѣ Щати съ Русия сѫ слаби, а съ Япония първата върти търговия, която възлиза на повече отъ 200 милиона марки, и търговията на Съединенитѣ Щати прѣзъ 1902 г. е възлизала на 260 милиона лева и отъ тогава постоянно и силно се увеличава. Освѣнъ това, тия симпатии се опрѣдѣлятъ още и отъ сблъскванието на завоевателнитѣ и колониалнитѣ политики, въ основата на които лежатъ пакъ капиталистическитѣ интереси на днешнитѣ държави и господствующитѣ имъ класи. По указанитѣ по-горѣ причини и още по тия, за които ще говоримъ по-долу, реакционнитѣ обществени групи и цѣлата буржуазия на еропейския континентъ взеха страната на Русия, като пръскаха чрѣзъ печата лъжитѣ, съ които руското правителство искаше да заблуди свѣта. Руското правителство чрѣзъ печата постояно търбѣше, че то било отстѫпчиво въ водение на прѣговоритѣ съ Япония, но че послѣдната била много взискателна. И буржуазнитѣ вѣстници разнасяха тия заблуждения по свѣта. А въ сѫщность, истината е тъкмо обратното на това, що разгласяваше Русия. Това се вижда отъ послѣднитѣ прѣговори между японското и руското правителства. Въ послѣдния си проекто-прѣговоръ японското правителство искаше главно да се запази досегашното положение на работитѣ въ Сѣверни Китай и Корея, като искаше да се признае отъ Русия, че и двѣтѣ тѣ ще признаватъ: I независимость и териториалната непокѫтнатость на Китай и Корея, II едноправието за всичкитѣ нации по отношение на търговията и индустрията въ тия области, III отъ една страна прѣдимството на интереситѣ на Япония въ Корея и отъ друга страна специално право на Русия по отношение на желѣзницата въ Манджурия и др. Но тия искания, които съотвѣтствуватъ на status-quo-то въ Сѣверни Китай и Корея, Русия рѣзко отблъсна и на тѣхъ противопостави съвършено нови неприемливи искания, които измѣняватъ досегашното положение. Руското правителство е отрѣкло да се ангажира относително суверенитета и териториалния интегритетъ на Китай и не е приело принципа на едноправието за всички нации по отношение на търговията въ Манджурия. Нѣщо повече, то искало отъ японското правителство да изяви, че Манджурия и нейнитѣ брѣгове не принадлежатъ къмъ сферата на интереситѣ на Япония, и освѣнъ това, прѣдлагало е разни ограничения за Япония въ Корея. Изобщо, Русия е прѣдявявала въ прѣговоритѣ такива нови и неприемливи

искания, реализирането на които би много измѣнило досегашното положение на двѣтѣ държави въ сѣверни Китай и Корея и противъ които Япония не може да не прибѣгне до орѫжие, за да ги отблъсне.

Така и по тия причини обявената война е вече въ своя пъленъ разгаръ и днесъ или утрѣ се очаква едно рѣшително сражение по суша между руската и японската войски. Досегашнитѣ сражения по море бѣха побѣда за Япония и поражения тежки за Русия. Какъвъ ще бѫде, обаче, изходътъ на войната е неизвѣстно и съ положителность не може да се твърди отъ сега за него.[1])

Забѣлѣжителенъ е факта, че буржуазната преса, буржуазията даже и либералната и особено реакционнитѣ групи на континента сѫ на страната на Русия. И това е обяснимо, като се знае, че руския монархизмъ е опора, гръбнака на реакцията въ Европа и че буржуазията срѣщу страха отъ въздигающето се работническо движение храни надѣжда за прибѣжище въ скута на руския монархизмъ. Буржуазията изнася прѣдъ свѣта нѣкаква си опастность отъ желата раса, която засилена и съединена съ организиранитѣ отъ нея стотини милиони китайци може да заплашва Европа. Буржуазията издига нѣкаква си расова борба между бѣлитѣ европейци и желтитѣ азиятци. А въ сѫщность, опасностьта е за капиталистическитѣ класи въ Европа, и подъ расовата борба между бѣли и желти се крие борбата противъ въздигающия се въ Азия капитализмъ. Капиталистическитѣ класи въ Европа, които заедно съ американскитѣ тласнаха Япония въ капитализма и включиха Китай въ крѫга на своята търговска политика, сѫ противъ образуванието въ Азия на независими и самостоятелни капиталистически държави, които не само ще отблъсватъ тѣхната конкуренция, но ще се явятъ на всесвѣтския пазарь като опасни капиталистически конкуренти Тѣ искатъ да раздѣлятъ и разграбятъ обширния Китай помежду си. Съ това се обяснява тѣхната умраза противъ Япония и тѣхния страхъ отъ желтата раса въ Азия.

---

[1]) Вѣстникъ „Standard" въ Лондонъ, като съобщава свѣденията, които е добилъ отъ Виена, казва, че Русия би била наклона да се постави источно-азиятския въпросъ на разглеждание въ Хагския воененъ сѫдъ. Освѣнъ това, този вѣстникъ явява, че войната ще бѫде кратка. Слѣдъ първитѣ сблъсквания по суша прѣговоритѣ за условията на мира ще се почнатъ. Мотивитѣ и основанията, които каратъ неутралнитѣ сили да дѣйствуватъ за по-скорошното свършвание на войната, сж много, на найглавнитѣ сѫ: страхътъ прѣзъ една всеобща война, като слѣдствие отъ сключенитѣ съюзи и опасението, че по-нататъшнитѣ поражения ще докаратъ ослабвание на монархическия принципъ и една социалистическа или конституционна революция въ Русия И не само това. Окончателното поражение на Русия въ Азия ще усили побѣдителката Япония, която, като реорганизира не само Корея но и цѣлата желта раса, ще прѣдставлява голѣма опасность за капиталистическата Европа.

Американскитѣ щати ще заематъ положението на една велика сила въ Азия, нѣщо, което не е желателно за европейскитѣ сили на континента. Побѣждаванието на Русия ще прѣдизвика значителни промѣни и въ констилацията на европейскитѣ сили. Германия ще стане още по-силна и поради това Франция ще се прилѣпи още по-тѣсно къмъ Англия.

Социалната демокрация, напротивъ, не се бои отъ образуването на независими капиталистически държави въ Азия, защото раздвижилитѣ се народни маси тамъ, тя е увѣрена, ще се укротятъ отъ самитѣ капиталистически отношения и ще се възпитатъ отъ социализма. А отблъсване и конкуриране на европейския капитализмъ отъ азиятския само ще тласнатъ изобщо капитализма къмъ своя край. Настѫпилъ навредъ по земята, запълнилъ всѣки кѫтъ на земята, на капитализма остава да се задуши въ рамкитѣ, въ които се е развивалъ и расълъ. Капиталистическата черупка, въ която сѫ нарасли грамаднитѣ производителни сили ще се пукне отъ стихийния и непрѣодолимъ натискъ на послѣднитѣ и отъ нея ще се излюпи новия животъ, живота на социалистическото общество.

И нашата буржуазия отправя топли молитви къмъ Бога, за да спомогне на Русия да излѣзе побѣдителка изъ войната. И това тя прави наскоро слѣдъ това, което руското монархическо правителство прѣзъ миналата година извърши противъ освобождението на християнскитѣ население въ европейска Турция, слѣдъ като то й даде хиляди доказателства, че нѣма да позволи никакво избавление на Македония, Одринско и др. области изъ подъ Турция, до дѣто Русия сама не простре своята грабителска лапа върху тѣхъ. Българската буржуазия, сама безбожна по своитѣ постѫпки, и лицемѣрното духовенство молятъ Бога да се намѣси въ кървавото избиване на човѣчеството. Какво светотатство, какво оскърбление за Бога, когото тѣ прѣдставятъ прѣдъ простото население за смиреномѫдъръ носитель на „міръ во человѣцѣхъ"! Тя желае побѣдата на руския варварски абсолютизмъ надъ цивилизованата и културна Япония, който относлѣ ще се обърне и къмъ Балканския полуостровъ, за да се разправи съ него. Тя се моли за побѣдата на руския абсолютизмъ, значи, за засилване на врага на руския народъ.

Социалната демокрация е противъ войната и нейния източникъ капитализма, тя е противъ капитализма и неговата рожба, войната. Тя агитира и иска по-скорошното прѣкратяване на войната и ограничаване на нейнитѣ размѣри. Тя е за поражаване на руския абсолютизмъ въ тази война и за побѣдата на Япония, защото тази побѣда ще е и побѣда на руския народъ надъ монархизма, на цивилизацията надъ варварството, на свободата противъ угнетението. Въ всѣки случай, рускиятъ абсолютизмъ, излѣзълъ изъ войната побѣденъ или побѣдитель, ще стане още по-непоносимъ за руския народъ. Послѣдниятъ по-осезателно ще чувствува и по-ясно ще вижда неговата позорность и несъстоятелность и толкова по-скоро ще доде той до съзнанието да отхвърли абсолютизма отъ своя гръбъ въ пропастьта на миналото. И ний сме увѣрени, че както Кримската война ускори и докара паданието на крѣпостничеството, тъй и руско-японската война ще ускори сгромолясването на руския абсолютизмъ, тъй много обожаванъ отъ българската царофилска буржуазия.

Руско японската война ни показва още едно нѣщо, което ние, българскитѣ социалдемакрати, трѣбва да знаемъ. Съ устремяванието на европейския и американский капитализмъ въ Азия, съ развитието на търговията въ странитѣ на Тихия океанъ, Срѣдиземното море, отъ което търговията, поради откритието на Америка, се бѣ прѣмѣстила въ Атлантическия океанъ, сега отново добиво важно значение за търговията и става морски търговски пжть. Съ повдигание значението на Срѣдиземното море, придобива голѣмо значение и Балканския полуостровъ, къмъ който, вслѣдствие на това, още повече ще се усили заинтересоваността на голѣмитѣ капиталистически държави. Наистина, Бълканския полуостровъ, или по-добрѣ казано, държавицитѣ на него ще получатъ силенъ тласъкъ въ своето капиталистическо развитие, но отъ друга страна още по-близка по врѣме става възможността да се разиграе и на блиския Изтокъ сжщо такава буря, каквато бѣснѣе сега въ далечния Изтокъ.

Т. П.

НА МѢСТО ХРОНИКА.

(Отговори и мнѣния по работитѣ въ учит. съюзъ).

Отговоръ на г. Ганева. — Отъ Proletarius. — *Учителскиятъ съюзъ и учителитѣ-социалисти.* — Отъ Св.

Г. Ганевъ благоволилъ въ бр. 28 отъ „Съзнание“ да каже двѣ думи за възраженията, които — наредъ съ др. Senex — и азъ му направихъ. Несмилаемата бъркавица, която г. Г. отъ нѣколко мѣсеци забърка въ колонитѣ на съюзния органъ, става се по-сплетена. Нему могатъ още да вѣрватъ само ония учители, които сж могли да го издигнатъ на чело на учит. организация.

Впрочемъ г. Г. не благоволилъ да обори моитѣ възражения въ кн. I на „Ново Врѣме“, а само да ми издаде атестатъ. Покорно му благодаримъ! Ние си обясняваме това много лесно: г. Г. се е намѣрилъ за по-способенъ да изругае единъ нему непознатъ, отколкото да му отговори принципиялно.

Ние въ кжситѣ си бѣлѣжки „Изражда ли се учит. сжюзъ?“ зачекнахме най-болното мѣсто не само на Ганевата аргументация, но и на мислитѣ на всички онѣзи, които мислятъ, като него. Всичкитѣ, като зематъ видъ на хора, които се вглеждатъ въ живата дѣйствителность, които не „изнасилватъ“ тая дѣйствителность, дрънкатъ всевъзможни обсурди, само и само да оправдаятъ батака, въ който е навлѣзалъ учит. сжюзъ. За да оправдаятъ положението, че въ учит. сьюзъ трѣбва да влизатъ всички до единъ учители — безъ разлика на убѣждения, положения, и характерность — тѣ създаватъ едни глупави абстракции и съ тѣхъ се мжчатъ, съ видъ на дълбоки познавачи на „конкретната дѣйствителность“, да убѣдятъ тонковцитѣ. Въ главитѣ на Ганевци не може да намѣри мѣсто и сѣнка даже отъ мисъльта, че учит. съюзъ може да затвори вратитѣ си за извѣстна категория учители. Той е за тѣхъ ханъ, въ който комуто е угодно, може да прѣспи, колкото си иска; да, да *прѣспи.* Но ако тия г-да попитате:

защо ви е дотрѣбалъ такъвъ именно съюзъ, тѣ пакъ дълбоко-мислено ще ви отговорятъ, защото само по тоя начинъ учит. съюзъ ще може да има сила и авторитетность, само тогава депутати и министри ще обърнатъ внимание на него. По-голѣмо число — по голѣма сила! — Най-сетнѣ, защо да не влизатъ всички учители въ съюза, когато тѣ, вънъ отъ своитѣ политико-обществени идеали, иматъ — като учители — *общи* интереси и „идеали“, на които той (съюзътъ) се явява носитель и защитникъ. А какви сж тѣзи *общи* за всички основни учители — а може и класни — работи? Какви? — Стабилность въ службата, редовно изплащане, добро възнаграждение, подобрение обстановката на учителовия трудъ — не трѣба да забравяме и „свободата“ на убѣжденията имъ —; това сж сѐ „професионални идеали“. Това сж — ще прибавимъ ние още — сѐ глупости на разни Ганевци. *Общото*, което свързва всички учители въ съюза — това сж *членскитѣ вносове*, отъ които на нѣкои „дълбокомислени“ личности може да се плаща по 3000 лв. . . ., за да иматъ врѣме и мѣсто — да подържатъ съюза въ неговото назадване и израждане.

Сигурно „умния“ г. Г. не се е замислялъ върху слѣдньото: ако „професионалнитѣ идеали“ сж *общи* за всички учители — макаръ и това да не е *точно* така—както като у-ли се стремятъ да реализиратъ тѣзи свои „професионални идеали.“ Ние оставаме на страна обществени и политически идеали и заставаме на почвата на Ганевци. Въ *стремежа и въ прѣслѣдването* „професионалнитѣ идеали“ има ли нѣщо *общо* между *всички учители?* — Този въпросъ г. Г. не си е задавалъ — отъ много умъ, по всѣка вѣроятность. Ето г. Г. дохожда до заключението, че „спасението на учителя е въ послушанието.“ До това дълбокомислено свое заключение г. Г. дохожда по единъ много оригиналенъ начинъ. Той оперира само съ *думи* и гради върху тѣхъ своитѣ „теории“. Учительтъ е „бюрократъ“, ето защо той трѣба да търси „спасението“ си въ „послушанието.“

Тъй, г. Г. иска, учителитѣ да реализиратъ своитѣ „професионални идеали“ посрѣдствомъ „послушанието“. Да, г. Г. като васъ мислятъ мнозина. Има между учителитѣ всѣкакви хора има апатични, безидейни, заспали хора — тѣ сжщо като васъ мислятъ да реализиратъ своитѣ „професионални идеали“. Тѣ слушатъ и мълчатъ, кога ги биятъ, „кожата имъ даодере звѣрътъ“, тѣ сѐ пакъ слушатъ, защото . . . тамъ е спасението за тѣхъ и . . . за васъ. Но има други, които по пò-другъ начинъ мислятъ да реализиратъ своитѣ „професионални идеали.“ Тѣ намиратъ за достойно „послушанието“ само за «дълбокомисленитѣ» и практични хорица отъ калъпа на Г. Ганева. — Тѣ знаятъ, че класовата държава нѣма да направи нищо за реализирането на „професионалнитѣ имъ идеали“, ако тѣ се обърнатъ въ послушни роби. Тѣ сж твърдо убѣдени, че само *борбата, организираната борба*, на учителитѣ подкрѣпени отъ увеличаващата се сила на работническото движение ще имъ принесе каква да е полза, ще ги постави на оная висота, на която трѣба да стоятъ носителитѣ на свѣтлината. Само декласирани, изродени хора дирятъ спасението си въ „послушанието“. И за г. Г. е много голѣма честь, задѣто се явява „теоретикъ“ на тѣзи паднали, изродени хорица. Не му завиждаме!

Иматъ, г. Г., *общи* „професионални идеали“ учителитѣ; това въ всѣки случай — не е ваше откритие. Но онова, което вие — слѣдствие вашата „ученость и дълбокомисленость“ — не можете да съзрѣте, това е

туй, че не за всички учители сѫ *общи* стремежитѣ и пѫтищата, по които тѣ прѣслѣдватъ реализирането на тѣзи си „професионални идеали“. А не вѣрвамъ и самъ г. Г. да подържа, че достатъчно е учителитѣ да иматъ *общи* „професионални идеали“, безъ да се грижатъ по-нататъкъ, дали сѫ *общи* за *всички* пѫтищата, по които тѣ трѣба да ги реализиратъ. Нали и самъ г. Г. подържа, че учит. съюзъ е повиканъ не за установяването и изтъкването само на учителевитѣ „професионални идеали“, а за тѣхното *реализиране* именно. А г-да Ганевци знаятъ само да установяватъ, че „професионалнитѣ идеали“ *сѫ общи* за всички учители. По-нататъкъ тѣ не отиватъ.

Защо вие, г-да, не ни докажете, че *общи сѫ пѫтищата* за реализиране на учителйовитѣ „професионални идеали“? — Това вие не можите да сторите, защото ще влезете въ най-грубо противорѣчие съ живота.

Ето защо ние учителитѣ-социалисти искаме да установимъ въ съюза една *сигурна общность* въ *пѫтищата*, по които трѣба да реализираме нашитѣ общи професионални искания. Ние знаемъ, че едномисленицитѣ на Ганевци внасятъ въ съюза оная ужасна неразбория, оная грозна апатия, оная груба практичность, оная мъртвина и пуста безидейность — онова *израждане*, обосновачи на което се явяватъ Ганевци.

Учит. съюзъ по единъ точно опрѣдѣленъ начинъ на дѣйствуване трѣба да работи за реализирането на своитѣ идеали. А за да стане това, трѣба — безъ друго — той да изхвърли изъ своитѣ редове всички подобни на г. Ганева дълбокомислени личности, или пъкъ да ги направи подържатели на този начинъ на дѣйствие, който споредъ насъ е най-резултатенъ.

Само учителитѣ-социалисти даватъ гаранция за поставянето на съюза на подобающата висота, защото най добрѣ отъ всички учители разбиратъ живота и защото тѣ сѫ запазени въ морално и характерно отношение хора. Учит. съюзъ нѣма да правимъ полит. организация, тъй както г. Г. плаши своитѣ „съзнателни“ послѣдователи. Учит. съюзъ никога не е прѣставалъ да води политика и той ще я води и когато застане на оная висота, на която ние искаме да го поставимъ. Но г. Г. много добрѣ знае, че това още не значи да го направимъ полит. партия, тъй както е било и до сега. Той си остава единъ синдикатъ, само че такъвъ на класо-съзнателни работници, а не на бездушни, корумпирани, безидейни, апатични, безхарактерни и заспали до мъртвина послушни роби.

И вижте г. Г., съ своята „дълбокомисленость“, дѣ намира противорѣчие. Азъ казвалъ: „Отдѣлната личность има такива полит. общ. идеали, каквито нейното общ. положение ѝ налагалъ.“ По долѣ азъ питамъ г. Г. „Али защо въ нѣкой учитель-тъпакъ, или учитель безхарактерникъ „свободната личность-гражданинъ“ не му пришепне на ухото за социал. идеалъ...?“ Какво дълбоко „дълбокомислие“! Г. Ганевъ си издава свидѣтелство за умствени бѣдность. Той не разбира още, че самото положение нѣкому нѣма да даде самб-си сичко да му вътлпи тѣзи или онези идеали и разбирания. Не може човѣкъ да му позавиди на „дълбокомислието.“

Нали знаете, г. Г. че за насъ, учителитѣ народни, не сѫ „бюрократи“, а умствени пролетарии. Само изроденитѣ и заспалитѣ отъ тѣхъ — които вие залъгвате — могатъ да станатъ демократи, народняци, стамболисти и т. н. Ние искаме всички учители пролетарии да станатъ социалъ-демократи, защото само тогава тѣ биха могли да се кичатъ съ името „съз-

нателни." Въ този смисълъ ние сме увѣрени, че би дошло врѣмето, когато почти всички основни учители биха могли да влѣзатъ въ нашия, „социалистически', съюзъ. Тогава послѣдниятъ ще се стреми да реализира не общественитѣ и политически идеали на учителитѣ, а тѣхнитѣ „професионални идеали" но най-правия и достолѣтенъ за класосъзнателни пролетарии пжть. Политическитѣ си идеали учителитѣ — социалисти въ съюза ще прѣслѣдватъ вънъ отъ съюза, тъй както правятъ всички класосъзнателни работници.

И една грамадна разлика ще има между сегашното и тогавашното положение на съюза.

На свършване ще кажа, че желателно е, умниятъ г. Г. да противопостави на нашитѣ мисли и положения не ругатни, а здрави принципни разсжждения — само ако е способенъ за това.

Най-сетнѣ, оставамъ на г. Г. — да издава свидѣтелство за „умствена ограниченость" и „слабомислие".... на себе си.

Proletariat.

Учителскиятъ съюзъ и учителитѣ-социалисти.

I.

Въ задушната политична атмосфера на безправие и грабежъ се породи учителското движение. И породи се то, като професионална организация на народното учителство, като изразъ на професионалнитѣ му интереси, чиито форми на проява се опрѣдѣлиха отъ обществено-политичната и идейна обстановка, въ която то бѣ поставено.

При мизерни условия на живѣне, гладни често пжти, поради не наврѣменото изплащане на скромнитѣ имъ заплати, прѣслѣдвани, размѣствани и уволнявани отъ котерийнитѣ правителства, народнитѣ учители подѣха борбата съ държавата, прѣдставлявана отъ смѣняващитѣ се по редъ персонални режими. И тази борба неравна, борба за материална сигурность и гарантиране елементарнитѣ права на свободни граждани, по врѣме, съвпадаше съ тъмното, стихийно недоволство на народнитѣ маси отъ зародилото се у насъ капиталистично ступанствено развитие, разрушителното влияние на което тѣ съглеждаха въ грабежническата политика на българскитѣ държавници. И когато къмъ най-крайната форма на учителска борба — протеста, се присъедини и разбуждане народното недоволство, тогава борбата на народното учителство съ господствующитѣ правителства доби, макаръ врѣмена и привидна, мощь — народната активна и пасивна подържка; по-право казано, тя се слѣ съ накипѣлото народно недоволство и учителитѣ станаха водители на раздвижилитѣ се народни маси. Подобрение положението на народнитѣ учители се прѣвърна въ подобрение положението на „народа", и реализирането професионалнитѣ искания на народното учителство се прѣследва чрѣзъ „народа". Познатото на всички сп. „Право Дѣло", което изразяваше „социалистичното" течение въ уч. съюзъ започна да излиза и писа на корицитѣ си: „Моралното и материалното подобрение на учителя е дѣло на самия него и на всички угнетени и онеправдани". Професионалнитѣ

идеали на учителството се идентифицираха, по-добрѣ, слѣха съ общественитѣ идеали, прѣписвани на работния народъ.

И нима бѣ възможно друго? Народниятъ стопански битъ се разлагаше и въ това разпадане най-видно и прѣко бѣ влиянието на държавата съ своята грабежническа политика, а тя вирѣеше въ атмосферата на насилията и безправието; тѣ отнимаха най-елементарнитѣ граждански и политични учителски права, тѣхно слѣдствие бѣ нестабилното положение на учителя и тѣ прѣчеха за подобрението създаденитѣ мизерни материални условия, всрѣдъ които живѣятъ народнитѣ учители. И единствената утѣшителна перспектива прѣдъ събудилото се учителство се рисуваше само, като политично подигане на работнитѣ народни маси на борба за прѣмахване нестабилната държавна политика на грабежи, насилия и произволи; само опрѣни върху тази обществена сила — „народа", като запазятъ конституционнитѣ правдини, народнитѣ учители щѣ гарантиратъ гражданскитѣ си и политични права и ще стабилизиратъ и подобрятъ материалното си положение. Така съ неизбѣжность се налагаше „боевата" тактика, тактиката на „отрицанието", на „форсирането". „Боевото" настроение, породено отъ обществено-политичната дѣйствителность на този моментъ, опрѣдѣли и схващането у една часть отъ учителитѣ на естеството на организацията, а *идейната срѣда*, изъ която младото учителство се движеше, подкрѣпи това схващане и спомогна да се теориотизира то.

Мрачнитѣ изгледи на разпадане вѣковнитѣ стопанствени форми, тжжния стонъ народенъ и народническитѣ стремежи на младата напрѣдничава идейна интелигенция всрѣдъ тъмнитѣ работни маси, въ служене на които не безполезно е животъ да се проживѣе — това бѣ идейната атмосфера, когато въ българската литература се пръснаха на широко идеитѣ на научния социализмъ. Бързо тѣ се поглъщаха и лесно се приспособиха къмъ духовнитѣ нужди на врѣмето. Мечти, идейни стремежи, народнически идеали за служене на „народа", за сливане съ тъмнитѣ народни маси потърсиха теоритична санкция въ появенитѣ социалистични идеи. Много *отдѣлни* възгледи на научния социализмъ — за класовия характеръ на държавата, за развитие на народното стопанство, за разлагане на народнитѣ поминъци и др. — бѣха възприети и „социалистичното" направление между младото учителство се породи.

Така, въ момента на разпада на стопанственитѣ битови основи, върху почвата на стихийното, мжтно недоволство на работния народъ отъ настжпващия капитализмъ съ съпжтствувавшитѣ го котерийни държавни форми, и върху слѣтото съ него размърдване на учителитѣ за по-сносенъ и по-свободенъ животъ се надигна и слѣ съ тжжнитѣ народни стенания ново идейно настроение, нова учителска идеология. Въ нея се народи и живѣ за сладкитѣ си мечтания, идейни стремежи и възвишенитѣ си идеали онова поколение учители, което изнесе на плѣщитѣ си, закрѣпи морално и идейно съюзната организация.

Но това бѣ нѣкога, въ миналото. А сега?

II.

Сега .... „държавата еволира“, оповѣсти въ единъ прѣкрасенъ майски день в. „Съзнание“: И право е то, но само отъ гледището на професионалнитѣ учителски интереси.

Затихна народното недоволство, вѣрата въ народа се смѣни съ разочарованието отъ него, видѣха се народнитѣ маси за некадърни да реализиратъ „прогресивното развитие на учебното дѣло“ и изчезна перспективата за опората върху „народа“, но затова пъкъ нова, по-надѣждна се очерта прѣдъ съюзнитѣ дѣйци. „Еволира държавата“: виснитѣ политични сфери стѫпиха по пѫтя на легалнитѣ отношения съ игнорирания и прѣслѣдвания до тогава съюзъ. „И видѣ се — каза в. „Съзнание“, бр. 17, 1901 г. — и отъ двѣтѣ страни — властьта и съюза — че дявола не е тъй черенъ, тъй лошъ, както си го въобразяваха“: Видѣ се още, че исканията, които съюзеното учителство прѣдявява могатъ да се реализиратъ само „посрѣдствомъ едно сношение съ централната власть“ (в. „Съзнание“, бр. 22, 1901 г.), че съюзнитѣ членове се прѣслѣдваха и масово страдаха само за това, че „въ периода на ентусиазма, на вѣрата въ пълната всемогѫщность на организацията“ съюзното учителство се „държеше на една недосегаема висота“ и отъ тамъ искаше да диктува на правителството, „чрѣзъ прѣко форсиране“, опрѣно върху „народа“, да реализира своитѣ искания .... и тогава „падна идеалистичното облѣкло“, което покриваше съюза, „съюзниятъ идеалъ стана твърдѣ скроменъ“ и доколкото легалнитѣ отношения на българскитѣ държавници къмъ съюза ставаха и ставатъ по-трайни, доколкото държавата дава признаци, че ще поеме реализирането на съюзнитѣ искания, дотолкова и съюзната организация напуща „кръстопѫтя“ — въ които се намирала, споредъ г. Димовъ — и влиза въ пѫтя на „мирнитѣ сношения“, на „споразумѣнието“ съ правителственитѣ крѫгове. Въ бездъната пропасть на миналото отекоха „прѣжнитѣ увлечения“, „боевата“ тактика стана негодна, а тактиката на „споразумението“, на „мирнитѣ сношения“ съ властьта се наложи съ неизбѣжность такава, съ каквато „боевата“ тактика се захвърли, — настѫпи „новия фазисъ“ въ развитието на съюзната организация.

Увлѣченията, конфликтитѣ и борбитѣ на учителитѣ съ правителствата бѣха плодъ на нѣкакви си „теоретични и спекулативни мѫдрувания“, но „опита“, практиката посочи правия пѫть — обясни напослѣдъкъ в. „Съзнание“:

И съюза встѫпи въ правия си пѫть. По него ще върви и ще се развива съюзната организация, докато се прѣвърне въ една прѣживѣлица, сѫществуването на която ще се оправдава само за това, че нѣкога се е породила и живѣла.

III.

Казватъ, че съюзътъ се изражда. Не! Съюзната организация се развива, защото „държавата еволира“, и въ развоя си тя все повече се оформява; постепено тя проявява сѫщностьта си на буржуазно бюрократска професионална организация, за да реализира

професионалнитѣ си искания и се прѣвърне въ посрѣдъчна халка между държавата и учителството. Ренегира поколение учители, изражда се учителската мисъль. Идеализмътъ на учителскитѣ борби отлѣтя безвъзвратно въ миналото. И всичко това съ неизбѣжна необходимость се извършва.

Заедно съ постепеното оформяване на учителския съюзъ се извършва и процеса на *самосъзнание* на съюзното учителство; прѣзъ този процесъ се породи *идейното инвалидство*, — *идейни инвалиди* се заеха съ разчистване на идейнитѣ традиции отъ миналото, за прѣмахване на *идеологическитѣ прѣчки* — възгледи и схващания, — които спъваха развитието на съюза въ напълно оформена буржуазна организация. В. „Съзнание" нѣколко години вече върши това; сжщото прави и сегашния му редакторъ, който побърза да „разпръсне мъглата, която отъ редъ години заобикаля съюза" и да „улови и да развърже гордиевия възелъ", като разкаже на съюзното учителство, че учителя е бюрократъ, а не пролетарий, както до сега често били мислили нѣкои. Никакъ не би ни занимавали неговитѣ „хвърляния на свѣтлина върху спорнитѣ въпроси", ако се не изказваше претенция, че се прѣцѣняватъ общественитѣ явления отъ пролетарско гледище и слѣдъ това се писа („Съзнание", бр. 14, 1903 г.):

„Съюзътъ работи за материалното подобрение на учителството", „за извоюване и признаване гражданската самостоятелность на учителя" и „мѣри да създаде една такава морална атмосфера за учителя, която не да убива въ него идеалистичнитѣ пориви и стремежи, но, напротивъ, да ги поощрява, да спомага за тѣхното свободно проявление", да „поощрява, и дори отглежда и отхранва зароденитѣ по една или друга причина, по единъ или другъ пжть обществени идеали у учителя". Така че „по широкитѣ обществени идеали на учителството" „не сж чужди и не могатъ да бждатъ чужди за неговитѣ (на съюза) аспирации". А кои сж тѣзи „по-широки обществени идеали"? Напразно ще се търси ясенъ и категориченъ отговоръ. Мъгливата фразеология е единствената форма на изразъ на инвалидската психология, подъ нея тя се мжчи да скрие противорѣчията си, затова читательтъ трѣбва да се досѣща и да търси другадѣ нѣкждѣ отговора: учительтъ „въ своя краенъ („по-широкъ" стана тука „краенъ") общественъ идеалъ се приближава до пролетарията и редомъ съ него върви въ много случаи" (бр. 12). И така материалното и морално гарантиране на учителя, което съюза щѣлъ да даде, поощрявало и спомагало за свободното проявление на пролетарскитѣ идеали на учителя. Ясно е отъ тукъ, че учителитѣ-социалисти иматъ вече еднакви професионални интереси съ всички други учители и, слѣдователно, основателно е стоението имъ въ уч. съюзъ. А това е инвалидската теория, която още прѣди години сп. „Право Дѣло" съчини, когато трѣбваше да се прикрие явното противорѣчие съ елементарнитѣ социалистични истини, въ което изпадаха тогавашнитѣ, и сегашнитѣ, учители „социалисти" въ разсжденията си, съ които искаха да оправдаятъ дѣйностьта и стоението си въ

съюза. Съ тази теория днесъ се оправдава дѣйностьта на учителитѣ социалисти за оформяването на съюза въ една буржуазно бюрократска организация, подъ булото на „крайния обществень идеалъ на учителя, който го приближава до пролетарията“. сега иска да се скрие вулгарния опортюнизмъ и, лишения отъ всѣкакви идейни елементи, пошълъ житейски практицизмъ на голѣма часть народни учители.

Писачитѣ на в. „Съзнание“ обичатъ да говорятъ все съ факти и всѣкога, когато тѣ сж заприказвали по нѣкоя по-обща тема, тѣ сж пародирали съ „марксическитѣ“ възгледи. Така е и тука.

Едно е *индивидуалното съзнание на учителя* — въ него е възможно господството на пролетарскитѣ идеали надъ професионалнитѣ учителски идеали, и друго е *общественото, груповото съзнание на учителството*, — въ него професионалнитѣ идеали на учителитѣ се идентифициратъ, по-добрѣ, тѣ опрѣдѣлятъ обществе нитѣ идеали на учителството. По-право, учителитѣ, като интелигентенъ слой, нѣматъ обществени идеали, ако тѣ не смѣтатъ професионалнитѣ си идеали за такива. Въ зависимость отъ различното съотношение на общественитѣ сили тѣхнитѣ професионални интереси вcase зематъ различна форма въ разнитѣ моменти на общественото развитие и съвпадатъ съ стремежитѣ на разни обществени слоеве и класи, отъ което се опрѣдѣля и оня обществень идеалъ на една класа или на единъ обществень слой, когото тѣ усвояватъ.

Сега, когато у насъ се започва и извършва процеса на производственото обновяване на нашето общество, и когато народното учителство е вече по пжтя на прѣвръщането си въ единъ бюрократиченъ слой, чрѣзъ който държавата ще приспособява българскитѣ училища къмъ културнитѣ нужди на нараждащата се буржуазия, които съюза иска да постига, създава и ще създаде атмосфера, въ която се задушватъ пролетарскитѣ идеали на учителя, но затова пъкъ въ нея се нараждатъ и ще се разцъвтятъ „общественитѣ“ идеали на културничеството всрѣдъ думбазкитѣ кжтчета и буржуазно-бюрократския формализмъ въ народнитѣ училища.

Учителитѣ-социалисти, прегърнали въ пролетариятската идеология, като се ржководятъ въ своя животъ и дѣйность отъ пролетарския идеалъ, не могатъ да вършатъ обуржуазяването на съюза и израждането, приспособлението на учителската мисъль къмъ приспивателната буржуазна идеология. Тѣ трѣбва да напуснатъ учителския съюзъ.

Такова напущане показвало, споредъ г. Ганевъ, израждане на тѣзи, които се „отдалечаватъ отъ съюза“. — Инвалидска логика.

Но, нека, г-да съюзиститѣ, не се безпокоятъ. Ще напусне съюза едно малцинство учители, „мечтателнитѣ и поетичнитѣ натури“, — както ги квалифицираше нѣкога г. Герасковъ — на които е задушно въ съюзнитѣ рамки, и тогасъ .... не ще има вечь „тревоги и бури“ и кораба на съюзното дѣло, ржководенъ отъ съ житейска опитность отъ идейни инвалиди, спокойно ще спре въ пристанището на материалното и морално доволство за сътрудничество и ратуване съ държавата, „въ полето на народната просвѣта“, „за културния напрѣдъкъ на нацията“ ....

Св.

Редакторъ Д. Благоевъ.

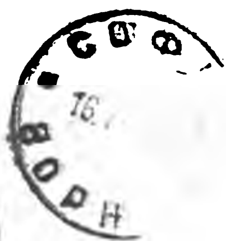

НОВО ВРѢМЕ

София.

Г. VIII. — Мартъ — 1904 г.

СЪДЪРЖАНИЕ:

Печатница на П. М. Бжзайтовъ — София.

ГОДИНА VIII. МАРТЪ 1904 Г. КНИЖКА III.

Ново Врѣме

мѣсеченъ прѣгледъ на умствения и общественъ животъ.

Днешниятъ политически моментъ и нашитѣ задачи.

Днесъ живѣемъ въ врѣмето, когато се свързватъ и развързватъ съюзи и се правятъ съглашения между държавитѣ. Франция направи съглашение съ Англия, за да разполага тя въ Мароко, а Англия — въ Египетъ. Франция и Италия въ съглашение. Австрия и Италия въ разни прѣговаряния. Русия и Германия търсятъ свои общи интереси. Найсетнѣ и България свързва едноврѣменно двѣ съглашения — едно съ Турция, друго съ Сърбия. И всички тия съюзи и съглашения се правятъ, за да се тури редъ въ завладяванитѣ малки страни и за да се запази мира. Съюзъ за мира — това значи готвене за война. Съглашение между двѣ държави — това значи, прѣведено отъ езика на голѣмитѣ капиталистически държави, позволявамъ ти да заграбишъ, позволи ми да завладѣя, за да туримъ реда на нашето господарство въ малкитѣ закъснѣли економически страни. Въ 1897 и 98 г. голѣмитѣ европейски държави заграбиха по една часть отъ Китай. Сега се води война пакъ за окончателното завземане на нейни земи. Сжщитѣ държави си заграбиха по едно парче земя въ Африка. Днесъ пъкъ си разпрѣдѣлятъ областитѣ на Европейска Турция, въ които тѣхнитѣ жандарми ще пазятъ реда, а утрѣ ще навлѣзатъ, за да не излѣзатъ вече, тѣхнитѣ войски, за да усмиряватъ вече „своитѣ“ области и да утвърдяватъ въ тѣхъ реда на своето господство. Това надпрѣпускане на голѣмитѣ капиталистически държави, за раздѣляне и завладяване на економически закъснѣли страни, заради което тѣ влизатъ въ разни съюзи и съглашения, се импулсира главно отъ изискванията на капиталистическото имъ развитие. Тия държави се стремятъ да завладѣятъ економически останалитѣ назадъ страни, за да ги направятъ запазени пазари за своитѣ стоки, за да имъ станатъ обектъ за експлоатиране. Но заплашени отъ грабителскитѣ попълзновения на голѣмитѣ държави, държавитѣ на тия страни сжщо влизатъ въ съглашения

и съюзи. На това се дължатъ послѣдньото турско-българско съглашение и спогодбитѣ, за които сега се водятъ прѣговори между България и Сърбия. Турско-българското съглашение има за цѣль, главно, да обезпечи мирнитѣ отношения между двѣтѣ държави, а заедно съ това да улесни и подобри търговскитѣ имъ сношения. Приблизително сжщитѣ цѣли ще прѣслѣдва и съглашението между България и Сърбия, ако се сключи такова. До колко тия съглашения ще иматъ влияние за трайностьта на мира, това е въпросъ. Но тѣ иматъ несъмнѣно голѣмо значение за търговскитѣ сношенея на държавитѣ, които сж ги сключили. Съ тѣхъ днешното правителство прѣнася голѣма услуга на търговската и индустриалната буржуазии. Безъ и да помислюва за положението на работническата класа, то, слѣдъ като създаде условия за задоволяване стремежитѣ на прѣдприемаческата и лихварствующата буржуазии чрѣзъ голѣмитѣ държавни разходи за разнитѣ прѣдприятия и доставки и чрѣзъ тежкитѣ данъци върху работническитѣ маси, сега съ тия съглашения ще задоволи още повече търговцитѣ и индустриалцитѣ. Така, днешното правителство, спечелило доволството на прѣко-експлоатиращата буржуазия, още повече затвърдява своето положение на власть. Срѣщу економическитѣ облаги, които придобива, буржуазията, съ изключение на опозиционнитѣ ѝ политически прѣдставители, ще се прави на слѣпа прѣдъ антиконституционнитѣ стремежи на днешното правителство.

На западъ монарситѣ сж станали буржуазни партизани, а у насъ, напротивъ, буржуазията е станала монархическа. Князътъ е центърътъ, около който се върти нашата буржуазия. Тя е неспособна за политическа борба и за това се е обърнала въ политическа просекиня. Изобщо, никоя отъ буржуазнитѣ партии не води борба за правилното политическо развитие на страната, като се основава на своитѣ собствени сили. Това се вижда и отъ факта, че противъ Закона за особата тѣ се задоволиха пакъ само съ заплашвания и апели, отправяни къмъ короната. А „младитѣ демократи“ се задоволиха, по поводъ на Закона за особата, само да упрѣкаватъ „нашитѣ управници“, които съ такъвъ законъ могатъ да насочатъ гражданитѣ къмъ едно нелегално, анархическо избухване, че не взиматъ подъ внимание уроцитѣ на историята, за да не правятъ това, което сега вършатъ А ние ще кажемъ, че ако управницитѣ не взиматъ подъ внимание уроцитѣ на историята, то демократитѣ пъкъ не познаватъ историческото

развитие на човѣшкитѣ общества, основани на частната собственость. Ако тѣ го познаваха, щѣха да знаятъ още, че прѣдставители на единъ отживѣващъ институтъ не могатъ да вземать уроци отъ историята, че не отъ тѣхъ се водятъ тѣ въ своитѣ дѣйствия и че тѣ отстѫпватъ отъ своитѣ прерогативи и се отказватъ отъ своитѣ роли, само когато бѫдатъ заставени отъ могѫща, покоряюща ги обществена сила. И вмѣсто да глаголствуватъ, че законитѣ се тѫпчатъ и конституцията се нарушава, нѣща, които не сѫ тайна за никого, вмѣсто да се чудятъ, че управницитѣ и държавнитѣ глави не взиматъ уроци отъ историята и поука отъ събитията, като тия що станаха неотдавна въ Сърбия, вмѣсто да правятъ това, което не измѣнява настоящитѣ политически условия нито на косъмъ, тѣ трѣбва да слѣзатъ всрѣдъ своитѣ срѣди и да заработятъ за създаване на извѣстна обществена сила, която да дѣйствува и се бори за конституционни права и свободи. Но, види се, и тѣ не могатъ да излѣзатъ изъ своята историческа ограниченость.

Законътъ за особата даде поводъ и на „широкитѣ" несоциалисти гръмко да заявятъ, за какво ще се борятъ. „Царя царува, но не управлява! За триумфа на тоя принципъ ние ще се боримъ", казватъ нашитѣ опортюнисти[1]). Както се вижда, тѣ сѫ направили още една крачка напрѣдъ... въ дѣсно къмъ буржуазията. Нѣщо повече, „широкитѣ" несоциалисти, по отношение на тоя принципъ, встѫпватъ въ ролята на една консервативна буржуазна партия. Французката, американската и швейцарската републикански буржуазии сѫ по-напрѣдничави отъ тѣхъ. При това, щомъ тѣ не само поддържатъ, но още ще се борятъ за принципа, който е срѣдневѣковенъ остатъкъ, «царя царува, но не управлява», то, за да бѫдатъ послѣдователни, тѣ ще трѣбва и да гласуватъ за издържването, за цивилната листа на тоя, който, както тѣ искатъ, ще царува надъ тѣхъ, па макаръ и да ги не управлява. Значи, нашитѣ господа опортюнисти, ако да бѣха въ Англия, дѣто, както тѣ казватъ, „царя царува, но не управлява", щѣха да гласуватъ за цивилната листа на Едуарда VII. Защото, който поддържа и се бори за възтържествуването на единъ принципъ, той трѣбва да е готовъ да плаща всички разходи, които изисква реализирането на тоя принципъ. Собствено, г-да опортюниститѣ, макаръ и да сѫ чужди на строгата и из-

---

[1]) Общо Дѣло т. г. бр. V.

държана послѣдователность, все пакъ си иматъ извѣстна послѣдователность, която не се намира въ тѣхнитѣ съзнателни дѣйствия, а само въ несъзнаваното отъ тѣхъ обективно тѣхно сѫществуване. Тѣ сѫ за срѣдневѣковната частна собственость върху срѣдствата за производство собственостьта на натуралното производство, та защо да не сѫ и за ония форми на господаруване, останали отъ срѣднитѣ вѣкове? Само че такава „партия“, като тѣхната, която се „бори“ за срѣдневѣковни принципи, нѣма никакво бѫдаще. Такава партия много късно се е появила на историческата сцена и отъ нея нищо не може да се очаква. И така, днешния политически моментъ се характеризира съ своето затишие, съ политическата индефирентность на буржуазията и съ безсилието и анемичностьта на нейнитѣ партии. Въ никоя отъ послѣднитѣ не можете намѣри прогресивенъ борцовъ духъ. Мъртво политическо затишие за сега царува въ нашата страна. То се нарушава само отъ отчаянитѣ, прѣгракнали викове на буржуазната преса, на които не дава ухо и самата буржуазия.

Политическо затишие и политическа индеферентность! Но подъ затишието на политическия животъ днешнитѣ класи вършатъ своята историческа роля, невидимо въ недрата на економическия животъ. Тѣ тамъ създаватъ економическия прогресъ, който ще тласне страната къмъ политическия и социалния прогресъ. Економическиятъ процесъ, аслѫ, се извършва незабѣлѣзано, невидимо, дълбоко въ пластоветѣ на живота. Историческата къртица дълбоко копае, незабѣлѣзана въ недрата на живота Чакъ послѣ се виждатъ нейнитѣ резултати. И тогава, когато ни се покажатъ тѣ, ние извикваме съ думитѣ на Хамлета: къртицо, ти добрѣ ровишъ! Днешнитѣ наши обществени класи, до колкото сѫ се дефиренцирали, сѫ се дезинтересирали отъ политическия животъ, като сѫ се погълнали отъ дѣйностьта си въ процеса на економическия животъ, който, намѣрвайки се въ извѣстенъ разцвѣтъ, създалъ е надѣжди и илюзии за повдигане на тѣхното благосъстояние.

И тукъ въ тоя процесъ общественитѣ класи се доразвиватъ, дефиренциратъ се, разпрѣдѣлятъ се тѣхнитѣ елементи въ тѣхъ, споредъ економическата имъ състоятелность и се създаватъ и разширяватъ ония ставащи господствующи економически отношения, които едни класи поставятъ въ господствующе положение, а други въ подчинено и зависимо положение. Та резултатитѣ на тая тѣхна

работа въ процеса на економическия животъ още сега се проявиха. Капиталистическитѣ отношения сѫ се разширили и сѫ хванали и подчинили подъ своята власть голѣми множества отъ работната маса, привързали сѫ ги къмъ пролетарското положение и сѫ натрупали въ тѣхнитѣ гѫрди противъ себе си толкова много недоволство, че то почти едноврѣменно избухна въ нѣколко стачки въ разнитѣ крайща на нашата страна. Така подъ затишието на политическиятъ животъ капитализмътъ създава ония елементи, които сѫ носители на принципни, творящи историята политически борби. И тия стачки ни говорятъ за многото нѣщо, което е извършилъ капитализмътъ до сега. Тѣ сѫ размърдванията на оня пробуждающъ се и нарастваюлцъ гигантъ, комуто прѣдстои да играе велика роль въ нашия обществено-политически животъ. Тѣ сѫ раздвижването на пробуждающия се, повдигвающия се, разтящъ по число и сила пролетариятъ, който, организиранъ и класовъзпитанъ отъ социалната демокрация, ще влѣе въ общото политическо безсилие на нашето общество могѫществото и непобѣдимостъта на една революционна обществена сила.

И за щастие, всрѣдъ затишието на политическия животъ, въ врѣме, когато буржуазнитѣ партии сѫ позорно безсилни и мизерно слаби да подържатъ единъ конституционенъ животъ, когато дребната буржуазия показа своята ограниченость и неподвижность, когато тя се отчая отъ конституционнитѣ наредби и впадна въ политическа индеферентность, въ това врѣме на всеобщо политическо безсилие се издига изъ недрата на живота и бързо нараства една непобѣдима революционна политическа сила, силата на пролетариятската класа. Да организира и възпита тая сила, елементитѣ на която тъй бързо се създаватъ, — ето главната задача на социалната демокрация. Срѣдствата за изпълнение на тая задача ни дава самия животъ. Първо, борбитѣ на пробуждающия се пролетариятъ, къмъ които го прѣдизвикватъ самитѣ капиталистически отношения, ни даватъ грамаденъ материялъ за разкривание характера и сѫщностьта на съврѣменнитѣ буржуазни класи и партии и да повдигаме работническата класа до съзнаванието на нейната революционна историческа роль. Тия борби, при умѣло рѫководене и използване, разкѫсватъ маскитѣ на мнимитѣ и близкитѣ „приятели“ на работническата класа, както това ни показаха послѣднитѣ стачки. Тия стачки най-очевидно разкриха истинската сѫщность на „общодѣлската“ „партийка“ и прѣдиз-

викаха тая двусмислена и прикрита буржуазна група да покаже най-недвусмислено своя антиработнически и антисоциалдемократически характеръ. И колкото повече работници познаятъ истинския характеръ на буржуазнитѣ класи и партии, колкото повече отъ тѣхъ съзнаятъ своитѣ класови интереси и могатъ да ги различатъ и разграничаватъ отъ тия на другитѣ класи, толкова повече работници ще се отдѣлятъ подъ знамето на социалната демокрация, за да водятъ своята непрѣстана и всестранна освободителна класова борба.

Второ. Самитѣ политически събития сѫ също тъй много сгодно срѣдство за развиване класосъзнание у пролетарията и орѫжие въ неговата борба. Да земемъ, напримѣръ, дѣятелностьта на Народното Събрание, което наскоро прѣкрати своята работа. Тази дѣйность трѣбва всестранно да бѫде прѣцѣнена и да се разкрие нейния класовъ характеръ прѣдъ работницитѣ. Народното Събрание създаде много закони, но нито единъ за защита интереситѣ на работническата класа. Нѣщо повече, всички създадени отъ него закони сѫ въ интереса само на буржуазнитѣ класи и противъ интереситѣ на работническата класа. Да разгледаме, напримѣръ, бюджета. Що е той за буржуазнитѣ класи и що за работническата. Котерийниятъ режимъ на стамболовщината не е нищо друго освѣнъ политическа форма на първоначалния хищнически начинъ на натрупване капиталитѣ. Политическата форма на този хищническия начинъ на натрупвание капиталитѣ се изразява въ грабежитѣ, насилията и беззаконията. Дворцовия котериенъ режимъ, като политическа форма на развитието на капитализма въ първоначалния му периодъ, е клонче, израстнало въ недрата на капиталистическата наредба, е нейнъ продуктъ и плодъ, е господство на оная часть отъ буржуазията, която чрѣзъ държавата хищнически, просто грабителски натрупва капитали. Та какво е увеличеният бюджетъ, увеличенитѣ държавни разходи, увеличенитѣ косвени налози, като акциза върху ракията и др., ако не, при днешното разпрѣдѣление и разхвърляние на данъцитѣ, узаконено ограбвание на работнитѣ маси отъ страна на държавата и на управляющата буржуазия? Държавния бюджетъ, въ сѫщность, е единъ сифонъ едина край на който, именно приходния, се намира въ джобоветѣ на работническата маса, отъ дѣто се изсмукватъ приходитѣ, а другия край — въ хазната на буржуазната държава, отъ дѣто пъкъ се прѣливатъ въ джобоветѣ на управницитѣ, прѣдприемачитѣ, лихваритѣ и фабрикан-

титѣ. Приходната часть на бюджета — това сж изсмуканитѣ суми отъ работническата класа и дребнитѣ производители въ видъ на косвени и прями данъци и отъ печалбитѣ на капиталистическата класа, създадени пакъ отъ наемнитѣ работници и дребнитѣ производители. Защото съвсѣмъ малката часть отъ печалбитѣ си, която прѣдприемачитѣ, лихваритѣ и фабрикантитѣ даватъ като данъкъ на държавата, е създадена пакъ отъ двѣтѣ класи — работническата чрѣзъ наемната ѝ работа и дребнобуржуазната, чрѣзъ голѣмитѣ лихви, що плаща на лихваритѣ. Извънмѣрно уголѣмени разходи — това значи извънмѣрно уголѣмена експлоатация отъ страна на буржуазната държава и капиталистическитѣ класи надъ работническитѣ маси. И както работницитѣ се борятъ противъ намалението на работническата заплата, противъ уголѣмяването на експлоатацията надъ тѣхъ и сжщеврѣменно за прѣмахването на всѣка експлоатация, така сжщо трѣбва да се броятъ както противъ уголѣмената експлоатация отъ страна на капиталистическата държава, така и за прѣмахването на цѣлата капиталистическа наредба. И ние, социалдемократитѣ, трѣбва да разкриваме прѣдъ работницитѣ и тази форма на експлоатация като най-очевидно изтъкнемъ противоположността между интереситѣ на работническата класа и тия на капиталистическитѣ класи. Колкото повече работници издигнемъ до съзнаванието на тази противоположность, толкова повече работници ще изтръгнемъ изъ подпоритѣ на буржуазията, толкова повече работници ще извадимъ изъ индефирентностьта, толкова повече работници ще привлечемъ въ нашитѣ редове и ще събудимъ у тѣхъ стремежа за социалистическа борба. Така, експлоататорскитѣ дѣла на буржуазията трѣбва да обърнемъ въ срѣдство за увеличение на нашитѣ редове, за усилването на социалдемократическата партия. Днесъ буржуазията и нейната държава не могатъ да направятъ нито едно движение, да извършатъ нито единъ актъ, безъ да не създаватъ срѣдства за нашето усилване. Sie sind j n Kraft, di stets das Böse will und stets das Gute schafft Тѣ сж, както казв тъ нѣмцитѣ, оная сила, която винаги иска лошо да прави, а винаги добро създава. И наистина капиталистическата държава и буржуазията не могатъ да живѣятъ безъ експлоатиране на работническитѣ маси, не могатъ да извършатъ нѣщо безъ да не имъ направятъ зло, но социалната демокрация може и трѣбва всѣко тѣхно зло да обърне въ добро за развитието на работническата класа и за нейната

освободителна борба. Короната усилва своята опора — военщината, котерийния режимъ увеличава държавнитѣ разходи и хищнически ограбва работническитѣ маси, като увеличава данъцитѣ и прави заеми, търговско-индустриялната, лихварската и прѣдприемаческата буржуазии се радватъ на най-голѣм› грабителско плодородие. Но всичко, извършено отъ тѣхъ, за тѣхно усилване и обогатяване, подкопава почвата, на която сѫ стоели до сега която е била храна за тѣхъ, която е била изворъ на тѣхнитѣ сили. Всичко това ускорява пролетаризирането на дребнобуржуазнитѣ слоеве, ограничеността умствена, неподвижностьта обществена и економическото онемощяване на които бѣха и сѫ условия за виренето на дворцовитѣ котерийни режими. Слѣдъ като въ голѣма степень се пролетаризиратъ дребнобуржуазнитѣ слоеве, ликующата днесъ лихварска буржуазия не ще вече да намира почва за увеличаване капиталитѣ си чрѣзъ лихварството и ще вложи капиталитѣ си въ рѫководеното отъ нея производство, което, за да ѝ даде най голѣми печалби, тя ще прѣобърне въ едро, машинно. Награбилатасе чрѣзъ държавата буржуазия сѫщото ще направи и даже въ поскорошно врѣме. Та ние и днесъ виждаме въ редоветѣ на най-голѣмитѣ фабриканти и землевладѣлци бивши висши офицери, висши чиновници и управници. „Първоначалния капиталъ на промишленицитѣ, — казва Марксъ за процеса на първоначалното натрупване капиталитѣ въ европейския континентъ, — произлиза тукъ отчасти прямо отъ държавната хазна“ [1]). И това напълно се потвърдява отъ нашата българска дѣйствителность. А намъ остава да обединяваме, сплотяване и нареждане подъ знамето на социалната демокрация пролетариитѣ, числото на които ускорено увеличаватъ съ своитѣ дѣйствия днешната държава и капиталистическитѣ класи. Така, слѣдвайки и използвайки обективния ходъ на нѣщата, който създава елементитѣ за увеличението и усилването на работническата социалдемократическа партия, ние ще работимъ най-цѣлесъобразно за създавание въ най-скоро врѣме на оная революционна обществена сила, която единствено ще може и ще тури край на котерийнитѣ режими, ще ослаби и прѣмахне вилнѣющия днесъ монархизмъ, ще усили парламентаризма, ще разшири конституционализма и ще тури край на всѣка експлоатация и класово господство.

* * *

---

[1]) Капиталъ, т. I, стр. 654, г. 1872. С.-Петербургъ.

ПОБѢДА.

Разказъ отъ Каз. Тетмайеръ.

Прѣдъ мене стоеше грамаденъ задрѣмалъ боровъ балканъ: изполински планини, обрасли съ гори, пълни съ прѣдателски долове, съ зинали пропасти и ями, въ които смъртьта сѣкашъ си е свила гнѣздо; съ пѣнливи водопади, летящи съ звънливъ шумъ отъ скалитѣ.

Моитѣ хора прокарваха пѫть прѣзъ тоя боровъ балканъ и високитѣ планини. Стотина брадви се издигаха и врѣзваха въ стъблата на дърветата и тия стотина брадви управлявахъ самъ азъ. Въ гърмящитѣ машини звучеше моя воля, тупаше мое сърдце. Стотина хора дишаха и живѣеха чрѣзъ мене. Мой животъ, моя душа звучеше въ подкопитѣ, що разбиваха скали и върхове. Когато погледнѣхъ къмъ върха на нѣкой високъ боръ, който до тогава познаваше само свободния вѣтъръ и ноктетѣ на почиващия върху клонетѣ му орелъ — борътъ потрѣперваше и навеждаше прѣдъ краката ми своята горда глава. Огромни вѣковни дѫбове тѫжовно навеждаха клонетѣ си, очаквайки смъртьта. Рѣчичкитѣ прѣставаха да шуртятъ, щомъ се приближехъ до тѣхъ, и изчезваха въ зѣющитѣ подъ тѣхъ бездни. Вѣтърътъ, който лишавахъ отъ дърветата, между които той диво вѣеше и пѣеше за славата на непроходимата гора, или пъкъ, уморенъ, затихваше като звѣръ, наситенъ отъ плячката — яростно ме биеше въ лицето и ми отмъщаваше за нанесената му обида. Еленитѣ, на които отнемахъ гората, като ме съглеждаха, навеждаха си рогата и зловѣщо рѣвѣха. Азъ внасяхъ въ тая дѣвствена вѣковна гора опустошение, бѣдствие, страхъ и смърть.

Но тамъ! . .

Тамъ азъ носѣхъ животъ! Тамъ заедно съ пищенето на локомотива и съ трѣсъка на вагонитѣ трѣбва да проникне свѣтлина, доволство и да настѫпи новъ радостенъ животъ; съ пищенето на локомотива и съ трѣсъка на вагонитѣ трѣбва да се появи нова култура, незнайно до тогава благо, нова ера, възраждане на забравени, мъртви градове. Струваше ми се, че азъ нося въ себе си божественъ огънь, че самъ богъ ме благославя за тая работа и простира надъ мене могѫщата си, свѣтà рѫка. Съ силенъ викъ: „Да се живѣй! Да се живѣй! — азъ вървѣхъ напрѣдъ, промъквахъ се между повитацитѣ, търналацитѣ, рѣкитѣ, трапищата и ямитѣ.

Азъ разбивахъ скалитѣ, плашехъ орлитѣ, еленитѣ и вълцитѣ. А рѫката ми движеше стотина рѫцѣ и брадви, въ шума и трѣсъка на машинитѣ охкаше моя душа, туптѣше мое сърдце.

Тъй вървѣхъ азъ все напрѣдъ, напрѣдъ, напрѣдъ!

Навлѣзохме вече въ гѫсталака на гората. Нашитѣ огневе горѣха въ нощния мракъ съ силенъ червеникавъ пламъкъ, димътъ на

черни вълни се издигаше къмъ небето. Изглеждаше, че започнаха вече да се разпространяватъ за насъ разни приказки и небивалици отвъдъ горитѣ и планинитѣ, защото отъ врѣме на врѣме забѣлѣзвахме очудени, изплашени лица крадишкомъ да поглеждатъ къмъ насъ изъ шубръцитѣ. Моитѣ хора тѣ наричаха вампири.

А азъ се чувствахъ тъй добрѣ! Наоколо дива непоробена първобитна природа, а отпрѣдѣ прѣкрасна, велика, свещена цѣль!

И въ тоя животъ не оставаше врѣме за съмнѣния, за двоумения, не оставаше врѣме за най-жестокия отъ всичкитѣ въпроси: защо? И наистина, защо? за какво азъ дойдохъ тука, защо строехъ тоя пѫть? Добро ли е това, нѣма ли туй да повлече слѣдъ себе си ново зло, което да надмине може би сѫществующето до сега? Наистина. . . но, но азъ не си задавахъ тия въпроси. Равномѣрниятъ ударъ на брадвитѣ и громкото ехо заглушаваха въ мене всѣка рефлексия, всѣка критическа мисъль, азъ чувствувахъ, че създавамъ нѣщо-си, че се стремя къмъ нѣщо-си, че трудътъ самъ по-себе си може да бѫде цѣль, щастие, опоение, както всѣка наслада, която ний търсимъ заради самата наслада, както работата на мисъльта надъ труднитѣ и сложни книги. Човѣкъ впрочемъ прилича на дѣте, младитѣ сили на което го каратъ да скача, да играе, безъ то да се замислюва, защо прави всичко това. Сѫщо тъй дѣйностьта е необходима за тия, които сѫ способни за нея, които сѫ достатъчно смѣли, силни и прѣдприемчиви.

Когато съставлявахъ проекта за пѫтя, струваше ми се, че сърдцето ми ще се пръсне въ тѣсния кабинетъ, надъ масата, отрупана съ чъртежи и пергели. Въ въображенито си азъ вече видѣхъ това, което виждамъ сега, азъ навлизахъ въ гората, азъ потѫвахъ въ бездната на първобитната природа и не единъ пѫть, като отбѣлѣжехъ линията на книга, азъ скоквахъ отъ масата, съ прострѣни на горѣ рѫцѣ, съ силно биюще сърдце, съ задавенъ викъ въ устата, азъ, първобитниятъ човѣкъ, комуто душата се стремѣше къмъ своята родина, къмъ отеческата стрѣха! Но азъ не дойдохъ тукъ само за да живѣя: азъ имахъ цѣль, азъ вървѣхъ съ идеи, съ воля, съ намѣрение, съ десятки хиляди години, съ цѣли периоди на цивилизацията отдѣленъ отъ своето първобитно азъ.

Гората бавно, съ голѣма мѫка се подаваше на нашитѣ усилия. Много пѫти, когато гледахъ доловетѣ, изпълнени съ камънн, съ елхови и букови клонове, съ изкъртени изъ земята пънове, струваше ми се, че природата вика за наказание и отмъщение за извършеното върху ѝ насилие, и стърчащитѣ клонове и пѫнове понѣкога ми се виждаха, като титани, гиганти, съ протегнати въ отчаянието си къмъ небето рѫцѣ, обезобразени и захвърлени въ пропастьта отъ деспотичния богъ. А тамо горѣ, въ височинитѣ, имаше нѣкаква немезида, нѣкакъвъ фатумъ, нѣщо по-вишо отъ боговетѣ и хората.

Често пѫти ме дострашаваше.

Защото, какво общо можеше да има между тоя пущинакъ, между тия вѣковни дървета и бездушни скали и между нѣкакъвъ

си свѣтъ, животъ, нѣкакви си хора и нѣкаква човѣшка цѣль? Каква свързка можеше да сжществува между студената, равнодушна, безразлична природа и сжществуването на човѣка, какво общо има между нея и него? Както звѣздитѣ на небето, тъй и дърветата на земята нищо не знаятъ за човѣка. Общото между тѣхъ е само неизмѣримата материя, първопричината, началото, подъ което всичко може да се подведе, и изъ което всичко може да се изведе — но вънъ отъ това:

„Ний лодка сме самотна надъ вълнитѣ бурни
И нѣма обичь всвъ безкрайната природа"...

Гдѣто нѣма любовь, нѣма и умраза, но единственото чувство, което би могло да сжществува между човѣка и природата, ако въобще то можеше да сжществува — това е умразата. Тамъ, въ висинѐто надъ земята

„...покой невъзмутимъ е
И вѣятъ хладъ сребриститѣ надъ насъ звѣзди" —

Тукъ долу, на земята, гдѣто кипи борба, може да сжществува само злоба и умраза къмъ небето.

Вечерь, уморенъ, изтощенъ, азъ заспивахъ като прибитъ, но често пжти, при зори, когато облацитѣ покриваха синьото небе, борикитѣ и дивата малина подъ грамаднитѣ борове тжжно се навеждаха къмъ земята, когато отъ клоноветѣ унило капѣха капки роса или пъкъ дъждъ ржмолѣше и камаритѣ отъ отсѣченитѣ дървета и дъски блѣщѣха и издаваха остра миризма на плесень — тогава често пжти ме обзимаше страхъ.

Въ мене се явяваше желание заканително да издигна ржцѣтѣ си и да извикамъ на тая гора: разбери, разбери, че азъ, човѣкътъ, тъй трѣбва да постжпя! Разбери, че азъ се опълчихъ срѣщу тебе не заради самата борба и не за да те побѣдя, но защото ме води виша сила, защото ме направлява тоя духъ, който нито ти, нито азъ разбираме, духътъ, който богъ вдъхна човѣку, безъ да го посвети въ сжщностьта на своя даръ. Тебе богъ те е обрѣкалъ да ни прѣпрѣчвашъ пжтя, а насъ — прѣзъ тебъ да го прѣкарваме; ти трѣбва да отстжпишъ, трѣбва да се покоришъ, ти слѣпа, безволна сила, прилична на стадо волове, ти трѣбва да бждешъ побѣдена отъ човѣшкия разумъ. Защо не хвърляшъ камъни върху ни отъ исполинскитѣ си планини, защо не ни удавишъ въ бурнитѣ си потоци, защо не навлечешъ върху ни гнѣва на небеснитѣ грърмове! Ти си мъртва, ти си безсмислено, безволно стадо волове, което единъ говедарь гони съ остенъ и го кара да върви тамъ, гдѣто иска.

Понѣкога ми се струваше, че изъ гжсталака се разнася нѣкакъвъ гласъ, че страшния огроменъ духъ на природата застава прѣдъ мене и ме гледа право въ очитѣ. Той бавно се подава изъ долинитѣ, задъ хълмоветѣ, обрасли съ гори и азъ го виждамъ само до гжрдитѣ.

Той ме гледа и мене ме съзима страхъ отъ очитѣ му, черни като буреносни облаци и отъ чудовищно — широкитѣ му плѣщи; но той не посѣга къмъ мене съ ржцѣтѣ си, които не мога да съ-

гледамъ прѣзъ обраслитѣ съ гори планини. И той сѣкашъ ми се усмихва съ една, спокойна, безстрастна ирония. Значи, ти нѣма да ме гръмнешъ съ гръмотевицитѣ си, нѣма да ме блъснешъ въ пропастьта, нѣма да позволишъ да ме ухапе гнусната змия, която мога да стжпча подъ краката си, или пъкъ скорпионътъ, който излишно бѣга отъ менъ? А страшниятъ духъ, закритъ до гжрдитѣ си, блѣднѣе и слѣдъ това съвсѣмъ изчезва, вѣроятно, тамъ задъ хълма ще се хвърли въ водата и ще оплиска крайбрѣжната борика и дивата малина.

Азъ не зная много ли навжтрѣ сме навлѣзли въ гората, защото забъркахъ числото на днитѣ и нощитѣ. Но, по всѣка вѣроятность, изминали сж вече два мѣсеци. Отначало ний още срѣщахме овчари и горски пазачи и слѣдъ туй никого вече не виждахме, освѣнъ нѣкои жители отъ отвъдната страни на гората, които понадничваха сегизъ-тогизъ изъ шубръцитѣ.

Веднъжъ, на заходъ слънце, слѣдъ като свършихме дневната работа и се готвѣхме да си починемъ, дочухме кучешки лай.

Почти на всичкитѣ лица блѣсна усмивка, а нѣкои радостно извикаха: а! а! — ний бѣхме съвсѣмъ подивѣли въ гората и отвикнахме отъ хорски жилища и домашни животни. И за първъ пжть може би слѣдъ цѣли недѣли, ний се погледнахме: всички бѣхме почернѣли отъ дима, смолата, вѣтъра и слънцето, бѣхме окжсани, разчорлени, приличахме по-скоро на разбойническа шайка, отколкото на хора отъ културния свѣтъ.

Кучето лаеше: по гласа му азъ познахъ, че е ловджийско куче и че то ни е подушило. Подиръ малко шубърцитѣ се размърдаха и ний видѣхме прѣдъ себе си куче, което вторачено ни гледаше и буйно лаеше.

А слѣдъ това, сжщо като въ нѣкоя романтична приказка, появи се главата на една сърна и слѣдъ нея съ соколъ на ръчка нѣкаква си вълшебна кралица или горска фея, нѣщо такова, за което се казва: не, ти съвсѣмъ не сжществувашъ, тебе те има само въ чудеснитѣ приказки. . .

И въ сжщия мигъ гората тихо и приятно зашумѣ. Изъ клоноветѣ се разнесе нѣжна, омайна мелодия и се разлѣ въ широки талази.

— Азъ съмъ омагьосана гора. . . азъ съмъ тайнственъ боровъ балканъ — пѣеха боровета и елхитѣ. . .

Азъ съмъ непроницаема гора, дѣвственъ миризливъ боровъ балканъ. . .

Ела, хвърли се, гмурни се въ мене, като въ студенъ изворъ, като въ благовоненъ кладенецъ. . .

Като въ благовоненъ кладенецъ, заобиколенъ съ лилии и червени лалета. . .

Върви, нека шуми надъ тебе водата и нека капкитѣ, като звѣзди, блѣстятъ прѣдъ твоитѣ очи. . .

Това се продължи една минута; когато пакъ погледнахъ, нея вече я нѣмаше.

* * *

Азъ не отидохъ, както винаги, да вечерямъ заедно съ работницитѣ при свѣтлината на огъня, а се затворихъ въ палатката и се простръхъ на лѣглото. Два мѣсеци вече не бѣхъ виждалъ жена, забравихъ я вече, отвикнахъ вечъ отъ нея.

Въ тоя пущинакъ, между постояна борба и трудъ, занятъ постояно съ мислитѣ си, които се блъскаха въ главата ми, азъ просто нѣмахъ врѣме да помисля за жена. Нищо не ми говорѣше, нищо не ми напомнюваше за нея. Нашия пжть бѣше толкова суровъ и тежъкъ, нашата работа имаше такова дълбоко и важно значение, че никой не пѣеше весели, игриви пѣсни, никога не ставаше дума за удоволствия и наслаждения.

Суровиятъ трудъ и величието на природата ни прѣвърнаха на нѣкакви духове съ желѣзни мишци и съ желѣзна воля. Обикновенитѣ човѣшки инстинкти и страсти отлетѣха отъ насъ, както летятъ отъ дърветата увѣхналитѣ листа, развѣяни отъ студения вѣтъръ. Мене ми бѣше тъй хубаво, тъй леко, главата ми работѣше тъй ясно, трѣзво и усърдно, и азъ чувствувяхъ въ себе си толкова спокойна, несъкрушима, здрава енергия. . .

Коя бѣ тая жена? Отъ гдѣ се взе тя въ тая гора? Защо дойде тя?

Моя спокоенъ юнашки сънь отлетѣ.

Чувствувахъ се, като отровенъ. Обръщахъ се на леглото си и не можехъ, пъкъ и не искахъ да заспя. Задрѣмалитѣ инстинкти наченаха отново да се събуждатъ. Мъгливиятъ, нѣженъ женски образъ приемаше реални, пластични форми. Видението, което за единъ мигъ се мѣрна прѣдъ мене, като смжтна сѣнка, носяща се прѣдъ очитѣ ми, обличаше се въ желания образъ. Азъ виждахъ вече тѣлото на жена, азъ я усѣщахъ, азъ я знаехъ, азъ си я припомнювахъ.

Че какво! Ако това бѣ нѣкоя мома изъ гората, дъщеря на нѣкой самотникъ или лѣсничей, защо тя да не може да бжде моя, защо азъ да не мога да се оженя за нея. Стига само тя да поиска да тръгне съ мене. Тогава ний заедно ще работимъ, тя ще ми помогне да довърша работата си, ний заедно ще прокараме тоя пжть, ще занесемъ на долинитѣ отвъдъ гората свѣтлина и хлѣбъ — ржка за ржка, душа въ душа. . .

Ха! ха! ха! — Изъ гжрдитѣ ми се изтръгна гръмливъ, гърлестъ смѣхъ. Вѣчна лъжа, вѣчна насмѣшка, която женитѣ изискватъ отъ мжжетѣ, съ която мжжетѣ се рисуватъ сами прѣдъ себе си. . .

Азъ съмъ младъ, нѣмамъ още трийсеть години, два мѣсеца не съмъ виждалъ жена, добрѣ ямъ и спя, здравъ съмъ и мене ми се иска нейната уста, нейнитѣ прегръдки, а не нейната душа и съвмѣстна работа. Съвмѣстна работа въ името на идеала. . . Ха, ха, ха! — Азъ пакъ се разсмѣхъ. Смѣшна и забавна фраза. Ако да бѣше тя въ тая минута при мене и ако да имаше черничка бенка на плещитѣ, азъ утрѣ навѣрно не бихъ вече мислилъ за съюзъ на

душитѣ и за съвмѣстна работа въ името на идеала. Лъжа и насмѣшка! Нашитѣ бащи много по-просто гледаха на тия нѣща. . .

Ами ако тя е красива и хубава, като флорентийската Венера...

Въ сѫщность, какво ме интересуватъ толкозъ хората отвъдъ гората? Животътъ е кѫсъ и ний живѣемъ само единъ пѫть...

Азъ скочихъ отъ леглото и излѣхъ върху главата си една стомна студена вода. Слѣдъ това напълнихъ чинията и съ едно трѣскаво усърдие наченахъ да си мокря главата; такъвъ бѣше резултата отъ душевното ми вълнение — азъ се смѣехъ! Физическата функция, прѣдизвикана отъ душевния немиръ, ме разсмиваше, като дѣте. Сетнѣ си избърсахъ главата, запалихъ цигара и излѣзохъ изъ палатката.

Навънъ бѣ тихо и темно. На безоблачното, чисто, тъмносиньо небе горѣха звѣзди. Когато бѣхъ още момче, много такива нощи прѣкарвахъ изъ планинитѣ.

Бѣше нощь, звѣздна нощь.

— Върви — шипнѣше гората. — Азъ съмъ омагьосана гора, азъ съмъ таинственъ боровъ балканъ. . .

И въ моитѣ недра има кладенецъ, кладенецъ миризливъ, заобиколенъ съ лилии и червени лалета. . .

Върви — нека шуми водата надъ твоята глава, нека капкитѣ блѣстятъ прѣдъ тебе, като звѣзди, когато се спуснешъ въ кладенеца, когато потопишъ сърдцето си въ водата, украсена съ лилии и червени лалета. . .

Хубавице, хубавице! Азъ копнѣя за тебъ, азъ те искамъ, азъ те търся! . . извикахъ на гората, на тишината, на тъмнината и звѣздитѣ, сияющи надъ черния гжсталакъ. . .

* * *

На другия день станахъ късно, съ натегнала глава. За прьвъ пѫть не разбудихъ подчиненитѣ си. Стариятъ Симонъ, моя главенъ помощникъ и специалистъ по поставяне динамитни мини, дойде при мене, безпокойно ме погледна въ лицето, свали си шапката и ме попита:

— Боленъ ли сте, г-нъ инжинеръ?

– Не. Успахъ се само.

— И сьня ви бѣше малко неспокоенъ, азъ се застояхъ нѣколко минути край палатката ви. Вий всѣкога ставахте въ четири часа, а сега е вече осемь.

— Успахъ се. Късно си лѣгнахъ. Но работата нали върви?

— Върви. Тукъ налѣво, като се спуснешъ малко, надъ рѣката, има една кѫща.

— Кой живѣе тамъ?

— Държавниятъ лѣсничей.

— Самичъкъ ли?

— Не. Тамъ е цѣлъ чифликъ. Прислуга, крави, коне. Цѣло домакинство.

— А въ кѫщата?

— Лѣсничея сега го нѣма, отишелъ е въ столицата. Само жена му е останала.

— Отъ гдѣ знаете всичко това?

— Че то е само два километра далечъ отъ тука. Нашитѣ работници, който прѣкарватъ дървета по рѣката, ходиха вече тамъ.

Азъ поканихъ Симона съ една цигара и мислѣхъ да се отстрана, ала старецътъ прибави:

— На васъ нищо не би ви попрѣчило, да прѣкарате тия два дена, прѣзъ които ще останемъ тука, въ нѣкое по-сносно помѣщение. Въ тая палатка човѣкъ може и да се разболѣе.

- Но ний тукъ много нѣма да се бавимъ. Трѣбва по-скоро да се црѣнесемъ прѣзъ рѣката и тамъ да се разположимъ.

— Но до тогава. . .

Азъ се одрънпахъ, очевидно това бѣ дъщеря на държавния лѣсничей.

Започнахъ слѣдъ това да давамъ разпореждания по работата, но съвсѣмъ машинално. Благодарение само на опита и навика можахъ да скрия отъ работницитѣ разсѣяностьта си.

* * *

Подъ прѣдлогъ на неотложни писма, азъ побързахъ да се върна въ палатката. Искахъ да си съберя силитѣ и да тръгна къмъ чифлика на лѣсничея. Започнахъ да се обличамъ; намѣрихъ огледалото и когато туалета ми бѣше половина готовъ, изведнъжъ като нѣкой безумецъ взехъ да се разсъбличамъ. Слѣдъ това пакъ наченахъ да се обличамъ бавно, систематично, като си стискахъ устнитѣ; спокойно завръзвахъ вратовръската си, но тъй я мачкахъ въ ржцѣтѣ си, като че ли искахъ да я удуша. Облѣкохъ се. Турихъ револвера въ джоба, взехъ камшика, заповѣдахъ да докаратъ коня и потеглихъ въ съвсѣмъ друга посока, съ намѣрение сетнѣ да възвия къмъ чифлика. Но гората ме увличаше все по-нататъкъ и по-нататъкъ. Гората има сжщо такава привлекателна сила, както тъмнината, водата, планината.

Азъ вървѣхъ все по-нататъкъ изъ гжсталака, мжховетѣ, борикитѣ и дивата малина. До мене вече не дохождаше никакъвъ звукъ отъ брадва или чукъ. Само единъ пжть чухъ гърмежъ: съ динамитна мина разбиха нѣкоя скала.

Ний рѣшихме да построимъ единъ врѣмененъ мостъ върху рѣката и да започнемъ пробиването на тунела отъ дѣсния брѣгъ.

Азъ вървѣхъ по-нататъкъ.

Бѣхъ облѣченъ въ новъ, изященъ, възчеренъ катъ дрѣхи, съ лакирани ботуши и красива вратовръска, style moderne съ ялмазъ. Защо вървѣхъ въ такава елегантна прѣмѣна изъ гората, гдѣто можеха да ми се любуватъ само катерицитѣ, самуритѣ, дивитѣ котки и планинскитѣ дроздове? Азъ възвихъ коня и започнахъ да се спускамъ надолу. Прѣдъ мене се показа една горска пжтечка, зелена и мека. Азъ пуснахъ коня въ галопъ. Изведнъжъ сързѣхъ единъ

малъкъ хълмъ, а на стотина крачки отъ него кѫща и разни, домакински потрѣби. Чифликътъ на лѣсничея!

И сърдцето ми силно затуптѣ, азъ се смутихъ — защо собствено отивамъ азъ тамъ и какво ще кажа? Домѫчнѣло ли ми е за хората? Но какво имъ влиза въ работа това? Иска ми се да прѣкарамъ нѣколко дни въ тѣхната кѫща? Но тѣ могатъ тъй да ме приематъ, че прѣзъ цѣлия си животъ да помня тая визита. Азъ ще кажа, че ще разбиваме скали та заради туй да не се боятъ отъ гърмежитѣ и понеже видѣхъ една жена. . .

Азъ нищо не мислѣхъ и вървѣхъ напрѣдъ. Моя конь, уморенъ отъ ударитѣ на крайпѫтнитѣ клончета, се носѣше по мекия равенъ пѫть, като вѣтъръ. Задъ оградата залаяха ловджийски кучета. Но веднага нѣкой имъ изсвири и тѣ млъкнаха. Азъ се приближихъ до вратата. Единъ момъкъ излѣзе на срѣщу ми.

— Вие какъвъ сте?

— Инженеръ.

Той си свали шапката,

— Какво ще заповѣдате?

— Има ли нѣкой вкѫщи?

— Госпожата е тукъ.

А госпожицата? — безъ малко щѣхъ да попитамъ и, безъ самъ да зная защо, стана ми тежко на душата.

Азъ му подадохъ картичката си и, като му заповѣдахъ да доложи за менъ, влѣзохъ въ двора.

Слѣдъ една минута момъкътъ се върна и ми каза, че госпожата е въ градината и ме моли да отида при нея.

Разядосанъ и разочарованъ, азъ прѣдадохъ коня на момъка и послѣдвахъ дошлия за менъ слуга; ще кажа на тая баба, че скали ще разбиваме и. . . и дяволъ да я вземе най-послѣ!

Ще постоя една минута, ще ѝ кажа и ще си отида.

Даже нѣма да попитамъ за дъщеря ѝ, много ми е дотрѣбвала!

Минахме прѣзъ прѣдверието и влѣзохме въ градината. И пакъ като въ нѣкоя романтична приказка: на моравата соколъ, сърна и куче, а на дрѣнова скамейка, съ книга въ рѫка, тя, тая, която само въ чудеснитѣ приказки живѣй. . .

— Вий, може да се каже, сте другари съ моя мѫжъ, понеже и двама сте на държавна служба — каза тя, като стана и ми подаде рѫката си — и азъ ще ви приема, при все че мѫжъ ми не е вкѫщи. Сѣднете, моля ви се. Вий тукъ построявате желѣзенъ пѫть, нали?

Никакви:

Какво обичате и др. т.

Азъ сѣднахъ и почнахме да говоримъ — и азъ самъ не зная какво.

Въ врѣме на разговора менъ все по-весело, все по-приятно ми ставаше. Нейнитѣ голѣми тъмно-сини очи се плъзгаха по моето лице и съвсѣмъ независимо отъ устата, говорѣха друго.

Тѣ питаха.

Тѣ питаха за много съкровени и необясними нѣща. Тѣ питаха дълго, настойчиво, повелително. Азъ сѣкашъ трѣбваше да държа екзаменъ, който ме смущаваше, раздразняваше и въ сѫщото врѣме ми доставяше огромно наслаждение. Азъ на всичко ще отговоря, азъ на всичко ще ти отговоря — ѝ казвахъ азъ, по реда си, съ моитѣ очи — защото те обичамъ!

А нейнитѣ очи, слѣдъ като ме изпитаха, слѣдъ като свършиха екзамена, запѣха, зазвънтѣха! . . .

Азъ съмъ омагьосана гора, непроницаемъ гѫсталакъ, азъ съмъ дѣвственъ, миризливъ боровъ балканъ. . .

Ела, спусни се, потопи се, като въ благовоненъ кладенецъ.

Ела, нека блѣстятъ прѣдъ тебе, като звѣзди, капкитѣ на водата, заобиколена съ лилии и алени лалета. . .

Слѣдъ това отидохме въ стаята да пиемъ кафе. Тукъ имаше много пушки, тръби, звѣрски глави, мечешки кожи, орлови препарати съ разперени крилѣ.

На стѣната висѣше портрета на единъ старецъ.

— Това е мѫжътъ ми — каза тя, сочейки съ пръстъ къмъ портретя.

Азъ очуденъ, неволно извикахъ:

— Вашиятъ мѫжъ?!

Тя се усмихна, и отговори:

— Да.

Когато си взѣхме сбогомъ, тя силно ми стисна рѫката и каза:

— Надѣвамъ се, че вий по-често ще ме посѣщавате. Мѫжътъ ми дълго врѣме ще се бави въ столицата и мене ми е много досадно да стоя самичка. Елате утрѣ да обѣдваме:

— Благодаря ви, но за обѣдъ не ще мога да дойда. Азъ по това врѣме съмъ занятъ.

— Е, тогава за вечеря.

Обѣщахъ да дойда.

Азъ ѝ цѣлунахъ рѫката и бѣхъ готовъ цѣла вѣчность да я цѣлувамъ. Слѣдъ това възсѣднахъ коня и, като се възкачихъ на баира, обърнахъ се. Тя стоеше въ градината.

Азъ още не успѣхъ да си допра рѫката до шапката, а тя вече ми махаше съ кърпата си.

Азъ, безъ да съзнавамъ какво върша, изпратихъ ѝ една цѣлувка съ рѫка. Тя бързо се завърна.

Тогава като мушнахъ коня съ шпоритѣ и като извикахъ: ще си пръсна съ куршумъ челото! — полетѣхъ съ всичкитѣ си сили обратно.

На другия день още отъ четири часа сутриньта, азъ ковѣхъ съ чука, като простъ работникъ. Казахъ, че се усѣщамъ злѣ и че чрѣзъ работата искамъ да изгоня настинката.

Здрачаше се, а азъ все още удряхъ съ чука. Вечерьта обявихъ, че ако се намѣрятъ желающи, срѣщу особено възнаграждение, ще работимъ цѣла нощь съ фенери, понеже се страхувамъ дъждътъ да не размие пѫтя, ако на врѣме не се поставятъ релси.

Намѣриха се нѣколко души, които пожелаха да работятъ заедно съ мене прѣзъ цѣлата нощь.

На сутриньта изнемощѣлъ, измѫченъ, обезсиленъ, азъ паднахъ, като покосенъ отъ сърпъ, върху моето непривѣтливо легло въ палатката.

Когато се събудихъ, работникътъ, който ми прислужваше, ми заяви, че е дошелъ нѣкой си човѣкъ съ писмо.

Сърдцето ми затуптѣ, като чукъ. Азъ се досѣщахъ за съдържанието на писмото! . . .

— Вземи отъ него писмото и му кажи, че е свободенъ да се върне назадъ,

— Той каза, че му е заповѣдано да чака отговора.

– Дай писмото.

„Защо вчера не дойдохте и моля ви, явете ми, кога ще дойдете. Азъ познахъ по вашия изгледъ, че вий обичате кремъ и кремъ имаше. Но тъй-като вий отсѫтствувахте, то го изѣдоха Ремусъ, Заграй и Полотъ. И Полотъ пъхна въ него не само човката, но и ноктетѣ си. Кремътъ бѣ много вкусенъ, за което можете да съжалявате, макаръ и да ви каня втори пѫть".

До виждане.

Мирта Х.

Азъ отговорихъ: „страхъ ме е" — и слѣдъ като дадохъ на приносящия една петолевка и го изпратихъ, започнахъ да цѣлувамъ всѣка дума, всѣки редъ. Слѣдъ това азъ се заловихъ пакъ за чука.

Около обѣдъ пристигна второ писмо:

„Милосърдието сѫществува, за да се правятъ грѣхове. Чакамъ ви довечера".

Подъ нѣкакъвъ прѣдлогъ, азъ изпратихъ Симона нейдѣ и самъ подпалихъ мината. Страшенъ внезапенъ гърмежъ повали работницитѣ и разтърси цѣлата гора.

Това бѣше моя побѣдоносенъ викъ, „мина à la créme de café"...

Урра!!!

* * *

И тъй, ний се скитахме изъ гората и не усѣщахме подъ себе си земята.

Чародѣйниятъ свѣтъ отвори прѣдъ насъ вратата си.

Това, за което може да блѣнува, да мечтае всѣки младъ човѣкъ, това, което искатъ да постигнатъ милиони, милиарди хора, за което милиарди копнѣятъ и което никога не намиратъ, всичко това азъ го имахъ въ дѣйствителность.

Ний вървѣхме изъ гората и. . . и сѣкашъ не живѣехме на земята.

Тамъ имаше единъ синкавъ кладенецъ, свѣтълъ, обрасълъ съ лилии и алени лалета. Сама Мирта прѣзъ пролѣтьта бѣ ги посадила тамъ. Тѣ цъвтѣха и се отражаваха въ водата. То бѣше нашето любимо мѣсто.

Веднъжъ тя се завърна вкжщи, за да даде нѣкакви разпореждания на работницитѣ, а азъ лѣгнахъ на земята и гледахъ въ водата отраженията на цвѣтята и върховетѣ на дърветата. Азъ мислѣхъ за нейната хубость. Изведнъжъ почувствувахъ върху очитѣ си двѣ ржцѣ.

— Кой е? попита единъ прѣправенъ гласъ.

Безъ самъ да зная защо, азъ отговорихъ:

— Жена е.

Минутка мълчание и гласътъ стана естественъ.

Мирта ми отговори:

— Азъ не съмъ жена.

Азъ бързо се обърнахъ и я погледнахъ.

— Азъ не съмъ жена, — повтори тя. . .

Разбира се, азъ не започнахъ да я разпитвамъ.

— Азъ се оженихъ за мжжа си. . . — продължи тя. . . Азъ бѣхъ бѣдно момиче и ме дадоха нему. Имахъ тогава осемнайсеть години, а той имаше около седемдесеть. Това бѣ прѣди четири години.

Ободренъ отъ думитѣ ѝ, попитахъ:

— Той добъръ ли е човѣкъ?

Тя помълча една минутка и отговори:

— Той е много добъръ къмъ менъ и азъ имамъ всичко въ изобилие. . .

Стори ми се, че лилиитѣ и лалетата наведоха главичкитѣ си...

— Но — продължи тя — азъ съмъ по-скоро негова дъщеря, отколкото негова жена. Азъ и дѣца даже нѣмамъ.

Стори ми си, че лилиитѣ и лалетата повдигнаха главичкитѣ си.

— Вий нѣмате дѣца! — машинално повторихъ азъ.

— Колко е тежко безъ дѣца — каза тя и въздъхна.

Азъ ѝ взѣхъ ржцѣтѣ и започнахъ да ги цѣлувамъ страстно, горѣщо, като обезумѣлъ. Азъ се чувствувахъ въ правото си. Тя не се пазѣше и неподвижно стоеше въ пригръдкитѣ ми.

— Моя, моя — шепнѣхъ азъ.

Тя нищо не говорѣше.

Кучето Заграй и козлето Ремусъ сѣкашъ съ очудване ни гледаха; слѣдъ това кучето залая и започна да бѣга, съ подвита опашка и вирната глава, прѣскачайки рѣкичкитѣ и долчинки; и козлето припна слѣдъ него.

Тя се изсмѣ.

— Мирта — казахъ азъ, като я гледахъ въ очитѣ. Тя бѣ коленичила прѣдъ менъ.

— О, колко е хубаво, — прошепна тя.

— Мирта, — повторихъ азъ.

Тя ме погледна и менъ ми се стори, че нейнитѣ очи виждатъ безкрайно далече.

— Да — усмихна се тя — милосърдието сжществува, за да се правятъ грѣхове.

* * *

Всичкитѣ нейни думи ми се виждаха чудесни, неземни, необикновени, нийдѣ не чувани.

Работитѣ отъ лѣвия брѣгъ на рѣката вече се привършваха. Симонъ дойде една вечерь при мене да поговори за постройката на врѣмения мостъ, който можеше да се свърши за единъ день.

Какъ?! утрѣ значи азъ трѣбва да оставя това мѣсто?!

Азъ започнахъ да измислямъ причини, за да можемъ повече да останемъ тука. Отидохъ още веднъжъ да прѣгледамъ пѫтя и намѣрихъ сума грѣшки, които караха Симона да си клати главата и очудено да ме поглежда.

Най-послѣ той се намръщи и строго каза:

— Трѣбва да се върви напрѣдъ или да се прѣдаде работата на другъ инженеръ. И вторачено ме изгледа.

Азъ се изчервихъ. Засрамихъ се. Стариятъ Симонъ, разбира се, прѣкрасно знаеше, защо азъ сега друго-яче започнахъ да се обличамъ и гдѣ отивамъ вечерь ѣздешкомъ. Той нищо не ми говорѣше, защото не смѣеше, пъкъ и работата добрѣ отиваше; но сега той направо ми заяви: трѣбва да се върви напрѣдъ или другиму да се прѣдаде работата.

Азъ стоехъ прѣдъ него смутенъ и забърканъ. Той бѣ много по-високъ отъ мене и съ своитѣ херкулесовски гѫрди въ тая минута приличаше на скала. Азъ разбрахъ, че съ отворени карти вече трѣбва да се за почне играта.

— Какво бихте направили вий, ако бѣхте на мое мѣсто? — попитахъ го.

Азъ си мислѣхъ, че той ще започне да говори за грѣха, за чуждата собственость, за стария лѣсничей, за седмата заповѣдь и съвѣстьта, ала той кѫсичко отговори: Щѣхъ да отида по-нататъкъ, или щѣхъ да прѣдамъ работата другиму.

— И вий щѣхте да отидете по-нататъкъ?

— Ако бѣхъ рѣшилъ, щѣхъ да отида.

— А ако не можехте да вървите?

— Когато човѣкъ има воля, за нѣкаква необходимость и дума не може да става.

— Понѣкога само волята не е достатъчна.

— Когато човѣкъ я има, всичко може да направи — иначе, тя му липсва.

— Утрѣ вечерь ще нощуваме отвъдъ рѣката.

Той ми протѣгна старата си мускулеста рѫка и замина като подрънваше изъ луличката си.

* * *

Утрѣ вечерь ще нощуваме отвъдъ рѣката.

Това значи. . .

Азъ си закрихъ очитѣ съ рѫцѣ и се облѣгнахъ на маса та

Това значи да се раздѣля съ Мирта, всичко да зарежа, нея и тая омагьосана градина и омагьосания кладенецъ въ гората, заобиколенъ съ лилии и лалета, които тя сама прѣзъ пролѣтьта бѣ насадила тамъ.

Тя не бѣше моя, но азъ бѣхъ цѣлъ нейнъ, съ душата и тѣлото си, съ всичкото си сърдце, съ всичкитѣ си помисли.

Тая вечерь тръгнахъ къмъ нея пѣшкомъ.

— Какво ви е? — запита ме тя още отъ външнитѣ врата.

— Дойдохъ да се простя; утрѣ ще се прѣмѣстимъ отъ другата страна на рѣката.

— Защо?

— Защото тукъ свършихме работата.

— Какъ така? Вий значи си отивате?

— Да, принуденъ съмъ.

— Когато човѣкъ има воля, за никаква необходимость и дума не може да става.

Азъ очудено я погледнахъ.

— Азъ прѣди малко чухъ сѫщитѣ тия думи отъ моя помощникъ.

— Нà, виждате ли!

— Да, но той ми каза това, защото забавяхъ постройката на моста.

— И сега вий ще започнете да го строите?

— Да!

— И, сетнѣ ще си заминете?

— Да!

Очитѣ ѝ за първъ пѫть блѣснаха, като че ли въ тѣхъ барутъ избухна.

— А ако азъ. . . тя се запѫна и лицето ѝ се покри съ силна червенина.

— Мирта — казахъ азъ съ трогнатъ гласъ, като ѝ стискахъ рѫцѣтѣ — Мирта, ти знаешъ, че азъ трѣбва да отида, ти знаешъ, защо азъ си отивамъ. Тамъ милиони хора живѣятъ изъ-день въ-день и очакватъ хлѣбъ и свѣтлина. И азъ ще имъ ги дамъ!

— Господи! извика тя намръщено, като се повдигаше раменѣтѣ — нимà единъ щастливъ часъ не струва повече отколкото всичкитѣ тия идеали, къмъ които ти се стремишъ?! Ако ти не направишъ това, то други ще го направятъ.

— Но азъ искамъ да го направя.

Тя ме измѣри съ очитѣ си.

— Ти ще ми кажешъ, че тебъ те рѫководи любовьта, идеята, а пъкъ азъ ще ти кажа, че тебъ те движатъ само гордостьта и самолюбието.

Изражението на лицето ѝ бѣ такова, че азъ не се рѣшавахъ да ѝ възразявамъ, защото нѣма по-смѣшно положение за човѣка, когато иска да доказва, че е по-добродѣтеленъ, отколкото другитѣ мислятъ.

— Останете тукъ. Азъ искамъ да останете — азъ. . . моля.

Главата ѝ за пръвъ пѫть се наведе къмъ мене; за пръвъ пѫть гласа ѝ заприлича на гълѫбова звѣзда, поблѣднѣла отъ сутринната заря.

Тя още по-силно се притисна до мене и азъ почувствувахъ на лицето си горѣщитѣ ѝ устни.

Слѣдъ това тя полека се отдръпва и обезсилена, съ прострѣни къмъ мене рѫцѣ, тихичко каза:

— И тъй, ний се виждаме за послѣденъ пѫть. . .

— Азъ утрѣ ще дойда да се простимъ.

— Кога?

— Утрѣ. На разсъмване.

* * *

Разсъмването бѣше тихо и сиво, както вечерно врѣме, кладепецътъ въ градината, заобиколенъ съ лилии и лалета. Азъ я чакахъ.

Цѣлата нощь не мигнахъ. Чувствувахъ, че до безумие, до самозабрава обичамъ тая жена, че азъ копнѣя за нея, като затворникъ за свобода, като гладникъ за хлѣбъ, като уморенъ пѫтникъ за вода.

Причината на това не бѣха двайсетѣхъ и осемь години, ни лѣтната умора, нито мѣсецитѣ прѣживѣни далечъ отъ жена; причината бѣше любовьта. Азъ я любѣхъ тъй, както се любятъ, когато любятъ.

Но тамъ ме чакаше мостътъ, чакаше постройката на желѣзния пѫть и хората отвъдъ гората, гладни, нещастни, потънали въ мракъ. Азъ чувствувахъ, че безъ тая жена не мога да живѣя, до-като тя, или азъ сѫществуваме. Единъ отъ насъ трѣбва да изчезне! Или азъ съ своята любовь, или тя съ своето обаяние, което сковава и рѫцѣтѣ и краката ми.

Щомъ като тъй печално се слагатъ обстоятелствата, че жената запрѣчва пѫтя на мѫжа и му бърка да извърши работата си, — своята велика работа, да изпълни дълга си; щомъ като тъй печално се слагатъ обстоятелствата, то милиони мѫже загиватъ, милиони летятъ въ пропастьта, увлечени отъ ангела на смъртьта. Хиляди, милиони мѫже... Щомъ като тъй печално се слагатъ обстоятелствата, че жената, намѣсто да бѫде вѣтъръ, който да надува платната, става подводна канара; намѣсто да бѫде пѫтеводна звѣзда, тя се изпрѣчва, като буреносенъ облакъ; намѣсто да бѫде цѣлебенъ изворъ, тя става опиумъ, който парализира силитѣ, то хиляди, милиони мѫже, които би трѣбвало да вървятъ напрѣдъ, падатъ и загиватъ, а би трѣбвало да унищожатъ и погубятъ жената; тѣ загиватъ, а би трѣбвало да пожертвуватъ жената. Ако нѣмашъ сили да вървишъ напрѣдъ, до като тя сѫществува, а пъкъ чувствувашъ, че имашъ сили да вървишъ напрѣдъ, ако я нѣма нея, то тя не трѣбва да сѫществува. За характера, значението и важностьта на постѫпката говорятъ обстоятелствата и условията.

Ако Мирта прѣстане да ми се изпрѣчва на пѫтя, тогава тя е спасена; ако ли не — тежко ѝ!

Да — тежко ѝ! Азъ не ще се дамъ да ме унищожи, нито тя, нито моята страсть, ако би се изпрѣчила тя на пжтя ми, като зла прокобь. Азъ нѣма да бжда отъ тия, които съ тжпо отчаяние гледатъ, какъ дѣлото имъ се срутва въ пропастьта, само защото на сждбата не било угодно една жена да замине равнодушно покрай менъ, безъ да ѝ подамъ ржка за съвмѣстна работа. Азъ нѣма да бжда играчка на сждбата, нѣма да бжда колело, което се върти, до когато го въртятъ. Даже, ако би потрѣбвало да извърша нѣщо ужасно—азъ ще събера всичкитѣ си сили, за да скжсамъ туй, което ме притиска и пакъ ще тръгна напрѣдъ!

Разсъмването бѣше тихо и сиво. Слънцето току-що бѣ почнало да изгрѣва изъ хоризонта. Внезапно и неочаквано тя се озова прѣдъ мене. Тя не бѣше накичена, само единъ широкъ шалъ покриваше блузата ѝ. Тѣлото ѝ подъ него се очертаваше, като гипсъ подъ влажно платно. Тя замина покрай мене и ми подхвърли единъ въпросъ:

— Ще заминешъ ли? Азъ отговорихъ: — Ще замина.

— Довечера ще бжда надъ урвата, при параклиса.

И замина безъ да се оглежда... Чудна статуя, всѣко движение на която ме докарваше до полуда.

* * *

Настжпи задушенъ, топълъ день. Потъ, като градъ, се лѣйше отъ работницитѣ, които строеха моста надъ рѣката, а пъкъ менъ кръвьта ме удряше въ главата и трѣската ми горѣше устата и очитѣ.

Какво ще бжде довечера, какво ще стане тая вечерь?...

Каквото и да стане, — азъ ще продължа пжтя си!

Постройката на моста нищо не значи, назадъ можешъ да се повърнешъ, слѣдъ като изминешъ и хиляда мили, но да отстжпишъ, да се подадешъ на една жена, която нищо, освѣнъ себе си, не признава въ свѣта — това значи, да се отречешъ самъ отъ себе си.

Тя не е крива. На нищо хубаво нея не сж я научили, нищо хубаво не сж ѝ внушили — тя върху нищо не мисли и нищо не чувствува, но тя е хубава, безумно, убийствено хубава...

Даже, ако би станало нужда да я убия — азъ пакъ ще се изтръгна изъ прѣгръдкитѣ ѝ.

Даже, ако би станало нужда да я убия!... Нека богъ ми бжде сждия. Споредъ мене, моя животъ струва по-вече, отколкото десеть такива, като нейния.

Тя цъвти въ тая гора, като синъ цвѣтецъ въ горскитѣ шубръци, гдѣто само вѣтъръ вѣе и дъждъ вали; хубавѣе се, като палма въ оазиса, всрѣдъ пустинята.

Не, тя нѣма право да ми прѣпрѣчва пжтя.

Ако азъ почувствувамъ нейната власть върху си, ако азъ почувствувамъ, че загивамъ — азъ ще я убия, като зловрѣдно животно.

Слѣдъ задушния, топълъ день завѣ сжщо такъвъ задушенъ и топълъ вѣтъръ. Струваше ме се, че земното кълбо се топи, че дърветата съхнатъ и горскитѣ трѣви увѣхватъ.

Водата въ рѣкитѣ изглеждаше измжчена отъ задухата.

Азъ тръгнахъ къмъ урѣченото мѣсто.

Това бѣ една скалиста урва надъ рѣката, висока и стръмна, гдѣто нѣкой отдавна до една стара елха бѣ направилъ едно малко параклисче, отъ всички забравено, запустѣло.

Ние по нѣвга ходѣхме съ Мирта тамъ.

Азъ сѣднахъ на единъ камъкъ, подпрѣхъ си главата съ ржцѣ и си затворихъ очитѣ. Долу силно бучеше бързата горска рѣка.

А всичко би могло да се свърши тъй хубаво, тъй хубаво, тъй хубаво. . . Тя допрѣ ржката си до рамото ми; азъ се сепнахъ.

— Ще си отидешъ ли? — попита тя.

— Мостътъ е вече готовъ. Утрѣ си отиваме.

— И нѣма да се върнешъ вече?

— Не.

— Зашо?

— Страхъ ме е.

— Отъ мене ли?

— По-вѣрно, отъ себе си.

— Ти мислишъ, че азъ нѣма да тръгна съ тебе, нали?

— Да, ти нѣма да се съгласишъ да тръгнешъ съ менъ.

— Тогава остани тукъ! остани! остани!

Гласътъ ѝ прѣминава въ шепнене; тя падна на колѣнѣ прѣдъ менъ и ми говорѣше съ уста почти допрѣни до моитѣ уста.

— А тамъ? — казахъ азъ, сочейки съ ржка въ далечината.

— Тамъ?! — тя отскочи на страна. — Тамъ?! Какво ти влиза въ работа това? Ти прѣдпочиташъ хората, които никога не си виждалъ, прѣдъ менъ, нали? Или ти мислишъ, че тамъ ще бждешъ по-щастливъ, отколкото съ менъ? Защо отивашъ тамъ? Ако ти не отидешъ, то ще отидатъ други, десятки други! Нима само ти знаешъ да строишъ желѣзопжтни линии? Но азъ искамъ да обичамъ само тебе! Разбирашъ ли, чувашъ ли?! Тебе, само тебе! Азъ не искамъ да ме напуснешъ! Ти трѣбва тукъ да останешъ! Трѣбва! И ти ще останешъ!

Ти ще се заселишъ въ близкото градче — продължи тя, съ по-низъкъ гласъ. Азъ ще дохождамъ при тебе ѣздешкомъ. Ти видѣ ли моя вранъ конь съ чучулъ надъ челото? Като вѣтъръ ще долитамъ при тебе. Всѣки день ще бжда при тебъ, когато поискашъ. Азъ нѣма да мамя мжжа си, азъ всичко ще му разкажа. Той е уменъ и добъръ човѣкъ.

— Кажи му, че ти не го обичашъ, че ти обичашъ само мене, че ти искашъ *да живѣешъ* и тогава — тръгвай съ менъ... тамъ!

— Тамъ?! Не, не, страхъ ме е! По никой начинъ, по никой начинъ нѣма да се мръдна отъ тукъ! Кой знае какво ще стане тамъ, какво ни очаква тамъ? Кой може да знае това? А тука, погледни! Гора, глухъ, огроменъ, дѣвственъ боровъ балканъ, пъленъ съ аромати, диви цвѣтя, елени и сърни. Погледни — нима тука не е хубаво? Вижъ, какъ тука мирише на смола и шипка? Гледай, какъ се притискатъ къмъ тебе папратитѣ. Чуй, какъ балкана шуми...

Той сжщо иска да те задържи, защото ме обича, моя старъ, огроменъ, вѣковенъ балканъ.

Слушай, какъ той шуми надъ мене. Той ме обича за моята младость, за моята хубость... Той знае, че азъ съмъ тукъ царица, че азъ съмъ горско дѣте, дъщеря на дѣвствения гжсталакъ. Той ме люби и не ми желае злото!...

Ти ще останешъ тукъ, нали? Ти не ще ме напуснешъ? Ти не ще напуснешъ гората и менъ?

Тя колѣничи и съ молба скръсти ржцѣ. Азъ си затворихъ очитѣ и полека я отстранихъ. Въ тая минута свѣткавицата разкжса небето и надалече гръмотевицата загърмѣ.

Тая свѣткавица, като че ли възроди Мирта. Тя скочи и съ силенъ гласъ заговори:

— Съ свѣткавицитѣ ще запаля твоя мостъ! Азъ искахъ буря и ето я, нà! Азъ съмъ горска магьосница и съ всичкитѣ сили на сърдцето си повикахъ бурята. Азъ се молихъ на стихиитѣ, като язичница, като дивачка! Съ свѣткавицитѣ ще запаля твоя мостъ! Азъ ще снема отъ небесата чернитѣ облаци и съ тѣхъ ще залѣя и ще унищожа твоята работа! Желѣзнитѣ релси ще заплуватъ изъ водата, като дървени стърготини изъ въздуха. Гледай, слушай!

И, дѣйствително, бурята настжпи. Съ невѣроятна бързина прииждаха черни облаци и изхвърляха, една слѣдъ друга, ослѣпителни свѣткавици и оглушителни гръмотевици. Не се минаха и двѣ минути и бурята съ страшна сила забѣснува надъ насъ.

Старитѣ елхи ни пазѣха отъ дъжда, който, като изъ ведро се лѣеше изъ облацитѣ. Гръмотевицитѣ отъ часъ на часъ ставаха все по-страшни. Това не приличаше на буря — сѣкашъ облацитѣ се изливаха просто отъ небето къмъ земята.

Азъ стояхъ на края на урвата, край Мирта, която, съ вирната глава и съ полуотворени уста, като че ли очакваше нѣщо.

Изведнъжъ надалечъ блѣсна огненъ стълбъ.

— Твоя мостъ! — тържествующа извика Мирта.

Горскитѣ езера излѣзоха изъ брѣговетѣ си и водата на вълни се плъзгаше отъ горскитѣ височини. Между дърветата протекоха рѣкички, които прѣди никога не сжществуваха; тѣ растѣха, разливаха се и скоро повлѣкоха съ себе си клонове и пънища, изчупени и изкъртени отъ бурята и гръмотевицитѣ. Изведнъжъ дочухъ единъ звънливъ шумъ въ водата.

— Релситѣ! — извика Мирта.

Азъ не можахъ ни най-малко да се съмнявамъ въ това — по цѣлото пространство, гдѣто бѣснуваше бурята, нашата работа трѣбваше да бжде унищожена. Веднага, неминуемо трѣбваше всичко да изрови и да повлече съ себе си релситѣ.

Ааъ си стиснахъ юмрука.

Прѣдъ менъ стоеше Мирта, освѣтлена отъ свѣтлината на свѣткавицитѣ и отъ блѣсъка на горящия мостъ, между ревящата буря, дъжда и пороитѣ, подъ ударитѣ на гръмотевицата и ме гледаше съ

разтворени уста, съ раздути ноздри и облещени очи, въ които се отражаваха огнени свѣткавици.

— Виждашъ ли?! Ти нѣма да мръднешъ нито крачка по-нататъкъ! Ти трѣбва тукъ да останешъ! Азъ заклѣхъ бурята, заклѣхъ водата, заклѣхъ гръмотевицата и свѣткавицитѣ! Мостътъ изгорѣ, водата отвлече релситѣ и всичко това отиде тамъ, долу, въ рѣката. Ти трѣбва да останешъ, защото азъ тъй искамъ.

Страшенъ гнѣвъ кипна въ гърдитѣ ми.

— Азъ ще прокарамъ новъ пѫтъ, ще построя новъ мостъ,— извикахъ азъ. — Ти напраздно се мѫчишъ да ме задържишъ, ти и твоя страшенъ балканъ! Ако вий и двамe се прѣвърнѣхте въ нѣкое грозно чудовище, което да застане на пѫтя ми, то азъ ще го одуша и пакъ ще отида напрѣдъ.

Мирта като че ли не чу думитѣ ми.

Тя ми хвана рѫцѣтѣ и, като ги стискаше съ всичката си сила, страстно ми говорѣше:

Ти нѣма да ме напустнешъ! Закълни ми се, че нѣма да ме напустнешъ! Азъ искамъ това, азъ заповѣдвамъ: закълни се! Ти си мой! На менъ те подари гората и тая буря, и ураганътъ, и пороятъ; ти си мой! Закълни се, че ще останешъ при менъ! Какво ще те интересува цѣлия свѣтъ, щомъ като ме любишъ?! Азъ съмъ твоя, твоя!

Тя ме привлече къмъ себе си и азъ за пръвъ пѫть пригърнахъ нейното тѣло. Мозъкътъ ми се помрачи и сърдцето ми се усмири. Азъ почувствувахъ, че загивамъ.

А Мирта се притискаше къмъ мене, обвиваше се съ рѫцѣтѣ ми, сплиташе ги съ своитѣ. Азъ цѣла я чувствувахъ около си.

— Ти си мой — шепнѣше тя. — Закълни се, че нѣма да отидешъ — тамъ!

— Мирта! — извикахъ азъ. — Отстрани се отъ пѫтя ми! Бурята унищожи всичката ми работа, азъ ще я започна отново, само ме остави! Ако ти не можешъ да разберешъ това, то ме остави! Моя трудъ — това е цѣлия ми животъ, него само смъртьта може да прѣкрати... Остави ме!

— Никога! Азъ зная, азъ чувствувамъ, че ти си вече мой! На менъ те даде гората и тая буря, и ураганътъ, и пороятъ! Ти ще останешъ!

Гѫрдитѣ ѝ бѣха до моитѣ гѫрди, устата ѝ на моята уста, тѣлото ѝ до моето тѣло: азъ съзнавахъ, че тя трѣбва да умрѣ, за да мога азъ да живѣя. Бурята, горящиятъ мостъ и тракането на релситѣ въ водата ми размѫтиха разсѫдъка.

— Пустни ме! — извикахъ ѝ азъ, като се дърпахъ изъ прѣгръдкитѣ ѝ. — Никога!

Гласа ѝ бѣше тържественъ. Азъ се снижихъ до краката ѝ, защото, още единъ пѫть, ако я цалунѣхъ, загивахъ за винаги! Но азъ не се подадохъ, не, не, не....

Тя ме поглъщаше, азъ пропадахъ, моето *азъ* изчезваше въ нейното... Тя съзнаваше близостьта на побѣдата си, тя чувствуваше,

че азъ ще лежа прѣдъ нея, като отсѣчено дърво, че азъ отъ всичко ще се отрека, заради нея, че ще ѝ се закълна, никога да не я напустна. . .

Тя тържествуваше!...

Изведнъжъ мозъкътъ ми се избистри, стана хладенъ и ясенъ. Съ невѣроятна бързина мина прѣдъ мене математическата аксиома: за да живѣешъ ти, тя трѣбва да умре. И съ пълно съзнание на своитѣ дѣйствия, съ всичката математическа разсѫдителность и механическо спокойствие, азъ си изтръгнахъ рѫцѣтѣ изъ нейнитѣ, блъснахъ я въ гѫрдитѣ и тя полѣтѣ изъ урвата.

* * *

Тамъ, долу, въ бучащата рѣка, която влачи пънове, камъни, греди отъ моя мостъ, релси отъ моя унищоженъ пѫть, тамъ сега.. сега се влачи и нѣжното ѝ бѣло тѣло . . . Клончетата и сѫчкитѣ сега ѝ драскатъ лицето, гѫрдитѣ, бѣлото тѣло, краката; камънитѣ ѝ чупятъ коститѣ; огромнитѣ чудовищни колове бодятъ ѝ очитѣ, нейнитѣ очи... Водата е напълнила устата ѝ и я души, и я дави... Коситѣ ѝ, нейнитѣ дълги, свилени, разплетени коси, сега се увиватъ около клончетата, уплитатъ се съ сѫчкитѣ, обвиватъ се около младитѣ борики и ги дърпатъ и кѫсатъ — ахъ, каква болка! Христосъ! Света Богородице!...

Азъ още ще живѣя!...

Исусе! Света Богородице! Света Богородице!...

Бури! Води! Ти грозна горо, убийте я най-послѣ!

Христосъ! Света Богородице! Убийте я! Нека умре! О! о! о!...

* * *

На другия день започнахме работата отново. Запалениятъ отъ бурята мостъ бѣ падналъ въ водата; на едно голѣмо разтояние релситѣ бѣха завлечени отъ пороя.

Ние започнахме работатата отново.

Азъ побѣдихъ гората, бурята, стихиитѣ, самъ себе си. Азъ тържествувамъ. Страшната гора напраздно ме заплашваше.

Азъ влѣзохъ въ нея и я покорихъ; азъ стѫпкахъ въ краката си нейнитѣ дѣвствени омаи и я принудихъ да ме признае за господарь. Тя възстана противъ мене съ бурята, свѣткавицата, пороя — и падна въ борбата.

Стотини рѫцѣ вдигаха и спускаха брадвитѣ и тия стотини рѫцѣ управлявахъ азъ.

Тя влѣзе въ заговоръ противъ мене съ сърдцето ми, съ кръвьта ми, съ страститѣ ми Тя постави отпрѣдѣ ми една жена, прѣгради ми пѫтя съ блѣсъка на очитѣ ѝ, съ упоението на устата ѝ, съ очарованието на гласа ѝ и съ съблазъньта на тѣлото ѝ — и азъ я блъснахъ въ пропастьта.

Азъ ще отида, гдѣто поискамъ, ще отида тържествующъ...

Азъ съмъ силенъ и смѣлъ, азъ съмъ побѣдитель.

Азъ ще доизкарамъ пжтя до края. Когато го свърша, ще започна другъ, новъ. И тъй все по-нататъкъ, все по-нататъкъ, все по-нататъкъ...

* * *

Стърчи изъ вълнитѣ отроменъ гранитъ
Сѣда азъ върху му обзетъ отъ мечти,
И вѣтъръ бѣснува, и чайка крѣщи
Вълнитѣ се плискатъ и лудо шумятъ.
Дѣвойка ме нѣвга обичаше страстно.
. . . .
. . . .
Вълнитѣ се плискатъ и лудо шумятъ
Побѣда!..

Прѣв.: *Д. Д-овъ.*

Къмъ историята на комунистическия манифестъ.

Съюзътъ на справедливитѣ и Вилхелмъ Вайтлингъ (1836—1839 г.)

(Продължение отъ I кн.)

Въ новото сдружение, господствующия елементъ бѣха занаятчиитѣ. Пасивното подчинение на *Съюза на изгнаницитѣ* бидѣ замѣнено съ една демократическа и изборна организация.[1]) Нѣколко литератори бѣха доста влиятелни и въ него. Между тѣхъ, наредъ съ Шустера, фигурираха поетътъ Германъ Мойреръ (Mäurer), кабетистътъ Херманъ Евербект, а сжщо и Карлъ Шаперъ, който, макаръ и да си изкарваше хлѣба като печатарь въ Парижъ, все пакъ бѣше изучвалъ нѣкога си лѣсовъдството въ Гисенъ. Но обущарьтъ Хайнрихъ Бауеръ, часовникарьтъ Иосифъ Моль и шивачътъ Вилхемъ Вайтлингъ осигуряваха прѣвѣса на ржчнитѣ работници.

Въ сжщность, законитѣ за сдружаванията, както сжществуваха тогава въ Франция, попрѣчиха на Съюза да се организира открито. Той си остана, противъ волята си, тайно дружество; и подобно на *Съюзътъ на Изгнаницитѣ*, който изглеждаше да бѣше часть отъ дружеството на *Човѣшкитѣ права*, той влѣзе въ *Дружеството на годишнитѣ врѣмена*, основано отъ Барбеса и Бланки въ 1837 г.

Съюзната организация се приближаваше, ако не въ терминологията, то поне по формата си, до тази на *Дружесвото на годишнитѣ врѣмена*. Арнолдъ Руго я описва по разкази отъ 1842 г.[2]) Всѣка десеточленна група съставяше една *община*; десеть общини образуваха една *страна* (gau). Едно централно събрание, наричано *Съборъ* (Halle), състоящо отъ делегатитѣ на всичкитѣ *страни*, избираше *Из-*

---

[1]) *Franz Mehring*: Geschichte der deutschen Sozialdemokratie, томъ I, p. 77.
[2]) *Arnold Ruge*: Zwei Jahre in Paris. Leipzig, 1846, глава 21 ва.

пълнителния Комитетъ (Vorstand) и *Комитета на асистентитѣ* (Beistand). Отъ друга страна, засѣдателитѣ на *странитѣ* избираха *събора на асистентитѣ* (Beihalle). Политическото управление се намираше въ ръцѣтѣ на Изпълнителния Комитетъ; контролътъ — въ ръцѣтѣ на *Комитета на асистентитѣ; Съборътъ на асистентитѣ* пъкъ завеждаше финанситѣ, архивитѣ и служеше, освѣнъ това, въ случай на конфликтъ, като „судъ чести." Числото на съюзнитѣ членове достигаше до хиляда.

Но не само това. Принципитѣ за *Съюза на справедливитѣ* бѣха сѫщитѣ, като тѣзи на *Дружеството на годишнитѣ врѣмена*. Това дружество изповѣдваше, че политическата революция сама не е достатъчна вече, но че трѣбва „да се унищожатъ всички привилегии, каквито и да били тѣ. Иначе, би значило, нищо да не се направи"[3]).

Републиката е единствената законна държавна форма, „защото само тя е основана на равенството и защото само тя налага на всички еднакви обязаности и имъ дава сѫщитѣ права." Тѣзи длъжности сѫ „подчинението на общата воля, вѣрностьта къмъ отечеството и братството, къмъ всѣки членъ на нацията." Съответнитѣ права сѫ: 1-о *правото на сѫществуване*. „Всѣки човѣкъ, който работи, трѣбва да е осигуренъ въ сѫществуването си;" — 2-о *правото на възпитание*, „защото умътъ има право да живѣе на сѫщото основание, както и тѣлото"; — 3-о *избирателното право* и *референдумътъ*. „Но понеже обществения строй е гангренясалъ, то, за да мине къмъ здравия строй, народътъ ще има нужда за нѣкое врѣме отъ едно революционно правителство." (pouvoir rèvolutionnaire).

Кой не вижда, че отъ тази бабувистка програма на *Дружеството на Годишнитѣ врѣмена*, *Комунистическия манифестъ* на Маркса и Енгелса ще задържи: 1-о всеобщата трудова повинность, 2-о всеобщото задължително образование; 3) диктатурата на пролетарията? Освѣнъ това, понятието за Социалната република, схваната като точно уравновѣсяване на правата и задълженията, ще се отзове единъ день въ разискванията на *Интернационала*.

Но колкото ясни и да бѣха въ своята абстрактность тѣзи принципи, тѣ не прѣставаха да страдатъ отъ различнитѣ тълкувания, когато се минаваше къмъ практиката. Конфликтътъ по този поводъ, бѣ силенъ (vif) *въ Съюза на справедливитѣ*. Тъй като унищожаването на монархическата форма въ управлението бѣше първото негово вѣрую, то старото разцѣпление биде възпроизведено отново между реформиститѣ, отъ една страна, които си прѣдставляваха, че възтържествуването на републиката ще повлече слѣдъ себе си и това на социалната република, и пълнитѣ (strics) комунисти, отъ друга, — които считаха за несвоеврѣменно да почнатъ революцията, щомъ тя не би била окончателна (интегрална). Партията на *дърводѣлцитѣ* бѣше за частичната и републиканската революция. Партията на *ши-*

---

[3]) Вж. документитѣ на майския процесъ, 1839 г., врѫчени на сѫда на Перовете; Обвинителенъ актъ, стр. 40–43; сѫщо *Черновъ*: Le parti républicain sous la monarchie de juillet, p. 386.

вачитѣ (обущари и др), бѣше за една мистическа и християнска республика, въ което ще царува общностьта на благата. И едната, и другата, партия се разпокжсваше на части прѣдъ трудностьта на въпроса за близостьта или далечностьта на революцията. Тѣзи разпри бѣха сжщитѣ, които опълчаваха една срѣщу друга двѣтѣ главни тайни дружества въ Парижъ, *Дружеството на Годишнитѣ врѣмена* и това на *Демократическитѣ фаланги*. Извѣстно е днесъ, че прѣдвожданото отъ Бланки и Барбеса *Д-во на Годишнитѣ врѣмена* бѣ сжщеврѣменно най чисто работническото и най-умѣреното измежду всички тогавашни революционни дружества. Барбесъ особено се показваше за настоящия моментъ расположенъ да дѣйствува по-скоро чрѣзъ печата, отъ колкото да прѣдприеме нѣкакъвъ прѣвратъ (coup de main)[1]). Обаче клеветническитѣ обвинения, пръскани отъ *фалангитѣ*, и които го биха направили подозрителенъ въ края на крайщата, го принудиха да дѣйствува въ май, 1839 г.. Той трѣбваше да дѣйствува, и *Сгюзътъ на справедливитѣ*, който впрочемъ не свърѣваше вече пасивното подчинение, го послѣдва отъ солидарность. Самия този съюзъ бѣше неустойчивъ; а Вайтлингъ се колебаеше постоянно между мирната пропаганда и кръвопролитната революция. Така бѣ написана брошурата: *Человѣчеството, таквозъ, каквото е, и каквото трѣбва да бжде*[2]). Тя е истинската прѣдшественица на *Комунистическия манифестъ*. Напечатана бѣ тя тайно, въ 2,000 екземпляра. Въ нея Вайтлингъ сжщо утвърди до извѣстна степень традицията, отъ която се породи *манифестътъ* на Маркса и Енгелса.

Въ 1838 год. Вайтлингъ не бѣше още дошелъ до сложната и съ фуриеристка сжщность теория, която му позволи да построи, въ 1842 г., своитѣ *Гаранции на хармонията и свободата*. Невъзможно е да се отрѣче бабувисткия печатъ, който *Съюзътъ на справедливитѣ* бѣ ударилъ на първата му книга.

Което го обижда, то е неравното разпрѣдѣление на труда и на богатствата, което прави, щото работникътъ да се мжчи денемъ и нощемъ и магазинитѣ да сж прѣпълнени съ продукти, и пакъ само той да е лишенъ отъ най-неотложно-необходимитѣ прѣдмети за прѣхрана, удобно жилище и облѣкло. Несправедливо разпрѣдѣление, резултатътъ на което е, щото на земята да има толковъ несправедливи хора, колкото и богаташи. Да бждешъ богатъ значи, безъ да си работилъ, да притежавашъ срѣдства за добиването на повече удоволствия, отъ колкото имашъ нужда. Това е прѣстжпно, до дѣто има бѣдни (стр. 12), а самия трудъ на пролетариитѣ се посвящава по-прѣимущество за произвеждането на този прѣстжпенъ раскошъ.

За неотложнитѣ нужди на пролетария социалния строй не се грижи ни най малко. Работническитѣ заплати сж тъй наредени, че съ тѣхъ работникътъ може да си достави само една недостатъчна (нищожна) часть отъ най-лошитѣ продукти. Посрѣдницитѣ смъкватъ

[1]) вр. *Tchernoff* loc. cit. p. 375—388.

[2]) Ние цитираме споредъ повторното издание, напечатано въ *Sammlung gesellschafts wissenschaftlicher Aufsätze* отъ *Едуардъ Фуксъ*. Мюнхенъ 1895.

отъ неговия гърбъ единъ разрушителенъ данъкъ. Лихваритѣ го сжщо глождятъ. Само богатиятъ купува ефтино и заема на удобни условия. А, свръхъ това, работницитѣ сж като слѣпи къмъ това, което може да помогне на мизерията имъ. Тѣ се сърдятъ на машинитѣ; и, несъмнѣно, послѣднитѣ, при днешния общественъ строй, сж зловрѣдни, понеже изхвърлятъ на улицата, на тълпи, работницитѣ, станали, по тѣхна причина, ненужни, а работната плата, която тѣ позволяватъ да се спести, се посвящава за натрупването на нови капитали т. е. на нови привилегии за лѣнивцитѣ и наслаждаващитѣ си. По този начинъ машината, прѣдназначена да улесни труда на работника, и която единъ день, безъ съмнѣние, ще бжде негова освободителка, увеличава нищетата му, безъ да намали усилията му. Може би даже, че тя и докара увеличаването на работния день. (стр. 14).

Кои сж причинитѣ на този безпорядъкъ въ неравното разпрѣдѣление на благата и усилията? Една единствена: — паритѣ. Тѣ сж кървавия бичъ. Тѣ сж причината на всички притѣснения. Управницитѣ, поповетѣ, сждиитѣ, крадцитѣ протягатъ застрашително своитѣ жадни ржцѣ. И което е още по опасно отъ това притѣснение, то е самоволното робство на онѣзи, които паритѣ развращаватъ. Днесъ продаватъ нѣща; продаватъ жени; продаватъ души. Продаватъ собствената политическа свобода. Въ дена на изборитѣ, когато се прѣброяватъ бюлетинитѣ, се получава страшния резултатъ, че богатитѣ иматъ право, а бѣднитѣ — грѣшка.

Това фиктивно, развратено и жестоко общество има нужда да бжде замѣнено съ единъ режимъ, въ който да се съединятъ *законътъ на природата съ този на състраданието* (loi de charité). Тѣзи два закона ще приведатъ до мисъльта, че е потрѣбно да се разпрѣдѣли по равно между всички, както трудътъ, тъй и наслаждението. Трѣбва значи, да се даде еднакво образование на всички граждани и да се признаятъ еднакви права и длъжности и за двата пола, подъ резерва на природнитѣ различия. Трѣбва да се унищожатъ наслѣдствата и частната собственость.

Властитѣ, назначени чрѣзъ изборъ, ще бждатъ отговорни и смѣняеми. Нѣма да има разлика между облѣченитѣ съ извѣстна власть и другитѣ человѣци, нито между квалифицирания и простия трудъ. Стойностьта на всички продукти ще бжде прѣсмѣтана споредъ работното врѣме (стр. 37). Всѣки ще бжде напълно свободенъ, въ границитѣ, които налага уважението правата на другитѣ, да дѣйствува и да говори. Всѣки ще бжде гарантиранъ отъ обществото въ упражняването и развитието на умственитѣ си и физически способности (стр. 23—24).

Тѣзи принципи ще бждатъ съблюдавани, ако се учредятъ въ обществото една *семейна организация* (ordre familial[1]), натоварена да опрѣдѣля нуждитѣ на всички, и една *производствена организация*, натоварена да опрѣдѣля *работата на всички*. Всѣки гражданинъ въ

---

[1]) *Ordre* — строй, организация, *орденъ*, режимъ. — *Б. прѣв.*

това построено по образа на *Съюза на справедливитѣ* общество, ще участвува и въ двѣтѣ организации.

1. Въ *сѣмейния орденъ*, всѣки 1000 сѣмейства образуватъ една сѣмейна група (Verein) и избиратъ, при всеобщо избирателно право на мжже и жени, една групова власть. Десеть ферайна образуватъ единъ *сѣмеенъ окржгъ* (Familenkreis) и избиратъ окржжнитѣ власти. Послѣднитѣ назначаватъ по единъ депутатъ за *Конгреса* на федерацията, а самия този конгресъ избира постояния *Сенатъ*, висшата законодателна власть. Сенатътъ назначава за всѣки милионъ жители единъ *директоръ*, натоваренъ да прави разслѣдвания за нуждитѣ на населението и по-необходимитѣ прѣдприятия за тѣхното удовлетворение; по-суровитѣ материали и намиращитѣ се въ наличносъ стоки. Сенатътъ, слѣдъ така съставената статистика на потрѣбноститѣ, прѣпраща въ министерството листата на нужнитѣ прѣдприятия (стр. 28, 32).

2. Въ *ордена на производството*, обществото се раздѣля на четири съсловия (états): a) селско съсловие, b) работнишко съсловие, c) интелигентно съсловие (état intellectuel); d) обща индустриална армия. Въ *земледѣлското съсловие*, всѣки десеть селяни образуватъ една *чета* (équipe), управлявана отъ единъ избранъ началникъ на четата. Двадесеть началници на чети избиратъ единъ *земледѣлски майсторъ*. Десеть земледѣлски майстори избиратъ едного помежду си, за да влѣзе въ *Селския съвѣтъ*, който избира единъ прѣдставитель отъ всѣка земледѣлческа специалность (производство на хлѣбни растения, вино, хмѣлъ, скотовъдство и пр.) и му дава ппрѣдсѣдателското мѣсто въ *министерството* на федерацията. Въ селския съвѣтъ Сенатътъ избира по единъ инспекторъ на всѣки милионъ земледѣлци (стр. 28, 32).

Сжщо така, въ *работническото* съсловие: десеть занаятчии, артисти или работници избиратъ единъ началникъ на четата; десеть началници па чети избиратъ единъ работнически майсторъ, и десеть работнически майстори — единъ началникъ на работилница. Сто работници избиратъ една група майстори измѣжду онѣзи, които сж се отличили съ нѣкакво важно изнамѣрвание. Майсторскитѣ групи, въ съгласие съ стотѣхъ началници на работилници отъ тѣхното вѣдомство, назначаватъ едного по между си, за да влѣзе въ *индустриалния съвѣтъ*, който избира единъ прѣдставитель отъ всѣка индустриална область за прѣдсѣдатель въ министерството на федерацията. Сенатътъ избира въ индустриалния съвѣтъ счетоводителитѣ и завѣдующитѣ въ голѣмитѣ обществени складове (стр. 29),

Умственото съсловие служи за попълване на всички мѣста, които изискватъ повече отъ три годишно образование, въ всички останали съсловия. Всѣка група отъ 1000 сѣмейства притежава едно първоначално училище. Всѣка група отъ 10.000 сѣмейства има нѣколко професионални училища и една висша школа. Десеть околии иматъ заедно единъ университетъ. Професоритѣ на федерацията назначаватъ по единъ членъ отъ всѣки факултетъ (*философска медицина*, *физика* и *технология*) за прѣдсѣдатель въ министерството. Студентитѣ въ всѣки университетъ избиратъ по единъ човѣкъ съ голѣми заслуги,

за да влѣзе въ *учения съвѣтъ*. Въ учения съвѣтъ Сенатътъ избира федералнитѣ професори (стр. 30).

Вънъ отъ тѣзи децентрализирани земледѣлски, индустриялни и умствени дѣйности, има общи прѣдприятия (traveux d'ensemble), които интересуватъ цѣлата Федерация. Трудътъ въ минитѣ, постройката на желѣзнитѣ пжтища, на мостоветѣ и пжтищата, на каналитѣ, работитѣ по прѣчистката и осушаването на земи по транспорта, по колонизацията, сж отъ този родъ. Тѣ сж обезпечени отъ една *индустриална армия*, въ която службата е задължителна за всички граждани, между 15 и 18-годишна възрасть. Тази армия е размѣстена по сѣмействата, и шефоветѣ й се изберать изъ между постжпилитѣ отъ ново въ нея — за нисшитѣ чинове; висшитѣ й чинове се назначаватъ отъ Сената изъ между професоритѣ (стр. 31).

Най-послѣ, луксознитѣ и за прищѣвки прѣдмети се фабрикуватъ въ незадължителнитѣ работилници, гдѣто всѣки може да работи по нѣколко добавъчни часа въ недѣлята, нарѣчени *търговски часове*. Продуктитѣ на този незадължителенъ трудъ ще сж единственитѣ, съ които ще може да се търгува, и този трудъ ще се плаща въ *размѣнни бонове*. Послѣднитѣ ще играятъ ролята на паритѣ, въ тази частична и единствено позволена търговия (стр. 34, 38).

Прѣдсѣдателитѣ на федералното министерство, слѣдъ като изучатъ листата на прѣдприятията, изисквани отъ Сената, ще направятъ нуждното разпрѣдѣление между нисшитѣ власти, и ще опрѣдѣлятъ сжщеврѣменно количеството на работнитѣ часове, което се пада на всѣки гражданинъ (стр. 32, 33).

Вайтлингъ не се съмнѣва, че маситѣ не ще пригърнатъ скоро това учение. Но за това сж и нуждни апостоли, способни да разпалятъ твърди, подбуждающи към дѣйствие убѣждения. Пролетариятътъ ще даде тѣзи апостоли, които често ще бждатъ мжченици. Защото управницитѣ и буржуазията ще приготвятъ строги наказания за онѣзи, които съ своята бунтовническа проповѣдь, ще заплашватъ тѣхното привилегировано могжщество. Но пролетариятътъ ще има търпѣнието да дава мжченици за завладѣването на умоветѣ. Той знае, че истината не си пробива пжть, освѣнъ чрѣзъ проливане на кръвь.

Но, ако пролетарскитѣ мжченици не бждатъ достатъчни за привличането и спечелването на управницитѣ, то законно ще бжде тогазъ да се развърже пожарътъ на революциитѣ. Ще бждатъ измислени разни терористически срѣдства (tactiques d'épouvante), противъ които и полиция, и войска ще се изчерпатъ и които ще нанесатъ послѣдния ударъ на собственостьта[1]).

---

[1]) Вайтлингъ формулира по-късно своя планъ на нападения, именно въ Швейцария, въ писмата си до Евербека и Августа Бекера отъ 1843 год. Този планъ състоеше въ освобождаването, чрѣзъ нѣколко послѣдователни нападения върху затворитѣ и каторгитѣ, на 20-тѣ или 40-тѣ хиляди каторжници и прѣстжпници противъ обикновеното право, съ които всѣка страна разполага. Слѣдъ това ще се направи съюзъ съ тѣхъ. Тѣзи разбойници, които по атавистически инстинктъ ненавиждатъ сжществующиятъ строй, хубаво ще дадатъ да помнятъ на защитницитѣ и прѣдставителитѣ на този строй. Евербекъ и Августъ Бекеръ възставаха енергично противъ този проектъ (вижъ *Kaler* Weitling, p. 42. 48).

Колкото и отдалеченъ да е марксизмътъ отъ тази сантиментална и утопическа въ сѫщото врѣме доктрина, все пакъ той уважава нейното бабувистко вдъхновение, което не е трудно да се забѣлѣжи посрѣдъ украшенията, които Вайтлингъ заема у Фурие и Кабé. Унищожаването на поземлената собственость и на наслѣдството, обществения планъ за прѣчистване и подобрѣние на земитѣ, организирването на индустриални армии, комбинирането на възпитанието съ производството на материални блага, не ще съмнѣние, не сѫ лични идеи на Вайтлинга. Той само събира текущитѣ формули, като отъ своя страна, увеличава тѣхната цѣна въ сѫщия *Сѫюзъ на справедливитѣ*, кѫдѣто, по-късно, Марксъ ще ги намѣри отново. Марксистката програма (въ *Комун. Манифестъ, прѣв.*) ги запазва като прѣходни мѣрки (вижъ *Манифеста*). И съвпадението е толкова голѣмо, че внезапното нападение (coep de main), слѣдъ като дѣлото на мирната пропаганда бѫде изчерпано, си остава симпатично за Маркса даже въ онѣзи моменти, въ които той го счита за неполитично.

Това внезапно нападение бѣ направено на 12 и 13 май 1839 год., когато *Дружеството на годишнитѣ врѣмена* покри съ барикади квартала на Hôtel de Ville. Подобно на цѣлата Бербесова партия, *Сѫюзътъ на справедливитѣ* загина въ това въстание. Между съюзницитѣ нѣмци, които бѣха осѫдени, може да се дойде до имената на нѣколцина неизвѣстни герои. Аустенъ (Рудолфъ-Августъ — флоренецъ), ботушарь, родомъ отъ Данцигъ, 23-годишенъ, „слѣдъ като се сражавалъ съ таквозъ увлечение, че породилъ много приказки за себе си въ врѣме на битката", билъ намѣренъ задъ барикадата на улицата Greneta, промушенъ на едно мѣсто съ сабля и на нѣколко — съ щикъ[1]). Той оздравѣ по чудо и бѣ осѫденъ на 15 години тъмнична работа. Даниель Майеръ, тенекеджия, родомъ отъ Deux Ponts, 28-годишенъ, бѣ заловенъ, въ врѣме на атаката на градския съвѣтъ въ VII арондисментъ отъ въстаницитѣ и осѫденъ на сѫщото наказание. Карлъ Шаперь и Хайнрихъ Бауеръ, слѣдъ като изстояха прѣдварителния си затворъ, бѣха принудени да емигриратъ въ Лондонъ[2]). Часовникарьтъ Иосифъ Моль и Фолфрумъ можаха да избѣгатъ. Мнозина, записани подъ фалшиви имена въ болницата Hôtel Dieu, умрѣха тамъ отъ ранитѣ си. Вайтлингъ се скри въ Швейцария, слѣдъ като бѣ успѣлъ прѣдварително да събере останкитѣ на смазания Съюзъ.

(Слѣдва). Прѣв. *Kaempfer.*

---

[1]) Палата на перовете, Майския процесъ прѣзъ 1839 г. Докладъ на Mérilhou, t. I, p. 216. Личния разказъ на обвиняемия. Пакъ тамъ, t. I. p. 58.

[2]) Вижъ *F. Engels.* Préface aux Enthüllungen etc. p. 4.

ТЕЛЕГР.-ПОЩЕНСКИТѢ И ТЕЛЕФОННИ ЧИНОВНИЦИ У НАСЪ[1])

Отъ като нашата страна встжпи въ капиталистическото си развитие и капиталистическитѣ отношения взеха все повече и повече да се развиватъ, у насъ се появиха цѣлъ редъ съсловни движения, които иматъ за цѣль подобрение материалното положение на борящата се съсловна група. Въ основитѣ на всички съсловни или обществени борби лежатъ, несъмнѣно, интереситѣ на тия съсловия, групи или обществени класи. Редътъ на появяванието на тия движения е обикновено слѣдующия: най-напрѣдъ се размърдватъ и повеждатъ борбата наемнитѣ работници, пролетариитѣ, които се занимаватъ съ физически трудъ. И това е твърдѣ естествено, защото тѣ сж първитѣ жертви на новитѣ производствени отношения, тѣ сж на чийто гърбъ се развива капиталистическия начинъ на производство. Тѣ сж първитѣ жертви на новозараждающия се капитализъмъ и затова тѣ първи повеждатъ борба за защита на своитѣ материялни интереси, която борба, исторически погледната, бива отначало несъзнателна, стихийна, несистематична. Но капиталистическото производство все повече и повече се развива, расте и обхваща повече отрасли на промишленостьта, прѣобразува ги и слѣдователно, докосва се до интереситѣ на по-голѣмо число обществени групи, които му се подчиняватъ и му служатъ Защото, колкото повече се развива капиталистическото производство, толкова повече то се разширява. За да може капитализмътъ напълно да се развива, необходимо е той да обхване всички съсловни производствени групи, да тури въ дѣйствие всички обществени сили, да ги подчини подъ властьта си и да ги направи часть отъ себе си, свой образъ и подобие. Ето че тия съсловия чийто интереси, поради неразвититѣ по-рано капиталистически отношения, не сж били зачекнати, сега се зачекватъ и съсловията се усѣщатъ като „онеправдани". И колкото повече се развива и разширява капитализмътъ колкото повече обществени групи подчинява той подъ властьта си, толкова и диференциацията на общественитѣ класи става по-голѣма и по-ясна.

Най послѣ капиталистическитѣ производствени отношения се разширятъ до толкова, че обхващатъ и тия съсловия, които, като по-близки до господствующата обществена класа, сж се считали по-рано като привилигировани по своето положение

Като дѣйствува по тоя начинъ, по своитѣ вжтрѣшни закони, капитализмътъ обхваща всички обществени сили, туря ги на кракъ, организира ги и ги вка ва въ открита и ожесточена

---

[1]) Въ слѣдната книга ще помѣстимъ статията на др. Ф. Н-въ върху „Задачитѣ на телеграфо-пощенското сдружение". Б. Р.

борба. Старата несистематичность и стихийность на борбата, вслѣдствие разпръснатитѣ и неорганизирани обществени сили изчезва и на политико-економическата арена изпъква съзнателно водената борба между двѣ организирани обществени сили, между двѣ класи съ различни економически интереси.

Редомъ съ организациитѣ, които възникнаха у насъ отъ нѣколко години насамъ, ние виждаме, че се започна движение и между телеграфо-пощенскитѣ чиновници и служащи, за да се организиратъ, да си основатъ и тѣ организация. Телеграфо-пощ. чиновници и служащи, като по-добрѣ поставени въ материално отношение въ по-първитѣ врѣмена и като „привилигировано“ съсловие, сравнително другитѣ работници, едва въ послѣднитѣ години започнаха да говорятъ за организация. Може би нѣкои отъ тѣхъ, отдѣлни единици, да сѫ желаели това отдавна, обаче, като движение на едно новопробудило се съсловие, то е ново движение. Като всѣко ново движение, то не е напълно оформено и самитѣ прѣдставления за желаемата отъ телеграфо пощ. и телефон. чиновници и служащи организация не сѫ еднакви: едни отъ тѣхъ считатъ бѫдащата си организация като единствено срѣдство, което ще прѣмахне несправедливоститѣ по телеграфо пощ. вѣдомство; други мислятъ, че управлението на пощитѣ и телеграфитѣ, прѣдъ страха и натиска отъ бѫдащата организация, ще бѫде принудено да подобри и гарантира материалното сѫществувание на телеграфо пощ. чиновници и служащи; трети пъкъ не отдаватъ такова значение на бѫдащата организация и даже сѫ индиферентни къмъ апелитѣ за сдружавание.

Движението на телегр.-пощ. чиновници и служащи не намира приемъ между цѣлото телегр.-пощенско съсловие: старитѣ чиновници сѫ поставени по-добрѣ въ материално отношение; тѣхъ имъ оставатъ още нѣколко години за да бѫдатъ пенсионирани и затова малко се интересуватъ отъ сѫдбата на своитѣ онеправдани колеги; тѣ не се занимаватъ съ „политика“. Освѣнъ това, повечето отъ тѣхъ по развитость стоятъ по-ниско отъ младитѣ си колеги и съврѣменитѣ обществени движения тѣхъ малко ги вълнуватъ. Прѣдъ тѣхъ стоятъ два пѫтя: единиятъ, показванъ отъ младитѣ имъ, трънливъ и стръменъ, прѣпрѣчванъ постоянно отъ обществени пънове и само съ борба може да бѫде прѣчистенъ. Другия, макаръ и стръменъ, обаче, лесно и бързо се прѣминава по леко, стига пѫтникътъ да се прѣвърне въ покоренъ робъ и, станалъ такъвъ, я благополучно я не, достигва, макаръ и живѣлъ растителенъ животъ, до своя *идеала — пенсията*. Разбира се, старитѣ телегр.-пощ. чиновници и служащи обикновено прѣдпочитатъ втория пѫть. Младитѣ телеграфо-пощ. чиновници и служащи, които и така сѫ лошо поставени, не могатъ да тръгнатъ прѣзъ втория пѫть, защото нѣма какво да очакватъ на спасителния му край. Пенсията за тѣхъ не е

тъй близъкъ идеалъ, както на старитѣ имъ колеги. затова тѣ не могатъ да понесатъ робската покорность на първитѣ.

И така, лошото имъ сегашно материално положение и необходимостьта за неговото подобрение тикатъ тия работници въ борбата за извоюване на по-сносенъ животъ.

Но ако животътъ вкарва тия хора въ полето на политико-економическото сражение, то пита се: *съ кого се тѣ борятъ, какъ се борятъ и какъ би трѣбвало да се борятъ?*

Отъ като човѣшкото общество се е разчленило на отдѣлни обществени класи съ противоположни материални интереси, отъ като сѫ се породили класовитѣ противорѣчия, отъ тогава до день днешенъ борбата между тия класи е била, прѣди всичко, борба за материални блага. Така водената борба можду класитѣ прониква цѣлата човѣшка история и въ социологията е извѣстна подъ името *класова борба.* Характерътъ, проявлението и формитѣ на класовата борба, както и нейнитѣ елементи, зависятъ отъ характера и организацията на производството и размѣната въ дадена епоха. Организацията на производството и размѣната е ключътъ, който ни разкрива формата и съдържанието на общественитѣ борби, които сѫ се извършвали прѣзъ цѣлата човѣшка история. Всѣка една господствующа класа е прѣди всичко организирана въ името на своитѣ материални интереси. За защита на тия интереси тя разполага съ държавната власть, а държавата не е нищо друго, освѣнъ класова организация на господствующата класа. Днешната държава е едно юридическо лице, единъ колективенъ капиталистъ, който експлоатира работническата класа като всѣки отдѣленъ капиталистъ. Днешната държава е едно акционерно дружество, акциитѣ на което сѫ разпрѣдѣлени между капиталистическата класа и нейнитѣ наемни слуги. Колкото печалбитѣ на това дружество сѫ по-голѣми, т. е. колкото неговитѣ членове, господствующата класа, колективния господарь, изсмуква повече отъ пролетарията, толкова и дивидентитѣ на отдѣлния капиталистъ сѫ по-голѣми. Всѣка борба, която пролетарията води противъ държавата, е сѫщеврѣменно и борба противъ цѣлата капиталистическа класа, защото само като държи въ рѫцѣтѣ си политическата власть, упражнявана посрѣдствомъ своята класова държава, господствующата класа може да държи въ подчинение другитѣ обществени класи и да ги експлоатира. Завземанието на политическата власть въ рѫцѣтѣ на пролетарията — това значи унищожението на класовата организация — държавата; това значи още унищожение на буржуазията като класа.

Днешната държава се състои отъ отдѣлни учреждения, части, органи, отъ които всѣки изпълнява извѣстна функция Ако нѣкой отъ тия органи отсѫтствува или пъкъ не е добрѣ нагласенъ, тогава казватъ, че държавната машина „куца". Телеграфо-пощенското вѣдомство и то е единъ огранъ, принадлѣ-

жащъ на държавата. Развитието на търговията и индустрията днесъ е немислимо безъ пощитѣ, телеграфитѣ и телефонитѣ, но пъкъ самото развитие на съврѣменната промишленость, подчинението на старитѣ производствени форми подъ могѫщата власть на капитала, създава и увеличава числото на телеграфо-пощенскитѣ учреждения. Тѣ не сѫ продуктъ, създаденъ по инициативата на всички обществени класи, а се създаватъ по нуждитѣ на капитала, паралелно съ развитието и разширението на капиталистическото производство, паралелно съ развитието на „културата". Ето защо тия учреждения служатъ *прѣимуществено* на своята създателка — капиталистическата класа; тѣ сѫ слѣдователно, класови учреждения. Дойде ни на умъ, забѣлѣжката, която г. К. прави въ в. „Телеграфо-пощенски в-къ", брой 30 й отъ 1903 г. по адресъ на редакцията на сп. „Ново Врѣме", че телеграфопощенскитѣ и телеф. чиновници и служащи, сѫ били служителя на едни *извънкласови* учреждения, защото били защищавали интереситѣ на всички обществени класи Дали тия учреждения сѫ класови или не, се гледа по нуждитѣ, за които се тѣ създаватъ, прѣимуществено на кого служатъ и отъ кого зависи тѣхното сѫществувание. Имало е и частни пощи, които служатъ на всички класи, обаче, отъ факта, че пощитѣ сѫ станали днесъ държавенъ монополъ, не значи още, че тѣ не сѫ станали класови учреждения.

И тъй, борбата на телеграфо-пощенскитѣ и телеф. чиновници и служащи противъ главната дирекция на пощитѣ и телеграфитѣ е бобра на едно съсловие отъ работническата класа *противъ единъ класовъ органъ на днешната държава.*

Г-нъ К. забѣлѣзва, че „главната дирекция въ повечето случаи нѣма почти никакъвъ *материаленъ* интересъ отъ тази експлоатация труда на нейнитѣ подвѣдомствения". Ние мислимъ, че този възгледъ е погрѣшенъ, понеже ако и да нѣма главната дирекция „никакъвъ материаленъ интересъ" отъ експлоатацията труда на своитѣ подвѣдомствени, то такъвъ „материаленъ интересъ" има господствующата класа, отъ която зависятъ отношенията между главната дирекция и нейнитѣ подвѣдомствени. Министритѣ и тѣ сѫ наемни слуги на буржуазията, не сѫ заинтересувани „материално" и би трѣбвало да изпълняватъ лесно молбитѣ и желанията на своитѣ подвѣдомствени обаче, това въ дѣйствителностьта не става. Не трѣбва да се забравя че тѣ чрѣзъ държавната власть изпълняватъ желанията и прилагатъ властьта на господствующата класа, съ която дѣлятъ присвоенитѣ облага отъ подчинената. И колкото по-добрѣ защищава интереситѣ й, толкова по-добрѣ бива възнаграждаванъ отъ буржуазията всѣки неинъ слуга. Ето защо, волята на главната дирекция, да направи нѣщо въ полза на телеграфо-пощен. и телефонни чиновници и служащи, е въ зависимость отъ обстоятелството, че тя (гл. дирекция) служи прѣимуществено на една класова организация държавата, на капиталистическата класа.

По този начинъ, забѣлѣжката на редакцията на сп. „Ново Врѣме", че „Телеграво-пощ. в-къ" трѣбва да не апелира тъй много къмъ добрата воля на главната дирекция и министерството на пжтищата и съобщенията, е споредъ насъ твърдѣ умѣстна.

Веднажъ подета борбата на телеграфо-пощ. и телефонни чиновници и служащи отъ по-събуденитѣ елементи и като намира отгласъ въ онеправданото мнозинство отъ тѣхъ, ние сме увѣрени, че всички положени грижи, прѣтърпени гонения и изтезания, не ще отидатъ напразнó и телеграфо-пощ. служащи ще се сдобиятъ съ организация. Увѣрени сме, обаче, и въ това, че тия отъ тѣхъ, които възлагатъ голѣми надѣжди на бждащата си организация, първи ще бждатъ разочеровани, тъй като ще останатъ излъгани въ прѣувеличенитѣ си очаквания. Но това не трѣбва да смущава съзнателнитѣ телеграфо пощ. и телефонни чиновници и служащи, защото то е работа на бждащето.

За да може организацията да бжде трайна, трѣбва бждащитѣ ѝ членове прѣдварително по-основно да изучать, какво може да имъ донесе организацията, за да нѣма послѣ разочарования. Необходимо е, тѣ да разбератъ своето класово положение въ съврѣменното общество и *да свържатъ своята борба съ общата класова борба, която днесъ работническата класа води въ цѣлия свѣтъ.* Но свързванието борбата на телеграфо-пощ. чиновници и служащи съ общата класова борба на пролетарията прѣобрьщанието ѝ отъ стихийна и несистематична въ съзнателна и цѣлесъобразна, може да стане само тогава, когато тѣ разбератъ, че сж часть отъ работническата класа и че се борятъ не противъ цѣлото общество, не противъ едно извънкласово учреждение, *а противъ господствующата класа,* която ги туря въ такова зависимо, подчинено и необезпечено положение, че тѣ сж принудени да се борятъ.

Борбата на телеграфо-пощенскитѣ чиновници и служащи трѣбва да бжде насочена противъ капиталистическата класа, а не противъ цѣлото общество, не противъ всички класи. И наистина, колко неблагодарно е това общество, което експлоатира своитѣ работници, тел. пощ. чиновници и служащи! То не иска да знае, че тѣ сж служащи на едно „извънкласово" учреждение! Сжщо такава борба водятъ организиранитѣ основни учители — учителския сжюзъ — съ „народа". Ясно е тука, че борбата се води не противъ „народа", а противъ капиталистичиската класа, която е господствующа надъ всички останали класи въ съврѣменното общество.

Борбата на телеграфо-пощ. чинсвници и служащи, безъ съмнѣние, ще се увѣнчае съ успѣхъ. Многобройнитѣ спънки, които имъ се правятъ отъ началството за да имъ отнеме възможностьта да се сдружатъ, ще бждатъ прѣмахнати и ще прѣминатъ въ областьта на миналото. Нека се знае, че телеграфо-пощ. чиновници и служащи, като съсловие *не съ молба, а съ борба,* ще принудятъ господствующата класа да удовлетвори нѣ-

кои тѣхни искания и то, до колкото не врѣди на интереситѣ ѝ. Всѣка отстѫпка, която държавата или пъкъ частния капиталистъ прави на своитѣ подчинени не съ борба, а съ молба отъ тѣхна страна (отъ работн.), не е нищо друго, освѣнъ трохи, които често капиталиститѣ подхвърлятъ на експлоатиранитѣ, на тия, отъ чийто трудъ сѫ натрупали своитѣ богатства.

Напротивъ, всѣка отстѫпка, спечелена съ борба отъ работническата класа, я повдига високо прѣдъ собственитѣ ѝ очи; тя почва да съзнава своята сила. Апелитѣ и молбитѣ къмъ господствующата класа, въ случая къмъ държавата, влияятъ врѣдно на работническата класа, като подържатъ въ нея духа на подчиненостьта, робската покорность и унижението; тѣ ѝ прѣчатъ да се издигне тя по-високо, да се самосъзнае. Никакви апели и молби не могатъ да трогнатъ гасподствующата класа, да подобри положението на своитѣ работници, защото нейното сърдце е кесията, а въ кисията нѣма добродѣтели — въ нея има безчувственъ металъ.

Ние поздравляваме, прочее, борящитѣ се съзнателни телеграфопощенски чиновници и служащи и се надѣваме, че тѣ ще използуватъ борбата на своитѣ колеги и ще я направятъ съзнателна и систематична. Пожелаваме успѣхъ и на тѣхния тъй добрѣ списванъ органъ в. „Телеграво-пощ. В-къ", който буди тѣхното съзнание.

И. Х. К.

Социализмъ и земледѣлие.

От К. Кауцки.

9. Законъ за развитието на земледѣлието.

Доказванието прѣдполагаемото икономическо прѣвъзходство на едрото производство надъ дребното съставлява едната опора на Давидовата теория. Ний видѣхме обаче, че това, което въ неговата теория е право, въ сѫщность е само една критика на наемната система и на частната поземелна собственость. Тя може да се схване като критика на едрото производство само отъ този, който не може да си прѣдстави по-други форми на производството и собственостьта, отъ буржуазнитѣ.

Втората опора съставлява неговия законъ за развитието на земледѣлието. Споредъ него, земледѣлието се развива не отъ дребно къмъ едро производство, а наопаки. Дребното производство си пробива пѫть, значи то е по-високата производствена форма и трѣбва да се подпомага неговото развитие и напрѣдъка. Наопаки, старанието да запазишъ едрото производство,

„може да се сравни съ „спасението на срѣднитѣ слоеве" въ индустрията, защото и това значи да искашъ да задържишъ искуствено една вече економически негодна производствена форма въ ущърбъ на общия напрѣдъкъ" (стр. 698).

Това звучи твърдѣ марксически, но все пакъ би било фалшиво, даже ако за минута допустнемъ, че е права изходната му точка, какво дребното производство въ земледѣлоето си пробива пжть и напрѣдва. Тѣзи заключения биха ни прѣдставили такъвъм арксизмъ, съ който Марксъ не е ималъ нищо общо и за който той е заявилъ, че самъ не е марксистъ.

Неудържимото економическо развитие е основата на цѣлото обществено развитие. Ний не можемъ своеволно да отклонимъ това послѣдното, а трѣбва да слѣдимъ тенденциитѣ на економическото развитие. Но това не трѣбва да се разбира фаталически, като че ли общественото развитие се прави само.

То се прави отъ хората, при което, разбира се, общественитѣ задачи и срѣдствата за тѣхното разрѣшение зависятъ отъ даденитѣ обществени отношения, тъй, че тѣ не могатъ да се изнамѣратъ, а трѣбва само да се откриватъ. Но не трѣбва и да се разбира така, като че ли особеното развитие на всѣка отдѣлна страна на економическия животъ трѣбва да върви по своя по-прѣдишенъ пжть и че всѣко вмѣсване на обществото би подѣйствувало врѣдно.

То произлиза отъ напрѣдъка на капитализма и отъ свързаното съ него увеличение на пролетарията въ обществото, значи, изказано популярно, отъ измѣстването на дребното производство отъ едрото. Това е общия економически ходъ на развитието, на който не може да се попрѣчи и тъкмо на това се и основава сигурностьта на побѣдитѣ на пролетарията.

Но никога не бихме достигнхли до побѣдата, ако оставѣхме економическото развитие да работи само за себе си, ако не бихме се вмѣсили въ неговия вървежъ, за да му дадемъ едно направление сѫотвѣтствующе на собственитѣ негови интереси, тъй, че отъ произлѣзлитѣ отъ това борби, то да развива не само себе си, но и начинитѣ за производство. Така напримѣръ стачкитѣ и работническото законодателство спомогнаха значително за повдигането на машинизма. Трѣбва ли, дълженъ ли е пролетарията да не се вмѣси въ отношенията на различнитѣ начини за производството въ едничнитѣ производствени клонове и трѣбва ли той да се мѣси само въ смисълъ на подпомагане на моментно произлизающе въ всѣки производственъ клонъ направление на развитието?

Давидъ и едномисленицитѣ му потвърдяватъ това. Ако въ земледѣлието, дребното производство напрѣдва (ний приемаме това, което казахме, приврѣмено, безъ да го доказваме), то това се дължи, казватъ тѣ, на това, че то е по-изгодно въ стопанствено отношение. И стремлението къмъ по-голѣма ступанствена изгодность трѣбва да е най-висшия господствующъ законъ. Излизайки отъ тъзи гледна точка Давидъ обявява че:

„Въ интереса на най-високата продуктивность въ земледѣлието, въ интереса *на възможното най-голѣмо извличане на богатства изъ земнитѣ недра* и въ интереса на продължителното запазване и увеличение на плодородностьта, изисква се *подпомагането, развитието* къмъ земледѣлческото дребно производство“. (Стр. 698)

Тукъ се говори за всѣвъзможнитѣ интереси, само не и *за тѣзи на работника*. Това е, обаче, което отличава *пролетариятския* начинъ на мисленето отъ *буржуазния*. За буржуата, работникътъ е едно срѣдство къмъ цѣльта. За пролетарията, обаче той самъ е цѣль.

Това рѣзко различие между двата начина на мислене води слѣдъ себе и едно различие въ отношението на двѣтѣ класи спрямо економическото развитие. Напр. спрямо машинизма. За пролетарията изгодна ступанствено" е всѣка машина, която спестява *трудъ*. За капиталиста, напротивъ, — само тъзи, която спестява *работническа заплата*. Затова и ниската работническа запла·а е една прѣчка за въвеждането на машинитѣ при капиталистическия начинъ на производството.

Както спрмяо машината, така и спрямо отдѣлнитѣ начини за производство, пролетариятската гледна точка е различна отъ буржуазната. За буржуата най-прѣдпочтителната форма на производството е тъзи, която дава извѣстно количество продукти съ най-малкото изхарчване на *пари*; евтенията е срѣдството, съ което се конкурира противника на пазаря. За буржуата е безразлично, колко трудъ се изразходва, щомъ той не е задълженъ да го заплати.

Пролетарията, пъкъ, трѣбва да счита онзи начинъ на производството за най-прѣдпочтителенъ, който дава извѣстно количество продукти съ най-малкото изхарчане на *трудъ*, който дава възможностьта *най-много да се облекчи работника*, безъ да слѣзе отъ достигната културна висота.

Ясно е отъ тука, че онѣзи производствени величини, които се държатъ при капиталистическата форма на производството, не сѫ винаги тѣзи, които най-много отговарятъ на пролетариятскитѣ интереси.

Да вземемъ за примѣръ шивачеството на готови дрѣхи. Голѣмата машинерия има тука още по-малко значение, отколкото въ земледѣлието. За прѣдприемателя е по-износно, ако отдѣлнитѣ работници работятъ за него въ собственитѣ си жилища, отколкото въ голѣми работилници. Той спестява наемъ, освѣтление, утопление, персоналъ за надзоръ и има още приимуществото, че интензивностьта на труда на „самостоятелния производитель" е много по-голѣма, отъ колкото на наемника, защото резултата на труда му е „присърдце", още повече, че тукъ може да се експлоатира не само работника, но и жената и дѣцата му.

Ако нѣкой си Давидъ се заемѣше да проучи шивачеството и обявѣше, че въ шивачеството „марксическата теория ще бѫде осмѣна отъ практиката", че работящия за господаря въ своята си кѫща малко го е грижа за смъртната присѫда, която марксическата теория изказва надъ системата на неговия трудъ и че за това трѣбвало, „въ интереса на възможното най-голѣмо извличане на богатства", да се подпомага въ колкото се може по-тѣсно пространство развитието къмъ системата на отдѣлното работене въ кѫщи по най-рѣшителенъ начинъ и че всѣкакви обявления на голѣмитѣ работилници за по-рационална форма на производството сѫ просто праздни приказки, че искането да се замѣстватъ жалкитѣ дупки съ голѣмитѣ работилници, значило из-

куствено съживяване на единъ вече „икономически нежизнеспособенъ начинъ на производството“—щѣха ли тогава шивачитѣ на готови дрѣхи да признаятъ този начинъ на „материалистическо разбиране на историята“? Азъ едвамъ вѣрвамъ. Естествено, ако се докажеше, че при голѣмитѣ шивачески работилници за достигването сжщия резултатъ е нуждно по-голѣмо изхарчване на трудъ, отколкото въ жалкитѣ работнически жилища, тогава щѣше да се изкаже смъртната присжда надъ първитѣ, сжщо и отъ пролетариятска гледна точка.

До когато това не е тъй, до тогава пролетарията винаги ще се бори противъ системата на кжщното работене даже и тамъ, гдѣто тя е по-евтина и затова по-износна економически отъ буржуазна гледна точка. И така, ако бѣше даже истина, че развитието на земледѣлието въ днешното общество има тенденцията да замѣсти едрото производство съ дребното, това още съвсѣмъ нѣмаше да ни докаже, че пролетарията трѣбва да подържа изкуствено това развитие и да съдѣйствува за разпарцеляването на едритѣ ступанства. Давидъ трѣбваше по-рано да ни докаже, че дребното производство добива сжщия продуктъ съ по-малко трудъ отколкото едрото производство. Той и не се опитва даже да направи това, тъй като и самъ добрѣ разбира, че обратното е вѣрно, и че тамъ, гдѣто селенина се още крѣпи, това се дължи на факта, че той изхарчва *повече трудъ* за сжщата цѣна или сжщия трудъ за *по низка* цѣна, отколкото едрото производство.

Но Давидовия законъ за развитието на земледѣлието съвсѣмъ не е тъй „несъмнѣнъ“, както той си мисли.

Той го обосновава така:

„Ний видѣхме къмъ края на прѣдидущия параграфъ, че усилвавшата интензивность при непромѣнени начини на култивирания вече има за послѣдствие едно относително *намаляване на машинния трудъ*. Още по-силна става тази тенденция при прѣминаването къмъ култури, при които похватностьта на работника играе голѣма роль. Въ такъвъ случай трудовата операции, които не може да се механизира и въ особености квалифицирания ржченъ трудъ, се увеличава извънредно много. Областьта на приложението на машината се стѣснява все повече и повече. Принципътъ за индивидуалната приспособимость на труда надъ отглеждвания единиченъ организмъ обхваща така общия трудовъ процесъ, че машинения трудъ се намалява не само относително, но сжщо и абсолютно, до като *съвсѣмъ изчезва* при най-високото стжпало на земледѣлческата култура.

„Като си прѣдставимъ това положение, ясно е до колко е погрѣшно да се мисли, че машината е ржководящия и рѣшающия факторъ въ развитието на земледѣлието. Други сж факторитѣ, които водитъ европейското земледѣлие напрѣдъ по пжтя на развитието отъ екстензивнитѣ култури и методи къмъ интензивнитѣ. Машината, напротивъ, отклонява земледѣлието отъ този пжть на развитието. Ако ний си поставимъ за задача, да извлечемъ отъ извѣстно дадено парче земя отъ година на година все по-голѣма сума цѣности, *тогава трѣбва да започнемъ съ американския колосаленъ паровъ плугъ съ комбинирани копачо-сѣячни машини и да свършимъ* съ лопатата, тоягата и греблото“ (стр. 653, 694).

Съ сичката си сериозность, значи, Давидъ мисли, че техническия напрѣдъкъ въ земледѣлието се изразява въ това, че трудътъ на земледѣлческия работникъ все по-малко и по-малко ще бжде замѣстенъ съ вола, коня, парата и електричеството, че всѣка по-голѣма и по-голѣма часть отъ работата ще си я извършва съ своитѣ ржцѣ.

Наистина, Давидъ съвсѣмъ не е отъ ония „машиномани", надъ които той се присмива. Неговата мания е отъ друго естество. Но въ нея се съдържа цѣлъ методъ. Навѣрно нѣкакъвъ видъ бесъзнателенъ диалектически методъ — изходна точка лопатата — отрицание: парния плугъ — отрицание на отрицанието: пакъ лопата. Свети Хегель! Ето самъ Давидъ турва наново въ дѣйствие твоя веченъ евреинъ.

Жалко само, че ний марксиститѣ не гледаме на диалектиката като на шаблонъ, който да приложимъ навсѣкадѣ безъ огледъ, а само като на методъ за изслѣдване. За да схванемъ едно развитие ний го изслѣдваме споредъ истинскитѣ противорѣчия, които то повдига. И тукъ сжщо тъй търсимъ ний истинскитѣ факти, надъ които Давидъ гради прословутия си законъ.

И намираме пакъ, че той смѣсва едно съ друго най-различни нѣща. Съвсѣмъ не трѣбва още да се приеме машината като едничкия ржководящъ и рѣшителенъ моментъ за развитието на земледѣлческото производство, за да се види въ едрото производство формата на земледѣлческото производство на бждащето, (за по-важнитѣ производствени клонове). Земледѣлието се измѣнява отъ науката, която изисква едно научно ржководение, но сжщо и едно приложение на все по-голѣми срѣдства, не само за машина, а сжщо и за поправки, здания и други такива, съ една дума на все по-голѣмъ и по-голѣмъ капиталъ. Ако даже развитието клонѣша към замѣнението на машината пакъ съ лопатата, то все пакъ, това трѣбваше да бжде една култура на висшето стжпало на развитието, подъ научното ржководиние и приложение на голѣми капитали, каквито сж напр. днесъ едритѣ ступанства въ холандската цвѣтарна култура, гдѣто лопатата още не е измѣстена отъ машината.

Значи, ако даже бѣше вѣрно Давидовото пророкуване за измѣстването на машината съ лопата, отъ това още не слвѣдва съ необходимость, че бждащето принадлежи на дребното производство. Но и самото това пророкуване стои на твърдѣ несигурна почва.

Отъ една страна то иска да се опира на прѣдположението, че колкото по интензивно става ступанството, толкова по-малко става обработваемото пространство земя, което то обхваща и толкова по-голѣма ролята на ржчния трудъ. Първото е право, както ний вече видѣхме въ 4-ия параграфъ, но то нѣма нищо общо съ въпроса за намалението обема на ступанството. При второто прѣдположение всичко зависи отъ това, какъ се то разбира. Нѣма никакво съмнѣние, че при увеличаваща се интезивность на производството, изисква се за дадено пространство по-голѣмо изхарчване на трудъ. Дали, това по-голѣмо изразходване на труда ще се състои въ изразходване на живъ трудъ или повече на миналъ трудъ (като подъ това се разбира, както вече казахме, не само машини, но още и торъ, приспособление за оросяване и изсушаване и т. н.,) това ще зависи въ всѣки единиченъ случай отъ най-различни условия. Ако Давидъ обяви, „че при разтяща интензивность се поражда много повече новъ ржченъ трудъ, отколкото стария замѣненъ съ машината" и слѣдъ

това формулира закона: „Колкото по-интенсивно става производството, толкова повече машинния трудъ отстжпва процентно прѣдъ ржчния“ (Стр. 645), то това е едно съвсѣмъ непростимо обобщаване на единични явления. Има машини, които изискватъ повече човѣшки трудъ (за пространство земя, не за количество продуктъ!) отколкото ржчния трудъ, като напр. машината за сѣене на ржжъ. Други пъкъ, напротивъ правятъ въ голѣма степень излишенъ ржчния трудъ като напр. вършачката. Всѣка машина, естествено, спестява трудъ, т. е. позволява щото сжщото количество продукти да се получи съ по-малко трудъ, отъ колкото е необходимо при ржчния трудъ, иначе машината не би се и въвѣла. Но че машината спестява трудъ сжщо и за дадено пространство земя, не всѣкой може да твърди. Ний нѣмаме никакво основание да приемаме, че това не е обикновения случай, прѣдъ видъ на факта, че въ Германия при растяща интензивность на производство и увеличение обработваемото пространство земледѣлческото население се намалява. Обработеното пространство земя се увеличи отъ 1882 год. до 1895 год. съ около 650,000 хектара. Въ сжщото врѣме земледѣлческото население се намали съ около 900,000 души. На 100 хектара земя се падаха въ 1882 год. 59, а въ 1895 г. 55 глави отъ това население. Между това, обаче, силно порастна интензивностьта на производството и количеството на машинитѣ. Въ стопанствата се употрѣбяваха:

	пар. плугове	сѣячки	косачки	парни и др. вършачки.	
въ 1882 г.	836	63,842	19,634	75,690	298,367
въ 1895 г.	1696	28,673	35,084	259,364	596,896.

Само за сѣячкитѣ има едно намаление. Тѣ днесъ се замѣстватъ съ вжртелни машини, които въ 1882 година не се употрѣбяваха още и които въ 1895 год. се употрѣбяваха въ 140,192 стопанства. Давидъ не дава тѣзи цифри, но той ги има прѣдъ видъ, и се мжчи да отклони възраженията, които тѣ повдигатъ. Той мисли:

„Отпадъка на машинния трудъ при растяща интензивность на производството се явява *прикритъ* при развитието на европейското земледѣлие“.

Това послѣдното има злочестината да се развива при условия, които показватъ обратното на Давидовия законъ; достатъчна причина, за да ги обяви Давидъ за ненормални. Но ако отидемъ въ Америка, ще намѣримъ неговия законъ въ пълна сила. Показва ли ни той въ Америка, какъ послѣдователно, *по врѣме*, се намалява машинения трудъ и се увеличава ржчния? Не! Той ни прѣдстава вмѣсто една послѣдователность *по врѣме*, една *географическа* послѣдователность отъ Западъ къмъ Изтокъ!

„Едно пжтешествие отъ Западъ къмъ Изтокъ въ Америка, което ще ни прѣдстави послѣдователно екстензивнитѣ житни производства, смѣсени допълнителни производства и високо интензивни култури, ни показва достатъчно ясно увеличението на ржчния трудъ“ (стр. 646).

Ний трѣбва, значи, най *новитѣ* производствени форми на земледѣлието, колосалнитѣ ферми на Западъ, които произвеждатъ съ най-голѣмия капиталъ и най-много машини, да вземемъ за най-*примитивна*, за *първоначална стадия* на производството и тогава лесно доказваме, че другитѣ производствени форми употрѣбяватъ по-малко

машини и повече ржченъ трудъ, че тѣзи послѣднитѣ все повече измѣстяватъ първитѣ.

Тъзи остроумна метода на доказване послѣдовавшето едно слѣдъ друго съ стоящето едно до друго, при което най-младото може да се вземе за най-старото, е достойна за откривача на онази златна епоха, при която обществото консумираше повече отъ това, що произвеждаше.

Той чесго употрѣбява:

„Едрото производство въ *далечината* и въ *началото* на развитието; дребно производство въ *близостьта* и при най-високото стжпало на интензивностьта — това е картината, която ни прѣдставлява земледѣлческото добивателно производство.

Ний можемъ само да съвѣтваме Давида, да прокара послѣдователно понататъкъ тъзи си метода. Ако той постояно ходи въ Америка отъ Западъ къмъ Истокъ, най-подиръ ще дойде въ Ню-Йоркъ. Тамъ се упражнява земледѣлието най-интензивно въ саксии, безъ лопати, съ едни само ржцѣ. Явно е, че това е крайната цѣль на земледѣлческото развитие. Всѣки селенинъ ще има тогава не само всѣки недѣленъ день своя петелъ, но и всѣка година цѣлото си земледелие въ саксията. И това е сжщо единствения правъ пжть за разрѣшение въпроса за поземлената собственость, за да стане тя достжпна всѣкиму и да се запазятъ свѣтлитѣ ѝ страни, безъ да трѣбва да се нагърбимъ и съ лошитѣ ѝ страни.

Съ помощьта на подобна една географическо-историческа метода би могло много лесно да се докаже, чрѣзъ сравнението на географическитѣ „далечни" производства въ Есенъ съ тѣзи на „близкитѣ" берлински шивачници, че въ индустрията развитието върви отъ парния чукъ къмъ иглата!

Но нека прѣдположимъ, че Давидъ по такъвъ начина наистина можеше да докаже нѣщо; най-многото, което можеше да докаже е това, че ржчния трудъ въ земледѣлието расте по-скоро отъ приложението на машината, но съвсѣмъ не и това, че машинното приложение се *намалява*.

Затова послѣдното е нуждно още единъ законъ за растението интензивностьта въ земледѣлието. Туку-що разгледания законъ се относяше до растението на интензивностьта въ единъ и сжщи производственъ клонъ. Но въ сжщото врѣме, ни учи Давидъ, ний забѣлѣзваме едно постояно стремление, да се повдигне интензивноста на производството, посрѣдствомъ прѣминаването отъ единъ по-слабо интензивенъ къмъ единъ по-силно интензивенъ производственъ клонъ

И съ това се явява абсолютното измѣстване на машината въ земледѣлието. Вмѣсто житно и месно производство се явява млѣчно производство, култивиране на зеленчуци, на растения, при отглеждането на които трѣбва ржченъ трудъ, на цвѣтя и др., съ една дума вмѣсто машината явява се лопатата.

„Да прѣдположимъ, че едно селско сѣмейство разполага годишно съ 1000 работни дни, тогава, за да бжде то всецѣло заето, ще бжде нуженъ при култивирането на скжпи зеленчуци, плодове за маса и т. н единъ хектаръ земя. При култивирането на тютюна ще трѣбватъ вече два хектара, на растения съ под-

земни плодове—отъ 3 до 5, на ръжь—отъ 10 до 15 и при едно житно стопанство—40 хектара. Селското сѣмейство, което се занимава съ отглеждане на зеленчуци близо до голѣмитѣ градове намира пълно приложение на работнитѣ си сили и върху единъ само хектаръ земя" (стр. 651).

Разпарцелянето на почвата, за което спомага това развитие, се явява за Давида твърдѣ желателно:

„При свободното раздѣление е изключена възможностьта за спирането развитието и прогреса на земледѣлческото производство; колкото по-малко става имението, толкова по-голѣмъ трѣбва да стане дохода отъ намаленото пространство земя. . . .

Ако доходътъ отъ тютюна или отъ моркове спада и сравнително става производството по-малко доходно, трѣбва да се прѣмине къмъ нѣкое друго по скъпо растение, може би къмъ червения лукъ, или шпаргела, зеленчуци или даже цвѣтята. (Стр. 575).

Ако си поставимъ, значи, „задачата да извлечемъ отъ дадено парче земя отъ година на година все по-голѣма и по-голѣма *сума цѣнности*", най-подиръ трѣбва да стигнемъ до обработване съ лопата (654).

Нека прѣдположимъ, че така ще е. Кой, обаче, си поставя задачата да извлече отъ дадено парче земя послѣдователно по-голѣма и по-голѣма маса цѣности? Обществото се нуждае отъ получаването на все по-голѣма и по-голѣма *маса продукти* отъ дадено парче земя, а не *маса цѣлости*. За него важно е количеството на потрѣбителнитѣ стойности, които дава почвата, а не количеството на *цѣноститѣ*. Колкото по-малко трудъ струватъ тѣзи потрѣбителни стойности и значи колкото по-малка е тѣхната цѣна, толкозъ по-добрѣ.

Естествено, че земледѣлеца е на друго мнѣние. Той се стреми да извлече отъ сѫщото парче земя все по-голѣма сума цѣности; за него е безразлична сумата на продуктитѣ. Той прозвежда въ капиталистическото общество, не за собствено потрѣбление, а за продажба. Неговото стремление не е да прѣхрани по-възможность повече хора, но да имъ вземе повъзможность повече пари за своитѣ продукти. Значи, *поземелната собственось*, а не *обществото* си поставя задачата да извлече отъ дадано парче земя все по-голѣма и по-голѣма *сума цѣнности*.

Но би трѣбвало да прѣдположи, че щомъ всички поземелни собственици иматъ интересъ да извлекатъ отъ своята земя все по голѣма и по-голѣма сума цѣнности, то тѣ всички ще се нахвърлятъ къмъ културитѣ „съ по-голѣмо приложение на труда" и значи ще изоставтъ житното и мѣстно поизводство и ще се заематъ за култивиране на тютюнъ, шпарчелъ или цвѣте. Защо не правятъ това?

Защото даже при господството на поземлената частна собственость обществения интересъ е който най-подиръ се прокарва. Не може да се произвежда каквото производителя му се иска, а само нѣща, които се търсятъ, отъ които обществото има нужда.

Хората не живѣятъ само съ тютюнъ, шпаргелъ и цвѣтя; тѣ иматъ нужда сѫщо отъ хлѣбъ и месо. Сѫщо тъй нѣма никакво основание да се прѣдположи че въ обществото нуждата отъ първитѣ продукти ще да расте значително по-бързо отъ колкото нуждата отъ послѣднитѣ. Нуждата на поземелния собственикъ да извлече отъ своето парче земя все по-голѣма и по голѣма маса цѣности и за тъзи цѣль все повече и повече да прѣминава къмъ кул-

тевирането на зеленчуци и цвѣтя, може да е много по-голѣма и може даже да се увеличи съ разпарцаляването на почвата, все таки отъ това никакъ нѣма да се измѣни отношението на потрѣблението между зеленчуци и цвѣтя отъ една страна и хлѣбъ и месо отъ друга. Значи, стремлението къмъ извличането на все по-голѣма маса цѣности отъ дадено пространство земя, би могло да стѣсни областьта на истинското земледѣлие въ полза на ръчната култура, само ако бѣ мислимо прѣдположението, ~~не~~ хората ще станатъ по-етерически въ своето потрѣбление, отъ колкото сѫ били до сега — ако разбира се до тогава машината не завладѣе и култивирането на шпаргела и цвѣтята.

На давида пакъ не остава друго, освѣнъ да повика на помощь Америка, задокеанската конкуренция, която вѣроятно „забулва" нѣкакъ си фактическото положение.

До когато мѣстното производство произвеждаше прѣимуществено за собствено потрѣбление, всѣко производство обхващаще найразличнитѣ производствени клонове. Колкото повече то произвежда за пазаря, толкова повече всѣко ступанство прѣдпочита да се занимава само съ единъ или съ малко производствени клонове. Този изборъ зависи отъ най-различнитѣ условия, отъ качеството на почвата, климатътъ, числото на работницитѣ, съ които може да разполага ступанството и най-подиръ отъ далечината на най-близкия пазаръ. Земледѣлческитѣ произведения сѫ, отъ различна трайность и за своето прѣнасяне изискватъ различни транспортни срѣдства. Затова близо до пазаритѣ (градоветѣ и индустриялнитѣ центрове) ще се упражнява повече култивирането на зеленчуци, цвѣтя и нѣкои плодове, млѣкарството, когато житното производство ще се упражнява все по-далечъ отъ пазаря.

Това съвсѣмъ още не означава пропадането на житното производство, а само едно промѣнение на мѣстото. „Далечнитѣ" т. е. отдалеченитѣ отъ гледна точка на жителитѣ на градоветѣ производствени клонове сѫ не само сѫщо тъй важни съставни части отъ цѣлия економически организмъ, както и „близкитѣ", но и поважни. Безъ цвѣтя и шпаргелъ може да се живѣе, но безъ хлѣбъ не може. За страни, чиито земледѣлческо производство удовлетворява тѣхнитѣ нужди и самия Давидъ не ще оспори това. Тамъ, съвсѣмъ не се развиватъ производственитѣ клонове, които изискватъ повече ръченъ трудъ, за смѣтка на тѣзи производствени клонове, които употрѣбяватъ повече машини.

Но съвсѣмъ инакъ ще стоятъ работитѣ, ако въ една страна индустриялното население е порасnало до тамъ, че мѣстното земледѣлие вече не е достатъчно за прѣхранването му. Значи, казва Давидъ, мѣстнитѣ производствени клонове, изискващи по-малко приложение на ръченъ трудъ, ще бѫдатъ измѣстени вънъ отъ страната, прѣди всичко житното производство, и на тѣхно мѣсто встѫпватъ все повече клоноветѣ изискащи по-голѣмо приложение на ръченъ трудъ.

Безъ съмнѣние това става при извѣстни условия, но Давидъ прѣставя своя законъ тъй, като че ли той отговаря на „сѫщностьта на органическото производство“, а не на особени изключителни условия, като че ли той важи за цѣлостьта на буржуазното общество, а не само за отдѣлни страни.

(Слѣдва краятъ).

Прѣв. *А. Сабетаевъ.*

Видоизмѣненията на психическото „азъ“.

Психофизиологически очеркъ.

(Продължение отъ кн. II).

Локе (1632—1704) се почувствува философъ слѣдъ четенето на Декарта, но той бѣше отъ страната на Беконъ и Хобса и неможеше да се задоволи съ възхищението отъ спекулациитѣ, които претендиратъ да обясняватъ фактитѣ, безъ да ги наблюдаватъ. Той бѣше деистъ, християнинъ и абсолютисътъ, но той бѣше и сензуалистъ и вѣрваше само въ опита. „Опитътъ е основата на всички наши познания“ — провъзгласява той слѣдъ Бекона и Гасенди. Неговата tabula rasa на дѣтската душа е изгубила днесъ много отъ абсолютното значение, което той ѝ дава, но за врѣмето си това бѣ цѣла революция. Нѣма вродени идеи, а тѣ сѫ дѣло на опита и усѣщането; нѣма прѣдустановена хармония, нѣма фаталистически механизъмъ, нѣма монади. Това е логическото заключение отъ Локовата tabula rasa. Но това не му побърка да допусне една нематериялна субстанция на Бога и душата, при всичко че за него идеята за душата е досущъ безполезна, защото той самъ показва относителната природа на тази идея и на идеята за Бога. Това противорѣчие е причината, дѣто сензуализма си остана деистически и дори християнски.

Бърклей (Berkeley, 1684—1753) го наричатъ скептикъ; повѣрното е да се нарѣче абсолютенъ идеалистъ. Реално сѫществуване има само духовното, психическото „азъ“, душата, която схваща себе си непосрѣдствено и незнае далѝ има нѣщо друго вънъ отъ нея. Тя е нематериялна. Външниятъ свѣтъ се прѣдава чрѣзъ посрѣдството на усѣщанията и за туй нищо не гарантира неговата реалность, както и вѣрностьта на образитѣ, които го прѣдставляватъ на разума.

Юмъ (1711—1776) е скептикъ, но не отъ школата на Бърклей, защото той отрича, а не се съмнява и при туй напълно вѣрва въ опита, за което нѣкои съ прѣзрѣние го наричатъ основатель на емпиризма. Религията, сентимента, метафизиката се съюзиха противъ Юма. Той се ограничи да поправи Локе и да събуди Канта отъ „догматическия му сънь“. Психологията на Юма не допуска въ човѣшкия духъ нищо друго освѣнъ впечатленията и тѣхнитѣ отношения. Всичкитѣ идеи произлизатъ отъ усѣщанията; тѣ се групиратъ споредъ приличието си или контраста си. Човѣшкото „азъ“ е просто единъ снопъ отъ перцепции; външниятъ свѣтъ е непознатиятъ прѣд-

метъ на усѣщанията; причината е просто отношение на непрѣкжснато слѣдващитѣ се факти и която се показва съ постоянното си повтаряне. Богъ не сжществува, защото „...ония, които мислятъ, че сжществува една постоянно дѣйствуюша причина, която върши движенията въ свѣта, и че тази сила е Богъ, обясняватъ неизвѣстното съ друго неизвѣстно. Пò-мжчно ли е да се приеме, че движението е дѣло на единъ първиченъ тласъкъ, отколкото дѣло на една воля?...“.

Цѣлата шотландска школа прѣзъ 18 в. се движи между Лока, Хобса, Юма и Декарта. Послѣдниятъ прѣдставитель на тази школа, *Хамилтонъ*, (1788—1856), макаръ и да се колебае между Юма и Кантъ, даде нѣкои забѣлѣжителни истини въ психологията. „Човѣшкото „азъ“ е сборъ отъ състоянията, които азъ съзнавамъ... Съзнанието не е способность, а е най-важната форма на душевнитѣ дѣйствия“. „Всѣко познание е относително“... Абсолютното противорѣчи на безкрайното.

Да се върнемъ при френскитѣ свободомислящи, които дължатъ главната си сила на английския сензуализъмъ. Послѣдовательтъ на Локе, *Кондилякъ* (1715—1780) вниса въ учението на учителя си поправкитѣ на Юмъ и безъ забикалки отхвърля всичко вънъ отъ усѣщанията. Всѣки знае неговата хубава хипотеза за статуята, която би започнала да мисли и чувствува, ако можехме да я надаримъ съ петьтѣ сѣтива, които имаме ний. Сѣтивото е conditio sine qua non на всѣка частна или обща идея; никоя отъ „врозенитѣ идеи“ не избѣгва силата на този законъ. Душата е сборъ отъ усѣщания, които човѣкъ изпитва и паметь, която му ги възобновява. Видоизмѣненията на сѣтивата се раздѣлятъ на два отдѣла, които, излизайки отъ tabula rasa, постоянно се мѣсятъ, съединяватъ, противопоставятъ и образуватъ човѣшкото „азъ“. Отъ една страна: Сѣтиво, Внимание (прѣобладание на едно сѣтиво), Паметь, Сравнение (и разсжждение), Присжждане и Разсждъкъ. Отъ друга: Сѣтиво, Внимание (удоволствие и мжка), Паметь, Сравнение (желание или страхъ), Страсть, Воля. Днешнитѣ психолози не отиватъ пò-далече въ своята класификация на психическитѣ прояввления.

Слѣднитѣ извадки характеризиратъ достатъчно метода и възгледитѣ на *Дидро*, който захвана и довърши своята грандиозна Енциклопедия на човѣшкитѣ знания. „Рационалната философия се занимава много повече съ свързването на фактитѣ, които притежава, отъ колкото да събира нови... Експерименталната философия, която не си поставя нищо за цѣль, е винаги благодарна отъ всѣки новъ фактъ... Рационалната философия е винаги всезнающа, дори и тогазъ, когато туй, което си е поставила за цѣль, не го е достигнала...“. „О, Боже, азъ нищо не искамъ отъ тебе... защото, ако не сжществувашъ, течението на нѣшата е необходимо само по себе си; или тò тече по твоя заповѣдь, ако сжществувашъ... Физикътъ трѣбва да зареже въпроса и да се занимава само съ *какъ*. Въпроса *какъ* произлиза отъ нѣщата; въпроса *защо* е свързанъ съ нашето разбиране и съ философскитѣ системи... Веригата на причинитѣ нѣма начало, а веригата на слѣдствията нѣма да има край... Допускането на нѣкакво

сжщество вънъ отъ материялния свѣтъ е невъзможно“. И той се обръща къмъ д'Аламберъ: „Скептико, наистина ли сме ний скептици?“

Около Дидро и неговата Енциклопедия се групира цвѣта на френското и чуждо общество. Хулвеций, Холбахъ, д'Аламберъ, Ла Метри, Кондорсе, Дантонъ, Хжртлей, Пржстлей — материялисти, сензуалисти, полускептици, революционери. Английскитѣ материялисти допускатъ материялностьта на душата и дирятъ доказателство за това въ... християнското безсмъртие на душата. Ла Метри каза, че материята, край другитѣ си свойства, има и това да мисли. Душа и тѣло е едно и сжщо нѣщо — провъзгласиха Холбахъ и Хелвеций. Съ спиритуалиститѣ и деиститѣ Волтеръ, Русо, Лероа да напуснемъ френската почва и да идемъ въ страната на идеалиститѣ.

Насъ не ни интересуватъ тука трансцендентитѣ, практическитѣ разуми, феноменитѣ и нуменитѣ на *Канта* (1724—1804). Съборилъ метафизиката съ своя критицизъмъ, той не се задоволява съ тази грамадна заслуга къмъ човѣшката мисъль, а се залавя да строи нова метафизика. Изходната точка на Кантовата философия е една много проста психология. Прѣди всичко той вижда въ сжществуването на сѣтивата необходимото условие на интелектуалното развитие; той дори твърди, заедно съ Локе и Юма, че всичко, което прѣминава границитѣ на опита, надминава границитѣ на познанието. Но, подновявайки индийскитѣ вѣрвания, той помѣстя редомъ съ сѣтивата и едно интимно, вжтрѣшно сѣтиво, стария *manis*, на който той не опрѣдѣля ни природата, ни сѣдалището. Ако Кантъ въ психологията си се бѣ ограничилъ съ концесията, която прави на сензуализъма, той нѣмаше да иде много далече отъ английската школа. Но нему му потрѣбва една метафизика, за това той възкръси вжтрѣшното сѣтиво, на което по́-сетнѣ ще даде различни имена и качества.

Всички нѣмски философи слѣдъ Канта иматъ въ системитѣ си нѣщо отъ неговитѣ възгледи и отъ динамизма на Лайбница и отъ монизма на Спиноза. *Фихте* не е малко име. Той залови отъ Кантовата философия само абсолютната активность и автономията на „азъ“ то. Само *субектътъ* сжществува; всичко друго, свѣтътъ и нѣщата сж *въ себе си* безъ всѣкаква реалность. На моето недѣлимо „азъ“, азъ противопоставямъ едно не „азъ“, което е дѣлимо. Свѣтлината не е вънъ отъ мене, а въ мене, защото моето „азъ“ е свѣтлина. Но постепенно Фихте се вижда принуденъ да допустне най-сетнѣ реалното сжществувание и на друго „азъ“ вънъ отъ моето и реалностьта на не-„азъ“. Какъ да се спаси слѣдъ туй идеялизъмътъ? Лесно;—като се направи това „азъ“ отъ субективно на обективно. Абсолютното, безкрайното „азъ“ не е вече човѣшкото „азъ“, а Богъ. „Човѣшкото „азъ“, произлѣзло отъ Бога, живѣйки въ Бога, възпроизвежда въ себе си божественното „азъ“ чрѣзъ умствената интуиция“. Тази фраза не се ли свършва съ мистицизъмъ и екстазъ? Фихте не ги избѣгна...

Обективната фаза на идеализма на Фихте взима името Абсолютна идентичность въ доктрината на *Шелинга*. „Всичко е азъ!“ *Абсолютното*, което е равносилно съ универсалностьта на нѣщата, и въ което се идентифициратъ природата и духътъ, реалното и

идеалното, обекта и субекта, е първичното единство, което става всичко, съвършенната индиферентность на субективното и обективното.

За Хегеля, както и за Шелинга, реално сѫществуване има пакъ абсолютната, фундаменталната идентичность между човѣшкия духъ и божествения разумъ. Течението на мисъльта е течение на самото абсолютно; методътъ и логиката на разума образуватъ самата наука; законитѣ на духътъ сѫ закони на природата; всичко рационално е реално; само рационалното, само *идеята* е реална. Тази идея на Хегеля не е нищо друго, освѣнъ ново име на познатитѣ вече намъ метафизически сѫщности: Едното на Парменида, Nous'а на Анаксагора, Logos'а на Аристотеля, Абсолютното, Идентичното... Благодарение на диалектиката въ философията на Хегеля, неговитѣ ученици се пръснаха въ най-различни страни. Лѣвицата и крайната лѣвица на школата, въ лицето на Щрауса, Бауера, Фойербаха, Енгелса, оставайки вѣрни на учителя, показаха пустотата на неговитѣ идеи и нанесоха смъртни удари на теологията, християнството, религията, абсолютностьта на общественнитѣ институти. И въ това, само въ това, се състои заслугата на идеялиста Хегель.

Шопенхауеръ, който нарича Фихте, Шелингъ и Хегель „тримата софисти", не е далече отъ тѣхната софистика и сѫщо не дава нищо ново на човѣшката мисъль. „Свѣтътъ е моето прѣдставление". „Свѣтътъ е просто единъ умственъ феноменъ". „Човѣкътъ е мѣрило на всички нѣща". Това сѫ неговитѣ основни мисли; но тѣ не сѫ нито нови, нито негови. Отъ хипотезата, отъ истината дори, ако искате, че „човѣкъ е мѣрило на всичко" никакъ не излиза, че човѣкъ е *господарь* на вселенната. А пъкъ туй е базата на неговата система. За него господствующата способность, есенцията на човѣка е *Волята*, която е равносилна съ Субстанцията-мисъль на Спиноза и съ Монадата на Лайбница. Има два свѣта: привидниятъ и абсолютната реалность. Между единия и другия, „между единството на Волята и индивидуумитѣ, въ които тя се изразява" се скитатъ Платоновитѣ типове и идеи. „Волята, като принципъ на нѣщата, дрѣме въ скалитѣ, събужда се въ растенията и напълно се развива у човѣка". Красива поетическа фигура, която нѣма нищо общо съ философията.

Несъзнателното на Хартмана, което и до сега движи умоветѣ въ Германия, е просто ново име на Шопенхауеровата Воля.

Нѣма да се спираме върху еклектическитѣ доктрини за душата прѣзъ 19 в., защото тѣ не даватъ нищо ново въ туй отношение. Паралелисти, емпиристи, динамисти, субстанциялисти, субективисти, обективисти — всички, кои повече, кои по-малко, кои по-ясно, кои по-мъгляво допускатъ реалното сѫществуване на душата, като отдѣлна, самостоятелна сѫщность.

Нѣма да се спираме сѫщо и върху нѣмскитѣ материялисти отъ 19 в. (Фохтъ, Бюхнеръ, Вирховъ и пр.), които абсолютно отхвърлятъ душата като сѫщность; читательтъ познава тѣхнитѣ възгледи.

Нека накрая причислимъ къмъ философитѣ (въ множ. число) и доктринитѣ на позитивиститѣ (Контъ) и моникититѣ (Хекель).

Въ позитивистическата система на Огюста Конта, която служи

като звѣно между натурализма на 18 в. и материялизма на 19 в., има много догматично и дори метафизично. Заслугитѣ на позитивизма къмъ науката и философията сѫ грамадни. Но въ еволюционистическия оптимизмъ на школата има нѣщо догматично и опасно. Всичко, което е станало, *трѣбвало* е да бѫде и е добро; всѣко послѣдующе общество е по-високо и по-добро отъ прѣдидущето — узаконява позитивистическата школа. Не е ли това една концесия на фаталистическия оптимизмъ? Срѣднитѣ вѣкове сѫ прогресъ! Врѣмената на Филипъ II и на инквизицията стоятъ по-горѣ отъ епохата на Антониуса и Перикла . . . Тритѣ. стадии на философията (теология, метафизика и позитивизъмъ) и на историята (консервация, революция, позитивизъмъ) не напомнятъ ли тритѣ фази при трансформацията на Хегеловата Идея? Нѣма да се спираме на теокрацията на Школата, която наслѣди много спиритуалистическо отъ Сенъ-Симона. Но неможемъ да не посочимъ на метафизическитѣ слѣди, които останаха въ позитивизма подъ влиянието на френската спиритуалистическа реакция, комбинирана съ нѣмския идеялизъмъ. Позитивиститѣ признаватъ релативностьта на човѣшкитѣ знания, но редомъ съ това допускатъ Неузнаваемото — което по-късно, съ латинската си прѣмяна, Jgnorabimus, произведе такъвъ голѣмъ шумъ въ Германия. Защо Неузнаваемо? Въ областьта на релативното нѣма неузнаваемо, а — неузнато. Туй Неузнаваемо е сѫщо таквазъ метафизическа сѫщность, каквато и Категоричниятъ императивъ или Несъзнателното, и лесно може да се обективира или субективира. И наистина, ний доживѣхме да чуемъ доказателства за сѫществуването на Бога отъ позитивистическо гледище. Па и самиятъ Контъ и първитѣ му ученици не устройваха ли литургии, които, споредъ Школата, се мѣнятъ заедно съ възгледитѣ върху свѣта?.. Въ очитѣ на позитивиститѣ, атеистътъ е теологъ, материялистътъ — метафизикъ. Въ рѣчника на Литре, най-талантливия и най-ортодоксаленъ ученикъ на Конта, ний намираме слѣднята дефиниция за философския материялизмъ: „. . . Материялизма признава за човѣка само материята и силата... Споредъ позитивистическата философия материялизмътъ е едно логическо заблуждение, което се състои въ това, да обясни извѣстни явления, що се извършватъ споредъ специялни закони, съ помощьта на закони, които свързватъ по-проститѣ явления, чрѣзъ прѣнасянето на общитѣ идеи на една по-проста наука въ областьта на една по-сложна . . .“ Туй раздѣляне на общи и частни идеи произлиза отъ метафизическата неопрѣдѣленость, която Школата дава на думата *законъ*. Позитивиститѣ често забравятъ, че законъ ще каже чисто и просто единъ съкратенъ изразъ на факти, които, при дадени условия, се повтарятъ безкрайно и че ако съ формулитѣ на закона могатъ да се дефиниратъ и прѣдвиждатъ фактитѣ, това се дължи на обстоятелството, че сѫ извлечени по-рано отъ тѣхъ. Материялистътъ иска да обясни психическитѣ функции съ закони, които управляватъ материята. Споредъ горнята дефиниция, която подразбира класификацията на Конта, материялистътъ бърка въ това, че иска да прѣнесе законитѣ на една по-нисша наука (физико-химията) къмъ една по-висша (психологията частно, или физиологията, споредъ

терминологията на позитивиститѣ). Туй е логическо заблуждение за позитивиста Литре. Обаче за сѫщия този Литре фундаменталното условие на кръвообращението (биофизиологически феноменъ) е несгѫстимостьта на течноститѣ (механически законъ)... И хубавото е, че позитивиститѣ не всѣкѫдѣ въ научната си дѣйность се придържатъ о догмата на Школата. Така, по отношение на душата, позитивиститѣ не се различаватъ отъ материялиститѣ. „Трѣбва да се запази думата душа, като сборъ отъ свойствата на централната нервна система... Душата е сборъ отъ моралнитѣ и умственни функции, които се извършватъ въ мозъка". Материялиститѣ не казватъ ни повече, ни по-малко.

Единъ отъ ученицитѣ на Конта, *Дж. Стюартъ Миль* заема особенно мѣсто между старитѣ психологически школи и модернитѣ еволюционисти. Него го наричатъ съ варварското име асоциационистъ, при всичко че не теорията му за асоцияцията на идеитѣ образува основата на доктрината му. Ако е работата за едно име, той може да се нарѣче идеалистически материялистъ. Бидѣйки абсолютенъ сензуалистъ, той дефинира така материята: „Материята може да се дефинира като непрѣкѫсната и вѣчна възможность за сензация... Азъ положително твърдя, че тази концепция за материята обхваща всичко онова, което всички разбиратъ подъ тази дума, съ изключение, може би, на философитѣ и теолозитѣ". Не иска дума, че всички хора не мислятъ за материята като *възможность*. Но при всичкитѣ си замашки къмъ школата Бърклей, Миль съ своята психология и до днесъ не е остарѣлъ. Нищо вънъ отъ сензацията не сѫществува — провъзгласява Миль. Сѣтивото е сѫщеврѣменно и обектъ и субектъ. Човѣшкото „азъ" е една *серия отъ сѣтива*. Богъ, ако сѫществува, би могълъ да се разбере само като единъ сборъ отъ сѣтивни серии. Има два вида сѣтива: сегашни, които наричаме феномени; и дълготрайни, придобити, които образуватъ субстанцията на интелекта и на *нѣщата*. Външниятъ свѣтъ е просто една възможность за сѣтива, които непрѣстанно се контролиратъ отъ сегашнитѣ сѣтива. Асоцияцията и сравнението на сегашнитѣ и възможнитѣ сѣтива образуватъ въображението, разсѫждението, разумътъ. Тѣзи серии, които съблазниха дори Тена, сѫ заети отъ радикалнитѣ идеалисти. Дѣ се възприематъ тѣзи сѣтивни серии? Въ мозъка, разбира се. Една серия въ друга серия... Но като се махнатъ тѣзи серии отъ психологията му, Миль си остава убѣденъ феноменистъ. „За нашия съзнателенъ опитъ външниятъ свѣтъ е миналиятъ, съврѣменниятъ или бѫдѫщиятъ опитъ на другитѣ духове". Толкозъ по-добрѣ, щомъ той (свѣта) не е вече една *серия*.

Каквото и да се казва, но въ нѣмско Кантъ и до сега живѣе, а чрѣзъ него — Спиноза и Лайбницъ. Монадата, субстанцията и феноменътъ се слѣха въ едно нѣщо, което е едноврѣменно и протяжно и мисъль. На духа на врѣмето и на темперамента се дължи прѣобладаването на единия или другия елементъ. Ако идеализмътъ е прѣобладающъ, получава се законътъ, че духътъ е *есенцията* на материята; ако материализмътъ е рѫководитель, тогазъ се казва, че материята е *субстанцията* на духа. И едната, и другата концепции въ нѣмско ги наричатъ монистически. Монизмътъ поставя явио

вътрѣшната алтернатива: — или духъ, или материя. Разрѣшаването на проблеми, като тази, е работа на метафизиката, но не и на философията, която, слѣдъ дълговѣковна раздѣла отъ науката, едва напослѣдъкъ сполучи да се събере пакъ съ нея.

Великиятъ ученъ и епически борецъ за възтържествуване на Дарвинизма, *Хекелъ*, е монистъ. Но неговиятъ монизмъ, въ основата на който, споредъ заявлението на самия му създатель, лежи спинозизмътъ, както и пантеизмътъ на Гиоте и феноменализмътъ на Канта, не е методъ за изслѣдване и изучване на явленията, а—система, която трѣбва да послужи за съграждане на една нова религия съ своя троеличенъ Богъ: Истината, Хубавото, Доброто, които, разбира се, сж вѣчни сжщности. И въ името на тази своя религия, великиятъ създатель на Биогенетическия законъ отваря еднакво безпощадно война както на ултрамонтанитѣ, тъй и на социалдемократитѣ. Борбата му противъ послѣднитѣ, които отхвърлятъ всичко абсолютно, е обяснима; но човѣкъ не може да разбере нетърпимостьта му противъ ултрамонтанитѣ, които изповѣдватъ вѣчностьта на тритѣ атрибута на религията... И метафизиката на Хекеля е толкозъ по-страшна, че се насира почти изключително върху научнитѣ придобивки. Ето кое наричаме ний метафизически елементъ въ концепциитѣ на Хекеля. Единъ примѣръ. Читательтъ може би познава Хекелевата хипотеза за наслѣдственостьта, която се нарича перигенезисъ.*) Като отбѣлѣзва, съ право, че отъ сжществующитѣ хипотези за наслѣдственостьта ни една не държи смѣтка на динамизма на живата клѣтка, той построява слѣдната своя остроумна хипотеза. Живата клѣтка не е недѣлимъ организмъ. Вънъ отъ нея или въ нея, но независима отъ нея, се намира една бѣлтъчна маса, нарѣчена отъ него цитода, която заедно съ клѣткитѣ образува жизненитѣ единици на биолозитѣ. Послѣднитѣ се състоятъ отъ една първична субстанция — пласонъ — не толкозъ организирана колкото протоплазмата и която се разпада на безкрайно малки молекули — *пластидули*. Пластидулитѣ се различаватъ отъ молекулитѣ на неорганическата материя по това, че се приближаватъ или отдалечаватъ отъ съсѣднитѣ пластидули съ вълнообразни движения. „Между свойствата на пластидулитѣ най-важното е способностьта имъ къмъ репродукция, т. е. *паметьта*, която сжществува въ всички еволютивни процеси, а особно въ възпроизвеждането на организмитѣ; *пластидулитѣ притежаватъ паметь*; тоя свойство отсжтствува у всички други молекули. Наслѣдственостьта не е нищо друго, освѣнъ паметьта на пластидулитѣ; видоизмѣненията се дължатъ на *впечатлителностьта* на пластидулитѣ...“ Тази паметь и тази впечатлителность на пластидулитѣ не напомнятъ ли на читателя пантеистическия материялизъмъ на Ла Метри, който казваше, че материята мисли? Нѣщо повече дори:— безъ голѣма загуба може да се замѣсти тази материялна сжщность, пластидулата,

*) За проявленията на наслѣдственостьта, както и за хипотезитѣ, които сжществуватъ за нейното обяснение, в. нашата статия въ кн. 12 на „Н. Вр.“ 1901 година.

съ динамическата сѫщность, vis procreativa на старитѣ медици... Тенденцията на Хекеля къмъ специфизиране се вижда и въ неговата психология. Пластидулата тукъ приема ново име, *психоплазма*, пакъ вънъ н настрани отъ нервната материя. Психоплазмата, която е необходимото, рѣшающето условие за психическитѣ функции, обаче, е пакъ едно бѣлтъчно вещество; и за да не го обвинятъ въ материялизъмъ, той бърза да се поправи: „...Нашиятъ възгледъ въ тази смисъль е материялистически. Той е обаче въ сѫщото врѣме емпирически и натуралистически, защото научниятъ опитъ не ни е научилъ още че сѫществува сила безъ материялна основа и не ни е показалъ да познаваме „Духовенъ миръ," който стои надъ и вънъ отъ природата." Защо сѫ тѣзи оговорки, когато материялистътъ взима за рѫководитель сѫщия този наученъ опитъ?... Впрочемъ ето какъ Хекель разбира душата. „Всички проявления на душевния животъ, безъ изключение, сѫ неразривно свързани съ материяленъ прѣдшественникъ въ живото сѫщество на тѣлото, въ плазмата или протоплазмата. Отъ послѣдната ний отдѣляме една часть, която се явява необходима носителка на психиката и я наричаме психоплазма (субстанция на душата" въ монистическа смисъль на думата), т. е. ний не съграждаме нѣкаква „сѫщность" (Wesen), а разбираме психиката като колективно понятие за всички психически функции на протоплазмата. „Душа" въ тази смисъль е таквазъ физиологическа абстракция, каквато е понятието „Размѣна на вѣществата" или „Размножение." — Какво повече? Материялистътъ, като не вижда нуждата отъ създаване на термини, като психоплазма, които не внисатъ нищо ново въ обяснението и като нарича нѣщата съ собственнитѣ имъ имена, сѫщо така, като Хекель, прѣди него и слѣдъ него, казва, че „Душата е физиологическа абстракция, каквато е размѣната на вѣществата или коя да е друга физиологическа функция." И материялистътъ не приема монизъма на Хекеля, защото се страхува отъ антропоморфизма на езика му. Ако пластидулата има паметь и впечатлителность, ако психоплазмата, независимо отъ нервната система, носи психическитѣ функции, какво може да ни запре да придадемъ животъ и мисъль на цѣлата природа, независимо отъ особнитѣ условия, дѣто се проявяватъ тѣ? Въ такъвъ случай, ний ще придадемъ на съвокупностьта на материялнитѣ елементи (съвокупность, която е проста една обща идея на нашия духъ) такива свойства, които принадлежатъ само на извѣстни съединения на нѣкои отъ тѣзи елементи. Мисъльта сѫществува само въ личностьта; личностьта е единъ детерминиранъ и завършенъ организъмъ. Животътъ, който е условието на мисъльта, е прѣходно състояние на извѣстни тѣла. Нито мисъльта прѣживява личностьта, нито личностьта трае слѣдъ живото тѣло. Да се каже, че животътъ и мисъльта принадлежатъ на безличното (материя или психоплазма), или наопаки, че материята ги съдържа като нѣкаква сила, това ще рѣче да се прѣгазятъ границитѣ на опита; нѣщо повече—това е да се отрѣче опита. Монизмътъ се отнася къмъ науката тъй, както чистиятъ деизъмъ или пантеизмътъ — къмъ философията: той е една крайно разрѣдена смѣсь съ метафизика. Но това сѐ е още метафизика...

(Слѣдва краятъ.)

КНИЖНИНА.

Еснафлии („Мѣщане"), сцена въ кѫщата на Безсѣменовъ. Драматически ескизъ въ 4 дѣйствия. Отъ *Максимъ Горки*. Прѣводъ и издание на *Г. Бакаловъ*. София, 1904, Цѣна 1·20 л.

Чудно забѣлѣжителенъ е успѣхътъ на съчиненията на писателя босякъ *Максимъ Горки*. Въ продължение само на нѣколко години тѣ се издаватъ по нѣколко пѫти въ грамадно количество екземпляри. И не само въ неговото отечество, въ пространна Русия, името на Горки лѣти отъ уста на уста. По цѣла Европа, по цѣлъ свѣтъ хората се надпрѣварватъ да прѣвеждатъ и четатъ произведенията на тоя талантливъ писатель, израсълъ въ мизерия и тегла. Въ Берлинъ неговата „На днѣ" се прѣдставя въ разстояние на една година тъкмо 280—300 пѫти. Едно неодолимо, силно желание, едно чудновато любопитство, единъ неогасваемъ интересъ влѣче читателя къмъ съчиненията на Горки. Въ всѣко негово съчинение, всѣки читатель ще намѣри нѣщо, което да го задоволи или да възбуди чувства и мисли у него. Ето защо, само така може да се обясни голѣмиятъ успѣхъ на всичко, излѣзло изъ подъ перото на тоя „босякъ", когото руската академия на науките се срамува да приеме въ своитѣ редове. Само тъй може да се обясни голѣмиятъ стремежъ и у насъ да се издаватъ съчиненията на Горки, нѣкои работи на когото излизатъ въ нѣколо прѣвода. Такъвъ е случаятъ съ неговата пиеса *«Мѣщане»*, която, почти едноврѣменно, излѣзе въ три прѣводи.

Ние имаме прѣдъ насъ прѣводътъ на *Г. Бакаловъ*. Вече самото заглавие на пиесата, Бакаловъ прѣвежда извънредно сполучливо — „*Еснафлии*", което напълно отговаря на руското „Мѣщане". Защото, наистина, еснафлиитѣ рисува Горки въ своята първа пиеса. И еснафлии сѫ тѣ не само по економическото си положение, но и по складътъ на своитѣ мисли, чувства, прѣсторена набожность и нравственость и прѣдразсѫдъци.

Кѫщата на Безсѣменовъ, гдѣто ставатъ тия „сцени" — това е животътъ на цѣлото руско еснафство, па ако щете, това е животътъ и на нашето, българското, еснафство, което задъ гърба на хората може да върши всевъзможни мерзости, а прѣдъ тѣхъ да иска да минава за най-честно, най-нравствено; това е фалшивиятъ оня еснафлъкъ, който прониква до дъно цѣлата руска, а и наша наредба, като почнешъ отъ самодуритѣ ѝ невѣжи Безсѣменовци и свършишъ съ тѣхнитѣ наслѣдници — безчисленитѣ Петровци и Татяни. И колко майсторски е нарисуванъ тоя животъ, гдѣто плуватъ „гнили.... скапани откършлеци"! Какъ остроумно е усмѣнъ отъ пияницата Тетеровъ и отъ симпатичния Нилъ, прѣдставительтъ на жизнерадостната, жизнеспособна работническа класа, „който и социалистъ може да

стане“! Впрочемъ, за да сподѣли човѣкъ съ читателя впечатленията си отъ тая пиеса, би трѣбвало да се прѣпечататъ цѣли страници отъ нея. Но нито врѣме, нито мѣсто има за това. Ето защо ние завършваме нашитѣ кратки бѣлѣжки, като прѣпоржчваме най горѣщо книгата „Мѣщане“ — „Еснафлии“ на читателитѣ на „Ново Врѣме“. Изданието е чисто и красиво. Външната корица се краси отъ портрета на Горки въ работната си стая. Прѣводътъ е хубавъ, но при все това, срѣщатъ се тукъ тамѣ нѣкои грѣшки. Така напр., на стр. 8, *Петъръ* говори: „Въ която стая *отъ старитѣ* прѣминава мирисъ на дървено масло...“. Това е явна безсмислица. Пропуснати сж, по всѣка вѣроятность, думитѣ „*отъ тая* (отъ стаята) *на старитѣ*“, защото явно става, че думата е за миризмата, която иде *отъ стаята* на старитѣ, а не отъ самитѣ стари. — На стр. 38, въ разговорътъ между Тетеревъ и Шишкинъ, неточно е прѣведено обръщението на Шишкинъ: „Е? Да не лъжешъ? Какво?“ Шишкинъ се признава, че никога въ живота си не билъ казвалъ „нѣкоя оригинална дума“, а Тетеревъ забѣлѣзва, че именно сега казалъ такава, на което той отговаря съ горѣ приведеното обръщение. По-умѣстно би било обръщението: „Нима? Какво?“ На стр. 41 прѣведено: *Елена*. „Не обичамъ *да приказвамъ* за смъртъ“, а би трѣбвало да бжде: „*да приказватъ*“, което може да се види отъ смисълътъ на разговора. На стр. 42. *Нилъ* отговаря на забѣлѣжката на *Шишкина*: „Не завиждай — азъ вече *изядохъ* всичко!“ По всѣка вѣроятность, това ще да е „*изядохъ*“, тъй като става дума за ядене. На стр. 74 изглеждатъ да сж букваленъ прѣводъ думитѣ на *Перчихинъ*: „забѣлѣзвалъ съмъ, че хората, *които на земята вземать своя хлѣбъ*, — единъ на други си го дърпатъ отъ устата“. На стр. 115. Нилъ говори: „.... човѣкъ трѣбва самъ да си *завоюва* (?) правата, ако не иска да бжде смазанъ отъ грубата *длъжность* ......“ (?!). Да не е дѣйствителность? На стр. 143 невѣрно прѣведени сж думитѣ на Перчихинъ: „..... Заради какво тѣ — *които се разбѣгаха, които плачатъ*?“ Но въпрѣки тия незначителни грѣшки, прѣводътъ е гладъкъ и книгата се чете много леко.

Свѣтозаръ Марковичъ. *Наука и религия.* Прѣвелъ отъ сръбски Г. Б. Издание на Георги Бакаловъ. Варна, цѣна 35 стот. 1903 година.

За съврѣменната наука е безспоренъ фактъ, какво религията вече е изгубила онова вълшебно влияние, което по-прѣди е упражнявала върху широкитѣ обществени слоеве, за подчинението имъ на господствующитѣ класи. И много е правъ Марксъ, като казва, че „жалкото състояние на религията е едновръменно и изражение за жалкото състояние на дѣйствителностьта. Религията—това е тжгата за издъхване на всичко задушено, туй е построение на безсърдечния миръ, туй е духовния елементъ на бездушнитѣ условия на живота. Тя е опиумъ на народа. Отстранението на религията, като илюзорно щастие на човѣчеството, това е трѣбването на неговото дѣйствително щастие. Трѣбването да отхвърлимъ илюзията за своето положение е трѣбване

— да излѣзешъ въобще изъ положението, нуждающе се отъ илюзии. Критиката на религията, слѣдователно, съставлява зародиша на критикатата на тази плачевна долина, свещения ореолъ на която е религията“. Днесь вече помежду хората на мисъльта, на трѣзвата, научна мисъль, не се срѣщатъ прѣдставители на това отживѣло заблуждение. Религията още господствува въ манастиритѣ и въ най-мизернитѣ слоеве на обществото, кждѣто мисъльта е задушена, убита. Между голѣма часть отъ обществото, обаче, религията е изгубила прѣдишното си обаяние. И много е права бѣлѣжката на Маркса, какво че, туй мизерно състояние на религията е изражение мизерното състояние на съврѣменния животъ.

Въ науката е вече сложено като догма положението, какво истината е конкретна и относителна, т. е. вѣчна истина нѣма; истината се мѣни заедно съ сжществующитѣ отношения, които отъ своя страна се обуславятъ отъ потрѣбитѣ и нуждитѣ на обществения животъ. За религията, обаче, истината е вѣчна: каквато е била прѣди 2000 години, такава е и сега.

Авторътъ на книгата „Наука и Религия“, възъ основа на научнитѣ данни отъ 40 и 60-тѣхъ години, прокарва реалистичниятъ възгледъ върху природата и успѣшно разбива религиознитѣ прѣживѣлици. Още въ началото той раздѣля хората на науката на два лагера: реалисти и богослови. Той се явява прѣдставитель на метафизическия материализъмъ, който господствуваше тогава въ умоветѣ на хората. Но сега съ напредналостьта на научнитѣ знания, науката обяснява вече и ония явления, областьта на които се считаше тогава за неприкосновена. При все туй, авторътъ изказва много трѣзви мисли, които заслужаватъ да бждатъ прочетени.

А. Христовъ.

Нови книги получени въ редакцията:

1) Кратъкъ курсъ по економическата наука, отъ А. Богдановъ, второ съвсѣмъ прѣработено издание на Ст. Георгиевъ — Варна. Цѣна 3 лева.

2) Умствено, нравствено и физическо възпитаниее, отъ Х. Спенсеръ. Прѣвели М. Влайковъ и В. Стефановъ. Издава книжарница „Наука“, Габрово, ц. 1·60.

3) Книга за М. Горки, отъ Андреевичъ. Прѣв. Г. Бакаловъ. Изд. С. Вайнбергъ, Видинъ, ц. 1·40 л.

4) Ружа, стихотв. разказъ отъ Церковски. Габрово, печатница „Заря“.

5) Максимъ Горки и литературната му дѣйность. Ж. Даринъ, издава Г. Радевъ — Русе.

6) Пиятелство, неговитѣ условия, прѣимущества и задължения, отъ Ст. К. Ватралски. Изд. книж. Ив. Б. Касжровъ, Соф., ц. 30 ст.

7) Какъ печелятъ стамболовиститѣ селско-общинскитѣ избори. Отъ С. Грудовъ, Бургазъ, ц. 10 ст.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

„Диалектически материализъмъ и теория на познанието".

СТАТИЯ ПЕТА.

Споредъ Кантовата гносеология, за външния свѣтъ, за *прѣдметитѣ сами по себе си, за ноуменитѣ* ние нищо не можемъ да знаемъ. Нашето познание за външния свѣтъ, или за прѣдметитѣ сами по себе си, се състои отъ феномени, отъ явления или прѣдставления за прѣдметитѣ. Но тия явления съвсѣмъ не приличатъ на дѣйствителнитѣ прѣдмети, или обратно — прѣдметитѣ съвсѣмъ не приличатъ на феноменитѣ, на прѣдставленията ни за тѣхъ. Формата на прѣдметитѣ, свойствата имъ, взаимнитѣ имъ отношения, причинната връзка между тѣхъ и т. н. сж чисто субективни форми, сж форми на нашето мислене, което се прѣдписва на прѣдметитѣ, формитѣ имъ, свойствата имъ, взаимнитѣ отношения и т. н., а не че тѣ сжществуватъ въ външния свѣтъ, въ прѣдметитѣ и не че отъ тамъ ги почерпналъ нашиятъ „разумъ". Съ други думи, споредъ Кантовата гносеология, *съдържанието на познанието* се състои отъ *„субективнитѣ форми отъ непонятно произхождение"*, или отъ *категориитѣ*, дадени на субекта à priori, или отъ *„начала на познанието"* „насадени" у субекта по „митологически начинъ", и отъ *явления или прѣдставления за прѣдметитѣ*, съвсѣмъ не прилични на послѣднитѣ, а създадени отъ самия субектъ, отъ „самодѣятелното законодателство на разума." Такова е *съдържанието на познанието*, споредъ Кантовата гносеология. Съвсѣмъ е друго то споредъ „Енгелсовата гносеология."

Въ миналитѣ статии видѣхме вече, че, споредъ материалиститѣ, мисленето се опрѣдѣля отъ битието, а не битието отъ мисленнето, че формитѣ на битието, на външния свѣтъ, на прѣдметитѣ мисленнето ги създава не изъ само себе си, а ги взима изъ битието. Така, че формата на прѣдметитѣ, тѣхнитѣ свойства, взаимнитѣ имъ отношения, причинната връзка между тѣхъ и т. н. не сж „субективни форми", не сж извлечени изъ самото мислене и прѣдписани на прѣдметитѣ, а сж почерпнати отъ него изъ битието, изъ външния свѣтъ, изъ прѣдметитѣ. Съ други думи, *съдържанието на познанието*, споредъ съврѣменния материализъмъ, се състои отъ това, що мисленето черпи изъ дѣйствителностьта, изъ битието, изъ външния свѣтъ, изъ окржжаващитѣ го обекти. Така че, когато споредъ Кантовата гносеология съдържанието на познанието зависи изключително отъ субекта, споредъ материалистическата гносеология съдържанието на познанието зависи отъ реалното битие, отъ дѣйствителностьта и отъ развитието на окржжаващия ни обективенъ свѣтъ. Това казва „Енгелсовата гносеология" за съдържанието на познанието. Цѣлата тя е насочена къмъ това, да изтъкне реалностьта на външния свѣтъ и зависимостьта на

съдържанието на познанието отъ него. Въ миналата статия ние цитирахме една часть отъ онова мѣсто изъ *Anti-Dühring-a*, въ което Енгелсъ говори за зависимостьта на мисленнето отъ битието. Тука ще приведемъ цѣлото това мѣсто, отъ което мислитѣ на Енгелса ще бѫдатъ още по ясни. Това мѣсто се намира на 21 стр. отъ III изд. на *Anti-Dühring-a* и цѣло то е слѣдньото:

„Логическитѣ схеми могатъ да се отнасятъ само къмъ формитѣ на мисленнето; но тукъ въпросътъ е само за формитѣ на битието, на външния свѣтъ, и тѣзи форми мисленнето никога не черпи и изважда изъ само себе си, а само изъ външния свѣтъ. Но съ това се прѣобръща цѣлото отношение: принципитѣ не сѫ изходната точка на изслѣдването, но сѫ неговъ краенъ резултатъ; тѣ не се прѣдписватъ на природата и човѣшката история, а сѫ извлечени изъ тѣхъ; не природата и царството на човѣка се приспособяватъ къмъ принципитѣ, а принципитѣ сѫ толкова по-вѣрни, колкото повече се съгласяватъ съ природата и историята. Това е едничкото материалистическо гледище върху нѣщата, и онова на което стои г. Дюрингъ е идеалистическо, което прѣмѣства прѣдметитѣ изцѣло въ главата и конструира дѣйствителния свѣтъ изъ мисленето...“

Сѫщото, както видѣхме въ миналата статия, казва и Ибервегъ за зависимостьта на съдържанието на познанието отъ външния свѣтъ. На стр. 98 отъ „Людвигъ Фойербахъ“ Плехановъ привежда мнѣнието на извѣстния руски естествовѣдъ, проф. Сѣченовъ. Тамъ четемъ слѣдньото по тази сѫщата зависимость на съдържанието на познанието отъ битието:

„Но позволете, възражава читательтъ — пише Плехановъ — мигаръ цвѣтътъ или звукътъ не е нѣщо съвсѣмъ субективно, мигаръ осѣщането на цвѣта или на звука е сѫщото онова, що причинява неговото движение? Съвсѣмъ не, но „*на всѣко, чувствувано отъ насъ колебание или прѣходъ на звука, по сила, височина и продължителность, отговаря съвършенно опрѣдѣлено видоизмѣнение на звуковото движение въ дѣйствителностьта.* Звукътъ и свѣтлината, като осѣщания, сѫ продукти на човѣшката организация; но коренитѣ на видимитѣ отъ насъ форми и движения, както и чуванитѣ отъ насъ модулации на звуковетѣ, лежатъ вънъ отъ насъ въ дѣйствителностьта“. (Сѣченовъ, „Предметная мысль и дѣйствительность“, въ сборника „Помощь голодающимъ“, изд. „Р. Вѣд.“, стр. 188). И изобщо, „каквито и да сѫ външнитѣ прѣдмети сами по себе си независимо отъ нашето съзнание, — нека нашитѣ впечатления отъ тѣхъ бѫдатъ само условни знаци, — но въ всѣки случай, на чувствуваното отъ насъ сходство и различие на знацитѣ отговаря сходство и различие дѣйствително. Съ друга думи: сходствата и различията, намирани отъ човѣка между чувствуванитѣ отъ него прѣдмети, сѫ сходства и различия дѣйствителни (Сѣченовъ, тамъ же, стр. 207). Това не може да се обори, а слѣдователно не може да се говори и за *непознаваемостьта* на прѣдметитѣ сами по себе си...“

Очевидно е, че съдържанието на познанието зависи отъ реалното битие, отъ конкретната дѣйствителность. Но нека приведемъ и

душитѣ на Лозанския професоръ естествовѣдъ Ал. Херцена. На 17? стр. отъ „Физиологически бесѣди," български прѣводъ, той казва слѣдньото:

„Различието между простата *чувствителность* и *психичната дѣйность* се състои, слѣдователно, въ слѣдуващето: чувствителностьта се състои отъ редъ обективни осѣщания и ни дава да знаемъ това, което става около насъ; психичностьта пъкъ се състои отъ редъ субективни осѣщания и ни запознава съ това, което става вътрѣ въ насъ. Да прибавимъ още сега, че психичната дѣйность за да бжде нормална, трѣбва да се поражда и рѫководи отъ обективната дѣйствителность или отъ даннитѣ, прѣдварително доставени отъ тая дѣйствителность; иначе щомъ само тя се отклони отъ тия данни, тя се скита наслолуки и, като избѣгва напрѣдъ или остава назадъ, тя достига до безумие или глупость... *Психичностьта*, слѣдователно, както и „двигателностьта" е свързана съ чувствителностьта, — нейния изворъ и рѫководитель. Тя се състои, да се изразя по-кѫсо, отъ *групи и редове субективни осъщания*, породени и рѫководени право или косвено отъ групи или редове сегашни или минали субективни осѣщания".

Отъ приведенитѣ цитати е ясно, че „Енгелсовата гносеология" и по въпроса за съдържанието на познанието се подтвърдява и отъ учени, които не могатъ да се подозратъ въ съчувствие къмъ „Марксовата ортодоксия" и че тя, „Енгелсовата гносеология" е въ пъленъ контактъ, въ пълно съгласие съ съврѣменнитѣ естествено-научни резултати. Но при всичко това, за нашия невѣжа и безсъвѣстенъ фалшификаторъ на Енгелса Михаилчевъ Енгелсъ и тука ималъ „нескромностьта да пише и за работи, смжтно извѣстни нему". Нашиятъ глупавъ дърдърко Михалчевъ и тука произнася убийствена присжда на „Енгелсовата гносеология". Имайте търпѣнието да чуйте, какво плещи той на стр. 127 по адресъ на Енгелса!

„По тоя пунктъ Енгелсъ нарича себе си „материялистъ", което въ приведената отъ насъ класификация съотвѣтствува на понятието *реалистъ*. Независимо отъ обстоятелството обаче, че задъ онази необикновена рѣзкость въ рѣшенията, съ която той защищава нѣкои отъ позициитѣ на реализма, се крие една вѫтрѣшна неувѣреность въ правилностьта на намѣрения изходъ; независимо отъ чувствуваната отъ читателя прѣсиленость, съ която той е заглушавалъ съзнанието на извѣстни логически несъобразности, — мимо всичко туй, казвамъ, Енгелсъ изглежда убѣденъ реалистъ".

Въ какво именно вижда нашиятъ Михалчевъ „вѫтрѣшна неувѣреность въ правилностьта на намѣрения изходъ" у Енгелса, за какъвъ „изходъ" той говори, когато Енгелсъ не „изходъ" нѣкакъвъ е търсилъ, а е защищавалъ материалистическия възгледъ, въ какво се състои Енгелсовата „прѣсиленость, съ която той е заглушавалъ съзнанието на извѣстни логически несъобразности" и какви сж тѣзи „логически несъобразности" у Енгелса — сигурно не знае самъ Михалчевъ. Той просто безсвязно плещи по адресъ на Енгелса. И това нахално Михалчево плещение не се свършва съ цитираното. На сжщата страница Михалчевъ безсвязно плещи върху въпроса за *наиве*-

ния и *критическия* реализъмъ, съ цѣль да изкара, че „нашитѣ автори", т. е. Марксъ и Енгелсъ, сж били *наивни реалисти*, особено Енгелсъ. *Наивни реалисти*, споредъ нашия Михалчевъ били онѣзи, „които прѣдполагатъ, че субйектътъ е пасивно огледало, което отразява обйективния свѣтъ, и то така, че обйектитѣ сж точно такива, каквито ни сж дадени въ опита", а *критически реалисти* били ония, „които базиратъ върху коректурата, която прави на наивното възрѣние естественонаучното изслѣдванье, които допущатъ субйективността на сензитивнитѣ качества"; за послѣднитѣ „истинскиятъ образъ на обйектитѣ, прѣди да стигне въ душата, прѣди да бжде възприетъ отъ послѣдната, плаща извѣстно митарство на чувствата". Че това е просто глупаво плещение, читателитѣ, запознати съ прѣдмета, виждатъ сами. Най-първо, ще забѣлѣжимъ, че Михалчевъ е прочелъ нѣщо у Волтмана за теорията на „огледалното изображение" и нищо не е разбралъ, освѣнъ това, че се говори за „огледало" и „отражение", или е прочелъ въ „гносеологическитѣ" статии на П. Струве голословното му твърдение, че Марксъ и Енгелсъ сж били „наивни реалисти" и тръгналъ да плещи глупости. И наистина, защо, напримѣръ, първитѣ „реалисти" да сж „наивни", а вторитѣ да сж „критически"? Мигаръ обектитѣ могатъ да бждатъ други за субекта, освѣнъ такива, „каквито ни сж дадени въ опита"? Да, ако стоимъ на гледната точка на „критическата", или иманентната, т. е. Кантовата гносеология, разбира се, че прѣдметитѣ не само не сж такива, каквито ни сж дадени отъ опита, но и нищо не можемъ да знаемъ за тѣхъ. Но кантовата гносеология, както видѣхме, се състои отъ вжтрѣшни „неизлѣчими противорѣчия" и е неприемлива отъ съврѣменното знание. Или, какво е това — „субйективность на сензитивнитѣ качества", ако не сжща драндабулщина, глупость Михалчева? Ако подъ тази Михалчева драндабулщина може да се разбира, че субективнитѣ свойства на познаващия субектъ участвуватъ въ съдържанието на познанието, то мигаръ „Енгелсовата гносеология" отрича това? Въ миналата статия ние приведохме едно мѣсто изъ Anti Dühring-а, въ което Енгелсъ, както видѣхме, изрично подчъртава това участие. Би могло да се приведатъ и редъ други мѣста изъ цитираното му произведение, въ които сжщо така изрично се говори за сжщото участие. Тука по горѣ привѣдохме едно такова мѣсто. Впрочемъ какво е това — „субйективность на сензитивнитѣ качества", сигурно нашиятъ Михалчевъ самъ не знае, както не знае, какво плещи и когато пише, „че истинскиятъ образъ на обйектитѣ, прѣди да стигне въ душата... плаща извѣстно митарство на чувствата". Какво е това „митарство" и какъ обектитѣ го „плащатъ" на чувствата — това е сжщо Михалчева драндабулщина, която и самъ не е въ състояние да си я обясни. Ами „огледалото, което отразява обйективния свѣтъ" и което било явенъ признакъ, споредъ нашия Михалчевъ, на „наивния реализмъ"? Малко по надолу ние ще се повърнемъ на тоя въпросъ. Но интересното е, че Волтманъ, у когото Михалчевъ безсъвѣстно е кралъ, и който е построилъ теорията за „огледалното изображение", признава, че марксизмътъ и въ „тази

проблема", т. е. въ гносеологията, съгласува „своитѣ учения" съ резултатитѣ „на точното изслѣдване на природата". Читателитѣ ще ни позволятъ да ги запозная съ слѣдующитѣ мисли на Волтмана, изказани въ неговото произведение: *»Историческиятъ материализмъ«*, стр. 222. Волтманъ свършва своята теория за „огледалното изображение" така:

„За краенъ резултатъ на най-новитѣ психо-физически изслѣдвания може да се признае това, че на отдѣлнитѣ органи на тѣлата и на тѣхнитѣ съединения отговарятъ въ мозъка особни нервни централни органи. *Въ тѣхъ се отражава цѣлото тѣло.* Тѣзи нервни централни органи сами се копиратъ въ видъ на психически форми и идеални образи въ висшия ассоциационенъ центъръ на мозъчната кора, този сѫщински носитель на самосъзнанието. Понеже въ тѣхъ се повтарятъ състоянията и възбужданията на органитѣ, именно на органитѣ на външнитѣ чувства, то заедно съ това се възпроизвеждатъ, въ видъ на идеални образи, външнитѣ прѣдмети на природата, отъ които прѣдмети зависи състоянието и формата на органитѣ; ако ли чувствата сѫ отворени за всичко, което става въ вселената, то може да се каже заедно съ Лейбница, че *духътъ е огледало на вселената.* — Физиологическата психология локализира най-важнитѣ актове на съзнанието въ мозъка и докара въ паралелно съгласуване органическия строежъ и вѫтрѣшната направа на мозъка съ архитектониката на съзнанието, съ неговитѣ елементарни функции и съ тѣхнитѣ съединения. Съобразно съ това *съзнанието фактически се явява отражение на мозъка, на цѣлия организмъ и на външния свѣтъ*, споредъ степеньта на прѣобрѫщанието материалното въ идеално. *По такъвъ начинъ, до колкото марксизмътъ се касае до тази проблема, обосновава своитѣ учения въ сѫществено съгласуване съ резултатитѣ на точното изслѣдване на природата*" (к. н.).

Както виждаме, Волтманъ не само не вижда нищо „наивно" въ защищаванитѣ отъ Енгелса „позиции на реализма" и въ изразитѣ, че прѣдметитѣ се отражаватъ въ мозъка на „субекта", ами счита ученията на Маркса и Енгелса по „тази проблема" съгласни съ „точното изслѣдване на природата" съ най-новитѣ психо-физически изслѣдвания, съ съврѣменитѣ естествено-научни познания. За Волтмана дори „теорията за огледалното изображение" е научна. За избѣгване на всѣко недоразумѣние ще прибавимъ, че изразътъ на Волтмана, какво „външнитѣ прѣдмети на природата" се възпроизвеждатъ въ мозъка на субекта „въ видъ на идеални образи", означава само това, че външнитѣ прѣдмети достигатъ въ човѣшкия мозъкъ въ видъ на знаци, които, дори и да не приличатъ на самитѣ прѣдмети, пакъ ни говорятъ за тѣхъ, каквито си сѫ въ дѣйствителность. Тази мисъль Плехановъ я изказва въ Людвигъ Фойербахъ, стр. 99, така: „Нашитѣ осѣщания това сѫ своего рода йероглифи, които довеждатъ до нашето знание онова, що става въ дѣйствителностьта. Йероглифитѣ не приличатъ на ония събития, които се прѣдаватъ отъ тѣхъ. Но тѣ могатъ *съвършенно вѣрно* да прѣдаватъ както самитѣ събития, тъй — и това е главното — и ония отношения, които между тѣхъ сѫществу-

ватъ". При това трѣбва да забѣлѣжимъ, че у Маркса и Енгелса буквално нийдѣ не срѣщаме изрази, като тия, че духътъ, или мисленето, е „огледало на вселената", че прѣдметитѣ се отражаватъ въ човѣшкия мозъкъ, като въ огледало и то пасивно и т. н. Марксъ и Енгелсъ, като противопоставятъ своя материалистически възгледъ на идеалистическия, а имено, че мисленето зависи отъ битието, често пъти изказватъ своя възгледъ съ краткия изразъ: отражение на външния свѣтъ въ нашето съзнание. Но съ тоя изразъ Марксъ и Енгелсъ не казватъ друго, освѣнъ това, че съдържанито на познанието зависи отъ битието, отъ дѣйствителностьта и отъ развитието на окръжающия ни обективенъ свѣтъ. И, разбира се, признаванието на тази зависимость на съдържанието на познанието отъ битието не означава отричание участието на познавающия субектъ въ него; още по-малко то може да съставлява нѣкакъвъ признакъ на „наивенъ реализмъ". Трѣбва човѣкъ да бѫде единъ Михалчевъ, за да види въ туй „наивенъ реализмъ".

Впрочемъ, истината по въпроса за „наивния" и „критическия" реализмъ съвсѣмъ е обратна на твърдѣнието на нашия Михалчевъ. Къмъ „наивнитѣ реалисти" спадатъ тъкмо послѣдователитѣ на така нарѣчената „критическа" или „иманентна философия", на оная философия, която отрича сѫществуванието на външния свѣтъ, която взима човѣка за центръ на вселената, независимъ отъ никакъвъ външенъ свѣтъ и който диктува на природата законитѣ, продуктъ на „самодѣятелното законодателство на разума". Съ други думи, „наивни реалисти" сѫ ония, които гледатъ на субекта като на космосъ, на вселена, а на дѣйствителния космосъ гледатъ като на „кухо пространство", което сѫществува пакъ по милостьта на субекта, или пъкъ ония, които подържатъ нелѣпата „догма" за тожедството на мислението и битието и затова прѣдъвкатъ Берклевия софизмъ, че да си мислимъ свѣта и да твърдимъ за неговото сѫществувание вънъ и независимо отъ нашето мисление било противорѣчиво. Но съ тѣзи „наивни реалисти" материалиститѣ Марксъ и Енгелсъ нѣматъ нищо общо. Къмъ тѣзи „наивни реалисти" имено могатъ да се отнасятъ слѣднитѣ думи на Вундта, изъ неговото произведение: „Ueber naiven und kritischen Realisten", стр. 325—326, въ философскитѣ му студии т. XII. „Само отъ себе си се разбира — казва Вундтъ, — че мисъльта за нѣкой прѣдметъ не може да бѫде независима отъ моето мисление, и до колкото даденъ прѣдметъ ми е даденъ въ мисъльта, разбира се, *не сѫществува за мене, когато го не мисля.* Но отъ тукъ по никой начинъ не слѣдва, че прѣдметътъ сѫществува благодарение на моето мисление, тъй като *да сѫществува за моето мисление и да сѫществува благодарение на моето мисление, това сѫ двѣ различни нѣща.* Ако моята мисъль за прѣдмета *би била самия прѣдметъ,* тогава прѣдметътъ трѣбвало би да притежава такива признаци, които би доказвали зависимостьта на неговото сѫществувание отъ моето мисление или отъ мислението изобщо. Затова азъ до тогава ще се придържамъ о тоя възгледъ, че моето непосрѣдствено

възприятие е вѣрно, додѣто не срѣщна въ самия опитъ неговитѣ сериозни оборвания".

Тѣзи Вундтови мисли сѫ цитирани по статията на *Ортодокса* подъ заглавието: *О нѣкоторыхъ философскихъ упражненіяхъ нѣкоторыхъ критиковъ*" (сп. „Заря" № 4, стр. 52). Тѣзи Вундтови мисли сѫ тъкмо такива, каквито ние срѣщаме у материалиститѣ Маркса и Енгелса. А това значи, че и по Вундта не Марксъ и Енгелсъ сѫ „наивни реалисти", а тъкмо послѣдователитѣ на имаментната или на „критическата" философия. Вундтъ е писалъ горнитѣ редове именно противъ тази философия. Но нашиятъ Михалчевъ иска, щото Марксъ и Енгелсъ непрѣменно да бѫдатъ „наивни реалисти" и ги декретира за такива съ всичкото онова нахалство, което толкова пѫти констатирахме и което е тъй свойствено на нахалнитѣ невѣжи.

Но най-интересното у него е това, че си служи и съ Маркса, за да накара него и Енгелса за „наивни реалисти"! За тази цѣль нашиятъ Михалчевъ прѣдава думитѣ на Маркса, изказани отъ него въ първия отъ 11-тѣ му тезиса върху материализма, и въ тия Марксови думи той намира потвърждение на своитѣ глупости! Но, първо, той съвсѣмъ фалшиво прѣдава съдържанието на първия Марксовъ тезисъ, и второ, видѣлъ тамъ думата „субективо", нищо не разбралъ отъ съдържанието на тезиса, бърза да направи заключението, че Марксъ се „самопризналъ" въ това, види се, че неговиятъ и оня на Енгелса материализмъ е „наивенъ реализмъ". Той прѣдава съдържанието на Марксовия тезисъ тъй: „Въ първия отъ своитѣ 11 недоразвити тезиси — приложени къмъ етюда на Енгелса за Л. Фойербаха — Марксъ казва, че главниятъ недостатъкъ на цѣлия досегашенъ материализъмъ, включително тоя на Фойербаха, се състои въ това, че той е разглеждалъ прѣдметитѣ, дѣйствителностьта, която ни е е дадена чрѣзъ сѣтивата, подъ формата на *обйекти* или съзерцания, а не като конкретна човѣшка дѣятелность, не *субйективно.* Дѣятелната страна, въ противоположность на материализма, е развивалъ до днесъ идеализмътъ, само че абстракно". Така прѣдадено, съдържанието на тезиса губи сѫщинския си смисълъ. Затова, прѣди да говоримъ върху глупоститѣ на Михалчева, необходимо е да възстановимъ истинското съдържание на тезиса. То е слѣдньото:

„Главниятъ недостатъкъ на материализма — до Фойербаховския включително — се състоеше до сега — казва Марксъ (гл. Л. Фойербахъ, стр. 69, рус. пр.) — въ това, че той разгледваше дѣйствителностьта, прѣдметния, възприемания чрѣзъ външнитѣ чувства свѣтъ, само въ формата на *обектъ*, или въ формата на *съзерцание*, а не въ формата *на конкретна човѣшка дѣятелность*, не въ формата на *практика, не субективно.* За това, *дѣятелната* страна, въ противоположность на материализма, развиваше до сега идеализмътъ, но развиваше я отвлечено, понеже идеализмътъ, естествено, не признаваше конкретната дѣятелность, като такава. Фойербахъ иска да има работа съ конкретнитѣ обекти, дѣйствително отлични отъ обектитѣ, сѫществуващи само въ нашитѣ мисли. Но той не достига до възгледа върху човѣшката дѣятелность, като *прѣдметна* дѣятелность. Ето защо, въ „Сѫ-

щностьта на Християнството,“ той разглежда като истинска човѣшка дѣятелность само теоретическата, когато практиката се разбира и се изобразява тамъ само въ кално—базирганска форма на своето проявление. Ето защо сѫщо той не разбира значението на „революционната,“ практически—критическата дѣятелность.“

Такова е цѣлото съдържание на първия отъ Марксовитѣ тезиси. То, както виждаме, има съвсѣмъ други смисълъ, отколкото въ прѣдаденото отъ Михалчева. Послѣдниятъ изпуска всички онея думи въ тезиса, които пояснявать и допълвать мислитѣ на Маркса, за да изкара, разбира се, „недоразвити“ тезиситѣ, а главно, за да изкара у Маркса „самоприэнание.“ Но отъ самия тезисъ е ясно, че *конкретната човѣшка дѣятелность* за Маркса е *практиката, „революционната“, „практически-критическата дѣятелность.“* А конкретната човѣшка дѣятелность, практиката, практически-критическата дѣятелность, е наистина *субективна.* Субективна е тя, защото развитието на човѣшкото общество става и съ участието на живитѣ човѣци, защото историята правятъ човѣцитѣ съ своитѣ лични, *субективни* желания, страсти, стремежи, убѣждения, идеали и т. н. На стр. 43 отъ Л. Фойербахъ Енгелсъ по тоя въпросъ казва слѣдньото:

„Какъвто и да е билъ ходътъ на историята, човѣцитѣ я правятъ така: всѣки прѣслѣдва своитѣ собствени, съзнателни цѣли, а въ резултатъ на множеството дѣйствуващи въ различни направления стремежи и тѣхното разнообразно въздѣйствие на външния свѣтъ получава се историята. Въпросътъ се свежда, дѣто ще се рѣче, къмъ това, какво иска това множество отъ отдѣлни лица. Волята се опрѣдѣля отъ страстьта или отъ убѣждението. Но ония влияния, отъ които, на свой редъ, непосрѣдствено се опрѣдѣля страстьта или убѣждението, далечъ не сѫ еднакви. Понѣкога тѣ изхождатъ отъ външнитѣ прѣдмети, понѣкога отъ идеалнитѣ двигатели: честолюбието, „възторжената любовь къмъ истината и правото,“ личната ненависть или дори всѣкакъвъ родъ капризи. Но, отъ една страна, ние вече видѣхме, че дѣйствуващитѣ въ историята много единични стремежи въ повечето случаи водатъ слѣдъ себе си съвсѣмъ не ония послѣдствия, които се имаха прѣдъ видъ. Твърдѣ често тѣзи послѣдствия сѫ правопротивоположни на желанията на дѣятелитѣ. И вече само за това побужденията, които сѫ рѫководили дѣятелитѣ, иматъ въ послѣдна смѣтка, само второстепенно значение. А отъ друга страна, явява се новъ въпросъ за онова, какви сѫ ония сили, които сѫ дали на волята на човѣцитѣ това или онова направление, какви сѫ ония исторически причини, които се отразили въ главитѣ на дѣятелитѣ въ видъ на дадени побуждения?“

Приведохме това мѣсто изъ Л. Фойербаха на Енгелса, за да покажемъ, че когато Марксъ говори за разглеждането на дѣйствителностьта отъ материализма прѣди Марксъ-Енгелса не *субективно,* то нищо друго не може да се разбира отъ неговитѣ думи, освѣнъ това, че историята на човѣшкото общество, *практиката* се създава отъ субективнитѣ желания, убѣждения, идеали и т. н. на отдѣлнитѣ субекти, на групитѣ отъ тѣхъ, на класитѣ, на които човѣшкото обще-

ство се разпада, и че само изучванието на тази *практика*, на дѣйствителността въ формата на *конкретна човѣшка дѣятелность* може да ни обясни самата дѣйствителность. Стариятъ материализъмъ, т. е. материализмътъ прѣди Марксъ-Енгелса не е ималъ опрѣдѣленъ възгледъ върху историята, а до колкото го е ималъ, той никога не е разгледвалъ историята въ видъ на практика, въ видъ на конкретна човѣшка дѣятелность, а въ видъ на съзерцание, въ видъ на мислена дѣйствителность, и отдѣлнитѣ лица или множество отъ тѣхъ е разгледвалъ като безжизнени обекти, които сж движели само по волята на „историческитѣ гении." Поради това стариятъ материализъмъ не бѣ въ състояние да разрѣши въпросътъ за историческитѣ причини, които създаватъ въ главитѣ на дѣятелитѣ тѣзи или онѣзи побуждения, желания, стремежи, убѣждения и т. н. Съ други думи, стариятъ материализъмъ не бѣ въ състояние да обясни историческитѣ събития научно, защото той нѣмаше възгледа, че историята, дѣйствителността може да се обясни като практика, като конкретна човѣшка дѣятелность, т. е. като *субективна* прѣдметна дѣятелность. Ясно е, че такъвъ е смисълътъ на първия отъ Марксовитѣ тезиси и другояче по никой начинъ той не може да се тълкува. Това е още по ясно, ако се вземе въ свързка съ всичко казано отъ Маркса въ 11-тѣ тезиса по Фойербаховия материализъмъ. Трѣбва човѣкъ да бжде или отявленъ шарлатанинъ, или непроходимъ невѣжа, или форменъ идиотъ, за да намѣри въ цитиранитѣ думи на Маркса нѣкакво „самопризнание" противъ „материалистическата философия," защищавана отъ Енгелса. Обаче нашиятъ Михалчевъ тъкмо това именно намира въ съдържанието на първия отъ Марксовитѣ тезиси. И наистина, имайте търпѣнието да изслушате, какво плещи той по него. На въпроса: какво искалъ да каже Марксъ съ думитѣ въ казания тезисъ?—Михалчевъ отговаря:

„Плехановъ мисли, че е искалъ да построи мостъ къмъ диалектическия материялизмъ. Ний пъкъ ще отговоримъ, че е искалъ да подчертае факта, какво материялистическата,resp. сензуалистическата философия винаги до сега е схващала човѣшкия духъ като нѣщо *пасивно*, като единъ фотографъ, който добросъвѣстно отпечатва външния свѣтъ; за нея чувствата сж били прости порти, прѣзъ които минаватъ образитѣ на нѣщата, прѣди тѣ да стигнатъ, като копие, до нашия духъ. На тѣзи образи се е отричала всѣка *субективность*; съ други думи казано, прѣдметитѣ сж се схващали обективно, като нѣща, които сжществуватъ извънъ нашето съзнание, извънъ познаващия субйектъ точно такива, каквито ни сж дадени въ възприятието. Изглежда, че въ тоя тезисъ Марксъ упрѣква отъ една страна сензуализма, за дѣто не държи смѣтка за „дѣятелната страна", а отъ друга — наивния реализъмъ, който игнорира оня отпечатъкъ, който даватъ на нѣщата нашитѣ сѣтива".

Да, човѣкъ трѣбва да бжде форменъ идиотъ или форменъ шарлатанинъ, за да извади изъ Марксовия тезисъ такова заключение, каквото е туку-що цитираното. Както виждаме, Марксъ въ първия тезисъ говори, какъ стариятъ материализмъ е разгледвалъ дѣйстви-

телностьта, историята и какъ тя трѣбва да се разглеждва, какъ материализмътъ прѣди Марксъ—Енгелса не е обръщалъ внимание на *дѣятелната страна* въ дѣйствителностьта, въ историята; тъй говори за човѣшката дѣятелность, която, като *прѣдметна* дѣятелность, е субективна А нашиятъ Михалчевъ намира въ тия думи на Маркса потвърждение на своитѣ „гносеологически“ глупости, а именно, че ужъ Марксъ съ първия си тезисъ искалъ „да подчертае факта“, какво човѣшкиятъ духъ не билъ „нѣщо пасивно“, не „билъ единъ фотографъ, който добросъвѣстно отпечатва външния свѣтъ“ и че „образитѣ на нѣщата“, прѣди да достигнатъ до нашия духъ получавали отъ „нашитѣ сѣтива“ нѣкакъвъ „отпечатъкъ“! Трѣбва, наистина, човѣкъ да бѫде единъ такъвъ Михалчевъ, за да намѣри въ цитирания Марксовъ тезисъ нѣщо подобно на това, що се съдържа въ цитиранитѣ по-горѣ „гносеологически“ глупости на Михалчева. Върху гносеологическия въпросъ за мисленето и битието Марксъ говори въ другитѣ отъ своитѣ тезиси, а изрично говори въ втория отъ тѣхъ. „Въпросътъ за това,—казва Марксъ—способно ли е човѣшкото мисление да познае прѣдметитѣ въ оня видъ, както тѣ сѫществуватъ въ дѣйствителностьта, никакъ не е теоритически, а е практически въпросъ. Съ практиката трѣбва да докаже човѣкъ истиностьта на своето мисление, т. е. да докаже, че то има дѣйствителна сила и че не се спира на тази страна отъ явленията. Полемиката за дѣйствителностьта или недѣйствителностьта на мислението, което изолира себе си отъ практиката, е чисто политически въпросъ“. Така че, Марксъ въ този тезисъ засѣга гносеологическия въпросъ, когато въ първия говори за недостатъка на стария материализъмъ по онтошение къмъ въпроса за човѣшката дѣятелность и нейното обяснение. Но нашиятъ Михалчевъ чисто по Михалчовски изтълкува първия тезисъ и смѣси два съвсѣмъ различни въпроса. И естествено, получава се, най-сетнѣ, у него слѣдното Михалчово заключение: „Това изтъкване, обаче, слабоститѣ на сензуализма и наивиния реализъмъ е, — казва той, единиченъ зрнвъ, откѫслеченъ опитъ, направенъ отъ страна на Маркса, съ цѣль да се отърси отъ оня интеллектуаленъ гнетъ, който сѫ упражнявали върху мирогледа му извѣстни негови материялистически концепции“. Читателитѣ ни разбиратъ, подиръ всичко казано, на какво се дължи това чисто Михалчево заключение и каква цѣна има то.

По-горѣ ние видѣхме, че Марксъ и Енгелсъ употрѣбяватъ изражението — *отражение на външния свѣтъ въ нашето съзнание*, за да изтъкнатъ мисъльта, че съдържанието на познанието зависи отъ битието, отъ външния свѣтъ. Но нашиятъ Михалчевъ и тука се провиква: „Е добрѣ, но това „зависи“ още не разрѣшава спорния въпросъ. Наивниятъ, както и критическиятъ реалистъ именно въ това си приличатъ, че за тѣхъ съдържанието на съзнанието зависи отъ обективния свѣтъ, отъ реалното битие. За насъ е важно да знаемъ възгледитѣ на нашитѣ автори върху по-специялната зависимость между битието и съзнанието. Това е толкозъ по-необходимо, като имаме прѣдъ видъ, че за днешната гносеология не само съдържанието на съзнанието зависи отъ битието, но и това битие—както то ни е дадено.

— зависи отъ съзнанието“. Всичко това Михалчево бъбрение е само глупава фразеология, въ която и самъ той — ако го попитате — надали знае, какво се съдържа. Прѣди всичко ще забѣлѣжимъ, че е абсолютно невѣрно твърдението му, какво уже и наивниятъ и критическиятъ реалистъ си приличали по това, че за тѣхъ съдържанието на познанието зависѣло отъ обективния свѣтъ. Ние вече на нѣколко пъти видѣхме, кои са „наивни реалисти“ и че за тѣхъ познанието може да сѫществува независимо отъ реалното битие, вънъ отъ всѣкакъвъ опитъ, благодарение на „самодѣйственото законодателство на разума“ или на „субективнитѣ форми отъ непонятно произхождение“. Подирѣ, положението, „че за днешната гносеология не само съдържанието на съзнанието зависи отъ битието, но и *това битие* — както то ни е дадено — *зависи отъ съзнанието*“, е отъ онния многото Михалчеви глупости, за които говорихме и съ които още ще се срѣщнемъ. И наистина, какво ще рѣче това, че и *битието зависи отъ съзнанието?* Да-ли това, че битието, ако го не съзнаваме, не ще сѫществува? Или, че битието сѫществува *за насъ*, защото го съзнаваме? Въ първия случай, както видѣхме въ една отъ миналитѣ статии, зависимостьта на битието отъ съзнанието е абсурдъ, който приематъ за истина само „наивнитѣ реалисти“, послѣдователитѣ на „критическата“ философия. По горѣ приведохме думитѣ на Вундта, който казва, че прѣдметитѣ сѫществуватъ не благодарение на нашето мислене, а независимо отъ него. Въ втория случай сѫществуването на битието *за насъ* се констатира чрѣзъ нашето съзнание. Но върху това не може да сѫществува полемика. И въпросътъ не е тамъ. Нашиятъ Михалчевъ е чулъ нѣщо за взаимодѣйствието между обекта и субекта, между битието и съзнанието, но, нищо не разбралъ, повтаря глупоститѣ си, които по-рано е изказалъ по сѫщия въпросъ. Естествено е, че той не е въ състояние да разбере „по-специалната зависимость между битието и съзнанието“. Въ сѫщность въпросътъ се свежда къмъ това, че съзнанието, придобито чрѣзъ въздѣйствието на битието върху субекта, въздѣйствува, отъ своя страна, върху битието въ тоя смисълъ, че субектътъ прѣднамѣрено извиква извѣстни явления, че туря субекта въ *активно* отношение къмъ битието и кара явленията и прѣдметитѣ да дѣйствуватъ споредъ негови прѣднамѣрени цѣли. Съзнанието, съ други думи, туря субекта спрямо битието въ отношение на причина, която прѣдизвиква извѣстни явления и прѣдмети за съзнателнитѣ цѣли на човѣка. Такава е „по специалната зависимость между битието и съзнанието“, която дѣйствително сѫществува. Но тя именно и оборва цѣлата гносеология на „критическата философия“, на „наивния реализъмъ“.

Слѣдъ това, разбира се, че за нашия [illegible] Михалчевъ Енгелсъ е „непослѣдователенъ наивенъ реалистъ.“ Потвърждение на това свое заключение Михалчевъ намира и въ думитѣ на Енгелса, че „извеждането на дѣйствителностьта не изъ нея самата, а изъ прѣдставлението за нея, е чиста идеология.“ Споредъ Михалчева въ тия думи на Енгелса „най-ясно личи желанието“ на Енгелса „да схване дѣйствителностьта като нѣщо обективно, като нѣщо от-

откъснато отъ съзнанието, лишено отъ чертата да бжде и *наше прѣдставление*". Да се спираме на тази Михалчева глупость, нѣма нужда. Защото ясно е, че да извеждамъ дѣйствителностьта изъ самата нея, а не изъ прѣдставлението за нея, това не значи да схващамъ дѣйствителностьта „откъснато отъ съзнанието". Само единъ такъвъ „философъ" като нашиятъ Михалчевъ може така да разбира Енгелсовата мисъль. Най-сетнѣ, той благополучно свършва своитѣ „гносеологически" глупости съ слѣдньото заявление: „Смѣтаме, че достатъчно ясно характеризирахме онтологическитѣ и гносеологически възгледи на Енгелса и Маркса, за да можемъ да продължимъ разглеждането генезиса на диялектическия „материялизъмъ". Ние вече видѣхме, колко „достатъчно ясно" характеризира нашиятъ Михалчевъ „онтологическитѣ и гносеологически възгледи на Енгелса и Маркса." Наистина той „ясно" ги „характеризира"! Не ни остава сега друго, освѣнъ да го послѣдваме по-нататъкъ. Но това вече ще оставимъ за слѣдующата статия.

Д. Б.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Капитализмътъ и руско-японската война.

От Парвусъ.

Руско-японската война е кървавата заря на бждащитѣ велики събития. Нея не очакваха, а между туй тя се повдигаше законообразно и грозно, като неумолимъ фатумъ. Тя се подготвяше отъ капиталистическата експлоатация, отъ колониалния грабежъ, отъ разбойническата политика на руското самодържавие, тя се подготвяше въ Европа повече, отколкото въ Азия, тя се подготвяше въ Америка; нуждитѣ на капиталистическото производство, що непрѣкъснато само себе си яде, що отъ разрушението прави принципъ на своето сжществуване, конкуренцията, що разпалва политическата вражда, съсипването обществения строй на странитѣ съ докапиталистическа култура, английския империализмъ и нѣмския милитаризъмъ, интереситѣ на земевладѣлцитѣ въ Прусия и интереситѣ на захарнитѣ плантатори въ островъ Куба, американския джингоизъмъ и задължнѣлостьта на руската казна, развитието на Япония и закъснѣлостьта на Турция, идеята за реваншъ и борбата на френската буржуазия съ пролетарията,—всичко това, и много друго, що произтича изъ економическитѣ и политически противорѣчия на капиталистическото развитие, подготвяше войната, всичко това смѣсваше, разбъркваше, свързваше въ кървавъ възелъ, който искаше кървава развръзка.

Европейския миръ се крѣпѣше отъ шаткавостьта на своето равновѣсие. Чувствуваше се, че стига да го нарушатъ на едно мѣсто, и ще стане общо крушение. Туй влѣзе, най сетнѣ, въ общото съзнание и стана до негдѣ ржководяща жица на дипломатическитѣ отношения. Буржуазното обществено мнѣние, страхливо и лѣковѣрно, което отъ най-малкото раздрусване се развълнува на ширъ, ала е неспособно да се повдигне отъ дълбочина, се успокои отъ самия фактъ, че има миръ, а неговитѣ идеолози, които приспособяватъ своитѣ исторически възгледи къмъ момента, които пускатъ своята книжна философия споредъ вѣтъра, както дѣцата книжното хвърчило, създадоха тая теория за невъзможностьта на войната. Тази теория се свѣждаше до необикновената численость на съврѣменнитѣ войски, до невъобразимата сѫсипия отъ войната между съврѣменнитѣ индустриални държави. Дребния и страхливъ умъ разсѫждаваше така: тъй като чудовищностьта на европейската война надминава всички прѣдѣли на моето прѣдставление, то тя, слѣдователно, не може и да сѫществува.

А капиталистическото развитие продължаваше своята разрушителна дѣйность и подкопаваше мирътъ въ Европа далечъ задъ нейнитѣ прѣдѣли — въ странитѣ на Тихия океанъ.

Избухна японо-китайската война. Тя поразяваше съ своята неочакваность, но още повече съ туй, че войната между монголскитѣ нации се водѣше за *капиталистически* интереси. Европа до тогасъ смѣташе разпространяването капиталистическата експлоатация по цѣлия свѣтъ за изключително своя културна мисия, даже като особено свойство на кавказката раса—и едва ли не прѣимущество на християнската религия. Сполучливата търговска война на Япония свидѣтелствуваше за промишлени интереси, които прѣдполагаха значителна степень капиталистическо развитие и показа — а това е най-главното — че въ Източна Азия се е образувала самостоятелна държава съ цѣлия политически и воененъ апаратъ на капитализма, напълно по европейски образецъ. Това бѣ единъ новъ факторъ въ историята на Азия, който трѣбваше да разбърка и изостри всички отношения въ Далечния Истокъ.

Втора изненада бѣ войната на Америка съ Испания. Индустриялното развитие на Съединенитѣ Щати за никого не бѣ тайна. Ала и тукъ буржуазната мисъль се само обърkваше о фактитѣ и не бѣ въ състояние да схване вървежа на развитието. Докато буржуазията бѣ революционна, тя умѣеше да се вглѣдва далечъ въ бѫдащето, защото прѣдъ нея лѣжеше нейното собствено историческо бѫдаще, нейното господство и тържество; въ днешно врѣме широкия погледъ на мисъльта само прѣчи на буржуазията, защото той ѝ показва историята на падането ѝ—и ето че буржуазната идеология, която може да строи своитѣ умозрѣния само на тази плоскость, на която стои нейната класа, неволно стѣсни своитѣ перспективи. Американо-испанската война показа, че капиталистическото развитие е отмѣнило вече центъра на тѣжестьта въ економическия животъ на Съединенитѣ Щати отъ селското стопанство въ индустрията. А заедно съ това станаха все по-наложителни интереситѣ на експорта и колониалната

политика. Първо послѣдствие бѣ колониялната война, а по-нататъшното трѣбваше да бѫде развитието на милитаризма. Тъй се образува джингоизма. Съединенитѣ Щати захващатъ да водятъ агресивна външна политика и опитватъ се даже да се мѣшатъ въ европейскитѣ работи. Но главното имъ внимание е обърнато къмъ странитѣ на Тихия океанъ, които по своето економическо и географическо положение се явяватъ най-подходящъ пазарь за индустриална Америка. Ето защо въ сегашния руско-японски конфликтъ, Америка още отъ самото начало играе една активна роль, каквато прѣди десеть години би била немислима.

Сѐ по това врѣме започва ясно да испъква прѣврата на всемирния пазарь. Откритието на Америка отвлече търговията отъ Срѣдиземното море и отъ странитѣ на Тихия океанъ и съ развитието на търговията направи Атлантическия срѣдище на морскитѣ търговски сношения. Мала Азия и Персия бѣха даже съвършено изоставени. Колониялното значение на Остъ-Индия усигуряваше ѝ сношенията съ Европа, по сѫщата причина се развиваха така сѫщо и сношенията съ Китай. Ръстътъ на капиталистическото производство, що търсѣше всѐ по-голѣми и по-голѣми пазари, трѣбваше да насочи търговията пакъ къмъ Тихия океанъ. Този процесъ се усили съ прокопаването Суезкия каналъ. Разви се грамадно интернационално мореплаване въ Индийския океанъ и индустриализирането на Южна и Източна Азия бърже тръгна напрѣдъ. Безъ Суезкия каналъ, ще забѣлѣжа пѫтомъ, Япония и до сега би била една назаднала азиятска страна. Покрай Япония и Индия разви богата собствена индустрия. На сѫщия пѫть се намира Австралия, както и южния брѣгъ на Африка. Тукъ, както се знае, революционната работа на капитала дойде до кървава развръзка. За да бѫдемъ пълни ще забѣлѣжа, че капиталистическия прѣвратъ въ Южна Африка бѣ ускоренъ и изостренъ съ откриването на златнитѣ насипи.

Търговското развитие на Тихия океанъ отново повдигна значението на Срѣдиземно море, а съ него значението на Балканския полуостровъ и Мала-Азия. Източния въпросъ, тоя гордиевъ възелъ на европейскитѣ конфликти, подъ влиянието на търговскитѣ интереси още повече се изостри. Националната борба си вървѣше по своя пѫть. Руско-турската война отмѣсти Турция задъ Балкана и я направи безсилна. Това повдигна шансоветѣ за сполука на християнскитѣ националности. Първа България се възползува отъ положението, като се съедини съ Румелия. Послѣдва критското въстание. Слѣдъ туй македонското въстание. Опита на Гърция да се съедини съ Критъ прѣтърпя несполука не само благодарение на нищожеството и дезорганизацията на военнитѣ ѝ сили, но и благодарение натиска на Русия. Царското правителство съзнателно поддържа смутоветѣ на европейския изтокъ. То тайно насърдчава въстанията и заедно съ това прѣчи за образуването на независими християнски държави. Така то разлага сѫществующитѣ политически сили, прѣчи за развитието на нови и държи народноститѣ на Балканския полуостровъ въ едно рав-

новѣсие на взаимна слабость. Цѣльта е ясна—да си улесни пѫтя за завоюването на тия страни, въ случай че прѣвземе Цариградъ.

Още по-рано, отколкото въ Азия и Америка, капитализмътъ повдигна нови индустриялни държави въ Европа. На първъ планъ е Германия. Германския експортъ дълго врѣме се развиваше посрѣдствомъ едно мирно проникване на нѣмскитѣ търговски агенти въ колониялнитѣ страни. Нѣмскитѣ комисионери и комивояжьори се пѫхаха въ всички кѫтове на Южна и Централна Америка, на Индия, Африка и Китай. Отвсѣкждѣ тѣ оплетоха паяжина къмъ германскитѣ фабрики, и германскитѣ стоки взѣха все въ по-голѣмо количество да прѣплуватъ въ задокеанскитѣ страни, ползувайки се при това и отъ германското мореплаване, силно развило се, благодарение на внасяне жито отъ Америка и изнасянето хора въ Америка. Работата дохаждa до тамъ, че даже въ главнитѣ портове на Остъ-Индия нѣмцитѣ успѣшно конкуриратъ на англичанитѣ и даже сполучватъ вече донегдѣ да ги изтикатъ. И въ 80-тѣхъ години ние виждаме първитѣ опити на Грмания за колониялни заграбвания.

Съ постоянното растене на експортнитѣ нужди, при явното неприятелско държане на Англия спроти нѣмската конкуренция въ своитѣ колонии, съ развитието на колониялната политика на другитѣ страни, прѣдъ капиталистическа Германия изпъкна въпроса за завладѣването на колонии. Ала центъра на тѣжестьта на германската политика до тогава лежеше въ закрѣпването на нейното европейско положение, а колониялната политика я вмъкваше въ сферата на всесвѣтскитѣ интереси, поставяше я прѣдъ нови задачи, налагаше развитието на морскитѣ сили и я заплашваше съ хиляди непрѣдвидени сплитания на интереси и конфликти.

Английския капиталъ революционизира цѣлия свѣтъ, събори стария редъ, прѣмахна старитѣ богове и създаде нови, по образъ и подобие свое. — Но като направи цѣлия свѣтъ капиталистически, Англия повдигна и въоржжи цѣлия свѣтъ срѣщу себе си и подкопа основитѣ на своето собствено сѫществуване. Тя първенъ създаде на всѣкждѣ пазари, сетнѣ създаде — снабдявайки свѣта съ машини, работници, капиталъ — въ всички страни индустрия, а индустрията въ всѣка страна взе да завладява своя вжтрѣшенъ пазарь, повдигна политическитѣ сили на държавата и ги употрѣби за насилствено ограждане на националния пазарь и за насилствено откриване на чуждитѣ пазари. Всѣка капиталистическа държава е една грамадна и многосложна машина за изтискване трудъ отъ народа и за безкрайно капиталистическо рушение на всичко околно. Всѣка капиталистическа държава сама по себе си е въ състояние да разруши и прѣсъздаде свѣта. Ето тия държави опасаха земята съ желѣзни пѫтища, оковаха я въ телеграфна и пощенска мрежа, обвързаха я съ търговски агентури, пустнаха въ океанитѣ многобройни флоти, създадоха цѣлъ свѣтъ отъ хиляди хора въ водата, които непрѣкжснато поддържатъ сношенията между материцитѣ, разпратиха по цѣлия свѣтъ войски, за да откриватъ търговски пѫтища, и издигнаха въ Европа и Америка фабрични градове, що непрѣкжснато трупатъ планини отъ

стоки, които непрѣстанно въ чудовищно количество се разпространяватъ по цѣлия свѣтъ и прѣпълватъ пазаритѣ. И земята стана за капиталиститѣ тѣсна и малолюдна, защото тѣ направиха труда изобиленъ, а заработъка оскъденъ, защото богатсвата, съ които наводняватъ свѣта, тѣ ги отнематъ отъ работницитѣ, които ги създаватъ, защото тѣ отдѣлиха стоката отъ производителитѣ. Производителитѣ бѣдствуватъ, грамадитѣ произведени, ала неизползвани богатства растатъ до безкрайность, и тъй като още не е намѣрена такава дупка вънъ отъ човѣчеството, гдѣто би могло да се стоварватъ ненужнитѣ стоки, то капиталиститѣ, тия собственици на общественото производство въ капиталистическия строй, се мъчатъ да се избутатъ единъ други отъ пазаритѣ, и конфликтитѣ имъ, когато другитѣ срѣдства сѫ изчерпани, неминуемо водятъ къмъ всесвѣтски войни.

Къмъ края на миналото столѣтие стана явно, че Англия се избутва на всемирния пазарь отъ другитѣ промишлени страни. Капиталистическия краль въ Англия се убѣди, че той ще трѣбва да се бори вече не за господството на всемирния пазарь, а за своето сѫществуване. По силата на това той взе да развива необикновена енергия, за да задържи и запази за себе си туй, което вече владѣе. Политическата летаргия, толкова характерна прѣзъ периода на економически застой въ Англия, изчезна, и тази извънредно прѣдпазлива държава, за изумяване на Европа, взе да води агресивна политика и да се рѣшава на рисковани войни. Англия се стреми да консолидира своитѣ колониялни владѣния и да огради съ мита създадената по такъвъ начинъ „Империя" отъ чуждата конкуренция.

Между Англия и Русия отдавна сѫществува до толкова очевиденъ конфликтъ, че правителствата му придаватъ даже характеръ на национална вражда. Спорътъ е за Цариградъ и въ свързка съ туй за политическото устройство на Балканския полуостровъ. Този споръ, както е извѣстно, на врѣмето си е билъ причина на Кримската война. Отъ тогава положението не се е подобрило, а наопаки, много повече се е изострило, благодарение почти пълното унищожаване съпротивителната сила на Турция слѣдъ войната прѣзъ 1877 година. Цѣлостьта на Турция се явява като спомагателенъ елементъ, който забавя разрѣшаването на конфликта. А днесъ Англия и Русия стоятъ непосрѣдствено една срѣщу друга и неминуемо трѣбва да рѣшатъ спора съ силата на орѫжието. Обаче мѣстото на сблъскването между Русия и Англия излѣзе далечъ задъ прѣдѣлитѣ на Балканския полуостровъ. Завоевателната политика на Русия въ Централна Азия я доведе токурѣчи до границитѣ на Индия. Англия ще трѣбва сега не само да отстранява Русия отъ Срѣдиземното море, но и да защищава отъ Русия своята най-главна колония. Въ сѫщото врѣме Русия посѣга къмъ Персийския заливъ. Между туй и Централна Азия, и Персия, и Мала Азия получиха сами непрѣдвидено до тогава промишлено значение благодарение развитието на търговията въ Тихия океанъ. Това е особно важно за Англия прѣдъ видъ конкуренцията, която я души на всемирния пазарь. Но тия сѫщитѣ интереси вече привлѣкоха къмъ тия страни вниманието и на другитѣ индустриялни дър-

жави — Германия и Франция. И ето че тѣ пакъ се завързватъ въ тоя новъ възелъ на конфликта.

Най-сетнѣ още едно поле на триене се образува между Англия и Русия на Далечния Истокъ.

За да характеризирамъ развитието на отношенията въ Източна Азия, що доведоха непосрѣдствено до сегашната война, азъ ще си позволя да цитирамъ една своя статия, която се появи въ германския соц. демокр. печатъ прѣзъ ноемврий мѣсецъ, миналата година.

„Политиката на Англия въ Източна Азия бѣ отъ 60 тѣхъ години насамъ, отъ врѣмето на войната и съ Китай, политика консервативна. Многобройнитѣ колонии, дългогодишнитѣ търговски сношения, добититѣ посрѣдствомъ военно насилие права, тъкмо тъй, както повдигнатия престижъ, слѣдъ една побѣдоносна война, усигуриха на Англия развитието на нейната търговия съ Китай, и тя бѣше твърдѣ много заинтересувана, щото остатъцитѣ отъ китайската затворность, отъ които най-главно страдаха нейнитѣ конкуренти — далечъ назадъ останали отъ нея въ колониялно-политическо отношение и по развитието на морскитѣ си сили — трайно да се пазятъ и за въ бѫдаще. „Цѣлостьта“ на Китай стана нейнъ паролъ. Японската война се слѣдѣше отъ Англия съ смѣсено чувство. Доколкото работата бѣ до придобиването на нови търговски облаги, тая война би могла да ѝ бѫде само присърдце, но въ образуването на японската промишлена държава тя виждаше опасна за себе си конкурентка. Както всѣкога, „коварния Албионъ“ застана на страната на силния и измѣни на Китай по най-позоренъ начинъ. Наскоро слѣдъ туй, когато Нѣмско-Руската коалиция въ Източна Азия ѝ внуши нужното уважение, Англия измѣни и на Япония. Тогава Русия и Германия насочиха своитѣ стѫпки къмъ китайскитѣ брѣгове. Идеята за нераздѣлностьта на Китай бѣ нарушена, тогава и Англия взе да присъединява. Скоро обаче ѝ стана ясно, че опасностьта виси не само надъ Китай, но заплашва така сѫщо и английската търговия и политическото влияние на Англия въ Китай. Отъ тогава тя се приближна близо къмъ Япония и се стреми да я употрѣби прѣдимно като боево орѫдие срѣщу Русия.

Политиката на Русия въ Източна Азия е исключително политика на систематично заграбване, по простата причина, че руската промишленость е твърдѣ незначителна, за да си усигури колонии посрѣдствомъ търговски сношения. Търговскитѣ интереси, които въ колониялната политика на Европа играятъ главна роль, въ политиката на царското правителство отстѫпватъ на заденъ планъ. Нейната цѣль е да разпространи могѫществото на руската империя, да обърне цѣлия свѣтъ въ собственосъ на Романовцитѣ. Безуменъ романтизмъ! Цѣлото земно кълбо, съ всичкитѣ му страни и народи да падне въ подножието на царския тронъ; всичката игра на мировата история, промишленостьта, войнитѣ, националната борба, класовата борба, материалния и духовенъ животъ на народитѣ да се насочи къмъ една единична цѣль: за най-голѣма слава на Романовската династия! Това, разбира се, е глупость, но глупость, образована по исторически

цитѣ и затова пораждаща абсурди, които ставатъ „разумни“ фактори въ човѣшката история. Но само по себе взетъ идеала на царизма въ чистъ видъ вече не съществува; той е разтрошенъ, раздробенъ, разкъсанъ; други интереси сж поставени вмѣсто него. Съзнателни стремления, несъзнателни норми, прѣживѣлици на миналото, идеи на бждащето се прѣмѣстватъ помежду си и въ тоя водовъртежъ отъ идеи, постжпки и събития най-насетнѣ изгубватъ и ума и дума и тия, които се смѣтатъ за ржководители на цѣлия процесъ.

Въ политиката на Русия въ Източна Азия трѣбва да се забѣлѣжатъ двѣ, взаимно подържащи се, групи отъ интереси: *разпространяване могжществото* на руската империя и *потрѣбностьта отъ заеми* за попълването държавната хазна. Финансовата нищета на Русия е тъкмо тъй безгранична, както е безгранично стремлението на дипломацията ѝ да заграбва чужди страни. Царското правителство употрѣбява чуждото злато за завладяването на нови заеми и обсебва чуждитѣ земи, за да се снабди отново съ злато. Когато избухна японо-китайската война царската дипломация начаса насочи погледитѣ си да може нѣщо да спечели. Ала успѣхитѣ на Япония я накараха прѣди всичко да рѣши да отслаби тази страна. Тя е се сжщата политика, която Русия практикува и на европейския изтокъ. Благодарение намѣсата на Вилхелма II, който, слѣдъ като изпита по това врѣме своята гениалность въ разни области и стана смѣшна фигура, горѣше отъ желанието да опита щастието си въ колониялната политика, руската дипломация сполучи да изиграе една гениална дяволия: съ демонстрация на международната флота да заплаши Япония и да я накара да изостави заетата отъ нея позиция на сушата. Като изпжди конкурента си, Русия се приготви да застане на негово мѣсто. Тя само чакаше поводъ. Сѣкашъ нарочно се случи убийството на нѣмскитѣ мисионери. Съ злорадство, съ лошо разиграно негодуване, Германия откжсна за себе си Киао-Чау. Заедно съ Германия се повдигна Русия; тя завладя Портъ-Артуръ и протегна своята лапа къмъ Манджурия. Това, което за Япония бѣ запретено, сега се практикуваше отъ другитѣ съ най-нагло безсрамие.

Рускитѣ окупации сж пълни съ опасности за бждащето на Източна Азия, много повече, отколкото колониялнитѣ засебвания на другитѣ страни. Тогазъ, когато Германия или Англия трѣбва да пращатъ свои кораби въ далечнитѣ морета, за да запазятъ и поддържатъ своитѣ владения въ Тихия океанъ, Русия непосрѣдствено присъединява своитѣ източно-азиятски земи къмъ своята огромна империя, а сибирската желѣзница ѝ служи като могжще орждие за понататъшно закрѣпване тамъ на своята политическа и военна сила. Тъй че тия владения не сж вече просто колонии, слабо свързани съ своята метрополия; Русия си създаде тукъ стратегически пунктъ, отдѣто тя неспирно и все въ по-голѣми и по-голѣми размѣри може да разпространява своята завоевателна, спроти Китай, политика. Тя тукъ се държи сжщо тъй, както е привикнала да се държи въ продължение на десетки години въ Срѣдня Азия: строи желѣзница, праща войска, урежда военни постове, а слѣдъ туй пакъ желѣзница,

войска, крѣпости и т. н. Впрочемъ и въ Срѣдня Азия Русия все по-близо и по-близо се приближава до Китай. Освѣнъ Япония, Русия е едничката страна, която въ Източна Азия води напълно послѣдо-вателна политика. Но затуй пъкъ и нигдѣ не сѫществуватъ по-про-тивоположни интереси, отколкото между Русия и Япония.

Опасностьта отъ страна на Русия, благодарение на окупациитѣ ѝ, бѣ твърдѣ очевидна. Англия протестира. Положението бѣ крити-ческо. Ала Англия неохотно се рѣшава да излѣзе срѣщу една зна-чителна сила, безъ да има съюзница. Япония, като съюзникъ, бѣ още твърдѣ слаба; Германия можеше да се смѣта по-скоро за врагъ, от-колкото за другарь. Освѣнъ туй, Британия въобще твърдѣ бавно се рѣшава на нѣщо. Освѣнъ туй, Англия още тогава бѣ силно заета съ своитѣ работи въ Южна Африка. Ний едва ли ще направимъ голѣма грѣшка, ако кажемъ, че южно африканския кризисъ бѣ донегдѣ прѣ-дизвиканъ отъ Англия, благодарение на желанието ѝ да има развър-зани рѫцѣтѣ си въ Азия. Прѣзъ южно-африканската война всички очакваха, че Русия ще прѣдизвика Англия; въ очитѣ на храбритѣ бури, слѣдъ библията, първа опора бѣ руския царь. Но за този, който знаеше състоянието на работитѣ въ Русия, му бѣ ясно, че при нейното плачевно икономическо състояние, че при нейния слабъ и негоденъ административенъ механизмъ, при нейната хроническа ни-щета, правителството на царя не смѣеше и да мисли за нѣкаква на-стѫпателна война срѣщу Англия.

Но какъ тогава да се обясни, защо руската дипломация, при всичко, че съзнава слабостьта на държавата, тъй прѣдизвикателно се държи? Тя е принудена да постѫпва така. Безумното тичане на царското правителство да подири успѣхи въ вънншнитѣ работи е не-обходимо, за да скрива вѫтрѣшната слабость на империята. Стига Русия да излѣзе слаба въ външната си политика, — и тя ще загуби навънъ всичкия си престижъ, всичкия си кредитъ. Царизмътъ отдавна е станалъ пенсионеръ на европейскитѣ борси. Руския абсолютизмъ въ днешно врѣме не е друго, освѣнъ една борсова спекула: докато играта върви на покачване, трона на царя е още цѣлъ, но ако бор-сата намѣри, че играта на понижение е по-изгодна за нея — той ще се разпадне. Практикуваната отъ много години непрѣкѫсната система на заеми въ висока степень изострюва рускитѣ финансови министри, и закали тѣхната способность да намиратъ пари. Умѣнието да знаятъ, какъ да се отнасятъ съ борсата — е най-високата финансова наука, която се изисква отъ руския държавенъ мѫжъ. И до какви начини не прибѣгватъ въ Русия, само да привлекатъ чуждитѣ капитали въ държавнитѣ каси! Желѣзопѫтната политика все повече се обръща въ срѣдство за намиране заеми, чиито постоянни и значителни „остатъци" — остатъци, получавани често пѫти на смѣтка на самото же-лѣзопѫтно дѣло, — отиватъ въ държавната каса. Дружбата съ Франция отъ начало и до край бѣ употрѣбена, за да се изме-татъ джобоветѣ на френскитѣ капиталисти. Това бѣ най-великото бор-сово мошеничество прѣзъ миналото столѣтие. Се по сѫщия пѫть всѣ-ки успѣхъ въ външната политика на Русия се придружаваше съ новъ

заемъ. Но колкото по-значителни сѫ тия успѣхи, толкова по-голѣма, отъ друга страна, се явява нуждата отъ пари и потрѣбата отъ заеми. Въ частность излизането на Русия на Тихия океанъ я тури лице срѣщу лице съ новитѣ разходи за морски въоржжения,—разходи, които въ такива широки размѣри никога по-рано не сѫ биле познати. Руската флота до тогава имаше за изключителна задача да пази брѣговетѣ. Сега русия трѣбва да държи въ Тихия океанъ броненосци и да се състезава въ морскитѣ си сили съ Англия и Япония. Ни една държава не е въ състояние да издържи своята военна флота изключително отъ данъци. Издържката на флотата, както и на желѣзнитѣ пѫтища, става съ заеми. Но тогасъ, когато постройката на желѣзнитѣ пѫтища става се по евтина, постройката на флотата става се по-скѫпа, и на тия разноски, въ противоположность на желѣзницитѣ, не се прѣдвижда края имъ; тѣ нѣматъ прѣдѣлъ на насищане. Постройката на флотата е сама по себе си въ състояние вече да докара всѣка страна до банкрутство. Какво да кажемъ тогасъ за Русия, която живѣе отъ едни заеми само? И въ това врѣме, когато разноскитѣ на Англия или Германия за тѣхната военна флота се покриватъ донегдѣ отъ развитието на тѣхната търговия, — Русия въ това отношение знае само едни разходи и нѣма никакви приходи отъ своята колониялна търговия. И тъй, заеми и пакъ заеми! Безъ заеми царизмътъ ще трѣбва да види своята флота и своята армия значително да отстѫпва на боевитѣ сили на другитѣ държави и Русия толкозъ ще бѫде въ състояние да води война съ коя да е отъ съврѣменнитѣ военни държави, колкото сѫ въ състояние да сторятъ това Турция или Китай. Ясно ни е сега, защо царьтъ тъй жаловито пѣеше за необходимостьта отъ миръ? Тъй като у него нѣмаше пари, за да посрѣща все нарастващитѣ разноски на армията и флотата, то доброжелателно прѣдлагаше на другитѣ държави да спратъ своитѣ въоржжения. Ето защо царьтъ въ своята външна политика не можеше да иде назадъ. Той трѣбва да върви напрѣдъ, инакъ всичко ще рухне изведнъжъ.

Най-сетнѣ, още единъ моментъ: политиката на абсолютизма, по самата си природа, е изключителна. Тя не се съобразява съ чуждитѣ интереси, съ историческото развитие и знае само една сила — юмрукътъ. Тъй като въ своята собствена страна руския абсолютизъмъ игнорира очебиющитѣ факти на нейното настѫпателно развитие, насилствено запушва всѣка дупка и по такъвъ начинъ тласка народа въ пѫтя на революцията, тъкмо тъй, като закри на Япония всички пѫтища за развитието на нейнитѣ външни сношения, той я тласна въ пѫтя на войната".

Що се отнася до интереситѣ на Япония, що я доведоха до война, тѣ сѫ дадени отъ нейното положение като капиталистическа държава въ Източна Азия. Отъ като Япония стана съврѣменна капиталистическа страна, въ нея се образува свърхнаселение и надпроизводство. Капиталистическата революция, която тя сама направи, я кара да революционизира свѣта около себе си. Както Англия прѣкрои на капиталистически юрнекъ производството на странитѣ отъ

европейския континентъ, тъй и Япония има за своя мисия да снабди Източна Азия съ даровет ѣ на капиталистическата култура, каквито сж фабрикитѣ, банкитѣ, истънченото кошеничество, проституцията, желѣзнитѣ пжтища, военната флота, английската болѣсть и пролетаризирането на маситѣ. Ако тя въ това не сполучи, то ще рухне нейното собствено капиталистическо благополучие, а да се върне отново до реда на своето докапиталистическо врѣме, тя не ще бжде въ състояние вече. Китайския въпросъ, по такъвъ начинъ, стана за Япония въпросъ за нейното собствено сжществуване.

Войната между Япония и Русия разкжса и безъ туй едвамъ още държащата се връзка на политическитѣ отношения между капиталистическитѣ държави. Политическото равновѣсие на капиталистическия свѣтъ е нарушено и надали ще сполучатъ да го възстановятъ безъ по-нататъшни войни. Най много се засѣгватъ интереситѣ на Англия. Побѣдяването на Япония отъ Русия би оставило Китай въ пълното разпореждане на царското правителство. Влиянието на Англия въ Източна Азия би било съвсѣмъ парализирано. Явно е така сжщо, че Русия, веднажъ закрѣпена въ Пекингъ, нѣма основание да се отказва отъ своята настжпателна политика въ Централна Азия. Конфликтътъ съ Англия, слѣдователно, би билъ само отложенъ до оня моментъ, когато той за нея, благодарение на нарастналото Руско могжщество, ще стане по-неблагоприятенъ. Ето защо Англия още сега започна една агресивна политика, като прати военна експедиция въ Тибетъ и подбутна Япония къмъ война. Въ сжщото врѣме Германия, която се е затвърдила въ Киао-Чоу, чака съ нетърпѣние да увеличи своитѣ азиятски владѣния. Колониялни планове въ Далечния Изтокъ иматъ така сжщо и Съединенитѣ щати. Ще споменемъ още Австрия, Италия, Белгия, военнитѣ ескадри на които сноватъ тамъ, готвяйки се да откжснатъ и за себе си парче при общата разподѣлба. Колониялната политика на Франция до сега бѣ твърдѣ нещастна; френцитѣ изхарчиха милиарди за своитѣ колонии безъ видима полза за промишленостьта на страната. Общата борба за колонии въ Китай събуди така сжщо и въ френската буржуазия надѣждата да поправи своитѣ колониялни работи за смѣтка на империята на богдахина. Тукъ дѣйствува така сжщо и стария конфликтъ съ Англия за Египетъ, най сетнѣ и връзката съ Русия и промѣната станала по силата на това съглашение съ идеята за реваншъ. Туй, впрочемъ, е интересенъ въпросъ, до когото ний, може би, ще се докоснемъ още въ друга свързка. Въ сжщото врѣме свързаностьта на Русия въ източната война прави по възможна развръзката на национални конфликтъ въ Балканския полуостровъ, което кара Австрия сериозно да се готви за намѣсване. И тъй едно върви слѣдъ друго и цѣлото здание трѣщи и се руши.

Войната се захвана за Манджурия и Корея, тя вече мина въ споръ за хегемония въ Източна Азия, тя ще порастне въ въпросъ за мировото положение на царска Русия и ще се завърши съ прѣмѣстването политическото равновѣсие на цѣлия свѣтъ.

Първата нейна послѣдица ще бжде падането на руското самодържие.

Прѣв. Сид. Тодоровъ.

ХРОНИКА.

(Изъ нашата журналистика).

Пакъ по „спорнитѣ въпроси“ въ учителския съюзъ. — Отговорътъ на г. редактора на в. „Съзнание“ въ 23, 24 и 25 бр. — Рефератътъ на г. Гераскова и статията на Г. Кръстевъ. — „Ново Врѣме“ за учителския съюзъ прѣди 7 години и днесъ. — Общодѣйството въ съюза и теоризирането му отъ съюзния органъ.

Въ хрониката на I кн., отъ т. г., споменахъ за отговора на г. редактора на в. „Съзнание“ върху моитѣ бѣлѣжки въ послѣдната двойна книга отъ миналата година на „Ново Врѣме“. Въ нея хроника казахъ, че за г. редактора на в. „Съзнание“ моитѣ бѣлѣжки върху статиитѣ му биле плодъ на желанието ми, да изкарамъ моитѣ мнѣния за най-правилни. Естествено, щомъ за г. редактора на „Съзнание“ моитѣ бѣлѣжки сж плодъ ни такива мотиви, то тѣ, бѣлѣжкитѣ ми, сж пристрастни и не добросъвѣстни. На такова обяснение мотивитѣ ми, да напиша бѣлѣжкитѣ си, както казахъ, нѣма какво да се отговаря. То характеризира само г. редактора. Но той отговори на моята хроника въ ноемврийската и декемврийската книги съ двѣ дълги статии, едната въ двойния 23—24 брой, а другата въ 25 бр. на „Съзнание“. Въ първата, г. Ганевъ, т. е., редакторътъ на „Съзнание“, прави много жалки усилия, но все още съ „хладенъ разсждъкъ“, да докаже първо, че разбира, какво е економическа организация на пролетарията, че организацията на народнитѣ учители, т. е., учителскиятъ съюзъ, не можела да има еднакви професионални „идеали“ съ организациитѣ на пролетарията, а още по-малко еднакви обществени идеали и че народниятъ учитель е „бюрократъ“, а второ, че разбиралъ, какво е бюрокрация. Въ втората статия той вече дири противорѣчия въ статиитѣ, появили се въ страницитѣ на „Ново Врѣме“ едно врѣме и сега, за да изкара себе си „уменъ мжжъ“, който здраво стои на едно „убѣждение“, сир., който не „еволюиралъ напрѣдъ, както прѣди нѣколко години бѣ направилъ покойния основателъ на реформаторската партия, Дико Йовевъ“. За жалость само, че „този уменъ мжжъ“ въ края на крайщата на своя отговоръ, хептенъ изгубва „хладенъ разсждъкъ“ и впада въ такава злопакостна истерика, че съ пѣна на устата бълнува... Senex и Д. Б. сж едно и сжщо лице... то имало и интересъ „да стовари на съюза“ гжста мъгла... то правило това *отъ инатъ*... и други подобни бай Ганевски глупости и „реални и „не реални“, т. е., плодъ на болна фантазия. Така че, г. Ганевъ и въ двѣтѣ си статии доказва тъкмо обратното, а именно, че въпроситѣ, които той тъй надуто се нае да освѣтлява, не ги разбира и че той е една истерична личность, която нма нужда не отъ доводи, а отъ други цѣръ.

Когато прочетохъ статията на г. Ганева въ 23—24 бр. на „Съзнание“, помислихъ да му отговора по-напространно, но слѣдъ про-

читането на статията му въ 25 бр. дойдохъ до убѣждението, че е недостолѣпно отъ моя страна сериозно да се занимавамъ съ него. При това единъ сучай дойде да оправдае това ми рѣшение и да ме утвърди въ него. Думата ми е за реферата на г. М. Герасковъ, бившия редакторъ на в. „Съзнание", който рефератъ прочетохъ въ послѣдната книжка на сп. „Учителска Мисъль" (VII кн.), подъ заглавието: *„По спорнитѣ въпроси на съюза"*, а сжщо и статията на члена отъ фердинандското учителско др-ство, Г. Кръстевъ, помѣстена въ сжщото списание и въ сжщата книга, подъ заглавието: *„По естеството на съюза"*. Тѣзи двѣ статии даватъ, особено рефератътъ на г. Гераскова дава достатъченъ отговоръ на всички спорни въпроси въ съюза, които зачекнахъ въ хрониката си на 11 и 12 кн. отъ м. г. и по които г. редакторътъ на в. „Съзнание" възрази. Тѣ правятъ сега моя отговоръ излишенъ. Като отправямъ читателитѣ си къмъ тѣзи статии на сп. „Учителска Мисъль", а главно къмъ обстоятелствения рефератъ на г. Гераскова, тука ще направя само нѣколко бѣлѣжки по поводъ отговора на редактора на „Съзнание". И правя тѣзи бѣлѣжки не съ цѣль да полемизирамъ съ такъвъ единъ истериченъ субектъ, какъвто се явява редакторътъ на „Съзнание", а главно, защото и другъ пжть, при други редакции на този вѣстникъ, се е натяквало на сп. „Ново Врѣме", че въ неговитѣ страници биле се изказвали различни мнѣния по „естеството" на учителския съюзъ. Едно обяснение тука по този въпросъ считамъ за неизлишно, толкозъ повече, че тоя въпросъ е свързанъ съ въпроса за отношението на нашитѣ партийни другири учители, както и на съчувствующитѣ на работническата социалъ-демократическа партия народни учители.

Вѣрно е, че прѣди 7 години (I кн. на „Ново Врѣме" излѣзе въ 1897 год.) въ страницитѣ на „Ново Врѣме" се подържаше мнѣнието, че не трѣбва да се допуска разцѣпление въ съюза, а разногласията могатъ да се изгладятъ върху една *обща почва* и че тая „обща почва" се формулираше така: *„цѣльта на съюза е защитата на своитѣ членове отъ произволитѣ и неправдитѣ и подръжката имъ въ борбата за реализирането на своитѣ убѣждения"*. Но, първо, това мнѣние се подържаше прѣди 7 години и при едни условия, съвсѣмъ различни отъ днешнитѣ, второ, казаното ми въ послѣдната хроника за съюза никакъ не е въ противорѣчие съ поддържаното прѣди 7 години и развиваното прѣзъ всичкото врѣме до сега мнѣние на Д. Б. И наистина, въ хрониката си, както знаятъ читателитѣ, които сж я прочели внимателно и безъ прѣдвзетость, не призовавамъ къмъ разцѣпление на съюза, не отрѣкохъ, че съюза се състои отъ хора съ различни убѣждения, или по-вѣрно съ различни политически и обществени симпатии, основани повечето на несъзнание, неразбиране или на отсжтствие на каквото и да било политическо и обществено възпитание. Главната ми мисъль бѣше винаги и е тази, че учителскиятъ съюзъ е една професионална организации, единъ *синдикаленъ съюзъ* отъ народни учители, по положение и по тенденции пролетарии, умствени пролетарии, създадена, защищавана, крѣпена, засилена отъ социалисти. Обаче, въ организацията навлѣзоха още

при самото ѝ изникване и мнозина просто съчувствующи на социализма, както и съ чужди на него симпатии и други негови противници. Когато почна да функционира тя, ние вече бѣхме прѣдъ свършения фактъ на двѣ течения въ нея. Но прѣдъ видъ на това, че социалистическото течение въ учителскиятъ съюзъ бѣше най-силно, че социалиститѣ бѣха основателитѣ му, че тѣ упражняваха въ него най-голѣмо влияние, че съюзътъ се запази и закрѣпна благодарение на енергията и жертвитѣ на социалиститѣ, — прѣдъ видъ на всичко това имаше голѣмъ смисълъ за социалистическото течение, щото съюзътъ да не се разцѣпва, а да намѣри такава една „обща почва", която да задоволи несъзнателнитѣ още членове и да отнеме оржжието на явнитѣ негови противници, съ което тѣ се стараеха да отскубнатъ съюза отъ влиянието на социалиститѣ. Тази обща почва биде посочена отъ „Ново Врѣме" и призната отъ V конгресъ на съюза. Тя е горѣцитираната цѣль на съюза, формулирана въ 4 и 5 кн. на „Ново Врѣме", година I, т. е. прѣди 7 години.

Сега, слѣдъ изтичането на 7—8 години, можемъ да говоримъ за учителския съюзъ съвсѣмъ открито. Читателитѣ, които сж слѣдили всичко писано въ страницитѣ на „Ново Врѣме" отъ тогава до днесъ по работитѣ въ учителския съюзъ, знаятъ, какъвъ бѣше смисъла на прѣдложената отъ „Ново Врѣме" цѣль на съюза. Тогава болшинството отъ членоветѣ на съюза бѣха социалисти или поне социалствующи, и поради това, като се туряше за цѣль защитата на членоветѣ отъ произволитѣ и неправдитѣ, и поддържката имъ въ *борбата* за реализирането на тѣхнитѣ убѣждения, подразбираше се, че на тази почва съюзътъ ще запази социалистическия си характеръ, социалистическото течение въ него ще господствува и го ржководи, че то лесно ще погълне другитѣ течения, ще ги прѣтопи, съюзътъ ще се яви главно поддържка за борбата на социалиститѣ въ своята политическа и обществена дѣятелность и изобщо, съюзътъ ще бжде една организация професионална, но която въ общитѣ пополитически и обществени борби ще върви съ работническата социалъ-демократическа партия. Такъвъ бѣше смисълътъ на прѣдложената тогава цѣль на съюза и не може да бжде другъ. Само такива неспособници да мислятъ самостоятелно, като разнитѣ бай-Ганевци, не можаха да схванатъ смисъла на прѣдложената въ страницитѣ на „Ново Врѣме" цѣль на съюза, или да я тълкуватъ тъй нелѣпо, както се тълкуваше и тълкува днесъ отъ тѣхъ.

Прѣди 7—8 години условията бѣха такива, че не можеше да се поставятъ тъй рѣзко въпроситѣ по съюза, както днесъ. Да си припомнимъ, какви бѣха тѣзи условия! Статията въ „Ново Врѣме" за цѣльта на съюза се появи тъкмо тогава, когато съюзътъ се прѣслѣдваше отъ властьта съ всички срѣдства и когато една шепа вжтрѣшни измѣнници искаха разцѣпването на съюза; не, искаха разпадането му, защото той се намираше подъ пълното влияние на социалиститѣ или социалствующитѣ. При тия условия, въ колебливитѣ, несъзнателнитѣ, страхливитѣ членове на съюза и въ учителитѣ такива вънъ отъ него, шепата негови вжтрѣшни измѣнници лесно

можеха да намѣрятъ поддържка и да достигнатъ цѣльта си. Трѣбваше да се отнеме това оржжие отъ ржцѣтѣ на послѣднитѣ, да се закрѣпи съюза, което за насъ означаваше да се закрѣпи социалистическото течение въ него. А по убѣждението на редакц. на „Ново Врѣме“ това можеше да се постигне при цѣльта, която прѣпоржчва тогава на съюза. Тя изхождаше отъ положението, че болшинството отъ членоветѣ на съюза бѣха социалисти, че социалистическото течение въ него бѣше силно и, слѣдователно, съюзътъ фактически се явяваше една социалистическа професионална организация. При ония обстоятелства, нѣмаше особена нужда да се подчертава това естество на съюза. Впрочемъ, редакц. на Ново Врѣме“ винаги, когато фактитѣ изъ живота на съюза й говорѣха, че послѣдниятъ се отклонява отъ цѣльта, и, слѣдователно, се отклонява отъ социалистическото си „естество“, клони да го изгуби, винаги въ такива случаи е подигала въпроса за отношението на социалиститѣ членове на съюза къмъ него. Винаги въ такива случаи тя открито е казвала на социалиститѣ — учители въ съюза, че тѣ или трѣбва да запазятъ „естеството“ му, или ще трѣбва да го напустнатъ. Така редакцията на „Ново Врѣме“ се е отнасяла къмъ съюза още отъ самото начало на неговото образувание; така се отнася тя и днесъ.

Въ миналата си хроника никакво положително друго отношение къмъ съюза и разбирание на неговата цѣль не изказахъ, а защищавахъ сжщото, което винаги се застжпваше въ стр. на „Ново Врѣме“. Както прѣди, тъй и въ миналата хроника нито дума не се говори противъ цѣльта на съюза, както е формулирана отъ „Ново Врѣме“ и която бѣше приета отъ V конгресъ; напротивъ, говори се само противъ стремлението на такива ренегати като Ганевци, да махнатъ тази цѣль, да прѣобърнатъ съюза, отъ организация за защита на членоветѣ си отъ неправдитѣ и произволитѣ и за *борба* за реализирание на тѣйнитѣ убѣждения, въ отдѣление на министерѣтвото на просвѣшението, отъ организация за борба, въ организация за „послушание“, за „молби“ и прѣгжвания прѣдъ г. министра, отъ социалистическа по „естество“, каквато е била прѣди, въ общодѣлска, въ организация, въ която, намѣсто господството на социалистическата тенденция, издига се господството на дребно-буржуазното, на еснафското бездушие, на общодѣлското филистерство. Прѣди това стремление се поддържаше въ съюза отъ разни филистери, но напослѣдъкъ то се поддържа отъ бивши социалисти, или по-право, отъ социалиствующи въ съюза, отъ разни ренегати, наричани общодѣлци. Изражданието на съюза въ организация на „послушание“, на „тихо пристанище“ днесъ се теоретизира имено отъ тѣзи ренегати. За това говорихъ въ миналата си хроника и това показахъ тамъ.

Така че, ред. на „Ново Врѣме“ отъ началото и до сега е поддържала спрямо учителския съюзъ единъ и сжщъ възгледъ. Тя е критикувала не цѣльта на съюза, прѣдложена отъ самата нея, а стремлението на меншинството да изроди съюза до една организация на „послушание“ и „тихо пристанище“. И — повторямъ да кажа — ред. на „Ново Врѣме“ въ своитѣ критики спрямо дѣлата на съюза

винаги изхождаше изъ убѣждението, че болшинството отъ дѣятелнитѣ членове на учителската организация сѫ социалисти и че социалистическото течение въ нея е силно. Обаче днесъ тя, ред. на „Ново Врѣме", е принудена да измѣни възгледа си спрямо съюза. Днесъ условията, въ които се движи послѣдниятъ, сѫ съвсѣмъ по-други отъ ония прѣди 7—8 години и дори прѣди 3—4 години. Мнозина отъ социалиститѣ или социалиствующитѣ въ съюза ренегираха отъ социализма, пригърнаха *общодѣлството* и по такъвъ начинъ тѣ сега вършатъ дѣлото на меншинството отъ демократствующи и либералствующи членове на съюза за изражданието му най-малко до една общодѣлска организация, до едно гнѣздо на дребно-буржуазното филистерство. Естествено, тѣ днесъ проповѣдватъ чрѣзъ съюзния органъ не *защита* на членоветѣ отъ произволитѣ и неправдитѣ, *не борба* за реализиране на убѣждения, а „послушание", отричание отъ всѣкаква борба, тѣ днесъ проповѣдватъ, че народнитѣ учители не биле пролетарии, а бюрократи, че съюзътъ не можелъ да има общественитѣ идеали на пролетарията, че дори професионалнитѣ „идеали" на народния учитель биле съвсѣмъ други отъ ония на пролетарскитѣ професионални „идеали". Тѣзи проповѣди не се вършатъ туко-така. Бай-Ганевската нахалность, съ която се вършатъ тѣ чрѣзъ съюзния органъ отъ ренегати, показва, че въ съюза вече господствува дребно-буржуазното филистерство, общодѣлството, а истериката, въ която впадатъ бай-Ганевци, когато се атакуватъ тѣзи проповѣди, е истерика на изобличеното ренегатство, което съ никакви аргументи не може да се оправдае. Но прѣдъ видъ на тия факти, ние не можемъ да не си измѣнимъ и отношението си къмъ учителския съюзъ. Учителитѣ съюзни членове, които оставатъ вѣрни на социализма, които не искатъ да ренегиратъ отъ него въ общодѣлството, трѣбва да напуснатъ съюза. Но още поддържамъ мнѣнието, което изказахъ въ миналата хроника. Прѣди да напуснатъ съюза тѣзи учители ще трѣбва да се опитатъ, въ конгреса да го измъкнатъ отъ рѫцѣтѣ на ренегатитѣ и да закрѣпятъ социалистическата тенденция въ него. Ако ли това бѫде невъзможно — както увѣряватъ нѣкои — тогава напусканието на съюза отъ учителитѣ социалисти е необходимо. Такъвъ е нашиятъ възгледъ днесъ по отношение учителската организация. Въ сѫщность той не е новъ възгледъ, а сѫщиятъ, който сме го изказвали и по-рано, когато въ страницитѣ на органа на тази организация се вършиха сѫщитѣ проповѣди, каквито се вършатъ и днесъ. Само че днесъ имаме по-голѣми основания да подчертаемъ този възгледъ и да настояваме на него. Впрочемъ, днесъ въ учителската организация се произвежда референдумъ върху „характера" или „естеството" ѝ. Интересно е, какъвъ ще бѫде резултатътъ отъ него. Въ всѣки случай той ще покаже, кои сѫ по-прави отъ учителитѣ, останали вѣрни на социализма — дали тѣзи, които мислятъ, че сѫ меншинство или онѣзи, които се надѣватъ, че съюзътъ още може да бѫде изтръгнатъ отъ рѫцѣтѣ на ренегатитѣ. Ние ще почакаме този резултатъ и тогава, може би, ще поговоримъ пакъ.

Senex.

КРАТКИ СВѢДЕНИЯ.

I.

Желѣзопѫтнитѣ линии въ Европа прѣзъ периода 1897—1901 години.

Страни	Дължина на експлоатир. жѣлѣзн. до 31 дек. 1897	Дължина на експлоатир. жѣлѣзн. до 31 дек. 1901	Увеличение за периода 1897—1901 абсол.	Увеличение за периода 1897—1901 %	Величина на територията въ кв. м.	Народонаселение въ хиляди
	Километри				Приблизителни цифри	
Германия: Прусия	28498	31668	3170	11,1	348600	34473
Германия: Бавария	6283	6774	491	7,8	75900	6176
Германия: Саксония	2752	2885	133	4,8	15000	4202
Германия: Вюртембергъ	1632	1890	258	15,8	19500	2169
Германия: Баденъ	1861	2071	210	11,3	15100	1868
Германия: Алзасъ и Лотарин.	1735	1891	156	9,0	14500	1719
Германия: Други страни	5355	5531	176	3,3	52100	5760
Цѣла Германия	48116	52710	4594	9,5	540700	50367
Австро-Унгария (съ Босна и Херцеговина)	33668	37492	3824	11,4	676500	47118
Англия и Ирландия	34485	35462	977	2,8	314000	41450
Франция	41343	43657	2314	5,6	536400	38962
Европейска Русия	40262	51409	11147	27,7	5390000	105542
Италия	15643	15810	167	1,1	286600	32475
Белгия	5904	6476	572	9,7	29500	6694
Холандия и Люксемб.	3129	3257	128	4,1	35600	5341
Швейцария	3646	3910	264	7,2	41400	3325
Испания	12916	13516	600	4,6	496900	17961
Потругалия	2362	2388	26	1,1	92600	5429
Дания	2543	3067	524	20,6	38500	2449
Норвегия	1952	2101	149	7,6	322300	2221
Швеция	10169	11588	1419	13,9	447900	5136
Сърбия	570	578	8	1,4	48300	2496
Ромѫния	2880	3171	291	10,1	131300	5913
Гърция	952	972	20	2,1	64700	2434
Турция и България	2554	3142	588	23,0	267000	9824
Малта, Джерсей и др.	110	110	—	—	1100	372
Цѣла Европа	263204	290816	27612	10,5	9761300	391507

[Изъ *„Archiv für Eisenbahnwesen"*].

II.

Стачкитѣ въ Франция прѣзъ периода 1890—1902 г. г.

Години	Число на стачкитѣ	Число на стачницитѣ	Побѣди	%	Спогодби	%	Поражения	%	Число на стачнитѣ дни
1890	313	118941	82	26,20	64	20,44	161	51,43	1340000
1891	267	108944	91	34,08	67	25,10	106	39,70	1717200
1892	261	48538	56	21,45	80	30,65	118	45,21	917690
1893	634	170123	158	24,92	206	32,45	270	42,59	3174850
1894	391	54576	84	21,48	129	33,00	178	45,52	1062480
1895	405	45801	100	24,70	117	28,88	188	46,42	617469
1896	476	49851	117	21,58	122	25,63	237	49,79	644168
1897	356	68875	68	19,10	122	34,27	166	46,63	780944
1898	368	82065	75	20,38	123	33,42	170	46,20	1216306
1899	739	176772	180	24,36	283	38,16	277	37,48	3530734
1900	902	222714	205	22,73	360	39,91	337	37,36	3760577
1901	523	111414	114	21,79	195	37,29	214	40,92	1862050
1902	512	212704	111	21,68	184	35,94	217	42,38	4575081

(Изъ »*Il. Locialisn o*« 1904 г.).

III.

Работническа и господарска смъртность въ Европа.

Отъ 1000 души, родени на сжщата дата, живѣятъ още:

	богати	бѣдни
На 5-тата година	943	655
„ 10 „ „	938	598
„ 24 „ „	866	556
„ 30 „ „	796	485
„ 40 „ „	655	398
„ 50 „ „	557	283
„ 60 „ „	398	162
„ 70 „ „	235	65
„ 80 „ „	57	9

Споредъ *Pelloutier,* La vie ouviere en France, 1900).

IV.

Заинтересованость на европейскитѣ капиталисти въ руско-японската война.

Слѣднитѣ цифри, по-низки отъ дѣйствителнитѣ, ни даватъ ключа за разбиране симпатиитѣ на западно-европейската буржуазия въ избухналия конфликтъ между Русия и Япония на Далечния Изтокъ.

А. *Франция*. Ангажиранитѣ въ Русия французки капитали се разпрѣдѣлятъ, както слѣдва:

Въ различни французки търговски кѫщи	49	милиона лева
„ недвижима собственость	17	„ „
„ французки банки въ Русия	18	„ „
„ индустриялни прѣдприятия, мини и др.	792	„ „
„ руски държавни цѣнни книжа	6,000	„ „
„ финладската държавна рента	90	„ „
Всичко	6,968	милиона лева

Напротивъ, вложения въ японски прѣдприятия французки капиталъ не надминава 12 милиона лева.

Б. *Германия*. Пласиранитѣ въ Русия германски капитали достигатъ *3 милиярда* марки или 3,750 милиона лева; напротивъ, германскитѣ капитали въ Япония не достигатъ и 90 милиона лева.

В. *Белгия*. Минималната цифра на белгийскитѣ влогове, било въ държавни книжя или въ индустриялни прѣдприятия (главно минна и желѣзна индустрия), е *4 милиярда* лева; тогазъ когато интереситѣ на белгийскитѣ капиталисти въ Япония сѫ ничтожни.

(По „*Le Socialiste*", за 1904).

V.

Какъ и дѣ живѣе работническата класа. (Парижъ).

А. Срѣдньо на една *парижка кѫща* сѫ се падали лица:

Въ 1817 година		26,06
„ 1841	„	31,78
„ 1846	„	34,07
„ 1851	„	33,20
„ 1893	„	27,79
„ 1894	„	29,56

Б. Въ днешно врѣме, въ Парижъ наброяватъ 44,000 *едностайни* жилища, въ които живѣятъ 28,475 тричленни, 10,429 четиричленни, 3,462 петочленни, 1,161 шесточленни, 490 седемь до деветочленни и 14 десеточленни и по-многобройни сѣмейства, т. е. всичко: въ 44,000 едностайни жилища — 155,482 души!

Отъ друга страна, 13,943 петочленни, 6,026 шесточленни и 3,711 отъ седемь до деветчленни сѣмейства живѣятъ въ *двустайни* жилища, т. е. въ около 46,000 стаи — 134,559 души.

Най-послѣ, 4,575 отъ седемь до деветчленни фамилии живѣятъ въ жилища съ три стаи, т. е. въ около 13,700 стаи — 36,600 души.

(По *Pelloutierr*, loc. cit. p. 234).

К-г.

Търново

Редакторъ Д. Благоевъ.

Дирекция на мъжката гимназия

НОВО ВРѢМЕ

София.

Г. VIII. — Априлъ — 1904 г.

СЪДЪРЖАНИЕ:

Да се поправятъ въ II кн., т. г., слѣднитѣ печатни грѣшки:

На стр 106, отдолу 7 р., вмѣсто — цартии, да се чете — партии

„ 174, „ 13 р., „ 8/26 и 9/27 февр., „ 26/8 и 27/9 февр. мартъ

Печатница на П. М. Бжзайтовъ — София.

ГОДИНА VIII. АПРИЛЪ 1904 Г. КНИЖКА IV.

Ново Врѣме

мѣсеченъ прѣгледъ на умствения и общественъ животъ.

Балканската конфедерация.

Идеята за една балканска конфедерация, подета наново отъ българската и сръбската студентческа младежь, ето въпросътъ, който повидимо живо интересува — да не кажемъ вълнува — буржуазниятъ печатъ въ послѣдно врѣме. Почвата, на която изниква тази идея, както и цѣльта къмъ която тя сочи, е очевидно македонскиятъ въпросъ. Логиката и на двѣтѣ заинтересувани страни е очевидно твърдѣ проста. До колкото Македония се явява отъ жизненъ интересъ за сѫществуването на сръбската и българска буржуазни класи, македонскиятъ въпросъ е въ сѫщность сръбски и български въпросъ. Но многобройнитѣ жертви, направени отъ официална Сърбия, за да свърже съ нервитѣ на своя държавенъ организъмъ пулса на македонскитѣ движения, не попрѣчиха на послѣднитѣ да се развиятъ безъ всѣкакво нейно участие. Сръбскитѣ националисти и патриоти не успѣха да вземать нишкитѣ на революционнитѣ движения вѫтрѣ въ Македония, за да ги дирижиратъ отъ Бѣлградъ и по такъвъ начинъ да се явятъ прѣдъ Европа като главния факторъ за мира на Балканския полуостровъ. Това положение отдавна бѣ завзело отъ официална България, която въ интереситѣ на своята вѫтрѣшна или външна политика отъ дълги години експлуатираше македонския въпросъ. Изолираностьта на Сърбия въ послѣднитѣ македонски движения, които туриха въ тревога сръбскитѣ патриоти прѣдъ перспективата да видятъ македонския въпросъ разрѣшенъ безъ тѣхното непосрѣдствено участие; страхътъ прѣдъ възможнитѣ настѫпателни дѣйствия на Австрия къмъ Македония; банкрутството на русофилската политика въ България, върху която мнозина облѣгаха надѣждитѣ си за освобождението на Македония, а така сѫщо фиаското, което послѣдното македонско възстание прѣтърпѣ, въпрѣки подкрѣпата на официална България; — всичко това може да бѫде достатъченъ поводъ, за да изпъкне наново старата идея за конфедерацията на балканскитѣ държави.

Колкото смжтно и противорѣчиво да е изказана тая идея дори и на страницитѣ на партийни органи, които претендиратъ да бждатъ нейни носители, все таки нейната основа се заключава въ стремлението отъ държавицитѣ на балканския полуостровъ, на първо мѣсто Сърбия и България, да се образува не една федерация, като Швейцария, Съединенитѣ Щати, Германия или Канада, които прѣдставляватъ истинския типъ на федеративни държави, а една конфедерация, т. е. единъ постояненъ съюзъ на държави съ извѣстни опрѣдѣлени задачи, вънъ отъ които всѣка една отъ съставнитѣ държавици си запазва своятъ суверенитетъ, своето независимо сжществуване. Такава форма сж имали сѣверо-американския съюзъ до 1787 год., швейцарския съюзъ отъ 1315 год., германския съюзъ отъ 1815—1866 год. и пр. Но ако цѣлитѣ на току-що споменатитѣ съюзи сж били по прѣимущество отбранителни, то цѣлитѣ на една балканска конфедерация не могатъ да бждатъ други, освѣнъ отбранителни и настжпателни. Отбранителни спрямо агресивнитѣ попълзновения на Австрия и Русия и настжпателни спрямо Турция, за освобождението на Македония и присъединението ѝ къмъ конфедерацията. Наистина, пионеритѣ на идеята за балканската конфедерация изтъкватъ като нейна основа общитѣ ступански интереси (прѣмахване митническата тарифа между конфедериранитѣ държавици, обща митническа охрана на тѣхното производство отъ външната конкуренция и пр.), но това сж очевидно първитѣ срѣдства за създаването на една сила, която ще трѣбва да реализира принципа „Балканитѣ за балканскитѣ държавици“. Крайната цѣль, обаче, не може да бжде друга, освѣнъ агресивната политика на конфедерацията спрямо Македония и останалитѣ провинции на турската империя. А една политика, която има за цѣль да спрѣ завоевателнитѣ стремления на двѣ най-малко велики сили, като Австрия и Русия, а отъ друга страна да води освободителна борба за Македония, не може безъ единъ силенъ милитаризмъ. Ето защо наивно е твърдѣнието на демократитѣ отъ „Демокр. Прѣгледъ“, че конфедерацията на балканскитѣ държави щѣла била да поведе къмъ скратяването на армиитѣ.

Ясно е, прочее, че идеята за балканската конфедерация, като съюзъ на балканскитѣ държавици за опрѣдѣлени економически и политически цѣли, е идея чисто буржуазна; може би, не тъй реакционна, както русофилството или австрофилството, които дирятъ подържката на заинтересованитѣ въ завоюването на бал-

канскитѣ народи велики държави; може би, по-прогресивна отъ тѣхъ, която би съдѣйствувала за економическия подемъ на Балканския полуостровъ, но все таки тя си остава идея буржуазна, що изхожда отъ интереситѣ на една класа, противоположна на пролетариятската. Като такава, тя има прѣдъ видъ не толкова днешнитѣ интереси на буржуазията, колкото — нейнитѣ утрѣшни, по-далечни интереси. До като сръбската дребна и едра буржуазия иматъ въ Австрия 87·4% отъ своятъ износъ и до като 56% отъ вноса принадлежи на Австрия, 12% на Германия, идеята за балканска конфедерация мжчно ще се привие въ сръбскитѣ буржуазни глави, които не сж привикнали да жертвуватъ питомното заради дивото; онова, що извличатъ сега непосрѣдствено отъ огромната си търговия съ Австрия, заради бждащитѣ облаги, които конфедерацията ще имъ принесе слѣдъ години. На това се дължи и обстоятелството, дѣто идеята за балканската конфедерация намира горѣщи привърженици само между студентитѣ и дѣто буржуазията е много по-патриотически настроена, а слѣдователно и много по равнодушна къмъ тая идея. Ако въ България се забѣлѣзва извѣстно вече макаръ и литературно течение въ полза на балканската конфедерация, то това може до извѣстна степень да се обясни съ сравнителната независимость на България отъ Австрия, противъ която най напрѣдъ ще бжде опълчена економическата сила на балканската конфедерация.

България е свързана чрѣзъ единъ австрийски вносъ, който съставлява 32% отъ цѣлия ѝ вносъ, когато пъкъ износа на България въ Австрия е само 5·6%. Тази сравнителна независимость на България отъ Австрия, — защото австрийския вносъ въ случай на економическа война тя би могла да достави отъ Франция, Англия, Германия и Белгия, а износътъ отъ 5·6% е твърдѣ нищоженъ, за да прѣдизвика остъръ кризисъ, — би дала възможность на България да извлече най-голѣмитѣ изгоди отъ балканската конфедерация и въ всѣки случай да понесе най-малкитѣ загуби въ едно економическо сблъскване съ Австрия. Съ Сърбия обаче не е тъй. За нея всѣка економическа репресалия отъ страна на Австрия ще прѣдизвиква болѣзнени конвулсии, а една открита економическа война може да се свърши съ пълно економическо разорение на страната. Съ други думи казано, до когато България е малко-много економически независима отъ Австрия (тукъ ние нѣмаме прѣдъ видъ банковитѣ връзки на държавата), Сърбия е просто една економическа провинция на Австрия. И тъй като

близкитѣ интереси на сръбската буржуазия сж въ Австрия, а съ България економическитѣ връзки сж нищожни, ясно е, защо идеятъ не само за една федерация, а дори и за една конфедерация не намира сериозенъ откликъ въ Сърбия, а намира такъвъ само между младежитѣ и отдѣлнитѣ политици идеалисти.

Но сжщото може да се каже и относително българската буржуазия У насъ дѣйствително повече се носятъ съ идеята за балканската конфедерация. Но тъзи идея за дълги още години ще бжде далечъ отъ да стане държавна идея на българската буржуазия. Причината за това трѣбва да диримъ въ нейната неразвитость, въ нейната неуформеность като класа, въ обстоятелството, че у нея още за дълго може би ний нѣма да виждаме разкоша на каквито и да било държавни идеи Нашата буржуазия прѣкарва още своя хищнически периодъ, въ който се извършва първоначалното натрупване на капиталитѣ. На държавата тя още гледа изключително като източникъ на разни концесии, безотчетни доставки и въобще като източникъ на облаги, които трѣбва да се използуватъ още днесъ. До разбирането на държавата като проводникъ на една политика, резултатитѣ на която трѣбва да се очакватъ подиръ години и които могатъ да иматъ прѣдъ видъ не интереситѣ на отдѣлнитѣ личности, а на цѣлата класа, нашата буржуазия още не се е издигнала и нѣма вѣроятно скоро да се издигне. А до когато въ нея ще прѣобладаватъ хищническитѣ инстинкти, идеята за балканската конфедерация, колкото и напрѣдничава да се показва за културното развитие на балканския полуостровъ, ще бжде достояние на оная часть отъ буржуазната младежь, която не може да се удовлетвори отъ грубитѣ но реални интереси на своитѣ бащи.

Да, идеята за една балканска конфедерация прѣдставлява една напрѣдничава буржуазна идея, защото визира интереситѣ на балканската буржуазна класа, на която несъмнѣно прѣдлежи извѣстна културна роль въ развитието на националнитѣ богатства на Балканския полуостровъ. Обаче, за своето реализиране тъзи идея ще чака едно по-друго съзнание на буржуазиитѣ въ балканскитѣ държави, което да произтича отъ интереси, които не ще съотвѣтствуватъ на тия, които днесъ движатъ буржуазитѣ въ Сърбия, България и другадѣ. При днешнитѣ си интереси тѣзи буржуазни класи не могатъ освѣнъ да бждатъ проводници, както по македонския въпросъ, така и по всички други

международни или междубалкански въпроси на оная политика, най-характерния примѣръ на която се явяватъ националнитѣ, шовинистични борби въ Македония. Къмъ такава една политика я влекатъ нейнитѣ днешни инстинкти, и колкото краснорѣчиви и лирични да бждатъ излиянията за Балканската конфедерация, тѣ нѣма да я отвлекатъ тъй скоро отъ тоя пжть, до тогава, до когато самото економическо развитие не закрѣпи твърдо на краката си балканската буржуазия като класа до когато не се явятъ по сжществени економически връзки между отдѣлнитѣ държавици, които да послужатъ като реална основа за една по обща економическа или политичиска дѣйность.

Ако буржуазитѣ на Балканския полуостровъ не могатъ тъй лесно да се приобщатъ днесъ къмъ идеята за балканската конфедерация, още по немислимо е да усвоятъ тѣ идеята за една балканска федерация, т. е. за една държавническа форма на балканскитѣ народи, при която тѣ ще влизатъ като части отъ една националность, съ една обща, задължителна за всички външна или вжтрѣшна политика.

Колкото и да сж широки переспективитѣ, давани отъ наивнитѣ професорски аргументи (вижъ статията на Б. Б. въ Списанието на Економ. Дружество бр. 2 (1904), за „новитѣ служби въ федерацията", за „голѣмия просторъ въ общата политика на федерацията, кждѣто и най-истинскитѣ амбиции щѣли да намѣрятъ своето удовлетворение", за „укрѣпването на династиитѣ" и пр.,—тия аргументи не ще бждатъ въ състояние да отвлекатъ нашата буржуазия отъ нейнитѣ реални интереси на момента, които много по-добрѣ се удовлетворяватъ чрѣзъ „завоевателнитѣ амбиции на царственитѣ водители", отколкото чрѣзъ тѣхната роля като „носители на социалнитѣ идеи, които иматъ прѣдъ видъ подигането на народнитѣ маси". Очевидно българскитѣ буржуа по-добрѣ разбиратъ своитѣ интереси и интереситѣ на „царственитѣ си водителитѣ", отколкото тѣхния теоретикъ Б. Б.

И колкото по-безсилна е днесъ българската буржуазия да възприеме идеята за балканската федерация и конфедерация, толкова по-силно орждие ще имаме ний, социалиститѣ, за да разкриваме нейнитѣ хищнически попълзновения въ настояще врѣме. Но не повече! Идеята за балканската федерация, а още повече за конфедерацията, при всичкия лиризмъ за братсвото на народитѣ, съ която се облича, си остава една буржуазна държавническа идея, която ний можемъ да ползуваме като орждие за критика,

но заради която ний не можемъ да се откажемъ отъ своето класово дѣло, въ напрѣдъка на което ний виждаме единствения законъ за едно истинско братство не само между българи, сърби, ромжни, — но и за една дѣйствителна федерация между народитѣ отъ цѣлото земно кжлбо. Нѣщо повече, една истинско демократическа федерация на балканитѣ е немислима безъ натиска на революционния пролетариятъ, интереситѣ на който изискватъ не само едно социално економическо развитие, но едно развитие, което да бжде за въ полза на демокрацията, а не на реакцията. Ето защо носительтъ на онова общечеловѣческо, което се съдържа въ идеята за една балканска федерация, не може да бжде другъ освѣнъ революционния пролетатриятъ; ето защо и за насъ най-прѣкия пжть за реализирането на една демократическа федерация на балканитѣ не може да бжде другъ освѣнъ събуждането революционното пролетарско съзнание въ България, Сърбия, Румжния и пр., и извикването къмъ съзнателенъ класовъ животъ на македонския пролетариятъ [1]).

Ясно е, прочее, защо въ послѣднитѣ манифестации на буржуазнитѣ конфедералисти, социалистическата младежь, пулса на която туптѣше в'едно съ сърдцето на българския пролетариятъ, не се увлече отъ конлирическитѣ излияния за буржуазната конфедерация, не поиска да избѣлѣе както това направиха нѣкои претенциозни социалисти, а се помжчи да използува тоя моментъ, за да фърли малко свѣтлина върху пролетарското разбиране на въпроса. Да, никога и за нищо въ свѣта социалистическата младежь не трѣбва да се отказва отъ своето пролетарско знаме, чрѣзъ което единствено е възможно нашето лично съдѣйствие за културното развитие на нашата страна, за напрѣдъка на цѣлото человѣчество!

Никола Харлаковъ.

---

[1]) Въ една отъ слѣднитѣ книги ще дадемъ статия за економическото развитие на Македония, съ дани за числото на фабрикитѣ и фабричнитѣ работници въ нѣкои области на Европ. Турция. (Б. Р.).

РОЗА.

Стихотворение въ проза.

От К. Тетмайеръ.

Азъ стояхъ на морския брѣгъ, държейки въ ръката си пурпурна роза . . .

Прѣдъ мене се разтилаше море, злато-синьо, виолето-сребърно, тихо, слънчево море, каквото бива прѣзъ слънчевъ день.

Перлитѣ, зюмрудитѣ и трѣвитѣ отъ прибрѣжнитѣ вълни достигаха до нозѣтѣ ми съ еднообразно ритмиченъ плѣсъкъ и тътнежъ, като на арфа, у която звучи една само струна . . .

На небето, ясно и розово-златисто, стоеше огромното, огнено слънце . . . Бѣше пролѣть.

Нѣколко бѣли чайки се виеха надъ водата, разрѣзвайки повърхностьта й съ гърдитѣ си или пъкъ подигайки се нагорѣ: така летятъ пеперудитѣ надъ ливадата.

Въ далечината, къмъ изтокъ се движеше параходъ, като оставяше подирѣ си дълга ивица отъ тъмно-синь димъ и постепено изчезваше отъ очитѣ въ безграничната водна пустиня.

Азъ хвърлихъ розата въ водата.

Вълната избѣга назадъ и я отнесе съ себе си.

Азъ видѣхъ, какъ тя се отдалечаваше — ярко-пурпурова върху бисерната повърхность и по-блѣдна въ морския зюмрудъ.

Но слѣдъ минута, съ възвръщането на вълната, цвѣтецътъ бѣ пакъ до нозѣтѣ ми. Азъ забѣлѣжихъ само, че нѣколко листенца, които течението бѣ откъснало отъ стъблото, приплуваха самички.

И отново вълната се дръпна назадъ и отново отнесе съ себе си розата, но слѣдъ минута, когато вълната се възвърна, тя пакъ бѣ до нозѣтѣ ми.

Само че още повече листенца, откъснати отъ течението, приплуваха самички.

Азъ дълго врѣме стояхъ край морето. Вълната ту се притичаше, ту избѣгваше назадъ, донасяйки всѣки пъть все повече и повече листенца и все по-малка часть отъ розата . . . Най-послѣ отъ нея останаха само шепа листенца, хвърлени въ водата.

И морето ги носѣше къмъ мене отново и отново . . .

Нима не става така и съ сърдцето? . . . Нима то не бива разбито като шепата листенца отъ тази роза? . . .

Прѣв. **Босякъ**.

ФАБРИЧНА ПѢСЕНЬ.

Гърмѣте, ревѣте челичени вий колела,
Безспирно скрѣпцитѣ въртѣте, —
Не искамъ да зная, че тежки сж моитѣ тегла;
Подъ васъ, че слабѣятъ ржцѣтѣ!

—

Ревѣте, скрибуцайте грозно — не искамъ да знамъ...
Азъ виждамъ зората изгрѣва —
Съзирамъ прѣзъ черния облакъ звѣздица съсъ пламъ
Честититѣ дни да вѣстява!...

—

Скрибуцайте грозно... Зората отъ изтокъ се смѣй —
Земята събуди, огрѣя
И всичко започва отъ радость за бждность да пѣй...
Скрибуцайте — азъ ви се смѣя!...

Хр. К. Пуневъ.

РОЗА.

Гологлаво
И дрипаво,
И босичко и блѣдно,
Либаво бѣдняче едно
В' улицата ме прѣсрѣщна.
Изъ кошничка пжпка прѣсна
То извади, па ми каза:
Купѣте, моля, тазъ роза!
Безъ пари, безъ хлѣбъ е мама,
Ние гладни сме и двама...
Господине, ахъ, купѣте,
Бари едничка земѣте! —
Розицата нѣжна купихъ,
Та във чаша дома втопихъ;
И трепетно взирахъ се азъ,
Надъ нея безмълвно гадàхъ
И нещастний, сѣкашъ, образъ
На дѣтето бѣдно гледàхъ.

Ст. Мак.

ДРУГАРИ.

Разказъ отъ В. Вересаевъ.

Василий Михайловичъ стоеше съ чаша чай на отворения прозорецъ. Той спа слѣдъ обѣдъ и току-що стана, — сънливъ, навъсенъ. Лошо спа: прѣзъ цѣлия си сънь той напрѣгнато и тежко мислѣше за нѣщо; сега обаче забрави за какво мислѣше, но нѣщо стѣгаше душата му, завързано стояха два стиха, Богъ знае отъ дѣ дошли въ паметьта му:

Еще работы въ жизни много,
Работы честной и святой . . .

Ръмѣше дъждъ, на зарастналата улица се чернѣеше калния пжть; брезитѣ на противоположната градина нежно се рисуваха въ сивото, дъжделиво небе; нейдѣ крѣщѣха врани.

Василий Михаиловичъ замислено и неподвижно гледаше въ прозореца. Мислѣше той, че вече цѣли двѣ години проживѣ въ Слесарскъ; тѣзи двѣ години отлетѣха страшно бързо, като една недѣля, а между това споменътъ на нищо се не спира: тжжно се нижаха дни слѣдъ дни, — скучни, безсмислени; опротивѣлата служба, безкрайнитѣ разходки изъ стаята, пиянството и тжпата тжга, отъ която нѣма изходъ, която стана негово обикновено състояние... Неужели той цѣлия си животъ тъй ще мине? А между това напрѣдъ вече нищо нѣма. Не трѣбватъ свѣтли радости, разнообразия, щастие; достатъчно е да знаешъ, че живѣешъ за нѣщо, че нѣкому е нужна твоята работа, твоя трудъ...

Задъ прозореца дъжда ръмѣше безъ край; водата съ еднообразенъ шумъ се лѣеше отъ тенекиитѣ въ поставената каца; въ тъмната стая мѣрно удряше махалото.

Отъ улицата нѣкой извика Василия Михайловича. Четирма души въ бѣли фуражки, съ разтворени чадъри, се прибираха на странà прѣзъ пжтя къмъ неговата квартира. Тѣ бѣха акцизнитѣ агенти Зубаренко и Ивановъ, съслужници на Василя Михайловича, докторъ Чуваевъ и Егоровъ, учитель въ прогимназията. Ивановъ високъ и дебелъ човѣкъ, като размахваше пръчка, прѣскачаше напрѣдъ барата и викаше нѣщо на Василия Михайловича. Тѣ отидоха при него.

Василий Михайловичъ стоеше на прозореца, и, намръщенъ, гледаше Иванова. Сега изведнъжъ му стана мила неговата скръбь; той охотно би останалъ само съ нея.

Гоститѣ, слѣдъ като си събуха галошитѣ, влѣзоха въ кжщи.

— Какво е това, господа, че толкова рѣдко ви виждамъ? — каза Василий Михайловичъ, като ги посрѣщна.

— Не е сега въпросъ за това, — лѣниво произнесе докторъ Чуваевъ, като отръсваше водата отъ чадъра. — Вий по-добрѣ кажете: съ чай ще ни напиете ли? Бира ще ни дадете ли?

— Хайде, разбира се, — отвърна Василий Михайловичъ, като взе насмѣшливо-грубия тонъ на Чуваева. — Какво ще правя безъ бира азъ?

Той отиде къмъ кухнята да се разпореди. Когато се върна въ залата, Ивановъ, засмѣнъ и бързо движещъ се изъ стаята, разказваше нѣщо; неговото широко, добродушно лице дишаше съ веселие, но малкитѣ му очи гледаха, както обикновено, жалко и уплашено.

Този Ивановъ съ своята разговорливость спасяваше всички; Василий Михайловичъ не знаеше, какво би правилъ той съ своитѣ гости безъ него; да, впрочемъ, тѣ не биха дошли при него безъ Иванова. Отъ това врѣме, когато всички тѣ, другари по университетъ, неочаквано се срѣщнаха въ Слесарскъ въ ролитѣ на скромни чиновници, между тѣхъ лѣгна нѣщо неискрено и обтѣгнато.

Василий Михайловичъ мълчаливо сѣдна на прозореца.

— Трѣбва да ви кажа, че този пѫть на Сребърнитѣ Езера— е много живописно, — бързо, като че се боеше да закъснѣе нейдѣ, разказваше Ивановъ. — На лѣво Засѣка; отъ дѣсно, задъ рѣката, Зибинскитѣ планини... Единъ само недостатъкъ: петь години вече по тоя пѫть ни единъ дяволъ не е пѫтувалъ. Ето, азъ счетохъ за нужно да запълня тоя недостатъкъ, — прибави той, като се разсмѣ силно и изглеждаше слушателитѣ съ своя изплашенъ погледъ. — Толкова много зайци — просто удивително! — продължаваше той, като се обръщаше къмъ Василий Михайловичъ. — И какви смѣли!..

— Тъй, — лѣниво се намѣси Чуваевъ, никога не билъ въ описванитѣ мѣста: — вървишъ, — на края на пѫтя заякъ; хванешъ го за ухото, пораздрусашъ го и пакъ го пуснешъ.

— Да, да, почти тъй! — засмѣ се Ивановъ. — Вървимъ ний съ хазайката нагорѣ, — на пѫтя два заяка. Тя имъ вика, за да ги изпъди отъ пѫтя...

— А тѣ се обръщатъ: „върви по дяволитѣ! ний сами знаемъ, кога да излѣземъ!" — сериозно довърши Чуваевъ.

Учительтъ Егоровъ се смѣеше често и силно.

— Глупава жена, дяволъ я знае, каква е! — извика той — Отъ какво се обезпокоила тя? Защо се бои отъ зайцитѣ, защото ще я смачкатъ ли, що ли? „Ний сами знаемъ въ какво врѣме да излѣземъ", — славно, вѣрвай Бога!

Той взе да пуши папироса, като продължаваше да се смѣе на остротата на Чуваева.

Въ подобни разговори ще мине цѣлата вечерь, — Василий Михайловичъ знаеше това. Като се събератъ нѣма да мълчатъ я; а нѣма защо да имъ говори повече. У всички погледитѣ сѫ твърдѣ честни, симпатични — и до подробности еднакви; да заговори за нѣщо сериозно, — неговитѣ думи ще се посрѣщнатъ съ скрита

усмивка: всичко, каквото ще каже той, е прочетено отъ всички въ такива и такива добри книжки.

Кухарката внесе самовара и почна да вари чай. Всички насѣдаха около масата.

— А, отворена жена е тази вашата хазайка, — небрѣжно каза Чуваевъ, като рѣжеше лимонъ. — Съ Почекаевъ въ връзки ли е, що ли?

— Д-да, струва ми се,—неохотно продума Ивановъ и замълча.

— Нима? — съ удивление попита Егоровъ, настръхналъ. — Туй кажи! Почекаевъ е,—съ позволение ще кажа, лъготникъ такъвъ!

— А вий що мислите? Той се ползува съ голѣмъ успѣхъ между женитѣ.

— Че той е положително нѣкакъвъ изродъ: малъкъ, съ криви крака, лице като маска!

— Хайде, какъвто и да бжде, — усмихна се Чуваевъ, — а него и сама Авдотия Николаевна добрѣ познава, а не само неговата хазайка.

Василий Михайловичъ стоеше на прозореца и мълчеше. Зубаренко, низъкъ малорусинъ съ тъмни очи, уморено навъсенъ, пушеше папироса слѣдъ папироса и сжщо мълчеше. Останалитѣ гости пияха чай и спокойно се разговаряха, като не забѣлѣзваха настроението на Василий Михайловичъ. Той сѣдна при масата и взе участие въ общия разговоръ.

Пиха чай. Чуваевъ и Василий Михайловичъ разпитваха Егорова за неговитѣ другари-учители. Зубаренко и Ивановъ гледаха на края на масата албумъ; попадна имъ картичката съ Глѣбъ Успѣнски и тѣ мълчаливо и замислено гледаха на неговото страдално, измжчено лице.

— Въобще безъ винтъ не можешъ преживѣ тука, — говорѣше Егоровъ. — Идешъ при нѣкого: „чухте ли, че вчера Петъръ Петровичъ сѣдна безъ шестица на голѣмъ шлемъ?“ Слушашъ като дебелакъ и клатишъ уши. Ей Богу, добрѣ е да се научишъ: можешъ да прѣкарашъ славно цѣла вечерь.

— Намѣрете учитель, азъ сжщо ще се науча, каза Чуваевъ.

— Да, така е! Когото и да попиташъ, — хайде, казватъ, твърдѣ скучно е!

— Въ сѣмейството, въ училището намъ никой никога не ни говори за нашитѣ длъжности, — пристигна отъ края на масата тихия, шептящъ гласъ на Зубаренко. — Не кради, не лъжи, не обиждай другитѣ, не, не... Тоя бѣше морала.

Всички се ослушаха и взеха да внимаватъ.

— Съ тоя моралъ ний мислѣхме спокойно да прѣживѣемъ, както прѣживѣха нашитѣ бащи. И изведнъжъ нде книгата и се обръща къмъ насъ съ нечувано-грамадния въпросъ: тя иска, щото цѣлия животъ да бжде единъ непрѣкжснатъ подвигъ. Но отъ дѣ да се вcase силите за това? Тази книга не можа да даде сили, — тя ги прѣдполагаше за сжществуващи... И ето резултата: тя само ни нарани и ни пусна да се разхождаме по свѣта съ „болна съвѣсть...“

Всички мълчаха и внимателно слушаха; и колко враждебна, плаха недовѣрчивость имаше въ това внимание! Зубаренко като че откри на всички тайната, която тѣ старателно скриваха единъ отъ други. Чуваевъ съ насмѣшка се почеса по тила.

— Василий Михаиловичъ, бира ще ни дадете ли сега?—гръмко запита той.

Зубаренко почървенѣ и млъкна. Изведнъжъ всички нѣкакъ неестествено се оживиха. Василий Михаиловичъ, жадно слушащъ Зубаренка, унило стана и отиде да се разпореди.

Дадоха бира; Чуваевъ напълни чашитѣ. Заговориха за борбата на Бисмарка съ Вилхелма, за изборитѣ въ Англия; но разговорътъ отиваше умърлушено; събесѣдницитѣ избѣгваха да се гледатъ единъ други въ очи.

— Господа, трѣбва да се изпѣе нѣщо! — прѣдложи Егоровъ.

— Все стари, изтъркани пѣсни,—дотегнаха ми! — слабо запротестира Ивановъ.

Чуваевъ го потупа по рамото.

— Нищо, Петъръ Сергѣевичъ! Вий всѣки пѫть на новъ маниеръ ги пѣйте.

— Трѣбва вече да захване нѣкой отъ начало.

Чуваевъ стана и се прозина.

— Начало, — съгласи се той, — какво да ви изпѣя?

— Изпѣйте: „Такъ жизнь молодая," — каза Егоровъ.

Чуваевъ изпи чаша бира, наведе се къмъ стѣната и се искашли, като помълча малко, той запѣ:

Такъ жизнь молодая проходитъ безслѣдно,
А тамъ — тамъ ужъ близко конецъ;
И все какъ посмотришъ, такъ пусто, такъ блѣдно!...

Като че ли съвършено другъ човѣкъ стоеше сега прѣдъ Василия Михайловича: Чуваевъ се изправи, вѣждитѣ му се намръщиха и тѣ добиха скръбенъ изразъ; въ меката полусвѣтлина, отхвърлена отъ абажура на лампата, лицето му се виждаше строго и необикновено.

Чѣмъ вспомнитъ кипучую жизнь молодою,
Любовью ль холодной, любовью ль безстрастной?...

Всички мълчаха. Просто, безъ всѣкакви усилия, пѣсеньта изведнъжъ ги зближи и свърза; всички прѣживѣваха едно и сѫщо, и прѣживѣваха го заедно и добрѣ на всички бѣше... А Чуваевъ пѣеше и съ неудържима тѫга звучеше негова гласъ при послѣднотѣ думи на пѣсеньта:

Застынъ же ты, сердце, и съ жизнью ненастной!...

Нѣколко врѣме възцари мълчание.

— Славно, ей Богу славно! произнесе най-сетнѣ Егоровъ, като потри глава.

— Хайде, господа, сега има нѣщо общо! — каза оживенията Василий Михайловичъ; изведнъжъ нему станаха мили тѣзи гости.— Андрѣй Ивановичъ, за ваше здраве!—обърна се той къмъ Чуваева, гледайки го любовно.

Тѣ се чукнаха и пиха.

Запушалкитѣ тракаха една слѣдъ друга. Изчезна прѣжната неловкость, всички се чувствуваха свободно, бирата развърза гласоветѣ, Чуваевъ запѣваше и останалитѣ започваха. Пѣха: „Ой, въ лузи,“ „Гой, ты, Днѣпръ,“ „Не осенній мелкій дождичекъ...“

Пѣеше и Василъ Михайловичъ. Главата му леко се замая, наоколо всичко прие мекъ, поетически оттенъкъ; тжжно бѣше на душата му. Пакъ си припомни послѣднитѣ двѣ години,—造бездѣятелни, позорни: сърдцето спа, мисъльта се задоволяваше отъ готови отговори и ни единъ пжть не се поразмърда самостоятелно. И по-нататъкъ сжщото ще бжде. А между това той се учи, той нѣкога мислѣше, дирѣше... И всичко за това, че тукъ, дѣто тъй сж нужни хора, само да пиянствува, да бездѣйствува и да съжалява, че нѣма отъ кого да се научи да играе на карти.

Еще работы въ жизни много,
Работы честной и святой...

Бѣше врѣме, когато и той казваше това, и тѣ всички. Тогава бѣше добрѣ да се живѣе, бждащето бѣше свѣтло, мислѣше, че не на праздно сж дадени сили...

А познатитѣ пѣсни звучаха въ уши и будѣха спомени. И на всички останали повѣя прѣдишното врѣме; лицата имъ бѣха замислени и тжжни. Василий Михаиловичъ не се сдържа.

— Ехъ, господа! — викна той съ прѣкжсливъ гласъ.—Хайде да изпѣемъ старата, хубава:

Этихъ чудныхъ ночей
Ужъ немного осталось,
Золотыхъ юныхъ дней
Половина промчалась!...

Да, господа, не половината, а цѣлий изтече!.. Всичко назадъ остана,—и младость, и вѣра, и идеали!...

— Хайде, оставѣте, Василий Михайловичъ! — се усмихна изведнъжъ Чуваевъ. — Какви сж тѣ идеали! Пийте бира: тя съвсѣмъ извѣтрѣ.

Василий Михайловичъ се осѣкна и обори глава на масата.

— Нѣма, какво пъкъ?... У насъ... идеали...

— О, Господи! Хайде, какви сж вашитѣ „идеали“? — попита Чуваевъ съ такава усмивка, че нея би я издържалъ само човѣкъ много и силно вѣрващъ въ себе си.

Василий Михайловичъ печално стана и взе да ходи изъ стаята. Останалитѣ бѣха сжщо недоволни. Чуваевъ се намѣси съвсѣмъ не на врѣме: доста бира бѣше изпита, и сега изчезна прѣжнята

недовѣрчивость; всички искаха да си разкриятъ душитѣ единъ прѣдъ други, да се разкаятъ въ нѣщо, даже, ако щете, да поплачатъ.

— Не, господа! Нима въ нашата душа нѣмаше нѣщо? — каза Егоровъ, като погледа сърдито Чуваева.

Чуваевъ злорадно се усмихна.

— Имаше, Алексѣй Иваничъ,—кой оспорва? Само че всичко вече въ буренъ обрасна... Какво да си спомняме? Всѣки отъ порано знае, че другия ще каже: „Ехъ, господа, — имаше, а сега нѣма... а могло би да има“... И все таки не ще има... Стара е тая история, Алексѣй Ивановичъ, а нашата пошехонска работа сега е да пиемъ бира.

Чуваевъ попадна на точка. Той изчерпа съ двѣ думи това, което събесѣдницитѣ му се канѣха да изразятъ въ дълги рѣчи, за което бѣха готови да плачатъ, макаръ и пияни, но съ искрени и горещи сълзи. И ето сега тѣзи накипѣли сълзи и думи попаднаха тъй да се каже въ пусто мѣсто.

Всички неловко мълчаха. Вѣтърътъ напръска прозореца съ дъждъ, въ спалнята истрака прозореца... Василий Михайловичъ се разхождаше изъ стаята и изглеждаше своитѣ замлъкнали гости. И изведнъжъ той почувствува, какъ всичкитѣ сж нещастни, и главното, какъ сж **еднакво** нещастни, какъ тежко имъ е да понасятъ тази самотна тжга. И нѣщо горещо зашава въ неговото сърдце, и нему се искаше да ги сближи тѣхъ всички, искаше му се да каже: „Господа! Чуваевъ е правъ,—всичко това е така. Но да се лъжемъ единъ други, защо да потискаме въ себе това, което иска да се откжсне навънъ отъ насъ. Вижте, какъ всички ний сме измжчени, какъ тъмно и студено е въ душата! Имаше въ нея искра — защо тя угасна, защо не се разпали? Защо живѣемъ тъй тежко?!...

Но Василий Михайловичъ нищо не каза: той видѣ, че сега неговитѣ думи въ никого нѣма да намѣрятъ откликъ. Чуваевъ ги накара всички да се окопитятъ и всѣки побърза плахо да се замисли въ себе си. Всички бѣха нещастни,—да; но никой отъ тѣхъ не **уважаваше** своята тжга, та и не струваше тя уважение... Ето туй послѣднето съ особена ясность почувствува сега Василий Михайловичъ; да, тжгата имъ е тжга посърнала, бездѣятелна, тя нѣма оправдание; трѣбва да се срамятъ отъ нея, а не да я носятъ въ хората.

И той, и всички други бѣха като че потиснати отъ това съзнание. И още повече чужди, още повече далечни стояха тѣ единъ на другъ...

— А, господа, бира нѣма вече, — каза изведнъжъ Егоровъ.

— Какъ нѣма?—изплашено попита Василий Михайловичъ.— Азъ заповѣдахъ на Матрена една и половина дузина да донесе, а тукъ има всичко десеть бутилки.

Той взе да търси на прозореца, подъ масата, влѣзе въ кухнята и събуди Матрена: указа се, че тя не чула заповѣдьта и донесла само десеть бутилки; да отива сега вече бѣше късно.

— Дяволъ знае, що такова! Ужъ дузина, а то нѣкакви си десеть бутилки! — съ досада каза Василий Михайловичъ. — Хайде, господа, захващайте да изпѣемъ още нѣщо, макаръ и какво да е.

Но никой не запѣ. Всички пакъ млъкнаха. Не тихъ ангелъ прѣхвръкна, а пропълзѣ нѣщо смжтно, тежко, скверно... Въ прозореца гледаше тъмната нощь, дъждътъ тракаше по покрива, отъ кухнята се чуваше хъркането на Матриона... Мълчаливо всички настанаха и взеха да си разотиватъ.

— Ш-тъ, пошехонци минаватъ! — сърдито мърморѣше Чуваевъ, като прѣскачаше огромната бара на двора и като се бранѣше съ чадъра си отъ кучето.

Прѣв.: *Б. Б.*

Социализмъ и земледѣлие.

Отъ **К. Кауцки.**

(Продължение отъ кн. III. Край).

9. Законъ за развитието на земледѣлието.

За днешното общество въ неговата цѣлость нищо не ще се измѣни съ това, че отмѣстването на производственитѣ клонове се простира задъ границата на отдѣлнитѣ държави. Наистина, въ единични страни отъ това може да се разшири областьта на ржчнитѣ култури за смѣтки на областьта на техническо по-високо стоящи механически култури. Но за цѣлото общество, това никакъ нѣма да увеличи търсението продуктитѣ на първитѣ култури тъй, че отношението на еднитѣ култури къмъ другитѣ остава сжщото за всемирното ступанство. Ако въ извѣстни страни разширението на ржчнитѣ култури надминава срѣдното число, то трѣбва тя въ други страни да се намали въ сжщия размѣръ въ полза на културитѣ, които употрѣбяватъ машиненъ трудъ.

Въ Германия култивирането на зеленчуци може само да расте за смѣтка на житното производство, ако германскитѣ доставчици на зърнени храни развиватъ отъ своя страна по-вече житното производство отъ колкото това на зеленчуцитѣ, разбира се винаги при равни други условия. Значи, външната конкуренция съ сьѣстни припаси никакъ не води къмъ едно общо измѣстване на машината съ лопатата, а само къмъ едно прѣмѣстване на тѣхнитѣ области. Това, което тукъ се печели, трѣбва тамъ да се изгуби.

Но даже да нѣмаме прѣдъ видъ цѣлостьта на буржуазното общество, и само една опрѣдѣлена държава, все пакъ ще намѣримъ, че напрѣдъка на тѣзи производствени клонове, които днесъ още употрѣбявятъ прѣимуществено ржченъ трудъ, е ограниченъ въ твърдѣ тѣсни граници. Задокеанската конкуренция е причинила една голѣма промѣна само въ отношението между житно производство и отгледването на добитъкъ. Т. е. въ Германия първото не е спаднало, но не се е увеличило тъй бърже както отгледването на добитъка (свине и рогатъ добитъкъ; овцетѣ спадатъ).

Въ Германия имаше въ:

	1883	1897	1900
Рогатъ добитъкъ	15787000	18491000	18939692
Свини	9206000.	14215000	16807014
Овце	19190000	10867000	9692501

А сега обработени пространства. Въ Германия бѣха заети

въ хиляди хекшари

въ	Житно произв.	Картофи Захарно цвѣкло	Огоптелни растения	Всичко
1878.	15588.	3263	2448	21299
1883.	15724	3600	2405	21729
1893.	15992	3872	2519	22383
1900.	16051	4281	2657	22909
Увеличение отъ 1878 до 1900	463	938	209	1610

А производственитѣ клонове съ прѣимуществено ржчна култура.

	Други освѣнъ горѣказанитѣ растения съ подземни плодове и зеленчуци	Търговски растения	Овощни кжщни градини	Лозя	Всичко
1878	290	418	236	119	1063
1883	343	352	416	120	1231
1893	366	261	473	116	1216
1900	392	188	483	119	1182
Разлика отъ 1878 до 1900	+102	—230	+247	0	+ 119

До като производственитѣ клонове съ прѣимуществено механически трудъ пораснаха съ 1610000 хектара, областьта на клоноветѣ съ прѣимуществено ржченъ трудъ се увеличи само съ 119000 хектара. Безъ съмнѣние благодарение па малочисленостьта, която прѣдставя увеличението процентно по-голѣмо увеличението за всѣки хектаръ, вси пакъ областьта на послѣднитѣ порастна съ около 11%, а тѣзи на първитѣ съ 8%. Но сжщо и това относително увеличение се прѣобръша въ едно спадание, ако си разгледватъ цифритѣ поотблизо.

Единъ отъ показанитѣ къмъ областьта на ржчнитѣ култури клонове (зеленчуци и съ изключение на картофитѣ и захарни цвѣкло) не принадлѣжи само къмъ нея, а отъ части и къмъ културитѣ съ механически трудъ. До колко увеличението отъ 102000 хектара трѣбва да се отнася къмъ единия или другия начинъ на производството, едвамъ може да се разрѣши. Обаче, отъ другитѣ три области, гдѣто днесь още господствува лопатата, едната, лозарството, едвамъ се измѣни, когато втората — отглеждането на търговски растения е изгубила толкова, колкото е спечелила третата — градинарството.

При това голѣмото увеличение на градинитѣ отъ 1878 до 1883 е само едно видимо увеличение, тъй като въ 1878 год. много градини не сѫ били четени (Въ Прусия всичко за 1 сутринъ). Въ 1900 год. се числѣха къмъ градинитѣ и частнитѣ паркови разсадници, нѣщо което по-рано не ставаше.

Но нѣщо по-вече. Областьта на търговскитѣ растения се намалява въ *все по-голѣмъ и по-голѣмъ растящъ размѣръ*, когато увеличаванията на градинитѣ става все повече и повече *бавно,* ако пакъ не обърнемъ внимание на цифритѣ отъ 1878 год. до 1883 поради малката имъ достовѣрность. Измѣнено е пространството на

	Търговскитѣ растения:			*Овощни и кѫщни градини*	
	Всичко	въ годишенъ процентъ		Всичко	въ год. процентъ
1878—1883	—13%	2·6%	1878—1883	+78%	15·6
1883—1893	—20%	2·6%	1883—1893	+14%	1·4
1893—1900	—32%	4·6%	1893—1900	+ 2%	0·3

Значи, увеличението пространството на градинитѣ почти е спрѣло въ послѣднитѣ 7 години, когато пространството на търговскитѣ растения спадна съ голѣма бързина. За това и общото пространство на рѫчната култура спадна (даже ако къмъ него прибавимъ и цѣлата область на растенията съ подземни плодове) и при това съ растяща бързина, отъ 1883 до 1893 съ около 15000 хектара, отъ 1893 до 1900 съ около 24000 хектара. Напрѣдъкътъ на техниката, който направи излишни много търговски растения, и чуждестраната конкуренция бѣха достатъчни за да отнематъ отъ рѫчната култура повече почви, отъ колкото ѝ се прибавя, слѣдствие растящата нужда отъ зеленчуци и цвѣтя, породена отъ увеличаването на индустриалното население.

За да открие триумфалния вървежъ на рѫчната култура, на Давида не остава друго, освѣнъ да напустне Европа и този пѫть, за да се прѣсели въ Китай. И наистина, неговото бѫдаще състояние на земледѣлието не е нищо друго освѣнъ сегашното състояние на китайското и Давидъ не ни дава друго освѣнъ нѣмски прѣводъ на нѣкой китайски агрономъ.

Но да слѣдимъ по-нататъкъ неговата „лопатена фантазия“. Въ областьта на културитѣ съ прѣимуществено рѫченъ трудъ, най-голѣмото увеличение отъ 1878 до 1900 год. показва градинарството. Искуственото и търговско градинарство обаче се причислява къмъ индустриялнитѣ работилници. Ний трѣбва въ тѣхъ лесно да откриемъ — ако я има, тенденцията на замѣстването едрото производство отъ дребното, която въ тази область споредъ Давида, е най-очебиюща. Какво намираме ний обаче?

Числото на *стопанствата* въ искуственото и търговско градинарство е било:

година	ступанства	самостоятел. ступанства безъ помощн.		ступанства съ помощници.		ступанства съ 6 до 200 помощници.		ступ. съ по-вече отъ 200 пом.
		Абсол.	Проц.	Абсол.	Проц.	Абсол.	Проц.	
въ 1882	17699	8042	50,3	7935	49,7	1024	6,9	3
въ 1895	27944	10842	43,8	13926	56,2	2414	9,7	7
увеличение въ проценти	58,0	34,8	—	75,5	—	138,0	—	133,0

Числото на самостоятелнитѣ ступани безъ помощници, спада процентно твърдѣ значително. Въ 1882 тѣ образуваха почти 20% отъ всичкитѣ заети въ градинарпвото, и въ 1892 год. тѣ образуватъ едвамъ 12%. Споредъ Давида, всѣко ступанство, въ което е заетъ по-вече отъ единъ възрастенъ мѫжки работникъ, е едро. Но ако приемемъ за едри само тѣзи ступанства, които иматъ по-вече отъ 5 работника — и въ градинарството тѣ трѣбва да се смѣтатъ за такива — пакъ намираме едно значително увеличение на едрото производство. И даже сѫщински колосални ступанства вече познава градинарството и тѣ тъй сѫщо растатъ; това сѫ стопанствата съ по-вече отъ 200 души. Между тѣхъ има едно съ повече отъ 1000 души, което въ 1882 имаше 1030, въ 1895—1423 работника.

Давидъ значи има винаги несполука, когато провѣри новитѣ си закони съ фактитѣ. Излиза, че тъкмо този роизводсгвенъ клонъ, който е най подходящъ за рѫчна култура и въ който тъзи послѣдната най-много се увеличава, се явява като производственъ клонъ, който е вече обхванатъ отъ централизирующата тенденция на капитала.

Напрѣдъкътъ на едрото производство въ градинарството никакъ не е една случайность. Въ никой другъ клонъ на земледѣлието обектътъ не е до такава голѣма степень единъ *органически*, а *не механически* процесъ и въ никой другъ клонъ машината не играе по малка роль. Ако дребното производство въ земледѣлието дължеше своята жизнеспособность на тѣзи два фактора, трѣбваше и въ градинарството едрото производство да не показва никакъвъ рѣшителенъ напрѣдъкъ. Но ако въпрѣки това, то се развива тъй енергически, това показва само, колко малко играятъ тѣзи два фактора ролята, която Давидъ имъ приписва.

Какво отличава, обаче, градинарството отъ останалото земледѣлие?—Фактътъ че въ градинарството ступанството не е тъй тѣсно свързано съ домакинството. Напротивъ, селското ступанство, прѣдставлява тъзи срѣдновѣковна производствена форма — съединение на домакинството, сѣмейството и производството — на която прѣди всичко то държи своята упоритость и сила да противостои. Селенинътъ произвежда самъ една голѣма часть отъ потрѣбителнитѣ си срѣдства, па даже една голѣма часть отъ срѣдствата за произвеждание — сѣмена, добитъкъ, торъ и т. н. Той е най-малко зависимъ отъ пазаря. Тъзи тѣсна връзка между домакинството и производството е още и причината за това, че при никоя друга производствена форма

домакинството не се ограничава до толкова отъ нуждитѣ на производството, и че вслѣдствие на това, селския домакинъ по-вече отъ всѣки другъ си урежда евентуалния дефицитъ чрѣзъ недостатъчното консумирание. Споменатата вече послѣдна анкета върху швейцарскитѣ селски ступанства казва върху това:

„Не чрѣзъ печалби, а чрѣзъ спестяване селенина намалява дълговетѣ си. . . Нѣма другъ, който при такива сравнителни ниски приходи, да спестява толкова много, колкото селенинътъ. . . Тъзи особеность на селенина, да съгласява своитѣ нужди съ доходитѣ си и по възможность винаги да спести нѣщо не може да се оцѣни економически достатъчно високо. Тя образува основата на економическото благосъстояние на народитѣ“.

Чудни мечтатели сж тѣзи партизани нв селенията! Тѣ градятъ „економическото благосъстояние на народитѣ на недостатъчната консумация и на извънмѣрния трудъ. [1])

Но даже и най скромния селенинъ не може да живѣе съ цвѣтя. Затова въ градинарството трѣбваше да настжпи едно раздѣление на производството отъ домакинството, което при по-нататъшното развитие на раздѣлението на труда направи отъ него единъ особенъ производственъ клонъ.

Щомъ то стигна веднажъ до това и благодарение растението на градоветѣ се създаде единъ по голѣмъ пазарь за потрѣбление на цвѣтята, т. е. производството на цвѣтята става масово, естествено градинарството попадна по необходимость подъ влиянието на капитала и на централизующитѣ му тенденция и вече никакви органически процеси и лопатени култури не можаха нищо да измѣнятъ.

Но колкото по-вече напрѣдва раздѣлението на труда въ земледѣлението, колкото по-вече всѣко земледѣлческо ступанство се ограничава съ нѣколко специалности, толкова по-вече потрѣбителни срѣдства трѣбва да си купи отвънъ за своето домакинство, толкова повече ще се раздѣля въ земледѣлието производството отъ домакинството. Гдѣто това става, гдѣто съвсѣмъ се прѣмахватъ основитѣ на срѣдневѣковното ступанство, гдѣто селенинътъ става чисто, модеренъ стокопроизводитель, тамъ капиталътъ завладява производството, щомъ то стане масово.

---

[1]) За да избѣгнемъ недоразумѣнията, нека отбѣлѣжимъ, че недостатъчната консумация не трѣбва да се схваща въ физиологически смисълъ, като недохранване а въ социаленъ смисълъ, като консумация, която остава назадъ отъ този начинъ на живѣние, който е свойственъ на сътвѣтвующата класа или който се е образувалъ вслѣдствие културното развитие. Креситѣ, които се занимаватъ съ ржченъ трудъ, както и селенитѣ, най напрѣдъ се лишаватъ отъ удовлетворението на културнитѣ нужди, а сетнѣ на храната; при тъй нарѣченитѣ умствени работници става обратното. За това не трѣбва да се мисли, че нищета и недоконсумиране сжществува само тамъ, гдѣто хората не сж сити.

Това се разбира само по себе си отъ всички които сж запознати съ основнитѣ начала на економическата наука. Но все пакъ трѣбва винаги да се повтаря. Между другото, споровете върху „теорията за осиромашаването“ показаха, каква роль играе вулгарно-економическото смѣсване на физическитѣ явления съ общественитѣ при „прѣодоляването“ и „по нататъшното развитие“ или накжсо казано при „ревизията“ на марксизма.

Но тъкмо отъ тъзи страна — чрѣзъ растящето отдѣлване на производството отъ домакинството — дребното производство е най много застрашено, имено въ онѣзи производствени клонове, гдѣто господствува лопатата. Напротивъ тамъ, гдѣто домакинството и производството още дълго врѣме ще бждатъ свързани, въ сжщинското земледѣлие, житното производство и скотовъдството, тамъ машината побѣдоносно си пробива пжть.

И така ако даже първитѣ производствени клонове измѣстватъ вторитѣ и непонятното стане дѣйствителность, ако човѣчеството принебрегне въ земледѣлието всичкия технически напрѣдъкъ и заживѣе само съ цвѣтя, тютюнъ и шпаргелъ, само за да се повърне къмъ лопатата, все пакъ това още никакъ не показва, че бждащето принадлежи на селския „самостоятеленъ ступанинъ".

Че това, що е тъй непонятно, може да се осжществи, за това не ни говори нищо друго, освѣнъ правилото: credo quia absurdum est. Тъкмо поради неговата абсурдность азъ го вѣрвамъ. Теоритическото обоснование на тази непонятность е произволно и разбъркано, и щомъ го сравнимъ съ фактитѣ, излиза тъкмо обратното, а фактитѣ показватъ, че модерната техника си пробива побѣдоносно пжть и въ земледѣлието, и го промѣнява.

Сжщо тъй недопустимо е, че при растяща интензивность на произведенията расте, въ областьта на единъ производственъ клонъ, по силно частьта на ржчния трудъ, отколкото частьта на машинения трудъ. Но може да се заключи, че при напрѣдваще обществено развитие производственитѣ клонове, които сж още малко засѣгнати отъ модерната техника, измѣстватъ другитѣ, вече засѣгнати отъ нея. Това не се отнася за буржуазното общество въ неговата цѣлость, то даже не важи и за голѣмитѣ индустриялни държави, а само за единични високоиндустриялни мѣстности.

Естествено е, че промѣнитѣ въ начина на условията и на потрѣблението на хората ще докаратъ и едни промѣни въ отношенията на различнитѣ клонове на производството, на потрѣбителнитѣ срѣдства. Едно увеличение на градското население, напр., което консумира повече месо отъ селското, докарва едно увеличение на търсенето на месото и значи на производството на месо. Но и тѣзи измѣнения, които не трѣбва да се смѣсватъ съ тия, породени отъ чуждестрания вносъ на потрѣбителни срѣдства, могатъ да докарватъ само относителни, маловажни размѣствания въ отношенията на различнитѣ земледѣлчески производствени клонове, тѣ не могатъ да ограничатъ значително въ една голѣма область, като Европа напр., доминирующата роль на житното производство.

Настжпающето господство на дребното производство въ земледѣлието е съградено отъ Давида на въздуха. Неговата крайна цѣль е една утопия и при това една реакционна утопия. Тя почива върху романтизма на земледѣлието, върху идеализирането на онѣзи днешни производствени форми, които, останали отъ срѣднитѣ вѣкове, най-много сж запазили въ всѣко отношение особеноститѣ на този периодъ.

10. Заключение.

Би могло още много да се каже противъ Давидовата книга — противъ неговото отношение къмъ покровителството на земледѣлческия трудъ, противъ неговитѣ „на високо хвърчащи" „фантазии" за потрѣбителнитѣ кооперации, противъ неговитѣ възгледи, за „повторното свързване на индустрията съ земледѣлието, гдѣто прѣдставленията на Кауцки за земледѣлческото развитие намиратъ най-крайната си заостреность, които, обаче не сѫ нищо друго, освѣнъ едно праздно чисто теоретическо строение" (стр. § 33). Давидъ схваща имено това повторно свързване като съединение въ едно *ступанство* и лесно доказва, че развитието клони все повече къмъ обособяването на чистото земледѣлско производство. Но, подъ повторното съединение на индустрията и земледѣлието азъ разбирамъ тѣхната *економическа* свръзка, не *техниката*, отъ една страна растящето съединение на земледѣлческия и индустриаленъ трудъ въ единъ селски работникъ и, отъ друга, растящата ступанствена зависимость на земледѣлческитѣ производства отъ индустриялнитѣ. Процъвтяването на млѣкарскитѣ кооперации, за които Давидъ не намира достатъчно думи, за да говори, е тоже една отъ формитѣ на моя тъй грозенъ строежъ, който се показва на Давида тъй грозенъ, благодарение на това, че той пакъ смѣсва техническото съ економическото.

Би могло още да се укаже на чудовищностьта на Давидовото прѣдложение, да се сведатъ всичкитѣ производствени клонове, при всичкитѣ степени на тѣхното развитие до единъ и сѫщъ рпоизводственъ типъ: сѣмейството на дребния селянинъ. До като сегашнитѣ „прѣдставления" на Марксизма прѣдставятъ за различнитѣ класове на земледѣлието и различнитѣ степени на развитието, при което то се намира въ разнитѣ страни, най-разнообразнитѣ производсгвени форми и величини, отъ тѣзи на сѣмейството на дребния селенинъ и фамилната кооперация на едрия селенинъ до сдружаванията си по хиляди дупи по типа на Крафтовитѣ организирани латифундии, Давидъ, напротивъ, иска да сведе на всѣкадѣ производството до степеньта на еднаквитѣ селски сѣмейства. Числото на работницитѣ въ земледѣлческото проивводство трѣбва вече не да съотвѣтствува на неговата най-рационална голѣмина, а напротивъ, голѣмината на производството ще трѣбва да се съобразява съ голѣмината на сѣмейството.

Това, което е възможно само въ нови колонии, до като има много свободни почви и гдѣто всички ступанства обематъ сѫщитѣ производствени клонове и сѫ наредени по единъ и сѫщи типъ, могло сѫщо да стане и въ една стара културна страна съ най-различни културни системи. И подобни мислители могатъ да говорятъ прѣзрително за марксическитѣ шаблони.

Най-сетнѣ, би могло още много да се каже и за агитаторското значение на Давидовата програма. Давидъ вѣрва, че ще спечели дребнитѣ селени за *социалистическото* общество най-лесно, като имъ покаже какво славно бѫдаще имъ готви *сегашниятъ* имъ начинъ на

производството, както то работи въ всѣко отношение за тѣхъ. Той иска да ги сближи съ пролетарията, като имъ показва, че по никой начинъ тѣ не сж заплашени съ пропадането въ пролетарията, че тѣхното положение съвсѣмъ не е положението на пролетарията, закованъ къмъ почвата чрѣзъ своята фиктивна собственость.

Селскитѣ работници и полусъстоятели селени, които не произвеждатъ за пазаря, а повече купуватъ отъ пазаря потрѣбителни срѣдства и които живѣятъ, като си продаватъ работната си сила, Давидъ иска да ги сближи съ градския пролетариятъ, като имъ докаже, че тѣхнитѣ интереси се състоятъ не въ подобрението условията на труда, а въ придобиването на по-голѣмо парче земя, въ прѣобръщането имъ на производители на срѣдства за потрѣбление, които живѣятъ отъ продаването на тѣзи потрѣбителни срѣдства и, значи, иматъ интереси тѣ да бждатъ по-скжпи.

Едритѣ и срѣдни селени ще бждатъ спечелени за социализма съ това, че необходимостьта ще ги накара да *раздѣлятъ* земитѣ си съ своитѣ слуги—тъй като това сж слѣдствията отъ Давидовата гледна точка. За насъ е въобще невъзможно, да спечелимъ масово тѣзи слоеве, до като ние стоимъ на почвата на пролетариатската класова борба; но марксическото схващане, споредъ което условията въ едно социалистическо общество ще ги накаратъ да ступанствуватъ кооперативно, задружно съ прѣдишнитѣ имъ слуги, ще трѣбва да имъ се харесва много повече отъ изискването да напускатъ почвата и да сведатъ своето ступанство до степеньта на това на единъ дребенъ селенинъ, тъй като при едно кооперативно ступанство поне не ще има да се опасяватъ за своето благосъстояние. А благосъстоянието на дребния селенинъ тѣ не го познататъ по съчиненията на Давида, а по своитѣ съсѣди. Би трѣбвало да се моли настоятелно Давида да излѣзе да агитира съ тази аграрна програма не въ голѣмитѣ градове, а между господата отъ селскитѣ съюзи. Неговитѣ нужди на селско-агитаторската практика ще му омръзнатъ тогава за винаги.

Значи, положението ни и въ агитаторско отношение не само не ще се подобри отъ новата гледна точка, на която иска Давидъ да постави социалистическото движение, а, напротивъ, ще се влоши. Давидъ очаква, че съ неговитѣ аграрни възгледи ще се успѣе да се откжснатъ селенитѣ отъ юнкерството и съ това да се унищожи феодало-креликална аграрна реакция и да се придобие силата за завземането политическата власть.

Но, ето що пише „Нѣмския Дневникъ“ върху Давидовата книга:

„Рѣшителния моментъ е този, че, споредъ неговото мнѣние, самостоятелното ступанство трѣбва да се води отъ селското сѣмейство, едно колективно ступанство не може да сжществува при земледѣлието Ние можемъ да останемъ *съвършено доволни* отъ това придобитие на научното изслѣдване на земледѣлческия въпросъ отъ страна на социалната демокрация (!). Съ това вече се утвърждава, че социалната демокрация нѣма оржжие, за да води борба по селата съ нѣкаква надѣжда за сполука и че тя трѣбва да се ограничи въ своята агитация само между градскитѣ и индустриални работници и свързанитѣ съ тѣхъ слоеве на населението“

Органътъ на аграрянцитѣ, който сжщо разбира малко отъ селска агитация, остава твърдѣ хладнокръвенъ спрямо позива на Давида и

счита неговитѣ възгледи, като *отказване на социалната демокрация* отъ селската агитация, а не като срѣдство за по-успѣшното ѝ водене.

Всички тѣзи въпроси можаха да се разглеждатъ по-подробно. Но ние трѣбва да се откажемъ отъ това, тъй като нашата критика и безъ това стана твърдѣ дълга.

Но и казаното е достатъчно, за да се разбере характера на книгата и нейното значение. Тя е една съвършена противоположность на социалистическитѣ възгледи, тя обявява за невъзможно социалистическото производство въ земледѣлието. И той се мжчи да докаже това съ въображаемото прѣвъзходство на дребното земледѣлие надъ едрото. Относящитѣ се до това части на книгата сж сравнително найдобритѣ, тѣ издаватъ начетеность и остроумие въ областьта на производствената техника, както и Давидовата слабость, неговото не разбиране економическата наука. Благодарение на това, той смѣта, че критикува едрото производство, когато въ сжщность критикува наемничеството, задоволява се съ нѣколко фрази, за да изкаже смъртната присжда на социалистическото прозиводство въ земледѣлието и съ това му се удава да прокламира закони за развитието на земледѣлието къмъ дребното производство, които теоритически почиватъ на едно невѣроятно смѣшение на понятията и фактически не намиратъ никаква подръжка въ дѣйствителностьта.

И това сж основанията, които трѣбвало да ни каратъ да се поставимъ въ противорѣчие съ сжщностьта на цѣлото наше движение и да съживимъ отново възгледи и прѣдставления, свойствени само въ началото на несмѣлото, на теоритически невѣжото работническо движение, което се намира още подъ умствения гнетъ на еснафщината, възгледи, които вече сж съвършено изчезнали въ него.

Давидъ не се обявява противъ грѣшкитѣ на нѣкоя школа, или даже индивидъ въ социалната демокрация. Той се обявява даже не противъ марксизма, нито противъ скромностьта ми, а противъ самия *социализмъ*, тъй като той го отстранява отъ земледѣлието. Той се мжчи да ни докаже, че социалистическото производство и земледѣлческо производство или накжсо, социализъмъ и земледѣлие сж двѣ несъвмѣстими нѣща, че сжщностьта на това послѣдното изисква частно стопанствуване даже и въ едно социалистическо общество.

Отъ тука и приятелския езикъ, съ който буржуазната преса поздрави неговата книга. Но той е показалъ само, че социализмъ и земледѣлие сж двѣ несъвмѣстими категории въ неговата *мисъль*, че тази е неспособна да излѣзе по отношение къмъ земледѣлието извънъ границитѣ на частната собственость и частно производство, че тя не е въ състояние да схване фактитѣ, които не само правятъ социалистическото производство въ земледѣлието възможно, но и необходимо, като срѣдство, което ще освободи земледѣлческитѣ работници и ще ги постави на една по-висока спепень на сжществуване.

Който е вече призналъ и схваналъ тѣзи факти, малко ще може да го забърка Давидовата книга. Той ще си остане социалистъ сжщо и по отношение на земледѣлието.

Прѣвелъ *А. Сабитаевъ.*

(Край).

Видоизмѣненията на психическото „азъ“.

Психофизиологически очеркъ.

(Продължение отъ кн. III).

Читательтъ прѣмина прѣзъ тази галерия, редена и поддържана отъ хиляди години. Ний не му дадохме никакъвъ водачъ и го оставихме досущъ свободенъ, да се спира прѣдъ тѣзи или онѣзи костюми, които му се харесватъ. Ний не му посочвахме, кои отъ тѣзи костюми сж нови, кои прѣправени, кои скърпени. Така, разходката излѣзе, може би, пó-уморителна, но затуй пъкъ спечели въ естетическо отношение. Да обърнешъ вниманието на зрителя съ бѣлѣжката си, че всички тѣзи разнообразни и тукъ-тамѣ много хубави костюми сж кроени по едни и сжщи теркове и че покриватъ почти еднакви манекини — това значи да убиешъ охотата му, да се скита по прашнитѣ кривулици на галерията и да го накарашъ да се върне слѣдъ десеть крачки. Наистина, като са умори човѣкъ, вниманието му се разсѣйва и насладата отъ гледката не е много голѣма, но ний се постарахме да избѣгнемъ крайната умора, като затулихме много и много кукли, които прѣдставляватъ копие отъ другитѣ, и като посочвахме на новитѣ одѣжди у останалитѣ.

Костюми. Защото всички възгледи за душата, всички нейни атрибути, които ѝ се придаватъ или отниматъ, прѣдполагатъ еднинъ даденъ манекинъ — сжщностьта. Нѣщо повече. Като оставимъ на страна наивнитѣ възгледи на ионийцитѣ, Платона и картезиянцитѣ, които за всѣка почти група отъ психически проявления отдѣлятъ по една специална душа, читательтъ е видѣлъ, че почти всѣкждѣ другадѣ душата има едни и сжщи свойства: — безплътность, недѣлимость, ржководяще начало на живота. И напразно единъ нашъ професоръ казваше нѣкждѣ, че дрѣвнитѣ народи и елинскитѣ философи стоели пò-долу отъ насъ, защото си прѣдставлявали Бога и душата като материални субстанции. Ионийцитѣ, Епикуръ и Демокритъ мислѣха така; но редомъ съ тѣхъ живѣеха елеатитѣ, Ксенофанъ, Платонъ, които не даваха на Бога и душата никаква материална субстанция, и ги поставятъ редомъ и вънъ отъ нея. Почтенниятъ професоръ не мисли друго-яче за духътъ, който не е пò-новъ (— и пò-възвишенъ, споредъ неговата логика) на човѣшката мисъль.

Читательтъ сжщо е забѣлѣзалъ, че на всѣкждѣ почти, и материалисти, и идеалисти и еклетици доказватъ реалното сжществуване на душата съ помощьта на логиката. Ето единъ примѣръ, вземенъ между хилядитѣ. Ний развихме въ общи черти логиката, метафизиката и психологията на Спиноза, които у него сж недѣлими. Слѣдъ

като установява двата безкрайни атрибута (протяжението и мисъльта), които познава интуитивния разумъ и слѣдъ като установява идентичностьта между субстанцията и Бога, Спиноза доказва сѫществуването на послѣдния съ силогизъмъ, станалъ класиченъ. „Ако отричашъ Бога, помисли, ако е възможно, че той не сѫществува. Неговата есенция, значи, нѣма да обхваща сѫществуването? Но това е абсурдно. Слѣдователно, по необходимость той сѫществува.“ Спиноза не живѣеше много слѣдъ схоластицитѣ, но тѣхнитѣ методи и до днесъ не сѫ изчезнали. Всички почти философски системи, — и Кантъ не прави изключение, — при разрѣшаването на общитѣ идеи правятъ една основна грѣшка: тѣ дирятъ доказателствата си въ логиката. Логиката до сега никога нищо не е доказала. Доказателството се дири въ факта, или да стѫпимъ на подобна почва съ логиката — въ опита. Опитътъ *доказва*, а логиката само *обяснява*. Но обяснява се само сѫществующето. Ето единъ примѣръ, дѣто тази мисъль изпъква пó-релйефно. Въ врѣмето на френския астрономъ Лйоверйе (Leverrier), изчисленията и наблюденията прѣдвиждали скорошното появяване на една комета въ извѣстна точка на небето. Въпрѣки очакванията, кометата не се явява. Leverrier прави тогазъ слѣднйото логическо разсѫждение. Ако изчисленията, правени при сегашния комплексъ на слънчевата система сѫ вѣрни и ако закона за гравидацията има сила и за гоститѣ на нашата система, то трѣбва да се допусне сѫществуването на нѣкое тѣло, което съ привлекателната си сила е нарушило пѫтя на кометата. Туй тѣло не е друга комета, защото наблюденията и изчисленията не показвтъ таквазъ. Тò не е и звѣзда, защото това обстоятелство е вземено прѣдъ очи при пó-раннитѣ изчисления. Значи, тó е планета, вънъ отъ познатитѣ до сега. Силогизмътъ е свършенъ, но той нищо не доказва. Тогазъ крайната точка на силогизма се прѣобръща на хипотеза и разсѫждението продължава, като се прибавя къмъ прѣдсилкитѣ. Ний отбѣлѣзваме това закъсняване на кометата, ний виждаме онова видоизмѣнение на нейния пѫть и на положението ѝ. Прѣдполаганата планета, значи, е упражнила това и това влияние и трѣбва да има тази и тази величина. Слѣдователно, хипотетичната планета въ този моментъ трѣбва да се намира въ дадена точка на небето. Логиката, подпомогната отъ математиката (дѣло на опита), показва въ дадения случай пѫтя на истината, но не е доказала още нищо. Остава да се провѣри заключението. И Leverrier насочва телескопа си и дири планетата, що му е показала логиката. Той я намира — Нептунъ заема мѣсто между нашитѣ планети съсѣди. Логиката, въ дадения случай, съвпадна съ опита, който единичъкъ, впрочемъ, даде доказателство. Защото при тази сѫщата строга логика, явлението (неявяването на кометата) можеше да има сѫщия характеръ, ако въ слънчевата система имаше двѣ или повече непознати планети, разположени по извѣстенъ начинъ и дѣйствующи така или инакъ на кометата; ако кометата се бѣ разрушила прѣди да влѣзе въ нашата система; ако пò-рано нѣкоя и друга звѣздна система я бѣше отклонила отъ пѫтя ѝ и т. н. Въ такъвъ случай

логиката на Leverrier нѣмаше абсолютно нищо да докаже. А въ случая, тя обясни явлението — и нищо повече; доказа го зрителното сѣтиво чрѣзъ телескопа, т. е. опита.

Таквазъ е ролята на логиката — да обяснява фактитѣ и явленията, но не и да ги доказва. Но тази истина и до сега не е достигнала до много катедри по философията.

Да се върнемъ къмъ душата. Оставяме на страна всички стари и нови учения за душата, които се постарахме да изложимъ пó-горѣ. Видѣхме произхожденнето, атрибутитѣ и ролята, които ѝ придаватъ отъ стари дни до Хекеля. Погледнати отъ абстрактно гледище, всички възгледи се свеждатъ къмъ формулитѣ: — душата е феноменъ; душата е субстанция (безразлично материялна или духовна); душата е функция.

Ний се придържаме къмъ възгледа, че „душа" въ какъвто смисълъ и да се разбира тя, нѣма никакво реално сжществувание, щомъ поискатъ да ѝ дадатъ нѣкакви атрибути и нѣкаква роля. Душата не е феноменъ, защото всѣки феноменъ е свързанъ съ нѣщо опрѣдѣляюще го и при туй съставлява извѣстна самостоятелность, която може да се абстрахира. Душата не е и функция.

Ний просто отхвърляме този многогрѣшенъ терминъ и го замѣстваме съ неговия идентнченъ —, не идентиченъ, за да не дадемъ нова бърканица на понятието, а — синонименъ терминъ: „психическо азъ." Психическо „азъ" и „душа" трѣбва да се употрѣбяватъ като синоними. Има психическо „азъ", както има и физическо „азъ." Послѣднийото, равносилно съ човѣшки организмъ, се заражда, развива се и изчезва, като таквозъ, и е съставено отъ много съставни елементи, всѣки отъ който може да се изслѣдва и изучва отдѣлно. Неорганическитѣ химически елементи се изучватъ отъ химика и физика; организованата клѣтка се изслѣдва отъ биолока; тъканьта се наблюдава отъ хистолога и анатома; системата въ своята дѣятелность дава работа на физиолога и патолога. Психическото „азъ" сжщо има своето начало и край и сжщо се разпада на много съставни части, които могатъ да се изучватъ поотдѣлно, независимо отъ другитѣ. Ако е необходимо да се даде нѣкакъвъ етикетъ на психическото „азъ", ний бихме приели възгледа на Рибо, че *психологическото „азъ" е еволюция*. „Личностьта (физич. и психич. „азъ", слѣти въ едно) не е феноменъ, а еволюция. Въ нормално състояние, личностьта е до възможность съвършена психо-физиологическа координация, която се крѣпи въпрѣки непрѣстаннитѣ промѣни и прѣходнитѣ инкординации."

Това не е дефиниция, а е просто едно констатиране на извѣстно явление или пó-добрѣ, намиране общата нишка, около която се въртатъ много явления. И хубавото е, че тука не се отдѣлятъ двѣтѣ „азъ." Разбира се, концепцията на Рибо не е много удовлетворителна за оногози, който иска да знае, собствено какво е и какви качества има психическото „азъ"; но тя нѣма и тази претенция, защото това е просто прилагане на единъ всеобщъ законъ къмъ по-частно явление. „Личностьта е еволюция" е равносилно съ

„личностьта еволюира“ — нищо повече, нищо пò-малко. Както материалния миръ и планетния свѣтъ сѫ еволюции, както органическия свѣтъ еволюира, тъй и психическото „азъ“ е еволюция. Когато въ органическия свѣтъ, напр. при фагоцитозата, ни кажатъ, че сѫществува едно частно приложение на нютоновия законъ за гравидацията (въ примѣра — химнотаксисъ), ний никакъ не се чудимъ. Но официялнитѣ психолози дохождатъ въ ужасъ, когато имъ кажатъ, че психическото „азъ“ е единъ частенъ случай отъ Демокритовото „всичко тече“...

А то тече. И заедно съ еволюцията си се подчинява на общитѣ закони — раждане, развиване, смърть. Всичко, което тече, се измѣнява и никога не стои на едно мѣсто и съ едни качества. И туй именно убиване на „вѣчния принципъ“, на „не мѣнимата душа“ е ужасното за психолозитѣ. Туй не имъ бърка, разбира се, да изучватъ извѣстна психическа особеность, напр. волята, въ нейното развитие отъ пеленачето до зрѣлата възрасть. Щомъ се измѣнява, тя не е вѣчна.

Впрочемъ, днесъ повечето отъ психолозитѣ не отричатъ развитието и усъвършенствуването на различнитѣ психически особености, вземени по отдѣлно. За тѣхъ е скѫпа онази неизвѣстна величина, която наричатъ собствено душа и която стояла надъ всички психически проявления и ги регулирала.*) И трѣбва човѣкъ да види, какъ се измѫчватъ днешнитѣ психолози за да спасятъ скѫпото имъ единство и независимость на душата. Подъ натиска на науката и опита едно по друго рухнаха атрибутитѣ на душата: недѣлимость, тождество, самостоятелность. По всички линии спиритуализма прави сé по-нови и по-значителни концепции на материализма и подъ най-разнообразни еклектически имена се още се сили да запази позицитѣ си. Сега вече нѣма идея, нѣма субстанция—мисъль, нѣма категориченъ императивъ, нѣма воля, елементъ, който управлява тѣлесния и духовенъ животъ. Сега у човѣка се извършватъ два вида дѣятелности: физиологически и психически. Материялиститѣ искатъ да приближатъ двѣтѣ въ по-тѣсни връзки. Про-

*) Вж. за днешнитѣ възгледи върху душата послѣднитѣ лекции отъ прѣкрасно прѣведената подъ редакцията на проф. Кръстевъ книга на проф. Челпановъ „Мозъкъ и Душа“. издадена отъ Синода. Тази книга има като подзаглавие „Критика на материализма.“ За опитния читатель тя не дава нищо ново, което да поколебае материализма, но за новоначинающия тя съдържа богатъ запасъ въ фактическо отношение. Читательтъ, който нѣма да се задоволи съ тази само книга, а ще потърси и пó-нагадѣ да разшири философскитѣ си и психологически знания, нѣма да изгуби много, ако дори досущъ се проникне отъ възгледитѣ на автора противъ материялизма. А оня, който види въ тази книга послѣдната дума на мѫдростьта, сигурно не ще може да манипулира съ фактитѣ дори толкозъ срѫчно, колкото авторътъ и материализмътъ нѣма да падне отъ неговитѣ стрѣли.. Едно, което е най-несъмнѣно, това е, че Св. Синодъ на българската черква, както и психо-философията на християнството има много нѣщо да изгубятъ отъ четенето на тази книга. Ахъ, колко би било хубаво, ако можеха всички служители на българската черква да четатъ и разбиратъ тази книга! Тогавъ Св. Синодъ би заслужилъ десеторната наша благодарность за тъй разкошното му и толкозъ евтино издание.

тивницитѣ имъ искатъ да запазятъ тѣхната автономность — пълна независимость дори, както прави Вундъ, който казва, че между физиологическото и психическото сѫществува пропасть, която никога нѣма да се прѣброди отъ човѣшкото знание. Ний познаваме много таквизъ пророчески сентенции, които въ историята на науката се съобщаватъ сега като куриози отъ гордостьта на човѣшкия духъ. Че физиологическото не е това, което е психическото—никой не отрича, както на никой физиологъ нѣма да доде странната мисъль да идентифицира механическото координирано движение при хода съ храносмилането. Но въ основата на двѣтѣ тия физиологически функции лѣжи дѣятелностьта на нервната материя—автоматично рефлекторна въ единия случай, вегетативно-рефлекторна въ другня.

И борбата не се води около въпроса за различието между *проявленията* на физическото и психическото „азъ". А работата е тамъ, дали между тѣзи „азъ" трѣбва да се признае непроходимата пропасть на Вунда, отъ една страна, и отъ друга — дали като се вадятъ физиологочèскитѣ функции отъ нервната система, психическитѣ проявления трѣбва да се освободятъ отъ суверенитета на сѫщата тази тъкань и да се подложатъ на заповѣдитѣ на една неизвѣстна и неопрѣдѣлима сѫщность-душата. Сетнѣ, дали тази сѫщность има тѣзи атрибути (нематериалность, недѣлимость, самостоятелность) т. е. дали тя сѫществува като отдѣленъ принципъ — законъ дори, ако искате.

Днешната гносология на науката е субективистическо-сензуалистическа. Разбира се, това е въ относителенъ смисълъ, защото нейниятъ сензуализъмъ не е онзи метефизически принципъ на Хобса, нито пъкъ субективизмътъ ѝ е абсолютното Шопенхауерово „свѣта е моето прѣдставление".

Свѣтътъ е моето прѣдставление, което—трѣбва да се прибави—се формира отъ моитѣ сензации. Да. Но прѣди човѣкътъ да бѫде едно „психическо „азъ", на което служатъ органитѣ", той е единъ организъмъ, който опрѣдѣля психическото „азъ". Сравнителната биология всѣка минута подчертава това. Ако азъ нѣмахъ ретина, за мене нѣмаше да сѫществува формата, цвѣта и свѣтлината. Физиологътъ не отрича това, но той знае отъ сравнителната анатомия и отъ ембриологията разнитѣ стадии на органа, който обусловва зрителното сѣтито и слѣдъ туй прѣдставленията върху цвѣта и пр. И за туй той не обръща на опъки истината „прѣдметъ — сензация—прѣдставление", а просто я констатира и прѣдполага относителностьта на нашитѣ понятия. Азъ имамъ много основания да прѣдполагамъ, че моитѣ прѣдставления не отговарятъ по форма и качества на прѣдметитѣ които сѫ вънъ отъ мене. Но какво отъ това? Азъ може би нѣмамъ абсолютно никакво понятие за нѣща и качества, които може би сѫществуватъ. Но, пакъ, какво отъ това? Това сѫ хипотези—истини, ако искате. Но тѣзи истини никакъ не ми доказватъ, че азъ съмъ детерминирующата сѫщность на сѫществующето. Ученията просто зарегистрира тѣзи истини за релатив-

ностьта — и толкозъ. Вчера азъ не познавахъ рентгеновитѣ лѫчи— и тѣ не сѫществуваха за мене и никой философъ не можеше да ми докаже, че свѣтлината минава прѣзъ дървото и мускулитѣ. Днесъ азъ стоя прѣдъ актинографическата машина, виждамъ движението на сърдцето и кухинитѣ на охтичавия бѣлъ дробъ — и тѣзи лѫчи сѫществуватъ. Бѣше ли въ моето прѣдставление идеята за феерично— хубавитѣ зумрудни лѫчи, които пробиватъ гѫрдитѣ на този човѣкъ прѣди да бѣше направена круксовата търба и прѣди Рйонтгенъ да бѣ ги открилъ?

Но да се върнемъ къмъ автономията на психическото „азъ“. За материялиста нѣма никакво значение дали това „азъ“ е въ функционално отношение съ физическото, или то е паралелно съ него; дали тò му въздѣйствува или пъкъ физическото се подчинява на него; дали връзката между тѣхъ е субстанциялна или динамическа. За него е важно, че и субстанциялисти, и монисти (материялистически и спиритуалистически), и дуалисти, и емпирици, и динамици и разни още школи, които поставятъ старото „нео“ прѣдъ името си — всички сѫ съгласни върху една точка: да противопоставятъ на материята реалното сѫществуване на *една* сѫщность, която е вънъ отъ материята. Всички тѣзи школи разсѫждаватъ за душата, като приета реалность, и раздѣлятъ се помежду си, чакъ когато се разправятъ за своиствата и ролята ѝ. Нейната недѣлимость, разбира се, допускатъ всички.

Миль сравнява душата на онова едно цѣло, което прѣдставлява нишката въ огърлицата. Безъ нишката има маниста, т. е. отдѣлни психически своиства, но не и огърлица, т. е. индивидуалность. *Спенсеръ* нарича душа онова цѣло, което при всички измѣнения на организма, на прѣдставленията и идеитѣ си остава немѣнимо и свързва отдѣлнитѣ тѣлесни и духовни функции. За *Паулзена* и *Вунда* душата е оная немеханическа съвокупность на отдѣлнитѣ духовни състояния, свързани въ единство по непознатъ намъ начинъ. Освѣнъ това, тя е непрѣривно смѣняюща се връзка на процеси.

Едни отъ паралелиститѣ признаватъ пълната независимость и невъздѣйствие между физиологическото и психическото, както сѫ независими помежду си двѣ паралелни линии. Други поставятъ тѣзи двѣ начала въ функционална зависимость, макаръ и независими, както това е между *а* и *ъ* въ уравнението а = ф (ъ). И пр. и пр.

На всѣкѫдѣ *единство.*

Основното своиство на единството е недѣлимостьта, както и непроницаемостьта. Читательтъ знае, какво ще каже послѣдната дума. Въ едно и сѫщо врѣме двѣ нѣща не могатъ да заематъ едно и сѫщо мѣсто. Впрочемъ, тука субективисти и спиритуалисти отведнажъ забѣлѣжватъ, че врѣме и пространство сѫ дѣло на нашия субектъ, а досущъ не обективни реалности. Може. Но тѣ не могатъ по никой начинъ да докажатъ, че нѣкой фактъ (въ най-широкия смисълъ на думата) е възможенъ безъ врѣме и че нѣщо може да се намира вънъ отъ пространството. За насъ това относително констатиране е достатъчно.

Душата е единство. Да видимъ какво казватъ опита и наблюдението.

Ние нѣма да говоримъ за всѣкидневни факти изъ живота, които могатъ да накаратъ човѣка да се замисли върху единството и недѣлимостьта на душата. Нима моето „азъ“ сега е сѫщото, каквото бѣше прѣзъ моето дѣтинство, прѣзъ моето юношество? Азъ ходя, говоря, мисля и съобразявамъ въ едно и сѫщо врѣме. Пиянистътъ изпълнява едноврѣменно съ дѣсната си рѫка ноти при ключа *соль*, а съ лѣвата — при ключа *фа*,

Ние ще се ограничимъ съ фактитѣ, които нагледно показватъ разпадането на психическото „азъ.“ Науката, подпомогната отъ хипнотизма и психопатологията, познава три вида видоизмѣнения на психическото „азъ“: 1) Раздвояване, 2) Замѣстване и 3) Промѣняване.

Раздвояването на психическото „азъ“ се характеризира съ това, че личностьта при извѣстни условия и прѣзъ извѣстно врѣме прѣживява два или повече живота повече или по-малко различни и противоположни единъ на другъ. Днешното „азъ“ не е онова, което сме наблюдавали вчера. Най-обикновенъ примѣръ за това прѣдставлявать дѣвицата и юношата, когато прѣминаватъ своята деликатна и критическа фаза. Дѣвицата, която до вчера играеше на кукли, когато се събираше и развличаше безразлично съ момчета или момичета, когато бѣше пасивно и срѣдно сѫщество, когато цѣлиятъ свѣтъ и всички свѣтовни загадки се свеждаха къмъ невинното удовлетворение на това, което продиктува моментътъ, когато чиновникътъ, който живѣе насрѣща, бѣше просто „бате Иванъ,“—познавате ли вий сѫщата тази дѣвица днесъ, слѣдъ сублимната физиологическа пертурбация, когато роклята до колѣнѣ е вече срамота да се носи, когато играта на кукли е вече тъй смѣшна и недостойна за нея, когато „тия момчета“ ставатъ толкозъ лошави, когато мъмренето на мама е тъй чувствително, когато засѣдяването въ кѫта прѣзъ вечерния здрачъ е тъй приятно, когато свѣтътъ приема досущъ друга окраска и удоволствията иматъ другъ характеръ, когато „бай Иванъ“ се прѣобръща моментално въ „господинъ Поповъ“...?

Другъ примѣръ за раздвояване ни дава хипнотизма. На хипнотизираното лице едната рѫка (напр. дѣсната) слагатъ въ положението на юмрукъ, а другата свиватъ така, като че ли праща въздушна цѣлувка. Отведнажъ двѣтѣ половини на тѣлото взиматъ различно положение: дѣсната рѫка взима положително положение, дѣсния кракъ стѫпва силно напрѣдъ, дѣсния жгълъ на устата енергично се свива надолу, дѣсната вѣжда се набръчква и силно се свива, изобщо дѣсната страна на лицето явно показва рѣшителность и готовность за защита; тъкмо противоположна картина прѣдставлява лѣвата страна: лѣвата рѫка грациозно се извива и се приближава до устата, лѣвата страна на устата окрѫглено се вдига на горѣ, цѣлата лѣва половина на лицето изразява блаженство и миловолство. Въ нѣкои случаи се е наблюдавало поблѣдняване на дѣсната страна на лицето и леко поруменяване на лѣвата.

Но най-невѣроятни и невъзможни отъ гледището на интегралностьта на психическото „азъ" ни прѣдлагатъ патологическитѣ факти, добрѣ и старателно провѣрени отъ добросъвѣстни учени. Ний ще приведемъ нѣколко случаи отъ тѣзи раздвоявания на психиката.

Първиятъ въ хронологически редъ, познатъ случай въ литературата, е тъй нарѣчената „американка на Макъ Нишъ (Mac-Nish)", по името на медикътъ, който е изложилъ това наблюдение и се е помжчилъ да го обясни. Случаятъ е наблюдаванъ въ 1816 год. отъ американцитѣ Mitchell и Nott, а пó-сетнѣ е цитиранъ отъ мнозина автори. Една възпитана и образована млада госпожа заспива дълбокъ сънь, който се продължава нѣколко часа отъ обикновеното. Като се събужда, тя забравя всичко, което знаела до тогазъ — и нѣщата, и думитѣ. Започватъ да я учатъ да говори, да чете, да пише, да познава нѣщата и лицата. Тя бърже напрѣдва въ обучението си. Слѣдъ нѣколко мѣсеца, тя пакъ заспива дългъ и дълбокъ сънь. Като се събужда, намира се точно въ положението, въ което е била прѣди първия сънь, но тя не помни абсолютно нищо отъ онова, което се е случило между двата съня, т. е. въ *старото* си състояние тя не помни нищо отъ *новото*, и наопъки. Въ продължение на четире години, нейното психическо „азъ" периодически приема ту *старото*, ту *новото* състояние, напълно независими едно отъ друго. Когато се намира въ *старото* състояние, тя знае всичко до първия си сънь и има единъ много хубавъ почеркъ. Въ *новото*, тя знае само това, което е научила прѣзъ подобнитѣ състояния отъ пó-рано и има лошъ, неупражненъ, дѣтски почеркъ. Нѣма никакво съмнѣние, че между двѣтѣ състояния сжществува абсолютна независимость и пълно различие. Едната, недѣлима душа има двѣ неприлични едно на друго лица.

Рибо привежда нѣколко подобни случаи.

Една жена отъ усилена работа пада въ силна хистерическа атака, слѣдъ която изгубва голѣма часть отъ споменитѣ си. По-рано е била учителка, а сега не знае защо служи писалката или моливътъ. Слѣдъ нѣколко седмици тя се връща въ нормалното си състояние. — Друга жена шѣла да се удави въ една рѣка. Като се свѣстила, изгубила вкусътъ, обонянието и слухътъ. Психиката ѝ прѣдставлява пълна tabula rasa и ближнитѣ ѝ трѣбвало да я учатъ като дѣте. Слѣдъ една година нѣщо тя прѣтърпява една атака и се събужда въ първото си положение, като забравя всичко случило се прѣзъ второто.

Prof. Sharpay разправя историята на една млада жена, която проспала въ летаргия прѣзъ цѣли два мѣсеци. Като се събужда отъ този дългъ сънь, тя забравя почти всичко и трѣбвало отново да я учатъ. Слѣдъ дълги усилия, близкитѣ ѝ сполучватъ да я възпитатъ достатъчно, но тя никога не била пó-първата личность. Слѣдъ дълги години тя си оставала сѐ тази жена слѣдъ летаргията, отдѣлна и различна отъ пó-първата.

Още пò-разграничени и почти невѣроятни се явяватъ слѣднитѣ нѣколко случаи.

У една мома, която още отъ дѣтинството показва хистерически кризи, се развива едно странно раздвояване на психическото „азъ", двѣтѣ състояния на което по думитѣ на наблюдателя (Dufay) сж „разграничени по най-рѣзъкъ начинъ." Прѣзъ една отъ хистер. кризи, момичето пада въ вода и отъ тогазъ се появяватъ двѣтѣ състояния едно слѣдъ друго. Въ едното отъ състоянията си (нормално, т. е. прѣди падането въ водата), г-ца R. е крайно кжсогледа и носи очила. Досущъ неочаквано, главата ѝ се отпуска на гжрдитѣ и R. спи прѣзъ нѣколко секунди, подиръ което се събужда въ досущъ друго състояние. Ако шие нѣщо, тя продължава да шие, но моментално сваля очилата си и дори избѣгва силната свѣтлина и вдява иглата си въ сѣнка подъ масата. Тя продължава разговора си и непосвѣтения не може дори да забѣлѣжи никаква промѣна, защото въ *второто* свое състояние, тя помни и знае всичко отъ цѣлия си животъ, тогазъ когато прѣзъ *първия* (нормалния) тя знае само това, което е било прѣди първия припадъкъ и прѣзъ анологичнитѣ периоди слѣдъ него, но не и своето второ състояние. Прѣзъ второто си състояние тя е пó-интелигентна, отъ колкото прѣзъ първото. R. съзнава тази си двойственость и говори за своето ново състояние въ трето лице — „другата", и за нормалното — „дивото момиче." „Другата" знае и себе си и „дивото момиче"; послѣдното познава само себе си, не и „другата."

Слѣдниятъ случай, наблюдаванъ отъ 1858 до 1887 год. отъ Азаги, е прочутата въ литературата Фелида. Припадкитѣ започватъ на 15 годишна възрасть и въ началото се продължаватъ 1—2 часа и се явяватъ прѣзъ 5—6 деня или пò-рѣдко. Въ началото припадкитѣ иматъ характеръ на хипнотически сънь, къмъ който пó-сетнѣ се прибавятъ и конвулсии. Тя е умна и образована за своето общ. положение (шивачка), но характерътъ ѝ е печаленъ, дори лошъ; тя говори малко и е винаги сериозна, има силна и твърда воля и е прилежна въ работата си. Тя постоянно се мжчи отъ безбройни болки, особено въ главата, които ѝ вджхватъ сериозни опасения. Кризата настжпва, соньтъ се продължава 2—3 минути и Фелида се събужда въ *новото* си състояние. Тя вече не е първата. Подига си главата, усмихва се, физиономията ѝ, тжжна и мълчалива до тогазъ, се освятлява отъ доволство и радость, разговорътъ ѝ е бързъ, веселъ, походката ѝ е жива и подвижна, а не отпусната, като пó-рано. Тя върши всичко въ кжщи съ пѣсень на уста и никога не се оплаква отъ нѣкакви болки. Характерътъ ѝ е досущъ промѣненъ, въображението ѝ е пó-развито; пó-рано тжжна и индиферентна къмъ всичко, сега е весела и чувствителна до раздразнителность. Въ туй *ново* състояние, тя знае цѣлия си животъ безъ прѣкжсване, както и прѣдния случай. Прѣзъ туй врѣме Фелида нѣма никаква ненормална идея, никакво нарушение на логическото мислене, никаква халюцинация: тя е друга — и нищо повече. Дори Азаги забѣлѣзва, че прѣзъ туй *второ* състояние, нейнитѣ умствени способности сж пò-развити и пó-пълни. Прѣзъ нормалното, или *първото* състояние Фелида не познава никакъ *новата* Фелида и си спомнюва само

фактитѣ до първата криза и анологичнитѣ фази слѣдъ нея, но не и онѣзи прѣзъ вторитѣ. До дѣ отива това забравяне, показва слѣдния епизодъ отъ живота ѝ. Намирайки се въ *второто* си състояние, тя става трудна отъ своя годеникъ. Туй обстоятелство не я безпокои никакъ и дори казва работата на една приятелка и на лѣкарь. Обикновено нѣщо. Скоро тя се връща въ нормалното си състояние и е въ отчаяние отъ болкитѣ и неприятноститѣ на болѣстьта, причинитѣ на които тя абсолютно не знае. Оплаква се, съ сълзи на очи, на доктора, че „болѣстьта ѝ се усилва, че коремътъ ѝ расте, че зарань ѝ се повръща" — цѣлна картина на положението ѝ. Лѣкарьтъ не ѝ казва работа-та, но приятелката ѝ трусва, че тя играе на въже и че е трудна. Това откритие ѝ произвежда таквозъ силно впечатление, щото припада въ силни конвулсии. Обстоятелство отъ такъвъ интименъ характеръ на *новата* Фелида е досущъ неизвѣстно на *първата* Фелида. Подобенъ е и слѣдния случай. Фелида се намира въ второто си състояние и се научва или мисли, че мжжъ ѝ има еди коя си любовница. Тя се отчайва, прави домашни сцени и най-сетнѣ се опитва да се обѣси. Случайно пада нѣкакъвъ моделъ, затичватъ се домашнитѣ ѝ и я спасяватъ. Тя се свѣстява пакъ въ сжщото си състояние — и, значи, всичко знае. Слѣдъ два деня тя разказва, че би била „щастлива, ако се свѣстѣхъ въ кризата си (така тя винаги нарича другото си състояние, каквото и да било то, въ случая — първото, нормалното); тогазъ поне нѣмаше да зная нещастието си." И тя наистина не го знае прѣзъ *първото* си състояние, защото, бидѣйки въ него, тя срѣща подозрѣната любовница на мжжа си и я обсипва съ обикновенитѣ приличия. Веднажъ се връща въ кола отъ погребението на една позната; въ колата неочаквано заспива нѣколко секунти и се събужда въ нормалното си състояние; тя се чуди, че се намира въ трауръ и въ траурна кола между тѣзи хора, които хвалятъ качествата на нѣкаква умрѣла дама, името на която не ѝ е познато: — тя се била запознала съ нея, когато била въ *второто* си състояние. — Прѣзъ първитѣ нѣколко години *второто* състояние заема едва една десетя отъ живота ѝ; по-сетнѣ тò се явява сé пó-често и се продължава сé пó-дълго, тъй щото и двѣтѣ състояния се изравняватъ по продължителность, а още пò-сетнѣ то (второто състояние) става сé пò-дълго и пò-дълго и изпълва почти цѣлото ѝ сжществуване. Въ течение на тридесеть години Фелида прѣминава отъ едно въ друго състояние характерътъ на които си остава сé сжщия: прѣзъ *първото* (нормалното, което къмъ края на наблюдението едва се появява сегизъ-тогизъ за много малко врѣме) тя е тжжна, непоносима за околнитѣ и помни само живота си отъ аналогичнитѣ фрази; прѣзъ *второто* тя е весела, привѣтлива и помни цѣлия си животъ. Освѣнъ тѣзи двѣ положения къмъ края се явява още едно — *трето* състояние, което прилича на криза отъ безумие. Фелида е въ *второто* си състояние, изпитва нѣкоя много силна емоция, припада ѝ, и, намѣсто да се събуди въ *първото*, появява се особено умствено състояние. Тя едва познава мжжа си, и само него, никого другиго; има мжчителни и

ужасни слуховни и зрителни халюцинации. Тя е като луда. Туй състояние се продължава 2—3 часа, припада ѝ, и тя се събужда пакъ въ *второто* си състояние. Туй *трето* състояние се повтаря всѣки 3 или 4 мѣсеци и винаги въ врѣме на второто състояние.

Сѫщия авторъ публикува още единъ подобенъ случай, дѣто болния изгубва почти всички умствени способности. Той не знае да чете, да пише, да смѣта. Всичко, каквото е знаелъ, каквото е научилъ, не сѫществува вече. Болния познава само майка си и баща си. Слѣдъ двадесеть дни, *първото* „азъ“ се връща. Въ продължение на около три години, *второто* „азъ“, което не знае нищо, се появява четире пѫти.

Въ литературата сѫ извѣстни още много подобни случаи, отъ които ний ще се ограничимъ да приведемъ още единъ, дѣто психическитѣ промѣни сѫ свързани съ физически. Една млада мома е жертва на припадъци, слѣдъ единъ отъ които се събужда съ изгубена паметь и при туй не може да погълне абсолютно нищо течно (може да яде, обаче). *Първото* състояние е забравено. Слѣдъ новъ припадъкъ, тя се събужда въ *първото* си състояние, дѣто може да яде и пие, но сега изгубва възможностьта да говори (афазия*), но може да пише. Както и при случая съ Фелида, тѣзи двѣ състояния постоянно се мѣнятъ, до като *второто* (дѣто болната говори, но не може да пие) почти изпълва цѣлото ѝ сѫщесествуване. Но, понеже въ течение на дълги години, никакви усилия не могатъ да ѝ помогнатъ да пие, то всѣки день лѣкарьтъ е принуденъ чрѣзъ хипнотизмъ да я връща въ *първото* си състояние. Щомъ падне въ него, болната не знае дѣ е, не може да говори, и първата ѝ работа е да поиска, чрѣзъ мимика и писане, вода. Нѣколко чаши вода, която пие досущъ леко, утоляватъ жаждата ѝ, слѣдъ което заспива за нѣколко минути и се събужда въ *второто* си състояние. Въ всички други отношения нейнитѣ двѣ „азъ“ сѫ тъй разграничени и различни, както при случая съ Фелида.

Ний оставаме за края на очерка единъ случай, наблюдаванъ отъ мнозина учени и лѣкари въ течение на много години, понеже прѣдставлява извѣстна сложность и въ който се виждатъ най-малко *шесть* различни едно отъ друго психически „азъ.“

(Слѣдва краятъ).

---

*) За нарушенията на говора, въ обширенъ смисълъ, вж нашата статия въ „Н. Вр.“ кн. г. V.

Коледна приказка.

Отъ М. Е. Салтиковъ (Щедринъ).

Днесъ нашия селски попъ, по случай праздника, държа чудесна проповѣдь

„Прѣди много столѣтия — каза той — въ сѫщия този день е слѣзла правдата на земята.

„Правдата е отъ вѣкове. Тя отъ прѣди вѣкове е стояла заедно съ Христа человѣколюбецътъ, отъ дѣсната страна на Бога Отца, въ него се е въплотила и пръснала по земята своята свѣтлина. Тя е стояла при подножието на кръста и е била распната съ Христа; тя, въ видъ на свѣтозаренъ ангелъ, е стояла надъ неговия гробъ и е видѣла неговото въскресение. И когато человѣколюбецътъ се възнесе въ небото той остави Правдата на земята, като доказателство за своята вѣчна любовь къмъ человѣческия родъ.

„Отъ тогава нѣма нито жгълче въ цѣлия миръ, дѣто да не е проникнала Правдата. Правдата възпитава нашата съвѣсть, стоплюва нашитѣ сърдца, подкрѣпява нашия трудъ и ни показва цѣльта, къмъ която трѣбва да е опжтенъ нашия животъ. Огорченитѣ сърдца намиратъ въ нея истинско и всѣкога открито убѣжище, въ което тѣ могатъ да се успокоятъ и да се утѣшатъ отъ ненадѣйнитѣ жизнени вълнения.

„Криво разсѫждаватъ тѣзи, които казватъ, че Правдата по нѣкога е скривала своето лице или,—което е още по лошо—че е била нѣкога побѣдявана отъ неправдата. Никога. Даже и въ тѣзи скръбни минути, когато на нѣкои кѫсогледи хора се е струвало, че тържествува лъжата, и тогава, въ дѣйствителность, е тържествувала Правдата.

„Само тя едничка никога не е била врѣменна; едната тя непрѣстанно и всѣкога е вървѣла напрѣдъ, като е простирала надъ вселената своитѣ криле и я е освѣтлявала съ своята благотворна свѣтлина. Врѣменното тържество на лъжата е изчезвало като нѣкой тѣжъкъ сънь и Правдата е продължавала своето шествие.

„Заедно съ прѣслѣдванитѣ и съ пониженитѣ, Правдата е слизала въ подземията и е прониквала въ рудницитѣ. Тя, заедно съ праведнитѣ, се е възкачвала на дръвника и заедно съ тѣхъ се е изправяла прѣдъ лицето на мѫчителитѣ.

„Тя раздухвала въ тѣхнитѣ души свѣщенния пламъкъ, изгонвала е изъ тѣхъ малодушието, измѣната и ги е учила безропотно да страдатъ. Напразно лъжата е ликувала, като е виждала своето тържество въ веществевитѣ признаци, които сѫ се прѣдставлявали отъ изтезанията и смъртьта. И най-лютитѣ мжки бѣха безсилни, за да сломятъ Правдата, а напротивъ, придаваха ѝ голѣма притеглюваща

сила. При вида на тѣзи изтезавания, плачеха проститѣ сърдца и въ тѣхъ Правдата е намирала нова благодатна почва за сѣидба. Дръвницитѣ плантѣха и погълваха тѣлата на праведнитѣ, но отъ пламъцитѣ на тѣзи дръвници се запалваха безбройно множество пламъчета, също тъй както въ свѣтълъ праздникъ отъ една запалена свѣщь, цѣлия храмъ внезапно се освѣтлява отъ хиляди други свѣщи.

„Въ какво собствено се състои Правдата, за която съ васъ приказвамъ? — На този въпросъ ни отговаря евангелската заповѣдь. Прѣди всичко, обичай Бога, а послѣ обичай ближния си както себе си. Тази заповѣдь, при всичко че е толкова кратка, съдържа въ себе си цѣлата мждрость, цѣлия смисълъ на человѣческия животъ.

„Обичай Бога, защото той е животворецътъ и человѣколюбецътъ, защото въ него е источника на доброто, на нравствената красота и на истината. Той—това е Правдата. Въ сѫщия този храмъ, дѣто се прѣнася на Бога безкръвна жертва—въ него се и извършва непрестанното служение на Правдата. Всичкитѣ негови стѣни сѫ пропити отъ Правдата, така че вие, даже и най лошитѣ изъ между васъ, като влизате въ храма, чувствувате се умиротворени и просвѣтлени. Тукъ, прѣдъ лицето на распнатия, вий успокоявате вашитѣ тѫги; тукъ вий намирате миръ за вашитѣ смутени души. Той е билъ распънатъ заради Правдата, на която лѫчитѣ се излѣха отъ него върху цѣлия миръ, и вий ли ще отслабнете духомъ прѣдъ испитанията, които има да ви постигнатъ?

„Обичай ближния си, както самъ себе си—това е втората половина на Христовата заповѣдь. Азъ нѣма да говоря за туй, че безъ любовь къмъ ближния не е възможенъ задружния животъ—но право безъ забикалки ще кажа: тази любовь сама по себе си, безъ всѣкакви външни съображения, е украшението и радостьта на нашия животъ. Ний сме длъжни да обичаме ближния, не заради взаимность, но заради самата любовь. Ний трѣбва да обичаме непрѣстанно самоотвержено, съ готовность да отдадемъ и душата си, сѫщо тъй, както добрия пастиръ е готовъ да заложи своята душа заради стадото си.

„Ний сме длъжни да помагаме на ближния, безъ да се надѣваме, дали той ще ни възвърне или не сторената нему услуга; ний трѣбва да го защищаваме отъ незгодитѣ, макаръ че тази защита може да поврѣди на самитѣ насъ; ний сме длъжни да бѫдемъ неговата защита прѣдъ силнитѣ на деня и сме длъжни заради него да влизаме въ бой.

„Чувството любовь къмъ ближния е това най-възвишено съкровище, което е притежание само на човѣка и което го отличава отъ другитѣ животни. Безъ това животворяще чувство, всичкитѣ человѣчески дѣла сѫ мъртви, безъ това чувство се помрачава и става безсмислено всѣко сѫществувание. Само тѣзи живѣятъ истински животъ, които горятъ отъ любовь и отъ самоотверженость; само тѣ еднитѣ знаятъ истинскитѣ радости на живота.

„И тъй, нека обичаме Бога и единъ другиго — този е смисълътъ на человѣческата Правда. Ще я търсиме и ще вървимъ по

нейнитѣ стѫпки. Нѣма да ни плашатъ ковнитѣ на лъжата, но ще станеме добри и защитата ни противъ тѣхъ ще бѫде усвоената отъ насъ Правда. Лъжата ще бѫде посрамена, а Правдата ще си остане и ще сгрѣва хорскитѣ сърдца.

„Сега вий ще си отидете по домоветѣ си и ще се прѣдадете на веселие, поради праздника Рождество Христово и Человѣколюбецътъ. Но и всрѣдъ веселието не забравяйте, че съ него е слѣзла на земята и Правдата, която всѣкой день, часъ и минута е между васъ и че тя прѣдставлява този свѣщенъ огънь, който освѣтлява и сгрѣва человѣческото сѫществувание“.

Когато свещеникътъ свърши и отъ клироса се разнесе:

„Да бѫде благословено името Господне“, прѣзъ цѣлата черква се понесе една дълбока въздишка. Като че ли съ тази въздишка всичкитѣ подтвърждаваха: „да, нека бѫде благословено“.

Но, отъ присѫтствующитѣ въ черкрвата, най-внимателно се вслушваше въ думитѣ на отца Павла, десетгодишния синъ на земледѣлката, Сережа Русланцевъ. Той даже сегисъ-тогисъ проявяваше извѣстно вълнение: очитѣ му се наливаха съ сълзи, лицето му горѣше и съ цѣлото си тѣло се навеждаше напрѣдъ, като че да искаше за нѣщо да пита.

Мария Сергѣевна Русланцева бѣше млада вдовица и притежаваше въ селото малъкъ чифликъ.

Прѣзъ врѣме на крѣпостничеството, въ селото е имало седемь чифлика, близо стоящи единъ до другъ. Притежателитѣ на тия чифлици бѣха дребни землевладѣлци, а Феодоръ Павличъ Русланцевъ бѣше най-бѣдния отъ тѣхъ: той притежаваше всичко три селски кѫщи и само около десетина работника. Но понеже той почти всѣкога е билъ избиранъ на разни длъжности, то това му спомогна да си събере единъ не твърдѣ голѣмъ капиталъ. Когато крѣпостничеството се прѣмахна, той, като дребенъ чифликчия, получи правото на откупъ и на малката часть земя, която му бѣ останала, той продължаваше да се занимава съ полското хазайство, съ което подържаше отъ днесъ за утрѣ сѫществуването си.

Мария Сергѣевна се ожени за него значително дълго подиръ прѣмахването на крѣпостничеството, а слѣдъ една година отъ оженването си тя бѣше вече вдовица.

Феодоръ Павличъ веднажъ се разхождалъ на конь край малката си гора, коньтъ му отъ нѣщо се уплашва, хвърля го отъ сѣдлото и той си пръсва главата отъ близкото дърво. Слѣдъ два мѣсеци, младата вдовица родила синъ.

Мария Сергѣевна живѣеше повече отъ скромно. Земледѣлието тя изостави, а земята бѣ заела на селенитѣ, а за себе си задържа само чифликътъ, гдѣто се и намираше една малка зеленчукова градина. Цѣлиятъ нейнъ живъ стопанственъ инвентаръ се състоеше отъ единъ конь и три крави; всичката ѝ прислуга — едно сѣмейство, нейни бивши крѣпостни, състоящи се отъ старата ѝ бавачка съ дъщеря си и съ женения нейнъ синъ. Старата бавачка се грижеше за всичко въ кѫщи и бавѣше малкия Сережа; дъщерята ѝ готвѣше; синътъ ѝ съ

жена си наглеждваха добитъкътъ, кокошкитѣ, обработваха градината и пр. Животътъ течеше безшумно. Не се осѣщаше никаква нужда; дърва и съѣстни припаси не се купуваха, а за други нѣкакви покупки не се чувствуваше никаква потрѣба. Домашнитѣ си казваха: „като че ли живѣеме въ рая!" Даже и самата Мария Сергѣевна бѣ забравила, че е възможенъ на свѣта и по-другъ животъ. Само Сережа отъ врѣме на врѣме я тревожеше. Отъ начало той растѣше добрѣ, но като достигна седмата си година, той почна да проявява признаци отъ една болезнена впечатлителность. Той бѣше момче възприемчиво, тихо, но слабо и болезнено. Отъ седмата му година Мария Сергѣевна започна да го запознава съ четенето; отъ начало тя го учеше сама, но послѣ, когато момчето достигна десетата си година въ неговото обучение започна да взима участие и отецъ Павелъ. Прѣдполагаше се, щото Сережа да бѫде изпратенъ въ гимназия и за туй трѣбваше да му се дадатъ поне първоначалнитѣ познания за древнитѣ езици. Врѣмето се приближаваше и Мария Сергѣевна съ голѣмо безпокойствие мислеше за прѣдстоящата раздѣла съ сина си. Само съ цѣната на тая раздѣла можеха да се достигнатъ възпитателнитѣ цѣли. Губернския градъ се намираше далече, а прѣселването въ него съ петь-шестотинъ годишенъ доходъ бѣ нѣщо невъзможно. Тя вече бѣ писала за Сережа на брата си, който служеше въ губернския градъ и ето тѣзи дни бѣ получила писмо, въ което братътъ се съгласяваше да вземе Сережа при себе си.

Слѣдъ пущането на черквата, при закуската, Сережа продължаваше да се вълнува,

— Мамо, азъ искамъ да живѣя праведно! повтори той.

— Да гълѫбче, въ живота най главното е правдата, — успокояваше го майка му, — само, че твоя животъ е още прѣдъ тебе. Дѣцата не живѣятъ иначе, тѣ и не могатъ иначе да живѣятъ, освѣнъ праведно.

— Не, азъ не тъй искамъ да живѣя; дѣдо попъ каза, че, който живѣе праведно, той трѣбва да защищава ближния си отъ всѣкакви обиди. Ето какъ трѣбва да се живѣе, али азъ тъй ли живѣя? Ето, онзи день на Ивана Бѣдния продадоха кравата — азъ застѫпихъ ли се за него? Само гледахъ и плакахъ.

— Ето, въ тѣзи твои сълзи — е твоята дѣтска правда. Ти нищо друго не си могълъ и да сторишъ. На Ивана Бѣдния продадоха кравата, по закона, за дългъ. Такъвъ е закона, че всѣкой е длъженъ да си изплаща дълговетѣ.

— Но Иванъ, мамо, не е можалъ да заплати. Той и да иска пакъ не би могълъ. Даже и слугинята казва, че по-бѣденъ селенинъ отъ него нѣма въ цѣлото село. Каква е тогава тъзи правда?

— Казвамъ ти, че такъвъ е закона и всички сѫ длъжни да изпълняватъ закона. Ако хората живѣятъ на общества, то тѣ не трѣбва да прѣнебрегватъ обязаноститѣ си. Ти по добрѣ мисли за учението — ето това е твоята правда. Ще постѫпишъ въ гимназията, бѫди прилеженъ, миренъ — и това ще значи, че ти живѣешъ праведно. Не обичамъ тъй да се вълнувашъ. Всичко, каквото видишъ,

каквото чуешъ — всичко, като че ли падà право въ сърдцето ти. Дѣдо попъ говори изобщо; въ черква инакъ не може и да се говори, а пъкъ ти го взимашъ за себе си. Моли се за ближнитѣ си — повече отъ това даже и Богъ не ще поиска отъ тебе.

Но Сережа не се успокои. Той припна въ кухнята, гдѣто, по случай праздника, бѣха се събрали слугитѣ и пиеха чай. Готвачката Степанида шеташе около пещьта и вадѣше изъ нея сѫдъ пъленъ съ горѣща чорба. Миризма отъ пържено месо и отъ праздничната баница се носѣше изъ въздуха.

— Азъ, бабо, ще живѣя праведно! Заяви Сережа.

— Ехъ ти, отъ рано пъкъ си се заканилъ! Зашегува се старата слугиня.

— Не, бабо, азъ си дадохъ вече дума! Ще умра заради правдата, но на неправдата нѣма да се покоря!

— Ахъ, миличкото ми! вижъ пъкъ, що ти дошло на ума!

— Че нима ти не си чула, какво каза дѣдо попъ въ черквата? Заради правдата трѣбва да си залагаме живота — ето какво каза! Въ бой за правдата всѣкой е длъженъ да върви!

— Разбира се, че за какво ли друго ще се говори въ черква! За туй е черквата, за да се слуша въ нея за праведни дѣла. Само ти милички, за слушане слушай, но и съ ума си го обмисляй!

— Праведно ако живѣешъ, трѣбва да имашъ четери очи — справедливо забѣлѣжи слугата Григорий.

— Защо, напримѣръ, ний съ мама пиеме чай въ трапезарията, а пъкъ вий въ кухнята? Немà това е право? сърдѣше се Сережа.

— Право ли, неправо ли, но това си е тъй още отъ вѣкове. Ний сме хора простички, намъ и въ кухнята ни е добрѣ. Ако всички би сѣдѣли въ трапезарията, то не би се построявали други стаи.

— Ти, Сергѣй Феодоричъ, ето какво! — пакъ се обади Григорий: — Когато ще порастнешъ, сѣди кѫдѣто искашъ: Но дò като си мъничекъ, сѣди си при мама — по-добра правда отъ тъзи, въ твоитѣ години не търси! Ще дойде дѣдо попъ на обѣдъ и той сѫщото ще ти каже Ний какво ли не работиме: и добитъка наглеждаме, и въ земята се увираме, но на господаритѣ туй не имъ е работата. Така си е то!

— Че това е неправда я!

— Но по нашенски е тъй: щомъ господаритѣ сѫ добри, милостиви — това е тѣхната правда. Ако пъкъ ний сме трудолюбиви, усърдно служиме, не лъжеме, стараеме се — това е нашата правда. Благодариме Богу и за това, ако всѣкой испълнява своята си правда.

Настѫпи минутно мълчание. Сережа като че ли искаше нѣщо да възрази, но обясненията на Григория бѣха тъй добродушни, щото той се поколеба.

— Въ нашенско, — първа прѣкѫсна мълчанието старата бавачка — отъ гдѣто ний съ мама ти дойдохме, живѣеше чифликчията Разсошниковъ. Отъ напрѣдъ той живѣеше както и другитѣ, но изведнъжъ му се прищяло да заживѣе праведно. И какво направи той

най-послѣ? — Продалъ чифлика, паритѣ раздалъ на просяцитѣ, а той тръгналъ да се скита... Отъ тогава не сѫ го вече виждали.

— Ахъ, бабо! вижъ ти, какъвъ чавѣкъ!

— Но въ това врѣме неговия синъ служеше въ полка, въ Петербургъ! Прибави бавачката.

— Бащата раздалъ имането си, а синътъ останалъ безъ нищо... Я да попитамъ сина, удобрява ли той бащината си правда? — Забѣлѣжи Григорий.

— Нима синътъ не е разбралъ, че бащата постѫпилъ праведно? — застѫпи се Сережа.

— Туй е то, че не само, че не е разбралъ, ами още и негодувалъ. Защо, казвалъ той, баща ми же е изпратилъ въ полка, когато азъ сега нѣма съ какво да се подържамъ?

- Служи въ полка... нѣма съ какво да се подържа..

Машинално повтаряше Сережа слѣдъ Григора, като се забъркваше въ тѣзи съпоставаня.

— И азъ помня една такава случка, — продължаваше Григорий. — Въ нашето село, единъ селенинъ, викаха го Маринъ, сѫщо тъй направи както този Развсошниковъ. И той всичкитѣ си пари, които е ималъ, раздалъ на просяцитѣ, само колибата оставилъ за челядьта си, а самъ намѣтналъ прѣзъ рамо една торба и една нощь се измъкналъ изъ селото, та тръгналъ на кадѣто му очи видятъ. Само, вижъ, забравилъ да си извади паспортъ — и слѣдъ единъ мѣсецъ подъ стража го довели назадъ.

— Че защо? Нима той е направилъ нѣщо лошо? попита Сережа.

— Лошо, не лошо, азъ за туй не приказвамъ; само, че за да се живѣе праведно трѣбва да се има четери очи. Безъ паспортъ не е позволено да се върви — и нищо повече. Иначе всички ще се разхайлазятъ, ще захвърлятъ работата — и отъ тѣхъ, отъ просяцитѣ не ще можешъ да се разминешъ.

Закуската се свърши. Всичкитѣ станаха и се прѣкръстиха.

— Тъй щото, слѣдъ малко ще обѣдваме, каза бавачката — а ти, гълѫбче, иди при мама си и стой при нея; слѣдъ малко ще дойде и дѣдо попъ съ попадията.

Наистина, слѣдъ два часа, дойде отецъ Павелъ съ жена си.

— Дѣдо попе, азъ ще живѣя праведно! Азъ заради правдата въ бой ще отида! присрѣщна Сережа гоститѣ.

— Я вижте го, юнака! Педя човѣкъ и на бой се заканва! зашегува се дѣдо попъ.

— Вече ми дотегна! Отъ сутриньта все едно и сѫщо повтаря — обади се Мария Сергѣевна.

— Нищо, госпожо Ще си поприказва и ще забрави.

— Не, нѣма да забравя! Увѣряваше Сережа. — Вий сами прѣди малко казахте, че трѣбва праведно да се живѣе... въ черквата го казахте това!

— Черквата е направена за това, за да се проповѣдва въ нея за Правдата. Ако азъ, пастирътъ, своята обязаность нѣма да изпъл-

нявамъ, то и безъ проповѣдь самата черква ще напомнюва за правдата. Даже и безъ мене всѣка дума, която се произнася въ черквата — е правда; само ожесточенитѣ сърдца оставатъ глухи прѣдъ нея...

— А какъ да се живѣе?...

— И да се живѣе трѣбва праведно. Ето ти, кога ще порастнешъ, тогава ще разберешъ правдата въ цѣлия ѝ обемъ, а сега достатъчно е за тебе и тъзи правда, която е присжщна на твоята възрасть. Обичай майка си, почитай по старитѣ, учи се прилежно, бѫди скроменъ — това е твоята правда.

— Ами мжченицитѣ... вий прѣди малко сами казахте...

Имаше и мжченици. За правдата и страдания трѣбва да се понесатъ. Само, че не ти е сега врѣмето, за туй да мислишъ.

— Ами мжченицитѣ... дръвницитѣ... шепнеше Сережа развълнуванъ.

— Стига! нетърпѣливо му се скара Мария Сергѣевна.

Сережа млъкна, но прѣзъ цѣлия обѣдъ бѣше замисленъ. Прѣзъ врѣмето на обѣда се водѣше обикновенъ разговоръ за селски работи. Разказитѣ слѣдваха единъ слѣдъ другъ, но отъ тѣхъ се виждаше, че не всѣкога правдата тържествуваше. Впрочемъ, въ тѣхъ нѣмаше нито правда, нито неправда, а обикновения животъ въ такива форми, къмъ които всѣкой отдавна се е свикналъ. Сережа много пжти е слушалъ едни и сжщитѣ разговори, но никога не обръщаше на тѣхъ внимание. Но въ този день, въ неговото сжщество бѣше се проникнало нѣщо ново, което го тревожеше и вълнуваше.

— Яшъ! подканваше го майка му, като гледаше, че той нищо не ядѣше.

„In corpore sano mens sana"[1]) — прибави дѣдо попъ. Слушай майка си, съ това ти най-добрѣ ще докажешъ твоята любовь къмъ Правдата. Всѣкой е длъженъ да обича Правдата — но безъ причини да ставашъ мжченикъ, това е вече пустохвалство, суета.

Споменаването на Правдата пакъ развълнува Сережа, той се наведе надъ тарелката си и като че ли почна да ѣде, но изведнъжъ заплака. Всички наскачаха и обкржжиха го.

— Главичката ли те боли? разпитваше го Мария Сергѣевна.

— Боли — отговори той съ слабъ гласецъ.

— Хайде, иди легни си въ креватчето!

Изнесоха го. Обѣдътъ за нѣколко минути се прѣкжсна, защото Мария Сергѣевна не изтърпя, и отиде при Сережа. Най-послѣ се завърна и обяви, че Сережа заспа.

— Нищо, ще си поспи и ще му прѣмине! утѣшаваше отецъ Павелъ Мария Сергѣевна.

Но надвечерь, главоболието не само че не прѣмина, но още се яви и огънь. Прѣзъ нощьта Сережа нѣколко пжти скачаше върху кревата и махаше наоколо съ ржцѣ, като че да търсѣше нѣщо.

— Мартинъ... подъ стража, за правда... Какво е това?... шепнѣше той несвързано.

— За какъвъ Мартинъ приказва той? обръщаше се съ недоумѣние Мария Сергѣевна къмъ бавачката.

[1]) Въ здраво тѣло, здравъ умъ. Отъ прѣводачката.

— Нели помните, въ нашето село имаше единъ селянинъ, който, въ име Христово, напустна кѫщата си... Одеве, Григорий разказваше при Сережка.

— Вий само глупости разказвате! разсърди се Мария Сергѣевна. — При васъ съвсѣмъ не трѣбва да се пуска дѣтето.

На сутриньта, слѣдъ закуската, дѣдо попъ поиска да отиде въ града за доктора. Градътъ се намираше на 40 километра отъ селото, тъй щото не можеше да се очаква доктора по-рано, освѣнъ прѣзъ нощьта. Впрочемъ и лѣкарьтъ бѣше старичекъ, неизвѣстенъ и никакви други лѣкове не даваше освѣнъ камфоровъ спиртъ, който записваше за вънкашно и за вѫтрѣшно употрѣбление. Въ града говорѣха за него, че „въ медицината не вѣрва, а въ камфоровия спиртъ вѣрва“...

Прѣзъ нощьта, кадѣ единайсеть часа, пристигна лѣкарьтъ. Прѣгледа болния, попипа пулса и обяви, че има „огънче“. Послѣ каза да разтриятъ болния съ камфоровъ спиртъ и да пие отъ него нѣколко глътки.

— Има огънче, но ще видите, че отъ спирта всичко ще мине, като че ли съ рѫка прѣмахнато! — сериозно казваше той.

Нахраниха доктора и му приготвиха за спане, а прѣзъ цѣлата нощь Сережа само се мѣташе и горѣше, като огънь.

Нѣколко пѫти събуждаха доктора, но той продължаваше да дава спирта и увѣряваше, че до сутриньта всичко ще прѣмине благополучно. Сережа бълнуваше; въ бълнуванието той повтаряше: „Христосъ.. Правда... Разсошниковъ... Мартинъ...“ и махаше съ рѫцѣтѣ около себе си, като шепнѣше: „кадѣ? кадѣ?...“.

Но на сутриньта той се успокои и заспа.

Докторътъ си замина, като каза: „ето на, виждате! — и увѣряваше, че въ града го чакали други негови пациенти. Цѣлиятъ день мина въ надежда и страхъ. Догдѣто навънъ бѣше свѣтло, болниятъ се чувствуваше по-добрѣ, но отслабванието на силитѣ бѣше тъй голѣмо, щото той почти нищо не говорѣше. Съ приближаването на нощьта, пакъ се яви „огънче“ и пулсътъ започна по-често да бие.

Мария Сергѣевна стоеше до кревата му въ нѣмо отчаяние и се силѣше нѣщо да разбере, но нищо не разбираше.

Захвърлиха спирта; бавачката тураше на Сережината глава студени кърпи, тургаше му хардалени книги, поеше го съ липовъ цвѣтъ, съ една дума употрѣбяваше всички срѣдства, които притежаваше и за които бѣ чувала.

Надвечерь почна агонията. Въ осемь часътъ вечерьта изгрѣ пъленъ мѣсецъ и, тъй като бѣха забравили да пустнатъ завѣситѣ на прозорцитѣ, върху стѣната бѣше се образувало голѣмо свѣтло петно. Сережа се поповдигна и прострѣ къмъ него рѫцѣ.

— Мамо! — шепнѣше той, — погледни! цѣлъ въ бѣло... това е Христосъ... това е Правда... Слѣдъ него... при него...

Той се облѣгна на възглавницата, дѣтински въздъхна и умрѣ.

Прѣдъ него бѣ се мѣрнала Правдата и бѣ напоила неговото сѫщество съ блаженство; но незаякналото негово дѣтинско сърдце не издържа наплива и се разкѫса. Прѣв. *Ружа Барбаръ.*

Отговоръ на една „критика."

Въ послѣдната кн. на *Ново Врѣме*, др. Kaempfer подлага на разглеждане моята статия: „По прѣдстоящата партийна дѣйность." Въ моя отговоръ азъ ще се помжча да докажа прѣди всичко, че моятъ „критикъ" *съвършено не точно* прѣдава и тълкува текста на статията ми, и второ, въ различията, до колкото тѣ сжществуватъ между менъ и него, неговитѣ възгледи сж погрѣшни.

Отъ цѣлата статия на др. Kaempfer се вижда, че той иска да намѣри у менъ слѣди отъ извѣстния въ руската социалистическа литература „економизмъ." Но като не намира достатъчно данни за това въ текста на критикуваната статия, др. Kaempfer много плахо формулира това свое обвинение. Цѣлата негова „критика," наиѣсто да се съсрѣдоточава около нѣкои централни и господствующи мисли въ моята статия, се разпилява и изгубва въ прѣсиленото тълкуване и съпоставяне на отдѣлни мѣста отъ нея. Ето защо и моята задача сега става неблагодарна, и ако измжча читателитѣ съ дълги цитати, вината не ще бжде у менъ, а у др. Kaempfer, който се е отнесалъ съвършено безгрижно къмъ разглежданата отъ него статия.

Др. Kaempfer пише, че въ моята статия „черната работа" отъ срѣдство въ партийната дѣйность постепено се прѣобръщала въ *цѣль*, равнозначаща съ *партийната дѣйность въобще*. Цѣли страници, отнасящи се до „черната работа" въ моята статия, той минава набърже съ забѣлѣжката, че това били „оговорки", които „не се вържѣли" съ останалитѣ мисли. Че тия „оговорки" „не се вържатъ" въ разбирането на др. Kaempfer съ останалата часть отъ моята статия, това е безсъмнено, но че тѣ сж необходимо разяснение на моитѣ основни мисли, това се хвърля на очи още при първъ прочитъ. И наистина още въ началото на моята статия се ограничава нейния прѣдметъ, а именно казва се: „Ние искаме на това мѣсто да направимъ само нѣкои бѣлѣжки върху тия страни отъ партийната дѣйность, които до сега сж били, споредъ нашето разбиране, занемарявани или не добрѣ водени" (стр. 699). Къмъ края на статията сжщо се казва: „въ горнитѣ бѣлѣжки ние посочваме само на нѣкои страни отъ партийната дѣйность" (стр. 708) Какъ е можелъ тогава др. Kaempfer отъ това, че азъ третирамъ въпроса за „черната работа" да заключи, че съмъ я въвеждалъ въ единствената задача на соц.-демократическата партия? Това е още по непонятно за менъ, като имамъ прѣдвидъ, че въ специалното мое занимание съ „черната работа" др. К. вижда не само „ограничаване" на политическата дѣйность, но и нейното свеждане до тактическо срѣдство само въ важнитѣ политически моменти. За това ограничаване ще говоря по-надолу послѣ, а сега ще процитирамъ и слѣднитѣ мѣста, отъ които се вижда, какво мѣсто отдѣлямъ въ моята статия на „черната ра-

бота.“ Като говоря за рѣшенията на русенския партиенъ конгресъ, казвамъ, че за да прѣминатъ тѣ въ дѣйствие, „трѣбва *една голѣма часть* отъ нашитѣ другари да се прѣдадатъ на... „черната работа“ (к. 4 стр. 702). На стр. 704 пиша: „Именно „черната работа“ е, която... ще създаде съзнателно социалистическо ядро всрѣдъ работническата класа, ще създаде необходимитѣ пропагандатори и агитатори за социалистическото движение. Тая благородна, макаръ и трудна, работа е, която окончателно ще калй нашитѣ социалистически дѣйци.“ „Кажется ясно.“ „Оговоркитѣ,“ които др. Kaempfer не може да свърже съ ядката на моитѣ мисли, сѫ едно необходимо развитие и попълва не на тия мисли. Очевидно е, какво съмъ твърдѣлъ, като съмъ посочвалъ на „черната работа,“ т. е. на пропагандата, като на такава работа, на която трѣбва да се прѣдаде „една голѣма часть“ отъ нашитѣ другари, за да се подготвятъ пропагандатори и агитатори. Отъ тия „оговорки,“ които др. Kcempfer не може да свърже съ останалитѣ мои мисли, достатъчно може да се обясни и смисъла на слѣднитѣ мои редове: „..., Споредъ нашето разбиране, социалистическата пропаганда трѣбва да се усили, разширочи и задълбочи, че тя трѣбва *да обхване* всички наемни работници и че за тая цѣль, партията трѣбва да тури въ дѣйствие всичкитѣ свои сили“ (к. н. стр. 706). Др. Kampfer посвѣтява цѣли страници, за да покаже, че „всичкитѣ сили“ на партията, не трѣбва да отиватъ въ пропагандата. Наистина примѣрно усърдие! Обаче ако моя „критикъ“ употрѣбѣше не сѫщото, но поне едно малко усърдие за да приведе въ съгласие своята „критика“ съ текста на критикуемата статия, тогава за всѣкиго щѣше да стане ясно, че такова абсолютно и буквално тълкуване на послѣднитѣ думи отъ приведения цитатъ, а именно, че азъ съмъ подържалъ, какво рѣшително „всички партийни сили“ трѣбвало да се изхарчватъ само за пропаганда, — такова тълкуване е абсолютно неприемливо. Това изражение, което се експлоатира прѣзъ цѣлата статия и по всички възможни и въображаеми маниери отъ др. Kaempfer, има само тая смисъль, че подчертава *силно* значението, което азъ прѣдавамъ на пропагандата. Нима би могълъ отъ него, макаръ и най-повърхностниятъ читатель, който е прочелъ моята статия, да заключи, че азъ не отдавамъ никакво мѣсто на другитѣ начини на дѣйствие на соц.-демократическата партия? Това очевидно би противорѣчило на простия bon sens.

Сѫщо тъй прѣсилени и измѫчени сѫ пространнитѣ тълкувания, които др. Kaembfer дава на думитѣ: „... да обхване всичкитѣ наемни работници.“ Др. Kaempfer се е дѣйствително сериозно заелъ да доказва, че „всичкитѣ наемни работници“ не могатъ да бѫдатъ спропагандирани! И естествено е, че такава задача много ясно трѣбваше да му се отдаде, толкова лесно, че съвършено излишно бѣ да посвѣтява на нея цѣли страници.

Ако азъ казвамъ, че социалистическата пропаганда и агитация трѣбва „*да обхване*“ (к. м.) всичкитѣ наемни работници, значи ли това, че всички работници могатъ да бѫдатъ „спропагандирани“? Прѣди всичко самата дума „обхване“ означава въ случая само тъй,

че социалистическата дѣйность трѣбва да се простре върху всички работници, т. е. че все по-голѣмо и по-голѣмо число работници трѣбва да подпадатъ подъ влиянието на нашата пропаганда и агитация. Съвършенно друго е да се говори, че послѣднитѣ трѣбва „да обхванатъ“ и т. н., и съвършенно друго е да се извлича отъ това прѣдложение мисъльта, че всички работници сѫ податливи на нашата пропаганда и пр. Такова твърдение очевидно би било абсурдно, но именно това е, което ми приписва др. Kaempfer. За всѣки читатель, който разбира, какво чете, моитѣ думи „да обхване всички работници“, изразяватъ само това, което е крайното желание, desiderata въ социалистическата пропаганда.

Баснята за „всичкитѣ работници“ др. Kaempfer распространява и по нататъкъ. Той пише на 110 стр. „. . . нито да се организиратъ въ синдикати, нито планомѣрно да се борятъ на почвата на своитѣ ежедневни интереси, *всички* наемни работници не могатъ“. Но гдѣ съмъ твърдѣлъ азъ, че всички работници могатъ да се синдикиратъ и пр.? Нито въ въпросната моя статия, нито нейдѣ другадѣ азъ съмъ можалъ да твърдя такова нѣщо, защото всѣкиму е извѣстно, че синдикиранитѣ работници даже въ най развититѣ индустриални страни не надминаватъ 10—15—20 процента отъ всички работници. Това може да се провѣри отъ който и да е брой на което и да е социалистическо периодическо издание, това можеше др. Kaemfer да прочете и въ нѣкои мои статии Защо прочее, е трѣбвало на др. Kaempfer непрѣмѣнно да ми припише тая нелѣпость? Азъ се отказвамъ де отговарямъ на тоя въпросъ.

Др. Kaempfer на нѣколко пѫти твърди, че азъ не само съмъ искалъ да се ограничи „политическата борба“, но „чисто и просто“ съмъ достигалъ до нейното *„отрицание“*. Най-напрѣдъ нека забѣлѣжа, че въ моята статия говоря за „политическата агитация“, а не за „политическата борба“. Защо бѣше потрѣбно на др. Kaempfer да замѣни моитѣ думи „политическа агитация“ съ „политическа борба“? Просто за това, че по тоя начинъ неговата „критическа“ задача се значително улеснява.

Това ще покажа по послѣ, а сега ще наведа тия мѣста отъ моята статия, които показватъ, какъ азъ дѣйствително съмъ разбиралъ ограничението на политическата агитация и дали нейдѣ съмъ достигалъ до нейното отрицание. Отъ долнитѣ цитати, читателитѣ ще разберать, че като прѣпорѫчвамъ засилването на едно срѣдство въ партийната дѣйность, понеже партийнитѣ сили и срѣдства сѫ ограничени, по необходимость трѣбваше да заключа за относителното ограничение на другитѣ. Струва ми се, че не сѫ нужни особени диалектически способности, за да се схване това най-просто аритметическо съображение за отношението на силитѣ. Ето защо азъ нѣколко пѫти повторихъ, както въ статията си, така и въ по-послѣднитѣ си обяснения към нея, че тукъ въпросътъ е просто за едно по правилно и цѣлесъобразно разпрѣдѣление и изхарчване на партийнитѣ сили въ настоящия периодъ отъ живота на партията.

На 702 стр. азъ пишехъ: „Поради липсата на работническо движение отъ начало социалистическата партия нѣмаше една строго опрѣдѣлена и ограничена сфера на дѣйствие, една опрѣдѣлена обществена класа, въ която да прилага своитѣ усилия и черпи своитѣ сили. Главна роль въ нейната пропаганда и агитация играеха минималнитѣ искания които се съвпадаха съ най-многото искания на срѣднитѣ производителни съсловия. Политическата сила на социалистическата партия се даде именно отъ дребната буржуазия, или отъ пропаднали собственици, живущи още съ дребнобуржуазни понятия, защото нѣмаше достатъчно класосъзнателни пролетарии въ партията. А само послѣдниятъ можеше да удържи пропагандирането на минималнитѣ партийни искания въ рамкитѣ на тия пролетарски принципи и искания, които лежатъ въ основата на социалистическата партия и които я отличаватъ отъ всички други буржуазни партии. Вслѣдствие на това, социалистическата пропаганда и агитация, лишени отъ своя специфиченъ класовъ пролетарски характеръ, намираха все повече съчувствие всрѣдъ масата недоволни дребни производители.

Тия тенденции въ социалистическата партия не бѣха еднакво възприети отъ всички нейни дѣйци, но тѣ налагаха своя печатъ върху цѣлата партийна дѣйность. Додѣто най послѣ партията можа да скжса за винаги съ тия традиции, които я водяха сигурно къмъ израждание".

„Но социалистическата партия трѣбва да се освободи и отъ ония начини на дѣйствие, които тя отъ миналото наслѣди. До сега тя се е обръщала съ своитѣ минимални искания безразборно към всички недоволни отъ капиталистическото развитие обществени съсловия и *затова нейната дѣйность е била прѣимуществено политическа*. Економическитѣ интереси на недоволнитѣ „производящи съсловия", съ които партията, по диктовката на опортюниститѣ главно опериране, сж твърдѣ различни и противорѣчиви, за да може въ тѣхно име да се спечели подръжката на тия слоеве за една опрѣдѣлена економическа политика. За това и дѣйностьта на социалистическата партия се измѣстяше прѣдимно въ политическа область, а именно на почвата на общитѣ, за работницитѣ и дребнитѣ производители, искания отъ държавата. Органическата връзка между економическата борба на работницитѣ и тѣхната *класова* политическа борба при тия условия е невъзможна. Социалистическата партия прѣстава да бжде класова политическа партия на пролетарията". (к. м.)

Особено моля читателя да обърне внимание върху тоя пасажъ отъ статията ми. Др. Kaempfer вижда „оргиналностьта" на българския социализмъ тамъ, гдѣто тя най-малко сжществува, и сжщеврѣменно не забѣлѣзва имено най-особеното и интересното въ нашето социалистическо движение. Др. Kaempfer очевидно съвършено не като менъ си обяснява политическитѣ успѣхи на соц. партия, защото въ противенъ случай той не би можалъ тъй повърхностно имено тая часть отъ моята статия, дѣто се намира източникътъ на всичкитѣ понататъшни мои мисли. Като знаехъ, че на кратко не мога да развия по тоя пунктъ всичкитѣ си мисли, азъ посочихъ на читателя тия

статии („Политическитѣ ни успѣхи и работническото движение", *Н. Врѣме*, 1902 год., м. май—юний и статията по сжщата тема въ *Р. Вѣстникъ*, 1903 г., м. май), печатани по-рано, които съдържатъ по-пълното разглеждане на сжщия въпросъ. Ако, значи, заинтересованиятъ читатель, за да знае моитѣ мисли, би трѣбвало да се отнесе и до статиитѣ, посочени въ текста, колко по-наложително бѣше това за тоя, който се заеме да критикува! Обаче др. Kaempfer не се и запира върху тия цитирани отъ менъ статии, той ги минава подъ мълчание. Съ това, може би, се обяснява и всичкото онова невникване въ моитѣ мисли, което той показва въ своята „критика". Но на въпроса.

Отъ приведения цитатъ се вижда вече, за ограничението на коя политическа агитация става дума въ моята статия. Азъ търся най-напрѣдъ да опрѣдѣля, въ какво се е състояла прѣдимно досегашната политическа агитация на партията, или какви сж били нейнитѣ тенденции. И слѣдъ като показвамъ, че тая политическа агитация постепенно е въ състояние да се прѣобърне въ дребнобуржуазно политиканствуване, менъ се отваряше задачата да посоча на срѣдствата, съ които политическата агитация може да спази своя класовъ пролетарски характеръ. Като на първо и най-главно срѣдство азъ посочихъ на пропагандата. Че наистина такъвъ е билъ реда на моитѣ мисли, се вижда отъ слѣднитѣ редове, които продължаватъ горѣцитиранитѣ, на стр. 703. „Ето защо, като главно агитационно срѣдство въ партийната дѣйность сж служили до сега *общитѣ политически събрания*. Особено въ мѣстата, дѣто работническото движение съвършено липсва или е много слабо, социалистическата партия не познава други срѣдства за пропагандирането на своитѣ принципи и искания, освѣнъ тия политически събрания. А понеже за потикъ къмъ свикването на тия събрания служеха главно, ако не изключително, събития изъ политически животъ, тѣ биваха най-чести прѣзъ бурнитѣ политически моменти, прѣзъ изборитѣ и др., когато обикновено сжществува общо негодувание у много граждани съ различно положение противъ една политическа котерия или нѣкое нейно дѣйствие. Но тия условия най-малко благоприятствуватъ за ясното изтъкване и строго разграничение на пролетарскитѣ искания отъ тия на другитѣ „производящи слоеве". Поради сжщитѣ причини, нашитѣ събрания се пълнеха съ много недоволни, но малко работници, много звани, но малко избрани.

„Разбира се, че *такава агитация* малко можеше да послужи за развитието на социалистическото съзнание у слушателитѣ. Още повече, че тя не биваше почти никога подготвяна отъ една прѣдварителна пропаганда. За да може агитацията всрѣдъ широката работна маса да принесе нѣкаква полза, трѣбва да е прѣдшествувана отъ упорна и продължителна пропаганда".

Отъ горнитѣ рѣдове се вижда вече ясно, противъ коя политическа агитация азъ собствено насочвамъ моята критика, къмъ коя агитация азъ се отнасямъ отрицателно. Само др. Kaempfer е, който е можалъ да изпустне изъ прѣдъ видъ, да не забѣлѣжи това, което е

изходната точка на моитѣ мисли. Както вижда читательтъ, азъ за политическа борба нийдѣ още не говоря; нѣщо повече, азъ не говоря за всѣка политическа агитация, а за *извѣстна* политическа агитация, имено за тая политическа агитация, която, както по-надолу споменавамъ въ сжщата статия, постепено се прѣобърна въ отворена врата за влиянието на дребно буржоазнитѣ обществени отношения върху развитието на соц партия. Какъ тогава отричането на тая имено политическа агитация е можала да се прѣобразя подъ перото на др. Kaempfer въ „отричане въобще на политическата борба", за менъ остава съвършено непонятно.

По надолу на сжщата страница азъ продължавамъ тъй: „Въ агитацията ние се стремимъ да освѣтлимъ отъ социалистическо гледище едно ограничено число факти изъ обществения и политическия животъ, които сж възбудили общо внимание, прѣдъ голѣмо множество наши съчувственици. Когато съ пропагандата ние възпитаваме работническата класа, като си служимъ съ факти изъ всѣкидневния й животъ, като водимъ непрѣкжснато борбата на работницитѣ на почвата на тѣхнитѣ непосрѣдствени интереси. Агитацията и пропагандата се допълнятъ, но при нашитѣ условия, при неразвитото работническо движение, мотивитѣ за агитацията сж изхождали почти изключително изъ политическия животъ и мжчно сж се свързвали въ съзнанието на слушателитѣ или читателитѣ съ класовитѣ интереси на пролетариата. За широка агитация могатъ да послужатъ много събития изъ живота на работническата класа и тогава агитацията, като засѣга по-непосрѣдствено работницитѣ, по-лесно и по-скоро постига гонимитѣ резултати. *Ето защо, безъ да занемаряваме това мощно срѣдство,* (думата е за политич. агитация), *за разпространението на нашето учение и класовото възпитание на работницитѣ, напротивъ, като използваме всичкитѣ случаи за неговото употрѣбяване,* **ние трѣбва сжщеврѣмено да го приспособимъ къмъ новитѣ нужди и задачи на партията**" (к. м.).

Отъ подчертанитѣ думи ясно става, че азъ далечъ отъ да отрицавамъ изобщо политическата борба, искамъ само да се измѣни съдържанието и начина на воденето на политическата агитация, като се присъедини къмъ класовата пролетарска тактика на партията. Слѣдъ като по такъвъ начинъ др. Kaempfer прѣдставя моитѣ мисли, той вече сигурно можеше да говори за „безусловни грѣшки", затуй че „политическата борба е начина, по който прѣдимно се проявява дѣйностьта на социалдемократическата партия" и т. н. работи, които се разбиратъ сами по себе си.

Др. Kaempfer твърди, че азъ съмъ прѣпоржчвалъ политическата агитация само за извѣстни важни политически моменти. Обаче, ако др Kaempfer усвоеше моитѣ мисли въ всичката тѣхна пълнота, той не би дошелъ до такива заключения, които показватъ, споредъ менъ, че той не прави това разграничение между пропагандата и агитацията, което ги различава като срѣдства на дѣйность на социалната демокрация. Отъ долнитѣ цитати читательтъ ще може самъ да обсжди, дали споредъ менъ политическата агитация трѣбва да се ограничава

само за „важнитѣ моменти“. Несъмнѣно е прѣди всичко, че именно тия моменти сѫ най-изгоднитѣ за усилена и полезна политическа агитация, това безъ съмнѣние е извѣстно на др. Kaempfer. Но споредъ менъ политическата агитация не трѣбва да чака само „моментитѣ“. На стр. 706 се казва: *„Поводи за агитация социалистическата партия намира* **извънредно много**, *както въ економическия, тъй и въ политическия животъ.* Но тя не може всѣкога да използува всичкитѣ тия поводи. *Колкото е тя по развита, колкото по-многобройни сѫ нейнитѣ пролетарски организации, съ колкото по-разпространенъ печатъ и повече дѣйци тя разполага, то повече и по-добрѣ използва тя всичкитѣ прояви на капиталистическото развитие за собственото разрастване“.* (Др. Kaempfer, за да бѫде послѣдователенъ, трѣбваше да се спре и на тоя въпросъ: могатъ ли „всичкитѣ прояви на капиталистическото развитие“... да бѫдатъ използвани и пр., това сигурно щѣще да достави новъ материалъ на неговата „критика“). *„Въпросътъ е за планомѣрното и най плодотворно изхарчване силитѣ на соц. партия. Отъ това гледище прѣдимно политическата агитация, водена чрѣзъ общитѣ публични събрания, трѣбва да се ограничи сѫразмѣрно размѣра и силитѣ на партийнитѣ организации“.* („Кажется ясно“, др. Kaempf r, не такъ ли?“). „Отъ сѫщото съображение трѣбва най-голѣмо мѣсто да се даде на *пропагандата всрѣдъ работническата класа* и нейното организиране въ синдикати“. Послѣ слѣдва именно това единствено мѣсто отъ моята статия, което наистина неправилно изразява мислитѣ ми и което, взето само по себе си, е неясно. То е слѣдното: „Разбира се, че важнитѣ политически моменти... трѣбва широко да се използватъ за съотвѣтна агитация“, и пр. — излиза, като че ли азъ придавамъ на важнитѣ политически моменти исключително значение, като на единствени поводи за политическата агитация. Pris à la lettre горнето изрѣчение наистина може да се тълкува тъй. Но всѣки вниметеленъ читатель ще трѣбва да схване неточностьта на израза и като не остане въ буквалното, чисто граматическо тълкуване, потърсатъ неговия смисълъ въ останалата часть отъ статията. А азъ вече цитирахъ онова мѣсто, гдѣто се говори, че за политическата агитация има извънредно много поводи, които и трѣбва споредъ силитѣ на партията да се използватъ. Но моята мисъль става още по-ясна отъ стр 706, гдѣто азъ посочвамъ съ единъ примѣръ, какъ трѣбва да се води агитацията, за да бѫде полезна за соц. партия.... Социалистическата парламентарна група прѣдлага законопроектъ за ограничение на дѣтския и женския трудъ въ работилницитѣ. По тоя поводъ, за да се въздѣйствува върху Народното Събрание, *трѣбва да се поведе широка агитация*[1]) въ цѣлата страна въ полза на тоя законъ, агитация, която ще бѫде единъ прѣкрасенъ поводъ въобще за развитието на нашата програма и нашитѣ идеали прѣдъ широкитѣ работнически маси. .. И ако съ упорна и системна пропаганда ние образувахме здрави пролетарски организации, поне въ по-индустриалнитѣ центрове, тогава бихме

Заб. [1]) Всичкитѣ подчертавания въ цитатитѣ отъ статията си правя сега.

могли съ по-голѣмъ успѣхъ да поведемъ и агитация по поводъ на тоя първъ опитъ за социално законодателство у насъ. Тогава и тия слоеве втъ „работното население“, които не се намиратъ постоянно подъ нашето влияние (като пропадащитѣ дребни собственици) биха могли да бѫдатъ използвани отъ насъ за общия напрѣдъкъ на страната. *Тогава-и самата агитация би запазила своя чистъ пролетарски характеръ*, защото тя ще изхожда отъ пролетарски организации, ще прѣслѣдва класови пролетарски, но едноврѣменно и общо-културни задачи, — наимѣсто да се принижава до дребно-буржуазнитѣ въжделения на „работното население“ и да остава на повърхностьта на случайнитѣ, прѣходящи и повърхностни нужди на политическия животъ“. „Кажется ясно“! Не само, че поводи за политическа агитация азъ намирамъ вънъ отъ важнитѣ политически моменти и вънъ отъ „министерскитѣ промѣни“, но, напротивъ, търся и намирамъ много важни поводи за такова и въ нови области отъ обществения ни и политически животъ.

Др. Kaempfer трѣбваше по надълго да се спре върху Postscriptum'а на моята статия. Защото въ него той би намѣрилъ отговоръ на много свои догадки и прѣдположения. Тъй като азъ говорѣхъ по *„прѣдстоящата“* партийна дѣйность и прѣдъ нея се испречваше избирателенъ периодъ, естествено бѣ да се спра именно върху него. Слѣдва ли отъ това, че азъ ограничавамъ политическата агитация само за такива, като избирателния, политически моменти? — Очевидно не. Това става още по-несъмнѣно отъ слѣднитѣ редове на стр. 709. „Съ това прѣдъ насъ се отваря отново избирателната борба, прѣзъ която агитацията ще заема първо мѣсто въ дѣйностьта на партията“. По надолу: „тя (агитацията) трѣбва да изхожда отъ положението и интереситѣ на работническата класа у насъ, да свърже политическия моментъ съ класовитѣ интереси на тая класа и да го използва широко за пръскането на класово съзнание въ нейната срѣда“... „Ако досегашната наша избирателна агитация ни изненадваше ту съ неочаквани побѣди, ту съ толкова по-жалки поражения, то е именно защото тая агитация въ повечето случаи, особено отъ страна на опортюниститѣ, се е водила прѣдимно въ дребно-буржуазнитѣ избирателни околии... Мамена отъ бързитѣ успѣхи, социалистическата партия лесно се подаваше до сега на тия условия и незабѣлязано въ нейнитѣ избирателни агитации *фактическо* значение добиваше само минималната програма“.—„Въ градоветѣ, гдѣто класовитѣ противорѣчия сѫ по развити, гдѣто обществената диференцировка е много по-напрѣднала, нашата партия не намираше благоприятни условия за бърви политически успѣхи. Защото нашата агитация тамъ можеше да се опира на класовитѣ противорѣчия и, вслѣдствие на това, да намира привърженици само въ единъ опрѣдѣленъ слой, въ работническата класа. Но именно тия условия, които правеха невъзможни бързитѣ ни политически успѣхи въ индустриализиранитѣ и по-голѣми градове, бѣха и сѫ най-благоприятни за цѣлостното пропагандиране на нашата програма. Ако и въ тѣхъ до сега не се е водила една чисто пролетарска избирателна агитация, ако тѣ сѫ бивали по скоро занемарявани

отъ социалистическата партия (а др. Kaempfer пише, че съмъ прѣпоржчвалъ само синдикалната дѣйность въ градоветѣ) въ избирателнитѣ периоди, то е, защото дребно буржуазнитѣ тенденции все повече и повече надделяваха въ нея. Политическата агитация, съ която социалистическата партия искаше да спечели „производящитѣ съсловия“ за общественния напрѣдъкъ на страната, бѣше отворената врата за все по-силнитѣ влияния на идеологията и интереситѣ на тия съсловия върху развитието на теорията и дѣйностьта на социалистическата партия... *Сега е тъкмо врьмето, когато отъ срѣдство за заличаване и принижаване пролетарския класовъ характеръ на партията, избирателната агитация трѣбва да се прѣобърне въ мощно срѣдство за нейното закрѣпване върху основитѣ на класовата борба*“ (к. м.). Въ тия ли думи е можалъ др. Kaempfer да намѣра не само ограничение, но „въобще отрицание“ на „политическата борба“? За менъ е повече отъ несъмнѣно, че др. Kaempfer се е плъзгалъ леко по повърхностьта на моитѣ мисли, и затова тѣ сж terre inconnus за него.

Въ статията си, както и въ послѣдовавшитѣ я обяснения, на нѣколко пжти обяснявахъ, че социалдемократическата пропаганда и агитация, за туй, че сж социалъ-демократически, даватъ класово политическо възпитание на работническата класа. Въ обяснителната ми статия, на стр. 859, се казва: „Ако ние казваме, че всѣка класова борба е политическа, въ общественната практика на соц.-демократическата партия това означава, че всѣко пробуждане класовото съзнание на работницитѣ е сжщеврѣменно и вкарване въ политическата борба на тѣхната класа, подготвянето имъ за съвмѣстно дѣйствие съ политическата партия на пролетарията“. Отъ тия думи ясно слѣдва, че дѣйностьта на „политическата партия на пролетарията“ е политическа по своето естество. Това се вижда още по-ясно отъ слѣдующитѣ редове: „Социалъ-демократическата пропаганда, била тя единична, кружочна, синдикална и пр., *отъ самото си начало и въ всичкитѣ си прояви, е* **привикване** *на наемнитѣ работници къмъ съзнателна класова, т. е. политическа борба*“ (к. м.). Слѣдователно, др. Kaempfer можеше да си спести труда да повтаря, че политическата дѣйностъ била „la maniére et la raison d'être“ на всѣка, а още повече на пролетарската партия.

Нарочно подчъртахъ думата „привикване“, защото др. Kaempfer съвършено не искусно иска да прѣдстави, какво да пропагандирашъ соц.-демократическото учение на единъ работникъ въ стаята си, било споредъ менъ политическа борба. Пропагандата, както и агитацията подготвятъ работницитѣ за класовата политическа борба, но тѣ сж сжщеврѣменно и срѣдства за тая борба, особено агитацията. Така пропагандата и агитацията подготвятъ класовата-политическа борба на пролетарията, а тая борба възпитава не само борящитѣ се пролетарии, но пробужда съзнанието и на много други пролетарии, значи, тя е едно прѣкрасно агитационо срѣдство.

Пропагандата и агитацията сж разни срѣдства за класовото политическо възпитание на пролетарията. Трѣбва ли да чакаме да бж-

датъ „спропагандирани“ работницитѣ, за да почнемъ агитацията? Очевидно не, което личи особено ясно отъ моята статия, защото какъ бихъ прѣпоржчалъ азъ усилена политическа агитация по изборитѣ или по поводъ нѣкои законопроекти, ако да подържахъ, че непрѣмено порано трѣбва да бждатъ „спропагандирани“ всички работници"? Не затуй ли искамъ усилването на пропагандата, защото малко сж привлеченитѣ въ нашитѣ организации работници? За да може да докаже своя упрекъ др. Kaempfer би трѣбвало по нѣкакъвъ начинъ да прѣмахне цѣлия Postscriptum въ моята статия. Обаче това не може да стане.

Др. Kaempfer иска да ме хване въ противорѣчие въ обясненията, които давамъ по пропагандата и агитацията. За това той си служи съ съпоставяне на отдѣлни, откжснати отъ останалото съдържание, цитати. По тоя начинъ азъ бихъ могълъ да открия, колкото щете противорѣчия, въ която и да е хроника на др. Kaempfer Има ли противорѣчия или не, читателитѣ ще видятъ отъ долнитѣ цитати, въ които се съдържатъ процитиранитѣ отъ др. Kaempfer редове, и смисъла на които е слѣдния. Пропагандата е необходимо прѣдварително условие за *успѣшната* агитация, т. е., колкото повече просвѣтени, съзнателни работници имаме, колкото по-здрави и голѣми организации имаме колкото сѫ повече и по-подготвени пропагандатори и агитатори разполагаме, толкова *по-успѣшна* ще бжде и агитацията. Успѣшната агитация зависи отъ прѣдварителната пропаганда. Значи ли това, че не може да се води агитация тамъ гдѣто недостатъчната пропаганда не е още подготвила условията за по-голѣмия успѣхъ на агитацията? Разбира се, че не. Агитация ще се води споредъ разполагаемитѣ сили, но въпросътъ е, че нейнитѣ резултати ще бждатъ толкова по-голѣми и трайни, колкото по усилена пропаганда е водена. Но, нѣма съмнѣние, че, отъ друга страна, самата агитация, като разпространение на сжщитѣ социалъ-демократически убѣждения, но само на по-широкъ кржгъ хора, по другъ поводъ и по другъ начинъ, — подготвя и разчиства пжтя на пропагандата. Ето защо на стр. 706 казвахъ: „Усилената и плодотворна пропаганда разчистя пжтя за *успѣшна и по-широка* агитация. *Ние не искаме да кажемъ, че тия два вида дѣйности трѣбва да се слѣдватъ всѣкога въ врѣме* (а именно това прѣтендира да съмъ подържалъ др. Kaempfer), *така щото пропагандата да прѣдшествува агитацията.* Прѣди всичко тия двѣ дѣйности не сж тъй корено различни, за да ги разграничаваме всѣка изключително за опрѣдѣлени условия. Но все пакъ, всѣки ще се съгласи, че е необходимо едно възпитано и дисциплинирано въ партийнитѣ ни борби пролетарско ядро, за да можемъ съ надежда за успѣхъ да използуваме по-важнитѣ моменти отъ обществения животъ за развитието на широка агитация“ (к. м.). А въ обяснителната си статия, на стр. 859, казвамъ: *„За да бжде успѣшна агитацията*, която като социалъ-демократическа агитация е пробуждание на класовото политическо възпитание у работницитѣ, особено за да бжде успѣшна агитацията прѣдизвикана отъ особенитѣ политически промѣни, тя необходимо трѣбва да бжде прѣдшествувана отъ пропагандата“ (к. м.). Т. е. че да бжде повече или по-малко успѣшна агитацията

зависи отъ това, водила ли се е по-рано пропаганда и каква. „Защото само съ пропагандата (която, като социалъ-демократическа, е пробуждание класовото политическо съзнание у работницитѣ) може да се образуватъ *тия здрави и убѣдени слушатели на агитатора, които ще разнесатъ неговитѣ възвания*, които ще служатъ за посрѣдници между него и още незачекнатата отъ пропагандата работническа маса. *Колкото по-успѣшна е била пропагандата, толкова по-богата ще бѫде жетвата отъ агитацията. Но слѣдва ли отъ това, че ние трѣбва да чакаме по-напрѣдъ да «пропагандираме» наемнитѣ работници и само тогава да прибѣгваме до агитацията?* Който вади такива заключения отъ статията ми, той очевидно грѣши, защото тамъ изрично се казва, че пропагандата не трѣбва *всѣкога* да прѣдшествува агитацията. *Социалъ-демократическата партия споредъ силитѣ си трѣбва да използва всички моменти, годни за агитация»* (к. м.).

Др. Kaempfer цитира прѣдпослѣдното изрѣчение, но послѣдното изпуща. А отъ него, както и отъ цѣлия пасажъ явствува само едно, а именно, че азъ не разглеждамъ като необходимо слѣдващи се пропагандата и агитацията, а опрѣдѣлямъ тѣхнитѣ отношения при даденитѣ партийни и обществени условия. Моето старание е да прѣдамъ опрѣдѣлено значение и съдържание на терминитѣ пропаганда и агитация, когато др. Kaempfer си служи съ тѣхъ „въобще". Ето защо, като говоря за недостатъчната социалъ-демократическа пропаганда, казвамъ: „За успѣшната агитация не сѫ достатъчни оратори, нуждно е работническа аудитория, нуждно е, щото чрѣзъ една спропагандирана, организирана и дисциплинирана работническа дружина устното и печатно слово на агитаторитѣ да се разнесе изъ всичкитѣ кѫтове на работническитѣ квартали, да проникне въ всички работници . . ." „Още при първото съприкосновение на социалистическата пропаганда съ работническото съзнание, ние се стремимъ да го издигнемъ надъ тѣсния и ограниченъ хоризонтъ на непосрѣдственитѣ интереси" (стр. 860). „Но ако всѣка социалъ-демократическа дѣйность е политическа по своето естество, въ партийната тактика се различава тая дѣйность, която черпи мотивитѣ си отъ всѣкидневнитѣ, обикновени отношения, и тая, която се стреми да използва *особенитѣ събития* отъ економическия, обществения и специално отъ политическия животъ" (к. м., стр. 861). Кѫдѣ остава баснята за „важнитѣ политически моменти?"

Макаръ и да е ясно отъ дългитѣ цитати, какви сѫ моитѣ мисли, азъ ще си позволя да приведа още нѣколко реда, за да свърша съ тая наистина безплодна, но не по моя вина прѣдизвикана, работа. — „Безъ съмнѣние, ние трѣбва да научимъ работницитѣ да се ползватъ отъ тия права (думата е за политическитѣ права), да ги цѣнятъ скѫпо, да ги защищаватъ съ живота си и кръвьта си. На това ние ще ги научимъ съ политическата агитация, когато има за нея поводъ и когато тя може да бѫде успѣшна; но при отсѫтствието на организирано работническо ядро, отъ което да изхожда агитацията, която да става неинъ разносител и посрѣдникъ въ широката работническа маса, нашето главно внимание трѣбва да бѫде съсрѣдоточено въ пропагандата" (стр. 862).

За да оборя др. Kaempfer, би трѣбвало да прѣпечатамъ цѣлитѣ въпросни статии. Защото само др. Kaempfer е можалъ да открие въ тѣхъ това, което ми приписва. Въ всичката тая история азъ виждамъ само едно механическо и съвършено неумѣстно прѣнасяне на чужди литературни и тактически въпроси въ нашия печатъ. Обаче, ако обвинението въ „економизмъ," „отричане въобще политическата борба" и много други, е съвършено празднa работа, отъ това не слѣдва, че по моитѣ възгледи не може да се спори. Напротивъ, като изказвамъ опрѣдѣлени мнѣния, азъ очаквахъ да чуя възражения. Въпросътъ е само тамъ, да се схане сжщностьта на моя възгледъ и, *като се изхожда отъ тия условия и тия необходими прѣдпосилки, които азъ вземамъ за основа* да се спори върху него съ противопоставяне на друго опрѣдѣлено гледище. Обаче именно такова самостоятелно отнасяне къмъ въпроснитѣ ми статии азъ не намирамъ въ „критиката" на др. Kaempfer.

* * *

Ако др. Kaempfer не формулира точно различието между моето и неговото схващане по въпроса за прѣдстоящата партийна дѣйность отъ това не слѣдва, разбира се, че такова различие не сжществува. И туй различие се състои въ слѣдното. Прѣди всичко, въпросътъ не трѣбва да бжде поставенъ тъй, както по видимому го разбира моя опонентъ. *Въпросътъ не е: пропаганда или агитация?* Защото, тъй поставенъ въпросътъ, той прѣдполага едно взаимно изключване между пропагандата и агитацията. Когато въ дѣйствителность, пропагандата и агитацията вървятъ нераздѣлно. Въпросътъ е, имали такива условия въ нашето социалистическо движение, които да правятъ пропагандата *по нуждна и по-полезна, отколкото агитацията?* Слѣдователно, има ли условия, които ни заставятъ да обърнемъ прѣзъ дадения периодъ отъ развитието на социалистическото движение по-голѣмо внимание на пропагандата, безъ, разбира се, да занемаряваме агитацията?

Когато говоримъ за прѣдстоящата партийна дѣйность за прѣдстоящата пропаганда и агитация, ние трѣбва добрѣ да познаваме начина, по който тѣ сж били водени до сега. Ето защо и въ моята статия азъ отдѣлихъ толкова мѣсто на тая страна на въпроса. Каква е била прѣдимно агитацията на социалистическата партия, която й докара нейнитѣ политически успѣхи? Макаръ и въ въпроснитѣ статии (и въ другитѣ посочени въ тѣхъ) подробно да излагахъ моето обяснение по това, тукъ съмъ принуденъ на кратко да повторя казаното тамъ. Защото др. Kaempfer, който говори за оригиналностьта на българския социализмъ, е изпустналъ изъ прѣдъ видъ именно тая найхарактерна и особена негова страна.

Агитацията, щомъ ставаше прѣдметъ на моята статия, не можеше да бжде агитация „въобще", а дадена, опрѣдѣлена агитация, такава, каквато прѣдимно се водеше до тогава и каквато трѣбваше да се води прѣзъ прѣдстоящия периодъ отъ партийната дѣйность. А какъвъ бѣше прѣобладаващиятъ характеръ на социалистическата агитация, именно, на тая агитация, която докара най-важното въ живота на партията, именно нейнитѣ политически успѣхи?

Политическата сила на българската социалъ демократическа партия се даде отъ разнърдалата се дребна буржуазия. Нашата партия неволно и постепено ставаше изразитель на недоволството на ония срѣдни обществени съсловия, които въ нищо не намираха вече упора. Но партията не можеше безнаказано да се ползва отъ масовата поддържка на тия съсловия, при слабото свое развитие, безъ да изпита влиянието на тѣхнитѣ интереси.

Въ своята цѣлость соц.-демократическата партия, нейниятъ печатъ и конгреснитѣ ѝ рѣшения, не сж отстжпвали отъ принципитѣ и тактиката на класовата пролетарска борба. Но въ нея сжществуваше една тенденция на приспособяване къмъ обективнитѣ социални условия на нейното сжществуване и нейното засилване, тенденция, която имá своя краенъ изразъ въ тактиката на опортюниститѣ. Бернщайнианството на Западъ дойде само да дооформи и опрѣдѣли това, което сжществуваше вече въ партията. — Партията не разполагаше съ силни и възпитани въ пролетарската тактика организации. Партийната дѣйность се водеше поединично, разпокжсано и насполуки. Начинътъ, по който дѣйствующитѣ личности (социалистически агитатори) схващаха и ржководеха партийната дѣйность зависеше отъ тѣхнитѣ разбирания и отъ тая широка, недеференцирана, разнородна обществена срѣда, съ която тѣ се срѣщаха. Колкото и убѣдени социалисти да бѣха тия първи дѣятели, тѣхното съзнание не можеше да прѣодолѣе надъ обективнитѣ обществени условия, тѣ не можеха да надхитрятъ живота. Послѣдниятъ се оказа по-силенъ отъ тѣхъ и намѣсто тѣ да го измѣнятъ по свое желание, той незабѣлѣзано наложи печата си на цѣлата тѣхна дѣйность и, отъ тукъ, на тѣхнитѣ разбирания. Защото, дѣйствително, характерътъ на обществената дѣйность, както и на всѣка друга, въ послѣдня смѣтка, зависи отъ условията на срѣдата, дѣто тя се проявява.

Социалъ-демократическата партия незабѣлѣзано прибираше, особено прѣзъ избирателнитѣ периоди, подържката на тия пропаднали и пропадащи дребни собственици и производители, които, отчаени отъ всички политически партии, поставени на тѣсно особено отъ послѣднитѣ економически и финансови условия въ страната, — начинаха да виждатъ въ минималната програма на соц.-демократическата партия тъкмо това, което тѣ искаха отъ държавата. Разбира се, минималнитѣ социалистически искания отъ държавата иматъ не тоя смисълъ и туй значение, което се влагаше и единствено можеше да се влага въ тѣхъ отъ дребно-буржуазнитѣ избиратели. Въ партийната програма тия искания сж въ органическа връзка съ нашитѣ крайни искания и не имъ противорѣчатъ. Обаче важното е, че политическата сила, която подържката на дребната буржуазия ни даваше, произхождаше не отъ съзнание на партийната програма въ нейната цѣлость, а отъ увеличението подиръ единичката неопетнена партия, която искаше да намали данъчния товаръ, да прѣмахне котерийнитѣ режими, да съкрати държавнитѣ разходи и др. И понеже фактическо значение въ политическата агитация на соц. демократическата партия добиваха именно тия искания, минималната програма е, която придобиваше все по голѣмо и

по-голѣмо значение въ тая агитация. Минималната програма е именно това общо мѣсто между исканията на работницитѣ и дребната буржуазия, което свързваше соц.-демократическата партия съ послѣдната.

Политическата агитация, въ която истинско социално значение придобиваха все повече и повече минималнитѣ партийни искания бѣше едничката възможна форма, въ която можеше да се изразятъ противорѣчивитѣ, непостоянни и нееднородни економически интереси на разнърдалата се дребна буржуазия въ дѣйностьта на соц.-демократическата партия. Догдѣто економическитѣ интереси на пролетарията органически се свързватъ съ всички максимални и минимални искания на соц.-демократическата партия и намиратъ най-съотвѣтственъ изразъ въ всичкитѣ нейни социални и политически борби, — економическитѣ интереси на дребната буржуазия далечъ не се съвпадатъ съ тия на пролетарията и, поради това, съвмѣстна дѣйность между тѣхъ е възможна само на почвата на нѣкои общи политически искания. Азъ говоря за дребната буржуазия, взета въ нейната цѣлость, като обществена класа.

При тия условия политическата агитация на соц.-демократическата партия постепено загубваше своя епецифиченъ класовъ характеръ и ставаше проводникъ на тенденциитѣ и въжделенията на дребната буржуазия. Разбира се, че това бѣше само едно направление въ партийната дѣйность, направление, което нееднакво се застжпваше отъ всички, което особено усърдно прокарваха опортюниститѣ, но което, като имаше своитѣ корени въ общитѣ условия на партийния животъ, се отрази и изобщо върху срѣдствата и съдържанието на партийната дѣйность.

— Др. К., като цитира моитѣ думи: „социалъ-демократическата пропаганда, била тя единична, кръжочна, синдикална и пр., отъ самото си начало и въ всичкитѣ си прояви, е привикване на наемнитѣ работници къмъ съзнателна класова, т. е. политическа борба" — казва, че „тъкмо това" не било вѣрно. Азъ, обаче, считамъ за излишно да доказвамъ такава една очевидна истина. *Соц.-демократическата пропаганда подготвя работницитѣ за една съзнателна класова*, т. е. *политическа борба*, което азъ изразявамъ въ горното прѣдложение съ думитѣ, че соц.-демократическата пропаганоа привиква, т. е. *призовава* работницитѣ къмъ съзнателна класова — политическа борба. Тогава всичкитѣ насмѣшки за туй, че да „спропагандирашъ" единъ работникъ не значи да водишъ борба, оставатъ съвършено безпрѣдметни[1]).

Прѣобладаваще срѣдство за разпространението на соц.-демократическата програма ставаше общото политическо събрание, на което липсваше една опрѣдѣлена и постоянна аудитория. Липсваха дисциплинирани бойни работнически отряди, които да групиратъ около себе си останалата маса работници. Липсваха необходимитѣ провод-

---

[1]) Вѣроятно др. К. криво тълкува думата „привиква", която е употрѣбена отъ менъ въ смисълъ на *призовавамъ*, или на френски *appeler, fair venir*, както я прѣвежда Н. Марковъ въ своя българско-френски рѣчникъ.

вици на социалистическата агитация и самитѣ агитатори, като нѣмаше съзнателни и организирани партийни членове, които да държатъ тѣхната дѣйность въ рамкитѣ на класовата пролетарска тактика, постепено се подаваха на влиянието на околната срѣда. Повърхноститѣ събития на всѣкидневния политически животъ заемаха главно мѣсто въ агитацията и така тя се израждаше отъ класова политическа агитация, въ дребнобуржуазно политиканствуване.

Ако азъ виждамъ въ тоя характеръ на политическата агитация нейния недостатъкъ, какво е необходимото заключение? Споредъ др. К. отъ това, че досегашната политическа агитация е била не добрѣ водена, трѣбвало да се извади заключението, че политическата агитация „въобще" трѣбва да се засили. Когато моето заключение, което е и единственото приемливо и логическо въ случая, е че тая политическа агитация трѣбва да се измѣни и нагоди къмъ изискванията на класовата пролетарска тактика на партията. Тая „диалектическа" грѣшка др. К. прави за това, че той говори за пропагандата и агитацията „въобще," когато азъ разглеждамъ пропагандата и агитацията при опрѣдѣлени условия на мѣсто и врѣме.

Ето защо споредъ менъ прѣди всичко политическата агитация трѣбва да се постави върху основитѣ на класовата борба и само тогава може да става дума за неиното засилване. Но, разбира се, че не трѣбва да се чака, за да се почне класовата политическа агитация. Тя се е водила добрѣ отъ мновина, както и отъ партийния печатъ, тя се води и сега, но съ нея можемъ да използваме толкова повече събития и тя става толкова по-успѣшна, колкото повече е подготвена отъ пропагандата.

Какъ социалъ-демократическата пропаганда подготвя класовата политическа, т. е. соц.-демократическа агитация, това азъ обяснихъ въ моитѣ статии. Тукъ ще обърна внимание само на слѣдното. Ако е истина, че нашиятъ пролетариятъ не е многоброенъ и събранъ въ голѣми центрове, а разпръснатъ и изгубенъ всрѣдъ другитѣ съсловия, разпилянъ въ разнитѣ производства и изъ цѣлата страна, то пита се, какъ може да се води въ него масова агитация? — Колкото по-индустриална е една страна, колкото по-многочисленъ и концентриранъ е пролетариятътъ, толкова по-успѣшна е масовата агитация, толкова по-малко се изисква за нейния успѣхъ прѣдварителна пропаганда. Но когато работницитѣ сѫ малко и пръснати, когато, независимо отъ това, мнозинството отъ тѣхъ живѣятъ още въ атмосферата на дребнобуржуазнитѣ понятия и въжделения, пропагандата е първото срѣдство, което ще образува първитѣ бойни отряди на работническата соц.-демократическа партия, ще я доведе въ съприкосновение съ останалата маса отъ работничеството и ще стане проводникъ и разноситель на нейната агитация. Пропагандата е, която ще открие способнитѣ и подлежащи на развитие работници, която ще ги подигне до социалъ-демократически пропагандатори и агитатори. Пропагандата е, която ще научи работницитѣ да посѣщаватъ нашитѣ събрания и четатъ нашитѣ издания. Безъ прѣдварителната пропаганда, като се обръщаме безразборно къмъ едно нееднородно население, въ

което работницитѣ не прѣобладаватъ, ние събираме въ нашитѣ събрания, тъй да кажа, улицата. Въ малкитѣ градове и селата, гдѣто сме имали политически успѣхи, сж държани безчислено множество такива агитационни събрания. Но отъ тая масова агитация, по обясненитѣ вече причини, почти никакви слѣди не сж останали и ако тя е била полезна изобщо за политическото възпитание на българскитѣ граждани и самоопрѣдѣлянето на буржуазнитѣ партии, - за самото вжтрѣшно засилване на социалъ демократическата партия и разпространението на цѣлостната нейна програма, тая агитация не само не е придонесла нищо, но и много е навредила. Сжщо тъй почти безплодна е тая агитация и въ голѣмитѣ градове, която се води безразборно и чрѣзъ която социалистическото слово се хвърля слѣпишката като сѣме на каменисти почва. Въ по-голѣмитѣ ни градове отдавна, отъ десеть години насамъ сж се свиквали много общи политически събрания, но що се е постигвало съ тѣхъ? Сега ние се убѣждаваме, че собствено трѣбва да започнемъ отъ самото начало, отъ азбуката. Моятъ опонентъ претендира, че политическата агитация е била занемарявана въ градоветѣ. Но това е до толкова истина, до колкото той иска да каже, че е била занемарявана правилната политическа агитация. Защото, ако за класовото политическо възпитание, напр. на софийскитѣ работници, е направено твърдѣ малко, то не толкова вслѣдствие на отсжтствието на политич. агитация, колкото на нейното неправилно водене. Липсвала е една планомѣрна и усилена социалъ-демократическа пропаганда всрѣдъ работницитѣ, особено липсвала е такава всрѣдъ синдикиранитѣ работници, поради което и нашата агитация е оставала гласъ вопиющи въ пустиня. Синдикатитѣ сж били изоставени на дѣйци, които не сподѣлятъ нашитѣ възгледи (на „широкитѣ") и тъй оставени, вслѣдствие на особенитѣ неблагоприятни условия, въ които сж още поставени нашитѣ работници, тѣ намѣсто да бждатъ проводници на нашата пропаганда и агитация, станаха тѣхни прѣпятствия. Ако се водѣше наедно съ политич. агитация неуморна пропаганда, както въ синдикатитѣ тъй и вънъ отъ тѣхъ, ние днесъ щѣхме да имаме вече организирани и готови за прѣдприемането въ всѣки моментъ на усилена политическа агитация необходимитѣ работнически дружини. Но, разбира се, че за това не сж виновни толкова отдѣлнитѣ личности, колкото цѣлъ редъ обективни обществени условия. Колко сили почти безплодно сж се изхарчели въ неправилната политическа агитация, се вижда отъ туй, че колкото по-ясна и опрѣдѣлена става днесъ тая агитация, т. е. колкото тя повече възприема характера на класова политическа агитация, толкова по-мжчно нашитѣ рѣчи и издания намиратъ слушатели и читатели. Колкото по ясно и по-опрѣдѣлено се разграничава пролетариятътъ отъ другитѣ „производящи съсловия", колкото по-реаленъ характеръ приема нашата агитация, колкото повече класосъзнателни организирани работници имаме, толкова повече и нашитѣ подържници започватъ да идватъ прѣдимно отъ работническата класа. Така общитѣ политически събрания, макаръ и по-малобройни за извѣстно врѣме, ще прѣнасятъ много по голѣма полза, догдѣто около соц.-демократич. партия се

наберать достатъчно пролетарии, за да може тя успѣшно и безъ рискъ за себе си да поведе широка масова агитация и всрѣдъ близкостоящитѣ до пролетарията обществени съсловия. Разбира се, че агитация всрѣдъ тия съсловия се води още днесъ, но тя ще става толкова по-възможна и плодотворна, колкото по развита е самата партия.

— Професионалната економическа борба изисква редъ условия, като многоброенъ централизиранъ пролетариятъ, квалифициранъ трудъ и др., които у насъ още липсватъ и за това, тя още дълго ще бжде слаба. Ето защо, голѣми надѣжди за самостоятелното значение на работническитѣ синдикати не трѣбва да се възлагатъ. Тѣхната дѣйность ще бжде толкова по-успѣшна, колкото по-живо и дѣятелно е намисането на социалъ демократическата партия въ борбитѣ имъ. Отсжтствието на економически условия за професионална борба прави толкова по-наложителна и необходима политическата борба на организирания въ самостоятелна партия пролетариятъ, на социалната демокрация.

Политическата борба е постоянната и непосрѣдствената задача на социалъ-демократическата партия. Обаче, въпросътъ е именно тамъ: да се възпитатъ чрѣзъ пропагандата и агитацията необходимитѣ за това бойни пролетарски отряди. Да говоримъ за масова агитация прѣди да разполагаме съ необходимитѣ сили и срѣдства, значи, да продължаваме старитѣ грѣшки. Слѣдва ли, обаче, отъ това, че политическата борба на социалъ-демократическата партия трѣбва да прѣстане или се отслаби? Ни най-малко, защото партията винаги съ срѣдствата, които разполага, води и трѣбва да води тая борба, защото въ и чрѣзъ нея се провява партийния животъ. Обаче, политическата борба на социалнита демокрация се корено различава отъ дребнобуржуазното политиканствуване, тя е много по-дълбока, всеобемлюща, принципална борба, тя е обществения изразъ на класовата борба на полетарията, нейнитѣ форми сж многобройни и сложни, наспроти развитието и усложнението на обществено-политическитѣ отношения на дадена страна. Най-сжщественото за една млада социалъ-демократическа партия, като нашата, е именно, да постави политическата борба на класови пролетариятски основи, за да не загубва тя, всрѣдъ господствующето влияние на дребнобуржуазнитѣ политически въжделения своя специфичевъ пролетарски характеръ.

Като говоримъ за поставянето на политическата борба върху класови пролетарски основи, въпросътъ за политическата агитация се изпрѣчва най-напрѣдъ прѣдъ насъ. Какъ тя се е водила прѣдимно до сега, какви сж срѣдствата за нейното приспособяване къмъ пролетарската тактика на партията и по кой начинъ тя трѣбва да се води,— това сж първитѣ подлѣжащи на разрѣшение въпроси. Ето защо, не можемъ да говоримъ за прѣдстоящата партийна дѣйность, безъ да опрѣдѣлимъ точно мѣстото и значението на пропагандата, Послѣдната е само, която ще прѣобърне политическата агитация отъ срѣдство за принижаването на политическата борба на социалъ-демократическата партия до дребно-буржуазно политиканствуване, въ най-могжщето срѣдство за нейното закрѣпване и засилване, като класова политическа

борба. Социалъ-демократическата пропаганда трѣбва да се води усилено по всички посоки: чрѣзъ нея ние ще засилимъ партийнитѣ организации и така ще подготвяме огнищата за все по-усилената и планомѣрна агитация; чрѣзъ нея ние ще даваме класово-политическо възпитание на синдикиранитѣ работници, като ржководимъ тѣхната професионална — економическа борба и съ това ще спечелимъ нацѣло работническото движение още отъ самото му начало за социалната демокрация; най-послѣ, чрѣзъ пропагандата само ще прѣодолѣемъ тия неблагоприятни обществени условия, които правиха дълго врѣме нашата политическа агитация безплодна. И като имаме съ нази си обективното развитие на нѣщата, което ни улеснява и само разчиста нашия пжть, ние можемъ смѣло да вървимъ напрѣдъ, като прѣминаваме отъ побѣди на побѣди.

Хр. Николовъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

Отъ **Михаилъ Лѣтовъ.**[1])

I.

Пѣсень на шивачката.

(по Андрусонъ).

Вечь Пролѣть. Дѣвицитѣ вѣнци плетатъ
Срѣдъ китни джбрави, дѣ липи цъвтатъ;
А ние, срѣдъ влаженъ и душенъ бордей,
Все шиемъ, до като въ грждъ огънь изтлѣй —

—

Умилно надъ нази слънцето трѣпти —
Машинкитѣ цъкатъ — платното шепти . . .
И сълзи на хлътнали очи блѣстятъ —
Иглитѣ катъ вихъръ въ ржцѣ ни лѣтятъ.

—

Отлитатъ въ безмълвие тягостно дни,
Ведно съ тѣхъ и нашитѣ срѣдъ ядъ младини.
Кога е вредъ тихо и всичко е въ миръ,
Не спимъ само ние, а шиемъ безъ спиръ . . .

—

На пролѣть топлика надъ нази трѣпти —
Машинкитѣ цъкатъ — платното шепти . . .
Прѣдъ нази коприна, ялмази лжщатъ —
Отъ болки изранени пръсти горятъ.

—

И птичкитѣ пѣятъ, че праздникъ е вънъ.
Ний шиемъ и вѣхнемъ безъ отдихъ, безъ сънь;
Не свѣхватъ салъ нашитѣ неволи, бѣди, —
Отъ мжки разбити сж болни гжрди . . .

—

---

[1]) Отъ сжщия авторъ е и стихотворението: „*Пакъ мръщи се зловѣщо небето*", въ XII кн. г. VII, за което въ текста е погрѣшно отбѣлѣзано, че е прѣводъ. **В. Р.**

И нѣма въ тѣзъ кѫдри, кой цвѣтъ да вплетѐ;
Насъ никой не люби, насъ никой не ще...
И нѣма тукъ младость, любовь, да огрѣй —
Ний шиемъ—срѣдъ влаженъ и душенъ бордей!

II.

Вълни.

Не грѣе слънце надъ морето ширно.
Бушуватъ морно хладнитѣ вълни,
А шепота имъ носи се безспирно
По морскитѣ безбрѣжни далнини: —

—

„Ний рожби сме на вихри ядовити
И скитници — отъ ранни младини;
Ний символъ сме на рой мечти разбити —
На хиляди жестоки сѫдбини.
Борци сме ний — и вѣчни сме въ борбата.
Отъ яка тканъ сѫ нашитѣ платна,
Нищожна е за насъ смъртьта — теглата —
Титани сме, въ тазъ адска мрачина...“

—

Не грѣе слънце надъ морето ширно.
Бушуватъ морно хладнитѣ вълни, —
Днесъ ропота имъ носи се безспирно,
Катъ буря зла, изъ робскитѣ страни...

———

* * *

Недѣй бърчи чело прѣдъ чемерната мисъль
За бѫдни скърби и незгоди;
Недѣй се кахъри, че нуждитѣ корави
И нази скоро щатъ споходи;

Недѣй ми говори: „Ахъ дружке ненагледна,
„Бѣда и гладъ — азъ всичко бихъ понесълъ:
„Нали съмъ мѫжъ... Но ти—за тебъ ли е клѣтнице,
„Да влачишъ този дѣлъ невеселъ“...

Корави нужди, гладъ — тѣ мене ме не плащатъ —
Плебейка горда, азъ ги зная:
О да! не сѫ веднъжъ дохождали на госте
Неканени във моята стая.

Недѣй ми говори, а дай си ти челото —
Цѣлувка бръчки ще изглади —
О всуе, друже мой! Напраздно черна мисъль
Днесъ трови твоитѣ гѫрди млади!...

М. Маркова.

Партия и синдикатъ[1]).

От К. Кауцки.

Другарьтъ Пйоршъ има пълно право, като въ статията си „Политика и религия въ синдикалнитѣ организации" показва на това, че синдикатитѣ си противорѣчатъ съ задачитѣ си, ако тѣ отблъсватъ и държатъ далечъ отъ себе си една часть отъ другаритѣ по занаятъ, по причина на партийна политика. Синдикатътъ трѣбва да е отворенъ за всѣки наеменъ работникъ отъ съотвѣствующия занаятъ, каквито и да сж неговитѣ политически убѣждения. Едно голѣмо зло за нѣмското работническо движение е, гдѣто то е раздѣлено политически на ултрамонтанско, либерално и социалдемократическо. Наопъки пъкъ, английскитѣ синдикати никакъ не сж затова тъй силни, защото за тѣхъ не сжществува раздѣлението на работничеството чрѣзъ политическитѣ партии, гдѣто работникътъ може да бжде либералъ, консерваторъ, социалдемократъ и все ще бжде добрѣдошелъ за синдиката.

Всичко това е твърдѣ право, но въпросъ е още, до колко отъ насъ зависи да измѣнимъ това, до колко особения характеръ на нѣмското — и можемъ да кажемъ на континенталното синдикално движение въобще — се длъжи на липсата отъ знания и опитность, а не на особенитѣ нѣмски, респективно континентални отношения, които не позволяватъ едно шаблонизирание съгласно английския образецъ.

Другарьтъ Пйоршъ показва като истинска цѣль на синдикалнитѣ организации защищаванието и подобрѣнието економическото положение на работника при нашия днешенъ общественъ строй. Но ясно е, че съ това още не се изчерпва характеристиката на синдикатитѣ. Ний трѣбва да прибавимъ, че синдикатътъ се стреми да постигне цѣльта си чрѣзъ едно демократично организирание и посрѣдствомъ *борбата противъ капиталиститѣ отъ занаята*, който прѣдставлява. Послѣдната точка е, по която синдиката се различава отъ социалдемокрацията. И тази сжщо се стреми да защищава интереситѣ на работницитѣ още въ днешното общество, а не само въ бждащето. Но тя е прѣдставителка на *общитѣ интереси* на работническата класа и се бори като такава противъ цѣлата *капиталистическа класа*, значи сжщо противъ капиталистическата система. Затова нейната борба приема една цѣль извънъ днешното общество.

Синдикатътъ се бори само противъ единични индивидуални или групи отъ капиталисти. За това неговитѣ цѣли се ограничаватъ въ рамкитѣ на съврѣменото общество. Но сжщо както и социалдемокрацията, синдикатътъ има сжщо задачата да се бори противъ капитала.

---

[1]) Тази статия е уводъ къмъ редъ статии отъ К. Кауцки върху „неутралитета" на синдикатитѣ. Тѣзи статии ще помѣстваме послѣдователно въ слѣднитѣ книги на списанието. Отъ тази статия, както и отъ слѣднитѣ, читателитѣ ще видятъ, какъ нахално общодѣлцитѣ фалшифициратъ мислитѣ на Кауцки и по въпроса за синдикатитѣ. Б. Р.

Може би, ще ми противопоставятъ Trade Alliances, за които Бернщайнъ съобщи въ № 8 отъ Neue Zeit.

Това сж синдикати, които иматъ връзки съ капиталистическитѣ кржгове за подмамване на публиката. Вмѣсто борбата противъ капитала при тѣхъ изпъква борбата противъ обществото рамо до рамо съ капитала. Станатъ ли тѣзи Trade Alliances всеобщи, съ това и синдикатитѣ ще получатъ единъ характеръ съвсѣмъ различенъ отъ днешния, но тогава ще удари послѣдния часъ и за работническото движение въобще. За щастие на човѣшкия напрѣдъкъ не е за очакване, че това най-ново срѣдство на английскитѣ фабриканти за корумпирането на синдикалното движение ще подѣйствува навсѣкадѣ и дълбоко върху работническото движение, като напр. системата на съучастието въ печалбитѣ или тази на плъзгащата се скала на работническитѣ заплати, а напротивъ самитѣ работници, които отъ врѣме на врѣме сж били съблазнени отъ него, ще се обяватъ противъ него. Противорѣчието между капитала и трудъ навсѣкадѣ се е оказало най-подиръ по-силно отъ всичкитѣ срѣдства на хармонията помежду имъ.

Но сжщо и синдикатитѣ, които сж образували Trade Alliances'итѣ, първоначално сж били бойни организации и още не сж се отказали окончателно отъ този си характеръ.

Втората характерна черта на синдиката е неговата *демократична организация*. Това значи, че членоветѣ на синдиката си уреждатъ въ послѣдна инстанция сами общо всичкитѣ си общи работи и сами си избиратъ своитѣ прѣдставители и длъжностни лица отъ помежду си. Това тѣ иматъ общо съ социалната демокрация, но тази послѣдната обгръща членове отъ различни призвания, които сж свързани чрѣзъ едно общо социално и политическо убѣждение. Синдикатътъ обгръща само членове на единъ и сжши занаятъ, но отъ различни политически убѣждения. Прѣдставителитѣ на социалната демокрация могатъ да сж отъ който и да билъ занаятъ, стига само убѣжденията имъ да сж социалдемократични; прѣдставителитѣ на синдиката трѣбва да сж другари по занаятъ.

Ако приложимъ тѣзи критерии спрямо либералнитѣ синдикати и спрямо католическитѣ и протестански работнически съюзи, тозъ часъ ще забѣлѣжимъ, че тѣ по никакъвъ начинъ не могатъ да се сравняватъ съ английскитѣ традюнйони. Тѣхниятъ принципъ не е борбата срѣщу капитала, а хармонията съ него. И тѣхната организация не е съвсѣмъ демократична; тѣ не сж самостоятелни, а се намиратъ подъ опекунството или на католическото и протестанското духовенство или на либералнитѣ адвокати. Затова тѣ и изключватъ изъ своитѣ сдружавания, привърженцитѣ на едно опрѣдѣлено направление, социалиститѣ.

Името „синдикати" (gewerkverein), [1]) което си даватъ Хиршъ-Дункершеновитѣ организации, не е нищо друго освѣнъ една груба

---

[1]) Gewerkverein, буквално прѣведено, значи сжщо както и gewerkschaft синдикално сдружаване, синдикатъ. Но исторически тѣзи двѣ названия се различаватъ: gewerkverein се наричатъ въ Германия синдикатитѣ на либералитѣ и

измама, единъ опитъ да се накичатъ съ твърдѣ чуждитѣ за тѣхъ пера на английскитѣ традъ-юнйони. Буквално, прѣводътъ на традъ юнйони съ синдикатъ (gewerkverein) е вѣренъ, но фактически е фалшивъ, тъй като значението, което послѣдното название е придобило въ Германия, е твърдѣ различно отъ значението на английското название. Затова и ний не можемъ да останемъ доволни отъ това, че напослѣдъкъ нашата литература показва на традъ-юнйонитѣ като на синдикати (gewerkverein), при което неясностьта на понятието само ще спомогне на основателитѣ и защитницитѣ на Хиршъ-Дункершеновитѣ организации да ги експлоатиратъ за свои цѣли.

Тѣзи синдикати (gewerkverein) сѫ много по близки до Friendly cocietes, отъ колкото съ традъ-юнйонитѣ.

Никому въ Германия не ще му дойде на ума да говори за социалдемократически синдикати (gewerkverein). Говори се само за социалдемократически *синдикати* (gewerkschaft). Синдикатъ (gewerkschaft) това е исторически най-вѣрния прѣводъ на думата традъ юнйонъ, тъй като тъй нарѣченитѣ социалдемократически синдикати сѫ едничкитѣ нѣмски работнически организации, които могатъ да се сравнятъ съ традъ-юнйонитѣ.

Наистина нѣмскитѣ синдикати се различаватъ отъ традъ-юнйонитѣ по това, че тѣхнитѣ членове, до колко тѣ въобще принадлежатъ къмъ една опрѣдѣлена партия, сѫ социалдемократи, тъй че въ тъзи смисъль съ право може да се говори за социалдемократически синдикати, макаръ тѣ да сѫ не политически организации. При все това тъзи разлика не е прѣднамѣрена, но се е създала отъ самитѣ отношения.

Ако християнскитѣ и либералнитѣ работнически сдружавания изрично отстраняватъ отъ себе си социалдемократитѣ, то напротивъ „социалдемократическитѣ" синдикати винаги сѫ се стремѣли да привлекатъ къмъ себе си и несоциалдемократи. Това бѣ необходимо даже отъ гледна точка на онова ограничено партийно схващание, което гледаше на синдикатитѣ, само като на училища за приготовлението на социалдемократи, тъй като тѣ биха могли да изпълнятъ тази си задача, само ако бѣха широко отворени за масата на работничеството, безъ разлика на политически убѣждения. Но това схващание не бѣше едничкото мѣродавно за отношението къмъ синдикатитѣ, въ нашата партия, както вече показватъ конгреснитѣ рѣшения на „Интернационала", които посочваха на значението на синдикатитѣ за класовата борба, за организирането и повдигането на работническата класа.

Нѣмскитѣ синдикати сѫ основани по образеца на английскитѣ. И ако въпрѣки това първитѣ иматъ една партийна окраска, каквато вторитѣ нѣматъ, то за това не е виновна германската социалдемокрация, а нейнитѣ противници.

католицитѣ, а социалистическитѣ се казватъ gewerkschaft, тъй че тѣ се различаватъ и по своето название. Ний прѣвеждаме двѣтѣ съ синдикатъ, като оставаме въ скоби нѣмското название тамъ, гдѣто трѣбва тѣ да се различаватъ.

Бѣл. Прѣв.

Отношенията на германската буржуазия къмъ работническото движение е различно отъ това на английската. Тази последнята се е свикнала съ синдикалното движение. То се счита днесъ като единъ отъ институтитѣ, на които се дължи могжществото и благоденствието на Англия. Кои сж причинитѣ за това, до колко това се дължи на доброжелателството къмъ работничеството и до колко на убѣжденията, че синдикатътъ е най-доброто срѣдство за разцѣпването на работничеството, за образуванието и отдѣлянето на една работническа аристокрация, враждебна къмъ социализма, това сж отдѣлни въпроси, съ които тукъ не ще се занимаваме. Достатъчно е, че буржуазнитѣ партии въ Англия сж неутрални къмъ синдикатитѣ, отчасти и приятелски разположени. Може да бжде човѣкъ единъ твърдѣ добъръ консерваторъ или либералъ и при това единъ добъръ членъ на синдиката.

Въ Германия пъкъ *всички* буржуазни партии, безъ изключение, се отнасятъ неприятелски къмъ синдикалното движение. Буржуазната наука, която вижда надалечъ, естествено, искаше да види въ Германия изникването на синдикално движение като английското, като срѣдство за борба противъ социализма, но развитието не става по единъ шаблонъ, и на професоритѣ, на социалполитицитѣ и моралиститѣ не имъ се удаде до сега да въведатъ въ Германия английската свобода, английската буржуазия и английската економическа политика. Тѣ се утѣшаваха съ това, че Германия е още назадничева и че развитието ще ни доведе до английскитѣ условия и до смъртьта на социализма. За сега, обаче, развитието върви тъкмо по обратното направление. Индустриялнитѣ части на Германия сж тъкмо онѣзи, въ които буржуазията се отнася най-неприятелски къмъ синдикатитѣ. Саксония съвсѣмъ не е онази часть на германската империя, която е най-близка до английската демокрация.

Разтящето приятелско разположение на професорскитѣ книги и вѣстници къмъ синдикатитѣ доказва не растенето симпатията на нѣмската буржуазия спрямо синдикатитѣ, а безсилието на буржуазната наука, която, като вѣренъ пазачъ, напразно издава прѣдпазителни викове.

Всѣко самостоятелно работническо движение всѣва ужасъ въ буржуазнитѣ партии въ Германия и тѣ се различаватъ само по срѣдствата, съ които се борятъ противъ тѣхъ. Консерваторитѣ, най-бруталнитѣ и безсъвѣстнитѣ изъ между тѣхъ, прибѣгватъ до насилнически мѣрки, за да нанесатъ смъртенъ ударъ на работническитѣ организнции. По-демократичнитѣ партии, либерали, центъра, християнскитѣ социалисти, които се нуждаятъ отъ работницитѣ, принуждаватъ се да *търпятъ* работническото движение, но само като необходимо зло. Тѣ разбиратъ, че вече не може да се отстрани организирането на работничеството, но искатъ поне да не бждатъ организацинтѣ *самостоятелни*. За тѣхъ всѣко *самостоятелно* работническо движение, па макаръ задачитѣ му да не прѣскачатъ границитѣ на днешната обществена наредба, е *социалистическо*. Самостоятелнитѣ синдикати сж за тѣхъ социалдемократически и за това тѣ имъ противопоставятъ мни-

митѣ синдикати, стоящи подъ тѣхното опекунство, които до колкото сѫ бойни организации, сѫ не организации за борба противъ капитала, но противъ самостоятелното работническо движение.

Въ Англия единъ работникъ може да бѫде въ сѫщото врѣме единъ разпаленъ консерваторъ или либералъ и единъ дѣятеленъ членъ на синдиката; въ Германия това е невъзможно. Единъ „вѣренъ на царя“, „патриотъ“, „християнски“ или „либераленъ“ работникъ не ще бѫде насъсканъ противъ никого толкова много, колкото противъ неговитѣ независими отъ буржуазнитѣ партии, колеги и тѣхни синдикати. Ако искаме да спечелимъ такъвъ единъ работникъ за синдиката, трѣбва прѣди всичко да го откѫснемъ отъ партията, къмъ която принадлежи.

Не партийната политика на социалдемократическитѣ синдикати, а синдикалната политика на несоциалдемократическитѣ партии е причината, за гдѣто синдикатитѣ обематъ само часть отъ работничеството, способно за синдициране.

До като нѣмското синдикално движение страда отъ разцѣплението на пролетарията въ различни партии, то може да се развива само чрѣзъ *отблъскването* на буржуазнитѣ партии отъ работничеството[1]). Това отблъскване, наистина, не е работа на синдиката. Ние напълно се съгласяваме съ другаря Пйоршъ, ако той мисли, че за синдиката е толкова по-добрѣ, колкото по-малко той води партийна политика. Партийната борба може да се води само отъ социалдемокрацията. За това тя е, която приготовлява почвата за синдикалното движение. По-рано синдикатитѣ се считаха като училище на социалдемокрацията. Днесь е обратното.

Още прѣзъ януарий 1894 год., подбуденъ отъ дебатитѣ въ партийния конгресъ въ Кйол .ъ, азъ казахъ, че днесъ напрѣдъкътъ на социалдемокрацията е прѣдварителното условие за развитието на синдикалното движение. Въ този конгресъ никой не поиска, щото всѣки членъ на синдиката да бѫде партиенъ членъ, но поиска се, щото, всѣки партиенъ другарь да бѫде синдициранъ. Но макаръ формалното задължение за това да се е отхвърлило, все пакъ призна се моралното задължение.

Буржуазната преса посрѣщна тогава съ радость тѣзи дебати, като начало на раздоръ между синдикалното движение и социалдемокрацията — като че ли не се случватъ сѣмейни разпри и въ найдобритѣ съпружества. Фактически, дебатитѣ въ Кйолнъ доказаха по най-ясенъ начинъ, колко много зависи силата на нѣмското синдикално движение отъ това на социалдемокрацията и колко много съзнаватъ това самитѣ синдикати.

[1]) Слѣдъ разцѣплението въ нашата партия и при еснафската политика на общодѣлцитѣ въ синдикатитѣ, синдикалното движение въ България е поставено при сѫщитѣ условия За да може то правилно да се развие, трѣбва да се постави въ него срѣдствена връзка съ партията и така да се отстрани пагубното влияние на общодѣлцитѣ и това на демократитѣ, ако такова послѣдно се яви върху работничеството. Бѣл. на прѣв

Това е само едно частично явление отъ великия фактъ, че на европейския континентъ, *социалдемокрацията* е идентична съ *самостоятелното работническо движение*, каквито форми и да взема това последното и колкото много въ различни форми да се държи то далечъ отъ партийната политика.

Естествено е, че ние трѣбва да се стремимъ да привлечемъ къмъ синдикатитѣ не социалдемократически работници тамъ, гдѣто това може, но ние не трѣбва да си създаваме никакви илюзии за успѣхитѣ, които могатъ да се достигнатъ извънъ социалдемократическото работничество.

Прѣв. *А. Сабетаевъ.*

КНИЖНИНА.

Блудниятъ синъ. Драма въ едно дѣйствие отъ *Ернстъ Прешанъ.* Прѣвелъ Д. С. Поповъ. Социалистически театъръ. Издание на партийната социалистическа книжарница. София. Цѣна 25 ст.

Идеята да се създаде литература за *социалистически театъръ* е повече отъ наврѣмена. И първия номеръ отъ тая библиотека е сполучливо избранъ.

„Блудниятъ синъ" е едноактна драма изъ живота на дребната буржуазия. Хайнрихъ, синъ на столарьтъ Ханселъ, пише на родителитѣ си, че се завръща отъ чужбина. Нѣколко години вече, какъ той скита — изучава свѣта. И на много работи се е той научилъ, ако и съ мжка, лишения, че и гладъ. Той иска да бжде полезенъ на своитѣ родители, на своитѣ близки, на всички, да може „да ги гледа спокойно въ очитѣ". Неговото пристигане, обаче, възбужда умразата и яда на брата му Петра, който се страхува, че ще дѣли съ него наслѣдството на баща си.

Петъръ сумти и интригува противъ брата си „скитникъ" и „нехранимайко", „който лежалъ и затворенъ". При срѣщитѣ съ сина си, бащата, неспособенъ да разбере младия, искренъ Хайнрихъ, избухва; той иска да му прѣвие врата, но Хайнрихъ се вече не дава — настжпва бурна сцена, разривъ и едва що пристигналиятъ синъ забѣлѣзалъ, че животъ и миръ между старо и младо поколение е немислимъ — напуща бащинъ домъ, напжтствуванъ отъ плача на любящата го майка и тръгва да скита „по свѣта".

Стара, но за това пъкъ постоянно повторяща се пѣсень на новъ гласъ. Борба между старото и младо поколение, между „бащи и дѣца", между еснафскиятъ затворенъ животъ и веселиятъ свободенъ животъ на пролетарията.

Старото е още доста силно, за да могатъ хенриховци да го разрушатъ, но то вече е нетърпѣливо, то се плаши, а това е знакъ, че наближава часа на неговото загинване.

„Блудниятъ синъ" е съврѣменна драма, прѣдставлението на която има голѣмо възпитателно значение, особено между работническата класа.

Дѣйствующитѣ лица сѫ малко—6 души, между които само двѣ женски роли.

Прѣводътъ е добъръ, книгата се чете леко.

Стихотворения отъ П. К. Яворовъ, съ прѣдговоръ отъ *Пенчо Славейковъ.* Второ издание на Олчевата книжарница. София. 1904. Цѣна 1 л.

Макаръ и младъ, Яворовъ бѣше единъ отъ най-надѣжнитѣ и симпатични наши поети. Всѣка негова нова работа се посрѣщаше съ любовь отъ любознателнитѣ български читатели. Нѣщо повече. Въ лицето на П. К. Яворовъ мнозина българи искаха да видятъ дори приемника на великия Ботевъ. Обаче, надѣждитѣ на тия българи скоро изчезнаха. Япэровъ строши своята поетическа лира, прѣпаса „сабя халосия', па отиде „турци да коли". Да ли е заклалъ нѣкои турци въ Македония, ние не знаемъ, обаче, когато живъ и здравъ се върна въ България, той захвана да коли и изрѣзва своитѣ хубави стихове. Имено плодъ на тая работа е второто издание на неговитѣ стихотворения, излѣзли съ прѣдговоръ отъ Пенча Славейковъ.

Съвсѣмъ нови работи въ тая сбирка сѫ много малко, да не кажемъ никакъ. Така щото, всички тѣ сѫ извѣстни на нашия четецъ. Тукъ сѫ и високо поетичната пѣсень *Май,* и чуднитѣ *Хайдушки пѣсни,* посвѣтени на *Гоце Дѣлчевъ,* и ботевски силната *Арменци,* и *На нивата,* и *Градушка* и изповѣдьта на поета *Нощь,* и поемата *Калиопа* — всичко, каквото поетътъ е създалъ до сега. Ето защо, за неговитѣ стихове ние нѣма да говоримъ нищо. Обаче, туй което е ново тукъ, то е прѣдговорътъ отъ Пенча Славейковъ—единъ надутъ, високомѣренъ, достигащъ до цинизъмъ, прѣдговоръ. П. Славейковъ иска да прѣпорѫчва Яворова на българскитѣ четци, да опрѣдѣля характера на неговата поезия, но той тъй лошо, тъй диво прѣпорѫчва своятъ любимецъ, щото читательтъ се погнусява и ако сѫдѣше по прѣдговора за стиховетѣ, той би захвърлилъ и послѣднитѣ въ нѣкоя помийна яма — тъй нахаленъ и циниченъ, тъй безгранично мерзъкъ е тоя прѣдговоръ.

Прѣдговорътъ на Пенча Славейковъ е оскърбление за стихотворенията на П. К. Яворовъ, подигравка съ най-чиститѣ и свѣтли чувства на поета, изказани въ неговитѣ кристално чисти, отъ бисеръ ковани стихове. И помистанието на тоя прѣдговоръ въ *Стихотворенията* на *Яворова* не говори за нищо друго, освѣнъ за безхарактерностьта на послѣдния.

Читательтъ може само да съжалява, че хубавитѣ стихове на младия поетъ се прѣдшествуватъ отъ единъ безкрайно глупавъ и оскърбляющъ читателя прѣдговоръ.

Инакъ, изданието е красиво, дори изящно и при това не е твърдѣ скѫпо.

Кѫневъ.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

К. Христовъ и избранитѣ му стихотворения.

Откакъ К. Христовъ е почналъ да печата стихотворенията си, той е билъ подхвърленъ на най остри нападки, а същеврѣменно и на най-завидни хвалби. „Задушванъ отъ оплулото въ материализмъ — неспособно или нежелающе да сгрѣе високитѣ му пориви общество", а също и отъ „пошлостьта на извѣстенъ кръгъ озлобени безсилия", поетътъ е прѣживѣвалъ всички „величествени избухвания на гнѣвъ", съ които напослѣдъкъ поръси периодичния ни печатъ. Несамоопрѣдѣленъ, неспособенъ самъ да си пробие пѫть въ срѣда, дѣто „леденѣящата апатия", е сковала всѣки стремежъ къмъ хубаво, той се чувствува безсиленъ самъ да излиза прѣдъ свѣта, и за туй прѣзъ цѣлия периодъ на своето творчество се е прѣдавалъ отъ рѫцѣтѣ на музата си въ тия на „опошленъ" или „озлобенъ" нѣкой менторъ. Такива ментори К. Христовъ е ималъ и продължава да има, до като изреди всички български знаменитости, които съ чувство на абсолютна самоувѣреность говорятъ за хубоститѣ и прѣдвиждатъ бѫдащето на всѣко начинание. Менторитѣ, въ рѫцѣтѣ на които е попадалъ поетътъ, сѫ два вида: едни, които по програмна система и умѣлъ тактъ — черпена отъ западни величия — нишка по нишка разнищаватъ всичко, за да го разбератъ и разгледатъ по начинъ посоченъ и непосрѣдствено възприетъ отъ видни германски естетици, а други съ мълчанието на горда душа или язвителностьта на японски сатирикъ посочватъ „озлобеното безсилие на първитѣ, като привличатъ по тоя начинъ при себе си „хубавия талантъ", като му посочватъ пѫтя и „подържатъ куража, необходимъ при несгоднитѣ у насъ условия за всѣки служитель на идеала".

И този пѫть „съпакостницитѣ" на „Ново Врѣме", „по старъ навикъ, първи ще натриятъ грѣшния носъ на поета".

*

Безъ да четемъ наново „Избранитѣ му стихотворения" и обратното му, ние сме признали, че подъ нашето небе, дѣто „тъй малко се признава", блѣсти могѫщиятъ и отзивчивъ талантъ на „бисеренъ лирикъ". Внушителното томче, съ което поетътъ тъй щедро надари българската литература, ни прѣнася въ миналото, като ни подбужда да разгледаме творбата му. При началото на своето явяване като пѣвецъ, К. Христовъ намѣрва достѫпъ въ страницитѣ на онуй българско списание, редакторътъ на което нищо не допуща прѣди да го прѣсѣе прѣзъ ситното ръшето на „строгата" критика и „научна" естетика. Така че, както поетътъ, тъй и читателитѣ сѫ гарантирани въ истинностьта на убѣждението, че иматъ работа съ истински талантъ.

Мелодичнитѣ сонети, които се появиха отъ начало въ „Мисъль“ и послѣ въ „Пѣсни и въздишки“ напълно убѣдиха всѣки, който има смѣлостьта да чете българскитѣ поети, въ това, че той чете не сглобенитѣ куплети на поетъ, музата на когото иде на гостя веднажъ въ годината — не, това бѣха истински въздишки, изтръгнати изъ най трѣптящитѣ струнки на младото сърдце. Тукъ наредъ съ велико лѣпнитѣ акварели на лунни нощи и морски бури поетътъ долавя и пѣе за всички ония прѣживѣни душевни бури, толкова много и тъй хубави само въ истинския поетъ.

Пѣсни, романси, серенади — нѣжни и величествени, почватъ да се редятъ една подиръ друга, да съперничатъ една съ друга, така че, човѣкъ се лута и не може да разбере, кое е най-хубавото. Навсѣкадѣ се изпитва неопрѣдѣленото божествено чувство на поетичното съ хубавото, на прѣкрасното съ неуловимото.

Покрай безотчетнитѣ младежки осѣщания, съ които изобилстватъ първитѣ му години, поетътъ се довежда понѣкога, да, само по нѣкога — до скръбни меланхолични нотки, въ които чувството на младежко отчаяние или случайно изнемогване сѫ еднакво силни, но не завладѣватъ неговата душа.

До гдѣ е билъ подъ влиянието на първия си учитель, К. Христовъ е каралъ почти по тоя пѫть: ту нѣкое мило любовно двустишие, ту прѣкрасенъ зименъ или есененъ мотивъ - и бързо слѣдъ туй елегични октави, клетви, минорни съзвучия — вдъхнати отъ съзнанието за нехайно попилени младини — слѣдъ това пакъ любовь, а по-сетнѣ спокойното оформяване на мечтитѣ въ тихи балади, идилии и др. Каквото и да зачекне, поетътъ възпроизвежда въ всичката му ясность, пълнота, докарва го до най-тънка художность, прави го сяйно — най-конецъ, одухотворява го. Да, навсѣкадѣ, отъ който и да било периодъ на творбата му, личи мощниятъ замахъ на първомайстора, навсѣкадѣ вие виждате чувствителния отѣнъкъ на пълно и завършено произведение.

Всичко, което поетътъ рисува, е тъй пълно и подробно, че едва ли би го намѣрили съ собствено съзерцание. И наистина, трѣбва хубоститѣ, било на природата, било на всичко друго, което възприемаме посрѣдствомъ душата на художника-поетъ—да се прѣчупи прѣзъ призмата на ясновидѣца, да замине по-нататъкъ и застане на чувствителна платформа, гдѣто всичко се явява въ тази оголена отъ прозаичность хубавина, въ каквато обикновено се съзерцава отъ самия си творецъ. Душата на читателя бърже се освѣжава отъ оная съвъкупность естетични емоции, които добиваме отъ всѣко, дори най-малко, стихче, гдѣто се чувствува поетичното лъхание на творческата душа. Отначало пѣвецътъ, завладѣнъ всестрано отъ прѣтрупващи душата му впечатления, е тукъ-тамѣ прапрѣнъ—ако не ядосанъ, наивно се сърди, крѣщи и пакъ пѣе съ всичката наивность на призванъ пѣвецъ. По-кѫсно — ние тукъ влизаме въ областьта на творческия му периодъ, когато сѫ ставали най-вече боричкания на мнѣния и замисли въ душата на поета — се забѣлѣзватъ сериознитѣ намѣрения, озлобени нападки, младежка философска сатиричность, негодуване и гнѣвъ. Всичко това е само тукъ-тамѣ подхванато, недоизказано и като

че ли бесѣдвашъ съ поета, отколкото да тръпнешъ прѣдъ накипѣлия ядъ на буйната душа. Това е единъ прѣходенъ периодъ, когато всичко е намирало отзвукъ въ него, когато не се е държало смѣтка, нито пъкъ се е правило отборъ отъ това, въ което поезията и хубавото сж намирали достжпъ. И сега, както и по-рано, той люби, той лети катъ „пеперуда отъ цвѣтъ на цвѣтъ", да не остарѣй или свари „побѣлѣла глава прѣди да е живѣлъ". Навсѣкадѣ до сега той долавя хубавото, всѣкадѣ е ржководимъ отъ него и за него живѣй. Когато случайно терзание помрачи „младежката вѣра въ доброто и идеала," той крѣсва „моми и вино, вино и моми", но този крѣсъкъ, като че ли, се наново губи прѣдъ наново възвърнатата свѣжесть на духа.

Не се минава много врѣме и пѣвецътъ напуща пѣснитѣ. Накипѣлиятъ ядъ се излива, намѣсто въ звуци, въ рѣдки по своята ядовитость сатири. Навсѣкадѣ, гдѣто се обърне, той съзира „любимцитѣ на късметя" самоувѣрено да вирятъ носъ; тѣхната „духовна голота" мжчно се различава по ясния и смѣлъ взоръ, та за туй едвамъ уловими въ нищожество, а дѣйствително нищожни, тѣ възбуждатъ двойно силенъ кипежъ на умраза и прѣзрителность.

„Да, има всичко той, що на човѣка трѣбва
У нази и вседѣ! И сѐ пакъ азъ незнамъ
По безполезна гадь отъ тѣзъ, що плюскатъ
Народний хлѣбецъ сухъ, — на вѣтъра, харамъ!"

Прѣдъ насъ испъкватъ дребнитѣ портрети на народнитѣ служители. Като започнешъ отъ кръчмата, гдѣто се развиватъ и крѣпнатъ дарбитѣ на бждащия властелинъ и свършишъ съ тихия кабинетъ на литератора. Помежду е миловидниятъ нанизъ отъ маскирано скудоумие, въ който се открояватъ блѣднитѣ силуети на професора, офицера, държавника, лѣкаря, адвоката, прѣдприемача, дипломата, вѣстникара — до двойния, прѣкрасенъ и отвратителенъ силуетъ на литератора.

Както на много мѣста, тъй и тукъ, поетътъ съзира злото въ хората, а не въ живота. Животътъ покровителствува чадата си, като ги „отърсва", отъ врѣме на врѣме, за да не изгубятъ „подобието на честния човѣкъ". А народътъ не е кривъ, че „въ бурното море ще бжде безъ кърмило", той търпи „въ безредието редъ", и за туй беззаконието за него е законъ за водителитѣ му. Поетътъ роптае и скърби за този милъ народъ, защото е роденъ да обича и мрази, защото „скритъ на завѣтъ" истерически, сегисъ-тогисъ крѣщи на злосторницитѣ. Та не може по други начинъ да се дава лѣкъ тамъ, гдѣто безсилието на неопитния и плиткостьта на крѣсливия съзиратъ живи рани. Така е, но все пакъ ние оживени подскачаме прѣдъ бодливитѣ по духъ и безподобни по форма финали на сатиритѣ му. При голѣмото ми желание да си не служа съ цитати, азъ едва се одържамъ прѣдъ тия послѣдни тристишия на сатирата „полковникъ Джамбазовъ".

„Понѣвга казва той съ въздишка, че не помни
Баща си, който билъ . . . рѣчи го генералъ:
Джамбазъ-войвода, що слѣдъ подвизи огромни
Не знамъ въ коя война геройски билъ падналъ . . ."

— —

Ей-на́ читательо: такива патриоти
Пазачитѣ сѫ на свободний нашъ животъ!
Ей-на́ читательо: такива идиоти
Аристокрация съдаватъ въ този народъ!"

„Аристокрация? Каква жестока глума! —
Аристократи? Вий? — Каква насмѣшка зла! —
Не Ювеналовъ бичъ, нито вървахъ, а чума,
О цървулановци, вамъ дохакъ би дошла!"

Може би, поне на двадесетина левци на звѣзди, тѣзи и други редове да сѫ закървавили очитѣ и прибрали рѫцѣтѣ на юирукъ. Та не само къмъ тѣхъ поетътъ е тъй дрѫзъкъ и безжалостенъ, за него стократно по-широкъ е просторътъ да цапа съ калъ върху всѣки „довчерашенъ мечтатель", който днесъ „смѣло тупа отъ министерски столъ брашняния човалъ".

Да, читательо, смѣлъ, както никой другъ, защото позорътъ за него е срѣдство до ново възмогване и общата немилость е апломбъ на непризнатъ благодѣтель. За него цѣлъ животъ е испълненъ съ хваления, благопожелания и не знае той друго срѣдство отъ това: въ „сънливитѣ очи" на околнитѣ да хвърля по малко прахъ По нѣгдѣ поетътъ бива припрѣнъ и бързо минава отъ нищожество на нищожество, отъ въпросъ на въпросъ. И все пакъ той изчерпва всичко, той вижда духовната голота и разкрива битпазарската извѣстность на който и да било „контрабандистъ на пустозвънни фрази".

Къмъ жрецитѣ на науката К. Христовъ е по-суровъ и по-разсѫдителенъ. Жрецъ на науката у насъ е изящниятъ въ похитителствата си „сѣячъ на уирази", далечъ отъ истинския носитель на наука, за когото „скривана истина не мре". Чиста душа за поета е рѣдкость въ цѣлия сонмъ спокойни наставници и учители на нашето общество.

„Но жалкиятъ актьоръ не е герой!
Не е магиченъ жезълъ всѣка клечка?
Мазникъ изученъ се мазникъ е той!
Се звѣръ си е дресираната мечка!"

„Жрецъ на науката не сѣе мракъ,
Той самъ издига правдата изъ гроба!
Наука — то е разумъ кротъкъ, благъ,
Непомраченъ отъ хитрина и злоба".

Казахъ и по-рано, че поетътъ сатирикъ понѣкога само допипва своя бичъ. Останалото у него е все тъй исплетено отъ нерви; той не изпуща нищо, което може да долови, така че наредъ съ суровия духъ на сатирика въ тоя периодъ на творчеството му блѣсти сѫщиятъ — отразяющъ толкова разноцвѣтни хубости мекъ, неуловимъ и чудно плѣнителенъ духъ на нѣженъ лирикъ. Когато поетътъ се взре въ миналото или сегашното — „що по-вече го плаши" — той желае да се почувствува синъ на друго врѣме и другъ народъ. Въ тоя „кромидоглавъ народъ" нѣма храмъ за трудъ и за любовь". Народътъ не е владѣтель на сѫдбинитѣ си, та за туй мащински отритва свойтѣ синове: „Клѣтата родина" е неблагодрана отъ рожбитѣ си, за нея истински чада сѫ търпеливитѣ оная „еднодневки", които на рояци минаватъ и заминаватъ, за да вписатъ съдържание въ издребнѣлий

животъ. Всичко това е скръбно, и пѣвецътъ навсѣкадѣ го раскрива съ пълната мощь на тайновѣдеца. И въ най-дребнитѣ сюжети той посочва низкото, дребното; дори тамъ, гдѣто философската замисъль се прѣплита съ поетичниятъ дъхъ, испъква поривистиятъ замахъ на неудържимия въ ядовитостьта си сатирикъ.

Тукъ ние не черпимъ поука, а, като че ли, черпиме въ изобилие чувство на съзната свѣнь. Всѣки, който чете, допълня наблюденията си, разширява ги и е готовъ всѣки моментъ да крѣска съ поета, да тжжи, па, може би, да стига до положение на собствено негодуване. Изобилието на дребнитѣ, но значително характерни чертици на всѣки отъ насъ сж майсторски доловени и тъй приспособени за накитъ, че тебе ти се струва, като че ли тѣ сж всичкото. Ако творецътъ сатирикъ останѣше за всѣкога въ тая область на явно бичуване, той би калилъ духа на всѣки борецъ, — умаломощилъ хищностьта на всѣки злодѣй; но той скача отъ крайность на крайность. Нѣма дори нито една крачка и ние наново се омайваме, забравяме шибанията, като изпадаме въ упоително музикалния тонъ на великолѣпнитѣ любовни стихове, дѣвствено чисти отъ всѣко прѣправено, натегнато или изнасилено чувство. Нѣма нищо по-мило и по-приятно отъ това: ежеминутно да кацашъ отъ хубаво на по-хубаво Помраченъ, едва не озлобенъ самъ противъ себе си, ти веднага се самозабравяшъ, пѣешъ съ поета, гугукашъ и, не успѣлъ да се наситишъ, ти попадашъ на спокойнитѣ монотони легенди и балади, съ които поетътъ и читательтъ отпочиватъ, за да бератъ сили за новъ възторгъ.

Когато се почувствува задушенъ отъ „несрѣтитѣ свѣтовни“, пѣвецътъ потърсва блажения покой на усамотенъ пустиникъ — тукъ е готовъ да испѣе „надгробна пѣсень на младость и слава - дори на любовь“.

„Въ пустинята! на самота и воля!
Обикна ще азъ тамъ човѣшки родъ, —
Макаръ да не умѣя да се моля,
Макаръ да нѣмамъ вѣра въ другъ животъ!

———

Въ пустинята! Блаженъ е, който може
На трудъ всецѣло да се отдаде
И, отчужденъ отъ всичко що тревожи,
Глава замислено да наведе
Надъ вѣчностьта, надъ книгата дълбока!
Блаженъ е той! О света самота,
Ти люлка си на гения, пророка,
Ти майка нѣжна си на мисъльта!

Този покой е нуженъ за него. Нека бързо туптящото сърдце забие по-редовно, а неукротимиятъ духъ на суровъ изобличитель и наставникъ прѣстане да дава гражданскитѣ си съвѣти.

Пѣвецътъ си отпочива не съ бездѣйствието, за него спокойното плетение стихове, потрѣбни на всѣки читанка жия, е най-добриятъ и благороденъ отдихъ. Какво неизчерпаемо богатство на все нови и нови хубости! Сравнително спокойното у поета ни посипва съ неподозирани никога прѣлѣсти. Четенето на всичко туй не уморява и най-непривикналия да чете стихове.

Когато К. Христовъ запѣе, като гражданинъ-поетъ, тогава за насъ се откриватъ нови области, гдѣто късогледството и непрозорливостьта сѫ на първи планъ. Подскоросанъ, Богъ знай отъ що, да каже и той безъ силни думи и тъй отхвърленото му мнѣние по общи граждански въпроси, досегашниятъ пѣвецъ заруменява отъ съзнанието, че открива нови хоризонти, отъ гдѣто сяйното бѫдаще, било на славянщината, било на македонския робъ, ще се вижда. Поетътъ прѣдугажда, че великиятъ славянски родъ ще поздравява „слънцето на младата свобода“ отъ височината на „грамада славни черепи“. Славянскиятъ ро ъ да би можалъ да се побере върху мощнитѣ крилѣ на истинскитѣ си пѣвци, одавна би видѣлъ слънцето не на очакваната свобода, а, може би въ близкитѣ далечини на простора да различи приготвенитѣ вериги за непотрѣбнитѣ и замахнатиятъ юмрукъ на великана, който бавно, но сигурно подига, за да го сгромоляса върху всички, които се нуждаятъ отъ смърть. Пѣвецътъ е спокоенъ и честитъ, кога заблѣнува за славянщина — за тая камари свѣтъ, който, макаръ и далъ голѣми жертви, доживѣлъ е врѣмето, „кога не мратъ народи“. Богъ знай кому, дали на поета или на другитѣ е потрѣбна тази мечта—подхвърлена толкова години на редъ отъ уста въ уста, окѫсана, почти въ дрипи, да се вади пакъ на пазарь, да кокетничи прѣдъ наивнитѣ, да се не откопчва отъ хората, за които миналото е скѫпо и да сгорѣщява и тъй всплamененитѣ днешни „идеолози мечтатели“, а утрѣшни челобитци прѣдъ силнитѣ на деня. Изразеното поетично чувство отъ поета не се зарежда подъ спокойното самотно съзерцание на чистата мечта. Всичко тукъ излива прѣобразено, натруфено, и, за да го възприемешъ, трѣбва да си, ако не повече, то поне колкото певѣцътъ, възбуждающъ и отзивчивъ. Навсѫдѣ прѣдъ тебе се открива не прѣправеното негудование, не искълченатa гримаса, а цѣлиятъ трѣнерящъ станъ на пѣвеца; грѣшката е на явѣ: туй, което трѣбва да се разбере добрѣ, трѣбва дълго врѣме да е прѣживѣло съ тебъ — доловеното чувство не е нуждно да влиза само въ дълбочината на душата, а да прѣбивава и въ дълбочинитѣ на ума.

Странно и много чудновато е впечатлението, когато виждаме, какъ съ гордо чело „издигналиятъ се на високо пѣвецъ“ въспѣва собственитѣ си лаври. Цѣлъ синджиръ стиховце отъ нѣжни по нѣжни, огладени, ириндосани се кокорятъ прѣдъ насъ, посочватъ мощния си създатель и ти говорятъ: ти си нищо, какво си ти?

„Какво е билъ? Човѣкъ? Челѣче! На погребе
Гробъ всичкото: и лепъ, и мисли, и дѣла!
Защо се гриза той съ по-силнитѣ отъ себе?
Защо се яде цѣлъ животъ, като баба зла?“

Това, читателю, е набранъ ядъ отъ дълги години, могѫщъ ропотъ на жалко безсилие, ѫжбение и дѣтско капризничане прѣдъ тѣзи, които, проглушени отъ бумтежа на живота, не чуватъ тѣзи, които сѫ извънъ него. И ако има нѣщо симпатично въ всички тѣзи дърления — то е безсилието. Че „разумътъ дрѣме на припѣцки у насъ“, това не е новина, но да бѣгашъ отъ страна, дѣто има нужда отъ чистъ разумъ, то значи да си безсиленъ, да нѣмашъ охота или куражъ да

се ровишъ въ туй, което за тебе е назадничаво, да възненавиждашъ онова множинство, което троши главитѣ на избраницитѣ си, които го учатъ, безъ да го познаватъ. Такъвъ ще си докрай, „ще крѣешъ ти и ще си влачишъ днитѣ катъ чуждъ въ родни край“. Непотрѣбенъ си ти, незачитанъ си, прѣзиранъ и отхвърленъ ще бѫдешъ — докато не зачиташъ, прѣзирашъ и хвърчишъ тамъ, дѣто другитѣ не мислятъ да ходятъ. А знай, г. Христовъ, че всички отритнати величия, които живѣятъ съ съзнанието, че сѫ напрѣднали вѣка си, всѣкога стигатъ до слѣпа улица.

Злъчьта къмъ критицитѣ у поета е еднакво силна, както и къмъ всѣки „читатель дърво“. Само когато се сили да разпери крила надъ „драскачитѣ“, тогава той се почувствува въ себе си, а по-нататъшнитѣ подмѣтания му се струватъ, че го издигатъ по-нависоко.

Отъ по-послѣднитѣ и най-интересни творения сѫ: „Чужденци“, „Призраци“, „Гробища“, „Поети, мѫдреци — на пръсти ги броиме“, „Пустиникъ“, „Пѣсень на пѣснитѣ“, „Игра на мъртвитѣ“ и др. Тѣзи и други по-малки създания сѫ подквасени съ нѣкаква си гражданственость. Другото изключително е назначено да се чете съ най-голѣма услада, било когато сме подъ сѣнка, било при обикновения лѣнь слѣдъ къленъ стомахъ. Ще кажа нѣщо за тия послѣднитѣ, за да свърша съ обективното (до колкото бѣ възможно) разглеждане на творчеството му. Да вземемъ кое да е — всичкитѣ сѫ еднакво хубави. „Първа любовь“, „Младоженци“, „Раздѣла“, „Колибарски пѣсни“, „Оплаканъ“, „Гюргя“ и др. Въ всичкитѣ личи опитностьта на старъ майсторъ; природата и животътъ сѫ спретнато подхванати, така че и най малкия пейзажъ, картинка, недоизкаранъ силуетъ — освѣжаватъ чувството на хубавото, възбуждатъ все по-новъ и по-новъ интересъ, затрептяватъ въ унисонъ съ тѫгитѣ и радоститѣ на сърдцето — а всичко това сбрано ни дава сила да черпимъ въ хубавото спокойствие на планинския овчарь, нѣжностьта и миловидностьта на всѣки горски цвѣтецъ. Най хубавото тука е несъмнѣно всичко, което наподобява природата, тамъ дори, дѣто обикновеното хубаво е въздигнато въ прѣлестенъ ландшафтъ или накиченъ съ всичкитѣ естествени хубости лѣтенъ пейзажъ — не се чувствува натегнатость, не се прозирва нищо прозаично. Крайноститѣ сѫ по-хубави отъ фотографираната реалность. Както навсѣкадѣ, тъй и тукъ — художественото възпроизвеждание не става спокойно, всѣко замахвание на четката е оставило слѣди на потайна тѫга. Наситилиятъ се на всичко пѣвецъ и сега отръгва болезнени въздишки отъ прѣживѣлото всички тѫги и радости сърдце. Спомнѣте си прѣдпослѣдната октава отъ идилията „Младоженци“. Не е ли туй мили спомѣни за прѣживена младость. Съзнанието, че всичко е мимолѣтно, че мечтитѣ и любовьта, които носѣха прѣдишниятъ пѣвецъ на крилата си, сѫ сѫщо остарѣли, за да сторятъ мѣсто на „тихитѣ радости“, че младостьта бърже прѣмина — всичко това го настройва наставнически къмъ тѣзи, които малко прѣживѣватъ отъ тъй много желаното на младини.

„О тихи радости въ колибата послѣдна
Въ непривѣтното гнѣздо на бѣдностьта!

Цъвтете, трепкайте! Прѣзъ тоя прагъ погледна
Недавно гиздава, засмѣна любовьта!
Порадвайте и се, нещастни, доръ сте двама,
Че скоро гръбъ ще ви обърне тя, и нѣма
Да видите лице и вече никой пжть!
Тѣзъ радости като трески ще прѣгорятъ"!

Въ тия редове не се забѣлѣзва идеалътъ на пѣвецъ постояно да люби и младува. Като че ли се губи прѣдишната наивность, съ която поетътъ разкриваше сърдцето си.

И тукъ ние възприемаме нѣща стари, казвани, може би, прѣживѣни, а ни се струва, че всичко е ново. Ние угаждаме хубости, които, може би, сж били прѣдъ насъ, но не сж се поддали на собствено наблюдение. А пѣвецътъ ни прѣдава всичко, що наново заживѣва съ гореститѣ и въздишкитѣ на първия моментъ.

Простота на рѣчьта, придружена съ жестове, не бърка ни най-малко на чудноватата по разкошность и сложность мисъль, подбрана въ малкото хубави думи. Възпроизведенитѣ на народенъ мотивъ двадесеть и една пѣснички*) сж най-добрия примѣръ за това. Формата и мисъльта въ тѣхъ е най-усърдно подбрана отъ цѣлата народна поезия. Съ двѣ три думи, по чистъ народенъ маниеръ, сж изказани купъ работи и зачекнати рой замисли. Слѣдъ всѣки стихъ читательтъ е принуденъ да мисли по-нататъкъ; външната хубость и съдържанието се притискатъ въ душата съ право всѣко да се загнѣзди на най-сигурно мѣсто. Слѣдъ бързото имъ прочитане ти си захласнатъ: кое бѣ най-хубавото, кое не трѣбва пакъ да се чете. Втори, трети, десети пжть ти четешъ и намѣсто захласнатость, като клюмнало отъ пекъ цвѣте, освѣжено слѣдъ дъждъ, се разхубавявашъ, жизнерадостенъ си и дълго дъхашъ отъ чистотата на потаената тукъ поезия. Насита тукъ нѣма. Въ врѣменитѣ почивки се набиратъ сили за нови излияния, за новъ поетиченъ захласъ. Ако туй, което ние намирахме сами въ природата, намираме го и въ прѣдставената отъ художника природа, за насъ обаянието щѣше да бжде твърдѣ кратко. Нашитѣ очи освѣнъ, че потъватъ въ хубоститѣ, които виждатъ, но чрѣзъ поета залавятъ хубости, които не сж подозирани. И ще продължаваме ние да се захласваме прѣдъ тѣзи величави, меки, дяволско спрѣтнати пѣснички, кадѣто всѣки отъ насъ, поне въ половината, би намѣрилъ собственитѣ си терзания, недоизказанитѣ си мжки — сподавениятъ гласъ на нехайно отритната любяща душа. И радостното и тжжното еднакво сж хубави и еднакво влиятъ на насъ. Наредени майсторски „сълза" слѣдъ „смѣхъ" и обратно, тѣ не те задържатъ нито на най-тжжното, нито на най-жизнерадостото. Чудното тука е, че нѣма нищо безразлично. Или до забрава подскачашъ слѣдъ всѣки стихъ, или до озлобленне се чумеришъ; или обиквашъ, или възненавиждашъ. И въ едина и въ другия случай причината е една и сжща. Силното чувствоване на хубавото не можешъ да възприемешъ, безъ да се гърчишъ отъ възхищение или ненависть. Не се по-

*) Колибарскитѣ пѣсни.

давашъ само на грубата хубости, които непосрѣдствено възприемашъ. но на всички останали, които се възбуждатъ отъ първитѣ. Както въ първитѣ дни на любовьта си изживявашъ не само отъ всичкитѣ моменти, които си прѣживѣлъ, а и отъ всички, които бързо възкръсватъ въ тебе и ще иматъ едно или друго бждаще — тъй и тукъ: първата естетична емоция поражда хиляди други. Независимо отъ всички идеи, които възбужда въ насъ, който и да било стъркъ отъ тия пѣсни — ние неусѣтно разкриваме многобройнитѣ хубости въ всѣко цвѣтче, при всѣки вѣнецъ. Колко безжизнени щѣха да бждатъ прѣлѣстнитѣ вечери и утра, ако не чувствахме аромата на всѣки цвѣтецъ, който усмихнато посрѣща слънцето. Най-малкото тукъ има собствена физиономия — мъничка по обемъ, но внушителна по изразителность. Съ цѣлото си вързодено естество ние посрѣщаме което и да било отъ тѣзи симпатични стихове Тамъ, гдѣто припрѣностьта на пѣвецътъ не позволява да рисува въ дребни черти, или разправя съ високъ гласъ „колибарскитѣ вричания и задѣвания,“ мимиката и бързото жестикулиране изразяватъ всичко тъй, че ни се възбуждаме много по-силно не при самото четене, а слѣдъ прочитането. Самобитностьта на сюжетитѣ, наивностьта въ отривиститѣ онѣзи младежки подмятания сж дивни въ всѣко отношение. Трѣбва да си ималъ отъ дълго врѣме лѣжала на сърдцето ти севда, за да разберешъ младежкия пламъ добитъ отъ отритналата те дѣвойка.

„Кога те видѣхъ на коня
Чифте кубури пофанахъ,
Па жалъ ми падна за майка,
Че и едничъкъ останахъ!“

Прочети ги много пжти читателю, за да почерпишъ всички хубости. Какъ неисказано сж мили цѣлата редица: клетви, страхове, изплашвания, крѣсливи възхищения, руменината на момковитѣ бузи, разгорѣнитѣ очички и туптящитѣ момински гжрди. Ще бждатъ слѣдъ врѣме блѣди може би впечатленията отъ всичко останало, ала вързобновенитѣ тѣзи перли ще се посрѣщатъ съ неизказанъ жаръ.

Нѣма по-желано отъ момининитѣ очи, ала нѣма и по-пагубно отъ момининитѣ зжби.

„Първа рана — отъ пушка бойлия,
Втора рана — отъ сабя френгия,
Трета рана — отъ момини зуби.

———

Първа рана — гори ще угасне,
Втора рана — боли ще зарастне,
Трета рана — юнакъ ще погуби.“

Случайнитѣ взаимни задѣвания, толкова чести и обикновени, тукъ ни ракриватъ хубоститѣ на неузнаваемото. Не бихте ли употрѣбили всички старания да заловите сприхавата и горда мома, за гдѣто изижчва „юнака.“ Гаче ли, задоволството ще бжде двойно, когато видите, че чиститѣ по сърдце душички взаимно се настигватъ. Наивностьта тукъ е прѣплетена съ хубавината на балканското небе, очарователностьта на утренната зора, неизмѣримата езерна дълбочина

и ангелска хубость на моминнитѣ очи. Любовната мжка не прилича на прозаичната скрьбь. Какъ тягостно е натегната душата, когато се видишъ изигранъ, какъ дълго слѣдъ това стенишъ до полуда — а все ти се иска да бжде така, по-добрѣ мжка, отколкото пустота. Любовьта си има езикъ, казалъ нѣкой. И дѣйствително, ние намираме, — проумѣваме този езикъ само тукъ. За насъ се подава туй, което е въ характерътъ ни. Напраздно студениятъ прозаикъ ще се мжчи по прѣпоржка да търси хубавото.

Връхлетѣлиятъ на бѣда търси поука въ отървания отъ бѣда. Връхлетѣлиятъ на любовна болка търси лѣкъ отъ оздравѣлъ болникъ. Разумностьта тукъ е безсилна, — майчиниятъ и бащински съвѣтъ ненуженъ. Искайте отъ забѣгналиятъ съ полвина сърдце гурбетчия на умъ да ви научи.

„Азъ имамъ чичо въ Влашко —
Чича ще ида да дира:
Чичо отъ севда забѣгна,
Чичо отъ севда разбира".

Но достатъчно. Върху тѣзи пѣсни би се направило много по-обстоятелственъ обзоръ, но другадѣ. Ние исказваме много малка часть отъ впечатленията си. Омайването те кара по възможность по-бърже да изкажешъ всички хубости, по-чевръсто и неспокойно да откриешъ цѣлата скрита прѣлесть.

*

Слѣдъ всичко това, което казахме за К. Христовъ, като поетъ (а то е твърдѣ малко) желателно е да разгледаме всички останали отломки, отъ които вѣе духътъ на гражданина поетъ. Не ще бжде злѣ да си припомнимъ по нѣкой отъ по-характернитѣ епизоди изъ десетогодишната творба на поета — които сж оказали не дребно влияние върху неговиятъ духъ, а впослѣдствие и върху неговитѣ рожби.

Когато се домогна до страницитѣ на „Мисъль", „най-авторитетното списание у насъ" и да речемъ, случайно попадна въ групата за всеобщо хвалене, поетътъ изгуби дѣйственостьта си. Неговиятъ духъ и умъ достигнаха онова пагубно положение, което докарва бързия успѣхъ. Не му порасли още крилца, той хвана да хвърчи на високо, прѣзрително гледаше другитѣ задъ гърба на ментора си, започна да гласи неоцѣнимо характерни мистификации — а кога станѣше дума за български поети, той се тупаше въ гжрдитѣ и настървенъ, готовъ бѣ всѣки моментъ да запърши ржкави за одавна чакано състезание. Такова е началото на бждния „бисеренъ лирикъ".

Слѣдъ като събра първитѣ си рожби въ „Пѣсни и въздишки" веднага послѣдваха майсторско сплетенитѣ хвалби, които ако и да бѣха заслужени, но бѣха прѣкалени. Тѣхната прѣкаленость още тогава бѣ обяснима. Съперничането между едва влачещитѣ се крѣпители на периодичния ни печатъ пораждаше ония лѣсичи хвалби, съ които всѣки би смогналъ да прѣвлѣче „хубавия талантъ". И почнаха да валятъ завиднитѣ хваления, искренп признания таланта на пѣвеца, благопожелания, а може би, и поклони. Тогава се заражда жаждата за извѣстность. Една двѣ години слѣдъ това ние виждаме

почти въ всѣко *мирно* списание да се явяватъ любовнитѣ му сонети и дълги стихотворения. Тази жажда, усилена отъ непрѣстано валящитѣ похвали, достигна до крайность. Голѣмъ грѣхъ би било да се не познаваше младиятъ ни поетъ. Ако имаше невѣжи, то бѣха четцитѣ на илюстрованитѣ специални журнали; но и тѣ се научиха, че българскиятъ поетъ е единъ. „Мода и Домакинство" редовно почна да печати испратенитѣ даромъ стихове. Тукъ ще намѣрите и пламенни излияния, и горѣщи цѣлувки, и поетични кошмари, и благодарствени поклони, и, най-подиръ, нечути жалби за „майчини милувки". Може би има още; ако се не лъжа въ год. II на „Мода и Домакинство", освѣнъ стихове, К. Христовъ печаташе и музикални композиции на свои пѣснички. Романсътъ на 121 стр. въ „Избранитѣ стихотворения" е послужилъ като текстъ на музикалния му романсъ въ това журналче. Азъ посочихъ туй списание, тъй като малцина биха прѣдположили, че нашенски поетъ ще има тамъ достжпъ *).

Сприхавъ до истеричность, той се скарва съ докторътъ на редакцията, която го тъй много прѣхвали, и, съ едно отворено писмо до уредникътъ на списанието съобщи, че прѣстава да сътрудничи. Наскоро слѣдъ това почна да излиза „Нашъ Животъ", дѣто К. Христовъ намѣри достжпъ. Тукъ печата една отъ първитѣ си сатири „Каукъ кадия не прави" сжщо и „День-година", — а между другото и нѣкои бѣлѣжки за скарването му съ редакцията на „Мисъль". Слѣдъ прѣкратяването на „Нашъ Животъ", поетътъ излизаше прѣдъ свѣта само чрѣзъ „Б. Сбирка" и „Просвѣта", по послѣ и чрѣзъ „Църковенъ Вѣстникъ". Въ списанието съ червенитѣ корици, К. Христовъ печаташе и рецензийкитѣ си, въ които подканяше този или онзи нашъ писатель да върши туй, което, да речемъ, Страшимировъ не може да направи. Въ тѣзи рецензийки ще намѣрите и страстни филипики, и остроумни присмивания — ще намѣрите, най-подиръ, и жалбитѣ на рецензентътъ, защото българскитѣ списания не сж като русвитѣ или английскитѣ, че като сѣдне човѣкъ да пише отзиви да излѣзе така, че и на автора да е добрѣ и на читателя още по-добрѣ.

Говоря накратко за тѣзи работи, затуй, защото тѣ ще ни дадатъ най-добрия прѣгледъ на авторската психика — развивана и израстнала подъ натиска на бързо спечелени лаври.

Прѣзъ всичкото това врѣме на буйно озлобление, поетътъ създаде всичкитѣ си сатири съ „философска подплата". Тѣзи сатири една отъ друга по-напѣти, по-дръзки — не напомнящи нищо Ювеналово, защото не долавятъ нищо реално — сж изразъ на мирогледа на гражданина поетъ. А този мирогледъ е много нескопосанъ, той се създаде лека полека, скоро наякваше, до като закостеня. Толкова годишнитѣ лъкатушения на поета не можаха да докаратъ нищо повече отъ това, що е прѣдъ очи. Несамостойната инициатива иде всѣкога слѣдъ постояннитѣ подпомагания въ дългитѣ душевни борби. А въ

*) Елегията посветена на д-ръ К. К-у ще намѣрите сжщо въ „Мода и Домакинство". Слѣдъ дълги теоритични обяснения за шиението на дѣтски жекети на дѣца отъ 3—5 години, непосрѣдствено слѣдва хубавата елегия съ още по-хубавия финалъ: „Страдай и пакъ люби!".

последнитѣ творения на поета нѣма мисъль, която самостойно да е възприета отъ живота, разкритикувана отъ струния и отзивчивъ наблюдатель на дѣйствителностьта. Да мислишъ, че другитѣ сж призраци, а ти си сияне, то значи да си ослѣпѣлъ отъ собствената си свѣтлина. До като философскитѣ теми за живота се развиватъ чисто по школнишки, до тогава, г. К. Христовъ, и тази твоя поезия ще живѣе съ дълголенствието на есенна муха!

Отъ глупава проза е лесно да се избавишъ, ала отъ стихове, гдѣто плоската мисъль сковава величавитѣ естетични емоции -добити отъ музикалния темпъ на безподобни по съвършенство на форма, е наймъчно да се откопчишъ. Ако има тукъ музикалность тя е бездушна. Хармоничното долавяне на звукове извънъ безхармоничното шумение и плѣскане вълнитѣ на живота, не е въ състояние да причини нито съчувственитѣ трепети на сърцето, нито смѣлото революциониране на ума. Ако притиснатитѣ многобройни съзвучия въ пѣсеньта на поета сж подхванати отъ чувания, ала неуловимъ гърмежъ на всѣкидневнитѣ обществени стълкновения, ние въ тѣхъ бихме проумѣли собственитѣ загадки, разбрали бихме сжщинскиятъ си халъ. До като за поета всичко тъне въ мъгла и всичко се съзира, като призраци, за тѣзи, които внисатъ съдържание въ тази мъгла — поетътъ е призракъ. Да, призракъ по-жалъкъ и по-невидимъ отъ най-блѣдата сѣнка. Като говори за великитѣ мисли, които ще вълнуватъ потомството, поетътъ не забравя да прѣпоржча и творецътъ на „огнедишащитѣ слова“; не забравя да цитира Нордау, Шопенхауера и други свѣтила, на които, вѣрваме, знай само имената.

„Генералисимусъ, тъни във злато:
Ти призракъ блѣдъ си — не за тебе, не:
За менъ ще спомнятъ всѣкога, когато
За славни българи се помене!“

———

„Умира всичко, само духъ не гине, —
Туй чувства го послѣдниятъ глупецъ? —
Една добра страница повечъ чини
Отъ най-великолѣпния дворецъ?“

———

„Една велика мисъль, що вълнува
Потомцитѣ — понѣвга рѣчь една —
Да кажете, че сто министри струва,
Най-ниска турнали й би цѣна!“

Ако въ тѣзи редове, поетътъ се явява съ помисъль да прѣдава своитѣ симпатии и чувствувания, то потомството, което — кой знае — дали ще намѣри поне „едничка мисъль за вълнуване“, не ще ли свѣнливо да примигва прѣдъ тогавашното минало и днешно сегашно, отъ едничкото съзнание за неразбранъ дългъ. Колко интенсивностьта на индивидуалнитѣ чувствувания отъ тази и много други сатири би била благодарно извикана, ако се майсторски сплетѣше съ интенсивностьта на най-върховнитѣ социални емоции. Ние можемъ въ този моментъ да желаемъ това, защото не го намираме така, защото не ни дѣйствува по този начинъ. Хубавото, ако дъхаше животъ, ние бихме

били настроени въ съзвучие съ поета; мощното възпроизвеждане на живота ще ни принуди да разберемъ всичкитѣ негови три, насмѣшки, безумства и величави борби.

Тукъ нѣма върховни идеи, затуй нѣма и възвишена поезия, нѣма духъ, защото нѣма животъ; а жизнеността се черпи само отъ недрата на клокочущиятъ общественъ животъ. Щомъ понятията за смисъла и естеството на нѣщата сѫ скования у насъ, то нека всѣки пѣвецъ, който се мѫчи да одухотворява тия нѣща, постѫпва тъй, че читательтъ самъ да създава все повече и повече философски идеи за тѣхъ, — за нѣщата, които не сѫ нищо друго освѣнъ елементи на самиятъ животъ. Двойно бихме благодарили на поета, ако намѣсто туй, което чувствуваме отъ крѣсливитѣ му рожби, да чувстваме онова, което е начало на хиляди въпроси, макаръ неотгатаеми, макаръ химерични. Умътъ, въ този случай, наредъ съ бързото вибриране на сърцето, щѣше да минава границитѣ на неуловимото, за да навлиза въ мъглявото, безкрайното — да се спуска въ оня просторъ на тайнственость, отъ гдѣто се черпи най-крѣпката мощь. Такова поетично опияненне е най-божественото, защото науката и философията тукъ сѫ еднакво пълни съ поезия.

Ние се вдъхновяваме отъ науката и философията, защото и когато сѫ били стари и когато сѫ нови — еднакво ни даватъ възможность да различаваме отъ неопрѣдѣленитѣ контури на нѣщата, тѣхната истинска форма. Докато поезията на миналото се е гнѣздила въ всѣко кѫтче на науката и философията — съврѣменната поезия долавя само тия кѫтчета отъ тѣхъ, които иматъ свръзка съ човѣка. Всички чувствования на хубавото биха били безжизнени, ако изгубяха социалния си характеръ. Щомъ такива сатири и пѣсни, каквито ни намираме въ Кирилъ Христовъ, ни задържатъ въ положение на собствено самонаблюдение, тѣ никога не биха смогнали да повдигнатъ единичниятъ духъ надъ другитѣ така, че той да съзнава откѫсването на своето „азъ“ отъ егоистичнитѣ си наклоности. А за всѣки борецъ който търси насърдчение въ „служителитѣ на идеала“, всичко това би подържало силитѣ, би усилвало вѣрата въ побѣдата. Дори на всѣки обезнадѣжденъ ратникъ, такива пѣсни биха отритнали добитата вѣра въ безнадѣжностьта. На мѣста у поета попадаме на философски теми, обаче, тѣ не ни сѫ понравятъ, тѣ сѫ смѣшни. Лошото тукъ е, че възвишенитѣ философски размишления не сѫ свързани съ прѣдставата за сѫщностьта на нѣщата, а съ идеята за нищетата или химеричностьта на тѣзи нѣща.

Всичко е тлѣно само „духъ не гине“, ни казва пѣвецътъ. Да, духъ не гине ще повторимъ ние, но духъ способенъ да вълнува и влияе на другъ духъ. Като облачна сѣнка ще мине и замине твоя духъ, г. К. Христовъ, върху духоветѣ на днешнитѣ „неблагодарници.“ Спечеленитѣ симпатии за разкошенъ лирикъ ще се истриятъ и заглушатъ отъ ненавистьта за плитъкъ наставникъ и глупавъ идеологъ — и потомството ще забрави своя пѣвецъ. Ни пъргавия туристъ ще буди балканскитѣ екове съ „звънкия ти стихъ“; нито ще имашъ щастието да лѣжишъ по колѣнѣтѣ на бѫдащитѣ дѣвойки; болникътъ не

ще да черпи отъ тебе сили и никоя „нечтателна жена“ не ще да говори за тебъ — не ще „допира трепетни устни до твоя ликъ.“

До когато всѣки пѣвецъ пѣе съ едничкото желание да има такава сѫдба, до тогава книгата на забвението ще пълни своитѣ страници съ имената на всѣки избранникъ, за когото дългътъ е срѣдство.

Ние не даваме уроци тукъ, а прѣдаваме впечатленията си; да констатирашъ недѫгъвостьта, не значи, че ѝ давашъ лѣкъ. Ние желаемъ други пѣсни, ние търсимъ други пѣвци! Пѣвци, които като пѣятъ на душитѣ, да раздвижватъ умоветѣ; като пѣятъ на сърдцата да смаляватъ тѣхнитѣ болки. Нека туй, което кѫса нашитѣ сърдца, да бѫде тема за пѣсень, която сгрѣва тѣзи сърдца; нека тамъ гдѣто духътъ на бореца е безсиленъ, духътъ на пѣвеца да разперва своитѣ крила, да дава своята мощь. Не е ли тъй, пѣснитѣ сѫ пѣсни, думитѣ сѫ думи, а дѣлата — дѣла!

Д. Кьорчевъ.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

По случай Болонския конгресъ на италиянскитѣ социалисти.

За италиянското работническо и социалистическо движение у насъ се знае твърдѣ малко. Една статия на Арт. Лабриола (Ново Врѣме, год. IV) върху общото развитие на страната, една статия на Алес. Скиави (Общо Дѣло, год. II) за земледѣлскитѣ кооперации и синдикати въ Италия, нѣколко необходимо повърхностни бѣлѣжки изъ вѣстницитѣ за вѫтрѣшната борба на социалистическата партия— и цѣлата българска литература по италиянскитѣ работи, — ако се не лъжа — е изчерпана. Въ сѫщность, Италия не заслужва подобна небрѣжность, особено отъ страна на българскитѣ социалисти. Подобно на Франция, като страна съ много бавно развиваща се индустрия, съ примитивни форми на економическа и политическа експлоатация на народнитѣ маси, съ далечъ не напълно сформирали се буржуазия и пролетариятъ, Италия може да бѫде въ много отношения поучителна за развитието на българския социализмъ. По моето дълбоко убѣждение, тя ще има да изиграе даже доста голѣма роля между насъ, — като база на исторически справки и аналогии, доколкото, разбира се, това е отъ значение за опрѣдѣлянето линията на поведение на една дадена и опрѣдѣлена партия, — когато ние се укрѣпимъ окончателно въ градоветѣ и поискаме, слѣдъ туй, да хвърлимъ първитѣ основания на една социалистическа организация на селскитѣ работници и полупролетарии, дребни собственици.

Въ този прѣгледъ азъ искамъ да се възползувамъ отъ случая, който ми дава Болонския конгресъ на италиянската партия, за да прѣдставя, въ общи и бързи чърти, на българския читатель разви-

тието на тази партия, на нейното съврѣмено състояние и борбитѣ, които я разкжсвать. За самия конгресъ азъ смѣтамъ да приказвамъ малко, като считамъ, че неговитѣ разисквания сж вече извѣстни по политическата преса.

I.

Италиянската социалистическа партия датира, като партия, отъ августъ 1892 година. Идеята за нейното основаване бѣ дадена отъ единъ конгресъ на интелигентни марксисти и нѣкои социалистически организации, неотдавна обърнати въ новата вѣра и твърдѣ малко още замѣсени въ всѣкидневнитѣ проявления на организираното и неорганизирано работническо движение. Конгресътъ бѣ събранъ въ Равена, на 15 октомври 1890 год. и взема: 1) рѣшението да покани всички работници въ Италия да празднуватъ първи май, заедно съ работницитѣ отъ другитѣ страни, прѣзъ 1891 г.; 2) призна необходимостьта да се свика единъ социалистически конгресъ, въ който да бждатъ прѣдставени работническитѣ организации отъ всички фракции и отъ цѣла Италия и 3) рѣши засѣдающитѣ организации да взематъ участие въ изборитѣ съ своя отдѣлна, *социалъ-демократическа*, програма и съ свои кандидати.

На второто рѣшение, което изнесе Равенския конгресъ, не бѣ сждено да се осжществи непосрѣдствено подъ свое ржководство. Но то се осжществи чрѣзъ посрѣдството на другъ единъ конгресъ, Седмия *работнически съборъ*, държанъ въ Миланъ на 1, 2, 3 августъ 1891 год., на който болшинството се оказа на страната на повече или по-малко марксистки настроенитѣ делегати, подъ прѣдводителството на бившия работникъ, а сега адвокатъ, Филипо Турати. Този конгресъ пое инициативата на Равенския, и съ изчерпването на втората точка отъ дневния му редъ: *„организация на работническитѣ сили въ Италия“*, биде турнато врѣменно начало на *Il partito dei lavoratori italiani*[1]), въ която влизаха, както социалисти нержчни и наемни работници, тъй и работници несоциалисти[2]). Сжщия конгресъ, който прие, като врѣмена програма, една въ сжщественитѣ си части марксистка резолюция на Турати, рѣши да бжде свиканъ слѣдующата година общъ конгресъ на всички работнически организации въ Италия, който да се произнесе окончателно върху конституирането на една единствена работническа партия въ страната и върху програмата и статутитѣ, които врѣмения централенъ комитетъ трѣбваше да изработи и да му прѣдложи на удобрѣние. По този начинъ, първия на-

¹) Партия на италиянскитѣ работници.

²) Това обстоятелство застави конгреса да не приема прѣдложението на Дель Авале (докладчикъ), споредъ което партията трѣбваше да се нарича Partito operaio socialista. Мафи и други демократи забѣлѣзаха по този поводъ, че думата operaio (работнически) освѣщава дългогодишния прѣдразсждъкъ за противоположностьта между социалиститѣ-работници и социалиститѣ неработници, и че думата *socialista*, отъ друга страна, ще отстрани желающитѣ да се организиратъ работници, но които не сж по своитѣ убѣждения социалисти.

ционаленъ социалистически конгресъ бѣ свиканъ въ Генуа, прѣзъ августъ 1892 год.

Конгресътъ не може да обедини всички работници подъ знамето на една партия. Още на първия день, слѣдъ отчаяна борба между анархисти и социалисти (т. е. признаващи политическата парламентарна борба) дойде се до разцѣпление. Анархиститѣ, подъ прѣдводителството на адвоката Гори, на работницитѣ, Казати, Галеани и др., засѣдаваха на утрото отдѣлно и дадоха, въ една кратка резолюция, окончателна програма на Partito dei lavoratori italiani; социалиститѣ и нѣкои демократи, подъ прѣдводителството на Турати, Анна Кумешова, Бисолати, Прамполини Мафа (демократъ) и др. се събраха на свой конгресъ и положиха началото на днешната социалистическа партия (Partito Socialista Italiano); най-послѣ депутатитѣ Андреа Коста, адвоката Мантичели и нѣкои прѣдставители на Романя напустнаха и този, и онзи отъ конгреситѣ. По-послѣ, Коста и Мантичели се присъединиха къмъ Partito Socialista.

Програмата на новата партия се съдържаше въ слѣдната резолюция:

„Като вематъ прѣдъ видѣ,

„Че при съврѣменната наредба на човѣшкото общество хората сѫ принудени да живѣятъ раздѣлено на двѣ класи: отъ една страна — експлоатирани работници, отъ друга — капиталисти, монополни обладатели на общественитѣ богатства;

„Че наемницитѣ отъ двата пола и отъ всички занаяти и слоеве образуватъ, благодарение на своята економическа зависимость, пролетарията, принуденъ да живѣе въ едно положение на мизерия, унизеность и притѣснение;

„Че всички человѣци, като участвующи споредъ силитѣ си въ създаването и подържането благата на обществения животъ, иматъ еднакво право да се ползуватъ отъ тѣзи блага, най-първото отъ които е общественото осигуряване на отдѣлното сѫществуване (sicurezza sociale dell'esistenza);

„Като признаватъ,

„Че съврѣменнитѣ економическо-социални организми, защитени отъ днешната политическа система, прѣдставляватъ господството на владѣтелитѣ (monopolizatori) на общественитѣ и природнитѣ богатства върху работната класа;

„Че работницитѣ не ще могатъ да достигнатъ своето освобождение, ако не социализиратъ срѣдствата на труда (земята, минитѣ, фабрикитѣ, срѣдствата за съобщение и транспортъ ect.) и въведатъ общественото управление на производството;

„Като констатиратъ,

„Че подобна крайна цѣль не може да се осѫществи иначе, освѣнъ посрѣдствомъ дѣйностьта на пролетарията, организиранъ въ *класова партия*, независима отъ всички други партии — дѣйность, която се проявява подъ двойната форма: 1) на *професионална* (буквално: занаятчийска — *di mestieri*) *борба* за незабавни подобрѣния на работническия животъ (работенъ день, работническа плата, фабрични

закони и т. н.), борба, присѫща на работническитѣ камари (Comerc del lavoro) и на всички други професионални сдружавания; и 2) на една *по-пълна борба за завоюването на общественитѣ власти* (държава, общини, обществени учреждения и пр.), съ цѣль, да се обърнатъ отъ инструменти на експлоатация и притѣснение, каквито сѫ тѣ днесъ въ инструментъ за експроприацията, политическа и економическа, на господствующата класа.

Като вематъ всичко това прѣдъ видъ, италиянскитѣ работници, които се стремятъ къмъ еманципацията на своята собствена класа, рѣшаватъ да се организиратъ въ една *партия* възъ основа на горѣизложенитѣ принципи".

Едноврѣменно съ тази резолюция, конгресътъ прие друга една (на Cabrini), тѣсно свързана съ нея, относително *организацията на селенитѣ,* въ която се прѣпорѫчваше основанието 1) на селски кооперации, които сѫщеврѣменно да служатъ и за завоюването на общинскитѣ селски власти; 2) на дружества за съпротивление (leghe di resistenza) (изполичаритѣ) половничаритѣ и арендаторитѣ, за защитата на интереситѣ имъ при ревизията на земледѣлческитѣ контракти (patti agrari), и 3) на производителни кооперации между селскитѣ наемни работници.

Набързо описаното изникване на италиянската партия ни показва, отъ една страна, че тя се появи не като нѣщо ново и безъ прецеденти, а отъ друга, — че елементитѣ, които я съставиха, както и програмата, която тя си даде, не бѣха отъ естество да отстранятъ всѣко очакване на вѫтрѣшни раздори и борби.

И наистина, прѣди днешната партия, въ Италия — отъ интернационала насамъ — ние виждаме ту да се редатъ една слѣдъ друга, ту да сѫществуватъ въ сѫщото врѣме, цѣла маса различни по-вече или по-малко работнически и социалистически организации (партии), чиито схващания на обществения животъ и ролята на социализма и пролетарията прѣдставляватъ най-пъстра и интересна картина.

Ето напр., южни групи, остатъци отъ врѣмето на стария карбонаризмъ и гарибалдеизмъ, които повтарятъ старитѣ, изтинали вече, лозунги, удавени въ една невъобразима галиматия, която тѣ съ надмѣнность и фанатическа нетърпимость обичатъ да наричатъ *истински социализмъ.* Ето други сдружения, обезсилени инвалиди отъ врѣмена на славнитѣ борби на Интернационала, въ срѣдата на които една безисходна и безжалостна бърканица и смѣсица отъ мадзинизмъ, бакунизмъ и марксизмъ заема мѣстото на пролетарското класово съзнание. Ето други, по-важни и по-извѣстни, като напр. *партията на социалиститѣ-анархисти,* доста силна въ Romagna и Lombardia, и чиито шефове бѣха дълго врѣме членоветѣ на Интернационала Андреа Коста и Енрико Малатеста; или *италиянската работническа партия* (Partito operaio italiano), основана отъ Джузепе Кроче, въ 1884 г., чрѣзъ съюзяването на нѣколко сѣверо-италиянски *„лиги на синоветѣ на труда"* (Leghe de'figli del lavoro) и, която до 1887—88 г. бѣ достигнала до таквазъ мощь, че правителството на два-три пѫти бѣ принудено да нападне съ всичката си безобразна

грубость върху шефоветѣ ѝ, безъ, разбира се, да може да сломи енергията имъ.

И въ първата, и въ втората отъ тѣзи партии всичко като да е съ главата на долу. Първата е анархистическа, но социалистическа т. е. прѣслѣдва по революционенъ (въ бланкистки смисълъ) пѫть осѫществяването на социализма (комунизма). Обаче, тъй като социалиститѣ и социалнитѣ комунисти сѫ едно избрано малцинство отъ интелигентни, то нужно е да се привлекатъ за цѣльта работницитѣ, макаръ и несъзнателни. И понеже работницитѣ не си поставятъ за цѣль социализма, тѣ могатъ да се борятъ и за реформи въ днешната наредба, слѣдов. могатъ да взематъ участие и въ политическитѣ борби. И ето, Коста се отдѣля отъ Малатеста, и, оставайки си анархистъ, минава къмъ Partito operaio italiano, отъ една страна, а отъ друга — скоро приема да стане равенски депутатъ!

Втората партия, Partito operaio, въ единъ моментъ обединяваща около 150,000 души членове, и прѣдставляваща голѣмъ прогресъ по отношение на всички други фракции и „партии“, умира 2 години прѣди появяването на своята непосрѣдствена наслѣдница — днешната партия — отъ вѫтрѣшно безсилие. Сравнително-хубавия манифестъ-програма, който нейния центр. комитетъ, състоящъ изключително отъ наемни работници [1]), лансира въ 1882, и който съдържаше исканията: „право и свобода на стачкитѣ“; „всеобщо избирателно право“; „свободно народно образование“; „въоржжение на народа“ (la nazione armata); „пълна автономия на общинитѣ“; „единственъ и прогресивенъ подоходенъ данъкъ“; „унищожение бюджета на вѣроизповѣданията“; „международно братство и независимостьта на всички народи“; „основаване на синдикати, федерирани въ общъ синдикаленъ съюзъ“ и разни други раб. организации, — тази сравнително добра програма остава безплодна, между другото, първо, поради „марксиското“ схващане на авторитѣ и послѣдователитѣ ѝ, споредъ което „*политическата свобода не е възможна, безъ еквивалентна економическа свобода*“, [2]) и споредъ което, слѣдоват., трѣбва да се завоюва отначало економ. свобода, за да се завоюва отпослѣ и политическата, и второ, и поради сѫщо тъй „марксисткото“ схващане на марксовия лозунгъ, че „освобождението на пролетарията трѣбва да бѫде дѣло на самия пролетариятъ“, на основание на което, всѣки интелигентъ, всѣки не-работникъ, се изтикваше най-безцеремонно изъ партията, само защото е интелигентъ, само защото рѫцѣтѣ му не сѫ попукани!

За никаква пропаганда, за никакво дирижиране процеса на образуване на пролетарското класово съзнание нѣма мѣсто, хора, сили. Бърканицата въ главитѣ е всеобща, въодушевлението е недълготрайно; въ могѫщитѣ и бунтовнически стачки и други движения фразата иг-

---

[1]) Edoardo Pozzi, — дърводѣлецъ; Ambrogio Galli, — печатарь; Джузеппе Кроче, — рѫк вичарь; Alfredo Guarnaschelli, — златарь; Ernesto Dossi, — берберинъ.

[2]) Курсивътъ е на авторитѣ на манифеста.

рае главна роль и се смѣнява съ най-грубия материализмъ; всичко се върши стихийно, безъ планъ, *безъ съзнание*...

Всрѣдъ таквазъ атмосфера се роди днешната соц. партия въ Италия.

Нѣма нужда да се забѣлѣзва, че на всеобщия хаосъ съ нейно основаване не се тури край. Критиката и пропагандата на младитѣ марксисти, на Антонио Лабриола, между другитѣ, оказа не малко влияние върху избистрянето на умоветѣ. Но какво можеше да стори тази критика, — недълговрѣменна при това — срѣщу онова особено разбиране на марксизма, което владѣеше въ болшинството на бившата Partito operaio, и което послужи много за популяризирането *на името* на Маркса, безъ да докара сжщеврѣменно популяризирането на дълбокото и правилно проникване въ маситѣ на неговото *учение?*

При това — и тази страна на работата винаги трѣбва да се има прѣдъ видъ, понеже тя ни дава общия, основния ключъ за разбирането цѣлата история на съврѣменното социалистическо движение въ Италия — не трѣбва да се забравя социалното и економическо положение на тѣзи, които образуватъ широкитѣ и постоянни колони на италиянската соц. партия, не трѣбва да се забравя сжщо, че Италия е страна съ слаба индустрия и съ слабъ темпъ на капиталистическо развитие, страна, гдѣто наредъ съ най-модернитѣ форми на капитализма сжществуватъ напълно срѣдне-вѣковни форми на производството; че тя е, най-послѣ, страна на чрѣзмѣренъ милитаризмъ и бюрократизмъ. Цѣлия италиянски народъ прѣкарва една хроническа криза, — въ всички отношения, — при която поради липсата на добрѣ разграничени или бърже разграничаваща се обществени класи, най-страннитѣ и капризни социални съвпадения и положения сж възможни, при която, съ една дума, *случайното* играе грамадна роля. Кой влиза въ днешната социалистическа партия, отъ самото ѝ начало до послѣдния ѝ конгресъ? — Най-различнитѣ обществени слоеве: фабрични работници, занятчийски работници, селски пролетарии и дребни собственици, изполичари и арендатори (mezzardi e coloni) отъ почти срѣдневѣковна формация; чиновници и държавни работници; адвокати, доктори, писатели, професори и хора отъ всички свободни професии. Разнитѣ тѣзи обществени слоеве сж прѣдставени *масово* въ партията, въ по-силна или по-слаба пропорция, и всички тѣ — взети пакъ *масово* — търсятъ въ партията, идатъ къмъ нея съ мисъльта, съзнателна или несъзнателна, да намѣрятъ непосрѣдствената незабавна помощь, колкото се може по-бързо подобрѣние на дѣйствително ужасното положение, което имъ създава общото економическо и политическо блато въ страната...

Когато партията се основа, Италия се намираше на края на единъ економически подемъ, на едно силно размърдване въ срѣдата на градскитѣ работници: партията бѣше по-вече или по-малко градска' тъй да се каже; селскитѣ работници и въобще селското население, бѣха много по-слабо прѣдставени отъ градскитѣ. Именно въ този периодъ на сравнително добъръ вървежъ на индустрията съвпада и разпространението на марксизма, появата на марксистка литература

— книги, прѣводи и оригинали, вѣстници съ марксистка тенденция. Въ този периодъ и въ първитѣ години отъ сѫществуването на партията се създава едно доста крупно организирано ядро отъ промишлени работници, което — въпрѣки настѫпилия отново застой въ индустрията — продължава да се развива, да усвоява принципитѣ и тактиката на пролетарския социализмъ, да чувствува своята сила въ организацията, и да импонира, както на намиращитѣ се въ партията хетерогени елементи, тъй и на стоящитѣ вънъ отъ нея опозиционно настроенни обществени крупи. Този фактъ намира своето изражение прѣди всичко въ туй, че на първитѣ конгреси на партията революционната тактика (борбата за широки политически права и за економически реформи въ името на социалистическия идеалъ) се удобрява единодушно (въ Реджио-Емилия 1893 г.), или въ грамадно болшинство (въ Парма, 1895; въ Флоренция 1896 г.); и послѣ,—въ широкитѣ симпатии, които партията възбужда къмъ себе си, въ срѣдата на интелигенцията, на работницитѣ, държавнитѣ служащи и т. н. Интелигентнитѣ, за болшинството отъ които, както въ Франция, въ Русия, както у насъ, държавната трапеза е затворена, по причина на прѣпълненость, сѫщо тъй както и индустрията, по причина на низкия економически уровень на страната, нахлуватъ на цѣли отряди въ Il Partito Socialista. Сѫщото нѣщо виждаме и срѣдъ селенията. Още въ 1893—94 г. г. социалиститѣ в119ематъ живо участие въ повдигането на сицилийскитѣ селени, роби на крупнитѣ латифундитни владѣтели, и организирватъ движението имъ. То сѫ Гарибалди Боско, докторъ Никола Барбато, Бернардино Веро, Джузепе де Феличе—видни сицилистически дѣйци, — които прѣдводителствуватъ повдигнето на социалийскитѣ *fasci*[1]). Движението носѣше яръкъ революционенъ характеръ. Мнозина даже виждаха въ него прѣкрасенъ примѣръ и илюстряция на слѣдваната отъ партията тактика.

Движението и вълненията на робитѣ на сицилийскитѣ феодали бѣ смазано съ мечъ и огънь отъ правителството на Криспи. Едно общо прѣслѣдване и гонение противъ социаластитѣ бѣха послѣдствията. Но което Криспи не прѣдвиждаше, то бѣха резултатитѣ, добити въ полза на социалиститѣ, отъ тѣзи репрезалии. Де Феличе бѣ осѫденъ на 22 години тъмнична работа; Боско — на 12 години; Барбаро на 14, Веро—на 14, други социалисти, водители на i fasci по на 10, 5, 3, 2, и др. години; обаче, туй имъ даде само още по-голѣма възможность да станатъ герои и най-популярни народни дѣйци. Слѣдъ вълненията, по селата и особено въ Сицилия, „социализмътъ бѣ мистериозната дума и кауза, за която се приказваше вече на всѣкадѣ; социалистическата партия — поради програмата и дѣятелитѣ си—започва да си завоюва сила и авторитетъ; сицилийскитѣ социалисти ставаха страшни за господствующитѣ клики и мафии„.... „Тъй че, слѣдъ събитията въ Сицилия, социализмътъ се разпространи, стана

[1]) fasci сѫ полукрѣпостни сицилийски селски работници, съ помощьта на които владѣтелитѣ на грамадни земи (*latifundia*) експлоатиратъ обикновено минитѣ на острова.

популяренъ, доби нови сили и нови прозелити"…. (Angiolini, l. c.).

И сжщия феноменъ се усилва слѣдъ вълненията въ Луниджиана, и въ цѣла Южна Италия, слѣдващи тутакси слѣдъ вълненията въ Сицилия.

Скоро да бждешъ социалистъ, взе да става много лесна работа. Социалистъ означаваше честенъ човѣкъ, демократъ, опозиционеръ, защитникъ на „народнитѣ интереси", на интереситѣ *della classe lavoratrice* (на работната класа), нѣщо почти буквално подобно на туй, което на насъ българитѣ е добрѣ извѣстно. Италиянскиятъ социализмъ, въпрѣки горещата кръвь на обитателитѣ на Апенинския ботушъ, взе да става страшно розовъ и повърхностенъ. Случи се туй, което се случва съ буржуазията въ днешно врѣме. Както тази на дадена степень на капиталистическото развитие прѣстава да бжде владѣтелка на производителнитѣ сили, които тя сама е извикала къмъ животъ, тъй и италиянската партия, въ сжщность нейнитѣ основатели или поне грамадното имъ болшинство, прѣстанаха скоро да бждатъ господари на силитѣ, които, благодарение на тѣхната дѣйность, прииждаха отъ всички страни въ нейната срѣда.

Три години не бѣха минали отъ основаването на партията, и въпросътъ за асимилирането на мнозина нови съюзници и „прозелити", за тѣхното прѣобръщане отъ прости недоволни и опозиционери въ съзнателни социалисти изпъкна, като тежка задача, прѣдъ социалистическитѣ водители. На конгреса (третия) въ Парма (1895 г.) се констатира присжтствието на много членове въ партията, съзнателността на които, отъ социалистическа гледна точка, оставаше много да се желае. При разглеждането на първата точка отъ дневния редъ (Organizzazione) се чуватъ обезпокоителни рѣчи. Партията не си знае силитѣ. Тя нѣма опрѣдѣлена организация. Става групово присъединяване, а не лично, къмъ нея. Партийнитѣ организаци далечъ не сж, всички, политически организации. Има партийни организации (кооперации, синдикати, селски сдружавания), които не се занимаватъ съ политическа агитация и пропаганда, или съвсѣмъ малко. Контрольтъ липсва.

Мнозина почватъ даже да приказватъ за туй положение, като за твърдѣ естествено, и най-добрѣ отговарящо на „съврѣменнитѣ политически условия". Други защищаватъ вече „автономията" и „федерацията" на соц. мѣстни организации, безъ ц. к., безъ централни учреждения безъ общъ партиенъ контролъ.

Но болшинството е на мнѣние да се въведе порядъкъ, да се даде една здрава, централизирана и униформена организация на партията.

Слѣдната година, обаче, въпросътъ се връща отново, прѣдъ конгреса въ Флоренция. Приетата резолюция на Лазари признава, че злото е почти неизцѣримо; заради туй тя се и задоволява само съ пожелания въ смисълъ на създаването една добра организация. Въпрѣки очевидния фактъ, че партията, въ своя съставъ, далечъ не е вече нито социалистическа, конгресътъ не се рѣшава да приеме резолюцията на Фери. Послѣдната се отличава отъ резолюцията на

Лазари главно съ туй, че тя организира и налага една *„усилена пропагандистка работа“* (un intengo lavoro di propaganda) *вжтрѣ въ еднообразнитѣ партийни организации, „за да развие въ главитѣ имъ съзнанието на срѣдствата, които сж необходими за освобождението на пролетарията“.* (к. м.).

Нѣма да се минатъ много.... мѣсеци и работитѣ ще се влошатъ още по-силно. На конгреса въ Балония въ 1897 г., септемврй, организационния въпросъ е тъй-деликатенъ, че по него избѣгватъ да спорятъ. Дель Авале прѣдлага да се децентрализира партийната администрация. Прѣдложението срѣща малко съпротивление, но все пакъ е отхвърлено, за да бжде прието отъ послѣ подъ друга по-малка форма: подъ видъ да се осигури пропорционалностьта на прѣдставителството на различнитѣ провинции въ централния съвѣтъ[1]), съ което привелигированото положение на провинциитѣ, отъ кждѣто излѣзоха основателитѣ на партията, се унищожаваше и се даваше прѣднина на новитѣ, розови, твърдѣ розово-социалистически организаци.

Дель Лавале и Рондани прѣдлагаха даже да се остави цѣлата организационна работа въ ржцѣтѣ на парламентарната група.

Паралелно съ този дебакль въ организацията и състава на партията върви отстжпването отъ непримиримата избирителна тактика и старата политика, основана на класовата борба. Връската е тъй рѣзка, тъй очебиюща, щото ти се иска тутакси да изразишъ математически отношенията между тѣзи двѣ явления: второто е *функция* отъ първото.

Азъ поменахъ вече, че революционната тактика, изключающа en règle générale компромиситѣ, бѣше акламирана и приета единодушно въ 1893 г., въ Реджио-Емилия. На този конгресъ нѣмаше организационенъ въпросъ за дебатиране. Въ 1895 г., въ Парма, наредъ съ нови схващания на социалистическата партийна оганизация испъква и въпроса за компромиситѣ, за съвмѣстното дѣйствие съ демократическата буржуазия. Право, апостолитѣ тукъ сж малцина. Но въ 1896 г., въ Флоренция, работата се осложнява въ сжщата мѣрка, въ която бѣ порасла организационната опасность. Една резолюция; която запрѣщаваше гласуването за непринадлежащи къмъ партията кандидати въ врѣме на избори, бѣ отхвърлена съ 128 противъ 83 гласа. Приета бѣ резолюцията на Фери, която прѣпоржчваше германската избирателна тактика: при първия ходъ на изборитѣ самостоятелно дѣйствие; при втория—гласуване за онѣзи кандидати, които се задължатъ да защищаватъ минималната програма на партията. Обаче 71 делегатъ все пакъ гласуваха противъ отказа отъ компромиси.

На конгреса въ Болоня, 1897 г., паралельтъ е още по-ясенъ. Тукъ вече водителитѣ на борбата противъ „непримиримостьта“ се именуватъ Турати, Бисолати, Клавдио Тревесъ и др.. Побѣди и този пжть резолюцията на Фери, но бѣ вече ясно, че една доста силна група партийни членове сж рѣшително противъ старата тактика.

---

[1]) Ufficio centrale, различенъ ц. комитетъ или Direzione del partito.

Трѣбва да упомена, за да бѫда пъленъ, че на послѣднитѣ два конгреса се имено локализира свободния и безконтроленъ входъ въ партията на селскитѣ работници, исполичари и дребни собственици. На партията се налагаше, съ приетитѣ резолюции, да организира селскитѣ „*трудящи се*", съ една малка резерва относително собственицитѣ.

По-нататѣшния ходъ на събитията усили жалкото вѫтрѣшно положение на партията и смѣшението на езицитѣ въ срѣдата на дѣйствующата социалистическа армия. Стачкитѣ прѣзъ 1896—97 г., наведоха мнозина на мисъльта, че „партията трѣбва да влѣзе въ економическитѣ организации (селски и промишлени К.), за да ги оживи и направи по умѣрени (per auvivarle e rimoderarle)", т. е. на мисъльта, че партията трѣбва да се привърже по-тѣсно къмъ минималната си програма, съ осѫществяването на която най-скоро може да се помогне тутакси на неспособнитѣ къмъ систематическа професионална борба италиянски работници.

Убийствата и бунтоветѣ въ Миланъ и въ Сѣверна Италия, черната реакция, която послѣдва, приближи още повече радикалитѣ и „крайната лѣвица" къмъ социалиститѣ.

Най-послѣ грандиозното движение на селенитѣ, което се започна прѣзъ 1899—1900 г., и което скоро биде повикано да фасцинира всички италиянски (и не само италиянски!) социалисти, доведе по тамъ, че съзнателнитѣ елементи на партията бѣха притиснати и отѣснени отъ нахълталата несъзнателна градска и селска маса, и изгубиха рѣшающето влияние въ партийния животъ. Въ болшинството на своитѣ членове, партията прѣстана да бѫде съзнателно-социалистическа. Грамадна часть отъ партийнитѣ сили бѣ ангажирана въ селското движение; и Il Partito socialista Italiano се подхлъзна рѣшително по пѫтя на опортюнизма.

Изборитѣ прѣзъ 1900 г. извадиха на сцената социалистическата партия като порядъчна парламентарна сила. Борбата бѣ водена почти съ общи сили, отъ „народнитѣ партии", въ които се числѣше и социалистическата. Тактиката на компромиситѣ бѣ дала, значи, прѣлѣстни резултати.

Всичко това намѣри своето изражение на римския конгресъ въ 1900 г. Фери биде битъ. Автономия пълна (*piena autonomia*) бѣ далена на отдѣлнитѣ организации да правятъ както и каквото искатъ, по врѣме на избори. И сѫщо таквазъ *автономия* зацарува въ организацията на партията. Централния комитетъ бѣ прѣвърнатъ въ „*пощенска кутия*" на партията, безъ всѣкакви прерогативи, безъ всѣкаква власть, безъ всѣкакво право на контролъ. Парламентарната фракция сѫщо доби la piena autonomia, и стана, въ дѣйствителность, „вершетель судебъ" на партията.

Не мина много врѣме, и тая автономия даде своитѣ най-крупни ерзултати: „колаборацията на класитѣ", поддържането на министертвсото Цанардели-Джиолити, безъ оговорка, даже, когато то стрѣля върху селскитѣ стачници въ Бера и Кандела.

Приблизително едновремѣнно съ тази трансформация изпъкнаха и споровете между прочутитѣ вече „*due tendenze*", съперничеството между Фери и Турати, макаръ послѣднитѣ да бѣха живо ангажирани единъ срѣщу другъ още на Болонския конгресъ въ 1897 г.

Периодътъ 1900—1904 г. е периодъ на ожесточена борба между тѣзи „двѣ тенденции". Тѣ послужиха за основенъ сюжетъ сѫщо на конгреситѣ въ Имола, гдѣто побѣди „реформската тенденция" и тази година въ Болоня, гдѣто побѣди „революционната тенденция" на Фери.

Въ послѣдующитѣ редове, азъ ще се помѫча да характеризирамъ, споредъ източницитѣ*), както тѣзи „тенденции" тъй и перипетитѣ на усилената война по между имъ. (*Слѣдва*)

Kaimpfer.

---

*) *A. Angiolini*, Ciuquant'anni di Socialismo in Italia. Firenze Nerbini, 1900.

Jl Socialismo, Rivista quiadicinale diretta da Enrico Ferri, Roma, Anni I, II, III.

Reso-conto del Congrésso d'Jmola, 1902. *Reso-conto* del Congresso di Bologna, 1904.

Guglielmo Ferrero, Il pseudo-ritormismo al Congresso d'Imola. „Il Socialisimo", 1902.

Oda Lezda, Von Imola bis Bologna. „Neue-Zeit" 1904. № 26.

Pierodi, La procès Ferri-Bettolo et la situation Socialiste. *Mouvement Socialiste*". № 184. 1904

Art. Labriola. La situotion du parti Socialiste italien. „*Mouv. Socialiste*" № 182. 1904.

Редакторъ Д. Благоевъ.

НОВО ВРѢМЕ

София.

Г. VIII. — Май — 1904 г.

СЪДЪРЖАНИЕ:

На стр. 428, 23 редъ отдолу, вмѣсто „неразбираема“ да се чете „неразбиваема“.

Печатница на П. М. Бѫзайтовъ — София.

ГОДИНА VIII. МАЙ 1904 Г. КНИЖКА V.

Ново Врѣме

мѣсеченъ прѣгледъ на умствения и общественъ животъ.

Македонското движение и развитието на капитализма въ Европ. Турция.

(Нахлуването на западно-европейската търговия и капитализмъ въ Македония, унищожението на спахийската нарѣдба и масовото разорение на селенитѣ, като социалъ-политическа основа на днешното македонско движение. Македонската емиграция (пролетарии, лумпени, интелигентни и др.) и отношението на буржуазията, бюрокрацията и дворцитѣ въ разнитѣ балкански държавици спрямо нея. Отношението на българската буржуазия спрямо македонското движение. Гдѣ е спасението за Македония? Разнородната и заразена отъ български, сръб. и др. шовинизмъ македонска буржуазия и бюрокрация е некадърна да постави макед. революц. движение на неговата истинска, интернационална почва. Македонския пролетариятъ е едничкия месия за Македония. Необходимостьта отъ организирането на една самостоят. революционна соц.-демокр. партия въ Македония. Има ли условия за такава една партия и възможно ли е въобще развитието на капитализма въ Турция? Статистика за търговията на солунското и др. пристанища. Статистика за желѣзнопѫтнитѣ, телеграфни и др. линии въ Турция. Статистика за едритѣ фабрични и др. индустриялни заведения въ Солунъ, Битоля, Одринъ, Цариградъ и др. Индустрияления и търговски пролетариятъ. Наченки отъ модерно земледѣлие около Солунъ и др. Земледѣлския пролетариятъ въ Турция. Македонския индустрияленъ и земледѣлчески пролетариятъ въ чужбина. Природнитѣ, географич. и др. условия и богатства за развитието на капитализма въ Евр Турция. Близкитѣ и далечни задачи на макед. раб. соц.-демокр. партия и отношението ѝ спрямо другитѣ макед. буржуазни движения и пропаганди. Общо дѣло или непримирима класова и политическа борба? Прибирането на пръснатитѣ македонски социалистически сили и насочването имъ въ тѣхната истинска срѣда и борба. Неустрашимата руска социална демокрация и младата арменска соц.-демократич. партии, като учители на макед. револ. соц.-демокр. партия).

„Прѣвратътъ“ — казва бившия сръбски социалистъ Ж Балуджичъ[1]), — който въ началото на XIX ия вѣкъ съ една безусловна необходимость докара гръцкото и сръбско възстания и бѣ главната причина на голѣмитѣ движения въ България чрѣзъ 60-тѣхъ години, се извършва днесъ въ долинитѣ Дринъ и Вардаръ; този прѣвратъ съставлява материалната основа на брожението въ Македония.

„Тамъ търговията до срѣдата на XIX ия вѣкъ бѣше съвсѣмъ слаба, та не можеше да причини никакво измѣнение въ общественото устройство на страната. Керванитѣ, колкото отиваха

---

[1]) Вж. неговата хубава статия: „Економическитѣ причини на македонското движение“, печатана въ „Die Neue Zeit“ и прѣвод. въ в. „Реформи“, година Ш, бр. 24 и 26.

къмъ Дунава, излизаха изъ Нишъ, София и Лѣсковецъ. При това Прищина, Охридъ, Битоля и др. главни градове на Македония оставаха безъ всѣко сношение съ западно-европейскитѣ пазари. Солунското пристанище се посѣщаваше много слабо и нередовно; неговото економическо влияние, привлекателната му сила се простираше до Сѣресъ; съ другитѣ части на Македония Солунъ още не бѣ свързанъ съ добри пѫтища..

„Търговското раздвижване на Македония, казва по-нататъкъ Балуджичъ, се започна съ голѣмата източна (Кримска) война Присѫтствието на гигантски армии на брѣговетѣ на Дунава и Черно Море даде първия потикъ за по-живо сношение съ срѣдато на Балканския полуостровъ, гдѣто се намираха изобилни срѣдства за подържането на една армия. Като гѫби изникнаха изведнажъ въ Македония агенти на чуждестрани износни кѫщи, които правѣха голѣми покупки на храна, кожи и добитъкъ...

„Слѣдъ свършването на войната, това движение се продължи. Англичанитѣ и французитѣ побързаха да заематъ пазаритѣ на Балканския полуостровъ, гдѣто до тогава Австрия имаше економическо първенство и самовластие. Отъ всички страни нахълтаха тѣ въ вѫтрѣшностьта на страната и чрѣзъ търговията си докарваха измѣнение въ живота на цѣлото население".

Натуралното стопанство подпадаше все повече подъ влиянието на външното парично тържище, а спахийството ставаше все по-несъвмѣстимо съ новитѣ условия. До когато спахията консомираше самъ продуктитѣ, прибирани отъ селенитѣ чрѣзъ десятъка, тѣзи продукти нѣмаха никаква друга цѣность за него, но щомъ като, съ усилването на търговията, цѣната на продуктитѣ започна да расте твърдѣ бързо, тогава спахията започва да намира хубава смѣтка въ експлоатирането и ограбването на селенитѣ. Къмъ всичко това додоха и реформитѣ на Махмуда II и Меджитъ, които, съ въвеждането на постоянната войска и замѣстването на дотогавашното патриалхално управление съ скѫпо бюрократическо, умножиха данъцитѣ и докараха бързото и всеобщо разорение на селенитѣ. Всѣка година селенитѣ изпадаха въ все по-голѣма зависимость отъ спахиитѣ, къмъ които тѣ се обрщаха за „помощь", до като най-послѣ спахиитѣ, благодарение своето економическо и политическо могѫщество, присвоиха земитѣ на бѣднитѣ и беззащитни селени, които обърнаха на свои „изполичари", „ратаи" или «аргати». По този начинъ днесъ по-голѣмата часть отъ дребнитѣ селени въ Македония сѫ вече проле-

таризирани или полупролетаризирани и имотитѣ имъ се намиратъ фактически и юридически въ ржцѣтѣ на чифликчиитѣ, а онѣзи отъ тѣхъ, които още сж запазили своитѣ земи отъ день на день изгубватъ все по-вече своята самостоятелность.

По-голѣмата часть отъ пропадналитѣ селени въ Македония живѣе отъ „исполичарство“ и кесимджийство. Но освѣнъ тѣхъ, въ Македония сжществува и многоброенъ земледѣлчески пролетариятъ, който расте все по-вече и по-вече.

Освѣнъ това, съ развитието на търговията и капитализма, въ Европейска Турция и Македония, се развива и едно търговско-индустриялно съсловие, съ своя многобройна интелигенция.

Тази именно дълбока революция, която се извърши и извършва непрѣстано въ социалния и политическия животъ на Турция, създаде елемента на недоволството и послужи, както казва Балуджичъ, за материална основа на македонското движение, въ което отпослѣ се притуриха и смѣсиха цѣлъ редъ още други външни интереси и влияния.

Онѣзи пролетаризирани или полупролетаризирани селени, които не намираха достатъчна работа въ Турция, се принудиха да напускатъ всѣка година своитѣ родни пепелища и диратъ работа въ чужбина: въ България, Сърбия, Ромжния, Гърция, Австрия, Русия, дори Америка. Числото на тази емиграция започна да достига всѣка година до нѣколко десятки, даже стотини хиляди.

Но освѣнъ тази работническа емиграция всѣка година отъ Македония излиза и една друга не малобройна емиграция отъ интелигентни, търговци и др., които, не намирайки достатъчно чиновнишки мѣста или гешефти въ Европейска Турция, идатъ да изострятъ чрѣзъ своята конкуренция и безъ това доста изостренитѣ социални отношения въ малкитѣ балкански държавици.

Това въ обикновено, „нормално“ врѣме. Въ анормални врѣмена обаче, когато, вслѣдствие нѣкое несполучливо възстание или др. нѣщо, произволитѣ и прѣслѣдванията на турскитѣ власти достигнатъ крайни прѣдѣли, числото на прокуденитѣ и обездомени македонски селени и пролетарии, както и на другата македонска емиграция, достига застрашителни размѣри.

Какво е, сега, отношението на официална България, Сърбия, Гърция и Ромжния, или по добрѣ — на българската, сръбската и др. буржуазии, бюрокрации и дворци спрямо всичката тази многобойна и разнородна македонска емиграция, която наводнява всѣка година малкитѣ балкански държавици?

Трѣбва да кажемъ още отъ сега, че това поведение и отношение е едно отъ най-прѣстѫпнитѣ и деморализаторскитѣ, каквито само може да си прѣдстави човѣкъ.

Като разтварятъ границитѣ на своитѣ държави и подаватъ „спасителна“ рѫка на „нещастнитѣ братя“ отатъкъ Рила и Копаоникъ, българската, сръбска и др. буржуазии и правителства таятъ нови най-хищнически чувства и похоти спрямо тѣзи „братя“ и тѣхната „злочеста страна“. За *буржуазията* отъ Балканския полуостровъ Македония се явява една твърдѣ добра плячка и пазарь за продуктитѣ отъ капиталистическото развитие на нейнитѣ страни. Паразитната пъкъ военна и свѣтска бюрокрация отъ Балканския полуостровъ гледа на Македония, като на едно бѫдаще Елдорадо за хубави кражби, служби и заплати. Най-послѣ, претенциознитѣ короновани глави на Балк. п-овъ въ една присвоенена Македония виждатъ очертанията на своитѣ бѫдащи царски корони и великолѣпни дворци, окрѫжени съ разкошъ и блѣсъкъ. И, като най-удобното срѣдство за реализирането на всичкитѣ тѣзи грубоегоистични и завоевателни интереси и стремежи на управляющитѣ класи, котерии и дворци въ Балканския полуостровъ се явява не другъ, а македонската емиграция. И съ македонската емиграция си служатъ тѣ не само за своята вршна завоевателна политика, но — и за своята чисто вѫтрѣшна хищническа политика.

Тъй напримѣръ, *македонскитѣ работници*, които наводняватъ всѣка година България, Сърбия и др. балкански държавици, благодарение тѣхната голѣма мизерия и низки нужди, които убиватъ въ тѣхъ всѣко чувство за съпротивление и класова солидарность, даватъ възможность на буржуазията отъ Балканския полуостровъ да извършва най-голѣмата експлоатация надъ работнишкия трудъ: да намалява безпрѣпятствено работнишката заплата, да увеличава работния день и да влошава до невъзможность хигиеничнитѣ условия на труда. По този начинъ буржуазията отъ Балканския полуостовъ понижава културното равнище и докарва израждането не само на македонскитѣ работници, но — и на цѣлата работнишка класа отъ Балканския полуостровъ изобщо. Но, за да може тази експлоатация да бѫде по-малко чувствителна за македонскитѣ и мѣстни работници, буржуазията отъ Балк. п-овъ си служи съ едно доста силно наркотическо срѣдство: освобождението на Македония. Свободна Македония за македонскитѣ бѣдни и пролетарии е такъвъ опиумъ, който прави

безчувствени за страшната мизерия, всрѣдъ която живѣятъ, и за експлоатацията, на която сж изложени.

Но свободна македония сжщеврѣмено е и въ очитѣ на българския, сръбския и др. пролетарии единъ спасителенъ клапанъ, чрѣзъ който смѣтатъ, че ще може да се ослаби единъ день днешната съсипателна конкуренция, която му правятъ македонскитѣ братя-работници. И, живѣющъ съ тази надѣжда, българския, сръбски, гръцки и ромжнски несъзнателенъ пролетарий прѣнася търпеливо тежкия кръстъ на страшната експлоатация.

А когато този кръстъ захване прѣкомѣрно да го притиска и смазва, той напуска фабрика, жена, дѣца и отива да мрѣ заедно съ своя македонски братъ на бойното поле, пакъ съ надѣждата да докара по-вечко щастие и животъ за македонскитѣ роби и своитѣ дѣца..

Тъй бѣднитѣ македонски и български пролетарии, безъ сами да съзнаватъ това, служатъ за слѣпи орждия на хищната буржуазия и бюрокрация отъ Балканския полуостровъ.

Ала не по-злѣ си служи тази буржуазия и бюрокрация и съ бѣднитѣ македонски и български *лумпенпролетарии*. Положението на тѣзи окаяни сжщества е, както е извѣстно, едно отъ най-плачевнитѣ и ужаснитѣ. Изхвърлени на улицата, безъ покривъ и безъ хлѣбъ, тѣ се скитатъ немили недраги по всички страни и намиратъ своята прѣхрана или въ кражба и убийство, или въ разнитѣ шайки и безчинства, въ които ги въвлича буржуазията отъ Балканския полуостровъ въ своитѣ политически оргии и афери. За тѣзи именно декласирани елементи, отхвърлени отъ самия процесъ на производството и отъ цѣлия свѣтъ, свободна Македония или смъртьта се явяватъ едничкия най-щастливъ край за тѣхния скитнически и неволнишки животъ. Ето защо и тѣ съ такава готовность се записватъ и сражаватъ въ четитѣ, които българската буржуазия и монархическитѣ привърженици изпращаха до сега въ Македония.

Но къмъ македонската буржуазия и интелигенция балканскитѣ правителства се отнасятъ много гостоприемно, за да влиятъ чрѣзъ тѣхъ надъ движенията въ Македония. За македонската интелегенция отпускатъ богати стипендии и пенсии, раздаватъ се високи чинове и ордени. Днесъ 15—20% отъ офицеритѣ въ българската армия сж македонци. 10—15% отъ чиновницитѣ сжщо така сж македонци. Голѣма часть отъ държавнитѣ общинскии др. прѣдприятия, чрѣзъ които могатъ да

се изсмукатъ десятки и стотини хиледи отъ гърба на българскитѣ данъкоплатци и работници, сѫ сѫщо така въ „похватнитѣ" ржцѣ на разни голѣми македонски „патриоти": капиталисти, прѣдприемачи и търговци.

Сѫщото, макаръ и въ по-малки размѣри, се повтаря и въ Сърбия, Гърция и Румѫния.

И, ако вие се осмѣлите нѣкой пѫть да кажете нѣщо прѣдъ тѣзи горѣщи „патриоти" противъ „велико-българскитѣ", „велико-сръбскитѣ", или „велико-гръцкитѣ" „национални" идеали тѣ сѫ готови да се хвърлятъ върху васъ като диви фурии и да ви нарекатъ „измѣнници" и „прѣдатели" на „народната" кауза. Тѣ сѫ по-фанатизирани български. сръбски гръцки и румѫнски шовинисти отъ самата българска, сръб. и др. буржуазии и бюрокрации. И това е твърдѣ понятно и естествено: защищавайки българскитѣ, сръб. и др. „народни" интереси, тѣ защищаватъ най-главно и прѣди всичко своитѣ днешни и утрѣшни топли мѣста и богати гешефти. Този обаче отчаянъ „патриотизмъ" и шовинизмъ *вънъ отъ Македония* никакъ не прѣчи на македонската буржуазна и бюрократична емиграция да бѫде най-подлий и страхливъ патриотъ *въ Македония* — на бойното поле. За тамъ тя изпраща само бѣднитѣ македонски и български пролетарии и лумпени пролетарии, а самата тя повече прѣдпочита да си стои въ хубавата България, Сърбия, Гърция или Румѫния, при своитѣ пълни каси, топли мѣста и хубави гешефти и оттамъ да чака освобождението на „клѣтия робъ", за да му се хвърли веднага слѣдъ това на врата.

Тъй разбира своя патриотизмъ македонската буржуазия и бюрокрация. настанена изъ разнитѣ балк. държавици!

Но управляющитѣ класи и котерии въ Балк. п-въ не се задоволяватъ само съ покръщаванието и развращаванието на македонската емиграция, а прибѣгватъ. както знаемъ, и до цѣлъ редъ още други безчестни срѣдства. Тъй напр., извѣстни сѫ на всѣкого цѣлитѣ и прѣдназначението на разнитѣ националистични пропаганди, училища, черкви, тайни и явни агенти и др. по всички краища на Македония, за които управляющитѣ класи и котерии въ балк. държавици харчатъ стотини хиледи и милиони лева всѣка година. А колко сирашки сълзи и кръвь, колко работнически страдания и потъ отиватъ за поддържането на днешния непоносимъ милитаризмъ и бюрократизмъ на Балк. п-въ, подъ тяжестьта на който се подгѫватъ младитѣ балкански на-

роди? И всичкото това защо? – Само за хищническитѣ интереси и апетити на разнитѣ управляющи класи и котерии, които интереси и апетити тѣ прикриватъ подъ формата на разни „национални“ идеали и задачи!

Но, отъ всички други, най-голѣмото прѣстъпление спрямо македонската свобода извършиха българската буржуазия и монархически привърженици съ така нареченитѣ македонски движения въ България и Македония, ръководени отъ запасни офицери, генерали, полковници, поручици и пр., съ водение на партизански взаимоистребителни войни между македонското население и македонски дѣйци, съ повдигание на несвоеврѣменни и неподготвени възстания за чужди на освободителното дѣло цѣли, и съ пожара, въ който тласнаха македонското население въ послѣднитѣ двѣ години, като го изоставиха безпомощно да гори въ кървавитѣ му пламъци.

Сѫщата тази роль, макаръ и въ по ограниченъ размѣръ, играха и ще играятъ управляющитѣ класи, котерии и дворци и въ другитѣ балк. държавици.

И това не може да бѫде иначе! Тази тѣхна роль се диктува отъ тѣхнитѣ най непосрѣдственни и егоистични интереси, като класи и котерии, които се крѣпятъ исключително върху населието, експлоатацията и грабѣжа. За тѣхъ Македония и макед. въпросъ не сѫ нищо друго, освѣнъ едно отъ най-удобнитѣ срѣдства, чрѣзъ които тѣ маскиратъ своята хищническа вѫтрѣшна и външна политика. Тѣ не могатъ, защото нѣматъ никакъвъ непосрѣдственъ интересъ, да погледнатъ на Македония и макед. движение отъ една общочовѣшка, хуманитарна гледна точка, чиста отъ всѣкакви шовинистични и завоевателни домогвания. Ето защо и тѣ, до колкото и до когато ще упражняватъ посрѣдствено или непосрѣдствено влияние върху македонското движение, ще тикатъ фатално това послѣдното отъ една катастрофа на друга Тъй, чрѣзъ македонското движение, сълзитѣ, кръвьта и потьта на бѣднитѣ македонски и български селени, пролетарии и лумпени винаги ще се обръщатъ въ тѣхнитѣ рѫцѣ въ злато и ордени.

Но гдѣ е тогава спасението за Македония?

Спасението за Македония би могло да бѫде само въ организирането на една *масова революция*, която да обхване не само българския елементъ въ Македония, както до сега, но — всички недоволни елементи въ Турция, безъ разлика на вѣ-

ра и народность, и която да бѫде чужда на каквито и да било шовинистични и националистични аспирации. За това и македонската организация, която трѣбва да подготви тази масова, всеобща революция, трѣбва да бѫде поставена на една чисто *интернационална, независима* отъ всѣкакви други външни влияния почва.

Но *възможно ли е* и *кой* е въ състояние да постави революционното движение въ Макед. на такава една интернационална и независима почва?

Ние видѣхме, че заразената отъ неизлѣчимъ шовинизмъ и егоизмъ буржуазия и бюрокрация отъ свободнитѣ балк. държавици не може и нѣма никакъвъ *непосрѣдственъ* интересъ да направи това. Нѣщо по вече, тя винаги ще прѣчи на *такова* едно движение, като се старае да го използува за своитѣ националистични и егоистични цѣли.

Но *македонската ли буржуазия и интелигенция*, живуща *въ* и *вънъ* отъ Македония, ще бѫде въ състояние да направи това *сама, по своя собствена инициатива и побуждение?* Нѣма по-голѣмо заблуждение отъ това! Защото ние знаемъ, че прѣди всичко днесъ нѣма и не може да има една *еднородна* македонска буржуазия и интелигенция, като буржуазия и интелигенция на *една* нация, тъй както въобще днесъ нѣма и една *македонска нация*. Днесъ въ Турция има само *провинция* Македония,[1]) която се населява отъ българи, турци, сърби, гърци, арнаути, цинцари, евреи и др., обаче нито една отъ тѣзи националности не прѣдставлява *абсолютно* болшинство спрямо другитѣ, за да може да претендира на една самостоятелна национална държава[2]). Ето защо и разнородната по националность мак. буржуазия и интелигенция не може да се чувствува днесъ като *едно* цѣло, за да може да се яви носителка и организаторка на *едно* национално, макаръ и чисто буржуазно, революционно движение, както бѣ това съ гръц., сръб.

---

[1]) Единъ чисто географически и исторически, но не и етнографически терминъ.

[2]) Споредъ Вайганда всичкото население въ Македония възлиза на 2,275,000 д. жители, отъ които: 1,200,000 славяни (800 хиляди подъ Екзархията, 300 хил. подъ Патриаршията и 100 хил. потурчени — помаци), 695,000 турци и арнаути, 220,000 гърци, 90,000 евреи, 70,000 куцовласи (цинцари) и др. Значи, чисто *славянско* и *християнско* население въ Македония има, споредъ Вайганда. 1,100,000 жит., а отъ разнитѣ др народности и раси 1,175,000 жит. Споредъ Deschamps въ неговата „La Grèce actuélle“ всич. население на Македония, като не смѣта нѣкои албански окрѫзи, възлиза на 1.964,520 ж., отъ които: 999,528 българи и сърби, 614,520 турци и цигани, 221,764 гърци, 75,413 куцовласи, 62,835 евреи.

и българската буржуазии и интелигенции. Напротивъ, македонскитѣ буржуазии и интелигенции се чувствуватъ днесъ като часть отъ свободна България, Сърбия или Гърция. Тѣзи послѣднитѣ сж за тѣхъ едни голѣми магнити, които привличатъ къмъ себе си всички тѣхни помисли и стремежи. Но *най главната и силна прѣчка*, която не дава възможность на мак. бурж. и интел. да се почувствуватъ като класа на *едно* цѣло, то е: *деморализирующето влияние, което упражняватъ днесъ българската, срѣб. и др. буржуазии и бюрокрации отъ свободнитѣ балк. д-ци върху македонскитѣ буржуазии и интелигенции отъ разнитѣ народности*, за което влияние ние вече говорихме.

Ето защо твърдѣ илюзорно е да се мисли, че тѣ (разнороднитѣ македонски буржуазии и интелигенции) ще могатъ нѣкога сами, *по собствена инициатива и интересъ*, да се заловятъ за организирането на едно общо-национално македонско, ако можемъ така да се изразимъ, революционно движение, което да бжде чисто отъ всѣкакви шовинистически и завоевателни аспирации[1]).

Но тогава, коя друга класа въ Македония би имала жизненъ интересъ да постави македонското революционно движение на една независима, интернационална почва?

Дребнитѣ ли земледѣлци и занаятчии въ Македония?

Наистина, тази класа би имала интересъ да се постави македонското револ. движение на такава една независима и интернационална почва, обаче ние знаемъ, че тази класа въ Македония днесъ е загубила и *губи все повече своето самостоятелно значение и сила*, подъ ударитѣ на западноевропейския капитализмъ. Тя е класата, която е осждена на загиване. За това и едно революционно движение, което би искало да се облѣгне главно на тази обществена класа, би било осждено още въ своето начало на постоянни колебания, израждане и смърть. Дребната буржуазия не е способна да даде на едно такова революционно движение, една *постоянна* енергия и сила, каквато е необходима за едно истинско революционно движение. И това

---

[1]) Когато говоримъ за буржуазията, интелигенцията и др. въ Македония и другитѣ балкански държавици, ние винаги ги взимаме изцѣло, *като класи* съ свои специфични економически и класови интереси, а слѣдователно и съ своя специфично класова идеология и психология. Отъ само себе си се разбира, че отъ всѣка една отъ тия класи може да има отдѣлни личности, които въ по-голѣма или по-малка степень сж се отървали отъ специф. класови интереси и идеология на своята класа, но това си оставатъ все *отдѣлни личности*.

е твърдѣ естествено! Тази класа е класа издихающа, конвулсивнитѣ повдигания на която не могатъ да прѣдставляватъ още единъ постояненъ източникъ за революционна енергия. За това нѣщо се изисква една *жизнеспособна* и *издигающа* се класа. Освѣнъ това, дребнитѣ селяни и занаятчии, особно първитѣ, поради своята изолираность отъ свѣта, материална и интелектуална ограниченость, сѫ крайно неподатливъ и тромавъ елементъ за организация, а още по-малко за революция. Тѣ могатъ да вървятъ, само когато се тласкатъ или влекатъ отъ нѣкоя друга по-жизнеспособна и по-революционна обществена класа: буржуазията или пролетарията. Това ние виждаме въ всички революции, това е днесъ въ Русия, това сѫщото е почти и съ македонскитѣ селени и занаятчии, до колкото сѫ се запазили днесъ като класа. Тѣ могатъ да взиматъ участие въ разнитѣ български, сръбски и др. „революционни" движения на македонската буржуазия и бюрокрация отъ разнитѣ националности и да служатъ по този начинъ като орѫдия на тази послѣдната, но *самостоятелно* революционно движение *тѣ сѫ неспособни да организиратъ и рѫководятъ*. Най-добро доказателство за това, може да ни послужи и факта, че, докато македонскитѣ селени не бѣха разорени и пролетаризирани подъ влиянието на западноевропейския капитализмъ и на чифликчийството, тѣ въ качеството си на дребни собственици, бѣха най консервативния и неподатливъ елементъ за възстания и революция. И днесъ най-пригодната и способна за революция часть отъ македонскитѣ селени и занаятчии сѫ именно онѣзи, *които сѫ изгубили* напълно или отчасти своята собственость, т. е. сѫщинскитѣ пролетарии или полупролетарии, които живѣятъ въ Македония или вънъ отъ нея. А ние ще видимъ отъ послѣдующето изложение, че числото на тѣзи пролетарии или полупролетарии расте все повече и повече.

И така, ние дохождаме до *единичката най-жизнеспособна революционна* класа въ Македония, която има интересъ и може, безъ всѣка задна цѣль, да се бори за истинското освобождение на Македония, — тя е *класата на макед. индустриаленъ и земледѣлски пролетариятъ*. Но за него и капитализма въ европейска Турция въ слѣдната часть на тая статия.

В. Савчевъ.

По честенъ начинъ.

(Какъ свършва Александра Михайловна).

Повѣсть отъ В. Вересаевъ.

I.

Александра Михайловна свърши сгъването на вѣстника „Петербургски Вѣстникъ.“ Тя изравни отъ страни купчината сгънати листе и уморено се облегна на нея.

Задъ съсѣдния тезгяхъ Грунка Полякова, грамадна мома съ тъмночервени устни и низко чело, шиеше дефектни книги. Тя шиеше полека, подсвиркваше съ зѫби, като че не работѣше, а само се стараеше да убива врѣмето: за шиенето на дефектни книги плащаха не на парче, а съ надница. Александра Михайловна изкриво слѣдѣше Полякова.

— Какво е това, вашата работа е винаги така лека! — не изтърпя тя.

Полякова бавно си подигна главата и небрѣжно изгледа Александра Михайловна.

— Болна съмъ, имамъ ревматизмъ въ рѫцѣтѣ, — отговаря тя, като замаха крака си, облегнатъ на колѣното на другия кракъ.

— Болна... — Александра Михайловна помълча. — Вий, може би, сте болна, но затова пъкъ сте сама. А другитѣ, възможно е да иматъ дѣте, то трѣбва да се пои-храни.

— Сѣки споредъ сѫдбата.

— И при все това тукъ сѫдбата не важи. Работата зависи отъ мастора, а не отъ сѫдбата.

— Отъ мастора ли? Какво — о вий?.. Отъ какъвъ масторъ?

Полякова нарочно повиши гласа си. Случайно покрай тѣхъ минаваше мастора Василий Матвѣевъ. Той чу въпроса на Полякова и внимателно ги изгледа на криво. Александра Михайловна бързо се отстрани.

Часътъ на кржглия часовникъ на вратата на работилницата удари четире. При страничния прозорецъ задъ тезгяха работѣше приятелката на Александра Михайловна, Таня Капитанова; слънцето свѣтѣше прѣзъ прозореца, Таня непрѣкѫснато се навѣждаше и изправяше; колкото тя се навеждаше, главата ѝ съ пушисти, златисти коси попадаше въ ивицата свѣтлина, и като че цѣла пламваше въ сияние.

— Врѣме е за чай, — каза Александра Михайловна.

— Тутакси ще свърша! — бързо отговори Таня.

Александра Михайловна, уморено клюмнала, съ удоволствие и зависть гледаше на нейната работа. Таня бѣше най-добрата работ-

ница въ работилницата. Като земѣше отъ купчината голѣмия печатанъ листъ, прѣгъваше го на папката, съ неуловима бързина поглеждаше на номера, и прокарваше по гънката кокала; листътъ като че самъ се сгъваше, щомъ като до него се допираха тънкитѣ пръсти на Таня. При второто сгъване се мѣркаше стълбецъ отъ цифри, при третото — нѣкаква си картинка, сложениятъ листъ летѣше на лѣво, а въ това врѣме отъ купчината вече се хлъзгаше на папката новъ.

— Хайде да вървимъ, — каза Таня, като хвърлѣше отъ папката послѣдния сгънатъ листъ.

— Щастлива си ти, Таня! — въздъхна Александра Михайловна. Момичетата сѣдѣха на купчини по четире-петь и пиеха чай. Отъ отворения прозорецъ се носѣше горещината на юнския день, миризмата на варь и на маслени бои; въ ивица отъ слънчеви лъчи гжсто се златѣеха прашинки.

Александра Михайловна и Таня заедно пиеха чай съ двѣ други работнички, — вдовицата на подмастора на книговѣзкото отдѣление Фокина и блѣдното възрастно момиче Даря Петровна. Александра Михайловна пригърбена сѣдѣше на табуретка*), като изпитваше приятното усѣщане на отдиха. Тя работѣше вече трети мѣсецъ въ работилницата, но все още при сѣко прѣкратяване работата, ней й се искаше да си отдъхне дълго — дълго, безъ край.

— Каква е тази история? — замислено проговори тя; — на мене Васка Матвѣевъ все трудна работа дава. Нопоихъ го съ кафе, нагостихъ го, — помислихъ си по-леко ще стане. Една седмица ми дава шиене, сгъване на жгъла, а послѣ отново сичко тръгна по старому.

— А вий какво си мислѣхте? — усмихна се Фокина. — Вий си помислихте, еднъжъ сте го нагостили, и работата е свършена! Той си има правило: угостишъ ли го, — ще имашъ добра работа прѣзъ седмицата.

— Ей — на така-така! — провлече Александра Михайловна и скръбно се замисли. — Какво е това? Четире души сж масторитѣ. Вишневка, кафе, точини, — излѣзе ми рубла и шестдесеть и седемь капейки. Четвъртъ фунтъ кафе изпиха, два фунта захарь изѣдоха; кое изѣдоха, кое въ джобоветѣ си натъпкаха... Нима имъ е малко?

— А вий сама ли ги угощавате? — злъчно възрази Фокина.— Ако и други — сѣки ги гости; кому ще даватъ трудната работа?

— Ами че, Господи, азъ не защото е трудна! Нека и трудна работа да ми даватъ, но само справедливо да постжпватъ, да не оскърбяватъ хората.

— А пъкъ азъ нито еднъжъ никого не съмъ угощавала! — гордо казва Таня. — И не ще ги угощавамъ, безъ тѣхъ ще мина.

— А азъ на тебе, Танечка, ето какво ще ти кажа, — бавно произнесе Даря Петровна: — не се гордѣй! Ще се погордѣешъ, мила, — ще се погордѣешъ, а послѣ ще пожалишъ. Разорение ли ще бжде за тебе, ако уважавашъ мастора? А той е по-силенъ.

---

*) Столъ безъ подпорка.

— Какво да правя сега? — съ печално недоумѣние попита Александра Михайловна: — деветь-десеть рубли изкарвашъ на мѣсецъ, какво е това? Нима съ толкова пари може да се проживѣе съ дѣте?

— Вий ето що: поискайте отъ Василий Матвѣевъ да лѣпите, — посъвѣтва я Даря Петровна. — Вий вече трети мѣсецъ работите, отдавна трѣбваше да ви дадатъ да лѣпите. А тази работа е износна. Ето, Федка иде, може би, той знае, попитайте го, дали нѣма сега нѣщо за лѣпене.

Даря Петровна имаше смирено, желто-блѣдно лице, и съ странно, ненужно угодничество гледаше въ очитѣ на този, съ когото говорѣше.

Александра Михайловна спрѣ минуващия брошурантъ.

— Не знаешъ ли, Федя, има ли сега у мастора книги за лѣпене? — ласкаво попита тя.

— Колкото искате, — отговори момчето. — „Руска поезия“ съ портрети. Десеть хиляди екземпляра.

Отъ вратата погледна подмайсторътъ отъ книговѣзницата Ляховъ. Той бърже влѣзе въ стаята и грубо хвана Федя за рамото.

— Ти какво търсишъ тука? — грозно попита той.

— Какво... А васъ какво ви става? — съ недоумѣние промърмори Федка.

Ляховъ доближи до носа му своя силенъ юмрукъ.

— Ще ти избия зѫбитѣ, негоднико!.. Махай се, да не си посмѣялъ да говоришъ съ Александра Михайловна.

— Е-хе! — весело се усмихна Федка и, като повдигна вѣжди, съ любопитство изгледа Александра Михайловна.

— Господи, какво е това! — извика Александра Михайловна. — Василий Василевичъ, да не сте си изгубили ума?

— На никой мѫжъ не ще позволя да говори съ Александра Михайловна! Видя ли те още еднъжъ, — ще те смажа! — извика Ляховъ, като изблѣщи широко очитѣ си.

— Та какво е това, Господи! Василий Василевичъ, ще отида при хазаина! Какъ се осмѣлявате да ме позорите?

— Тъй, че помни! — изразително произнесе Ляховъ, като още еднъжъ размърда юмрука си, прѣдъ носа на оттеглилия се Федка. И безъ да погледне Александра Михайловна, излѣзе.

Усмихващецъ се въ юмористиченъ ужасъ, Федка продължаваше да се отдалечава къмъ тезгяха.

Александра Михайловна стоеше почервенѣла и сконфузена.

— Ами, че какво е това, кажете, моля ви! — заговори тя съ треперящъ гласъ. — Ето вече втори мѣсецъ не ме оставя на мира. Слѣди ме насѣкждѣ, позори ме, просто не ме оставя да мина! И за какво се е привързалъ къмъ мене!

— Насѣкждѣ само за васъ и говори, такъвъ безсрамникъ! — съчувствено негодующе произнесе Даря Петровна. — Влюбенъ съмъ, казва, не мога да живѣя безъ нея... Жененъ човѣкъ! какъвъ срамъ!

— Оня день идва при насъ, — усмихна се Фокина, — разказваше за своята любовь, плачеше, пиянъ, разбира се. Ако, казва, Александра Михайловна не ме удовлетвори, азъ, казва, щомъ упаднатъ листетѣ ще се обѣся въ Петровския паркъ. „Защо, казвамъ, ще чакашъ? И сега може.“ „Не, казва, когато листетѣ упадатъ.“

— И бѣше още приятель на покойния Андрей Ивановичъ! — укорително въздрхна Александра Михайловна, и едва забѣлѣжима самодоволна усмивка прѣмина на нейнитѣ устни.

Момичетата се напиха съ чай и се заловиха на работа. Частитѣ на огромната жива машина започ:аха да се мърдатъ, и скоро тя тръгна съ бързъ равенъ темпъ.

Александра Михайловна влѣзе въ стаята на майстора. Василий Матвѣевъ, високъ, тежъкъ мѫжъ съ меснато лице, наведенъ надъ тезгяха дупчеше листе. Той изгледа Александра Михайловна съ своитѣ малко криви очи и мълчаливо продължаваше да работи.

— Василий Матвѣевъ! Свършихъ работата си, дай ми да лѣпя, — каза Александра Михайловна.

Майсторътъ продължаваше мълчаливо да дупчи.

— Висилий Матвѣевъ!

— Та почакай, виждашъ, занятъ съмъ!—грубо се отзова той.

Александра Михайловна, съ стиснати зѫби, гледаше червеното му, потно лице. Прѣди три седмици Василий Матвѣевъ я бѣше ощипалъ по рѫката около рамото, и тя го сураво отблъсна. „Вижъ, каква си недопирка!“ — ядовито забѣлѣза той и отъ тогава започна да я измѫчва въ сичко; само прѣзъ седмицата, когато Александра Михайловна го бѣшѐ нагостила съ кафе, бѣше съ нея малко по-ласкавъ.

Василий Матвѣевъ, безъ да бърза продължаваше да работи.

— Скоро ли ще ни дадете? — сърдито попита Александра Михайловна. — Нѣмамъ врѣме за чакане.

— Да лѣпишъ, — промърмори майсторътъ. — Рано е още за тебе това, сичко ще изхабишъ.

— Не, не е рано. Лѣпене се дава слѣдъ мѣсецъ и половина, а азъ вече работя трети мѣсецъ.

— Лѣпене... На майстора не отдавашъ никакво уважение, а да й дадатъ да лѣпи... Какво говорѣше прѣди съ Грунка?

— Та какво, Василий Матвѣевъ, нима азъ не казахъ истината? На едни все лека работа давате, на други все трудна. А пъкъ сички трѣбва да живѣятъ.

— Сега нѣма нищо за лѣпене, махай се! — прѣкѫсна я Василий Матвѣевъ.

Лѣвата буза на Александра Михайловна затрепера.

Не, има, азъ зная; „Руска поезия“... Ще отида при хазаина.

Майсторътъ мълчеше. Александра Михайловна бързо тръгна къмъ изхода.

— Тамъ, въ ѫгъла, — измърмори Василий Матвѣевъ.

Тя се повърна.

— Ето на?... Каква картина да взема?

— Портрета на Пушкина. Вземи хиляда, не повече.

— На коя страница да го залѣпя?

— Остави, моля, не ми бъркай!.. На петдесеть и шеста страница.

Александра Михайловна излѣзе. Вжтрѣ въ нея кипѣше злоба: десеть минути отидоха въ прѣговори, а той отлично знаеше, колко е скжпо врѣмето при работата на парче; но ней бѣше приятно, защото тя все таки доби своето. Александра Михайловна разтвори пакета съ портретитѣ, намаза ги съ клей и се залови за работа.

Наоколо владѣеше непрѣкжснато шумолене отъ сгъването на листетѣ. Чуваше се, какъ подъ пода въ отдѣлението на книговѣзницата чукаше газомотора.

— Вижъ ли ти нашата вѣщица, готви се да си върви! — каза работящата наредъ съ Александра Михайловна Манка, пъргаво момиче на шестнадесеть години.

Гавриловска, суха баба, съ мръсна, парцалива рокля, стоеше до собата и съ сериозно, съсрѣдоточено лице чукаше на нея съ своя кокалъ.

— Чукашъ за да ти дадатъ пометъ*)! — засмѣ се друго едно момиче, Дунка.

— Тара-та-тамъ! Тара-та-тамъ! Тара-та-тамъ! — хрипкаво тананикаше полуумната Гавриловна, като извиваше безсмислено ржцѣ и се въртѣше около печката на едно мѣсто.

— Ти лельо, защо се въртишъ? — попита Манка.

— Азъ, мила, бѣхъ млада, много танцувахъ на полка, все на една страна, сега се развивамъ... Тара-та-тамъ! Тара-та-тамъ!..

— Какьо е това безобразие! — сърдито извика Фокина. — Бъркашъ на работата... Иди си на мѣстото, чувашъ ли!

— И наистина, какво е това! — подкрѣпи я Александра Михайловна. — Трѣбва да се работи, а тя се отпуснала. Не може така, хората сж заети съ работа!

Гавриловна мълчеливо се оттегли къмъ своя тезгяхъ, поклони се до кръстъ на лежащия на него купъ листе и се залови да згъва. Двѣ минути работи мълчаливо и послѣ изеднъжъ се обърна къмъ Фокина и високо извика:

— Дяволъ да те вземе! Моруна астраханска!

Момичетата прихнаха.

— Да се провалишъ въ дънъ земя, да пукнешъ! Караконджелътъ прѣзъ нощьта въ постелята ти да влѣзе!

— Хо-хо-хо! — засмѣха се брошюрантитѣ.

— При нея самата, братя, той сѣка вечерь се вмъква! — обяви брошюрантътъ Егорка.

Гавриловна изтърси цѣлъ купъ псувни върху му. Брошюрантитѣ се смѣеха и се надпрѣварваха въ псувнитѣ, като дразнѣха Гавриловна. На сѣка тѣхна мръсотия, тя отговаряше съ още по-голѣма. Това бѣ надварване, въ което сѣка страна се стараеше да надмине другата. Момичетата, радвани отъ прѣкжсването на работата, слушаха и се смѣяха.

---

*) Дълга метла, съ която чистятъ собитѣ, пещитѣ и пр.

Кждѣ вечерьта Александра Михайловна залѣпи картинитѣ. Тя свърши работата за два часа, за хиляда парчета двадесеть капейки, — хубаво! .. Доволна, тя занесе работата на майстора.

Василий Матвѣевъ разтвори книжката, погледа.

— Не на сжщото мѣсто си залѣпила, — равнодушно обяви той.

Александра Михайловна изплашено го погледна.

— Какъ не на сжшото? Ти самъ ми каза, — на петдесеть и шестата страница!

— Кждѣ си залѣпила лицето, виждашъ? Азъ ти казахъ, че ти това още не можешъ. „Отъ Пушкина до Некрасова," на тази страница трѣбва да бжде, къмъ заглавието.

И той насмѣшливо я гледаше съ своитѣ криви очи, у които не можеше да се разбере погледа; и на Александра Михайловна се струваше, че той затова е, може би, така жестокъ, защото неговата душа е оградена отъ хорскитѣ очи.

— Така да бѣше ми казалъ, — къмъ петдесеть и седма страница! — произнесе тя съ прѣкжснатъ гласъ.

— Хайде де, хайде, какъвъ съмъ азъ, по-глупавъ отъ тебе, що ли? Казвахъ ти, не трѣбва да ти се дава още да лѣпишъ... Върви ги отлѣпяй!

Александра Михайловна убита се върна на тезгяха; искаше ѝ се да земе и развали цѣлата работа, задушаваха я безсилни сълзи: половината день ще отиде до като се отлѣпятъ акуратно картинитѣ и отново се залѣпятъ на мѣстото.

Тя взе въ ржцѣтѣ си умърлушено ножа и се залови за отлѣпянето.

II.

Удари осемь часа, отвориха работилницата. Александра Михайловна пъхна дотегливата работа подъ тезгяха и побърза за въ кжщи.

Зина, седемь годишната дъщеря на Александра Михайловна, дрѣмѣше на кревата.

— Стани! — мрачно каза Александра Михайловна, като я бутна по рамото. — Стопли ли картофитѣ?

— Стоплихъ ги.

— Донеси ги.

Зина донесе отъ кухнята стопленитѣ пържени картофи, останали отъ обѣда. Като прѣмѣстиха масата къмъ кревата, тѣ сѣднаха да вечерятъ. Поядоха отъ невкуснитѣ стоплени картофи, послѣ почнаха да пиятъ чай; на Зина Александра Михайловна мажеше тънакъ слой масло на хлѣба, а тя сама ядѣше хлѣбъ безъ масло.

— Какво е това? — сурово попита Александра Михайловна, като хвана Зина за лакътя. — Какво е това? Господи! Кждѣ си го скжсала?

Тя дръпна Зина къмъ себе си, цѣлиятъ ржкавъ на дрѣхата ѝ до самото рамо бѣше раздранъ.

— Та какво е това! Съ кучетата ли се хапа?

Зина захленца.

— Хазайкинътъ Васка ми го направи!

— Хазайкинътъ Васка?.. Ти се боришъ, а азъ цѣла нощь да сѣда да ти зашивамъ ржкава? — като се задъхваше проговори Александра Михайловна. Тя хвана Зина съ лѣвата си ржка за косата и съ сичката си сила я дръпна. Зина отчаяно завика. Александра Михайловна я блъскаше и дърпаше за косата, а съ другата си ржка я биеше ожесточено по дрѣхата и съ радость чувстваше, че Зина наистина страдае, че нейното тѣло трепери и се извива отъ болки.

— Ой! ой!... Мамо!... Мамо! Ой! — изплашено извикваше Зина.

Александра Михайловна още еднъжъ я дръпна силно за косата и я отпусна. Зина се зале съ плачъ.

— Какво? ще помнишъ ли сега? — попита Александра Михайловна, като дишаше изтежко.

Въ стаята влѣзоха съквартирантитѣ. Едно момиче — папиросна работничка, която бѣше наела отъ хазайката креватъ наполовина съ Александра Михайловна, сѣдна до масата и засърба отъ гърнето стоплената риба чорба; жената на събирача на парцали, суха, съ подвижни горещи очи, простре на земята козекъ за дѣцата; старецъ — огняръ сѣдѣше на своя одъръ и съ маслено-чернитѣ си ржцѣ тураше на сълзиститѣ си очи нѣкаква течность.

— Ти си помисли, че като умрѣ баща ти, не ще има кой да те нагледва? — злорадно говорѣше Александра Михайловна. — Мама санкимъ е добра, тя ще ме съжали... Не, мила, азъ сжщо ще съумѣя да те укротя, ще ме помнишъ ти мене! Ти бѣгашъ, боришъ се, а майка ти отъ сутринь до вечерь работи; идва си въ кжщи, иска й се да си поотдъхне, а не може: сѣда да ти кърпи дрѣхитѣ. Само ги скжсай още еднъжъ, ей-Богу не ще зема да ги зашивамъ! Ходи гола, нека сички те гледатъ. Какво е това, ще кажатъ, каква безсрамница иде!..

Зина охкаше и ядѣше хлѣбъ съ масло

Навечераха се скоро, сички се приготвиха да спятъ. Отъ съсѣднитѣ стаи прѣзъ тънкитѣ прѣгради се носѣше говоръ, чуваше се звънтене на сждове, силни прозявания. Папиросната работничка се съблѣче задъ завѣсата и легна на постелята до стената; Зина извади изъ подъ кревата тънакъ дюшекъ, постла го на масата и, като се сви на кжлбо, заспа; лѣгнаха си и сички останали. Александра Михайловна мрачно прѣмѣсти лампата и започна да зашива скжсания ржкавъ.

Мрачно бѣше на душата й. Тя шиеше и мислѣше, и отъ сичко, за което тя мислѣше, на душата й ставаше още по-мрачно. Трудно й бѣше да шие: ржцѣтѣ й се бѣха вдървили отъ работа, очитѣ й я болѣха отъ постояното вгледване номера на страницитѣ при нагъването; въ тъмно тя нищо не виждаше, конецътъ й вдѣна Зина. Това на двадесеть и шестата й година! Какво ще стане понататъкъ?.. И главата й постояно се върти, и сърдцето я боли, сутринь — тежка, смжтна дотегливость; и главно, нѣщо мжчително непрѣкжснато кжса тѣлото й, нѣщо й недостига, нѣщо й трѣбва, а

какво — тя не можеше да опрѣдѣли... При това и Зина, която само не мирува и не иска да знае, колко тежко е на майка ѝ.

Въ ушитѣ ѝ постоянно се чуваше шумолението на сгъващитѣ се листе и равномѣрното чукане на газомотора подъ пода; и мисъльта ѝ се обърна къмъ работилницата, и Александра Михайловна си прѣдставяше, какъ сичко тамъ бърже се движи, стреми се, старае се, надъ тази суета тежко лежи нѣщо хладно — жадно и равнодушно, и само то едно има полза отъ тази суета; а на тѣхъ какво имъ трѣбва тя? Стараешъ се, напущатъ те силитѣ ти, а задължавашъ все повече, живѣешъ като просекиня; съвѣстно ти е да минешъ покрай бакалницата, случва се да се хранишъ само съ картофи. А за какво е тогава сичката тази работа, сички унижения, вълнения? И никждѣ не може да се отиде. И за напрѣдъ ще бжде сжщото. Попадна тя въ тъмна яма и нѣма вече изходъ отъ нея; нѣма и другари, които да ѝ подадатъ ржка.

Прѣдъ Александра Михайловна застана конфузливото, боязливо лице на естонския*) желѣзарь Лестмана; той бѣше другарь на покойния ѝ мжжъ Андрей Ивановичъ и отначало я подържаше съ пари. Но прѣди три недѣли Лестманъ ѝ направи прѣдложение да се омжжи за него; Александра Михайловна отказа изеднъжъ рѣшително, съ неочаквана за нея самата бързина; като че тѣлото ѝ изеднъжъ се възмути и безъ да почака разума, побърза да отговори: „не! не!“ До тогава тя като че не забѣлѣзваше, че този състрадателенъ мрачно-сивъ човѣкъ е мжжъ, но когато той заговори за любовь, изеднъжъ ѝ стана противно-чуждъ. Лестманъ прѣстана да помага на Александра Михайловна, но сѣка седмица въ сжбота или недѣля идваше при нея и, скроменъ, срамежливъ, сѣдѣше, пиеше чай и скучно разговаряше. Очитѣ му като че се затвориха и той прѣстана да забѣлѣзва нейната сиромашия. Александра Михайловна се чудѣше, какъ тя по-рано приемаше отъ него пари и не разбираше, че току тъй никой не ще имъ помогне.

Хората наоколо дишеха, хъркаха и бърборѣха въ съня си, стаята постепено се пълнѣше съ задушлива, потна воня. Лампата съ попукано стъкло мъждливо свѣтѣше надъ наклонената глава на Александра Михайловна. Прѣзъ послѣднитѣ мѣсеци, послѣ смъртьта на Андрей Ивановича, тя силно ослабна и разхубавѣ: изчезна притискающата я пълнота, на дътско-чистото ѝ чело лежеше замисленость, лицето ѝ стана одухотворено и сериозно.

Тя шиеше и мрачна мжка все по-тежко притискаше душата ѝ; напусто тя се стараеше да намѣри нѣщо, отъ което да се размърда душата ѝ и съ надѣжда погледна напрѣдъ. На каквото и да се натъкнѣха силитѣ ѝ, сичко бѣше черно и безнадѣждно... Утрѣ е деня за заплащане. Какво ѝ се пада ней да получи? Петь рубли за двѣ седмици. Вижда се, нѣма другъ изходъ: ще трѣбва да се смири прѣдъ майстора, да отстжпи; той трѣбва по-често да се угощава, та да дава по-добра работа... Подълъ негодникъ! Тя си спомни съ злоба,

---

*) Жителитѣ на Естонска губерния — около Балтийско море.

какъ той насмѣшливо я гледаше съ своитѣ криви очи, въ които погледътъ не може да се разбере. Знае своята сила!... И отъ получената обида отнова ѝ стана тежко на душата. Александра Михайловна свърши шева и спре очитѣ си въ пламъка на лампата; тя мечтаеше, че случайно въ нѣкой трамвай или нѣгдѣ другадѣ ще се срѣщне съ прѣоблѣченъ градоначалникъ и ще му разкаже, какъ обиждатъ момичетата въ тѣхната работилница. И изеднъжъ въ работилницата влиза приставътъ: „дѣ е звениградскиятъ мѣщанинъ Василий Матвѣевъ? По разпореждането на градоначалника въ двадесеть и четире часа да сте вънъ отъ Петербургъ!" И изведнъжъ пада сичкото съзнание на силата му, и той почва да се щура насамъ-нататъкъ и протяжно да въздиша.

Александра Михайловна стана и започна да се съблича. Още по-силно миришеше на задушлива воня, и отъ нея се размжтваше главата. Александра Михайловна подигна одеалото, прѣдпазливо тури къмъ стѣната протегнатиятъ кракъ на папиросната работничка и легна. На душата ѝ бѣше свѣтло, чувстваше, че скоро се е случило нѣщо приятно. Какво бѣше то? Ахъ, да... Тя разочаровано си спомни: сичко това за прѣоблѣчения градоначалникъ бѣха само мечти... На душата ѝ отново стана тъмно. Тя лежеше и съ мжка чувстваше, че дълго не ще може да заспи. Папиросната работничка миришеше на селда*) и на старъ мрьсенъ потъ; отъ сѣкждѣ въ тъмнината се носѣше само хъркане, по сърбящето тѣло пълзеха дървеници и въ неспокойната полудрѣмка на Александра Михайловна се струваше,— че нѣщо тежко, лѣпливо пада върху ѝ, и ѝ дави гърдитѣ, и ѝ пълни устата съ задушлива воня. (Слѣдва).

Прѣв. *Силвия.*

Къмъ историята на комунистическия манифестъ.

Отъ Шарлъ Андлеръ.

Съюзътъ на комуниститѣ (1847—1851).

Карлъ Марксъ и Фридрихъ Енгелсъ.

(Продължение отъ III книжка).

Сказанниятъ съювъ се поднови, но центърътъ му бѣ прѣнесенъ въ Лондонъ. Въ това врѣме едно ново название се появи и то отначало въ групитѣ. Подобно на двѣтѣ тайни французки дружества, които — съперници до тогава — се слѣха въ едно, за да образуватъ *комунистическото дружество,* Шаперъ, Хайнрихъ Бауеръ, Моль и шивачътъ Екариусъ нарѣкоха *комунистическо дружество за работническо възпитание* групата, която въ 1840 г. тѣ основаха въ Лондонъ. Въ това дружество Енгелсъ се запозна съ тѣхъ, прѣзъ 1843 год. Най-многочислената часть, обаче, отъ старитѣ членове, групирани около Вайтлинга, се събраха въ Швейцария, гдѣто, заедно съ радикални

*) Риба.

демократи отъ фойербаховата боя; тѣ водѣха една пълна съ вжтрѣшни прѣния агитация[1]). Тѣхното движение бѣ задушено чрѣзъ цѣлъ редъ политически процеси, най-важния отъ които докара въ 1843 до осжждането на Вайтлинга.

Безпокоени, прѣслѣдвани, сериозно засѣгнати въ лицето на своитѣ шефове, отдѣлнитѣ групи водиха едно тъмно и прѣдпазливо сжществуване до 1846 год. Евербекъ, кабетистътъ, ржководѣше безшумно нѣмскитѣ групи въ Парижъ. Слѣдъ крушението на вайнтлингианцитѣ въ Швейцария, влиянието мина на страната на лондонската група, въ която бѣха навлѣзли скандинавскитѣ, холандскитѣ, унгарскитѣ, чехскитѣ, рускитѣ, славянскитѣ и алзаскитѣ емигранти, и която се показваше по този начинъ като умаленъ образъ на бждащия интернационаленъ комунизмъ. Всички търсѣха сжщото нѣщо: да приспособятъ къмъ новото политическо положение доктрината на партията, която бѣ довела до тежки тактически погрѣшки. Още прѣзъ 1843 г. лондонската група и Евербекъ бѣха повлияни отъ сериозната и мотивирована критика, изливаща отъ страната на двама млади и нови теоретици, Карлъ Марксъ и Фридрихъ Енгелсъ, съ които тѣ подържаха писмени сношения. Тѣ прѣдложиха на послѣднитѣ да влѣзатъ въ съюза Марксъ и Енгелсъ, обаче, отказаха. Внимателното наблюдение на икономическитѣ фактори и на съврѣменнитѣ революции, анализътъ на доктринитѣ, сравнени съ тѣзи факти, имъ бѣха позволили вече да формулиратъ една нова комунистическа доктрина. Тѣ не бѣха разположени да я смѣсятъ съ несвързаната смѣсица отъ нѣмска философия и лошо прикриванъ бабувизмъ, каквото бѣ тайното учение на *справедливитѣ*. Тѣ рѣшиха да оставятъ своята собствена теория да добие кредитъ, че тогава да влѣзатъ въ съюза.

Тѣ силно съзнаваха несъмнѣното прѣимущество на своята економическа култура. Тѣ се бѣха изпитали и упражнили въ полемическитѣ борби, Марксъ — чрѣзъ сътрудничеството си въ *Rheinische Zeitung* противъ Бруно, и въ *Vorwaerts*, който се издаваше отъ Бьорнистайна прѣзъ 1844 г. въ Парижъ; — Енгелсъ, чрѣзъ участието си въ *Deutsches Bürgerbuch* на Пютмана, издаванъ въ Дармщатъ и въ Манхаймъ (въ 1845—46 г.) и въ *Rheinische Jahrbücher für soziale Reform*, издаванъ сжщо отъ Пютмана въ Дармщатъ и Констанцъ (1845 г.). Въ *Нѣмско-французкитѣ лѣтописи*, издавани въ Парижъ, въ 1844 год., Марксъ бѣше опрѣдѣлилъ новия методъ на пролетарската критика: въ *три разни писма* къмъ Руге, въ една *Критика на Хегеловата философия на правото,* съ което разкриваше фалиране на хегелианизма, както Фойербахъ бѣ докаралъ неговото религиозно фалиране; въ една статия върху *еврейския въпросъ,* и днесъ поучителна. Енгелсъ, въ една рецензия на току-що излѣзлата по онова

---

[1]) Върху комунистическата и радикалната агитация въ Швейцария, вж. *Vilhelm Morr* Das junge Deutschland in der Schweiz 1846. *Bluntchli*: die komunisten in der Schweiz nach den bei Weitling aufgefundenen Parieren 1843; *общитѣ доклади* („Raports géneraux") четени въ изпълнителния съвѣтъ, въ Бернъ (1836) и въ държавния съвѣтъ на Невшатель (1846); *Karl Marx* Herr Vogt, 1860; *Gottfried Keller*, Briefe und Tagebücher, Ed. Baechtöld, 1895, томъ I.

врѣме книга на Карлейля (*Present and Past* — Настояще и Минало), вземá позиция по отношение на феодалния социализмъ и написа своитѣ *скици отъ една критика на политическата економия*, очевидно силно пропита още съ хегелиянски формализмъ, но въ които се усѣща вече новата материялистическа диалектика. Главно, и единия и другия се гордѣеха вече съ своята доктринална работа. Книгата на Енгелса за *Положението на английската работническа класа* (1845 год.) бѣ подела и прѣработила анкетата, която въ силенъ критически сисмондистки духъ, бѣ започналъ Бюре́, въ съчинението си върху *нищетата на работническитѣ класи въ Франция и Англия*. Енгелсъ бѣ взелъ отъ Бюре́ неговото добросъвѣстно монографическо описание, неговото остроумно ползуване отъ английскитѣ парламентски отчети и, съединявайки съ този методъ една още по-пълна социална аргументация и една тѣхническа компетентность, която липсваше у французкия теоретикъ, той написа първата научно-социалистическа книга. Самата скоронаписана слѣдъ туй книга на Маркса противъ *Философията на Нищетата* на Прудона, иронически озаглавена като *Нищета на Философията*, въпрѣки остротата на критиката и свидѣтелството за много по-висока историческа начетность прѣдставляваше, сравнително, едно безсистемно и многодумно съчинение. При послѣдня смѣтка, тази книга сега е много по-устарѣла, отъ колкото първитѣ изданки на учението въ книгата на Фридриха Енгелса[1]).

И двамата сега, слѣдъ като се бѣха видѣли веднажъ въ Парижъ и открили чудесното и съвсѣмъ случайно съвпадение въ възгледитѣ си, събраха се въ Брюкселъ, кждѣто Марксъ трѣбваше да се прѣмѣсти, поради единъ приказъ за екстерниране отъ страна на Гизо. Тѣхното сътрудничество датира отъ това врѣме; и то бѣше особено близко и интимно именно въ този периодъ на първо изработване общата имъ система[2]). *Историческия материализмъ*, т. е. хипотезата за една сжществующа солидарность меж у всѣка теория и всѣка практика, бѣ изработенъ прѣзъ тѣзи плодотворни години въ Брюкселъ, 1845—1847).

---

[1]) и [2]) На съобщенията на г. Андлера, умѣстно е да се противопоставятъ тѣзи на по-компетентни въ случая автори: *Ф. Енгелсъ и Фр. Мерингъ.* Първия въ прѣдговора си къмъ Enthüllungen über den Kommunisten Prozess zu Köln отъ Маркса, p. 7, казва слѣдньото: „Въ Манчестеръ. азъ просто се натъкнахъ съ носа си на туй, че економическитѣ факти, които не играятъ никаква, или само една прѣзрѣна роля въ днешната историография, сж поне за модерния свѣтъ рѣшающата историческа сила; че тѣ образуватъ основата за изникването на съврѣменитѣ класови противорѣчия; че тѣзи класови противорѣчия въ страни, гдѣто, благодарение на едрата индустрия, тѣ сж дошли до пълно развитие (въ Англия напримѣръ), образуватъ отъ своя страна основата на политическитѣ партийни групировки, а слѣдователно и на цѣлата политическа история. Марксъ не само бѣ дошелъ до сжщитѣ възгледи, но бѣше ги вече обобщилъ, въ нѣмско-французкитѣ лѣтописи (1844) въ този смисълъ, че въобще не държавата опрѣдѣля и обусловя буржуазното общество, но че буржуазното общество опрѣдѣля и обусловя държавата, т. е., че политиката и нейната история трѣбва да се обясняватъ съ економическитѣ отношения и тѣхното развитие, а не обратно. Когато азъ посѣтихъ Маркса прѣзъ лѣтото на 1844 г. въ Парижъ, то ние намѣрихме, че сме напълно съгласни въ всички теоретически

Първата форма, въ която се облѣче тази обща работа, бѣ една критика на Фойербаха и на цѣлата произлѣзла отъ него школа отъ философи-политикани, съ радикална или комунистическа боя. Несъмнено е, че подобни учения бѣха започнали да се разпространяватъ въ срѣдата на *съюза на справедливитѣ*, съ постепеното, а слѣдъ туй и пълното, изтикване на шивачитѣ (вайтлингианци), отъ *дърводѣлцитѣ* (фойербахианци). „Трѣбваше да се покаже, че спорътъ не е за прилагането на нѣкоя утопическа система, а за съзнателното участие въ историческото развитие на обществото, което се извършва прѣдъ очитѣ ни."[1]) Проектираното съчинение не бѣ напечатано. Но, дали е истина, както каза Марксъ[2]), че то е било подхвърлено на „гризящата критика на мишкитѣ?" Пръскатъ се слухове, че това не е вѣрно. Съчинението сигурно ще види единъ день свѣтъ.[3]) Покрай единайсетѣ тези *върху Фойербаха*, които Енгелсъ публикува[4]), има единъ памфлетъ противъ Карлъ Грюнъ, напечатанъ за пръвъ пжть въ *Westphälisches Dampfboot* (авг - септ. 1847), и прѣиздаденъ отъ *Neue Zeit* (1895, Bd. I), който трѣбва да се разглежда сжщо, като откжслекъ отъ това съчинение. Цѣлъ редъ *leader articles* (уводни статии) въ *Deutsche Brüsseler Zeitung*, издавана отъ Боденщета отъ началото на 1847 нататъкъ, сж сжщо неоспоримо отъ Маркса и Енгелса, макаръ и да не сж подписани.

области, и отъ тогава се започва нашата съвмѣстна (обща) работа. Когато пъкъ се събрахме отново, прѣзъ пролѣтьта на 1845 г. въ Брюкселъ, то Марксъ вече бѣше развилъ, изъ горнитѣ положения, своята материялистическа теория на историята въ главнитѣ ѝ черти, и ние се заловихме да разработимъ новия мирогледъ въ частитѣ му и въ най-различнитѣ посоки". Отъ този цитатъ се вижда, че съвмѣстната работа на Маркса и Енгелса се започва по-рано и че тѣхнитѣ приноси въ изработването на теорията стоятъ въ по-друго отношение, отъ колкото мисли Андлеръ. Това лесно се обяснява съ факта, че Андлеръ малко познава историята на първата съвмѣстно написана отъ двамата приятели книга: Die Heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik, gegen Bruno Bauer und Consorten (1844). Послѣдната е плодъ именно на срѣщата на Енгелса съ Маркса въ Парижъ. Прѣзъ десетьтѣ деня на своето гостуване у Маркса, Енгелсъ написва своята часть (около 2 коли върху 22) останалото, за 2 3 мѣсеци, допълни Марксъ. Теоритическата часть на книгата е отъ Маркса специално главитѣ за Прудона и французкитѣ философи отъ 19 вѣкъ, гдѣто новата гледна точка служи вече като пжтеводитель за ориентиране въ изслѣдването. — Относително забѣлѣжката на Андлера за устарѣлостьта на „Misère de la philosophie", достатъчно е да се припомни, че безъ нея не е възможно нито да се турнатъ Zur Kritik der politischen Oekonomie и Das Kapital въ свързка съ първия периодъ на изработване теорията, нито отъ друга страна, едно пълно проникване отъ смисъла на съврѣменната пролетарска класова борба. Вж. Franz Mehring, Aus dem litterarischen Nachlass von K. Marx, Fr. Engels und F. Lassale, Томъ I, и Geschichte der deutschen Socialdemokratie, 1-во издан. 1897 г., т. I. — *Прѣвод.*

[1]) *Karl Marx.* Herr Vogt, p. 35.

[2]) Вж прѣдговора на *Zur Kritik der politischen Oekonomie.* Прѣв.

[3]) Откжслеци отъ това съчинение се напечатаха въ изданията отъ Е. Бернщайна *Dokumente des Sozialismus*, въ миналата и тази годишнини на това списание.

[4]) Вж. приложението къмъ *Ludwig Feuerbach*, Stuttgart, 1888.

Малко по-малко една група отъ революционери интелегенти и енергични пролетарии се образува около тѣхъ: Мойсей Хесъ, (Moses Hess), старъ сътрудникъ, подобно на Маркса и Енгелса, въ *Нѣмско-францускитѣ лѣтописи*, който, несъмнено, бѣше твърдѣ още привързанъ къмъ неяснитѣ доктрини на нѣмския философски социализмъ; вайтлингианецътъ Себастианъ Зайлеръ; Вилхемъ Волфъ особено, пламенния и прѣслѣдванъ полемистъ, който нѣкога си бѣ разкрилъ, въ *Deutsches Bürgerbuch*, мизерията на силезкитѣ тъкачи и разказалъ причинитѣ на тѣхния бунтъ; Стефанъ Борнъ, краснорѣчивия агитаторъ, печетарь по занятие, който въ 1848 г., стана извѣстенъ, като основатель на *работническия съюзъ*, най-могжщия, който е сжществувалъ въ Германия до появата на сврѣменната социална демокрация. И, по-малко познатитѣ, Щайнгенсъ, бояджия, Фердинандъ Волфъ, Вайдемайеръ, бившъ поручикъ, Ернстъ Дронке, Едгардъ фонъ Вестфаленъ, шурей на Маркса, Лудвигъ Хайлбергъ и Жигò. Тѣ създадоха заедно *дружеството на нѣмскитѣ работници* въ Брюкселъ, прѣдъ което Марксъ имаше обичай да чете реферати, и което се оказва, по този начинъ, като първия работнически фокусъ, отъ който заблѣстя новия наученъ социализмъ. Единъ отъ тѣзи реферати, възпроизведенъ въ 1849 г. въ *Neue Rheinische Zeitung,* подъ заглавието *Lohnarbeit und Kapital* (наеменъ трудъ и капиталъ), прѣдставлява най-старата скица на туй, което по-късно ще бжде първия томъ на *Капитала.*

Една криза можеше да се прѣдвиди въ нѣмския комунизмъ за случая, въ който новата марксистка теория би заразила групитѣ. Отношенията на послѣдната съ лондонскитѣ секции, които Енгелсъ познаваше и съ парижкитѣ, които ржководѣше Евербекъ, бѣха много тѣсни. Избраното отъ Маркса и Енгелса срѣдство, да пущатъ въ движение литографирани циркуляри, се оказа, като твърдѣ резултатно. Работата на *философския* социализмъ бѣ свършена, когато излѣзе и се пръсна манифестътъ противъ Херманъ Криге (Kriege[1]), младъ вестфалски журналистъ, издаващъ *Die Volkstribüne* въ Ню-Йоркъ. Отъ този день насамъ стана ясно, че новата доктрина ще турне край на нѣжнитѣ блѣнове и братственическитѣ утопии, и че тя не ще прави апелъ, освѣнъ къмъ „сжществуващия между пролетариятътъ и буржуазията антагонизмъ." Вайтлингъ самъ, заедно съ Зайлера, Хайлберга, Жигò, Волфа, Ф. Вестфалена, бѣ турналъ името си подъ този манифестъ, наредъ съ имената на Маркса и Енгелса. Но полека-лека оцѣлѣлитѣ групи на стария *съюзъ на справедливитѣ* се раздѣляхъ сжщо съ Вайтлинга. Той забѣлѣза това, когато минаваше прѣзъ Брюкселъ, въ 1846 г. Швейцарскитѣ власти, слѣдъ като го държаха въ ржцѣтѣ си, догдѣ си изсѣди тюрменото наказание, го бѣха прѣдали на прускитѣ, които го търсѣха, като отклонивши се отъ военната служба. Само тѣлесната му слабость го спаси отъ казармата. Отъ 1844 г. той живѣеше въ Лондонъ, но старото му влияние бѣ вече изчезнало. Той бѣ отишелъ въ Брюкселъ, за да си даде смѣтка

---

[1]) За този манифестъ виж. Neue Zeit. XIV, Bd., II p. 217, и нашия коментарий на ком. манифестъ, § § 62 и слѣд.

за новото съперническо влияние, което той вече бѣ забѣлѣзалъ. Знаменитото му свиждане съ Маркса, на 30 мартъ 1846 г., докара до единъ окончателенъ разривъ[2]).

„Прѣчистването на партията", „острата критика на лишенитѣ отъ всѣка способность теоретици", „смазването, както на *занаятчийския*, тъй и на *философския комунизмъ*", отстранението на всѣка сантименталность", това бѣха славнитѣ точки, върху необходимостьта на които Марксъ настояваше въ тая бурна срѣща, и слѣдъ която Хайлбергъ, Зайлеръ и Вайтлингъ се раздѣлиха съ него: първия хладно, втория тежко огорченъ и третия — съ достойнство и храбро. Вайтлингъ отиде въ Америка, гдѣто единъ *съюзъ на освобождението*, основанъ отъ него между нѣмскитѣ занаятчии, продължи разпространяването на учението му. Неговото кратко връщане въ Европа, прѣдизвикано отъ революцията прѣзъ 1848—49 г. не измѣни нищо въ развитието на нѣмската работническа партия, което се извършваше сега и безъ него. Когато Моль, прѣзъ пролѣтьта на 1847, отиде въ Парижъ, гдѣто живѣеше Енгелсъ, и въ Брюкселъ при Маркса, за да ги помоли отново да влѣзатъ въ *съюза на справедливитѣ*, послѣднитѣ нѣмаха вече никакво основание за отказъ. Моль носѣше обръщането на лондонскитѣ групи въ марксизма. Той прѣдлагаше да покани Маркса и Енгелса на единъ общъ конгресъ на всичкитѣ съюзени групи, на който да се разгледа както политическата реорганизация на съюза, тъй и новата му доктрина. Марксъ и Енгелсъ приеха този пжть напълно, да влѣзатъ въ съюза, а заедно съ тѣхъ се присъедини и брюкселското дружество на нѣмскитѣ работници[3]).

Първиятъ конгресъ бѣ свиканъ прѣзъ лѣтото на 1847 год. Той удобри за новата организация названието *„комунистически"*, което си бѣ далъ първия лондонски кружокъ. По този начинъ, тази организация встжпи въ историята, като съюзъ на комуниститѣ (Bund der Kommunisten). Конгресътъ бѣ учредителенъ. Разбира се, че той не можеше да запрѣти, щото, въ страната, гдѣто коалиционното право не сжществуваше, съюзътъ да си остане тайно сдружаване. Обаче, туй, което той искаше да основе, прѣди всичко, бѣ едно дружество за пропаганда, поставено на демократически основи. Той унищожи всичко, което оставаше, даже въ Шустеровия съюзъ, отъ старата масониче-

---

[2]) Ние притежаваме двѣ съобщения за това свиждане: едното, най-старото по врѣме, е отъ Аненковъ, „доведения отъ Маркса русинъ", и напечатано въ „Вѣстникъ Европы", 1880 г. (прѣведени послѣ въ *Neue Zeit*, май 1883), другото е отъ самия Вайтлингъ, въ едно негово писмо до Хеса отъ 31 мартъ 1846 г., и напечатано въ монографията на *Kaler*: *Weitling, seine Agitation und seine Lehre*. 1887, п. 72 Извѣстно е, че датата на свиждането бѣ дълго врѣме съмнителна. Аненковъ я поставя въ 1847 г., Вайтлингъ, на 30 май 1846 г. Но датата, която указва Вайтлингъ, е единствено точната. Прѣди всичко, писмото на Вайтлинга, написано несъмнѣно на другия день слѣдъ събитието, има шансъ да е по-точно датирано, отъ колкото разказътъ на Аненкова, писанъ на една дистанция отъ 30 години. Освѣнъ това, Вайтлингъ бѣше вече въ Ню-Йоркъ, отъ самия край на 1846 г. По този пунктъ вж. *Sorge*, Neue Zeit, 1890—91 г. etc. II, p. 288.

[3]) Вж. *Marx*, Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess т. p. 10.

-ска терминология и отъ конспираторския (заговорническия) дилетантизмъ[1]). Но той задържа нѣкои наименования изъ теоритическата организация на Вайтлинга.

Най-простия и най-малкия организуванъ елементъ бѣ нарѣченъ, както по-рано отъ Вайтлинга и въ *Съюза на Справедливитѣ*, — *община*; и общината не можеше да надминава 20 члена. Двѣ общини най-малко, и десеть най-много, образуваха, както въ рѣчника на Вайтлинга, една *околия* (arrondissement). Събранията на общинитѣ и на околиитѣ ставаха всѣки двѣ недѣли. Тѣ избираха за една година *околийския комитетъ*, чийто членове можеха да бъдатъ смѣнявани въ всѣко врѣме, но затуй пъкъ можеха да бъдатъ прѣизбирани. Околиитѣ отъ единъ градъ или провинция (страна), възъ основа на същия принципъ, се намираха подъ ръководството на единъ *управителенъ окръгъ* (leitender Kreis). Всички околии се съединяваха въ съюзъ съ единъ *централенъ комитетъ* (Zentralbehörde) начело, състоящъ изъ петь члена, и избиранъ отъ околийския комитетъ на мѣстностьта, гдѣто, споредъ рѣшенията на конгреситѣ, трѣбва да се намира сѣдалището му[2]). Събранията на централния комитетъ бѣха двѣнедѣлни. Всѣки три мѣсеца той пращаше своя отчетъ на всички околийски комитети. Членоветѣ му, избрани за година, и прѣизбираеми, можеха да бъдатъ смѣнявани, както и по-горѣ, въ всѣко врѣме. Федералния конгресъ бѣше суверененъ въ всѣка материя, законодателна и административна, и всѣка околия можеше да изпрати въ него свой делегатъ (единъ на 30 души членове), стига количеството на членоветѣ ѝ да не бѣше по-малко отъ 30.

Конгресътъ се събираше всѣка година прѣзъ августъ. Той опрѣдѣляше вноскитѣ, отъ които половината се изпращаха въ централния комитетъ, а другата половина — въ каситѣ на федериранитѣ общини или околии. Тѣзи фондове бѣха прѣдназначени за пропагандата. Слѣдъ всѣки конгресъ, единъ *манифестъ* се издаваше отъ името на партията.

Учредителния конгресъ въ 1847 г., на който Енгелсъ прѣдставляваше Парижъ и Вилхелмъ Волфъ — Брюкселъ, опрѣдѣли, като сѣдалище на централния комитетъ, Лондонъ.

Той натовари Карлъ Маркса и Фридрихъ Енгелса да напишатъ единъ проектъ за манифестъ, и слѣдъ това се отложи за до ноември, когато трѣбваше да бъде установена доктрината му. Карлъ Марксъ и Енгелсъ кондензираха, въ една кратка брошура, всичко, което, отъ една страна, тѣ смѣтаха, че може да се запази отъ по-раншнитѣ практически и теоритически принципи на *Съюза на Изгнаницитѣ* и *Съюза на Справедливитѣ*, и — отъ друга страна — резултатътъ на своитѣ собствени изслѣдвания[3]). Тѣхния трудъ, който бѣ удобренъ отъ комунистическия конгресъ въ Лондонъ прѣзъ ноември и де-

---

[1]) Вж. статиитѣ му въ *Wermuth* und *Stieber:* Die Kommunisten-Verschwörungen des XIX Jahrhunderts, t. I, приложение VIII; и едно резюме въ *F. Mehring*, Geschihte der deutschen Sozialdemokratie, t. I, p. 226.

[2]) Прѣведено по текста на Андлера, и по *F. Mehring* loc. cit., p. 266, томъ I. Прѣв.

[3]) вж. Marx, Enthüllungen, p. 11.

кември 1847, слѣдъ десеть дневни дебати, стана прочутия *Комунистически Манифестъ*, чийто коментарий ние и пишемъ понататъкъ. На мѣстото на стария девизъ на *Справедливитѣ*, споредъ който „всички хора сѫ братя,“ той турна новия боенъ кличъ: „Пролетарии отъ всички страни, съединявайте се!“

Манифестътъ прѣдвиждаше една близка политическа катастрофа въ цѣлия свѣтъ; но, очитѣ на международния пролетариатъ трѣбваше да бѫдатъ обърнати къмъ Германия, понеже тамъ революцията имаше да бѫде не само политическа, но и социална. Историческата неточность на този възгледъ не е тъй пълна, както може да се помисли. Грѣшката на Маркса състоеше, както забѣлѣзва Едуардъ Бернщайнъ, върху оцѣнката на боевата сила, съ която разполагаше въ него врѣме пролетариятътъ. Но несъмнѣно е, че революцията въ 1848 и международната реакция, която ѝ послѣдва, бѣха, въ голѣма степень, отъ социаленъ характеръ, и че особено Германия малѣзе възобновена, слѣдъ тогавашнитѣ събития.

Макаръ революцията да избухна отначало въ Парижъ, гдѣто тутакси се и прѣмѣсти *централния комитетъ*, погледитѣ на Маркса и Енгелса, вѣрни на прѣпорѫката на *Манифеста*, бѣха отправени къмъ Германия. За послѣдната, а не за другитѣ страни, е съставенъ циркулярътъ, въ който Марксъ, Енгелсъ, Шаперъ, Хайнрихъ Бауеръ, Иосифъ Моль, Вилхелмъ Волфъ, искатъ въ сѫщото врѣме: една германска република съ парламентаренъ режимъ, и социализация на феодалнитѣ имения, на минитѣ, на срѣдствата за съобщение, на ипотекитѣ и поземлената рента; ограничаване на наслѣдственото право; прогресивенъ данъкъ, създаване на национални работилници (ateliersnationaux), право на трудъ за възрастнитѣ; право на сѫществуване за малолѣтнитѣ и неспособнитѣ къмъ работа; безплатно образоване. Т. е. искания, които не сѫ нищо друго, освѣнъ самата програма отъ прѣходни мѣрки, прѣпорѫчвани отъ *Манифеста* и приспособени сега къмъ германската революция.

Но какъ би трѣбвало да сеземе дѣйствително участие въ тази революция? Въ всѣки случай, не чрѣзъ внезапно нахълтване на нѣкой *германски легионъ*, както бѣ направилъ, отъ Парижъ, Хервегъ, споредъ старата мадзинистка тактика. Поведението на французкото републиканско правителство по отношение на полскитѣ, германскитѣ, италиянскитѣ, испанскитѣ и белгийскитѣ легиони, отъ които всѣки единъ имаше да освобождаватъ по цѣло отечество, бѣше, отъ самото още начало, подозрително. Въ Парижъ въорѫженитѣ сборища, упражненията на *Марсовото поле* бѣха търпѣни. Когато революционнитѣ легиони се отправяха къмъ границитѣ на родната имъ страна, тѣмъ осигуряваха необходимитѣ етапни помѣщения. Но, отправяйки ги по извѣстни пѫтища и къмъ таквизъ пунктове, гдѣто ги очакваха силни неприятелски армии; чрѣзъ едно съучастничество, често пѫти отъ по-рано условено и прието, съ единствената подла цѣль да се очисти французката територия отъ тѣзи немирни и бунтуващи емигранти, — французкото правителство, фактически, прѣдаваше чисто и просто тѣзи легиони на иностраната реакция. Марксъ и Енгелсъ разкриха тази

опасность, важностьта на която по-късно, слѣдъ поражението на Херверговия бунтъ въ Баденъ, бѣ докарана по единъ напълно реаленъ начинъ. Вмѣсто мадзинисткото нахълтване, тѣ прѣдпочетоха да прѣпоржчатъ единичното отправяне въ Германия и индивидуалното участие, чрѣзъ пропагандата и бунта, въ движенията на различнитѣ провинции.

Събитията показаха, че, както казва Енгелсъ, *Комунистическия Съюзъ* бѣ „прѣкрасна школа за революционна дѣйность." Въ всички възстанали центрове, марксиститѣ се издигнаха надъ другитѣ съ съзнателната енергия, която правѣше отъ тѣхъ най-рѣшителната фракция на работническитѣ партии въ всички страни." (Въ *Манифеста*). Едно отъ лицата, които упражниха най силно влияние върху берлинското движение, отъ самитѣ барикади прѣзъ мартъ 1848 г., бѣ Стефанъ Борнъ, чието развитие, както знаемъ вече, се извърши въ брюкселската марксистка група. Никой человѣкъ не бѣ направилъ толкозъ, за да вулгаризира марксисткия планъ за организирване на работницитѣ въ партия, въ класа, колкото този печатарь, еднакво голѣмъ тактикъ и храбъръ борецъ.*)

Той замисли единъ голѣмъ националенъ съюзъ на работницитѣ, съ синдикална основа, и чийто делегати, събрани въ работнически парламентъ, трѣбваше да прѣдставляватъ работническата класа прѣдъ властитѣ. Той свика подобни събрания отъ работнически делегати, и тѣхнитѣ дебати бѣха забѣлѣзани и отбѣлѣзани поради живостьта, пълнотата и достоинството имъ Тѣзи събрания създадоха единъ *централенъ берлински комитетъ*, подобенъ на марксисткия централенъ комитетъ, който изработваше и дебатираше различни проекти, и ги съобщаваше на делегационнитѣ събрания, а чрѣзъ тѣхъ, и на групитѣ и синдикатитѣ. Тази дѣйность бѣ интенсивна отъ априлъ до юни, 1848 г. Хамбургъ и Лайпцигъ образуваха подобни централни комитети, съ подобна иерархическа и изборна организация. На други мѣста се основаха, ако не комитети, то *работнически дружества* за пропаганда, (Arbeitervereine).

Не е мѣстото да се пише тукъ историята на Борновия *Arbeiterbund* (работ. съюзъ). Туй би било много дълго. Но важното е, че навсѣкадѣ, кждѣто Борнъ се появяваше, той заставяше да се въведатъ, отчасти поне, исканията на *Манифеста* и на циркуляра на Парижския *централенъ комитетъ*.

Конгресътъ на занаятчиитѣ, събранъ въ Берлинъ на 18 юни 1848 г. подъ неговото прѣдсѣдателство, се закри само слѣдъ като рѣши да иска правото на трудъ (Recht auf Arbeit), правото на сжществуване за инвалидитѣ, едно по-благоприятно за интереситѣ на работническата класа разпрѣдѣление на данъцитѣ, т. е. прогресивно подоходния данъкъ; ограничението на наслѣдственото право, безплатното образование и подпомагането на търговски и индустриялни работнически сдружавания отъ държавата. Членоветѣ на тази програма

*) Вж. неговата рѣчь отъ 6 апр. 1848, въ Wolff: Berliner Revolutionschronik, t. I.

сѫ чисто и просто заети отъ марксистския циркуляръ; и самия позивъ, който завършва тази програма: „Работници и *братя*, да се съединимъ!“ въпрѣки явното му примирително намѣрение, издава ясно своето произхождение[1]).

Многочислени мѣстни конгреси вулгаризираха това учение. Едно кооперативно движение, подобно на което, до сврѣменната епоха, Германия не бѣ виждала и, което само реакцията слѣдъ 1853 год. успѣ да задуши, се развиваше паралелно съ политическата организация[2]). На което мѣсто и да биваха заплашени политическитѣ свободи, централния комитетъ на *Arbeiterbund'a* прѣдлагаше орѫжия, хора, материяллни срѣдства. Той турна своята каса на разположението на прускэто национално събрание, когато послѣдньото бѣ заплашено, на 22 ноември 1848 г. Въ Саксония, въ Баденската провинция, Работническиятъ съюзъ достави агитаторитѣ и водителитѣ на революцията. Нали Борнъ бѣше, който командуваше по врѣме на майското възстание въ Дрезденъ, 1849, и който, слѣдъ като се държа четири деня срѣщу пруската армия, успѣ да прѣкара остатъцитѣ на своята възстаническа дружина и да я запази за баденската революция?

При все това, центърътъ на съпротивлението бѣше рейнската провинция. Марксъ се бѣ притекалъ тамъ още отъ началото на 1848 год. Той съживи, но по-добрѣ въорѫженъ и по-агресивенъ, своя старъ вѣстникъ, нарѣченъ този пѫть *Neue Rheinische Zeitung*, и въ една чудесна кампания, отъ 1 юний 1848 г. до 19 май 1849, заедно съ Бюргерса, Дронке, Енгелса, Вилхелма Волфа, Фердинанда Волфа, създаде на своя вѣстникъ — най-прѣкрасно списвания органъ, съ който е разполагала до сега пролетарската кауза — една заслужена репутация на дълбока научность, политически смисълъ, нравствена висота и революционна аввителность и мѫжество.

Но, съобразно съ прѣпорѫчаната отъ *Манифеста тактика*, марксиститѣ, твърдѣ малобройни, не се изолирваха. Тѣ влизаха въ организациитѣ на близкитѣ имъ партии, опитваха се да ги привлѣкатъ къмъ себе си. Както Стефанъ Борнъ, въ Сѣверна Германия, бѣше групиралъ въ едно, очевидно халтаво работническо братство разни занаятчии и свикалъ работнически конгреси, несъмнѣно лошо ориентирани, но на които, съ помощьта на красноречието си, той налагаше приемането на марксистката програма, сѫщо тъй Марксъ и групата му земаха участие въ *демократическитѣ конгреси*, които се свикваха по онова врѣме въ рейнската область.

Единъ такъвъ конгресъ бѣ свиканъ още прѣзъ юни 1848 г. въ Франкфуртъ на Майнъ, съ цѣль да осѫществи сливането на буржуазната демокрация съ пролетарията. Макаръ рѫководството на този съборъ да бѣше въ рѫцѣтѣ на чисти радикали, като Юлиусъ Фрьобель и Рау, и на философски социалисти, като неотдавна побѣ-

[1]) Вж. Schlüter, Neue Zeit, 1885. p. 120 et' sg.

[2]) Въ своя прѣдговоръ къмъ Enthüllungen на Маркса, Енгелсъ не отдава дльжимото и на тази организация на Стефанъ Борна. Самъ Мерингъ признава това, въ своята Geschichte der deutschen Sozialdémokratie, t. II, 559. Вж. сѫщо *Възпоминанията* (Erinnerungen) на Борна, 1898.

дения противникъ, Криге, — Моль и Шаперъ все пакъ не отхвърлиха съ прѣзрѣние участието си въ него; а, заедно съ тѣхъ, самия Марксъ и Бекеръ фигурираха въ мѣстния кьолнски комитетъ[1]). Нѣма съмнѣние, тѣ не можеха да останатъ повече тамъ, слѣдъ като на конгреса въ октомври Вайтлингъ и Евербекъ позволиха на буржуазията да завладѣе изключителното влияние въ работитѣ на конгреса. Тѣ свикаха новъ конгресъ, наполовина демократически, наполивина комунистически, който и засѣдава въ Кьолнъ, прѣзъ августъ 1849 г. Тѣ раздвижиха страната. Въ Вьорингенъ, на 17 септември, едно събрание, на което говориха Енгелсъ, Шаперъ, Вилхелмъ Волфъ и единъ младъ и неизвѣстенъ ораторъ, Фердинандъ Ласаль, акламира (точно: re'clama) „червената република". Когато поискаха да арестуватъ на 25 септември, Бекера, Шапера, Волфа и Моля, Кьолнъ се покри съ барикади[2]). Прѣзъ ноември, когато настжпи кризата по поводъ на парламентскитѣ правдини, когато берлинското Национално Събрание отказа данъцитѣ, Марксовия вѣстникъ призова към оржжие; демократическия комитетъ, въ който Марксъ засѣдаваше заедно съ Шапера и Шнайдера, поиска незабавното изпълнение на слѣднитѣ мѣрки: 1) отказъ да се плащатъ данъцитѣ; 2) немедлено свикване на *Landsturm'a* и безплатното въоржжаване на народа отъ общинитѣ; 3) създаване на комитети за обществената безопасность (comités de salut public) въ всѣка община. Това възвание именно докара Маркса, и двамата му съподсждими, прѣдъ кьолнскитѣ асизи (сждъ съ сждебни засѣдатели,) на 9 февруари 1849 г. Тамъ той произнесе знаменитата си и много шумната рѣчь, въ която обоснова реалистичната теория на революцията[3]). Между това, въ Дюселдорфъ младия ученикъ на Маркса, Ласаль, подклаждаше и подържаше въоржженото съпротивление, и не падна побѣденъ, освѣнъ поради твърдѣ силния гарнизонъ. Въ Елберфелдъ, гдѣто Енгелсъ се намираше въ комитета за обществената безопасность, войскитѣ (единъ баталионъ пѣхота, единъ ескадронъ улани и два топа) бѣха изгонени отъ града, и Енгелсъ не сложи властьта освѣнъ прѣдъ заповѣдьта на изплашения отъ умоляванията на буржуазията комитетъ, която (буржуазия) се побоя отъ възможното незабавно възцаряване на „червената република". Вилихъ, Иоханъ Филипъ Бекеръ, Енгелсъ, младия Либкнехтъ и останкитѣ на Стефанъ Борновия работнически отрядъ се сражаваха въ Баденската Революция; и въ битката прѣдъ Ращатъ, именно на р. Мургъ, падна часовникарътъ Иозефъ Моль. (Слѣдва). Прѣв. Kaempfer

[1]) Mehring. Nochmals Marx und der wahre Sozialismus. Neue Zeit. 1895—96, t. II.

[2]) Ние знаемъ отъ V. Zenker, Die Wiener Revolution 1848 (1897), че Марксъ, въ интервала между 28 августъ и 7 септемврн 1848 г. бѣше отишелъ да направи една агитационна обиколка въ Виена. Отчетитѣ, които даватъ виенскитѣ вѣстници за неговитѣ рѣчи, свидѣтелствуватъ, че въ тѣхъ той е развивалъ идеитѣ на своя рефератъ за *наемния трудъ* и *капитала*. Той не бѣ разбранъ, и срѣщна като прѣпятствие, което осуети пропагандата му, обикновения противникъ: *философския социализмъ*, прѣдставляванъ тукъ отъ Херманъ Иелинекъ. Отъ гдѣто прѣзрѣнисто, съ което Марксъ винаги говори за виенската революция.

[3]) Вж. тази прѣвъзходна рѣчь въ Karl Marx vor den Kölner Geschwornen Berlin, „Vorwaerts," 1895. *Прѣв.*

Видоизмѣненията на психическото „азъ“.

Психофизиологически очеркъ.

(Продължение отъ кн. IV).

Ако случаитѣ отъ раздвояването на психическото „азъ“ говорятъ противъ единството на душата, то случаитѣ отъ *замѣстването на психическото „азъ“ съ друго* събарятъ всѣка хипотеза за нейната идентичность или тъждественость въ врѣмето.

Примѣри отъ това замѣстване ни даватъ хипнотическитѣ опити. Ние нѣма да се спираме много върху този родъ видоизмѣнения на психическото „азъ“, понеже читательтъ, навѣрно, познава много такива закони.

Изучването на изкуствения сомнабулизъмъ (хипнотизъмъ) позволява да се види, колко лесно извѣстни хора изгубватъ спомена за своето психическо „азъ“ и могатъ да в怒ематъ формата на друго; тука вече нѣмаме едно ново „азъ“, което захваща да сѫществува и да се развива, а новото състояние е нѣщо заето, което се изличава като сънь. Всѣки, който е присѫтствувалъ на тъй нарѣченитѣ въ широката публика „хипнотически сеанси“, е могълъ да види, какъ цѣлата „душа“ на хипнотизирания може да се обърне на чиста tabula rasa, върху която експериментаторътъ може да пише това или онова, или съ други думи, да създава туй или онуй психическо „азъ“. Една заповѣдь въ много случаи е достатъчна да даде желания резултатъ. Кажете на А.: „Ти се баба!“ И отведнажъ А. се прѣвръща на баба, и нейната физиономия, походката ѝ, кашлицата ѝ сѫ чисто бабешки. Заповѣдайте на В.: „Ти си малко момиче!“ — и говора, игритѣ, вкусоветѣ, чувствата на В. иматъ типиченъ дѣтински характеръ.

Ние заемаме отъ Рише два случаи, дѣто подложенитѣ на опитъ жени приематъ най-разнообразни „азъ“. Трѣбва да се забѣлѣжи, че описанието — и най-сполучливото — дава само една блѣдна картина отъ онази наистина невѣроятна гледка, която дава този родъ опити.

Съ прости внушения една отъ хистеричнитѣ (А.) на Рише играе най-разнообразни роли.

Като *селянка*. Тя си трие очитѣ и се протяга. „Колко е часътъ?— 4 часа“ — (Ходи, като че носи лалъми). — „Хайде въ ахъра. Ухъ, сурата, хайде обърни се! ' (Сѣда и сѣкашъ че дои крава). — „Ей, Иване, не се закачай. Хайде де, не се закачай, казвамъ ти!... Като свърша работата си. Ти виждашъ, че не съмъ я свършила... Ахъ! да, да, по-сетнѣ...“

Като *актриса*. Лицето ѝ е весело, усмихнато намѣсто твърдото и уморено изражение, което имаше прѣди малко, когато бѣше „селянка“.

„Виждате ли роклята ми. Знаете ли, че директора ме накара да я продлжа?) Тѣзи директори сж нетърпими. Азъ мисля, че колкото роклята е по-кжса, толкозъ по-добрѣ. Дори едно просто лозово листо тамъ стига. Ей богу, стига! Нали и ти, драгий, мислишъ, че нѣма нужда отъ друго, освѣнъ лозово листо? Гледай, гледай тази проста Луция; има жаби, а? — Ей, ти, драгий (тя се смѣе), ти си много свѣнливъ съ женитѣ; то не бива тъй. Ела нѣкога у мене и ми донеси нѣщо..."

Като *генералъ*. „Дайте ми далекогледа. Така, така! — Дѣ е командиря на първата дружина? Тамъ се виждатъ Крумири! азъ ги виждамъ като се катерятъ по бърдото... Командирю, вземѣте една дружина и бийте онѣзи тамъ. Вземѣте и една полска батарея! Какво искате?... Нѣма ли заповѣдь? (На страни). Туй е единъ лошъ офицеръ; той нищо не може да направи. — Ей, вий, на лѣво. Бърже.— (На страни). Този е по-добъръ.. ама не пакъ както трѣбва. (Високо). Ей, коня ми, саблята ми! (Прави жестъ, като да надява саблята си прѣзъ рамо). Напрѣдъ!... Ахъ! азъ съмъ раненъ!..."

Като *калугерица*. Този часъ тя сѣда на колѣнѣ и се моли, като се кръсти; сетнѣ става. „Врѣме е за болницата; има единъ раненъ въ тази зала. — Какъ е, приятелю, нали сте по-добрѣ сега? Дайте да поправя привръзката ви. (Тя прави жестове, като да развива бандове). Азъ питамъ полека, полека; тъй е по-хубаво, нали?— Охъ, приятелю, имай толкозъ куражъ прѣдъ болката, колкото и прѣдъ неприятеля..."

Сжщата тази г-жа А. е прѣвръщана на владика, на баба, на младо момиче, на ергенъ, на кокотка, но даденитѣ примѣри сж достатъчни, за да изтъкнатъ абсолютното трансформиране на психическото ѝ „азъ".

Ето още единъ случай на Рише.

В. като *генералъ*. „Хмъ! хмъ!" Лицето ѝ е твърдо и говори съ прѣсичанъ тонъ. „Хайде да пиемъ! Момче, единъ абсентъ! Какви сж тѣзъ цигури? Ей, чакайте да мина. — Какво искашъ? (Прѣдлагатъ ѝ една книга, върху която тя написва нѣщо, което не се чете). Ще прѣдадете това на адютантъ-майора. Маршъ, скоро!"

В. като *матрозъ*. Тя върви съ люлѣние, като матрозъ, който слиза на суша слѣдъ дълго пжтуване. „Ахъ, най-сетнѣ, ето те, моята бѣличка! Хайде да идемъ да се повеселимъ!"

В. като *баба*. Запитватъ я: „Какъ сте?" Тя си навежда главата и казва: „Ахъ, говорете по-високо, защото недочувамъ". Сѣда съ пъшкане, кашли се, пипа си гърдитѣ, колѣнѣтѣ и си приказва подъ носа: „Тѣзи болки! Ай, ай!... — Ахъ, вий ми водите щерка си! Какво мило момиче! Прѣгърни ме, драгичка, и иди играй. — Имате ли малко тютюнъ?..."

---

¹) А. е почтена, честна и много религиозна жена и примѣрна майка.

²) Туй, което се казва на страни, се изговаря низко, едва като движи устнитѣ си.

В. като *малко момиче*[1]). Тя говори като 5—6 годишно момиченце. „Азъ иска да играй. Кави ми нѣсто. Да играемъ на крисъмисъ" и т. н. Тя тича, смѣе се, крие се. Туй игране продължава четвъртъ часъ, сетнѣ иде друга игра, сетнѣ третя и т. н. Подирѣ играе на кукли. Каратъ я да разкаже приказката за бабата и пиленцата. Питатъ я, дали е морално това, дѣто е направило лошото момиче. Тя казва, че не знае какво ще каже морално. Тя не иска да разправи друга приказка, сърди се, показва си языка, плаче, блъска си краката и т. н. Не иска да вземе единъ „Джамбазъ", защото това е момчешка игра. Казва, че ще мирува, иска си куклата, захарь.

Ние нѣма да привеждаме други подобни случаи, каквито литературата притежава съ хиляди. Туй, което е особено интересно отъ гледището, що ни занимава въ очерка, то е, че хипнотическо внушение не само замѣства едно „азъ" съ друго, но дори може да видоизмѣни нѣкои механически и рефлекторни привички. Единъ офицеръ прави отъ своя вѣстовой, каквото поиска. Веднажъ той го прѣобръща на *учитель по краснописание* (простъ войникъ!) и го помолва да напише още сега едно окрѫжно за пристигането си въ този градъ. „Той сѣдна — пише офицерътъ — и написа нѣщо като окрѫжно, което оставя много да се желае отъ стилистическо и ортографическо гледище, защото, ако внушението може да промѣни характера на индивида, то до сега не е могло да даде наука и знание на тогози, който ги нѣма. Но туй, което ме порази, това е измѣнението на почерка. Хипнотизирания войникъ ми подаде своето окрѫжно, написано съ английски почеркъ; буквитѣ правилно разположени, окрѫглени, добрѣ задебелени, абсолютно не приличатъ на неговото писмо въ нормално състояние". Слѣдъ туй офицерътъ го прѣобръща на *докторъ по медицината* и го помолва да му даде една рецепта за трѣска. Новоизпеченниятъ докторъ подпира главата съ рѫката си и се замисля. Офицерътъ деликатно подсказва, какво трѣбва да се даде. „Докторътъ" взима апломба си и говори „Да, да, всѣки день давамъ на болнитѣ си". И написва 10 gr. (sic) Sulf. de quinine въ чаша вода. Рецептата е написана съ лошъ почеркъ и едва се чете, което обстоятелство офицерътъ казва на доктора. „Охъ, ний, докторитѣ, всички сме така,— лошо пишемъ" — отговаря той. Когато го събуждатъ, вѣстовия категорично отказва да е писалъ окрѫжното и рецептата, и не допуска по никой начинъ, че това е неговъ почеркъ. И наистина, почеркътъ му е солдатски, защото той е селянинъ и не е свършилъ дори основно училище.

Видоизмѣненията на почерка, съотвѣтно психическото „азъ", което е внушено на хипнотизирания, е фактъ, провѣренъ отъ множина наблюдатели. Впрочемъ, въ това нѣма нищо невѣроятно, щомъ виждаме видоизмѣненията на други нѣкои механически привички, като интонацията, походката, жестоветѣ и пр.

---

[1]) Този опитъ се продължава прѣзъ единъ часъ и половина и В. ни веднажъ не сбърква въ дѣтския говоръ и държание.

Туй, което наричатъ „вродени истини“, подъ формата на математически аксиоми, сжщо може да се измѣняватъ подъ влиянието на хипнотизма, както привичкитѣ, характера, волята, паметьта, примѣри отъ които видѣхме по-горѣ.

На единъ здравъ и интелигентенъ момъкъ чрѣзъ хипнотизъмъ му внушаватъ, че 2 и 3 правятъ 4. Събуждатъ го и му даватъ една задача, дѣто тази комбинация се срѣща нѣколко пжти. Очакваниятъ резултатъ се получава — задачата е рѣшена погрѣшно, благодарение на математическата внушена неправилность.

На всички факти отъ хипнотизма субективиститѣ психолози отговарятъ, че това е сънь. Разбира се, хипнотическото състояние е сънь, но сънь, прѣживяванъ, активенъ, обективизиранъ. Освѣнъ това, сжществуватъ друга категория факти, които се извършватъ подъ влияние на внушението, но не въ сънь, а въ будно състояние и при това на разстояние въ врѣмето и пространството.

Отъ послѣднитѣ факти ще приведемъ само единъ случай и ще свършимъ съ замѣстванията на психическото „азъ“.

Роша хипнотизира единъ момъкъ (сжщия, който рѣшава задача съ 2+3=4) и му заповѣдва: „Отъ утрѣ, четвъртъкъ, ти ще идвашъ тука три деня наредъ въ 5½ часа; като влѣзешъ въ кжщата ми, ти ще мислишъ, че си моя синъ Хенрихъ и ще ставашъ пакъ Бенуа само слѣдъ като излѣзешъ“. На другия день, точно въ 5½ часа Бенуа идва, влиза въ кжщата безъ да звъни, качва се бърже по стълбата, влиза въ стаята, сѣда на мѣстото на Хенриха, който отсжтствува отъ три мѣсеци и казва:

„Азъ хубавичко се разходихъ (туй не е вѣрно). — Съ кого бѣше ти? — Съ г. Х. (единъ приятель на Хенриха, когото той едва познава); той ми зае тази книга. — Срѣща ли се съ Бенуа? — Не, ето вече три мѣсеци не съмъ го видѣлъ“. Слѣдъ туй минава въ съсѣдната стая, дѣто е събрано сѣмейството, сѣда при огъня, приказва съ *мама*, съ „сестра“ си, съ „братчето“ си на *ти*. Като забѣлѣзва, че Роша е правъ, той става и му прѣдлага стола: „Прощавай, тате!“ Роша го поканва да идатъ на разходка. Щомъ прѣкрачватъ прага на кжщата, Бенуа се връща въ собствената си кожа и казва „господинъ полковникъ“, като всѣкога. Сжщо и слѣднитѣ 2 деня.

Ние нѣма сжщо да се спираме много върху *промѣнитѣ на психическото „азъ“* (Alienation mentale отъ *alienus*—чуждъ; Geistesstoerung), които съставляватъ областьта, която изучва собствената психиатрия. Въ нормално състояние между различнитѣ физиологически и психически способности сжществува извѣстна координация, която е до възможность съвършена. Но при извѣстни условия, тази координация се разслабва и дори досущъ се изгубва. Въ послѣдния случай у човѣка оставятъ само чисто жизненитѣ координации, които сж най-силни и най-постоянни.

Най-проститѣ форми на алиенацията ние виждаме въ разнообразнитѣ илюзии, халюцинации, мании, които сж повече или по-малко свързани съ нѣкакво нарушение на нѣкоя физиологическа функция.

Единъ войникъ, раненъ въ главата, оздравява, но слѣдъ туй животътъ му се раздѣля на двѣ фази, крайно различни една отъ друга: една нормална, друга паталогическа. Прѣзъ едната той е доста уменъ, приятенъ, любезенъ, услужливъ. Въ даденъ моментъ, досущъ незабѣлѣзано, външния свѣтъ прѣстава да сѫществува за него; ходи, разхожда се, но всѣки може да го опѫти въ каквото иска направление, като автоматъ. Прѣзъ тази фаза той има мания къмъ кражба и прибира всичко, каквото види.

Единъ стражаринъ въ врѣме на борба, получава силни удари по главата. Неговото „азъ" се раздѣля на двѣ половини, които сѫществуватъ едноврѣменно. Той се мисли двоечъ и говори всѣкога на *ний*. Като яде той казва: „азъ се нахранихъ, но *другия* е гладенъ". Най-сетнѣ, той се опитва да се самоубие, за да убие и *другия*.

Случаитѣ, дѣто болния се чувства съставенъ отъ двѣ отдѣлни и различни „азъ", не сѫ рѣдко въ анализа на психиатрията. Читательтъ, навѣрно, ще си спомни повѣстьта „Двойникъ" отъ Достоевски, дѣто това явление е изобразени съ поразителна художественость и рѣдка психологическа дълбочина. Тамъ, както и при Иванъ Кармазовъ въ романа „Братя Карамазови" отъ сѫщия авторъ, болниятъ вижда постояно и се разговаря въ своя „двойникъ." При други случаи, болниятъ само слуша своето второ „азъ," но не го вижда. Религиозната история и житиетата на свѣтци и свѣтици много често даватъ такива примѣри отъ слухови халюцинации.

Сѫществуватъ редъ факти, дѣто халюцинациитѣ сѫ свързани не съ зрѣнието и слухътъ, а съ нарушението на осѣзанието. Понеже съ осѣзанието сѫ свързани много усѣщания, като тежесть, формата на тѣлата, студъ, топлина, болка, мускулно усѣщане и т. н., то и халюцинациитѣ на осѣзанието приематъ най-разнообразно проявление. Единъ младъ епилептикъ по нѣкога чувствува тѣлото си толкозъ тежко, щото буквално не може да се мръдне отъ мѣстото си. Другъ пѫть сѫщия мисли, че е толкозъ голѣмъ, щото по никой начинъ не може да прѣмине прѣзъ портитѣ, макаръ и да се мѫчи да мине пълзешкомъ. Единъ боленъ мисли, че рѫката му е дървена, други има стъклено тѣло, трети твърди, че кракътъ му е отъ камъкъ, четвърти казва, че цѣлъ е направенъ отъ сапунъ, масло, вода, въздухъ... Още малко — и ще мисли, че нѣма тѣло, че е умрѣлъ. Една жена казва, че тѣлото ѝ е отвлечено отъ дяволитѣ. Познатъ е сѫщо случая съ ранения войникъ при Аустерлицъ. Като го питали, какво прави, той отговорялъ: „Вий искате да знаете, какво прави Ламберъ? Той не сѫществува вече, той биде отнесенъ отъ една граната. Туй, което виждате, не е той; това е една лоша машина, която направиха да прилича на него. Помолете ги да направятъ друга машина." Говорейки за себе си, той никога не казвалъ *азъ*, а — *това*. Нѣкои болни усѣщатъ въ леглото си чуждъ човѣкъ, нѣкое животно, или човѣшки трупъ... Нѣкога раздвояването отива още по-далече. Единъ боленъ отъ тифусъ мисли да има двѣ тѣла, отъ които едното лежи въ леглото, а другото се разхожда. Макаръ и да нѣма апетитъ, той яде много, защото „трѣбва да се хранятъ двѣ тѣла" — обяснява

той. Другъ боленъ сжщо има двѣ тѣла, които лѣжатъ въ двѣ различни легла. По нѣкога едно отъ тѣзи тѣла се чувствува оздравѣло и изпитва приятна почивка, когато другото страда. Единъ боленъ има двѣ „азъ.“ Веднажъ му даватъ да чисти грахъ. Той си служи само съ лѣвата ржка, макаръ и да не е лѣвичарь. По едно врѣме дѣсната ржка се протяга да вземе участие въ работата, но щомъ достига до граха, лѣвата я присрѣща, хваща я и силно я отблъсва. Въ туй врѣме лицето му изразява гнѣвъ, и той повтаря авторитетно: „Не! Не!“ Тѣлото му трѣпери и всичко показва, че у него се извършва силна борба. Другъ пжть се принуждаватъ да го вържатъ за единъ столъ. Лицето му става тжжно. Лѣвата му ржка хваща дѣсната, и той крѣщи: „Видишъ ли заради тебе ме вързаха!“ и бие дѣсната си ржка съ страшни удари. Виждате ли, дѣсната ржка е виновната и яде боя.

Но ний не би свършили съ подобни примѣри, каквито всѣки психиатъръ познава съ стотини.

Нека читательтъ се помжчи да види въ тѣзи раздвоявания, замѣствания и промѣнявания на психическото „азъ“ онова единство, онова постоянство и онази тържественость на душата, която психолозитѣ съ такъвъ жарь защищаватъ. Разбира се, че бѣлѣжката на спиритуалиститѣ противъ тѣзи факти, че тѣ сж ненормални явления, нѣма никакво значение. Едно врѣме боговдъхновенитѣ сждии при Светата Инквизиция бѣха по-послѣдователни на себе си: — у хистеричната или лудия виждаха замѣстване на божествената душа съ нечисти духове, и съобразно съ това редактираха присждста си за тѣхното изгонване...

Ще се спремъ малко по-подробно върху единъ случай, дѣто видоизмѣненията на психическото „азъ“ иматъ крайно любопитенъ характеръ. Въ едно и сжщо лице се виждатъ най-малко *шесть* различни и независими едно отъ друго психически „азъ.“ Характерното е, че всѣко отъ тѣзи „азъ“ е свързано съ опрѣдѣлено физическо нарушение, или по-добрѣ, съ дадено нервно разстройство: парализия или нечувствителность. Характеръ, воля, паметь, познания сжщо сж свързани съ дадено състояние и сж различни въ различнитѣ „азъ.“ Случаятъ е единственъ, до колкото знаемъ, въ литературата, и е цитиранъ отъ мнозина учени, които послѣдователно сж имали щастието да го наблюдаватъ. Camuset, Ribot, du Saulle, P. Richet, Voisin, Bourru A. Burot, Myers и др. разправятъ, кой по-подробно, кой по-бѣгло за сжщия този чуденъ случай, главнитѣ фази на който ний ще изложимъ по най-общирнитѣ и подробни наблюдения, които сж правили надъ него Bourru et Burot и на който сж посвѣтили цѣла книга. За жалость, книгата имь, по своята специалность, не е достжпна твърдѣ за немедицинския свѣтъ.

Доброволецътъ въ марината Луи е даденъ подъ сждъ за кражба. Сждътъ намира за потрѣбно да се подложатъ на медицинско наблюдение неговитѣ умствени способности и го изпраща въ болницата. Лѣкаритѣ при първо изслѣдване констатиратъ тежъкъ случай отъ хистеро-епилепсия и го оставятъ на лѣчене. Сжщия день,

когато постжпва въ болницата, Луи пада въ хистерическа атака и се събужда съ парализия и пълна нечувствителность на цѣлата дѣсна половина на тѣлото, съ изключение на лицето. Bourru и Burot опитватъ магнита като лѣчебно срѣдство като го доближаватъ до дѣсната ржка. Слѣдъ нѣколко секунди дишането се нарушава и се усилва. Физиономията му се измѣнява, лицето му изразява тревога, не отговаря на задаванитѣ му въпроси. По лицето и парализиранитѣ крайници се забѣлѣзватъ движения. Слѣдъ нѣколко минути дишането става дълбоко, физиономията е спокойна и най-сетнѣ едно дълбоко, като въздишка, издишане завършва картината. И какво? Парализията и нечувствителностьта прѣминаватъ отъ дѣсната страна въ лѣвата. Дѣсната страна е свободна въ движенията и чувствителностьта. Не стига това. Вкусоветѣ, характера, говора, физиономията, паметьта — всичко е ново. „Въ нѣколко минути прѣобрѣжието е пълно. Туй вече не е сжщото лице... Паметьта е видоизмѣнена. Луи не познава ни мѣстото, дѣто се намира, ни лицата, които го обикалятъ и съ които прѣди нѣколко минути размѣняваше мислитѣ си. Таквозъ неочаквано и радикално промѣнение не можеше да не ни зачуди и да не ни накара да се замислимъ...“

Когато Луи попада между ржцѣтѣ на тѣзи автори, той помни горѣ-долу живота си отъ послѣднитѣ 5—6 години, но пó-рано нищо не знае. Чете, макаръ и злѣ, и не знае дѣ се е училъ на книга. Bourru и Burot чрѣзъ магнита, електричеството, металоскопията*) и хипнотизма постепенно сполучватъ да възстановятъ цѣлия му животъ съ много малко изключения.

Луи е роденъ въ Парижъ прѣзъ 1863 год. отъ хистерична майка и непознатъ баща. Скоро майка му напуска Парижъ и отива да живѣе въ село А., дѣто Луи прѣкарва съ нея една часть отъ дѣтинството си. Майка му се отнася много злѣ съ него и той не получава никакво възпитание. На 8-та си годишна възрасть извършва кражба, за което го осждатъ да живѣе до 18 години въ единъ поправителенъ домъ при В.

Въ В. го учатъ въ селското училище, а въ свободното му врѣме го каратъ да работи въ лозето. Луи е доста интелегентенъ, сравнително леко напрѣдва въ учението си и е доста приléженъ въ работата си. Единъ день, кога работилъ въ лозето, една змия се увива около ржката му, безъ да го охапе (той е 14 годишенъ).

*) Металоскопия се нарича чувствителностьта, която иматъ нѣкои хистерични къмъ единъ или нѣколко метали. У всички почти хистерични се намѣрватъ извѣстни мѣста по тѣлото, дѣто болката и осѣзанието не се възприематъ и които често не подозиратъ дори самитѣ болни. Това сж старитѣ loco diabolico, констатирането на които бѣше достатъчно за инквизиционнитѣ сждилища да установатъ, че жертвата е била на дяволско сборище и да я осждатъ на костерь... Ако върху таквозъ нечувствително мѣсто се държи нѣколко минути нѣкоя метализческа плоча (злато, сребро, олово, мѣдь, калай), то чувствителностьта се връща за нѣколко часа. Всѣка болна е чувствителна винаги само къмъ извѣстенъ (или 2—3) металъ; другитѣ не ѝ оказватъ никакво влияние. Споредъ това, наричатъ болнитѣ ауроскопични (чувств къмъ златото), купроскопични (мѣдь) и т. н или полиметалоскопични (къмъ нѣколко метали).

Отъ страхъ, той пада въ хистерически припадъци и когато се събужда двата му крака сѫ абсолютно парализирани. Характерътъ му е сѫщия, както и по-рано.

Въ тази парализия той прѣкарва три години и отъ тамъ прѣминава въ болницата при С. Понеже не може да ходи, научватъ го да шие, което усвоява за нѣколко мѣсеци. Той помни цѣлия си животъ. Чете и пише. Той е доста разуменъ, прилеженъ, грижливъ, съ мекъ характеръ. Единъ день има силни хистерическо-епилептични припадъци. Когато се събужда — той вече нѣма никаква парализия на краката. Мисли, че е въ В., прѣди епизода съ змията, и тозъ часъ иска да иде на лозето. Всичко прѣживѣно и научено слѣдъ този епизодъ е абсолютна tabula rasa. Не познава нищо и никого наоколо си. Помни, че „вчера“ (т. е. въ сѫщность прѣди повече отъ три години) видѣлъ на лозето змия. Наоколо му мислятъ, че се преструва, но най-грижливи наблюдения въ течение на цѣлъ мѣсецъ ги убѣждаватъ, че Луи наистина е другъ. Характерътъ му е сприхавъ, лакомъ, неучтивъ, грубъ, краде виното на другаритѣ си, когато прѣди по-рано той досущъ не обичалъ да пие. Чете и пише слабо, като дѣте, което се учи. Не знае никакъ да шие. Даватъ му да урежда градината. Единъ день открадва 60 лева отъ единъ боленъ и се запѫтва за Парижъ. На станцията го хващатъ; той се бие, хапе пазачитѣ, които едва го връщатъ пакъ въ С. Тамъ той прави пакости. Лѣвата рѫка и лѣвия кракъ, както и лѣвата половина на лицето сѫ въ силна контракция и не може да си служи съ тѣхъ. Слѣдъ една година той оздравява и го пускатъ на свобода въ 1881 год.

Прѣзъ 2—3 години той се скита тукъ-тамѣ, постѫпва въ 2—3 различни болници за различни парализии или контракции. Този периодъ не е досущъ изясненъ, но авторитѣ сполучватъ да отдѣлятъ една-двѣ тази отъ него.

Най-сетнѣ той пристига въ Парижъ и постѫпва въ болницата D. прѣзъ 1884 год. Тука въ продължение на три мѣсеци има страшни припадъци, които нѣколко пѫти го доближаватъ до смъртьта. Лѣкаритѣ забѣлѣзватъ нѣколко вида парализии и свързани съ тѣхъ разстройства и видоизмѣнения на паметьта, характера и умственитѣ способности. Единъ день, когато нѣма никакви парализии, открадва нѣщо и избѣгва отъ болницата.

Слѣдъ нѣколко мѣсечно скитане изъ Парижъ, той се рѣшава да се запише доброволецъ въ марината и отива въ единъ крайморски градъ. Постѫпва въ казармата въ Е. Тамъ той има лошъ характеръ, сръдливъ, не честенъ. Даватъ го подъ сѫдъ за кражба и слѣдъ това постѫпва въ болницата F. подъ грижитѣ на горнитѣ автори.

Видѣхме, че щомъ постѫпва въ болницата, той има припадъкъ, отъ който се свѣстава съ контракупи, парализия и пълна нечувствителность въ цѣлата дѣсна страна. Нечувствителностьта се простира въ всичкитѣ си видове: собствено осѣзание, болка, температурно усѣщания, електрически свивания. Дѣсната страна е чувствителна са-

мо къмъ златото и отчасти къмъ живака. Една златна монета, допрѣна или дори само приближена до дѣсната ржка, причинява силни непоносими болки. Специалнитѣ сѣтива отъ дѣсната страна (вкусъ, обоняние, зрѣние, слухъ) абсолютно липсватъ. Малко изключение прави само дѣсното око, което различава червената свѣтлина, но нищо друго. Чете доста добрѣ, но ама лошо произношение. Помни живота си само отъ момента, когато избѣгва отъ С. на сетнѣ, но нищо пò-рано. Не знае да шие. Никога не е билъ парализиранъ въ двата крака. Дѣтинството си, живѣнието въ В., епизода съ змия, парализията на краката, шивачеството си, прѣкарването си въ С. до крадането и бѣгането абсолютно не знае. Промежутъка отъ това бѣгане до влизането си въ болницата D. (близо 3 год.) сжщо непомни. Но отъ D. насетнѣ всичко знае. Незнае дѣ се е училъ на училище. Лозя никога не е работилъ, винаги е уреждалъ градина. Той е подвиженъ, доста тихъ, лесно раздразнителенъ, грубъ, на всички говори на *ти*, ужасенъ бъбрица, безсраменъ, цѣлъ день пуши, постоянно проси тютюнъ и пари отъ околнитѣ.

Пò-горѣ видѣхме, че, когато е въ това състояние, авторитѣ чрѣзъ магнитъ видоизмѣняватъ цѣлата личность на Луи. Нечувствителна и парализирана става сега лѣвата страна на тѣлото. И заедно съ това, като по магически жезълъ, всичко въ него се промѣнява. Луи е тихъ, почти срамежливъ, учтивъ, никому не говори на *ти*, не пуши много, никого не задиря, нищо не проси, почтителенъ, дисциплиниранъ. Чете и произнася много ясно. Нищо и никого наоколо не познава. Той е въ парижската болница D. при проф. Voisin, когото „вчера“ „видѣлъ“, визитата на когото сега чака. Днесъ е 2 януари 1884 г. (въ сжщность мартъ 1885 г.). Той помни малко една часть отъ живота си въ болницата D., но нищо друго, ни прѣди, ни слѣ.

Златнитѣ и живачнитѣ соли произвеждатъ едно трето състояние. Характерътъ и вкусоветѣ му сж почти сжщитѣ, каквито при второто състояние. Лѣвата ржка и лѣвия кракъ сж сжщо парализирани и нечувствителни, но лѣвата страна на лицето не е покътната. Сега той е въ Масонъ (единъ отъ епизодитѣ на епохата между С. и D., т. е. отъ 1881 до 1884). Дѣ е билъ пò-рано — не знае. Не помни нищо отъ дѣтинството си, нито оживѣнието си въ В. и С. Паметьта му е много ограничена. Даватъ му млѣко, което до сега много обича; той го отклонява и иска чашка „масонско вино“. Франция сега води война въ Тунисъ (тази война е свършена прѣди нѣколко години).

Когато магнита се доближи до вратътъ, а не до дѣсната ржка, получава се ново, четвърто състояние. Двата крака сж парализирани; цѣлата долна часть на тѣлото е нечувствителна, а горнята е досущъ здрава и чувствителна. Той е 17 годишенъ (въ сжщность 22). Едвамъ срича при четенето, и неумѣе да смѣта. Той е въ С. и „вчера“ още е билъ въ шивачницата. Наоколо нищо не познава. Дѣтинството, живота си въ В., случката съ змията помни до извѣстна степень. Нищо друго слѣдъ този периодъ абсолютно не знае.

Bourru и Burot въ стремлението си да го освободятъ отъ всѣкаква парализия, веднажъ го подлагатъ на електрическа баня. Луи сѣда на стъкленото столче, турга си ржцѣтѣ върху цилиндритѣ на елекр. машина. Когато статическото елекричество започва да дѣйствува, той е неподвиженъ, дишането почти се прѣкратява, очитѣ се затварятъ и най-сетнѣ една дълбока въздишка извѣстява промѣната. Луи е досущъ здравъ—никаква парализия, никаква нечувствителность, никаква контракция! Той е 14 годишенъ и се намира въ В., дѣто е затворенъ за кражба. Днесъ е 23 мартъ 1877 г. (1885 г.), т. е. деньтъ, когато вижда змията. Никога не е билъ боленъ. Не помни абсолютно нищо слѣдъ случката съ змията. Чете доста лесно, и еднакво съ двѣтѣ очи. Срамежливъ, като дѣте, говорътъ му, интонацията му, държанието му сж сжщо дѣтински. Помни всичко до тази дата. Занимава се съ лозето. Забѣлѣзватъ му, че мустацитѣ му не показватъ да е на 14 години. „Нека растатъ — отговаря съ усмивка той, — мустацитѣ вдъхватъ уважение.“ Казватъ му, че е много голѣмъ за своята възрасть „Който копае лозя, тѣлото му се развива,“ отговаря той. Луи е приятно дѣте, възпитанъ, честенъ, уменъ, срамежливъ, симпатиченъ. Но паметьта му и познанията му се ограничаватъ до единъ периодъ, който се е развилъ прѣди осемь години. При всичко, че той нѣма никакви физически разстройства въ това си състояние, лѣкаритѣ, разбира се, не могатъ да го оставатъ въ него и по този начинъ да го лишатъ отъ осемгодишенъ животъ. И тѣ опитватъ други срѣдства.

Мекото желѣзо, допрѣно до дѣсната кълка сжщо освобождава болния отъ всички физически разстройства. Но Луи вече не е онова срамежливо момче, каквото бѣше прѣди една минута. Той е тихъ, говорътъ му не е дѣтски, чете добрѣ, пише удовлетворително. Учтивъ, не обича да пуши, не е обидчивъ и грубъ. Той е роденъ на 6 мартъ 1885 г. (въ сжщность май с. г.), т. е. не е още постжпилъ въ болницата,“ а е войникъ. Паметьта му е приблизително пълна, съ изключение на случката съ змията и тритѣ години съ парализирани крака, които послѣдватъ тази случка.

Освѣнъ тѣзи главни шесть състояния, авторитѣ, чрѣзъ различни агенти, сж сполучили да прѣдизвикатъ още нѣколко смѣсени и не толкозъ характеристични, които, обаче сж имъ послужили да могатъ да прочетатъ почти цѣлата жизнена книга на нещастния Луи.

И забѣлѣжително е пълното и математически точното съотношение между раздразнителния физически агентъ и полученото физическо и психическо състояние. Магнитътъ, металътъ (злато, живакъ, меко желѣзо, тенекия), електричеството, употрѣбени при извѣстно състояние на Луи и на извѣстна точка винаги докарватъ дадено психофизиологическо измѣнение, свързано съ опрѣдѣлени нарушения на движението и чувствителностьта. Заедно съ тѣзи измѣнения неотстжпно се появяватъ постоянни видоизмѣнения на съзнанието, „толкозъ постоянни, — бѣлѣжатъ авторитѣ, — щото достатъчно е на ектпериментатора да докара това или онова видоизмѣнение на чувствителностьта и движението, чрѣзъ опрѣдѣлено прилагане на маг-

нита, метала или електричеството, за да получи исканото състояние на съзнанието. И това състояние на съзнанието е пълно за епохата, която обхваща: паметь на врѣмето, на нѣщата, на лицата, на добититѣ познания (четене, писане), на автоматическитѣ добити движения (шиене); чувствата съ тѣхното изразяване чрѣзъ говоръ, жестъ, физиономия. Съотношението между едното и другото е съвършено." Но различнитѣ състояния сж независими едно отъ друго. Цѣлиятъ животъ ни въ едно отъ тѣхъ не е пъленъ. А авторитѣ полека лека, съ стотини опити сполучватъ да съберать почти всички пръснати листове отъ жизнената книга на Луи. Слѣдъ това тѣ правятъ една строга анкета, питатъ на всѣкадѣ, дѣто той въ дадено състояние мисли да се намира. И отговоритѣ отъ всѣкадѣ математически точно подтвърдяватъ това или онова физическо разстроиство и този или оня психически комплексъ, които съотвѣтствуватъ на даденъ периодъ отъ живота на Луи!...

Авторитѣ не се задоволяватъ съ този родъ анкета. Състоянията, които тъй опрѣдѣлено получаватъ чрѣзъ физическитѣ агенти, тѣ ги провѣряватъ съ хипнотизмъ. Хипотизиратъ го и му внушаватъ, напримѣръ: „Ти ще се събудишъ въ еди коя година, въ болницата С., прѣди своето бѣгство отъ тамъ!" И Луи се събужда съ парализиране крака, знае да шие и т. н. Психическия и физическия Луи е оня отъ онази епоха.

Заключението е ясно: — Луи има много „души," независими една отъ друга и всѣка отъ тѣхъ е свързана съ това или онова опрѣдѣлено физиологическо разстройство (парализия, контракция, нечувствителность).

Ний се повръщаме пакъ къмъ психическото „азъ". Тенденцията на днешната експериментална психология, слѣдъ Рише, Рибо и Бонисъ въ Франция, слѣдъ Gurnay и Myers въ Англия, слѣдъ Puel и Möbius въ нѣмско, се свежда къмъ отнемане независимостьта и единството на психическото „азъ". Послѣдното сега се разглежда съставено главно отъ три елемента: 1) Воля, 2) Паметь и 3) Характеръ.

Волята нито е свободна, нито е независима отъ външния свѣтъ, нито пъкъ е непромѣнлива. Аналитѣ на хипнотизма просто сж изпълнени съ примѣри отъ внушения, които не оставятъ никакво съмнѣние върху обстоятелството, че хипнотизаторътъ си играе и промѣнява волята на хипнотизирания по хиляди начини. Примѣритѣ, които по-горѣ разказахме за замѣстването на психическото „азъ" съ друго, показватъ това.

Паметьта сжщо не е постоянна и непромѣнлива. Освѣнъ нейната еволюция, която всѣки отъ насъ наблюдава въ нормално състояние, горнитѣ примѣри показватъ, колко тя е непостоянна и промѣнлива. Хипнотизмътъ показва, че паметьта може да се унищожи изцѣло или само въ извѣстно отношение.

Мнозина мислятъ, че *характерътъ* на човѣка е най-постоянната черта на психическото „азъ", че той е вроденъ. Това е едно отъ онѣзи заблуждения, които доброто старо врѣме ни е завѣщало Нѣколкото примѣри, които дадохме върху раздвояването на психиче-

ското „азъ“, както и случая съ Луи, показватъ, че и характерътъ е сѫщо тъй промѣнливъ, както и всички други елементи на психическото „азъ“.

Другитѣ психически способности сѫ по-вече или по-малко свързани съ горнитѣ три елементи на психическото „азъ“. Така, разсѫдъкътъ и интелектътъ сѫ една страница отъ паметьта; желанията и дѣйствията сѫ отражение на волята; афекциитѣ, инстинктитѣ, въображението сѫ свързани съ характера и отчасти съ паметьта и волята. Разбира се, таквазъ класификация е до извѣстна степень искуствена.

Туй, което се нарича *съзнание* и което официялнитѣ психолози искатъ да поставятъ надъ всички психически способности, въ крайна смѣтка се свежда къмъ паметьта. Съзнанието въ даденъ моментъ способно ли е да обхване цѣлия мой психически животъ? Никога! То е сѫщо таквазъ еволюция въ врѣмето, каквато е и паметьта. Всичко тече!

Туй, което наричатъ „душа“ нѣма онѣзи атрибути, които му придаватъ спиритуалиститѣ психолози. Защото „душата“ се разпада на нѣколко съставни, почти независими една отъ други, части. Тя е промѣнлива и унищожима, както и съставнитѣ тѣзи части. Отъ гледището на обстракцията и за удобство въ говора може да се употрѣбява *думата* „душа“ или психическо „азъ“ като единство, както се употрѣбява физиологическо „азъ“ за да се обозначи цѣлъ комплексъ отъ отдѣлни функции и еволюции. Реалното сѫществуване на „душата“ е толкозъ абсурдно и безполезно, колкото и на „жизненната сила“, която до скоро царуваше въ биологията.

Приятно е на човѣка, когато може да вземе за свой аргументъ разсѫжденията на противника си. Ний ще завършимъ очерка си съ таквозъ чувство на приятность.

Единъ съврѣмененъ английски философъ, Myers, прѣдприе да изслѣдва ролята, която можа да играе хипнотизмътъ въ изучването на психиката. Авторътъ захваща това изслѣдване съ пълна искренность и, което е още по-рѣдко, съ нескрито съжаление като вижда, че този методъ се обръща противъ спиритуалистическитѣ философски възгледи, които се ползуватъ съ неговитѣ лични симпатии. Читательтъ съ внимание ще прочете долнята малко длъжка цитата отъ единъ нематериялистъ.

„Този методъ (изслѣдване психиката чрѣзъ хипнотизма) е методътъ на експерименталната психология, т. е. той напада великитѣ загадки на живота не чрѣзъ самонаблюдателния анализъ (introspectio), а чрѣзъ търпеливо и строго изучване на тѣзи явления на живота, които иматъ едноврѣменно физически и психологически изгледъ. Анализътъ на нормалнитѣ, особно на суперанормалнитѣ състояния на съзнанието, като сънътъ, естествения сомнабулизъмъ и на подобнитѣ състояния, докарани изкуствено, като наркотизма, алкохолизма и хипнотическия сомнабулизъмъ, дава възможность да се правятъ истински психологически вивисекции и да се проникне до най-интимнитѣ тайни на интелекта. Слѣдъ като изучи тъй анализирания механизъмъ и

слѣдъ като изолира този или оня елементъ на този механизъмъ, като усилва неговата дѣятелность (както хистологътъ дѣйствува върху даденъ микроскопически препаратъ съ тоя или оня химически реактивъ, който дѣйствува изключително върху дадени елементи на тъканьта), психологътъ ще бѫде въ състояние да схване игритѣ на нормалната психологическа функция.

„Философията вѣрва въ вѣчната идентичность на психическото „азъ“. Идентичностьта на индивида е абсолютна. Личностьта е една недѣлима монада. Идентичностьта на личностьта не допуска никаква двойнственость; тя е основата на всички права, на всички длъжности, на всички отговорности; понятието, което имаме върху нея е точно и опрѣдѣлено. Ето какво казва философията, каквато бѣ формулирана прѣди единъ вѣкъ още отъ Ридъ (Reid).

„Но вмѣсто да се разглеждаше като нѣщо завършено и недѣлимо, позволено е, като фабриканта, който знае отъ колко части се състои даденъ манифактуренъ прѣдметъ, да разглобимъ съставнитѣ елементи на нашето привидно психическо единство.

„Ние тръгваме отъ независимата жива клѣтка, надарена съ рефлекторна раздразнителность (Амеба). Сетнѣ ние прѣдполагаме много такивизъ клѣтки сгрупирани на едно и които достигатъ това, що се нарича „колониялно съзнание“, т. е. онова състояние, дѣто група отъ елементарни организми образуватъ, само отъ двигателно гледище, единъ индивидъ, макаръ че всѣки полипъ запазва своята автономия, колкото се отнася до необщата дѣятелность на колинията (Хидромедузи). Послѣ ние достигаме до положение, което не е лишено още отъ грѣшки, защото главата може да изяде опашката, ако се изпрѣчи на пѫтя ѝ (нѣкои актинии и червеи) Да се качимъ още погорѣ. Сложниятъ организъмъ образува най-сетнѣ едно единство, но това единство слѣдва отъ една съвършена координация, а не отъ едно моментално творчество; това е просто единство отъ съставни части — нищо повече. Клѣткитѣ на тѣлото ми сѫ мои въ този смисълъ, че за тѣхното благосъстояние и сигурность, тѣ сѫ се съгласили да изпълняватъ заповѣдитѣ на моя мозъкъ. Но тѣзи слуги пакъ си иматъ свой независимъ животъ: тѣ могатъ, напримѣръ, да растятъ прѣкомѣрно (въ нѣкои болести), безъ азъ да мога да ги спра. Ще каже нѣкой: „Но моето съзнание ми свидѣтелствува, че „азъ съмъ едно просто единство и една независима сѫщность“. Това значи просто, че сега има у мене една постояна комплексия отъ дѣятелности (synergia); че нѣколко различни центрове дѣйствуватъ въ съгласие; че азъ съмъ управляванъ, ако искате, отъ едно нормално болшинство. Но нанесете по главата ми единъ хубавичакъ ударъ, който накарва да млъкнатъ два-три отъ тѣзи нервни центрове и вий ще видите, че всичко останало се пръска въ „парламентарни фракции“ и на сцената изпъква лудостьта и безумието. „Паметьта ми доказва, че азъ тази година съмъ сѫщия човѣкъ, както и лани“ — забѣлѣзвате вий. Досущъ не! Тя показва просто, че кръвообращението ми се е извършвало редовно, че храненето е възпроизвело точно впечатленията, прѣдадени отъ миналото върху

нервнитѣ елементи. Моя организъмъ е истинската основа на моето „азъ". Азъ винаги съмъ една колония отъ клѣтки. Несъзнателното и непознаваемото, отъ дѣто мислитѣ и чувствата ми водятъ своето единство, е подъ, а не надъ моето съзнание. Туй единство произлиза отъ моята протоплазматическа структура, а не отъ незнамъ какъвъ трансценденталенъ принципъ.

„Впрочемъ, наистина ли идентичностьта на това „азъ" остава съвършена? Нѣма съмнѣние, че моитѣ вкусове, моя характеръ сж *почти* постояни; специалнитѣ способности за удоволствието, за тжгата, за дѣйствието, за перцепцията, които ме индивидуализиратъ, не се измѣняватъ неочаквано и туку тъй; но тѣ растятъ заедно съ мене. Отъ много гледища—завършва нематериалистътъ Myers—и въ много отношения човѣкъ не може да каже, че психическото му „азъ" на шестдѣсеть години е сжщото онова, което бѣше на шесть, на десеть, на двадесеть и петь годишна възрасть..."

Материалистътъ не казва ни повече, ни по-малко.

Доказва ли материалистътъ, че душата не сжществува? Той я отрича. И работата на тозъ, който допуска нейното сжществуване, е да *докаже* своята теза.

Стр. Дочковъ.

Неутралностьта на синдикатитѣ.

Отъ К. Кауцки.

I.

Въпросътъ е толкова наврѣмененъ и даде вече поводъ за изказването на цѣлъ редъ мнѣния, така, че трѣбва да се очаква, че статията на Щрйобела ще прѣдизвика единъ по-голѣмъ споръ.

Тѣзи редове нѣматъ за цѣль да започнатъ спора; тъй като по сжщностьта на въпроса, ний стоимъ на сжщата гледна точка, на която стои и Щрйобелъ, което вече доказва статията ни „Партия и синдикатъ"*). Тукъ ще направимъ нѣколко допълнителни бѣлѣжки къмъ статията на Щрйобела, които, струва ни се, не ще бжде излишно да се взематъ подъ внимание при спора.

При въпроса за обоснованието на едно искание, търсенето психологическитѣ му корени винаги спомага за неговото разяснение. По този начинъ често ще се види, че това, което първоначално ни се показваше като едно всеобщо, принципиално, въ сжщностьта на нѣщата лежаще, искание, фактически отговаря само на едно особено историческо положение, и е осждено да изчезне заедно съ него.

Растящето стремление днесъ въ Германия, въ полза на неутрализирането на синдикатитѣ, може да се обясни съ сжщитѣ фактори, които осждиха традюнйонитѣ въ Англия на врѣмена политическа индеферентность. И никакво съмнѣние сжщо не може да има върху това, че съ усилването на синдикатитѣ, въ тѣхъ се поражда тенденцията да се поставятъ професионалнитѣ интереси по-високо отъ класовитѣ, да се отдѣли професионалното движение отъ класовото, да се разпо-

---

*) Тази статия е помѣстена въ IV кн. на „Ново Врѣме" т. г.

кжса това послѣдното и най-подиръ да се парализира. Сжщо, несъмнѣно е, че периодитѣ на индустриялния подемъ сж по благоприятни за професионалното движение отъ колкото за класовото. Това най-ясно се вижда въ Англия. Въ 1837 год. съ започването на кризата, започва се чартиското движение и се развива съ растяща сила до 1842 год. Слѣдъ това идватъ години на индустрияленъ напрѣдъкъ и чартизмътъ тръгна назадъ, числото на абонатитѣ на органа имъ „Northern Star" се намали отъ 50,000 на една десета отъ тази цифра. Кризисътъ отъ 1847 съживи наново чартисткото движение, на което паданието на революционното движение отъ 1848 и слѣдвавшата слѣдъ това ера на свободната търговия, съ своя баснословенъ индустрияленъ подемъ, нанесоха смъртния ударъ. Наопъки, врѣмето за напрѣдъка на чартизма бѣ периода на постоянния назадъкъ на синдикатитѣ, които отъ 1850 год. насамъ започнаха пакъ да се развиватъ силно. „Епохата отъ 1825 до 1848 е забѣлѣжителна по постоянството и силата на индустриялния застой. Отъ 1850 г. нататъкъ, напротивъ, за много години (до 1874 К. К.) развитието на индустрията бѣ по-силно и по-постоянно отъ колкото въ всѣкой прѣдидущъ периодъ". (С. и Б. Вебъ. „История на традюнйонизма", нѣмско издание стр. 142). По това врѣме се основаха модернитѣ „неутрални" синдикати. Слѣдъ това идва дългия застой слѣдъ 1874 год. и съ него наново се развива въ Англия едно социалдемократическо движение, въ сжщото врѣме когато синдикатитѣ бѣха осждени на застой. 28 синдиката, за които съпрузитѣ Вебъ можеха да иматъ отъ 1870 год. достовѣрни цифри, увеличиха числото на членоветѣ си отъ 1870 до 1875 г. отъ 142,530 на 266,321, отъ тогава до 1885 само на 267,907. Въ 1880 г. тѣ бѣха само 227,924. Тъкмо тогава се породи и новата английска социалдемокрация и нейното влияние порастна бърже. Когато къмъ края на осемдесеттѣхъ години се започна една нова епоха на индустрияленъ подемъ и заедно съ това единъ новъ подемъ на синдикалното движение, „новия юнйонизмъ" се намираше още отъ началото си подъ влиянието на социализма. Но скоро, това влияние започва да се оспорва отъ стария синдикаленъ духъ, който започва да се вмъква и въ новитѣ синдикати.

Това противорѣчие между социалистическото и синдикалното движение се дължи на слѣдующитѣ факти.

Колкото бърже и да растатъ синдикатитѣ, никога тѣ не могатъ да обематъ цѣлото работничество. „Синдикалното движение, въ сжщность, винаги ще се ограничи или ще намѣри своята най-главна опора въ ония слоеве, които нѣкои се мжчатъ да прѣдставятъ като аристокрация на работническата класа", казва Бернщайнъ въ послѣсловието къмъ нѣмското издание на „Историята на традюнйонизма" отъ Вебъ стр. 448. Ний се напълно съгласяваме съ тази мисъль, както и съ другата, която се намира на сжщото мѣсто, че „е утопично да се надѣваме на една еманципация, па даже и на едно сжществено подобрение на *цѣлото работничество* само съ срѣдствата на синдиката".

Въ 1892 год. съпрузитѣ Вебъ изброяваха синдикиранитѣ работници на Великобритания и Ирландия на 1$^1/_2$ милиона, при едно

работно население до 17 милиона, отъ които най-малко 10 милиона сж наемни работници. Значи, даже въ прочутата страна на традюнионизма, грамадното мнозинство ота наемнитѣ работници не е още синдикирано. Но, ако синдикалното движение принася на работническитѣ слоеве, пригодни за синдикиране, неоспорими ползи и, напротивъ, нищо не прави за повдигането масата на работничеството, то отъ това слѣдва, че различието въ социалното положение между организиранитѣ и неорганизиранитѣ работнически слоеве расте, че синдикатитѣ издигватъ единъ редъ отъ работнически кржгове по-високо отъ цѣлата класа. Ако прибавимъ къмъ това и наклоностьта на буржуазията да съдѣйствува на тѣзи привилигировани работнически кржгове, тогава ще ни стане много ясно, защо тѣ турватъ своитѣ професионални интереси по-високо отъ интереситѣ на цѣлата класа, по-горѣ отъ която имъ се струва че стои тѣхната професия; защо тѣ се отнасятъ даже враждебно къмъ едно класово движение на пролетарията, щомъ отъ буржуазна страна имъ се даде да разбератъ, че това класово движение може само да поврѣди и компрометира тѣхното професионално, че това класово движение може да ги лиши отъ буржуазнитѣ симпатии. Отъ друга страна пъкъ, по-интелигентната часть на буржуазията ще бжде толкова повече наклона къмъ концесии спрямо работническата аристокрация, колкото повече тази послѣдната едностранчиво пази само своитѣ професионални интереси и колкото по-ясно изпъква невъзможностьта да се прѣпятствува на повдигането на работническата класа чрѣзъ прѣслѣдването на нейнитѣ организации. Ако пролетариятътъ не може да се сломи съ сила, остава още да се употрѣби спрямо него политиката на devide et impera (раздѣляй и владѣй); мжчатъ се да разцѣпятъ работническата класа, за да може да се господствува надъ нея и това, при извѣстни исторически условия, става най-лесно, като се облагодѣтелствуватъ професионалнитѣ организации на работническата аристокрация.

Всичко това е отдавна извѣстно и трѣбва тукъ само накратко да се спомѣне. Може да се приеме обяснението на днешнитѣ стремежи къмъ неутрализирането на синдикатитѣ въ Германия съ сжщитѣ причини, които въ Англия дадоха на стария традюнионизмъ своя характеристиченъ печатъ.

Факторитѣ, които дѣйствуватъ въ това направление сж много явни. Ний прѣкарваме единъ дългъ периодъ на индустрияленъ подемъ;*) синдикатитѣ въ Германия сж се много силно развили и въ буржуазнитѣ кржгове сжщо не липсватъ хора, които вѣрватъ, че стига само да се прѣнесе въ Германия английския шаблонъ, за да се приготви и тукъ на пролетарското класово движение, на социалната демокрация, участьта на английски чартизмъ или поне да се ослаби тя и да се прѣобърне въ една реформаторска партия отъ рода на английския радикализмъ. Въ любовнитѣ увѣрения на тѣзи буржуазни реформисти отъ Ферлепчъ до Зомбарта, въ дѣйствителность, не липсватъ при това не малко научни усилия, да се обяви теорията на

*) Писано въ 1900 год. Прѣводачътъ.

класовата борба, марксизма, отново за умрѣла, по-умрѣла и най-умрѣла. Но макаръ тѣзи фактори да сж въ дѣйствие и естествено не оставатъ съвсѣмъ безъ значение, все пакъ, вѣрваме ний, че тѣ оказватъ твърдѣ малко влияние върху сегашното движение въ полза на неутрализирането на синдикатитѣ. Освѣнъ печатарския съюзъ и може би показания отъ Щрйобела стъкларски синдикатъ на да-ли ще има другъ нѣмски синдикатъ, за който да може да се каже, че проявлява нуждата отъ аристократическо изолирване. Ний още по-малко вѣрваме и въ това, че въ сегашното нѣмско синдикално движение лежи нѣкакъ си безсъзнателно зародиша на едно реакционо развитие въ смисълъ на английското. Историята не се повтаря и условията, които дадоха на английскитѣ традюниони отъ 1850 до 1874 г. тѣхния особенъ характеръ, нѣма вече да се върнатъ.

Въ самата Англия вече виждаме факта, че синдикатитѣ започватъ да се съмняватъ въ прѣимуществата на неутралитета. Най-очебиющето доказателство за това ни дава конгреса на „Creat Labour Conference“ въ Лондонъ (27 февруари 1900), който трѣбваше да положи началото на една обща дѣйность на традюнионитѣ съ социалната демокрация. Прѣдставени бѣха въ този конгресъ Независимата работническа партия съ 13000, социалъ демократическата федерация съ 9000, фабиянцитѣ съ 861 и 68 традюниони съ 544000 членове. Тъзи послѣдна цифра доказва ясно, до колко силно се усѣща вече нуждата отъ напущанието на „неутралностьта“ въ английскитѣ синдикати.

Както въ Англия, така сжщо и въ Франция по настоящемъ се стремятъ не къмъ едно неутрализирание, а къмъ една все по тѣсна взаимна връзка между синдикатитѣ и социалистическитѣ организации. И най-подиръ въ цѣлъ редъ страни, като Белгия, Австрия, Дания, гдѣто отъ дълго врѣме синдикалното движение и социалната демокрация се намиратъ въ най-тѣсна връзка, ние не виждаме нито най-малка нужда да се разслаби тя.

Причинитѣ на това, ний ще дадемъ въ края на тъзи статия, тукъ е достатъчно само да покажемъ явлението.

Значи, стремлението за неутрализиранието въ нѣмския синдикаленъ свѣтъ не е едно частично явление на една обща тенденция за развитието на модерното синдикално движение, а едно *изключение* отъ сегашната всеобща тенденция на развитието. Биха могли да се помжчатъ да отдадатъ това изключение на особенитѣ политически отношения въ Германия, но противъ това ни говори факта, че сжщото стремление има въ Швейцария, политическото устройство на която е съвсѣмъ различно отъ това на Германия. Тъй че причината трѣбва да се крие въ едно явление, общо за Германия и Швейцария и чуждо за другитѣ споменати страни и не е мжчно да се намѣри то. Това е особената роль, която играятъ *католическитѣ* работници въ работническото движение на Германия и Швейцария. Това е най важната причина на днешнитѣ стремления за неутрализиранието на синдикатитѣ, а не реакционнитѣ тенденции, дѣйствуващи въ смисълъ на стария английски традюнионизмъ. Наистина, тѣзи тенденции сжществуватъ и у насъ, тѣ се мжчатъ да използуватъ неутралното течение за себе

си, но не сж тѣ, които даватъ характера на това учение, не сж тѣ, които дѣйствуватъ въ рѣшающъ смисълъ.

Католицизмътъ обича да показва на католическата религия, като най-здравия язъ, който е въ състояние да противостои на бурния социалистически приливъ. Това твърдѣние, взето изобщо, е съвсѣмъ неоснователно. Въ Франция, Белгия, Австрия, даже и въ Италия социалдемокрацията напрѣдва по-бързо отъ колкото въ протестантска Англия. При все това има извѣстна доза истина въ това твърдѣние. Католицизмътъ дѣйствително съставлява една прѣчка за социалистическа пропаганда, па въобще и за едно отдѣлно работническо движение тамъ, гдѣто той е религията на едно *малцинство* на населението, което, съ или безъ право, се счита потиснато отъ болшинството. Така *Ирландецътъ* е съвсѣмъ невъзприемчивъ къмъ социализма и вѣрующитѣ католически работници въ Швейцария и Германия вече не веднажъ сж прѣчили на социалистическото и синдикално движение.

Това се обяснява отчасти съ това, че въ споменатитѣ страни, католицитѣ въобще населяватъ економически назадъ стоящи области. При прѣброяването въ 1895 год. въ Германия имаше:

На 100 работящи отъ всѣки занаятъ въ

	протестанти	католици
Земледѣлието	56·72	43·01
Индустрията	64·54	34·57
Търговията	65·78	28·21

Значи, католицитѣ сж по-силно прѣдставени въ земледѣлческитѣ мѣстности отъ колкото въ индустриялнитѣ. Но това обяснение не е съвсѣмъ достатъчно. Цѣлъ редъ отъ католически мѣстности въ Германия сж високо развити и при все това много мжчно податливи за социалъ-демокрацията, като напр. Рейнската область. Тукъ това явление се обяснява само съ това, че католическата цървка се явява не като държавна, не като спомагателно срѣдство на господствующитѣ класи противъ потиснатитѣ, а повече като противостояща организация на тѣзи послѣднитѣ противъ потисничеството отгорѣ и съ това спечелва довѣрието на експлотиранитѣ маси и задоволява тѣхнитѣ опозиционни инстинкти.

Тъй демократичнитѣ въ 1848 год. работници и дребни собственици на католическа Западна Германия едва ли щѣха да бждатъ днесъ отдадени тъй на ултрамонтанството, ако въ 1866 год. католическа Австрия не бѣше се отдѣлила отъ нѣмския съюзъ и съ това основаната въ 1871 г. обединена Германия не бѣ станала една протестанска държава, чиято първа работа да е, благодарение Бисмарковата културна борба, доказванието на католицитѣ по най-бруталния начинъ, че тѣ сж едно меншество.

Отъ тогава католическитѣ работници въ Германия (както и въ Швейцария, гдѣто условията сж подобни) образуватъ единъ голѣмъ слой на пролетарията, който макаръ да не е съвсѣмъ неподатливъ къмъ модерното работническо движение, но все пакъ е по-мжчно податливъ, отколкото съотвѣтствующитѣ слоеве на населението въ протестанскитѣ области, Тѣхното спечелване, както и това на селскитѣ

работници — това сж двѣтѣ най-важни пропагандаторски задачи, които прѣдстоятъ за сега на нѣмската социална демокрация, много поважни отъ колкото спечелването населенията, което ний прѣспокойно можемъ да изоставимъ, до когато разрѣшимъ първитѣ двѣ задачи.

Споредъ прѣброяването въ 1895 г. отъ 12,816,552 нѣмски работници въ земледѣлието, индустрията и търговията, земледѣлчески наемни работници бѣха 5,627,794 (отъ които 2,419,590 католици) сетнѣ, 2,122,267 католически индустриялни работници, 375,302 католически работници въ търговията, значи земледѣлческитѣ и католическитѣ наемни работници съставляватъ повече отъ 8 милиона, при едно общо число, по-малко отъ 13 милиона.

Тѣзи 8 милиона сж маситѣ, които ний най-напрѣдъ трѣбва да спечелимъ, прѣди\да усѣтимъ за нужно да се заемемъ съ привличането на чистата селения. Една забѣлѣжка за избѣгване на недоразумѣнията: тѣзи 8 милиона не сж всички избиратели; въ тѣхъ влизатъ млади работници и жени.

Забѣлѣжително е сравнителното голѣмо число на женитѣ наемни работнички въ земледѣлието и малкото число на индустриялнитѣ работнички, между католическото работническо население.

Въ земледѣлието, индустрията и търговията съставляваха

		селски работници	индустр. раб.
отъ 100 католически работници	мжже	26·00	34·88
„ „ „ „	жени	55·16	17.17
отъ 100 протестански работници	мжже	21·75	36·03
„ „ „ „	жени	45·59	22·76

Числото на мжжкитѣ земледѣлчески училища възлиза на 3,239,646, на мжжкитѣ католически индустриялни работници 1,782,708, съотвѣствующитѣ работници въ търговията 237,988, всичко повече отъ 5 милиона, на едно общо число отъ 9 милиона работници въ тритѣхъ голѣми производствени клонове. Отъ тѣзи 9 милиона, най-малко 5 милиона сж на възрасть, при която нѣматъ избирателни права,—3,859,000 сж по-млади отъ 20 г., а по-възрастнитѣ отъ 20 до 30 години сж 3,861,000. Ако приложимъ това отношение къмъ католическитѣ и земледѣлчески работници, ще намѣримъ, че двата тия слоя даватъ повече отъ $2^1/_2$ милиона избиратели, а другитѣ наемни работници около 2 милиона.

За модерното работническо движение, както политическото, така и синдикалното, спечелването на тъзи маса съставлява една необходимость и то не само за да си усигуримъ по-нататъшния напрѣдъкъ и да станемъ прѣдставители на болшинството на населението, но и за да запазимъ спечеленитѣ вече позиции, защото маситѣ на католическитѣ индустриялни работници и на селскитѣ работници сж въ движение: тѣ напущатъ селото и малкитѣ градове и наводняватъ голѣмитѣ градове и индустриялни центрове, отъ истокъ къмъ западъ.

Между професионалнитѣ движения, за които спечелването на католическитѣ работници е особено важно, на първо мѣсто стои движението на рудничаритѣ.

До като изобщо, въ тритѣ голѣми професии, земледѣлие, индустрия и търговия, католическитѣ работници съставляватъ 37·5% отъ всичкитѣ работници, въ рудничарството съставляватъ 55%. При това тѣ надминаватъ срѣдния процентъ още само въ земледѣлието (43·2%) въ индустрията съ камъни и пръсть (39·4%).

Но ако социалната демокрация и синдикатитѣ иматъ сжщия интересъ да спечелятъ за себе си католическитѣ работници, все пакъ изглежда, като че ли въ това отношение интереситѣ имъ не вървятъ ржка за ржка.

Ултрамонтанството сполучи до голѣма степень да държи католическитѣ работници далечъ отъ социалната демокрация, но то не успѣ да скрие съвсѣмъ противорѣчието на интереситѣ между капитала и труда. Нуждата отъ организиране противъ могжществото на капитала започва вече да става очевидна и за привърженитѣ отъ католическата партия работници, тъй че тъзи послѣдната се намира въ опасность, да изгуби пролетарскитѣ си привърженици, ако не удовлетвори тѣхната нужда отъ организиране.

Между католическитѣ работници (много по-малко сжщо и между протестанскитѣ консервативни работнически слоеве), сж се развили цѣлъ редъ професионални организации, които макаръ и да стоятъ въ голѣма степень подъ влиянието на поповщината, все пакъ доказватъ, че по-лесно могатъ да се спечелятъ католическитѣ работници за синдикалното движение, отколкото за социалдемокрацията. Тогава какво ги задържа да влѣзатъ въ сжществующитѣ вече голѣми синдикати? Казватъ ни, че затова е виновенъ социалистическия характеръ на нашитѣ синдикати. Достатъчно било да се прѣмахне този характеръ, да ги направимъ неутрални и голѣмата прѣчка, която държи далечъ отъ насъ католическитѣ работници, ще падне, и тѣ ще бждатъ спечелени поне за едното модерно работническо движение и сетнѣ по-лесно ще могатъ да се спечелятъ и за другото. Неутралностьта на синдикатитѣ е, значи, необходимото прѣдварително условие за растежа на пролетарското движение въ Германия.

Този редъ на мисли е напълно логиченъ. И породенитѣ отъ него стремления за неутралитета на синдикатитѣ сж отъ единъ съвсѣмъ другъ, по-симпатиченъ характеръ, отколкото стремленията на работническата аристокрация споредъ английския образецъ. Би било несправедливо да сливаме двѣтѣ течения, макаръ че вънкашно и по аргументация си иматъ много нѣщо общо и макаръ че аристократическото работническо движение получава една по-голѣма сила отъ другото, католикофилско, ако можемъ така да го наречемъ. Но въ противовѣсъ на първото движение, второто не иска неутралностьта за да отдѣли отъ общото движение нѣколкото аристократически слоеве, а наопаки, за да въведе въ него останалитѣ назадъ слоеве. То не иска да цѣпи, а да съедини. И ако стремленията отъ първата категория сж отъ самото начало враждебни къмъ социалдемокрацията, т. е. къмъ общото движение на политически самостоятелния пролетариятъ, стремленията на вторитѣ сж доста търпими отъ социалдемократическо гледище.

Но съ това не се рѣшава отношението ни къмъ въпроса за неутралностьта, то само ни дава възможность да го разискваме безъ горчивини и острота.

(Слѣдва). Прѣвелъ: *А. Сабетаевъ.*

ЖЕРТВИ.

Новелета отъ **Ив. Кириловъ.**

Емнаха се сиви, бѣли гълъби и разпериха пъстри крила надъ село; закръстосваха лекокрили лѣстовички низъ улицитѣ и отъ балкана се изви черъ облакъ, па прѣстла ведри небеса. Като че душникъ на подземна пещь отулиха, та прилѣ топликъ изведнажъ и морнитѣ птици окумиха глави край лѣговища, сънливо вгледани въ зарьмѣлия дъждъ къмъ балкана.

— Я поотвори прозореца Димо, — проговори болната жена повдигайки натежала глава — Тъй се задуши!

Димо вдигна оборена глава; стана и мълчешкомъ изпълни молбата й.

— Ще вали... Ей, че къмъ Буйновци почналъ, — проговори Димо.

Мека, напоена съ полско благоухание въздушна вълна хлуйна прѣзъ отворения прозорецъ и погали смръкналото лице на болната.

....— Охъ-х-хъ! — Каква живинка. Да можахъ поизлѣзе... Ей тъй да зърна природата! — Ала спрѣ, задушавана отъ суха кашлица. И вмѣсто думи, сълзи заблѣщукаха въ хлътналитѣ й очи.

Димо изгледа жена си, но не отвърна. Нѣщо тежко засѣдна на гърди.

— Повдигни ме,.. сложи задъ гърба ми възглавница; да погледамъ. И тя отпустна жаденъ погледъ: прѣдъ прозореца се откри обширна ливада, нашарена съ избуели нивя, нацъфтѣла рапица; по нататъкъ китни гори, здрачени отъ дъждовенъ облакъ и сѣкашъ надъ спотаената земя невидима тъга, мѣта тъжно крило... Тя дълго впива изморени очи, па накъртено въздъхна: — Ехъ да може още веднъжъ да обиколя тия гори; въ ранини да посрѣщна слънце кога изгрѣва!.. а то!..

— Какви сж тия приказки отъ тебъ, — въздържано смъмра Димо; а гласътъ му се дави отъ засъхналия езикъ.

Тя го погледна съ горчива усмивка.

— Ехъ Димо, азъ разбирамъ... червия привършва вѣки... ти ще останешъ... Само... Тя заплака и захлупи глава.

— Боже мой!.. Тия сълзи! — възнегодува той и излѣзе.

Нейнитѣ думи паднаха на душа му, като горещи оловни капки; плачътъ й прониза ушитѣ му; нѣщо захуче въ главата му..,—

Кждѣ, кждѣ, — се питаше той. Да му е да се стрѣлни; да литне нѣгдѣ, гдѣ нѣма хора, гдѣ нѣма животъ . . . и тамъ да се потули; да се самоунищожи. . . Краката му го носѣха. — На кждѣ—не знаеше. И чакъ кога се видѣ надъ канарата, подъ която зѣе бездна той се спрѣ. Самоунищожението бѣше напрѣдѣ му, ала сви се до болка сърдцето, стжписа го нѣкаква ржка — и съ подкосени стави се тръсна на камъка. . .

Небето тъмнѣеше отъ нависналитѣ дъждовни облаци; балкана усойно шуми и бучи, а надъ Самодивското хорище се свѣтка мигъ слѣдъ мигъ, сѣкашъ да опожари наоколо. Природата се бунтуваше, ечеше, гачели пъкълътъ е слѣзалъ на земята.

. . . Какво! . . Какво! . . изпъшка Димо.—Отвѣтъ не идѣше. . . Ха! . . убиецъ! — му отвърна самоугорчението. . . Единъ другъ се мжчихте, убивахте . . . и ти надви! . . Тя излѣзе по-слаба! — Страшни, отровни думи му нашепваше нѣкой. Канарата, като че говорѣше и той се подигна, ужасенъ изгледа наоколо и въ полуда се впустна къмъ града.

Първата кръчма му даде спасителенъ знакъ и влѣзе на подслонъ. Колко пи, до кога? — не помнѣше. Усѣти само, че нѣкой го доведе до въ кжщи и си лѣгна. Отпуснатъ на лѣглото си, спиртътъ прогони жестоката мисъль и заспа. Ала щомъ притвори очи, ей че засанува: тя мъртва; кандилцето надъ главата ѝ едва мъждей; трепerливата му синкава свѣтлинка се дави въ мрака и едва озарява сцъкленитѣ ѝ полуотворени очи. Умрѣла — а гледа! И гледа тъй студено, спокойно. . . На около тихо, тихо—глухо. Погледитѣ сжщо мълчаха и въ тия пусти погледи имаше и прѣзрѣние, и мжка, и съжаление и отвращение. . . Пусти погледи, а пъкъ тъй тжжни, горчиви; както приживѣ тѣ го гледаха право. И нему се стори, че тѣ изкаха да му кажатъ нѣщо, че го викатъ. . . Да се приближи, — помисли той, — но нѣма смѣлость и снищи очи, като че не вижда. Обърна се, но пакъ виждаше тия сцъклени очи. Тѣ го гледаха и сѣкашъ съ прѣзрѣние запитваха:

— А прошка . . . не само ти, и азъ съмъ виновна . . . но ако бѣше умрѣлъ ти — тогазъ! . . Сега ти си длъженъ . . . приживѣ ние се не простихме, не си отстжпихме, но сега . . . ти, ти си длъженъ.

. . . — Азъ изкамъ милость! — простена той . . . но, знай не съмъ . . . не съмъ изкалъ смъртьта ти.

— Кривишъ си душата, — бѣ отвѣта, — ако бѣхъ жива азъ и азъ щѣхъ да сторя като тебе: живитѣ хора всѣкога кривятъ душата си. . . Помнишъ ли, кога се бихме и бѣхме готови да се удушимъ—тогазъ додоха Ленкини и слѣдъ мигъ ний се смѣхме, приказвахме си, за да не ни разбератъ. . . Защото хората. . .

— Тѣзи хора! . . Се насълзи Димо. Не тѣ ли взеха живота ти! Ако бѣхме се раздѣлили о врѣме. . . Но ти се побоя отъ тѣхнитѣ одумки и . . .

Сцъкленитѣ очи потъмнѣха: нѣкакъвъ черъ погледъ ги осѣни...

— А знаешъ ли, що значи разведена жена? — Знаешъ ли, вий, вий . . . мжжетѣ, какви сте къмъ тѣхъ! . . Смъртьта е хиляди

пѫти по-лека!.. Всичко тогава ми казваше умри ... ти, и ти ми каза сѫщото...

— Ти не си ли казвала сѫщото за мене?..

Полуотворенитѣ очи, като че се отбулиха и ужесяюще се изблѣщиха: — Да и азъ!.. И млъкнаха, както мълчи канарата, както е нѣма водата.

... И ти... и азъ... и двама, — просълзено шепнѣше Димо, — сме си желаяли смъртьта ... едноврѣмено, когато черквата ни казваше: вий сте едно тѣло, една душа и не ни пущаше да се не убиваме... Когато хората сочеха съ пръсть: щастливата двойка ... роднини, съсѣди — всички ни казваха щастливци — за да се уморимъ най-подирѣ...

Вдигна погледи и спрѣ задъханъ:

Съсѣди, роднини качаха стълбата, съ цвѣтя въ рѫцѣ, да изпратятъ мъртвата... Една, двѣ, три ... цѣла тълпа. И още отъ прага ревнали...

— Какъ! изрѣва той, колкото му гласъ държи ... Оплаквате я!.. А ако бѣхме се раздѣлили... Тогава ... вашитѣ устица щѣха да сквернословятъ: оставена, парясана ... щѣхте да я одумвате по портитѣ... А сега плачите, свѣщи палитѣ ... вънъ, вънъ идиоти!.. И той вдигна студения трупъ, запрати го връхъ тѣхъ... И видѣ той, какъ тѣ се търкаляха единъ край другъ по стълбата, и чу какъ студения трупъ тупна върху тѣхъ...

— Нá ви свѣщи, на ви оплакване, — викаше въ разярение той.

— Димо, Димо, — го буташе бабичката, що имъ слугуваше, чула вика му въ сънятъ — стани, че булката е злѣ ... иска да те види.

Той се сепна; отвори очи и не можеше още да разбере: сънь ли бѣше или на явѣ това.

— Какво, — смутенъ попита.

— Булката иска да те види ... цѣла нощь е бълнувала за тебе.

— Какво? — Запита пакъ и съ помѫтенъ умъ поне че да стане, ала краката му го не слушаха: тѣ бѣха вцѣпенени. Надигна се на рѫцѣ, но трупътъ натеже и той се захлупи на лѣглото си разхълцанъ като дѣте.

ВѢРНА ДРУЖКА.

Отъ Скиталецъ.

Закипѣ въ сърдце кръвьта...
Азъ приготвихъ се за пѫть;
Но, Тѫгата, Радостьта,
Дружбата и Любовьта,
Слѣдъ менъ видѣхъ че вървятъ.
Тритѣ дружки въ тоя часъ
Раздѣлиха се безъ гласъ
Отъ злочестата Печаль, —
Но, за нея бѣ ми жалъ...
И, съсъ тихи стѫпки тя
Отдѣлена въ самота,
Съ взоръ угасналъ и студенъ,
Морна тичаше слѣдъ менъ...
Другитѣ пъкъ—съ сладъкъ гласъ,
Пѣсни пѣеха въ захласъ;
Но, въ злокобенъ кръстопѫть
Свиха тѣ къмъ други пѫть:
Измѣни ми Любовьта,
А и Дружбата слѣдъ ней;
Захладнѣ въ гѫрди кръвьта —
Мракъ сърдцето леденѣй...
Радостьта за мигъ хвръкна —
Въцари се тишина...
И, остана съ мене, салъ
Нераздѣлната печаль.

София. Прѣв. *Михаилъ Лѣтовъ.*

Задачитѣ на телеграфо-пощенското сдружение.

Подъ задачи на едно сдружение се разбира обикновено прилагането на систематична и планомѣрна организирана дѣйность, отъ страна на тия, които сж се сдружили за постигането на извѣстни цѣли. Да изпълняваме извѣстни задачи, то значи да извършваме извѣстни дѣйности, които ще ни доведатъ до реализирането на това, къмъ което се стремимъ. Така разбирани, задачитѣ на извѣстно сдружение на една класа или съсловие се обуславятъ отъ цѣлитѣ, които си поставя то да прѣслѣдва, отъ общественото положение на тия, които сж сдружени и отъ срѣдствата и условията, които обществения животъ въ своето развитие прѣдставя на тая класа или съсловие за постигането на поставенитѣ цѣли. За това и ние, за да опрѣдѣлимъ задачитѣ на телеграфо-пощенското сдружение, трѣбва да разгледаме тия три елемента, отъ които тѣ се обуславятъ.

Цѣльта на едно сдружение, което се явява изразитель на извѣстно движение на нѣкоя обществена група, съсловие или класа, отъ своя страна се обуславя отъ общественитѣ причини, които сж породили това движение. Причинитѣ, които сж тласнали извѣстна група въ движение, налагатъ на това движение да си постави за цѣль прѣмахването на тия причини или ограничаването на тѣхнитѣ послѣдствия. А пъкъ причинитѣ за раздвижаване на извѣстна обществена група, която е недоволна отъ новото положение, въ което я поставя животътъ, се пораждатъ отъ развитието на новитѣ обществени отношения, въ властьта на които се намиратъ членоветѣ на обществото и които опрѣдѣлятъ мѣстото и ролята на всѣка група. Общественитѣ отношения опрѣдѣлятъ не само мѣстото и ролята на извѣстна група въ редоветѣ на общественитѣ движения, но и поставятъ членоветѣ на тая група въ дадено горѣ-долу еднакво положение и ги привързва къмъ това положение. И ако членоветѣ на тая група, поставени въ новото положение, недоволствуватъ, се чувствуватъ стѣснени и онеправдани и не само това, но още тѣ търсятъ и намиратъ възможноститѣ или за промѣнение на това онеправдателно положение или за ограничение неговитѣ лоши послѣдствия, тогава се започва движението между тѣхъ. За цѣль на това движение се поставя промѣна на онеправдателното положение или пъкъ прѣмахване и ограничаване на неговитѣ лоши послѣдствия. Да видимъ сега, какви промѣни извършиха новитѣ обществени отношения на нашия животъ въ положението на телеграфо-пощенскитѣ служащи и работници и кои сж лошитѣ послѣдствия и лошитѣ страни на тия промѣни.

Отъ вѣстника „Телеграфопощенски Вѣстникъ“, отъ молбитѣ, които сж давали телеграфопощенскитѣ служащи и работници, пъкъ

и отъ сравнението на настоящето положение и това, въ което последнитѣ сж се намирали прѣди, се вижда, че тия служащи работници днесъ сж повече негарантирани въ своето положение, че тѣ получаватъ сравнително по-малко възнаграждение за своята работа, че работятъ повече врѣме и че, вслѣдствие на всички тия влошаващи се условия, животътъ имъ се разтройва физически и става все по-несносенъ, се́ по-угнетенъ и притѣсненъ. На какво се дължи, пита се, тая промѣна въ положението на телеграфопощенскитѣ служащи и работници. Тя се дължи на въздѣйствието, което капиталистическитѣ обществени отношения указаха на телеграфопощенското съсловие. Съ разрушаването на дребното производство, много свободни ржцѣ се освободиха отъ срѣдства за производство и потърсиха наемна работа тамъ, дѣто намираха. Такива ржцѣ се прѣдлагаха и въ телеграфопощенскитѣ учреждения. Така, ония бѣдни ученици, които, съ трудъ и мжки, като край прислуга за прѣхрана въ сжщото врѣме и учеха, достигнали до 4—5 класъ, не можеха да продължаватъ учението си, тѣ напускаха и постжпваха за ученици по телеграфното дѣло. И при все че телеграфнитѣ станции се увеличиха и се увеличаватъ, пакъ по телеграфитѣ нахлу силенъ напливъ отъ работници. Сжщо вслѣдствие пропадането на дребнитѣ занаяти, още по силенъ напливъ отъ работници се яви и за по-проститѣ работи, които не изискватъ подготовка за специализиране, по телеграфитѣ и пощитѣ, а именно за раздавачитѣ и разносвачитѣ на телеграми, писма и разни други кореспонденции и за пощенскитѣ селски куриери. Тѣзи напливи отъ работници за проститѣ и сложнитѣ, които изискватъ специализиране, работи по телеграфопощенското дѣло създадоха многочисленъ контингентъ работници, отъ който държавата си избира служащи за функциитѣ на пощитѣ и телеграфитѣ. Този контингентъ още по-многочисленъ става вслѣдствие на обстоятелството, че всѣко правителство, съ идването си на власть, замѣства, по партийни съображения, една часть отъ работницитѣ по телеграфопощенското дѣло съ нови работници. И всѣко правитилство постжпва така. Поне досегашнитѣ правителства, включително и настоящето, не измѣниха на тая своя котерийна политика, да уволняватъ старитѣ и способни работници и служащи, които тѣ изхвърлятъ на улицата, за да ги замѣнятъ съ нови. Замѣстване на стари съ нови, новитѣ съ още по-нови, тия пъкъ съ други служащи и работници продължава непрѣкжснато.

И това замѣстване на едни съ други не става за обновление на персонала съ по-млади и по-способни работници, а става повечето пжти само по партизански съображения, като се замѣстватъ младитѣ и способни служащи и работници съ стари и некадърни. По такъвъ начинъ се образува единъ контингентъ отъ бивши служащи и работници, които сж работили по една двѣ години по пощитѣ и телеграфитѣ и които пакъ искатъ да постжпятъ на работи, които прѣди сж заемали. Така сж се създали условия за конкуренция между работящитѣ служащи и работници по телеграфопощенското дѣло и тия, които сж били такива прѣди. А тая кон-

куренция улеснява, па даже и става пряма причина, щото правителството и неговитѣ партизани за свои партизански и котерийни цѣли да посѣгатъ върху положението на добри и прѣданни служащи и работници, като ги уволняватъ и замѣстватъ съ други.

Тъй че капиталитсическитѣ отношения, като лишиха и лишаватъ много бивши производители отъ срѣдства за производство и ги тласнаха съ голи ржцѣ къмъ търсене на наемна работа, и котерийната политика на досегашнитѣ буржаузни правителства поставиха служащитѣ и работницитѣ по телеграфо-пощенското дѣло въ условия, които никакъ не гарантиратъ тѣхното материално положение и които crescendo го влошаватъ. Поставени, както и физическитѣ работници, при условия, всрѣдъ които конкуренцията по между имъ се увеличава и при които, вслѣдствие на това, положението имъ е негарантирано, телеграфо-пощенскитѣ служащи и работници изпитватъ и всичкитѣ други злини и онеправдания, на които е изложена изобщо работническата класа. Така, заплатитѣ имъ систематически се намаляватъ, вмѣсто да се увеличаватъ, а работното врѣме се увеличава вмѣсто да се намалява. Онеправданията, негарантираностьта на положението, честитѣ възможности за прѣмѣстване и уволнение, безъ причини или по нищожни поводи, се всѐ повече увеличаватъ. Съврѣменната капиталистическа държава, чиито функции тѣ изпълняватъ и която експлоатира тѣхния трудъ, се отнася въ всичко спрямо тѣхъ така, както се отнася капиталистътъ спрямо своитѣ работници. Тя систематически намалява разходитѣ, които дава за заплата на своитѣ работници, а увеличава работното врѣме и всячески отнима отъ работницитѣ си възможно най-много незаплатенъ трудъ, Какво е положението на телеграфопощенскитѣ служащи и работници може да се види отъ слѣдното описание, което прави вѣстникътъ „Телеграфо-пощенски Вѣстникъ", бр. 12 отъ 20 априлъ 1903 г.

„Едва ли има у насъ съсловие, което да е поставено въ такова мизерно материално положение, като телеграфо-пощенското. И при това, едва ли има друго съсловие, прѣтоварено съ такава тежка и отговорна работа, като него. Напрѣгната, прѣсилена и нередовна работа изтощава своитѣ изпълнители, тя ги разбива. Достатъчни сж само нѣколко години такава работа, за да се отпечата всичката нейна мизерность върху лицето на т. п. чиновникъ и служащъ. Блѣдо, изпито лице, хлътнали гжрди и очи, обща слабость и анемия — това е портрета на единъ т.-п. чиновникъ или служащъ. Той обезсърдчава наблюдателя, на-ли? Вие се спирате прѣдъ него и не можете да се начудите: *още младъ, а тъй вече остарялъ*! Прѣди още да цъфне, розата е увѣхнала — отвратителенъ червей-паразитъ се е загнѣздилъ въ нейното крехко стълбче и изсмуква най-добритѣ му жизнени сокове, които го храняха и които биха позволили на розата да се разцъфти и развие всичкитѣ свои сили иароматъ!... Прѣди още да заживѣе, т. п. и телефоненъ чиновникъ и служащъ захваща да увѣхва подъ натиска на мизерното материално положение, въ което е поставенъ. — Нѣма други държавни служители у насъ, за материялното положение на които да е направено толкова

малко, като тия по пощитѣ и телеграфитѣ. Нѣщо повече, даже. Нѣмъ други държавни служители, отъ заплатитѣ на които да се е отнемало толкова много и тъй систематически, като отъ тия на т.-п. и телеф. чиновници и служащи! Отъ десетина години наредъ, положението на т.-п. чиновникъ и служащъ се все повече и повече влошава. Нито единъ опитъ не е направенъ до сега отъ официалнитѣ прѣдставители на това съсловие, да подобрятъ неговото положение. Нѣщо повече. На самостоятелнитѣ опитвания на т.-п. чиновници и служащи да подобрятъ своето положение, тѣзи официални прѣдставители сж отговаряли, или като сж експлоатирвали тия „опити“ за свои лични егоистически цѣли, или пъкъ съ заплашвания и гонения. Редъ години заплатитѣ на телеграфо-пощенскитѣ чиновници и служащи се намаляватъ, безъ да има нѣкой, който да се противопостави на това. Единъ X-то кл., единъ IX-то кл., единъ VIII-кл. чиновникъ, *сега* получава много по-малко, отколкото е получавалъ прѣди 7—8 години; единъ степендиянтъ или полустепендиянтъ работятъ много по-дълго врѣме безъ заплата или съ стипендиитѣ си, отколкото прѣди 7—8 години; единъ пощальонъ, единъ надзорникъ, единъ раздавачъ и селски куриеръ сега получаватъ много по-малко, отколкото прѣди 6—8 години. Намѣсто възнаграждение за дълги години вършената работа, намѣсто увеличение на заплатитѣ, телеграфо-пощенскитѣ чиновници и служащи сж търпѣли систематически намаление на своитѣ заплати, тѣмъ постоянно е било отнимано отъ залъка. Намѣсто заинтересованость и съчувствие къмъ положението на стотина млади сили, които гинатъ и буквално умиратъ отъ гладъ,—най-пълна индеферентность и своеволие, най-груби истезания и изпитни!—Нийдѣ нѣма такава експлоатация на труда на своитѣ подвѣдомствени, както въ телеграфопощенското вѣдомство! Нийдѣ нѣма такова убийствено положение, като положението на телеграфопощенскитѣ и телефонни ученици! По цѣли години най-безмилостно се експлоатира труда на млади, интелигентни момчета; *по цѣли 4—5 години* служатъ на пощитѣ, телеграфитѣ и телефонитѣ *съвсѣмъ безъ никаква заплата* десятки млади сили; *по цѣли 4—5 години*, други съ 30—60 лева мѣсечно, се борятъ съ тежкитѣ условия на живота!“

Както виждате, положението на телеграфо-пощенскитѣ служащи и работници е досущъ такова, както и на съврѣменнитѣ физически работници. Сжщата несигурность за телеграфопощенския служащъ и работникъ, че ще бжде и утрѣ на работа, сжщитѣ онеправдания, като намаление на работната заплата и увеличение на работното врѣме, ограбване на незаплатенъ работнически трудъ, сжщото физическо истощаване и погубване на здраве, животъ и сила, гладъ мизерия, болести, прѣждеврѣменна смърть, и пр. и пр.

Но телеграфо-пощенскитѣ служащи и работници не само по положението, експлоатацията и онеправданията на своята наемна работа си приличатъ съ работническата класа, но и по своето материално положение. Та какви хора могатъ да искатъ и ще идватъ да заематъ служби и работи по телеграфопощенското дѣло, дѣто тъй

много и дълго врѣме се иска да се работи безъ всѣка заплата, дѣто тъй малко се заплаща труда,дѣто тъй много е негарантирано положението и дѣто тъй истощающа и изнуряюща работа се върши? — Разбира се, бѣднитѣ хора, които сѫ принудени да търсятъ наемна работа.

И така, ние видѣхме, че телеграфопощенскитѣ служащи и работници, особено тия отъ низсшитѣ чинове, както по своето материялно положение, така сѫщо и по своето положение на наемни, експлоатирани и онеправдани работници сѫ твърдѣ много близки съ работническата класа, тѣ съставляватъ отъ нея, може да се каже, една съсловна часть. И тази еднаквость въ положенията и сѫдбитѣ имъ днесъ ще стане още по-голѣма въ бѫдаще.

Това положение на телеграфопощенското съсловия, разбира се, е възбудило и възбужда силно недоволство всрѣдъ него. „Всички, казва в. „Телеграфоп. Вѣстн.“ въ 14 бр. отъ 10 май 1903 г., се оплакватъ отъ своето несносно положение, никой не е доволенъ отъ него. Недоволни сѫ раздавачитѣ и селскитѣ куриери, че сѫ смазани отъ работа и вѣчно тичане съ чанта прѣзъ рамо, безъ да помисли нѣкой за тѣхъ; недоволни сѫ пощалионитѣ и надзорницитѣ отъ своята тежка, съпѫтствувана съ хиляди опасности за живота и здравието имъ работа, недоволни сѫ ученицитѣ, полустепендиянти и степендиянти за дългитѣ гладни години, които тѣ прѣкарватъ прѣзъ най-цвѣтущиятъ периодъ на своя животъ, за лишенията, униженията и оскърбленията, на които тѣ сѫ подложени; недоволни сѫ телеграфнитѣ и пощенскитѣ чиновници, за дѣто тъй дълго врѣме ги държатъ безъ всѣкакво повишение... Недоволство на всѣкѫдѣ и у всички“.

Пита се сега, какво могатъ да направятъ тедеграфопощенскитѣ служащи и работници за промѣнение на това негарантирано, експлоатируемо и онеправдателно положение, въ което тѣ се намиратъ? Самото това положение имъ налага да дѣйствуватъ *първо, за материалното гарантиране на служащитѣ и работницитѣ и ограждането имъ отъ онеправданая, второ, за защита на работническитѣ имъ интереси и трето, за подобряване условията на труда* (увеличаване заплатитѣ, намаляване работното врѣме, осигуряване въ случай на безработне, болесть, нещастни случаи, смърть и др., подобряване хигиеническитѣ условия, всрѣдъ които работятъ и живѣятъ тѣ). Това сѫ и тритѣ точки, които трѣбва да служатъ за цѣли на телеграфопощенското сдружение. Тѣхното положение имъ налага още да работятъ и се борятъ за прѣмахването на днешнитѣ капиталистически отношения, които сѫ ги поставили и свързали спрямо съврѣменната класова държава въ зависимо, експлоатируемо, негарантирано и онеправдателно положение, и за замѣняването имъ съ социалистически отношения, при които трудътъ ще бѫде освободенъ отъ съврѣменната експлоатация. Но това тѣ сами като съсловие не могатъ да постигнатъ. За такава промѣна тѣ могатъ да направятъ много нѣщо, но само ако участвуватъ въ класовитѣ борби на съзнателното работничество, ако свържатъ своитѣ борби съ социалисти-

ческитѣ борби на работническата класа, единствено които само могатъ да прѣмахнатъ всѣко класово господство, експлоатация и притѣснение и които ще освободятъ цѣлото онеправдано човѣчество отъ днешнитѣ злини и угнетения. При съврѣменнитѣ условия и при положението, което заематъ въ живота като съсловие, телеграфопощенскитѣ служащи и работници могатъ само да ограничатъ до извѣстна степень експлоатацията, негарантираностьта и онеправданията, на които сж изложени. А това тѣ могатъ да постигнатъ, като дѣйствуватъ задружно, систематически и планомѣрно за реализирането на посоченитѣ по-горѣ три цѣли.

Дохождаме сега до другъ единъ твърдѣ важенъ въпросъ. По какви пжтища, чрѣзъ кои начини на дѣйствуване, чрѣзъ кои дѣйности и срѣдства ще може телеграфопощенското сдружение да прѣслѣдва и постигне горѣпосоченитѣ цѣли. Може би, чрѣзъ молба и апели къмъ Главната Дирекция и надлежното министерство? — Не, защото тия молби и апели ще бждатъ гласъ въ пустиня, както сж били до сега. Ако можеше чрѣзъ тѣхъ да се добие нѣщо за телеграфопощенското съсловие, то не би трѣбвало и да се сдружава. Но този начинъ на дѣйствуване е оборенъ отъ самата дѣйствителность. На молбитѣ, що подаваха телеграфопощенскитѣ служащи и работници, не само не се отзоваха съ внимание надлежнитѣ власти, но имъ отговориха съ прѣслѣдвания, гонения, мѣстения и уволненя. Телеграфопощенскитѣ служащи и работници молѣха за хлѣбъ и справедливость, а властитѣ имъ дадоха камъни и онеправдания. Явно е, този начинъ на дѣйствуване, съ молби и апели, е не само безрезултатенъ, но и врѣденъ. Тогава? Остава да се залови пжтя на въздѣйствуване върху правителствата и народното събранне чрѣзъ извѣстна обществена сила, остава да се тръгне по пжтя на борбата. Каква сила може да образува отъ себе си телеграфопощенското сдружение?—Не голѣма, но все пакъ обществена сила, която при извѣстни условия не може да остане незачитана, на исканията на която при извѣстни обстоятелства се отстжпва. Прѣди всичко телеграфопощенскитѣ служащи и работници трѣбва да се организиратъ въ едно общо централно дружество, съ клонове въ нѣкои провинциални градове, защото систематическа и планомѣрна дѣйность за постигане на извѣстни цѣли е възможна само при извѣстна организация. Колкото повече членове отъ телеграфопощенското съсловие влѣзатъ въ организацията и колкото по-крѣпка солидарность ги съединява въ нея, толкова по-голѣма и по-зачитана сила ще прѣдставлява отъ себе си телеграфопощенската организация, толкова по-голѣмо влияние ще има тя въ обществото. Но така, самá, отдѣлна, телеграфопощенската организация, колкото и много членове да има, все още ще бжде слаба. Тя трѣбва да се „убратими“, да се сближи съ оная обществена сила, която по своята сжщность и по своитѣ задачи е носителка и на исканията на телеграфопощенското съсловие.

За реализирането на сжщо такива искания се борятъ работническитѣ синдикати и социалдемократическата партия. Слѣдователно,

телографопощенската организация, ако иска да стане растяща обществена сила, трѣба да се солидаризира и да се постави въ редоветѣ на растящитѣ по сила и увеличаващитѣ се по число работнически синдикати, които се ржководятъ и подкрѣпватъ отъ работническата социалдемократическа партия. Така, както телеграафопощенскитѣ служащи и работници сж съсловна часть отъ работническата класа, така и организираната частъ отъ тѣхъ трѣбва да съставлява часть отъ общото работническо движение. И като часть отъ послѣднйото телеграфопощенското организирано движение ще прѣдставлява наистина голѣма и внушителна сила, исканията на която правителствата ще удовлетворяватъ, а народното събрание ще ги узаконява.

Нека си прѣдставимъ, че телеграфопощенската организация е сама и не желае да дѣйствува солидарно въ редоветѣ на работническото движение. И така изолирана, тя прѣдставлява прѣдъ народното събрание искания, напримѣръ, за намаление на работното врѣме и за увеличение на персонала — двѣ искания, които сж въ свързка помежду си. Да кажемъ, че тя повежда агитация всрѣдъ обществото за реализирането на тия искания; вѣстникътъ издига високо своя гласъ за тия искания и води отъ своитѣ колони агитация за тѣхъ; подава се и петиция до народното събрание. Но всичко това малко влияние ще укаже върху слабото и незачитано у насъ обществ. мнѣние и, слѣдователно, всичката агитация не ще може да укаже въздѣйствие върху парламента и правителството. Тя сама не може да обяви стачка, до когато не е сгрупирала въ себе си по-голѣмата часть отъ телеграфопощенското съсловие и до когато чрѣзъ крѣпка неразбираема солидарность не я сциментирала въ едно боево дисциплинирано тѣло. Па и да достигне тя тази степень на развитие и сплотеность, и да обяви стачка, то тази послѣдньата ще бжде успѣшна, само когато е подкрѣпена материално и агитационно и е подържана отъ работническото движение, единствено само, което въ такъвъ случай най-енергично ще вземе нейната страна.

Друго ще е, когато за споменатитѣ двѣ искания, заедно съ телеграфопощенското съсловие се застжпи и поведе енергична агитация социалдемократическата партия и работническитѣ синдикати. Тѣ могатъ да устроятъ публични събрания и митинги за въ полза на тия искания, могатъ да прѣдизвикатъ цѣло движение въ страната, което ще укаже силно въздѣйствие върху правивелството и парламента. И такова едно движение правителството не може да прѣнебрѣгне, защото ще увеличи недоволството противъ себе си и ще усили още повече работническото движение, часть отъ което ще бжде и организираното телеграфопощенско движение. Работническото движение е и ще стане такава сила, която се увеличава и расте и тогава, когато буржуазнитѣ правителства упорито се противопоставятъ срѣщу исканията му и тогава, когато тѣ отстжпватъ на тѣхъ. Въ първия случай за това, защото буржуазнитѣ правителства съ своето упорито нежалание да удовлетворятъ прѣдявенитѣ искания възбуждатъ недоволсво у много работници, засѣгнати отъ агитацията, които се присъединяватъ къмъ организираното движение; а въ

втория случай за това, защото работническото движение като е извоювало чрѣзъ борба реализирането на извѣстни искания спечелило е симпатията и на стоящитѣ вънъ отъ него работници, които встжпватъ въ неговитѣ редове. Така се увеличава и расте непрѣкжснато работническото движение. Капитализмътъ увеличава все повече и повече числото на работницитѣ пролетарии, а борбитѣ, що водятъ социалната демокрация и работническитѣ синдикати, увеличаватъ редоветѣ и усилватъ мощьта на работническото движение. И ако телеграфопощенското организирано движение се солидаризира и дѣйствува заедно съ постояно увеличаваще се числено и непрѣстано растяще по сила работническо движение, ще расте и то, ще растатъ и неговата сила и въздѣйствие надъ общественото мнѣние, правителствата и парламента,

И така, телеграфопощенската организация, сама, отдѣлна, ще стане извѣстна сила, но не достатъчно голѣма, за да указва силни въздѣйствия върху съврѣменната капиталистическа държава, въ полза на своитѣ искания. Така тя може да се развие само до извѣстна степень. А когато организиранитѣ телеграфо-пощенски служащи и работници станатъ часть отъ работническото движение, тогава тѣхната сила постояно ще се увеличава, ще става по-могжща и, слѣдователно, тѣхното дѣйствуване и тѣхнитѣ борби за осжществяването на своитѣ искания ще ставатъ все по-силни и по-успѣшни. Отъ казаното до тукъ слѣдва, че задачитѣ на телеграфопощенското сдружение сж: да обедини въ себе си все повече и повече телеграфопощенски служащи и работници, да ги възпитава и подготвя за успѣшното прѣслѣдване на своитѣ цѣли, да ги повдигне умствено, да развива и укрѣпява всрѣдъ тѣхъ солидарность, да развива у тѣхъ съзнанието за солидарното и дружното дѣйствуване съ работническото движение, което дѣйствуване само може най-скоро и най-успѣшно да осжществява тѣхнитѣ искания. И за да изпълни тия задачи, телеграфопощенската организация трѣбва да има своя каса, съ която да подпомага всѣки свой онеправданъ членъ, трѣбва да се застжпва за онеправданитѣ си членове чрѣзъ печата, трѣбва да критикува всѣка неправда и произволъ, извършенъ отъ държавтитѣ власти надъ телеграфопощенското съсловие и неговитѣ членове, и като разкрива сжщинския класовъ характеръ на съврѣмената държава да изтъква необходимостьта отъ сдружаване и водене на оня начинъ на дѣйствуване, за който говорихме до тукъ. Тя трѣбва при всѣки случай и поводъ да. прѣдявява и агитира своитѣ искания, да разкрива и указва какво е поведението на разнитѣ партии спрямо тия искания, защо буржуазнитѣ правителства не искатъ да ги удовлетворятъ и какъ и кога тѣ ще бждатъ принудени да отстжпятъ на нейнитѣ справедливи искания. Така, тя ще печели симпатиитѣ на телеграфопощенското съсловие, ще увеличава своитѣ редове, ще става заедно съ работническото движение все по-силна и по-могжща, и слѣдователно, нейнитѣ дѣйствувания ще ставатъ все по-резултатни и по-успѣшни за реализирането исканията и цѣлитѣ на телеграфопощенското сдружение.

Ф. Н-нъ.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

„Диалектически материализъмъ и теория на познанието“.

СТАТИЯ ШЕСТА.

Съ казаното въ миналитѣ статии, можало би да туримъ точка на разглеждането по-нататъшнитѣ Михалчеви „философски“ семковщини, защото по-нататъкъ Михалчевъ прѣдъвква сѫщото, което до сега разглеждахме. Но еднажъ започнахме, трѣбва да отидемъ до края, за да не оставимъ възможность на нахалницитѣ около „Мисъль“ да плещатъ, че имено въ неразгледанитѣ Михалчеви статии се съдържатъ „прѣмѫдроститѣ“ му и „унищожението“ на уиразната Марксъ-Енгелсова „догма“. Впрочемъ, ще се постараемъ, колкото е възможно, по-накратко да ги разгледаме.

Пропускаме оная часть отъ Михалчевитѣ статии, въ които се говори за „генезиса на диалектическия материялизмъ“, макаръ и въ нея да срѣщаме много характерни перли отъ нахалното Михалчево невѣжество и бравиране съ него. Въ тази часть Михалчевъ вече намира „генезиса“ на марксизма въ хегелианството; отъ послѣдното марксизмътъ билъ взелъ всичко сѫществено, дори и „суверенното право“ да бѫделъ *„генетически методъ“* за изслѣдване на обществения животъ“! Ще си припомнятъ читателитѣ, че нашиятъ дърдорко Михалчевъ по-рано намираше „генизиса на диалектическия материализъмъ“ въ сензуализма и антропологическата философия на своя съврѣменикъ, на Фойербаха. Той още на първитѣ страници отъ своята статия отрѣза така: „Родоначалницитѣ на марксизма асимилираха сензуализма и антропологическата философия на своя съврѣменикъ и изградиха своето учение върху тѣхъ“. Сега, обаче, „генезиса“ на марксизма се оказва въ хегелианството. Истината, впрочемъ, е въ това, че всѣка послѣдующа философска система се намира въ извѣстна приемствена свързка съ прѣдидущи системи. Кантовата философия, напримѣръ, се намира въ най-тѣсна приемствена връзка съ английския емпиризмъ и теологическата метафизика на Лейбница. Марксъ и Енгелсъ не скриваха, че най-голямо влияние върху тѣхъ сѫ упражнили Хегель и Фойербахъ. Но трѣбва човѣкъ да бѫде единъ сѫщи Михалчевъ, за да не види въ Марксъ-Енгелсовитѣ учения една съвсѣмъ самостоятелна нова философска система, не прѣвъзходена отъ друга такава до сега и откриваща широки хоризонти прѣдъ човѣшката мисъль. Всичкитѣ пигмейски усилия на Михалчовци сѫ насочени на това, да изкаратъ, че въ Марксъ-Енгелсовата „догма“ нѣма нищо ново. Дрънкането на нашитѣ Михалчовци за „генезиса на диалектическия материализъмъ“

има за цѣль именно да каже, че Марксъ-Енгелсовата система не съдържа нищо ново. Обаче, то доказва не „колебливостьта", „мъглявостьта" и пр. на марксизма, а свидѣтелствува само за голѣмата бърканица, мъгла и семковщина, която царува въ главата на Михалчовци. Но по това толкова. Да отидемъ по-нататъкъ.

Цѣлото по нататъшно дрънкане на Михалчева, въ III и IV кн. на „Мисъль", се свежда къмъ двѣ жалки усилия, а именно: първо, да докаже, че диалектическиятъ материализмъ билъ „амалгама" отъ материалистическото разбиране на историята и натурфилософския или метафизическия материализмъ и, второ, да докаже, че диалектическиятъ материализмъ не можалъ да обясни възникването на съзнанието и, слѣдователно, е несъстоятеленъ. Нашиятъ Михалчевъ, за да „докаже" това, прави една истинска *амалгама* отъ невъобразими глупости, отъ безсмислени фрази, отъ чисто идиотски сравнения и бѣлѣжки и отъ купъ несвѣстни мисли, думи и термини, съ една дума, отъ купъ семковщини. Ние нѣма да се спираме върху цѣлата тази Михалчева амалгама. Ще се ограничимъ само съ нѣкои бѣлѣжки по нея.

Въ миналитѣ статии видѣхме, какви пигмейски усилия употрѣби Михалчевъ, за да намѣри у „марксическата ортодоксия" едно „кръстосване" на „атрибутивния материализъмъ" съ „каузалния", та по такъвъ начинъ да я изкара „колеблива", „некристализирана" и „мъглява". Ние видѣхме вече, какъвъ смисълъ има това Михалчево „откритие" за „кръстосването" на тѣзи негови „разни видове материализъмъ". Но той сега прави отъ своето „откритие" ново употрѣбление. Нá, споредъ Михалчевъ, „ортодокситѣ" ту показвали „голѣма склонность къмъ естествено-научния, къмъ метафизическия материализъмъ", ту защищавали „атрибутивния материализъмъ, ту подкрѣпяли „каузалния материализъмъ", ту говорили „съ устата на единъ спинозистъ". „Съ една дума, — съобщава ни той — ние се поставяме въ много неловко положение: не знаемъ съ коя формулировка и съ кое отъ тия твърдения да се справимъ..." Наистина, положението на Михалчовци би било „много неловко", ако такива нахалници въ науката, като тѣхъ, биха били способни да чувствуватъ каквато и да е неловкость, какъвто и да е срамъ. Въпросътъ е тамъ, че, както видѣхме, съ Михалчовото „кръстосване" на неговитѣ (на Михалчовитѣ) „разни видове материализъмъ" не се оборва Марксъ-Енгелсовия материализмъ, а се доказва тъкмо нахалното невѣжество на Михалчовци. Обаче, нахалнитѣ Михалчовци отъ нищо не се смущаватъ; тѣ много лесно излизатъ отъ „много неловкото положение", въ което се поставятъ. „Слѣдъ тази неутѣшителна забѣлѣжка" тѣ просто обявяватъ ви слѣдното: „Единъ материализъмъ, който не може да бѫде „уловенъ", не може да бѫде нито критикуванъ, нито оборванъ. Любопитно е да се знае, кой материялизъмъ не билъ оборенъ". Така, нахалнитѣ Михалчовци „излизатъ изъ много неловкото положение", въ което се поставятъ при горѣщото имъ желание да „унищожатъ" умразната Марксъ-Енгелсова „ортодоксия"! Тѣ си създаватъ свои „разни видове „материализъмъ", който, наистина, не може да бѫде „уло-

венъ" и слѣдъ това съ нахалство питатъ: „Любопитно е да се знае, кой материялизъмъ не билъ обо́ренъ". И... пошла писать губернія! Нашитѣ Михалчовци пишатъ ли, пишатъ „критики" по цѣли колони и томове противъ тоя не „уловенъ", но съчиненъ и „обо́ренъ" отъ тѣхъ врагъ, който си въобразяватъ за Марксъ-Енгелсовия диалектически материализмъ. Нашитѣ Михалчовци сѫ чисти Санчо-Пансовци. Но иека ги оставимъ да се утѣшаватъ, че „оборили", „унищожили" вѣтренитѣ мѣлници, които си създаватъ и наричатъ „материялизъмъ" и да минемъ на Михалчовата „амалгама".

Прѣди всичко, и ние отъ своя страна сега се питаме: За кой „метафизически материялизъмъ" дрънкатъ иашитѣ Михалчовци? Отъ тука именно се захваща Михалчовата „амалгама". Слѣдъ като поставя въпроса: „какво е отношението на метафизическия къмъ диялектическия материялизъмъ?" — нашиятъ Михалчевъ говори за „матерялизмъ", като „регулативенъ принципъ, като методъ" и за материалистическо разбиранѐ на историята, като „единъ факелъ", като „една настояща рѫководяща нишка", т. е. пакъ за сѫщия „материялизъмъ", като „методъ". Слѣдъ този мишъ-машъ, той прави заключение, че „между *двата вида материялизъмъ* има разлика въ метода, но не и въ съдържанието". Но за кои два вида „материялизъмъ" дрънка Михалчевъ? Дали за „материализъмъ", като „регулативенъ принципъ" и „материялизъмъ" като „факелъ"? Така би трѣбвало да бѫде, ако сѫдимъ по дрънкането прѣди това за „двата вида материялизъмъ". Но това би било погрѣшно заключение, защото веднага нашиятъ Михалчевъ ни съобщава слѣдующето: „Въ системата на Хегеля, източникъ на диалектиката бѣ *движението на идеята*, а у Маркса — източникътъ на диалектическата еволюция се крие въ „*движението на материята*", което, споредъ него, е сѫщеврѣменно *изворъ на всѣки животъ*". Взето това въ свързка съ прѣдидущето се получава, че сега „двата вида материялизъмъ" у Михалчева сѫ диалектиката на Хегеля и оная на Маркса. Съ други думи, получава се една „любопитна" амалгама отъ Хегелевъ идеализмъ и Марксовъ материялизмъ, които се различаватъ само по методата, „но не и въ съдържанието"! Разбира се, че подобни амалгами се получаватъ само у Михалчовци. Истина е, че Хегель въ обясненията на обществения животъ е напускалъ своя идеализмъ и ставалъ „материалистъ", както това сѫ правили мнозина видни идеалисти, и което най-добрѣ доказва, че материялизмътъ никой още не е оборилъ и не ще се намѣри, кой да го обори. Но очевидно е, че Михалчовци не този Хегелевъ „материялизъмъ" иматъ прѣдъ видъ, а просто въ своето безмислено дърдорене правятъ амалгама отъ Хегелевия диалектически идеализмъ съ Марксъ-Енгелсовия диялектически материялизмъ. Михалчовата амалгама, обаче, не се свършва съ това. Погорѣ видѣхме, че той търсѣше „генезиса на диалектическия материялизъмъ" въ Хегелианството, а сега го търси въ френския материализмъ отъ XVIII вѣкъ. „Значи, — казва той веднага слѣдъ горното — материялизмътъ въ общефилософски смисълъ, какъвто е билъ тоя на френскитѣ материалисти-революционери, е ималъ род-

ствени черти, т. е билъ е *генетически* свързанъ съ Марксовия, диалектическия: послѣдниятъ се роди — въ извѣстна смисъль — отъ първия". Така щото, сега се получава у Михалчева други два вида „материялизъмъ" — оня на французкитѣ „материялисти-революционери" и Марксовия. Идете, подиръ това, и разберете, за какви „два вида материялизъмъ" и за каква „генетическа" или „логическа" свързка между тѣхъ говорятъ Михалчовци.

Работата, впрочемъ, е много ясна. Нашиятъ Михалчевъ е прочелъ въ статиитѣ на П. Струве голословното му твърдѣние за „несъстоятелностьта на материялизма" и терминитѣ „натурфилософски" и „метафизически материялизъмъ", които и Струве съвсѣмъ безсмислено смѣсва съ диалектическия материялизмъ, и тръгна да плѣщи безсвязно, — „генетическа" или „логическа" била свързката между натурфилософския, естествено-научния, или метафизическия материялизмъ, и марксизма. При това приписва на „ортодоксалния материялизмъ" работи, съ които той нищо общо нѣма. Така, напримѣръ, Михалчовци казватъ, че „ортодоксалния марксизъмъ" не билъ нигдѣ се изказалъ ясно, въ какъвъ смисълъ той разбиралъ „логическата неразглобимостъ на марксизма отъ материялистическото учение" и че „ортодокситѣ" показвали „необикновено голѣма склонность къмъ естесвенонаучния, метафизическия материялизъмъ". Всичко това е едно глупаво дърдорение на нахални фарфари. „Ортодоксалниятъ материялизъмъ" за никаква „логическа неразглобимостъ" между него и натурфилософския материализмъ не говори по простата причина, че той не вижда между себе си и послѣдния та кава „неразглобимость"; отъ друга страна, „ортодокситѣ" напротивъ' отхвърлятъ свързването на Марксъ-Енгелсовия материализмъ съ натурфилософския, съ метафизическия. Въ миналитѣ статии ние цитирахме Плеханова и видѣхме, какъ той възстава противъ свързването на диалектическия материялизмъ съ натурфилософския. Но ето какво казва най-умразния за Михалчовци „ортодоксъ" Енгелсъ за натурфилософията: „Само отъ себе си се разбира — казва Енгелсъ — че старата натурфилософия, колкото много дѣйствително добро и плодотворно да съдържаше въ себе си, насъ не можеше да удовлетвори, както е показано въ прилаганото съчинение". Енгелсъ казва това въ цитирания въ миналитѣ ни статии прѣдговоръ къмъ 2-то нѣмско издание на „*Anti-Dühring*". А въ „*Развитие на научния социализмъ*", стр. 21, руски прѣводъ, издание трето, той казва:

„Схващането пълната погрѣшность на господствующия до тогава въ Германия идеализмъ трѣбваше неизбѣжно да приведе къмъ материализма, но, отъ само себе си се разбира, не къмъ простия метафизически, исключително механически материялизмъ на XVIII вѣкъ. Въ противоположность на наивно-революционното, простото отричане на цѣлата истекла история, съврѣменниятъ материялизмъ вижда въ историята процесъ на развитието на човѣчеството, при което негова задача се явява откриването законитѣ на движението на този процесъ. Въ противоположность на господствующето у французитѣ отъ XVIII вѣкъ и още у Хегеля прѣдставление за природата, като за винаги равно на себе си цѣло, неизмѣнно връщающе се въ едни и сѫщи ограничени прѣдѣли съ вѣчни всесвѣтни тѣла, както е училъ за тѣхъ Нютонъ, и съ неизмѣнни органически видове, както е училъ за тѣхъ Линей, съврѣменниятъ материялизмъ

свързва въ една система всички нови успѣхи на естествознанието, благодарение на което стана явно, че природата също има своя история въ врѣме, че небеснитѣ тѣла, както и всички видове организми, населяващи ги при благоприятни условия, възникватъ и изчезватъ и че изобщо природата се движи далечъ не въ такъвъ тѣсенъ кръгъ, както мислѣха по-прѣди. И въ двата случая материялизмътъ се явява сѫществено диалектически и прави излишна всѣка философия, която прѣдявява претенцията да се тури по-високо отъ другитѣ науки"

Както виждаме отъ тия думи на Енгелса, метафизическиятъ и диалектическиятъ материялизмъ сѫ двѣ противоположности. А когато въпросътъ е за двѣ противоположни системи отъ възгледи върху природата и историята човѣшка, то очевидно е, че не може да се говори за нѣкаква „логическа неразглобимость" на единия отъ другия. Когато „ортодокситѣ" говорятъ за „материализмъ", очевидно е, тѣ разбиратъ Марксъ-Енгелсовия диалектически материялизмъ, а не нѣкакъвъ другъ. И противъ свързванието на този материялизмъ съ стария, съ натурфилософския, или метафизическия, въставатъ именно тѣ, „ортодокситѣ", просто защото тѣ сѫ двѣ противоположни системи, почиващи на двѣ противоположни методи на мислението. Но Михалчовци смѣсватъ нарочно, или отъ невѣжество, все едно, метафизическия съ диалектическия материялизмъ и говорятъ за „логическа неразглобимость" на единия отъ другия, защото е общеизвѣстно, че натурфилософския, т. е. естественонаучниятъ или метафизическиятъ материализмъ, - днесъ не издържа критика. Михалчовци смѣсватъ тѣзи „два вида материялизъмъ", като напиратъ на това, че ужъ „ортодокситѣ" показвали „необикновено голѣма склонность къмъ естественонаучния материялизъмъ", съ цѣль да прѣдставятъ марксизма не за система въ философски смисълъ на думата, а просто единъ свѣтогледъ по историята, който нѣмалъ право да упражнява „логическа тирания" върху Михалчовци. Всичката бѣда за Михалчовци е тази имено ужасна „логическа тирания". Съ други думи, тѣхното, най-горѣщо желание е да прѣдставятъ марксизма лишенъ отъ философска основа. Обаче, за голѣмо злощастие на всички Михалчовци, съ доказването несъстоятелностьта на метафизическия материялизмъ не се оборва Марксъ-Енгелсовия материялизмъ. Марксъ и Енгелсъ сѫ първитѣ, които доказаха несъстоятелностьта на натурфилософския или метафизическия материялизмъ, както никой не бѣ това направилъ прѣди тѣхъ. Този единъ само фактъ показва, съ какви вѣтрени мѣлници се борятъ Михалчовци, когато твърдятъ че между диалектическия и метафизическия материялизмъ не трѣбвало, да сѫществува „логическа неразглобимость", че не трѣбвало диалектическия материялизмъ „да свързва своята сѫдба" съ натурфилософския и че съ това той би придобилъ „по-голѣма цѣнность въ очитѣ на историческата наука и социологията". Напразни Михалчовски грижи. Очевидно е, че цѣнностьта на Марксъ-Енгелсовия материялизмъ не се намира въ никаква свързка съ метафизическия материялизмъ. Неговата цѣнность се намира съ самата негова научность.

Но чакайте! Споредъ Михалчовци, „метафизически материялизъмъ" и „материялистическа метафизика" ще рѣче още и всѣки „материялизъмъ", който се занимава съ разрѣшението на „пробле-

ма“ за отношението между *битието* и *съзнанието*. Споредъ тѣхъ, излиза, че щомъ едно учение се занимава съ този „проблемъ“, то е „метафизическо“. А понеже Марксъ-Енгелсовиятъ материялизмъ не се ограничава само въ областьта на историята, а се занимава и съ въпроса за отношението между битието и съзнанието, то, споредъ Михалчовци, той билъ „метафизически материялизъмъ“, или „материялистическа метафизика“. Но това е една ужасна галиматия, чиста семковщина! Ние видѣхме вече, че безъ това или онова разрѣшение на „проблема“ за отношението на битието къмъ съзнанието не е възможна никаква гносеология, никаква правилна теория за познанието. Но идеализмътъ дава едно рѣшение на този въпросъ, а материялизмътъ съвсѣмъ противоположно. Вече видѣхме, какво рѣшение дава единиятъ и какво другиятъ. Тука е думата за Марксъ-Енгелсовия материялизмъ и за онова рѣшение на „проблема“, което той дава. Материялизмъ имаше и прѣди Марксъ-Енгелса, обаче той е билъ метафизически не по това, че разрѣшаваше „проблема“ за отношението между битието и съзнанието, а защото не можеше да го разрѣши правилно. Споредъ Марксъ-Енгелса, материялизмъ се нарича онова учение, което обяснява дѣйствителния свѣтъ, природата и историята, не като отражение на „абсолютната идея“ или „абсолютния духъ“, а такъвъ, какъвто той наистина е, което разгледва явленията на дѣйствителния свѣтъ въ тѣхната дѣйствителна, а не измислена свързка и което вижда въ човѣшкитѣ понятия снимки отъ дѣйствителнитѣ прѣдмети. Най-характерната черта на този материялизмъ е, както казахме по-рано, диалектическата метода, е начинътъ, по който той разглежда природата и историята. Марксъ-Енгелсовиятъ материялизмъ схваща природата и историята като исторически процесъ на развитието, въ който нѣма мѣсто за еднажъ дадени, неизмѣнни, неподвижни прѣдмети, форми и истини, като съвъкупность отъ *процеси*, въ която прѣдметитѣ и тѣхнитѣ умствени образи, понятията, постоянно се измѣнятъ, постоянно възникватъ и се унищожаватъ, постоянно се движатъ и развиватъ въ вжтрѣшна взаимна връзка. Марксъ-Енгелсовиятъ материялизмъ е *диалектически*, защото за Маркса и Енгелса природата и историята човѣшка сж материялна реалность, която се движи, развива се диалектически. За да се обори Марксъ-Енгелсовия диалектически материялизмъ, трѣбва да се докаже, че природата и историята не сж материялна реалность, а фиктивна или измислена отъ човѣшкия умъ и че тя не прѣдставлява истински процесъ на развитие, не се движи и развива диалектически. А това именно не може да се докаже, защото такова доказване е въ явно противорѣчие съ всички придобивки на естествознанието, историческата наука и, ако щете, на философската мисъль. То противорѣчи на научнитѣ резултати и на фактитѣ и привежда къмъ очевидни абсурди, къмъ отричание сжществуванието на обективния, реалния свѣтъ, а съ него заедно и къмъ отричане сжществуванието на самия човѣкъ, на субекта, или казано на философски езикъ, привежда къмъ *солипсизма*. Обаче, съвсѣмъ е друго съ метафизическия материялизмъ, съ натурфилософския. Прѣди всичко,

натурфилософскиятъ (естественонаучниятъ), или метафизическиятъ материализмъ, много явления отъ дѣйствителния свѣтъ не бѣше въ състояние да ги обясни естествено, каквито си сж. На това прѣчеше му недостатъчното развитие на естествознанието. И поради това, той много явления обясняваше съ измислени *сили*, съ неизвѣстни материи, като жизнената, плавателната, двигателната и т. н. сили, съ особени материи, като тия на *свѣтлината*, *топлината*, *електричеството* и т. н., материи, които сж чисто измислени. Историческитѣ събития той обясняваше сжщо тъй съ мистически сили. На този материялизмъ отговаря и съотвѣтната метафизическа метода. Природата и историята не се разгледватъ като исторически процесъ на развитието, като съвъкупность отъ процеси на постоянно измѣнение, на постоянно възникване и изчезване. Природата и историята се движатъ въ постоянни, неизмѣнни граници, въ еднажъ установени форми; прѣдметитѣ сж сжщо веднажъ за винаги дадени и неизмѣнни и затова и тѣхнитѣ умствени образи, понятията, сж неподвижни, неизмѣнни. Изобщо на метафизическия, или натурфилософския материализмъ, е съвсѣмъ чужда идеята за диалектическото развитие. Затова метафизическиятъ материялизмъ по отношение на природата привеждаше къмъ съчиняването на завършени „системи на природата", и по отношение на историята къмъ обясняване нейното развитие не съ материялнитѣ условия и съ конфликтитѣ на материялнитѣ интереси на разнитѣ класи, изникващи на почвата на тия условия, а съ дѣятелностьта на „историческитѣ личности", съ влиянието на „общественото мнѣние" и, изобщо, съ силата на „разума", и къмъ съчиняване на „социални утопии". Естествено е, че метафизическиятъ материялизъмъ, макаръ и да се опитваше да обясни произхождението на съзнанието отъ материята, обаче не можа да разрѣши „проблема" правилно. На това прѣчеше му и самата метода. Той гледаше на човѣка не като на продуктъ на природата или на историческия процесъ на развитието й, а откжснатъ отъ него, неподвиженъ прѣдметъ и дори центъръ на космоса, на вселената. Напротивъ, за диалектическия материялизмъ човѣкътъ не е никакъвъ центъръ на вселената, а е просто продуктъ на природата, който сжщо тъй, както и всички прѣдмети, постоянно се развива, се измѣнява. Отъ тукъ и различното разрѣшение на „проблема", за отношението между битието и съзнанието. За диалектическия материялизмъ съзнанието се опрѣдѣля отъ битието, а не послѣдното отъ съзнанието, или „човѣшкото *самосъзнание* се обяснява съ човѣшкото *сжществувание*". Метафизическиятъ материялизмъ не можеше да дойде до това обяснение на съзнанието чрѣзъ сжществуването, чрѣзъ битието.

И така, диалектическиятъ материялизмъ и метафизическиятъ сжществено се различаватъ; тѣ сж различни системи. Но Михалчовци за Марксъ-Енгелсовъ материялизмъ даватъ метафизическия и, като оборватъ послѣдния, най-добрѣ оборенъ отъ Маркса и Енгелса, въобразяватъ си, че „унищожаватъ" тѣхния материялизмъ, диалектическия. Наистина, борба съ вѣтрени мѣлници, достойна само за Михалчовци.

Но Марксъ-Енгелсовиятъ материялизмъ се занимава съ философския „проблемъ“ за отношението между битието и съзнанието! Той казва, че *съзнанието се опрѣдѣля отъ битието*. Отъ тука произтича и Марксъ-Енгелсовата *материялистическа гносеология, материялистическата теория на познанието*. Но за Михалчовци Марксъ-Енгелсовиятъ материялизмъ именно затова е метафизически. Марксъ и Енгелсъ казватъ, че *единството на свѣта е въ неговата материялность*. И това се доказва отъ дългото развитие на естествознанието и философията. „Дѣйствителното единство на свѣта се състои — четемъ въ Anti-Dühring, стр. 28, II изд. — въ неговата материялность, и тя се доказва не съ нѣколко фокуснически фрази, а отъ дългото и дълго развитие на философията и естествознанието“. Обаче, за Михалчовци тука именно се заключавала цѣлата несъстоятелность на „материялистическо мировъззрѣние“. „Извѣстно е, — казва нашиятъ Михалчевъ, — че за материялистичното схващание на свѣта материята е едничката реалность, отъ която е изтъкано всичко що сѫществува. Ако *всичко* въ свѣта е материялно, то логически слѣдва, че и душата, духовното изобщо не ще да е далечъ отъ тая материялность. И дѣйствително, за тоя видъ материялизъмъ то е или продуктъ на физиологическитѣ процеси, които ставатъ въ мозъка, или пъкъ свойство, атрибутъ на материялното. Въ тия свои форми, материялистическото мировъззрѣние може да се счита за окончателно дискредитирано“.

Какъ Михалчовци доказватъ „несъстоятелностьта“ на „тоя видъ материялизъмъ“? — Много просто! Съ разни „философски“ измислици, фокуси и семковщини.

Най-първо, тѣ изкарватъ материята за една проста абстракция, за една *идея*, която се получавала чрѣзъ абстракция, „и то отъ самото обйективно вече“. Тази драндабулщина означава — отвличание на всички свойства отъ прѣдметитѣ, съ цѣль да се намѣри тѣхната „сѫщность“. Напримѣръ, да вземемъ захарьта, да отвлечемъ всичкитѣ ѝ свойства: твърдостьта ѝ, грапавината ѝ, бѣлизната ѝ, сладостьта ѝ и т. н. „до край“. Какво ще остане отъ захарьта? Очевидно е, че за здравия смисълъ ще остане вѣтъръ, една „неопрѣдѣленность“, за която нищо не може да се каже и, слѣдователно, за нищо положително не може да послужи, освѣнъ за „философски“ фокуси. Но за Михалчовци, слѣдъ отвличанието на всички свойства на прѣдмета, се получавала неговата „сѫщность“, „прѣдметътъ самъ въ себе си“. Любопитното у Михалчовци е това, дѣто тѣ, отъ една страна, признаватъ, че не могатъ да отричатъ *реалностьта* на „сѫщноститѣ“ и съ съкрушено сърдце „изповѣдватъ“, че „това“, т. е. „реалностьта“ на „сѫщноститѣ“, „е най-болното мѣсто на днешната гносеология“; отъ друга страна, тѣ гледатъ на „сѫщноститѣ“ като на „прости условности“, и „необходими фикции“, до които ни довеждали „тенденциитѣ на нашия разумъ“. Но всичко това е чиста метафика, схоластика, „философски“ измислици и спекулации, „философски“ семковщини, съ които положителната наука нѣма нищо общо. Че „стремлението на новата философия е да установи, че явленията

сж по-реални отъ „нѣщата за себе“, — отъ сжщноститѣ на тия явления“ — това е вѣрно. Но още по-вѣрно е и това, че тази „нова философия“ е една голѣма крачка назадъ, че е една дѣйствителна философска „просешка попара“, която бѣше твърдѣ добрѣ позната на Маркса и Енгелса, и съ която положителната наука и диалектическиятъ материялизмъ, ка то и материялистическата гносеология нѣматъ абсолютно нищо общо. Тази „нова философия“ не е нищо друго, освѣнъ старата кантовска философия, смѣсена съ опашки отъ други по-стари и съ „философски“, дѣйствително „нови“, измислици и семковщини. За науката сжществува вънщенъ обективенъ свѣтъ, независимъ отъ субективното съзнание, и вжтрѣшна причинна свръзка между прѣдметитѣ на тоя свѣтъ; за нея дѣйствително обективни сж само ония прѣдставления, източникътъ на които се намира вънъ отъ субекта. За науката и философията, основана на нея, материята не е нѣкаква праздна абстракция, нѣкаква „сжщность“, лишена отъ всѣкаква „опрѣдѣленость“, а *материя, вещество* съ разнообразни *реални свойства.* Когато Марксъ и Енгелсъ казватъ, че *дѣйствителното единство на свѣта се състои въ неговата материялность,* тѣ подъ *материялность* не разбиратъ нѣкаква „проста условность“, нѣкаква неопрѣдѣлена „сжщность“ или „прѣдметитѣ за себе“, а разбиратъ съвъкупностьта на реалнитѣ външни прѣдмети и съвъкупностьта на дѣйствителнитѣ имъ материялни свойства, които винаги мѣняватъ формата и състоянието си, но винаги оставатъ *материялни,* Така щото, у Марксъ-Енгелсовия материялизмъ *материялностьта,* като единство на свѣта, не е нѣкаква *метафизическа,* нѣкаква мистическа, неопрѣдѣлена „свѣтовна сжщность“; тя е просто *материялность,* съвъкупность на всички дѣйствителни материялни свойства на прѣдметитѣ, въ всичкитѣ имъ разнообразни форми, състояния, комбинации и модификации. И когато Михалчовци, съ вида на „дълбоки“ философи, казватъ, че „материялизмътъ“, като разбиратъ подъ него Марксъ-Енгелсовия матриализмъ, възвелъ материята въ „метафизически принципъ“, тѣ изказватъ или своето дебело невѣжество или своето голѣмо „философско“ шарлатанство. Защото ясно е, че Марксъ-Енгелсовиятъ материялизмъ не допуска никакви метафизически, никакви мистически „сжщности“. И когато Михалчовци се силятъ, съ своята „днешна наука“ и „нова“ или „модерна философия“, да доказватъ несъстоятелностьта на метафизическия материялизмъ, тѣ не само „разбиватъ отворени врата“, тѣ не само се борятъ съ вѣтрени мѣлници, но и нахално шарлатанствуватъ, понеже тѣ съзнателно вече идентифициратъ Марксъ-Енгелсовия материялизмъ съ метафизическия. Когато имъ указвате на това, тѣ тъй сжщо нахално ви отговарятъ: „такова едно възражение не би могло да ни засѣгне“. И защо си мислите, че не можало да засѣгне Михалчовци „едно такова възражение“? — Просто, защото Михалчовата „днешна наука“ разрушила била „кумира“ на „свѣтовната сжщность“ и била поставила на мѣстото й „относителностьта въ възприеманьето“ на „субстанцията“, която „относителность“ почивала „върху принципа на корреллацията между субйекта и обйекта“ и съставлявала „основно положе-

ние“ на Михалчовата „модерна философия“! Тази „философска“ драндабулщина, тази семковщина за „относителностьта въ възприеманье“ и за „корредацията субйектъ-обйектъ“ ще рѣче на простъ човѣшки езикъ слѣдующето: сжществува външенъ свѣтъ, а като часть отъ него и самиятъ субектъ, човѣкътъ, но, като *реалность*, той, свѣтътъ, сжществува само за субекта, т. е. *извънъ насъ* дѣйствително сжществува външенъ свѣтъ, но кой-знай да-ли е *реаленъ*, сирѣчъ да-ли дѣйствително сжществува, защото той е реаленъ, дѣйствително сжществува за субекта, за човѣка и само за него. Това положение е цѣлъ фокусъ, грубъ софизмъ. Външниятъ свѣтъ дѣйствително сжществува извънъ насъ, т. е. е реаленъ, и въ сжщото врѣме оказва се, че той извънъ насъ не е реаленъ, дѣйствително не сжществува, защото сжществува само за насъ! Туй се казва, споредъ Михалчовци, „модерна философия“ и „днешна наука“! Тази Михалчова „модерна наука и философия“ съ подобни фокуси, като горния, говори съвсѣмъ не „модерни“, стари приказки, а именно, че *реалностьта, обективностьта* на външния свѣтъ зависи само отъ съзнанието на субекта. Нѣма ли съзнание на субекта, нѣма и реаленъ, обективенъ свѣтъ. Съ други думи, споредъ тази Михалчова „наука“ и „философия“, битието зависи отъ съзнанието на субекта. Обаче, тази стара, наивна философия тѣ прикриватъ съ „философски“ фокусъ — „корредацията субйектъ-обйектъ“, който аргументиратъ по слѣдующия наивенъ начинъ: „Ако хората изчезнѣха отъ земята, то съ туй обйектитѣ щѣха да прѣстанатъ да бждатъ *реалность за човѣка*“. Е, то се разбира, че „ако хората изчезнѣха“, тогава *за тѣхъ* не само реалность не щѣше да сжществува, но не щѣше да сжществува и самиятъ дѣйствителенъ свѣтъ. Но съ такива философски фокуси какво доказватъ Михалчовци? Положително нищо, освѣнъ това, че Михалчовци умѣятъ да строятъ „философски фокуси“, да говорятъ семковщини. Нѣма нужда да караме „хората да изчезнатъ отъ земята“, за да разберемъ цѣлата семковщина на тая аргументация. Да вземемъ такъвъ примѣръ: Пишущиятъ сѣди прѣдъ масата, пише за Михалчовитѣ, напримѣръ, глупости на хартия, съ перо и мастило. Нъ въ минутата, когато пише, не мисли нито за масата, нито за хартията, нито за перото или мастилото, нито пъкъ за субекта Михалчевъ. Пита се: изброенитѣ обекти, за които той не мисли въ минутата, когато пише, сж ли *реалность* за него? Очевидно е, че тѣ сж реални за него, макаръ и да не мисли за тѣхъ, макаръ по отношение къмъ тѣхъ въ тази минута да е, тъй да кажемъ, „изчезналъ отъ земята“. Но споредъ Михалчовата „модерна философия“, изброенитѣ обекти не могатъ да бждатъ реалность за мене въ минутата, когато не мисля за тѣхъ. Но това е грубъ, и при това съвсѣмъ на новъ, а старъ софизмъ, очевиденъ абсурдъ, съ който дѣйствителната модерна философска мисъль нѣма нищо общо. Въ миналата статия видѣхме, какъ Вундтъ опровергава наивната иманентна философия, т. е. Михалчовата „модерна философия“, която счита за „основано положение“ на „модерната философска мисъль“ този абсурдъ. Подиръ това можемъ да сждимъ, до колко съ такива философски абсурди и

семковщини може да бжде „изключенъ противорѣчивия гносеологически дуализъмъ". Въ сжщность съ абсурди нищо положително не се оборва, а напротивъ се подържатъ само философскитѣ абсурди, въ тѣхното число и абсурда на „гнесеологическия дуализъмъ". Михалчевиятъ абсурдъ, нареченъ съ громкото философско име „корре-лация субйектъ-обйектъ", абсолютно нищо не е въ състояние да оборі. Жалко слабъ е той да засѣгне съврѣменния материялизмъ. Но нѣма съмнѣние, че той е въ състояние да създаде невъобразимъ хаосъ въ главитѣ на ония, които го възприематъ като дълбока „модерна философия". А прямата цѣль на мнозина Михалчовци е именно тази—да създадатъ, колкото е възможно, по-голѣма философска мъгла, като се надѣватъ по този начинъ да „изживатъ", да изтрѣбатъ, да унищожатъ умразната за тѣхъ Марксъ-Енгелсова „ортодоксия". Но всичкитѣ имъ пигмейски „философски" усилия отиватъ напраздно. Тѣ не засѣгатъ Марксъ-Енгелсовата философия, която цѣлата съврѣменна наука систематически подкрѣпва.

Но Михалчовци изгонени изъ областьта на тѣхната любима „гносеология", изтъкана отъ груби софизми, отъ всевъзможни абсурди и семковщини, „апелиратъ" къмъ психологията. Тѣ искатъ отъ материялизма да обясни възникването на съзнанието. Обаче, материялизмътъ не си туря такава задача. За него е важно да знае, отъ какво зависи възникването на съзнанието. А на тоя въпросъ той отговаря ясно и категорично, че възникването на съзнанието зависи отъ външния свѣтъ, че нашитѣ понятия, идеи, принципи сж снимки въ мозъка отъ дѣйствителния външенъ свѣтъ. Какъ възниква съзнанието, какъ се образува снимката въ мозъка на човѣка, какъ тѣ се прѣдаватъ чрѣзъ нервната система — съ разрѣшението на тѣзи въпроси философскиятъ материялизмъ не се занимава. Впрочемъ, по въпроса за възникването на съзнанието нищо не обяснява и идеалистическата философия. Тя зема съзнанието като готово, дадено у субекта, като „самодѣятелно законодателство" на „разума". А това е просто произволно прѣдположение, което води не само къмъ „неразрѣшими противорѣчия", но и къмъ абсурди. Сжщо така абсолютно нищо не обяснява и „корелацията субйектъ—обйектъ" на Михалчовата „модерна философия". И за нея сьзнанието се явява „спонтанно", „субективна форма отъ непонятно произхождение". Едничкото нѣщо, което твърди материялизмътъ, на основание положителни данни на науката, е това, че съзнанието е движение на материята, продуктъ на физиологически сложни процеси, възбуждани отъ реалния външенъ свѣтъ, отъ обектитѣ, лежащи извънъ субекта. Но какви сж тия процеси, какъ тѣ се образуватъ и се приплитатъ— тѣзи въпроси не спадатъ въ областьта на философията; съ тѣхъ се занимава естествознанието. Ако подъ понятието *философия* разбираме не празднитѣ спекулации на Михалчовци за „сжщноститѣ" и за „корреланията субйектъ-обйектъ", а съвъкупность отъ „логическитѣ комбинации" на опита, наблюдението и положителнитѣ данни на науката, то очевидно е, че за философията основенъ въпросъ съставлява, не какъ възниква съзнанието, а отъ какво зависи него-

вото възникване и какво се разбира подъ това понятие. По тази причина, цѣлото онова дрънкане на Михалчовци за гнѣва, страха и любовьта, за принципитѣ на спазването и прѣвръщането на енергията и за мнимото противорѣчие на „материялизма“ съ тѣхъ, абсолютно никакъ не засѣгатъ Марксъ-Енгелсовия материялизмъ, като философска система. Тука Михалчовци отъ критиката на послѣдньта минаватъ къмъ критиката на съврѣменото естествознание.

Михалчовци тука, прѣди всичко, идентифициратъ съврѣменното естествознание съ естественонаучния материялизъмъ на Фохта и Молешота. Естествено, че за тѣхъ то не било въ състовние да докаже, че съзнанието е движение на материята. Макаръ тука ние да влизаме въ една „область“ по-специална отъ „гносеологическия проблемъ“, но понеже Михалчовската „критика“ въ тази область има за цѣль да „обори“ съврѣмения материялизмъ, ще кажемъ нѣколко думи. Истина е, че естествознанието има още много да прави въ областьта на психо-физиологията. Но даннитѣ, натрупани отъ него до сега, не оставятъ никакво съмнѣние, че съзнанието е движение на материята. Най-първо, трѣбва да се забѣлѣжи, че *съзнание* и *мисление* е едно и сѫщо. Да *съзнаваме* нѣщо, ще рече да *мислимъ* за него. Сетнѣ, че мисленето е движение на материята се доказва съ това, първо, че при мисленето се образува топлина, второ, че мисленето съ врѣме ослабва, поради разлагането на мозъчната материя отъ произходящитѣ въ нея процеси на размѣната на веществата и трето, че мисленето е невъзможно безъ движение на сѫдодвигателната система. Първитѣ два факта сѫ установени експериментално, чрѣзъ многобройни опити; третиятъ, всѣки може да го наблюдава на себе си. Мисленето е *вѫтрѣшенъ*, тъй да се изразимъ *говоръ*. Когато мислимъ, сѫщеврѣменно незабѣлѣзано се движатъ нервитѣ, свързани съ езика и лицето, изобщо съ говора. За да се почне мисленето, за да се появи съзнанието или „духовното състояние“, трѣбва да се възбудятъ мозъчнитѣ процеси. Тѣ се възбуждатъ отъ външния свѣтъ, отъ обектитѣ чрѣзъ външнитѣ сѣтивни органи. За да почнемъ да мислимъ за Михалчовитѣ глупости, напримѣръ, трѣбваше да ги прочетемъ или да ги чуемъ, т. е да възбудятъ въ нашата глава редъ материялни процеси, които отъ своя страна възбуждатъ и редъ групи отъ минали и сегашни осѣщания, редъ движения въ мозъчното вещество, повтаряни много пѫти по други поводи и слѣдствие на други осѣщания, или да кажемъ на високъ езикъ, се възбуждатъ редъ ассоциативни и аперцептивни съединения. Какъ буквално става всичко това въ главата на човѣка, е въпросъ, на който тука нѣма нужда да се спираме. За насъ е важно това, дѣто науката установява, че мисленето, съзнанието, „психическото“ е *движение на материята*. Естествено е, че законитѣ за енергията въ никакво противорѣчие не се намиратъ съ това обяснение на съзнанието. Тука имаме просто прѣвръщане на енерзията отъ единъ видъ въ други, а не както казватъ Михалчовци въ „съвсѣмъ друго естество“. Но Михалчовци по никой начинъ не допускатъ, щото мисленето да е движение. Тѣхната аргументация по

този въпросъ, е извънредно „любопитна", т. е., тя е такава наивна, дѣтинска, просташка, че се явява чистейша проба „философска" семковщина. Молимъ читателя да има търпѣние да я изслуша. Ето какъ Михалчовци аргументиратъ:

„Мисъль, която въ сѫщность е движение, прилича на желѣзо, което въ сѫщность е дървено. Противъ това не може да се спори: може само да се каже: подъ мисъль азъ разбирамъ мисъль, а не движение на мозъчнитѣ молекули, а така сѫщо, съ думитѣ гнѣвъ и страхъ обозначавамъ именно самия гнѣвъ и страхъ, а никакво свиване или разширяване на кръвоноснитѣ сѫдове". „Известно е че послѣднитѣ явления ставатъ, когато ние изпитваме гнѣвъ, страхъ или любовь, но тѣ *не сѫ* мисли или любовь. Въ тѣхъ не се крие рѣшително никакво присѫтствие на мисъль. Наивното съзнание, напр., не знае нищо за мозъчнитѣ движения или за процеситѣ въ сѫдодвигателнитѣ нерви, но то знае що е гнѣвъ или любовь, и когато нѣкой ви говори за тѣхъ той разбира именно тѣхъ, а не нѣкакви физиологически процеси, които и физиологътъ познава злѣ. — Ако на нѣкой адептъ на туй учение би се случило да се обяснява въ любовь, той би трѣбвало да говори за нѣкакви сѫдодвигателни процеси... И послѣдниятъ селянинъ знае, какво значи да „помнишъ", но той нито подозира, че паметьта била „отѫпкана пѫтека", „материялно прѣдразположение" на неговия мозъкъ..."

Както виждаме, аргументация чисто семковска. Семковъ питаше се: „Що е любовь?" — и отговаряше: „Любовь е въздушно наклонение на природата", а не „нѣкакви си сѫдодвигателни процеси", а не „свиване или разширочаване на кръвоноснитѣ нерви". Семковъ („Богъ да го прости!") е прѣдставитель на „наивното съзнание", което „не знае нищо за мозъчнитѣ движения или за процеситѣ на сѫдодвигателнитѣ нерви". Естествено е, че за него любовьта си е любовь, т. е. „въздушно наклонение на природата", а „не нѣкакви физиологически процеси". Михалчовци сѫщо се явяватъ прѣдставители на това „наивно съзнание". Тѣ сѫщо ви казватъ: „мисъльта е мисъль, любовьта е любовь, страхътъ е страхъ", т. е, тѣ сѫ все „въздушно наклонение на природата", а не нѣкакви си „физиологически процеси", не „нѣкакви си движения на мозъчнитѣ молекули". „Наивното съзнание" за това именно е „наивно", че задъ условнитѣ названия: *мисъль, любовь, гнѣвъ, страхъ* и т. н. не знае, какво „се крие". Напротивъ, научното съзнание знае какво „се крие" задъ тѣзи условни названия. За него страхътъ, гнѣвътъ, любовьта и т. н. сѫ условни названия на извѣстни състояния на нервната система, продуктъ на материялни процеси, на „нѣкакви си физиологически процеси", на „движения на мозъчнитѣ молекули". За научното съзнание задъ всѣко едно „душевно", „психично" явление „се крие" чистъ материяленъ процесъ, на който то е продуктъ. Отъ само себе си се разбира, че самото нервно състояние, което съ една дума наричаме „психично", или съ названието: страхъ, гнѣвъ, любовь, не е самиятъ материяленъ процесъ, но то е неговъ продуктъ. Това установява днешната положителна наука категорично и на тия положителни резултати се основава и съврѣменниятъ материялизмъ — Марксъ-Енгелсовиятъ материялизмъ. Но за Михалчовци не тази наука е модерна, а Михалчовската „съврѣмена философия", която се опирала „на наивното съзнание", е „модерна наука". Подиръ това можемъ да си прѣставимъ, какво семковско „дълбокомислие" се заключава въ твърдѣ-

нието на Михалчовци, че материялизмътъ, „като регулативенъ принципъ“, билъ несъкрушимъ, „но като система, която иска да изведе духовното изъ материялното“, „или вижда причинность между духовното и материялното“, билъ „единъ грубъ монизъмъ, несъстоятелностьта на който блѣскаво биде доказана отъ съврѣменната философия“. Да, вѣрно е, че Михалчовската „съврѣменна философия“ много „блѣскаво“ доказа „несъстоятелностьта“ на „материялистическия монизъмъ“. Но нещастието на Михалчовци е тамъ, че съврѣменната наука доказва, ако не „блѣскаво“, то по положителенъ начинъ, несъстоятелностьта на Михалчовата „съврѣменна философия“ и нейното „наивно съзнание“.

На свършване съ Михалчевитѣ гносеологически семковщини, трѣбва да кажемъ пакъ нѣколко думи за „атрибутивния материялизъмъ“, към който той се повръща и въ тази часть отъ неговата статия. „Въ първата глава ние спомѣнахме, — казва той — че атрибутивниятъ материялизъмъ е несъвмѣстимъ съ основното начало на съврѣменната психология: схващанието на душевното като процесъ“. Ние казахме, че Михалчевъ измисли единъ „атрибутивенъ материялизъмъ“, на основание само на това, че Енгелсъ билъ намѣрилъ за вѣрно положението на „старият Спиноза“, какво мисленето е атрибутъ на субстанцията. Ние вече видѣхме, че споредъ Спиноза „атрибутъ“ не значи нито „свойство“, нито „способность“, нито „сила“, както Михалчовци казватъ, а „сѫщность“, която разумътъ „мисли“ въ субстанцията. А „сѫщность“ и „свойство“, или „способностъ“, или „сила“, сѫ съвсѣмъ различни нѣща. Ясно е, че Михалчовото дрънкане за „атрибутенъ материялизъмъ“, който схващалъ „душевното“ като свойство на материята, е просто дрънкание, което доказва само неговата неспособность да мисли. Съ това ние туряме точка на Михалчевитѣ глупости по гносеологията или по теория на познанието и минаваме на глупоститѣ му по въпроса за материялистическо разбиране на историята. Но за това въ слѣдующата статия.

Д. Б.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

По случай Болонския конгресъ на италиянскитѣ социалисти.

(Продължение и край).

II.

Разногласията и спороветѣ въ италиянската партия не прѣдставляватъ сѫщотото нѣщо въ 1900 и 1904 год.

Въ началото тѣ се показваха, като разногласия по тактиката, като разногласия върху начинитѣ и срѣдствата, съ помощьта на които най-добрѣ би се осигурилъ постоянния вървежъ напрѣдъ на *социалистическата* партия. Че тази тактика трѣбваше да бѫде *социалистическа*, признаваха или изглеждаше да признаватъ всички. Линията на поведение трѣбваше да си остане сѫщата: партията трѣбваше да си остане партия на борящия се за социализма пролетариятъ; туй, което бѣше спорно, бѣше, какъ по-лесно може да се увеличи боевата сила на пролетарията въ тази му борба: чрѣзъ напирането на минималната ли програма на партията и чрѣзъ прѣимуществената борба за реформи, които матерялно и политически да повдигнатъ мизернитѣ условия на живота на италиянската работническа класа, или чрѣзъ постоянното напиране на принципитѣ, чрѣзъ постоянната социалистическа пропаганда, чрѣзъ постоянното „формиране на социалистически умове“ (cossienze), което стѣга редоветѣ на борящия се пролетариятъ, увеличава готовностьта и способностьта му къмъ организация, а слѣдвателно и създава единственитѣ полезни условия, при които борбата за реформи добива и по-сериозенъ, и по-социалистически характеръ, понеже въ такъвъ случай опасностьта за забравяне на крайната цѣль поради облагитѣ отъ непосрѣдственитѣ резултати не сѫществува, прѣдъ видъ на туй, че тогава борбата за реформи е сѫшеврѣменно и борба за крайната цѣль?

Спорътъ въ този си изгледъ приемаше формата на споръ върху фактитѣ: достатъчно ли бѣше, въ дадения исторически моментъ, организиранъ и съзнателенъ италиянскиятъ пролетариятъ, за да може безъ страхъ да сключва компромиси и съюзи съ демократическитѣ фракции на буржуазията, съ цѣль да извоюва реформитѣ, които стоятъ въ минималната му програма?

Таквозъ бѣше и е схващането на „двѣтѣ тенденции“ на Фери, споредъ когото всичкитѣ разногласия се свеждатъ до спорове между хора *социалисти*, но съ различни темпераменти, наклонности, прѣдпочтения и т. н. Споредъ Фери, „двѣтѣ тенденции“, т. е. повтарямъ, различната прѣдразположеность и любовь на едни къмъ минималната

програма, къмъ реформистката и парламентарната дѣйность, и на други къмъ пропагандата и социалистическитѣ принципи, тѣзи „двѣ тенденции“ сѫ не само законни, но въ висша степень полезни и *необходими* въ *всѣка* социалистическа партия. „Тенденция“ не значи, за него, „*различно принципиално схващане* (*diversità sostanziale*) на политическото и економическо поведение на една партия“, а значи „стремление т. е. развитие на собствената практическа и всѣкидневна дѣйность, или къмъ настигането на *минималната програма*, съ съотвѣтно изкуствено подкрѣпяване на демокрацията, длъжна, по нашето мнѣние, да осѫществи реформитѣ, за които сѫ побѣснѣли въ своето утилитаристично увлечение реформиститѣ; или къмъ закрѣпването и разпространяването на *максималната програма*, съ цѣль да се създаватъ социалистически умове („съзнания“), а не само синдикалисти и егоисти, прѣдразположени да забравятъ „твърдѣ далечния“ идеалъ и да се продаватъ на най-много прѣдлагащия по голѣмъ или по-малъкъ демократъ, както правятъ английскитѣ тредъ-юнионисти“[1]).

Необходимо е да се признае, че схващането на Фери бѣ вѣрно за началото на споровет̀ѣ, че то бѣше почти всеобщо, и че то и до сега си остава схващане на една голѣма часть — на по-голѣмата часть, може би — отъ партийнитѣ дѣйци. На първо врѣме „реформиститѣ“ стояха па сѫщата гледна точка и обвиняваха „революционеритѣ“ въ твърдѣ голѣма небрѣжность къмъ реформистката дѣйность и въ недоуцѣняване на момента, който, споредъ тѣхъ, позволява да се извоюватъ съ наличнитѣ сили на партията грамадни облаги за работницитѣ. Тѣ аргументираха по слѣдния начинъ: социалистическата партия въ послѣднитѣ години се показва като доста голѣма политическа сила. Слѣдъ насъ вървятъ обширни народни маси, чиито интереси ние сме длъжни да удовлетворимъ, до колкото това е възможно при днешнитѣ условия. Ние трѣбва да станемъ практическа партия, ние трѣбва да водимъ „практическа политика“ да се заловимъ съ незабавното реализирване на многото и важни реформи, които страната отдавна очаква и, които ние сме записали въ програмата си. Отъ друга страна, политическитѣ условия днесъ сѫ други. Вълната на демокрацията изнесе на обществената арена едно радикално болшинство, което е наклонно да осѫществи въпроснитѣ реформи, и което ще може да ги реализира, ако ние му дадемъ своята подържка. Направимъ ли това, ние повдигаме материялното положение на работницитѣ, освобождаваме Италия отъ политическия „вампиризъмъ“, и създаваме прѣкрасни условия за по-нататъшното развитие на пролетарията и партията. Съзнанието на работницитѣ не само не се заплашва, но напротивъ, нему се осигуряватъ необходимитѣ условия за процъвтяване. Работницитѣ и Италия иматъ нужда отъ реформи, и ние ще направимъ прѣстѫпление противъ себе си и социализма, ако отидемъ противъ тази нужда.

---

[1]) *Enrico Ferri*. Il Congresso Unitario, Nel *Socialismo* di 25 settembre, 1902, fascicolo XIV—XV, p. 211.

Турати и другаритѣ му смѣтаха, както и Фери, че стоятъ на сѫщата почва, на която стояха и „революционеритѣ“. Тѣ мислѣха само, че иматъ прѣимуществото прѣдъ тѣзи послѣднитѣ да бѫдатъ „практични“, да разбиратъ „нуждитѣ на живота“, да бѫдатъ вѣрни тълкуватели на марксизма по отношение на италиянската дѣйствителность“. Въ сѫщото врѣме, тѣ като че имаха и силата и „фактитѣ“ на страната си. На тѣхната тактика и участие въ правителственото болшинство рѫкоплѣскаха *стотини хиляди* работници и дребни собственици. Побѣдоносното стачечно движение на земледѣлческитѣ работници, изполичари, арендатори и дребни собственици въ 1901 г. бѣше дѣло и гордость на „реформиститѣ“. Благодарение на „правителственото“ положение на социалиститѣ, входътъ и свободата на агитацията въ различнитѣ части на страната, особено по селата, имъ бѣха обезпечени[1]). Цѣла Италия се покри отъ социалистически организации отъ най-различни видове: синдикати, кооперации, селски дружества, дружества на занаятчии и дребни селски собственици. Цѣлата тази маса отъ измѫчени и безбожно експлоатирани човѣшки сѫщества аплодираше на социалиститѣ, които имъ обѣщаваха подобрение и реформи, и настояваше, щото тѣзи реформи да бѫдатъ въведени, колкото се може по-скоро. Изглеждаше, че социализмътъ завладяваше страната,—тъй могѫщо и тъй величественно бѣ това движение на нѣколко стотина хиляди крайно бѣдни работници... Кой би посмѣлъ да се усъмни въ полезностьта и правотата на реформаторската „тенденция“?

И все пакъ Фери имаше право да се страхува за бѫдащето на партията, все пакъ неговата „тенденция“ изразяваше нуждитѣ на движението, отъ гледна точка на социализма. Този, който би намѣрилъ много умѣстно схващанието на Турати, изложено по-горѣ — а у насъ таквизъ людье могатъ да се намѣрятъ въ достатъчно количество, — трѣбва да знае, че „работнитѣ маси“, които искаха реформи и подобрения, не бѣха социалистически настроени маси. Тѣ подържаха социаллиститѣ, защото, за момента, само социалиститѣ имъ обѣщаваха удовлетворение и отиваха посрѣдъ тѣхъ, за да ги организиратъ и насърдчатъ. Но туй, което тѣзи маси искаха, се изчерпваше съ нѣколкото реформи и облекчения. За „класовото съзнание“, на което Турати искаше да създаде условия за по-нататъшно развитие, тѣ не мислѣха по простата причина, че нѣмаха таквозъ съзнание. Тѣ не бѣха социалистически сили, които се борятъ за реформи до толкозъ, до колкото реформитѣ позволяватъ да се направи крачка напрѣдъ въ настѫплението на пролетарията къмъ социалистическия строй. „Крайната“ цѣль на работническото движение не сѫществуваше, не можеше да сѫществува за тѣзи, току-що стихийно размърдали се, народни маси. Въ своитѣ първоначални разсѫждения, „реформиститѣ“ чисто и просто *прѣдполагаха*, като дадена и всеобщо възприета, тази „крайна цѣль“. Въ този пунктъ именно и лѣжеше слабото мѣсто, ахилесовата пета, на италиянския „практически“ социализъмъ.

---

[1]) Признанията на Вецани, въ *Il Tempo* отъ августъ 1902 г.

И само когато това се разкри прѣдъ очитѣ на всички, стана ясно, че „реформаторското“ течение не е проста „тенденция“, въ смисъла на Фери, а дълбоко и принципиялно разхождащо се отъ съзнателното пролетарско схващание на нѣщата направление.

Най-силно и най-отрезвляюще въ това отношение дѣйствува повсемѣстното смазване на селското стачково движение прѣзъ 1902 г. Прѣзъ пролѣтьта и лѣтото на тази година, селскитѣ работници, насърдчени отъ блѣскавия успѣхъ прѣзъ миналата, навлѣзоха още по-многобройни въ движението. Но всичкитѣ имъ надѣжди останаха излъгани. Срѣщу себе си тѣ имаха сега коализиранитѣ вече селски господари и собственици. Тѣхната хрупка и бѣдна синдикална организация се пръсна при първитѣ още стълкновения. Цѣлото селско население бѣ поразено отъ общия неуспѣхъ. Въ тази паника, единствената надѣжда бѣ правителството, „министерството на социалнитѣ реформи“. Синдикалнитѣ организации, „le leghe di resistenza“, се оказаха безсилни оръдия въ борбата за подобряване на лошитѣ условия на труда. Единствено реформи отъ горѣ можеха да помогнатъ.

Селскитѣ синдикални и кооперативни организации станаха още по-отчаени привърженици на правителството, въпрѣки избиването на десятки селски стачници въ Бера и Кандела. Съотвѣтно съ това, и социалистическата фракция въ парламента става по-правителствена отъ правителството. Явно бѣше, че „широкитѣ работни маси“ искаха не социализмъ, не срѣдства за облегчение на своята съзнателна класова борба, а незабавни реформи и това à tout prix, и отъ когото и да било.

„Лигитѣ и федерациитѣ (на селскитѣ работници) се обърнаха въ ръцѣтѣ на министерството въ залогъ за вѣрностьта на социалистическата парламентарна фракция“.[1])

Ударътъ бѣ тъй внушителенъ, че самитѣ „реформисти“ бѣха принудени да признаятъ своето угнетено положение[2]).

Не оставаше съмнѣние, че въ своята оцѣнка на реформизма Енрико Фери грѣшеше абсолютно.

Той не бѣ схваналъ добрѣ, и всичко показва, че и до сега не схваща, историческитѣ и общественитѣ причини на „реформисткото“ направление въ партията, — въпрѣки многочисленитѣ факти, които той самъ често констатира, и които на всѣкиго другиго биха тутакси открили особената, дребно-буржуазна, природа на „реформизма“.

Поради това обстоятелство—което трѣбва въ голѣма степень да се обясни съ неговото твърдѣ повърхностно разбиране на Маркса[3]) — Фери продължава и сега да отрича несъвмѣстимостьта на „двѣтѣ

---

[1]) *Guglielmo Ferrero*. Il Pseudo-riformismo del Congresso d'Jmola. p. 212 въ „Il Socialismo“, год. II. p. 212.

[2]) Срав. напр. думитѣ на Карло Вецани, най-краенъ „туратистъ“ и секретарь на *Националната селска федерация* (Federazione Nazionale dei Contadiui), въ статията на вече цитирания проф. Ферерo.

[3]) Виж. неговата книга Science positive et Socialisme, Paris 1897, а също и нѣкои негови статии въ „Il Socialismo“ (напр. статията Metodo rivoluzionario e metodo riformista, гдѣто той почти се солидаризира съ Жореса).

тенденции". Той и до сега не се досѣща да помисли, че съществуването на *двѣ* различни обществени срѣди, на *два* слоя, вжтрѣ въ партията и въобще посрѣдъ послѣдователитѣ ѝ въ страната, не може да намѣри своето идеологично изражение въ *една* тактика и въ *една* теория.

Много по-прозорливи отъ Фери излѣзоха самитѣ „реформисти": Турати, Бономи, Бисолати и С о, които тутакси слѣдъ конгреса въ Имола (1902 г.) заявиха, че съвмѣстното работение, въ кадритѣ на една и сжща партия, на „реформисти" и „революционери" е невъзможно, понеже и еднитѣ, и другитѣ се явяватъ носители на двѣ съвсѣмъ различни мировъзрѣния, изразители на два рѣшително различни обществени лагера.

По-проницателни отъ Фери излѣзоха и другаритѣ му по борба, наречени „крайни революционери", съ Артуро Лаброила, Моки, Солди и др. во главѣ. Тѣ сжщо, анализирайки обществения произходъ на реформизма въ Италия, идваха до заключението, че не може да има общность на интереситѣ между двѣ течения, едното отъ които въплощава съзнателната класова борба на *съврѣменитѣ пролетарии*, продуктъ на капиталистическитѣ обществени отношения, а другото — стремленията и апетититѣ на една полу-пролетарска, полу-буржуазна, полу-капиталистическа, полу-срѣдневѣковна притисната и експлоатирана народна маса.

Че тази основна разлика бѣше и е реална, че дѣйствително „реформиститѣ" се явяваха и явяватъ идеолози не на съврѣменния пролетариятъ, а на една по-вече или по-малко докапиталистическа, ако мога тъй да се изразя, угнетена класа, надъхана съ прѣдразсждацитѣ на дребната буржуазия, може да се докаже по два начина: първо *статистически*, и второ, à prioi, *теоритически*.

Що се касае до първия начинъ, то достатъчно е да хвърлимъ единъ погледъ върху разпрѣдѣлението на силитѣ на двѣтѣ течения въ страната, за да се убѣдимъ, че главнитѣ сили на „революционеритѣ", сж въ градоветѣ, и въ индустриялнитѣ центрове, тогазъ, когато „реформисткитѣ" полкове се набиратъ изъ селата, и изъ срѣдата на най-бѣднитѣ, неспособни къмъ трайна организация и борба, слоеве на градското население. Туринъ, Генуа, Александрия, Венеция, Флоренция, Римъ, Неаполъ, очасти Миланъ; Асти, Ливорно, Модена, Верона, Ровиго, Кремона, Сиена, Гросето, Лоди, Гвастала, Специя, Пиза, Лука, Равена, Ферара, Мантуа и др. вървятъ съ „революционеритѣ;" напротивъ, слѣдъ „реформиститѣ" вървятъ прѣимуществено селскитѣ секции на партията въ провинциитѣ Емилия, Романя, Ферара, Сицилия и пр.[1]).

Отъ друга страна, ние вече знаемъ, че синдикалното движение на селскитѣ работници и арендатори е въ ржцѣтѣ на „реформиститѣ".

---

[1]) Reso-conto del Congresso d'Jmola, и статията на Фери въ XIV—XV кн. на *Socialismo*, за 1902 г.; виж. сжщо статията на Солди въ *Il Tempo* цит. по Ferrero, loc. cit. p. 212.; срав. Reso-conto del Congresso di Bologna, 1904 г. статистиката на гласуванията.

Голѣма часть отъ градскитѣ бѣдни синдикати и Camere del Lavoro, които живѣятъ по-скоро благодарение на общински и държавни субсидии, отъ колкото съ собствени срѣдства, сѫ сѫщо въ ръцѣтѣ на „реформисткото“ течение.

Второто доказателство за непролетарския характеръ на реформитската „тенденция“ ни даватъ тѣхната теория за прѣминуването отъ днешното общество въ социалистическото, и схващането имъ на реформитѣ.

Реформиститѣ отричатъ необходимостьта на социалната революция и диктатурата на класосъзнателния пролетариятъ. Споредъ тѣхъ, прѣходътъ въ социалистическото движение е дългъ и миренъ процесъ, началото на който ние прѣкарваме въ наше врѣме. Социализмътъ не е нѣщо далечно, стояще вънъ отъ крайнитѣ граници на капитализма: той се осѫществява постепено и малко по-малко всѣки день, съ всѣко завоевание на работническата класа. Капиталистическиятъ строй постоянно и постепено се прониква съ елементи на социалистическото общество, които въ даденъ — доста далеченъ, наистина — исторически моментъ, благодарение на своята многочисленость, ще докаратъ до пълното изчезване на капиталистическитѣ „елементи“ изъ обществения животъ.

Тѣзи „социалистически елементи“, („части на социалната революция“) не сѫ нищо друго, освѣнъ прочутитѣ *реформи* т. е. исканията на минималната социалистическа програма. ‹ ъ тѣхното осѫществяване, осѫществява се постепено социализма. Реформитѣ, слѣдов., сѫ изключителната цѣль на социалистическата дѣйность; тѣ не сѫ само *срѣдство* — едно, между многото други — за усилване на боевата способность на пролетарията, т. е. срѣдство за благоприятствуване освободителното работническо движение; тѣ сѫ *самоцѣль*, съ абсолютно значение цѣнности. Завоюването на реформи, съ каквито и да било сили и срѣдства, отъ каквото и да било качество, е категорическия императивъ за дѣйностьта на социалистическата партия. „Който иска цѣльта, иска и срѣдствата“, тържествено заявяватъ реформиститѣ[1]). Малко важи, че тѣзи срѣдства се въплотяватъ въ „сътрудничеството на класитѣ“, въ примиряването на социализма съ монархията, въ разстрѣлването на стачници, *борящи се имено за реформи*, въ деморализирането и дезорганизацията на, добрѣ-ли, лошо-ли, но вече организиранитѣ работнически сили, и т. н. Всичко това важи малко, щомъ като се има извѣстенъ шансъ за проникването на нѣкой „социалистически елементъ“ въ капиталистическия строй.

Слѣдствието отъ всичко това е слѣдното. Щомъ реформитѣ сѫ „части на социалната революция“, щомъ тѣ означаватъ реализиране — частично — на „крайната цѣль“, то грижитѣ за развитието и просвѣтяването на социалистко съзнание въ привърженицитѣ на партията изгубватъ всѣкаква полза и смисълъ. Социалистическата про-

---

[1]) *Ivanoe Bonomi* Riformismo socialista riformismo rivoluzionario въ „*Critica Sociale*“, отъ 1 апр. 1904. Вж. поучителната статия за Болонския конгресъ въ „*Искра*“ № 63.

паганда, напирането върху принципитѣ, приематъ вида на допотопни начини на социалистическа дѣйность, съ които само лудитѣ или фанатицитѣ могатъ сериозно да се занимаватъ. Въ партията се отдѣлятъ, деференциратъ, два органа, единътъ отъ които е повиканъ да играе ролята на „духа“, другия — ролята на „материята.“ Парламентарната фракция *мисли* за „крайната цѣль“ (ако мисли!) и *осъществява* „съ всички срѣдства“ реформитѣ; партията и социалистическитѣ избиратели даватъ политическа сила на фракцията. Отъ туй „сътрудничество“ се раждатъ „социалистическитѣ елементи“, които и изтикватъ, въ края на крайщата, капиталистическия строй, въ областьта на миналото и историята.

Колкото това и да е хитро замислено, старата истина, че качеството и състоянието на „материята“ оказватъ най-силно влияние върху качеството и състоянието на „духа“, си остава стара *истина*. Така, че въ резултатъ излиза — първо, понеже, при безполезностьта на едно социалистическо съзнание въ редоветѣ на *партията*, „материята“ може да се прѣвърне въ таквазъ, която да нѣма нищо общо съ „крайната цѣль“, и второ, понеже въ никоя страна подъ небето капиталистическия строй и защитницитѣ му не сѫ изказали желание да бѫдатъ изтикани въ миналото отъ „проникващитѣ социалистически елементи“, а напротивъ, търпятъ само онѣзи „елементи“, които консолидиратъ и усилватъ капитализма, — че „реформитѣ“, за които бълнуватъ италиянскитѣ „широки“ социалисти не сѫ нищо друго, освѣнъ реформи, за които сѫ готови да се борятъ, и отъ които сѫ готови да се удовлетворятъ едни лишени отъ социалистическо съзнание „работни маси“, привикнали да считатъ капиталистическия строй, въ неговата общность, като напълно отговарящъ, въ сѫщность, на „човѣшката природа“ и нейнитѣ основни мобили, но който има нужда отъ ретуширане и поправки, до колкото имъ прѣчи да живѣятъ „по човѣшки“, „като хората.“ Психологията на тѣзи „работни маси“ е именно психология на дребния, готовъ при първото сладко обѣщание да се признае за самодоволенъ и удовлетворенъ, дребенъ буржуа. И „социализмътъ“, който се мѫчи да убѣди пролетарията и широкитѣ народни маси, че положението имъ може да се направи розово още въ днешния строй, стига той да се реформира по такъвъ и такъвъ привлекателенъ начинъ, Марксъ и Енгелсъ нарекоха прѣди 60 год. въ *Комунистическия Манифестъ* „консервативенъ или буржуазенъ социализмъ“, а днешнитѣ социалисти, Кауцки напр., наричатъ — съ по-голѣмо право — „дребнобуржуазенъ социализмъ.“

И дълбоко правъ е Артуро Лабриола, като намира сѫщностьта на реформитското течение въ италиянския социализмъ въ туй, че това течение се стреми да очисти социалистическата партия отъ нейния революционенъ антикапиталистически характеръ, за да я прѣвърне въ една „радикална партия съ неясни пролетарски тенденции.“

На този дребно-буржуазенъ социализмъ, „революционната тенденция“ противопоставя правилното разбиране значението на реформитѣ въ днешното общество, и правилната тактика, която се налага на социалистическата партия отъ интереситѣ на съврѣменния пролета-

рията и социализмъ. „Революционеритѣ“ признаватъ ползата и необходимостьта отъ реформитѣ. Тѣ знаятъ, че реформитѣ могатъ да измѣнятъ и смегчатъ формитѣ и условията, при които се развива и укрѣпява класовото съзнание на борящия се за своето освобождение пролетариятъ. Туй, което тѣ отрицаватъ, то е твърдението, че съ тѣзи реформи може да се измѣнятъ или отстранятъ основитѣ на капиталистическото общество, че може да се унищожатъ причинитѣ на работническата експлоатация, мизерия и недоволство.

Реформитѣ, за „революционеритѣ,“ сѫ, както казахъ и по-горѣ, *едно* отъ срѣдствата, които водятъ къмъ осѫществяването на социализма, *водятъ* въ този смисълъ, че позволяватъ на пролетарията да стане по-способенъ и по-достѫпенъ за организирване, за самосъзнаване, а слѣдов. и за борба съ капитализма. И само до толковъ, до колкото съ дадена реформа може да се постигне този резултатъ, само до толковъ тази реформа се признава и приема отъ „революцинеритѣ.“

Социалистическата партия, по мнѣнието на „революционеритѣ,“ не трѣбва да изпуща изъ прѣдъ видъ обстоятелството, че не е възможна социалистическа борба безъ социалисти. Тя трѣбва да се стреми на всѣкждѣ и всѣкогада расте и се развива, като партия, *състояща отъ социалисти.* И въ реформистката дѣйность, и въ всѣкидневната политическа борба, нейнитѣ погледи трѣбва да бѫдатъ обърнати винаги къмъ цѣльта: да се създаватъ, да се изработватъ „социалистически съзнания.“ Всѣки нейнъ гласъ, всѣко нейно дѣйствие, трѣбва да носи печата на пропагандиста, т. е. трѣбва да се свързва съ крайнитѣ цѣли на движението, съ интереситѣ на социализма. Минималната програма, „практическата политика“ има само тогази значение и е само тогазъ отъ полза, когато се прокарва въ живота подъ ѫгъла и отъ гледната точка на принципитѣ.

Една социалистическа партия, състояща отъ членове, които не мислятъ за „крайната цѣль,“ не е социалистическа партия, а партия на егоисти, на безхарактерни филистери. Италиянската социалистическа партия трѣбва да се бори най-енергично противъ „реформисткитѣ“ поползновения, които искатъ да увѣковѣчатъ ненормалното statu-quo въ партията, които се стремятъ да понизятъ и безъ това низкия теоритически уровень на партийнитѣ членове. Партията трѣбва да носи постоянно революционенъ пролетарски характеръ; а това може да се достигне само съ неуморното разпространение и съ постоянното напиране върху принципитѣ между партийнитѣ членове.

Цѣлата позиция на италиянскитѣ „революционери“ може да се резюмира съ извѣстното изречение на Кауцки: „социалъ-демократическата партия трѣбва да остане, до самата революция, *пропагандистка партия.*»

Всѣки може да се убѣди сега, че между „двѣтѣ тенденции“ въ италиянския социализмъ сѫществува непроходима пропасть и че тѣхното съвмѣстно дѣйствуване въ партията е ненормално явление. По самото си естество, тѣ се изключватъ една друга, и сѫ длъжни да се стремятъ къмъ самостоятеленъ животъ.

На тазгодишния партиенъ конгресъ въ Болоня, и дълго врѣме прѣди него, това се иказа високо и отъ страна на революционеритѣ („крайнитѣ“ съ Лабриола и Моки на чело), и отъ страна на реформиститѣ. На много мѣста, до конгреса, „революционнитѣ“ партийни организации *изпъдиха* изъ своитѣ редове членоветѣ си „реформисти“ (въ Римъ, Неаполъ, Миланъ и др.). На ломбардския провинцияленъ конгресъ, който се държа въ Брешои, нѣколко седмици прѣди общепартийния, споровeтѣ докараха до таквозъ състояние на духоветѣ, че всѣка мисъль за по-нататъшна съвмѣстна работа между лабриоланското болшинство и туратисткото меншество (което. пжтьомъ казано, е организирано като отдѣлна социалистическа организация въ Миланъ) се показа па всички невъзможна.

И все пакъ Болонския конгресъ прие резолюцията на Фери, която утвърдява партийното *единство,* въ което болшинството отъ партийнитѣ членове не вѣрва. Наистина, това единство се иска върху основа на революционнитѣ социалистически принципи, тъй че Фери не встжпва, съ своята резолюция, въ никакъвъ компромисъ. Но несъмнѣнно е, че Болонския конгресъ само *отложи* неизбѣжното разцѣпление, безъ да унищожи нито причинитѣ му, нито необходимостьта му. Важно е, обаче, да се забѣлѣжи, че съ приемането резолюцията на Фери, на партията не се нанася врѣда, а полза. Тукъ Фери схваща по-добрѣ нуждитѣ на момента, отъ колкото Лабриола, и Моки, който, за да докара разцѣплението, гласува даже за реформаторската резолюция на Бисолати! Работата е тамъ, че, както видѣхме, условията, които даваха сила и куражъ на „реформиститѣ“, сега не сж тъй благоприятни, както по-рано. Отъ една страна, селскитѣ лиги, и въобще селското движение, сж сега почти на изгасване: много отъ тѣхъ изчезнаха сжщо тъй бързо, слѣдъ поражаването на стачното движение въ 1902 г., както бързо се бѣха появили слѣдъ неговата побѣда въ 1901 год.; много други живѣятъ въ агония. Отъ друга страна, въ економическия животъ сега владѣе пъленъ застой и угнетение, които се съпровождатъ съ съотвѣтни застой и реакция въ политическия животъ. Най-сетнѣ, подъ влиянието на постоянната социалистическа агитация и пропаганда на „революционеритѣ“, подъ влиянието сжщо на тѣхната кампания противъ руския царизмъ (случая съ Гоца, осуетяването на царското посѣщение въ Италия), както и противъ злоупотрѣбленията на правителството, на милитаризма и монархията, успѣ се да се повдигне и разбуди революционния духъ въ много социалистически организации и отдѣлни партийни членове, което най ярко се изрази първо, въ отказването на парламентарната соц. фракция да подържа новото, слѣдъ смъртьта на Цанардели, правителство, и второ, въ вота на Болонския конгресъ въ полза на „революционната тенденция“.

Днешната обществена и политическа ситуация е благоприятна, значи, за наддѣляването на „революционеритѣ“, и би било глупаво и смѣшно да не се използва тя за отнемането отъ ржцѣтѣ на „реформиститѣ“ всички ония елементи, които до сега, по една или друга причина, сж стояли далечъ отъ социалистическата политика на „ре-

волюционеритѣ", но които все могатъ да бждатъ още годенъ материалъ за една пролетарска партия. Разцѣплението ще стане, и нека! Но то трѣбва да се извърши тогазъ, когато Турати и другаритѣ му останатъ само съ онѣзи сили, отъ които именно партията има наймалко нужда. Не трѣбва да се форсиратъ събитията, понеже съ таквозъ форсиране Турати би се явилъ шефъ на една по-голѣма партия, отъ колкото, споредъ политическитѣ условия, тя може и трѣбва да бжде. Такъвъ е обективния смисълъ на борбата за „единството" отъ страна на Ферн.

Отъ тази гледна точка, приемането революцията на Фери трѣбва да се разглежда като по-голѣмъ успѣхъ за революционния пролетарски социализмъ въ Италия, отъ колкото би било едно разцѣпление. Защото не може да има съмнѣние, че борбата за „единството" или „разцѣплението" въ една партия, въ която воюватъ двѣ неприятелски течения, е борба изключително основана на утилитаристическия принципъ. Въ този случай важи изключително въпросътъ: кому е полезно „единството" въ даденъ моментъ, и кому „разцѣплението"?*)

Kaempfer.

ХРОНИКА.

(Изъ нашата журналистика)

Втората годишнина на „Дем. Прѣгледъ". — Общи бѣлѣжки по съдържанието му. — Новото въ „Дем. Прѣгледъ". - „Производяща демокрация", „народъ", „български граждани", „българска демокрация". — Кооперативното движение въ стр. на „Демокр. Прѣгледъ" миналата и тази година. — „Кооперативизмътъ" на пр. Жидъ и г. Гидиковъ Общата глѣдна точка на „младитѣ демократи". — Критиката имъ върху вжтрѣшната, финансовата и просвѣтителна политика у насъ. — Литературната критика на прѣвзетиятъ „знаменитъ писатель" въ стр. на „Дем. Прѣгледъ".

Читателитѣ на „Ново Врѣме" сж запознати съ възгледитѣ на демократитѣ около „Демократически Прѣгледъ". Независимо отъ, писаното на това мѣсто върху него въ I-та му годишнина, въ страницитѣ на „Ново Врѣме" помѣстиха се и редъ статии, въ които тѣ се характеризиратъ. Обаче, първата му годишнина се свърши и „Дем. Прѣгледъ" встжпи въ II година, отъ която вече сж излѣзли 13 броя. За насъ органа на младитѣ демократи е интересенъ отъ тази страна, че тѣ, както и общодѣлцитѣ, бившитѣ социалисти, се явяватъ въ теория и на практика наши противници, които въ сжщото врѣме се мжчатъ да се явятъ подъ булото на прѣдставители и на работническата класа, както и на кандидатитѣ на тая класа, днесъ полупролетаризирани селяни и занаятчии. Ако сега пакъ искамъ да занимая читателитѣ на „Ново Врѣме" съ „Демокр. Прѣгледъ", правя го, за да видимъ, какво прѣдставлява послѣдниятъ прѣзъ втората му година. Читателитѣ ни разбиратъ, че насъ интересува той отъ идейна страна, т. е., да ли той прѣдставлява нѣщо повече отъ туй, което прѣдставляваше прѣзъ първата годишнина.

---

*) Вижъ по този поводъ крайно интереснитѣ разсжждения на автора (Плехановъ ?) на статията за Болонския конгресъ, въ „*Искра*," № 68, стр. 8.

Обаче, въ втората годишнина на „Дем. Прѣгледъ“ тѣ захвърлиха „производящата демокрация“ и, както казахъ, говорятъ вече за „народъ“ и „български граждани“, а най-много — общо за „българската демокрация“; къмъ тѣхъ тѣ сега апелиратъ. А въ тѣхъ влиза не само дребната буржуазия отъ селяни и занаятчии, но и всички други слоеве, като капиталисти, голѣми земледвладѣлци, лихвари, прѣдприемачи и пр. Така че, миналогодишната „производяща демокрация“ на „младитѣ демократи“ се покри съ гжстата мъгла на понятието „народъ“ и „български граждани“, и, ако обичате, „българска демокрация“, подъ която можете да разбирате, каквото обичате. Естествено е, че и прѣдставлението на „младитѣ демократи“ за „кооперацията“, приe съвсѣмъ другъ видъ. Додѣто въ началото тѣ си я прѣдставляваха като идеална панацея, която се прѣдназначаваше да спаси отъ пролетаризиране дребната селска и градска буржуазия, сега тя приема видъ на грубо гешефтарско прѣдприятие, въ което старателно се намъкватъ различни гешефтари, отъ явния селски изѣдникъ, до скрития подъ благородното було на „народенъ учитель“ мазникъ и псалмо-пѣвецъ. Ако такава „кооперация“ въ другитѣ страни се създава отъ консервативнитѣ и реакционни елементи като противовѣсъ на дѣйствително демократическитѣ движения и наистина се явява за добъръ инструментъ въ тѣхнитѣ ржцѣ противъ демокрацията, то можемъ си прѣдстави, каква „българска демокрация“ би прѣдставлявала тя. Тя би послужила прѣди всичко за закрѣпването на оня консервативенъ духъ, съ който се отличава селската и градската маса на всѣкадѣ и у насъ и би създала отличенъ инструментъ въ ржцѣтѣ на противницитѣ на демократическото движение. Истина е, че „младитѣ демократи“ апелиратъ къмъ народнитѣ учители да пригърнатъ тази „дѣйствителна полезна обществена дѣятелность.“ Но човѣкъ трѣбва да нѣма абсолютно никакво понятие за „кооперация,“ която е прѣди всичко търговско прѣдприятие, за да очаква отъ учители да я създаватъ, ржководятъ и насочватъ и трѣбва да бжде неизцѣримъ фантазйоръ или просто глупецъ, за да очаква отъ такава „обществена дѣйность“ на учителя създаването на „българска демокрация.“ Но такава е логиката на „младитѣ демократи.“ Тя е тъмна, непросвѣтна! Наистина, тази година, по край безогледната полемика на г. Здравко по въпроса за „кооперативното движение,“ на думитѣ на когото, подиръ лаништѣ разкрития, които направихъ, не може да се дава никаква цѣнность, бившиятъ рицарь на спиритизма г. Гидиковъ употрѣбява доста усилия съ „кооператизма“ на *Жида* да освѣтли логиката на нашитѣ „млади демократи.“ Но—уви! на мѣсто да освѣтли, Жидовиятъ „кооперативизъмъ“ у г. Гидикова още повече сгжстява мъглата. „Кооперативизмътъ“ при днешното капиталистическо развитие, безсъмнѣние води къмъ унищожението на посрѣдническото съсловие, на търговската класа. Но обожательтъ днесь... не на „духоветѣ, разбира се, ...на Жидовия „кооперативизъмъ“ намира унищожението на посрѣдническата търговия за младитѣ въ економическото развитие народи опасно, защото той като едновремешенъ „широкъ социалистъ“—спиритистъ („широкиятъ социалистъ“ за това е „широкъ,“

че може да бѫде всѣкакъвъ) знае, че безъ развитието на размѣнната търговия не е възможно „социално развитие“ и пр., а главно, че съ поддържанието изцѣло на Жидовия „кооперативизъ“ могатъ да се уплашатъ нашитѣ рицари на „кооперативното движение.“ А тѣ за такива днесь смѣтатъ и „търговцитѣ“, особенно ония по селата и паланкитѣ, като Студена, Пирдопъ и т. н. Да, и пропагандата на Жидовия „кооперативизъ“ отъ нашитѣ „млади демократи“ не помага за освѣтлението на демократическата логика. Тя сгѫстява мъглата, като изтъква противорѣчията ѝ. Въ всѣки случай и тази пропаганда не отива по-далече отъ оная на г. Здравко, а именно тя е пропаганда на такова „кооперативно движение,“ което е чисто гешефтарско и при това безсилно, неспособно да създаде никакви условия за „социално развитие“ у насъ, а най-малко, разбира се, е способно да спаси дребната буржуазия отъ пропадание и да приведе къмъ тържеството на „българската демокрация.“ Въ сѫщность у насъ досегашнитѣ опити, направени отъ „демократитѣ“, да се създадатъ „кооперации,“ дадоха най-печални резултати. Тѣ просто въ скоро врѣме гинатъ или се прѣобръщатъ въ прости акционерни дружества. Интересно е да ни кажатъ „младитѣ демократи,“ до кѫдѣ е достигнала Пирдопската „млѣкарска кооперация,“ около която дигнаха такъвъ шумъ, като около забѣлѣжито проявление духа на „българската демокрация.“ Впрочемъ, логиката на нѣщата е по-силна, отколкото логиката на „демократитѣ.“ Убѣденъ съмъ, че тя въ близко бѫдеще ще покаже всичката утопичность на „демократизма“ на нашитѣ „млади демократи.“ Тя и сега разкрива тѣхната утопичность и тя е, която ги кара да заплитатъ все повече своитѣ възгледи и ги обръща въ дѣйствителность въ една група, която много малко се отличава отъ другитѣ буржуазни групи.

* * *

Забърканностьта, неясностьта въ главитѣ на „младитѣ демократи“, банкрутството, изобщо, на днебнобуржуазнитѣ „демократични принципи“ сѫ причина на оная идейна анемичность, която вѣе въ страницитѣ на „Демокр. Прѣгледъ“ въ излѣзлитѣ до сега броеве отъ втората му годишнина, макаръ по отдѣли той да прѣдставлява много по-годѣмо разнообразие отъ миналата му годишнина. Въ такъвъ единъ органъ, като „Демокр. Прѣгледъ“, който има претенцията да създаде партия на „българската демокрация“, главно мѣсто заема критиката върху политиката на днешното управление, върху вѫтрѣшната му, финансовата и просвѣтителна политика. Въ това отношение критиката на „Демокр. Прѣгледъ“ по сѫщностьта си не се отличава отъ критикитѣ на другитѣ буржуазни групи. Напротивъ, тя по изразъ, прави много жалко впечатление. Нея можемъ да характеризираме съ думитѣ на поета: „Зѫбимъ се на тирана“, плашимъ го съ „народния гнѣвъ“, съ „народното отмъщение“, а „господаря“ плашимъ съ аргумента, че неговата лична политика водѣла къмъ убѣждението на народа за необходимостьта „отъ „демократическа република“. Въ отношение на финасовата и икономическа политика, както и по отношение на просвѣтителната, критиката на „младитѣ демократи“ е сѫщо блѣда, както е блѣда изобщо дребно-буржуазната мисъль. Тя се

върти все около старата, изтъркана по-рано отъ тѣхъ, прѣди отцѣпванието имъ отъ Каравеловия демократизъмъ, тема за пестение на „народната пара“ и около разни палиативи, на които приписватъ спасително значение за „народната маса“, гледна точка, която обикновено привежда къмъ крайно реакционни искания, а въ народното образование къмъ турянието му на „демократически основи“, подъ което се разбира отдаванието на училището всецѣло въ ръцѣтѣ на „народа“. Естествено е, че тѣ не могатъ да не прѣвъзнасятъ учителитѣ псалмо-пѣвци, като дѣйствително полезни народни дѣйци, особено пъкъ ако тѣ правятъ градини и се занимаватъ съ развъждание на „нови култури“ и „кооперации“. И тука тѣхната логика води право къмъ реакционни послѣдствия. Но „младитѣ демократи“, особено ония отъ калъпа на Здравко, Недѣлковци и Х. У., сѫ увѣрени, че тѣ създаватъ съ своя „Демокр. Прѣгледъ“ бѫдащата „прогресивна демократическа обществена сила“. Илюзии!

На свършвание тия общи бѣлѣжки за „Дем. Прѣгледъ“ прѣзъ тази година, съ позволението на читателя, ще кажа нѣколко думи и за литературната му критика. Изобщо, тя е насърдчителна и приятелска, особено за авторитѣ съ „демократически души“ или съчувствуващи на тѣхъ. Като такива тѣ никакви нови мисли не даватъ; тѣ даже не сѫ критики, а приятелско зарегистриране съдържанието на произведенията, съ нѣкои леки приятелски бѣлѣжки по тѣхъ и изказвание надѣжда, че ще заякнатъ „талантитѣ“. Но най интересни сѫ „критическитѣ“ бѣлѣжки на „талантливия“ „художникъ“ П. Ю. Тодоровъ. Този господинъ, който по „неизповѣдими“, или, впрочемъ, понятни за България, начини се издигна до „знаменитъ писатель“, бълва жлъчка противъ „критицитѣ“, които имали смѣлостьта да искатъ мисли отъ поетитѣ и „художницитѣ“ или белетриститѣ, като него. Разбира се, „знаменитиятъ писатель“ П. Ю. Тодоровъ е съвършенно правъ! Хичъ бива ли да се искатъ мисли отъ такива като него, които нѣматъ нито една мисъль въ главата си, освѣнъ голѣмо самомнѣние за своитѣ персони и за своитѣ „таланти“ и които се мислятъ за избраници на боговетѣ, за да пишатъ всевъзможни глупави фантазии, които намиратъ мѣсто въ страницитѣ на българскитѣ „извѣстни“ списания. Долу светотатствующата критика върху произведенията на тѣзи български „божествени избранници“! Обаче, интересно е да чуемъ демократитѣ около „Дем. Прѣгледъ“ демократично ли е да се срѣщатъ такива par excellence, fin de siecle, крайвѣковни аристократически отъ декадентски калъпъ „критики“, като тази на прѣвзетия „знаменитъ писатель“ П. Ю. Тодоровъ — аристократътъ отъ гр. Елена?

Бѣлѣжкитѣ ми върху „Демокр. Прѣгледъ“, както вижда читательтъ, сѫ общи, защото сериозно да разгледаме всичко, което се пише въ страницитѣ на „Дем. Прѣгледъ“ тука е невъзможно, пъкъ и е писано въ „Ново Врѣме“ по-общирно върху направлението на „младитѣ демократи“. Искахъ само да характеризирамъ втората му годишнина, но въ бѫдѫще, може би, ще имаме случай да поговоримъ и по-специално върху тѣхнитѣ „принципи“.

Senex.

Печатница на П. М. Бѫзайтовъ — София.

Редакторъ Д. Благоевъ

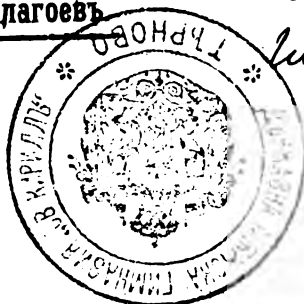

НОВО ВРѢМЕ

София.

Г. VIII. — Юний — 1904 г.

СЪДЪРЖАНИЕ:

Забѣлѣзани печатни грѣшки въ тая книга:

На стр. 500, редъ 12 отгорѣ, вмѣсто: послѣ неговото замѣнение па натуралнитѣ и пр. да се чете само: замѣнението на натуралнитѣ данъци съ парични и пр.

На стр. 501, редъ 9 отгорѣ, слѣдъ думитѣ: и развитие на Турция? да се чете: Развратеното ли турско правителство и администрация?

На стр. 507, редъ 7 отгорѣ, вмѣсто: . . . или на „исполица“. чрѣзъ наемание ратаи и пр., да се чете: или на „исполица“, или — чрѣзъ наемание ратаи и пр.

На стр. 508, редъ 2 отдолѣ, вмѣсто Не мѣстнитѣ ли капитали и пр. да се чете: Мѣстнитѣ ли капитали и пр.

Печатница на П. М. Бжзайтовъ — София.

ГОДИНА VIII. ЮНИЙ 1904 Г. КНИЖКА VI.

Ново Врѣме

мѣсеченъ прѣгледъ на умствения и общественъ животъ.

Държавата и учителскиятъ съюзъ.[1])

Слѣдъ като сдруженото учителство прие въ единъ свой конгресъ за разумна политиката и тактиката на двата стола: кога те гони държавата търси помощь въ „обществото“, кога те гони послѣдното обръщай се къмъ държавата, — отъ тогава като че ли разпритѣ между членоветѣ му утихнаха. Обаче резолюцията на Вид учителско дружество по списването на съюзния органъ, въ която се казва, че редакцията трѣбва да усвои историко-материялистическия методъ на изслѣдване, като такъвъ, който е въ състояние да създаде най правиленъ възгледъ по обществено-училищнитѣ въпроси въ сдруженото учителство и тая на Фердинанското, която счита учителската организация, ако не изродена, то на пжть да се изроди — идатъ да установятъ противното: часть отъ сдруженото учителство е недоволно отъ живота на организацията. Споредъ насъ това недоволство произлиза отъ нееднаквото схващане цѣлитѣ и задачитѣ на самата организация и то ще сжществува до тогава, до гдѣто въ единъ конгресъ не се уясни: какъ разбира българскиятъ учителски съюзъ материялното гарантиране на учителя, гражданскитѣ и политическитѣ права на учители какъ ще защищава, какво разбира подъ прогресивно развитие на учебното дѣло и най-послѣ, кой ще реализира тая цѣль — съврѣменната държава — прѣдставителка на капиталистическата класа — или друга нѣкоя обществена класа.

Цѣльта на българския учителски съюзъ е: грижа за материялното гарантиране на учителя, за гарантиране гражданскитѣ и политическитѣ му права и грижа за прогресивното развитие на учебното дѣло. За съдържание на първата точка отъ цѣльта сдруженото учителство поставя: 100 лева основна заплата, повишаване слѣдъ всѣки три години, назначаване отъ училищното

[1]) Въ редакцията сж постжпили нѣколко статии по „разпрята“ въ учителския съюзъ. Даваме имъ мѣсто по редъ. Обаче редакцията не съ всичко изказано въ тѣхъ е съгласна. Б. Р.

настоятелство и уволняване отъ дисциплинаренъ сѫдъ. По втората точка отъ цѣльта конгресно рѣшение нѣма, но отъ изказанитѣ мнѣния излиза, че то ще защитява принципа: гарантиране гражданскитѣ и политически права на учителя. За третата точка нѣма мнѣние.

Слѣдъ толкова казаното отъ сдруженото учителство по разбиране цѣлитѣ и задачитѣ на организацията си, иде спорниятъ въпросъ: кой ще реализира тъй изяснена цѣльта? Една доста голѣма часть отъ сдруженото учителство, въ числото на които влиза и редакторътъ на съюзния органъ г. Ганевъ, казва: нашитѣ искания сѫ професионални; държавата, стига да иска, може да ги удовлетвори, ето защо за насъ остава само да искаме това. На въпроса: кога тя ще издаде разпореждания за тая цѣль, се отговаря: кога се убѣди въ правотата на нашата кауза и съзнае, че нейното прѣдназначение е, да играе културна роль.

Може ли държавата да гарантира основния учитель материално, безогледно да гарантира гражданскитѣ и политическитѣ му права, учителството ли е, което се грижи за прогресивното развитие на учебното дѣло — ето въпроситѣ на които искаме да отговоримъ.

Прѣди всичко нека кажемъ, какъ схващаме сегашната държава. Държавата е институтъ, създаденъ и крѣпенъ отъ класа, що господствува днесъ, а тя е капиталистическата. Послѣдната чрѣзъ държавата урежда прѣко или косвено своитѣ интереси.

Слѣдъ това разяснение поставяме въпроса: капиталистическата класа може ли да се грижи за материялното гарантиране на основния учитель? Подъ материално гарантиране на учителя се разбира, първо, подобряване материялното му положение и, второ, обезпечаванието му да не бѫде игра на произволитѣ и щенията на управляющитѣ и тѣхнитѣ деребеи, гарантирането му, че неговата прогресивна дѣйность въ училището и вънъ отъ него не ще му костува лишаване отъ учителско мѣсто и прѣслѣдване. Но кой днесъ поставя учителя въ лошо и несигурно положение, кой му отрежда мизерна заплата за неговата поставена при лоши условия работа, кой не му плаща редовно, кой го прѣслѣдва, уволнява, кой посѣга на учителското му мѣсто и, най-сетнѣ, кой прави положението на у-ля негарантирано? — Кой другъ прави всичко това, ако не самата днешна държава и управляющитѣ я класи, значи, буржуазнитѣ партии и тѣхнитѣ деребеи? А щомъ това е така, то явно е, че не държавата и

вори, че то се грижи за прогресивното развитие на учебното дѣло, а говори, че то въ това отношение услужва на реакцията, извършва едно реакционно дѣло. Обстоятелството, че това сътрудничане става, когато се стабилизира българската капиталистическа класа не измѣнява характеристиката, що му даваме, защото, не врѣмето, а характера на сътрудничеството опрѣдѣля неговата стойность.

Съ казаното до тукъ ние отговаряме на зададенитѣ си въпроси и то така: държавата не може да гарантира материялно основния учитель, нѣма безогледно да гарантира гражданскитѣ и политическитѣ му права и не е учителството което се грижи за прогресивното развитие на учебното дѣло. Съ това заедно установихъ и положенията: 1) Само подъ давлението на работническата соц.-дем. партия, държавата ще облекчи положението на основния учитель и само при нейното усилвание учительтъ ще бжде признатъ за пълноправенъ гражданинъ. Тогава само него вата мисъль, пустната на свобода, ще даде реаленъ изразъ на идеитѣ, що трѣбва да легнатъ за основи на едно истинско прогресивно образование и възпитание. 2) Ако сдруженото учителство иска да играе прогресивна роля въ областьта на образованието и възпитанието, трѣбва да присъедини своитѣ стремления къмъ тия на работническата класа. То трѣбва да съзнае, че както материялнитѣ му интереси, така и гражданскитѣ и политическитѣ му права ще се гарантиратъ тогава, когато работническата класа гарантира своитѣ

Макаръ и статията да стана дълга, ще кажемъ още нѣколко думи по въпроса: изражда ли се българскиятъ учителски съюзъ, въпросъ, около който се води оживена полемика.

За да се отговори на тоя въпросъ, необходимо е да се установятъ идеитѣ, легнали въ основата на съюза при основанието му и по-послѣ. Принципътъ, който най-първо се постави за основа на българския учителски съюзъ бѣ чрѣзъ народа за насъ. Слѣдъ извѣстната борба между „капитани“ и „матрози“ се прие принципа: най-първо за себе, послѣ за народа, принципъ, който господствува и сега. Не сж различията въ принципитѣ, които ще ни услужатъ въ случая, а разискванията, станали по тѣхъ. На насъ ни липсватъ прѣки източници, отъ гдѣто можемъ почерпи самитѣ мисли на борящитѣ се, ето защо ще си послужимъ съ тия на Д. Х. Димова, изказани въ брошурата му: *Политиката и тактиката на българския*

учителски съюзъ, и които вѣрно рисуватъ тогавашното положение. За тия, които сѫ подържали принципа — чрѣзъ народа за насъ, той говори така: . . . „стремленията на тогавашното учителство сѫ били насочени къмъ подобрение на тѣхното материялно положение, и че вѣрата имъ въ „благосклонното“ внимание на министерството е била твърдѣ голѣма, не имъ е дозволявала да се съмнѣватъ въ реализирането на своитѣ искания. Врѣмето, обаче, тоя най-талантливъ възпитатель . . . създаде ново течение — думата е за тия, които подържаха втория принципъ — което зае своитѣ позиции. Характерна черта на това ново течение . . . е съмнѣнието на учителството въ солидарното съ министра уреждане учебното дѣло . . . почувствува лека-по-лека, че министерството на просвѣщението... не е отдѣлна и независима държава на просвѣщението която при „просвѣтени министри“ може да се развива най прогресивно и правилно... потърси се другъ изходъ . . .“

Тоя новъ изходъ, за който е дума, се намираше тогава въ гаранцията, която дава работническата социалъ-демократическа партия и то не че тя ще стане сега управляюща и като такава ще задоволи учителството, а като такава, при усилването на която учителя ще бѫде не само материялно, но и морално гарантиранъ. Това разбиране не се оформи въ резолюция, защото бѣ господствующе и защото организацията прѣживѣваше моментъ на борба за извоюване правото си на сѫществуване. Когато силата на обстоятелствата наложи на държавата учителската организация, тя я призна. Напослѣдъкъ, обаче, тя почна да ѝ симпатизира, като заяви, че я счита полезна за себе си, че намира въ нея своя сътрудница при уреждане основното образование. Тия си отношения държавата доказа съ факти, които посочихме по-горѣ. Ето дѣ намира сега храна пропадналото въ III и IV конгреси разбиране, което искаше организацията да живѣе въ съгласие съ министерството на просвѣщението, като се провиква въ колонитѣ на съюзния органъ: ще дойде врѣме, когато ще се чудимъ, какъ е било възможно организацията да е имала обтегнати отношения съ едно буржуазно м-ство на просвѣщението.

Това разбиране въ VII конгресъ нанесе първата си побѣда на ония, които мислѣха, че не чрѣзъ държавата, а въ силата на работническата класа задружното учителство да търси спасението си, като му наложи политиката и тактиката на двата стола. Бълг. учителски съюзъ да бѫде въ добри отношения съ

държавата е мнѣние на голѣмо болшинство сдружени учители, то е цѣло течение, което силно се подържа. Мнѣнието, че организацията е „възмжжала“, отдаване значение на отзивитѣ на „сериозната преса“, приемане за вѣрни идеитѣ, прокарани въ съюзния вѣстникъ — обстоятелство, което се потвърдява отъ санкционирането имъ въ конгреса, като такива — всичко това сж факти, които говорятъ за сжществуването и силата на това течение.

Споредъ насъ това течение ще стане официялно, защото почти всички сдружени учители, между които много се мислятъ за социалисти, сж дошли до убѣждението, че трѣбва да взематъ, като организация участие, когато държавата урежда областьта на основното образование, иначе тя безъ тѣхното участие кой знае какви наредби би узаконила. Този имъ възгледъ се обяснява отъ обстановката, при която живѣ и живѣе основниятъ учитель. Тая обстановка не позволява на учителя да види, че задъ дребнобуржуазната класа има и пролетариятска, която, както по своята идеология, така и въ борбата си за сжществуване се различава отъ първата. Дребната буржуазия — ето чии интереси защитява сдруженото учителство при опрѣдѣляне, било цѣльта на основното училище, било при проява на дѣйность въ обществото, — ето чия идеология носи той. И като дребнобуржуазенъ идеологъ, сдружениятъ учитель търси спасението си въ държавата, като се счита за морално длъженъ да ѝ услужва. Прибавимъ ли стремленията на държавата, да приспи учителството, да го направи неподвижно, като създава условия за привързването му къмъ стопанствения животъ на срѣдата, гдѣто живѣе, лесно ще си обяснимъ, защо е силно прѣдметното течение.

Слѣдъ казаното до тукъ за насъ е ясно, че за тия членове отъ сдруженото учителство, които намиратъ изходъ на лошото положение на основния учитель въ силата на работническата класа — положение признато за вѣрно въ III и IV конгреси, а виждатъ, че болшинството намира сжщия изходъ въ любовното спогаждане и сътрудничене съ организацията на буржуазията — държавата, за тѣхъ именно — а тѣ сж учителитѣ социалисти — българскиятъ учителски съюзъ се изражда. Когато пъкъ за другитѣ той сега е въ правия си пжть, сега е почналъ да играе „културната“ си роль.

Тия двѣ течения намиратъ оправданието си въ живота на самата организация. Тѣ сега водятъ борба за надмощие, и краятъ

й ще опрѣдѣли физиономията на съюза. На заинтересованитѣ страни остава, слѣдъ побѣда или поражение, да мислятъ, какво ще правятъ. Споредъ насъ, учителитѣ-социалисти ще бѫдатъ врѣменно „побѣдени“ отъ *болшинството*, но силата на това болшинство трѣбва да изпитатъ слѣдъ генерално сражение съ него било въ събори, било на конгреси. Слѣдъ безпощадна критика на схващането цѣлитѣ и задачитѣ на българския учителски съюзъ отъ това болшинство, на избранитѣ срѣдства за постигането имъ, изобщо слѣдъ разкритикуване теоретическия и практическия изразъ на съюзния учителски животъ, остава на учителитѣ социалисти да напуснатъ учителската организация. Напущането пъкъ се диктува отъ простата причина, че дѣйностьта на учителя-социалистъ въ учителската организация е безполезна за социалъ-демократическата партия. Да се мисли, че сдруженото учителство чрѣзъ убѣждаване може да се издигне и встѫпи на гледището на пролетарията, да схване идеологията му, когато сегашнитѣ обществено-економически условия у насъ му натрапватъ тая на дребната буржуазия, е повече отъ наивно и тия, които се поставятъ такава цѣль, ще добиятъ резултата: или да се изгубятъ като дѣйци и мислители-социалисти, или практически да дойдатъ до извода, че противницитѣ имъ не сѫ въ състояние да ги разбератъ.

Р. И-въ.

По честенъ начинъ.

(Какъ свършва Александра Михайловна).

Повѣсть отъ **В. Вересаевъ.**

(Продължение отъ кн. V).

III.

На слѣдния день, послѣ обѣдъ, Александра Михайловна, съ намѣтната на рамѣнѣ голѣма дрѣха, влѣзе въ стаята на мастора и притвори задъ себе си вратата. Василий Матвѣевъ, съ хладно, дървено лице, мълчеливо я слѣдѣше.

— Василий Матвѣевъ, азъ празднувамъ днесъ голѣмъ день, искамъ да те нагостя! — весело и привѣтливо заговори Александра Михайловна.

Тя извади изъ подъ дрѣхата си половина бутилка портвайнъ*) и загънати въ книга петь сладкиша. Лицето на Василий Матвѣевъ умекна.

— Хубаво, хубаво! Не забравяшъ масгора. Другъ пѫть пъкъ той може да ти потрѣба.

Той стана, допрѣ се до притворената врата и изеднъжъ бърже наклони лицето, съ подвижнитѣ си очи, до Александра Михайловна.

— Ела слѣдъ работа наедно да изпиемъ винцето,—прошепна той.

И Александра Михайловна почувсгва, какъ той я хвана подъ гѫрдитѣ съ своята мазна рѫка.

— Ахъ ти, мрътнико — извика Александра Михайловна и съ сичката си сила го удари по рѫката. — Подлецъ, какъ смѣешъ?!

Василий Матвѣевъ се отстрани.

— Какво е това? Въ що се състои работата? — Невинно и високо попита той. Какво искашъ?

— Азъ съмъ честна жена, а ти се осмѣляваш да ме хващашъ отпрѣдъ?! — крѣщѣше Александра Михайловна съ звънливъ отъ сълзи гласъ.

Въ кривитѣ очи на Матвѣева още бѣгаше блудливъ огънь, но лицето му вече бѣше сурово и хладно.

— Ти какво правишъ тука, скандали ли вършишъ? — повиши той гласа си, като пристѫпваше къмъ Александра Михайловна. Какво ми си донесла? Махай се.

— Мръсникъ! Подлецъ! — повтори Александра Михайловна и излѣзе изъ стаята.

---

*) Скѫпо вино.

Почервенѣла, съ блѣстящи очи, тя бърже отиде до тезгяха, скри подъ него бутилката и се спрѣ, като гледаше неподвижно своята работа.

— Какво стана тамъ при васъ? Какво иска той? — съ жадно любопитство попита Манка.

— Не е твоя работа! — рѣзко отговори Александра Михайловна, безъ да си подигне главата. Тя си хапѣше устнитѣ до болка, за да спрѣ душащето я ридане.

Наоколо владѣеше непрѣкжснатъ шумъ отъ сгъването на листетѣ, работата кипѣше, мълчелива и напрѣгната. Отъ разхвърленитѣ по тезгяха портрети гледаха кждревитѣ Пушкинови образи, сички въ пледи[1]) и съ скрътсени ржцѣ, сички съ гнѣвни, безучастни към станалото, лица.

— У-у, мила ми! — раздаде се отъ страни.

Гавриловна си играеше прѣдъ своя тезгяхъ и горещо притискаше къмъ гжрдитѣ си туку що сшитата голѣма веленева[2]) книга; послѣ тя я сложи на четире други вече сшити книги, отмѣсти пакета и низко до кръстъ му се поклони, като бърборѣше нѣщо си.

Въ работилницата, съпроводенъ отъ Василий Матвѣевъ, влѣзе хазаина, Викторъ Николаевичъ Семидаловъ. Момичетата напустнаха работата и съ любопитство ги слѣдѣха: голѣма рѣдкость бѣше хазаинътъ да намине въ отдѣлението за сшиване на книги.

Двамата отидоха направо къмъ тезгяха на Александра Михайловна.

— Невъзможно е, Викторъ Николаевичъ, да се слѣди! — говорѣше Василий Матвѣевъ, като махаше съ ржцѣ. Такъвъ народъ, просто наказание! Ето, заповѣдайте да видите сами!

Той порови подъ тезгяха и извади виното.

— Виждате ли? И той постави бутилката на тезгяха.

Хазаинътъ, мраченъ като облакъ, гледаше Александра Михайловна.

— Кажете, моля ви, не знаете ли, че тукъ е забранено да се внисатъ спиртни питиета? — попита той. Азъ ви приехъ въ паметь на вашия мжжъ, помагахъ ви, но това съвсѣмъ не значи, че вий можете да вършите въ моята работилница, каквото искате.

Александра Михайловна, блѣдна, съ стиснати устни, мълчеше, като бѣше отпустнала очитѣ си.

— Азъ не знаяхъ, че вий пиете! — съ усмивка прибави той. При това и такива скжпи питиета — портвайнъ! А азъ мислѣхъ, че вий имате нужда... Слушайте: за пръвъ и послѣденъ пжть ви прощавамъ, но гледайте, ако това се повтори още еднъжъ!

Той я изгледа съ прѣнебрѣжителенъ погледъ и излѣзе. Облѣгнатъ на съсѣдния тезгяхъ, стоеше живиятъ, чипатъ масторъ на момичетата отъ книговѣзското отдѣление, Сугробовъ.

---

[1]) Шотландски клашникъ, мантия отъ кожи.

[2]) Тънка, гладка книга, прилична на пергаментъ.

— Отдавна ли работишъ тука? — попита той, когато хазаинътъ и Матвѣевъ излѣзоха.

— Трети мѣсецъ, — машинално отговори Алексадра Михайловна.

— Не, не ще те държатъ, — съ състрадание произнесе той. Махни се по-добрѣ, ще се погубишъ!

И той отиде долу. Александра Михайловна продължаваше неподвижно да стои прѣдъ тезгяха. При нея дойдоха Даря Петровна и Фокина.

— Какво толкова има той противъ васъ? — попита Даря Петровна. На, че вино сте му купили? Какво се е случило?

— Така... Все едно... неохотно отговори Александра Михайловна.

— Малко ли му се е видѣло? — разпитваше Даря Петровна.

Фокина изпитателно погледна Александра Михайловна и се догади. Отъ такава красивичка дамичка нему не портвайнъ му се иска? — усмихна се тя.

Даря Петровна високо си издигна вѣждитѣ и крадишкомъ хвърли бързъ погледъ на Александра Михайловна.

— Мерзавецъ? — съчувствено въздъхна тя.

Устнитѣ на Александра Михайловна затрепераха.

— Ще се махна отъ тука! — каза тя.

Даря Петровна помълча.

— Кждѣ ли пъкъ ще отидешъ? Вий мислите, че другадѣ е по-подбрѣ? А да ви кажа, може и по-лошо да бжде. Тукъ поне хазаинътъ е добъръ, не бѣга подиръ тѣзи, а оттатъкъ при Коникова, — тамъ момичетата направо отиватъ при него въ кабинета му.

— Какъвъ ти Кониковъ? Конюховъ е неговата фамилия, — поправи Фокина. На петнадесета линия.

— Ай Конюховъ? Е, може да е Конюховъ.

Даря Петровна пакъ замълча, погледна Александра Михайловна и още еднъжъ съчувствено въздъхна.

Александра Михайловна ги слушаше съ странно чувство. Това което се случи бѣше нечувано — възмутително; сички очи трѣбваше да блѣснатъ, отъ сички души да избухне негодоване; когато съчувствието бѣше нѣкакъ вѣло, почти присилено и бѣше отвратително.

Тя се връщаше въ кжщи съ чувство на дълбока самотность. Бѣше сжбота. Сгъвачкитѣ и подмасторитѣ съ заплата въ джеба весело и бързо се разпръснаха при вратата на разни страни; момичетата чакаха прѣдъ вратата кавалери, — писари, литографи, словослагатели. На сички лицата бѣха странни, сички бѣха заняти само съ себе си, и на Александра Махайловна се стори, че тѣзи лица сж толкова малко способни да се освѣтлятъ отъ съчувствие към чуждото нещастие, както безчувственитѣ книжни образи на Пушкина.

Група млади момичета, които разговарѣха високо и весело, настигнаха Александра Михайловна; напрѣдъ съ злобно лице вървѣше Манка; подъ намѣтнатата на рамѣнѣтѣ ѝ дреха красиво се кършеше нейната тънка полудѣтска снага. На тротуара, наредъ съ каруци за носене на товари, на купчина стари релси спѣше каруцаринътъ.

— Уйчо, защо спишъ?! — високо извика Манка. Момичетата се разсмѣха. Каруцаринътъ надигна косматата си глава, мълчеливо изгледа момичето и отново отпусна глава на релситѣ.

— Да му се подложи нѣкоя здрава жена, би му било по-топло! — говорѣше Манка, като вървѣше бърже напрѣдъ. — Аа—кхи!! — високо извика тя, като че кихаше, право въ лицето на двѣ стоящи до тротуара момчета. Момчетата й отговориха съ мръсна острота. Момичетата съ смѣхъ завиха задъ ѫгъла.

„Каква помийна яма!“ съ тѫпо отвращение си помисли и Александра Михайловна; и си помисли, какъ хубаво и чисто живѣеше тя, когато бѣше живъ Андрей Ивановичъ.

Спускаше се бѣла дрезгавина. До една изба за вино, чакащецъ нѣкого, стоеше Таня, оживена и весела, съ своитѣ златисти, пухести коси. Изъ избата излѣзе красивъ, напетъ гвардейски матросъ.

— Ето що: хамсия не трѣбва, имаме селда — заговори Таня, като го хвана подъ-рѫка. — По-добрѣ да купимъ грозде.

Морякътъ се поклони на Александра Михайловна. Той бѣше годеникътъ на Таня, Журавлевъ. Тѣ минаха подъ-рѫка прѣзъ улицата къмъ колониялния магазинъ. Александра Михайловна ги наблюдаваше отзадѣ, какъ тѣ се притискаха силно единъ къмъ други, и още по-силно чувстваше своята самотность.

IV.

На утрѣшния день, надвечерь, Александра Михайловна лежеше на кревата. Ней сега й се искаше много да лежи на кревата, а вчера тя заспа, когато вече се бѣше разсъмнало: пиянитѣ водопроводчици въ съсѣдната стая се скараха съ обущаря, биха го дълго и жестоко; обущаря, залятъ съ кръвь, съ размѫтена, безчувствена глава, занесоха въ болницата, а водопроводчицитѣ отведоха въ участъка; послѣ въ кѫщи се върна събирачътъ на парцали, тоже пиянъ и започна да бие жена си; тя псуваше и като че нарочно го раздразняваше, а той я биеше още по-жестоко.

Въ стаята нѣмаше никого; възрастнитѣ излѣзоха, а дѣцата играяха на двора.

— Тука ли живѣе Колосова, Александра Михайловна? — попита въ коридора високъ гласъ. — Ей, има ли нѣкой тукъ?

Александра Михайловна бърже се подигна отъ постелката, като закопчаваше на гърдитѣ дрешката си. Въ стаята влѣзе Ляховъ, съ тънко бастунче въ рѫка.

— Здрасти! — каза той — Тамамъ квартира, — нигдѣ никого нѣма!

— Здрасти! — хладно отговори Александра Михайловна.

— Жена ми не е ли тука?

— Жена ви я нѣма тукъ.

— Нѣма я... Хмъ!...

Ляховъ седна на люлѣющия се столъ и, като си играеше съ бастунчето, внимателно изглеждаше обстановката.

— Вашиятъ покоенъ мѫжъ бѣше глупецъ! — неочаквано заяви той.

Александра Михайловна почна да се вълнува.

— Василий Василевичъ, ако сте дошле за добро, хубаво, ако ли не, то по-добрѣ махни се отъ тукъ!

— Той бѣше глупецъ, — повтори Ляховъ. — Той не умѣеше да ви цѣни. Ако бѣше поне малко по-уменъ, би ви гледалъ добрѣ, на ржцѣ би ви носилъ; той би разбралъ, каква добра жена има. А той ви само обиждаше.

Ляховъ изглеждаше Александра Михайловна съ странни, нѣщо таящи очи, и тя, като се вълнуваше, безъ да забѣлѣзва сама това, оправѣше дрехата си и опитваше съ пръста, дали сичкитѣ копчета на гърдитѣ ѝ сѫ закопчени.

— Оставете работилницата, елате да живѣете при мене, — продължаваше Ляховъ, като се мѣстѣше съ стола къмъ кревата. — Азъ ще ви плащамъ тридесеть и двѣ рубли на мѣсецъ. Катка ще изпѫдя, ще ѝ дамъ отдѣленъ паспортъ. Не мога безъ васъ да живѣя.

Александра Михайловна, като се вълнуваше все повече, стана и отиде до прозореца.

— Не разбирамъ, Василий Василечичъ, какъ не ви е срамъ да говорите това! При това, вие бѣхте приятель на Андрей Ивановича, той ви обичаше...

— Той бѣше подлецъ, завистникъ! — възрази Ляховъ. Той нарочно ме ожени прѣди смъртьта си за Катка, отъ злоба, да не би вие да ми попадните въ ржцѣтѣ.

— Нима? Кажете, моля! — засмѣ се Александра Михайловна.— Струва ми се, съвсѣмъ обратно, — ние я съвѣтвахме да не ви взема.

— Азъ само за това и ходихъ въ болницата при Колосова, за да видя скоро ли ще издъхне, — прѣдизвикателно произнесе Ляховъ.

— Василий Василевичъ, махайте се отъ тукъ! Не желая да ви слушамъ!

— Защо отидохте при прозореца? — попита Ляховъ, изтежко дишащецъ, съ сѫщото странно, готвящо се къмъ нѣщо лице.

Той стана и отиде при нея; миришеше цѣлъ на конякъ. Александра Михайловна се стараеше да задави обхваналиятъ я трепетъ. Ляховъ, блѣденъ и прѣдпазливъ, съ блуждающи очи, стоеше, като ѝ прѣграждаше пѫтя къмъ прозореца.

— Василий Василевичъ, какво мислите да правите! — като се задушваше, бърже заговори Александра Михайловна. — По-рано въ работилницата, на улицата не ми давахте мира, а сега идвате при мене въ квартирата ми? Помислѣте си, нима бива така!

Казахъ ви, че ви любя. А кажа ли еднъжъ нѣщо, никога не отстѫпвамъ. Все равно, вие ще ми се отдадете, не ще ви остава на мира... Ще получа своето... Сега Ляховъ тоже се задушваше. Силенъ, съ мускулястъ тилъ, той гледаше Александра Михайловна въ лицето съ мрачни, тѫпо-безпощадни, като у звѣръ, очи; и Александра Михайловна разбра, че нито убѣждения, нито молби ще я защитятъ отъ тази животинска, жестока сила. На вратата се показа ви-

сокиятъ, съ широко лице Лестманъ; той сне отъ главата каскета си и срамежливо гладаше съ длании своитѣ бѣлезникави коси.

— Иванъ Карличъ, здрасти! — високо каза Александра Михайловна и съ неестествено оживление отиде насрѣща му, като мина покрай Ляхова.

Ляховъ се обърна. Очитѣ му насмѣшливо пламнаха.

— А-а, сжщински мощи! — провлече той. Защо тъй дълго не се явявахте? Та тука отдавна те чакатъ. Отъ сутриньта те чакатъ, — защо ли миличкиятъ не идва?... Мѣстото е значи заето! Та-ака!...

Той се засмѣ, нахлупи си шапката и безъ да си земе сбогомъ, излѣзе.

— Сѣднѣте, Иванъ Карличъ! Ей сега ще пиемъ чай! — радостно говорѣше Александра Михайловна, безъ да може още да се справи съ прѣдишния страхъ.

Лестманъ съ недоумѣние я слѣдѣше.

— Какъвъ е нахалникъ този Ляховъ, не разбирамъ! — каза тя. — Отъ като е умрѣлъ Андрей Ивановичь, не ме остава никадѣ на мира. Въ работилницата ме закача, на улицата, но ето и въ квартирата... И не мога да мисля, какъ да се отърва отъ него!

— Той винаги е билъ нахалникъ. Не направи добрѣ мжжътъ ви, дѣто отдавна не го изгони, — произнесе Лестманъ, като клатѣше глава.

Александра Михайловна отиде за врѣла вода и направи чай. Лестаманъ мълчаливо пиеше; отъ неговитѣ пригладени, като че лустросани коси, отъ плоското му съ рѣдка брадица лице, се носѣше нѣкаква безнадѣждно-трезва скука; като че отъ неговото присжтствие сичко наоколо стана скучно — мрачно.

— Защо сте си завързали ржката, Иванъ Карличъ? — попита Александра Михайловна.

— Порѣзахъ си ржката, като работѣхъ... Фелдшерътъ я посипа съ нѣкакъвъ си прахъ и още повече ме заболя. Самъ азъ разбрахъ, че фелдшерътъ сбърка. „Не, мисля си, не тъй трѣба“. Взехъ спермацетно масло, снапсъ и вазелинъ, направихъ мехлемъ, турихъ го на парцалъ и сичко оздравѣ. Сега вече може да се работи, а прѣди цѣла недѣля не работихъ.

— Какъ заплащатъ при васъ, когато се разболѣе нѣкой?

— Ако докторътъ даде записка, тогава плащатъ седемдесеть и петь капейки на день. Ние имаме добъръ докторъ, на сички дава, а само азъ не искахъ да взема. Масторътъ винаги се сърди. По-добрѣ да не вземамъ, тогава той ще ми дава по-добра работа.

— Вижда се, на сѣкждѣ масторитѣ обиждатъ работника! — въздъхна Александра Михайловна.

— А вамъ, още все лоша работа ли даватъ? — прѣдпазливо попита Лестманъ.

— Лоша. Масторътъ така ни стѣснява, че просто не зная. Вече мисля, да-ли да отида въ друга работилница.

Лестманъ мигна бавно, и въ неговитѣ блѣстящи очи пропълзя нѣщо си. Сърдцето на Александра Михайловна неприятно трепна, тя

си прѣхапа устнитѣ и замълча; ней й стана ясно: да, той чака, щото тя съвсѣмъ да се заплете и така да отиде при него. И изеднъжъ й се прѣдстави: нѣкадѣ въ тъмната морска глъбина стои голѣма съ втренчени очи риба, разтваря своята широка уста, и чака да доплава къмъ нея малка рибка, та да я изъде...

— Колко получавате сега? — продължи внимателно да изпитва Лестманъ.

— Получавамъ, собствено, нищо, — започна да лъже Александра Михайловна. — Двадесеть рубли, а когато се постараешъ, — двадесеть и петь. Колкото да се живѣе, може, но все таки е обидно, — защо тѣ посгжпватъ несправедливо!

Тя се надвѣси низко надъ чашката, за да не види Лестманъ нейното лице, и сама мислѣше: „На сички, на сички е нуждно само едно — женско месо: изъли биха на пжтя човѣка, само за да се докопатъ до него"... Тя започна да отговаря рѣзко и неохотно на Лестмановитѣ въпроси, но той не забѣлѣзваше това. Помълча, изпи чаша чай и заразказва, какъ е събиралъ въ Тансъ мравчи айца за славеи.

— Трѣба да се諸 вематъ двѣ елхови пръчки, да имъ се одере кожицата и въ недѣля сутриньта да се турятъ на кръстъ върху купчина отъ мрави. Мравитѣ ще се махнатъ. Яйцата могатъ да се продаватъ, фунтътъ струва осемдесеть и петь капейки.

И пакъ млъкна... Най-послѣ той стана да си върви. Александра Михайловна го придружи до изхода, върна се и сѣдна до прозореца. Смжтни мисли тжпо сновѣха въ мозъка й, тя не се мжчеше да ги разбере и съ тежка, безсмислена съсрѣдоточеность гледаше прѣзъ прозореца. Стъмняваше се. Въ стаята влѣзоха сквартирантитѣ, задъ стѣната пиянитѣ водопроводчици свирѣха на хармоника. Александра Михайловна гуди на главата си кърпа и излѣзе на улицата.

Въ мрачината по тротуара на улицата се движеше празднична тълпа, трамваитѣ, като звънѣха и дрънкаха, на черни грамади се плъзгаха къмъ моста. Минаваха мжже съ каскети, шапки; тѣ имаха животински, скрито-сладострастни и безпощадни въ своето сладострастие лица; тълпата се движеше, едни лица се смѣсваха съ други, и у сички се таеше сжщата тази скрита до случая, не знающа пощада мисъль за женското месо.

Александра Михайловна закриви въ напрѣчната улица. Тукъ бѣше по-тихо. Сега по-силно отъ сѣкога, тя чувстваше да сжществува въ тѣлото й нѣщо тжжно, нѣщо й се искаше, нѣщо и трѣбаше, а какво, — Александра Михайловна не можеше да опрѣдѣли; и тя се чудѣше, слѣдствие на какво е това постояно чувство, — отъ гладъ ли, отъ неспокойни мисли ли, или защото е така скучно и скверно да се живѣе. На жгъла надъ таблата на една кръчма мъждиво свѣтѣше фенеръ.

— Дали да отида да пия? — помисли си Александра Михайловна, като се срамуваше сама отъ себе си.

Тя постоя, внимателно изгледа наоколо и тихичко влѣзе прѣзъ вратата.

Въ кръчмата нѣмаше много народъ. На срѣдната маса подъ лампата—молния, трима господиновци — зидари, пиеха чай и ракия; при прозореца до бутилка съ бира стоеше възрастна грамадна жена съ черни вѣжди. Александра Михайловна се прибра въ жгъла и поиска ракия.

Младъ зидарь, съ подпухнало лице и съ голѣми, като на риба, уста, прѣгръщаше своя съсѣдъ и се цѣлуваше съ него.

— Нека хората да казватъ за насъ, че лошо постжпваме! — говорѣше той. — Нека. Единъ праведенъ Богъ е надъ насъ! Алешка, вѣрно ли казахъ?... Ярославецъ, още една бутилка!

— Ваня! Стига, не трѣба!

— Хайде де, „стига“!

— Не трѣба!

— Ей, още една бутилка!

— Ваня, не се надѣвай!

Черновѣждата жена, съ чаша въ ржка, ги слушаше съ враждебно внимание.

Слугата постави прѣдъ Александра Михайловна шишенце, тя наля чашка и я изпи. Ракията ѝ схвана гърлото, стопли ѝ стомаха и приятна топлина се разлѣ по жилитѣ ѝ; като че ли изеднъжъ цѣлото ѝ тѣло се поправи, прѣгърбениятъ кръстъ се изправи, и обичното усѣщане, че нѣщо ѝ недостига, започна да изчезва.

— Не, не искамъ да пия повече! — рѣшително произнесе Алешка. Той взѣ отъ съсѣдната маса „Петербургски Листъ“, като че му се искаше да чете и го върна тутакси назадъ на масата. — Не, не си струва да се залавямъ! — каза той.

— Защо не струва да се залавяте за литература? — високо попита черновѣждата жена, като го гледаше все така враждебно. — Литературата се издава за просвѣщение! Въ нея сътрудничатъ умни хора! Какъ така да не си струва да се залавяме за нея?

Зидаритѣ я изгледаха и продължаваха да разговарятъ.

— Ето какъвъ народъ има тука въ Петербургската губерния, — обърна се черновѣждата жена къмъ Александра Михайловна. — Най-дивия, най-грубия! Идете въ Архангелската губерния или въ Ярославската. Тамъ народътъ е така развитъ. И колкото по-надалеко, толкова по-добрѣ. А въ Смоленската губерния!... Такова писмо ще ти изпратятъ, щото да ти е драго да го четешъ. А тука, разбира се, сички сж дебелаци, само че въ човѣшка кожа. Тѣ само говорятъ: „эва! пущай!...*)

Подиръ единъ часъ Александра Михайловна заедно съ черновѣждата жена излизаше отъ кръчмата. Александра Михайловна ридаеше и се биеше съ юмруци по гърдитѣ.

— Азъ съмъ честна жена, не мога! — говорѣше тя. — Ще се махна, ще се махна, отъ сички ще се махна!... Искашъ ли да живѣешъ, то погуби се... Все да търпишъ, да търпишъ!... Та кждѣ да се дяна, Господи?

*) Просто-народни изражения. Эва значи ено-го, а пущай, употрѣбено намѣсто литературното пускай. — нека,

Покана

КЪМЪ ЧИТАТЕЛИТѢ И АБОНАТИТѢ НА СПИСАНИЕТО
Ново Врѣме.

Съ тази (VI) книга списанието Ново Врѣме завърши I-то си полугодие отъ тая годишнина. И както читателитѣ могатъ да видятъ отъ съдържанието на излѣзлитѣ до сега книги, списанието се е старало да дава на читателитѣ си интересенъ и разнообразенъ материялъ изъ всичкитѣ области на умствения и обществения животъ, и да разглежда и освѣтлява всички по важни събития и явления на живота у насъ и другадѣ. То се е стремило да спомогне на читателитѣ да си образуватъ правиленъ свѣтогледъ и да се ориентирватъ въ съврѣменнитѣ умствени, обществени и политически движения у насъ и странство. До колко списанието е изпълнявало тази задача, остава на читателитѣ да сѫдятъ. Въ излизлитѣ до сега шесть книги списанието е дало: I. Статии *върху съврѣменния политически животъ у насъ* и неговитѣ проявления; такива сѫ статиитѣ: *Днешниятъ политически моментъ* (двѣ статии), *Балканска конфедерация, Македонското движение* и отношението на буржуазията спрямо него. II. Освѣнъ македонското движението е освѣтлявало въ своитѣ страници задачитѣ и проявленията на съврѣменнитѣ обществени движения у насъ: *работническото социалистическо движение* въ статиитѣ *Пробуждането на българскитѣ пролетарии*, (по случай стачното движение у насъ), По прѣдстоящата социалистическа дѣйность; Партията прѣдъ новия хоризонтъ; Отговоръ на една критика (партийна полемика); Партия и синдикатъ; Неутралностьта на синдикатитѣ; — разглеждало е тенденциитѣ и проявленията на *учителското, женското, телеграфо-пощенското, кооперативното* и *демократствующитѣ у насъ движения.* III. Статии по *философията* — Кантъ и Марксъ; Диалектическиятъ матер. и теор. на познанието (петь статии). IV. По *естествено научни въпроси* — ст. Видоизмѣнение на психолог. „азъ" (4 статии). V. По *обществено-економически въпроси* — Социализмъ и земледѣлие (3 статии отъ К. Кауцки); Резултати отъ промишл. прѣброяване въ Германия прѣзъ 1895 г.; Едрата индустрия въ България. VI. По *история* — Къмъ историята на комунистическия манифестъ (4 статии). VII. По *литературни въпроси:* К. Христовъ и избранитѣ му стихотворения; Размѫтено блато (по поводъ Казаларската царица отъ Ив Вазовъ). VIII. ***Белетристиката и поезията*** е застѫпена отъ отбранитѣ произведения на ***Гйоте*** (изъ Фауста), *В. Вересаевъ, Скиталецъ, Каз. Тетмайеръ* (разк. Побѣда и др.), *М. Салтиковъ (Щедринъ), Нѣмоевски, Ив. Кирилсвъ, Мих. Лѣтовъ, Хр. Пуневъ* и др. IX *Статии върху по важнитѣ събития въ странство* — Руско-японската война; Капитализмътъ и руско японската война (Парвусъ); Стачката въ Кришичау; Болонския конгресъ на италиянскитѣ социялисти; Полемика върху „класовото сътрудничество" въ странство; X. *Книжнина* — рецензии на книги, и XI. кратки статистически свѣдения.

При това, за да спомогне на читателитѣ да си образуватъ наученъ и цѣлостенъ свѣтогледъ, списанието не само се старае да дава разнообразенъ и интересенъ материялъ, но при освѣтлението на въпроситѣ, които се разглеждатъ въ неговитѣ страници, то се придържа въ строго опрѣдѣлено направление. Умственният и общественият животъ на съврѣменнитѣ и историческитѣ общества и неговитѣ проявления то изслѣдва, изучва, схваща и обяснява съ помощьта на диалектическиятъ методъ, съ метода на материалистическото разбиране на историята и като изхожда отъ гледището на научниятъ социализъмъ. А прилаганието на тоя наученъ методъ и изхождането отъ гледището на научния социализъмъ при разглеждането и обясняването на общественитѣ явления спомагатъ на читателитѣ да си образуватъ наученъ и строенъ мирогледъ за общественият животъ, да разбиратъ неговитѣ проявления и тенденции и да си опрѣдѣлятъ мѣстото и ролята всрѣдъ съврѣменнитѣ обществени явления. Но най главната задача на списанието Ново Врѣме, като наученъ органъ на социалната демокрация, е била и ще бжде да пропагандира и разпространява принципитѣ на социалната демокрация и да води теоритична борба противъ всички буржуазни идеалогии и най-много противъ ония, които замъгляватъ класовото съзнание на пролетарията. Изобщо, сп. Ново Врѣме се е стремило и ще се стреми да стане духовно оржжие на социалната демокрация въ нейната революционна теоритическа борба, и въ сжщото врѣме, помагачъ на социалистическитѣ дѣйци въ тѣхната просвѣтителна дѣйность и ориентирующъ ржководитель на социалистическитѣ борци и пролетарията въ съврѣменнитѣ политически и обществени борби.

Но за да изпълнява най-добрѣ тази своя задача, списанието се нуждае отъ подкрѣпата и подържката на партийнитѣ членове и на всички негови съчувственици и читатели, които умоляваме да положатъ всички желаеми старания за неговото най широко разпространение. И понеже то разчита само на подържката на своитѣ абонати, необходимо условие за негововото закрѣпване и подобряване става и *прѣдплащанието на абонаментитѣ*. Ето защо редакцията и администрацията на списанието сж рѣшили да изпращатъ списанието само на тия, които сж прѣдплатили. И за това, умоляваме всички тия, които работятъ за разпространението на списанието, да се стараятъ да *привикнатъ абонатитѣ на прѣдплащане абонаментитѣ*.

Подписката за VIII год. на сп. Ново Врѣме — 1904 г. продължава

Цѣна:	За година . , ...	10 лева
	За половинъ година . . .	5 „
	За организирани работници .	8 „

Списанието излиза всѣки мѣсецъ — *12 книги* въ годината.
Всѣка книга съдържа отъ *5—8 печатни коли*.

Записванието на абонати става *само въ прѣдплата* направо въ редакцията, въ телеграфо-пощенскитѣ станции и при мѣстнитѣ настоятели. При послѣднитѣ абонирането става по собственото довѣрие на абонатитѣ. Може да се прѣдплаща и на тримѣсечия.

София, Юлий 1904 год.

Съ почитания: Редакцията и Администрацията на сп. **Ново Врѣме**.

И коситѣ ѝ излѣзоха изъ подъ забрадката, и тя махаше разрошената си глава, а черновѣждата жена говорѣше съ своя високъ, увѣренъ гласъ.

— Това е езуитско правило, — сѣка цѣль оправдава своето срѣдство!... Езуитско нормално състояние...

V.

Въ понедѣлникъ сутриньта раздавачътъ сложи прѣдъ Александра Михайловна два голѣми пакета веленеви листе.

— Почакай, какво е това? Защо на мене два листа?—попита Александра Михайловна. — На сички е дадено по единъ.

— Менъ какво ми влиза въ работа, заповѣдаха ми!—отговори раздавачътъ и тръгна нататъкъ.

— Нѣма да го взема, върни го на мастора, не ми трѣба!

За веленевитѣ листе плащатъ почти толкова, колкото и за обикновенитѣ; когато да се сгъва веленевата книга е много по-трудно: номерата на страницитѣ не се виждатъ даже и при свѣтлина, случва се да се отгъватъ жглитѣ, за да се паднатъ номерата единъ върху други; книгата се кжса, при сгъването се образуватъ гънки.

Александра Михайловна отиде въ кантората при хазаина. Тамъ бѣше и Василий Матвѣевъ.

— Викторъ Николаевичъ, позволете ми да се науча, защо ми дадоха два листа отъ „Европейската флора?“ На сѣкиго дадоха да сгъва по единъ, на Полякова нищо, а на мене два.

Семидаловъ въпросително изгледа Василий Матвѣева. Той махна съ ржцѣ и суетливо се наведе къмъ хазаина.

— Така се е случило, Викторъ Николаевичъ, нищо не можешъ да направишъ. Все трѣбва да се дадатъ нѣкому, не можешъ да ги раздѣлишъ по равно.

— Да бѣше далъ на Полякова,—каза Александра Михайловна.

— Тя има друга работа, — възрази Василий Матвѣевъ, като се допре до нея.

— Да-а, друга работа! шиене!

— Това е все равно! — поучително произнесе хазаина. — Такава трудна работа трѣбва на сички по равно да се раздѣли, тя има право. Работа на работа не прилича, трѣбва така да се раздѣли, щото никой да не се обижда. Колко пжти съмъ ви казвалъ това. Вий знаете, че азъ обичамъ, когато сичко върви справедливо.

Александра Михайловна се върна тържествено въ работилницата. Подиръ нея влѣзе Василий Матвѣевъ. Той бавно обиколи работящитѣ, послѣ се спрѣ прѣдъ Александра Михайловна.

— На хазаина се оплаквашъ! — проговори той.—Ще видимъ, много ли ще спечелишъ. Иска ти се отъ мастора по-горѣ да стоишъ?.. Хубаво!

Подиръ два деня на Александра Михайловна се падна да съшива сжщата „флора.“ Раздаването на шева завеждаше Соколовъ, единъ отъ помощницитѣ на Василий Матвѣевъ. Александра Михайловна отиде да се обяснява съ него.

— Ти тука за кралица ли си се обявила?.. Ший каквото ти дадатъ, и не разсѫждавай! — грубо отговори той.

— Нѣма защо, милий ми, да разсѫждавамъ, а ще отида при хазаина, — спокойно отговори Александра Михайловна и се отправи къмъ контората.

Слѣдъ като изслуша Александра Михайловна, хазаинътъ се намръщи.

— Знаете, гълѫбче, по-равно не може да се дѣли, — хладно отговори той. — Има разни работи, случва се по-нѣкога да извършите и по-тежка работа.

Отъ тогава, щомъ Александра Михайловна влизаше въ кантората, Семидалевъ излизаше. Въ началото слѣдъ нейното постѫпване въ работилницата, той я покровителствуваше „въ паметь на мѫжа й“, прѣдъ когото се чувствуваше до извѣстна степень виноватъ. И той се дразнѣше, че възъ основа на това, тя прѣдявява искания, каквито нито едно момиче не прѣдявява, и че съ нея трѣбва да се отнасятъ нѣкакъ особно, не така, както съ другитѣ.

Изобщо въ контората не тъй се отнасяха съ момичетата, както съ подмасторитѣ отъ книговѣзницата. Съ подмасторитѣ се разправѣха, тѣхнитѣ искания вземаха подъ внимание; исканията на момичетата възбуждаха само негодующе недоумѣние, и тѣ се намираха въ пълната власть на Василия Матвѣевъ и помощницитѣ. Подмасторитѣ получаваха смѣтка сѣка недѣля, момичетата — на двѣ недѣли; подмасторитѣ имаха законни книжки за заплата, а тази на момичетата я вписваха въ прости тетрадки. Понѣкога, като прѣглеждаше списъка на заплатитѣ, хазаинътъ намираше, че нѣкое момиче е изработило твърдѣ много, зачеркваше деветь рубли и вмѣсто тѣхъ поставяше осемь.

— Нека се опита да направи съ насъ така, ние бихме му дали да разбере! — смѣеха се подмасторитѣ, когато момичетата имъ разправѣха за това.

И Александра Михайловна не можеше да разбере, дали момичетата сѫ така покорни, защото въ контората нѣма управия, или затова и нѣма управия, защото тѣ сѫ така покорни. Съ отрепани рѫцѣ тя тикаше иглата въ дебелата като кожа веленова книга и съ глуха ненависть слѣдѣше Василия Матвѣева: тлъстъ, желточервенъ, надутъ отъ подарено кафе и вишневка, той се разхождаше между тезгяхитѣ, като пъшкаше и се оригваше; сѣкашъ господарьтъ се разхожда между своитѣ крѣпостни; а момичетата, които задъ гърба му го псуваха, прѣдъ него бѣха прѣдупрѣдителни и покорни.

Работата въ работилницата ставаше за Александра Михайловна все по-отвратителна. Отвратителна бѣше и самата работа, и излѣзващия отъ оставенитѣ листе прахъ, и мирисътъ на варящия се долу клей, който нахлуваше отъ стълбата; отвратителни ѝ бѣха и околнитѣ хора; брошюрантитѣ, които понѣкога работѣха съ момичетата, нарочно говорѣха прѣдъ тѣхъ мръсотии и ги прѣдизвикваха на кални отговори. Но най-отвратително бѣше, когато момичетата се караха помежду си: а тѣ се караха често, за сѣка дреболия, и тогава

едната хвърлѣше въ лицето на другата мръсни и кални оскърбления, и високо я упрѣкаваше, че ретушьорътъ Образцовъ я издържа, а при все това тя отива да нощува при водопроводчика Володка; цинично се разказваха невѣроятни нѣща за подхвърлени и задушени дѣца, за продаване себе си за бутилка бира. Масторитѣ и брошурантитѣ, съ тикнати въ пояса на блузата ржцѣ, тълпѣха се наоколо и, доволни, прѣмираха отъ смѣхъ, малкитѣ момичета слушаха съ жадно любопитство и съ блѣстящи очи. А скаранитѣ, упоени, не чувствуваха своето унижение и продължаваха да си подхвърлятъ мръсни думи.

Александра Михайловна най-вече поразяваше фактътъ, че между момичетата нѣмаше абсолютно никакви другарски чувства. Сички знаеха, че Грунка Полякова, любовницата на Василий Матвѣевъ, му занася сичко, каквото се говори и върши въ работилницата, — и при все това сички разговаряха съ нея, даже ѝ се подмилкваха. И Александра Михайловна си спомняше, какъ покойниятъ Андрей Ивановичъ еднажъ, заедно съ другаритѣ си, би жестоко до смърть, на праздника на иконата, подмастора Гусева, защото донасяше на другаритѣ на хазаина. Сега изобщо Александра Михайловна често си спомняше за Андрей Ивановича и се удивляваше, какъ тя не забѣлѣзваше по-рано, колко уменъ и добъръ бѣше той; въ неговитѣ мисли, прѣди чужди и далечни ней, както мислитѣ на книгитѣ, тя чувствуваше сега истината, жива и гореща, като кръвь; тя разбра неговото страстно прѣклаȣнене прѣдъ другарството, мжката отъ слабость къмъ това другарство въ живота. Защо, напр., момичетата се отнасяха тайно една къмъ друга, като къмъ врагове, когато на сички би било по-добрѣ, ако тѣ се държаха дружно? И Александра Михайловна се опита да имъ говори по това, да ги убѣждава, но, щомъ като додѣше работата до практика, тя чувствваше, че и на нея самата ѝ идваше да плюе на сичко, ако не иска да остане безъ нищо.

Донесатъ изъ типографията листе. Сички момичета се огледватъ, очитѣ имъ безпокойно блуждаятъ; не трѣбва да се зяпа, трѣбва да се узнае износна ли е работата, ако е износна, — трѣбва да я зема за себе си или да я измоли отъ мастора. Листетѣ сж обвити въ синя книга, обвързани съ канапъ, момичетата се събиратъ наоколо, безспокойно шушукатъ, питатъ се една друга. Влиза масторътъ.

— Кой си свърши работата? — попита той.

— Азъ съвсѣмъ я привършихъ, — отзовава се Александра Михайловна.

— Защо казвате? Мълчете! — изплашено ѝ шепне Таня. — Азъ видѣхъ: хартията е дебела, прѣдебела, и на свѣтло даже номерата не се виждатъ!

Раздавачътъ слага прѣдъ Александра Михайловна миризливия на типографска боя вързопъ.

— Защо казвате, прѣди да узнаете? — сь съжаление я поучаваше Саня. — По този начинъ вий винаги ще имате лоша работа.

— Та какъ ще узнаешъ това? — раздразнено отговори Алек-

сандра Михайловна и, като гълташе сълзитѣ си, гледаше на дебелия вързопъ, за който пакъ ще получи нѣколко капейки.

— А вий прѣдварително питайте момичето, което сгъва цензурнитѣ екземпляри. Или ето какъ ей сега ний направихме: скжсахме на върха обвивката и видѣхме. Да се отвори — не може, тогава не позволяватъ да се откажешъ, а така никой не ще забѣлѣжи, че върха е скжсанъ, пъкъ и да забѣлѣжи, - ще си кажатъ: мужикътъ ги внесва, цѣпналъ е жгъла на вратата. Тука, знаете, ако бждешъ смирена, само едни огризки ще ти се падатъ.

Таня се харесваше все повече на Александра Михайловна; сѣкога тя бѣше прѣдупрѣдителна, сѣкога готова на помощь. Сега тѣ работѣха на единъ тезгяхъ, и Таня обучаваше Александра Михайловна на похватитѣ на работата, показваше й по какъвъ начинъ тя може да ся доставя; ще вземе, напр., износна работа отъ Василий Матвѣевъ, послѣ отива горѣ при Соколова. Соколовъ отказва: — „Нека ти даде Матвѣевъ." — „При него нѣма, той ме прати при тебе." Ще намѣри работа за себе си и за Александра Михайловна и ще скрие сичко подъ тезгяха; когато ги заплашва неизносна работа, или когато Василий Матвѣевъ протака даването, като се извинява съ нѣмане свободно врѣме, тѣ си доставятъ изъ подъ тезгяха запасната работа и я извършватъ.

— Какъ умѣешъ сичко да направишъ, Танечка! — възхищаваше се Александра Михайловна.

— Тука другояче не върви, — гордо отговори Таня. — Нима може да се очаква справедливость отъ Кривогледия? Способенъ е да направи сѣкаква пакость, особено на насъ, защото го прѣзираме, не му се отдаваме. Вий знаете, че още въ стаята му не си влѣзла,— тутакси почва: да отидешъ по любовь съ него... Съ този тлъстъ шопаръ! Какъвъ уракъ! Мисли си, че нѣма да ни бжде безъ него. Какъ не!

— Тебъ ти е добрѣ, — въздъхна Александра Михайловна, — Работишъ леко, сама си на свѣта, — много не ти трѣбва? А на мене какво е! Трѣбва да храня момиченце, не мога да се приспособя къмъ работата. По нѣкога ми е така тежко, просто не зная.

Таня мълчаливо дърпаше и сгъваше жгъла на бракования листъ.

— „Много ли ми трѣбва..." Азъ ще ви кажа, Александра Михайловна, самата истина: менъ ми трѣбватъ много-много пари! — колебливо затовори тя. — Трѣбватъ ми сто рубли, ето колко. Затова се така старая. Вий знаете, на есень Петя свършва службата си, трѣбва да си намѣри нѣкоя работа. Намисли да постжпи като надзиратель въ борсовия артель. Работа отлична, петдесеть рубли заплата, приходи има. А само трѣбва залогъ отъ двѣста рубли; отначало може само сто, — другитѣ сто ще му ги прѣсмѣтнатъ отъ заплатата. Виждате сега, колко ми е нуждно. Осемдесеть рубли азъ вече спестихъ, оставатъ още двадесеть. Ще помогне Богъ, щото въ три мѣсеца сичкитѣ сто рубли да бждатъ готови, и за свадбата още да остане. Азъ ги бихъ отдавна спестила, но трѣбва да се по-

мага на Петя; вий знаете, колко е лошо солдатинъ да живѣе безъ пари... Щомъ постжпи въ артеля, ще се оженимъ; ще оставя работилницата...

И, като забрави работата си, тя безконечно говорѣше за своята любовь и за очаквания животъ. (Слѣдва).

Прѣв. *Силвия.*

Неутралностьта на синдикатитѣ.

Отъ К. Кауцки.

(Продължение отъ кн. V).

II.

Прѣди всичко, въпросътъ се състои въ това, до колко въобще е възможно днесъ, при настоящето историческо положение, едно истинско неутрализиране на синдикатитѣ. И ако ний отговоримъ отрицателно на този въпросъ, съ това ний можемъ да спестимъ изслѣдването, какви ще бждатъ послѣдствията отъ неутралностьта, дали тя ще взима отъ синдикатитѣ много по-вече сили отъ една страна, отъ колкото имъ дава отъ другата.

Нека се поспремъ на първия въпросъ, като прѣди всичко точно го опрѣдѣлимъ. Ако привърженицитѣ на неутралностьта на синдикатитѣ биха искали само това, щото тѣ да стоятъ отворени за всѣки работникъ, съ каквито и да е религиозни и политически убѣждения, тогава скоро щѣхме да се съгласимъ. Но съ това не би се внесалъ никакъвъ новъ принципъ въ „социалдемократическитѣ“ синдикати, които отдавна се различаватъ отъ християнскитѣ и либерални синдикати именно по това, че не изискватъ отъ членоветѣ си да иматъ извѣстно особено религиозно или политическо вѣрою. Въ такъвъ случай, неутралностьта би се изразила най-много въ напомнюване къмъ социалиститѣ, членове на синдиката, щото тѣ да бждатъ по-възможность тактични въ сношенията си съ несоциалиститѣ свои колеги, за да не оскърбятъ и обиждатъ безполезно тия послѣднитѣ. Това напомнюване може да се направи, но то никакъ не би било отъ такова значение, щото да споримъ по него, независимо отъ това, че тъкмо по тактически въпроси не може да се прѣдпише никакъвъ шаблонъ и че съвсѣмъ не е лесно да се рѣши, гдѣ се свършва позволеното упорно защищаване на собственото убѣждение и гдѣ започва излишното дразнение привърженика на противното убѣждение. Колкото и да искаме, щото нашитѣ другари да отбѣгватъ въ синдикатитѣ грубитѣ безчинства въ областьта на религията и политиката, при все това за всѣки конкретенъ случай, понятието за грубо безчинство ще бжде и тукъ толкова разтегливо, както и въ правния животъ. Тукъ нищо не се постига съ резолюции, всичко зависи отъ политическата зрѣлость и самовладението на нашитѣ другари и, разбира се, не помалко и отъ качествата на останалитѣ тѣхни колеги. Върху това значи, нѣмаше що да се спори. Важниятъ въпросъ по неутрализирането на синдикатитѣ не е този, дали синдикатитѣ трѣбва да приематъ

всички работници безъ разлика на религиозни и политически убѣждения, а този, да ли синдикатитѣ трѣбва да водятъ политика или не. Но както между противницитѣ на неутралностьта, едвамъ ще се намѣри нѣкой, който да иска затварянето на синдиката за привърженицитѣ на опрѣдѣлени политически и религиозни вървания, така, до колкото ние разбираме, между социалистическитѣ привърженици на неутрализирането едва ще има нѣкой, който да подържа, че синдикатитѣ по-никакъвъ начинъ не трѣбвало да водятъ политика, сѫщо тамъ и тогава, гдѣто законитѣ го позволяватъ[1]). Тѣзи привърженици на неутрализирането искатъ само, щото работницитѣ да водятъ проста *класова политика*, *работническа. политика*, но не *партийна политика*. И за доказателство ни привеждатъ отъ едната страна, английскитѣ синдикати, отъ друга сдружаванията отъ всѣкакъвъ родъ на прѣдприемателитѣ, които водятъ политика, но не *партийна*, а политика, която се води единодушно отъ другаритѣ по професия, принадлежащи къмъ различни партии. Съ това сѫ и станали голѣми английскитѣ традъ-юниони, на това се дължи и силата на сдружаванията на прѣдприемателитѣ. Нека имъ подражаваме.

Безъ съмнѣние двата тѣзи примѣра сѫ твърдѣ съблазнителни, но не трѣбва да се забрави, че за подражението на единъ чуждъ примѣръ. не стига само *желанието* да подражавашъ, а сѫ нужни още и *прѣдварителни условия*, които да даватъ възможность за такова подражение. И такова условие е, прѣди всичко, липсата на *социалдемокрацията*.

Нека не се забрави, че социалдемократическата партия е партия съ особенъ характеръ, която не може да се приравни съ буржуазнитѣ партии. Тя е партията на наемнитѣ работници, прѣдставлява работническитѣ интереси, безъ всѣкаква грижа за интереситѣ на собственицитѣ. Другитѣ партии, колкото и да се различаватъ по между си,

---

[1]) Гледището, на което Елмъ се поставя, не е до тамъ ясно. Въ началото той се чуди на „легкостьта", съ която Щрйобель се отнася къмъ факта, че „въ Прусия още днесъ не могатъ да принадлежатъ къмъ политическитѣ сдружавания женитѣ, ученицитѣ и чирацитѣ." Нѣколко страници слѣдъ това той обявява, че „*синдикатитѣ трѣбва да водятъ практически, всекидневни, за най-близки искания политика*" — само не партийна политика.

Но нито прускиятъ, нито който и да билъ другъ законъ за сдружаванията, не прави разлика между „практическа всекидневна за най-близки искания политика" и „партийна политика" и ако воденето на послѣднята ще направи синдиката едно политическо сдружавание, то не по-малко ще направи това и воденето на първата политика.

Смѣсването на въпроса за отношението на синдикатитѣ къмъ сегашния законъ за сдружаванията съ въпроса за неутралностьта на синдикатитѣ може само да забърка въпроса, а не да го разясни.

Това сѫ два различни въпроса, което се вижда отъ това, че послѣдния изниква и въ Швейцария, гдѣто първия съвсѣмъ не сѫществува. Всѣки синдикатъ може да рѣшава за себе си, да ли той иска да бѫде едно политическо сдружаване или не. Върху това нѣма за какво да споримъ тука. Тукъ се касае за синдикалната политика, която могатъ да водятъ синдикатитѣ и която отдавна сѫ водили сѫщо и въ Прусия, безъ да се смѣтатъ тѣхнитѣ организации за политически сдружавания; за една политика, която прѣимуществено се води въ *синдикалния печатъ* и въ публичнитѣ събрания.

всички сѫ обаче партии на *собственици,* които обрѫщатъ внимание на интереситѣ на работницитѣ, само до толкова, до колкото тѣ сѫ свързани съ тѣзи на собственицитѣ.

И двата примѣра, които ни се противопоставятъ, сѫ такива, че въ всѣки единъ отъ тѣзи случаи, социалдемокрацията не се взима подъ внимание при въпроса за неутралностьта.

Въ Англия социалната демокрация не играе още никаква роль въ партийнитѣ борби.

Спрямо малко различаващитѣ се, консервативни и либерални партии, каквито сѫ тѣ въ Англия, синдикатитѣ могатъ да останатъ индеферентни. Но съмнително ще бѫде поне, да ли тѣ ще останатъ политически индеферентни, ако една силна социалдемокрация придобие сѫщата сила като една отъ тѣзи буржуазни партии и ако отъ държането на синдикатитѣ ще зависи, дали партията на работницитѣ или една отъ капиталистическитѣ партии ще спечели.

Резолюцията на споменатия вече Лондонски конгресъ прѣзъ февруарий 1900 г., никакъ не показва, че английскитѣ синдикати ще останатъ неутрални въ такъвъ случай. Делегатитѣ на половинъ милионъ синдикирани работници рѣшиха, въ съгласие съ делегатитѣ на английскитѣ социалисти, основаванието на особена организация за избиране на „кандидати, които признаватъ програмата и тактиката на работническото движение“ и които ще образуватъ въ парламента една особена група, независима отъ другитѣ политически партии. Изпълнителниятъ комитетъ на тази нова политическа партийна организация се състои отъ седемь делегата на синдикатитѣ и петь делегата на социалистическитѣ организации.

Трѣбва да се признае, че тѣзи заключения освѣтляватъ нѣкакъ си особено неутралитета на английскитѣ синдикати. И това е едвамъ началото на едно самостойно политическо работническо движение въ Англия.

Колкото се отнася до прѣдприемателскитѣ сдружавания, намъ не ни е извѣстно, щото въ тѣхъ социалдемократитѣ да сѫ поставени на равна нога съ привърженицитѣ на буржуазнитѣ партии. Напротивъ, католици, либерали и националъ-либерали се намиратъ тамъ въ най-тѣсния съюзъ *противъ* социалната демокрация. Общото въ тѣхната „безпартийна политика“ е именно борбата противъ социалната демокрация.

„Отношенията на синдикатитѣ“, казва Нѣмския рудничарски работнически вѣстникъ *), „къмъ всичкитѣ партии трѣбва да е еднакво“ [1]). Мисли ли той, може би, че, напр., съюзътъ на металоиндустриялцитѣ се намира въ сѫщото отношение къмъ социалдемокрацията, както и къмъ националъ-либералитѣ или консерваторитѣ? Съюзитѣ на господаритѣ сѫ неутрални само къмъ капиталистическитѣ партии, но привърженицитѣ на неутралностьта на синдикатитѣ искатъ, щото

---

*) Deutsche Berg und Hüttenarbeiterzeitung (№ 22).

[1]) Сѫщото подържа и разпространява у насъ и в. „Бълг. Печетарь“. Вж. бр. 10, г. III, отъ 1 юни 1903 г.

работническитѣ синдикати да бѫдатъ неутрални къмъ капиталистическитѣ партии, както и къмъ работническата партия. Не показва ли това, колко е неумѣстно сравнението на неутралностьта на синдикатитѣ съ тази на господарскитѣ съюзи? Ний ще бѫдемъ най-възторженитѣ привърженици на неутралностьта на синдикатитѣ, въ деня, когато съюзътъ на нѣмскитѣ метало-индустриялци или рейнско-вестфалския каменовъгленъ картелъ бѫдатъ еднакво неутрални, както къмъ другитѣ партии, така и къмъ социалната демокрация.

Примѣрътъ съ тия съюзи, както и тоя съ традъ-юнионитѣ, доказва само до колко маловажна е станала разликата между разнитѣ *буржуазни партии* по отношение къмъ работницитѣ, но никакъ не доказва, че за единъ синдикатъ не трѣбва да бѫде работническата партия по-близка отъ буржуазнитѣ партии.

При това, господарскитѣ съюзи и въ голѣма степень сѫщо и английскитѣ традъ-юниони сѫ само едни *търговски прѣдприятия*. Нѣмскитѣ синдикати, благодарение влиянието на социалдемокрацията, подъ което тѣ сѫ стоели до сега, прѣдставляватъ нѣщо по-високо. Тѣ сѫ организации не само за економическото, но и за *умствено* повдигание на работничеството, нѣщо, което тѣ сѫ стремятъ да постигнатъ чрѣзъ сказки, библиотеки и др. такива. Тѣ ще трѣбва съвсѣмъ да изоставятъ тази си цѣль, ако тѣ прѣслѣдватъ една неутрална политика. И Щрйобель съ право обърна внимание на тази точка. Една отъ най-важнитѣ точки за сблъсвание при послѣдната борба за неутралитетъ въ Швейцария бѣ исканието на католическитѣ работници, щото синдикатитѣ да отбѣгватъ въ своитѣ сказки и библиотеки всичко това, което може да оскърби едно добро католическо сърдце.

На нашитѣ етически економисти много имъ се иска да прѣобърнатъ свободнитѣ синдикати въ едни прости търговски прѣдприятия. Материялистическата социалдемокрация пъкъ нѣма нито най-малката нужда да види синдикатитѣ достигнали до подобно деградиране. Тя има още по-малка нужда да види социалдемократитѣ въ синдикатитѣ отъ болшинство да станатъ на меншенство, а до когато това не стане, до тогава синдикатитѣ ще се рѫководятъ отъ социалдемократитѣ. Социалдемократитѣ, обаче, ако водятъ политика, могатъ да водятъ само социалистическа политика. Тѣ могатъ, наистина, да се застѫпятъ задружно съ католическитѣ и либералнитѣ работници за правото за сдружавание. напр., но тѣ ще си послужатъ съ социалистически аргументи и ще апелиратъ за поддържката на тѣхнитѣ интереси къмъ социалдемократитѣ въ парламентитѣ и въ пресата.

Ако ли пъкъ рѫководството на синдикатитѣ падне въ рѫцѣтѣ на несоциалиститѣ, тогава и тѣзи послѣднитѣ ще водятъ не неутрална политика, а противосоциалистическа. Социалната демокрация играе днесъ по всичкитѣ работнишки въпроси една толкова голѣма първостепенна роль, щото единъ работнически прѣдставитель не може да остане индиферентенъ къмъ нея.

Нека изслѣдваме двата нѣмски синдиката, на чийто знамена е написана неутралностьта. Неутралностьта на единия, на печатарския съюзъ, е отъ типътъ на английската неутралность, ако сѫдимъ по

неговия органъ, той е явно враждебенъ на социалната демокрация. Неутралностьта на другия, на съюза на рудничарскитѣ работници, е отъ това направление, което ний описахме като приятелски разположено къмъ християнското, респективно католическо работничество. Мнимата неутрална политика на този съюзъ, разгледанъ по-отблизу, е въ сѫщность една срамежливо-социалистическа политика. До колкото ний познаваме органа на съюза, „Нѣмския рудничарски работнически вѣстникъ“, ний не можемъ да се съгласимъ съ тѣзи, които го обвиняватъ въ отстѫпничество отъ партийнитѣ възгледи, гашото неутралностьта дѣйствува тамъ само въ такъвъ смисълъ, че изразява социалистическитѣ убѣждения на редакцията въ такива особени форми, които нѣма да изплашатъ читателитѣ.

„Да бѫдемъ неутрални“, пише споменатия вѣстникъ въ последния си брой, „значи да бѫдемъ обективни къмъ всичкитѣ партии, макаръ и да трѣбва да се боримъ, отъ синдикално гледище, противъ *единични прѣдставители* и *опрѣдѣлени постѫпки* на партиитѣ“. И за да бѫдатъ обективни къмъ *всичкитѣ* партии, трѣбва да не принадлежатъ къмъ *никоя* партия.

Но това съвсѣмъ не иска „Нѣмския рудничарски работнически вѣстникъ“ и отъ това се вижда, до колко той е *фактически* обективенъ, колкото и да не излиза изъ устата му *думата* обективность като „неутраленъ“ синдикатъ. „Ний не трѣбва да критикуваме,— казва по-нататъкъ „Нѣмския рудничарски работнически вѣстникъ“, - самитѣ „партии“, а само единичнитѣ прѣдставители и опрѣдѣлени постѫпки на партиитѣ“. Но единичнитѣ прѣдставители и опрѣдѣленитѣ постѫпки на партиитѣ не сѫ случайни явления, а необходимо слѣдствие отъ сѫщностьта на партиитѣ, и задачитѣ на всѣка далновидна политика е именно тази, щото чрѣзъ проучването на класовитѣ интереси и на историческото развитие да се дойде до разбирането необходимата връзка, която сѫществува между единичнитѣ проявления на партийния животъ.

Една политика, която не взима това прѣдъ видъ и която разглежда единичнитѣ прѣдставители и постѫпки на една партия, независимо отъ тѣхната връзка съ партията въ нейната цѣлость и историческото ѝ развитие, не е една *неутрална* политика, а една *наивна* политика, една дѣтинска политика, и да прѣпорѫчвашъ на синдикиранитѣ работници една подобна политика въ замѣна на партийната политика, това значи да искашъ да деградирашъ тѣхната политика, това значи да имъ прѣпорѫчашъ, щото тѣ при синдикалната си дѣйность, да напуснатъ всичкото онова съзнание, което тѣ сѫ придобили въ партийната си дѣйность.

И понеже това послѣдното е невъзможно, цѣлата неутралность се изразява въ това, че социалистътъ, синдикиранъ работникъ, се показва за по-наивенъ отколкото си е.

За примѣръ може да ни послужи уводната статия на сѫщия номеръ отъ „Рудничарския работнически вѣстникъ“. Нашиятъ другарь Sachse се кандидатиралъ въ Валденбургъ при допълнителния изборъ за райхстага.

И понеже тамъ рудничаритѣ-работници играятъ рѣшающа политическа роль, редакцията на споменатия вѣстникъ счете за свой дългъ да поиска отъ тѣхъ да избератъ др. Sachse. Това прѣвъзходно, но не е ли това единъ актъ на партийна политика?

Не, мисли редакцията, понеже тя нито съ една думица не прѣпоржчва *социалдемократа* Sachse, а „другаря“, „работнишкия приятель“ Sachse и тя го прѣпоржчва за това, защото случайно неговия противникъ, единъ смѣсенъ консерваторски, национолибераленъ католишки кандидатъ, е единъ работнишки неприятель. Тя боязливо отбѣгва охарактеризирането на партиитѣ, които се прѣдставляватъ отъ кандидатитѣ. Тя охарактеризирва само кандидатитѣ. Но това не е вече неутрална политика, а наивната политика на камилската птица. Авторътъ на уводната статия знае твърдѣ добрѣ, че всѣки социалъ-демократъ, каквото име и да носи, къмъ каквато професия и да принадлежи, по силата на партийнитѣ си възрѣния, а не по силата на личнитѣ си качества, ще защити интереситѣ на рудничаритѣ много по-рѣшително и по-добрѣ отъ единъ кандидатъ на центра и особено на силезкия центъръ! Но да изкажешъ това, значи да водишъ партийна политика. Неутралитетътъ изисква, щото това схващание да го пазишъ за себе си и да прѣдставишъ така работата, като че ли случайно всѣки пжть се рѣшава да се поддържа социалистическия кандидатъ заради личнитѣ му качества.

Неутралнитѣ синдикати отъ този родъ иматъ присърдце напрѣдъка на социалната демокрация сжщо тъй както и другитѣ дружества, и се различаватъ отъ тия послѣднитѣ само по това, че тѣ отправятъ къмъ партията познатия стихъ:

Blamir mich nicht, mein schönes Kind,
Und grüss mich nicht unter den Linden,
Wenn wir nachher zu Hause sind
Wird sich schon Alles finden[1]).

Но понеже кжщитѣ, въ които тѣ назначаватъ срѣщи на своята мила, сж твърдѣ публични - парламентъ, помѣщения за публични събрания и др. подобни, трѣбва твърдѣ голѣма политическа наивность, за да се вземе за сериозно игнорирането на миличката на булеварда. Неутралностьта на синдикатитѣ ще се изрази тогава въ задържането синдикиранитѣ работници въ едно състояние на пълна политическа наивность.

Тази неутралность се състои само въ това, че *по думитѣ* сж неутрални, а по *дѣла* привърженици на партийната политика. Водятъ се и въ синдикатитѣ, както и вънъ отъ тѣхъ, отъ партийното си мировъзрѣние, но въ синдиката наричатъ *работнишка политика* сжщата политика, която въ изборнитѣ събрания се нарича социалдемократическа и поддържатъ въ синдиката като *работнишки приятель*

---

[1]) Не ме компрометирай, мила моя, и не ме поздравлявай по булеварда, та когато се върнемъ слѣдъ това въ кжщи, ний всичко ще си наредимъ.

сящия кандидатъ, който въ изборното събрание се прѣпоржчва като изпитанъ *партиенъ другарь*.

Ако синдикатитѣ водятъ политика, синдикиранитѣ работници или поне политически зрѣлитѣ, значи, най добритѣ изъ между тѣхъ, ще водятъ винаги партийна политика. Искатъ ли да отстранятъ партийната политика отъ синдикатитѣ, тогава трѣбва да запрѣтятъ на синдикатитѣ и тѣхнитѣ органи въобще всѣкаква политика и тогава тѣ се обръщатъ въ чисто спомагателни каси, въ чисто търговски. Тогава тѣ *могатъ* да станатъ неутрални, но тѣ не *трѣбва* да станатъ такива, защото има сжщо социалистически, католишки и други каси за помагане на болни и други такива спомагателни дружества. Партийната политика се е тъй дълбоко загнѣздила въ коститѣ на нѣмския работникъ, че тя изпълва цѣлата му дѣйность и сжществувание.

Социалната демокрация има най-малкото причини, да иска убиването на този политически интересъ въ пролетарията.

III.

Най-новия опитъ за обосноваване безпартийната неутрална политика на синдикатитѣ е направенъ отъ Елма. Тази политика трѣбва да е „една практическа моментна политика“, „една чиста политика само за интереси, а не една партийна политика“.

Това, наистина, изглежда твърдѣ ясно и категорично, особено когато е напечатано съ дебели букви. Но ако го разгледаме по-отблизо, ще видимъ, че и то може да се тълкува тъй различно, както и „работническата политика“. Напраздно ще се питаме, кое е противорѣчието, което сжществувало между „партийната политика“ и „практическата моментна политика“, „чистата политика на интереси“. Нима една *партия* не може да води такава политика? И социалната демокрация, като се застжпва за настоящитѣ непосрѣдствени интереси на работницитѣ, нима не води политика на интереса, моментна политика? Друга ли политика водѣше тя, като се бори за правото на сдружавание, когато работѣше да подобри закона за осигуряването въ случай на нещастие, когато изискваше едни задоволителни наредби за труда на морядитѣ и др. т.

Но, безъ съмнѣние, подъ практическа политика на настоящето, на моментна и чиста политика на интереса, може сжщо да се разбере и една политика, различна отъ тая на социалната демокрация.

Социалната демокрация води политика на интереса, но тя се застжпва не само за интереситѣ на една професия, но за интереситѣ на цѣлото работничество, пъкъ и не само за тѣхъ, но и за интереситѣ на развитието на цѣлото общество. И тъкмо тѣзи послѣднитѣ стоятъ за нея на първо мѣсто и тя би се изказала за тѣхъ, ако би се появилъ нѣкакъвъ конфликтъ между тѣхъ и интереситѣ на работничеството.

Тя води моментна, непосрѣдствена политика, но обръщайки вниманието си на настоящия моментъ, тя никога не изпуща изъ прѣдъ видъ бждащето. Нейната политика е далновидна и тя прѣзира евтинитѣ моментни придобития, ако чрѣзъ тѣхъ се спира прогреса и се застрашава по-нататъшното развитие на пролетарията.

Каква, прочее, трѣбва да бѫде тази моментна политика, тази политика на интереса на синдикатитѣ? Този е рѣшителния въпросъ и върху него ний не чуваме отъ Елма нищо друго, освѣнъ това, че тя трѣбва да бѫде практическа и откровена. „Синдикатитѣ ще изложатъ своитѣ възгледи по социалната политика въ ясни и точни прѣдложения, които да имъ служатъ като знаме въ тѣхнитѣ конгреси".

Всичко това е твърдѣ хубаво, но ние не можемъ да разберемъ дали всѣкой синдикатъ ще трѣбва да си опрѣдѣли една особена „политика на настоящето" и до кѫдѣ трѣбва да стига това настояще. Да прѣдположимъ — и съ това ний смѣтаме, че налучкваме мнѣнието на Елма—че синдикатитѣ въ своята цѣлость изработятъ една програма, която да обема интереситѣ на цѣлото работничество, една методическа далновидна програма, която да служи както на обществения прогресъ така и на прогреса на пролетарията.

Една такава програма, колкото практическа и да е, не може да се изработи безъ помощьта на теорията, т. е. безъ разбирането законитѣ на обществения организмъ; тя трѣбва да почива върху едно опрѣдѣлено обществено мировъзрѣние и въ такъвъ случай несъвмѣстимостьта на „християнското" или на „либералното" мировъзрѣние съ социалистическото не ще закъснѣе да изпъкне, даже и тогава, когато съвсѣмъ изпуснемъ изъ прѣдъ видъ „бѫдащето общество" и се ограничимъ само съ практическитѣ въпроси на настоящето. „Партийната политика" не е своеволното произведение на нѣколцина „партийни политици", а напротивъ, тя се намира въ най-тѣсна връзка съ схващането на икономическитѣ условия и нужди на настоящето, и на всѣка партия съотвѣтствува сѫщо едно икономическо схващане и една особена икономическа програма.

Твърдѣ поучителенъ въ това отношение бѣше цюрихския конгресъ 1897 год; той бѣ посвѣтенъ на защитата на работническия трудъ. Касаеше се за една практическа политика на настоящето, за една откровена политика на интереси и при все това каква огромна разлика въ възгледитѣ между „християнскитѣ" и социалистическитѣ делегати по въпроса за дѣтския трудъ, нормалния работенъ день и *женския трудъ*.

„Партийната политика", значи, ще играе роль и при изработването на синдикалната практическа програма. Тъзи ще бѫде различна споредъ това, дали произлиза отъ социалистически или отъ католически синдикати.

Но не стига само да се нареди една програма, важното е тя да се приложи, а пъкъ за това необходими сѫ партийнитѣ политици. Елмъ сѫщо очаква, щото програмата на синдикатитѣ да окаже значително влияние върху взаимнитѣ отношения между партиитѣ:

„Политицитѣ скоро ще съумѣятъ да се възползуватъ отъ това манифестиране. Този, който не е съ насъ, той е противъ насъ. Партията, която въ парламента ще дѣйствува противъ работническитѣ искания, по гласоветѣ, които ще получи на слѣдующитѣ избори, ще разбере, че работницитѣ знаятъ да пазятъ своитѣ интереси сѫщо и въ изборния день.

„Официалното обявяване въ полза на коя и да е партия би повредило на политиката на интереситѣ.— Въздѣйствието на взетитѣ рѣшения ще се отрази въ това особено, че партиитѣ ще бѫдатъ принудени да завзематъ извѣстно опрѣдѣлено положение спрѣмо тази програма на дадения моментъ. И понеже числото на индустриялнитѣ работници постоянно расте, тѣхнитѣ планове ще ставатъ все повече и повече нуждни за партиитѣ при изборитѣ и по този начинъ партиитѣ ще бѫдатъ принудени, щатъ-нещатъ, да държатъ смѣтка за резолюциитѣ на единъ голѣмъ конгресъ на неутралнитѣ синдикати“.

Това е значи Елмовата неутрална политика за изборитѣ. Всѣкой ще признае, че тя е малко странна. При изборитѣ не се гласува *противъ* тази или онази, но *за* тази или онази партия. И ако работницитѣ искатъ да прокарватъ своитѣ искания, тѣ не трѣбва да чакатъ, дали партията, „която дѣйствува въ парламента противъ работническитѣ искания“, „ще почувствува, че изгубва гласоветѣ си“, но трѣбва да дадатъ по възможность най-много гласове *за* онази партия, която най-енергично ще поддържа тѣхнитѣ искания.

Елмъ, обаче, опрѣдѣля на синдикатитѣ една съвсѣмъ пасивна роля при изборната борба. „Официялното обявяване въ полза на коя и да е партия“, казва той, „би поврѣдило на политиката на интереситѣ. — Въздѣйствието на взетитѣ рѣшения ще се отрази имено въ това, че партиитѣ ще бѫдатъ принудени да завзематъ извѣстно опрѣдѣлено положение спрѣмо тази програма на дадения моментъ“.

Не се разбира ясно, какъ второто изречение обосновава първото.

Веднажъ партиитѣ си опрѣдѣлили отношението спрѣмо исканията на синдикатитѣ, политиката на интереситѣ на тия послѣднитѣ изисква, напротивъ, щото тѣ да се солидариэиратъ съ онази партия, която най-рѣшително прѣдставлява тѣхната програма. Но, право, неутралностьта съвсѣмъ би се изпарила, ако практическата политика на настоящето направѣше най-малкия опитъ да се намѣси непосрѣдствено въ политиката на дѣйствителния животъ, и за това синдикатитѣ не трѣбва да поематъ тоя пѫть, който имъ усигурява най-дѣйствителна подрѫжка на тѣхната програма, а наопаки, веднажъ изработена програмата, тѣ нѣма какво повече да се грижатъ за нея и трѣбва да прѣдоставятъ на всѣки единиченъ синдикиранъ работникъ да направи за прокарването на програмата на своя глава това, което собствения му политически инстинктъ му диктува.

Въ сѫщность, а това го заявява самъ Елмъ, тази синдикална политика, безъ съмнѣние, би ползувала все пакъ социалната демокрация. Това вѣрваме и ние, и то вече за това, защото синдикалнитѣ членове не сѫ политически дѣца и, ако приематъ една програма, тѣ сѫщо тъй ще водятъ пропаганда за онази партия, която ще се залови най-живо за прокарването ѝ въ парламента, и защото тѣ вече днесъ познаватъ най-добрѣ разнитѣ партии.

Но ако това е тъй, какво по друго би била тогава „политиката на настоящето и на интереситѣ“, ако не една прикрита социалдемократична политика, сѫщо тъй, както и неутралната „работнишка политика“. На практика, тази прикритость не би била отъ голѣмо зна-

чение за спечелването на ония католически работнишки слоеве, които още се лутатъ въ опагьосания кржгъ на ултрамонтанизма, поради страха отъ социализма, — защото тѣ скоро ще открията, че политическата борба въ полза на синдикалната програма на настоящето благоприятствува, ползува само социалдемокрацията; пъкъ за политическия моралъ и за ясностьта на мисленето въ синдикалнитѣ кржгове, тази страхливость отъ характеризирането политиката на интереситѣ като такава, каквато си е, именно, като социалдемократическа политика, не ще бжде твърдѣ благоприятствуваща.

Но, безъ съмнѣние, синдикатитѣ могатъ да водятъ и таквасъ една политика на настоящето и на интереситѣ, която да не е политика социалдемократическа подъ чуждъ етикетъ. Това е интересова политика въ смисълъ, че всѣки синдикатъ се грижи само или почти само за интереситѣ на своитѣ членове, че интереситѣ на съвокупностьта отъ пролетариитѣ и тия на цѣлото обществено развитие стоятъ за него на втори планъ, че всѣки синдикатъ застжпва безогледно особнитѣ интереси на своитѣ членове, па ако ще това да става за смѣтка на цѣлостьта.

А политиката на настоящето може да се схваща и въ смисълъ, щото синдикалнитѣ членове да не виждатъ по-далечъ отъ носа си, да се ограничаватъ само съ това, което тѣ смѣтатъ за постижимо въ дадения моментъ, безъ ни най малко да се загрижватъ за това, какви ще бждатъ послѣдицитѣ отъ туй за бждащето.

Тази политика на настоящето и на интересътъ се характеризира най-добрѣ като ограничена, моментна и гешефтарска политика. Едва ли Елмъ ще е ималъ на ума си тая политика, а между това, изглежда, че я смѣсва тукъ тамѣ съ другата, горѣ отбѣлѣзаната. Тя може по скоро да се сравни съ гешефтарската политика на прѣдприемашкитѣ съюзи, които се посочватъ за примѣръ на синдикатитѣ.

Нѣма никакво съмнѣние, че подобна една политика би спомогнала да се отстранятъ редъ отъ моменти, що раздѣлятъ днесъ работничеството въ Германия. Въпрѣки вѣрата си въ проповѣдьта на планината и въ блаженството на бѣднитѣ и обремененитѣ — сжщо и християнскитѣ работници желаятъ да смалятъ, колкото е възможно повече, това блаженство. И върху едно двѣ отъ най-непосрѣдственитѣ искания, работницитѣ отъ една професия ще могатъ обикновено да се съгласятъ по-скоро, отколкото върху една далновидна програма; тамъ различнитѣ мирогледища или гледища върху общественото развитие най-малко ще дѣйствуватъ спъваще: пъкъ за подобни единични искания могатъ по лесно да се спечелятъ и политици отъ разни партии. Но и тази политика води сжщо тъй малко, както и поменатата по-горѣ, къмъ единъ истински неутралитетъ на синдикатитѣ спрѣмо всички партии.

Колкото повече се напира исключително на интереситѣ на професията и на професионалната организация, толкова повече отстжпватъ на заденъ планъ общитѣ схващания на обществото, що раздѣлятъ тая професия, ала толкова повече мествпватъ на прьвъ планъ раз-

личията, що отдѣлятъ работницитѣ отъ тая професия отъ останалитѣ работнишки групи.

Това се проявява особено силно тамъ, кждѣто на отдѣлни работнишки организации се удаде да си извоюватъ едно привилегировано положение. То има шансове да се закрѣпи само тогава, ако привилегированитѣ организации се отцѣпятъ отъ масата на работничеството. Както нѣкога еснафскитѣ организации, тѣзи работнишки слоеве гледатъ сега да се повдигнатъ за смѣтка на цѣлокупностьта отъ пролетарията, вмѣсто да работятъ въ съгласие съ него.

Англия, прѣхвалената страна на неутрализираностьта на синдикатитѣ, ни дава достатъчно доказателства. Ние ще посочимъ само на държането на рудничаритѣ отъ Нортумберландъ и Дурхамъ, които, въ противоположность на масата отъ свои другари, сж противъ осмочасовия нормаленъ работенъ день, защото самитѣ тѣ сж си извоювали седемь часовъ день и намиратъ за износно, щото работящитѣ наредъ съ тѣхъ *дѣца,* които тласкатъ вагонеткитѣ, да работятъ *десеть* часа. Тукъ ние имаме една политика на настоящето, „по-практична" отъ която не може да се мисли, една политика на интереса, „по-чиста" отъ която не можемъ си прѣдстави. Послѣдицата, обаче, е не единството на рудничаритѣ, а разцѣплението имъ и то тъкмо заради тази политика на гешефта.

Неотдавна *Ние́* описа въ „Neue Zeit" прѣимуществата, които нѣмскиятъ съюзъ на рудничаритѣ извлѣкълъ отъ своята неутрална политика. Ние стоимъ твърдѣ далечъ отъ тамошнитѣ условия, за да можемъ да рѣшимъ, какъвъ дѣлъ има неговата неутралность въ засилването на съюза, и какъвъ - економическиятъ разцвѣтъ (подемъ). Ала въ сжщата статия *Ние́* подчъртава, че една отъ най-голѣмитѣ слабости на нѣмското рудничарско движение билъ е тѣхния околийски партикуларизъмъ. На тоя ограниченъ духъ трѣбвало да се отдаде неуспѣха на най-новитѣ опити за стачка. „Между силезския и лѣво-рейнския рудничарь, напримѣръ, въпрѣки почти еднаквото социално положение, нѣмало единъ начинъ на мислене, поне отъ малко-малко еднакъвъ. Срѣдно нѣмския рудничарь мисли прѣди всичко три пжти за себе си, но и слѣдъ туй далечъ не ще си спомни за южнонѣмскитѣ другари".

Сигурно това е значителна спънка, но що е тя, ако не изразъ на практичната и чиста политика на настоящето и на интереса? Околийскиятъ партикуларизъмъ може да се прѣодолѣе само като се разшири кржгозора на рудничаря, като се покаже на послѣдния, въ колко тѣсно отношение се намиратъ неговитѣ интереси съ тия на всички други пролетарии и съ интереситѣ на цѣлото социално развитие, — което, обаче, става възможно само като се приеме една опрѣдѣлена обществена теория, т. е. като се прави социалистична пропаганда. А къмъ ограничението на съюза въ най-близко лежащитѣ интереси трѣбва, напротивъ, — все едно дали водителството на съюза иска това или не — да усили партикуларистичния начинъ на мисление всрѣдъ рудничаритѣ. Съюзътъ може чрѣзъ това да спечели отъ къмъ членове, но не и отъ къмъ сплотеность и дисциплина.

Рудничаритѣ сѫ до толкова изключителенъ случай, до колкото у тѣхъ политиката на настоящето и на интереса води до локално разпадане *всрѣдъ* професията. Обикновено не тъй стои работата въ другитѣ професии. Но пъкъ при много отъ тѣхъ ние намираме като слѣдствие отъ тая политика цеховската (еснафската) противоположность на работницитѣ отъ единъ клонъ противъ работницитѣ отъ другъ клонъ, на които тѣ оспорватъ правото да извършватъ извѣстни работи, що тѣ искатъ да монополизиратъ за себе си. Въ Англия борбитѣ на работници противъ работници за занимаване съ извѣстна работа сѫ — или поне до прѣди близко врѣме бѣха, твърдѣ чести. Веббъ посвѣти въ своята „теория и практика на английскитѣ синдикати“ една особна глава на „правото върху една професия“, въ която той бичува лудостьта, дѣто организирани работници, за да отнематъ на други работници една работа, сѫ изчерпвали каситѣ си въ многобройни стачки, парализирвали сѫ съпротивителната си сила противъ капитала, или дѣто тѣ, за да разрушатъ силата на единъ конкуриращъ ги синдикатъ, сѫ поемали работата на стачницитѣ и т. н.

Това е съживяване на цеховската лудость отъ феодалнитѣ врѣмена, която доведе до траящи съ десетолѣтия борби между хлѣбари и сладкари за правото да пекатъ краваи, — между обущари и чехлари за правото да правятъ кондури. Въ Германия, мислѣхме ние, нѣщо подобно ще е възможно днесъ за днесъ само у антисемитическитѣ бълнувачи за еснафлъка, — до като държането (поведението) на „неутралнитѣ“ печатари въ Киилъ ни научи на нѣщо по друго; а тѣ не търпѣха, щото единъ непринадлежащъ къмъ еснафа механикъ да работи на печатарската преса. Това не е случайность; искането политична неутралность и цеховска затвореность (ексклузивность, изключителность) сѫ тука плодове на сѫщото стъбло, на гешефтарската политика.

Виждаме, че тя не обединява работничеството, а го разцѣпва, наистина не по политически партии, а по професии.

Но тя не само дѣйствува разлагаще върху пролетарската солидарность, но изправя прѣдъ политическата самостойность на пролетарията една мощна прѣграда

Вече по-горѣ забѣлѣвахме, че не е тъй трудно да се заинтересуватъ различни партии било съ това, било съ друго отъ най-близкитѣ искания на тая или онази работнишка група, а именно когато човѣкъ при тая политика на настоящето е тъй чудовищно практиченъ, да се ограничава въ минутно „постижимото“, т. е. въ искания, които не само сѫ сега вече „осѫществими“, но прокарването на които не ще струва никакви, или не нѣкои значителни разноски на господствуващитѣ класи.

Но ако синдикалнитѣ членове иматъ да правятъ изборъ между разни-тѣ партии, които имъ прѣдлагатъ услугитѣ си за прокарването на това или онова най близко искане, тогава изглежда най практично да се даде прѣдпочитане на тая, която е най-силна, до правителствената власть е най-близка и така ще бѫде най скоро въ положение да прокара това искане. Отъ гледна точка на тая практична политика

на настоящето и чистата политика на интереса се вижда крайно глупаво, ако синдикатитѣ поищеха да дадатъ гласоветѣ, надъ които разполагатъ, на една млада, възходяща партия, която нѣма никакви шансове да дойде на власть въ едно прѣдвидимо врѣме. За тѣхъ политиката е гешефтъ (търговия), а търговия се прави само съ мющерии, способни да плащатъ.

До като на всѣкждѣ по европейския континентъ стжпването на работницитѣ върху политическата арена е довеждало до създаване на нови политически организации, ние виждаме тамъ, гдѣто синдикатитѣ господствуватъ надъ политическия животъ на работничеството, и кждѣто тѣ сж написали политическата неутралность върху своитѣ знамена, именно въ Англия и Съед. Щати, виждаме, че политическиятъ животъ продължава, както по-рано, да се движи въ рутината на двѣтѣ стари голѣми партии, които по редъ взематъ властьта, и че редомъ съ тѣхъ никаква нова партия не може да възникне, — а сжщо и социалдемокрацията. Социалистическата мисъль се разпространява бързо въ Англия и Америка, това ни показва вече разпространението, което социалистическата литература стигна тамъ прѣзъ послѣдното десетолѣтие, но, си казва английскиятъ или американскиятъ работникъ, при идящия (най-близкия) изборъ не ще се рѣшава сждбата на социализма, я! Ако избера единъ социалдемократъ, това ще бжде една гола демонстрация, за която азъ ще захвърля моята бюлетина. Ако, напротивъ, гласувамъ за либералъ или консерваторъ (въ Англия — б. пр.), за единъ републиканецъ или демократъ (въ Америка), то съ това азъ добивамъ влияние надъ бждещето правителство. Ето защо азъ не ще гласувамъ за социалисти, а за тая отъ двѣтѣ господствуващи партии, която днесъ за днесъ ми обѣщава най-много изгоди.

Така аргументира и голѣмото мнозинство отъ социалистически мислящитѣ синдикални членове въ помѣнатитѣ страни. Очевидно е, че засилването на една самостойна работнишка партия става невъзможно, до като работницитѣ мислятъ тъй. Привидната мнимата неутралность става по тоя начинъ фактично неприятелство противъ социалдемократичната партия.

Така, при разгледването чистата политика на интереса, по другъ единъ пжть, ние дохождаме до сжщия резултатъ, до който стигнахме вече при разглеждането на „работнишката политика“: тази политика е или едно друго име на социалдемократичната — различава се отъ нея само по неясность и несъзнателность — или тя е антисоциалдемократична политика. Но въ дѣйствителность тя не може никога да бжде това, каквото нейнитѣ сегашни хвалители въ партията биха желали на драго сърдце да направятъ отъ нея: една политика, стояща еднакво неутрално както къмъ социалдемокрацията, тъй и къмъ буржуазнитѣ партии.

Но какво отъ туй, ако и социалдемокрацията страда отъ това? Нима партията е цѣльта на нашето движение, пита Елмъ, или тя е срѣдство къмъ цѣль? Ами коя страна се е доближила до социалистическата обществена организация повече отъ Англия съ нейната слаба социалдемокрация, но съ нейнитѣ силни неутрални синдикати,

които „чрѣзъ това, че сѫ съставлявали постоянно язичето на везнитѣ между двѣтѣ голѣми партии, либиралната и консервативната, сѫ си създали голѣмо влияние и сѫ знаяли да използуватъ това послѣдното въ добрѣ разбиранъ класовъ интересъ".

Безъ всѣко съмнѣние, партията не е за насъ крайна цѣль, а само срѣдство за постигането крайната цѣль. Ала въпросътъ е тоя: Може ли крайната цѣль да се постигне безъ партия, т. е. безъ самостоятелна политическа организация на пролетарията?

Днесъ се говори и пише тъй много за и противъ партийната политика! Що е собствено това странно нѣщо? Политическата партия е политическа *организация*, партиенъ политикъ е политикъ, който дѣйствува въ рамкитѣ на една *организация*, да водишъ партийна политика ще рече да обхванешъ въ една организация политическитѣ сили, що дѣйствуватъ въ едно направление, и да ги накарашъ да дѣйствуватъ дружно планомѣрно. Да твърдишъ, че пролетариятътъ постига цѣльта по-бързо чрѣзъ неутрална политика, отколкото чрѣзъ партийна политика, ще рече да твърдишъ, че той напрѣдва по-бързо чрѣзъ политична дезорганизация, отколкото чрѣзъ политична организация.

Ние не знаемъ дали Елмъ е на това мнѣние, но почти тъй ти се струва, когато видишъ, какъвъ ентусиазъмъ го обхваща, щомъ той заговори за придобитъцитѣ на английската тредъ-юнионска политика. Ние сме на друго мнѣние; ние вѣрваме, че тъкмо резултатитѣ отъ тая политика говорятъ рѣшително противъ неутралитета на синдикатитѣ и доказватъ необходимостьта отъ една самостойна политична организация на пролетарията — значи, отъ „партийната политика".

Ако ние стигаме до по-други резултати, отколкото Елмъ, то това трѣбва да се отдаде на обстоятелството, че ние слѣдваме една метода, различна отъ неговата. Той сравнява положението на английския пролетарий съ това на нѣмския, и намира, че то (на англ. прол.) било безкрайно по-добро: значи, английскитѣ работници безъ социалдемокрация се приближили по-вече до социализма, отколкото нѣмскитѣ съ социалдемокрация. Но post hoc не е всѣкога propter hoc. (Ако едно събитие се случи слѣдъ друго едно, то още не слѣдва, че по врѣме първото е непрѣмено причина на второто. Б. пр.) Ако английскитѣ работници безъ социалдемокрация сѫ днесъ по-напрѣдъ отъ нѣмскитѣ, туй още никакъ не доказва, че това трѣбва да се отдаде на липсата отъ социалдемократична партийна политика.

Изглежда, като че Елмъ вѣрва, какво английскитѣ работници дължатъ сегашното си социално и политично положение изключително на синдикатитѣ. Той идва да ни бълнува: економичната мощь, която английскитѣ работници обладаватъ, благодарение на тредъ-юнионитѣ си, е съвсѣмъ значителна, тя е причина на голѣмото влияние, което английскитѣ работници иматъ въ държавата и общината.

„Въ своитѣ голѣми синдикати, английскитѣ работници сѫ мощно работили — и това азъ го цѣня необикновено високо — за възпитаването на сами себе си; създаденитѣ отъ тѣхъ за тѣхното собствено управление демократични наредби сѫ практично изпитани; чрѣзъ тѣхъ

английскиятъ работникъ е способенъ за самоуправление много по-вече, отколкото работникътъ на която и да е друга страна — съ една дума, демократизацията е стигнала въ Англия до едно тъй високо стжпало: че ние, нѣмцитѣ, не можемъ да се отървемъ отъ едно чувство на срамъ, ако сравнимъ нашитѣ политични свободи съ тия на английския народъ*.

Чудесна аргументация! Послѣдното изречение човѣкъ би могълъ да напише и прѣди сто и двѣстѣ години, когато нѣмаше и най-малко слѣда отъ английски тредъ-юниони!

Отъ друга страна Елмъ е твърдѣ скроменъ, невзискателенъ, ако особно му импонера влиянието, което английскитѣ работници иматъ въ държавата.

Нека си спомнимъ висотата на економическото развитие на Англия, което вече прѣди половина вѣкъ произведе едно мощно работническо движение, тогава, когато нѣмскиятъ пролетариятъ започна своитѣ първи дѣтински размърдвания; нека знаемъ, че английскиятъ пролетариятъ, относително по-многоброенъ, отъ който и да било другъ, безъ оловената тяжесть на едно силно консервативно селачество и на едно дребно занаятчийство, можеше да се развива при пълна свобода на движение и организация; нека си спомнимъ силата на неговитѣ економически (стопански) организации, и ние ще намѣримъ малко нѣщо осхждно влиянието, което английскитѣ работници сж достигнали въ държавата.

Още днесъ, въ Англия, на работницитѣ имъ липсва всеобщото избирателно право. Около два милиона пълновъзрастни пролетарии сж лишени отъ него. И до днесъ членоветѣ на парламента не получаватъ диети (заплъти), и до днесъ изборитѣ се съпровождатъ съ твърдѣ голѣми разноски за кандидатитѣ, които трѣбва сами да плащатъ официалнитѣ разноски по изборитѣ и при даването на кандидатурата си да прѣдставятъ гаранция. Въ нѣкои избирателни околии разноскитѣ по изборитѣ възлизатъ на 35,000 лв. за кандидатъ: една силна социалдемократична партийна организация би могла съ трудъ да прѣодолѣе тия прѣчки за единъ двама пролетарски кандидати (при сто кандидата, разбира се, разноскитѣ по изборитѣ биха станали и милиони); безъ такава организация, при тия обстоятелства, парламентаризмътъ си остава луксъ, който могатъ да си позволятъ само твърдѣ богати хора или протежета на богати хора. Пъкъ затж въ никой модеренъ европейски парламентъ пролетарскиятъ елементъ не е по-слабо прѣдставенъ отъ колкото въ английския; даже въ италиянския засѣдаватъ три пжти повече пролетарски прѣдставители, отъ колкото въ английския, като съвсѣмъ не смѣтаме това, че всжду пролетарскитѣ депутати съставляватъ една самостойна организация, до като въ Англия тѣ сж могли да се промъкватъ въ парламента само подъ маската на буржуазни либерали, като опашка на една капиталистична партия.

Ако английскитѣ работници мирно приематъ подобни наредби, и гледатъ на тѣхъ като на нѣщо, което се разбира отъ само-себе си, то съвсѣмъ не е чудно, дѣто тѣ не виждатъ и въ горнята камара никаква спънка; а пъкъ тя (горнята камара) не е нѣкой сенатъ отъ

рода на французкия или американския, надъ който населението може да влияе и да го подпрѣснява чрѣзъ нови избори, не, тя е сбирщина отъ наслѣдствено-привилегировани купища, като нѣкоя полуазиятска господарска камара. А тази камара на лордоветѣ не води нѣкое привидно (мнимо) сѫществуване. Отъ врѣме на врѣме тя кара енергично да я усѣщатъ, като тормазъ на всѣка енергична политика за реформи. Въ 1893 и 1894 г. тя отхвърляше систематично всички реформени мѣрки, които либералното министерство бѣ прокарало въ долната камара, а между тѣхъ и такива отъ голѣма важность за работницитѣ. Лордоветѣ можеха безнаказано да си позволяватъ това; ближнитѣ избори дадоха на партийнитѣ другари и протектори на инозинството изъ горнята камара, именно на консерваторитѣ, едно подавляваще инозинство[1]).

Ако изобщо работницитѣ имаха влияние въ държавата, то трѣбваше да се прояви тъкмо въ областьта на покровителството (закрилата) на труда; тукъ практичната политика на настоящето и чистата политика на интереса трѣбваше да празднува своитѣ най-голѣми триумфи. Ала английската работнишка класа, която чрѣзъ чартистското движение бѣше извоювала прѣди по-вече отъ половина вѣкъ десеть часовия работенъ день, може да ни покаже, отъ какъ тя стана политично неутрална, само релативно нищожни придобивки. — ако не смѣтаме разширението на приетитѣ вече покровителствени наредби върху все по-широки работнишки категории. Минаха врѣмената, когато английскитѣ работници бѣха прѣдводители на интернационалния пролетариятъ, а минаха и тѣзи врѣмена, когато английската защита надъ работницитѣ бѣше идеалъ за социалполитицитѣ и за работнишкитѣ прѣдставители отъ останала Европа. Въ цѣлъ редъ отъ държави и въ важнитѣ ѝ точки, английската работнишка защита е вече надмината. Англия не познава още едно общо ограничение на работното врѣме за възрастни работници, което виждаме въ Швейцария, Австрия, а сега даже въ Франция. Най новиятъ голѣмъ напрѣдъкъ на английската социална реформа се състои въ това — чуйте, хора, и се дивѣте! — че отъ 1 януарий тая година*) трудътъ за дѣца по малки отъ *дванайсеть* години е забраненъ. До тогава можеха да бѫдатъ редовно експлоатирани отъ капитала и дѣца единайсеть го дишни! До 1893 г. бѣше позволенъ още трудътъ на десеть годишни дѣца въ фабрикитѣ и работилницитѣ. Въ рудницитѣ и днесъ още

---

[1]) Тоя начинъ на схващане у лордоветѣ доби неочаквано потвърждение въ присѫдитѣ, които се издадоха прѣзъ лѣтото 1901 год. по аферата на Таф-Валската желѣзница и по процеса Quinn противъ Leatham. Тия двѣ присѫди съставляватъ юридични процедури, извънредно неблагоприятни за тредъ юниониттѣ; и дѣйствително, тѣ правятъ синдикатитѣ парично отговорни за всички врѣди, причинени на трето лице отъ синдиката или отъ нѣкой неговъ чиновникъ До прѣди двайсеть години английскитѣ работници би възстанали съ възмущение противъ тази безразборна провокация. Днесъ тѣ продължаватъ да избиратъ партизанитѣ на сѫщитѣ тия лордове, които се опитватъ, при борбата имъ противъ капитала, да имъ вържатъ рѫцѣтѣ и краката и да имъ запушатъ устата.

– Тая забѣлѣжка срѣщаме въ французкия прѣводъ на статията. *Д. С. И*

*) Статията е писана прѣзъ юлий 1900 год.

може да бѫде драна кожата на дванайсеть годишни момчета *десеть часа* дневно. Колко достойни за удивление резултати отъ „голѣмото влияние“ на английскитѣ работници въ държав та!

Ако, обаче, господствуващитѣ класи въ Англия сѫ принудени, да правятъ, заради работнишкитѣ бюлетини, въ областьта на работнишката закрила, още нѣкои концесии (отстѫпки) на работничеството, то върху всички други области на държавната политика влиянието на английскитѣ работници е равно на нула. Човѣкъ може да каже, че никога и нигдѣ още капиталистическата класа не е господствувала тъй неограничено въ държавата, както сега за сега въ Англия. Тя не срѣща, както другадѣ, противовѣсътъ на едно сплотено, политично самостойно и съзнаваще цѣльта си работничество. Отъ друга страна, тя не се натъква между имотнитѣ класи на никакъвъ аграрски (земледѣлски) елементъ отъ важность, както бѣ още прѣди малко десетилѣтия, който би ѝ стѣснявалъ властьта. Консерваторитѣ ставатъ въ Англия все по-вече една капиталистическа партия, тъй като земледѣлието отстѫпва все по вече задъ индустрията, и землевладѣлцитѣ нѣматъ ни най-малкия шансъ отново да се съвзематъ за смѣтка на индустриялнитѣ печалби и надници. Само чрѣзъ участвуване въ индустриялнитѣ печалби, въ растящитѣ градски поземлени ренти и въ плячкосването на чуждитѣ страни чрѣзъ колониялна политика, тѣ смогватъ да поизгладятъ намаляването на полската поземелна рента. Тъй че, консерватори въ нѣмски смисълъ едва ли има вече въ Англия. Консервативната партия е днесъ капиталистическа партия и нейната власть е по-мощна отъ всѣки другъ пѫть; една сериозна опозиция противъ нея нѣма на лице нито въ парламента, нито пъкъ въ странатa.

Къмъ това господство въ *парламента* се присъединява господството въ *пресата*. Срѣщу паричнитѣ срѣдства на капитала, една самостойна голѣма преса може да възникне и се задържи (устои) само чрѣзъ силата на една пролетарска партийна организация. Пролетариятъ, който се отрича отъ самостойна партийна политика, отрича се съ това сѫщо и отъ една самостойна голѣма преса. Така, благодарение политиката на неутралностьта у английскитѣ тредъ-юниони, както парламента, тъй и английската преса е нападнала напълно въ рѫцѣтѣ на капитала; и тая зависяща, продажна преса е, която образува и води чувствуването и мисленето на цѣлата народна маса по всички въпроси, които не принадлежатъ къмъ най-непосрѣдно лежащитѣ въпроси на интереса. Въ всички голѣми въпроси, които изискватъ единъ по-широкъ погледъ, едно по-дълбоко вникване въ обществениiтѣ отношения, английскиятъ народъ слѣпо слѣдва, прѣзъ послѣднитѣ години, водачитѣ овни, които капиталътъ подържа въ парламента и пресата. Поведението на английското работничество при южно-африканската война доказа това драстично.

Нигдѣ капиталътъ не господствува политично по-неограничено, отколкото въ Англия, нигдѣ пролетариятътъ не е политично по-несамостоенъ отколкото тамъ — но Елмъ намира, че никоя страна не

стояля по-близо до социализма отъ Англия, че нигдѣ пролетариятътъ не се въздигналъ до по-високо стъпало на демократична самоуправа!

Сигурно, *материялнитѣ* прѣдусловия на социализма ги има въ Англия по-вече отъ другадѣ, но политичната зрѣлость на пролетарията, която само е въ състояние да развие по нататъкъ тия прѣдусловия въ духа на социализма, тази зрѣлость отъ едно столѣтие насамъ е оставала въ Англия все по-назадъ подиръ тая на останалия европейски пролетариятъ.

Никой не усѣща това по-горчиво отъ английскитѣ социалисти, които никакъ не сподѣлятъ Елмовото задоволство. Още не прѣди много години Бернщайнъ писа въ „Neue Zeit" върху политичнитѣ изгледи (шансове) на английската работнишка класа: „Въ тая или онази областъ консерваторитѣ ще бѫдатъ длъжни да дадатъ нѣщо на работницитѣ Но взето изцѣло, това ще бѫдатъ твърдѣ *дрѣбни трохи*, и господата ще се възползуватъ отъ всѣки удобенъ поводъ, за да не прѣдприематъ никакви „конституционни промѣни". Може ли човѣкъ да имъ вмѣни това въ грѣхъ, до като *масата на работницитѣ* ги чака да ѝ ги подарятъ вмѣсти *да се бори* за тѣхъ? Английскиятъ работникъ, казваше веднъжъ съ възмущение единъ английски социалистъ, е цѣлъ просекъ въ политиката — т. е. той се свикналъ да му даряватъ политични милостини — а единъ просекъ трѣбва да бѫде доволенъ отъ туй, що му даватъ. Сега работата не стои вече до тамъ алѣ, но все пакъ оставатъ много работи, които искатъ подобрение" (Neue Zeit, XIII, 2, стр. 438).

Отъ тия думи не се чува тъй много упование въ английскитѣ работи, както отъ вдъхновената пѣсень на Елма за „голѣмото влияние", което английскитѣ работници били добили въ държавата чрѣзъ своята политика на клатучкания.

Нека посочимъ тукъ и на английскитѣ фабианци. Тѣхниятъ рѫководящъ мотивъ е отчаянието имъ отъ английския пролетариятъ, чийто „буржуазенъ консерватизъмъ" тѣ считатъ за непрѣодолимъ и отъ чиято политична инициатива тѣ вече нищо не очакватъ За туй тѣ се обърнаха къмъ идеалистично настроенитѣ буржуа, къмъ радикалното крило на либерализма, за да го напоятъ съ социалистиченъ духъ. Разбира се, собствениятъ тѣхенъ социализъмъ ставаше все по-чупливъ, колкото повече тѣ се мѫчеха да го направятъ приемливъ за буржуата. Но и още по-хрупкава отъ фабианския социализмъ стана политичната сила на либерализма; либералната партия е вече само сѣнка, която не си струва труда да напоявашъ съ социализъмъ или съ каквото и да било друго нѣщо.

Противоположность на фабианската неразбранщина съставлява тактиката на другитѣ социалистични организации. Изхождайки отъ гледището, че работницитѣ никакъ не ще гласуватъ за социалдемократически кандидати, докато тѣ могатъ да си каратъ тъй прѣвъзнесяната отъ Елма игра на клатушкане между либерали и консерватори, най-голѣмата часть отъ английскитѣ социалдемократи считатъ за необходимо да очистятъ отъ пѫтя си либералната партия и за тая цѣль подкрѣпятъ при изборитѣ и безъ туй много силнитѣ консерватори.

Не ще и дума, че това се вижда на всѣки континенталенъ социалистъ сжщо тъй прѣвратно, както фабианската тактика. Но както въ едната, тъй и въ другата тактика, се отразява само абсурдностьта на неутралната политика у английскитѣ синдикати. Тъй като ние въ Германия за щастие сме останали до сега завардени отъ тази политика, то нѣма защо да искаме да изпаднеме въ тази политика.

Най-послѣ, редъ отъ синдикати, отвратени отъ политичното забатачване, що нахожда отъ политиката на неутралностьта, сж се обединили, както вече забѣлѣжихме, съ английскитѣ социалисти, за да основатъ една самостойна работнишка партия и тъй да стигнатъ до самостойна партийна политика. Струва ни се, че тоя е единствения пжть, що може да се хване и който може да я изведе изъ задънената улица, въ която се лута тредъ-юнионската политика. Но не може да се чака, че той ще доведе бързо до голѣми, практични резултати. Чистата политика на интереса е заразила твърдѣ много английския синдикаленъ свѣтъ, политиката е станала за него търговия до голѣма степень, та ние малко можемъ да се надѣваме, че той ще закрачи тутакси съ сила и рѣшителность по новия пжть.

Но както и да се случи: че голѣми маси отъ английскитѣ синдикати дирятъ тоя пжть и иматъ потрѣбность да тръгнатъ по него, това ясно доказва това, че сами тѣ сж разбрали, колко безплодна е станала неутралностьта.

Особна ирония на историята е, дѣто нѣколцина отъ нашитѣ синдикалисти, като посочватъ на Англия, гледатъ да въведатъ у насъ политиката на неутралностьта на нейнитѣ (английскитѣ) синдикати, въ момента, когато тази политика показва въ самата Англия своето банкрутство. (Слѣдва краятъ).

Прѣв. отъ нѣмски: *Д. С. Поповъ* и *А. Сабетаевъ*.

Македонското движение и развитието на капитализма въ Европ. Турция.[1])

Анализирайки противоположнитѣ интереси на разнитѣ класи въ Македония, ние додохме до едничката най-жизнеспособна революционна класа — до класата на македонския индустрияленъ и земледѣлски пролетариятъ.

Излишно е, мислиме ние, да посочваме тукъ, колко тежъкъ и непоносимъ е днешния политически режимъ въ Турция за бѣднитѣ македонски пролетарии. Ако този режимъ е тежъкъ за македонската буржуазия и бурж. интелигенция, които, било съ подкупи, било благодарение съ своето по-привилегировано економич. положение, било съ разни топли мѣста и гешефти вънъ отъ Македония, все още могатъ да живѣятъ доволно при днешния режимъ въ Турция, или на чужбина, то сжщия този режимъ за македонскитѣ пролетарии не е нищо друго, освѣнъ единъ неизчерпаемъ изворъ на страдания и

[1]) Продължение отъ кн. V и край.

гладъ — въ Турция, мизерия и неволнишки животъ — въ чужбина. Ето защо и македонскитѣ пролетарии сѫ били и сѫ винаги въ първитѣ редове на всѣко македонско движение, ето защо тѣ се борѣха и се боратъ съ такава прѣданость противъ днешния политически режимъ въ Турция. Но не е само това. Македонскитѣ пролетарии сѫ и единствената обществена класа, която може да се бори *най-искрено*, безъ всѣкакви егоистични и завоевателни намѣрения, за свободата на Македония. Ако за македонската буржуазия и бурж. интелигенция прѣмахването на днешното турско владичество има значение до толкова, до колкото то може да докара политическото и економическо господство на българската, сръб., или гръцката буржуазии и бюрокрации, чиято плъть и кръвь е станала вече раазнородната макед. бурж. и интелигенция, то прѣмахването на този режимъ се желае отъ макед. пролетарии най-искрено, безъ всѣкакви задни цѣли. Разнитѣ национални, религиозни и др. борби, диктувани отъ най-грубитѣ класови интереси на разнородната македонска буржуазия и буржуазна интелигенция, които правятъ тази послѣднята неспособна да се бори искрено за свободата на Макед., не само сѫ чужди за интереситѣ на македонскитѣ пролетарии, но сѫ и диаметрално противоположни на тѣхнитѣ интереси, защото тѣзи национални, религиозни и др. борби носятъ за тѣхъ само по-дълго робство. Една или нѣколко фирмилияновски калимавки толкова малко полза ще принесатъ за македонскитѣ пролетарии, колкото и десетъ С. Ст. Българии, Сърбии или Гърции. Оттукъ слѣдва, че македонскиятъ пролетариятъ е единствената класа въ Македония, която може да се бори най-рѣшително и противъ всички религиозни, национални и др. пропаганди въ Македония, които сѫ сѫщо такива врагове на македонската свобода, както и самия турски режимъ.

Но македонскиятъ пролетариятъ има интересъ да се бори не само за прѣмахването на днешния политически режимъ въ Турция. Като класа, която живѣе, не като потиска и експлоатира, а — като се потиска и експлоатира отъ другитѣ класи, македонскиятъ пролетариятъ има жизненъ интересъ да се бори и за прѣмахването на всѣко класово господство и експлоатация. Той е класа социалъ-революционна par excellence. Ето защо и неговото освободително движение не може да бѫде само едно просто политическо движение за прѣмахването на днешното турско владичество и замѣстването му съ друго, каквито въ сѫщность сѫ всички други буржуазни или дребнобуржуазни „освободителни“ движения, но — едно дълбоко *социал-политическо* движение, което ще има за цѣль прѣмахването всѣко политическо, економическо (класово) и национално господство — изобщо. А това може да стане само, като се организира македонския индустриаленъ и земледѣлски пролетариятъ, безъ разлика на вѣра и народность, *въ една самостоятелна социал-демократическа партия.*

Но политико-общественитѣ условия, които правятъ толкова наложително появяването на една работн. с. д. партия въ Македония, правятъ сѫщо така необходимо появяването на такава партия и въ другитѣ провинции на Евр. Турция. Днешния режимъ въ Турция е

еднакво тежъкъ и непоносимъ, както за народитѣ, които живѣятъ въ Македония, така и за тѣзи, които живѣятъ въ цѣла Евр. Турция, а дълбоката промѣна, която се извърши и извършва непрѣстано въ економическия животъ на Македония, става сжщо така въ економическия животъ и на другитѣ провинции на Евр. Турция. За това и една македонска р. с. д. партия, като единствена интернационална партия въ Евр. Турция, нѣма защо да се ограничава само въ тѣснитѣ и искуствени рамки на Македония, а трѣбва да обедини подъ своето освободително знаме пролетарията отъ цѣла Евр. Турция безъ разлика на вѣра и народность. Съ това тя ще обедини по-добрѣ пръснатитѣ днесъ работнишки сили въ Турция, ще внесе повече единство и планомѣрность въ тѣхнитѣ дѣйствия и ще създаде съ това повече шансове за успѣхъ на едно работническо освободително движение.

Но ще ни се възрази: „Всичкото това щѣше да бжде твърдѣ добрѣ, ако днесъ въ Македония и др. провинции на Турция сжществуваше нѣкакъвъ пролетариятъ. Обаче работата е тамъ, че, както Мак., така и Турция сж такива закъснѣли и съсипани страни, турскиятъ режимъ е толкова разсипнишки и непоносимъ, щото днесъ за днесъ не може да се говори въ Македония и Турция за никакъвъ капитализмъ, едра индустрия, едро земледѣлие и пролетариятъ, а, слѣдователно, — и за нѣкаква си раб. с. д. партия! Днесъ въ Турция има само съсипани селени, гладни лумпени и ненаситни спахии (феодали), жандари и др. Трѣбва, значи, по-напрѣдъ да се прѣмахне днешния спахийско-феодаленъ и монархически режимъ въ Турция, та тогава да може да се мисли за развитието на капитализма и социализма."[1])

Да видимъ до колко сж вѣрни тѣзи твърдения.

---

[1]) Тѣзи възражения ние чухме най-напрѣъ отъ устата на нашитѣ претенциозни и самомнителни до умопобъркване общодѣлчета, по поводъ извѣстната революция на българ. и сръб. студенти социалдемократи по „Македонския въпросъ и балк. конфедерация", печатана въ 29 брой на „Раб. В.". Днесъ чуваме сжщитѣ тѣзи възражения и отъ страна на тѣхнитѣ скудоуми сръбски „брача" около „Словенски Іуг", които ни „доказватъ" съ силата на своята драндабулска логика, достойна само за едни кретини, като тѣхъ, че „днешнитѣ стоки, бюрокрация и войска не сж (?!) продукти на капиталистическо развитие, както твърдимъ ние въ помѣнатата революция, защото сж сжществували още въ комунистич. (?!) общественъ редъ", че Турция е още напълно първобитна (?) и феодална (?) страна, гдѣто не можело да става и дума за нѣкакво капиталистично развитие, че макед. социалисти трѣбвало да се боратъ по-напрѣдъ заедно съ македон. буржуазия (!) и интелигенция противъ турския феодализъмъ и монархизмъ, и т. н. И всичкото това тѣ „доказватъ" възъ основа, знаете ли на кого? — възъ основа на Маркса, Енгелса, Кауцки и др.!.. Както виждате забърканитѣ буржуазни глави около „Слав. Іуг" знаятъ да си служатъ съ Маркса, Енгелса и др. не по-злѣ отъ своитѣ български събратя ортаци — общодѣлцитѣ! Да отговаряме на всички тѣхни „идиотщини", „будалщини", както често се изразяватъ тѣ, ние считаме за унижение, защото хора, които знаятъ да кадятъ темянъ и на сръб краль, около когото се завъртятъ, и на „сръбската кауза" въ Македония, и на „общославянското братство", и на балк. конфедерация, — такива хора не заслужаватъ даже и нашето прѣзрѣние.

Прѣди всичко: *сѫществува ли още* спахийско-феодалния обществень строй въ Турция, за който ни говорятъ българскитѣ и сръбски „широки" несоциалисти?

Още въ началото на тази статия ние видѣхме, че спахийско-феодалния строй въ Турция наистина сѫществува още, но само въ най-затънтенитѣ мѣста на Турция и, ще прибавимъ сега, въ прѣдпотопнитѣ мозъци на разнитѣ псевдосоциалисти, демократи и други, които не сѫ способни да разбератъ и най-проститѣ явления отъ социалъ-економическия животъ на една страна.

Дълбоката революция, която се извърши и извършва непрѣстано отъ втората половина на XIX вѣкъ въ социалъ-политическия животъ на Европ. Турция, отпадането на спахийството, подслѣ неговото замѣнение на натуралнитѣ данъци съ парични, унищожението на турското рицарско съсловие (еничари, спахии и др.) и въвеждането на днешния бюрократически режимъ, съсипването и пролетаризирането на дребнитѣ селени и занаятчии, появяването на голѣмитѣ чифлици, голѣмата емиграція и т. н., се извърши не отъ другиго, а — *отъ нахлуването на западноевропейския капитализмъ*! Разсипнишкото турско правителство и администрация само *усилиха и усилватъ* то́зи процесъ, каквото правятъ днесъ макаръ и въ по-малъкъ размѣръ, разнитѣ български, сръб. и др. котерийни режими — въ България, или Сърбия, но *не го създадоха и прѣдизвикаха*.

Но нека видимъ, да ли е вѣрно и второто възражение, че изобщо *е невъзможно* развитието на капитализма въ Турция *при днешния* разсипнишки режимъ.

Наистина, ние знаемъ, че, при липсата на по-голѣма сигурность въ политическия и економически животъ на Турция, както и при липсата изобщо на една по-честна администрация, опрѣдѣлена економична политика и редъ др. условия, — капитализмътъ въ Турция срѣща голѣми прѣчки въ своето правилно развитие. И ако развитието на капитализма въ Турция зависеше единствено отъ днешното турско правителство, администрация и др., то наистина не би могло да се говори за никакъвъ капитализмъ, за никаква едра индустрия, земледѣлие и търговия въ Турция. Обаче, за голѣмо щастие, *това не е така. Развитието на капитализма въ Турция, както и на всѣкадѣ другадѣ, не зависи само отъ желанието и добрата воля на турското правителство и администрация. — То зависи отъ много по-неумолими економически законни нужди и сили; въ него е заинтересувана главно и прѣди всичко капиталистическата Европа.*

Турция е днесъ единъ отъ най-близкитѣ и богати пазари за европейския капитализмъ. Всѣка година Европа (Франция, Англия, Германия, Австрия и др.) внися въ Турция за *2,135,970,000* пиастра (гроша) стока. Само Франция внася годишно не по-малко отъ 120,200.000 лв.[2]). Но освѣнъ това, ние знаемъ, че, колкото по-голѣмо значение започна да придобива източна и централна Азия за европ. капитализмъ, *толкова по-голѣма економическа и полити-*

---

[2]) Вж. „La grande encyclopédie" — Turquie, стр. 520.

ческа важность започва да придобива и Балк. П-въ, особено Турция, като най-прѣкия пѫть за Азия. Оттукъ и това трѣскаво надпрѣварване между германскитѣ, френскитѣ и др. капиталисти за построяване на желѣзни пѫтища, телеграфи и др. въ Евр. и Азиятска Турция. Е добрѣ! Щомъ като значението на Турци, дѣто се кръстосватъ толкова економич. и политически интереси на Европа, расте все повече и повече за европейския капитализмъ, то пита се: коя е онази обществена сила, който ще бѫде въ състояние да спрѣ неговото нашествие и развитие въ Турция? — Каква дѣтинска измама! Та ние знаемъ, че самата тази турска администрация, правителство и султанъ не сѫ нищо друго, освѣнъ най-жалкитѣ орѫдия и роби въ рѫцетѣ на европейската дипломация и капиталисти, задъ гърба на които стоятъ толкова милиона щикове и топове! Економическиятъ, финансовъ, па и политически животъ на Турция днесъ е всецѣло въ рѫцѣтѣ на европейскитѣ капиталисти, банкери и дипломати. Безъ тѣхъ тя не може да живѣе нито единъ день, нито една минута. Това турско правителство, което е такъвъ безжалостенъ изтрѣбитель и притѣснитель на „бунтующитѣ" се християнски роби, е най-покорния слуга на европейскитѣ капиталисти и дипломати: то днесъ испълнявва най-робски всѣко желание и капризъ на тѣзи послѣднитѣ. Поради това не е ли глупаво да се твърди, че *изобщо* е невъзможно развитието на капитализма въ Турция при днешния потитически режимъ? Това би значило да се говори, че Европа е неспособна да защищава своитѣ най-жизнени економически и политически интереси. А, между това, европейскитѣ капиталисти сѫ доказали не веднажъ, че тѣ знаятъ да защищаватъ своитѣ интереси много по-добрѣ, отколкото ние си прѣдставляваме. Европейскиятъ капитализмъ днесъ не знае прѣчки и граници, той не се спира прѣдъ нищо. Бавно, но сигурно, съ една неумолима жестокость и сила, той прѣодолява всички прѣчки и мѫчнотии, прониква въ всички кѫтчета на земното кѫлбо, разрушава всички стари начини на производството и на тѣхно мѣсто издига нови, капиталистически. Това направи той съ цѣла Европа и Америка, това направи и прави съ Сѣв. и Южна Африка, Австралия, Япония, Китай и др., — това прави и ще направи и съ днешна Турция...

Прочее, въ развитието на капитализма въ Турция могатъ да се съмняватъ само българскитѣ общодѣлци и демократи, които се съмняватъ въ развитието на капитализма даже и въ България, за която, казватъ тѣ, важели нѣкакви си „особени," непознати до сега на свѣта, економически закони, които били съвършено различни отъ тѣзи, що дѣйствуватъ въ другитѣ страни... Животътъ, обаче не веднажъ е доказвалъ на тѣзи самобитни „економисти", че тѣзи тѣхни „дълбки" „открития" не сѫ нищо друго, освѣнъ плодъ на тѣхното дълбоко невѣжество. И дѣйствително! Достатъчно е да хвърлимъ единъ погледъ върху економическото развитие на днешна Европ. Турция и Македония отъ 50—60 год. насамъ, за да се убѣдимъ, че западноевроп. капитализмъ е извършилъ цѣла революция въ економич. и политич. животъ на Турция и Македония.

Ние видѣхме още въ началото на нашата статия, какъ Ж. Балуджичъ описва този прѣвратъ. Тукъ ние ще приведемъ още нѣколко цифри и данни за подкрѣпление на това.

1. — Прѣзъ 1849 год. солунското пристанище е имало всичко *вносъ* и *износъ* за 5—10 мил. л.; въ 1887 год. — до 61 мил. л. въ 1889 г. 53½ мил. л.; въ 1889 — 65¾ мил. л.; въ 1890 год. 80[3]) мил. л. Значи, въ продължение на 50 год. вносътъ и износътъ на солунското пристанище сж се увеличили съ 800% !

Въ 1894 г. само прѣзъ солунското пристанище сж влѣзли и излѣзли: 1,484 парахода и 6,772 гимии съ 1,561,358[4]) тона стока, когато въ 1830—40 год. е стоварено само 80 хил. тона стока.! Сжщото бързо увеличение на вносната и износна търговия се забѣлѣзва и съ др. пристанища на Евр. Турция: Цариградъ, Деде-Агачъ, Кавала и др.

Спорѣдъ официалния отчетъ на френската търг. камара, въ 1897 год. вносната и износна търговия е била:

Цариградъ 231,584,516 лв.; Деде-Агачъ — 74,233,000 лв.; Кавала 34,000,000 лв.; Родосто — 5,765,000 лв.[5])

Вносната и износната търговия на гр. Одринъ е била: въ 1895 г. — 626,925 тур. лири; въ 1896 г. 677,520 тур. лири[6]).

А какво показва всичко това?

— Това показва, че западноевроп. капитализмъ подъ формата на разни стоки и др., въпрѣки всички трудности и несигурность, нахлува съ все по-неудържима сила въ Турция и Македония, обръща натуралното ступанство въ парично и води неминуемо Турция въ пжтя на капиталистичното развитие.

2. — Втория признакъ и условие за нахлуването на капитализма въ една страна е: построяването на желѣзнопжтни, телеграфни, телефонни и др. линии, които (особ. първитѣ) сж днесъ conditio sine qua non за всѣки капитализмъ.

Въ 1899 год. само въ Европ. Турция е имало 1,994 к. м. желѣзопжтни линии, отъ които: а) Солунъ—Скопие—Зибевче — 330 к. м.; б) Солунъ—Деде-Агачъ—Одринъ 1089 к. м.; в) Битоля—Солунъ 219 к. м.; г) Мустафа-Паша—Одринъ—Цариградъ 356[7]) к. м. А въ Азиятска Турция е имало 2500 к. м. желѣзни линии.

Освѣнъ желѣзопжтнитѣ линии, въ цѣла Турция е имало до 1900 г. около 32,820 к. м. телеграфни жици, безъ да се смѣта линията Дамаскъ—Мекка.[8])

Но за да се построятъ всичкитѣ тѣзи желѣзници, телеграфи, пристанища, кейове и др. се изискватъ огромни капитали. Такива сж вложени въ тѣзи капиталистически прѣдприятия главно отъ френски, германски, австрийски и др. капиталисти и компании.

[3]) Виж. „Знач. на гр. Солунъ въ търговско отношение“ — Д-ръ Н. Димчевъ, списание на Ик. Д-во, год. II

[4]) Ibidem.

[5]) „La grande encyclopébie“ — Turquie, стр. 511.

[6]) Виж. „Вносната и износ. търговия на гр. Одринъ“, сп. на Ик. Д-во, год. II.

[7]) La grande encyclopédie, Turquie.

[8]) Ibid.

Днесъ Турция и Македония, сж отворени отъ всѣкадѣ за европейския капитализмъ: отъ сѣверъ (по сухо) чрѣзъ желѣзни и др. пжтища, отъ югъ (по море) чрѣзъ своитѣ прѣкрасни пристанища: Цариградъ, Солунъ, Кавала, Авлона и др.

Но ние знаемъ, отъ друга страна, че колкото повече нахлува капитализмътъ въ една страна съ своитѣ стоки и капитали, толкова по-бързо върви и онзи разрушителенъ процесъ, който плаши толкова много еснафскитѣ глави и сърдчица на нашитѣ социалистствующи демократи—общодѣлци и тѣхнитѣ събратия. Прѣзъ този периодъ капитализмътъ разрушава съ една неумолима жестокость, всички стари форми на производството, прѣдизвиква масовото съсипване на стотини хиляди дребни селени и занаятчии и води слѣдъ себе си страшна мизерия и гладъ. Една часть отъ изхвърленитѣ по този начинъ на улицата дребни селени, като не намира прѣхрана въ своитѣ села нахлува въ градоветѣ, а друга — като не намира прѣхрана и въ градоветѣ, започва да емигрира на голѣми тълпи въ другитѣ по-напрѣднали капиталистически страни. И тази емиграция расте до тогава, до като капитализмътъ не извърши достатъчно своята първоначална разрушителна работа, до като не е концентриралъ достатъчно капитали и земя, за да може, при наличностьта на толкова ефтини работни ржцѣ, да концентрира и производството.

Такава е тя неумолимата логика на капиталистическото развитие въ всѣка една страна: прѣди да издигне и развие своитѣ нови форми на производството капитализмътъ трѣбва да мине най-напрѣдъ прѣзъ труповетѣ на стотини хиледи дребни ступанства. Разбира се, че въ разни врѣмена и въ разни страни, (въ зависимость отъ редъ економич., политически, културни, географически и др. условия) този процесъ се е извършвалъ и извършва съ различна бързина и сила, обаче неговата тенденция е: да усилва все повече своя темпъ и да скратява своитѣ периоди. Причината на това е тази, че днесъ на международното тържище се срѣщатъ не само Англия и Франция, както бѣше прѣди, а всички капиталистич. страни на Европа, Америка и др. Та този имено болѣзненъ периодъ въ развитието на капитализма го прѣживѣха и прѣживѣватъ всички капиталистич. страни. Въ Англия, класическата страна на капитализма, той бѣ ознаменуванъ съ страшна социална анемия и пауперизмъ, въ Франция, Германия и др. сжщо така, а въ Италия тази мизерия и многобройна емиграция продължава даже и до сега. Какво е пъкъ днесъ съ България, Сърбия, Гърция и др., всѣки, малко-много запознатъ съ живота на тѣзи страни, знае твърдѣ добрѣ.

Е добрѣ, сжщия този периодъ на социална анемия и масова емиграция, прѣживѣва отъ 20—30 години и Европ. Турция. А честитѣ възстания и бунтове, както и постояннитѣ прѣслѣдвания на турскитѣ власти изострятъ все повече неговитѣ форми и размѣри.

Обаче, заедно и слѣдъ своята разрушителна работа, ние виждаме отъ друга страна, че западноевропейскиятъ капитализмъ започва да издига и въ Европ. Турция една едра индустрия, земледѣлие и редъ други капиталистични прѣдприятия. А това е знакъ, че той прѣми-

нава вече въ своя втори периодъ—въ периода на постепенното аклиматизиране и насаждане новитѣ капиталистич. форми на производството. И това не може да бжде иначе. Влѣзла веднажъ въ пжтя на капиталистич. развитие, Евр. Турция трѣбва или да върви напрѣдъ, или — да умрѣ економически, а слѣдователно и политически. *Но да умрѣ економически Турция, това значи да умратъ прѣди всичко стотинитѣ милиони капитали, които сж вложили европейскитѣ капиталисти* въ толкова турски пристанища, кейове, желѣзници, телеграфи, банки, складове, фабрики и др. т. А това Европа никога, ама абсолютно никога нѣма да допустне! Ето защо днесъ тя се старае съ такава ревность да „реформира" Турция, но не като дава политически права на поробенитѣ народи, *а — като я прѣобръща все повече економически и политически въ своя провинция пазарь за продуктитѣ на своето капиталистично развитие: стоки, капитали, бюрокрация и др.* Носители на *тази* реформаторска мисия на европейскитѣ капиталисти сж, както на всѣкадѣ, така и тука, разнитѣ европейски търговци, консули, търговски агенти, мисионери, офицери инструктори, жандарми и др., които отъ день на день наводняватъ все повече Европ. и Азият. Турция.

И, благодарение на тѣзи непрѣстани усилия на европейскитѣ капиталисти, които въ тази своя дѣятелность се ржководатъ, разбира се, не отъ нѣкакви си хуманни чувства, а отъ най-груби економически интереси, капитализмътъ въ Европейска, па и Азиатска Турция е направилъ и прави голѣми крачки. Днесъ въ Европ. Турция има развита, а и постоянно се развива една индустрия, земледѣлие и т. н.

Но нека оставимъ да говорятъ самитѣ факти и цифри, които ние черпимъ отчасти отъ отчетитѣ и рапортитѣ на българскитѣ[11]) и чуждестранни търговски агенти, отчасти отъ частнитѣ и *достовѣрни* свѣдения на македонски работници, които сж работили въ нѣкои отъ показанитѣ по-долу фабрични заведения.

Въ Солунъ и неговата околность има:

2 брашнени фабрики (едната на Алатини), които произвеждатъ дневно до 7 мил. к. гр. брашно съ 210 работ., м. и ж.; 1 пивоварна фабрика, построена въ 93 г. съ 50—60 раб., м. и ж.; 1 памучна фабр. на Сайсъ, основ. въ 1879 г., съ 450 конски сили, 500 работ.(ж. и д.) 1 фабрика за прѣжда на Модияно и С-ie, основ. въ 1885 год. съ 400 кон. сили, 420 раб.; 1 тухлена ф. въ „Пиритѣ" съ 300 раб. (бълг.); 1 сапунена ф. съ 100 мжже; 2 желѣзопжтни арсенала съ 250 м., 1 ф. за мѣление на камъкъ съ 100 м., 1 ф. за въздушенъ газъ съ 100 м. 1, желѣзолѣярна фабрика съ 50 м., 3—4 фабрики за шарлаганъ, 1 цигарена, 1—2 мебелни и столар. фабрики, 2 тъкачни, 2 ф. за копринени пашкули, 1 спиртна фабрика. Всичко *24—25 фабрики и заведения* съ минимумъ *3,000—5,000 работници.*

Гевгелий. 1 копринена фабрика (за точение) съ 50 м. и ж.

---

[11]) Вж. „Фабричната индустрия на гр. Солунъ", Д-ръ Н. Димчевъ, както I, II и III годишнини на „Сп. на Ик. Д-во."

Воденъ. 1 предачна фабрика.

Негушъ. 2 предачни фабрики.

Кукушъ. 3 брашнени фабрики съ 90—120 работн. и нѣколко работилници за кундури, дрѣхи и др.

Скече. Нѣколко тютюневи работилници съ 4,000 раб. м. ж.

Велесъ. 2 фабрики за шарлаганъ съ 15 р. и разни др. работилници.

335Сересъ. 1 фабрика за пиво—тантуро.

Битоля. 1 фабрика за шаякъ съ т. т. 800 работн., 2 фабрики за шаякъ съ 60 работ. т. т., 2 чарка за гайтанъ съ 60 работ. 4 брашнени фабрики съ 100 р. т. т., 1 бирена фабрика (не работи сега), 1 дърводѣлска фабрика съ 15 раб., 10 модерни парни мелници (въ околностьта), 1 предачна фабрика съ 30 р. Всичко *22 фабрики* и др. съ минимумъ *1,000—1,200 работници*.

Прилепъ. 2 модерни парни мелници съ т. т. 30 работн., 1 модерна парна мѣлница (не работи).

Охридъ. 1 модерна парна мѣлница съ т. ж. 20 раб., 1 ф. за брашно въ околностьта съ 40 раб.

Ръсенъ. 1 керемидена фабрика.

Крушево (Битолско). 2 модерни парни мелници съ 40 р., машини за чистене вълна и др.

Щипъ. 1 водна мелница съ 20 раб.

Кочани (с. Оризари). 1 фабрика за прѣчистване оризъ съ 30—50 работн. т. т.

Драма. 1 тютюнева фабрика съ т. т. 1,000.

Скопие. 1 брашнена фабрика.

Одринъ. 4 парни мелници за брашно, 3 копринени фабрики, 1 арсеналъ на Источ. Желѣзници, 1 тютюнева фабрика, 1 лукумена фабрика „Минасянъ", 1 захарна фабрика.

Лозенградъ. 2 парни мелници и 1 фабрика за конякъ.

Цариградъ. 3 тютюневи фабрики, 5 бирени фабрики, 10—20 книжни-цигареви фабрики, 2 фабрики за бѣли книги и мукави, 2 ф. за разни мукавени кутии, 8 брашнени фабрики, 1 ф. за гвоздеи, 2 желѣзопжтни струга, 2 желѣзолѣярници, 1 желѣзопжтенъ арсеналъ, 1 воененъ арсеналъ, 3 мебелни фабрики, 1 фабрика за столове, 5 памучни фабрики, 5 копринени фабрики, 4 сапунени фабрики, 1 глинена фабрика за тухли, 3 спиртни фабрики, 1 кибритна фабрика, 1 голѣма работилница за поправка на кораби, 1 стъклерийна фабрика, 1 чиниена (фаянсова) фабрика, 1 фабрика за хасета и американъ, 1 фабрика за ржкавици, 1 фабрика за казмиръ и др., 1 фаб. за кадифета, 1 фабрика за чохи, 1 фабрика за готови долни дрѣхи, 1 фабрика за гайтанъ, 2 фабрики за чували, 1 фабрика за килими и др. Всичко *80—90 фабрики и др. заведения* съ неизвѣстно колко работници.

Това сж голѣмитѣ фабрики и др. заведения въ Солунъ, Цариградъ, Битоля и др., за които ние имаме положителни свѣдения. Но колко сж и другитѣ фабрики, за които ние нѣмаме точни свѣдения, — това не можемъ каза.

При все това отъ приведенитѣ до тукъ цифри ние виждаме, че сега за сега въ Македония, Одринско и Цариградъ има най-малко 200 едри модерни фабрики, арсенали и др., въ които работятъ минимумъ 20,000 работници — мжже, жени и дѣца. Една часть отъ тѣзи фабрични работници сж българи, друга гърци, евреи, арменци, турци, сърби и др.

Но колко други малки работилници има още въ Македония, Одринско, Цариградъ и другадѣ?

Колко пъкъ *пристанищни*, *търговски*, *трамвайни* и др. работници има въ Цариградъ, Солунъ и Деде-Агачъ, които сж първитѣ търговски пристанища не само въ Европейска Турция, но и въ цѣлия Балк. п-въ? — Вносната и износна търговия само на Цариградъ е по-голѣма отъ 1/3 отъ вносната и износна търговия на цѣла Турция, а тази на Солунското пристанище е равна почти на 1/2 отъ всичката вносна и износна търговия на България, или на Сърбия!

И слѣдъ всичко това нашитѣ широки несоциалисти и тѣхнитѣ сръбски ортаци иматъ нахалностьта да говорятъ, че въ Европ. Турция нѣмало никаква индустрия и пролетариятъ!

Но нека видимъ, какво е направилъ капитализмътъ въ Турция и въ областьта *на земледѣлието*.

Ние видѣхме още въ началото на статията, че нахлуванието на западноевропейския капитализмъ въ Турция отъ II-та половина на XIX ст. се ознаменува съ масовото пролетаризиране на селенитѣ и сконцентрирането на тѣхната земя въ ржцѣтѣ на чифликчиитѣ. Днесъ по-голѣмата часть отъ земята въ Македония, Ст. Сърбия и др. се намира фактически и юридически въ ржцѣтѣ на тѣзи чифликчии. Но да-ли, заедно съ концетрацията на земята, се забѣлѣзва извѣстна концентрация въ земледѣлското производство?

За развито, *напълно модернизирано*, едро земледѣлско производство, каквото намираме въ Америка, Германия, Австрия и др. въ Европ. Турция, разбира се, още не може да се говори. Обаче, наличностьта на толкова много и голѣми градове въ Европ. Турция, като Цариградъ, Солунъ, Одринъ и др.[1]), които сж такива богати консумативни центрове, не само за индустриялцитѣ, но и земледѣлскитѣ продукти; извънмѣрното плодородие на земята и полетата въ Е. Турция, хубавитѣ пристанища и редъ други обстоятелства сж такива безцѣнни и незамѣними условия, които ще дадатъ възможность

---

[1]) Споредъ В. Кжнчевъ: Цариградъ има 1,200,000 жители, Солунъ — 120,000, Одринъ — 90,000, Битоля — 40,000, Скопие — 33,000, Призрѣнъ — 30,000, Сѣресъ — 28,000, Радосто — 27,500, Прилѣпъ — 2[illegible],000, Щипъ — 21,000, Велесъ — 20,000, Прищина — 20,000, Тетово — 19,500, Лозенъ-Градъ — 18,000, Куманово — 15,000, Охридъ — 15,000, Елбасанъ — 15,000, Нови-Пазрь — 12,000, Гюмурджина — 13,000, Мустафа-Паша — 11,000, Димотика — 11,000, Скече — 11,000. Воденъ - 11,000, Беръ, — 10,500, Струмица — 10,500, Енидже-Вардаръ — 10,000, Драма — 10,000, Кавала — 10,000, Леринъ — 10.000, и др. Изобщо градското население въ Евр. Турция е не по-малко отъ 2,000,000 до 2,200,000 жители, когато цѣла Евр. Турция има всичко 6,300,000 ж. Значи градското население въ Европ. Турция съставлява близо *34·92* % отъ цѣлото население, когато градското население въ България е *31·38* % отъ цѣлото население.

да се развие едно силно, напълно модерно земледѣлско производство. Наченки отъ такова модерно земледѣлие вече има въ околностьта на Солунъ, Гевгелий, Прилепъ, Ведесъ и др., гдѣто има нѣколко десетки чифлици, които се обработватъ съ голѣми земледѣлски машини и стотини работници.

По-голѣмата часть, обаче, отъ чифлицитѣ въ Евр. Турция се обработватъ или на „исполица", *чрѣзъ наемане ратаи, аргати, или „момци"*, както ги казватъ на повечето мѣста въ Македония. При втория начинъ на експлоатиране — чрѣзъ наемане на аргати, ратаи и др., земледѣлскитѣ машини сж распространени въ твърдѣ ограничени размѣри. Причината на това е тази, че чифликчиитѣ намиратъ много по-добра смѣтка въ наемането и експлоатирането на *ефтинитѣ* работнишки ржцѣ, отколкото — въ въвеждането на голѣми и скжпи земледѣлски машини. По този начинъ днесъ въ Евр. Турция, безъ да има много напълно модерни, чифлици, има нѣколко стотини чифлици, които се обработватъ повече чрѣзъ наемни работници.

Разбира се, съ постепенното развитие на фабричната и др. индустрии и създаване вжтрѣшни пазари за земледѣлскитѣ произведения, съ повдигането на работнишката заплата, намалението на днешната безработица и поефтиняването на капиталитѣ, и въ тѣзи чифлици ще започнатъ да се въвеждатъ все повече и по-усъвършенствувани машини. Но това за насъ не е важно за сега. За насъ тукъ е важно да изтъкнемъ обстоятелството, *че въ Евр. Турция сега за сега жществува доста многоброенъ земледѣлски пролетарятъ.*

„Общото стремление, — казва Балуджичъ въ посочената вече негова статия, — въ развитието на чифлицитѣ въ Македония и др. е насочено къмъ създаването на този пролетариятъ. Колкото е поживо търговското сношение, толкова повече турскитѣ землевладѣлци се стремятъ къмъ окржгляването на владѣнията си. Тѣ прогонватъ исполджиитѣ и наематъ „аргати", единъ видъ земледѣлски наемни работници, които се задоволяватъ съ малко и господиря намира по-добра смѣтка. Около Солунъ, Флорина, Битоля и др. всички чифлици се обработватъ съ наемни работнници"...

Сжщото ни говоратъ и други европейски пжтешественици и учени, които сж изучвали икономичеекия животъ на Турция, като Victor Berard и др.

Македония и др. провинции на Евр. Турция сж едни отъ първитѣ страни на Балк. п-въ по своята богата почва, климатъ и рѣки, които даватъ възможность за развитието на едно богато *едро земледѣлие*, на обширни оризени, тютюнови и др. плантации.

Освѣнъ това, днешна Евр. Турция притѣжава всички онѣзи природни богатства и сили, които сж необходими за развитието и на една модерна *фабрична индустрия.* Многобройнитѣ рѣки, водопади и езера, които я кръстосватъ на всѣкадѣ, сж такива прѣкрасни и ефтини природни сили, които могатъ да се употрѣбятъ за двигатели на грамадни машини и фабрики. Като вземемъ при това въ съображение и обстоятелството, че въ Евр. Турция расте и се култивира доста хубавъ памукъ, ленъ, анасонъ, макъ, тютюнъ, жито и цѣлъ

редъ други земледѣлски произведения, ние можемъ съ сигурность да кажемъ, че въ Евр. Турция ще може да се развие една отъ най-богатитѣ памучни, ленени, тютюневи, брашнени и др. индустрии на Балк. п-въ, *които ще взиматъ своитѣ сурови артикули отъ самитѣ мѣстности.* Въ Евр. Турция, освѣнъ това, благодарение богатитѣ и обширни пасбища, които даватъ възможность да се развъждатъ многобройни стада отъ овци и др., има прѣкрасни условия и за развитието на една богата вълнена, млѣчна и др. индустрии.

Но не е само това. Въ дѣвственитѣ недра на Евр. Турция днесъ лежатъ непокжтнати неизброими природни богатства отъ камени вжглища, хромова, оловно-срѣбърна, магнитна и др. руди, които очакватъ само капитали и човѣшки ржцѣ. А това сж богати условия за развитието и на една *монтанна индустрия.* Наченки отъ такава индустрия вече има. Много европейски капиталисти и компании сж получили концесии за експлоатацията на разни рудници, а други вече разработватъ такива рудници и мини, като напр. около Скопие (хромова руда), Хераклисъ (кам. вжгл.), Сѣресъ (оловно-срѣб. руда) и др., гдѣто работятъ нѣколко стотини и хиледи работници.

Е добрѣ! При наличностьта на всичкитѣ тѣзи природни богатства, които обѣщаватъ да направятъ отъ Македония и другитѣ провинции на Евр. Турция едни отъ най-богатитѣ индустриялни и земледѣлски страни на Балк. п-въ; при налич остьта на толкова прѣкрасни природни пристанища, които още днесъ сж най-богатитѣ търговски пристанища на Балк. п-въ; при наличностьта на толкова зародени и закрѣпнали вече индустрии и други капиталистически прѣдприятия, въ които работятъ *стотина хиледи наемни работници;* най-послѣ при наличиостьта на толкова хиледи други фабрични и земледѣлски работници, които работятъ на чужбина, — при наличностьта, казваме, на всичкото това, ние питаме: кой може още да твърди, че въ Турция не може да се развива капитализма, че въ нея нѣма никаква едра индусррия и земледѣлие, че тамъ не може да се говори за никакъвъ фабриченъ, търговски и земледѣлски пролетариятъ, а слѣдователно — и за основаванието на раб. соц.-демократическа партия? [1])

---

[1]) Нашитѣ скодоуми общодѣлци, които излѣзоха най-напрѣдъ съ такава самоувѣреность да твърдатъ, какво въ Македония и други провинции на Евр. Турция *нѣмало и не могло да има никаква индустрия и пролетариятъ*, слѣдъ като бидѣха изобличени по единъ пай-категориченъ начинъ съ маса необорими факти и статистически данни, за които тѣ до тогава не бѣха нито сънували, започнаха да говоратъ, че наистина въ Македония и другадѣ имало вече развити индустрии, обаче „тѣзи индустрии били все на чуждестрания капиталъ“, че „въ тѣхъ работели повече (?) чуждестранни работници , че тѣ руинирали, но не повдигали поминъка на маситѣ“ и пр. и пр. Като казватъ, че разнитѣ индустрии и др. капиталистич. прѣдприятия въ Евр. Турция сж въ ржцѣтѣ на чуждитѣ капиталисти, нашитѣ общодѣлци искатъ да кажатъ, че тѣзи индустрии не могатъ никакъ да се взиматъ за доказателство, какво капитализма се развива въ Турция!.. Това сж, както виждате, такива „възражения“, които показватъ само едно: колко жалъкъ и ограниченъ е умствения крхгозоръ на нашитѣ общодѣлц , които нѣматъ абсолютно никакво понятие отъ това, каква роль е изигралъ и играе чуждестрания капиталъ въ всички закъснѣли страни. Не мѣстнитѣ ли капитали издигнаха днешната гигантска индустрия въ Америка, Австрия, Япония, Русия,

Това могатъ да твърдатъ, или тѣзи, които нѣматъ *абсолютно никакво понятие* отъ социалъ-економическото развитие на Евр. Турция прѣзъ послѣднитѣ нѣколко дѣсетилѣтия и си закриватъ очитѣ прѣдъ най-очебиющитѣ факти, или — само онѣзи, които нѣматъ никакъвъ интересъ отъ организирането на една работн. с. д. партия въ Турция, която ще иска на тури край на всички тѣхни хищнически домогвания и стремежи спрѣмо Македония, Ст. Сърбия и др.

Но за насъ, социалдемократитѣ, които нѣмаме никакъвъ интересъ да разглеждаме обществено-економическитѣ явления въ Турция, нито прѣзъ мѫтнитѣ очила на българскитѣ скудоуми и слѣпи общодѣлци, нито прѣзъ тѣзи — на македонската и др. буржуазия и бюрокрация, е ясно, какво нуждата отъ една раб. с. д. партия въ Турция се диктува не само отъ простото обстоятелство, че въ Евр. Турция и вънъ отъ нея има вече създаденъ доста многоброенъ индустрияленъ и земледѣлски пролетариятъ, който трѣбва, независимо отъ всичко друго, да се организира въ една своя самостоятелна класова партия, но тази нужда се диктува още и отъ съображението, че, при некадърностьта на развратената мак. буржуазия и бурж. интелигенция да се яви сама, по своя собственна инициятива рѫководителка на елно общо-македонско буржуазно движение *едничкото* най-добро срѣдство чрѣзъ което ще може да се накара тази бурж. и интели-

Китай и др., г-да общодѣлци?... Но въ тѣзи индустрии, казватъ общодѣлцитѣ, ако се вникнело по-добрѣ въ моитѣ цифри, работели повече чужди работници. Отъ кадѣ вадятъ това заключение нашитѣ общодѣлци, това и самия дяволъ не може каза! Че чужди работници има въ разнитѣ фабрики, желѣзници, портове, кантори и др. въ Евр. Турция, това никой не оспорва, обаче тѣзи работници сѫ за най-труднитѣ и специфични работи. При това, тѣ постоянно се измѣстятъ отъ обученитѣ и по-ефтини мѣстни работници. Па даже и да бѣха повече чуждитѣ работници, какво отъ това?... Най-послѣ, нашитѣ общодѣлци ни възразяватъ, че сѫществующитѣ индустрии въ Евр. Турция повече руинирали, но не повдигали поминъка на масата, т. е на бѣднитѣ дребни селени и занаятчии. Наистина, страшно нѣщо е, г да еснафлии около „Общодѣлска Поща“, —но какво да правимъ, когато капитализма *винаги* и *навсѣкадѣ* е билъ все така немилостивъ спрѣмо *вашия* милъ народъ? И колкото вие да не признавате и проклинате съ вашитѣ еснафлии и селени този капитализмъ, той си е все пакъ капитализмъ!.. Най-страшното „възражение“ на нашитѣ общодѣлци обаче е това: „Наистина, казватъ тѣ, ние сме длъжни да култивираме по възможность работ. движение **и въ най-закъснялата страна** (к. н.), но въ Македония... „нека порано се освободи тя, па тогава ще помислимъ за такова работн. движение“... Както виждате, нашитѣ общодѣлци сѫ готови да култивиратъ работн. движ. *и въ най-закъснѣлати страна*, (въ Патагония напр.!), гдѣто нѣма нито помѣнъ отъ капитализмъ, но въ Македония и др. провинции на Европ. Турция, гдѣто капитализма е създалъ вече толкова условия за едно работнич. с. д. движение, тѣ по никакъвъ начинъ не сѫ съгласни да се култивира такока движение! Защо?... защото разнитѣ индустрии въ Македония били въ рѫцѣтѣ на чуждитѣ капиталисти, защото тѣзи индустрии повече руинирали поминъка на масата, т. е. на бѣднитѣ селени и занаятчии и, най-послѣ, защото Македония още не е освободена!? .. На такива щури „възражения“ и еснафски понятия ние можемъ да отговоримъ само съ нашето дълбоко съжаление.... Та въ силата на сѫщитѣ свои еснафски умозаключения нашитѣ скудоуми общодѣлци трѣбва да отрѣкатъ r. i-on d'être'a и на младата арменска с. д. партия, която се основа м. г. и на руската, и на китайската и др. т. соц.-демократич. партии, които сѫ поставени да работятъ при сѫщо такива почти политически и економ. условия

генция да се яви носителка на едно общо бурж. освободително движение е *организирането на една р. с. д. партия въ Евр. Турция.*

Отъ само себе си се разбира, че крайната цѣль на тази р. с. д. партия не може да бѫде друга, освѣнъ идеала на международната социална демокрация: прѣмахването на днешния общественъ строй и замѣняването му съ социалистическия, а—най-близката: събарянието на днешния абсолютически режимъ въ Турция и въвеждането на едно модерно конституционно управление съ пълно народно само-управление.

Обаче, както своята най-близка, така и своята най-далечна цѣль, р. с. д. партия въ Евр. Турция, както казахме, не може и не трѣбва да ирѣслѣдва вънъ отъ непрѣстанната и непримирима класова борба. Всѣко „общо дѣло“ или „класово сътрудничество“ съ шовинистичната и хищническа буржуазия и бурж. интелигенция въ Турция ще бѫде най-голѣмото прѣстѫпление, не само спрямо общитѣ класови интереси и задачи на пролетарията, но — и спрямо политическитѣ свободи на разнитѣ народи въ Евр. Турция. Такова „общо дѣло“, което би искало да примири непримиримитѣ класови, национални и др. интереси на разнитѣ обществ. класи въ Евр. Турция, като имъ натрапи нѣкаква си „обща“ цѣль, безъ да гледа, *че даже отдѣлнитѣ части на всѣка една отъ тѣзи класи се* стрѣми къмъ различни посоки и цѣли, — такова едно „общо дѣло“ би било осѫдено неминуемо на израждание и смърть, защото то би било движение на редъ сили, *които излизатъ отъ и вървятъ въ диаметрално противоположни посоки.* Българската буржуазия и интелигенция, която живѣе въ Турция, ще се стреми да използува това „общо дѣло“ за своитѣ класови и шовинистични интереси, като го тѣгли къмъ България; сръбската бурж. и бурж. интелигенция ще се старае да го използува за своитѣ, като го тѣгли къмъ Сърбия; гръцката пъкъ за своитѣ, като го тѣгли къмъ Гърция и т. н.

А резултатитѣ отъ това „общо дѣло“ не могатъ да бѫдатъ други, освѣнъ: *взаимно изтощение на силитѣ, общо съсипване и вѣчно робство за работнитѣ маси въ Евр. Турция.*

Въ противоположность пъкъ на такова едно „общо дѣло“, ние смѣтаме, че колкото по-безпощадна е критиката и борбата на работ. соц.-демократич. партия въ Турция спрѣмо всички национални, религиозни и др. пропаганди и борби; колкото по-непрѣстанни сѫ нейнитѣ разобличения спрѣмо хищната буржуазия и бурж. интелигенция, които си служатъ съ тѣзи национални, религиозни и др. пропаганди и борби; колкото по-вече класово съзнание пръска тя врѣдъ потиснатитѣ и експлоатирани работни маси въ Турция, безъ разлика на вѣра и народность, като имъ посочва истинския пѫть на тѣхното освобождение; — толкова и повече, отъ друга страна, с. д. партия въ Евр. Турция ще може да парализира разнитѣ национ., религиозни и др. пропаганди и борби въ Турция; толкова повече тя ще обезсилва деморализаторското влияние на разнородната буржуазия и бурж. интелигенция, която живѣе въ Турция и вънъ отъ нея; толкова повече слѣпи орѫдия ще отнима тя отъ рѫцѣтѣ на тази бурж. и бурж. интелигенция; най-послѣ толкова повече, тя ще заставя тази послѣд-

нята да забравя своитѣ взаимни национални и религиозни борби и да се яви носителка на едно общо буржуазно движение противъ днешния политически режимъ, което движение да бѫде чуждо на всѣкакви бълг., сръб. или др. националистични аспирации... Да, само и единствено въ тази самостоятелна, непрѣстанна и непримирима класова борба на революционата с. д. партия въ Турция ние виждаме спасението за народитѣ въ тази послѣднята!

Наистина, ние знаемъ, че тази борба е пълна съ грамадни прѣчки и трудности, че тя изисква безкрайно жертви и усилия, но всичко това въ състояние ли е да стрѣсне и отклони отъ правилния пѫть една млада с. д. партия, която е повикана да изиграе такава велика роль въ живота на Европ. Турция?...

Но р. с. д. партия въ Европейска Турция нѣма да бѫде сама. Тя ще има за своя вѣрна другарка арменската с. д. партия, която си поставя за цѣль: „да развива съ своя органъ „Танворъ“ („Работникъ“ — Женева) и периодични издания арменската социалдемократическа литература и печатъ; да обяснява обществено-економическитѣ явления изъ арменската дѣйствителность; да полемизира съ противнитѣ партии и съгласно съ принципитѣ си да води соц.-демократическа пропаганда и да организира класова партия въ всички страни, дѣто живѣятъ арменци“ [1]). Обаче най-добрата учителка, на младитѣ р. с. д. партии въ Евр. Турция и Армения ще бѫде безъ съмнѣние неустрашимата руска социална демокрация, която води своята непримирима борба съ еднаква енергия и постоянство, както срѣщу кървавия руски деспотизмъ, така — и срѣщу страхливата руска буржуазия и буржуазна интелигенция. И както днесъ руската соц. демокрация, безъ да влиза въ нѣкакво „сътрудничество“ и „общо дѣло“ съ руската буржуазия и нейнитѣ фракции, заставя все повече съ своята непрѣстанна критика тѣзи послѣднитѣ да вървятъ, или на лѣво, или на дѣсно, тъй и р. с. д. партии въ Европ. и Азиат. Турция трѣбва, като се борятъ съ еднаква енергия и постоянство, както срѣщу турския деспотизмъ, тъй и срѣщу шовинистич. и религиозенъ фанатизмъ на разнороднитѣ мак. и др. буржуазии и тѣхнитѣ движения, да заставятъ тѣзи послѣднитѣ да вървятъ, или на лѣво — въ пѫтя на едно истинско общо-буржуазно революц. движение, или на дѣсно — въ пѫтя на турския сервилизмъ.

Така, наредени рамо до рамо съ руската, бълг., сръб., румѫн., гръцката и цѣлата международна социалдемокрация, младитѣ р. с. д. партии въ Евр. и Азиятска Турция трѣбва да поводатъ съ удесеторена енергия потиснатия и ограбенъ македонски, арменски, и др. пролетариятъ на борба срѣщу всички негови потисници и експлоататори, безъ разлика на вѣра и народность.

За организирането и засилването на тѣзи млади р. с. д. партии въ Европ. и Азият. Турция социалната демокрация отъ Балк. П-въ трѣбва да даде всичката своя морална и материялна подкрѣпа. Съ

---

[1]) Гл. стат. „Арменската социалдемокрация“ — отъ водителя на тази партия Ервантъ Балянъ; „Раб Дѣло“, год. II, кн. 8.

това тя ще спечели нови съюзници и помощници въ своята неравна борба срѣщу управляющитѣ класи и котерии отъ Балк. П-въ и тѣхната хищническа външна и вжтрѣшна политика... Стига толкова безплодни жертви, давани отъ страна на македонскитѣ и български социалдемократи[2]), както и отъ страна на несъзнателнитѣ македонски и български пролетарии за хищническитѣ интереси на българската и македонска буржуазия и бюрокрация!... На мѣстото на досегашнитѣ печални заблуждения и скжпи жертви трѣбва вече да се издигне великото и безсмъртно дѣло на революционната социална демокрация въ Турция, което да обедини подъ своето кърваво знаме безпомощнитѣ и разпръснати по всички краища на свѣта македонски, арменски и др. пролетарии, да влѣе въ тѣхнитѣ измжчени гжрди нови сили и идеали и да ги поведе на нова борба — за освобождението на всички потжпкани и експлоатирани въ Турция отъ веригитѣ на всѣко политическо и икономическо робство!

Да, за тѣзи и само за тѣзи идеали трѣбва да се научатъ да мратъ македонскитѣ, арменскитѣ и др. пролетарии и социалдемократи въ Турция.

В. Савчевъ.

---

[2]) Всѣкиму е извѣстно, какъ прѣди три-четири години доста видни български и македонски социалдемократи, неспособни да се ориентиратъ и вникнатъ по-дълбоко въ всички вжтрѣшни пружини, които движеха фамозното „македонско" движение въ България и Македония, си бѣха задали за цѣль крайно наивната и опасна мисъль да вземать „въ своитѣ ржцѣ" това движение и тѣ „да му даватъ тонъ и направление" Обаче, както въ всички други такива опити „за прѣвзимане" на подобни „общи дѣла" и движения, въ които реакционнитѣ елементи, (чиновници, офицери, попове, търговци, лумпени и др.) сж прѣодоляюще болшинство, така и тука, социалиститѣ не можаха да изиграятъ друга роль, освѣнъ тази на жалки и несъзнателни орждия на българската и макед. буржуазия, бюрокрация и двореца .. Но ако днесъ всички съзнателни социалдемократи въ България съзнаватъ и отхвърлятъ най-категорично тази тактика, то българскитѣ псевдосоциалисти-общодѣлци я величаятъ и намиратъ, едва ли не за една отъ „най-спасителнитѣ"! Съ това тѣ доказватъ, че, както по всички др. принципиални и тактически въпроси, така и по макед. въпросъ, тѣ прѣдставляватъ онова дребнобуржуазно и реакционно течение на бълг. р. с. д. партия, което е тласкаше така неудържимо до сега въ пжтя на израждането и отъ което тя успѣ да се избави едва прѣди една година.

РАЗМѪТЕНО БЛАТО.

(*Казаларската царица* — Ив. Вазовъ).

Първата стѫпка, която прѣдлежи да направи една зараждаща се обществена класа — е да се огледа наоколо, за да добие първични прѣдставления за своята сила и за пѫтя, по който върви. Каквото и да е значението на тѣзи първи прѣдставления за сформирането на нейното социално съзнание, тѣ все си оставатъ тъмни и пропити съ идеологията на старитѣ класи, противъ които често пѫти воюва на животъ и смърть. Въ това врѣме класата се мѫчи да открие нови пѫтища и не се колебае да вземе за такива старитѣ отѫпкани друмища, които тя случайно е зърнала. Ние говоримъ за клатушкането на нейното обществено съзнание, когато въ областьта на економическото развитие, тя по необходимость се движи въ права посока. Това явление на колебливо дирене на нови пѫтища въ обществения животъ се забѣлѣзва и у насъ въ всичкитѣ области на съзнателна обществена дѣйность на зараждающата се българска буржуазия, а, слѣдователно, и въ областьта на художествената литература. Малцината български литератори, израстнали и възпитани въ обществена атмосфера, която все повече редѣе, сами нѣматъ нуждната закалка, съ помощьта на която да възприематъ проявленията на новия общественъ животъ. Самиятъ общественъ животъ, както вече казахме, не е още въ състояние да възпита и създаде цѣлни и типични личности. Въ него господствува разнообразното, оригиналното и при това непостояното. Теченъ, подвиженъ животъ. Картинитѣ бързо се смѣнятъ една съ друга, за да не се повърнатъ никога. Трѣбва да имашъ орловъ погледъ, за да съзрѣшъ и подчъртаешъ тенденциитѣ на живота, които едва проблѣсватъ и се губятъ въ вихра на бързо-текущитѣ явления по повърхнината на живота. Но за голѣмо нещастие, остриятъ орловъ погледъ се изработва само всрѣдъ водовъртежа на събитията, въ изхода на който да е ангажиранъ живота на самия наблюдатель, а съ туй не могатъ да се похвалятъ нашитѣ литератори. Ето защо и отъ погледа имъ се изплъзватъ типичнитѣ проявления на нашия социаленъ животъ и, вмѣсто да гребатъ отъ вълнитѣ на настоящето, продължаватъ да населяватъ реалния свѣтъ съ призрацитѣ на миналото и умирающето настояще. Най-ярка илюстрация на казаното прѣдставлява новиятъ романъ на Вазова: „*Казаларската царица*".

Сюжетътъ на романа е изъ послѣднитѣ нѣколко години на нашето сѫществуване. Г-нъ Вазовъ на широко е махалъ. Опиталъ се е да обхване цѣлокупния животъ на нашето общество. Нека видимъ, до колко и какъ го е обхваналъ.

Главнитѣ дѣйствующи лица сѫ двѣ сестри: Милка и Цонка— *Казаларската царица* по прѣкоръ — и петима мѫже: Трайчевъ, Хр. Бранковъ, Денковъ, Чакаловъ и попъ Дѣянъ. Почти всички сѫ олицетворители на най-разнообразни социални категории и темпераменти и все пъкъ сходството е поразително. Мотивътъ, който направлява и мисли, и чувства, и дѣлата на всички, е единъ и сѫщъ. Той стои подъ съзнанието на всѣки и съобразно обстановката, въ която е поставенъ отъ автора, направлява ума и волята. Разнообразието въ проявлението е въ зависимость само отъ различната обстановка, но при по-внимателно взиране задъ това разнообразие лесно се открива единството, лежаще въ основнитѣ свойства, съ които Вазовъ е надарилъ героитѣ. Това сѫ все простаци-егоисти, надарени съ нѣкакъвъ си еснафски индивидуализъмъ, простъ и не симпатиченъ. Главната цѣль въ живота имъ, за която се борятъ и блъскатъ съвсѣмъ по български, е *лично материално доволство*. И поменъ нѣма отъ висши социални емоции и трептения на душата, и сѣнка отъ социални идеи и перспективи, прѣдъ олтаря на които да се слагатъ най-скѫпитѣ материални блага. Нѣма борба за идеали, нѣма копнежи за общо щастие, нѣма вглеждане далеко въ тъмнинитѣ на бѫдащето, нѣма борба на свѣтогледи. Но може ли тогава да има животъ достоенъ за внимание и за подражение. И скотоветѣ живѣятъ за себе си, но никой не се интересува за тѣхния животъ. Страданието и радостьта не струватъ нищо, щомъ не сѫ свързани съ висши устрѣми на личностьта. Тѣхната цѣна иде отъ цѣната на цѣлитѣ, отъ борбата за които сѫ причинени. А височината на тая цѣна е правопропорционална на височината и широчината на цѣлитѣ.

Не бихме казали ни думица противъ романа, само защото илюстрира тъмния и обикновенъ животъ, ако не бѣше прѣдставенъ въ лъжлива свѣтлина! И стрѣлитѣ ни сѫ противъ освѣтлението. Ние разбираме да се сочи тъмното и низкото, ала правдиво. Тукъ въпросътъ не стои тъй. Това низко и тъмно ни се прѣдставя лустросано съ нова боя, нагиздено въ модна прѣмѣна. Тъй, наримѣръ, въ лицето на двѣтѣ сестри, Цонка и Милка, е прѣдставена ужъ новата българка. Осьта, обаче, около която се движатъ, е оная на българкитѣ отъ врѣмето на Крума — семейното щастие. Свободомислие, социализмъ и женска гордость, сѫ клинове, съ които по-лесно и удобно се движи осьта. Но нека видимъ по-отблизо тази фалшива модность на героитѣ.

* * *

Отъ вѣстникарскитѣ реклами се сформира въ насъ убѣждението, че Вазовата нова жена ще наподобава най-малко Тургеневитѣ жени, живота на които да се импулсира отъ висши човѣшки идеали, както е туй, напр., съ Елена въ „*Надвечерието*". Тѣзи идеали могатъ да бѫдатъ блѣнове и колкото обичашъ мѫтни, но въпросътъ не е да критикувашъ идеалитѣ ѝ, а да я характеризирашъ посрѣдствомъ тѣхъ. Това ни мнѣние се сформира прѣдъ видъ на безспорното влияние на руската литература отъ врѣмето на Тургенева

върху Вазова, обаче, то не е идентично съ това, което имаме за българската еманципаторка — обикновена, разбира се. Въ всѣки случай, една идеализация по образеца на Тургеневитѣ жени много по-би съотвѣтствувала, нежели това смѣшение до най-вулгарна кѫщовница. У насъ, колкото има истинско емансипирани жени, сѫ сѫщеврѣменно и носителки на най-новитѣ социални идеи за емансипирането на цѣлото потиснато човѣчество. Между истинската емансипаторка и еманситаторъ разлика нѣма. Върховната цѣль на тѣхния животъ е, освобождението на поробения човѣкъ, а не на този или онзи полъ. Перспективата е една и сѫща — върху развитието на днешното несправедливо за потиснатитѣ мѫжъ и жена общество, издигание ново, въ което и поменъ отъ днешната неправда не ще има. Колко е голѣмо разстоянието на тази еманситация отъ оная на Вазовитѣ „социалистки".

* * *

Въ „*Казаларската царица*" прѣди всичко се описва „падането" на героинята Цонка. Въ сѫщность „падането" на Цонка е едно сгромолясване на обикновена жена, каквато си е тя. Цонка е проста българка, тъй щото, при оцѣнката на поведението ѝ, длъжни сме да имаме прѣдъ видъ нравственото равнище на послѣдната. Трѣбва да имаме прѣдъ видъ господствующитѣ нравствени възгледи, които проникватъ дълбоко въ душата на обикновенната жена. Това е дребнобуржуазниятъ религиозенъ моралъ, въ атмосферата на който сѫ възпитани и отъ която сѫ пропити почти всичкитѣ дѣйствующи лица въ романа, въ това число и героинята. Както е извѣстно, този моралъ признава и санкционира сѫществующата зависимость на жената отъ мѫжа. Религиозната санкция е, която дохожда да заякчи съ силата на традицията днешния унизителенъ за човѣшкото достоинство на жената съюзъ съ мѫжа, единствено въ името на нейното материално обезпечение. Тази санкция, вънъ отъ туй, за нищо не иска да знае. За нея сѫ чужди нравственитѣ унижения на жената, произходящи отъ туй, дѣто съврѣменното общество я третира като вещь. Достатъчно е, ако осветениятъ отъ нея съюзъ слѣдва законоустановената форма. Формата е отъ значение, а не сѫщностьта, която обикновенно е въ пълна дисхармония съ нея. И което е достойно за внимание, този крайно несправедливъ моралъ се възприема отъ жената като една необходимость, безъ да подозира даже неговата несправедливость*). Очевидно е тукъ противорѣчието, подъ влиянието на което въ нея сѫ се сформирали редъ душевни качества, отличающи я основно отъ мѫжа. Но кой знае какъ, обикновенната

---

*) Дохожда ми на умъ двy-куплетното стихотворение на Нитше, приведено въ октомврийската книжка на „Мисъль" отъ П. Славейковъ—„Проповѣдь".

Люби и прѣгръщай
Тозъ, който те мрази.
Отъ звѣрь и разбойникъ
Недѣй се ти пази!

О, проповѣдь дивна,
Велика и света!
По нея неволно
Живѣе жената.

българка Цонка, влиза въ брачни връзки съ писаря въ с. Казаларъ не санкционирани отъ религиозна санкция. Ние оставяме на страна всичката абсурдность и невъзможность на несанкционарани брачни връзки между хора, пропити до мозъка на коститѣ съ господствующата у насъ еснафска нравственость. Това е ясно само по себе си. Възможенъ или не, но такъвъ браченъ съюзъ при първата разрушителна причина се пука като сапуненъ мехуръ. Само религиозната санкция е, която може да го циментира и да противостои подълго на разрушителното дѣйствие на толкозъ причини за разложението на днешния бракъ. Безспорно тѣзи причини сж по-силни отъ всѣка религиозна санкция, защото сж въ обективнитѣ условия на живота. Развитието на тѣзи условия въ своята стихийность счупва и прѣобразява всичко, което стои отпрѣдѣ му. Подъ неговитѣ удари не само единъ невъзможенъ измисленъ бракъ се прѣвръща въ нищо, но и такъвъ, положенъ на по-гранитни основи. То е, което има послѣднята рѣшающа дума, което стои надъ всѣки моралъ и санкция, което въ края на краищата диктува общественитѣ отношения на хората, въ това число и брачнитѣ. Като всѣка стихия, то не иска да знае за качествата на жертвитѣ. Нѣма съмнѣние, че жертвитѣ страдатъ различно, споредъ различнитѣ качества, които ги отличаватъ. За една Цонка, която, вънъ отъ господствующата рутинна нравственость, не знае никакви други мотиви на човѣшка дѣйность, едно разрушение на собствения ѝ бракъ е равносилно на разрушението на живота ѝ. Само отъ гледището на днешната рутинна нравственость, която е въ кръвьта на Цонка, сж обясними нейнитѣ душевни тревоги слѣдъ разрушението на нейния несанкциониранъ бракъ съ Трайчева. Ако нейното сърце и душа не пулсираха подъ влиянието на този рутиненъ етически свѣтогледъ, то нравственитѣ страдания и разочарования, които изпитва, не щѣха да бждатъ отъ тоя дивъ родъ, каквито сж у нея, и въ всѣки случай тѣ щѣха да бждатъ скоропрѣходни. Разрушението на Цонкиния животъ е разрушение на еснафско-религиозния свѣтогледъ, който е все и вся за нея.

* * *

Дѣловатиятъ човѣкъ, онзи отъ дъното на пирамидата, макаръ и незабѣлѣзано за самия него, най-скоро се униса отъ вълнитѣ на новия животъ. Едничкото условие е да го засягатъ. Той е по-впечатлителенъ и възприемчивъ отъ най-впечатлителния и възприемчивъ поетъ Той е въ самия водовъртежъ на обществено-економическия животъ. Това е причината, за да е въ основата на човѣщката пирамида и сжщеврѣменно да играе ролята на вѣтропоказатель на социалното развитие. Той е човѣка на непосрѣдственото и близкото до неговитѣ обществено-економически интереси. Въ неговата глава нѣма мѣсто за каквито и да било силни абстракции, за каквито и да е дълбоки душевни борби. Той съ вързани очи крачи рамо до рамо съ самото социално развитие, или по-вѣрно социалното развитие си служи съ него като съ материалъ, за да изпълни празд-

нитѣ форми отъ своя *схематиченъ планъ*. Той е именно, който образува самитѣ вълни на развълнуваното море на обществено-економичния животъ. Защото той повече дѣйствува, по-малко или съвсѣмъ не мисли и, което е характерно, — първо дѣйствува, а послѣ мисли и оставя други да мислятъ повече надъ неговитѣ дѣла. Той не познава по-висши мотори отъ непосрѣдственитѣ органически нужди. Той е и опора на реакцията и гаранция за по-свѣтло бѫдаще— зависи само отъ обществено-економическитѣ условия на неговия животъ, а не отъ неговитѣ реакционни или прогресивни идеи. Това е той, друго не е и не може да бѫде. Но ето че тази обществено-економическа еволюция внася постепенно въ тъмния обективенъ животъ прѣсна струйка. Благодарение на тази еволюция послѣднята срѣщаме и въ Вазовия новъ романъ. Проявена е тя въ отношенията на прѣдставителитѣ на нашия „обикновенъ човѣкъ" буржуа къмъ Цонкината и Трайчева драма. Попъ Дѣянъ, който, веднага слѣдъ като узналъ за „гнусната" постѫпка на Трайчева, бърза да отиде въ София, да разкрие всичко прѣдъ обществото, прѣдъ началството на Трайчева, когото, малко прѣди парясването на Цонка, назначава дошлата на власть тѣхна партия на важна държавна служба въ столицата, па най-сетнѣ и прѣдъ *духовната* власть. На врѣдъ жестоко поражение. Вѣстникарьтъ хвърлилъ въ коша дописката на попа, защото Трайчевъ е отъ партията му и влиятеленъ неинъ членъ. Просбописецътъ отказалъ да му напише заявление, защото законътъ не позволявалъ на трето лице да завежда углавни дѣла за другиго. Министрътъ рѣзко му възразилъ, че малко иска да знае за Трайчева въ гражданския животъ, а само до колкото това се отнасяло до службата му, а той добрѣ си гледалъ службата, даже той, министрътъ, неможе да се нахвали съ него. Най-сетнѣ, нещастниятъ попъ Дѣянъ бива просто изруганъ и натиренъ и отъ самитѣ пазители на морала, неговитѣ духовни началници. Слѣдъ като архимандритътъ, комуто разправялъ историята на с. Казаларъ, го изслушалъ, му възразилъ:

— „Идете си въ Казаларъ! Не е ваша работа това. Когото боли, той да плаче. На единъ свещеникъ не подобава това, което правите вие. Тая мома живѣла съ оногова невѣнчана, зарязалъ я. Каквото дирила—намѣрила. Мръсна работа. Днесъ вѣнчани се пѫдятъ и дѣлятъ. . . Азъ се чудя на дързостьта ти, да искашъ отъ министра уволнението на Трайчева. Па като сниши гласъ, прибави: та Трайчевъ е неговъ човѣкъ, привърженикъ върлъ. . . Идете си и мирувайте."

Слѣдъ тоя конфузъ бѣдниятъ попъ Дѣянъ се завръща още сѫщата вечерь съ вечерния тренъ въ Казаларъ. Да, мѫтнитѣ вълни на капитализма размѫтиха тихото и бистро блато на нашия консерватизъмъ и застави да му служатъ и държава, и църква. Той издига дори до най-високитѣ мѣста на държавната и църковна ерархия отъ прѣдставителитѣ на новия обикновенъ човѣкъ, единъ отъ които, ако и доста обезобразенъ, е и самъ Трайчевъ; защитата, която послѣдниятъ намира въ разнитѣ началства, е съвсѣмъ понятна. Но още

по-интересни сѫ отношенията на истинския новъ човѣкъ къмъ Трайчева. Новиятъ му дѣдо, бащата на новата Трайчева годеница— единъ отъ първитѣ софийски прѣдприемачи, въ деня на годежа получава отъ Шуменъ анонимно писмо, за донжуанствата на зетя си въ Казаларъ, но той го скѫсалъ, защото това били обикновени нѣща за единъ младежъ. Приятелитѣ пъкъ на Трайчева сѫ въ възторгъ отъ изкуството му да завърта чивията на „лъскавитѣ". Отъ всѣкадѣ той чува насърдчения. Кой разрушава прѣхваления днешенъ бракъ и сѣмейство? За Вазовъ Трайчевъ е развalенъ партизанинъ. Съ това той иска да покаже, че партизанството е причина за казаларската история, слѣдователно, то е, което разрушава днешния бракъ. Но партизанството не е вънъ отъ поквaренитѣ нрави на хората, тъй щото да обяснявашъ послѣднитѣ съ него, значи нищо да не обяснявашъ.

* * *

До тукъ ние имахме за цѣль, да изтъкнемъ и прѣцѣнимъ общата идея на романа. Тя се съдържа въ положението: — Който се увлича отъ повеленията на сърдцето, безъ да се съобразява съ дребно-буржуазната религиозно-консервативна нравственость, е нещастенъ. Освѣнъ това, ние се стараехме да покажемъ, че тази обща идея не иде отъ смисъла на фактитѣ и събитията въ романа, не е резултатъ на едно обективно изучване на тѣзи факти и събития, а има формата на вулгарна тенденция, която нищо общо нѣма съ логиката на тѣзи факти и събития и поради туй е опорочила тази логика, фалшифицирала е тѣхната органическа връзка и развитие. Ние се старахме така сѫщо и да обяснимъ това крайно субективно отношение на автора спрямо живота на срѣдата, отъ която е взелъ героитѣ си. Обаче, ние имахме прѣдъ видъ само централнитѣ личности въ романа, а главно героинята и нейната сестра. Ние се занимахме изключително съ тѣхъ, защото въ тѣхъ е персонирана общата идея на романа. Но покрай общата идея Вазовъ се е опиталъ да ни даде една доста привлекателна и пълна картина на театра, гдѣто се завързватъ скандалнитѣ отношения на двамата герои —на селото Казаларъ. На прьвъ погледъ тази картина нѣма видимо отношение къмъ събитията въ романа. Но при по-трѣзво взирване връзката става явна. Но тя не е геметрически, каквато връзка не сѫществува и между самитѣ събития, а е наложена отъ автора. Въ какво се състои тя? Ако и излишенъ да ни се вижда този въпросъ, поради очевидностьта на неговия отговоръ, ние ще кажемъ нѣколко думи по него. Тая връзка се състои въ общата тенденция на романа. А ние видѣхме, че тази тенденция носи печата на Вазовия дребно-буржуазенъ консерватизъмъ. А нужно ли е да говоримъ за произхождението по врѣме и мѣсто на този консерватизъмъ? Той е изкованъ въ идиличния животъ на еснафлиитѣ, отъ който днесъ и поменъ нѣма; значи по врѣме този консерватизъмъ отговаря на усопшето минало, прѣди и около освобождението. По онова врѣме сѫщата идилия бѣше и на село, но днесъ и въ него слѣда не

остана отъ нея. Животътъ и на село и въ града е далечъ задъ себе си оставилъ този наивенъ еснафски консерватизъмъ. Днесъ той става подъ нови мотиви, затова и логиката му е друга. Вазовъ не познава нито мотивитѣ, нито логиката, затуй пъкъ добрѣ помни старата еснафска идеология, прѣзъ призмата на която е нарисувалъ толкозъ съблазнителната картина въ село Казаларъ. Очевидна идеализация. Тукъ тѣ се срѣщатъ съ автора на „Есенни дни". И двамата рѣкли да изгладатъ, да умиятъ трудния и безнадѣженъ животъ на израждающия се нашъ селянинъ, този жалъкъ робъ на земята, тази жива нейна прибавка. Само че единиятъ го умилъ въ водата на рутинната еснафска идеология, а другиятъ въ оная на нѣкакъвъ си псевдоромантизъмъ. Разликата отива и по-нататъкъ: до като единиятъ — Страшимировъ—и зѫбъ не обѣлва за културния животъ на село, другиятъ ни рисува нѣкаква си селска Аркадия въ туй отношение. Селскиятъ учитель — Чакаловъ, бившъ студентъ по медицината, е творецътъ на тази селска Аркадия. Той открива, че съ нашия селянинъ чудеса могло да се направятъ и че е по-добрѣ да се работи за конкретния човѣкъ — народа, а не за сѫществующе нѣкакво си книжно човѣчество: „у насъ е на мода, да се говори за човѣчеството, за правата на човѣчеството, което за менъ е книжното, безименото човѣчество... По-добрѣ, да видимъ човѣка, който стои прѣдъ нашитѣ очи, човѣка отъ плъть и кръвь, отъ нрави и душа, сирѣчъ народа. Нека оставимъ други да плачатъ за човѣчеството, а ние да помогнемъ на тоя народъ — дяволъ го взелъ: храни ни".

И всичко туй не е бозна колко трудна работа. Не се иска нищо друго, а само да бѫдешъ рационаленъ нѣкакъвъ си егоистъ: „Да, отъ личенъ егоизмъ стоя азъ тука. На тоя физически трудъ, на това работно село, на природата му и въздухътъ му дължа здравето си, живота си" И какъ е лесно всичко туй, а при това и увлекателно. По-лесно и увлекателно и отъ самитѣ приказки. Проста работа! Измислилъ бившиятъ охтичавъ студентъ, че абстрактенъ човѣкъ нѣма, а само дѣйствителенъ — слѣдователно идеалитѣ на този абстрактенъ човѣкъ — човѣчеството, сѫ утопии, не остава освѣнъ да пригодимъ тѣзи идеали къмъ дѣйствителния човѣкъ — народа. А може ли, да има съмнѣние, че този дѣйствителенъ човѣкъ може да бѫде другъ освѣнъ народътъ — селянинъ? Слѣдъ туй откритие не ти остава друго, освѣнъ да отидешъ въ с. Казаларъ и да прилагашъ идеалитѣ си надъ конкретния човѣкъ. Това най-сетнѣ го изисква и добрѣ разбраниятъ егоизъмъ! Кой не би прѣдпочелъ този селски рай, нарисуванъ тъй сладострастно отъ Вазова? Наистина, въ първо врѣме ще срѣщнешъ малко затруднение въ кръчмаря, но слѣдъ година-двѣ, — достатъчни сѫ—и тази малка неприятность ще изчезне.

Дѣйствително, у насъ много обичатъ да приказватъ за идеали, но, за зла честь, всички тѣзи идеали нѣматъ за обектъ дѣйствителния човѣкъ — народа-селянинъ. Но не е късно. Сега знаемъ и положителни идеали. И за всичко има да се благодари на щастливата случайность, или по-добрѣ на спасителния охтичавъ бацилъ, който

отворилъ очитѣ на студента по медицината Чакаловъ, иначе ние и до день днешенъ не щѣхме да знаемъ неговото велико откритие за човѣкъ-народа—и за абстрактния човѣкъ—човѣчество. И до днесъ ние щѣхме да „тъпчимъ на едно мѣсто" съ нашитѣ „утопични идеали" за „човѣчеството", но благодарение на спасителния бацилъ ние имаме положителни и благотворни идеали за „народа". Ахъ, колко е хубаво сънищата да сѫ дѣйствителность, а дѣйствителностьта — сънища? Ехъ, леко би се живяло тогазъ! Но белки това сѫ сънища, белки не е вѣрно откритието на Казаларския учитель Чакаловъ? Нима не може да ни убѣди резултатътъ отъ неговата благотворна работа? Нима този резултатъ не е сладъкъ и народополезенъ? Че това било написано, а въ дѣйствителность може и нищо да нѣма, недѣйте губи куража! Опитайте и тази рецепта! Малко ли се е говорило за „човѣчеството", да поговоримъ и за „народа"! И нека се надѣваме тогазъ, че тази рѣжаща окото дѣйствителность ще отстѫпи на нашитѣ съблазнителни идеали за дѣйствителния човѣкъ, ще я населимъ нея съ сладкитѣ илюзии на блаженопочившия еснафски консерватизъмъ,—народътъ съ положителнитѣ идеи за дѣйствителния човѣкъ.

Най-сетнѣ да кажемъ нѣколко думи и за поетичното настроение на щастливата двойка, Христо Бранковъ и Милка Хрусанова — сестрата на героинята. Слѣдъ морскитѣ разходки, нощнитѣ скитания изъ Софийската градина „Князь Борисъ", а послѣ и брачното щастие, Вазовъ ги накарва да направатъ излетъ на „Черни връхъ" и тамъ да се захласватъ въ очарователнитѣ гледки на природата. Колко увлекателно и сладко е нарисуванъ този излетъ! Г-нъ Вазовъ е майсторъ на подобни теми. Но тукъ се касае, да се подчертаятъ извѣстни характерни черти на една брачна двойка отъ единъ съвсѣмъ обикновенъ бюрократъ и една съвсѣмъ обикновена домакиня. За насъ това описание си остава само отлично нарисуванъ пейзажъ и нищо повече. И право да си кажа, азъ съ радость и възторгъ го четохъ. Но въпросътъ е другадѣ: какво прѣдставляватъ Бранковъ и Милка? Двѣ съвсѣмъ фалшиви фигури. И тука Вазовъ е много щедъръ: той на лѣво и на дѣсно раздава отъ даровете на собствената си своеобразна поетична душа.

* * *

И тъй, отъ казаното въ тази статия за новия романъ на Ив. Вазовъ излиза слѣдующето: между него и живота почти на всички социални категории на съврѣменното наше общество се издига китайска стѣна, прѣзъ която едвамъ долавя ехтежа отъ неговата блъсканица, но която по никой начинъ не му позволява да долови неговия вѫтрѣшенъ смисълъ и логика. За него е недостѫпенъ реалния психически животъ, дѣйствителнитѣ чувства и идеи, пораждающи се всрѣдъ глухата обществено-економическа борба на различнитѣ социални категории. Затова, вмѣсто него, той е надарилъ тѣхнитѣ олицетворители въ романа съ други чувства и идеи, произходящи дълбоко отъ неговата еснафско-консервативна душа и не имащи нищо общо съ този дѣйствителенъ идеалъ и чувственъ свѣтъ. *И-въ.*

ТРАГЕДИЯ.

Безъ да се гледа на това, че черна привръзка закриваше моитѣ болни очи, азъ чувствувахъ, какъ слънцето се отдалечи отъ прозореца. То отне отъ моето лице своята ржка, топлата си дружеска ржка. Тази ржка изчезна въ дългата, черна нощь. Азъ сѣднахъ на креслото, окржжено съ цвѣтя — послѣдната ми утѣха; съ своето благоухание тѣ ми говорѣха за пролѣтьта, за младостьта, за свѣтлината... Азъ чувствувахъ, какъ на двора се здрачаваше. Отъ него ме повѣя едва усѣщанъ студъ. Такъвъ студъ вѣе само отъ мрака.

Азъ си наведохъ главата и се опитахъ да си прѣдставя благоухаещитѣ прѣдъ мене цвѣтове; бавно, на голѣмъ черенъ фонъ почнаха да възникватъ отначало блѣдни, сетнѣ все повече и повече ярки бои, додѣто, най-сетнѣ, не ми се прѣдставиха бѣли хиацинти, кичури чайни рози, зелени листенца... Подъ рѣсницитѣ ми затрѣптѣха сълзи, които закриха тѣзи цвѣтове; тѣ взеха негдѣ да се отдалечаватъ, да изчезватъ отъ черния фонъ... и мене заобикаля мракъ, мракъ, мракъ. . .

Може би, не ще ми се падне да видя вече слънчеви лжчи, и животътъ ми ще бжде една непрѣкжсната нощь. . .

Дѣ е това могжщо знание, което, ако вѣрваме неговитѣ жреци, е заграбило отъ природата най-съкровенитѣ ѝ тайни... Защо то, всемогжщето, не се допре до моитѣ болни очи? Или то е дѣйствително безсилно въ борбата съ невидимитѣ армии прашинки, които, засѣднали въ моитѣ зѣници, се смѣятъ надъ неговитѣ открития и срѣдства?.! За какво пъкъ тогава хората толкова вѣка сж му принасяли жертви, толкова трудъ сж изхабили за него, толкова енергия, прѣтърпѣли сж толкова гонения, ако сега въ такъвъ простъ, въ такъвъ типиченъ случай. . .

Тази мисъль ме доведе до побѣсняване. Но постепено злобата, болката, тжгата — всичко прѣмина въ оцѣпетѣние. И азъ видѣхъ самия себе, прѣдпазливо вървящъ, протегналъ напрѣдъ ржцѣтѣ, съ широко разтворени, засѣнчени съ бѣлина, очи, — водѣха ме подъ ржка. . . Слѣпецъ! . . .

А, най-сетнѣ тази дума се яви прѣдъ мене съ всичката своя ужасна голота.

Азъ я видѣхъ въ тоя мракъ, но напразно се мжчехъ да я покрия съ други мисли. Тя изкочи подобно на изплувалата изъ задъ облакъ луна, и всѣка нейна буква, изразителна, изразителна до ужасъ, бѣше отдѣлна трагедия.

Какво ми остана? Вжтрѣшниятъ ми миръ ли? Ахъ, да, нѣкакви безпрѣдѣлни пространства, дѣто блуждаятъ призраци, наречени Разумъ, Фантазия, Воля, Мисъль. Азъ ги послѣдвамъ, проникватъ дъл-

боко въ себе си, о, дълбоко! — тамъ, дѣ моята болка сви ужасното си гнѣздо, което не могатъ да намѣрятъ въорженитѣ съ очи и стъкла хора... А азъ виждамъ тъй добрѣ, виждамъ тъй далече! Азъ виждамъ всичкитѣ свои вжтрѣшности, всѣка клѣтка, всѣки тъкань, всѣки атомъ! Азъ виждамъ тамъ борба, борба непрѣкжсната, борба не на животъ, а на смърть! Тамъ става война между тъканитѣ на моето тѣло. Цѣли армии отъ двѣтѣ страни! Здравитѣ тъкани воюватъ съ болнитѣ, съединяватъ се въ редове, въ отряди, трупатъ се, настжпватъ. Отъ едната и другата страна се събира войска клѣтки за нападение и защита. Изведнъжъ между тѣзи двѣ армии нахълтватъ нѣкакви прашинки, разпръскатъ се срѣдъ легионитѣ болни тъкани, бунтуватъ се, възмущаватъ се, отиватъ на бой срѣщу найякитѣ си врагове. Война, война! Въ моитѣ зѣници се съсрѣдоточава жестоко сражение. Редоветѣ се разбъркватъ, не се различаватъ другари отъ врагове... Тамъ гори междуособна война, духътъ ми се отказва да я слѣди, защото той е безсиленъ, както сж безсилни знанието, човѣшкиятъ разумъ, човѣшката воля.

Когато обаче се оказаха безсилни всичкитѣ медицински системи, явиха се хора, успокояващи съ единъ погледъ здравитѣ тъкани и убиващи болнитѣ. По отношение къмъ тѣхъ тѣ играяха ролята на Провидѣние. Това бѣха, разбира се, хора съ гигантска воля, ако съ силата на единъ погледъ прѣкратяваха такива войни. Ахъ, съ какво наслаждение азъ бихъ се подчинилъ на тѣхния погледъ, бихъ се отказалъ отъ „своето „азъ", само да разтворятъ клепачитѣ ми и да прогледамъ... да прогледамъ!...

Уви, сега ги нѣма тѣзи хора! Но тѣ навѣрно сж били, трѣба да бждатъ! Азъ чувствувамъ, че сжществуването на такава могжща воля е възможно. Да, възможно. Азъ чувствувамъ нейниятъ зародишъ въ самия себе. При едната мисъль за това, тя, тази воля, излиза отъ скривалището на моята душа, израства и стои прѣдъ мене, очаквайки заповѣди. Тя всичко ще изпълни, каквото поискамъ азъ. Менъ ме подържа надѣждата, азъ се чувствувамъ по-здравъ, по-силенъ. Нима не може да се заповѣдва на собствения организъмъ? Нима не може да се достигне такова съсрѣдоточаване и напрѣгане на волята? Ето тя се подига въ мене, обхваща цѣлото мое „азъ", азъ цѣлъ ставамъ воля! Азъ ставамъ ясновидящъ великанъ, гледамъ вжтрѣ въ моя организъмъ, дѣто кипи война на здравитѣ тъкани съ болнитѣ. Сега, подобно на божество, азъ имамъ сила да произнеса сждбоносна присжда надъ смѣсилитѣ се помежду си редове! Моята воля напълни моя мозъкъ, тя подобно на токъ протича по цѣлото ми тѣло, напълня всичкитѣ атоми, тъкани и клѣтки? Ето азъ я съсрѣдоточавамъ въ своитѣ зѣници. Азъ укротявамъ болнитѣ тъкани; азъ вече чувствувамъ тѣхния страхъ. Но азъ не ще се огранича съ едно само укротяване. Тѣ, останали тамъ, биха могли отново да съберать своитѣ разрушителни сили и отново да дигнатъ знамето на бунта срѣщу моето сжществуване, моята воля, моето зрѣние. Азъ искамъ, азъ ще заповѣдамъ на здравитѣ клѣтки да изгонятъ отъ своята орѣда тѣзи укротени, заразени частици. Да, азъ ще ида по-нататъкъ, отколкото

до сега се наемахъ, азъ ще осѫществя тази самокэнцентрация на волята. Това ще бѫде най-великъ подвигъ на човѣчеството, най-удивително проявление на нашия духъ. Азъ я съсрѣдоточавамъ... азъ искамъ... още едно напрѣгане... мигъ... а тогава... азъ ще разкѫсамъ тази черна...

А изведнъжъ азъ се разтреперахъ. Лицето ми изби хладенъ потъ, ушитѣ ми зафучаха, обезсиленъ азъ безпомощно паднахъ на крѣслото...

Скоро азъ почувствувахъ, че нѣкой привързва съ кърпа главата ми и пипа пулса ми. Ахъ, този докторъ... Той поправяше привръзката на очитѣ и тихо, съжалително шепнѣше:

— Успокойте се, милий ми, не скърбѣте; може би това още ще отиде.

Прѣв. Б. Б. А. Нѣмоевски.

Една отъ приказкитѣ.

Стихотворение въ проза отъ К. Тетмайеръ.

Навѣди главичката си къмъ мене и слушай: когато боговетѣ още се съобщаваха съ хората, единъ атински поетъ съчини въ честь на Зевса единъ химнъ, който тъй много зарадва сърдцето на гръмовержеца, че той рѣши да награди поета толкова щедро, колкото голѣма бѣше радостьта му. И ето го, огроменъ и лѫчезаренъ, приличенъ на изгреващето надъ гората слънце, той слѣзе отъ Олимпа на земята въ онова мѣсто, гдѣто поетътъ, сѣдналъ на една крайбрѣжна скала, съ подпрѣна на рѫцѣ глава, гледаше на гълѫбовото, безкрайно море и се вслушваше въ монотонния шумъ на полусънливитѣ вълни, изпълненъ съ опиянѣюща замисленость. Като видѣ прѣдъ себе си господаря на земята и небето, поетътъ се уплаши, но Зевсъ милостиво му каза:

— Ти ме възхвали съ пѣсеньта си, достойна за моята слава и за свещеното ми могѫщество, и азъ искамъ да те наградя. Азъ ще дамъ на думата ти такава сила и обаяние, че щомъ като я чуятъ морето ще утихне и ще започне да те слуша, и плуващитѣ по небето облаци ще спратъ своятъ полетъ; азъ ще дамъ на думата ти такава сила и обаяние, че най-добритѣ мѫже заради пѣсеньта ти ще ти принесатъ злато и пурпуръ, и ти ще бѫдешъ за тѣхъ, като жеравъ, който води стадото си, а най-прѣкраснитѣ жени ще ти принесатъ въ жертва душитѣ си и бѣлитѣ си, благоухающи тѣла. Азъ ще те направя могѫщъ, богатъ и щастливъ.

Ала поетътъ, слѣдъ като поклати глава, отговори:

— Татко на боговетѣ и хората, твоята награда и твоитѣ съкровища стоятъ по-горѣ отъ заслугитѣ на смъртнитѣ; тѣ сѫ до-

этойни за безсмъртната ти и всемогжща сила, — но на мене тѣ не сж потрѣбни. Азъ съмъ вече богатъ, могжщъ и щастливъ.

Олимпиецътъ се очуди.

— Какъ така? — попита той. — На рамѣнѣтѣ ти, о поете, азъ виждамъ прашно намѣтало и на краката ти прахъ отъ тежки и изнурителни пжтища, а въ ржцѣтѣ ти — скиталческа тояга. Тжгата на бразди се е взрѣла въ челото ти, на устата ти се вижда горчивината и скръбьта. Ами поздравлявалъ ли си нѣвга съ усмивка на уста златната Хелиосова колесница? Ти си безъ подслонъ, като птичка, която нѣма гнѣздо, ти си самичъкъ, като планинска шипка на скала — какъ тогава ти можешъ да бждешъ могжщъ, богатъ и щастливъ? Какво имашъ ти?

А поетътъ отговори:

— Едно женско сърдце, което ми е послушно.

Усмихна се бащата на боговетѣ и хората и, като сложи лжчезарната си ржка на поетовитѣ рамѣнѣ, каза:

— Ами ако азъ направя тъй, че да не ти бжде вече послушно то?

— Тогава, дай ми смъртьта, — каза поетътъ.

* * *

Въ тая минута Панъ, който лежеше съ скръстени козлови крака на страна въ храсталака и се пазеше отъ мухи съ едно благоуханно лаврово клонче, се обади съ дебелия си басъ:

— Тогава дай му друга, татко Зевсе.

Прѣв. *Д. Д-овъ.*

НЕ РОПТАЙ!

Угасна свѣтлий денъ и надъ земята
Тайнственно намѣтна черъ вуалъ
Просторна нощь потжнала въ печаль...
На скърбитѣ, на мжкитѣ, — теглата
Сломй се вечъ умбрения джхъ,
Що въ зноенъ денъ прѣпълва съ ядъ гжрдитѣ. . .
Клѣтнико отджхни! — Спятъ равнинитѣ
И, тихий трѣпетъ на срѣднощний лъхъ! . . .

—

Съ замисленъ взоръ, срѣдъ мрака непрогледенъ,
Защо трѣвожно гласъ извивашъ ти?
Кому сж нужни твоитѣ мечти
И твоя кликъ, немиренъ, всепобѣденъ?
Мълчи! Тѣ нека непробудно спятъ
И нека въ сънъ сломений свѣтъ почива. . .
Укривай ти, сждбата си горчива
Отъ стржвенъ взоръ, катъ кладъ, въ потаенъ кжтъ!

—

Несносенъ и суетенъ е живота,
Че хищникъ зълъ надъ буйнитѣ гжрди
И денъ и нощь, катъ призракъ страшенъ бди, —
Че, робъ — завѣхналъ робъ, — е днесъ народа!
Защо роптайшъ? Некъ сънъ обвий очй,
До като кипне въ буенъ пламъ сърдцето
И, въ модрата пустиня на небето
До като блѣснатъ слънчеви лжчи!

—

Сега е мракъ и — смърть е надъ земята. . .
Просторна нощь потжнала въ печаль
Тайнственно намѣтна черъ вуалъ
Надъ спящий миръ, надъ мжкитѣ, — теглата. . .
Кротувай! Не роптай! Че моренъ джхъ
Примира тихо, шепотно въ гжрдитѣ; —
Не виждашъ ли, че спрѣха вечъ сълзитѣ
И тжжний трѣпетъ на срѣднощний лъхъ! . . .

София. **Михаилъ Лѣтовъ.**

КНИЖНИНА.

—

Жерминалъ. Романъ отъ *Емилъ Зола*. Прѣвелъ отъ оригинала Д. И. Поляновъ. Издание на Ст. Георгиевъ, Варна. 1903 г. стр. 568. Цѣна 4 лева.

Появяването на „Жерминалъ" у насъ мина съвсѣмъ незабѣлѣзано. Сѣкашъ нѣколкото кратки отзиви бѣха достатъчни да изчерпятъ интересътъ къмъ едно произведение, чието появяване въ Франция и другитѣ европейски стрини бѣ цѣло събитие. А между това, „Жерминалъ" заслужва по-голѣмо внимание.

Рѣдки сѫ книгитѣ, които произвеждатъ такова силно впечатление на своитѣ читатели, каквото произвежда „Жерминалъ". Това сѫ произведенията на истински художници, книги въ които е затворенъ самия животъ, който на широки и пълноводни потоци се разлива прѣдъ васъ и пенливо плиска и тласка прѣчкитѣ, що срѣща отпрѣдѣ си.—Вие четете, вие се унасяте, забравяте, че живѣете свой животъ и заживявате съ живота на онова море работнически свѣтъ, което се разлива прѣдъ васъ. Неговитѣ радости и скърби ставатъ ваши радости и скърби, вие страдате заедно съ него, скърцате зѫби и проклинате тази мизерна обществена наредба, въ която производителитѣ на всички блага мратъ отъ гладъ и лишения...

Широка картина на страдащъ и борящъ се за сѫществувание работнически свѣтъ се разтила прѣдъ васъ въ „Жерминалъ". Или не. „Жерминалъ" — това е цѣла картина, на която майсторътъ-художникъ е нарисувалъ чудно хубаво животътъ и теглата на работницитѣ рудничари въ Франция. Като живи стоятъ прѣдъ васъ образитѣ на изпито блѣднитѣ, съ хлътнали гърди и очи, работници, които половината си животъ прѣкарватъ като къртове подъ земята, за да вадятъ богатствата — въглища изъ нейнитѣ недра! Никаква монография за положението на работницитѣ-рудничари, никакво подробно описание на тѣхната мизерия и страдания не би могли да произведатъ такова силно впечатление, като онова, което се добива отъ прочитането на „Жерминалъ". Никакво описание, никакво наблюдение на стачка не би могло да покърти тъй читателя, както картината, която Зола рисува, когато рудничаритѣ, поставени въ невъзможность да живѣятъ всрѣдъ безграничната експлоатация, на която сѫ биле подложени, напущатъ работата, излизатъ отъ своитѣ подземия въ минитѣ, голи, сухи, настръхнали, манифестиратъ своятъ протестъ, съ грозния викъ: *„хлѣбъ, хлѣбъ, хлѣбъ!"*. — Трѣбва читательтъ да види тая картина, да прочете това мѣсто въ романа, за да си състави ясно прѣдставление за силата и величественостьта

на работническата борба, за могжществения талантъ на автора на „Жерминалъ".

Работническата борба, която ни рисува Зола е още стихийна, неорганизирана, несъзнателна. Това става въ врѣмето на Интернационала, когато току-що Марксъ и Енгелсъ свързватъ социализма съ раб. движение. Съзнанието между работницитѣ е още много слабо, тѣхнитѣ организации — нищожни, а туку-що основанитѣ имъ каси — праздни. Ето защо и борбата имъ бива безсилна. Наистина, тя ги съсипва, но не ги отчайва. „Правдата" е на тѣхна страна — рано или късно тѣ ще побѣдятъ. И тукъ, художническото чутье не напуща Зола. Послѣдниятъ е разбралъ напълно тенденцията на живота. — Съзнателниятъ прѣдставитель на работническата класа Етиенъ се избавя отъ мината, гдѣто е билъ живъ затрупанъ, напуща Мансу, за да се върне други пжть, когато назрѣятъ условията, когато работническата класа се закрѣпи здраво на краката си, за да води съзнателно и планомѣрно борбата за окончателното освобождение на работническата класа...

И днешното съзнателно работничество, съ своята планомѣрна международна борба за прѣмахвание класовото господство напълно оправда думитѣ на Зола: „Зараждаха се човѣци, една черна, отмъстителна армия, която никнѣше бавно въ браздитѣ, растейки за жетвитѣ на бждащия вѣкъ и чието изникване скоро ще разпука земята". Подъ напора на работническата борба, „земята" на буржуазната наредба, наистина скоро ще се разпука, много по-скоро отъ колкото е прѣдполагалъ и самъ Зола. За туй „разпукване" ще помогне не малко и съзнанието на работницитѣ добито и освѣтено отъ книги като „Жерминалъ". Ето защо ние тъй горѣщо прѣпоржчваме на читателитѣ хубавото произведение на великия французски списатель Емилъ Зола.

Кжневъ.

Получени въ редакцията книги:

1. Днешното естествознание и психологията. Отъ *А. Фаминцинъ*. Прѣв. Н. Н. Бозовъ. София, ц. 2 лева.

2. Развой на социалното съзнание у дѣцата. Отъ W. Monroe. Прѣв. *М. Катранова*. Издание на Я. Якимовъ, Кюстендилъ.

3. Животътъ на Максимъ Горки. Отъ Н. Георгиевичъ. Прѣв. *Х. Караламбеsъ*. Никополъ, ц. 40 ст.

4. Любовь. Психологиченъ епизодъ отъ Ш. Рише. Безплатна премия на „Медицинска Бесѣда". София, ц. 50 ст.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Интересна полемика.

(Къмъ въпроса за „класовото сътрудничество“).

Споменатиятъ въ подзаглавието въпросъ несъмнѣно е отъ практическо значение за опозицията на руския царизъмъ. Особно това се касае до „ученицитѣ“ на „извѣстния нѣмски икономистъ“, както е прието да се наричатъ въ подцензурната литература социалдемократитѣ, които сѫ изтикани на чело на борбата. За тѣхъ класовата борба на пролетарията, незатъмнявана отъ никакви буржуазни идеалогии, независима и непримирима, означава хегемония на класосъзнателния пролетариятъ въ революционното движение. А класовото сътрудничество значи свиване на червеното знаме въ интереса на опозиционно настроенитѣ слоеве отъ буржуазията. Значи, въпросътъ е, ни повече ни по-малко, тоя: животъ или смърть на независимото пролетарско движение. Слѣдъ като буржуазнитѣ идеолози си послужиха съ закаленото стоманно орѫжие на марксизма за събаряне на народничеството, тѣ започнаха да завиватъ все по-надѣсно и по-надѣсно, като взеха да намиратъ марксовата теория за „тѣсна“. „шаблонна“, „закостенѣла“ и полека лека тѣхното отстѫпничество стана непотуленъ за никого фактъ, тѣ се обърнаха въ явни врагове на марксизма. Една външна сила, едно „трето лице“ — юмрукътъ — се намѣси въ спора между останалитѣ вѣрни на марксизма негови послѣдователи, „ортодоксалнитѣ“, „тѣснитѣ“ споредъ българската терминология, и неговитѣ „разширочители“ — „критицитѣ“. Юмрукътъ запуши устата на „ортодоксалнитѣ“ и „критицитѣ“ тържествуваха своята „побѣда“. Но трѣбва да е много живучъ „ортодоксалния марксизъмъ“, щомъ пакъ успѣ да си пробие пѫтъ въ легалната журналистика и да подеме въ нея своята теоретическа борба. Но всичката теоретическа борба, въ каквато висока сфера и да се върти тя, въ какъвто езоповски езикъ и да се облича, има прѣдъ видъ практически задачи. Една отъ най-сѫщественитѣ задачи е отношението между разнитѣ крайни опозиционни течения и по-опрѣдѣлено —на марксизма къмъ народничеството, теорията на дребната буржуазия, и къмъ „идеализма“, единъ мъглявъ буржуазенъ либерализъмъ.

Понеже въпросътъ за сътрудничеството интересува българскитѣ другари, азъ ще имъ приведа една интересна полемика по него между двама сътрудници на руското списание „Образование“, която полемика много и много напомня нашия „споръ“ между „широки“ и „тѣсни“.

Въ февруарската книга на това списание, г. *Ник. Ашешовъ*, (отдѣлъ „Изъ жизни и литературы“, стр. 60—63) пише:

„Ще ни се да посочимъ още единъ характеренъ признакъ на прѣживяване литературенъ периодъ. Този признакъ е *практическиятъ* характеръ, какъвто тя доби въ послѣдно врѣме, въпрѣки увеличаващата се широта на нейнитѣ обекти и переспективи.

„Този практически характеръ личи ясно въ тенденцията на напрѣдничавата литература къмъ концентриране на силитѣ. Още неотдавна жестока борба я раздрусваше, а тъй като à la guerre comme à la guere, то всички, не винаги удобни срѣдства за воинствени нападения и отблъсвания, добиха широко разпространение. Наистина, като прѣглеждаме миналото, ний можемъ съ леко сърдце да признаемъ, че тази война е принесла много въ актива на общественото съзнание. Но прогресивниятъ раздоръ, дошълъ до крайни граници, врѣдѣше по едно врѣме на дѣлото, общитѣ лозинки на което въ сѫщность бѣха еднакви въ двата лагера. Марксизмътъ и народничеството се хвърлиха върху си на смъртенъ бой,—това бѣ една необходимость. Но не бѣ необходимо взаимното изтрѣбване и хули, на които, въ всѣки случай, „трети“ се радваше . . .*)

„Сега процесътъ на неизбѣжната и естествена борба между разнитѣ фракции на едно течение прие по-цѣлесъобразна форма. Народникътъ, марксистътъ и идеалистътъ могатъ съвсѣмъ спокойно, а не като правовѣрнитѣ евреи съ филистимлянитѣ, да сѣдятъ на една трапеза. Въ взаимната полемика странитѣ си оставатъ прѣди всичко прогресивни елементи и нито за минутка не изпущатъ прѣдъ очи общата цѣль, къмъ която всички се стремятъ. . . Тази концентрация за достигане на една цѣль е крупна придобивка на послѣднитѣ години и свѣдочи за спокойната увѣреность въ неизбѣжната побѣда.

„Ето защо (?) (тука редакцията справедливо поставя въпросенъ знакъ,—Г. Б.) на идеализма не се падатъ такива триумфи и крѣсливи побѣди, каквито се паднаха на марксизма. Идеализмътъ въ онова свое разклонение, което не е слуга на богословието (както бѣ съ философията въ срѣднитѣ вѣкове), се присъедини къмъ общитѣ освободителни течения на врѣмето. Той иначе по други пѫтища, не изотдолу, а изотгорѣ пристѫпи къмъ лѣкуване общата болесть на нашето врѣме.

„Той се приближи съ лѣвия си флангъ, и духътъ на практицизма, който вѣе надъ обществото, подказа, какво трѣбва да бѫде отношението къмъ новата рожба на бъхтещия се руски животъ и мисъль. Това отношение е равно и спокойно. Равностьта и спокойствието показватъ не снизходителность къмъ по-слабия врагъ, а разумно и коректно отношение къмъ войницитѣ на сѫщата армия, които носятъ само друга форма. . . Съ други думи, обществената мисъль прѣживява такава фаза, при която е важно да се създаде единъ

*) Всѣки внимателенъ четецъ ще се сѣти, за какъвъ „трети“ се говори тука. Иска се внимателно четене на цѣлата тази, написана съ недоизказвания и забикалки, полемика, за да се разбере истинския ѝ смисълъ. (Г. Б.)

bloc, чиято лозинка да бжде не субективното право да защищавашъ своята догма и да се боришъ съ нейнитѣ врагове, а *обективнитѣ права за всички*. . . Но това сж само лозинки, а не претенциозенъ синтезъ. . .

„Отъ това гледище азъ не мога да подѣля мислитѣ на моя другарь г. Луначарски, който въ книжка първа на списание „Правда" бѣлѣжи по адресъ на идеалиститѣ:

„Насъ ни увѣряватъ, че нищо не ни прѣчи, като забравимъ раздоритѣ, да вършимъ съ идеалиститѣ едно общо добро дѣло. Вѣрно. Ако г-да идеалиститѣ искатъ да вършатъ добро дѣло, никой не имъ прѣчи да се присъединятъ къмъ ония, които по-рано сж го вършили. Но при входа въ великата работилница, въ онази шахта, дѣто въ борбата съ неподатливия гранитъ несмлъчно гърми неуморимата копачка на труда, пробивайки пжть къмъ златното слънце, при входа въ тази работилница, г-да идеалиститѣ по-добрѣ ще бжде да оставятъ на прага своитѣ икарови крила. Тукъ тѣ не сж потрѣбни. И Макаръ не напраздно е намиралъ, че за крилатитѣ работници на великия Тайонъ, трѣбва да е мжчно да се промъкватъ въ гжсталака на тайгата. Тука сж нужни яки мишци, буденъ погледъ, практически умъ, горѣщо сърдце, правдивость и мжжество, а крила не трѣбватъ. Но въ врѣме на почивка, отдавайки се на изкуството, ний не бихме се отказали и отъ блѣноветѣ на истинския метафизикъ. Къмъ неговитѣ произведения ний ще прилагаме естетическа мѣрка. Той и самъ не ще се рѣши сега да прѣпоржчва за истина своята система, а като хипотеза ний нѣмаме нужда отъ нея".

„Прѣди всичко, лице срѣщу лице прѣдъ страшната историческа задача на дадената минута, би трѣбало да прѣмахнемъ въпроса, кой да стои на по-прѣдно мѣсто, както трѣба да се прѣмахва той винаги. За дѣлото е безразлично, дали неговиятъ дѣецъ е дошълъ рано или по-късно, стига да е дошълъ на врѣме, когато то се върши. Активнитѣ работници отъ нашия брѣгъ не могатъ да се водятъ отъ антично-буржуазната теза „beati possidentes". Като противници на този принципъ, ний трѣба да изтъкнемъ началото на пълната автономность. Ако идеалиститѣ вършатъ добро дѣло, то нека и ние да го вършимъ заедно съ тѣхъ равноправно. Нека признаемъ тѣхнитѣ принципиални грѣшки, нека съ изобличаване да ги поправяме, но да прилѣпимъ гърди до гърди за достигането на една и сжща цѣль. Народницитѣ вършеха „добро дѣло" прѣди марксиститѣ, но оттука не слѣдва, че тѣ сж beati possidentes, че иматъ „правото на първи дѣйци", на генерали и фелдмаршали, въ дадения моментъ. Г-нъ Луначарски вѣроятно би билъ шокиранъ, ако му прѣдложеха да иде въ народнишката Каноса (на поклонение,—*Г. Б.*), тъй като той е дошълъ въ литературата по-късно, а Каноса е сжществувала по-рано. Bloc'ътъ, като оставимъ на страна справедливостьта, изисква сжщото отношение и къмъ разномислещия съратникъ, колкото сериозно и неотстжпчиво да споримъ съ него. Автономность на съюзнитѣ течения — ето съ що може да се отговори на всички „увѣрения" въ „общото добро дѣло". Ний трѣба да се приближимъ сами, ако видимъ съратникъ,

макаръ и разномислящъ, и ще аплодираме, ако съратникътъ дойде при насъ proprio motu. Отъ всички пѫтища въ днешния моментъ е добъръ концентрационниятъ, който се образува безъ условни дипломатически прѣдварителни прѣговори.

„И мене ми се струва, че ако г-да идеалиститѣ дойдатъ като братя въ работилницата на реалиститѣ съ своитѣ икарови крила, ние нѣма да имъ се присмѣемъ за това и широко ще имъ разтворимъ вратата. Горкиятъ Макаръ съжаляваше за крилатитѣ работници на великия Тайонъ, тъй като неговата земна мисъль бѣше тѣсна и примазана и бѣ се заплѣла въ грубата тайга, както еленътъ заплита рогитѣ си въ гѫсталака на гората. Ние сме изпрѣдили свѣтогледа на Макара съ десетки вѣкове и знаемъ, че стоманнитѣ мускули и волниятъ полетъ на духа сѫ добри, ако водятъ „по пѫтя къмъ златното слънце“. Пъкъ ако крилата на г-да идеалиститѣ сѫ дѣйствително Икарови, тѣ ще се разтопятъ. . . при първитѣ лѫчи на златното слънце. Но нека самото слънце имъ отнеме крилата. А ние да не бѫдемъ прѣдиврѣменни джелати. И да се откажемъ да не искаме капитулация съ прѣдаване на орѫжието, което по самото наше мнѣние е съвсѣмъ ненадѣжно“.

Всѣки общодѣлецъ ще се подпише подъ всѣка дума на горното заявление. А дѣто му прилѣгне, ще го приложи на практика. Така стана, напр., съ френскитѣ общодѣлци и тѣхния bloc за „спазване на републиката“. Но тукъ азъ нѣмамъ намѣрение да критикувамъ общодѣлството. Това е правено много пѫти на други мѣста, а напослѣдъкъ къмъ тази критика се повръща отново Кауцки въ статията си за „Комунистическия манифестъ“, къмъ която изпращамъ четеца. Тука азъ само му обръщамъ вниманието върху аргументацията на г. Ашешовъ, и го моля да направи самъ сравнение съ доводитѣ на българскитѣ общодѣлци. Слѣдъ това ще приведа отговора на г. *А. Луначарски*, помѣстенъ като „писмо до редакцията“ въ мартенската книжка на „Образование“ (стр. 124—171):

„Многоуважаемий г. редакторе! Въ № 2 на сп. „Образование“ въ статията „изъ живота и литературата“, моятъ достоуважаемъ другарь г. Ашешовъ констатира едно доста сериозно, споредъ мене, разногласие между нашитѣ възгледи върху желателнитѣ взамни отношения на разнитѣ обществени групи и на отражаващитѣ ги теоретически течения.

„Въ своята статия г. Ашешовъ енергично прокарва идеята за единъ „dloc“, въ който гърди до гърди трѣбвало да се слѣятъ всички, които иматъ общи цѣли и задачи. Прѣдъ видъ на това г. Ашешовъ не е можалъ да мине безъ критика послѣднитѣ редове на моята статия „Позитивистътъ и идеалистътъ като психологически типове“, помѣстена въ брой I на сп. „Правда“.

„Въ тѣзи редове азъ изказвахъ мнѣнието, че никой не прѣчи на идеалиститѣ да се присъединятъ къмъ онова добро дѣло, което другитѣ сѫ вършили по-рано, но че при влизането въ онази работилница, дѣто се върши това дѣло, тѣ трѣбва да оставятъ своитѣ „Икарови крила“.

„Именно това мое мнѣние г. Ашешевъ подлага на остроумна критика.

„Но нека най-напрѣдъ поговоримъ за най-сѫщественото. Що е то г. Ашешовиятъ „bloc“? Азъ съмъ увѣренъ, че за постигането на нѣкои цѣли би могли да влѣзатъ въ съюзъ едва ли не всички порядъчни хора въ Русия, но нашиятъ bloc ще се разтапя, колкото повече ние прѣминаваме отъ дребни и най-близки цѣли къмъ по-далечни и по-общи. Кой не знае, че самиятъ животъ кара разнитѣ обществени групи да се сгѫстятъ въ единъ строй. Дѣсното крило на съюзната армия, въ горещината на общата дѣйность, често пѫти на драго сърце приема фразеологията на лѣвото крило. Но колкото повече се напрѣдва, колкото повече групитѣ отъ дѣсния флангъ на съюза добиватъ позиции, напълно задоволяващи тѣхнитѣ нужди и искания, които естествено произтичатъ отъ социалното имъ положение —тѣхната фразеология се измѣня: нѣкои нѣща се обявяватъ за утопия, други за „нормативенъ идеалъ“, недостижимъ като слънцето, „свещенъ“ и т. н. А въ туй врѣме, групитѣ отъ лѣвото крило, върху които пада главната тежина на труда, стоятъ още далеко отъ изпълнението на своитѣ не по-малко естествени цѣли. Тукъ именно се извършва мѫчителниятъ и дългъ процесъ на ново разслояване.

„Безъ да имаме нищо противъ врѣменнитѣ съюзи, напротивъ като ги смѣтаме просто за неизбѣженъ резултатъ на опрѣдѣлени условия, ние енергично протестираме противъ изгубването на своя „Richtschnur“ (рѫководна нишка) отъ страна на отдѣлнитѣ съюзници, при което заличването на разликата въ съзнателнитѣ цѣли и особено въ безсъзнателнитѣ тенденции на отдѣлнитѣ групи, испъкващи въ теоретическото имъ мислене, ние го смѣтаме изгодно именно за дѣсния флангъ и само за него.

„Проповѣдникътъ на хармония винаги печели общитѣ симпатии: той най-напрѣдъ печели съ това, дѣто признава равни права за всички и на всички любезно се усмихва, сетнѣ той може да блѣсне съ фразата: „долу теоретическитѣ разногласия, — дѣлото, господа, дѣлото прѣди всичко!“

„При все това, ние смѣтаме, че на обединението служи самиятъ животъ и то по-малко се нуждае отъ нашата активность, отколкото разграничението. Ние трѣбва да попрѣчимъ да се не повтаря трагическия фарсъ—да се вадятъ кестенитѣ отъ огъня съ чужди рѫцѣ. (На руски е казано „не мѣшать“, но по смисъла трѣбва да е „помѣшать“,—Г. Б.)

„На г. Ашешова никакъ не му се харесва моята фраза за хората, които „по-рано сѫ вършили доброто дѣло“. Въ случая той просто не ме е разбралъ. За никакви „possedentes“ азъ не съмъ говорилъ. Азъ не вѣрвамъ да има баремъ единъ фактъ, който да показва, че марксиститѣ сѫ попрѣчили на нѣкой идеалистъ „да върши дѣло“. А въ такъвъ случай защо се шуми? Искате работа да вършите? Faites, messieurs! ние чакаме!

„Но по поводъ на моята съвсѣмъ невинна фраза г. Ашешовъ сравнява несравнимото, а именно — положението на марксиста къмъ народника и на идеалиста къмъ марксиста.

„Марксизмътъ донесе ново гледище на откритния въпросъ: „какво да се прави?“; той даде нови отговори на този въпросъ. Народницитѣ и марксиститѣ си иматъ своитѣ методи „да вършатъ работа“, затова, нито еднитѣ, нито другитѣ нѣматъ прѣка нужда да се „присъединяватъ“ къмъ нѣкого. Но дѣ сж новитѣ отговори на идеалиститѣ?

„Нѣма ги; ето защо азъ казвамъ, че идеалиститѣ сж принудени практически да се присъединяватъ къмъ ония, които прѣди тѣхъ сж влѣзли въ „работилницата“.

„Подъ думитѣ „добро дѣло“, както азъ, така и г. Ашешовъ именно разбираме между другото, а може би и прѣди всичко, просвѣтата, ориентирането на възможно по-широки кржгове отъ публиката. И азъ настоявамъ, че да се върши тази работа, значи да се даватъ *позитивни знания*, да се прѣподаватъ *позитивни методи*. Подъ думата крила, както е ясно всѣкиму, азъ разбирамъ религиозно-метафизическитѣ „упования“ и смѣтамъ, че за просвѣтата тѣхната проповѣдь е най-малко излишна, а затова въ работилницата нѣма мѣсто за крилата. Това значи, че ако г-да идеалиститѣ искатъ да вършатъ добро дѣло, тѣ не само ще трѣбва да вършатъ *сжщото дѣло*, което сж вършили прѣди тѣхъ, но и *точно така*, както сж го вършили прѣди тѣхъ, тъй като *практически* тѣ не внесоха нищо ново.

„При това ние мислимъ, че идеалиститѣ не ще се присъединятъ нито къмъ марксиститѣ, нито къмъ народницитѣ, а най-вѣроятно къмъ либералнитѣ културници. И то хубаво. Общи цѣли има, — всѣки за насъ ще бжде „un bienvenu“ (добрѣ дошълъ), но нека нашитѣ знамена вървятъ редомъ и напрѣдъ; ние не искаме да го замѣнимъ съ едно и сжщо, обезобразено отъ смисането на всички бои, знаме на „bloc'a“. (Тука редакцията прави бѣлѣжка: „Ние се присъединяваме напълно къмъ това“. — Г. Б.) Мисля, че повечето прѣдставители на ортодоксалния марксизъмъ сподѣлятъ това ми непоколебимо убѣждене“.

Който умѣе да чете между редоветѣ, — а инакъ да се четатъ подцензурни издания значи нищо да се не разбира отъ тѣхъ, — той самъ ще извлѣче поуката отъ тази кратка полемика.

Съобщава *Г. Б.*

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

„Диалектически материялизъмъ и теория на познанието".

СТАТИЯ СЕДМА.

За нашия Михалчевъ, както видѣхме, „марксизма като мировъззрѣние" бѣше „неопрѣдѣлена и мъглява часть", като „формулировка" на материалистическото разбиране на историята не можело „да се вземе за класическа", защото ѝ липсвало „най-сжщественото: „точность и ясность", а като методъ да обясни законосъобразно историята, макаръ и да е далъ „добри резултати", но „при все това" той до днесъ не билъ „отишелъ много далечъ въ обяснението на историческата дѣйствителность", защото имало „много причини", които правили мжчно „бързото и сжщеврѣменно научно изслѣдване" на тази дѣйствителность. Изобщо, за нашия Михалчевъ марксизмътъ, и като „мировъзрѣние", и като материялистическо разбиране на историята, и като методъ, бѣше до сега съвсѣмъ несъстоятеленъ. Дори нѣщо повече. На стр. 219 той прави отъ марксизма единъ чисто Михалчовски мишъ-машъ: „Като монистическо схващане на историята — казва ни той — която той сведе къмъ диялектическото развитие на економическата дѣйствителность, може да обгърне въ себе си, т. е. да бжде съединенъ *психологически* не само съ материялизма — единъ отъ нѣколкото вида монизъмъ, — но и съ спинозизма, па най-сетнѣ и съ всѣко монистическо учение". Това ще рѣче, че марксизмътъ, освѣнъ съ материялизма, може да се съедини и съ всѣки идеалистически монизмъ!

Естествено е, че слѣдъ казаното трѣбваше да се очакватъ доказателствата за тази „неопрѣдѣленость и мъглявость", за тази „неточность и неясность" и изобщо за „несъстоятелностьта" на марскизма въ социологията. Но не щѣте ли, тъкмо, когато това очаквате, нашиятъ Михалчевъ ви сюрпризира съ доказателства за противното. Въ III часть отъ своята статия той прѣдава критикитѣ противъ марксизма, главно противъ историческата теория на Маркса, особенно оная на Щамлера, и възраженията на марксиститѣ противъ тия критики. При всичката забърканость, която царува въ главата му и въ самата му статия, обаче и отъ неговото изложение е ясно, че всички критики противъ марксизма сж плодъ на съвсѣмъ криво разбиране сжщностьта на Марксовата теория или на съвършеното незнание на тази теория, и че тя, въпрѣки всички гръмливи критики, си остава непоколебима и не оборима. Тука нашиятъ Михалчевъ изглежда дори като „ортодоксаленъ марксистъ"! Но само изглежда, а въ сжщ-

ность и тука той си остава все сжщиятъ повърхностенъ и лекомисленъ студентъ, който говори съ апломбъ за въпроси, които смжтно разбира и по които нѣма нито една самостоятелна мисъль въ главата си.

Работата е ясна. Тука нашиятъ Михалчевъ въ текста излага просто възгледитѣ на „критицитѣ“ и възраженията на марксиститѣ противъ тѣхнитѣ „критики“, а своето собствено разбиране на марксизма изказва въ бѣлѣжки къмъ текста. „Логическата тирания“ на Марксовата историческа теория е тъй силна въ областьта на социологията, че научни трудове отъ най-сериозни умове днесъ не могатъ окончателно да я избѣгнатъ, а дѣто я избѣгватъ, достигатъ явно несъстоятелни резултати, като Щамлеръ. Естествено, Михалчовци, които живѣятъ съ претенцията на голѣми философи, съ които се съгласявали всички капацитети — отъ Платона до Ланге, отъ Ланге до Дюринга и отъ Дюринга до Бердяева — за да запазятъ тази си претенция, тѣ съ съкрушено сърдце сж принудени да признаватъ необоримостьта на Марксъ-Енгелсовата „догма“ въ социологията. Отъ тука произтича онова видимо безпристрастие на нашия Михалчевъ въ изложението на критикитѣ и антикритикитѣ по марксизма, което се съдържа въ първата половина отъ III часть на неговата статия. Ако Михалчовци могатъ да плещатъ всичко, що имъ дойде на умъ, въ по-малко позната на публиката часть отъ Марксъ-Енгелсовото учение, въ тѣхното изобщо философско учение, то въ учението имъ за материялистическото разбиране на историята такова поведение окончателно би утвърдило и слѣпитѣ въ тѣхната умствена бѣдность.

Но главното, което кара Михалчовци да се преструватъ, че прѣкланятъ глава прѣдъ „стройностьта“ и „издържливостьта“ на Марксъ-Енгелсовото историческо учение, е интимното имъ желание да го прѣдставятъ като простъ *генетически методъ* въ историческата наука, най-много като „едно стройно мировъзрѣние“, а не като „нѣкаква си теория“ съ философска основа, не като философска система. Но понеже Марксъ-Енгелсовиятъ диалектически материялизъмъ не е нито просто „генетически методъ“, нито само „едно стройно мировъзрѣние“, а цѣла стройна материалистическа философска система, затова, както видѣхме въ миналитѣ статии, Михалчовци употрѣбяватъ всичкитѣ си пигмейски усилия, за да оборятъ тази система, като смѣсватъ Марксъ-Енгелсовия диалектически материялизъмъ съ стария, метафизическия материялизъмъ, да убѣдятъ марксиститѣ да не свързватъ сждбата на марксизма съ този послѣдния и отъ сега нататъкъ да подирятъ за него, за марксизма, една „здрава гносеологическла основа“, като философска основа. Да откжснатъ историческото учение на Марксъ-Енгелса отъ цѣлата материялистическа философска система и да го прѣдставятъ не като „нѣкаква си специална теория“, а като простъ *генетически методъ* на изслѣдвание „историческата дѣйствителность“, това е много важно за Михалчовци. Най-първо, тогава се унищожава „логическата тирания“, която упражнява марксизмътъ върху умоветѣ, които дохождатъ въ съприкосновение съ него, т. е. тогава той се лишава отъ оная сила,

която има, отъ онова остро жило, което смущава и възмущава буржуазнитѣ идеолози. Тогава ще стане очевидно, или буржуазнитѣ идеолози ще иматъ свободно поле да прѣдставяватъ за очевидно, че „религиитѣ умиратъ, но религията си остава", че тя „не е историческа категория", а „трансцендентална функция на човѣшкото съзнание", че, слѣдователно, освѣнъ реалния свѣтъ, сѫществува и другъ „трансценденталенъ", задгробенъ, т. е. че душата е безсмъртна, а отъ тука до допускането и на „пръста Божий" въ историческитѣ събития не е далечъ. Съ други думи, тогава лесно ще може да се защитятъ всички основни идеологии, на които се крѣпи днешното буржуазно общество и да се прѣдстави историческото развитие като просто еволюционно движение, което, съгласно „крайното Бернщайнианско учение", привежда отъ само себе си къмъ уравняване на богатствата чрѣзъ „акционерната система" и по такъвъ начинъ се закрѣпва „свещената" и „неприкосновена" буржуазна собственость за всички и се „демократизиратъ" общественитѣ учреждения безъ социална революция, безъ отричане на религията и безъ всичко онова, съ което днесъ революционната, марксическата социална демокрация тъй плаши буржуазията!

Въ сѫщность „философията" на Михалчовци е оная на опортюниститѣ, на общодѣлцитѣ или „широкитѣ несоциалисти", промъкнати въ редоветѣ на социалната демокрация. Цѣлата аргументация на нашия Михалчевъ за необходимостьта да бѫде откѫснатъ марксизмътъ отъ „материялистичната философия", е взета у послѣднитѣ. Въ това отношение нашиятъ Михалчевъ ни дава „философското" обосноваване на българското общодѣлство, на българския опортюнизъмъ. Българскитѣ опортюнисти, „широки несоциалисти", сѫ напълно съгласни съ нашия Михалчевъ; и тѣ, както и той, намиратъ, че марксизмътъ не трѣбвало да се свърза съ „философския материялизъмъ", че „философскитѣ основи" на марксизма сега се изработвали, или щѣли да се изработятъ, навѣрно отъ Михалчовци и отъ опортюниститѣ. Наистина, Марксъ и Енгелсъ дадоха тѣзи основи, но за Михалчовци и за опортюниститѣ тѣ сѫ несъстоятелни, остарѣли, „неопрѣдѣлени и мъгляви" и т. н. А че българскитѣ опортюнисти днесъ ужъ се прѣпиратъ съ Михалчева, това може да означава, че тѣ „своя своихъ не узнаша", че общодѣлцитѣ, изобщо, едни други не разбиратъ или че тѣ просто демагогствуватъ прѣдъ видъ на печалното имъ положение, отъ като се намѣриха позорно изхвърлени изъ редоветѣ на социалната демокрация. Но въ сѫщность Михалчевъ не е нищо друго, освѣнъ изразитель на психологията и „философията" на общодѣлцитѣ, на опортюниститѣ, и че послѣднитѣ разбиратъ марксизма сѫщо тъй, както и Михалчовци.

И тъй, ясно е, защо нашиятъ Михалчевъ, като пристѫпя къмъ изложението критикитѣ и антикритикитѣ по марксизма, се явява благосклоненъ къмъ историческата теория на марксизма, а се нахвърля съ всичката си нахална ярость на Марксъ-Енгелсовия диалектически материялизъмъ като система. Михалчовци се водятъ въ случая отъ вулгарното правило, което гласи: искашъ ли да повѣрватъ въ твоето

плещение противъ извѣстна система, признай една часть отъ нея ужъ за вѣрна и удри на другата, основната му. Въ случая признай, че марксизмътъ, като „генетически методъ“ въ историческото изслѣдване, е вѣренъ, нахвърли се върху всичко останало отъ него, и работата е готова — унищожена е системата! О това правило се придържа и нашиятъ Михалчевъ въ цѣлата статия. Обаче, самата историческа теория, т. е. самото „стройно мировъзрѣние“, нашиятъ Михалчевъ не разбира и я тълкува чисто по опортюнистически. По-прѣди той употрѣби много жалки усилия, за да докаже несъстоятелността на диалектическия материялизмъ, а ето и сега въ края на статията си провъзгласява, заедно съ Бернщайна и Струве, че диалектическата метода е „прѣдателския елементъ“ на марксизма; а сега материялистическото разбиране на историята счита за диалектически материялизмъ. И всичкиятъ този „диалектически материялизмъ“, споредъ него, се състои просто въ признаването на *економиката* като основенъ факторъ на историческото развитие, а другитѣ „фактори“ като второстепени и зависими отъ него. Но този „диалектически материялизмъ“ нѣма нищо общо съ Марксъ-Енгелсовия диалектически материялизмъ. „Диалектическиятъ материялизмъ“ на Михалчовци е много обичниятъ имъ „економически материялизмъ“. Марксъ-Енгелсовиятъ диалектически материялизмъ въ историята е съвсѣмъ другъ. Той е недостжпенъ за разбирането на общодѣлцитѣ.

Но като разбира диалектическия материялизмъ като „економически материялизмъ“, нашиятъ Михалчевъ свежда всичкото му научно достойнство на това, че той, за да намѣри „общото“ въ разнообразнитѣ явления, за да намѣри законътъ на историческото движение, *парализиралъ второстепеното,* въ случая — *второстепенитѣ фактори*. Съ този „високъ слогъ“, съ тѣзи „философски“ термини Михалчевъ иска да направи не тъй горчива истината, която до сега отричатъ мнозина „критици“ на марксизма, че Марксъ и Енгелсъ не отричаха никога значението на идеитѣ, на идеалитѣ, на историческитѣ личности, изобщо на надстройкитѣ или идеологиитѣ, както казватъ тѣ, или на другитѣ „исторически фактори“, както казватъ тѣхнитѣ „критици“, че тѣхна задача бѣше да обяснятъ произхождението имъ и зависимостьта имъ отъ основния „факторъ“, отъ „фудамента“, отъ базата, т. е. отъ економическата структура на обществото. Марксъ и Енгелсъ обясниха не само тѣхното произхождение, но и тѣхното развитие, тѣхното измѣнение, изчезване и замѣстване, въ зависимость отъ развитието, измѣнението и изчезването на економическата структура и замѣстването ѝ съ нова. Но въ такъвъ случай, очевидно е, че научното достоинство на марксизма не се състои въ простото *парализиране на второстепеното*, а въ обяснението на цѣлъ исторически процесъ въ вжтрѣшната му свързка. Но такова разбиране на марксизма е далечъ отъ „философския“ прѣдставитель на нашитѣ общодѣлци.

Като схваща диалектическия материялизмъ въ историята тъй нелѣпо, нашиятъ Михалчевъ съ апломбъ, какъвто е свойственъ на фарфари, ви обявява, че имало марксисти, които довеждали „пара-

лизирането“ до край и, слѣдователно, Бартъ и Карѣевъ били прави, като ги обвинявали въ „опростотворяване на историческия процесъ до безжизненость“. Нашиятъ Михалчевъ, напримѣръ, ви обявява, че имало „диалектически материялисти“, които не придавали „абсолютно никакво значение на *географическата срѣда* за сждбинитѣ на човѣшкитѣ общества“. Това твърдение е Михалчова глупость, е лъжа. Ние не знаемъ „диялектически материялисти“, които да не признаватъ „*абсолютно никакво значение*“ на географическата срѣда. Сжщо така е Михалчова глупость, просто лъжа, смѣсена съ чиста клѣвета, и слѣдующето негово твърдение по адресъ на „тѣснитѣ“ социалисти: „Нѣкои отъ „тѣснитѣ“ социялисти изпадатъ, — казва той на стр. 376, — въ положението на марксовитѣ критици, които мислятъ, че веднажъ призната несамостоятелностьта на идеитѣ и на „построенията на съзнанието“, веднажъ считени тѣ за слѣдствие, трѣбва да имъ се прѣпише пасивность, трѣбва да се отрече значението имъ. Само тъй ние можемъ разбра източника на оная страсть да се обяснява *всѣко* историческо явление *непосрѣдствено* съ економическитѣ условия... Но абсурдно е да се мисли, че всѣка мисъль, всѣко чувство (напр. дадено конкретно отношение на български князъ къмъ нѣкой неговъ министъръ), всѣка цѣль у тоя князъ трѣбва непрѣменно да се обясняватъ социологически, и то непосрѣдствено съ нѣкакъвъ „економически факторъ“; абсурдно е да се смѣта, че всѣки княжески капризъ, ако и детерминиранъ, е отражение на „материялната основа“... Прѣди всичко, въ тѣзи Михалчеви думи се съдържа извѣстната общодѣлска клѣвета по адресъ на „тѣснитѣ“, плодъ на общодѣлско скудоумие, на дебѣло невѣжество по марксизма. Абсолютно нищо подобно на това, което нашиятъ Михалчевъ приписва на „тѣснитѣ“, нито единъ отъ тѣхъ не е говорилъ. Разбира се: „абсурдно е да се мисли, че всѣко конкретно отношение на български князъ къмъ нѣкой неговъ министъръ... трѣбва да се обясняватъ непосрѣдствено съ нѣкакъвъ економически факторъ“; сжщо така: „абсурдно е да се смѣта, че всѣки княжески капризъ, ако и детерминиранъ, е отражение на материялната основа“. Но тѣзи абсурди сж просто плодъ на Михалчовско тжпоумие, което смѣсва съвсѣмъ различни нѣща. Въпросътъ е: да се обясни, защото княжескитѣ „детерминирани“ капризи и „даденитѣ конкретни отношения на български князъ къмъ министритѣ“ се явяватъ „рѣшаващи фактори“ въ България, а не могатъ да бждатъ такива въ една Белгия, въ една Англия или въ друга страна? А нашиятъ Михалчевъ разбралъ, че „тѣснитѣ“ социалисти самитѣ „княжески капризи“ обяснявали „социалогически, и то непосрѣдствено съ нѣкакъвъ економически факторъ“! Трѣбва човѣкъ да бжде наистина единъ Михалчевъ, за да плещи по адресъ на „тѣснитѣ“ социалисти подобни глупости. Съ това ние туряме точка на Михалчевитѣ „социологически“ глупости.

За „критицитѣ“, особено за така нарѣченитѣ „ревизионисти“ на марксизма отъ рода на Бернщайна и, изобщо, на Михалчовци, нѣма по-умразно нѣщо въ Марксовото учение отъ диалектиката. Тя просто ги привежда въ изстжпление, при което, естествено, тѣ не

знаятъ, какво приказватъ за нея. Разбира се, защо Михалчовци толкова се тровятъ отъ диалектиката. Хегель казва, че душата на всѣко научно познание е диалектиката. А пъкъ Кауцки казва, че марксизмътъ безъ диалектиката е нищо. Естествено, искашъ ли да унищожишъ умразната Марксъ-Енгелсова „догма", удри на диалектиката, на тозъ „прѣдателски елементъ" на марксизма. Като вѣренъ обожатель на „модерната философия", нашиятъ Михалчевъ рѣче на края на статията си да хвърли и той нѣколко ритника по адресъ на диалектиката. Но прѣди това, той счита за много умно да повтори своитѣ прѣдишни глупости по адресъ на Маркса и Енгелса, главно на послѣдния, като ги придружава съ чудесно Михалчовско остроумие. Енгелсъ отричалъ „самодѣятелностьта, спонтанностьта, активностьта на духа", Енгелсъ „отхвърлялъ законодателната сила на разума", Енгелсовата философия не признавала „никаква самодѣятелность на духа", защото той отричалъ „*всѣкакъвъ* априоризмъ" ! Ние вече видѣхме, какво значи това Михалчево плещение. Разбира се, че Енгелсъ отрича и отхвърля „духа" и „разума" като нѣкакво митологическо начало, като нѣкаква свърхестествена сила, която създава свѣта и му прѣдписва закони; разбира се, че Енгелсовата философия не признава Михалчовската „самодѣятелность, спонтанность, активность на духа"; разбира се, че Енгелсъ отрича Кантовия, Дюринговия и Михалчовския априоризмъ. Но че човѣкъ се явява въ тоя свѣтъ съ мозъкъ, способенъ да прави логически комбинации отъ опита, Енгелсовата философия не само не отрича, но, както видѣхме, напротивъ, потвърдява. Въ този смисълъ Енгелсъ никадѣ, ама буквално никадѣ не говори противъ „самодѣятелностьта, спонтанностьта, активностьта на духа" и противъ „априоризма". Така че, обвиняването Енгелсовата философия въ отричане на „*всѣкакъвъ* априоризмъ" и непризнаване „никаква самодѣятелность на разума" е чисто Михалчова глупость, Михалчово плещение на вѣтъра. Очевидно е, че Марксъ-Енгелсовата философия не е, както си прѣдставляватъ Михалчовци, „безъ извѣстни опорни точки, безъ извѣстна крѣпкость и активность на духа, която да привежда въ редъ добитото отъ вънъ," и безъ които „не би било възможно никакво познание." Но поради това именно слѣдующитѣ Михалчови думи сѫ буквално нелѣпи. На 389 стр. той казва: „Материялистическата диалектика, като *гносеологическа основа на марксизма*, се оказва безсилна да понесе оная грандиозна надстройка, която модерното философско знание струпа върху й. Рано или късно, тя трѣбва да стори мѣсто на другъ нѣкой фундаментъ, по-съврѣмененъ, по-сигуренъ." Коя е тази „грандиозна надстройка", която „модерното философско знание" струпало върху материялистическата диалектика и кое, какво е това „модерно философско знание"? Просто Михалчови глупости, несвѣстно плещение! Диалектическиятъ материялизмъ самъ е „философско знание", основано на емпиричеснитѣ данни на съврѣменната естествовѣдска наука. Материялистическата диалектика черпи своята сила, става могжща благодарение на „грандиозното" натрупване емпирически материялъ, който дава съврѣменното естествознание. Нѣма съмнѣние, че

марксизмътъ не е използувалъ цѣлия този „грандиозенъ“ материялъ, по простата причина, че неговитѣ теоретици сѫ поставени въ неблагоприятни условия за спокойни теоретически занятия, и че задачата е да се систематизиратъ все повече натрупванитѣ материяли на естествовѣдската наука. Това е и завѣщанието, тъй да се изразимъ, на учителитѣ, на основателитѣ на диалектическия материялизмъ. Тѣ възъ основа на натрупания наученъ материялъ издигнаха своето величолѣпно монументалю здание и посочиха пѫтя за по-нататъшното му развитие, поддържане, разширение. Но да се говори за нѣкакъвъ „другъ фундаментъ“, „по-сврѣмененъ и по-сигуренъ“, за диалектическия материялизмъ и за нѣкаква „криза на растението“ въ марксизма, е просто безсмислено плещение.

Който е челъ Енгелсовото произведение: *„Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft“*, или както просто го наричатъ: *„Anti-Dühring“*, или поне неговитѣ произведения: *„Людвигъ Фойербахъ“* и *„Развитие на научния социализмъ“*, той знае, че Марксъ-Енгелсовата философия не признава абсолютни истини. Истината, както и заблуждението сѫ относителни. Въ миналитѣ статии ние видѣхме това по цитатитѣ изъ Енгелсовитѣ произведения. Но слушайте, какво казва нашиятъ Михалчевъ. Като повтаря по-горнитѣ си глупости, а именно за отричането ужъ отъ Енгелса „покрай абсолютитѣ“ и на „всѣкакви опорни точки“, и че ужъ Енгелсъ билъ казалъ „неутѣшителния силогизмъ“: „истината е дѣйствителностьта“ — Михалчева глупость разбира се — той свършва така: „Ние мислимъ — казва той на 390 стр. — че е необходимо марксизмътъ *да се подвижи напрѣдъ, къмъ модерната наука, къмъ сврѣменната философия*, която признава — да се изразимъ парадоксално — относителна (генетически обяснима) активность на духа — и съ туй държи смѣтка както за абсолютната динамика, така и за относителнитѣ права на статиката“. Това мѣсто е още единъ образецъ на това, какъ захласнати фарфари плещатъ, безъ да разбиратъ, какво плещатъ въ видъ на дълбоки философи. Марксъ-Енгелсовата философия тъкмо и признава само „относителни абсолюти“, само „относителна (генетически обяснима) активность на духа“, и за това именно „съ туй държи смѣтка както за абсолютната динамика, така и за относителнитѣ права на статиката“ Но въ такъвъ случай, пита се: марксизмътъ ли трѣбва *„да се подвижи напрѣдъ“*, къмъ Михалчовата *„модерна наука, сврѣменната философия“* или тази послѣдната трѣбва да направи това движение къмъ марксизма? Отговорътъ е ясенъ. Ние казваме, че послѣдната има нужда да направи това, защото Михалчовата „модерна наука и сврѣменна философия“, както видѣхме, се върти все около „малкото“ Кантовски „абсолютни работи“, макаръ нашиятъ Михалчевъ да ни увѣрява въ противното. Впрочемъ, всичко ни убѣждава, че той буквално не знае, какво приказва, той съвсѣмъ нѣма хаберъ отъ Марксъ-Енгелсовото учение, а на „модерната наука и сврѣменна философия“ знае само върховетѣ й.

Да дойдемъ сега на Михалчовитѣ глупости по диалектиката. Своитѣ ритници противъ нея Михалчевъ почва съ истинско Михал-

чово остроумие. То се намира на стр. 389: „Всичко тече, всичко е относително, само законътъ за диялектическото развитие не се развива. Всичко се развива, само *законътъ за развитието не се развива*... Каква ирония!“ Ужасна ирония, наистина! Всичко да се развива, а законътъ за развитието да не се развива! Обаче, Михалчовци за това сж Михалчовци, защото се не сѣщатъ, че съ тази ирония сами себе си осмиватъ. И наистина, по-горѣ видѣхме, че и споредъ нашиятъ Михалчевъ „модерната наука, съврѣменната философия“ признава само „относителни абсолюти“ и „абсолютна динамика“, т. е. че всичко тече, всичко е относително, че всичко се движи, и развива, сирѣчь че движението, развитието е абсолютно, е абсолютенъ природенъ законъ, който съставлява основенъ принципъ на „модерната наука“, на съврѣменното естествознание. Но сега нашиятъ Михалчевъ „относителнитѣ абсолюти“ и „абсолютната динамика“ обявява за жалка ирония. Михалчовска „философска“ глупавщина! Тази глупавщина води къмъ друга. На сжщата страница нашиятъ Михалчевъ ни съобщава слѣдующето: „Диялектическото противорѣчие — казва Енгелсъ (Anti-Dühring, стр. 126) — е нѣщо *обйективно*, присжщо на самитѣ нѣща и процеси“. На стр. 126 (изд. II) отъ Anti-Dühring-а друго се говори, което показва, че нашиятъ Михалчевъ не го е челъ, а цитира чужди думи, и за това, очевидно, не казва, отъ кое издание на Anti-Dühring-а цитира. Но самата мисъль на Енгелса е вѣрно прѣдадена и тя се намира на стр. 111 отъ II изд., а на стр. 120 отъ III изд. и най-добрѣ тя е формулирана на стр. 144 отъ III изд., а на 132 отъ II изд. Но веднага слѣдъ цитираното нашиятъ Михалчевъ продължава: „Пропито съ противорѣчия, диялектическото развитие на битието се отразява въ съзнанието. Това е опитъ да се дойде до метафизическото начало за идентичностьта на битието и мислението“. Да се спрѣмъ малко на тѣзи думи. Прѣди всичко, трѣбва да се забѣлѣжи, че Михалчевъ не разбира понятието „метафизика“. *Метафизика* ще рѣче нѣщо, което се намира вънъ отъ физиката, отъ реалния свѣтъ, надъ него. Въ областьта на мисленето метафизика ще рѣче мислене, основано на отдѣлянето прѣдметитѣ и явленията едни отъ други и разглеждането имъ вънъ отъ тѣхната взаимна физическа, дѣйствителна вжтрѣшна свръзка, изучването имъ независимо едни отъ други, мислене, което изважда отъ само себе си формитѣ на битието, а не ги търси въ битието. Обаче, Михалчовци не това разбиратъ подъ метафизика. Да се занимавашъ съ въпроса за отношението между битието и мислението за Михалчовци ще рѣче метафизика. Откриването на диалектическото движение въ самитѣ нѣща и процеси, като законъ на тѣхното битие, на тѣхното сжществуване, за Михалчовци е метафизика. И ето поради това нелѣпо разбиране на понятието метафизика, Михалчовци крайно нелѣпо разбиратъ и какво ще рѣче „идентичность на битието и мислението“. Учението за идентичностьта на битието и мисленето е учение на иманентната философия. Споредъ нея, битието е такова, каквото го *мисли* човѣшкиятъ „разумъ“. А нашиятъ Михалчевъ разбира идентичностьта на битието и мисленето тъкмо обратно. При такова

невѣжество не е чудно, че за Михалчовци положението: диялектическото развитие на битието се отражава „въ съзнанието", било „опитъ да се дойде до метафизическото начало за идентичностьта на битието и мислението"!

Но, „конецъ дѣло вѣнчаетъ" — казватъ руситѣ. Краятъ на Михалчевата статия е вѣнецъ на всичкото му нахално невѣжество и на нахалната Михалчовска фанфаронада.

На стр. 120 отъ Anti-Dühring Енгелсъ казва: „Самото движение е противорѣчие; дори простото механическо прѣмѣстване може да става само така, че тѣлото въ единъ и сжщъ моментъ отъ врѣме се намира на едно мѣсто и въ сжщото врѣме на друго мѣсто, на едно и сжщо мѣсто и не на него. Движението именно и съставлява непрѣкжснато поставяне и разрѣшаване на противорѣчието". Въ *Философско-историческитѣ учения на К. Маркса*, стр. 57, четемъ: „Всѣко движение е диалектически процесъ, живо противорѣчие, а тъй като нѣма ни едно явление въ природата, при обяснението на което най-подиръ да се не апелира къмъ движението, то трѣбва да се съгласимъ съ Хегеля, който казваше, че *диалектиката е душата на всѣко научно познание*". Доказва ли това марксизмътъ и какъ го доказва? Несъмнѣно, че доказва и го доказва съ факти изъ областьта на науката, философията, историята и мисленето. Белтовъ веднага слѣдъ цитиранитѣ думи изъ *Философско-историческитѣ учения на К. Маркса*, прибавя: „И това се отнася не само за познанието на природата. Какво значи напр. стария афоризмъ: **summum jus summa injuria?**" И отъ стр. 57 до стр. 92 привежда въ 40 стр. редъ доказателства изъ най-различни области на познанието. Енгелсъ въ Anti-Dühring, на стр. 144 (трето издание), казва: „И тъй, какво е отрицанието на отрицанието? Крайно всеобщъ и именно затова имащъ крайно широкъ кржгъ на дѣйствие и важенъ законъ за развитието на природата, историята и мисленето, законъ, който, както видѣхме, има значение въ царството на растенията и животнитѣ, въ геологията и математиката, въ историята и философията, и който е принуденъ да слѣдва г. Дюрингъ, безъ самъ да знае това и безъ да се гледа на всичкото свое противение на него". Това сж заключителнитѣ думи на Енгелса отъ изслѣдването на фактитѣ въ 13 страници отъ своето произведение.

Обаче, за нашиятъ Михалчевъ „цѣлата философска аргументация въ полза на основитѣ, върху които почива диялектическото мировъзрѣние" се заключавала въ горѣприведенитѣ изъ 57 страница на *Философско-историческитѣ учения на К. Маркса* думи на Белтова за простото механическо движение. Но това, както туко-що видѣхме, е нахална Михалчова лъжа. Тя още еднажъ ни убѣждава, че студентътъ Михалчевъ е и нахаленъ невѣжа и шарлатанчикъ. Той ужъ цитира Енгелса и Плеханова, а твърди, че тѣхната „цѣла философска аргументация" се състояла въ едно едничко доказателство. Или той е челъ произведенията на Енгелса и Плеханова и нищо не е разбралъ, или не ги е челъ. Ако ли ги е разбралъ, тогава явно е,

че умишлено шарлатанствува. Впрочемъ и едното и другото е вѣрно: той е нахаленъ невѣжа и нахаленъ шарлатанинъ.

Подиръ това ние считаме за излишно да занимаваме читателитѣ съ нахалното, просто съ идиотското плещене на Михалчева, съ семковщината, която се съдържа въ послѣдната страница отъ статията му върху темата, че Енгелсъ и Плехановъ не разбирали, какво ще рѣче „прѣдѣлни понятия“, и че тѣ „оперирали“ съ послѣднитѣ като съ „реалности“, че тѣ ужъ врѣмето приемали „не за *непрѣкѫснато*, а за разпадаще на конечни частици“ и т. н. и т. н. Просто Михалчево, ама буквално идиотско несвѣстно плещене. И съ цѣлото това идиотско плещене Михалчовци мислятъ, че унищожаватъ диалектиката, и подкрѣпятъ Бернщайновото желание, което е и желание на всички Михалчовци, щото марксизмътъ да скѫса, „радикално да скѫса всѣкакви връзки съ диялектиката, която виси надъ марксизма, като *таинствения* дамоклиевъ мечъ“, т. е. като „прѣдателски елементъ“, като „примка“ за марксизма, както се изразява Бернщайнъ. Ахъ, тази диалектика, тази диалектика! Тя не дава спокойствие на Михалчовци. Тя ги докарва до истерика, въ която тѣ пророкуватъ самоубийство за марксизма, ако — не дай боже! — „остане глухъ къмъ повеленията на новата мисъль, които категорично го заставятъ да се огледа *напрѣдъ*, къмъ „научната философия“, *която значително го е изпрѣварила...*“ Пророчеството е страшно, както виждате. Но читателитѣ могатъ да се утѣшатъ, че то е плодъ на истериката, въ която впадатъ Михалчовци. Крива е за това, разбира се, коварната диалектика. Ние вече видѣхме, че не Михалчовската „научна философия“ е изпрѣварила марксизма, а тъкмо обратното: марксизмътъ изпрѣвари Михалчовата „научна философия“. Съ туй туряме точка на нашитѣ статии.

* * *

Нѣкои отъ читателитѣ писаха ни и казаха ни, че, като сме се спирали толкова много върху Михалчевитѣ глухости, правили сме му голѣма честь. Ние още въ началото на статиитѣ си обяснихме, какъ гледаме на Михалчевата статия и защо не можеше да се мине тя съ мълчание или съ просто едно „нарѣзване.“ И въ сѫщность въпросътъ не е въ Михалчева. Задъ него се криятъ много Михалчовци, а прѣди всичко неговиятъ даскалъ — Д-ръ Кръстевъ. Както е извѣстно, ние чакахме да се изкаже Михалчевъ повече отъ шесть мѣсеца, а когато се появи първата ни статия, той и даскалътъ му нѣмаха търпѣние да почакатъ поне единъ мѣсецъ. Веднага, щомъ се появи нашата първа статия, първи побърза да ни изпсува въ „Мисъль“ редакторътъ ѝ д-ръ Кръстевъ, даскалътъ на Михалчева по философскитѣ глупости, нарѣчени отъ тѣхъ „модерна философия.“ Въ слѣдующата книга на „Мисъль“ побърза и ученикътъ да се обади. Обстоятелството, че веднага и първи се нахвърли на мене ‚редакторътъ на „Мисъль,“ показва достатъчно, кого най-много жулнаха моитѣ статии, и кой се крие задъ Михалчевия злочесть „философски опитъ“ да „изживи“ окончателно марксизма. Отъ друга страна, още

не бѣше изсъхнало мастилото върху Михалчевитѣ статии, когато другъ единъ Михалчевъ въ страницитѣ на сжщото сп. „Мисъль“ гръмогласно провъзгласи, че Михалчевитѣ глупости окончателно „изживѣли“ марксизма. Най-сетнѣ, нашиятъ Михалчевъ не е направилъ нищо друго, освѣнъ че е прѣдалъ въ една още по-несъстоятелна форма, отколкото у авторитѣ имъ, всичко онова, което сж казали за марксизма разнитѣ „ревизионисти,“ „конфузионисти,“ „общодѣлци,“ „критици“ и явни противници на Марксъ—Енгелсовото учение. Съ това той се явява прѣдставитель на сжщитѣ, на общодѣлството, на „широкия несоциализмъ“ у насъ. Поради всичко това, невъзможно бѣше да се минатъ Михалчовитѣ глупости съ мълчание или само съ „нарѣзване“ на автора имъ.

Нѣма по-неблагодарна, по-тѣжка работа, отколкото да разглеждашъ такива литературни произведения, каквото е това на нашия Михалчевъ. Тука нѣмате работа съ нѣкакви опрѣдѣлени, ясни мисли, а съ единъ баламачъ отъ откжснати отъ тукъ отъ тамъ чужди мисли, неразбрани, не проучени отъ него, безъ свързка и смисълъ, но изказвани съ философски видъ и въ криворазбрани философски термини, а съ една прѣскачаница отъ прѣдметъ на прѣдметъ, отъ „проблемъ“ на „проблемъ“, при постоянно повтаряне на глупости, просто на безсмислици, семковщини, смѣсени съ хлапетийско плѣзене и фанфаронство по адресъ на мислители, които, колкото и да не се харесватъ на Михалчовци, но все сж дали нѣщо на човѣшката мисъль и които въ всѣкой случай стоятъ недосѣгаемо високо надъ всички Михалчовци. Но поради казаното по-горѣ нѣмаше що да се прави: трѣбваше не само да „нарѣжемъ“ Михалчева, но и да разчепкаме неговия „философски“ баламачъ.

Нашата цѣль не бѣше да излагаме Марксъ—Енгелсовото учение, нито ученията на другитѣ философи, които се срѣщатъ въ статиитѣ ни. Тѣхъ зачекнахме до толкова, до колкото бѣше необходимо за цѣльта. А нашата цѣль бѣше да изтъкнемъ глупоститѣ, които Михалчевъ изказа по адресъ на Марксъ—Енгелсовото учение, да изтъкнемъ неговитѣ фалшификации, извършени върху това учение и неговото невѣжество по прѣдмета, по който се е наелъ да говори съ непозволително нахалство и арогантность, особено непозволително за единъ студентъ отъ втори курсъ, който туку-що е вкусилъ — и то при прѣдположението, че той добросъвѣстно се е занимавалъ съ науката, а не само е събиралъ върховетѣ ѝ и при това отъ съмнителни източници — отъ плодоветѣ на науката.

Колкото до голѣмата „честь“, която сме били направили на нашия Михалчевъ, то тя е такава „честь“, която не бихме желали да я направимъ дори и на единъ Михалчевъ. Михалчовци иматъ право още еднажъ да ни нарѣкатъ „нетолерантни“, „псувачи“ и т. н. Но кой имъ е кривъ? Ние, както справедливо забѣлѣжи единъ нашъ другарь, когато пишемъ, не се лигавимъ, а се боримъ. За Михалчовци писането е прѣди всичко „лигавене.“ Но ако нашиятъ Михалчевъ се ограничеше само съ едно обективно изложение на критикитѣ и антикритикитѣ по марксизма, колкото и лигаво да бѣ-

ше това изложение, ние съ по-малка неприятность бихме били готови да разгледваме неговитѣ ученически упражнения по философскитѣ теми дума по дума, и бихме написали два пѫти повече, отколкото написахме, безъ всѣкакво „рѣзание", безъ всѣкаква „нетолерантность". Насъ никакъ не би ни шокирало обстоятелството, че опонентъ щѣлъ да ни бѫде единъ студентъ. Това може да шокира само манияци и умствени фалити, като „старото дѣте", общодѣлеца Я. Сакѫзовъ, когото и „научната екскурзия" по Европа на нищо умно не го научила. Тѣ само могатъ, за да прикриятъ своя умственъ фалиментъ, да се задоволяватъ само съ едно „нарѣзвание" на опонентитѣ си и съ нѣколко мазни, но кухи фрази и нѣколко не намѣсто употрѣбени или фалшифицирани цитати. Впрочемъ, въ туй отношение тѣ сѫ си лика-прилика съ Михалчовци. Това, че тѣ сега ужъ полемизиратъ и не се съгласяватъ помежду си, обяснява се само съ маниячеството, което еднакво е свойствено и на еднитѣ и на другитѣ. Хичъ възможно ли е за общодѣлеца Я. Сакѫзовъ да понесе такова светотатство, щото единъ нищо и никакъвъ студентъ да се яви философски обоснователь на общодѣлството въ България, когато той прѣвъ е дигналъ на политическата сцена неговото знаме. Това Я. Сакѫзовъ не може да го понесе и ето че се залови да умаловажава заслугитѣ на Михалчова. Но при всичката грандоманска сръдня на Сакѫзова фактътъ си е фактъ — Михалчевъ се яви да обосновава общодѣлството въ България. Само този единъ фактъ бѣше достатъченъ да ни кара да се спрѣмъ по-дълго върху Михалчовитѣ глупости. И когато общодѣлецътъ Я. Сакѫзовъ прави приятелска бѣлѣжка на Михалчева, че той билъ ненаситенъ прѣдъ видъ на това, дѣто сме му посветили шесть статии, той съ това гони двѣ цѣли: отъ една страна, прави му мъмрение, за дѣто му отнема славата на „баща" на общодѣлството, а отъ друга страна, съ една Сакѫзовска ирония иска да умаловажи моитѣ статии. Сакѫзовъ, както е извѣстно, е много „тънъкъ политикъ". Понеже нашитѣ статии сѫ насочени, изобщо, противъ общодѣлството, то Я. Сакѫзовъ не можеше, разбира се, да не се обади поне съ една дебела ирония противъ тѣхъ. Но това именно и потвърдява нашата мисъль, че ние имаме работа не просто съ Михалчевъ и съ неговитѣ глупости, а съ множина Михалчовци, съ общодѣлството на „висша теоретическа" почва. Но въ такъвъ случай нашата работа не е била безполезна. Въ всѣки случай тя възнаграждава и нашата неприятность, причинена отъ принуждението да разгледваме единъ баламачъ отъ „философски" глупости, и неприятностьта на ония читатели, които намираха, че сме направили „голѣма честь" на Михалчева, като имъ поднесохме въ редъ статии глупоститѣ му. Надѣвамъ се, че нашитѣ строги читатели подиръ това ще се съгласятъ съ насъ, че бѣше необходимо да направимъ тази „голѣма честь" на нашия Михалчевъ.

Д. Б.

ХРОНИКА.

(Изъ нашата журналистика).

Моитѣ бѣлѣжки и отговорътъ на г. Здравко. — „Апатията на народа“ и „Демократически Прѣгледъ“. — Обяснението ѝ Интелигенцията и групата на „младитѣ демократи“. — Илюзиитѣ имъ. — Хайката на поповщината противъ учителитѣ. — Буржуазията и поповщината противъ „богоборството“. — Демагогията на „младитѣ демократи“ по въпроса. — Социалствующитѣ около в. „Съзнание“ по сѫщия въпросъ. — „Дребната работа“ на еснафитѣ около „Р. Б.“ — Избѣгването на общодѣлцитѣ, изобщо, отъ въпроса и лигавщината имъ

На бѣлѣжкитѣ ми въ миналата хроника за II-та годишнина на „Демократически Прѣгледъ“ отговаря въ туко-що излѣзлия брой на послѣдния г. Зравко Чудна е смѣлостьта на този господинъ да говори, подиръ миналогодишнитѣ ми разкрития за неговитѣ фалшификации, за добросъвѣстность и недобросъвѣстность. Въ отговора си той ми задава нѣкои въпроси, на които иска отговоръ. Въ идущата хроника ще се постарая да дамъ отговоръ на неговитѣ въпроси съ извадки изъ „Демократически Прѣгледъ,“ както и въ слѣдната книга на „Ново Врѣме“ читателитѣ ще прочетатъ и статията на К. Н. за чутовната „Пирдопска млѣкарска кооперация,“ която статия е отговоръ на извъртанията за тази „кооперация“ на г. Т. Влайковъ. Но въ зависимость съ отговора, който ще дамъ въ идната хроника, тука ще спра вниманието на читателитѣ си върху двѣ статии на „Демократически Прѣгледъ,“ едната отъ които още на врѣмето си обърна внимание и прѣдизвика остра критика въ единъ отъ органитѣ на буржуазната преса, а именно въ в. „Миръ.“ Тази статия е оная на Х. У. за „апатията на народа“ и причинитѣ ѝ. Другата е на г. Вжгрена за „вѣроучението“ и митингитѣ противъ резолюцитѣ на учителскитѣ конференции по него. И двѣтѣ статии сж характерни за „младитѣ демократи.“ Тѣ и двѣтѣ сж свидѣтелство за мъглата, която царува въ главитѣ имъ и която прави тѣхнитѣ „демократически“ усилия безсмислени.

И дѣйствително, какъ „Дем. Прѣгледъ“ обяснява „апатията на народа“ къмъ политическитѣ борби? Ако в. „Миръ“ и другитѣ органи на буржуазнитѣ партии обясняватъ я само съ насилията и потъпкването на законитѣ отъ днесъ властвуващитѣ, то „Демокр. Прѣгледъ“ обяснява я само съ разочарованието на „народа“ отъ партиитѣ. А „народътъ“ се разочаровалъ отъ послѣднитѣ, защото сж го лъгали, обѣщавали му златни планини, а сж вършили всичко, за да убиятъ всѣкаква вѣра въ тѣхъ. Въ това отношение аргументацията на „младитѣ демократи“ не само коренно се различава отъ оная на опозиционнитѣ буржуазни партии, но се явява еднаква съ оная на властвуващитѣ днесъ и съ оная на явнитѣ реакционери. Нѣма съмнѣние,

че буржуазнитѣ партии сѫ лъгали „народа“, едно сѫ му обѣщавали, друго сѫ вършили. Обаче, истина ли е, че тази само е причината на разочарованието на народа? И кой е този „народъ“, който се „разочаровалъ“ въ буржуазнитѣ партии и въ неговитѣ рѫководители? Очевидно е, че разочарованиятъ „народъ“ не може да бѫде другъ, освѣнъ дребната съсипана и съсипвана буржуазия; тя е, която, като губи своето старо положение, може да бѫде недоволна отъ управлението на буржуазнитѣ партии, защото тя се отличава, по самото си положение като дребна буржуазия, съ съувѣрието, че тѣ трѣбва и могатъ да я спасятъ отъ пропадание при днешния капиталистически режимъ. Въ това отношение тя е била лъгана и ще бѫде лъгана; тя е лъгана и ще бѫде лъгана и отъ „стари“ и „млади демократи“, и, слѣдователно, тя ще се разочарова и отъ тѣхъ, както се разочарова въ Каравеловия демократизмъ. За другия „народъ“ отъ разни лихвари, гешефтари, прѣдприемачи, индустриялци, фабриканти, чокои и търговци, не може да се говори за разочарование. Но въ такъвъ случай, очевидно е, че не може да се обяснява апатията на „народа“ така, както я обясняватъ „младитѣ демократи“, властвуващитѣ днесъ и изобщо реакционеритѣ. Сѫщо не може да се обяснява и тъй, както я обясняватъ и водителитѣ на другитѣ опозиционни групи, т. е. съ насилията и беззаконията на властвуващитѣ. Апатията на „народа“ обяснява се главно съ това, че нашата дребна буржуазия е неспособна къмъ никаква политическа инициатива, и съ малкото още изпъкване на рѣзки, опрѣдѣлени класови борби, което пъкъ се обяснява съ закъснението на страната въ социално и културно отношение. Какъвто е „народътъ“, такива му сѫ и партиитѣ.

Но нашитѣ „млади демократи“, неспособни да видятъ главната причина на „апатията на народа“, пѣятъ въ унисонъ съ реакционеритѣ, че всичкото зло било въ партиитѣ, които сѫ лъгали „народа“, а понеже всички до сега сѫ го лъгали, затова тѣ съ радость посрѣщатъ перспективата на изчезването на тия партии, на оставянието имъ само съ „щабоветѣ“. Обаче, тѣ не сѫ въ състояние да разберать, че дочакването на такава переспектива за България, означава тържеството на чисто монархическия принципъ. Разбира се, че „младитѣ демократи“ не сѫ приятели на послѣдния; тѣ се „борятъ“ противъ „личния режимъ“, тѣ мечтаятъ за друго. Тѣхната мечта е, да пропаднатъ всички партии и да остане само тази на „младитѣ демократи“, която още и не сѫществува. Макаръ тази имъ мечта да произлиза не отъ тайни симпатии къмъ абсолютизма, но по резултатитѣ си, ако тя би била реализирана, безъ друго би привела къмъ него или пъкъ къмъ тържеството на буржуазния конституционализмъ. „Младитѣ демократи“, като идеолози на изпадналата и изпадваща дребна буржуазия, прѣдставляватъ си своята кауза, като кауза на цѣлия български „народъ“, интереситѣ на дребната буржуазия, интереси на всички класи и на цѣлото социално развитие на нашата страна. Обаче, интереситѣ на една опадваща класа нито могатъ да бѫдатъ общи интереси, нито могатъ да служатъ на социалното развитие на страната. Самата класа, като класа, е неспособна на никаква полити-

ческа инициатива. Ако си прѣдставимъ, че „младитѣ демократи“ в името на тия интереси дойдоха на власть, тѣ веднага ще се намѣрятъ прѣдъ цѣлъ редъ противорѣчиви интереси, които тѣ не ще могатъ да ги задоволятъ и ще бѫдатъ още при първитѣ крачки на своето управление повалени. И тогава или ще настѫпи царството на реакцията въ пълната си сила или други буржуазни партии ще ги замѣстятъ, за да продължатъ своитѣ лъгания на „народа“. Съ други думи, каузата на нашитѣ „млади демократи“, както и да я разглеждаме, е една кауза безнадѣжна. По тази причина тѣхнитѣ нападки противъ другитѣ политически групи у насъ наистина напомнятъ нападкитѣ на безславно погиналия герой на блаженопочившата „реформаторска партия“.

Но интересно е, на какво се надѣватъ нашитѣ „млади демократи“ въ стремлението си да погълнатъ и замѣстятъ всички партии въ България? Като разгледватъ, каква е българската интелигенция, тѣ я раздѣлятъ на четири части. Тритѣ части отъ нея сѫ съвсѣмъ безнадѣжни за тѣхъ. Тази интелигенция се състои отъ груби егоисти и кариеристи. Но четвъртата часть е била най-идеална, неосквернена, дѣвствена и безкористна. Тази именно интелегенция сѫщо била разочарована отъ досегашнитѣ партии и за това стояла на страна отъ политическитѣ борби, чакала да се яватъ нови водители, не замѣсени, разбира се, въ досегашнитѣ борби на партиитѣ, за да тръгнатъ подирѣ имъ. За щастие такива водители тя намѣрила въ групата на „младитѣ демократи,“ около тѣхъ била захванала тя да се събира. И ето отъ тази интелигенция, която до сега е бѣгала отъ политическитѣ борби, „чисти и непорочни“, „мадитѣ демократи“ се надѣватъ да създадатъ „демократическата партия“, която щѣла да погълне всички досегашни партии и щѣла да ги замѣсти. Демократски илюзии, глупѣйши измами на умствени слѣпци! Справедливо имъ забѣлѣзаха писачитѣ около „Миръ,“ че „интелигенция,“ която подъ прѣдлогъ, че партиитѣ не стрували и че чакали нови месии за българския „народъ“ въ лицето на групата отъ „млади демократи“, не се понрѫдва да отиде до избирателната кутия, която е прѣдъ носа ѝ, че такава интелигенция е най-калпавата. Тя подъ благовидни прѣдлози крие своя егоизъмъ, кариеризъмъ и продажность. Ако би се вникнало въ тая „интелигенция,“ която вече се е лѣпила около групата на „младитѣ демократи,“ то би се видѣло ясно, че тѣ все сѫ такива сѫщо кариеристи и егоисти, но които умѣятъ да скриватъ природата си подъ гръмки фрази за „демократизъмъ“, и за никаква политическа акция не способни, страхливци, каквато е и класата, която прѣдставляватъ. Празни приказки приказватъ нашитѣ „млади демократи,“ но тѣзи празни приказки тъкмо по-нѣкога се явяватъ въ подкрѣпа на това, противъ което ужъ се борятъ. Впрочемъ, такава е сѫдбата на всички буржуазни демократи на свѣта. Тѣ или просто биятъ даула а парсата събиратъ други, или просто съставляватъ часть отъ хора на реакционеритѣ.

* * *

Статията на г. Вѫгрена сѫщо ни разкрива дребно-буржуазната природа на нашитѣ „млади демократи“. Съ голѣмъ интересъ очаквахъ

да чуя тѣхното мнѣние, както и мнѣнието на тѣхнитѣ приятели окол. учит. съюзъ, по онази дива хайка, която подигнаха поповетѣ противъ учителитѣ напослѣдъкъ. Както е извѣстно, министерството на просвѣщението съ специално окрѫжно поискало да узнае отъ основнитѣ учители мнѣнието имъ по програмата на основното образование у насъ, по прѣдметитѣ, които трѣбва да съставляватъ програма на това образование и по ония, които трѣбва да се изхвърлятъ изъ нея. Министерството покани тѣзи учители да се изкажатъ *свободно* на конференцитѣ по този въпросъ. Въ нѣколко конференции болшинството се изказало за изхвърлянието на законъ божи изъ програмата на основното образование, и религиозното възпитание да стане частно дѣло на родителитѣ па дѣцата. Както съобщаватъ напослѣдъкъ въ органа на учителския съюзъ в. „Съзнание“, поповетѣ прѣдварително сѫ знаяли, че на конференцитѣ прѣдстояло да се разисква по въпроса за програмата на основното образование, а услужливи учители, вѣроятно младодемократскитѣ мазници, „псалмопѣвци“, „градинари“ и „кооператори“, държали поповщината въ течението на разискванията въ конференцитѣ. Поповщината е била на щрекъ, прѣдварително агитирала по кръчмитѣ и църквитѣ противъ „безбожницитѣ“ учители, противъ „новитѣ японци“, и тамъ, дѣто конференцията е успѣла да вземе рѣшение за изхвърлянето на законъ божи изъ програмата на основното училище, както въ Фердинандъ, тя, поддържана отъ водителитѣ на всички буржуазни партии, е устройвала митинги противъ тѣхъ и дори противъ самитѣ конференции. Резолюциитѣ на тия поповски митинги се прѣдадоха въ всички буржуазни органи, които не изпустнаха случая да осѫдятъ „страшното социално зло“, което заплашвало обществото и „народната вѣра“, да се опълчатъ противъ „богоборството“.

На гледъ, работата е проста: „голѣмъ шумъ, за нищо“, както оповѣсти на „народното учителство“ органътъ на учителския съюзъ „Съзнание“; нѣколко заблудени свещеници, увлечени отъ развалени партизани, както оповѣсти органътъ на „младитѣ демократи“ „Демократич. Прѣгледъ“, дигали шумъ противъ учителитѣ. Обаче, въ сѫщность работата не е съвсѣмъ проста; тя е принципиална; тя е борба между два социални принципа. Не туко-така случайно органитѣ на всички буржуазни партии: и в. „Новъ Вѣкъ“, и в. „Миръ“, и в. „България“, и в. „Народни Права“, всички, като че си плюли въ устата и изведнажъ подигнаха великъ глъчъ противъ „богоборцитѣ“, отидоха на помощь на поповщината въ опълчението ѝ противъ „новитѣ японци“. Религията е опиумъ за народитѣ, казва Марксъ. Религията е система отъ суевѣрия и идолопоклонства, възведена въ култъ, въ църква отъ господствуващитѣ до сега класи, за поддържание на своето класово господство. Нашата буржуазия инстинктивно чувствува, че нейнитѣ буржуазни социални догми губятъ безъ опиума, нарѣченъ религия, безъ учреждението ѝ въ църква. Цѣлата религиозна система, цѣлата основа на църквата е основа на социалнитѣ догми на буржуазията. Че този опиумъ убива ума на дѣцата, че суевѣрията и идолопоклонствата, възведени въ църковна система, извратява дѣтинската природа, че тя затѫпява ума, който постоянно сэ

тжпчи съ непонятни, необясними суевѣрия и идолопоклонства — толкова по-добрѣ за буржуазията. Понятно е, слѣдователно, защо прѣдставителитѣ на всички буржуазни партии се присъединиха къмъ протеститѣ на поповщината. А тази послѣдната протестира противъ резолюциитѣ на конференциитѣ не отъ неразбиране, не отъ туй, че била увлечена отъ развалени партизани, а просто отъ интересъ. Тя чувствува, че буржуазията се нуждае отъ тѣхъ, като носители на опиума, на афиона за народитѣ, нарѣченъ религия и църква.

Но съвсѣмъ не така разбиратъ работата „младитѣ демократи" около „Дем. Прѣгледъ" и „демократитѣ," демократствующитѣ и опортюниститѣ около органа на учит. съюзъ в. „Съзнание". „Работата е твърдѣ проста" — казватъ „младитѣ демократи." И почватъ да резонйорствуватъ. Поискали мнѣнието на учителитѣ, а тѣ си го дали, и нищо повече" — казватъ тѣ. Намѣрили се „поканени и лъжливи защитници на черквата," които наричатъ учителитѣ безбожници. А това било „и прѣстжпно и смѣшно." Обаче, както видѣхме, за буржуазията това нито е „прѣстжпно," нито е „смѣшно." За буржуазията въпросътъ е жизненъ. Но нашитѣ „млади демократи," както знаемъ, искатъ да привлекатъ около своята група оная часть отъ интелигенцията, която до сега е стояла далечъ отъ политическитѣ борби, а за това тѣ нѣматъ друго срѣдство, освѣнъ демагогството на лѣво и на дѣсно. „Жалко е — казватъ тѣ на стр. 353 — че нѣкои наши свещеници сж се подмамили и тръгнали по ума на най-голѣмитѣ врагове на черквата, чрѣзъ която послѣднитѣ искатъ да съживятъ своитѣ прѣстжпления и да унищожатъ ония, които, като истински християни, обявили сж се противъ всичко прѣстжпно, мръсно и нечовѣшко, вършено отъ лицемѣритѣ и дѣйствителнитѣ безбожници." Както виждаме, наивно, глупаво до нѣмай-кадѣ прѣдставление за работата. Това е просто демократска демагогия прѣдъ поповщината и прѣпорхчване себе си прѣдъ нея за „истински християни," които най-много се грижатъ за здравето на черковата и поповщината. „Ние знаемъ — казватъ тѣ на сжщата страница — че между седемхилядното учителство ще се намѣрятъ и такива, които, поради младежка невъздържаность и лекомислие, ще си позволятъ да оскърбятъ религиознитѣ чувства на гражданитѣ и на черковнитѣ служители, ала това никому не дава право и основание да обявява за безбожно и прѣстжпно учителството въ цѣлъ градъ или околия и да иска отстранението му". Тука „младитѣ демократи" вече даватъ право на поповщината да обявява за „безбожници" и „прѣстжпници" ония учители, които отъ „младежка невъздържаность и лекомислие" оскърбявали „религиознитѣ чувства на гражданитѣ и на черковнитѣ служители", и да ги пждатъ, както и ония, които нарушавали „договора", като прѣподавали „невѣрни знания" по вѣроучението. Нашитѣ „млади демократи" подържатъ онази инсинуация противъ една часть отъ учителитѣ, която винаги подържатъ поповетѣ и буржуазията въ органитѣ си и въ народното събрание, когато сж искали да прокаратъ нѣщо реакционно въ училището. Но тѣ въ случая не виждатъ нарушение „договора по службата" отъ страна на обвиненото учителство. То искало само

промѣнения въ учебния материалъ. А пъкъ ония учители, които искали изхвърлянието на законъ божи изъ основното образование, заслужавали похвала, защото имали свое мнѣние. Но това мнѣние оскърбява „религиознитѣ чувства на гражданитѣ и на черковнитѣ служители", особено на послѣднитѣ? На този въпросъ „младитѣ демократи" даватъ слѣдующия фарисейски отговоръ: „Разбира се, — казватъ тѣ на сѫщата страница — съвсѣмъ е другъ въпросътъ, състоятелно ли е мнѣнието имъ. Върху това нека има споръ и нека го опровергаватъ ония, които сѫ защитници на противното". А вашето мнѣние, г-да фарисеи „млади демократи", по въпроса какво е? Изобщо, отношението на „младитѣ демократи", изказано въ статията на „младия демократъ" г. Вѫгрена, е отъ край до край перфидно демагогство и прѣдъ поповщината и прѣдъ болшинството отъ учителството, което нѣма „младежка невъздържаность и лекомислие". Намѣсто да отговорятъ направо на въпроса, тѣ се лигаватъ въ петь и половина колони, а пъкъ иматъ претенцията да водятъ интелигенцията, „чистата, бизкористната" интелигенция, на борба за принципи, да спасяватъ „народа" и отъ партии и отъ князь и отъ всички прѣстѫпници и безбожници!

* * *

Сѫщото отношение къмъ въпроса виждаме и въ рѫководителитѣ на учителския съюзъ. Въ брой 42 и 43 на в. „Съзнание" тѣ се изказаха въ статията подъ заглавие: „Голѣмъ шумъ за нищо". Прѣди всичко, самото заглавие показва, какви сѫ отношенията на социалствующитѣ въ учителската организация и нейния органъ. Въпросътъ, споредъ тѣхъ, се свеждалъ на „голѣмъ шумъ за нищо"! И въ тази статия съ заглавие, което издава главния опортюнизъмъ на социалиствующитѣ около в. „Съзнание" истерици, се изказватъ сѫщитѣ почти мисли, каквито виждаме и у „младитѣ демократи". Разликата е само въ това, че социалствующитѣ опортюнисти и дребнобуржуазни общодѣлци около съюзния органъ признаватъ, какво имало „въ масата" една „светиня", която масата пазила и почитала „по инстинктъ" и че „тоя разкапалъ въ нравствено, политическо, икономическо и социално отношение животъ, който може да търпи режими единъ отъ другъ погрозни, по-безнравствени" почивалъ „главно и единствено" върху този „заспалъ инстинктъ на масата". Разлика има още и въ това, че тѣ се сърдятъ на буржуазнитѣ партии, за дѣто се присъединили къмъ поповщината и имъ четатъ епотропски насахати. Но това именно и показва, колко сѫ далечъ отъ да разбератъ сѫщинския смисълъ на това, що става наоколо имъ, което и ги характеризира като социалствующи общодѣлци. „Но, за бога,—провикватъ се тѣ—какво народолюбие, какво свободолюбие има въ тия хора, които сега, при една случка, напущатъ почвата на законностьта и заставатъ на една фалшива почва, да въздигатъ културъ? Свиква се конференция, иска се мнѣнието на учителството, разбира се, *свободно изказано* (така пише и окрѫжното на министерството). Учителитѣ даватъ мнѣние, и това е всичко". Както виждаме, и за рѫководителитѣ на учителския съюзъ „работата е проста", „голѣмъ шумъ за

нищо!" Но по-нататъкъ: „Приличаше на политическия печатъ не да раздухва тоя огънь, но да го гаси, не да вини само учителството, а да ругае и духовенството, не да се базира на чувствата, а на законитѣ, защото той знае, че сжщитѣ тия чувства сковаватъ и него въ политиката; приличаше му, съ една рѣчь, не да демагогствува, а да възпитава, да поучава". Това вече е съвсѣмъ сжщото, но изказано съ по други думи отъ „младитѣ демократи", което приведохме изъ „Дем. Прѣгледъ" по горѣ. И нищо по сжщностьта на въпроса: трѣбва ли да се изхвърли законъ божи изъ училището или не. А тѣ сж ржководители на единъ учителски съюзъ! Обаче, иматъ още лице да се сърдятъ на „Работн. Вѣстникъ"; когато имъ показва, какви мизерни социалствующи си оставятъ тѣ прѣдъ жизнени въпроси. Истерици просто!

Излишно считамъ да говоря за нещастнитѣ общодѣлци около „Еснафската поща", наричана „Работническа Борба", защото стига да знаемъ, че за еснафитѣ около нея въпросътъ е съвсѣмъ „дребна работа" и че затова било се дигало шумъ около него, защото имало затишие въ политическия животъ, за да разберемъ, какви злочести еснафски глави тѣ иматъ.

И тъй, общодѣлцитѣ отъ разнитѣ калжпи: отъ „млади демократи", социалствующи демократи и еснафи демократи, които се мислятъ все за „прогресивни" елементи и спасители на „народа", сж такива дребнобуржуазни мжтни глави, които не сж въ състояние да разбератъ смисъла нито на едно обществено явление. Затова живѣятъ съ утопии, съ мъгли, като си мислятъ, че сж най-ясни и умни глави. А когато имъ каже човѣкъ, че се лъжатъ, изпадатъ въ истерика и почватъ да викатъ: „недобросъвѣстни" „жалки клеветници" и т. н. Да си викатъ, а ние ще продължаваме да ги огълваме и да показваме тѣхната сжщинска природа. Въ борбата на пролетарията противъ реакционната буржуазия най-опасни сж тѣзи мазни Гани, които се лигавятъ по всички жизнени обществени въпроси. *Senex.*

КРАТКИ СВѢДЕНИЯ.

I.

Економическото развитие на Япония въ периода 1875—1901 г. г.

А. *Цифри за вноса и износа.*

Година	Вносъ		Износъ		Заедно	
1875	29.332.444	иена[1])	17.967.927	иена	47.300.371	иена
1880	36.176.084	„	27.413.157	„	63.589.241	„
1885	28.327.571	„	36.108.357	„	64.435.028	„
1890	81.728.581	„	56.603.506	„	138.332.087	„
1899	129.260.578	„	136.112.178	„	265.372.756	„
1900	330.221.232	„	180.113.411	„	510.343.643	„
1901	327.435.401	„	181.123.124	„	508.558.615	„

[1]) Единъ иенъ = 2 70 лв.

В. *Цифри за развитието на желѣзнитѣ пѫтища.*

Години	Дължина мили[1]	Станции	Локомотиви	Вагони Пасажерски	Вагони Товарни
1874—75	38	12	22	144	157
1879—80	73	23	38	173	414
1884—85	262	62	58	373	801
1889—90	1.135	225	176	887	2.562
1894—95	2.118	467	440	1.646	6.413
1899—900	3.520	850	1.201	4.017	15.216
1900—901	3.604	880	1.250	5.000	16.023

[1]) Една миля = 1.609 метра.

С. *Развитие на пощитѣ, телеграфитѣ и телефонитѣ въ периода 1893—1901 г. г.*

а. *Пощи.*

Години	Общо количество на пратките	Срѣдньо на човѣкъ
1893—94	321.630.508	7.66
1895—96	448.071.687	10.43
1897—98	561.931.551	12.77
1899—900	683.734.422	14.07
1900—901	701.425.321	15.33

в. *Телеграфи.*

Години	Дължина на линиитѣ въ левги[1])	Количество на подаденитѣ телеграми	Срѣдньо на човѣкъ
1893—94	3.079	6.444.463	15,32
1895—96	3.881	9.097.102	21.13
1897—98	5.139	13.979.872	31.79
1899—900	5.721	16.980.123	33.04
1900—901	6.003	17.432.322	34.01

с. *Телефони.*

Години	Дължина на линиитѣ въ левги[1])	Число на абонатитѣ
1893—94	165	2.672
1895—96	177	2.858
1897—98	315	5.326
1899—900	813	10.121
1900—901	911	13.145

[1]) Една левга (lieue) = 3.898 метра.

d. *Общъ приходъ и разходъ на тел.-пощенск. и телеф. вѣдомство.*

Години	Разходъ въ иенове	Приходъ въ иенове
1893—94	4.499.027	5.518.913
1895—96	5.811.060	8.381.049
1897—98	6.737.834	9.372.277
1899—900	10.213.425	13.423.415
1900—901	11.427.311	14.325.142

I.

Д. *Развитие на индустрията отъ 1804 до 1901 год.*

а. До падането на феодалния строй (революция въ 1868 г.), индустрия почти не сѫществува. Количеството на индустриялнитѣ компании е било въ:

1804—1813	г.	18	1834—1843	15
1814—1823	„	29	1844—1853	32
1824—1833	„	24	1854—1868	37

Но отъ 1884 г. насамъ индустрията расте съ удивителна бързина. Числото на капиталистическитѣ дружества въобще, и на индустриялнитѣ въ частность, е било, както и величината на капиталитѣ имъ се удвояватъ и утрояватъ, имало е:

Въ години	Всички д-ва	Капиталъ (иенове)	Индустриялни д-ва.	Капиталъ (иенове).
1884	1.412	26.958.000	379	5.048.000
1886	1.655	50.487.000	1.097	14.725.000
1888	2.593	117.423.000	1.694	39.032.000
1890[1])	4.306	325.413.000	4.284	77.759.000
1892	4.517	198.237.000	2.744	69.417.000
1894	1.119	113.024.000	465	59.000.000
1896	1.250	215.430.000	1.000	107.000.000
1898	2.173	337.820.000	1.200	201.000.000
1900	2.185	338.434.000	1.199	247.000.000
1901	2.169	340.123.000	1.180	250.000.000

[1]) Въ 1890 г. Япония настѫпи въ своя първи кризисъ. Послѣдствията, както се вижда отъ цифритѣ, бѣха силната концетрация на капиталитѣ, съ едноврѣменното поразително намаляване числото на прѣдприятията.

в. Увеличението на капитала (номиналенъ и дѣйствителенъ) въ всички промишлени, търговски и земледѣлчески капиталистич. прѣдприятия е прѣдставенъ отъ слѣднитѣ цифри:

Въ години	Номиналенъ капиталъ		Дѣйствителенъ капиталъ.	
1894	329.018.000	иена	236.137.000	иена
1896	669.713.000	„	383.247.000	„
1898	1.144.417.000	„	637.922.005	„
1901	2.112.413.000	„	943.124.000	„

(По *Генрихъ Дю-Моларъ*: Япония. Спб. 1904 г.).

II.

Економическото развитие на Германия прѣзъ 1895—1902 г. г.

(Цифри на вноса и износа)

	Вносъ		Износъ	
Години	Въ хиляди тони	Въ милиони марки[1])	Въ хиляди тони	Въ мил. марки
1895	32.536	4.246.11	23.829	3.424.08
1896	36.410	4.557.95	25.719	3.753.82
1897	40.162	4.864.64	28.019	3.786.24
1898	42.729	5.439.68	30.094	4.010.57
1899	44.652	5.783.63	30.403	4.368 41
1900	45.711	6.042.99	32.681	4.752.60
1901	44.304	5.710.34	32.363	4.512.65
1902	43.340	5.711.97	35.029	5.006.71

[1]) 1 марка = 1·25 лв.

Изъ „*Il Socialismo*, 1903 г., № 12.

К-г.

Редакторъ: Д. Благоевъ

НОВО ВРѢМЕ

* * * * * * * * * София

Г. VIII. — Юлий — 1904 г.

СЪДЪРЖАНИЕ:

Забѣлѣзани печатни грѣшки въ тая книга:

На стр. 556, на 12 р. отгорѣ, вмѣсто заплитатъ, да се чете заплитатъ. — На стр. 557 на 2 р. отдолу, въ забѣл., вмѣсто „спечелилъ", да се чете „спестилъ". — На стр. 558 на 16 р. отгорѣ, вмѣсто прѣдъ, да се чете при. — На стр. 559 на 8 р. отдолу вмѣсто Буржвазията, да се чете Буржуазията. — На стр. 561, на р. 2 отдолу вмѣсто Но да се чете И.

Год. VIII. Юлий 1904 г. Книжка VII.

НОВО ВРѢМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ НА УМСТВЕНИЯ И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

АФЕРИТѢ И ПЕРСОНАЛНИТѢ РЕЖИМИ

Затихналата повърхность на нашия политически животъ, стихнала като спокойната, неподвижна вода въ нѣкое езеро, само понѣкога се раздрусва, завълнува се отъ нѣкоя кална история, отъ нѣкое прѣстжпление, отъ нѣкоя афера, която не е могла да се напълно прикрие подъ нея, тамъ, дѣто хиляди такива невидимо се кроятъ и извършватъ. Подъ видимата повърхность на политическиятъ животъ сж заплетени хиляди кални истории, хиляди афери и прѣстжпления, диплятъ се и се трупатъ, до дѣто нѣкоя отъ тѣхъ, било че е заплетена отъ много хора, било че е станала твърдѣ голѣма, било че нейнитѣ автори сж твърдѣ дрѣзки и по своето положение, опазени за сега отъ отговорность, гледашъ, е изплувала надъ тази повърхность, завълнувала я и, на малки на малки вълни простирайки се по нея, затихва, изчезва. И характерното е, че въ днешниятъ моментъ изпъкватъ тъй скандални афери, които, обаче, не прѣдизвикватъ дълбоки и широко разливащи се вълни на недоволство всрѣдъ обществото.

Афери за злоупотрѣбления или за прѣстжпления има въ всѣко капиталистическо общество днесъ. Тѣ сж неговъ естественъ продуктъ. Подъ афера се разбира противозаконно прикрито извършване на дѣйствия, които прѣслѣдватъ обогатяване на авторитѣ имъ или постигане на забранени отъ законитѣ цѣли. Най-много афери се завързватъ въ капиталистическото общество или въ неговото начално развитие или въ периода на неговото разлагане. А изобщо утробата на буржуазното общество е винаги пълна съ голѣми и малки афери. Но въ страни, дѣто обществениитѣ класи сж се обособили и водятъ борба за класовитѣ си интереси, аферитѣ се извършватъ главно не отъ управляющитѣ, а отъ реакционнитѣ части на буржуазията. И напротивъ, въ страни, дѣто властуватъ персоналнитѣ режими, аферитѣ изпъкватъ сѐ отъ управническитѣ кржгове или отъ партизанитѣ имъ. У насъ, напримѣръ, на най-много афери автори сж били управницитѣ и тѣхнитѣ хора. Не е имало у насъ правителство, министритѣ или партизанитѣ на което да не сж замѣсени въ една или нѣколко афери. Нашата политическа история е пълна съ такива. Парламентарнитѣ анкетни комисии, печатътъ и правосждието у насъ сж извадили на явѣ много афери изъ дѣлата на всичкитѣ досегашни правителства. Авторитѣ на правителственитѣ афери не сж получавали за наказание заслуженото и тогава, когато сж били открити, защото тѣ сж били сѐ персони изъ висшитѣ управляющи кржгове или влиятелни партизани, които всѣ-

кога сѫ намирали срѣдства да се освободятъ отъ всѣка отговорность. Примѣри прѣсни за това има достатъчно много въ близкото ни политическо минало и сѫ всѣкиму извѣстни, та нѣма нужда да ги споменемъ тукъ. Но и въ прѣслѣдване афериститѣ буржуазната власть проявява своя класовъ характеръ. Влиятелнитѣ буржуа и управницитѣ тя най-често остава ненаказани за извършенитѣ отъ тѣхъ прѣстѫпления и злоупотрѣбления, а хората отъ работническата класа наказва най-строго и за най-малкото провинение. Нейното класово пристрастие въ прѣслѣдване на виновницитѣ е намѣрило своя типиченъ изразъ въ народната пословица: законитѣ сѫ мрѣжа, въ която само малкитѣ мухички се заплитятъ, а бръмбаритѣ я пронизватъ.

И забѣлѣжително е, че режими, които най-много се характеризиратъ като персонални (лични), сѫ най-много пълни съ всѣкакви афери. Тъй напр. въ Стамболовия режимъ на-да-ли е имало държавно прѣдприятие или доставка, при извършването на които да не сѫ ставали голѣми злоупотрѣбления. Но не по-долу въ това отношение е билъ и гешефтарскиятъ Стоиловъ режимъ, прѣзъ който сѫ станали сѫщо много злоупотрѣбления, макаръ и въ по-прикрита форма. А Радославовия режимъ, освѣнъ съ своитѣ дѣйствия противъ свободата и правата на гражданитѣ, стана прочутъ и типиченъ по своитѣ скандални афери за злоупотрѣбления и прѣстѫпления, заради които носи върху си и присѫда отъ държавниятъ сѫдъ. Дошлитѣ слѣдъ него правителства сѫщо не сѫ чисти отъ афери за злоупотрѣбления. Но най-много сѫ «прославени» въ това отношение днесъ властвующитѣ «патриоти», както въ своето минало, тъй и въ своето настояще. Тѣ минаватъ за най-голѣмитѣ патриоти и най-вѣрнитѣ служители на короната. А тѣ сѫ «патриоти» не защото сѫ безкористни прогресивни дѣйци за «благото на своето отечеството», но защото сѫ най-смѣли подържатели и защитници на всичко онова, що е прѣчка за нормалното економическо и политическо развитие на нашата страна. Ще има ли да се правятъ нѣкои нови злоупотрѣбления, правителството, гледашъ, вдига трѣвога за опасностьта, която заплашвала «отечеството» и послѣднйото наскоро слѣдъ това се спасява съ нови военни доставки и прѣдприятия, край които се заплитатъ нови афери. Още щомъ встѫпи на власть, днешното правителство веднага раздуха опасноститѣ за страната, за които има винаги условия у насъ и около насъ, и слѣдъ това почна да говори за необходимостьта отъ нови доставки и прѣдприятия, които му послужватъ за канава, по която заплита голѣми и малки афери, сѫщностьта на които се състои въ флагрантни злоупотрѣбления. Слѣдъ първата опасность, която се послѣдва отъ голѣмитѣ военни доставки за десетини милиона лева, се разкри аферата по хеповитѣ патрони.

Историята на тая афера е твърдѣ кратка. Днешното правителство, за да подготви войската за опасностьта, която заплашвала отечеството, направи, между другото, и една поржчка за патрони

на сума отъ 30 мил. лева. Тази поржчка се е дала, безъ търгъ и прѣдвиденитѣ въ закона формалности, на нѣкой си Хепъ, французинъ журналистъ, който ималъ тѣсни връзки съ монархиститѣ въ Франция, и е прѣдставитель на една фабрика, която не се е занимавала съ изработване на патрони, а е купувала бракуванитѣ патрони отъ другитѣ фабрики и отпослѣ ги прѣпродавала като свои. Правителството е дало тази поржчка на Хепа съ условие да му достави послѣдния патрони за 30 мил. лева, като се смѣтатъ хилядото патрони за 136 лева. А въ сжщото това врѣме Ромжния си бѣ поржчала пакъ патрони и то при условие, 1000-то за 96 лева. Значи, всѣка хиляда патрони българското правителство е откупило съ 40 лева повече и българскитѣ патрони излизатъ по-скжпи отъ ромжнскитѣ съ нѣколко милиона лева. Но не е само това. Стамболовисткото правителство е дало тази поржчка на Хепа въпрѣки това, че му е прѣдлагано отъ една Австрийска и една Унгарска банки да му се доставятъ патрони по 115—118 лева хилядото и въ по-кжсъ срокъ. Освѣнъ това, 60% отъ доставенитѣ отъ Хепа патрони, споредъ приемателната комисия, сж били негодни. Обаче, и тия 60% негодни патрони сж били приети отъ комисията, на която се е заповѣдало това.

Защо днешното правителство е прѣдпочело да направи споменатата поржчка за патрони така и при тия условия, когато е имало много по-благоприятни такива, остава на читателитѣ да разсждятъ. Тайната на всичко това, обаче, тѣ ще узнаятъ безъ всѣко напрѣгане на ума, ако е нуждно такова, щомъ имъ покажемъ, какъ гледатъ властвующитѣ на своитѣ задачи за водене на държавнитѣ работи. Г-нъ Паяковъ, сегашния министръ на финанситѣ, прѣди да стане такъвъ, въ едно отъ своитѣ писма, като оплаква своето неутѣшително и крайно трудно материялно положение, въ което той се души и измжчва отъ грижитѣ за посрѣщане на дългове и др. т., — вижда «да се ражда една надѣжда за по-добъръ животъ» въ обстоятелството, че партията, къмъ която се числи, е издигната на власть. «Хайде казва г-нъ Паяковъ — дано отъ сега нататъкъ Господъ се смили, та да се поуредимъ и просвѣтнемъ малко, и безъ министерскиятъ постъ ще си помогнемъ даже по-добрѣ . . . Пишете ми се за пари и се чудите защо се омълчавамъ! Знайте, че готови пари нѣмамъ . . . остава една заплата отъ 300 л. и върху нея наложено запоръ... Съ идването ни на власть се измѣни положението. Така или инакъ за насъ се ражда една надѣжда за по-добъръ животъ[1])»... Това неграмотно писмо, отъ което процитирахме тия нѣколко реда, е твърдѣ характерно за мислитѣ, въжделенията и стремежитѣ, що овладаватъ днесъ властвующитѣ.[2]) То съдържа мислитѣ, въжделенията и стремежитѣ, съ които се характеризира цѣлата

[1]) Вижъ „Прѣпорецъ“. бр. 82, 1904 год.

[2]) Вестницитѣ писаха напослѣдъкъ, че г. Паяковъ въ нѣколко мѣсеци министерствуване е „спечелилъ“ билъ толкова много пари, че е изплатилъ дългове на сума около 100 хил. лева.

буржуазия и които съставляватъ днесъ нейния господствующъ духъ. Това характерно писмо показва, че уреждането на държавнитѣ работи и изпълняването на общественитѣ функции буржуазнитѣ котерии обръщатъ не само въ уреждане смѣткитѣ на буржуазията и изпълняване на функции, които служатъ на нейнитѣ интереси, но още, — и това става най-много въ врѣмето на персоналнитѣ режими — и въ уреждане на личнитѣ смѣтки на партизанитѣ чрѣзъ всевъзможнитѣ злоупотрѣбления и грабежи

Но така гледа на държавнитѣ и обществени работи не само г. Паяковъ. Така сж гледали на тѣхъ и тъй сж се отнасяли съ тѣхъ всичкитѣ буржуазни партии, които сж властвували до сега. Това ни показва досегашната история на политическия животъ у насъ. Това смѣло и открито заявява шефътъ на стамболовистката партия и фактическиятъ днесъ «министръ-президентъ» г-нъ Петковъ. Така, когато тази година нѣколцина софийски общински съвѣтници се явили прѣдъ него и му обърнали вниманието върху фактитѣ, че въ столичното кметство ставали злоупотрѣбления и че тамъ сж назначени за чиновници лица, които сж били осждени и лежали въ «Черната Джамия» за злоупотрѣбления на пари въ сжщата община, гдѣто сега служатъ, той, г. Петковъ, министрътъ на вжтрѣшнитѣ работи, имъ казалъ: «Стига ни сж се курдисвали народняцитѣ, че иматъ заможни партизани. Нека и нашитѣ станатъ такива»[1]). Съ други думи казано сжщото, г. Петковъ открито признава, че народняцитѣ сж станали заможни чрѣзъ злоупотрѣбления и че стамболиститѣ, сега на власть, искатъ да станатъ такива пакъ чрѣзъ злоупотрѣбления. Аслж, единствениятъ принципъ, на който до сега властвувалитѣ буржуазни партии не сж измѣнили и единствено който на власть най-старателно сж осжществявали, е слѣдниятъ: Веднъжъ партията на власть, нейнитѣ партизани могатъ и иматъ право «да се поуредятъ и просвѣтнатъ малко», «да станатъ заможни», било чрѣзъ министерски постове, било вънъ отъ тѣхъ чрѣзъ разни видове злоупотрѣбления и грабежи, вършени съ помощьта и подъ сѣнката на властьта. Та това начало е било и е свещената и свѣтла истина, що блѣсти прѣдъ очитѣ на всичкитѣ активни буржуазни партизани, това е тѣхната, копнѣюща душа, тѣхния жизненъ принципъ. Днесъ това е тѣхното програмно начало, съ което тѣ не агитиратъ открито, но за което се шепне тайно и което всички разбиратъ. Това е главното побуждение, най-силния мотивъ за тѣхнитѣ партийни и обществени дѣйности. Грабежъ на власть и вънъ отъ нея, чрѣзъ нея и безъ нея, експлоатация въ едни или други форми, по едни или други начини — това е животътъ, това е основата, на която почива сжществуването на буржуазнитѣ класи и партии, цѣлата буржуазна наредба. Да граби законно и незаконно и противозаконо, да експлоатира по най-различни, явни и скрити начини — така само могатъ да живѣятъ, при днешнитѣ

---

[1]) „Прѣпорецъ", бр. 36, т. г.

отношения, буржуазнитѣ класи, да богатѣятъ и да сѫществуватъ като такива. Само работническата наемна класа не може днесъ, всрѣдъ капиталистическитѣ отношения, така да живѣе; тя може да сѫществува само като прѣдметъ за експлоатиране, само като се експлоатиратъ нейнитѣ сили отъ страна на тия, които иматъ срѣдства за производство, отъ капиталистическитѣ класи. Такъвъ е днешния общественъ редъ — той е свързалъ наемното работничество съ невидими вериги за положение, въ което тѣ могатъ да сѫществуватъ само като експлоатирани, а капиталистическитѣ класи е поставилъ въ положение, въ което тѣ могатъ да бѫдатъ такива само като експлоатиратъ.

Да видимъ сега, какъ гледа на аферитѣ буржуазната опозиция. Наистина, въ печата тя дигна противъ тѣхъ доста голѣмъ шумъ. Но този шумъ не намѣри никакъвъ отгласъ въ обществото: То захвана да гледа на аферитѣ, на разнитѣ злоупотрѣбления и прѣстѫпления като на нѣща съвсѣмъ обикновени и естествени, като такива, отъ които не си струва човѣкъ да се възмущава и противъ които всѣка борба си нѣма смисълъ. Съврѣменното буржуазно общество, съ своето мълчание и спокойствие, признава, че всѣки на тѣхно мѣсто би постѫпилъ така, както и афариститѣ-управници и че всѣки нейнъ членъ би билъ ахмакъ, ако не би билъ ербапъ да извърши нѣкое злоупотрѣбление, грабежъ или афера и то така, че да избѣгне всѣка отговорность. И обяснимо е такова гледане отъ страна на съврѣменното буржуазно общество спрямо злоупотрѣбленията и грабежитѣ. Въ днешния моментъ то е пълно съ афери и цѣлиятъ неговъ животъ, въ настоящата си фаза на развитие, се храни и подържа отъ неограничени и всевъзможни грабежи. И ако буржуазната опозиция вдига шумъ противъ аферитѣ, то тя прави това, не за да ги прѣмахне, а за да доде на власть и тя да ги върши, както ги е вършила, когато е била на власть. Нейната борба противъ аферитѣ, се обръща въ борба за афери, ама вършени отъ нея и, разбира се, за нейна полза. Та кой отъ тѣхъ е билъ чистъ отъ аферни злоупотрѣбления въ своето минало? Народняцитѣ ли, прочути по своето гешефтарство, или каравелиститѣ и цанковиститѣ — извѣстни по своята слабость къмъ заеми съ монополъ и безъ такъвъ? — Никой отъ тѣхъ. А противъ кого е насочена и каква е тѣхната печатна борба противъ аферитѣ, вършени отъ други, и за афери, вършени отъ тѣхъ? Но за да познаемъ стойностьта на тѣхнитѣ борби, ние трѣбва да видимъ, какъ тѣ обясняватъ аферитѣ. И въ обяснение аферитѣ буржуазнитѣ опозиционери се характеризиратъ съ свойственото на буржуазията кѫсогледство, което не смѣе да погледне и не иска да види корена на съврѣменитѣ злини, защото той се намира въ основата, възъ която почива тѣхното сѫществуване и тѣхното господство като буржуазни партии. Буржразната опозиция намира източника на аферитѣ въ лошитѣ качества на управницитѣ като людие (хора), въ тѣхната развалена човѣшка природа. Споредъ нея, афери се вър-

шатъ днесъ, защото сѫ на власть лошитѣ хора, като Паяковци, Петковци и др. А защо такива хора се издигатъ на власть? — Защото, отговаря тя, «най-мощниятъ факторъ въ общественията животъ», «короната», издига на власть хора съ лоши качества[1]). А защо «короната играе такава фатална роля, дали отъ неразбиране на своитѣ и на държавата интереси — защото споредъ здравия смисълъ тия интереси би трѣбало да бѫдатъ идентични (sic! — П.); да ли, както мнозина мислятъ, отъ скрито желание да се компрометира конституционния строй на управлението или же по естествено влечение, по симпатия къмъ ония уродливи явления и хора, които тя крѣпи. При по-други условия, ако короната притежаваше обратни качества отъ ония, които систематически проявява, и резултата, разбира се, щѣше да бѫде обратенъ». («Прѣпорецъ», бр. 38 т. г.). Значи, всичко се свежда къмъ недобритѣ качества на личностьта. И за това печатната (друга нѣма) борба на буржуазната опозиция е насочена противъ личноститѣ на днешния режимъ, тя е лична борба, но не принципиална борба. Да се прѣмахнатъ личноститѣ на днешния персоналенъ режимъ — това е всичкото. И затова всичкитѣ стрѣли на буржуазната опозиция сѫ насочени противъ личноститѣ на режима и съ тѣхната характеристика се постоянно занимава нейния печатъ. Буржуазнитѣ опозиционери се борятъ, но не противъ персоналнитѣ режими, а противъ тѣхнитѣ личности, и не за да прѣмахнатъ тия режими, а за да ги взематъ тѣ въ свои ржцѣ. И тукъ тѣхната борба е борба противъ персоналния режимъ на стамболиститѣ и за персоналния режимъ на народняцитѣ, каравелиститѣ или цанковиститѣ — борба котерийна, борба безпринципна. И каква е тая тѣхна борба? Чрѣзъ кого я водятъ тѣ? Иматъ ли задъ себе си нѣкаква часть отъ народа? Нищо такова! Щабоветѣ на «партиитѣ» чрѣзъ своитѣ органи се хулятъ, ругаятъ и си разкриватъ взаимно злоупотрѣбленията и прѣстжпленията, които сѫ вършели, както правятъ комшийкитѣ клюкарки, когато се скаратъ. Буржуазната опозиция, обаче, не само не води достойна борба, не само не слиза всрѣдъ народнитѣ слоеве за да ги политически възпитава и да ги повежда на принципиална борба, на борба противъ една система на управление и за друга, но още е и нелогична и страхлива въ своята «борба». Тя казва, че ако «най-мощниятъ факторъ» у насъ притежаваше обратни качества отъ ония, които систематически проявява, то и резултатъ би билъ обратенъ, т. е. и управлението би било друго и други хора би дошли на власть. Значи, имайки такова гледане, тя би трѣбвало да заключи, че за да настане друго управление, тя ще трѣбва да дѣйствува за прѣмахване на «най-мощниятъ факторъ» или най-малко за неговото обезсилване. Но дѣ тая смѣлость у нея да съгласува своята дѣйность съ своето гледище? Тя не работи, за да създаде обществени сили, които би напра-

[1]) Вижъ „Прѣпорецъ", бр. 32 и 38, т. г.

вилиналишенъ или би обезсилили «най-мощниятъ факторъ», а само се въргаля въ неговитѣ крака съ оплаквания, молби и съ охкания за неговата сждба. Така, буржуазната опозиция безсилна, мизерно слаба, страхлива, непослѣдоватална, неспособна за принципна борба, се блъска между Сцила и Харидба, между «най-мощниятъ факторъ» и най-слабия — народътъ, на една страна се моли, на друга ругае. Отъ народа отбѣгва, защото нищо общо нѣма съ него, защото неговитѣ слоеве сега спятъ, сж невъзпитани политически и сж безъ политически интересъ. Освѣнъ това, както казахме и другъ пжть, тя не може и не иска да възпитава народнитѣ маси политически, защото това не е въ нейния интересъ: политически възпитани, тия маси ще застанатъ противъ нея и нейното грабителско и безотговорно политическо господство.

Да видимъ сега, какъ гледа социалната демокрация на аферитѣ и персоналнитѣ режими и каква трѣбва да бжде нейната борба. — Аферитѣ и персоналнитѣ режими не сж явления, които произхождатъ едно отъ друго, а такива, които се появяватъ едновръменно на една и сжща историческа почва и при еднакви економически условия. Персоналнитѣ режими сж, както казахме и другъ пжть, политическиятъ режимъ на първоначалното натрупвание на капиталитѣ, сж негово политическо отражение, а аферитѣ сж една отъ прикриттитѣ форми, единъ отъ начинитѣ само на това натрупвание. Така, персонални режими и правителствени афери ние виждаме и въ Германия, и най-много въ врѣмето на Бисмарка, когато тя се намираше въ периода на първоначалното натрупвание на капиталитѣ, а така сжщо и въ Италия, дѣто тѣ до послѣдно врѣме, въ което тя прѣкарваше тоя периодъ, съставляваха нейна «слава». Като рожби на капитализма, като негови проявления, които сж изразъ на разновиднитѣ експлоатации на работническата класа въ дадено врѣме, персоналнитѣ режими и аферитѣ трѣбва да прѣдизвикатъ социалната демокрация на борба, каквато тя по своитѣ задачи води и трѣбва да води противъ всѣка експлоатация днесъ. Но тая наша борба не е такава, както тая на буржуазнитѣ партии. До като борбата на послѣднитѣ противъ персоналнитѣ режими и аферитѣ, както видѣхме, се обръща въ борба за сжщитѣ, само че тѣ да се намиратъ въ тѣхни ржцѣ, става борба за това, кой да грабне експлоатираното, то борбата на социалната демокрация е борба за тѣхното съвършено прѣмахване, е борба противъ всѣка експлоатация, а слѣдователно и противъ грабежи, извършени посрѣдствомъ персонални режими и афери. И такава трѣбва да бжде борбата на социалната демокрация, на съзнателното работничество затова, защото всѣко злоупотрѣбление на персоналнитѣ режими и всѣки аференъ грабежъ въ края на крайщата е не друго, а присвояване на онова, което е създадено отъ труда на работническата класа и изобщо на работническитѣ маси.

Но борбата на социалната демокрация трѣбва да се проявява въ държание на публични и дружествени събрания, въ които,

по поводъ на всѣко събитие и фактъ изъ политическиятъ животъ да се разкрива на работническата класа, какъ се увреждатъ прѣди всичко и най-много нейнитѣ интереси, какъ се ограбва нейния трудъ чрѣзъ злоупотрѣбленията и всѣкаквито дѣяния на персоналнитѣ режими и чрѣзъ разнитѣ афери; да се изтъкватъ противорѣчията и различията, които сѫществуватъ между нейнитѣ интереси и тия на буржуазнитѣ класи. Съ други думи, социалната демокрация трѣба да възпитава пролетарията така, щото той въ всѣко съврѣменно събитие да може да разпознава своитѣ интереси отъ тия на владѣющитѣ класи и да умѣе, като води своя самостоятелна класова политика, да защищава своитѣ интереси и да се противопоставя на стремежитѣ на другитѣ класи, когато тѣ сѫ насочени да увеличатъ или закрѣпятъ експлоатацията или господството на буржуазията. Тя трѣбва да използва особено отъ сега на тъй всички факти и събития изъ политическия животъ за социалистическото политическо възпитание на пролетарията, да му даде тя съзнание за необходимостьта да води политическа борба подъ нейно знаме. И това тя трѣбва да върши особено усилено за това, защото главното нѣщо, което липсва на пролетарията сега, въ момента на неговото групово раздвижаване, и отъ което се най-много нуждае, е социалистическото политическо съзнание, което «общодѣлцитѣ» и «младитѣ демократи» подъ маската на работнически доброжелатели съ своята опортюнистическа дѣйность замъгляватъ. Да се развива и разпространява туй съзнание — това трѣба да бѫде една отъ най-главнитѣ задачи на нашитѣ партийни организации и на всички работнически дружества.

Така социалната демокрация, като възпитава политически пролетарията, като го учи да се интересува отъ всичкитѣ политически събития и да участвува въ тѣхъ, като му разкрива тайнитѣ, проявленията и тенденциитѣ на капиталистическото общество, ще го събира подъ своето знаме, ще го обединява и организирва, ще става все повече и повече класова партия на пролетарията. И понеже пролетариятътъ става все по-многочислена класа и придобива все по-голѣмо економическо значение въ производството днесъ, то и неговата партия, социалната демокрация, ще става все по-голѣма и по-мощна политическа сила у насъ. И тази политическа сила, именно социалната демокрация, застѫпваща класовитѣ интереси на пролетарията, а слѣдователно и тия на прогреса и социалното развитие, единствено ще може само да тури край не само на персоналнитѣ режими и разнитѣ афери, но на всѣко господство и на всѣка експлоатация, защото въ това се състои нейната историческа роля, налагана ней отъ економическото развитие на днешното, капиталистическото общество.

Прочее, да подготвяме пролетарията за тази велика, историческа и економическа роля!

Т. П.

I. Свада

Отъ Д. [illegible]

Тренътъ напустна гарата. Нощьта бѣше тъмна и вѣтровита. Грамадната машина Шварцкопфа, цѣла търсеща се, мъкнѣше дълга върволица натрупани съ вжглища вагони. Станционнитѣ огньовс бързо изчезваха. Машинистътъ и неговиятъ огнярь внимателно се вгледваха въ лежащия прѣдъ тѣхъ пжть. Машиннитѣ фенери освѣтяваха прѣдъ себе си пжтя само на нѣколко метра. Но по-нататъкъ? По-нататъкъ се разстилаше мракъ, и въ този мракъ тѣ хвърчаха главоломно.

Огнярьтъ изъ подъ вежди погледна на другаря си. Днесъ скарани, тѣ размѣниха горчиви думи и сега не си приказваха единъ съ другъ. А тренътъ хвърчеше и хвърчеше.

Нокрай платформата, въ всѣко врѣме на деня и нощьта, сно вать купчини работници, насочени къмъ близкостоящитѣ рудници Тренътъ тръгна нагорѣ. Машината прѣстана да работи, но затова отзадъ вагонитѣ гърмѣха все по-силно и по-силно.

Огнярьтъ непрѣкжснато, напрѣгнато гледаше прѣзъ прозореца на пжтя. Изведнажъ между релситѣ му се мѣрна нѣкаква черна точка. Той сви очи, послѣ ги отвори пакъ и погледна още веднажъ. Да! Тази точка се уголѣми. Но тя бѣше още далечъ отъ освѣтеното съ фенеря пространство.

Нима машинистътъ не я забѣлѣзва? Ако не я забѣлѣза, то да не го ли прѣдупрѣди? Огнярьтъ хвърли на него изпитателенъ погледъ; въ полумракътъ му се стори лицето мрачно и раздразнено, щото той не се рѣшаваше да му заговори. Да става каквото щѐ! Нали машинистътъ за всичко отговаря, а не той. Ами ако това само му се стори? Тогава току вижъ ще го осмѣятъ. Огнярьтъ още веднъжъ погледна на пжтя. Подозрителната точка вече нѣмаше. Не го ли лъже окото? Или, наистина, само му се е сторило? И нему стана приятно, че не се е отдалъ на първото впечатление, и не се обърна къмъ машиниста.

Той си отри очитѣ и погледна. Какво е това?.. Та нима е ослѣпялъ днесъ машинистътъ? Тази точка поразително се увеличава! Това е сѣнка... сѣнка на човѣкъ. Огнярьтъ погледна на машиниста. Че той, изглежда, дѣйствително да е слѣпъ! Ето тамъ... на релситѣ... сега вече съвсѣмъ ясно се вижда... върви нѣкаква бабичка... стжпа, като слѣпа... сгърбена... подпира се на тояга.

Сега не трѣба да се колебая. Огнярьтъ стремително хвана дръжката на свирката, чу се отначало бавенъ звукъ на сигнала, послѣ пращене и скърцане на спъващитѣ се колелета. Най-сетнѣ и машинистътъ забѣлѣза нещастната жена; той се наведе къмъ прозорецътъ и извика отъ ужасъ. Фенеритѣ вече освѣтляваха ба-

бичката. Тренътъ гърмѣше и гърмѣше. Нима ще спрешъ тази ревяща лавина? Лстѣше чудовищния гигантъ съ писъкъ и бумтежъ, разтоянието се намаляше съ трепетна бързина, бабичката все по-близко е . . . Сега тя чу хвърчащата задъ нея буря . . . обрѫща се . . . маха съ рѫцѣ . . . пуща тоягата . . . още мигъ . . . полумигъ . . . Бѣгайте настрана! Боже, та нима може да се чуе въ този шумъ човѣшки гласъ? Фенеритѣ свѣтятъ чудно ярко, чудовището хвърчи, приближава се, сега — край!

Огнярьтъ затвори очи, а тренътъ прѣхвърче надъ бабичката, пустна кълба пара, запъхтѣ и най-послѣ се спре.

Повѣ хладенъ вѣтъръ. Машинистътъ скочи отъ машината, слѣдъ него и огнярьтъ, но веднага се върна назадъ и не се рѣшаваше. Той отиде само около машината, спре се до фенеря, погледна на скарата и трепна . . . Тя бѣше малко нѣщо опръскана съ кръвь.

Навѣрно, нещастната въ послѣдния мигъ искала да прѣмине прѣзъ пѫтя и не успѣла.

Буферътъ я килналъ въ краката и тя е паднала подъ колелата.

Скоро се върна и машинистътъ. Тѣ мрачно се погледнаха единъ други въ очитѣ. Тренътъ се помъкна нататъкъ и пакъ гърмѣше въ мрака на нощьта, като оставаше слѣдъ себе си станция слѣдъ станция; той дишаше пара, като хвърчеше и хвърчеше.

Слѣдъ нѣколко седмици послѣ тази случка машинистътъ бѣше прѣмѣстенъ. Тѣ вече не пѫтуваха заедно. Всичко останало си вървѣше по старо му, само огнярьтъ се измѣни, малко нѣщо посърна, стана мълчаливъ, избѣгваше старитѣ си познати. Веднажъ той се изповѣдалъ на едного отъ тѣхъ, че не може спокойно да спи, защото понѣкога му се присъня летящия тренъ, присъня му се, какъ самъ той стои на машината, гледа прѣзъ прозореца на пѫтя и вижда вървящата прѣдъ трена стара, сгърбена и подпираща се съ тояга жена; свѣтлината отъ фенера пада върху ѝ; ето тренътъ вече настига нещестната. Тя се обрѫща, маха съ рѫцѣ и, всрѣдъ бумтежа и шума, вика съ пронизателенъ гласъ: «ти ме уби!» Тогава той се събужда цѣлъ облѣнъ въ хладенъ поть, разбитъ и до сутриньта не може да заспи.

II. Пари

Мѣсечината мътно освѣтяваше околностьта, въ въздуха кънтѣше дебелия ревъ на машинитѣ, високи, стройни кумини изпущаха черни кълба димъ. По широкия пѫть, като сивкава рѣка се разливаше тълпа, като образуваше на завоя вилообразно разклонение къмъ лѣяроработилницата и рудницитѣ. Забучаха протѣгнато парнитѣ сигнали, и тълпа работници, послушна на тѣзи сигнали, като войска изчезна въ двора. Пѫтьтъ запустѣ, дебелия ревъ на машинитѣ кънтѣше все по-високо и по-високо, черни ивици отъ димъ се извиваха на всички страни и затулѣха небето.

На пжтя загърмѣ талига. Конетѣ бѣгаха бързо. Талигата бѣше широка, въ нея стояха четире души, а на капрата наредъ съ каруцаря — пети. Всички тѣ внимателно гледаха наоколо, като се мжчеха при това да не обръщатъ глава. Стоящитѣ въ колата държеха твърдѣ голѣмъ куфаръ, а съ краката се упираха на кожени дисаги. Тѣ вървѣха бърже и мълчаливо.

Ето талигата се спрѣ прѣдъ низка сграда, отъ която въ сжщата минута изкочиха нѣколко пазачи. Тѣ снѣха куфарътъ и коженитѣ дисаги и ги прѣсмѣтнаха; всичко бѣше на лице. Като додоха до вратата, влѣзоха въ голѣма стая прѣградена съ балюстрада. Побѣлѣлъ, но още здравъ старецъ, единъ отъ присжтствущитѣ, показваше пълно спокойствие и самообладание. Той даваше кратки заповѣди, отвори желѣзнитѣ врата на тъмното помѣщение въ стѣната, кждѣто бѣха турени куфарътъ и коженитѣ дисаги, заключи желѣзнитѣ врата, сѣдна до масата и отново като устреми къмъ вратата страненъ проницателенъ погледъ, съ смѣхъ каза:

— Ето на! затворихме тамъ този дяволъ.

Присжтствующитѣ въ единъ гласъ се изсмѣха, пожелаха му лека нощь и излѣзоха. Старецътъ се замисли, подпрѣ брадата си съ ржка и пробъбра:

— Спокойно до тогава, до като е затворенъ този дяволъ, този прѣлъститель, до като не сж го пустнали между хората.

Той се прозявна, стана, още веднажъ прѣгледа желѣзнитѣ врата и излѣзе. Единъ отъ пазачитѣ го проводи до кжщи. По пжтя старецътъ каза:

— Истина, Карле, какъ днесъ кипи работата тамъ, въ лѣярницата?

— Истина, г. касиеръ, — отговори пазачътъ, като сне шапка.

— А утрѣ ще бжде съвсѣмъ друго — продължи касиерътъ.

— Охо! — засмѣ се пазачътъ и махна съ ржка.

Идниятъ день бѣше день за получаване. Цѣлъ день касиерътъ броеше и броеше. Хората стояха прѣдъ самата каса. А той спокойно, на бърже прѣсмѣташе пари, като погледваше отъ врѣме на врѣме прѣзъ очилата съ стъкления си погледъ, който макаръ и да не изразяваше недовѣрие, но се издаваше нѣкаква хладна сдържаность. Той смѣташе цѣлъ день. Вече се сдрачаваше, а той все смѣташе и смѣташе.

А въ това врѣме дебелия ревъ на машинитѣ, както и по-рано бучеше задъ прозорцитѣ. Полегка-лека той се прѣмѣсваше съ нѣкакви други звуци. Не се чуваше нито пѣсни, нито викъ, или бучене на тълпа. Пъкъ тукъ, подъ самитѣ прозорци, високо пѣеха нѣколко прѣгракнали мжжки гласове.

Понѣкога се чуваше тревоженъ викъ: Помогнѣте! — тогава се спираше даването пари и всички отиваха при входътъ, за да видятъ, какво става тамъ. Но на улицата бѣше тъмно, пусто и глухо. И отново, слѣдъ малко врѣме се чуха пияни викове, пѣсни, молби, молби за помощь. Купчината хора прѣдъ касиера се намаляваше, и най-послѣ той остана самъ съ своя помощникъ. Задъ

гърба на касиера бѣше отворена вратата на касиера; на масата горѣше ламба. Измжчени отъ дневната работа тѣ двамата мълчайки пушѣха папироси.

Писъкътъ и викътъ задъ прозорцитѣ се усили.

— Пустнали го между хората! Охо! той какъ се разхожда тамъ? — каза иронически старецътъ.

Въ тази минута се чу не човѣшки викъ. Помощникътъ явкочи на улицата. Той се върна и съобщи, че недалеко, на пжтя, лежи трупъ на човѣкъ съ ножъ на гърлото...

Старецътъ се смути, помълча малко и сетнѣ, като посочи съ пръстъ на шкафа, дѣто догаряше свещьта, каза съ тихъ, тържественъ гласъ: — този е за всичко виновенъ... той... сатаната — паритѣ... а ний ги пръскаме оттука, за да прави злини по свѣта... Значи, ний сме негови слуги. — Той се замисли за мигъ и отново каза:

— Мислите ли, че нѣкога на свѣта ще бжде другояче? — помощникътъ дигна рамѣнѣ, като не знаеше какво да отговори. Старецътъ се изправи, дигна глава и съ силенъ гласъ каза:

— Стига! трѣба да бжде другояче! и като се удари нѣколко пжти въ гжрдитѣ, прибави: — ето тукъ нѣщо ми казва, че ще бжде! Само... само, г. помощникъ, да прѣстанемъ да сме негови слуги, да го хвърлимъ въ огъня, заедно съ негова порядъкъ!

Задъ прозорцитѣ въ мрака злобно виеше и се смѣеше вѣтърътъ. Старецътъ бърже се облѣче, взе шапката и при вратата още веднажъ каза:

— Човѣкъ е създалъ този пъкълъ, затова той трѣба и да му тури край.

Прѣвела: Ст. П-ва.

Къмъ историята на Комунистическия Манифестъ.

Отъ Шарль Андлеръ.

Една война на брутална реакция мина слѣдъ това върху Германия. Побѣденитѣ въ баденската, саксонската и рейнската Революция се пръснаха изъ всички страни на Европа. Тѣ бѣха твърдѣ често прѣслѣдвани. Само Швейцария изпъди по-вече отъ 11,000 забѣгнали тамъ германци. По нѣкога прѣслѣдванията бѣха отвратителни отъ страна на радикалнитѣ правителства, които, както Лозанското, дължаха своята побѣда на усилията на германскитѣ работници. Въ Швейцария изброяваха по онова врѣме около двадесеть и четири работнически сдружавания. Младия Вилхелмъ Либкнехтъ се опита, прѣзъ февруарий 1850 г., да ги обедини на конгреса въ Морà. Но полицията арестува всичкитѣ делегати и екстернира 296 отъ тѣхъ. Останалитѣ бидоха турнати подъ неинъ надзоръ.

Между това, въ Лондонъ, прѣзъ есеньта на 1849 г., се образува отново единъ комитетъ отъ емигранти-марксисти*). Въ него влизаха Марксъ и Енгелсъ, Конрадъ Шрамъ и Вилихъ, малко посетнѣ — сжщо Карлъ Шаперъ, задържанъ въ Висбаденския затворъ, и Либкнехтъ. Първиятъ актъ на възобновения централенъ комитетъ бѣше едно обращение къмъ Комунистическия Съюзъ, датирано отъ мартъ, 1850 г. Този адресъ описваше положението на Съюза, ролята му въ изминалата се революция, и опрѣдѣляше тактиката му за прѣзъ идущата революция, която упорно се очакваше за къмъ края на 1850 г. Комитетътъ се поздравляваше, до извѣстна степень безъ да има право, съ удобрената въ *Комунистическия Манифестъ* философска доктрина, която въ дѣйствителность не бѣше прѣдставена въ него напълно ясно. Бѣше извѣстно, че, въ германската революция до 1848 г., само демократическата партия се бѣше организирала. Работницитѣ не бѣха още успѣли да се конституиратъ въ класова партия. Даже марксиститѣ, веднажъ изгубили съприкосновението съ централната власть, се бѣха разпилѣли, и тѣхната енергия не можа да попрѣчи на завладяването революционното движение отъ буржуазната демокрация, която ги прѣдаде, щомъ като страхътъ ѝ прѣдъ пролетарскитѣ искания прѣвозмогна страха ѝ прѣдъ абсолютизма — една грѣшка, която марксиститѣ си даваха сега дума да не повтарятъ.

Дребнитѣ буржуа поискаха да приключатъ революцията, щомъ правителствениятъ имъ идеалъ, който се свеждаше до намаляването на бюрокрацията, по-неизносното за едритѣ собственици разпрѣдѣляне на данъцитѣ, реорганизирването на обществения кредитъ, едно законодателство върху наслѣдствата, което да може да ослаби могжществото на капитала, и до нѣколко мѣрки противъ безработицата и твърдѣ ниските работнически заплати, — тѣхниятъ правителственъ идеалъ бѣше достигнатъ. Тѣзи тѣхни искания, обаче, не можаха да удовлетворятъ работницитѣ; за послѣднитѣ бѣше необходимо да направятъ революцията вѣчна (дълготрайна—permanente). Касаеше се не да се намали антагонизмътъ между креситѣ, но да се унищожатъ самитѣ класи; не да се видоизмѣни разпрѣдѣлението на частнитѣ владения, а да се прѣмахне самата частна собственость. Не можеше да има съмнѣние, че демокрацията на дребнитѣ буржуа ще има (въ прѣдстоящата революция) за извѣстно врѣме надмощието, благодарение на своитѣ грамадни бойни сили и на своята стара политическа организация. Важно бѣше, слѣдователно, да се знае, какво поведение ще държи спрямо нея пролетариятътъ и Комунистическия Съюзъ: 1-о въ периода до скороочакваната революция; 2 о въ продължение на революцията, която ще вложи надмощието въ ржцѣтѣ на дребнитѣ буржуа и 3 о слѣдъ революцията, въ периода на тѣхното господство (Suprémahé).

1-о Въ очакване на близката революция, демократитѣ, побѣдени сжщо тъй, както и работницитѣ, въ движението прѣзъ 1848,

*) *Marx*, Herr Vogt, p. 39. — *Engels*: прѣдисловие къмъ Enthüllungen etc. отъ Маркса, p. 4.

протъятъ ръка на работницитѣ. Тѣ прѣпоржчватъ една голѣма опозиционна партия, въ която пролетариятътъ, по причина на своята численна слабость, ще трѣбва да заглуши своитѣ собствени искания. Този съюзъ трѣбва да се отхвърли. *) Една работническа организация, тайна и публична въ сжщото врѣме, трѣбва да се посвѣти на защитата и на борбата за възтържествуването на работническитѣ класови интереси. Може да има врѣменно съглашение и съвмѣстно нападение (Marche Convergente) срѣщу сжщитѣ неприятели на полето на сражението, но не приетъ прѣди битката компромисъ.

2-о. Въ продължение на революцията, линия на поведение на работницитѣ трѣбва да бжде недовѣрието. Работницитѣ ще искатъ гаранции за работницитѣ всѣки пжть, когато едно демократическо правителство е на пжть да дойде на власть. На страна отъ официалнитѣ правителства, тѣ ще основаватъ революционни правителства, общински съвѣти или клубове, които ще тероризиратъ властьта и ще упражняватъ единъ пъленъ съ заплашвания контроль, имайки задъ себе си широкитѣ маси на работницитѣ. Тѣзи работнически маси ще бждатъ организирани и въоржжени тутакси, щомъ буржуазната демокрация възтържествува. Защото, отъ момента на своята побѣда, тя ще започне да става прѣдателка. Една пролетарска гвардия, командувана отъ единъ избранъ отъ пролетарията генераленъ щабъ и поставена подъ властьта не на Държавата, а подъ властьта на пролетарскитѣ муниципални съвѣти, ще бди, щото никоя национална гвардия да не може да повтори юнскитѣ битки противъ пролетарията**). .

3-о. Щомъ демократическата буржуазия стане господарка на властьта, тя ще свика едно Народно Събрание. Трѣбва, щото чрѣзъ бързото събиране на всички ръботнически клубове на единъ грамаденъ конгресъ и чрѣзъ въоржжени манифестации, да се добие отъ обществениитѣ власти надѣляването на всѣки работникъ съ право на вотъ. Веднажъ въоржжени съ избирателното право, работницитѣ ще трѣбва да противопоставятъ на всѣка буржуазна кандидатура своя, пролетарска, кандидатура. Легалниятъ конфликтъ съ буржуазията ще затрогва слѣднитѣ точки: а) прѣмахването на феодалния строй; б) федеративната республика, в) социалнитѣ мѣрки (реформи)

а) Може да се прѣдвижда, че демокрацията ще поиска разпокжсването на феодалнитѣ имения. Тя ще остави да сжществува единъ земледѣлчески пролетариятъ и ще създаде една класа отъ

*) Азъ си позволявамъ да подчъртая тѣзи думи на Маркса и Енгелса, казани въ „апела“ имъ, прѣзъ 1850 г, като считамъ, че съ това принасямъ полза за сжщото дѣло въ България, за което тѣ се бориха тогавъ въ Германия. Както вижда четецътъ нашитѣ учители не сж искали да се яватъ българскитѣ „широки“ несоциалисти, за да покажатъ на пролетарията тѣхната фатална врѣда за работническото движение. — *Прѣв.*

**) Намеква върху избиването на нѣколко десетки хиляди пролетарии отъ буржуазнитѣ национални гвардейци въ Парижъ, прѣзъ юний 1818 г. — *Прѣв.*

дребни селяни по образа и подобието на дребнитѣ буржуа. — Работническата партия ще поиска, щото конфискуванитѣ имения да останатъ въ национално владение и да послужатъ за основаването на работнически колонии, гдѣто селскиятъ пролетариятъ ще прилага методитѣ на колективното обработване на земята. — б) Демокрацията ще се искаже за федеративната република. Така тя ще парализира пролетарското законодателство.—Работническата партия нѣма да се помами подиръ тази фразеология, която, като възхвалява *Selfgovernment'a* (самоуправлението), подготовлява реакцията. Тя ще иска една република, единна и нераздѣлна; и една доста силна централизация, която да обобщава добититѣ обществени концесии отъ законодателната власть. — в) Демократитѣ ще се опитатъ да реформиратъ, но не да революционизиратъ обществения строй. — Работническата партия ще трѣбва да ги принуди да концентриратъ въ ржцѣтѣ на Държавата колкото се може помногобройни производителни сили, фабрики, желѣзни пжтища. Тя ще тласка до крайность, въ смисъла на революцията, економическитѣ роформи на демокрацията. Ако дребнитѣ буржуа прѣдложатъ откупването на желѣзницитѣ и фабрикитѣ, то работницитѣ искатъ тѣхното конфискуване. Ако демократитѣ прѣдложатъ пропорционалния данъкъ, то работницитѣ ще искатъ прогресивния подоходенъ налогъ. Ако демократитѣ приематъ една бавна прогресия, работницитѣ ще отидатъ до една страшна прогресия. Ако демократитѣ организиратъ ликвидацията на държавнитѣ дългове, то работницитѣ ще искатъ обанкрутяването на Държавата. Това ще е то »революцията прѣзъ всичко врѣме« (la revolution en permanence). Но, поправяйки върху една точка практиката на *Манифеста,* който прѣдписваше на комуниститѣ да обръщатъ погледитѣ си къмъ Германия; поправяйки сжщо рѣчьта, която Марксъ бѣше произнесалъ на 29 ноемврий 1847 г., въ Лондонъ, и въ която той си прѣдставляваше, че рѣшителната битка между пролетарията и буржуазията ще се започне въ Германия, — Марксистския комитетъ очакваше сега отъ Франция инициативата и незабавната побѣда на революцията.

Този е послѣдния доктриналенъ манифестъ на комунистическата партия. Юнския циркуляръ (1850 г.) подвежда равносмѣтката на едно свършващо и безплодно раздвижване. Пратеници бѣха натоварени да възобновятъ прѣкжснатитѣ сношения съ Германия и Швейцария. Обущарьтъ Хайнрихъ Бауеръ успѣ да възстанови федералната връзка между Кьолнъ, Франкфуртъ на Майнъ, Майнцъ, Ханау, Висбаденъ, Хамбургъ, Шверинъ, Берлинъ, Гьотингенъ, Бреслау, Лигницъ, Глогау, Лайпцигъ, Нюрембергъ, Мюнхенъ, Бамбергъ, Вюрсбургъ, Щутгартъ и Баденъ. Изпратения въ Швейцария Адолфъ Майеръ (Maïer) федерира около Шо-де-фонъ (Chaux-de-Fonds) нѣколко общини.

Една главна мжчнотия въ Швейцария прѣдставяше *Революционната Централизация,* — съперничащо дружество, основано въ Цюрихъ. Прѣдсѣдателитѣ му бѣха шефоветѣ на баденската рево-

люция Иоханъ Филипъ Бекеръ и Зигль. Обаче, най-скромнитѣ демократи изъ Пфалцъ живѣяха братски съ най-крайнитѣ марксисти. Една голѣма бърканица се породи, когато това тайно дружество изпрати, сжщеврѣменно съ Комунистическия Съюзъ, пратеници въ Брюксель, въ Парижъ и въ Германия. Много групи започнаха да се колебаятъ. *Революционната Централизация,* безъ съмнѣние, исказваше своята солидарность съ *Комунистическия Манифестъ,* прѣдлагаше на марксиститѣ да върви заедно съ тѣхъ, но безъ да се слива съ тѣхъ и безъ да ги напада. Трѣбваше ли да се приеме тъй прѣдлагания съюзъ? Лондонския комитетъ се счете задълженъ да отговори съ отказъ. *)

Това бѣше вече едно печално взаимно неразбиране между вчерашнитѣ съратници. Безтактностьта (maladrene) на баденскитѣ шефове го правѣше необходимо неизбѣжнс. Но едно още по-тежко разцѣпление се приготвяше вжтрѣ въ самия Комунистически Съюзъ.

Циркулярътъ на Централния Комитетъ, датиранъ отъ мартъ, 1850 г., макаръ и да бѣше подписанъ отъ Маркса, не отговаряше вече на неговитѣ идеи. Съ все по-пълното изучване економическата история на послѣднитѣ десеть години, единъ очевиденъ фактъ съсрѣдоточаваше неговото внимание върху себе си, а именно, че революцията, която бѣше се родила отъ економическата криза прѣзъ 1847 година, се свършваше заедно съ тази криза. Нѣмаше се вече възможность да се очаква нѣкакъвъ революционенъ успѣхъ прѣди избухването на една нова криза. »Една революция не е възможна освѣнъ въ периодитѣ, когато съврѣменнитѣ производителни *сили* влизатъ въ конфликтъ съ буржуазнитѣ производствени *форми*«. А годинитѣ, както послѣдваха слѣдъ 1848, се отличиха съ единъ неизвѣстенъ по-рано индустриаленъ подемъ (просперитетъ). Липсваше, значи, на проектираната революция първото отъ необходимитѣ ѝ условия: единъ пролетариятъ, докаранъ до безработица и готовъ да се бори. Марксъ остави да сърѣе въ него тази мисъль и най-послѣ я изказа. [1]) Той добавяше, че даже въ случай на революция, пролетариятътъ не ще бжде готовъ да завземе властьта. Тутакси мистицитѣ на революцията и лишенитѣ отъ критически смисълъ сантименталисти се обявиха за негови врагове.

Вилихъ, който бѣше отъ тѣхъ, дойде до тамъ, че заяви, какво за Маркса и неговата клика »работницитѣ сж нули«. Бурни сцени дигнаха двѣтѣ фракции една срѣщу друга. Карлъ Шаперъ, неотдавна пристигналъ въ Лондонъ, се присъедини къмъ Вилиха. Найсетнѣ, марксисткото болшинство, въ което вигурираха Енгелсъ, Шрамъ, Либкнехтъ, Х. Бауеръ, Екариусъ и Пфендеръ, рѣши на 15 септемврий 1850 г., Централния Комитетъ да се прѣнесе въ Кьолнъ. То обяви за отмѣнени (abolis) статутитѣ на Съюза и натовари бждащия Централенъ Комитетъ да състави други. Тогава Вилихъ, заедно съ привърженицитѣ си Шаперъ, Френелъ и Леманъ,

---

*) *Marx:* Enthüllungen über den Kommunistenprozess zu Köln, p. 84.

[1]) *K. Marx*, Die Klassenkämpe in Frankreich von 1848 bis 1850. p. 103.

напусна засѣданието и създаде единъ лондонски Центр. Комитетъ, съставенъ изключително отъ негови партизани.

Между това, кьолнската община бѣше се обърнала въ една нова марксистка централна власть. Този комитетъ хвърли, разбира се, въ упрѣкъ на двѣтѣ спорящи фракции тѣхното незаконно поведение, понеже нито една отъ тѣхъ не бѣше апелирала къмъ конгреса. Обаче, вмѣсто да дѣйствува за обединението, той изключи отцѣпницитѣ.

Безъ значение е, че неговиятъ Комитетъ бѣше удобрилъ нови статути, които нѣмàха врѣме да бждатъ приложени; нито пъкъ, че швейцарцитѣ бѣха направили единъ опитъ за примирение прѣзъ мартъ, 1851 г., който бѣше отхвърленъ отъ Кьолнъ. Двѣтѣ партии бѣха осждени да изчезнатъ. Единъ посланникъ на Кьолнския Комитетъ, Нотйунгъ, бѣ арестуванъ на 10 май 1851 г., въ Лайпцигъ, и неговиятъ арестъ бѣше началната точка на прословутия *процесъ на комуниститѣ въ Кьолнъ,* на който се явиха 12 марксисти, обвинени въ държавно прѣдателство. Шестима отъ тѣхъ бидоха осждени: Рьозеръ, Бюргерсъ и Нотйунгъ на по 6 год. крѣпостно заключение; Карлъ Ото и Херманъ Бекеръ на по 5 год. и шивачътъ Леснеръ на 3 год. отъ сжщото наказание. Поетътъ Фрайлигратъ се отърва отъ осжждане чрѣзъ бѣгство.

Този процесъ означава разтурването на първата комунистическа партия въ Германия. Фракцията на Вилиха, отцепена, има прѣстжпната слабость да стане съучастница на полицията съ своитѣ умълчавания. Хенце, Хецель и Щайнгенсъ, отъ партията на Вилиха, фигурираха на процеса не като обвиняеми, а като свидѣтели на паркета. Мозесъ Хесъ и Карлъ Шаперъ, чрѣзъ своето мълчание, оставиха да тежатъ върху марксиститѣ таквизъ подозрѣния, които биха се пръснали при първата дума отъ тѣхна страна*). Всичко това, за да просжществуватъ нѣколко мѣсеца само по-вече. Защото въ 1853 г., пѣсеньта на партията Велихъ—Шаперъ бѣ сжщо изпѣта.

Така загина всрѣдъ конвулсии на умразата и въ спорове на единъ напразенъ доктринаренъ пуризъмъ онази комунистическа партия, която първо бѣ написала въ края на своя манифестъ: *Пролетарии отъ всички страни, съединявайте се!* Нищо не доказва по-сигурно отъ това алчно съперничество правотата на Марксовитѣ прѣцѣнявания, че работническата партия не бѣше още готова за революция. Но по-нови партии въ други страни, биха извлѣкли голѣма полза, ако се позамислятъ върху урока на тогавашнитѣ събития.

Прѣвелъ отъ франц.: *Kaempfer.*

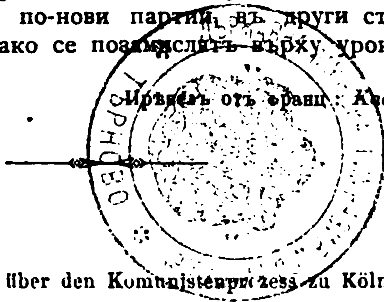

*) *Marx*, Enthüllungen über den Kommunistenprozess zu Köln. p. 56.

В. Вересаевъ

Отъ В. Львовъ.

Молотъ кузнеца
Подними въ рукѣ твоей —
И въ желѣзния сердца
Бей! . . .

Скиталецъ.

Промишлениятъ кризисъ въ края на осемдесетьтѣ години въ градоветѣ, гладътъ прѣзъ 1891 г. по селата, холерата въ 92 съ ужаснитѣ холерни бунтове дадоха силенъ тласъкъ на руското общество, разтърсиха го и пробудиха Русия отъ дълбокъ сънь. А въ втората половина на 90-тѣ години се начева разцвѣта на руската художествена литература. — На литературното поприще се появиха едноврѣменно цѣла група писатели съ еднакво настроение, съ еднакви симпатии и очаквания. Въ лицето на тия нови автори — »хора на деведесетьтѣ години« младото поколѣние видѣ продължители и носители на великитѣ завѣти. Най-видно мѣсто въ литературния свѣтъ заеха Горки и Вересаевъ, особено Горки, който противопостави на еснафството съ неговия култъ къмъ парата, босячеството съ култътъ му къмъ безусловната свобода. Търсене на нѣщо вмѣсто тжпо самодоволство, безумна храбрость вмѣсто егоистична смѣтка, стремежъ къмъ небето вмѣсто пълзене въ кальта — всичко това отличаваше неговитѣ герои и имено това намѣри горещъ отзивъ въ живитѣ души. Горки съ своя босякъ стана господарь, ако не на мислитѣ, то поне на чувствата на младото поколѣние.

Вересаевъ*) никога не е билъ нито господарь на мислитѣ, нито господарь на чувствата. Той бѣ просто единъ отзивчивъ, разсждливъ интелигентъ, *надъ когото* царуваха съврѣменнитѣ мисли и чувства. Удивително точно и своеврѣменно отражаваше той колебанието на общественитѣ вълни. Той фиксираше всичкитѣ измѣнения на курса на обществената мисъль, всичкитѣ етапи на общественото движение, и въ тоя смисълъ неговиятъ талантъ е сродственъ съ талантитѣ на Тургенева, Зола и Боборикина.

Вересаевъ е художникъ на нашитѣ дни; той умѣе »да улавя момента«, и въ тоя смисълъ той върви по стжпкитѣ на Тургенева. Но послѣдниятъ отбѣлѣзваше тоя или оня моментъ сѣкашъ мимоходомъ, покрай другото, и се носѣше вѣчно върху крилетѣ на

---

*) Въ нашето списание, а тъй сжщо и въ отдѣлни издания се появиха много отъ произведенията на Вересаева. Съ настоящата статия ний даваме на читателитѣ една характеристика на даровития руски белетристъ. Първата ѝ часть даваме въ съкратенъ прѣводъ, като изпустнахме нѣкои дребни и не толкова важни пасажи, което, впрочемъ, никакъ не накърнява характеристиката и оцѣнката, които въ тая статия се даватъ на Вересаева. — Б. Р.

своята фантазия въ свѣтлия замъкъ на личната любовь. Тия или ония вѣяния на епохата фигурираха въ неговитѣ произведения само като обстановка, ако искате, като увертюра, която никакъ не закриваше главното въ произведенията му — вълшебната »Пѣсень на тържествующата любовь«, тая пѣсень, която накарваше да замлъкне и нихилистътъ Базаровъ, и народникътъ Неждановъ, и западникътъ Рудинъ . . . и, най-послѣ, самиятъ читатель, който начеваше най-сетнѣ да мисли, че и нихилизмътъ, и народничеството, и западничеството сж нѣща бързопрѣходни, че всичко това ще прѣмине безслѣдно, а само природата заедно съ любовьта »ще сияе съ вѣчна красота«.

Много ли мѣсто отдѣля Вересаевъ за любовьта въ своитѣ произведения? Въ него музиката на любовьта остава на втори планъ, за нея даже не става дума нито въ едно отъ произведенията му. Навсѣкждѣ въ него единъ или другъ общественъ моментъ покрива личния животъ. Ако у Тургенева общественото течение е само форма, а личниятъ животъ — съдържание, то у Вересаева, наопаки, — личностьта, като форма, съдържа само това, което влага въ нея това или онова обществено течение. Вересаевъ е художникъ — субективистъ. Той влиза въ мира на изкуството съ прѣживѣното и прѣчувствуваното отъ него самия. Произведенията на Вересаева прѣдаватъ, създаватъ настроение, тѣ »заразяватъ«, и като проникватъ въ вжтрѣшния животъ на съврѣменното мисляще поколѣние, тѣ, като живи цвѣтове, запазватъ аромата на обществения животъ.

У Тургенева, както и у Вересаева, вѣчно сж противопоставени двѣ групи, питомни и диви, силни и слаби, дѣятелни и излишни. Но до-като въ Тургенева слабитѣ сж всѣкога обиколени съ поетическия ореолъ на красотата, съ ореола на топлината и свѣтлината, а силнитѣ, очертани съ рѣзки черти, ни поразяватъ съ своята закоравѣлость и прозаичность, то въ Вересаева е наопаки. У Вересаева силнитѣ, и дѣятелнитѣ, като ярки свѣтилници, озаряватъ тъмнитѣ страни на руския животъ и, като християнскитѣ факли, будятъ въ душата страстно желание да живѣешъ въ свѣтлина, да се измъкнешъ изъ нищожната катадневность и да отидешъ на подвигъ. Слабитѣ и пасивни хора у Вересаева се зачеркватъ изъ живота и не се вееематъ подъ защита. Тургеневъ е на страната на Рудиновци, на излишнитѣ Лаврекциевци; Вересаевъ взима страната на Наташа, Таня . . . . . .

Викенти Викентиевичъ Смидовичъ, извѣстенъ въ литературата подъ псевдонима Вересаевъ, е роденъ въ Тула на 4 януари 1867 г. Баща му се ползуваше въ Тула съ широка извѣстность, като лѣкарь и като общественъ дѣецъ. Многочисленото му, сговорно сѣмейство се възпитаваше въ религиозенъ духъ. Първоначалното си образование Викенти Викентиевичъ получи въ Туленската гимназия, която свърши въ 1884 г. Слѣдъ това той постжпи въ историко-филологическия факултетъ въ Петербургския университетъ, слѣдъ свършването на който въ 1888 г. се прѣ-

мѣсти въ Юревъ и постжпи въ медицинския факултетъ. Прѣзъ 1892 г. въ врѣме на холерата, още като студентъ медикъ, той отиде въ Екатеринославската губерния, гдѣто управляваше лѣчебницата на една отъ рудницитѣ, близо при Юзовка. Въ 1894 г. той получи званието лѣкарь и започна да практикува отначало въ Тула, а подиръ туй постжпи, като свърхщатенъ ординаторъ въ Боткинската болница въ Петербургъ, която въ 1901 бѣ принуденъ да напустне. Сега той живѣе въ Тула.

Той започна да пише стихове и да прѣвежда Хайне и Вернера, още когато бѣ дѣте на 12—13 години. Първото му печатно произведение — (стихове) се появи въ 1885 г. въ единъ журналъ подъ подписа Викентиевъ. Въ 1895 г. Вересаевъ напечати повѣстьта си »Безъ пжть« въ журнала »Руское Богатство», слѣдъ като бѣ забракована отъ единъ московски журналъ. Повѣстьта бѣ веднага забѣлѣжена и за автора заговориха . . .

Въ произведенията на никой писатель не личи тъй ясно зависимостьта на литературата отъ живота, както това може да се види въ произведенията на Вересаева. Безъ прѣувеличение може да се каже, че, когато се запознаваме съ развитието на общественитѣ отношения, ний провѣряваме творчеството на Вересаева, а когато се запознаваме съ неговото творчество, ний узнаваме еволюцията на руския животъ прѣзъ послѣдното десетолѣтие. Три момента отъ руския животъ сж отразени въ творчеството на Вересаева. Края на осемдесетьтѣ години до холерната 92 г. сж прѣдставени въ лицето на лекаря Чекановъ. Тоя моментъ, съ такава мжка прѣживѣнъ отъ нашата интелигенция, много сполучливо е кръстенъ отъ Вересаева съ двѣ думи: »Безъ пжть«.[1]) Минаватъ нѣколко години — на обществената арена се появява отъ 1896 г. едно »младо непознато племе«. Наташа смѣнява Чеканова. »Повѣтріе« смѣнява лутането »Безъ пжть« Пакъ се минаватъ нѣколко години, настжпва 1900 г. — и пакъ се чуватъ »Нови пѣсни«. Интелигенцията, намѣрваща се »На кръстопжть« (»На поворотѣ»[2]), се раздвоява: една часть отива на лѣво, друга — на дѣсно; прѣдставителитѣ на това течение сж непримиримата Таня и приспособяющия се Токаревъ.

Ако прочетете романитѣ на Тургенева: »Бащи и дѣца«, »Въ прѣдвечерието«, »Димъ«, »Рудинъ«, »Новъ«, »Дневникътъ на излишния човѣкъ«, Чеховскитѣ драми: »Чичо Ваня», »Три сестри«, а слѣдъ това тритѣ поменати повѣсти на Вересаева, то лесно ще можете да си прѣдставите развитието на руската общественость за цѣли 50 години.

Тургеневъ започна съ »Излишния човѣкъ«, Вересаевъ съ човѣка »Безъ пжть«. Тургеневскиятъ излишенъ човѣкъ »скръства ненужнитѣ си ржцѣ на пуститѣ гжрди«. На излишнитѣ хора е

---

[1]) Повѣстьта „Безъ пжть" е прѣведена на български отъ Г. Бакаловъ.
[2]) Прѣведена на български отъ Сл. Г. Паскалевъ, издание на Вл. Данаиовъ — Хасково.

досадно, но тѣ не скърбятъ, тѣ прѣживяватъ неработенето, а не лутането безъ пжть. Героятъ на Вересаева самъ се отдѣля отъ »излишнитѣ хора«. »Азъ не съмъ излишенъ човѣкъ, — четемъ въ дневника му. — Азъ чувствувамъ умраза къмъ всичкитѣ тия готовановци .... Мене ме не плаши нуждата, не ме плаши трудътъ, азъ съ радость бихъ се жертвувалъ .... И все пакъ — въ сърдцето е пусто и мрътво; погледнешъ наоколо — животътъ мълчи като гробъ!.. На, азъ съ какво живѣя? Въ моята душа нищо нѣма!« — ето какви орли кълватъ сърдцето на тоя човѣкъ »Безъ пжть«. Ако на излишнитѣ хора е *досадно*, защото не могатъ да спечелятъ лично щастие за смѣтка на чуждото щастие, то хората »Безъ пжть« *скърбятъ,* за гдѣто не могатъ съ личното си щастие да принесатъ щастие на всички. И Чекановци се »наркотизиратъ«, като се прѣдаватъ съ цѣлото си сжщество на едно дѣло, въ което не вѣрватъ — само за да се забравятъ! Чекановъ си спомнюваше гордитѣ думи на Базарова—»защо азъ да завися отъ врѣмето? Нека по-добрѣ то зависи отъ мене« — и съ едно горчиво чувство извиква — »имаше нѣвга хора! Тѣ вѣрваха въ себе си! А азъ като че ли истински вѣрвамъ само въ едно, — въ непобѣдимата сила на врѣмето. То незабѣлѣзано те улавя и те води тамъ, гдѣто си иска. Хубаво, ако твоя пжть е нататъкъ, но ако не е?« Чекановъ не забѣлѣзва, че и надъ Базарова господаруваше врѣмето, тая слѣпа необходимость, но всичкото щастие, всичката сила на Базарова се състоеше именно въ това, че неговиятъ пжть бѣ нататъкъ, а на Чеканова не бѣ »тамъ« .... Колкото и да се старае Чекановъ да се постави по-горѣ отъ врѣмето, той все по често съзнава, че е »нищожна отломка отъ нѣкогашенъ побѣдоносенъ корабъ«.

Ний го виждаме да разказва за глада прѣзъ 91 г. на младежитѣ, които очакватъ отъ него разрѣшението на въпроса — какво да се прави? — И вмѣсто непоколебима вѣра, която планини движи, вмѣсто гордъ призивъ, който »запалва човѣшкитѣ сърдца«, отъ неговитѣ думи вѣе студено и мрачно отчаяние! Това е заупокойната на героичното чувство! Съ такова отчаяние какъ може да се живѣе и даже да се работи?!

Въ врѣме на холерата прѣзъ 92 г. той се озовава въ най-опасното мѣсто, гдѣто съ цѣната на подвига спасява едного отъ страшнитѣ прѣгрждки на холерата. А въ своя дневникъ самоотверженията докторъ записва: »За какво е любовьта на тия силни, красиви хора, когато тя въ резултатъ дава такива жалки рахитически уроди, и за какво, въобще, тѣ се трудятъ? Какво крѣпи тия хора въ трудната имъ работа? — Грижата за тоя мръсенъ край?«

Какъ може съ такова отчаяние да се живѣе и даже да се работи? А Чекановъ живѣе и работи; нѣщо повече, той отдава живота си, за да спаси стотини хора; той започва да се съживява и побѣдата надъ смъртьта изтръгва изъ устата му радостния викъ: »весело е да се живѣе! — Но за дълго ли? Сѣкашъ въ

отговоръ на тая закъснѣла вѣра въ собствения подвигъ се раздава бѣсния ревъ на невѣжествената тълпа — »Хей..... Бий го.... Бий» Тая тълпа въ пияно тържество тъпче неговото чисто, неговото самоотвержено сърдце, само защото се пръсналъ слуха, че той намѣсто да цѣри, мори хората. Какъ може слѣдъ това да се живѣе и да се работи?! И, за щастие на Чеканова, нему не остава още много да живѣе, слѣдъ жестокото оскърбление на тълпата .... Той записва въ дневника си вече съ изтиваща ржка думи, страшни по своя трагизъмъ. Това е послѣдната дума на осждения на смърть .... »Тѣ ме биха, биха! .... Биха ме, защото имъ дойдохъ на помощь, защото имъ дадохъ знанията си, силитѣ си — всичко. Чакъ сега азъ виждамъ, колко силно съмъ обичалъ народа и колко мжчително горчива е обидата. Трѣбва да се умре. Азъ се не боя отъ смъртьта, а отъ хладния и мъждивъ, *пъленъ съ безплодни угризения животъ.* За какво се бори ти, *въ името на какво умрь?* Ти си една безмислена, никому не нужна жертва .... Тъй трѣбваше и да бжде! *Ний всѣкога имъ бѣхме чужди*«.....

Всичкото нещастие на Чеканова се състоеше въ това, че той не бѣ «изгубилъ съвѣстьта си». Той не поиска да си омие ржцѣтѣ и да каже, «грѣшката не е моя ... Азъ направихъ, каквото можахъ» ... Чекановъ, споредъ собственитѣ му думи, не бѣше способенъ «спокойно да върши това, което може».

Какви сж отношенията на Чеканова къмъ бждащето поколѣние, главно, къмъ Наташа? Той постоянно повтаря: «дългъ къмъ народа», «дѣло», «идея» ... Тя очаква отъ Чеканова — «тоя настоящъ човѣкъ» — истински лозунгъ за живота, а самъ Чекановъ се чувствува не настоящъ човѣкъ, а бившъ, и отъ живота и отъ себе си вече нищо неочаква; очакванията на Наташа го измжчватъ, разранватъ старата рана. Наистина, Чекановъ се помжчи да се освободи отъ проклетитѣ Наташини въпроси, като ѝ посочи «дѣлото на народната учителка», сжщо тъй, както се освобождава човѣкъ отъ умирающия гладникъ, като му подхвърли едно петаче; ала «болната съвѣсть» не му дава спокойствие. Прочетете исповѣдьта въ неговия дневникъ за разговора му съ Наташа. Наташа вървѣше съ наведена глава ... — Гължбче, това дѣло е дребно, но то дава велики резултати... Азъ почти физически страдахъ, какъ всичко е фалшиво, фразисто, струваше ми се, че сега «Наташа ме вижда въ пълната ми голота, струваше ми се, че и азъ самъ едва сега се видѣхъ въ истинска свѣтлина, видѣхъ каква безнадѣжна празнина е въ менъ».

Тъй се свърши живота на тоя клѣтъ човѣкъ, животъ, хладенъ и мъждивъ, пъленъ съ безплодни угризения ...

Тия *„безплодни угризения“* сж основната черта на човѣка, който *не иска, а е принуденъ* да бжде излишенъ, на човѣка, комуто е чуждо самодоволството на излишнитѣ хора. Чекановъ не намѣри опорна точка тамъ, въ селото, не намѣри пжть тамъ, въ народното море: «ний всѣкога имъ бѣхме чужди и далечни, —

тѣхъ нищо не ги свързваше съ насъ», — ето причинитѣ на безплоднитѣ угризения.

Героинята на «Повѣтріе» Наташа е намѣрила пжтя, опорната точка... Ако въ 1892 г. при леглото на умиращия Чекановъ тя стоеше «вѣряща, очакваща», то въ 1896 год. прѣдъ лицето на пробудилия се наоколо животъ, Наташа стои, като ентузиастка, която е намѣрила истината, тоя «ключъ на живота». Свършватъ се днитѣ на болното озлобление, днитѣ на унинието и тжгата, на които изливаше всичката горчивина на душата си Надсонъ — поетътъ на болното поколѣние. Прѣдъ Наташа се открива не «морето на непрогледната тъмнина, враждебно на блѣстящитѣ ни мечти», както пишеше за осемдесетьтѣ години пѣвецътъ на «енергията на отчаянието» — П. Я., а това море, което съ такъвъ радостенъ викъ «ето море» поздравиха 10,000 гърци, слѣдъ едно безкрайно мжчително лутане.

Вересаевъ чрѣзъ устата на Чеканова е побързалъ да отбѣлѣжи разликата между Наташа и Елена, героината на Тургеневия романъ «Въ прѣдвечерието». Елена е разновидность отъ стария типъ жени, на които характернитѣ черти сж: неопрѣдѣлени стремежи за нѣщо далечно, игнорирване на обкржжающа ги срѣдà, търсене нѣщо ефектно, силно, необикновено. Тя залюби Инсарова, не защото ѝ бѣ показалъ нѣкое дѣло, на което да се посвѣти, а само защото той бѣ *„забѣлѣжителенъ човѣкъ“*... Нимà работата на жената се състои само въ това да намѣри мжжъ-дѣецъ, достоенъ за нейната любовь? Наташа е отговоръ на тоя въпросъ. Наташа самоотвержено люби само дѣлото, на което се е посвѣтила и го люби съ нѣкаква си беззавѣтна влюбенность, което обстоятелство съ нищо не намалява вѣчно-женственото въ нея

Ако въ първата повѣсть Наташа «вѣряща, очакваща» е противопоставена на Чеканова, то въ повѣстьта «Повѣтріе» Наташа, увѣрена и дѣйствующа заедно съ студента Даевъ, очертанъ крайно блѣдно, е противопоставена на самодоволния народникъ Киселовъ, който се гордѣе съ своето народолюбие и който вѣрва въ спасителностьта на сдруженията.

Въ единъ дълъгъ споръ, който омръзва на читателя, сж нарисувани два лагера — филантропи, които отдавна размѣниха свѣтлитѣ идеали съ топли мѣста, и наредъ съ тѣхъ едни «тѣсни и закоравѣли хора», които съ гордость говорятъ за служене на идея и за историческа необходимость. «Животътъ се развива по свои закони, безъ да се допитва до вашитѣ идеали, и ний трѣбва да приемемъ тия, които ни диктува самата дѣйствителность» — тъй говори Даевъ на хората, които се стремятъ да прѣдотвратятъ и измѣнятъ историчния вървежъ на нѣщата... Даевъ, ако щѣте, признава сжщата власть на врѣмето, за която пишеше Чекановъ, но игото на това врѣме е благо, и бремето е леко.

Между Наташа и Даевъ има разногласия, но тѣ не се спиратъ върху тѣхъ, а задружно се нахвърлятъ върху враждебния мирогледъ на Киселовци; впрочемъ, «Киселовъ толкова силно

вѣрва въ своето дѣло и е толкова тжпъ, че по никой начинъ не можешъ да го разубѣдишъ».

Киселовиятъ приятель, лѣкарьтъ Троицки, напомнюва лѣкаря Чекановъ. Тѣ и двамата отговарятъ: «не зная» за проклетитѣ Наташини въпроси. Но Чекановъ не може да живѣе съ това незнание, а Троицки може и си е наредилъ доста добра програма за живене. «Не бива да тичаме слѣдъ нѣкакви си отвлечени исторически идеали, когато има толкова много насжщна работа и тъй малко работници».

Наташа не се отказва отъ насжщната, всѣкидневната работа, но въ сжщото врѣме, тя живѣе и за най-важното историческо дѣло, дѣлото на цѣлия животъ. Наташа не е другарь на Троицки. Наташа може да каже за себе си: «слѣдъ като полюбимъ, готови сме да умремъ», а Троицки може да каже: «Ний сме готови да разлюбимъ, само за да живѣемъ»... «Какъ можете съ това да живѣете? — пита Наташа съ треперящъ гласъ и съ повдигнати рамѣнѣ. — Изпъкватъ съвършено нови задачи и вий стоите прѣдъ тоя хаосъ, като сте изгубили всѣкаква почва подъ краката си. Невъзможно е човѣкъ да остане въ вашия лагеръ, защото трѣбва да се обрече на духовна смърть».

Тоя жестокъ Наташинъ отговоръ е отговоръ на цѣлото младо поколѣние. Слѣдъ пѣвцитѣ на болното поколѣние дойдоха тѣхнитѣ гробари и констатираха духовната смърть на тия, които се отрекоха отъ историческитѣ задачи.

Поколѣнието изразено въ повѣстьта «Повѣтріе» не се измжчваше отъ никакви рефлексии. Борбата съ народничеството обединяваше и Наташа, и Даевъ, и други, често пжти несъгласни помежду си. Съюзницитѣ бързо заглушваха малкитѣ разногласия. Едва въ края на 90 год., когато борбата съ народничеството бѣ свършена и Русия бѣ призната за страна, встжпила на капиталистическия пжть, появиха се разногласия въ самия лагеръ на съюзницитѣ. Едни отъ тѣхъ «отидоха на помощь на капитализма», други пъкъ съ ясенъ умъ и горещо сърдце тръгнаха къмъ онова, което неизбѣжно се ражда отъ развитието на противорѣчията въ недрата на капиталистическото общество.

Въ повѣстьта «На кръстопжтя» ентузиазистката Наташа и докторътъ «Безъ пжть» се смѣняватъ съ непримиримата Таня и усъмнилата се Варенка. Въ възгледитѣ, цѣлитѣ и стремежитѣ на послѣдната, макаръ и да е останало всичко прѣдишно, но отъ тѣхъ все повече отлетява живиятъ духъ. Нѣма желание да се отдадешъ цѣлъ, когато «съвсѣмъ се не скжпишъ». Варенка, »ако и да умре за нѣщо добро, то ще умре не заради самото добро, а само защото ще трѣбва да умре». Сѣщате ли се? Това е стариятъ познатъ Чекановъ! Но той искаше да се отдаде на историческата задача, но не можеше, защото я не виждаше, а тя може да се отдаде на историческата задача, ала не иска, защото крилѣтѣ ѝ сж слаби. Варенка не е отъ тия, които се покоряватъ.

Тя, както и братътъ ѝ Сергѣй, е готова по-скоро да умре, отколкото «да измѣни» — и тя умира.

Заради туй братътъ на Таня, за самия животъ е готовъ да каже:

«И я сжегъ все, чему поклонялся,
Поклонился всему, что сжигалъ« ...

Болната съвѣсть на Токарева го кара теоритически да обоснове своето падане. Той вика на помощь Бернщайна и Бердяева, но ги вика напразно, защото тукъ силата не е въ теорията. Бернщайновци и Бердяевци *не сж причина, а сж слѣдствие* отъ измѣнението на настроението. Нещастието на Токарева се състои въ това, че въ душата му постоянно звучи «насмѣшливъ вжтрѣшенъ гласъ», че той нѣма за какво да живѣе съ своята възвишена идеалогия, съ своето абстрактно разбиране. Нѣкой другъ, ако би разбралъ това, би умрѣлъ, но Токаревци не умиратъ, поне по собствена воля. Тѣ тръгватъ слѣдъ призрака на живота, тѣ прѣдпочитатъ «покоя на битиего» отъ «покоя на небитието». Тѣ сж готови да се откажатъ отъ всичко, само за да живѣятъ и, ако искате, въ тоя тъй нарѣченъ животъ се състои тѣхната духовна, а не физическа смърть.

Една интересна черта отбѣлѣзва Вересаевъ въ хората отъ породата на Токарева. Тя се състои въ това, че тѣ страстно желаятъ да получатъ прошка за грѣховетѣ си отъ «настоящитѣ хора». Инстинктътъ за самосъхранение ги принуждава да се оправдаятъ и самооправдаятъ, защото безъ това единъ интелигентенъ човѣкъ не може да живѣе. Човѣкъ, като сжщество общежително, се мжчи да си създаде своя група, даже когато напустне друга група. Тъй прави и Токаревъ, който влече въ своето блато Сергея, който още живѣе, още диша. Асимилиранитѣ асимилиратъ. Не борба за животъ, не «борба за идеализмъ», а борба за смърть, борба за правото да живѣешъ въ блато — ето сждбата на Токаревци.

Рѣзъкъ контрастъ по отношение къмъ Токарева и Варенка прѣдставлява Таня — Токаревата сестра. Таня е сжщата Наташа, съ тая разлика, че Наташа е прѣживѣла периода на мжчителното търсене, а Таня е получила вече готова истината. Наташа *аргументира* въ спора съ народницитѣ, а Таня *декретира* въ спора съ »критицитѣ»... Но вжтрѣшниятъ миръ на двѣтѣ моми е единъ и сжщъ: сжщото весело самоотричание, сжщата любовь къмъ живота и безстрашие отъ живота, сжщата вѣра въ необходимостьта на по-доброто бждаще. Наташа и Таня принадлежатъ къмъ тия хора, които, споредъ думитѣ на Ницше, *„знаятъ за какво живѣятъ", заради това, че едно имъ е, какъ живѣятъ"*.

Освѣнъ разгледанитѣ отъ насъ типове, прѣдъ лицето на читателя минаватъ още цѣла редица . . . Тѣ всички сж малки, довѣрчиви, чистосърдечни хора, сѣкашъ прилични на малки врати, прѣзъ които, пакъ споредъ думитѣ на Ницше, *„само дребното може да прѣмине"*.

Такива сѫ тритѣ главни повѣсти на Вересаева, въ които рисува живота на руската интелигенция: нейнитѣ лутания и борби, нейнитѣ настроения и идеали. Тѣ всички се горещятъ, спорятъ, защищаватъ една или друга *гледна точка*. Никой отъ тѣхъ не живѣе просто, безъ гледна точка, но разликата между тѣхъ се корени, споредъ думитѣ на Вересаева, »не въ възгледи, не въ логиката, а въ самия строй на душата«. Именно тоя »строй на душата, това »настрояванне«, и това разстройство« на душата занимава автора, който всѣкога се старае да покаже свръзката между тоя или оня мирогледъ и дѣятелность съ това или онова настроение, съ темперамента на дѣйствующитѣ лица.

Нѣколкото малки очерки само допълватъ широката картина, обхваната отъ художника въ тритѣ току-що разгледани очерки. Тукъ нѣма завършени типове, а само наброски съ моливъ, но затова пъкъ въ тѣхъ още по-рѣзко сѫ подчертани основнитѣ формули на руския интелигентенъ животъ.

Въ разказа »Срѣща«*) сѫ отбѣлѣжени двѣ категории интелигентни. Еднитѣ отъ тѣхъ живѣятъ на просторъ и чувствуватъ простора въ себе си, другитѣ живѣятъ въ дупки и трепетъ изпълва душитѣ имъ; еднитѣ намиратъ, че »въ живота всичко до безумие е страшно«, другитѣ отъ опитъ сѫ убѣдени, че »всичкитѣ житейски несгоди по-леко се прѣнасятъ, когато се прѣживѣятъ, отколкото кога се очакватъ«.

Въ разказа »Другари«**) виждаме нѣвгашни училищни приятели да пиятъ бира и да се услушватъ съ плаха недовѣрчивость къмъ общата имъ тайна, *която* всѣки се старае да скрие единъ отъ другъ. »Въ сѣмейството, въ училището никой не ни говори за нашитѣ длъжности, — изказва тая тайна единъ отъ тѣхъ, — Зубаренко. — Не кради, не лъжи, не обиждай другитѣ—такъвъ бѣше морала. Ний мислѣхме спокойно да прѣживѣемъ съ тоя моралъ, както живѣха и нашитѣ бащи. И изведнъжъ иде книгата и се обръща къмъ насъ съ единъ нечувано грамаденъ въпросъ: тя иска, щото животътъ да прѣдставлява непрѣкѫснатъ подвигъ. Но отъ гдѣ да се вееематъ сили за това? Книгата не можа да ни ги даде, тя само ни обезорѫжи и ни пусна да се разхождаме по свѣта съ *болна съвѣсть*«. Другаритѣ сѫ еднакво нещастни, но »*никой отъ тѣхъ не уважава тѫгата си*. — Тѫгата имъ е повѣхнала, тя нѣма оправдание, човѣкъ трѣбва да се срамува отъ нея, а не да я показва на другитѣ«.

Защо тия хора можеха нѣвга да се увличатъ, можеха да искатъ и желаеха да искатъ, а сега само на карти играятъ и бира пиятъ? Защо? — Вересаевъ, като отговаря на тоя въпросъ, подчертава *не първичния факторъ* — социалната страна, *а производното* — психологическата основа.

И тъй, ни видѣхме, че една часть отъ интелигентнитѣ *се приспособяватъ къмъ живота*, а друга *приспособява живота*, едни

*) Прѣведенъ въ Ново Врѣме, год. VI, кн. 7. В. Р.
**) Прѣведенъ въ Ново Врѣме, т. г. кн. 4

се боятъ отъ това, отъ което съвсѣмъ не би трѣбвало да се боятъ, други пъкъ съ безумието на юнацитѣ отиватъ срѣщу опасностьта. Послѣднитѣ, като »безразсждния и непокоренъ момъкъ Аденлъ« (звѣзда) напускатъ страната, »гдѣто царува вѣчна нощь, гдѣто гнили мъгли се подигатъ отъ блатистата земя и се разнасятъ изъ въздуха, гдѣто хората се раждатъ, растатъ и умиратъ въ непрогледенъ мракъ; напускатъ окаянната робска страна и отиватъ да търсятъ пжтища къмъ звѣздитѣ, да търсятъ свѣтлина за живота«.

Гдѣ е тая свѣтлина? Гдѣ е тая пжтеводна звѣзда, която Аденлъ намѣри и донесе на хората? На тия въпроси Вересаевъ отговаря въ цѣлъ редъ други очерки . . . Тия очерки разкриватъ прѣдъ читателя живота, какъвто си е, въ селото и въ града; авторътъ, като Хорацио, води читателя, тоя съврѣмененъ Данте, отъ едно отдѣление на жизнения адъ въ друго, и читательтъ все повече се прониква съ любовь къмъ страдащето човѣчество, съ стремление да донесе звѣздата въ това мрачно царство. Тая звѣзда читательтъ досущъ ясно започва да я различава на небосклона на руския животъ, и въ тая звѣзда е спасението отъ онова отчаяние, което изпълва сърдцето на всѣкиго, когато гледа отпрѣдѣ си цѣлъ редъ безутѣшни картини.

Въ произведенията на Вересаева изъ »селското« царство, вий нѣма да намѣрите нито единъ цѣлостенъ, завършенъ образъ. До всѣки единъ отъ тѣхъ сж отбѣлѣжени не личнитѣ, а груповитѣ черти. Задъ всѣки единъ образъ читательтъ ще види хиляди хора, които притежаватъ сжщата характерна сжществена черта. Отъ тия произведения се вижда какъ живѣятъ, какъ роптаятъ милиони дребни производители, които прѣживѣватъ агонията на обѣднѣлото си домакинство.

Въ всичкитѣ Вересаеви разкази-миниатюри фактитѣ безотрадно »се лѣятъ, както се лѣятъ дъждовитѣ струи есенно врѣме въ глуха тъмна нощь«. Понѣкога изглежда, като че нѣма изходъ изъ тоя тжпъ жгълъ на руския животъ, »и че по-нататъкъ нѣма гдѣ да се върви«. Тежко впечатление обхваща душата на читателя. На човѣка се дощѣва да бѣга далечъ отъ тая »обѣтованна земя«. Но безотрадниятъ животъ създава и своето отрицание. Вий чувствувате, че силитѣ, които сж причинили това противорѣчие, трѣбва, като Ахилловото копие, да изцѣрятъ ранитѣ, които донасятъ . . . Прикования за земята пролетария малко по-малко се освобождава отъ нея и става пролетария свободенъ, като птица. Прѣдъ нашитѣ очи става »обезселване«, обновяване или, по-вѣрно прѣрѣждане на човѣка.

Въ повѣстьта »Конецъ Андрея Ивановича« читательтъ може да наблюдава края на *обикновено селското* и зачаткитѣ на градската култура. Наистина, въ тоя работнически свѣтъ царува кръчмата, гдѣто и слѣдъ чашата чаша иде пакъ, а въ главата мракъ«, но тамъ има и училища, гдѣто се чете книга слѣдъ книга и въ главата се пробужда свѣтла мисъль.

(Слѣдва) Прѣв. Д Д-овъ.

СЪВРѢМЕННАТА БЪЛГАРКА

по

рисовката на Ив. Вазовъ въ ром. »Казаларската царица«.

Първо, що се хвърля въ очи при четението на »Казалрската царица«, е желанието на автора да ни прѣдстави съврѣменното общество въ всичкото му разнообразие, симпатиитѣ му, съ неговитѣ стремежи и жизнени противорѣчия; а най-вече да ни нарисува характера на съврѣменната българка, типъ, въ който да се отразява свѣтогледа на едно ново поколение, поколение съ нови начала, съ ново гледище върху нѣщата и отношенията между хората.

Още отъ първитѣ страници на романа, ние чувствуваме силата на едно лице, което, макаръ и да се крие още задъ кулиситѣ, далечь наоколо разпространява благоуханието на присжтствието си, мощьта на обаянието си. Още не сме се взрѣли въ чертитѣ на »героинята«, не сме чули още трепирливитѣ нотки на нейния гласъ, а до насъ вече долитатъ дълбоки въздишки—слѣди отъ нейното очарование. И наистина, каква магическа сила се крие въ нея, та тъй лесно покорява сърдцата, отъ прьвъ погледъ, тъй лесно умѣе да става царица на положението? И ние заинтригувани напрѣгнато слѣдимъ всички дребновости, за да уловимъ нѣщо, което би ни разяснило загадката, която, впрочемъ, скоро сама ще се разкрие.

Мила Хрусанова — тъй се именува героинята, която ще назоваваме за напрѣдъ само Милка, — по нѣкакви си домашни работи пжтува отъ София за Варна, съ намѣрение да се отбие въ село Казаларъ, Шуменско, за да се види съ по малката си сестра Цонка, учителка въ сжщото село и вече оженена. Милка е твърдѣ образована и свободна отъ прѣдразсждъци, за да се сърди на сестра си за прѣженването й. Тя не бърза съ оженването си. Тя е имала не единъ кандидатъ, но се е отлагала .... Никой не отговарятъ на исканията й, на »идеала на въображението й«.

Милка пжтува сама и, като сама хубава, при всичко че е прѣсто натруфена -- съ червена блузка — тя е прѣдметъ на всеобщо внимание и нескромни апетити. По една проста случайность, та се запознава съ младъ единъ пжтникъ, инжинеръ, парижки възпитаникъ, който успѣлъ вече да се влюби въ интересната пасажерка съ червената блузка. И нашитѣ пжтници и случайни познати завързватъ разговоръ. Бранковъ, — тъй се казва нашиятъ новъ познатъ -- заплита концитѣ отъ неочакваното щастие да пжтува въ едно купе съ тази, която вече обичаше. Той се вълнува, забърква се и се повтаря въ приказкитѣ си Но Милка, свободна и самоувѣрена въ движенията си, леко поспига несмѣло казанитѣ фрази на своя срамежливъ събесѣдникъ, сжщо свободно прѣминава отъ прѣдметъ на прѣдметъ, любувайки се на забърканото му положение Въ тази си срѣща — а та се проточава прѣзъ цѣлия романъ —

Милка ни дава възможность да прослѣдимъ всички извилини на нейната душа, прамолинейностьта на харектера ѝ.

Въ купето е тѣсно и задушено, а на вънъ тъй тихо, въздухътъ прозраченъ и прѣсенъ. Милкината душа смѣла и широка, като самата степь, мжчи се въ купето, като въ клѣтка, отваря прозореца и двамата — тъй по нейна покана — се любуватъ на хубавата нощь. И наистина, дѣто имъ се удаде да се насладятъ отъ тая чудна панорама, която омайва зрѣнието, дѣ мѣсеца сѣе широко блѣдната си свѣтлина; дѣ ще имъ се удаде да подишатъ наситения съ полска миризма въздухъ, ласкитѣ на който тъй нѣжно и сладко приспиватъ! И тѣ рамо до рамо, като двѣ невинни създания, безъ грѣшни мисли, сж обхванати отъ общото чувство подъ очарованието на величествената природа.

Но какво значеше за Бранкова мѣсецътъ, когато той стоеше до слънцето, до кумира на сърдцето си; тъй близко до тази, която обикна при първо виждание съ всичката страсть на първата си любовь! А присмѣхулникътъ вѣтъръ, ей тъй на зло, развѣва красивитѣ ѝ кичури коси, милувайки го лукаво по пламналото лице. Щастливецъ! А Милка и не подозира, що се върши въ душата на Бранкова, поне прави видъ, че нищо не подозира. Картитѣ обаче скоро се раскриватъ. Бранковъ почнува да я ревнува (сцената на Горнѣ-Орѣховската станция), Милка кокетливо го дразни, раскривайки положението му на ревнитель. Въ Горнѣ-Орѣховската станция, Бранковъ, за да даде на Милка възможность да си отпочине, или по-вѣрно, за да се избави отъ всички досадливи погледи на любопитнитѣ, ангажирва едно купе, безъ нейно знание.

Милка, безъ най-малко да се стѣснява, се располага на канапето, съ което поставя Бранкова въ небрано лозе. Нѣма съмнѣние тя добрѣ разбира положението му, но мълкомъ се наслаждава отъ тази оцѣнка. А Бранковъ? Бѣдния! той страда, бори се и на сила прѣодолѣва страстното си желание да се хвърли върху ѝ, тъй съблазнително обтѣгната на канапето, да я прѣгърне, да я обсипе съ хиляди цѣлувки ...... Обаче, туй не става: неговата свѣнливость и нерѣшителность го спасяватъ. Всички движения и прикаски Милкини му даватъ да се разбере, мисли си той, че тя не ще е противъ едно невинно развлечение, най-вече, че сж сами въ купето. Ами ако той е прѣувеличилъ всичко, ако тя го изобличи .... Тая переспектива го прави да девертира изъ купето, за да се гарантира отъ всѣкакъвъ скандалъ. Ето Милка се пробужда, а въ купето нѣма Бранкова. Тя лесно се досѣща, каква е работата. Повиканиятъ Бранковъ на въпроса: защо е дежурилъ въ коридорчето, отговаря, че се е наслаждавалъ отъ хубавата нощь.

— *„Вие сте били извънредно поетическа натура, ако допустнемъ, това че е истина; но — тя прибави мило и дяволито — азъ мисля, че е друга причината на вашето дезертиране. — Каква е? — Вие се бояхте отъ мене, да не би да съмъ сомнобулка . . . или че ямъ хора! — Ахъ вий .... — о, какъвъ кавалеръ, какъвъ рицарь. Надали би се намърилъ такъвъ и на Марса! — смѣеше се тя, като*

поправяше съ деликатна сръчность косата си. Знаете ли, азъ тоя подвигъ ще го разказвамъ по цѣлия свѣтъ .... и вий увѣрявамъ, никой нѣма да ми повѣрва. — И ще иматъ право“ .... (стр. 39).

Прѣди всичко насъ ни очудва, какъ тъй тази образована дѣвойка, която се е въртѣла въ добро, столично общество, какъ тъй тази тактична дѣвойка не се е сѣтила, че подобни откровености съ лица непознати не само сж неумѣстни, а сж отъ естество да ѝ отнематъ обаянието, да намалятъ стойностьта ѝ, като дѣвойка благородна и съ достоинства! Да, туй просто нѣщо се подсказва отъ самиятъ женски инстинктъ. Вземете тия лукави подхвърления съ придружающия ги смѣхъ и кокетливо (»сръчно«) поправяне на коситѣ — съ което се дава възможность по-съблазнително да изпъкватъ формитѣ ѝ, — и вие ще разберете, каква цинична прѣдизвикателность се крие въ поведението на тази »тактична« мома. Въ що е проявилъ рицарство Бранковъ? Въ какво се крие неговата нечувана постжпка, на която никой не би повѣрвалъ?

Значи, Милка се е надѣвала да бжде атакувана, и се пакъ спокойно заспива на канапето? Значи, да бѣ другъ на Бранково мѣсто, навѣрно би се хвърлилъ върху съблазнително-заспалата дѣвойка, би я обсипалъ съ цѣлувки?... И тогава постжпкитѣ на Бранкова щѣха да бждатъ напълно рицарски по понятията на Милка!

Милка, като съврѣменна и свободна отъ прѣдразсждъци, не вижда прѣстжпление въ туй, че една пжтующа девойка се е расположила на почивка въ присжтствието на чужди мжже. Тука даже и неприличие нѣма. Но туй за у насъ, за нашитѣ български нарави и понятия е съвсѣмъ ново. И ето единъ удобенъ случай за Милка да раскрие висотата на положението си, да обрисова душевната си пълнота и умствена свобода. Тя можеше свободно да се распространи върху сжществующитѣ прѣдразсждъци у насъ, като укажеше, че такива тънки приличия си иматъ мѣстото въ гостнитѣ, а не и въ треноветѣ. А туй можеше да стане, ако Милка вземеше дезертерството на Бранкова като слѣдствие на тия прѣдразсждъци, което мислимъ е най естествено. И ние щѣхме да се убѣдимъ, че подъ легкомисрието и екцентричноститѣ на тази дѣвойка се крие нѣщо по положително, разумно, плодъ на дълго и упорито размишление, слѣдъ на горчива, но тържествующа борба, борба, която ѝ расчистила пжтя, помогнала ѝ да се издигне надъ дребнавоститѣ на множеството, да разбере истинското си положение и бждащитѣ си задачи. И неволно щѣхме да се проникнемъ съ уважение къмъ тази самоотвержена дѣвойка, — защото да се боришъ противъ общественитѣ прѣдразсждъци въ името на истината и свободата, е благородно и смѣло. И такава постановка не би се показала никому наредена изкуствено, невѣроятна, защото ние я виждаме тази борба наоколо си, чуваме глухитѣ ѝ удари. Борбата кипи по цѣлата линия и побѣдата, може би, е близка. Нашата жена е въвлечена въ тази борба за право, за свѣтлина, за самостоятелность; тя не остава чужда на всички обществени и поли-

тически борби: тя се прислушва о биението пулса на живота, съ жадностъ лови проблескитѣ на свободната мисъль, която я буди къмъ борба.

И колко мила и симпатична щѣше да ни бжде Милка!.... Но тя още не е израстнала до туй съзнание.

Но да слѣдимъ за Милка. Дѣйствието се развива бързо и безъ изключения. Ние виждаме Милка вече въ с Казаларъ, при сестра й Цонка. Срѣщата е най-обикновена. Въ Казаларъ не се случва нищо такова съ Милка, което би хвърлило свѣтлина върху й. Тя твърдѣ скоро се насища на селскитѣ хубости, напуща селото на третия день и се озовава въ гр. Варна. По назначеного отъ по-рано условие, Милка бива посрѣщната на Варненската гара отъ Бранкова, отъ кадѣто се упжтватъ за въ приморската градина. Темата е подходяща за Вазовото перо: море, тиха, лунна нощь, влюбена двойка. Но колкото повече природата увлича поета въ хубоститѣ си, толкова повече страдатъ неговитѣ герои, които сж твърдѣ блѣдни, за да се не изгубятъ прѣдъ величието на природата. По една твърдѣ нехитро скроена интрижка (случая съ телеграмата), Милка подхвърля на испитня обожателя си, на която той, просто по привичка да говори комплименти, отговаря, че я »желае до гроба«. Тѣзи случайни и нищо не значущи думи — тѣ сж станали банални въ нашитѣ отношения — прѣкратяватъ разгора и подхвърлягъ и двамата въ голѣмо мжлчание. *„Въ тия двѣ души кипѣше тайна борба“*, четемъ на 137 стр. *„Бранковъ съ прѣмиране на сърдцето очакваше отговора на послѣднитѣ си думи, не усѣтилъ какъ ги е казалъ,... Той сега се уплаши отъ дързостьта си.... Борбата бѣше силна въ гърдитѣ на Милка. Изненадана отъ тъй внезапното Бранково признание въ любовь, тя дълбаеше въ сърдцето си съ трѣскавость, мжчително“* ... И при всичката тази »трѣскавость и мжчителность«, тя не изгубва самообладанието си и безъ най-малко насилие надъ себе си прѣминава на другъ прѣдметъ, нѣщо което почти никакъ не свидѣтелствува за нѣкакъвъ кипежъ въ Милкинитѣ гжрди.

— *„Вижъ, каква прѣлестна нощь иде, каза тя, като показа на небето пълния мѣсецъ..... но Бранковъ гледаше въ бурнитѣ талази на душата си, Милка гледаше въ сърдцето си“.* И послѣ тази многозначителна репетиция, Милка става отведнажъ, съ пламнали очи, и заявява тържествено: *„Бранковъ, азъ се питахъ!“ Бранковъ скокна, като отфърленъ отъ пружина. Милка дъхаше силно, гждритѣ й се подигахя тревожно подъ кипежа на могущи чувства“.*

— *„Дай! — извика тя. Па се фърли на врата му“.*

На ли, излиза твърдѣ театрално? Не господа, както щѣте, но тука нѣма даже дѣйствие. Двусмислената Бранкова фраза дава ли право на Милка да я тълкува въ смисълъ на сериозното обяснение въ любовь? И какъ е можало туй »неволно признание« да я изненада, кога тя отъ много по-рано знаеше вече за любовьта на Бранкова къмъ нея? Освѣнъ туй, странно ни се види, какъ

тъй, тази опитна дѣвица да дойде до самозабрава отъ двѣ нищо незначущи думи, думи чувани не веднажъ, които я правятъ тъй необмислено да се хвърля на врата на чужди мѫже. Даже и смѣшно: На автора се ще да ни прѣдстави Милка оригинална въ всичко, безъ всѣкаква надобность.

На ли Милка тъй недавно заявяваше че не обича Бранкова? *„Тя си зададе въпроса: люби ли Бр? Тя дълго пита сърдцето си,* и *то ѝ отговори: не“.* Милка, както пояснява авторътъ, »поддала се бѣ на неодолимото за жената удоволотвие да плѣнява съ красота и умъ, да очарова безъ особени други цѣли, а само за удоволство да плѣнява« (стр. 43). Тѣзи признания — а ние нѣмаме основание да се съмнѣваме въ тѣхната искреность, — не успѣли още да напустнатъ ума на Милка, кога Бранковъ ѝ се »обяснява въ любовь«.... Кога е успѣла Милка да се влюби въ Бранкова!?.... Пита се, защо Бранковъ излѣзълъ по-щастливъ отъ множеството отблъсвани кандидати? Какво повече е ималъ той, та успѣлъ да завладѣе сърдцето на тази самоувѣрена и разборчива мома? По нейно признание, тя не го познава добрѣ. Да се е увлѣкла нѣкакъ и въ порива на безумното си увлечение да се е рѣшила на чудовищенъ шагъ — не: тя не го обичаше до самото обяснение. Подвизи нѣкакви негови да сѫ сторили тоя прѣломъ въ нея — такива нѣща не се споменуватъ, защото Бранковъ не е отъ героитѣ. Той има само туй достоинство, по признанието на Милка, че е скроменъ, любезенъ, съ »малко прозаическо лице« — въобще особености, които съвсѣмъ не сѫ отъ естество да замаятъ главата на една врѣла, опитна кокетка. Тогава? Тогава, питайте автора.

Изпърво се струва, че авторътъ е ималъ желание да създаде едно творение на природата, което мисли и говори чрѣзъ непосрѣдственитѣ си чувства, дѣте, което не знае хората, людскитѣ страсти, а съ една привлекателна наивность мѣри нѣщата съ собствения си аршинъ, или както би казалъ поета: въ огледалото на собственото си сърдце мисли, че вижда сърдцата на душитѣ (Шелли) Могатъ да ни възразятъ, че ние сме нарисували портрета на Цонка, а не на Милка. Обаче, ние се осмѣляваме, въпрѣки твърденията на всички критики, да мислимъ, че Милка и Цонка до толкова си приличатъ въ всичко, щото е невъзможно да се прокара по-между имъ една линия. Всичкото различие между двѣтѣ сестри проистича не отъ тѣхнитѣ дѣйствия, а се опрѣдѣля отъ думитѣ на автора, които рѣзко противорѣчатъ на характеритѣ на самитѣ сестри.

Цонка, млада, хубава, наивна, довѣрчива, лесно се поддава на искушенията на една развалена душа — Трайчева — и става негова жертва. Милка излиза на сцената, повидимому, въорѫжена сѐ съ сѫщитѣ бодилчета, които се чупятъ при първо допиране. Още при първо виждане тя влиза въ интимни разговори съ чужди мѫже, кокетничи твърдѣ наивно, прѣдизвиква ги съ неумѣстнитѣ си разпити, до като дойде най-подиръ, безъ видима нѣкоя необходимость да се хвърли на врата на нѣкой Бранковъ — човѣкъ се още чуждъ,

непознатъ за нея. Ако бѣше другъ на Бранково мѣсто, би ли си позволила Милка сжщитѣ лавирания, които се свършиха съ увисване на чуждъ вратъ? Да... авторътъ ни казва, че всичко туй т. е., лавирването, се вършало отъ потрѣбностьта за всѣка жена да кокетничи, просто отъ удоволствие да дразни съ умъ и грация. Но Милка нѣма достатъчно тактичность и самообладание, за да се останови на врѣме; напротивъ, нейното кокетство се прѣвръща въпрѣки волята ѝ въ сериозно чувство, което я поставя въ твърдѣ деликатно положение. И тази сжщата история би се повторила и съ Трайчева, стига само тоя да е ималъ по симпатична физиономия. — Защото Милка по първо впечатление сжди за Бранкова и Трайчева, и по туй първо впечатление се хвърля на врата на първия. Трайчевъ ѝ се показва нахаленъ, а Бранковъ — добъръ, скроменъ момъкъ — и по тия първи впечатления да повѣришъ сждбата си е крайно рисковано. Тъй щото, както виждаме, Милка е стояла сѐ на сжщата наклонна плоскость, както и сестра ѝ Цонка, но за нейно щастие, тя въ лицето на Бранкова срѣща по-другъ човѣкъ. Нѣкои критици обясняватъ нещастието на Цонка съ туй, че тя залюбила Трайчева безъ най-малко »психическо изслѣдвание«. Значи, Милка е сторила туй »психическо изслѣдване« надъ Бранковия характеръ, та е излѣзла по-щастлива? Кадѣ е направенъ тоя анализъ? Впрочемъ, критиката се съгласява, че недостатъчно е изяснено, защо Милка намира Трайчева нахаленъ, а Бранкова симпатиченъ.

И тъй, Милка и Цонка въ сжщность никакъ не се отличаватъ една отъ друга въ разбирание живота, хорскитѣ страсти, по наивностьта си. Обаче авторътъ не желае туй сходство и въ желанието си да го затъмни, прибѣгва къмъ други срѣдства. Подъ влечнието на художественото си чувство и природни симпатии, той ни рисува едно мило, непокварено още отъ градския животъ сжщество, движенията на което ни поразяватъ съ свободната си грация, плѣнява ни съ своята естественость, която граничи съ дѣтската наивность. Но поетътъ се подсѣща, вспомня по рано начертания планъ, изгубва равновѣсие и почва се работа и дълга, и мжчна, и неправдоподобна. Получава се една твърдѣ красива фигурка, която като всѣки автоматъ, красиво говори, чурулика, смѣе се, грациозно се покланя, но се движи съ помощьта на други. И симпатичното творение на поетовата фантазия почва неестествено да се кърши, да фразйорствува, безъ да възбужда къмъ себе каквито и да било чувства, като всѣка кукла. Но иначе не можеше и да бжде. Въ въображението на автора се рисува жена, която умѣе, — туй е едничкото нейно достойнство — дълбоко да обича, да люби до забрава, до самопожертвувание. Такива сж Рада, Цонка — и тѣ сж твърдѣ сполучливи създания на поета. Може да се каже, любовьта е главниятъ елементъ въ творчеството на Вазова. И Вазовъ, може би, самъ нещастенъ въ любовьта си, излъганъ въ блѣноветѣ си, естествено, при всички обстоятелства въ лицето на жената вижда сжщество, което умѣе да люби силно, страстно, особенность,

която прави едно множество бездарности щастливи, а поета, който би я обичалъ тъй, «както не би я обичали и двадесеть хиляди братя», тя го е минала, като е хвърлила на лицето му черно покривало. Излъганъ въ едно, той постоянно си прави илюзии, нѣмайки възможностьта да се откаже веднажъ за винаги отъ надѣждата за любовно щастие. И когато сърѣменната жена се мѣрнала прѣдъ неговитѣ погледи, той най-първо съзрѣлъ нейната външна свобода, желанието ѝ да използува прѣлеститѣ на живота — черти съвсѣмъ не типични за еманципираната българка, а случайни и врѣменни.

До тукъ ние разгледахме Милка, като художественъ образъ, който, за да не кажемъ нѣщо повече, е непъленъ, незавършенъ, тъй като авторътъ си е задалъ за задача да съедини, да въплоти двѣ характерни страни, които не се вмѣстяватъ въ неговия талантъ. Вазовъ прѣди всичко е художникъ и въ областьта на чистото художество той е неподражаемъ; но отклони ли се отъ туй си призвание, поиска ли да стане мислитель — поетътъ съвсѣмъ се обезличава, губи нишкитѣ на творчеството си, и въ края имаме много хубави парченца, откжслеци, но нищо цѣлно, завършено като художествено произведение. И за насъ става ясно, защо Милка не изпъква нито съ характера и любовьта си, нито пъкъ като интелектуална единица, нѣща, които би я отличавали отъ Цонка и др.

Както културниятъ уровень на единъ народъ се опрѣдѣля по орждията на производството, употрѣбявани отъ него, по сжществующитѣ у него пѣсни, приказки, легенди, вѣрвания, също и умственото и нравствено развитие на личностьта може да бжде опрѣдѣлено приблизително по нейнитѣ постжпки, отъ начина на мислението, по нейнитѣ мечти и идеали, до колко тѣ ставатъ достояние и за другитѣ. И ни се струва, като съберемъ всичко онуй малко, що се срѣща въ романа за Милкиното образование, нейното разбиране отношенията между хората и нѣкои обществени форми, съ които тя влиза въ съприкосновение — струва ни се, ще можемъ до нѣкждѣ да дорисуваме Милка въ идейно отношение, не като характеръ, а като типъ на едно ново идейно и социално движение, що е обхванало цѣли двѣ поколѣния.

Да се обърнемъ къмъ автора и чуемъ отъ него, какъ се е развивала Милка.

„*Свършила съ блѣскавъ успѣхъ гимназията въ Х..., и получила свѣтскость въ градското общество.... нейната млада душа жадуваше човѣкъ, когото не намираше... Дѣвица на своето врѣме и срѣда, тя бѣ напоена отъ новитѣ свободолюбиви идеи за жената, тя бѣше съ характеръ независимъ и възрѣния модерни върху живота... И понеже не срѣщаше на пжтя идеала на въображението си, или поне човѣкъ, който да ѝ вдъхне истинско чувство на симпатия, ако не любовь, тя прѣдпочиташе да чака, да се не жени, отколкото да фърли слѣпешки живота си въ ржцѣтѣ на мжжъ, комуто не можеше да даде сърдцето си*“ (стр. 45). Туй е много хубаво и умно казано, само че ние оставаме не освѣтлени върху

оная провинциялна срѣда, която можела да даде на Милка (тя на другитѣ не дава) и свѣтскостъ, и свободолюбие и модерни възрѣния върху живота. А за насъ щѣше да бжде твърдѣ интересно да узнаяхме, каква е тази срѣда, какви сж нейнитѣ елементи, нейнитѣ материялни и идейни стремежи. Всичко туй Милка не го е получила у дома си, защото, както знаемъ, г-да Хрусанови не сж отъ новитѣ хора. Най-важното обаче за насъ бѣше да чуехме сама Милка да раскрива съдържанието на свободомислието си, да чуехме, що се крие подъ звънливото «модерни възрѣния». Ний никждѣ не чухме Милка да каже нѣкоя свободолюбива мисъль за жената, не чухме да искаже, тъй барамъ пжтемъ, «модернитѣ си възрѣния» върху живота съ всичкитѣ му дрезгавини, които найвече засѣгатъ съврѣменната жена. Тя никадѣ не раскрива цѣлитѣ си и бждащата си переспектива, като човѣкъ, който, като гази туй, въ що е вѣрвалъ до вчера и вѣрва още едно голѣмо множество, върши нѣщо по-възвишено, по-справедливо, въ името на истината, равноправностьта, въ името на туй просто правило най сетнѣ, че всѣки е длъженъ и свободенъ да урежда собственото си щастие. Ако и да чуваме нѣщо подобно отъ нея, то е тъй неопрѣдѣлено, смътно и никакъ необосновано. Кога компанията се искачва на Витоша, между Милка и д-ръ Карловъ се завързва слѣдния любопитенъ разговоръ. „.... *Вие какъ гледате на въпроса за женидбата, вуйчо? Споредъ васъ, какво нѣщо е съпружеството? Докторътъ помисли. — Съпружеството значи мжжъ и жена, съединени чрезъ брака* (а що е бракъ? б. н.), *отъ които послѣдната трѣбва да бжде покорна на първия.*" (Забѣлѣжете, туй го казва единъ французски въспитаникъ, за когото «Павелъ и Виргиния» е станала цѣло евангелие!) — *Покорна? — натърти Милка на тая дума. — Да. — Его днъ не сме съгласни. Ако на Христа му скимне, о мжжетѣ сж тъй капризни! да ми прѣдложи нѣщо, което азъ не намирамъ добро, или умно, азъ ще се считамъ въ правото си да му откажа и не ще му призная правото да ми заповѣдва. Ако ме помоли — послушвамъ го, да; но ако заповѣда — отказвамъ*" ... (стр. 204). Тази тирада достатъчно ясно ни показва, какъ Милка разбира отношенията между мжжа и жената и значението, което тя придава на брака.

Ние по-рано узнахме, какво Милка въ избора на мжжъ се ржководи не отъ нѣкакви други съображения, а отъ оня идеалъ, който е успѣлъ вече да се оформи въ нейното зрѣло въображение. Но какъвъ е тоя «идеалъ на въображението й?» Отъ едно Милкино писмо до нѣкоя Богданка узнаваме слѣднето. „... *Азъ мечтаяхъ — това въ петия класъ — величественъ герой съ громко име, прочутъ съ подвизи и таланти, омагьосвачъ на тълпитѣ, владѣтель на умоветѣ — нѣщо като Байрона, или Гарибалди, или поне — това слѣдъ свършването на гимназията — български министръ, и въ краенъ случай — полковникъ*" (стр. 180). Кога била Милка помлада, по-малко развита, тя била още идеалистка, гледала е на живота прѣзъ пъстри очила. Обаче колкото повече ставала съзна-

телна и самостоятелна мисъльта ѝ, колкото повече се разширявалъ умствения ѝ кржгозоръ — зеръ между петия и седмия класъ се ще да има разница и то въ прогресивна смисълъ, — Милка сѐ повече се освобождава отъ наивния си идеализмъ, почва по-твърдо да стжпва на краката си, и да храни по-здрави, по-релни и практически мечти въ главата си. Тя до свършванието на гимназията напуща Байроновци и Гарибалдовци — тия магьосници на тълпата — а почва да дири нѣщо по-осѣзателно за врѣмето си, а ткива немагьосници тя съзира въ лицето на българскитѣ министри, или въ краенъ случай — какво снисхождение! — нѣкой полковникъ. И тъй, идеалътъ на който се е остановила пъргавата свободолюбива и модерна Милка, е нѣкой «полковникъ». И понататъкъ Милкиното развитие не отишло, тази е тя кулминационната точка на нейното развитие, на нейното разбиране задачитѣ и цѣлитѣ на сжществуването ѝ. Нейниятъ идеалъ напълно опрѣдѣля и онуй съдържание, което е запълняло всичкото ѝ сжщество, като жена, като интелигентна особа, като прѣдставителница на цѣла една група отъ българското общество. Но да се приближимъ къмъ божеството, на което се покланя Милка. Като кажемъ «полковникъ», свързва ли се съ тази дума нѣщо такова, което да дава съдържание на мисъльта, свързва ли се съ нея такова прѣдставление, което да кара сърдцето по-силно да бие, да ни въодушевява, или да пълни душитѣ ни съ умиление, «благоговѣние? «Полковникъ» означава само обикновенъ висшъ воененъ чинъ, който бива земенъ еднакво отъ всички «заслужили» по службата си офицери; прѣдполага тлъста заплата и блѣстяще обществено положение. Свързва ли понятието «полковникъ» нѣкакви морални качества, т. е., подразбира ли се характера, умствени способности, или нѣщо като героизмъ у безличния «полковникъ»? Не. Понятието «полковникъ» не е нѣщо положително, такова, което би завладѣло единъ положителенъ умъ, би въодушевило, би възпламенило въображението на една свободолюбива мома, съ «модерно гледища върху живота. Сѣкашъ авторътъ се смѣе надъ героинята си, па ако щѣте и надъ читателя. Обаче, като вникнемъ по-дълбоко, за насъ става твърдѣ естествена тази психология отъ гледището на Милка, а сжщо и на възрѣнията на Вазова върху положението и задачитѣ на жената, само че той, противъ вжтрѣшното си убѣждение, поискалъ е да стане съврѣмененъ, по-модеренъ, изливайки симпатиитѣ си на лице мнимо «напрѣдничаво». Обаче, добритѣ му намѣрения не намѣриха почва въ самиятъ него; и въ сжщность се получи туй, което си е: Вроденото художествено чувство всѣкога надѣлява надутото мждруване.

Милкина идеалъ »пълковникъ« напълно отговаря на настроението ѝ и никакъ не е случаенъ — случайни сж само епитетитѣ: свободолюбива, еманципирана и пр. Милка е мома жива, подвижна по характеръ, словоохотлива, даже твърдѣ остроумна; тя е още красива, грациозна въ движенията си — въобще на лице сж всички особности, потрѣбни за една свѣтска, салонна дама, която съ

»умъ и грация« умѣе да покорява сърдца, затѣгнати въ тѣсни мундири. Да, има всичко, само отсѫтствува »полковника«, безъ когото всички фантазии на горещото въображение се пукатъ като сапунени мѣхурчета. На мѣсто въжделанния полковникъ, Милка срѣща едно »инжинерче, съ малко, прозайческо лице«, съ което урисницата я урисала да си свърже сѫдбата. И излиза: не както щѣшъ, а както намѣришъ Тъй щото, Малка въ избора на другарь, съ когото свързва сѫдбата си за прѣзъ цѣлия животъ, не се рѫководи отъ създадения вече въ главата й идеалъ, не търси характеръ, ни умствена висота, която би отговаряла на »модернитѣ й възрѣния върху живота«, а ламти къмъ блѣсъкъ, къмъ външна суета, и като не й се пощастливи да реализира моминскитѣ си скѫпи мечти, тя се задоволява съ скромно, тихо и топло огнище. Иначе и не можеше да бѫде, защото Милка прѣди всичко *е отъ множеството,* и тя нѣма нищо общо съ онуй меншинство, дѣйствията и отношенията на което се регулиратъ отъ висшето съзнание, отъ смѣлата и самостоятелна мисъль.

И защо е било тогава туй кършение въ всевъзможни пози, кършение съ звънливи и празднй думи! . . . .

Въ съзнанието на сѣмейнитѣ задачи Милка не надминава съзнанието на обикновена жена. Се въ сѫщото писмо до Богданка ний ето що четемъ: „. . . . *азъ избрахъ единъ чиновникъ, „буржуа“, който съвсѣмъ не мисли да става голѣмъ човѣкъ, чийто идеали сѫ да си обезпечи добра кариера и да си образува съ мене тихо сѣмейно огнище, веселено отъ писклѝви, румени дѣца — а може да сѫ само писклѝви — кой ги знай — и съ това ще е постигналъ границата на въжделенията на живота*“ (стр. 180. к. н.) И Милка безусловно се подписва подъ тоя идеалъ . . . .

Наистина ли съврѣменната българка е такава, както ни я рисува Вазовъ? Твърдѣ печално ще бѫде наистина, ако тя, съврѣменната българка, не надминава Милка по-развитие, а е на единъ уровень съ нея!

Впрочемъ, не! Милка може да бѫде идеала на автора — туй е негово право, — но тя не може да се признае за идеална българка, както мислятъ нѣкои критици, по тази проста причина, че тя стои много по-низко по развитость, по широтата на възрѣнията си, по разбиране положението и задачитѣ си отъ съврѣменната българка. Идеалътъ на кого и да било не може да се заключава само въ една външна свобода и въ праздно фразерство. Идеалитѣ на съврѣменната жена въобще и на българката въ частность лежатъ по-дълбоко и нѣматъ нищо общо съ дивитѣ ексцентричности на Милка. Обществена, економическа и политическа равноправность — тия сѫ идеалитѣ на жената отъ XX вѣкъ.

Др. Друмевъ.

КОМУНИСТИЧЕСКИЯ МАНИФЕСТЪ И ОБЩОДѢЛСТВОТО*)

отъ

КАРЛЪ КАУЦКИ.

Скоро ще минатъ шейсеть години отъ появяването на Комунистическия Манифестъ, шейсеть години отъ една форма на производството, която въ по-голѣма степень отъ всички по-прѣдишни форми се основава на непрѣкжснатъ прѣвратъ, на постояненъ стремежъ къмъ новото; шейсеть години на пълно революционизиране въ политическото и общественото поле не само на Европа, но и на цѣлото земно кжлбо. Това шейсетолѣтие не може да мине безслѣдно и за Комунистическия Манифестъ. Колкото по-точно Манифестътъ характеризира врѣмето, въ което се появи, колкото по-добра бѣше картината на послѣдното, толкова повече трѣбваше въ нѣкои точки слѣдъ врѣме да остарѣе и да се обърне въ исторически документъ, който изразява епохата на своята поява, а не днешната минута.

Обаче това се отнася само до *нѣкои мѣста* на Манифеста, до ония, въ които практическиятъ политикъ се обръща къмъ своитѣ съврѣменици. Но нѣма по-голѣма грѣшка отъ тая, да се смѣта цѣлиятъ Комунистически Манифестъ просто за единъ исторически документъ. Напротивъ, принципътъ, който той развива, методътъ, на който ни учи, характеристиката на днешния начинъ на производството, която той ни дава въ общи черти, — днеска иматъ още по-голѣма сила, отколкото когато и да било по-рано. Цѣлото фактическо развитие, както и всичкото теоритическо изслѣдване отъ излизането на Комунистическия Манифестъ насамъ прѣдставляватъ непрѣкжсната верига отъ доводи, които потвърдяватъ неговитѣ основни възгледи. Положението, че »историята на всички досегашни (цивилизовани) общества е история на класовитѣ борби«, никога по-рано не е било тъй всеобщо признато като днеска; сжщо така никога не е било тъй ясно, както е ясно днесъ, че главната пружина въ днешно врѣме е класовата борба между пролетарията и буржуазията.

Но пролетариятътъ, пъкъ и буржуата, не сж днеска напълно сжщитѣ, каквито сж били прѣди шейсеть години. Колкото ясно и сполучливо изображение на тия двѣ класи да ни е далъ Комунистическиятъ Манифестъ, макаръ и до днеска това изображение да е тѣхния най-добъръ и най-дълбокъ образъ въ малки

*) Тази статия, на която названието ние турихме, съставлява прѣдговора къмъ едно ново полско издание на „Комунистическия Манифестъ", което още не е излѣзло отъ печатъ, но самиятъ прѣдговоръ е отпечатанъ по рано въ мартенската книжка т. г. на цюрихското сп. „Пшегльондъ Социальдемократични", наученъ органъ на полската социалдемокрация. Статията прѣдставлява живъ интересъ за партийнитѣ другари, тъй като сякашъ нарочно е написана въ отговоръ на нашитѣ общодѣлски разглаголствувания за класовото сътрудничество на пролетарията съ буржуазията (*Г. Б.*

рамки, все пакъ въ нѣкои точки той вече не е съгласенъ съ дѣйствителностьта.

При появяването на Комунистическия Манифестъ най-главната характеристична черта на пролетария бѣ още неговата деградация, упадъкътъ на заплатата му, продължаването на работния му день, неговиятъ физически, а често пжти и мораленъ, както и интелектуаленъ упадъкъ, съ една рѣчь — неговата мизерия. Отъ тритѣ голѣми обществени класи, които съставляваха народната маса: селени, дребни буржуа и наемни работници, послѣднитѣ въ всѣко отношение стояха най-низко. Бѣденъ, потиснатъ, безсиленъ, стоящъ откъмъ численость и економическо значение задъ двѣтѣ споменати класи (съ изключение на Англия), за повечето незаинтересувани наблюдатели наемниятъ работникъ бѣше само прѣдметъ, който възбужда съжаление. Нуждни бѣха всичкитѣ економически и исторически познания, както и силата на мисъльта, каквито Марксъ и Енгесъ притежаваха, за да се открие въ класовата борба на пролетарията най-силната пружина за обществения развой на идещитѣ десетилѣтия, докато послѣдователитѣ на великитѣ утописти още виждаха въ пролетарията една безпомощна маса, която може да очаква помощь само отъ вишитѣ класи, и когато революционеритѣ очакваха всичко отъ »народа«, т. е. главно отъ еснафлиитѣ и селенитѣ, къмъ които бѣше прикачена масата на наемнитѣ работници, зависими отъ тѣхъ духовно и социално, а често пжти и економически.

Съвсѣмъ другояче изглежда пролетариятътъ днеска. Наистина и днеска, както и прѣди шейсеть години, той е подложенъ на сжщото обѣдняващо дѣйствие на капитала, наистина капиталътъ и днеска още се стреми да намаля заплатата, да продължава работния день, да замиста работника съ машината, мжжа съ жената и дѣтето, и така да деградира пролетарията. Но все по-могжща става »и съпротивата на работнишката класа, която постояно нараства количествено и се обучава, концентира и организира отъ самия механизъмъ на капиталистическия процесъ на производството« (»капиталътъ«). Все по-силна става съпротивата на пролетарията, единъ слѣдъ други неговитѣ слоеве прѣодоляватъ деградиращото дѣйствие на капитализма

Съвсѣмъ другояче стои работата съ дребната буржуазия и селения. Докато растящитѣ пролетарски маси отъ десетилѣтия насамъ все повече намаляватъ врѣмето на своя трудъ, повишаватъ своята заплата, то работното врѣме на занаятчиитѣ и на дребнитѣ селени си остава все сжщото, продължено чакъ до границитѣ на физическата възможность, макаръ и да расте интенсивностьта на тѣхния трудъ. И жизненото равнище на дребни занаятчии, дребни търговци и дребни селени все повече се приближава къмъ екзистенцъ-минимума. Отъ друга страна, докато въ едрата промишленость работнишката класа все повече ограничава женския и дѣтския трудъ и добива все по-голѣма закрила, занаятчиитѣ и дребнитѣ селени ставатъ все по-зависими

отъ най-крайната експлоатация на своитѣ собствени и на чуждитѣ жени и дѣца.

Едновр̀ѣменно съ тази економическа промѣна се извършва и промѣна интелектуална и политическа. Прѣди сто години дребниятъ буржуа още надминаваше въ висока степень всички други класи отъ народната маса отъ къмъ интелигентность, вѣра въ себе си, доблесть. Днесъ той е станалъ образецъ на духовна и морална ограниченость и страхливость, докато пролетарнятътъ развива въ себе си въ най-висока степень споменатитѣ похвални качества. Прѣди сто, даже прѣди петдесеть години дребната буржуазия още съставляваше ядката на демократическата опозиция, на буржуазното радикалство, което провъзгласяваше война на палатитѣ, троноветѣ и олтаритѣ, а миръ на колибитѣ. Днесъ дребната буржуазия се е обърнала въ главна армия на реакцията, стража на палатитѣ, троноветѣ и олтаритѣ, отъ които се надѣва да я избавятъ отъ мизерията, дѣто е тласната отъ економическото развитие.

Сжщото стана и съ селенитѣ.

Въ народната маса има още само *една* класа, която съ всичката си сила брани прогреса: пролетариятъ.

Но, за щастие на обществения развой, всички тия промѣни сж придружени съ пълно измѣнение въ съотношението на общественитѣ сили. При излизането на Комунистическия Манифестъ грамадното множинство на населението (въ Франция и Германия 70—80 процента) живѣеше още въ село. А въ градоветѣ надѣляваше дребната буржуазия. Днесъ въ всички промишлено развити европейски държави градското население съставлява множинство, а въ градоветѣ наддѣлява пролетариятъ. Но още по-скоро отъ неговото участие въ численостьта на населението порастна неговото економическо значение. Прѣди сто години капиталистическата индустрия служеше още главно на излишека, особно на европейския континентъ производството — на копринени платове, канапета, порцеланъ, хартия и др. т. Още прѣди шейсеть години економическиятъ животъ се опираше главно върху занаята и селското стопанство. Днеска економическото значение и богатството на една страна зависятъ на първо мѣсто отъ нейната едра капиталистическа промишленость, която не служи вече на излишека, а за масово потрѣбление, и произвежда необходими нѣща. Сврѣменната държава може да сжществува безъ селени и занаятчии, както ни показва Англия, но не може безъ едрата промишленость и съотвѣтнитѣ срѣдства за съобщение. Така че пролетариятъ заема днеска съвсѣмъ друго положение отколкото при появяването на Комунистическия Манифестъ, и не може днесъ заедно съ манифеста да се каже: »работникътъ опросява, спада все по-дълбоко и по-низко отъ равнището на жизненитѣ условия на собствената си класа«. По наистина трѣбва по единъ странeнъ начинъ да изопачавашъ явленията въ собствената си глава, за да смѣташъ, че вслѣдствие на тия промѣни се е смек-

чило противорѣчието между пролетарията и капитала. Напротивъ! Отъ една страна, прѣдъ пролетарията, както и прѣдъ всѣка друга класа, сж разкрити днеска въобще повече богатства на културата, отколкото въ миналитѣ вѣкове или десетилѣтия. Тъй като не е минало безслѣдно покрай пролетарията грамадното порастване на производителнитѣ сили, които капитализмътъ разви. Отъ друга страна, може сжщо да се говори за подобряване положението на много слоеве отъ пролетарията, ако се сравнява съ положението на дребната буржуазия и дребнитѣ селени; но това положение си остава надирѣ слѣдъ порастването на общественитѣ производителни сили, които капиталътъ си присвоява и експлоатира въ своя полза. Сравнено съ жизненото равнище на капиталистическата класа и съ натрупването на капитала, положението на пролетарията се влошава, неговото участие въ произведенията на собствения му трудъ се намаля все повече, а експлоатацията му се увеличава. И всѣка крачка напрѣдъ, която пролетариятътъ въпрѣки всичко е направилъ, можалъ е да я направи само въ борба съ капитала и само въ постояна борба съ него може да я запази. По този начинъ, не само неговата деградация, но и неговото подигане, не само неговитѣ поражения, но и побѣдитѣ му ставатъ източникъ на постояно и растяще разпалване противъ враждебната класа. *Формитѣ* на борбата се измѣнятъ и ставатъ все *по-високи*, отдѣлнитѣ актове на диво отчаяние се смѣняватъ съ планомѣрната акция на голѣмитѣ организации, — *противорѣчията* си оставатъ и се *изостряватъ* все повече.

Но въ послѣднитѣ шейсеть години се е измѣнила и промишлената буржуазия, както и пролетариятътъ. При появяването на Комунистическия Манифестъ тя токущо бѣ прѣмахнала послѣднитѣ прѣгради за своето господство въ Англия — житнитѣ мита, а на европейския континентъ стоеше прѣдъ необходимостьта на една революция, за да заграби политическата власть.

Нейни врагове бѣха сжщитѣ онѣзи сили, които потискаха по най-явенъ начинъ народнитѣ маси, а именно духовенството, дворянството, монархията, голѣмитѣ финансисти; тя имаше още голѣми политически цѣли, идеали, които я ограждаха съ ореола на етичния идеализъмъ. Тя още вѣрваше, че прѣчка за всеобщото благоденствие съставляватъ само феодалнитѣ прѣживѣлици и че слѣдъ тѣхното прѣмахване ще настане ерата на всеобщото щастие.

Революцията въ 1848 г. докара разочароване, изтъкна класовитѣ противорѣчия. Економическото развитие, както видѣхме, въ по-нататъшното си развитие задълбочи тѣзи противорѣчия, и по този начинъ тласкаше промишлената буржуазия заедно съ нейната свита отъ лагера на демокрацията въ лагера на реакцията. Въ Европа тя никдѣ не можа да достигне изключително господство. Тя се мжчеше да добие господство съ помощьта на дребната буржуазия и пролетарията, а да задържи това господ-

ство се мжчеше съ сжщитѣ ония сили, противъ които зовѣше на борба демокрацията. Тука се прибави обстоятелството, че вслѣдствие акционната система, промишленостьта прѣминава все по-бързо въ ржцѣтѣ на едритѣ финансисти, които винаги сж се отличавали съ антидемократични убѣждения, а сж били благосклонни къмъ абсолютизма.

Комунистическиятъ Манифестъ още можеше да заяви: »Въ Германия комунистическата партия върви редомъ съ буржуазията, доколкото последнята е революционна въ борбата си противъ абсолютната монархия, противъ феодалната поземлена собственость и дребната буржуазия«*).

Днеска вече нийдѣ и дума не става за *революционна* буржуазия.

Но въ сжщото врѣме не само буржуазията и пролетариятътъ сж въ нѣкои отношения по-други отколкото при появяването на Комунистическия Манифестъ, но и развитието е тръгнало малко по по-другъ пжть, а не както се е надѣвалъ Манифестътъ. Наистина, основниятъ *икономически* развой вървѣше напълно по пжтя, който Манифестътъ тъй ясно очерта; това, което говори Манифестътъ за него, и днеска е напълно образцово. *Но политическото* развитие тръгна по други пжть, отколкото тогава можеше да се прѣдвиди.

Марксъ и Енгелсъ отлично разбираха, че пролетариятътъ въ тогавашния си видъ бѣ неспособенъ, особно въ Германия, да извоюва и задържи политическата власть. Но тѣ мислѣха, че близката буржуазна революция, която прѣдвиждаха най-напрѣдъ въ Германия, ще тече така, както е текла английската революция въ седемнайсетия, френската въ осемнайсетия вѣкъ. Мислѣха, че тази революция ще бжде отначало възстание на революционната буржуазия противъ абсолютизма и феодализма, но въ нейния ходъ пролетарскитѣ елементи все повече ще познаватъ и ще развиватъ своето противорѣчие къмъ буржуазията, че революцията ще засилва все повече влиянието на пролетарията, последниятъ при най-бързъ темпъ ще се засили и ще узрѣе, тъй като въ врѣме на революция всѣко развитие става извънредно бързо и революционната класа за петь години напрѣдва толкова много, колкото други пжть за цѣлъ вѣкъ. По този начинъ, слѣдъ буржуазната революция ще настжпи направо революцията и завоюването на политическата власть отъ пролетарията, не като продуктъ на единъ замахъ, но като плодъ на революционни борби, които траятъ дълги години, а може би и десетолѣтия.

Комунистическиятъ Манифестъ казва по това:

«На Германия комуниститѣ обръщатъ главното си внимание, защото тя се намира въ прѣдвечерието на една буржуазна революция и защото този прѣвратъ ще стане въ нея при много по-напрѣднали условия на европейската цивилизация въобще и ще

---

*) Стр. 63 на нашия прѣводъ. Варна, 1900.

завари пролетарията въ много по-развито състояние, отколкото бѣ въ Англия прѣзъ XVII и въ Франция прѣзъ XVIII вѣкъ. Така че *германската буржуазна революция може да послужи само за непосрѣдственъ прологъ на работнишката революция*" (стр. 63).

Тази надѣжда не се изпълни. както знаемъ сега, и не се изпълни тя именно защото прѣвратътъ въ 1848 г. ставаше «при много по-напрѣднали условия на европейската цивилизация, отколкото прѣвратитѣ въ 1640 и 1789 г.

Въ течение на английската и на френската революции изтиквяше на прѣденъ планъ пролетарскитѣ и наполовина пролетарско-дребнобуржуазнитѣ елементи и имъ помагаше да завладѣятъ за минута политическата власть това обстоятелство, че то бѣ *война*, война на смърть и на животъ, която революцията трѣбваше да води и въ която тя можеше да се задържи само благодарение безогледностьта, която характеризира пролетарията откъмъ собствения му животъ и откъмъ собственостьта на имотнитѣ класи. Въ Англия имаме дългогодишната война на парламента противъ дворянската войска на Карла I, въ Франция — сжщо дългогодишна война противъ съюзената монархическа Европа.

Революцията въ 1848 г. не разпали никаква война. Правителствата паднаха не въ дългогодишна гражданска война — еднодневната борба по барикадитѣ бѣ достатъчна, за да паднатъ правителствата въ Парижъ, Виена, Берлинъ. А революцията се прострѣ върху цѣла Европа и не се намѣри никаква външна сила да ѝ обяви война. Абсолютическа Русия се държеше отначало съвсѣмъ тихо.

Докато феодално-абсолютическитѣ врагове на революцията бѣха въ 1848 г. много по-слаби отколкото въ XVII и XVIII в. — пролетариятътъ още тогава бѣ много по силенъ. Прѣзъ февруарскитѣ дни той завоюва изведнъжъ доминиращо положение въ Парижъ. Намѣсто борба на животъ и смърть противъ монархията и дворянството, борба, къмъ която ще-неще трѣбаше да повика пролетарията, да го въоржжи и най-сетнѣ да се подаде на неговото влияние, — тука изпъкна у буржуазията стремежъ къмъ борба на животъ и на смърть противъ самия пролетариятъ, и къмъ тази борба тя повика току-що побѣдената държавна власть ведно съ нейната армия, за да изпадне най-сетнѣ пакъ подъ нейния хомотъ.

Юнското клане бѣ катастрофа за революцията въ 1848 год. То освети една нова историческа епоха. Оттогава насамъ буржуазията съвсѣмъ прѣстава да бжде революционна политическа класа, свършва се ерата на буржуазнитѣ революции — поне въ Западна Европа; тука нѣма да разглеждамъ, доколко това се отнася до Русия, дѣто селенитѣ и интелигенцията играятъ съвсѣмъ друга роля отколкото въ Западна Европа. Отъ юний 1848 г. въ Западна Европа вече не е възможна никаква буржуазна революция, която да бжде встжпление къмъ революцията на пролетарията. *Най-близката революция може да бжде само революцията*

на пролетарията. Даже въ Русия инициативата за революция може да излѣзе само отъ промишления пролетариятъ, макаръ и да не докара още неговото управление.

Но съ самото това и ролята на работнишкото движение стана съвсѣмъ друга.

Процесътъ на узрѣването и засилването на работнишката класа, нейното издигание до онази висота, която ѝ дава възможность да извоюва и запази политическата власть, не може вече да се очаква отъ буржуазната революция, ще прѣскочи собственитѣ си граници и отъ самата себе си ще се развие пролетарската революция. Този процесъ на узрѣване и засилване трѣба да се извърши *вънъ* отъ революцията, *прѣди* революцията; този процесъ трѣба да достигне извѣстна височина на развоя, за да стане революцията въобще възможна. Тя трѣбва да се извърши не чрѣзъ воененъ методъ, но по миренъ начинъ — ако можемъ така да се изразимъ парадоксално, като правимъ разлика между военитѣ методи на класовата борба и мирнитѣ. Закрилното работнишко законодателство, синдикалната, даже и кооперативната организация, всеобщото изборно право придобиватъ оттогава постояно съвсѣмъ друго значение, а не каквото сж имали до юний 1848 г.

Днесъ това е ясно, когато прѣди петдесеть години бѣ забулено още съ гжста мъгла; благодарение на това много кжсогледи къртици, които грижливо ровятъ едно кжсче пръсть и търсятъ червеи, си мислятъ, че иматъ по-широкъ и по-остъръ погледъ отъ авторитѣ на Комунистическия Манифестъ и съ съжаление даже поглеждатъ изотгорѣ тѣхнитѣ »умствени недостатъци«. Но фактъ е, че никой социалистъ и революционеръ не разбра новото положение и неговитѣ слѣдствия по-рано отъ Маркса и Енгелса.

Тѣ първи разбраха, че ерата на революцията, поне за извѣстно врѣме, е вече свършена. »Интернационалътъ« първи се постара на европейския континентъ да подкрѣпи систематично развитието на синдикалната организация. »Капиталътъ« даде първата теория на работнишката закрила, и »Интернационалътъ« съ всичка сила взе участие въ движението на английския пролетариятъ за всеобщо изборно право прѣзъ шейсетьтѣ години.

Но не само *методитѣ* на процеса на засилване и узрѣване на работнишката класа трѣбаше да се измѣнятъ поради наставането на новото положение, но сжщо и *темпътъ* на развитието. Вмѣсто свѣткавичния революционенъ полетъ настжпи тъй чудното за горещитѣ души шествие на мирната и легална еволюция.

По този начинъ, много работи станаха не така, както очакваха създателитѣ на Комунистическия Манифестъ при неговото появяване. Но тѣ бѣха първитѣ, които разбраха новото положение и то благодарение имено на тия основни принципи и методъ, които тѣ развиха въ своя Манифестъ; а новото положение само бѣше потвърждение на тия основни принципи, макаръ не въ формата, която прѣдвиждаха. Ако закрилното работнишко законо-

дателство и синдикалната организация придобиха прѣзъ настжпващитѣ десетолѣтия значение, което въ 1847 г. още не можеше да се отгатне, причината на това бѣше тая, че класовото противорѣчие между буржуазията и пролетарията нѣколко мѣсеца слѣдъ излизането на Комунистическия Манифестъ трѣбаше да повлияе върху буржуазията така, както никой прѣди февруарий 1848 г. даже и не подозираше, така че образътъ на това противорѣчие, очертанъ въ Комунистическия Манифестъ, още за него врѣме е билъ по-сполучливо схванатъ, отколкото сж допущали самитѣ автори.

Но за тази причинна връзка най-често нѣматъ и понятие ония, които се натрапватъ за »критици« на Манифеста; отъ факта, че намѣсто бързото, насилственото развитие настжпи развитие досега »мирно«, мудно, а намѣсто революционнитѣ методи на класовата борба — легални методи, заключаватъ, че класовото противорѣчие между буржуазията и пролетарията или никакъ не сжществува, или пъкъ постояно се намаля. Чуватъ се проповѣди за общодѣлство на пролетарията съ либералната буржуазия и, доколкото това се върши отъ социалисти, тѣ се позоватъ къмъ слѣдното положение *) на Комунистическия Манифестъ:

»Въ Германия комунистическата партия върви *редомъ съ буржуазията,* доколкото послѣдната е революционна въ борбата си противъ абсолютната монархия, противъ феодалната поземлена собственость и дребната буржуазия«.

Това положение оправдавало политиката на демократичния картелъ между правителствения и социалистическия министриализъмъ, практикувана отъ нѣкои социалистически направления въ Франция и Италия и прѣпоржчвана навсѣкждѣ отъ прѣдставителитѣ на »новата метода«. Тъкмо тука ний имаме една марксистка »догма«, която защитницитѣ на »критичния« социализъмъ бранятъ съ истински »догматиченъ фанатизъмъ«.

Но ний видѣхме, че до колкото може да се говори за »заблуждение« на Комунистическия Манифестъ и доколкото неговата критика е нужна — тя трѣба да започне тъкмо отъ тази »догма« за политически революционната буржуазия. Замѣстването на революцията съ еволюция прѣзъ послѣдното полустолѣтие е именно слѣдствие на това, че вече нѣма *революционна буржуазия.*

Но, вънъ отъ това, подъ думитѣ обща борба съ революционната буржуазия Марксъ и Енгелсъ разбираха нѣщо съвсѣмъ друго отъ това, което разбиратъ днешнитѣ привърженици на социалистическия министериализъмъ. Въ »Възванието на централното управление къмъ Комунистическия Съюзъ« прѣзъ мартъ 1850 г. се разглежда отношението на комуниститѣ къмъ буржуазната демокрация, за която и тогава се мислѣше, че при подновяването на революцията най-напрѣдъ ще заеме кърмилото на държавната власть. Тамъ ний четемъ:

---

*) На това положение често се осланяха и нашитѣ общодѣлци, за да оправдаятъ своитѣ общодѣлски „теории". Б. Р.

»Въ тази минута демократичнитѣ дребни буржуа, като сж потиснати навсѣкждѣ, викатъ пролетарията за общо обединение и съгласие, тѣ му подаватъ ржка и се стремятъ да създадатъ една голѣма опозиционна партия, която да обгръща всички бои въ демократическата партия, т. е. мжчатъ се да вмъкнатъ работницитѣ въ една партийна организация, дѣто господствуватъ общи социалдемократически *) фрази, подъ които се криятъ тѣхнитѣ (на демократичнитѣ дребни буржуа) особни интереси, и дѣто не могатъ да се изтъкватъ опрѣдѣлени пролетарски искания — въ интереса на милия миръ. Такова едно обединение би било *изключително въ тѣхна полза и съвсѣмъ въ врѣда на пролетарията.* Пролетариятътъ би изгубилъ напълно своето самостойно и съ трудъ спечелено положение и пакъ би спадналъ до значението на една прибавка къмъ официално-буржуазната демокрация. *Ето защо това обединение трѣба най-рѣшително да се отхвърли.*

Въ случай на борба противъ общия врагъ нѣма нужда отъ никакво специално съединение. Щомъ трѣба да се събори такъвзи врагъ, интереситѣ на двѣтѣ партии се сливатъ за минута, и както дотогава, така и за въ бждаще това само за дадената минута прѣсмѣтнато съединение ще се яви отъ само себе си. Разбира се, че въ очакванитѣ кървави конфликти, както и въ всички по-раншни, главно на работницитѣ ще се падне да достигнатъ побѣда съ своята рѣшителность, постоянство и прѣданость . . . Въ врѣме на борбата и слѣдъ борбата при всѣки случай работницитѣ трѣба да прѣдявятъ своитѣ собствени искания покрай исканията на буржуазната демокрация. Тѣ трѣба да искатъ гаранции за работницитѣ, щомъ демократичнитѣ буржуа се готвятъ да зематъ кърмилото на управлението въ свои ржцѣ. Въ случай на нужда тия гаранции трѣба да се изтръгнатъ съ сила и въобще трѣба да се гледа, щото новитѣ управници да се задължатъ за всевъзможни отстжпки и задължения, което е най-сигурния начинъ за тѣхното компрометиране. Изобщо трѣба най-силно да се въздържа по възможность възхищението отъ побѣдата и ентусиазмътъ за новия редъ на нѣщата . . . . по всѣкакъвъ начинъ чрѣзъ хладнокръвие и спокойно сжждение върху положението и чрѣзъ *явно недовѣрие къмъ новото правителство* . . . . Съ една рѣчь, отъ първата минута на побѣдата недовѣрието трѣба да се насочи не вече противъ побѣдената, реакционната партия, но противъ дотогавашния съюзникъ, противъ партията, която иска да използва само за себе си общата побѣда.«

Ето каква бѣше формата на общата борба на буржуазията и пролетарията противъ абсолютизма и феодализма, която Марксъ и Енгелсъ сж имали прѣдъ видъ при списването на Комунистическия Манифестъ. Това е нѣщо съвсѣмъ друго, а не каквото се

Онова, което тогава наричаха социалдемокрация, не бѣше класова партия на пролетарията, а дребнобуржуазна-пролетарска смѣсица безъ ясенъ класовъ характеръ, но съ надмощие на дребнобуржуазни тенденции (Кауцки).

ще на днешнитѣ министериалски социалисти въ Франция и Италия.

Наистина, може да ни се отговори, че работата се ѐ касаела тогава до революционни борби. Но общата революционна борба е все пакъ случай, който най-много спомага за общодѣлството между буржуазията и пролетарията. Опасностьта да бжде експлоатирана политическата сила на пролетарията отъ буржуазията, изгубването на неговата политическа сила, произтичаща отъ политическата му самодѣйность, и необходимостьта да храни недовѣрие къмъ буржуазно-демократическото правителство сж при все това очевидно толкова по-силни тогава, когато буржуазията може да бжде вече само консервативна, отколкото когато още се касае до революционно придобиване на нови позиции.

Но дѣто въ днешно врѣме — като оставимъ Русия — може да стане необходимо общодѣлството на буржуазията съ пролетарията, тамъ се касае работата не за революционни, а за *консервативни* цѣли, за запазването и осигуряването на сжществуващитѣ слаби наченки на демокрацията прѣдъ напора на реакцията. И при тѣзи борби противъ реакцията пролетариятътъ трѣба да изпълни своя дългъ, и тука най-тежката работа лѣга върху неговитѣ плѣщи, и тука той трѣба минутно да сътрудничи съ либералната буржуазия, но въ още по-голѣма степень отколкото при революционната борба сжществува опасностьта, че неговиятъ съюзникъ ще му измѣни, сжществува необходимостьта да му се оказва явно недовѣрие, а прѣди всичко необходима е пълната му организационна самостойность По своето класово положение пролетариятътъ е напълно революционна класа, той е днесъ единствената революционна класа. Условията могатъ да го принудятъ да вземе за извѣстенъ моментъ участие въ консервативната акция противъ реакцията; да се спре за винаги на консервативната акция той никога не може. Всѣкога въ дѣйностьта си той ще дава изразъ на своя революционенъ характеръ, послѣдниятъ трѣба да изпъква и тогава, когато пролетариятътъ работи консервативно; той може да развива и увеличава своитѣ сили само въ революционната акция и въ революционната пропаганда, и изтръгва коренитѣ на собствената си сила, ако се ограничава съ ролята на консервативенъ пазитель на господствуващата либерална буржуазия противъ напора на духовенство, юнкери и военни.

Наистина, тѣзи въпроси повече интересуватъ социалиститѣ въ Западна Европа, отколкото работницитѣ въ руската държава. Послѣднитѣ живѣятъ въ политически и стопански условия, които още много приличатъ на отношенията, каквито сж господствували въ Германия въ прѣдвечерието на революцията прѣзъ 1848 г. Така че за тѣхъ Комунистическиятъ Манифестъ има днесъ още много по-голѣмо значение, отколкото за социалиститѣ въ Западна Европа, не само по своитѣ основни принципи и методъ, както и по своето прѣдставяне общия характеръ на капиталистическия

начинъ на производството, които и до днеска сж непоклатимата основа на всѣко съзнателно движение на пролетарията, но и по много подробности, които сж вече устарѣли за Западна Европа.

Но при днешното състояние на всемирнитѣ съобщения никоя страна, а най-вече една капиталистическа страна, не върви по пжтя на вжтрѣшното си развитие изключително подъ тласъка на своитѣ вжтрѣшни сили. Сжщо така наистина важни за нейнитѣ класови борби ставатъ външнитѣ влияния, а прѣди всичко влиянието на класовитѣ борби въ странство.

Юнското поражение бѣше рѣшаващо не само за хода на френската революция, но сжщо така и за тоя на нѣмската, както и за работнишкото движение въ Англия. Сжщо така и днеска отношенията между пролетарията и буржуазията, които се изработватъ въ странство, влияятъ върху отношението на тия класи въ Русия, които се намиратъ сжщеврѣменно въ политическо и економическо положение като въ епохата на Комунистическия Манифестъ, както и въ политическо и економическо положение, което въплотява всички ония грамадни прѣврати и уроци, които се извършиха въ продължение на повече отъ полустолѣтие непрѣстанна економическа революция отъ Комунист. Манифестъ насамъ.

Ето защо политическото отношение между буржуазията и пролетарията, между либерализма и социализма въ руската държава е много по-сложно и по-трудно, отколкото въ Западна Европа. За да си изработятъ вѣрно сжждение за това отношение, социалиститѣ, които работятъ при условията на руския абсолютизмъ, трѣба да иматъ прѣдъ видъ както първобитнитѣ вжтрѣшни отношения, така и най-високо развититѣ отношения въ странство. Въ Русия буржуазията още има революционни задачи, но вече притежава реакционния начинъ на мислене на буржуазията въ Западъ.

Ала най-добрата, най-сигурната ржководна нишка ще имъ даде Комунистическия Манифестъ. Не като евангелие, не като, както го наричатъ, библия, чиито думи сж свещени, но като исторически документъ, който иска критика, ала не такава, която се ограничава съ твърдението, че отдѣлни положения и обръщения днесъ вече не чинатъ, но критика, която се мжчи да разбере Манифеста, мжчи се да разбере и онѣзи негови положения, които днесъ сж устарѣли, и така черпи отъ тѣхъ нови познания. Който изучва Комунистическия Манифестъ по този начинъ, за него той ще бжде най-вѣренъ компасъ, на който социалистическитѣ партии въ всички страни иматъ да благодарятъ, че въпрѣки всички противни течения, въпрѣки мъгли и канари тѣ вървятъ винаги въ добра посока, компасъ, който отъ шейсеть години насамъ ни показва и насоката на економическия развой, винаги и на ново потвърдяванъ отъ всички факти. Нѣма другъ исторически документъ, който въ настжпващитѣ десетолѣтия слѣдъ неговото появяване да е намѣрилъ по-блѣскаво потвърждение отъ Комунистическия Манифестъ.

Прѣвелъ отъ полски Г. В.

РАПОРТЪ

на

ПАРТИЙНИЯТЪ ЦЕНТРАЛЕНЪ КОМИТЕТЪ ДО МЕЖДУНАРОДНОТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО БЮРО.

Другари,

Въ периода отъ Парижкия Международенъ Конгресъ до 1903 год., мартъ мѣсецъ, въ Българската социалъ-демократическа партия станаха събития, за които ние своеврѣменно рапортирахме на М. С. Бюро. Но считаме за длъжность да ги изложимъ прѣдъ другаритѣ делегати отъ Амстердамския Конгресъ.

Отъ самото основаване до мартъ мѣсецъ 1903 год. Българската социалъ-демократическа партия теоретически винаги стоеше върху основнитѣ принципи на революционния социализмъ и върху резолюциитѣ на международнитѣ конгреси. Обаче, на практика тя все повече напускаше тѣхъ и отъ социалъ-демократическа фактически се прѣвръщаше въ дребно-буржуазна демократическа партия. Въ организациитѣ на партията нахлуха различни декласирани елементи, разочаровани отъ буржуазнитѣ партии и недоволни отъ положението си дребни буржуа, пропадващи занаятчии и земледѣлци. Вслѣдствие на това, въ партийнитѣ организации прѣобладаваха дребно-буржуазнитѣ елементи: тѣ съставляваха $^2/_3$ отъ състава имъ, а $^1/_3$ интелигентни и наемни работници. При такъвъ съставъ на организациитѣ, тѣхната дѣятелность, съ малки изключения, се свеждаше къмъ твърдѣ повърхностна дребно-буржуазна политическа агитация, върху почвата на нѣкои отъ точкитѣ на минималната програма. Таза агитация се отличаваше отъ оная на другитѣ политически групи у насъ само по това, че тя се водѣше отъ социалисти и отъ името на работническата социалъ-демократическа партия, а понеже биеше главно на лошото положение на дребната буржуазия, тя се посрѣщаше отъ послѣднитѣ съ по-голѣмо довѣрие. По сѫщностьта си, обаче, тя съдържаше много малко социалистически смисълъ. Най-голѣма дѣятелность партията развиваше въ врѣме на изборитѣ (а тѣ поради специялнитѣ условия на нашата страна напослѣдъкъ ставатъ твърдѣ често). Тя участвуваше въ изборитѣ, ужъ за да използува избирателнитѣ моменти за социалистическата агитация, но въ сѫщность, поради състава си, нейното участие въ избирателнитѣ кампании се обърна въ простъ ловъ на депутатски мандати. Затова «социалистическата агитация» се сведе къмъ най-долна демагогия, макаръ обикновено и несъзнателна, между занаятчийската и селска маси, а главно между послѣдната. И естествено, партията много бърво и съвсѣмъ неестествено за една социалистическа партия доби голѣмъ успѣхъ. Додѣто въ изборитѣ прѣзъ 1894 и прѣзъ 1895 години тя получи по 3000 гласа, въ изборитѣ прѣзъ 1899 год. получи 8000 гласа, въ изборитѣ прѣзъ 1901 год. числото на гласоветѣ, подадени за

нея, порастна на 10,000 и въ изборитѣ прѣзъ 1902 год. порастна до 18,000. Прѣзъ 1894 и 95 години партията доби по 2 мандата, прѣзъ 1899 год. 6 мандата, прѣзъ 1901 единъ и прѣзъ 1902 год. 8 мандата. Грамадната часть отъ тѣзи гласове партията получаваше отъ селската маса дребни ступани и най-нищожна часть отъ градоветѣ и тука пакъ отъ дребнитѣ градски собственици. Съ изключение на два мандата, добити въ гр. Сливенъ (индустрияленъ центръ), останалитѣ 6 мандата сж добити отъ околиитѣ съ дребното селско ступанство, като Ямболъ, Павликени, Сухиндолъ.

Този успѣхъ, освѣнъ на помѣнатата агитация на партията, се дължи и на економическото и социално положение на страната. Отъ 1896 година до 1902 год. въ България продължава економическа криза, поради неурожаи и крайното раздробвание на селскитѣ ступанства, която се усилваше и поради финансовото разстройство, резултатъ на грабителствата на партиитѣ, които се изреждаха въ управлението. Резултатъ отъ това економическо положение на страната се яви бързото влошаване и пропадане на селскитѣ и занаятчийски ступанства и пролетаризирането на голѣма часть отъ дребнитѣ собственици. Послѣднитѣ, разочаровани въ всички партии, управлявали България, увличани отъ повърхностна, а и затова являваща се за тѣхъ спасителна, агитация, особено ония отъ селската маса, даваха гласоветѣ си за кандидатитѣ на партията, съ нескриваната надѣжда, дано тя спаси положението. Нѣма съмнѣние, че масата отъ дребни собственици скоро се разочарова и въ социалистическата партия и се повърна пакъ къмъ надѣждитѣ, съ които я хранятъ управляющитѣ партии. Въ послѣднитѣ избори прѣзъ 1903 год. грамадната часть отъ тази маса се присъедини къмъ управляващата днесъ партия, друга часть отиде съ другитѣ партии. Забѣлѣжително е, че «социалистическитѣ» кандидати въ селскитѣ околии, гдѣто прѣди получаваха съ хиляди гласове, като въ Павликени, Хасково, Казанлжкъ, Ямболъ, Сухиндолъ и при компромиситѣ, които правѣха съ буржуазнитѣ партии, като въ Павликени, Ямболъ, Казанлжкъ, едвамъ сж получили по нѣколко стотини гласа. Напримѣръ, въ Казанлжкъ и Хасково, прѣди партийнитѣ кандидати получаваха по 1500—2500 гласа, въ изборитѣ прѣзъ 1903 год. сж получени едвамъ — 300 гласа въ първата околия и около 800 гласа въ втората; въ Ямболъ 30—40 гласа, въ Павликени, дѣто всички опозиционни партии сж гласували за «социалистическия» кандидатъ, послѣдниятъ пропадна съ 300—400 гласа и т. н. Впрочемъ, партията изобщо прѣдвиждаше това и не си правѣше илюзии за бързитѣ успѣхи, както това тя съобщава въ рапорта си до М. С. Б., печатанъ въ Bulletin socialiste international отъ 1902 година.

Обаче условията, при които дѣйствуваше партията, и тѣзи голѣми нейни успѣхи въ изборитѣ създадоха въ нѣкои отдѣлни нейни членове и отдѣлни организации, главно въ ония отъ селскитѣ избирателни окржзи, които спомѣнахме, голѣми илюзии за силитѣ на партията и съвсѣмъ прѣвратно разбирание задачитѣ ѝ. Тѣзи

бѣха помислили партията така силна, че я смѣтаха вече за »вершитель судебъ« въ България; тѣ мислиха, че влиянието на партията въ страната и особено въ множеството избиратели е тъй трайно, щото партията въ близко бѫдаще ще прати въ парламента такова внушително число депутати, което ще диктува, и по такъвъ начинъ партията ще стане на чело на буржуазното социално развитие, ще насажда капитализма и демократическитѣ учреждения и чрѣзъ тѣхъ ще достигне осѫществението на социализма. Тѣзи партийни членове и организации систематически тласкаха партията въ този пѫть. Тичанието по изборитѣ въ селата изтощаваха съвършено и тъй слабитѣ сили и срѣдства на партията. Въ градоветѣ почти нищо сериозно се не работѣше за организиранието и класовото съзнание на наемнитѣ работници, числото на които заедно съ ръстьта на капиталистическото развитие постоянно растѣше.

Обаче, грамадното болшинство на партията съзнаваше, че тя отива по опасенъ пѫть, по пѫтя на окончателно израждание въ една буржуазна демократическа или радикална партия, както това стана съ сръбската прѣди години и недавно съ ромѫнската социалистическа партия. Затова отъ 1897 година конгреситѣ всѣка година изтъкваха опасностьта отъ пѫтя, по който партията вървѣше и нуждата да съсрѣдоточи всичкитѣ си сили въ градоветѣ срѣдъ наемнитѣ работници, отъ организиранието и възпитанието на които само може да се очаква създаванието на една дѣйствителна революционна сила въ България за демократически завоевания. Но условията, при които дѣйствуваше партията, създадената практика, създаденитѣ илюзии за силата и значението ѝ и кривото разбирание задачитѣ ѝ мѫчно се разбиваха съ конгресни рѣшения. На това прѣчеше и противодѣйствието на партийни членове, които влизаха въ управителнитѣ тѣла на партията и които именно поддържаха, първо врѣме прикрито, а по сетнѣ и открито, създаденитѣ илюзии, съвпадающи тъкмо и съ тѣхнитѣ лични желания да играятъ видна политическа роля въ нашия животъ. На това прѣчеше и отсѫтствието на една здрава контрола отъ страна на управителния органъ на партията — на Ц Комитетъ. Членоветѣ на послѣдния, редъ години, не сѫ биле на едно мѣсто, пръснати сѫ биле въ разни мѣста, това правѣше невъзможно редовнитѣ му събрания и обмислювания на партиинитѣ работи и контролата. При всичко това, усилията на конгреситѣ да отдръпнатъ партията отъ опасния пѫть не останаха безплодни. Постепенно съставътъ на партийнитѣ организации се измѣнява, като работническиятъ елементъ се увеличава, а дребно-буржуазниятъ намалява. Отъ друга страна, организациитѣ усилиха социалистическата пропаганда въ градоветѣ и главно срѣдъ наемнитѣ работници. Обаче, това явно макаръ и постепенно отдръпвание на партията въ своята естествена срѣда и къмъ своитѣ прями социалъ-демократически задачи не се харесваше на партийнитѣ членове, за които спомѣнахме. Тази дѣятелность за тѣхъ бѣше «тропание на едно мѣсто»; тя

[illegible] партията отъ [illegible] за [illegible] въ [illegible] [illegible] и [illegible] перспективата за [illegible] стремежи да играятъ видни [illegible] политически роли. Тѣ рѣшиха да [illegible] открито противъ [illegible] на партията. Мнозина [illegible] систематически и съ грамадни [illegible] да осуетятъ [illegible], въ която се [illegible] партията отъ тѣхъ, но тѣ вече бѣха заразени отъ ревизионизма на Западъ и особено отъ министериалния социализъмъ на Милерана и Жореса.

Въ 1900 година чл. на Ц. Комитетъ, г. Янко Сакѫзовъ, два мѣсеци слѣдъ партийния конгресъ въ гр. Сливенъ, почна двуседмично издаване подъ названието „Общо Дѣло“. Тука той почна да проповѣдва «общо дѣло», «сътрудничество на класитѣ», организирането на една «обществена сила», на една обща партия отъ индустриалци, търговци, еснафи, земледѣлци и работници, за която обща партия пишеше и програма. Съ други думи, г. Сакѫзовъ прѣпоръчваше на партията да свие социалистическото знаме, да напусне почвата на класовата борба и да се откаже отъ основнитѣ си принципиални възгледи, като се залови за създаването на обща партия отъ всички «производящи слоеве». Това бѣше бернщайнство и конфузионизъмъ на чисто българска почва. Интересно е да се забѣлѣжи, че тѣзи «нови» възгледи г. Сакѫзовъ се опита да ги прѣпорѫча въ своитѣ политически рѣчи, държани въ нѣколко града прѣди Сливенския конгресъ. Но неговитѣ рѣчи биха зле осѫдени дори и отъ най прѣданни лично нему партийни членове, като отклонение отъ партийнитѣ принципи. По тази, очевидно, причина г. Сакѫзовъ на Сливенския конгресъ не само нѣма смѣлостьта да подържа своитѣ възгледи, но дори даде тъкмо противоположни, най-«шаблони» декларации. Обаче, два мѣсеца слѣдъ тѣзи негови декларации той обърна листото и почна «Общо Дѣло». Когато чрѣзъ Ц. Комитетъ и сетнѣ чрѣзъ партийнитѣ органи «Работнически Вѣстникъ» и мѣсечното списание «Ново Врѣме» му се обърна внимание, че съ проповѣдитѣ въ «Общо Дѣло» се отклонява отъ партийнитѣ принципи и отъ конгреснитѣ рѣшения и му се поиска обяснение, г. Сакѫзовъ отговори съ груби нападки по адресъ на двѣтѣ редакции; нарѣче редакторитѣ имъ, и членове на Ц. Комитетъ, «тѣсни», «шаблонни» социалисти, които «закостѣнявали» и «изсушавали» Марксовото учение, които «проспали» «умственото брожение срѣди западнитѣ марксисти, особено крайното Бернщаинианско», че имало «широко разбиране» на социализма и т. н. На исканията да обясни, кое е това «широко разбиране» на социализма, г. Сакѫзовъ продължаваше да отговаря съ сѫщитѣ грубости, съ твърдѣ дребнави инсинуации противъ редакторитѣ на партийнитѣ органи и чл. на Централния Комитетъ, съ които гонѣше се явната цѣль да подкопае довѣрието на партията къмъ тѣхъ. Изобщо, до изключванието му изъ партията, той избѣгваше да се обясни. Въ 1901 год. плѣвенския партиенъ конгресъ съ една обстоятелствена резолюция, съ която подчърта пролетарския характеръ на пар-

тията и нейнитѣ революц. соц. демокр. принципи, съ абсолютно болшинство осжди опитванието да се измѣни характера ѝ и да ѝ се натрапи проповѣдваното отъ г. Сакжзова «общо дѣло«. Макаръ тази резолюция и да биде гласувана и отъ г. Сакжзовъ и нѣколкото негови съчувственици, обаче той и слѣдующата година продължаваше сжщото некоректно поведение къмъ партията; на критикитѣ върху писваното отъ него въ «Общо Дѣло» отъ страна на партийнитѣ органи, той не даваше никакви обяснения, а само продължаваше да оскърбява и инсинуира. Слѣдующиятъ конгресъ въ Търново въ 1902 год., обаче, съ една по-категорична резолюция, като осжди това му поведение, покани го въ 6 мѣсеченъ срокъ да се обясни прѣдъ партията по принципиялнитѣ въпроси съ брошура.

Полемиката, подигната отъ партийния печатъ върху писаното въ «Общо Дѣло», бѣше твърдѣ полезна за партията. Тя уясняваше принципитѣ, тактиката и задачитѣ ѝ. Партията въ организационно отношение крѣпнѣше; закрѣпваше духа на партийната дисциплина. Нашитѣ опортюнисти това виждаха и се чувствуваха слаби да се борятъ на принципиална почва. Обаче, тѣ искаха, струва що струва, да наложатъ на партията своитѣ «широки» възгледи и тактика. Съ тази цѣль тѣ почнаха една дѣйность въ партията чисто дезорганизаторска. Въ плѣвенския конгресъ се опитаха да дез рганизиратъ Центр. Комитетъ и редакцията на партийния органъ »Работн. Вѣстникъ« чрѣзъ разни комбинации и машинации и главното да турятъ за секретарь на Ц. Комитетъ човѣкъ, подходящъ за тѣхнитѣ цѣли. Обаче не сполучиха. Въ търновския конгресъ тѣзи опитвания се направиха въ по-голѣми размѣри, при които се употрѣбиха отъ тѣхна страна много нископробни срѣдства. Но и тука въ всичко не успѣха, освѣнъ да изberatъ за секретарь свой човѣкъ, който, обаче, прѣдъ конгреса се произнесе за г. Сакжзовъ, че «игралъ на вжже». Това бѣше опортюнистическа маниера за прикриване на плановетѣ имъ. Заявленията на кандидата на опортюниститѣ противъ опортюнизма на г. Сакжзова заблуди една часть отъ делегатитѣ на конгреса.

Слѣдъ плѣвенския конгресъ за пръвъ пжть Централниятъ Комитетъ въ цѣлия си съставъ се намѣри въ едно мѣсто. Всички членове на Централния Комитетъ се задължиха отъ конгреса и се прѣнесоха въ София. Но тука г. Сакжзовъ съ секретарь-касиера почнаха своята систематическа дезорганизиторска работа. На всѣко едно прѣдложение отъ Централния Комитетъ, което имаше за цѣль да стѣгне организациитѣ, да развие въ партийнитѣ членове духа на партийната дисциплина и на по-ефикасна социалистическа пропаганда, съгласно конгреснитѣ директиви, г. Сакжзовъ и секретарь-касиерьтъ се противопоставяха, а послѣдниятъ се отказваше да ги привежда въ изпълнение. Отъ друга страна, въ софийската партийна организация тѣ се противопоставяха противъ мѣркитѣ, прѣпоржчвани отъ Централния Комитетъ чрѣзъ окржжни за дѣятелностьта ѝ и подписвани отъ се-

кретаря, както и противъ мѣрките, които прѣпоржчваха членоветѣ на Централния Комитетъ, вече като членове на софийската организация и винаги водѣха лична демагогска агитация противъ послѣднитѣ. Това поведение на двамата членове отъ Централния Комитетъ въ софийската организация окончателно деморализира нея, направи я свърталище на раздори и неспособна за никаква полезна партийна дѣятелность. Болшинството на Централния Комитетъ, възъ основа на статутитѣ на партията и на конгреснитѣ рѣшения, взе рѣшение да закрие тази организация и да основе нова, като остави на конгреса да оцѣни, правилно ли е постжпилъ Централниятъ Комитетъ или не. Обаче, меншинството се отказа да се подчини на рѣшението на Централния Комитетъ, а секретарь-касиерътъ да го приведе въ изпълнение, подъ прѣдлогъ, че тия дѣйствия на Централния Комитетъ не биле съгласни съ партийната дисциплина. Прѣди това Централниятъ Комитетъ единодушно бѣше рѣшилъ, щото партийнитѣ фондове да се извлѣкатъ отъ кредитното учреждение, въ което бѣха вложени отъ бившия секретарь-касиеръ въ провинцията, и да се вложатъ на името на комитета въ едно отъ кредитнитѣ учреждения въ София. Секретарь-касиерътъ извлѣкалъ фондоветѣ, но ги вложилъ въ София неизвѣсно гдѣ на свое име. Централниятъ Комитетъ тогава рѣши, щото секретарь-касиерътъ да ги внесе на името на Централния Комитетъ. Обаче секретарь-касиерътъ отказа да изпълни това рѣшение подъ прѣдлогъ, че той билъ избранъ отъ конгреса и само прѣдъ него отговарялъ. Въ сжщото врѣме той и г. Сакжзовъ отказаха да дадатъ на Централния Комитетъ печата, за да изпълни, съгласно статутитѣ на партията, самъ своитѣ рѣшения. Когато Централниятъ Комитетъ рѣши да снеме всѣкаква отговорность отъ себе по управлението на партията и да държи него отговорно прѣдъ конгреса, меншенството обяви Централния Комитетъ за дезорганизиранъ и, слѣдователно, неговитѣ протести безъ значение. Очевидно бѣше, че меншинството на Ц. К. съ това си брутално поведение гонѣше цѣльта — да дезорганизира партията и по такъвъ начинъ въ бъркотията да се тури на чело на нея. Прѣдъ видъ на това, болшинството на Централния Комитетъ биде принудено да прѣдложи спирането на своята дѣятелность и поискване референдумъ отъ организациитѣ. До произнасанието имъ да се състави актъ, описъ на архивата, която да се опечати, а фондоветѣ да се прѣдадатъ на неутрални довѣрени лица. Меншенството се съгласи и се рѣши на другия день да се събере за извършванието на казаното и слѣдъ това да се поиска референдумъ. Обаче, на другия день то се отказа да дойде на засѣдание; поканено два пжти писмено, то пакъ се неяви. Оказа се, че то въ това врѣме съ таенъ циркуляръ се отнесло до организациитѣ, който циркуляръ бѣ написанъ въ чисто клеветническа форма по адресъ на болшинството отъ Централния Комитетъ. Съ него гонѣше се цѣльта — да се изтръгне отъ организациитѣ бламъ противъ послѣдния. На 18 (ст. ст.) мартъ 1903 год. Ц. К. се обърна къмъ организациитѣ

съ обстойно окржжно, въ което изложи всичката работа и ги покани да се произнесатъ. Грамадното болшинство отъ организациитѣ обяви вънъ отъ партията меншинството отъ Ц. К., както и ония организации, които се солидаризираха съ дѣйствията му. По такъвъ начинъ партията се очисти отъ опортюниститѣ и отъ оня безполезенъ баластъ отъ «соц. организации», които спжваха на всѣка крачка нейната дѣятелность.

На 20 Юлий 1903 год. се откри въ Русе редовния партиенъ конгресъ. Въ него бѣха прѣдставени 50 партийни организации. Конгресътъ единодушно одобри станалото въ партията и подтвърди изключването изъ редоветѣ ѝ г. г. Янко Сакжзовъ, Е. Дабевъ (бившъ секретарь-касиеръ) и членоветѣ отъ парламентарната фракция Н. Габровски, (адвокатъ) депутатъ отъ Павликени, Владимиръ Димитровъ, (адвокатъ) депутатъ отъ Ямболъ и Андрѣй Коновъ, (адвокатъ) депутатъ отъ Сухиндолъ, а останалитѣ вънъ отъ партията да се приематъ съгласно статутитѣ ѝ и конгреснитѣ рѣшения.

Слѣдъ очистванието отъ опортюнистическитѣ елементи партията се освободи отъ ония прѣчки, които спжваха нейната дѣятелность, дезорганизирваха я и я тласкаха въ пжтя на израждането въ буржуазна партия, и се прѣдаде всецѣло на безшумна, но систематическа социалистическа пропаганда и агитация срѣдъ наемнитѣ работници, на класова просвѣтителна дѣятелность срѣдъ синдикатитѣ и партийнитѣ организации. Отъ една година такава дѣятелность резултатитѣ се оказаха твърдѣ плодотворни. Отъ 1901 год., насамъ конфликтитѣ между труда и капитала у насъ ставатъ все по-чести. Отъ тогава до тази година избухнаха 18 стачки, отъ които 2 ст. прѣзъ 1901, а именно: въ фабрикитѣ за захарь и рафинерия »Prince Boris«, Белг. компаня, 600 души работници и по трамваитѣ въ София 100 души работници. И двѣтѣ не сполучливи. Въ 1902 г. въ Сливенскитѣ текстилни тъкачни фабрики 150 души и въ памучната фабрика «Prince Boris» (Англ. компания) въ Варна, 600 работници. Тѣзи двѣ свършиха въ полза на стачницитѣ. Отъ останалитѣ стачки двѣ избухнаха прѣзъ 1903 г. и другитѣ 12 стачки прѣзъ тази година, отъ които три бѣха по-важни за работническото движение, а именно оная на работницитѣ на една отъ Пловдивскитѣ тютюневи фабрики около 100 души (98 души), несполучлива, стачката на хлѣбаритѣ 300 души, сполучлива, и стачката на една отъ тъкачнитѣ фабрики въ Самоковъ 40 работника, несполучлива. Всички почти стачки сж избухнали стихийно, безъ прѣдварителна организация. Обаче партията не изпусна нито една отъ тѣхъ да не я използува за агитация и организация на работницитѣ. Освѣнъ материялната подържка отъ фонда на партията за стачки и отъ партийната кооперативна хлѣбарница въ Пловдивъ съ хлѣбъ, партията е устроявала редъ събрания и сказки. Изобщо, резултатъ на тази дѣятелность на партията слѣдъ очистването ѝ отъ опортюниститѣ се яви организирването на повече отъ 50 нови синдиката, отъ които въ столицата 8 нови и едно просвѣтително работническо дружество «Класово Съзнание». Всички тия нови работнически

организации се намиратъ въ тѣсна свързка съ партията. Тази година по инициативата на синдикатитѣ въ градъ Русе се образува Български Общъ Синдикаленъ Съюзъ, въ който влизатъ почти всички синдикати и общи работнически дружества (смѣсени синдикати) въ България, съ изключение на 4 синдикати въ София и 2 въ Варна, които за сега се намиратъ подъ влиянието на общодѣлцитѣ, но членоветѣ на които постоянно ги напущатъ. На 21 юлий т. г. Съюзътъ ще има първия си конгресъ въ Пловдивъ, веднага слѣдъ закриванието на партийния конгресъ.

Прѣзъ миналата година партията взе участие въ законодателнитѣ избори, като съсрѣдоточи всичкото си внимание въ индустриялнитѣ и търговски центрове. Получи 2500 гласа и не получи нито единъ мандатъ, обаче добрѣ използува избирателния моментъ за агитация.

Партията сега състои отъ 45 организации съ 1200 партийни членове. Органътъ на партията »Работнически Вѣстникъ« е ималъ тази година 2200 абонати, теоритическиятъ ѝ органъ сп. »Ново Врѣме« 900 абонати и другиятъ ѝ мѣсеченъ органъ »Работнишко Дѣло« 1000 абонати. По рѣшение на партийния конгресъ въ Русе Центр. Комитетъ учреди партийна социалистическа книжарница, която се явява за партията добро срѣдство за разпространение на социалистическата литература и за приходи. Книжарницата издаде три брошури, двѣ отъ които на др. Д-ръ Кр. Раковски: «Нашитѣ разногласия» и »Произхождение на социализма«, които получиха голѣмо разпространение. Печатани въ 2000 екз. всѣка, тѣ сѫ изчерпани. Ежегодишното издание на пиртията «Чер. Нар. Календарь» тази година е издаденъ въ 25.000 екз. и цѣлиятъ пръснатъ прѣдимно между градската работническа маса.

Нѣма съмнѣние, че тоя успѣхъ на партията се обяснява вече и съ подема въ капиталистическото развитие на страната въ послѣднитѣ нѣколко години. Отъ 1900 год. до началото на 1904 г. фабричнитѣ заведения, които се ползуватъ съ привилегиитѣ на «Закона за насърдчение на мѣстната индустрия», а затова той изисква най-малко 25.000 л. капиталъ и 20 работници, се увеличиха съ 66. Така че, до началото на 1904 год. всички видове индустрии, които сѫ подъ покровителството на закона сѫ биле 42, а фабрични заведения 165, когато до 1900 год. първитѣ сѫ били 15 вида, а вторитѣ 99. Това сѫ данни на официалната статистика, която впрочемъ не е съвсѣмъ точна. Една по точна статистика би показала по-голѣми цифри. По официялни данни, давани отъ Дирекцията на Статистиката въ София прѣзъ 1903 година, числото на наемнитѣ работници въ фабрикитѣ, индустриялнитѣ работилници и занаятчийници достига по-горѣ отъ 200.000 души на население отъ 3,700,000. Натрупването на пролетарията по градоветѣ е голѣмо въ послѣднитѣ години поради бързото концентриране на земята и пролетаризирането на селското население. Додѣто прѣди 25 години,—не, прѣди 15 години още,—нашата страна се смѣташе за страна на дребното земевладѣние, днесъ тя губи

този си характеръ. Отъ слѣдующитѣ статистически данни може да се види истинското положение.

Притежания	Брой на собственицитѣ	въ %	Захващатъ пространство хектари	въ %
хектари	въ абсолютни числа		въ абсолютни числа	
Отъ 0—1	257.273	32.2	108 951	2.7
„ 1—5	291.756	36.5	779.493	19.6
„ 5-10	149.001	18.6	1.058.328	26.6
„ 10—20	77.598	9.7	1.051.226	26.6
„ 20—50	21.019	2.6	585.913	14.8
„ 50—100	1.993	0.3	133.886	3.4
„ 100—500	861	0.1	168.116	4.1
„ 500— —	87	0.0	96 664	2.4
Всичко	779.688	100.0	3.977.557	100.0

Тѣзи условия естествено помагатъ на дѣятелностьта на партията и ние сме дълбоко убѣдени, че само при такава дѣятелность, каквато партията поведе слѣдъ събитията отъ 1903 год., ще я направятъ дѣйствително силна и съ значение за страната.

За сега партията въ своята дѣятелность срѣдъ работническата класа срѣща извѣстно противодѣйствие само отъ страна на опортюниститѣ. Изключенитѣ отъ партията горѣпомѣнати господа заедно съ три организации отъ старитѣ, именно отъ селскитѣ избирателни околии и съ възстановената отъ тѣхъ Софийска организация провъзгласиха себе си за «работническа социалъ-демократическа партия», присвоиха партийнитѣ фондове, които по рѣшение на конгреситѣ бѣха неприкосновени, основаха вѣстникъ, излизащъ два пѫти въ седмицата «централенъ органъ на работническата социалъ-демократическа партия» на частни срѣдства и съ заеми и поведоха противъ партията една най-долнокачествена, борба като въ сѫщото врѣме прѣпоръчватъ себе си за «истински социалисти». Обаче, за тѣзи «истински социалисти» единственото срѣдство за борба противъ партията е клевѣтата, която често пѫти се явява най-мискинска. «Социализмътъ» на тѣзи «истински социалисти» се състои въ систематическо «общодѣлствуване» и компромисчийство съ русофилствующитѣ партии у насъ до насърдчаванието «помощитѣ», събирани за рускитѣ ранени на Крайния Изтокъ, до проповѣдитѣ «неутралитета» на синдикатитѣ и гонението на социалистическата пропаганда изъ тѣхъ и обявяванието противъ поддържането борбата на работницитѣ съ господаритѣ, стачкитѣ, отъ партията, която и обвиняватъ въ нарочно подстрѣкавание отъ нея за користни цѣли. Да се говори въ България за «неутралитетъ» на синдикатитѣ е абсолютна безсмислица. Работническото движение е подъ пълното влияние на социалъ-демокрацията, само се присъединява къмъ нея, търси нейната поддържка, върви съ нея, подъ никакво друго влияние не се намира и т. н. Но «истинскитѣ социалисти», нашитѣ опортюнисти, въ това отношение играятъ ролята на буржуазнитѣ залъгвачи на пролетарията и, нѣма

съмнѣние, създаватъ извѣстни прѣчки на партията. Впрочемъ. нашата критика все повече изважда на явѣ тѣхната природа прѣдъ работницитѣ и опортюниститѣ въ своята противосоциалистическа дѣятелность систематически вървятъ къмъ окончателно проваляние. И ние сме напълно убѣдени, че въ най-близко бждаще тѣ съвсѣмъ ще изчезнатъ изъ пжтя на партията.

Главната имъ надѣжда сега се състояла на Амстердамския конгресъ, прѣдъ когото мислятъ да се явятъ като социалъ-демократическа партия и да искатъ признанието имъ отъ него. Съ това се надѣватъ да импониратъ прѣдъ българското работничество, да добиятъ качеството на партия, призната отъ конгреса, и по такъвъ начинъ да се избавятъ отъ отговорность за ограбването партийнитѣ фондове и естествено да продължаватъ противосоциалистическата си дѣятелность. Ние, впрочемъ, се надѣваме, че другаритѣ делегати не ще удобрятъ тази игра на българскитѣ опортюнисти, изключени изъ партията, ще откажатъ да имъ признаятъ качеството на нѣкаква втора «работническа социалъ-демократическа партия» въ България и съ това ще улеснятъ задачитѣ и борбитѣ на социалната демокрация въ нашата страна, въ която и така условията за социалистическата дѣятелность сж не твърдѣ благоприятни.

Съ другарски поздравъ: **Ц. Комитетъ.**

ОТЪ НУЖДА!

отъ

Сюзана Карюетъ *)

Студъ и гладъ! Въ едно и сжщо врѣме той изпитваше грозотиитѣ на тѣзи двѣ жестоки и сурови страдания, общи, уви, за всички ония (а тѣ сж толкозъ много!), които сждбата е пропустнала да тури въ числото на своитѣ избраници.

Сѣдналъ на единичкото полустрошено столче, съ лакти опрѣни ó зацапаната съ широки мастилени пятна бѣла дървена маса, съ глава притисната между ржцѣтѣ, въ това положение той прѣкарваше нескончаеми часове, съзерцайки съ зличнo отчаянъ погледъ натрупанитѣ въ едно кюше листе хартия.

Изпълнени съ музикални ноти, въ които той бѣ влѣлъ цѣлото си болезнено сърдце, цѣлата си развълнувана душа, тѣзи тжжни страници, отхвърлени отъ всички — отъ посѣтившитѣ го учители

*) Гражданката Suzanne Carruette е извѣстна по своята неуморна устна пропаганда на революционния социализмъ въ Франция и по участието си въ редактирането на в. „Le petit Sou", недавнашенъ боевъ органъ на френскитѣ социалисти революционери. Б. П.

и отъ безжалостнитѣ издатели, почиваха тамъ разхвърляни подъ натрупания прахъ.

Нъ при все това у Жакъ Депюи не липсваше ни вдъхновение, ни вѣщина, ни знания, ни даже индивидуалность, която създава великитѣ артисти и произведения. Обаче, той бѣше бѣденъ, бѣдность, кдято отиваше до мизерия, а слѣдователно — безъ протекция, безъ помощь, безъ подпора, безъ сношения!

Щомъ нѣмашъ пари, нѣмашъ подържка отъ никого! А той, той бѣ самъ — самъ се борѣше, самъ страдаеше. Той бѣ достигналъ до момента, когато човѣкъ е способенъ да вземе най-важнитѣ рѣшения: когато гладътъ тласка къмъ всичко — къмъ кражба, убийство, самоубийство, когато той кара човѣка да извърши и най-голѣмото прѣстжпление и безчестие!

Понѣкога рѣдки приятели му даваха копирна работа, нъ въ тази минута му липсваше и това. Синъ на охтичави родители и самъ твърдѣ слабъ тѣлесно, нему бѣ физически невъзможно да извърши каква и да е ржчна работа. И най-малкото тѣлесно усилие го убиваше! Какво да прави? Ето три думи, които упорито свѣтѣха прѣдъ неговитѣ очи. Да умрѣ? Нъ той бѣше още много младъ! А пъкъ какъ другояче можеше да се разрѣши тази щекотлива човѣшка проблема!

* * *

Една сутринь, като прѣглеждаше съ разсѣянъ погледъ вѣстника, едно обявление особено привлѣче неговото внимание. То гласѣше тъй: »Композиторъ изъ висшия свѣтъ би желалъ тутакси да се запознае съ младежъ, знающъ много добрѣ да оркестрира. Възнаграждение прѣвъзходно. Адресъ: L. de B.. бюро № 17, Парижъ«. „Какъвъ случай, какво великолепно щастие, каква неочаквана радость! Прочее, той ще може още да живѣе, да въздиша, да се наслаждава, да люби, да работи!

Съ трѣскава отъ вълнение ржка Жакъ писа на означенитѣ инициали. Почти съ обратна поща той получи писмо, подписано отъ Lucien de Bernyl който му опрѣдѣляше rendez vous вечерьта на утрѣшния дѣнь у дома си, улица Alfred de-Vigny.

Съ нѣколкото лева, които му оставаха, той отиде у махленския вехтошаръ да вземе подъ наемъ единъ донѣкждѣ приличенъ костюмъ. Като жертвуваше за този разходъ послѣднитѣ си парични срѣдства, той твърдо бѣ рѣшенъ да тури край на живота си въ случай, че нещастието поиска, щото този господинъ, отъ сега нататъкъ господарь на неговия животъ и неговата смърть, откаже да го приеме.

На другия день на здрачване, въ една студена ноемврийска вечерь, грижливо облѣченъ и съ плачуще отъ страхъ и надѣжда сърдце, той слѣзе шестьтѣхъ етажа, водящи въ неговия мансардъ. При слизането на стълбитѣ той впиваше своя жаденъ погледъ въ потрѣсающето и величествено зрѣлище, което прѣдставляваше необятния градъ.

Въ това врѣме градътъ бѣ потъналъ въ зимната дрезгавина на една ледена мъгла, прѣзъ която бѣ трудно да се различатъ воликолѣпнитѣ куполи на неговитѣ монументи. Прѣдъ окото се рисуваше само една гора отъ неговитѣ покриви и кумини.

Слѣдъ тражето на трамвая Etoile-Villete, минаваха прѣзъ булевардъ Rochechouart пжть, който на развълнувания Жакъ се стори нескончаемъ, младиятъ човѣкъ, прѣнесенъ въ единъ отъ най-богатитѣ столични квартали, пристжпи прага на една раскошна кжща, гдѣто портиерътъ, облѣченъ въ ливрея, прѣзрително му показа етажа, заеманъ отъ г. de Bernyl

Въведенъ въ единъ работенъ кабинетъ, великолепно украсенъ благодарение на комфорта и богатството, Жакъ съ наслада дишаше тази непозната нему атмосфера на равнодушие и благоденствие. Едва нѣколко минути се бѣха изминали, когато вратата се отвори и въ стаята влѣзе единъ трийсеть годишенъ човѣкъ, елегантно облѣченъ, съ свободни маниери, отличенъ изгледъ и крайно любезенъ.

Жакъ се намѣри тутакси въ приятно разположение съ него, нъ не закъснѣ да разбере, що именно очакваше отъ него г. де Bernyl. Богатиятъ благородникъ искаше съдѣйствието на единъ бѣденъ и талантливъ артистъ не само да оркестрира, нъ и да развие слабитѣ инспираци, що се появяваха понѣкога у него. По-ясно казано, г. de Bernyl ще »поржчва« съчинения, подъ които той само ще благоволява да апозира своя подписъ! Той притѣжаваше всичко, що липсваше на Жака: прѣди всичко прѣвъзходни сношения и слѣдователно — вратитѣ на много театри отворени; нъ едно само му липсваше, нѣщо, което паритѣ не могатъ да дадатъ, защото не се купува — талантъ. Той имаше всичко, каквото единъ повърхностенъ човѣкъ може да желае: луксъ, охоленъ и раскошенъ животъ, удоволствия отъ всѣкакъвъ видъ — изключителни привилегии на богатитѣ. Нъ нему му трѣбваше слава!

Жаденъ за успѣхъ, подяжданъ отъ амбиция, той аспприраше къмъ прочутость.

Изоставенъ на своитѣ собствени артистични способности, тази мечта, която не напущаше неговия животъ, щѣше да остане за винаги неосжществима. Тогава, една свѣтла мисъль озаряча неговия умъ! Много способни артисти, смазани, заглушени отъ мизерията, едва влачеха своето сжществуване.... Той ще купи таланта на едного отъ тѣзи нещастници, па макаръ и съ златна цѣна!.....

Истината, въ всичкия си цинизмъ, се показа веднага на злощастния Депюи.

Не, той не ще се продаде! Той не ще размѣни своето знание, тайнитѣ на своя мозъкъ и на артисткото си и поетско сърдце срѣщу нѣколко окаяни кжсове сребро! Не! . . . Той ще отхвърли този срамснъ пазарлъкъ! . . .

Но . . . да откаже, не значеше ли да подпише на 28 годишната си възрасть своята смъртна присжда? Не значеше ли то да се прости за всегда съ живота, да се откаже за винаги отъ радоститѣ, удоволствията и наслажденията, които той може да даде?...

Таквазъ бѣше вжтрѣшната дълбока борба, която въ този моментъ, съ лице срѣщу неговия »спаситель«, се извършваше у Жака.

Младостьта побѣди! Той приблѣднѣ прѣдъ тъмното видение на смъртьта и отхвърляйки далечъ отъ себе си първия поривъ на възмущение, съ наведена глава и червенина отъ срамъ на чело . . . . . той прие! . . .

* * *

Когато Жакъ излѣзе, нощьта се бѣ напълно въцарила — нощь беззвѣздна, безлунна. Той извървѣ пешкомъ крайнитѣ булеварди до Монмартръ. Влагата вѣше тъй проницателна и студена, че само париитѣ на обществото, отхвърленитѣ и клѣтницитѣ, се скитаха по това врѣме, незнаейки гдѣ да намѣрятъ подслонъ. При желтата свѣтлина на мержелевитѣ пламъци на ревербéритѣ кръстосваха дебнящи женски сулуети; тѣ се прѣдлагаха на минувачитѣ, които правѣха усилия да имъ се усмихватъ съ своитѣ посинѣли отъ студъ устни . . . . А Жакъ, току що продалъ своя разумъ, проституиралъ своята артистка душа, съзерцаваше съ болезнено съчувствие тѣзи жени, негови сестри, които продаватъ своята плъть сжщо тъй, както тдй продаде своята душа, потикнати, като него, отъ *нуждата да живѣятъ*! . . . . .

Прѣвелъ отъ френски.
Р. Х. Будинъ.

СТРИДИ.

Разказъ

Отъ А. Чеховъ

Не е нужно да си напрѣгна силно паметьта, за да си припомня съ сички подробности есеннитѣ дъждовни дрезгавини, когато азъ съ баща си стоя на една отъ многолюднитѣ московски улици и чувствувамъ, какъ постепенно ме завладява странна болесть. Болка нѣма, но краката ми се подгъватъ, думитѣ се спиратъ на гърлото, главата безсилно се сканя на страна . . . . На гледъ азъ ей сега трѣба да падна и да изгубя съзнание.

Ако азъ въ тая минута попаднѣхъ въ болницата, докторитѣ трѣбаше да напишатъ на моята дъсчица: Fames*) —болесть, която липсва въ медицинскитѣ учебници.

Около менъ на третоара стои моя баща въ износено лѣтно палто и плетена шапчица, отъ която стърчи бѣло ватено парче.

---

*) Гладъ. (Бѣл. на пр.)

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

— [illegible] — [illegible]

[illegible]

— [illegible] — [illegible]

[illegible]

[illegible] — [illegible]

[illegible]

[illegible]

като то е морско, то отъ него приготвятъ, разбира се, много вкусна, гореща чорба съ пиперъ и лавровъ листъ, раковъ соусъ, пихтия съ хрѣнъ . . . . Азъ живо си въображавамъ, какъ донасятъ отъ пазаря това животно, бързо го чистятъ, бързо го турятъ въ тенджерата . . . . бързо, бързо, защото на сички имъ се яде . . . ужасно имъ се иска! Отъ кухнята се разнася миризма на пържена риба и на рачена чорба.

Азъ чувствувамъ, какъ тая миризма гъдъличка моето небце, ноздритѣ, какъ тя постепенно завладява цѣлото ми тѣло . . . . Гостилницата, баща ми, бѣлата показалка, моитѣ ржкави — сичко издава тая миризма, мирише тъй силно, че азъ почвамъ да дъвча. Азъ дъвча и гълтамъ, като че ли наистина, въ моята уста има парче отъ морското животно . . . . .

Краката ми се прѣгъватъ отъ наслаждение, което азъ чувствувамъ и за, да не падна, хващамъ ржкава на баща си и увисвамъ на мокрото му лѣтно палто. Баща ми трепери и се свива, студено му е . . . . . .

— Тате, стридитѣ постни ли сж или блажни? — питамъ азъ.

— Тѣхъ живи ги ядатъ . . . . — казва баща ми. — Тѣ сж въ чурупки, като костенуркитѣ, но . . . . отъ двѣ половинки.

Вкусната миризма изведнажъ прѣстава да гъдъличка и илюзията пропада . . . . Сега сичко разбирамъ!

— Каква мръсота, — шепна азъ: — каква мръсота!

Та ето що значело стриди! Азъ си въображавамъ животно прилично на жаба. Жабата сѣди въ черупката и отъ тамъ гледа съ голѣми блѣстящи очи и криви своитѣ отвратителни челюсти. Азъ си прѣдставямъ, какъ отъ пазаря донасятъ това животно въ чурупка съ клѣщи, блѣстящи очи и съ хлъзгава кожа . . . Сичкитѣ дѣца се криятъ, а готвачката гнуси се и мръщи, хваща животното за клѣщитѣ, туря го въ чинията и носи въ трапезарията. Възрастнитѣ зематъ и го ядатъ . . . . Ядътъ го живо, съ очитѣ, съ зжбитѣ и съ краката! То крещи и мжчи се да ухапи за устнитѣ . . . .

Азъ се мръща, но . . . защо зжбитѣ ми почватъ да дъвчатъ? Животно грозно, отвратително, страшно, но азъ го ямъ, ямъ го съ жадность, като се боя да отгатна вкуса и миризмата му. Едно животно е изедено и азъ вече виждамъ блѣстящитѣ очи на второ, на третьо . . . . Азъ ямъ и тѣхъ . . . Най-послѣ ямъ салфетката, чинията, бащинитѣ си галоши, бѣлата показалка . . . . Ямъ сичко, каквото ми попадне прѣдъ очитѣ, защото азъ чувствамъ, че само отъ яденето болестьта ми ще мине. Стридитѣ страшно гледатъ и сж отвратителни, азъ треперя при мисъльта за тѣхъ, но азъ искамъ да ямъ! Да ямъ!

— Дайте стриди! Дайте ми стриди! — изпущамъ викъ и азъ протягамъ ржцѣ напрѣдъ.

— Помогнете, господа! — чувамъ азъ въ туй врѣме глухия задавенъ гласъ на баща си. — Съвѣстно е да прося, но — Боже мой! — сили не достигатъ!

— Дайте стриди! — викамъ азъ, държайки баща си за краищата на палтото.

— А ти нима ѣдешъ стриди? Такъвъ малъкъ! — слушамъ азъ около себе си смѣхъ.

Прѣдъ насъ стоятъ двама господиновци съ цилиндри и съ смѣхъ гледатъ въ лицето ми.

— Ти, момче, ѣдешъ ли стриди? Наистина? Това е интсресно! Ами какъ ги ѣдешъ?

Помня, какъ една силна ржка ме повлече къмъ освѣтената гостилница. Слѣдъ минута около ми се събира тълпа и гледа на менъ съ любопитство и смѣхъ. Азъ сѣдя до масата и ямъ нѣщо хлъзгаво, солено, раздаваще влажность и плѣсень. Азъ ямъ съ жадность, безъ да дъвча, не гледайки, и безъ да знамъ, какво ямъ. Струва ми се, че ако азъ отворя очитѣ си, то непрѣменно ще видя блѣстящитѣ очи, клѣщитѣ и остритѣ ззби . . . . .

Азъ изведнажъ почвамъ да дъвча нѣщо твърдо. Чува се хрускане.

— Ха-ха! Той ѣде чурупкитѣ! — смѣе се тълпата.—Глупаче, нима това се ѣде?

Слѣдъ туй азъ помня страшна жажда. Азъ лежа на постелката си и не мога да заспя отъ подиганица и отъ странния вкусъ, който азъ чувствамъ въ загорелата си уста. Баща ми ходи отъ жгълъ въ жгълъ и маха съ ржцѣ.

Азъ, като че ли, съмъ се простудилъ, — бъбре той. — Нѣщо чувствувамъ въ главата си . . . . сѣкашъ нѣкои сѣди въ нея . . . А може би, това е отъ туй, че азъ не . . . . . не съмъ ялъ днесъ . . . Азъ, наистина, страненъ съмъ и глупавъ . . . . Виждамъ, че тѣзи господа плащатъ за стридитѣ десеть рубли и защо азъ не поискахъ отъ тѣхъ нѣколко . . . На заемъ? Навѣрно щѣха да дадатъ.

Къмъ сутриньта азъ заспивамъ и сънувамъ жабата съ клѣщитѣ, сѣдяща въ черупката и играеща съ очи. Къмъ обѣдъ събуждамъ се отъ жажда и търся съ очи баща си: той сѐ още ходи и маха съ ржцѣ . . . .

Прѣвела М. Р-ва.

КОРАБЪ

Отъ М. Ю. Лермонтовъ.

Бѣлѣй се корабъ въ далнината,
Изъ морский ширъ саминъ блуждай,
Що ще той въ страна непозната,
Защо оставя родний край?

Вълнитѣ плляскатъ; вѣтъръ свири,
Кърмилото въ захласъ скрипти . . .

Уви! Той щастие не дири
И не отъ щастие лети!

Подъ него — воднитѣ лазури,
Надъ него — слънчевиятъ зной;
А той размирний търси бури —
Намира, сѣкашъ, въ тѣхъ покой.

Прѣв. В. В.

Пѣвци

ОТЪ СКИТАЛЕЦЪ.

Свърши се най-подиръ църковното молене . . .
Унило ний запѣхме погребалний химнъ,
Трепти гласътъ ни вредъ, а сводътъ сѣкашъ стене,
И губи се послѣдний звукъ неуловимъ

Тръгнахме въ купомъ ний съ печална, тиха пѣсень.
Раскошний катафалкъ люлѣе се задъ насъ;
Помръзнали отъ студъ, плющи ни вихъръ бѣсенъ
И, пѣемъ мрачно прѣдъ тълпата съ моренъ гласъ.

Сребристий скрежъ съ искри косата ни покрива,
И вѣтърътъ завѣва волно къмъ степьта.
Народътъ слѣдъ ковчега на тълпи отива,
А ние — все напрѣдъ, ний — гласъ сме на смъртьта!

На живитѣ четемъ, за тайнитѣ небесни,
А боримъ се отъ люлка съ бѣдность, трудъ и гладъ;
Ний роби сме на тозъ, що съ почести и съ пѣсни
Ще влѣзне въ хладний гробъ, въ подземний тъменъ свѣтъ . . .

На гробищата тукъ, дѣ въ скрежъ липи вѣковни
Гробовното мълчане пазятъ съ видъ унилъ,
Рѣшетки дѣ ограждатъ мрамори огромни,
Погребваме тогозъ, що злато е любилъ.

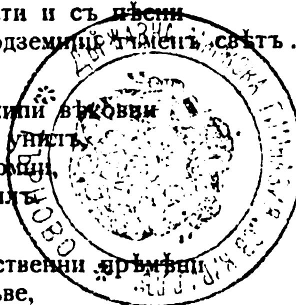

Навредъ блѣсти снѣга . . . Подъ дѣвствени врѣмени
Спокойно, тихо спятъ ошмулени дръве,
Сломений кръсть и той, и плочитѣ студени . . .
О, какъ тържествено, тебѣ гроба те зове!

[illegible] твоитѣ деца, стадъ закрѣпена наслѣда.
Когато тѣ завинаги [illegible] скоро ще [illegible]
Но, пътъ ще бъде той — забравена страна. —
Ти, прокуденъ си [illegible], ненуженъ за свѣтътъ!

Да бъда — ахъ не е — съ захапката ти сила,
Гласътъ си да продамъ, като робъ низчестъ и слѣпъ,
Не за борба, за пѣсни весели — а тебъ,
[illegible], що съ душа си въ вѣрни клетви скрита.

Прѣв. Михаилъ [illegible].

ОЩЕ НѢКОЛКО ДУМИ ЗА ПИРДОПСКАТА КООПЕРАТИВНА МЛѢКАРНИЦА

(Отговоръ Т. Г. Влайкову)

Въ отговоръ на статийката ми «Нѣколко думи за пирдопската кооперативна млѣкарница», печатана миналата година въ двойната 11-12 книга на »Ново Врѣме« — г-нъ В-въ въ брой 7 на списанието «Демократически Прѣгледъ» съ безподобна злоба и жлъчь ме връхлита.

Инервиранъ до забрава, В-въ се трови отъ мъка, защо се хвърля върху му «грозното обвинение» въ «недобросъвѣстность», въ «прѣиначаване и изкривяване на фактитѣ» и въ «прикриване истината» — послѣднята нарича «горка истина» — дѣе й сълзи горчиви и примира отъ умиление за «най-грубото й погазване»!

Далечь е отъ него мисъльта «да се разправя съ такъвъ доленъ и непочтенъ писачъ»; той, В-въ, и внимание не обръща на «обвиненията и подмятанията» ! — слѣдва малко моралъ — и чуйте читатели! — това правя „*единно да възтановя истината по пирдопската млѣкарница, която истина има обществено значение*", а така сжщо и да защитя „*доброто име и честьта на основателитѣ на тази кооперативна млѣкарница*"!*.

Каква надутость! Адвокатство много нахално и въ най-дръзка форма! Би трѣбвало всички простосмъртни, всички малко много мислещи да паднатъ на коленѣ, да закадятъ тамянъ прѣдъ олимпийското величие на боговетѣ около «Дем. Пр.»! Най-малко — тѣ, простосмъртнитѣ, трѣбва да пиятъ вода отъ тѣхъ посоченитѣ извори, а никога отъ друго мѣсто — строго се забранява пиенето вода отъ изворитѣ на «правовѣрния Марксизмъ»: иначе всички неповинивши се гнѣвътъ божи върху си ще изпитатъ! Страшна работа!... проклятие и изличаване отъ лицето на зе-

---

*) **Курсивътъ въ цитатитѣ е на всѣкадѣ мой.**

мята заслужаватъ «сектантитѣ марксисти», които не оставатъ на мира теоритицитѣ около «Демократически Прѣгледъ».

И дѣйствително, отъ какъ стана ампутирането на «младитѣ демократи» отъ «старата» демократическа партия, отъ какъ се впустнаха въ безбрѣжния океанъ на живота и се прѣпоржчаха за негови обновители, съ рѣдко самооболщение искатъ да го подчинятъ на строго «научната (!) си» теория. Най рисковано да загинатъ подъ страшнитѣ удари на разбунтувалото се житейско море, тѣ, яхнали на почти разнебитенъ корабъ и водени отъ за нищо негоденъ компасъ, надуто се емчатъ и повелително сочатъ пжтя (?!) на социалното развитие. Безъ да бждатъ «увлечени до фанатизмъ», тѣ, унесени въ сладки блѣнове и праздни мечти, често пжти забравятъ, що приказватъ, и, оборвайки противника си, се убъркватъ въ собствената си логика. Способни фразьори и кадърни славоохотливци, тѣ като разбитъ конь тъпчатъ на едно мѣсто. Усѣтятъ ли се, обаче, на тѣсно — гледай ги вече въ ролитѣ на жалки еклектици, а напанагонъ — слушай и чети беззжба злоба на злѣ настроени люде. Слѣдимъ ли ги съ внимание, ще забѣлѣжимъ, какъ веднажъ съ поетически жаръ, съ чувство описватъ жизнеспособностьта на изджхващето; послѣ поетическото имъ чувство ги напуска и се запрѣтватъ срѣдства за спасение да търсятъ. Посочи ли се на нелогичностьта и непослѣдователностьта имъ, тѣ ще приказватъ,ще фразьорствуватъ, даже съ резьонерството ще си послужатъ и на конецъ—мжка, празднота те обхваща, щомъ виждашъ, че неокачествимитѣ обвинения сж надѣждно оржд̀ие въ ржцѣтѣ имъ.

Нека, проче, тръгнемъ по диритѣ на гърмовержеца — прѣмждрия г. В-въ. «Влайковъ пѣе пѣсни и хваления и съ дѣтско възклицание възхвалява, че въпросътъ за кооперацитѣ е насжщенъ и назрѣлъ за страната ни». Това «възвѣстяване е съчинено отъ писача на «нѣколко» думи», казва г. Влайковъ, и се сили да го опрѣвъргне. Дали г. Влайковъ не счита за прѣстжпление приповторението на казани думи? Чудно нѣщо! Ако г. В-въ не държи смѣтка на приказкитѣ си, или пъкъ забравя, що е говорилъ и писалъ, то още не ще рѣче, че и хората не водятъ такъва. Нему може да е износно прѣдставянето бѣлѣжкитѣ ми за «прѣиначавания и осакатявания», или пъкъ да ги сочи на читателитѣ си за «приписани и съчинени твърдения». Маниери отъ подобно естество, обаче, не произвеждатъ ефектъ, щомъ съ внимание сж четени статиитѣ — за Студенската и за Пирдопската кооперативни млѣкарници.

За да видятъ читателитѣ фалшивостьта на маниеритѣ, до които г. В-въ прибѣгва, за да обвинява, ще си послужа съ извадки отъ току-що казанитѣ статии.

„Голѣма часть отъ гражданитѣ съ такъвъ живъ интересъ посѣщавали и слѣдѣли курса[1])... Азъ посѣщавахъ курсътъ и слѣдъ

---

[1]) „Демократически Прѣгледъ" брой 22. стр. 431, 1903 г.

прочитането на поставенитѣ въ кавички думи останахъ да се чудя и мая. «Голѣма часть»! Защо е въ случая тоя компромисъ съ съвѣстьта? Види се, да се авансиратъ нелѣпости. Може би, г-нъ В-въ десетьтѣ души, които посѣщаваха курса, да смѣта за «голѣма часть отъ гражданитѣ»! Както и да е, но, ако г. В-въ не искаше хората да зематъ това за хвала, можеше точно да опрѣдѣли числото на слѣдвавшитѣ: тѣхъ ги имаше на списъкъ. Но, обяснимо. Съ това той е искалъ да потвърди слѣдното: *„събудените пирдопски граждани бѣха зели ди мислятъ (! ?) и за въвеждане модерно млѣкарство“*[1]). А въ същность, пирдопскитѣ граждани никога не сж приказвали за «модерно млѣкарство».

«Споредъ справкитѣ, правени при Софийскитѣ колониялни магазини, като узрѣе, то (мюнстерското сирене) *ще има добъръ пазарь въ София, дѣто ще може да се харчи въ голѣмо количество“.*[2]) Въ този пасажъ хвалбата е въ голѣма степень. Г. В-въ е питалъ въ единъ софийски магазинъ, но тамъ сж казали цѣна по-низка, отъ колкото коства произвеждането на сиренето — това съмъ чулъ изъ устата на този, който го е придружавалъ, членъ отъ настоятелството на д ството. Хайде да речемъ, че и това е съчинено, изопачено, ако обича г. В-въ, но при наличность на пазарь — Софийскитѣ колониялни магазини—защо отиде зянъ-зебилъ повече отъ 600 кгр. мюнетеръ и тилзитъ? Нали въ края на тритѣ мѣсеци —срокъ за узрѣването му — трѣбваше да се изтегли отъ магазинитѣ? То зрѣя, узря и прѣзря, та присжтствието на кооперативната млѣкарница отдалечъ се осѣщаше и още се осѣща. »Веднага трѣбваше на смѣтьта да отиде, говорѣше единъ високо интелигентенъ, а не да го продаватъ на бѣднитѣ, и съ това да ги излагатъ назараза, па уронватъ и прѣстижа на дружеството си«. Членоветѣ на настоятелството сж практични — да приберетъ часть отъ стойностьта на сиренето, напоконъ съ млѣкарницата и съ всичко, ако ще, и потопъ да стане. Тъй че приведениятъ пасажъ иде да потвърди още по-добрѣ хвалбата. Сиренето едно отъ неумѣние при производството му и друго при липса на пазарь—отиде зянъ. А това показва още, че у специалиститѣ млѣкари сж липсвали най-елементарнитѣ познания по политическа економия: потрѣбенъ е билъ прѣдварително пазарь, та тогава да почне производството. И ако балансътъ на д-вото до нова година съ дефицитъ 350 лв.— прѣзъ м. февруарий той стана 800 лв. по причина развалата на сиренето — не се уравновѣсѣше съ отпустналитѣ отъ Окр. и Общ. съвѣти 400 лв. и 300 лв., кой знае на кждѣ щѣше да му излѣзе края, както казватъ. Но г. В-въ продължава: *„напротивъ, напълно сж възможни и у насъ земледѣлски дружества и дори най-труднитѣ отъ тѣхъ, производителнитѣ, каквито сж и млѣкарскитѣ“.*[3]) Окр. съвѣтъ отпусна за 1100 лв. машини, Земледѣл. Банка 1000 лв., пакъ

---

[1]) **Пакъ тамъ.**

[2]) **Пакъ тамъ стр. 432.**

[3]) **Пакъ тамъ стр. 431.**

Окр. Съвѣтъ помощь 400 лв. и такъва 300 лв. отъ Общ. Съвѣтъ — при такива условия има си хасъ да не сѫ възможни. Не вѣрно ли е «твърдението на нашитѣ марксисти на чело съ г. Благоева, *че у насъ земледѣлскитѣ дружества сѫ невъзможни, и да се очаква отъ тѣхното организиране економично повдигане на страната, значи да се занимаваме съ илюзия*»?[1]) Но г. В-въ е много смѣлъ; той казва: *„поуката, която можемъ да извлечемъ отъ кѫсата история на Пирд. кооп. млѣк. д-ство за въ полза на коопер. движение, изобщо, е слѣдната“:*[2]) 1) «Не е вѣрно твърдението на нашитѣ марксисти и пр. Напротивъ, напълно сѫ възможни и у насъ земледѣлски дружества» и пр. 2) «Не е вѣрно сѫщо твърдението на г. Б-ва и на неговитѣ послѣдователи, че у насъ нѣма хора опитни и съ знания, силно заинтересувани съ успѣха на земледѣлскитѣ сдружавания ..... *Такива хора има и може да ги има и у насъ: това сѫ главно нар. учители*“. Сиренето «мюнстеръ» и «тилзитъ», отъ което, казахъ, голѣмата часть се поврази, е правено отъ «специалисти лѣкари». Що сториха «нар. учители», когато видѣха сиренето развалено? — Изпоплашиха се като пилци — безъ да могатъ нѣщо стори и ядно нападаха «специалиста» г. С-въ. Вънъ отъ туй, споредъ г. В-въ «не липсва на учителитѣ свободно врѣме» да се занимаватъ съ млѣкарство! Но, ако свободното врѣме учительтъ може да даде на млѣкарството, защо възставате противъ »учил. стопанства» — нали и тѣ само «свободното си врѣме» на учителя искатъ? Г. В-въ, който се възхищава отъ учители, «опрѣтнати на работа като сѫщински млѣкари», би трѣбвало да се възхищава и отъ учителитѣ сѫщински стопани! Не, сигурно езицитѣ на «млад. демократи» сѫ убъркани. И тѣхното «вавилонско стълпотворение» и мислитѣ имъ обърква. Още малко за обяснение.

Отъ единъ едничъкъ случай, отъ Пирд. коопер. млѣкарско д-во, да вадимъ толкозъ смѣло заключение и поука да черпимъ — това много ми се вижда. Освѣнъ туй, г. В-въ върши това, за което другиго упрѣква. Мисля, че прѣди да сме придирчиви къмъ нѣкого, първо къмъ себе си трѣбва да сме такива. Примѣръ: *„отъ 18 да заключаваме за 2000 — това е много, много несигурно заключение“*[3]) казва г. В. за Кржiвицки. А самъ г. В-въ — вади своитѣ заключения отъ 2 и словомъ, отъ двѣ едва-що заживѣли, когато Кржiвицки вади заключението си отъ 18 съ история кооперации. Студенската млѣкарница, що просѫществува 3 мѣсеца, и Пирдопската — само единъ, сѫ достатъчни за г. В-въ да възвѣсти, че дѣйствителностьта опровергава «твърдѣнето на нашитѣ марксисти на чело съ г. Б-ва! И ако заключението на Кржiвицки е «много, много несигурно», то това на г. В-въ е сигурно *безсмислено*. То е продуктъ на плодовита фантазия,

---

[1]) Пакъ тамъ стр. 433.

[2]) „ „

[3]) „Д. Пр.“ 903 г. бр 15 16, стр. 319.

а не слѣдствие обстойно изслѣдване. Дѣйствителностьта на Пирдопската кооперативна млѣкарница скоро ще накара демократитѣ около «Д. Пр.» да млъкнатъ. Отъ до тукъ казаното ясно е, какво «възвѣстяването, че въпроса за кооперацитѣ е насжщенъ и назрѣлъ за страната ни», е съдържание само на статиитѣ по Студенската и Кооперативни млѣкарници, то е сбита, прѣцизна форма на В-витѣ многоглаголствувания и мждрувания.

Съчинено било и слѣдното: »да се заблуждава читателя, че идеята за кооперациитѣ никне и расте въ народа и че тя е резултатъ на условията, въ които се намира той«. Това съчинение(!) се отхвърля съ рѣдка категоричность; сжщото се клейми и като »безмислено«. Види се, досѣтилъ се е г. В-въ, че ограденото въ кавички подчертава материялистическо разбиране, та да не компрометира идеалогията си, бърза да каже: *„не може, ако се не посѣе тя (идеята) отъ интелегентни и съзнателни хора, отъ само себе си да никне и расте“*[1]) Отъ голѣмо значение за насъ е основното гледище на г. В въ, затова азъ ще се помжча да го изтъкна.

»Пирдопъ въ недавното минало е билъ единъ градецъ съ доста развита индустрия, която обаче въ послѣднитѣ години е съвсѣмъ западнала: цвѣтущиятъ едно врѣме гайтанджилъкъ се вече забрави, кърпарството се изгуби и само абаджилъкътъ едвамъ крѣе. Вслѣдствие на това, пирдопскитѣ граждани, *въ стремежа си да търсятъ нови поминъци* . . . . . по-събуденитѣ пирдопски граждани *бѣха зели да мислятъ и за въвеждането модерно млѣкарство, като новъ доходенъ поминъкъ*. . . . Наредъ съ туй *ставаше дума и за основание на една кооперативна млѣкарница*“.

Това сж мисли на г. В-въ. Не зная, дали нѣма да бжда набѣденъ, че и тукъ съмъ съчинилъ. Статията, отъ която е взетъ цитираниятъ пасажъ, е подписана отъ «Т. Г. Вл.» Защо ли въ съдържанието е отбѣлѣзана, че е отъ Здравко? Като дава г. В-въ картина за поминъчното състояние на гр. Пирдопъ въ »неотдавна минало«, споменава за изчезването на тогавашнитѣ поминъци и казва: »вслѣдствие това« се зародили »стремежи« къмъ нови поминъци, което значи — не «интелегентнитѣ и съзнателни хора» посѣяха стремежитѣ, а самитѣ жизнени условия, които се създадоха отъ изчезването на старитѣ поминъци и които новиятъ начинъ на живѣене диктуваше. Съ пропадането на занаятитѣ се породиха у гражданитѣ грижи за възможно прѣживѣване — тогава тѣ чакъ зеха да мислятъ. . . .

Тъй че производственитѣ, имущественитѣ отношения — се разбира отъ горѣцитирания пасажъ на г. В-въ—породиха у гражданитѣ »стремежи«; тѣ ги накараха не само да мислятъ, но и да дѣйствуватъ; тѣ сж причина да става дума и »за кооперативна млѣкарница«. Който малко-много мисли, такова тълкуване ще даде на горния пасажъ. Но, ако това е тъй, то може ли да

[1]) „Д. Пр.“ 904 г. бр. 7, стр. 164

се говори за заблуждаване на читателя, и не е ли ясно, че не материялистическото гледище е »безсмислено«, а самъ г. В-въ не мисли, какво говори и пише.

Двѣ думи още за »пирдопскитѣ« и другитѣ »граждани«. Съ изоставянето на гайтанджилъка, съ изгубането кърпарството и при едва крѣпящия се абаджилъкъ, съ една дума, съ пропадането на тѣзи занаяти, породиха се стремежи, но не главно къмъ земледѣлието, нито къмъ клоноветѣ, които г. В-въ посочва, именно: овощарство, бубарство и пчеларство, а съвѣмъ другадѣ главно бѣха отправени стремежитѣ имъ. Клоноветѣ: овощарство, бубарство и пчеларство датиратъ много отъ скоро, а пропадането горѣ-изреденитѣ занаяти е отдавнашно. Освободилитѣ се отъ тия поминъци граждани се пръснаха по-всички краища на България, нѣкои даже въ чужбина отидоха, най-голѣма часть отъ тѣхъ се вгнѣзди въ София и се отдаде на службарство. Изпърво всѣки, занимаващъ се съ кърпарство, абаджилъкъ и гайтанджилъкъ, — впрочемъ послѣднитѣ два поминъчни клона бѣха въ ржцѣтѣ на женитѣ,—притежаваше и по нѣкое парче земя, отъ дѣто изкарваше понс за малко врѣме жито, а недоимъка се набавяше отъ горнитѣ поминъци. Отъ тѣхъ се подържаше и кжщния масрафъ и артисваше и за «арашлъкъ.» Повтарямъ, съ изчезването на старитѣ поминъци, празднитѣ ржцѣ потърсиха наемна работа. Едни намѣриха такава, но вънъ отъ града, безъ обаче съ помисълъ за обратно връщане; други излизаха и пакъ се връщаха, за да увеличатъ кадритѣ на праздно скитающитѣ, постоянни обитатели на кръчмитѣ. «Раждали майки синове, да не с пжтя безъ хора» — ироническии се изразяватъ за такива «пирдоп. граждани.« Праздноскитницитѣ, които на всѣкадѣ се епитуватъ »лумпени пролетарии», изхарчвайки скътана пара, обръщатъ се къмъ продажбата на артисалитѣ ниви и ливади и постоянно слѣдятъ силнитѣ »міра сего.» Тази армия, която врѣдъ въ страната бързо расте, надъ която демагогствующитѣ спекулиратъ съ низкитѣ ѝ инстинкти, само злини върши и е готова по повеление свободитѣ на всички да погребе прѣдъ прага на службарството. Сжщинскитѣ пирдоп. граждани, виждайки, че службата, макаръ и врѣменна, дава възможность, при не голѣмо изтощаване, за прѣхрана, тѣ никога не се смислюватъ за скжпитѣ жертви: свобода и самостоятелность. Всѣки часъ тѣ сж готови да зарежатъ послѣднитѣ и бдително дебнятъ сгоднитѣ случаи. Въ врѣме на общински, депутатски, или пъкъ другъ нѣкой изборъ, личи, какво всички гледатъ да сж близко до избиравшия се и му се прѣструватъ отявлени борци. Азъ познавамъ рѣдко кжщи, отъ които да нѣма службаши — даже на «пирдопскитѣ граждани» челядьта имъ заема голѣми служби. Прѣзъ цвѣтущиятъ периодъ на гайтанджилъка, кърпарството и абаджилъка въ тѣхни ржцѣ бѣ търговията. Доставяха суровъ материялъ, даваха го на гражданитѣ за изработвание и го вземаха да го пускатъ въ обръщение. Тѣ не събираха работницитѣ на едно мѣсто, а всѣки работникъ дома си работѣше, както всѣкадѣ е било прѣзъ пери-

ода на ржчната индустрия. По този начинъ капиталитѣ отиваха въ ржцѣтѣ на нѣколцина, които днесъ сж »пирдопски граждани.« Съ умирането на старитѣ поминъци накоплилитѣ се капитали въ ржцѣтѣ на »пирд. граждани« породиха стремежи къмъ други и нови поминъци: накупиха всички мѣста изъ центъра на града, издигнаха голѣми здания — хотели и дюкяни, послѣднитѣ напълниха съ колониялни и други стоки и доволни отъ положението си излежаваха се около тезгяситѣ си, причеквайки мющерии. Понеже градецътъ е малъкъ, та не можеха да сложатъ цѣлитѣ си капитали въ стока, занимаваха се и сега се занимаватъ и съ лихварство, като изсмукватъ жизненитѣ сокове на едва крѣпящето се още земледѣлие, ако може дума да става за такова. И тѣ днесъ сж фактически господари на земята, — номинално тя е на работницитѣ, за да ѝ плащатъ данъкъ. Онѣзи пъкъ отъ »пирдопскитѣ граждани,« които не сколасаха, или не съумѣха на врѣме да пласиратъ капиталитѣ си въ града, вложиха ги въ селата съ голѣми тежки лихви, станаха господари на селата и зорко бдѣха: дѣ изъ добритѣ мѣста на града ще се запродаватъ кжщи, ниви и пр., за да купуватъ. Ахъ, чудовищни сж тѣ въ постжпкитѣ си при обсебването на добритѣ и лични мѣста. И дѣйствително, възирайки се изпърво въ отдалечнитѣ махали, сега голѣма часть отъ тѣхъ сж въ центра на града и на мѣстото на старитѣ нѣкогашни дюкенчета и ханчета, днесъ величаво се издигатъ здания съ европейски изгледъ. »Пирдопскитѣ граждани« пъкъ, на които не имъ се удаде добирането до центра, настояха за поскорошното планиране на града, прошариха го съ улици, изложиха на катуряне кжщитѣ и на разкжсване дворовете на множина бѣдни, като ги оставиха да се чудятъ, отъ кадѣ имъ дойде това до глава, увеличиха именията си и излѣзоха на лице. Планирането на града стана не по-»закона за благоустройството,« а по благоусмотрѣнието на »пирдопскитѣ граждани.« Ето макаръ и въ наброски голата дѣйствителность, самата истина. Ясно е вече, кои сж »пирдопскитѣ граждани.« Днесъ тѣ сж и икономичееки и политически господари на града; тѣ сж общински съвѣтници, тѣ сж църковни и училищни настоятели; тѣ сж кандидатитѣ за окр. съвѣтници и нар. прѣдставители — съ една дума — тѣ сж командующитѣ, генералитѣ, а другитѣ сж армията. Генералствующитѣ засаждатъ овощни градини и отглеждатъ понѣкой кошеръ и други за кефъ, а съставляющитѣ армията копаятъ, ратайствуватъ и отъ недѣля до недѣля — да не кажа отъ день на день — имъ стига хлѣба. Прочее, нека В-вци пѣятъ пѣсни и плѣтатъ вѣнци на »пирдопскитѣ граждани,« свободни сж да заблуждаватъ свѣта, какво послѣднитѣ сж загрижени за намиране нови поминъци на всички въобще пирдопчене; врѣдъ буржуазия та има своитѣ хвалители и славословци.

До тукъ свършвамъ съ това, което г. В-въ оставаше» на

страна и безъ внимание»[1]). Сега да разгледаме и сжденията »върху най-важната и сжществена часть«, споредъ г. В-въ, на статийката ми.

»Безосновно« и »обвинение« било твърдението ми, че курсътъ траялъ само 6 дни! Прѣди всичко добрѣ би било, ако г. В-въ посочеше, дѣ, на кое мѣсто, страница, редъ — съмъ обвинилъ инспекторитѣ въ »умишленость«? Нигдѣ нѣма подобно нѣщо, при все че имахъ голѣмо основание да сторя това. Казалъ съмъ буквално тъй: г. г. Сотировъ и Ганчевъ, специалисти по млѣкарството откриха десетдневенъ курсъ въ града ни, но вмѣсто 10 дни трая само 6. Гдѣ тука е умишленостьта? Що повече съдържатъ тѣзи думи отъ едно просто констатирване на факта? Да, прѣдставенето отъ г. В-въ, освѣнъ изкривяването на факта, съдържа въ малка доза умишленость. Пишущиятъ тѣзи редове бѣхъ редовенъ посѣтитель и притежавамъ подробни бѣлѣжки отъ този курсъ; слѣдователно, зная и мога да говоря, колко врѣме трая курсътъ и затова повтарямъ: *курса трая само 6 дни.* Каква работа е вършена прѣзъ другото врѣме, обяснилъ съмъ въ първата си статийка, интерссующиятъ се може да се справи.

Цитирайки другъ пасажъ изъ статията ми, въ който има макаръ и не пълна характеристика на «пирдопскитѣ граждани», «високо заявява»: «всичко това ... не е никакво разбулване на истината, а съвършенно изопачаване и разпинане тази бѣдна истина». По нататъкъ влиза въ адвокатската си роля и казва: «гражданитѣ, които, вънъ отъ учителитѣ, най-живо сж се интересували отъ курса на инспекторитѣ млѣкари ... *сж най събуденитѣ и най-интелигентнитѣ хора въ Пирдопъ, които най-живо се интересоватъ и съ всички обществени работи и които най-много сж загрижени за намиране нови поминъци на всички въобще пирдопчани*" ... *„Не богатството е, което изпъква и бие въ очи у гражданитѣ-основатели на кооперацията, а тѣхното по-голѣмо съзнание, тѣхната сравнително по-голѣма интелигентность*".

Прѣкаленостьта въ случая съвършено е игнорирала приличието. Съмнѣвамъ се, дали безъ колебание и двоумѣние тѣзи мисли сж сложени на бѣлата книга. У всички, които добрѣ по-

---

[1]). **Въ третата забѣлѣжка г. В-въ (гл. „Д. Пр.“ статията „Едно разбулване истината“) прѣдставя „най-близкиятъ ми другарь!) за едва ли не нравствено фалирала личность и повелително заявява: нека знаятъ четцитѣ на г. К. Н-въ, че не сж само „лумпенитѣ пролетария“ въ Пирдопъ, които, „влачещи се по буржуазнитѣ котерии, подържатъ н-й-черната реакция въ страната“. До колко е вѣренъ този „епизодиченъ фактъ“ — не зная. Както и да е, но за случая много подходна е народната мждрость: „не вижда гредата въ очитѣ си, а съглежда сламката въ чуждитѣ“. Има ли по-лесно нѣщо, отколкото да изтъкваме чуждитѣ грѣхове, а своитѣ да замълчаваме и дори прикриваме? Право да си кажа, азъ не правя голѣма разлика между г. В-въ, отъ една страна, и отъ друга — г. г. Петковъ и Генадиевъ. Зная много добрѣ обиколкитѣ му изъ инспекцията (Соф) и министерството; зная за всички давления, що е упражнявалъ, когато съ нѣщо сж били докачвани „непрѣдубѣденитѣ“ и „здраворазбиращитѣ“; прѣсенъ ни е още въ паметьта факта, по чие настояване се даде мѣсто на една съ невѣрно съдържание дописка въ в. „Съзнание“, като се игнорираустановениятъ въ учителскитѣ дружества редъ за изпращане дописки.**

знаватъ «пирдопскитѣ граждани», горнитѣ славословия произведоха смѣхъ. «Най-събуденитѣ и интелигентнитѣ»![1]) Басъ държа, че е отсжтствувало всѣко мислене, когато съ горнитѣ въ прѣвъзходна степень понятия сж епитувани »пирдопскитѣ граждани«: хичъ и на умъ г. В-ву не е дошло за обема и съдържанието на тѣзи понятия. Освѣнъ това, ами пъкъ били »най-много загрижени за намиране нови поминъци на всички въобще пирдопчене«! Хемъ смѣшно, хемъ глупаво. Дали подъ думата »поминъци« не се разбира стражарството, разсилничеството и пр!. Изтезавахъ просто мозъка си, допитвахъ се за поминъцитѣ, които такъва голѣма грижливость сж създали на »пирдопскитѣ граждани«, но всички съ насмѣшка посрѣщаха запитването ми. Само когато обяснихме, какъ е работата, тогава всички казаха — »службарство«. А кому у насъ не е извѣстно, че службарството е компенсация срѣщу пълно отказване отъ всѣка самостоятелность, или по-право да станешъ службашъ, трѣбва да мислишъ и дѣйствувашъ по заповѣдь, трѣбва да си готовъ, собствената си съвѣсть съ обрачъ да опашешъ — тя не трѣбва никога да заговорва — дори и когато брата си по заповѣдь трѣбва да прѣслѣдвашъ. Подобни поминъци буржуазията създава: тѣ ѝ обезпечаватъ арена за волно прѣпускане и богатене. Вѣрно е, че «най-живо се интересуватъ и съ всички обществени работи»; тѣ винаги сж вземали активно участие, напр.: да влѣзатъ въ общин. управление, но винаги съ користна цѣль. Правейки разпореждания за ограждане интереситѣ си, тѣ сж вардили интереситѣ и на «всички въобще пирдопчане», но като сж трупали богатства само за себе си. Единичнитѣ протести противъ тѣхъ сж били удушвани или въ началото още, или пъкъ сж минавали «като прѣзъ пустиня». Както на всѣкждѣ, така и въ общественитѣ работи modus vivendi на «пирдопскитѣ граждани» е смѣтката въ най-вулгаренъ смисълъ; тѣ сж хора, които евтино купуватъ, а скжпо продаватъ. Тамъ, гдѣто нѣма келепиръ, тѣхъ ги нѣма — «нека пъкъ други си блъскатъ главитѣ, та нима сѐ ние на всѣкждѣ да сме» — казватъ тѣ. Въ читалището, напр.: тѣ не сж членове, макаръ че В-въ ги прѣпоржчва за най-дѣятелни. И да се запише нѣкой, по десеть пжти трѣбва да му се иска членски вносъ. При това нека се знае, че

---

[1]) **Примѣръ отъ „по-голѣмо съзнание и интелегентность“: г. С. Гидиковъ въ статиитѣ си въ „Демокр. Прѣгледъ“ подъ насловъ „Кооператизмъ“ говори за вжтрѣшни и вънкашни врагове на кооперацитѣ. Вънкашни сж: търговцитѣ, бакалитѣ и кръчмаритѣ; „тѣ гледатъ съ всички простени и непростени срѣдства да поврѣдятъ на кооперативнитѣ магазини“... „Но каквото и да правятъ търговцитѣ, колкото и да се сърдятъ, борятъ и протестиратъ, тѣ сж неминуемо осждени на погибель“. Като прочелъ това единъ отъ „най-интелегентнитѣ“ помислилъ, че него визиратъ — взелъ го върху си—почувствувалъ се жестоко обиденъ, отива и съобщава още на двама — „четохте ли, какъ г. В-въ ни напада? Нарича ни врагове на коопeрацията (буквално) И тримата безъ много да мислятъ — „читанкаджия“ го наричатъ и повръщатъ списанието му. Единътъ отъ тѣхъ, споредъ казването на другия, капъ отъ тримата, като отивалъ въ София, нарочно търсилъ В-въ за обяснение.**

тѣ никога не сж били членове, а само спомагателни, защото вносътъ на послѣднитѣ е нищоженъ. И ако толкози пжти умиращето читалище сега пулсира, виновници сж младежитѣ, а никакъ не «пирдопскитѣ граждани» — послѣднитѣ никога не биха се гайледисали, ако ще би то за всѣгда да умрѣше.

Да видимъ сега, дали казаното по адреса на учителитѣ — «труженицитѣ», «инициаторитѣ и сътрудницитѣ» за уреждането и закрѣпването на кооперативната млѣкарница — е «най-низко и най-долно клеветничество». Безъ да отричамъ писаното по-рано, напротивъ, подчертавамъ го и казвамъ: колкото и слабо да бѣха обрисувани «непрѣдубѣденитѣ», колкото и «доленъ писачъ» да бѣхъ и съмъ — *всички бѣха се познали.* Питамъ, ако не бѣше вѣрно, а клеветническо, казаното по адреса имъ, щѣха ли да се познаятъ? Защо е била тогазъ тази тревога отъ страна на г. В-въ? Сърдито и злобно нахвърляне никакъ не е мислене и разсжждение. Ако ли пъкъ е писано, само да е писано, безъ всѣко желание да се озари въпроса съ потрѣбната свѣтлина, тогава то е друго нѣщо. Но ей сегичка ще стане очигледно, защо е писано. „*Пирдопскитѣ учители... сж работили до сега доста усърдно и като обществени дѣйци и повечето ... проявили сж голѣма самостоятелность като учители*“[1]). Струва ми се, че съ поставянето на този въпросъ, именно: тѣхната «твърдѣ широка и разнообразна обществена дѣятелность», ме кара да закачамъ най-болното мѣсто на много прѣхваленитѣ господа. Но това нѣма сега да сторя, ще кажа само, че ни признакъ отъ «импулсътъ, който движи всѣки искренъ дѣецъ (общественъ)» не се забѣлѣзва у тѣхъ; «не той извика «тѣхната усилена работа въ дружеството», а евтината слава, съ каквато г. В-въ (напослѣдъкъ и г. Ганчевъ въ сп. «Орало») не изпуска случай да ги дари. Нѣкои отъ тѣхъ и сега нѣматъ ясна прѣдстава за «кооператизма, а положиха «усилена работа», защото г. В-въ ги застави и защото знаеха много добрѣ, що искатъ интереситѣ на «пирдопскитѣ граждани». Но на г. В-въ, види се, хубавитѣ фрази, и разкошнитѣ епитети сж се сторили за недостатъчни, та въ отдѣлна забѣлѣжка ги сочи и за примѣри[2]). Горчива самоизмама, какво заблуждение! Вѣрно е, че имаше отстояване «автономностьта на учителя», но не отъ «непрѣдубѣденитѣ» — тѣ отъ хорски срамъ тръгнаха слѣдъ нетруженицитѣ. Тѣ тогава се увлѣкоха, както сега сж увлечени по Васъ. Много интересни за психологическо наблюдение бѣха тѣ, когато стана извѣстно, че застжпването «автономностьта на учителя» ще бжде въпроса за разглеждане отъ Окр. Учил. Съвѣтъ. Дали и това нѣма пакъ да бжде квалифицирано отъ г. В-въ като съвършено долно и низко клеветничество?

Случаятъ за конфликта на у-литѣ «съ първия богаташъ и главенъ стълпъ въ града» е доста характеренъ. Тѣзи «доблестни

---

[1]) „Демократически Прѣгледъ“, брой 7, стр. 166 т. г.

[2]) „Демократически Прѣгледъ“, брой 7, стр. 165 и 166.

борци» оставиха другаритѣ си на срѣдъ пжть и станаха причина, щото при този конфликтъ да станатъ жертва двама най-добри по онова врѣме въ града учители. Чуденъ човѣкъ е този В-въ — калпазанлъцитѣ добродѣтели нарича. Слѣдъ това какъ ли би трѣбало да се окачестви постжпката му, дѣто хората, що истината казватъ, долни и низки клеветници нарича! Нека читателитѣ се произнесатъ.

Слѣдъ като свършва фразьорството си по най-важната и най-сжществена часть» на въпроса и като се сили въ тъмно да ги остави, г. В-въ се спира «върху още по-важния въпросъ» — «състава на дружественитѣ членове». И тука думи, фрази, мждрувания. Като казва, че ималъ прѣдъ себе «завѣренъ списъкъ отъ списъка на членоветѣ въ дружеството», дава «поточно и пълно разпрѣдѣление на всичкитѣ членове по занятие и положение», прави итогъ на членоветѣ до м. юлий и отъ тогава до м. февруарий (началото му) и завършва: «горнитѣ цифрови данни, извлечени изъ списъка на членоветѣ, не се нуждаятъ отъ коментарии». Колко лесно г. В-въ се добира до категоричнитѣ опровержения! Като чете човѣкъ «цифровитѣ данни» на г. В-въ, ще каже: така е — членоветѣ растятъ, все повече и повече хора извличатъ изгоди, кооперативната млѣкарница безъ всѣко съмнѣние е «общеполезно дѣло», а то далечъ не е така. Земамъ списъка на дружественитѣ членове сега и виждамъ, че броятъ имъ съ двѣ десетици е миналъ и стотицата, но, ако безъ коментарии изнеса на свѣтъ тѣзи цифрови данни, ще излъжа. Послужимъ ли си съ обяснения излиза, че около нова година — 1 януарий 904 г. — е внасяно около 50—60 кгр. млѣко. Ако приемемъ, споредъ г. В-въ, че членоветѣ сж били 91, а не колкото сж сега, излиза: че всички сж внасяли по-малко отъ 1 кгр., или пъкъ само часть отъ всичкитѣ членове сж внасяли млѣко. Това показва, какво въ списъка има калабалъкъ членове, ала тѣзи, що внасятъ млѣко, дѣйствителнитѣ, сж малцина. И по настоящемъ отъ 120 членове внасятъ млѣко само 40—50 души. Вникнемъ ли по-добрѣ, вижда се, че постоянни членове сж «труженницитѣ» и «пирдопскитѣ граждани», а другитѣ влизатъ и излизатъ. И не може да бжде другояче аслж — «крайно бѣднитѣ», сиротитѣ, а не вдовицитѣ, както г. В-въ ги нарича, не могатъ изтърпява 3 и 5 мѣсечно неплащане. Какво показва това? Пирдопската кооперативна млѣкарница се крѣпи отъ случайни вноски; производството въ нея не се диктува отъ пазаря, а отъ вноскитѣ, които не всѣки мѣсецъ, но всѣки день сж различни.

Единъ само грѣхъ имамъ — той е, дѣто съмъ казалъ: «наистина има уставно положение, че и слѣдъ два мѣсеци може пакъ да постжпи за членъ всѣки, но за всѣка крава или биволица трѣба да внесе по 10 лв.» Тукъ г. В-въ е намѣрилъ слабото ми мѣсто и рѣкълъ да си отземе. Напирайки на положението въ сегашната форма на устава, той, може да се каже, съ факти оборва. Както и да е, но този ми грѣхъ не е отъ естество да бжда об-

виняванъ въ умишлено изопачаване. Въ събранието на м. юний м. г., когато се приемаше устава, г. С-въ буквално, както съмъ го прѣдалъ, прѣдложи положението, за което г. В-въ говори, че съмъ го умишлено изопачилъ, за да ми послужи на «прѣдвзетото намѣрение». Дѣйствително, тогазъ мнозина възтанаха противъ това положение, като го изтъкваха за прагъ, който мѫчно се прѣкрачва, безъ обаче да съгласятъ и г. С-въ. Въ по-сетнѣшнитѣ събрания, види се, накарали сѫ г. С-въ на отстѫпка и вмѣсто прѣдлаганитѣ отъ него 10 лв. поставили само 2 лв. Не допускамъ г. В-въ да не знае тѣзи нѣща; но по-износно му е да ги не помни.

«Като приключвамъ» бѣлѣжкитѣ си въ отговоръ на г. В-въ, струва ми се, да дадохъ и отговоръ на многократното му «защо», съ което той се мѫчи да намѣри обяснение, подбудителнитѣ причини, които сѫ ме заставили да напиша статията си, колкото за туй, че не съмъ излѣзълъ да изкажа протеста си, когато правата народни прѣдъ очитѣ ми се тъпчели и когато другаритѣ ми (?) отъ социалисти ставали крѣпители на стамболовщината, то е казано, защото надали е имало друго що да се каже. За качеството на дѣятелностьта ми г. В-въ може да се допита до учителското д-ство.

К. Н-въ.

КНИЖНИНА

Кратъкъ курсъ по економическата наука. Отъ А. Богдановъ. Прѣв. Г. Бакаловъ. Издание на Ст. Георгиевъ — Варна.

Всестранното участие на работническата класа, въ обществено-политическитѣ борби на днешното врѣме, значителната роля, която ѝ се възлага отъ съврѣменния животъ да изпълни, многото и важни задачи, що ѝ прѣдстоятъ, — всичко това прави необходимо изучването и разбирането на общественитѣ, економическитѣ и политическитѣ въпроси и събития отъ страна на работницитѣ. Освѣнъ това, борбитѣ, които трѣбва да водятъ работницитѣ за защата на своитѣ класови интереси и за своето окончателно освобождение отъ веригитѣ на капитализма, изискватъ, щото тѣ да проумѣватъ и познаватъ економическата структура и економическото развитие на капиталистическото общество, за да бѫдатъ насочени тия борби въ хармония съ хода на обективното прогресивно развитие на нѣщата. Но за да може работникътъ, па и който и да било другъ читатель, да познава всичко това, трѣбва да се сдобива съ познания по економическата наука и да изучва Марксовитѣ економически учения, които ще му дадатъ ключа за разкриване и узнаване тайнитѣ, измѣненията и сѫщностьта на капиталистическото общество, на неговото произ-

водство и на неговитѣ отношения. Основни, макаръ и елементарни, познания по економическата наука, които всѣки днесъ трѣбва да притежава и които могатъ да послужатъ за по-нататъшното изучване на Марксовитѣ економически учения, дава Краткиятъ курсъ по економическата наука отъ А. Богдановъ. Тази книга трѣбва да бжде прочетена отъ всѣки, който работи за своето самообразование — а тази работа трѣбва да върши всѣки съврѣменнъ работникъ. Тя може да послужи и за ржководна книга на общообразователнитѣ кржжоци. Прѣпоржчваме я на всички читатели.

Класовата борба на пролетарията. Отъ Молотовъ. Прѣвелъ Хр. Николовъ. Издание на Г. Бакаловъ.

Днесъ, когато българското работничество се е раздвижило и почнало да се организира и обединява, когато то вече стжпва на историческата сцена като работническо движение съ свои задачи и цѣли, важно е да се изучатъ работническитѣ движения отъ другитѣ напрѣднали стани, като се прослѣдятъ пжтищата, по които тѣ сж се развивали, и се познаятъ типоветѣ, въ които тѣ сж се излѣли въ своето историческо развитие при разнитѣ условия на своитѣ страни. Въ книжката на Молотова, читательтъ ще намѣри описани не само разнитѣ пжтища, по които сж се развивали работническитѣ движения въ Англия, Франция и Германия, не само тѣхнитѣ типични черти, но и тенденциитѣ, които ставатъ господствующи въ тѣхнитѣ развития. Въ нея книжка посочени сж още и задачитѣ на синдикалното движение и границитѣ, до които могатъ да се прострятъ тѣхнитѣ дѣйности и борби. Нейното прочитание е отъ полза за всички, които работятъ врѣдъ работническото движение, и за тия, които се интересуватъ отъ неговото развитие.

П-въ.

Жената като работничка и нейното мѣсто въ обществото, №1 на Библ. «Пропаганда». Цѣна 25 ст. — Видинъ.

Никой нѣма да откаже, че между работничкитѣ до сега много малко е направено относително подигане класовото имъ съзнание и съвсѣмъ малко усилия сж проявени, за да бждатъ спечелени като ратнички на работническото дѣло, а идеята за организация, смѣло може да се каже, малко е позната между тѣхъ. Много се говори по характера на женското движение, но почти никакви рѣшителни акции не сж прѣдприемани, за да се привлекатъ работничкитѣ на страната на социализма, и това даже въ такива центрове, като Габрово, гдѣто фабрикитѣ сж прѣпълнени съ работнички. Наистина, положението имъ като фабрични работници е прѣходно, повечето отъ тѣхъ иматъ работата си въ фабриката като допълнително срѣдство за добиване недоимъка отъ жизненитѣ срѣдства на пропадащитѣ си бащи, та затова сж трудни агитацията и работата за организиране врѣдъ тѣхъ. Но за това разпространението между тѣхъ на популярни брошури, като тая, за която пишемъ сега, може да намали тия трудности

и да улесни социалистическата агитация всрѣдъ тѣхъ. Въ брошурата отначало се разглежда жената като членъ на работническата класа, послѣ нейното положение въ сѣмейството, като се даватъ и нѣколко страници по възпитанието на работническитѣ дѣца. Жената, била тя работничка въ фабриката или членъ отъ сѣмейството на пропадащия селянинъ, еднакво се намира подъ тежестьта на капитализма, еднакво е изложена на неговата безоглецна експлоатация. Първата — непосрѣдствено като продава работническата си сила, втората — посрѣдствено, намирайки се срѣдъ процеса на пропадането въ областьта на земледѣлието, пропадане, което става подъ въздѣйствието на капитализма. Положението на работничката е еднакво съ това на работника, тѣ еднакво сѫ зависими отъ едрия капиталъ и затова налага имъ се водене задружна борба за еманципирането си, което напълно ще бѫде осѫществено само въ бѫдащето социалистическо общество.

На популяренъ езикъ е описана бързата промѣна въ положението на жената въ сѣмейството слѣдъ появяването на едрата индустрия: тя вече отъ зависима на мѫжа, отъ когото е чакала материална подържка, става независима отъ него, свободна въ добиване жизненитѣ си срѣдства, но попада въ положението на експлоатируема и зависима отъ капитала.

Книгата се чете извънредно леко и прѣкрасно ще бѫде разбрана отъ всѣка работничка. Работничката ще намѣри въ нея хубави мисли по «женското движение», по което толкова малко е писано на популяренъ езикъ у насъ.

Ст.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Организационнитѣ въпроси въ Руската социалдемокрация

отъ

РОЗА ЛЮКСЕМБУРГЪ.

На руската социалдемокрация се падна да разрѣши една своеобразна, безпримѣрна въ историята на социализма задача: въ абсолютическа държава да изработи социалдемократическа тактика, т. е. такава тактика, която да съотвѣтствува на пролетарската класова борба. Обикновеното сравнение между съврѣменното положение на работитѣ въ Русия съ епохата на изключителнитѣ закони противъ социалиститѣ въ Германия е несполучливо, доколкото се има прѣдъ видъ оцѣнката на Русия отъ гледна точка на полицейскитѣ, а не на политическитѣ условия. *Прѣпятствията*, на които се натъква масовото движение поради липсата на демократически свободи, иматъ, сравнително, второстепено значение: масовото движение и въ Русия съумѣ да прѣскочи прѣградитѣ

на самодържавния строй и да си създаде своя собствена, макаръ и хрома «конституция» «на уличнитѣ безпорядъци». То ще съумѣе да върши това и за напрѣдъ чакъ до своята окончателна побѣда надъ самодържавието. Главното затруднение за социалдемократическата борба въ Русия се състои въ това, че класовото господство на буржуазията се затъмнява отъ господството на самодържавното насилие; това господство на самодържавието неизбѣжно придава на социалистическата проповѣдь на класовата борба абстрактно-пропагандистически характеръ, а на непосрѣдствената политическа агитация — по прѣимущество революционо-демократически. Законътъ противъ социалиститѣ искаше да постави вънъ отъ конституцията работническата класа — и това ставаше въ едно високо развито буржуазно общество съ напълно развити и изпъкващи въ парламентскитѣ борби класови противорѣчия; именно въ това се състоеше безумието, безсмислицата на Бисмарковата замисъль. Въ Русия, наопаки, трѣбва да се извърши обратенъ експериментъ: трѣбва да се създаде социална демократция при отсѫтствието на непосрѣдственото политическо господство на буржуазията.

Това нѣщо своеобразно видоизмѣнява не само въпроса за прѣнасянето на социалистическото учение на руска почва, не само въпроса за *агитацията,* но и въпроса за *организацията.*

Въ социалдемократическото движение, въ отличие отъ прѣдишнитѣ опити на утопическия социализъмъ, и *организацията* не прѣдставлява отъ себе си изкуственъ продуктъ на пропагандата, но се явява като продуктъ на класовата борба, въ която социалната демокрация само внася политическо съзнание. При нормални условия, т. е. тамъ, гдѣто развитото политическо класово господство на буржуазията прѣдшедствува социалдемократическото движение, първоначалното политическо сплотяване на работницитѣ въ значителна часть се извършва отъ самата буржуазия. «На тая степень на развитие», казва се въ «Комунистическия Манифестъ», «масовото сплотяване на работницитѣ още не е слѣдствие на собственото имъ обединение, а е слѣдствие на обединението на буржуазията». На социалната демокрация въ Русия се падна задачата чрѣзъ съзнателна намѣса да отмѣни единъ цѣлъ периодъ на историческия процесъ и да поведе пролетарията, като съзнаваща своитѣ цѣли и боряща се за тѣхъ класа, направо отъ политическата атомизираность, която съставлява основата на самодържавния режимъ, къмъ една виша организационна форма. Поради това, организационниятъ въпросъ за руската социалдемокрация е особено труденъ и не защото тя трѣбва да създава организация при липсата на всичкитѣ тия формални гаранции, които дава буржуазната демокрация, а защото прѣди всичко тая организация трѣбва да се създава, тъй да се каже, както господъ богъ е правилъ, «отъ нищо», въ празно пространство, безъ онзи политически суровъ материалъ, който обикновено се подготовлява отъ буржуазното общество.

Задачата, която руската социалдемокрация отъ нѣколко години вече се мжчи да разрѣши се състои въ прѣминаването отъ типа на раздробенитѣ, съвършено независими една отъ друга кружочни и мѣстни организации, които съотвѣтствуваха на подготвителната, прѣимуществено пропагандистска фаза на движението, къмъ една такава организация, която да обедини политическата дѣйность на маситѣ въ цѣлата държава. Но тъй-като отличителнитѣ черти на спжващитѣ и политически отживѣлитѣ стари организационни форми бѣха раздробенностьта и съвършената автономия на затворенитѣ въ себе си мѣстни организации, то естествено, лозунгътъ на новия фазисъ, идеята на новостроящата се крупна организационна постройка бѣше *централизмътъ*. Подчертаването на централистическата идея минаваше като червена нишка прѣзъ цѣлата блѣстяща тригодишна борба на «Искра», която подготви послѣдниятъ, de facto учредителенъ; конгресъ; сжщата тая идея владѣеше умоветѣ на цвѣта на социалдемократическата младежь въ Русия. Наскоро обаче, въ самия конгресъ и още повече *слѣдъ* конгреса се видѣ, че централизмътъ е боевъ лозунгъ, който съвсѣмъ не изчерпва историческото сждържание и своеобразие на социалдемократическия типъ на организация; тукъ още единъ пжть се видѣ, че марксисткото разбиране на социализма нито въ една область, даже въ областьта на организационнитѣ въпроси, не може да се влѣе въ едни застинали формули.

Лежащата прѣдъ насъ книга на др. *Ленинъ*,[1]) единъ отъ виднитѣ ржководители и борци на «Искра» въ подготвителната ѝ работа до конгреса, прѣдставлява отъ себе си систематическо изложение на възгледитѣ на *ултра-централистическото* направление въ руската партия. Гледната точка, която е намѣрила въ тая книга силно и изчерпваще изражение, е гледната точка на безпощадния централизъмъ, основниятъ принципъ на който се състои, отъ една страна, въ рѣзкото отдѣлване и обособяване на организиранитѣ видни и дѣятелни революционери отъ околната имъ, макаръ и неорганизирана, но революционо-активна срѣда; отъ друга — въ строгата дисциплина и рѣшителното и опрѣдѣлено намѣсване на централнитѣ учреждения въ всичкитѣ прояв.ления на живота на мѣстнитѣ партийни организации. Доста е да се отбѣлѣжи, че, споредъ тоя възгледъ, Ц. К., напр., има право да организира всичкитѣ мѣстни партийни комитети и, слѣдъ, да опрѣдѣля личния съставъ на всѣка отдѣлна мѣстна организация, отъ Женева до Лиежъ, отъ Томскъ до Иркутскъ, да имъ дава готовъ уставъ, безапелационно да ги разтурва и отново да ги създава, и въ резултатъ, по такъвъ начинъ, косвено да влияе на сѫстава на най-вишата партийна инстанция, конгреса. По такъвъ начинъ, Ц. К. става единствено, дѣйствително активно партийно ядро, а всичкитѣ останали организации—само негови изпълнителни органи.

[1]) Ленинъ. „Шагъ впередъ, два шага назадъ“.

Именно въ това съединение на най-строгия организационенъ централизъмъ съ социалдемократическото масово движение Ленинъ вижда специфическия революционно-марксистки принципъ и привежда много факти въ защита на своята гледна точка. Да погледнемъ, обаче, на работата по-отблизо.

Нѣма никакво съмнѣние, че на социалната демокрация е присжщо силното стремление къмъ централизма. Израстнала на економическата почва на капитализма, който е централистиченъ по своитѣ тенденции, и съсрѣдоточиваща борбата си въ политическитѣ рамки на централизирания голѣмъ буржуазенъ градъ, социалната демокрация по самата си сжщность се явява рѣшителна противница на всѣкакъвъ партикуляризмъ и националенъ федерализъмъ. Повикана да прѣдставлява въ рамкитѣ на извѣстна държава общитѣ интереси на пролетарията, като класа, въ противовѣсъ на всичкитѣ ѝ частни и групови интереси, тя има на всѣкждѣ естественото стремление да обединява всичкитѣ национални, религиозни, професионални групи отъ работн. класа въ една, обща партия; отъ това тя прави, по необходимость, изключение въ полза на федералистическия принципъ само при изключителни ненормални условия, като напр. въ Австрия.

Въ това отношение и за руската социална демокрация не е имало и не може да има съмнѣние, че тя трѣбва да съставлява не федеративно свързанъ конгломератъ отъ безчислено количество национални и мѣстни отдѣлни организации, но една сплотена партия въ руската държава. Обаче, съвсѣмъ друго значение има въпросътъ за по-голѣмата или по-малка степень на централизация и за нейния най-близъкъ характеръ въ рамкитѣ на обединената и единна руска социалдемокрация.

Отъ гледна точка на формалнитѣ задачи на социалната демокрация, като боева партия, централизмътъ въ нейнитѣ организации на пръвъ погледъ изглежда, като условие, отъ изпълнението на което непосрѣдствено зависи боевата способность и енергията на партията. Обаче, тука много по-важни отъ гледната точка на формалнитѣ искания на всѣка една боева организация сж специфичнитѣ исторически условия на пролетарската борба.

Социалдемократическото движение е първото въ историята на класовитѣ общества, което, въ всичката си цѣлость и въ общия си ходъ, разчита на организацията и на непосрѣдствената самодѣйность на маситѣ.

Въ това отношение социалната демокрация създава съвсѣмъ другъ типъ организация, отколкото прѣдишнитѣ социалдемократически движения, напр. якобинско-бланкистския типъ.

Изглежда, че Ленинъ не придава нуждното значение на това, като мисли (стр. 140), че революционниятъ социалдемократъ не е нищо друго, освѣнъ «единъ якобинецъ, нераздѣлно свързанъ съ *организацията* на пролетарията, който е *съзналъ* вече класовитѣ си нтереси». Разликата между социалната демокрация и бланкизма за Ленина се изчерпва съ организованостьта и класовото съзнание

на пролетарията въ противоположность на заговора на едно нищожно малцинство. Той забравя, че оттука произлиза една съвсѣмъ друга оцѣнка на организационнитѣ понятия, едно съвършено ново съдържание, което се влага въ понятието централизъмъ, едно съвършено ново разбиране на взаимноотношението между организация и борба.

Бланкизмътъ не се опираше на непосрѣдствената класова дѣйность на работническитѣ маси и затова не се нуждаеше отъ организирването на маситѣ. Напротивъ, тъй-като широкитѣ народни маси трѣбваше да вихватъ участие въ борбата само въ момента на революцията, а прѣдварителната дѣйность се състоеше въ подготовяване на революционния ударъ отъ едно нищожно малцинство, то рѣзкото отдѣлване на прѣдназначенитѣ за тая опрѣдѣлена дѣйность личности отъ народната маса бѣше необходимо за сполучливото изпълнение на тѣхната задача. Но въ сжщото врѣме това бѣше възможно и изпълнимо само затова, защото между конспиративната дѣйность на бланкистската организация и катадневниятъ животъ на народнитѣ маси нѣмаше никаква вжтрѣшна свръска.

Заедно съ това и тактиката и най-близкитѣ задачи на дѣйностьта, импровизирани свободно и по вдъхновение безъ свръска съ почвата на елементарната класова борба, изработени прѣдварително до най-малкитѣ подробности, се изливаха въ формата на по-рано приготвенъ планъ. Затова дѣйствующитѣ членове на организацията естествено се прѣвръщаха въ чисто изпълнителни органи на една воля, която ги опрѣдѣля и сжществува вънъ отъ полето на тѣхната дѣйность, въ *орждия* на Ц. К. Оттука произлиза и една втора особеность на заговорническия централизъмъ: абсолютно. слѣпо подчинение на отдѣлнитѣ партийни органи прѣдъ централното учреждение, което разпространява своята безапелационна власть чакъ до самата периферия на партийната организация.

Условията на социалдемократическата дѣйность коренно се отличаватъ отъ описаната. Тя исторически произтича отъ елементарната класова борба. При това на нея е свойствено това диалектическо противорѣчие, именно че пролетарската армия се рекрутира въ самия процесъ на борбата и въ самата борба тя започва да съзнава задачитѣ на тая борба. Организацията, растенето на съзнанието и борбата прѣдставлятъ не механически обособени и по врѣме раздѣлни моменти, както е въ бланкистското движение, а сж само различни страни на единъ и сжщъ процесъ. Отъ една страна, освѣнъ общитѣ основни принципи на борбата не сжществува готова, прѣдварително опрѣдѣлена и до най-малкитѣ подробности разработена боева тактика, къмъ която Ц. К. чрѣзъ дресировка да подготви членоветѣ на социалдемократическата партия. Отъ друга страна, отъ процеса на борбата, който създава организацията, зависятъ постояннитѣ колебания на социалдемократическата сфера на влияние. Оттука вече слѣдва, че социалдемократическа централизация не може да се основава

нито на слѣпото подчинение, нито на механическата покорность на партийнитѣ борци прѣдъ централната власть и че, отъ друга страна, между вече организираното въ трайни партийни кадри ядро, което е съзнало своитѣ класови пролетариятски интереси, и между докоснатитѣ отъ класовата борба, находящи се въ процеса на класовото развитие близки до пролетарията слоеве никога не може да се издигне една непроходима стѣна. Построяването на централизацията на тия двѣ основи — на слѣпото подчинение и въ най-малкитѣ дреболии на всичкитѣ партийни организации и на дѣйностьта имъ прѣдъ централната власть, която сама мисли, твори и рѣшава за всички; а тъй сжщо на строгото ограждане на организираното партийно ядро отъ околната му революционна срѣда, както иска Ленинъ, — всичко това ни се струва, че е механическо прѣнасяне на организационнитѣ принципи отъ движението на бланкинстскитѣ заговорнически кржжоци въ социалдемократическото движение на работническитѣ маси. И Ленинъ, може би, много по-остроумно, отколкото би можелъ да направи това, кой и да е отъ неговитѣ опоненти, характеризира своята гледна точка, когато опрѣдѣля своя »революционенъ социалдемократъ«, като «якобинецъ, *свързанъ* съ организацията на пролетарията, който е съзналъ класовитѣ си интереси«. Но фактически социалната демокрация не е *свързана* съ организацията на работническата класа, а прѣдставлява *сжщинското движение* на работническата класа. Слѣдователно, социалдемократическиятъ централизъмъ трѣбва да бжде по сжществото си отъ другъ характеръ, отколкото бланкистскиятъ. Той не може да бжде нищо друго освѣнъ властно изражение на обединената воля на съзнателния и борящъ се работнически авангвардъ по отношение къмъ отдѣлнитѣ групи и индивидуми; това е, тъй да се каже «самоцентрализъмъ» (Selbstzentralismus) на ржководящия пролетариятски слой, господството на неговото мнозинство вжтрѣ въ собствената му партийна организация.

Отъ самия анализъ на дѣйствителното съдържание на социалдемократическия централизъмъ става очевидно, че за него днесъ въ Русия не сжществуватъ въ достатъчна степень необходимитѣ условия; а именно — наличностьта на значителенъ, вече възпитанъ въ политическата борба пролетариятски слой, и възможностьта за проявяване на самодѣйностьта му (Dispositionsfähigkeit) чрѣзъ прямото влияние върху цѣлото (на публичнитѣ събрания, въ партийна преса и т. н.).

Послѣдното условие, очевидно, може да се осжществи само при политическата свобода, а първото — образуване на пролетарски авангвардъ, който да съзнава класовитѣ си интереси и да умѣе политически да се ориентирва — се намира едва въ процеса на възникването и трѣбва да служи като ржководяща нишка въ всичката агитационна и организационна работа.

Толкова по-чудно изглежда обратното убѣждение на Ленина, споредъ което всичкитѣ прѣдварителни условия за съз-

даване на голѣма и крайно централизирана работническа партия въ Русия ги има на лицѣ. И ако той оптимистически възклицава, че сега «не на пролетарията, а *на нѣкои интелигентни* въ нашата партия недостига самовъзпитание въ духа на организирването и дисциплината» (стр. 145), и прославлява възпитателното значение на фабриката за пролетарията, която сама по-себе си го подготовлява къмъ «дисциплина и организация» (стр. 147), то това лишенъ пжть свидѣтелствува за неговото твърдѣ механическо прѣдставление за социалдемократическата организация.

«Дисциплината», която Ленинъ има прѣдъ видъ, се внушава на пролетарията не само отъ фабриката, но и отъ *казармата*, и отъ съврѣменния бюрократизъмъ, — съ една дума отъ цѣлия маханизъмъ на централизираната буржуазна държава.

Едноврѣменно да наричашъ съ думата «дисциплина» двѣ толкова противоположни понятия, като отсжтствието на воля и мисъль въ едно хилядокрако и хилядоржко тѣло, което по заповѣдь извършва механически движения и доброволното координирване на съзнателнитѣ политически дѣйствия на единъ общественъ слой, такива понятия, като безпрѣкословното подчинение на една потисната класа и организираното възмущение на една класа, която се бори за своето освобождение, — значи просто да злоупотрѣбявашъ съ думитѣ. Не като изхожда отъ дисциплината, която капиталистическата държава внушава на пролетарията — именно чрѣзъ простото прѣдаване на заповѣдь, вмѣсто отъ ржцѣтѣ на буржуазията, отъ ржцѣтѣ на соц. дем. Центр. Ком., но само като унищожи и изтръгне съ коренитѣ тоя духъ на робска дисциплина, работническата класа може да възпита себе си за една нова дисциплина — свободната социалдемократическа самодисциплина. По-нататъкъ изъ сжщото съображение става явно, че централизмътъ въ социалдемократически смисълъ не е въобще абсолютно понятие, осжществимо еднакво на всѣка една степень отъ развитието на работническото движение; по-скоро той трѣбва да се разглежда, като *тенденция*, която все повече и повече прѣминава въ дѣйствителностьта съобразно съ развитието и политическото възпитание на работническитѣ маси въ процеса на тѣхната борба.

Разбира се, недостатъчната наличность на едни най-важни прѣдпосилки за пълното осжществяване на централизма въ руското движение може да бжде огромна прѣчка.

Но, струва ни се, погрѣшно би било да се мисли, че неосжществимото още господство на мнозинството отъ съзнателнитѣ работници вжтрѣ въ партийнитѣ имъ организации може да бжде «за сега» замѣнено «по довѣрие» съ единовластието на централното партийно учреждение, и че отсжтствието на публичния контролъ на работническитѣ маси върху това, което вършатъ или не вършатъ партийнитѣ органи, може да бжде замѣстено съ обратния контролъ на Ц. К. надъ дѣйностьта на революционния пролетариятъ.

Самата история на руското движение дава много доказателства за проблематическата стойность на централизма въ послѣдния смисълъ на думата. Всемогжщо централно учреждение съ почти неограничено право за вмѣсване и контролъ, споредъ Ленинскиятъ идеалъ, би било явна безсмислица, ако то ограничеше всичката си власть исключнтелно съ чисто *техническата* страна на социалдемократическата дѣйность, съ регулирване на разнитѣ спомагателни агитационни срѣдства — като доставка на партийна литература и планомѣрно разпрѣдѣлване на агитаторскитѣ сили и паричнитѣ суми. Политическата цѣль на едно такова учреждениа би имала смисълъ само въ случай, ако то съсрѣдоточеше всичкитѣ си сили за да създаде единна боева тактика, ако то можеше да вземе инициативата за крупни политически дѣйствия. Но какво виждаме ние въ тия перипетии, прѣзъ които е прѣминало до сега руското движение? Най-важнитѣ и най-плодотворнитѣ измѣнения на тактиката прѣзъ послѣднитѣ десеть години не бѣха измислени отъ нѣкои ржководители на движението, безъ да се говори за ржководящитѣ организации, но всѣки единъ пжть бѣха самопроизволенъ продуктъ на разширеното движение. Такъвъ бѣше първиятъ етапъ на дѣйствително пролетариятското масово движение въ Русия, което се започна съ стихийното избухване на колосалната петербургска стачка въ 1896 г. и която за прѣвъ пжть откри ерата на масовата економическа борба на руския пролетариятъ. Такъвъ бѣше и вториятъ фазисъ на движението—периодътъ на уличнитѣ политически демонстрации, който се започна съвършено стихийно съ петербургскитѣ студенчески безпорядъци прѣзъ мартъ 1901 г. Слѣдующето крупно измѣнение на тактиката, което разкри нови хоризонти, — бѣ избухналата «отъ само себе си» масова стачка въ Ростовъ на Донъ съ импровизиранитѣ ad hoc улични агитации, народни събрания подъ открито небе, публични рѣчи, които биха могли да се вематъ за фантазия и не биха дошли въ главата и на най-смѣлия ентусиазистъ между социалдемократитѣ нѣколко години прѣди това. Въ всичкитѣ тия случаи «дѣлото» изпрѣварваше. *Инициативата* и съзнателното ржководство отъ страна на социалдемократическитѣ организации играеха крайно незначителна роль. Това, обаче, произлизаше не толкова отъ недостатъчно подготвяне на ролитѣ си отъ страна на тия специални организации — макаръ и тоя моментъ можеше въ значителна степень да окаже влияние — още по-малко, разбира се, това произлизаше отъ отсжтствието прѣзъ това врѣме въ руската социална демокрация всемогжща централна власть въ духа на разработния отъ Ленина планъ. Напаки, съ твърдѣ голѣма вѣроятность може да се каже, че нейното сжществуване би докарало още по-голѣмо забъркване отдѣлнитѣ партийни комитети, би прѣдизвикало противорѣчие между бурния масовъ натискъ и очаквателната социалдемократическа позиция. Може даже да се каже, че сжщото това явление — незначителната роля на съзнателна инициатива отъ страна на

партийнитѣ центрове въ изработването на тактиката — се наблюдава, както въ Германия, така и навсѣкждѣ. Боевата соц.-дем. тактика въ главнитѣ си черти въобще не се «изнамѣрва,» тя е слѣдствие на една непрѣкжсната редица крупни творчески актове, търсяща своя пжть, а често пжти на стихийната класова борба. И тукъ безсъзнателното прѣдшествува съзнателното, логиката на обективния исторически процесъ — субективната логика на неговитѣ носители. Ролята на социалдемократическитѣ ржководящи учреждения тукъ има въ значителна степень *консервативенъ* характеръ; както показва опита, щомъ като завоюватъ една нова почва за борба, тѣ я разработватъ до крайнитѣ ѝ прѣдѣли, но скоро я обръщатъ въ прѣграда противъ по-нататъшнитѣ нововъведения отъ по-крупенъ мащабъ.

Всичкитѣ се удивляватъ на чудното многообразие, на гъвкавостьта и въ сжщото врѣме на увѣреностьта на съврѣменната нѣмска соц.-дем. тактика. Но това означава само, че нашата партия въ всѣкидневната си борба до най-малкитѣ дреболии удивително се е приспособила къмъ съврѣменната парламентска почва, че тя е съумѣла да използва всецѣло това поле за борба, което ѝ дава парламентаризмътъ, станала е господарка на това поле, като е останала вѣрна на принципитѣ си. И; при все туй, това специфично приспособление на тактиката вече е започнало да закрива по-широкитѣ хоризонти, което много добрѣ се вижда отъ склонностьта да се смѣта парламентската тактика, като тактика неизмѣнна, като тактика присжща на соц.-дем. борба въобще. За подобно едно настроение е характерна, напр., безрезултатностьта на многогодишнитѣ усилия на *Парвуса* да прѣдизвика спорове въ партийната преса за съотвѣтно измѣнение на тактиката въ случай, че се отмѣни всеобщото изборно право, макаръ партийнитѣ водители и да държатъ смѣтка за възможностьта отъ такава промѣна. Тая инертность въ значителна степень се обяснява съ това, че е доста мжчно въ празното пространство на абстрактнитѣ построения да си прѣдставимъ контуритѣ и конкретнитѣ форми на едно нѣщо още не сжществующе и, слѣдов., на една въображаема политическа конюнктура. За соц. дем. е всѣкога важно не прѣдугаждането и приготовляването на готова рецепта за бждаща тактика, но живото запазване на правилна историческа оцѣнка на господствуващитѣ въ всѣки даденъ моментъ форми на борба, живото разбиране на относителностьта на всѣки даденъ фазисъ на борбата и необходимостьта отъ усилването на революционнитѣ моменти отъ гледна точка на крайната цѣль на класовата пролетарска борба.

Но да се дадатъ на ржководящето партийно учреждение такива абсолютни пълномощия съ *отрицателенъ* характеръ, както това прави Ленинъ, значи изкуствено да се усилва въ твърдѣ опасна степень и безъ това неизбѣжно присжщиятъ му консерватизъмъ. Ако социалдемократическата тактика се създава не отъ Ц. К., а отъ партията въ нейната цѣлость, или, — което е още

по-вѣрно, — отъ цѣлото движение, то на отдѣлнитѣ партийни организации, очевидно, е необходима тая свобода на дѣйствия, която само може да имъ даде възможность, както и да използватъ всецѣло прѣдставенитѣ въ едно дадено положение срѣдства за развитието на борбата, тъй също и да развиятъ революционна инициатива. Защищаваниятъ отъ Ленина ултрацентрализъмъ, въ цѣлата си същность, е проникнатъ, споредъ нашето мнѣние, не отъ положително творчество, а отъ безплоденъ полицейски (Nachtwächter) духъ. Вървежътъ на неговитѣ мисли е приспособенъ главно къмъ *контрола* надъ партийната дѣйность, а не къмъ нейното *оплодотворение*, къмъ *стѣсняване*, а не къмъ *развитие*, къмъ зарегистрирване (Schuhriegelung), а не къмъ обединение на движението.

Но двойно по-рискованъ е единъ подобенъ експериментъ за руската социална демокрация именно днесъ. Тя се намира въ навечерието на голѣми революционни борби за свалянето на самодържавието; ней ѝ прѣдстои да влѣзе, или, по-вѣрно, тя е вече влѣзла, въ линията на най-интенсивната творческа дѣйность въ областьта на тактиката и — което отъ само себе си се разбира за една революционна епоха — въ линията на трѣскавото и искромѣтното разширяване и прѣмѣстване сферата на своето влияние. Въ такова именно врѣме да се опитвашъ да сковешъ инициативата на партийната мисъль и да издигашъ бодлива ограда противъ стремлението на партията къмъ внезапни разширявания — това значи да правишъ социалната демокрация съвършено неспособна да изпълни великитѣ задачи на дадения моментъ.

Изъ развититѣ по-горѣ общи съображения за своеобразното съдържание на социалдемократическия централизъмъ още не е възможно, разбира се, да се изведе конкретенъ проектъ за организационенъ уставъ на руската партия. Такъвъ уставъ, не ще съмнѣние, се опрѣдѣля при послѣдня смѣтка отъ тия конкретни условия, между които се развива партийната дѣйность въ единъ даденъ периодъ, и — тъй-като въ Русия въпросътъ се касае да се създаде сега за пръвъ пѫть една голѣма пролетарска партийна организация — то едва ли такъвъ единъ уставъ може да претендира още отнапрѣдъ на непогрѣшимость, и той, въ всѣки случай, трѣбва прѣди всичко да издържи огненото изпитване на практиката.

Но едно нѣщо, което може да бѫде извадено изъ общото прѣдставление за типа на една соц. дем. организация, това сѫ нейнитѣ едри основни черти, *духа* на организацията, а отъ него именно и зависи, особено при първитѣ стѫпки на едно масово движение, прѣимуществено координирующитѣ, сливащитѣ се, а не регламентирующитѣ, не изключителнитѣ тенденции на соц. дем. централизъмъ. И ако партията бѫде проникната отъ тоя духъ на политическа подвижность, съединена съ строгото отношение къмъ принципиалната устойчивость на движението и неговото единство, тогава твърдѣ скоро самата практика ще изправи лошитѣ

страни на всѣки единъ, макаръ и несполучливо съставенъ организационенъ уставъ. Защото не буквата на устава, но смисъла и духа, вложени отъ активнитѣ борци въ него, рѣшаватъ въпроса за стойностьта на тая или оная организационна форма.

(Слѣдва). Прѣв. Д. Д-овъ.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА

Партийниятъ конгресъ въ Пловдивъ.

Отъ Русенския партиенъ конгресъ до Пловдивския, или отъ X-ия до XI-ия партиенъ конгресъ, измина всичко една година. Обаче въ това кѫсо врѣме работническата социалдемократическа партия все е извършила нѣщо.

Изтеклата партийна година може да се характеризира съ нѣколко думи: *тиха, но социалистическа въ пълния смисълъ на думата дѣятелность съ цѣнни за нея резултати.*

За да оцѣнимъ правилно тази дѣятелность, трѣбва да си припомнимъ ония условия, при които работническата социалъ-демократическа партия почна своята изтекла партийна година.

Партийната година се почна нѣколко мѣсеци, слѣдъ като партията извърши надъ себе си извѣстната ампутация, извѣстното отрѣзване отъ своя организъмъ на оная гнила часть, която отъ години прѣчеше на нейното правилно развитие, на нейния ръстъ, като социалистическа организация. Съ други думи, изтеклата партийна година почна се нѣколко мѣсеци, слѣдъ като партията биде принудена, за да запази своята цѣлость и своето принципиално единство, изведнажъ да отърси себе си отъ буржуазнитѣ по природа и по-възгледи елементи, т. е. отъ опортюниститѣ, отъ общодѣлцитѣ, нахлули и загнѣздили се въ нея въ едно врѣме на увлечение на партията отъ своитѣ врѣменни политически успѣхи, продуктъ на специални условия, създадени отъ прѣходния периодъ въ процеса на развитието на нашата страна. Макаръ ампутацията и да се яви необходима и спасителна за партията, обаче работата не се мина безъ извѣстни врѣменни сътрѣсения за партийния организъмъ. Прѣди всичко, партията се оказа ограбена въ буквалень смисълъ на думата отъ общодѣлцитѣ. Независимо отъ това, дѣто меншеството отъ централния комитетъ завлече партийнитѣ фондове, но и нѣкои «организации», както и отдѣлни общодѣлци завлѣкоха голѣми суми отъ абонамента на вѣстника, на календаря и т. н. Това ограбване на партията отъ едно меншество безсъвѣстници и отъ отдѣлни личности, солидаризира се съ него, очевидно, съ явната цѣль да оправдаятъ своитѣ батакчилъци спрямо партията, изиска особенни усилия отъ партийнитѣ организации и членове, за да се даде възможность на партийния организмъ да функционира.

Сетнѣ, деворганизаторската и анархистическа дѣятелность на общодѣлцитѣ въ партията разклати партийната дисциплина, вмъкна въ партийниѣ организации буржуазнитѣ партизански начини на дѣйствие. Това изискваше по-нататъшно постепенно очистване на партията отъ остатъцитѣ на общодѣлството въ нея, строго взиране при приемането нови членове, възстановяване на партийната дисциплина и, главно, упорита вжтрѣшна работа за консолидирането, за заздравянието на партията върху почвата на подиганието умственното равнище на партийнитѣ членове. Независимо отъ това, партията дълбоко чувствуваше нуждата отъ организирането на работнички кадрове, отъ които да черпи своитѣ бойни сили и безъ които тя би била само по име работническа социалъ-демократическа партия. Първа, главна задача на партията слѣдъ очистванието ѝ отъ буржуазнитѣ елементи, отъ общодѣлцитѣ, състоеше въ съсрѣдоточаванието на всичкитѣ ѝ сили въ организиранието на работнически кадрове и въ пръсканието между тѣхъ на съзнание, на социаликтическа просвѣта. Тази задача се налагаше на партията както отъ естеството ѝ като работническа социалъ-демократическа партия, тъй и отъ работническото движение, което послѣднитѣ години се усили. Ако партията прѣди четири години, влачена отъ общодѣлството на буржуазнитѣ елементи, нахлули въ нея, се впускаше въ пжтя на една широка, но въ сжщность празна дѣятелность, която я тласкаше къмъ израждание въ буржуазна партия, подиръ очистванието ѝ отъ тѣзи буржуазни елементи трѣбваше всецѣло да се прѣдаде на своитѣ прями социалъ-демократически задачи.

При такива условия и сътвѣтни прѣки задачи партията почна току-що изтеклата партийна година. Тѣзи прѣки задачи могатъ да се изразятъ съ нѣколко думи — *консолидиране на партията въ всѣко отношение и гарантиране нейното бждаще развитие.* Достигнала ли е партията своитѣ задачи прѣзъ миналата партийна и въ каква степень? — Отговоръ на този въпросъ дава ни литографираниятъ годишенъ отчетъ на централния ѝ комитетъ, прѣдставенъ на XI-ия партиенъ конгресъ въ Пловдивъ т. г. Той съ статистически данни и съ сравнителни таблици дава ни да видимъ, че партията отъ Русенския конгресъ до Пловдивския е направила много нѣщо за своето консолидиране. И наистина, турена въ началото на годината въ затруднителни финансови условия, партията не само твърдѣ скоро влѣзе въ нормално положение, но можа да изпълни своя бюджетъ съ голѣмъ излишекъ. И наистина, Русенскиятъ партиенъ конгресъ бѣше прѣдвидѣлъ единъ годишенъ приходъ отъ 7735.36 л., а сж постжпили 13859.96 л. Този приходъ даде възможность на Ц. Комитетъ не само да покрие всички прѣдвидени и непрѣдвидени разходи отъ Русенския конгресъ, но и да довърши годината съ една наличность отъ 345 л. 80 ст. Послѣдната щѣше да бжде много по-голѣма, ако бѣше постжпила цѣлата прѣдвидена въ бюджета сума отъ недобори. Отъ 5515.49 л. недобори въ края на партийна 1902/903 година бѣха прѣдвидени въ

бюджета да постжпятъ само 1500 лева. Но постжпиха само 623.87 л. Очевидно стана, че отъ 5515.49 л. недобри най-голѣмата часть е ограбена отъ общодѣлски «организации» и отдѣлни общодѣлци и е невъзможно да се съберать. Поради това Пловдивския партиенъ конгресъ рѣши да освободи партийнитѣ организации отъ всички недобори, падащи върху тѣхъ, до Русенския конгресъ, но като задължи организациитѣ, щото до *първий декемрий 1904 год.* да внесатъ всички недобори отъ Русенския конгресъ насамъ. Това рѣшение на конгреса твърдѣ много улеснява партийнитѣ организации и ще имъ помогне да развиятъ една по-голѣма дѣятелность въ всѣко отношение и дава възможность на партията да напусне старата практика на натрупвание недобори. Но самиятъ фактъ, дѣто конгресътъ прие такова рѣшение, показва, че партията въ финансово отношение влѣзе въ нормалния пжть. Обаче, вънъ отъ редовния бюджетъ и отъ постояннитѣ фондове, прѣзъ изтеклата година партията основа и стаченъ фондъ, който въ края на годината достигна до 1303·53 л. Прѣзъ миналата година избухнали 20 работнически стачки, които бѣха поддържани всецѣло отъ партията. Отъ 1303·53 л., отъ отдѣлни лица биле събрани 552·99 л. и отъ организации 750·54 л., отъ които сж биле изразходвани 698·45 л. за поддържание на стачкитѣ, безъ да смѣтаме хлѣбътъ, който е отпустнала партийната Пловдивска кооперативна фурна «Работникъ.» Ако при това вземемъ прѣдъ видъ и ония разходи, които сж направили партийнитѣ организации за мѣстна пропаганда и агитация, то заключението ще бжде, че партията прѣзъ изтеклата година не само прѣодолѣ финансовитѣ мжчнотии, при които я почна, но тя може смѣло да гледа напрѣдъ. Въ всѣки случай нейнитѣ сили сж напълно възстановени и прѣзъ прѣдстоящата година тя ще развие тѣзи си сили още по-всестранно.

Въ началото на годината партията се съставляваше отъ 38 организации, а веднага слѣдъ Русенския конгресъ се присъединиха и слѣднитѣ четири: *Ново-Загорската, Бургазската, Пещерската* и *Берковската,* та всичко 42 организации. Обаче 6 организации прѣстанали да сжществуватъ, и на края на годината останали 36 организации съ 1158 чл., отъ които 157 напустнали (89) и изключени (68), а 197 е имало нововписани при организациитѣ (165) и при централния комитетъ (32). Така щото въ края на годината всички партийни членове биле 1198. Но освѣнъ това партията е организирала прѣзъ годината 11 просвѣтителни дружества съ 221 члена. Тѣзи просвѣтителни дружества сж въ положението почти на партийни организации, съ тази разлика само, че не могатъ да бждатъ прѣдставявани на конгреситѣ и да прѣдприематъ акции отъ името на партията и безъ изричното натоварвание отъ централния комитетъ. Въ друго отношение тѣ сж напълно въ положението на партийни организации. Ако къмъ 1198 чл. прибавимъ 221, то ще получимъ, че въ партията влизатъ 1419 чл. Отъ 1198 партийни членове 613 сж фабрични, занаятчийски и земледѣлски наемни работници, които съставляватъ повече отъ 51% и 261 сж самостоя-

теляи занаятчии, земледѣлци и търговци, т. е. тѣ съставлятъ само 20%. Останалитѣ 325 чл. сж отъ разни професии. Отъ тѣзи цифри е ясно, че повече отъ половината на членоветѣ въ партията сж наемни работници, сж пролетарии. Едно сравнение съ миналитѣ години прѣди очистването на партията отъ общодѣлцитѣ би изтъкнало още по-рѣзко значението на тоя фактъ. Така напримѣръ, прѣзъ 1901 год. партията е броила 2013 чл., отъ които наемни работници само 503, т. е. само 20%; въ 1902 год. членоветѣ на партията сж биле 2447, отъ тѣхъ наемни работници само 982, т. е. само 40%. Слѣдъ очистването на партията отъ общодѣлцитѣ партията остана съ 1174 чл., отъ които наемни работници сж биле 480, т. е. пакъ 40%, но самостоятелнитѣ сж само 295, когато прѣзъ 1901 год. послѣднитѣ сж два пжти повече отъ наемнитѣ работници, а въ 1902 год. почти наравно съ послѣднитѣ. Тѣзи факти ни показватъ ясно, че Работническата Социалъ-Демократическа Партия става дѣйствително *работническа,* дѣйствително *пролетарска социалъ-демократическа партия* и по съставъ и по характеръ само слѣдъ очистването си отъ буржуазнитѣ елементи, отъ общодѣлцитѣ. Това очистване се почва по-рано. Отъ като се почна полемиката между партията и общодѣлцитѣ въ нея и особенно отъ Плѣвенския конгресъ насамъ съставътъ на партията се измѣнява и, макаръ бавно, се увеличава пролетариятскиятъ елементъ въ нея, а буржуазниятъ намалява. Отъ друга страна, борбата съ послѣдния въ партията закрѣпяваше я въ принципитѣ на пролетарския революционенъ социализмъ. Но слѣдъ очистването й отъ буржуазнитѣ елементи тепърва партията стана дѣйствително пролетарска социалъ-демократическа. А тя друга не може да бжде и не бива да бжде.

Отъ горѣприведенитѣ цифри изъ отчета на централния комитетъ се вижда, че увеличението на партийнитѣ членове прѣзъ изтеклата година е не голѣмо. Това се обяснява съ високия ценвъ, който прѣдвиде Русенския конгресъ за приемането на нови партийни членове, съ прѣдпазливостьта при приемането имъ отъ страна на организацинтѣ, а така сжщо и съ обстоятелството, че послѣднитѣ продължаваха да се чистятъ отъ негоднитѣ елементи, като партийни членове. Прѣзъ годината сж напустнали партията 89 души, а биле сж изключени 68. Интересно е да се отбѣлѣжи, че отъ изключенитѣ най-много се падатъ на т. 4 отъ § 7 отъ правилника, а именно въ 16 организации изключванията сж станали по тази точка, т. е. по нередовность, а въ 7 организации изключванията сж станали по т. 1 и 2 отъ § 7, т. е. по нарушение програмата и въ 3 организации по т. 3 отъ сжщия параграфъ, т. е. за безчестно дѣйствие. Отъ тѣзи цифри става ясно, че организациитѣ прѣзъ миналата партийна година продължаваха да се чистятъ отъ негоднитѣ елементи и главно отъ нередовнитѣ, т. е. отъ ония елементи, които не сж за партийни членове, понеже систематическата имъ нередовность не може да се обясни другояче, освѣнъ съ това, че тѣ не се чувствуватъ за такива и се явяватъ спжващъ организациитѣ баластъ. Впрочемъ, неголѣмото увеличение на партий-

нитѣ членове се обяснява не е само съ това прѣчистване на партията, но главно съ по-високия цензъ, прѣдвиденъ отъ устава. Независимо отъ това, че за образуването на нови организации се изисква условието, щото да има 10 души партийни членове, но и за приемането нови членове се изискваше прѣпоржката на 5 членове съ тригодишно членство. Практиката показа, че този цензъ е твърдѣ високъ и затова Пловдивскиятъ конгресъ прие прѣдложеното отъ Центр. Комитетъ измѣнение на чл. 1 отъ правилника, щото *приемането нови членове да става съ прѣпоржката на трима партийни членове съ едногодишно членство.*

Ако стяганието на организициитѣ и прѣчистванието имъ отъ негодни елементи се налагаше на партията прѣзъ миналата година, то още повече се налагаше вжтрѣшното издигане на самитѣ организации. Би била непростима грѣшка, една вредна тактика, ако организациитѣ, прѣди да употрѣбатъ всички усилия и мѣрки, за да издигнатъ слабитѣ и нередовнитѣ си членове до съзнанието на партийни членове, търсеха единственно срѣдство за заздравянието си въ изключването. За честь на партийнитѣ организации трѣбва да констатираме, че тѣ съзнаваха вредностьта отъ такава тактика. Отъ годишнитѣ отчети на мѣстнитѣ комитети до централния комитетъ се констатира факта, че, съ изключение *само на една организация,* всички партийни организации сж употрѣбили, кои повече, кои по-малко, споредъ наличнитѣ си сили, голѣми усилия за издигането на членоветѣ си въ качественно отношение, както и за създаванието на ония работнически кадри, отъ които партията черпи и ще черпи своитѣ сили. Достатъчно е да погледнемъ въ отчета, стр. 6, 7 и 8, както и въ годишнитѣ отчети на мѣстнитѣ комитети, за да се убѣдимъ въ това. Изобщо, както справедливо забѣлѣзватъ въ годишнитѣ си отчети нѣкои отъ мѣстнитѣ комитети, тѣ сж направили за партийното дѣло, толкова, колкото не съ направили въ 10 години. И наистина, благодарение на съвмѣстнитѣ усилия на партийнитѣ организации и на центр. комитетъ партията прѣзъ изтеклата година е направила за себе си, за своето консолидиране, като работническа социалъ-демократическа партия, колкото не можа да направи за 10 години. Фактътъ, че тя тепърва се почувствува и по състава си пролетарска, самъ говори за това. Но други факти сжщото потвърдяватъ. Въ партията и около нея прѣзъ изтеклата година сж организирани партийни членове и нейни явни съчувственници наемни работници 4000 души. Споредъ отчета, стр. 7 и 8, до 30 юний т. г. е имало 66 работнически организации, т. е. синдикати, общи работнически дружества (смѣсени синдикати) и гимнастически дружества съ 2377 чл. безъ партийнитѣ, които влизатъ въ тѣхъ като спомагателни членове, и безъ 30 души отъ Ст.-Загорския тютюнджийски синдикатъ. Тѣзи 66 работнически организации сж създадени съ помощьта на партийнитѣ и вървятъ съ партията. Но тѣ не сж всички. Слѣдъ приключването на отчета се присъединиха къмъ тѣзи 66 организации и 9 нови, а именно: керемическиятъ синдикатъ съ 25 чл., смѣсениятъ синдикатъ съ 25 чл.,

бръснарскиятъ синдикатъ съ 30 чл., «Соколъ» № 2 съ 40 чл., дружеството на сладкаритѣ съ 15 чл. въ София; общо работническо дружество въ Свищовъ съ 12 чл., общо работническо дружество въ Попово съ 11 члена, общо работническо дружество въ Карнобатъ съ 25 чл. Освѣнъ това, въ София се образува и гимнастическо дружество «Соколъ» № 3 съ 25 чл. Така че, всички работнически организации, конто вървятъ съ партията сега сѫ 75 съ 2615 членове. Ако къмъ тѣхъ прибавимъ числото на партийнитѣ членове, плюсъ 30 чл., на Ст-Загорския тютюнджиски синдикатъ и ония отъ партийнитѣ просвѣтителни дружества, то ще се получи: 2615 + 1419 = 4034 организирани членове въ партията и около нея и все пролетарии.

И тъй, прѣзъ изтеклата година партията не само консолидира себе си вѫтрѣшно, но въ това кѫсо врѣме тя можа да достигне цѣнни резултати. Съ това тя потвърди, както вѣрностьта на своитѣ принципиални възгледи, тъй и практическата висока цѣность на дългогодишнитѣ ѝ усилия да убие въ себе си буржуазнитѣ тенденции на общодѣлството и да утвърди пролетарския си характеръ. Прѣдъ видъ на казаното, конгресътъ, слѣдъ като изслуша подробнитѣ обяснения отъ страна на Централния Комитетъ по отчета за неговата дѣятелность и за дѣятелностьта на партията, а така сѫщо и отчета на редакцията на партийния органъ «Работнически Вѣстникъ», изказа своето удобрѣние и своитѣ пожелания въ слѣдующата резолюция:

„XI редовенъ конгресъ на Българската Работническа Социалъ-Демократическа Партия, слѣдъ като изслуша отчета на Централния Комитетъ за състоянието и дѣйностьта на Партията и отчета на Редакционния Комитетъ за положението на партийния вѣстникъ, както и станалитѣ по тоя поводъ разисквания, и като взѣ прѣдъ видъ:

1. — Че Централния Комитетъ е изпълнилъ достойно задачата възложена нему отъ X партиенъ конгресъ, като е извършилъ всичко възможно за усилването дѣятелностьта на партията въ духа на положената отъ тоя конгресъ директива;

2. — Че мѣстнитѣ партийни организации изобщо сѫ проявили дѣятелность много по-голѣма и по-ползотворна, отколкото миналата година, като сѫ обръщали главното си внимание върху нуждитѣ и укрѣпването на работническото движение, проявено прѣзъ годината въ редъ стачки и въ създаването на много работнически синдикати и дружества; но че за въ бѫдаще желателно е, щото тѣ да обърнатъ еднакво внимание и върху привличането въ редоветѣ на партията на подготвенитѣ за партийни членове работници, както и върху задържането на до сега привлеченитѣ, чрѣзъ планомѣрна пропаганда на партийнитѣ принципи и начини на борба, чрѣзъ повдигането на тѣхната умствена култура и чрѣзъ създаването на ония пролетарски учрѣждения, които тъй много спомагатъ за духовното сближение на партийнитѣ членове и за повдигането на тѣхния ентусиазмъ, каквито сѫ вечернитѣ училища, групитѣ за взаимно четене, работническитѣ хорове, увеселителнитѣ комисии и др;

3. — Че агитацията и пропагандата въ срѣдата на женитѣ-работнички е била до сега почти съвсѣмъ занемарена;

4. — Че много отъ партийнитѣ организации, макаръ и да сѫ били по-изправни, отколкото до сега, въ сношенията и задълженията си спрямо партийната каса и партийния вѣстникъ, все пакъ остава да се желае още твърдѣ много въ това отношение, че чрѣзъ своята неизправность сѫ спъвали прѣзъ годината работата на Централния Комитетъ и партийния вѣстникъ;

5. — Че мѣстнитѣ партийни комитети въ Варна, Видинъ, Вратца и Разградъ, било поради своитѣ вѫтрѣшни ежби, било поради недостатъчна заинтересованость къмъ партийното дѣло, не сѫ могли да проявятъ оня минимумъ отъ дѣйность, които биха могле да проявятъ при сравнително благоприятнитѣ условия, при които сѫ поставени да работятъ;

6. — Че мѣстната партийна организация въ гр. Русе, съ своитѣ нескончаеми вѫтрѣшни раздори и почти пълно бездѣйствие, както и съ голѣмата си неизправность къмъ партийната каса и партийния вѣстникъ, че тя, въ настоящия си съставъ, е не само безполезна за партията, но се явява врѣдна въ гр Русе — градъ, който прѣдставлява всички налични условия за една силна социалистическа пропаганда и партийна организация;

7. — Че партийниятъ вѣстникъ, въпрѣки недостатъчната му материялна осигуреность и ограниченъ размѣръ, се е списвалъ изобщо добрѣ и въ духа на дадената му отъ X партиенъ конгресъ насока; но че би било желателно за въ бѫдаще да се отбѣлязватъ въ него по-пълно и по-своеврѣменно всички по-важни обществено-политически събития въ страната, както и тия изъ живота на другитѣ социалистически партии, а така сѫщо и да се изнасятъ въ него и всички по-крупни конфликти между труда и капитала у насъ, безъ това да става въ ущърбъ на общо теоретическия отдѣлъ касающъ принципиалнитѣ и тактически въпроси на социализма и на работническото движение

Рѣши:

1. — Изказва своята благодарность къмъ Централния Комитетъ и редакцията на партийния вѣстникъ за извършеното отъ тѣхъ прѣзъ изтеклата година;

2. — Задължава мѣстнитѣ партийни организации да продължаватъ съ удвоени сили своята работа за организирането на намното работничество въ економически организации и за правилното опѫтване на тия послѣднитѣ, като въ сѫщото врѣме обърнатъ по-голѣмо внимание върху партийната пропаганда и върху културното повдигане на своитѣ членове чрѣзъ вечерни училища, групи за взаимно четене и бесѣди, работнически хорове, работнически забавления и екскурзии и др ;

3. — Прѣпорѫчва на мѣстнитѣ организации да проучатъ специалнитѣ условия, въ които сѫ поставени женитѣ-работнички и въ съгласие съ тия условия да прѣдприематъ нужднитѣ мѣрки за социалистическа просвѣта на тая значителна и най онеправдана часть отъ нашия пролетариятъ;

4. — Задължава мѣстнитѣ организации, които за изтеклата година не сѫ изплатили дълговетѣ си къмъ централната каса и партийниятъ вѣстникъ; да сторятъ това най кѫсно до 1 Декемврий т г ; въ противенъ случай Централниятъ Комитетъ е длъженъ веднага да приспособи спрямо тѣхъ чл 18 отъ партийния правилникъ. Сѫщеврѣменно напомня на Централния Комитетъ и партийнитѣ организации рѣшението на X партиенъ конгресъ, което задължава партийнитѣ членове да получаватъ партийния вѣстникъ, и да бдятъ за неговото изпълнение, като се простре силата на това рѣшение и върху отдѣлнитѣ партийни организации и просвѣтителни крѫжоци;

5. — Напомня на партийнитѣ организации въ Варна, Видинъ, Вратца и Разградъ да се проникнатъ отъ върховнитѣ интереси на партията и, като се погрижатъ въ най-скоро врѣме да изгладятъ вѫтрѣшнитѣ си недоразумѣния, да се прѣдадатъ на истинска и плодотворна социалистическа работа;

6. — Обявява Русенската партийна организация за несѫществующа, безъ да се считатъ сегашнитѣ ѝ членове за изключени изъ партията съ това рѣшение на конгреса, и задължава Централния Комитетъ да вземе мѣрки за съставяне въ най-кѫсо врѣме на нова партийна организация въ сѫщия градъ, като нареди така, щото новосъставената организация да се задължи съ събирането на всички дългове на досегашната организация къмъ централната каса и партийния вѣстникъ.

Не може да има никакво съмнѣние, че отсега нататъкъ въ сѫщность прѣдстои на партията още по сериозна работа. Нарастващитѣ ѝ сили и нужди, необходимостьта да се закрѣпи и разшири всичко създадено прѣзъ миналата година, изискватъ една по-

интенсвна, по-напрѣгната работа отъ партийнитѣ другари и организации. Да се извърши тя и да даде всички очаквани отъ нея резултати е възможно само при оная прѣданность къмъ нея, която отличава истинския социалъ-демократъ, само когато партийнитѣ членове сж погълнати всецѣло отъ нея. Тогава нѣма да иматъ мѣсто ония лични недоразумѣния и прѣчкания, каквито се случиха въ нѣкои организации прѣзъ изтеклата година и които имъ сж прѣчили да развиятъ по-плодотворна партийна дѣятелность. Нашитѣ партийни другари не трѣбва да забравятъ, че прѣдстоящата ни работа е грандиозна и че въ нашата партия и най-малкото усилие за успѣха въ нея високо се цѣни, щомъ то е споредъ силитѣ на всѣкиго и въ духа на партийнитѣ задачи и цѣли, защото успѣхитѣ на нашата партия се дължатъ на колективнитѣ усилия на всички членове. Затова бѣлѣжкитѣ, които отправя конгресътъ къмъ спомѣнатитѣ въ неговата резолюция партийни организации, както и мѣрката, взета отъ него спрямо русенската организация, ще се оцѣнятъ добрѣ прѣди всичко отъ партийнитѣ другари на тѣзи организации, а именно ще се оцѣнятъ тѣ въ прямия имъ смисълъ, като срѣдство да се издигнатъ тѣ до оная сжщинска височина, на която трѣбва да стои една боева социалдемократическа организация. Ние се надѣваме, че партийнитѣ другари отъ тѣзи организации ще се проникнатъ отъ сжщинския смисълъ на резолюцията и, както и всички партийни организации, ще употрѣбятъ всички усилия да оправдаятъ надѣждитѣ, които конгресътъ възлага на бждащата имъ дѣятелность.

Отъ другитѣ рѣшения на конгреса ние ще се спрѣмъ само на по-важнитѣ, а останалитѣ само ще спомѣнемъ. Прѣди всичко, ще се спрѣмъ на рѣшението му — *партийниятъ органъ „Работнически Вѣстникъ" да се издава два пжти въ седмицата.* Най-първо, това рѣшение е продиктувано отъ порастналитѣ нужди на партията. Усилването на работническото движение напослѣдъкъ, честитѣ конфликти между труда и капитала, между работницитѣ и господаритѣ, организирането на голѣмо количество синдикати, общи работнически дружества, гимнастически дружества и т. н. и необходимостьта да се упжтва то, да се уясняватъ задачитѣ на неговата борба, да имъ се дава социалистическа просвѣта да се развива класовото имъ съзнание, съ други думи, необходимостьта отъ една по-широка социалистическа агитация и пропаганда срѣдъ работничеството — това именно наложи рѣшението за издаването на партийния органъ два пжти въ седмицата. Тази нужда се чувствуваше отъ цѣлата партия и затова, съ изключение на двама-трима делегати, всички делегати искаха това рѣшение. Отъ други страна, отчетътъ прѣдставенъ на конгреса отъ редакцията на вѣстника и, възъ основа миналогодишното число на абонатитѣ и приходитѣ отъ вѣстника, отчетътъ на финансовата комисия, както и на комисията по печата, показаха, че вѣстникътъ може да се издава два пжти въ седмицата. Въ всѣки случай успѣхътъ на вѣстника зависи отъ двѣ условия: отъ редовното му излизане и добро списване, и отъ енергичното му разпространение отъ страна на партийнитѣ организации и членове. Ние

не се съмняваме, че и другаритѣ редактори и послѣднитѣ добрѣ ще изпълнятъ своя партиенъ дългъ.

Ръстътъ на партията и нейнитѣ нужди естествено прѣдизвика въ Центр. Комитетъ мисъльта за доставянето на една *партийна печатница*. Централниятъ Комитетъ изложи тази нужда прѣдъ конгреса и послѣдниятъ го натовари да се погрижи за доставянето на партийна печатница. Прѣдъ видъ на осложняването операциитѣ на партийната книжарница Центр. Комитетъ изказа мнѣние прѣдъ когнреса, щото бюджетътъ на книжарницата, да се отдѣли отъ бюджета на Централния Комитетъ, което и се утвърди отъ конгреса. Най-сетнѣ, нека спомѣнемъ, че конгресътъ прие окончателно минималната програма, устава и правилника, и рѣши XII партиенъ конгресъ да се свика въ София.

Тази година въ конгреса се четоха два реферата — единиятъ отъ др. Г. Бакаловъ: *Отношението на партията къмъ синдикалното движение;* другиятъ отъ др. Г. Кирковъ: *Пропаганда* и *агитация,* за който конгресътъ изказа желание да бжде отпечатанъ въ сп. «Ново Врѣме». Тука нѣмаме възможность да прѣдадемъ съдържанието на тѣзи два реферата. Вториятъ читателитѣ ще иматъ случай да го прочетатъ, а за първия тѣ могатъ да сждятъ за него по резолюцията, прѣдложена отъ др. Бакаловъ и приета отъ конгреса. Тя е слѣднята:

XI-иятъ националенъ конгресъ на Българската Работническа Социалъ-Демократическа Партия, като взима прѣдъ видъ, че работническото синдикално движение е само една отъ странитѣ на общата класова борба на пролетарията въ съврѣменното капиталистическо общество; че това движение само тогавъ изпълва своята историческа мисия, когато съзнателно се стреми къмъ сжщата крайна цѣль, която прѣслѣдва и общото освободително движение на работническата класа — унищожението на наемничеството; че синдикалната борба на българскитѣ работници се зароди и започна въ такъвъ моментъ, когато Българската Социалъ-Демокр. Партия бѣ вече поддела и водѣше тѣхната обща борба въ името на социалистическия идеалъ и че самото това синдикално движение се яви въ твърдѣ голѣма степень като плодъ отъ усилията на партията; че, слѣдователно, отъ самото си начало то се развива при най-благоприятнитѣ за него условия, понеже съвършено естествено и по-отрано то свърза своята сждба съ сждбата на Социалната Демокрация; като взима всичко това прѣдъ видъ —

РѢШИ:

1. — Обявява се противъ отвжсването една отъ друга на тѣзи двѣ различни по сжщество, но еднакви по крайната си цѣль форми на пролетарското класово движение, което отвжсване ги взаимно неутрализира и тика синдикатитѣ въ пжтя на професионалната ограниченость и подъ влиянието на буржуазнитѣ фракции;

2. — Конгресътъ заявява, че Българската Работническа Социалъ-Демократическа Партия ще положи, както е полагала и до сега, всичкитѣ си усилия, за да ги сближи още повече, като систематизира и стабилизира тѣхнитѣ досегашни отношения;

3. — Конгресътъ вмѣнява въ наложителна длъжность на партийнитѣ членове да работятъ за създаването на трайни и прѣки организационни връзки между партията, отъ една страна, и проектирания общъ Съюзъ на българскитѣ синдикати, отъ друга, като се запазва пълната негова вжтрѣшна автономия

Въ послѣдното си засѣдание и слѣдъ приключването на цѣлия дневенъ редъ конгресътъ изказа отношението на Работническата Социалъ-Демократическа Партия къмъ *Руско-японската война,* къмъ *„социалната политика“ на днешното правителство,*

къмъ *антисемитизма у насъ* и къмъ *[illegible]* въ *[illegible]*, въ слѣднитѣ резолюции:

I. — По руско-японската война.

XI националенъ конгресъ на Българската Соц. Дем. Партия прокламира отново, по поводъ руско-японската война, своето рѣзко отрицателно отношение къмъ милитаризма, който, като раздухва и възпитава звѣрскитѣ и антикултурни инстинкти въ пролетарскитѣ маси на различнитѣ страни, дава възможность за взаимноизтрѣбването на десетки и стотини хиляди човѣшки сѫщества за защита на капиталистическата експлоатация.

Конгресътъ особено енергично протестира противъ руския царизъмъ, който съ авантюристичната си политика на Далечния Истокъ — най-главна и непосрѣдствена причина за днешното въорѫжено стълкновение между официална Русия и официална Япония — отъ редъ години се мѫчи да си създаде благоприятни условия за запазване положението на международенъ жандармъ и най-страшенъ врагъ на социализма както въ цѣлия свѣтъ изобщо, тъй и въ Русия частно.

Конгресътъ изказва своята пълна братска солидарность съ рускитѣ и японскитѣ социалъ-демократи, които не прѣставатъ да се борятъ противъ тѣхнитѣ виновници на настоящата война, и като поздравлява особено руския революционенъ пролетариятъ, който тъй доблестно води борбата за политическото освобождение на цѣлия руски народъ, Конгресътъ заявява, че относително днешната война, той е въ пълно съгласие по мисли и чувства съ международната социалъ-демокрация и очаква заедно съ нея поражение на руския абсолютизъмъ сега въ Далечния Истокъ и по скорошното му сгромолясване въ самата Русия.

Тази резолюция биде приета отъ конгреса съ акламации и рѣши се да се изпрати до органа на руската социалъ-демократическа работническа партия „*Искра*".

II — По политиката на днешното правителство.

XI националенъ конгресъ на Българската Работн. Соц.-Демократическа Партия, като взе прѣдъ видъ: 1-о, реакционнитѣ замисли на днешното стамболовско правителство относително суспендирането на конституционнитѣ свободи, което прѣди всичко застрашава правилното развитие на работническото движение и социализма въ България; 2-о, неговата вѫтрѣшна и „социална политика", която се стреми да обърне държавата въ арена на явно ограбване и най-цинична експлоатация на българскитѣ работнически и близко до тѣхъ стоящитѣ народни маси отъ страна на една ненаситна за печалби буржуазия; 3-о, неговата цинична политика къмъ сдруженото учителство, чрѣзъ която то се стреми да развратн послѣдното и да повреди най-сериозно на народната просвѣта; 4-о, неговитѣ приказки за неутрализиране на работническото движение, по които приказки е съгласно съ общодѣлцитѣ, и резултатъ на които би могло да бѫде едно затъмняване класовото съзнание на българския пролетариятъ, —

***Заявява*, че Българската Работническа Соц.-Демокр. Партия е твърдо рѣшена да води постоянна и отчаяна борба съ днешното правителство, както изобщо и съ всички реакционни правителства, като разкрива навсѣкадѣ и всѣкога неговитѣ реакционни намѣрения и като привлича подъ своето знаме българското работничество, което наредено въ мощни социалистически колони, единствено се явява истински и рѣшителенъ врагъ на всѣка политическа реакция. *Обръща* вниманието на партийнитѣ организации и изобщо на организиранитѣ работници въ България върху грамадната опасность, която ги заплашва отъ страна на днесъ господствующата клика, и ги приканва да не изпущатъ ни единъ удобенъ случай, за да агитиратъ и дѣйствуватъ въ тоя смисълъ.**

III. — По антисемитизма и поповщината.

XI националенъ конгресъ на Бълг. Работнич. Соц. Демокр. Партия, като констатира: че съ развитието и усилването на работническото движение и на социализма въ страната, българската буржуазия загазва все по рѣшително въ

блатото на политическата и духовна реакция; че както антисемитизмътъ, чийто груби прояви бѣха ломскитѣ и др. гонения на евреитѣ, тъй и появилото се напослѣдъкъ движение на поповщината, което намира своя циниченъ изразъ въ прѣслѣдванията на народнитѣ учители и въ усилената борба и въ усилената агитация — устна и печатна — въ полза на едно „религиозно-нравствено“ възпитание на народа, — сѫ само продукти отъ това политическо и морално обанкрутване и израждане на българската буржуазия; че и двѣтѣ тѣзи движения въ българ. обществень животъ сѫ насочени най-главно противъ работническата класа и дѣлото на нейното свѣстяване и самосъзнаване, —

Обявява се най-енергично **противъ експлоатацията на българ. буржуазия съ широкитѣ народни маси, вслѣдствие на която, като се раздухватъ въ тѣхъ расовитѣ и религиозни страсти, послѣднитѣ се тласкатъ въ едно движение, отиващо изключително въ полза на реакцията и въ вреда на напрѣдъка и работническата класа;** ***поздравлява*** **онѣзи партийни другари-учители и други, които съ доблесть се опълчиха срѣщу стремежитѣ и вулумлуцитѣ на поповщината и антисемитизма, и** ***напомня*** **на партийнитѣ организации и членове тѣхния дългъ, навсѣкадѣ и при всѣки случай да водятъ упорита борба съ развращающето влияние на израждането на буржуазията върху работническата класа, като разкриватъ прѣдъ народнитѣ маси подкладката на антисемистическитѣ и на попскитѣ въжделения и, като ги привикватъ да се сплотятъ подъ знамето на свободата на мисъльта и на политическия и моралень напрѣдъкъ.**

Както виждаме, конгресътъ по-всѣко едно важно, по-всѣко характерно събитие вънъ отъ страната, както и вжтрѣ въ нея, изказа отношението на партията. Въ тѣзи резолюции е изказано ясно и категорично социалистическото гледище на партията къмъ събитията, които зачекватъ. Тѣ говорятъ за кипящия жизненъ духъ на партията, за здравато революционно социалистическо схващане на всички важни събития, които се извършватъ въ живота около нея. Въ това е и силата на работническата социалъ-демократическа партия. Ние не се съмняваме, че директивитѣ, които дава XI конгресъ съ тия резолюции, ще бждатъ винаги прѣдъ очитѣ на партийнитѣ другари и ще имъ служатъ за ржководна нишка въ пропагандата и агитацията прѣзъ прѣдстоящата партийна година.

Конгресътъ получи по-вече отъ 300 телеграфически поздравления и насърдчения и множество писмени, между които бурни акламации прѣдизвикаха поздравителното писмо отъ Международното Социал. Бюро и онова отъ Работническия Клубъ отъ Букурещъ, които читателитѣ ще ги четатъ въ «Работнич. Вѣстникъ». Конгресътъ се свърши при общъ ентусиазмъ на другаритѣ делегати за прѣдстояща още по-ползотворна дѣятелность прѣзъ настжпилата партийна година. Ние пожелаваме на всички партийни другари този ентусиазмъ, безъ който е немислима плодотворна дѣятелность, и който е плодъ отъ научната вѣра въ реалностьта на нашия идеалъ и въ близкото му тържество, да бжде неугасаемъ прѣзъ тази партийна година, както и до животъ на партията. Дѣлото на социалната демокрация е велико; къмъ него ни води самото развитие на сърѣменното общество, но реализирането му не може да се извърши само по себе безъ нашето участие. Не е социалъ-демократъ оня, който не работи за това дѣло съ всичката си енергия, съ горѣщъ ентусиазмъ.

Д. В

ХРОНИКА.

(Изъ нашата журналистика).

Въ миналата хроника обѣщахъ да отговоря на въпроситѣ, които ми задава «младиятъ демократъ» Здравко. Въ по-миналата хроника казахъ между другото, че «финансовата и икономическа политика» на «младитѣ демократи» се върти все около изтърканата фраза за пестенне на «народната пара» и около разни палиативи, на които приписватъ спасително значеиие за «народната маса». Но по поводъ на тия ми думи «младиятъ демократъ» Здравко се провиква: «Но азъ питамъ хроникьора на «Ново Врѣме», като се гаври той съ въпроса за «пестението народната пара», немà той е за разпиляването на държавнитѣ срѣдства, тъй безразборно вършено, напр. отъ днешното правителство?»

Този е първиятъ въпросъ, на който «младиятъ демократъ» иска отговоръ. Отъ самия въпросъ читательтъ вижда, че всичко, което казахъ въ прѣдицшнитѣ си хроники за гледната точка на «младитѣ демократи», е вѣрно. Прѣди всичко, не може човѣкъ да се гаври съ въпроса, а може «да се гаври» съ ония, които го поставятъ. Но това не е важно; важното е, че «младиятъ демократъ» Здравко не е въ състояние да направи разлика между поставянето на въпроса и отношението ни къмъ него. Азъ казахъ и казвамъ, че въ «финансовата и икономическа политика» «младитѣ демократи» не отивалъ по-нататъкъ отъ изтърканитѣ фрази на старитѣ демократи за пестението на «народната пара» и за палиативитѣ. Отъ тукъ до одобряването или неодобряването на «разпиляването държавнитѣ срѣдства» е твърдѣ далече. Мисъльта, която ние социалиститѣ твърдѣ ясно изказваме, е тази, че додѣто сжществува капиталистическото общество «разпиляването на държавнитѣ срѣдства», кога по-вече, кога по-малко разбойнически, за непроизводителни цѣли ще сжществува и че то може да намалява съ минаването на властьта въ ржцѣтѣ на една революциона класа, която по положение и принципиално е противъ самата иаредба, която е източникъ на тази разбойническа «финансова и икономическа политика». Въпросътъ за насъ не може да бжде, одобряваме или не тази политика. Само едни глупци могатъ да ни задаватъ такъвъ въпросъ. Въпросътъ е да се обяснява източника на тази разбойническа буржуазна политика и да се обяснява на оная класа, която корено може да бжде противъ самия ѝ източникъ, която трѣбва да се издигне до съзнаването на тая своя класова задача и борбата на която да се насочва противъ самия източникъ. Но за нашитѣ демократи, както за всички дребнобуржуазни глави въ свѣта, като не искатъ да закачатъ основата на днешното общество — която се състои въ ограбването на чуждия трудъ — която съставлява източника на разбойническата буржуазна «финансова и икономическа политика», всичко се свежда къмъ въпроса за личноститѣ на това или онова правителство. Тѣ ви казватъ, че «финансовата и икономическа политика» на днешното правителство е разбойническа,

защото то се състои отъ развалени хора, а понеже и на другитѣ правителства тя е била такава, то излиза, споредъ демократитѣ, че и всички тѣ се състояли отъ развалени хора и че единственитѣ не развалени хора на свѣта сж тѣ — демократитѣ, и ако тѣ би били на власть, тогава «разпиляването» не ще сжществува. Това не е обясняване на явленията, а пълзене по повърхностьта, свойствено на всички буржуазни умове, които здраво се държатъ о основитѣ на днешното общество; то говори за отсжтствие на принципиални възгледи по общественитѣ въпроси, за отсжтствие на желание да ги придобиятъ. Въ това отношение «младитѣ демократи» по нищо не се отличаватъ отъ другитѣ буржуазни групи, освѣнъ, може би, по фразитѣ, и по илюзията, че тѣ сж «най-прогресивната група». Нашитѣ «млади демократи» сж убѣдени, както се вижда, че фирмата на една политическа група, че, напр., кличката «млади демократи» и вѣчното хленчене «за разпиляването на народната пара» е достатъчна гаранция, че като дойдатъ на власть ще изчезне разбойническата «финансова и икономическа политика» въ днешното капиталистическо общество. Гламави демократски илюзии! Не бихме се занимавали съ тѣзи тѣхни илюзии, ако тѣ нѣмаха за цѣль да заблуждаватъ лековѣрнитѣ четци на «Демокр. Прѣгледъ».

Този е за сега отговорътъ ми по първия въпросъ. Трѣбва да се забѣлѣжи, че «младиятъ демократъ» Здравко задава въпроситѣ тъй, като че ли прави полицейско дознание. Вие говорите за изтърканата фраза за пестенето на «народната пара«, а г. Здравко, като сжщи полицейски слѣдователь пита: «нимà вие сте за разпиляването на държавнитѣ срѣдства?» Вие казвате, че «демократическиятъ принципъ» на нашитѣ демократи изобщо е, отдаването на училището всецѣло въ ржцѣтѣ на «народа». Но г. Здравко пакъ по чисто полицейски начинъ пита: «откждѣ черпите твърдението си, и ако сте противъ отдаването на училището всецѣло въ ржцѣтѣ на «народа», то кому мислите, че трѣбва да се отдаде то?». На този полицейски въпросъ, отъ страна на «младия демократъ» Здравко ще отговаря съ слѣднитѣ думи. Въ миналата хроника видѣхме, какъ «младитѣ демократи» фарисейски избѣгватъ да отговарятъ на въпроситѣ по учебното дѣло прѣко, безъ забикалки. И по въпроса, който сега ни занимава, тѣ фарисейски избѣгватъ да отговорятъ прѣко. «Демократическиятъ принципъ, е, щото училищата всецѣло да бждатъ въ ржцѣтѣ на «народа». Само че въпросътъ е, въ ржцѣтѣ на кой «народъ»? За «демократитѣ» понятието «народъ» е понятие абстрактно, отвлечено, а не реална социологическа категория, съ нейнитѣ подраздѣления и противорѣчиви интереси. Тѣ въ душата си сж за отдаването на училището всецѣло въ ржцѣтѣ на тоя «народъ», съ селскитѣ му думбизи, лихвари, кръчмари и т. н., и това е за тѣхъ «демократически принципъ». Но нѣматъ смѣлость да го кажатъ открито, или тази имъ несмѣлость произтича отъ мъглата въ главата имъ. Но той пита: откадѣ черпя твърдението си? Отъ много тѣхни статии. За да му докажа това, взимамъ, който ми се попадне брой. Ето, напримѣръ, измъквамъ брой 8 и чета на стр. 186:

«Съ течение на врѣмето държавата заграби всички права на общинитѣ въ уредбата и управата на училищата и създаде такава строга централизация, каквато въ малко страни срѣщаме... Дали държавата исторически бѣ принудена така да постжпи, или тя, безъ важни мотиви, посегна на права, които свещено трѣбваше да пази, не му е мѣстото тукъ да разглеждаме. Но фактъ е, че когато дѣдо Цанковъ внесе прѣдложение въ Народното Събрание да се повърне една голѣма часть отъ заробенитѣ права на училищнитѣ настоятелства, учителитѣ, които на теория искаха това, възстанаха противъ прѣдложението, тъй като народътъ билъ вече извратенъ и щѣлъ при едно такова положение да си играе съ учители и училища».

Какво говорятъ тѣзи редове, ако не за едно не смѣло изказано желание да се даде училището всецѣло въ ржцѣтѣ на «народа» и една тжга, че учителитѣ възстанали противъ прѣдложението на «дѣдо Цанковъ», когато въ «теория» сж искали това и че тѣ намирали «народътъ вече извратенъ»? Наистина той на края на цитираното прибавя: «Не казваме, че учителитѣ нѣмаха право, особено пъкъ като се знаеше съкровената цѣль на дѣда Цанкова и на неговитѣ приятели, констатирваме фактътъ». Но това е извѣстното демократско фарисейство, съ което се подмилкватъ ту къмъ учителството, ту къмъ «народа». А по-надолѣ на сжщата страница тѣ прибавятъ: «Врѣме е вече, мислимъ, да имъ се дадатъ по-голѣми права не само въ избора и назначаванието на учителския персоналъ, но и въ самата вжтрѣшна уредба». Думата е за училищнитѣ настоятелства. Съ това свършваме отговора си по първата часть отъ полицейското дознание на г. Здравко. Колкото до втората му часть ще отговоря просто: ние мислимъ, че училището трѣбва да се отдаде въ ржцѣтѣ на социалната демокрация и съ това се отличава нашата мисъль отъ оная на «младитѣ демократи». О, разбира се, че този ни отговоръ не ще се хареса на тѣхъ, а у г. Здравко ще прѣдизвика кисела мина и свиване на раменѣ. Но това показва само умствената бѣдность на г. Здравко, който не може да види, гдѣ е разликата между мисъльта на «младитѣ демократи» и марксиститѣ.

Но да дойдемъ на третия и послѣдния въпросъ на г. Здравко Той пита: «кога и гдѣ сътрудникътъ на «Демокр. Прѣгледъ« г. П. Ю. Тодоровъ се е изказалъ противъ ония критици, които искатъ *мисли* отъ поетитѣ и художницитѣ?» На този трети пунктъ отъ полицейското дознание на г. Здравко отговарямъ: Въ 1904 год., 1 януарий, год. II, брой 4 на «Демократически Прѣгледъ», неговиятъ сътрудникъ, знаменитъ съчинитель на разни бездарни разкази и идилии, неприети въ стр. на сп. «Ново Врѣме», П. Ю. Тодоровъ, на стр. 83 отъ сжщото списание написа статия: *Литературни бѣлѣжки — Нашата критика,* въ която той се изказва противъ ония критици, които искатъ *мисли* отъ поетитѣ и художницитѣ». Тука можехме да туримъ точка на расправията ни съ «младитѣ демократи». Но за да не имъ дадемъ възможность да ни теглятъ на второ полицейско дознание, ще допълнимъ своя отговоръ съ нѣколко извадки изъ казаната статия. Като говори,

че критицитѣ или «литературнитѣ брътвачи» въ другитѣ страни заминали по число поетитѣ, «дѣятелностьта» на които «вече се дави и задушава отъ книжнитѣ мждрини на брътвящитѣ витии», «знаменитиятъ» български «художникъ« и «вития» П. Ю. Тодоровъ на сжщата страница продължава така:

«. . . . у насъ тъкмо наопаки: нашата поезия волно разперила крилѣ, остава съ години задъ себе си всички самозвани опекуни, всички благи наставници, всички строги сждии, които веднажъ я обвиняваха въ липса на социални чувства, други пжть въ ясенъ политически мирогледъ, а трети пжть ѝ показваха за образци произведенията на Глѣба Успенски или на «знаменитата нѣмска поетеса» Роза Майеръ. . . . Нашитѣ хора безъ да разбиратъ тази проста истина, че развитието на руската литература върви въ едни изключителни политически условия, подъ единъ срѣдневѣковенъ царски деспотизъмъ, дѣто се прѣвива всѣка самостоятелна свободна мисъль, дѣто литературна школа значи едно и сжщо съ политическа партия, дѣто най-сѣтне единъ Бѣлински или единъ Добролюбовъ сж сжщеврѣменно и водители на обществени течения — прѣнасятъ заедно съ извѣстни брошурки тѣзи нужди на Русия тукъ и важно питатъ: дѣ е нашата критика, която да даде направление на литературата, да вдъхне идейность въ нашитѣ писатели?»

Оставамъ на страна литературното невѣжество, което се съдържа въ цитиранитѣ редове и което се изказва съ една наставническа надутость, каквато е въ природата на автора имъ, но питамъ: не е ли вѣрно, че въ тѣхъ послѣдниятъ «се е изказалъ противъ ония критици, които искатъ **мисли** отъ поетитѣ и художницитѣ?» И подиръ това «добросъвѣстниятъ» Здравко може смѣло да се диви и мае: «Колко лесно и безогледно г. Senex създава свои собствени измислици и какъ смѣло послѣ се гаври съ тѣхъ, като ги взема за дѣйствителни факти!» О, г. Здравко, колко си «уменъ» и «добросъвѣстенъ«, просто разцѣловать!—както казватъ руситѣ. Но шегата на страна. «Младиятъ демократъ» Здравко или не чете, какво се пише въ стр. на «Демокр. Прѣгледъ», или не разбира смисъла на писаното въ него. Второто е по-вѣроятно. «Младитѣ демократи» иматъ тази способность да не разбиратъ смисъла на това, което сами пишатъ.

Колкото до въпроса за «Пирдопската млѣкарска кооперация», читателитѣ ще намѣрятъ отговоръ въ специална статия която е помѣстена въ тази книга на «Ново Врѣме». Ще забѣлѣжа само, че г. Влайковъ при послѣдното му отиване въ Пирдопъ билъ добрѣ изруганъ и изпъденъ отъ знаменититѣ негови пирдопски рицари на «кооперативното младо-демократско движение». Такива ни сж свѣдѣнията отъ Пирдопъ. Ние не се съмняваме, че г. Влйковъ ще опровергае тѣзи свѣдѣния. Опровергае или не, но едно е фактъ, че неговиятъ барутъ по защитата на «кооперативното движение» въ гр. Пирдопъ е отишелъ на вѣтера. Дано го не сполѣти сжщата участь и съ барутя, който той тъй щедро пуска по поводъ на «кооперативното движение» въ с. Лжжене, въ Руенско. Това казваме безъ всѣкаква «гавра».

* * *

Тази хроника ще свърша съ една бѣлѣжка кърху една рецензия върху прѣвода на Марксовото произведение: *„Критика на политическата економия“*. Тя се намира въ послѣдната книга на «Общо Дѣло» и е писана отъ г. Я. С. Тя е отъ нѣколко реда, но и въ тѣхъ той успѣ да изкаже своята «дълбокомисленость». Въ рецензията си той казва, че *„Критика на политическата економия“* имала само «историческо значение». Това ще рѣче, че, споредъ «сериозния умъ» Я. С., тя за днесъ е устарѣла, не прѣдставлява съврѣмененъ интересъ. Но на редъ съ това той говори за нуждата отъ единъ прѣводъ на «Капиталътъ». Излиза, че послѣдното произведение прѣдставлява сврѣменъ интересъ, а *„Критика на политическата економия“* не прѣдставлява такъвъ интересъ, а само исторически. Вѣрното е само това, че и двѣтѣ Марксови произведения, както и всички други негови съчинения, иматъ съврѣмененъ интересъ. Относително *„Критика на политическата економия“* самъ Марксъ казва, че то е уводъ къмъ *„Капиталътъ“*. Той въ прѣдговорътъ си къмъ I томъ отъ послѣдния казва: «Съчинението, което прѣдлагаме на читателитѣ, съставлява продължение отъ друго съчинение, издадено въ 1859 год. подъ названието: *Zur Kritik der politischen Oekonomie* . . .“ Е, добрѣ, ако, споредъ самия Марксъ, *„Капиталътъ“* е продължение отъ *Критика на политическата економия* и ако първиятъ има съврѣмененъ интересъ, то и послѣдната трѣбва да го има, както и го има. Считамъ за излишно да правя реклама на кое да било Марксово произведение, а още повече на *Критика на политическата економия*. Тѣ всички, както и послѣдното, надали ще прѣстанатъ нѣкога да иматъ живъ съврѣмененъ интересъ. Ако г. Я. С. каза, че *Критика на политическата економия* имала само историческо значение, то това показва, че той буквално не знае съдържанието ѝ, както и това, какво отношение има то къмъ *„Капиталътъ“*.

Впрочемъ, не! Недавна ние чухме отъ Я. С. въ паметния за него диспутъ съ нашия др. К. Раковски въ София, въ Циркъ «България», да обяснява и своитѣ мотиви да пише и мотивитѣ на Маркса, по които той употрѣбилъ въ «Капиталътъ» Хегелевата диалектика по твърдѣ оригиналенъ начинъ. Той каза, че писалъ извѣстнитѣ хвалебни статии за сръбския краль Петра, за да дръзнѣлъ князь Фердинанда, а Марксъ употрѣбилъ Хегелевата диалектика въ своитѣ произведения, за да дразни хегелианцитѣ! Не е ли вѣрно, че Я. С. е твърдѣ «оригиналенъ умъ»? Та, прѣдъ видъ на това, не е чудно, че «старото дѣте» Я. С. е писалъ въпросната рецензия, за да подразни «шаблонитѣ» марксисти, които сѫ толкова «шаблони», че прѣвеждатъ едно «устарѣло» Марксово произведение! Ахъ, колко е «оригиналенъ» Я. С.! Бѣдното «старо дѣте», до какво дереджe е достигнало! Жалко е за човѣка!

Senex.

Редакторъ: Д. Благоевъ

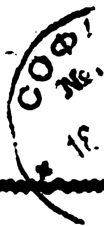

НОВО ВРѢМЕ

* * * * * * * * София
Г. VIII. — А-стъ и С-врий — 1904 г.

СЪДЪРЖАНИЕ:

Печатна грѣшка: На стр. 723, отгорѣ 19 редъ, вм. 12, да се чете 15.

Год. VIII. А-стъ и С-врий 1904 г. Кн. 8 и 9.

НОВО ВРѢМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ НА УМСТВЕНИЯ И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

КОНГРЕСЪТЪ ВЪ АМСТЕРДАМЪ

отъ

Карлъ Кауцки.

Великолѣпенъ конгресъ! Малко национални конгреси има, а интернационални нито единъ, който да е оставилъ такова задоволително, величествено и възпламеняюще впечатление.

Трѣбва да призная, а Бебель изповѣда сѫщото въ конгреса, че азъ очаквахъ тоя конгресъ, слѣдъ опититѣ въ Парижъ, съ извѣстна загриженость. Между това противорѣчията между двѣтѣ направления се изостриха не само лично, но и още повече по сѫщество; въ други страни, като въ Италия, се прибавиха и тактически различия; въ Русия тъй сѫщо нарастна особеностьта и самостоятелностьта на социалистическитѣ организации отъ различнитѣ народности. Обаче, поради съобразителностьта на рускитѣ делегати, можа да се избѣгне всѣко разискване върху тѣхнитѣ организационни въпроси. Прѣди всичко ний трѣбва да благодаримъ на нашитѣ френски приятели за тѣхното образцово спокойствие и въздържаность, които запазиха при разискването на тактическитѣ различия, толкова повече, че се касаеше прѣдимно за тѣхнитѣ собствени работи.

Конгресътъ дѣйствуваше тъй отрадно не само поради своята тишина и достойнство, но и поради интелектуалната висота на своитѣ разисквания. Това се отнася най-вече до тридневнитѣ спорове въ «комисията за политика». Тамъ се разискваше рѣшающия въпросъ, тамъ, слѣдователно, всѣка нация се стараеше да изпрати изпитани оратори. Отначало рѣчитѣ бѣха кратки, отговарящи на характера на едно съвѣщание въ комисия, тѣ се ограничаваха въ скицирането най-важнитѣ възгледи, като задържаха по-широкитѣ изявления за главнитѣ дебати; по този именно начинъ, въ течение на разискванията, рѣчитѣ ставаха все по-обстоятелствени, по-задълбочени, тъй богати по данни и гледища, щото въ противоположность на обикновения ходъ на работитѣ, общитѣ разисквания въ конгреса можаха да се смѣтагъ само като прибавка на засѣданието въ комисията, въ която прѣдметътъ бѣше въ сѫщественитѣ си части изчерпанъ. Конгресътъ на една отдѣлна партия едва ли би могълъ да има подобни важни разисквания, каквито станаха въ засѣданието на комисията. Даже, ако сѫществуваше такава партия, която би разполагала съ толкова много глави — теоретически подготвени и практически изпитани, — както тукъ

цѣлиятъ интернационаленъ социализмъ, то все пакъ би ѝ липсвало разнообразието, което, въпрѣки всичкото единство въ основнитѣ положения, които свързваха голѣмото мнозинство оратори, придаваше на всѣка рѣчь единъ особенъ, не само индивидуаленъ, но и националенъ отпечатъкъ. Нѣма слушатель, който да не е почерпилъ отъ засѣданията на комисията богатъ материялъ за отношенията и възгледитѣ на нашитѣ братски партии. А това е найдоброто, което може да направи единъ интернационаленъ конгресъ.

Много е жално, но пъкъ е естествено, дѣто не сж вземени мѣрки, щото разискванията въ комисията да станатъ публично и да се даватъ за тѣхъ обстоятелствени свѣдения. Значението на тѣзи разисквания въ комисията израстна постепенно — колкото повече тѣ се усилваха — и никой не можеше да ги прѣдвиди. Краткитѣ извлечения отъ рѣчитѣ, които се печатаха въ вѣстницитѣ, не даватъ никаква ясна картина за значението на прѣпирнитѣ, защото послѣдното се заключаваше не въ развититѣ основни мисли, които не донесоха и не можаха да донесатъ нищо ново, но — въ подробноститѣ, въ приведенитѣ факти и въ нюансирането на основнитѣ мисли.

Между отдѣлнитѣ рѣчи особено поучителна ми се стори тази на другаря Карлъ Мооръ, въ която се съобщаваха неблагоприятнитѣ опити правени въ Швейцария съ социалистически министри въ едно буржуазно правителство. Условията за участието на единъ социалистъ въ едно буржуазно правителство сега сж особено благоприятни въ Швейцария, защото отдѣлнитѣ министри тамъ не се назначаватъ отъ нѣкой държавенъ глава, монархъ или президентъ, а се избиратъ. Парижската резолюция, която казва, че завладѣването на политическата власть не може да стане на части, че заемането на отдѣленъ министерски постъ въ едно буржуазно правителство отъ единъ социалистъ става причина на затруднения и опасности за социализма, и че, слѣдователно, безъ належаща нужда, не трѣбва да го приемаме, а още по-малко да се стремимъ къмъ него — тази именно резолюция не се отнася до Швейцария, тъй като тя говори само за държави съ централизирано управление. Но, макаръ изборътъ на министра отъ народа въ Швейцария и да прѣдставлява много по-благоприятни условия за постепенното завладѣване на политическата власть, отъ колкото дѣто и да било, опитътъ, обаче, показва, че и тамъ врѣдата отъ тази практика започва сжщо тъй да наддѣлява надъ прѣимуществата. Пъкъ и самитѣ тия прѣимущества сж още твърдѣ съмнителни, защото въпросъ е, да-ли туй, което единъ социалистически министръ може да придобие за пролетарията при едно буржуазно болшинство, и единъ буржуазно-радикаленъ министръ не би го сжщо тъй постигналъ и даже много по-лесно. Защото дѣйствителната сила, която изтръгва отъ буржуазията социални реформи, е организацията на пролетарията, чиято мощь остава сжщата, да ли тя успѣе да избере единъ министръ или не. Обаче, буржуазията, сигурно, гледа на единъ социалистически министръ много по-недо-

вѣрчиво и по-враждебно, отъ колкото на единъ радикаленъ. До сега още никждѣ единъ социалистически министръ не е можалъ да постигне нѣщо, което не би могълъ да даде и единъ буржуа-радикалъ.

Ако, слѣдователно, прѣимуществата на социалистическото министерствуване сж съмнителни даже въ Швейцария, а въ най-добрия случай крайно незначителни, то пъкъ врѣдитѣ му сж ясни и твърдѣ значителни. Избраниятъ отъ народа министръ, разбира се, има прѣимущество прѣдъ избрания отъ единъ президентъ или монархъ, тъй като той е отговоренъ само за собственитѣ си дѣла, а не и за тѣзи на цѣлото министерство. Значи, той нѣма защо да компрометирва партията си. Но той, както и министрътъ въ една централистична държава, си остава, — както и името му показва, слуга на държавната власть. Той не е нейнъ господарь, нейнъ суверенъ. Това се разбира отъ само себе си и е необходимо, но въ една държава, въ която буржуазията държи политическото първенство, той се обръща фактически въ слуга на послѣдната. Тя е, която разполага съ неговитѣ способности, като сжщеврѣменно го отстранява отъ служенето му на пролетарията. Въ това врѣме, когато иска да запази интереситѣ на пролетарията, а сжщеврѣменно трѣбва да се грижи и за работитѣ на буржуазията, той ще се натъкне на най-тежки конфликти и ще се изправи прѣдъ невъзможни проблеми — едно положение, което покварва слабитѣ характери, а и най-добритѣ и най-силнитѣ омаломощава и притжпява. Така щото, даже и въ Швейцария министериализмътъ отъ срѣдство за усилване на социализма все повече се обръща въ срѣдство за обезсилването му и за спъване неговия напрѣдъкъ; дори може да се каже, че се обръща сжщеврѣмено на срѣдство за изострюване класовата умраза на буржуазията къмъ пролетарията. Въ послѣднитѣ години никждѣ въ Европа не се е чувало за военна намѣса при стачкитѣ, освѣнъ въ страни, дѣто имаха и смѣтаха за възможно да иматъ социалистически министри, като Швейцария, Италия, Франция.

Съ това ние дохождаме до единъ по-другъ въпросъ, който Бебель постави и върху който трѣбва да кажемъ нѣколко думи, тъй като заявленията на Бебеля относително републиката и монархията бѣха злѣ прѣтълкувани, макаръ че тѣ не съдържаха нищо такова, което отдавна да не е било усвоено отъ германската социална демокрация. Бебель сравни обноскитѣ спрямо работницитѣ въ републикитѣ като Америка, Франция, Швейцария съ обноскитѣ въ една монархия, като Германия, и отбѣлѣза, че господствующата политика въ републикитѣ е много повече противоработническа, отъ колкото въ монархиитѣ; че напр. въпрѣки всички прѣслѣдвания на работницитѣ-стачници отъ сждилищата и полицията, случаитѣ за насилствената намѣса на войската въ стачкитѣ сж несравнено по-рѣдки въ Германия, отъ колкото въ републикитѣ. Бебель отбѣлѣза тъй сжщо, че данъчната система въ Франция, а той можеше да прибави — и тази на Съединенитѣ Щати,

е много по-гнила, отъ колкото прусската. На това отгорѣ нарѣкоха го защитникъ на монархията, макаръ той и да заяви изрично, че сме републиканци и че той счита републиката за по-висша държавна форма, отъ колкото монархията. Други, напротивъ, намѣриха противорѣчие въ тѣзи двѣ изявления: ако републиката, казватъ тѣ, е по-враждебна къмъ работницитѣ, отъ колкото монархията, то абсурдно е за единъ прѣдставитель на работническата класа да прѣдпочита първата прѣдъ втората. И двѣтѣ възражения противъ Бебеля почиватъ върху едно грубо неразбиране природата на пролетарската класова борба; и двѣтѣ тѣ сж просмукани отъ духа на буржуазната демокрация, която вижда рѣшающия факторъ на нашия общественъ животъ въ политическитѣ форми, а не въ економическитѣ класови интереси.

Ний сме републиканци още и за това, защото демократическата република е едничката политическа форма, която отговаря на социализма. Монархията може да сжществува само върху основата на класовитѣ различия и класовитѣ противорѣчия. Прѣмахването на класитѣ прѣдполага сжщо прѣмахването и на монархията. Това имено ни задължава днесъ да не се стремимъ практически още за събарянето на монархията, защото ний не знаемъ още нищо относително врѣмето и начина за прокарването на социалното прѣобразование. Отъ друга страна, обаче, сжщото това има за насъ туй практическо значение, че ни въздържа да прибѣгваме до помощьта на монархията при осжществяването на нашитѣ, макаръ и близки, искания, или да спомагаме за усилването на едно монархическо правителство.

Републиката ни е симпатична не само поради това, че тя стои по-близо или по-далечъ до бждащата социална република; даже и като буржуазна република, тя трѣбва да бжде за социалистическия пролетариятъ по-цѣнна, отъ колкото монархията; тъй щото тамъ, дѣто винаги става дума за изборъ между тия двѣ държавни форми, пролетариятътъ трѣбва да бжде за републиката. Защото буржуазната република е държавната форма, въ която рѣшителната борба между пролетарията и буржуазията може да се свърши най-рано и най-добрѣ. А тази работа ще бжде улеснена чрѣзъ това, че класовитѣ противорѣчия между пролетарията и буржуазията въ републиката изпъкватъ най рѣзко и най-ясно.

Разбира се, монархията, по необходимость, е настроена враждебно противъ борящия се за своето освобождение пролетариятъ, защото това освобождение налага прѣмахването на класитѣ, значи — прѣмахването основитѣ на монархията. Монархията нѣма интересъ да отстжпи самодържавието на коя да е друга класа; силата на монархията е най-голѣма тамъ, дѣто различнитѣ класи водятъ непримирима борба. Това може да накара едно монархическо правителство, при извѣстни обстоятелства, да вземе подъ своя закрила пролетарията срѣщу буржуазията.

Отъ друга страна, буржуазията въ една монархия, пакъ при извѣстни обстоятелства, може да се чувствува много по-стѣснена

отъ правителството, което не произлиза направо отъ нея, колкото отъ пролетарията и съ цѣль да се усили, тя може да се обърне къмъ пролетарията за отслабване на правителството.

Най-сетнѣ, въ една монархическа страна пролетариятътъ може да види въ монархията единъ отъ своитѣ противници, що застава между него и буржуазията. Съ това неговото внимание се раздѣля, остротата на класовото противорѣчие се намалява, силата на класовата борба отслабва.

Съвършено друго-яче става въ една буржуазна република съ развито капиталистическо производство. Тукъ буржуазията господствува направо, тукъ пролетариятътъ и буржуазията стоятъ непосрѣдствено единъ срѣщу другъ, тукъ пролетариятътъ нѣма да прѣодолява раздѣляющата го стѣна на монархическото правителство, ако иска да се нахвърли върху буржуазията.

Въ монархически страни — а това важи толкова повече, колкото монархията е по-абсолютна, значи — най-вече за Русия — често пролетариятътъ е принуденъ да съсрѣдоточва всичката си сила за борба съ правителството. Ако сполучи тамъ да събори държавната власть, той още не е завършилъ своитѣ борби, а се намира въ началото на една нова, по-интензивна фаза на класовата борба. Напротивъ, ако пролетариятътъ сполучи въ една буржуазна република да събори сжществующата държавна власть, той окончателно е побѣдилъ буржуазията, той е извършилъ нейната политическа експроприация и е направилъ неизбѣжна нейната економическа експроприация.

Отъ тукъ произтича и голѣмото значение, което буржуазната република има за пролетарията. Ето защо въ републиката класовото съзнание и класовата умраза на буржуазията къмъ пролетарията сж много по-развити; тукъ тя е много по-скрупульозна въ класовата си борба противъ пролетарията, по-безогледна въ избора на своитѣ срѣдства било за бруталното му потжпкване, било за коварното му излъстване и развратяване.

Колкото възвишена, слѣдователно, и да ни се показва републиката, сжщо и буржуазната, колкото важна и да ни се струва за освободителната борба на пролетарията, това пакъ не трѣбва да ни заслѣпява, та да не виждаме противоработническия характеръ, който развива всѣка буржуазна република и всѣко правителство на буржуазна република. Въ това именно схващане ний се различаваме отъ буржуазната демокрация, която приписва на републиката една таинствена сила за отслабването на класовитѣ противорѣчия и си въобразява, че републиканската буржуазия има много по-голѣма наклонность да спомага за освобождението на работническата класа, отъ колкото монархията или монархическата буржуазия.

Това републиканско суевѣрие е една отъ илюзиитѣ, които благодарение на ревизионизма намѣриха достжпъ тукъ-тамѣ, па даже и въ нашитѣ редове.

Ето защо много умѣстно бѣ, дѣто Бебель още веднъжъ изложи нашето гледище, което съединява онова на републиканеца съ това на пролетария — класовъ борецъ.

Жоресъ бѣ, който принуди Бебеля да се изкаже относително републиката.

Да се продължи полемиката противъ Жореса би било не на мѣсто тукъ; за това азъ се отказвамъ да отговарямъ на всички нападки противъ «Neue Zeit» (Ново Врѣме) и мене, както и да опровергавамъ неговото криво мнѣние за германската социална демокрация и причинитѣ на нейната мнима политическа немощь.

Това, което трѣбва да се отбѣлѣжи, е голѣмиятъ фактъ, дѣто измежду многобройнитѣ оратори не се намѣри нито единъ, който да прѣпоржча Жоресовата тактика. Въпрѣки всички лични симпатии, които му се изказаха, всички почти оратори рѣшително отхвърлиха неговата тактика и ако, въпрѣки това, извѣстно число гласове се подадоха противъ Дрезденската резолюция, то тѣ изразяватъ до нейдѣ едно съмнѣние относително възможностьта да се съставятъ интернационални правила по тактиката, до нейдѣ извѣстенъ страхъ прѣдъ смисъла на нѣкои изрази въ резолюцията, които би могли да подѣйствуватъ оскърбително, когато думата е само за едно сжществено опрѣдѣление на тактическитѣ основоположения; тѣзи гласове, обаче, не означаватъ удобрение тактиката на Жореса.

Разбира се, Жоресъ отричаше най-живо, че тактиката му се е отдалечила отъ гледището на пролетарската класова борба. Той признава сжществуването на класовитѣ противорѣчия и необходимостьта отъ класова борба, той държи високо социалистическата крайна цѣль; въпрѣки всѣка съюзна политика той подчерга необходимостьта отъ самостоятелность въ една социалистическа партия. Отъ друга страна, той мисли, че даже революционнитѣ социалисти често ще се принуждаватъ да гласуватъ за министерството Комбъ, за да осуетятъ реакционнитѣ коварства. Разликата, слѣдователно, между неговото направление и това на революционеритѣ не била принципиална, но такава, която произхождала отъ особеностьта на Франция и да се намѣсва въ нея — това не е работа на интернационалния социализмъ.

До колко това е обосновано и дѣ лежи, въ дѣйствителность, разликата между насъ и Жореса? Относително това не трѣбва да има никакво недоразумѣние. Ний съвсѣмъ не отричаме, че Жоресъ теоритически признава класовата борба и че е убѣденъ, какво пролетариятътъ ще може да се освободи само чрѣзъ социализиране срѣдствата на производството. Още по-малко отричаме, че организацията на Френската Социалистическа Партия е формално самостоятелна и е всѣки день въ положение да се оттегли отъ републиканския блокъ. Отъ друга страна, ний съвсѣмъ не мислимъ да искаме отъ френскитѣ социалисти да се стремятъ да съборятъ министерството Комбъ, чиято относителна полза ний до толкова признаваме, до колкото то би било замѣстено отъ едно реакционно,

а не отъ едно радикално министерство. Както удобрихме подържката на радикалното министерство Буржуа отъ страна на Френската Работническа Партия, сжщо тъй, само по себе си, не бихме видѣли нищо противно и въ една подкрѣпа на противоклерикалното министерство Комбъ.

Положението, обаче, на Френската Работническа Партия спрѣмо кабинета Буржуа и това на Френската Социалистическа Партия спрѣмо кабинета Комбъ не сж никакъ еднакви. Въ първия случай социалиститѣ не влизаха въ никакъвъ министерски «блокъ», тѣ не съставляваха една съставна часть отъ управляющата партия, слѣдователно, тѣ не вземаха участие въ управлението, тѣ не влияяха върху послѣдното, но за това пъкъ и не бѣха *отговорни* за него.

И защото не бѣха отговорни за министерството, тѣ по никой начинъ не се принуждаваха да щадятъ несполукитѣ и да прѣувеличаватъ успѣхитѣ му, съ една дума — тѣ не се принуждаваха да се откажатъ отъ критиката върху буржуазния радикализмъ. Спрѣмо послѣдния тѣ стояха самостоятелно не само формално, но и фактически.

А отъ друга страна, прѣзъ врѣмето на министерството Буржуа френскитѣ социалисти виждаха още истинския коренъ на своята сила въ пролетарията, а не въ парламента. Колкото важно и да имъ се виждаше да бждатъ изслушвани въ парламента и да иматъ влияние да въздѣйствуватъ въ пролетарски смисълъ върху законодателството и държавното управление; още по-важно имъ се виждаше просвѣщението и организирането на пролетарията и всѣки парламентски успѣхъ би имъ се показалъ твърдѣ скжпо купенъ, ако послѣдствията му заплашваха да побъркатъ на социалистическата пропаганда или организация.

Него врѣме тѣ искаха да подържатъ единъ радикаленъ кабинетъ само до тогава и до толкова, до колкото тази дѣятелность спомагаше за усилването на френския пролетариятъ. Но тѣ рѣшително биха се възпротивили да подържатъ единъ радикаленъ кабинетъ и тогава, когато съ това би се внесло раздоръ и бъркотия въ собственитѣ имъ редове. Даже и най-реакционното министерство не може да поврѣди толкова силно на дѣлото на работническата класа, колкото разцѣплението на социалистическитѣ организации или заличаването границитѣ между насъ и съсѣднитѣ намъ буржуазни партии.

Днесъ Френската Социалистическа Партия, тъй наречѣнитѣ «жоресисти», подържатъ кабинета Комбъ съвсѣмъ по другъ начинъ, отъ колкото прѣзъ 1895[1]). Като членъ отъ управляющата партия, тя взема участие въ нейнитѣ съвѣщания и рѣшения, става отговорна за всички дѣла на правителствата — сжщо и за онѣзи, които сж насочени противъ борящия се пролетарията. И чрѣзъ

---

[1]) Въ Германия най-много наричанитѣ другари „гедисти" и „бланкисти" образуватъ Социалистическата Партия въ Франция (partie socialist democratie française), когато „жоресиститѣ" съставляватъ Френска Социалистическа Партия (partie socialiste française)

този безусловенъ министериализмъ тя влиза въ разрѣзъ съ опозиционнитѣ части на френския социализмъ, разнищва го и го отслабва, а сжщеврѣменно усилва буржуазния радикализмъ и анархизмъ, и прѣпятствува на пролетарията да разбере своето класово положение. Това именно, а не простото гласуване за правителството е, което отличава реформистката тактика — ако искаме да си послужиме съ тази терминология — отъ тази на революционеритѣ.

Въ това отношение твърдѣ характеристична бѣше втората рѣчь, която Жоресъ държа въ комисията. Най-първо азъ, а подиръ още по-обстоятелствено Бебель, посочихме въ комисията на редъ противоработнически мѣрки, даже подлости, въ които се обвиняваха подържанитѣ отъ Жореса министерства Валдекъ-Русо и Комбъ. Какво отговори на това Жоресъ? Той не отрѣче приведенитѣ факти, но упрѣкна насъ, за дѣто не сме разглеждали дѣйствията на послѣднитѣ двѣ френски министерства въ тѣхната цѣлость, както подобавало на философски политици, а сме сждили споредъ нѣкои второстепенни подробности.

«Вий сждите споредъ нѣкои подробности, значението и сериозностьта на които азъ не отричамъ, но тѣ не сж достатъчни да охарактеризиратъ всецѣло една политика. Истина, жално е, отвратително е, дѣто извѣстни личности сж се промъкнали въ едно буржуазно министерство, че въ полицията се срѣщатъ още остатъци отъ бруталностьта на имперската полиция. Но, ако вий вземете изцѣло онази *огромна* и *плодотворна* работа, която извършихме отъ шесть години насамъ» — тогава, мисли Жоресъ, ний сме щѣли друго-яче да сждиме. И като «огромна и плодотворна работа» той ни посочи законътъ за закрилата на работницитѣ, запазването на всеобщия миръ, освобождението на пролетарскитѣ мозъци отъ клерикалното оглупяване.

А какво показватъ фактитѣ?

Жално е, че извѣстни личности, като Галифе, Рувие, сж могли да се «промъкнатъ» въ едно министерство, подържано отъ социалисти. Обаче, това «промъкване» стана по срѣдъ бѣлъ день, то възбуди най-живи протести отъ страна на революционнитѣ социалисти, а отъ друга страна — не по-малко живата защита на министериалнитѣ социалисти. Чрѣзъ тази именно защита на «жалкото и отвратително промъкване» се тури началото на разрива между двѣтѣ направления въ френския социализмъ.

А що «се отнася до остатъцитѣ отъ бруталностьта на имперската полиция», то най-важниятъ фактъ, който Бебель изтъкна тукъ, се състои въ това, че прѣзъ 1889 при едно опортюнистическо министерство (Tirard-Constans) делегатитѣ на международния конгресъ можаха безпрѣпятствено, безъ всѣка намѣса на полицията, да отдадатъ длъжимата честь на падналитѣ комунари, погребани въ Перъ-Ла-Шезъ, когато прѣзъ 1900 при единъ социалистически министръ сжщитѣ бѣха посрѣщнати въ Перъ-Ла-Шезъ отъ една грамадна въоржжена сила не само полиция, но и кава-

лерия и пѣхота и даже отъ самия префектъ на парижската полиция имъ се забрани да говорятъ. Тази обноска спрѣмо международния конгресъ не бѣ, значи, остатъкъ отъ една стара традиция, но една нова практика и то такава, създадена не отъ нѣкакъвъ си подчиненъ чиновникъ, но отъ самото министерство.

Тѣзи два примѣра сѫ достатъчни, за да се разбере, като какъ изглеждатъ на свѣтлина «второстепенитѣ» подробности, въ които се обвиняватъ двѣтѣ, подържани отъ Жореса, министерства. Отъ друга страна, какъ стои въпроса съ «огромната и плодотворна» работа на кабинетитѣ Валдекъ Русо и Комбъ? Тѣ били запазили мира, разбира се, не поради влиянието на Жореса и приятелитѣ му. Въ сѫщото врѣме, обаче, не запазиха ли европейския миръ сѫщо тъй и всичкитѣ други правителства на Европа? А колкото се отнася до всеобщия миръ, тъкмо френската република е, която не малко допринесе за неговото заплашване. Тя е, която даде на Русия срѣдства и всѣка друга подържка, за да се закрѣпи въ Манджурия и чрѣзъ това да запали настоящата война. Тя участвува въ китайската експедиция, която стана сѫщо тъй единъ отъ зародишитѣ на сегашната война, тя мисли да се впустне въ една авантюра въ Мароко, която крие въ себе си не по-малко опасность отъ военни усложнения.

Както съ всеобщия миръ, така е и съ социалната реформа. На Жореса тя се струва огромна и плодотворна, но, за да дойде до подобно твърдение, той трѣбваше да прибѣгне до помощьта не само на спечеленитѣ вече, но и на *обѣщанитѣ* резултати; тъй напр. законътъ за осемчасовия работенъ день за рудокопачитѣ, който камарата, наистина, гласува, но имайки прѣдъ видъ, разбира се, доказаната работническа неприязненость на сената, дѣто този законъ и сега се намира и дѣто ще бѫде осакатенъ. Жоресъ трѣбваше да се позове и на *обѣщанитѣ* осигурителни закони, на *обѣщания* подоходенъ данъкъ.

Не по-добрѣ стои въпросътъ за «освобождението на работническитѣ мозъци». Борбата противъ клерикализма, сигурно, съставлява най-добрата страна на кабинета Комбъ, онази, която принуди и нашитѣ другари отъ Социалистическата Партия въ Франция да го спасятъ отъ поражение. Но тъй огромни не сѫ въ всѣки случай резултатитѣ, както ни ги прѣдставлява Жоресъ. Тѣ не надминаватъ това, което опортюнистътъ Ферри достигна още въ 1880 г. Жоресъ, слѣдователно, трѣбваше и тукъ да борави съ обѣщания и ни приведе като «работа» *обѣщаното* отдѣляне на черквата отъ държавата. Тукъ ний твърдимъ съ Бебеля, който отъ класовитѣ нужди на буржуазията вади заключението, че послѣдната сега много по-малко отколкото прѣди би се отрѣкла отъ милостиваго Бога и, слѣдователно, въ борбитѣ си съ черквата нѣма да отиде по-далечъ отъ извѣстни граници. Успѣхътъ ще покаже, кой е ималъ право. Тукъ, обаче, въпросътъ не е затова, но за фактътъ, дѣто Жоресъ явно се старае чрѣзмѣрно да прѣувеличи придобититѣ отъ радикалното правителство резултати. Впрочемъ, той още сега приказва за нѣкакво

освобождение на пролетарскитѣ мозъци, когато практическитѣ промѣни вь училищното дѣло сж още крайно незначителни, дѣто, въ най-добрия случай, ще сж потрѣбни още много години, до като поне отчасти подѣйствуватъ, дѣто съвсѣмъ не може да се прѣсмѣтне, да ли ще останатъ въ сила и до кога. Господата Рувие и Делкасе — освободители на мозъцитѣ на работническата класа!

Рѣчьта на Жореса ни показва, значи, двѣ характеристики: отъ една страна стремление да намалява, по възможность, всички погрѣшки и простжпки на буржуазното министерство, отъ друга — «необикновено» да прѣувеличава и най-дребничката реформичка, даже всѣко министерско обѣщание като необикновенъ успѣхъ.

Това се случи не само въ рѣчьта му, въ разгара на борбата, това е постояната политика, която Жоресъ отъ години прѣслѣдва. Тази политика не е плодъ на случая, тя естествено произтича отъ това, дѣто Жоресъ е отговоренъ за буржуазното правителство и дѣто самъ чувствува тази отговорность. Това му тежи твърдѣ много и фалшифицира социалистическата му пропаганда. То му прѣчи да осжжда това, което е за осжждане, и го кара да въздига до небесата това, къмъ което трѣбва да се отнесе трѣзво и критически, па даже и недовѣрчиво.

Ако тукъ става дума за Жореса, това не трѣбва да се взема като лично за него, а като отбѣлѣзвание на едно цѣло направление, което тъй блѣскаво се застжпва отъ него, щото, поне въ странство, всички други послѣдователи на това направление отстжпватъ на заденъ планъ.

Чрѣзъ това прикриване грѣшкитѣ на буржуазния радикализъмъ, чрѣзъ това прѣувеличаване дѣлата му, вмѣсто да го критикуватъ, министериалнитѣ социалисти врѣдятъ, може би, още повече на социализма, отъ колкото чрѣзъ своето гласуване въ парламента. Ако социалиститѣ бѣха обявили буржуазно-радикалното министерство за едно зло; ако бѣха признали неговата нерѣшителность и ненадѣжность, като необходимо послѣдствие отъ защищаванитѣ отъ него класови интереси, ако бѣха осждили неговитѣ дѣла на враждебность къмъ пролетарията, както ний това правимъ въ Германия спрѣмо буржуазната демокрация; тогава можаха, при случай, да гласуватъ за тази демокрация, безъ да се страхуватъ чрѣзъ това да заблудятъ маситѣ, защото ще имъ се разясни, че се гласува за по-малкото зло, но въпрѣки това, то си остава зло; и че, слѣдователно, пролетариятътъ може само тогава да запази своитѣ интереси, когато даде сила на социалната демокрация да прѣмахне и *двѣтѣ злини,* по-малката и по-голѣмата, буржуазната демокрация, както и реакцията.

А какво ще си помислятъ пролетарскитѣ маси, когато постояно се демонстрира прѣдъ тѣхъ, какво работническата враждебность на буржуазния либерализмъ не трѣбва да се приписва на буржуазната класова омраза, а само на нѣколко случайно промъкнали се личности и на измиращитѣ спомѣни отъ миналитѣ врѣмена, и че това, що върши за пролетарията съюзения съ со-

циалиститѣ либерализмъ, било огромни успѣхи отъ извънредна плодовитость? Чрѣзъ това се заличаватъ всички граници между либерализма и социализма. Единъ работникъ, който взема за чиста монета тѣзи извинения и похвали, трѣбва да дойде до убѣждението, че единъ буржуазенъ радикалъ може да защити близкитѣ му интереси, а тѣ сж рѣшаващитѣ, както и единъ социалистъ. Единъ работникъ, напротивъ, който вече достатъчно познава буржуазнитѣ радикали, чрѣзъ това заличаване на пограничнитѣ линии трѣбва да дойде до убѣждението, че и социалиститѣ не сж по-добри отъ тѣзи стари фразйори и измамници на пролетарията, които се опитватъ само подъ ново име да продължатъ гешефта на старата банкротирала фирма. Въ първия случай работникътъ ще бжде тласнатъ къмъ радикализма; въ втория — къмъ анархизма.

Това е, което прави Жоресовата тактика толкова опасна. Ний повтаряме и, за избѣгване на всѣкакви прѣтълкувания, важно е да се каже това: ний упрѣкаваме Жореса не за участието му въ практическата реформаторска дѣйность, нито пъкъ за подържането кабинета Комбъ. Дрезденската резолюция не забранява нито едното, нито другото, тя забранява, обаче, издигането на социалната демокрация до положението на правителствена партия, която носи отговорностьта за всички дѣла на буржуазното управление и споредъ това направлява своята пропаганда.

Толкова по държанитѣ рѣчи. Сега още една дума относително *гласуването* и неговитѣ вѣроятни послѣдствия.

Амстердамскиятъ конгресъ по право дѣйствува задоволително и величествено не само поради достойнството и спокойствието на своитѣ разисквания и тѣхното високо духовно равнище, но и поради резултата имъ. Трѣбва да се надѣваме, че не само тѣзи, които гласуваха за непокжтнатата Дрезденска резолюция, но и болшинството отъ защитницитѣ на отхвърленото Адлеръ-Вандервелдово схващане ще почувствуватъ това. Защото, ако тѣ искаха да измѣнятъ Дрезденската резолюция, това стана, не защото тѣ не одобряваха нейното съдържание, а защото вѣрваха, че схващането на нѣкои отдѣлни нейни изрази би подѣйствувало оскърбително и би отблъснало нѣкои, които ний имаме всички причини да задържимъ и че по тоя начинъ то би затруднило съединението на френскитѣ социалисти.

Че тѣзи страхувания бѣха неоснователни показаха веднага, слѣдъ гласуването въ конгреса, самитѣ примирителни изявления на другаритѣ Вайянъ и Ренодѣлъ. Тѣзи изявления показаха до колко именно Дрезденската резолюция е годна да спомогне на дѣлото на социалистическото съединение въ Франция. Защото тази резолюция дава на работящето въ духа на една дѣйствително самостоятелна пролетарска класова политика, малцинство, въ партията на тъй наречениитѣ жоресисти, една мощна морална подкрѣпа, която е въ положение да създаде отъ това малцинство, което днесъ прѣдставлява вече значителна сила, едно мнозинство и като му вдъхне сила да тласне жоресисткитѣ организации отново въ сжщото направ-

ление, въ което днесъ се движи не само Социалъ-Демократическата Партия въ Франция — Гедиститѣ, но и голѣмата маса на интернационалния социализмъ и по този начинъ да създаде неизбѣжнитѣ прѣдварителни условия за едно истинско и трайно съединение на двѣтѣ неприятелски братски партии.

Парижката резолюция, която трѣбваше да послужи като посрѣдница между двѣтѣ фракции, имено породи това и докара, може би, разрива помежду имъ. Нека на по-строгата Амстердамъ-Дрезденска резолюция се удаде отново да докара единството, а съ това и съединението въ френския социализмъ и по този начинъ пакъ да даде на пролетарията въ Франция подобающата сила и мощь, каквато му се слѣдва споредъ неговото число, неговата история, неговата интелигентность и ентусиазмъ, и вмѣсто двѣ враждебни и обезсилващи се дивизии да даде въ армията на интернационалната социална демокрация единъ сплотенъ, добрѣ организиранъ, а чрѣзъ това и побѣдоносенъ войскови корпусъ! Тогава и онѣзи, които гласуваха противъ Дрезденската резолюция, ще се зарадватъ сжщо тъй на нейната побѣда и Амстердамскиятъ конгресъ ще може да се нарѣче не само най-хубавия и най-величествения, но и най-плодовития, който е ималъ до сега новия интернационалъ.

Прѣв. отъ нѣмски Д. П-въ.

По честенъ начинъ.

(Какъ свършва Александра Михайловна).

Повѣсть отъ Вересаевъ.

Продължение отъ VI кн.

Бѣше срѣдата на юлий. Врѣмето бѣше глухо, въ работилницата постжпваха твърдѣ малко поржчки. Хазаинътъ разпусна всички момичета, които работѣха въ работилницата по-малко отъ петь години; въ тѣхното число влизаха и Александра Михайловна и Таня. Тѣ постжпиха въ кондиторската фабрика на »Кримова и С-ие« на Василевски островъ. Въ обширни изби стотини момичета и жени чистѣха татарско грозде и вишни, избираха ягоди, малини, зарзали; въ избитѣ ягодитѣ издаваха освѣжающъ лѣтенъ мирисъ; плодове можеха да се ядатъ до насищане и се плащаше по шестдесеть капейки на день. Но това бѣше врѣменна работа, подиръ двѣ седмици тя се прѣкрати.

Александра Михайловна започна да търси шивашка работа; тя все се надѣваше да намѣри работа, съ която да може да се живѣе. На Старо-Александровския пазарь ѝ дадоха по проба да ушие половина дузина рубашки, на врата съ двѣ дупки, по десеть капейки на рубашка. Тя зае отъ Таня шевна машина, ши два деня, изхаби двѣ макари конци. На пазарьтъ ѝ заплатиха по осемь капейки на рубашка.

— Вий ми давахте десеть! — възмути се Александра Михайловна.

— Не, така не отърва, — хладно отговори хазаинътъ. — Желаете ли по осемь капейки, — заповѣдайте, шийте; а по десеть насъ не ни отърва.

— Отърва, не отърва, вий ми ги дадохте за по десеть капейки и сте длъжни по десеть да заплатите!

— Василий, вземи стоката! — въздъхна хазаинътъ и се залови за тенекияния чайникъ.

Александра Михайловна съ прѣхапани устни, гледаше упорито лунестото, мършаво лице на хазаина.

— Хайде, прощавай, да ти сж халалъ моитѣ дванадесеть капейки! — бавно произнесе тя.

— Добро здраве! — лѣниво отговори хазаинътъ, като сърбаше отъ чашата желтъ чай.

Александра Михайловна се връщаше въ кжщи по Невски. Бѣше Илиинъ-день. Слънцето залѣзваше. На края на улицата, въ златистия димъ на зарята, се тъмнѣеше Адмиралтейския връхъ. Александра Михайловна бавно вървѣше, — унижена, раздразнена; тя броеше: за два деня, като извадимъ цѣната на макаритѣ, тя получи всичко тридесеть и петь капейки!... Спускаше се прозрачна, задушлива дрезгавина; по тротуара се движеше тълпа, каляски и файтони съ накичени хора се движеха къмъ острова; отъ отворенитѣ врати на магазинитѣ се носѣше прохлада, ми-

ризма отъ закуски и плодове, задъ огледалата на чинии се червенѣеха огромни риби съ гарнитура, пастети, сосове. Александра Михайловна съ уморени вълчи очи гледаше на всичко това и въ душата ѝ възникваше злоба.

Срѣщу Александра Михайловна съ бавни крачки вървѣше момиче, което изглеждаше срѣщнатитѣ мжже; въ ржката си държеше розовъ чадъръ, розова дрѣшка силно притискаше корсета ѝ. Александра Михайловна въ парцаливи дрѣхи, съ износена кърпа на главата, внимателно я изгледа; очитѣ имъ се срѣщнаха, изъ подъ наведенитѣ черни вѣжди, погледътъ на момичето съ прѣзрително негодувание отблъсна пълния съ отвръщение погледъ на Александра Михайловна и мина покрай нея. Александра Михайловна се спрѣ и дълго съ внимателно любопитство я изглеждаше.

На Владимировския жгълъ високъ господинъ съ цилиндъръ настигна момичето, той я изгледа отъ близо въ лицето и ѝ каза нѣщо, тѣ сѣднаха заедно въ файтонъ и тръгнаха по Литейната. Александра Михайловна бавно продължи. »Какъ просто става всичко това! — съ негодующа усмивка си мислѣше тя. — Изгледаха я, като крава, взеха я, туриха я на файтонъ, и тя спокойно отива и ще позволи да правятъ съ нея каквото си искатъ. Безсрамно създание«! . . . Александра Михайловна мислѣше така, а въ сжщность тихичко огледваше своето отражение въ огледалата на магазинитѣ: тя има красиво лице, съ меки и гжсти руси коси, красива фигура; ако се стегне съ корсетъ и си облѣче изящна розова дрѣшка, ще обръща вниманието на мжжетѣ. И едновременно два слоя мисли минаваха прѣзъ главата ѝ, както се случва по небето да вървятъ два слоя облаци, безъ да си бъркатъ; еднитѣ мисли — ясни и маловажни — ѝ показаха, колко е позорно за жената да продава на първия срѣщнатъ това, което никому не трѣбва да продава; другитѣ мисли — смжтни и тежки — бързо вървѣха на надолу, бѣше трудно, ясно да се различатъ; и тѣ ѝ казаха, че всичко това напротивъ е много просто; у женитѣ има нѣщо, което привлича мжжетѣ, за което тѣ отъ всичко най-охотно и най-щедро даватъ пари; и трѣбва да се използува това, глупаво е да се търпи, — за какво? Защо да не се продава и това? А тогава може да се напусне работилницата, дѣто мирише на прахъ и варенъ клей, дѣто брошурантитѣ говорятъ мърсотии, дѣто ходи и се оригва червенобрадия Василий Матвѣевъ. . . Александра Михайловна съ тайно удоволствие се прислушваше въ тѣзи мисли и въ сжщото врѣме съ погнусяще прѣзрѣние си припомняше, какъ спокойно стоеше на файтона момичето, което господинътъ прѣгръщаше за талията и водѣше въ кжщата си.

Стъмняваше се. Въ въздуха нѣщо тежеше, отъ югъ бавно се издигаха облаци. Лекиятъ прахъ бѣгаше по широкия и бѣлъ Дворцовъ площадъ, понѣвга бърже прѣхвръкваше каляска, която скачаше пъргаво на шината. Александра Михайловна мина Дворцовиятъ мостъ, борсата. По брѣговетѣ на малката Нева се простираха булеварди; подъ гжститѣ листе миришѣше на трѣва и гора,

отъ каналитѣ се носѣше миризма на застояла вода. Въ полутъмнината се чуваше сдържано смѣхъ, шумѣше смжтно, чуваше се любовь и щастие.

На югъ се появи синя, безшумна свѣткавица; улицитѣ станаха страшно тихи, само бѣлъ прахъ рѣдко се въртѣше по тѣхъ. Александра Михайловна сѣдна на скамейка. По-рано никога тъй страстно не ѝ се искаше щастие, — нечувано — голѣмо, свободно и буйно; тъй да се весели, да се разпусне, щото цѣла да изгори съ горещъ огънь и душата и тѣлото, щото съ вихъръ да изхвръкне отъ този унизителенъ,, мрьсенъ и скученъ животъ. Ней ѝ се струваше, че тя едва сега започна да разбира нахлуването на мжчителната тжга, която тъй често обхващаше Андрея Ивановича; по-рано тя само се удивляваше на нея: бжде ли въ кжщи тихо и мирно, стигатъ ли за живѣене паритѣ, какво по-вече? Него имено това тихо спокойствие го давѣше. И ѝ се струваше, че сега и нея не може удовлетвори това спокойствие, искаше ѝ се нѣщо друго, какво, — безразлично, но само да се издигне надъ този животъ.

Александра Михайловна се върна въ кжщи. Бѣше десеть часа вечерьта. Зина спѣше. Въ задушената стая мъждиво горѣше лампата, жената на събирача на парцали, въ скжсана рубашка, стоеше на кревата и се караше съ хазайката прѣзъ прѣградата. Днесъ е праздникъ; скоро ще се върне събирачътъ на парцали мъртво-пиянъ; тя пакъ ще почне да го псува, а той като куче ще я подгони подъ кревата и ще я бие тамъ съ ржжена; когато той най-послѣ ще се умори и заспи, тя ще изпълзи изъ подъ кревата и съ пъшкане ще почне да одира загорѣлата въ кръвь рубашка отъ избитото тѣло... Да отиде човѣкъ нѣкждѣ! Александра Михайловна рѣши да отиде при Таня.

Таня живѣеше въ сжщия дворъ, на другия край. Тя се завтече на звънеца, — сияюща, радостна и изведнъжъ очитѣ ѝ изгаснаха, лицето и потъмня.

— Азъ ида не на врѣме? — сконфузено попита Александра Михайловна.

— Не... заповѣдай... — отговори Таня съ отпадналъ гласъ.

Въ малка чардачна стая, съ малъкъ нисъкъ таванъ и отстрани прозорецъ, бѣше чисто и дѣвически-уютно; по корнизитѣ имаше красиво изрѣзанъ фестонъ отъ бѣла книга, на високата постеля лежаха двѣ голѣми обшити съ тантела несмачкани възглавници; тѣ се турѣха само денѣ за красота, а Таня спѣше на друга малка и корава възглавница.

До масата стоеше приятелката на Таня, шивачката Прасковя Феодоровна. На масата шумѣше поутихналия самоваръ, имаше шише водка, хамсии и калбаси.

Таня, въ черна рокля и синя копринена дрѣшка, бѣше естествено оживена и говорлива, очитѣ ѝ блѣстѣха.

— Нека пиемъ! — прѣдложи тя. — Човѣкътъ, за когото е приготвено, не дойде, — и нищо! И безъ него ще минемъ!

Тѣ изпиха по чашка и започнаха да закусватъ.

— Петра Иванича ли чакаше? — попита Александра Михайловна.

— Когото чакахъ, не дойде! — засмѣ се Таня, като изваждаше изъ хлъзгавата хамсия кашелянитѣ вжтрѣшности; послѣ изведнъжъ прѣстана да се смѣе и млъкна. — Вече втори пжть не идва, — замислено произнесе тя. — И миналата недѣля напусто го чакахъ. Какво е това, вече не зная. Скучно е нѣкакъ, мислишъ си, че, може би, той само за глупости е тичалъ подирѣ ти; потича, получи своето — и хайде... — Таня мълчеше, като размазваше съ вилицата вжтрѣшностьта на недосѣгнатата хамсия. — Не може да бжде, нему му трѣбватъ сто рубли за да внесе въ артеля, а сега нима е лесно да се намѣри такава невѣста? Азъ сама го видѣхъ неотдавна, излизаше отъ единъ дворъ, каза, че леля му била болна, а азъ си помислихъ, да ли не излиза отъ Фенка — папиросна работничка?... Е, да изпиемъ още по една! — злобно прѣдложи тя, като наливаше втора чаша.

— Хайде и ти, Танечка, какво ти е? — запротестира Прасковa Феодоровна. — Скоро ще ни стане лошо!

— Нищо, само съ една закуската не отива въ устата. Чашкитѣ сж малки.

— Кога мислите да се вѣнчавате? — попита Прасковa Феодоровна.

— Мислимъ по коледни пости.

— И нашата свадба ще бжде тогава — въздъхна Прасковa Феодоровна.

— Вий сжщо ли ще се омжжите? — попита я Александра Михайловна.

— Да.

— За кого?

— За единъ шивачъ. За кого може да се мжжи шивачката! — засмѣ се тя.

— Той е тъй отвратителенъ! — забѣлѣза Таня. — Хромъ, носътъ му е на страна, устата — ето! — Тя смѣшно изкриви устнитѣ си и подпрѣ съ палеца носа на страна. Всички се засмѣха.

— Добъръ човѣкъ ли е?

— Не го зная, малко съмъ го виждала, — отговори Прасковa Феодоровна.

Александра Михайловна замълча.

— Защо бързате? Да сте почакали, да се нагледате. Знаете по нѣкога се случава: ще побързашъ, а послѣ ще съжелявашъ.

— Трудно е да се работи,—уморено произнесе Прасковa Феодоровна.—Работилницата у хазайката е тъмна, всички ги болятъ очитѣ. Професоръ Донбергъ ги цѣри, и самъ казва, че не трѣба повече да се шие, ще услѣпѣя иначе.

— А може би да се случи и при мжжа си да шиешъ?

— То е по-лека работа,—оживи се Прасковa Феодоровнаа!— Винаги е по-износно да се шиятъ мжжки дрѣхи. А дамската ра-

бота, вий знаете, колко е капризна: платътъ и гарнитурата подъ мрѣжата да сж въ хармония, фасонътъ да подхожда къмъ лицето; учителката изисква, щото фасонътъ да бжде сериозенъ, на нѣкаква си любовница ѝ трѣбвали шикъ дрѣхи.

— Случва се и така: омжжишъ се безъ да размислишъ, а послѣ ще се влюбишъ въ други—замислено проговори Александра Михайловна.

Праскова Феодоровна хитро се усмихна, отдръпна погледа си на другата страна и, като се изчерви, изкриво изгледа Александра Михайловна.

— Та азъ и сега любя!—каза тя и далечния отблѣсъкъ на дълбоко скритото срамливо чувство слабо освѣти нейното лице.

— Защо не се омжжите за него?

— Та той не ме люби.

— А знае ли той, че вий го любите?

— Може и да не знае. . . Защо не идва при насъ? Ако любѣше щѣше да идва.

Нейното слабо лице съ голѣми черни очи продължаваше да свѣти, на устнитѣ ѝ легна срамлива дѣтска усмивка.

— Не, моя съвѣтъ е да почакате,—повтори Александра Михайловна.

— Сега вече не може: годежнитѣ пръстени сж купени. . . . И само не дай Боже да дойде този на годежа или на свадбата, много ще ме е срамъ!

Праскова Феодоровна се замисли; отблѣсъкътъ изчезна отъ лицето ѝ.

—Знаете ли, какви глупости ни идватъ по нѣкога въ главата?—бавно проговори тя.

— Какви?

Праскова Феодоровна помълча и удивено разтвори очи.

— Защо ли живѣемъ?

— Какво ви е?

— Ей Богу!—съ усмивка потвърди тя.

Таня съ пъхнати между колѣнѣтѣ ржцѣ, съ блѣстящи отъ пиянство очи, гледаше въ пространството.

— Е да става, каквото ще!.. Тежко!—изеднъжъ каза тя—Я да се заловимъ за нѣщо по-весело. Ехъ, нѣма музика, азъ бихъ потанцувала!

Я на горку шла,
Тежало несла,
Умирилась, умирилась,
Умирилася! . . .

Тя си подпрѣ ржката на кръста и заигра, весела и смѣла, като удрѣше съ токовитѣ на обувкитѣ си.

— Хайде, хайде, пѣйте! — настойчиво заповѣдваше Таня, като се стараеше да раздуха налегналата ги мжка.

Уморилась, уморилась,
Уморилася! . . .

Тя се въртѣше, удрѣше си краката и подигаше нагорѣ рамѣнѣтѣ си сжщо като селянка и бѣше смѣшно да я гледашъ стегната въ корсетъ, съ пушеста изящна прическа. Александра Михаиловна и Прасковa Феодоровна пѣеха и цапаха въ тактъ съ длантитѣ си. Александра Михаиловна ѝ се виеше главата, отъ свободнитѣ, смѣли движения на Таня ставаше свободно на душата, израстваха ѝ крилѣ, и ѝ се струваше, че всичко е глупость и че съвсѣмъ не е така, скучно да се живѣе на свѣта.

— Да му дръпнемъ още! — отново прѣдложи Таня, като наливаше чашкитѣ.

Прасковa Феодоровна се отказа.

— Да му дръпнемъ! — сърдечно отговори Александра Михаиловна, съ влажнитѣ си устни, като се смѣеше ситно. Главата ѝ се въртѣше по-силно, ставаше ѝ все по-весело и по свободно: тя потропваше на Таня, цапаше съ длантитѣ и тананикаше: «ехъ!.. ехъ!..»

Задихваща се, Таня се отпустна на кревата до Прасковa Феодоровна.

— Хайде, Парашенка, попѣй ни ти сега! — каза тя като прѣгръщаше Прасковa Феодоровна.

Прасковa Феодоровна, която гледаше замислено въ прозореца, се усмихна.

— И менъ сама ми се иска да изпѣя нѣшо си, — отговори тя и започна да пѣе.

Тя пѣеше цигански романси и съ цигански маниеръ. Нейниятъ гласъ бѣше звученъ и силенъ, като че ли стаята бѣше тѣсна за него, той се удрѣше о стѣнитѣ, като че ли се стараеше да ги прѣскочи.

Дай мнѣ упиться
И насладиться
Жизнью земной
Вмѣстѣ съ тобой!

Александра Михайловна стоеше при прозореца. Отъ отворения прозорецъ влизаше вѣтъръ и полъхваше нейното разпалено лице. Задъ брѣздитѣ на оградата сега почти непрѣкжснато свѣтваха сияния, безшумни свѣткавици. Прасковa Феодоровна пѣеше, като буйно прѣкжсваше нѣкои думи и съ мекошавость протягаше други.

Предательскiи звукъ поцѣлуя
Рази—дался въ ночи—ной тишинѣ. . .

И пѣсеньта, която разпалваше жажда къмъ страсть и ласки, и появилото се изъ тъмнината шумоление, и сгрѣтата отъ пиянство кръвь —всичко измжчваше душата и всѣки чувстваше нужда да си поплаче; но тежко лѣгналата въ душата скърбь не позволяваше да се явятъ тѣзи свѣтли сълзи.

— Изпѣй «Пару гнѣдыхъ,» — изеднъжъ помоли Таня.

— Е, Таня, какво е това отъ тебе? Не ми се иска да плача!—усмихна се Прасковa Феодоровна.

— Хайде, изпѣй я! Параша, изпѣй я. . . . настойчиво и нетърпеливо повтори Таня.

— Ахъ каква си. . . упорита. Е, хубаво!

Прасковa Феодоровна запѣ. Тя пѣеше за това, колко добри коне сж били по-рано тѣзи червеникавитѣ. «Вашата хазайка въ отдавнашни врѣмена имаше много хазаи. . . Младиятъ пряпорщикъ и стариятъ генералъ, — всѣки искаше отъ нея любовь и удоволствие. . .» И ето тя остарява и като мръсна просекиня умира въ жгъла; и сжщия чифтъ коне, сега мършави и гладни, я возятъ на гробищата.

Тихо туманое утро въ столицѣ,
По улицѣ медленно дроги ползутъ. . .

Гласътъ на пѣвицата изеднъжъ се прѣкжсна, тя млъкна Александра Михайловна низко отпустна главата си; смжтна тжга се издигаше отъ дъното на душата, задушаваше свѣтлитѣ сълзи, а другитѣ сълзи, горчиви като пелинъ, приижцаха къмъ гърлото.

— Какво е това, почти се насълзихъ! Колко смѣшно! — засмѣ се Прасковa Феодоровна като изтриваше бърже очитѣ си и продължаваше:

Въ гробѣ сосновомъ останки блудницы!,
Пара гнѣдыхъ еле-еле везутъ. . .
Кто-жъ провожаетъ ее на кладбище?
Нѣтъ у нея. . . ни друзей, ни родныхъ. . .

И пакъ гласътъ ѝ се прѣкжсна. Александра Михайловна въздъхна, Таня се наклони надъ стола, като държеше съ ржцѣтѣ си слѣпитѣ си очи. И тѣ тритѣ стояха, удрѣха се съ ржцѣ, ревѣха, безъ да се срамуватъ една отъ друга и всѣка мислѣше за себе си.

Александра Михаиловна се върна късно въ кжщи пияна и печална. Въ стаята бѣше много по-задушно, събирачътъ на парцали пиянъ спѣше прострянъ на кревата; неговата рѣдка брадица се издигаше нагорѣ, на лицето му бѣ изобразено смѣшение отъ добродушие и тжпо звѣрство; жена му, като сѣнка стоеше на табуретка, парцалива, почти гола и страшна; лѣвото ѝ око не се виждаше подъ голѣмата подутость, а дѣсното горѣше като вжгленъ. По покрива шуртѣше силенъ дъждъ.

Александра Михайловна издигна заспалата Зина, цѣлуваше я и плачеше.

VII

Тази година Семидаловъ празднуваше двадесеть и петь годишнината отъ сжществуванието на своето книговѣзко брошурачно завѣдение. Празднуването бѣ назначено за успѣние, когато обикновено се празднуваше иконата на работилницата.

Въ прѣдвечерието слѣдъ обѣдъ накараха всички момичета да миятъ, чистятъ и нареждатъ работилницата. Тѣ мърморѣха и се възмущаваха, казваха, че тѣ не сж наети да миятъ пода, даже самитѣ миячки миятъ подоветѣ съ пари, а тѣхъ каратъ да рабо-

тятъ даромъ. При все това всички мияха, разсърдени, начумерени отъ унизителностьта на работата и отъ несправедливостьта.

На другия день въ кантората се отслужи молебенъ. Най—напрѣдъ стоеше Семидаловъ съ жена си въ фракъ съ привѣтливо, готово към ласки лице; него окржжаваха канторщицитѣ и масторитѣ, а слѣдъ тѣхъ се тълпѣха подмасторитѣ и момичетата. Слѣдъ молебена фотографътъ, дошълъ по поржчка на Семидалова отъ газетната редакция, снѣ на двора обща група съ хазаина и масторитѣ въ центъра.

Странно бѣше да се гледа, какъ вѣжливо и прѣдопрѣдително разговарѣше сега Семидаловъ съ сгъвачкитѣ,—сжщо като съ дами отъ своя кржгъ; тѣ натъкмени приятно се усмихваха и на неговитѣ закачки отговаряха съ закачки; Александра Михайловна, съ завита на челото коса, сжщо така приятно се усмихваше, разговаряше съ тѣхъ, като съ добри другари, и се стараеше незабѣлѣзано да прикрие съ ржка замрѣжения лакътъ на своята парадна дрѣха.

— Хайде, господа, моля ви покорно да закусите! — обяви Семидаловъ.

Въ кантората бѣ приготвена една маса за хазаина, масторитѣ и канторщицитѣ, друга долу за подмасторитѣ, третя въ брошюровията за момичетата. Сгъвачкитѣ се искачиха горѣ и нерѣшително се тъпчеха около масата. Между бутилкитѣ на голѣми блюда стояха двѣ огромни нарязани баници, наоколо на чинии се червенѣеха разни закуски.

— Съ какво сж направени тѣзи баници?

— Съ риба.

Видишъ ли ти, на праздника на иконата само ракия и бира даватъ, а днесъ и питиета и вино... Сжщо и сардели.

— Че какъ така, нима е позволено да се довеждатъ и дѣца?— попита Александра Михайловна Таня.

Неизвѣстно отъ кждѣ на масата се появиха дѣца отъ всѣкаква възрасть и се притискаха около майкитѣ си.

— Дд-да... Не ги пъдятъ,—отговори Таня.

— Ехъ, не знаяхъ да доведа Зина!—Въздъхна Александра Михайловна.

Тълпата момичета се размърда и оттегли. Влѣзе Семидаловъ съпроводенъ отъ канторщика, отъ Василий Матвѣевъ и газетния репортьоръ. Матвѣевъ бърже налѣ малка чашка съ рябиновка и я поднесе на чиния на хазаина. Семидаловъ взе чашката, подигна я наравно съ рамѣнѣтѣ си и се обърна съ рѣчь къмъ момичетата. Въ това врѣме Василий Матвѣевъ наливаше въ чашкитѣ на момичетата ракия и питиета. Хазаинътъ говорѣше нѣщо чувствително за тѣхната съвмѣстна работа въ течение на двадесеть и петь години, за това, че интереситѣ на неговитѣ работнички му сж сжщо тъй скжпи, както и неговитѣ собствени, и молѣше, щото и за напрѣдъ да се обръщатъ къмъ него направо и

откровено при всѣка нужда. Момичетата го слушаха безпокойно, поглеждаха на масата, като разглеждаха закускитѣ.

Хазаинътъ свърши, чукна се съ момичетата и излѣзе. Изеднъжъ като че ли вѣтъръ блъсна тълпата момичетата и ги захвърли къмъ масата. Александра Михайловна получи ударъ въ рамото и се одръпна на страна; нареденото по масата се скри отъ очитѣ ѝ задъ жадно наклоненитѣ гърбове и бързо движащитѣ се лактѣ. Фокина съ злорѣшително лице се блъскаше изъ тълпата като държеше въ ржцѣтѣ си бутилка портвайнъ и чинийка съ три голѣми прачета сладкиши. Гаврилова бършеше бутилката съ английско вино, Манка жадно ядѣше сардели изъ голѣма кутия.

— Та по-полека, господа! Що за безобразие! — възмущаваха се гласове.

— Ти защо си вземала всичкитѣ сардели? Изешъ двѣ и прѣдавай по-нататъкъ; вземи нѣщо друго,—сърдито крѣщеше Полякова на Манка.

Александра Михайловна, облѣгната на тезгяха, изумена гледаше на това, което ставаше. На вратата стоеше стария канторщикъ и се смѣеше, като гледаше на крамолата около масата; отъ долу се качиха подмасторитѣ, като прѣдъвкваха закускитѣ си, надничаха отъ вратата и се подсмиваха.

Таня се приближи къмъ Александра Михайловна съ два сладкиша на чиния.

— Защо не си вземете нѣщо? — попита тя.

— Азъ ще почакамъ, когато тѣ си вематъ, — сдържено отговори Александра Михайловна.

Таня се засмѣ.

За васъ тогава нищо не ще остане. Ето ви едно парче, да ядемъ наедно.

Масата опустѣ. Сгъвачкитѣ гърбомъ доядоха изъ жглитѣ плячката си и отдѣляха по-малко за донесенитѣ дѣца.

— Винаги така ли става? — попита удивената Александра Михайловна.

Таня, съ прѣхапани устни, съ прѣзрѣние гледаше дѣлящитѣ своята плячка момичета и смѣящитѣ се при вратата подмайстори.

— При момичетата е винаги така, — отговори тя. — Въ книговѣзницата при подмайсторитѣ всичко става съ честь; пиятъ, закусватъ, послѣ пакъ пиятъ. А тукъ — само мигни и всичко задигатъ. Толкова сж лакоми, че се боятъ да не би да се падне нѣкому по-вече. Нѣкоя си пъкъ ще поѣде тукъ, па ще отиде и долу при подмайсторитѣ. Тѣ, разбира се, я изпъждатъ: »какво търсишъ тукъ? Нали ви дадоха горѣ«! . . .

Закускитѣ се изядоха, питиетата изпиха. Турнха маситѣ на страна; явиха се подмайсторитѣ и се почнаха танци. По-възрастнитѣ работнички си отидоха въ кжщи съ дѣцата си.

На Александра Михайловна, която изпи само една малка чашка, не ѝ се искаше да се весели. Отъ голѣмитѣ прозорци

надничаше мрачния день и съ блѣдна свѣтлина се отражаваше на пода. Александра Михайловна се вгледваше въ отдавна познатитѣ лица на момичетата, и въ мъждиво-бѣлата трезва свѣтлина на деня тѣхнитѣ пияни лица изглеждаха отвратителни. Тя гледаше, какъ подмасторитѣ разговарѣха и се закачаха съ момичетата, какъ ги хващаха и притискаха къмъ тѣлото си, когато танцуваха: никога не биха се държали така съ женитѣ и дъщеритѣ на своитѣ приятели... Александра Михайловна си спомни за Андрѣй Ивановича, спомни си за изчезналата отъ Петербургъ Елизавета Алексѣевна и нейнитѣ познати, и ѝ се стори, че и тя и всички наоколо живѣятъ и се движатъ въ нѣкаква си дълбока и тъмна яма; на върха блѣщука свѣтлина, съ ярки огньове се запалва мисъльта, честьта и гордостьта, а тѣ гъмжатъ тукъ долу въ сивата тъмнина, къмъ всичко равнодушни, чужди на свѣта, като гадинкитѣ.

И прѣдъ Александра Михайловна се изправи гордата глава на Андрѣя Ивановича; колко хубаво се живѣеше тогава, колко хубаво бѣше да чувствувашъ надъ себе си силната му и увѣрена въ себе воля...

Стъмняваше се. Подвързачниятъ майсторъ Генрихселъ, тлъстъ и мустакатъ, тежко дишащъ, танцуваше съ Полякова руската; наоколо гледаха и се смѣеха. Отъ долу се изкачи мъртво-пияния Ляховъ. Блѣденъ, съ увиснали на челото коси, той се помръдна отъ мѣстото си, като търсѣше нѣкого изъ тълпата на танцующитѣ.

Александра Михайловна бърже се приближи при Таня.

— Какво ще гледаме, Танечка? Стига! По-добрѣ да отидемъ да се разходимъ.

Тѣ излѣзоха на улицата. Мъглата стана още по-гжста; като че ли грамаденъ дебелъ слой отъ влажна паяджина се спусна надъ града и замрѣжи улицитѣ, кжщитѣ, рѣката; огньоветѣ на фенеритѣ свѣтѣха, като мъждиво-желти петна, да се диша бѣше тежко и задушно.

— Да, не напусто покойниятъ Андрѣй Ивановичъ прѣзираше женитѣ, — замислено каза Александра Михайловна. — Гледамъ азъ нашитѣ момичета и си мисля: ето, вѣрно е, което той говорѣше. Отиде ли момиче на работа, — става безсрамна, започва да пие ракия. Андрѣй Ивановичъ винаги казваше: работата на жената е домакинството, дѣцата... А като умираше, ми казваше: »единъ завѣтъ ти оставамъ, Сашка, — не отивай при насъ въ работилницата«! Той знаеше какво говорѣше, той бѣше много уменъ човѣкъ...

Тѣ прѣминаха Тучковия мостъ и закривиха къмъ булевара на Срѣдната улица.

— Когато бѣше той живъ, всичко бѣше хубаво, тихо, весело, — мечтателно разказваше Александра Михайловна. — Дѣлникъ стоишъ въ кжщи, шиешъ за момиченцето, за мжжа. Въ празникъ ще опечешъ сладкиши, ще купишъ конякъ; той ще види,

ще се зарадва. »Ехъ какъвъ маладецъ си ти, Сашка! Дай да те цѣлуна«! Коняка, може да се каже, той обожаваше... Случваше се вечерь да отидемъ въ Зоологическата... Хубаво е, Танечка, да се живѣе съ мжжъ. За пари не мислишъ, отъ нищо се не боишъ, мжжътъ ти е самъ хазаинъ. Не ще позволи никому да те обижда... Гледай да се омжжишъ по-скоро!

— Скоро ще бжде, — отговори Таня.

— Така ли? — зарадва се Александра Михайловна и погледна въ нейното усмихнато лице. — Виждашъ ли Петра Иванича?

— Какъ не! Отъ тогава, помните, когато вий бѣхте у дома, три пжти е идвалъ. Глупавичка съмъ азъ, Богъ знае какво тогава си помислихъ. Наистина, леля му се била разболѣла и по-вече нищо. Неотдавна даже умрѣла, въ недѣля я погребали... Да сѣднемъ тукъ.

Тѣ сѣднаха на скамейката на булевара около шестата линия. Прозорцитѣ на магазинитѣ бѣха тъмни, само въ дребнитѣ бакалници свѣтѣха огньове. По булевара се движеше празнична тълпа. Заросѣ дребенъ дъждъ; мъглявата паяджина изглеждаше като да нахлува въ града и да става по-гжста. Електрическиятъ фенеръ на кръстопжтя, който сияеше на ярькъ огънь, съскаше и брънчеше, като че ли грамадна сива муха бѣше се забъркала въ тази мъглява паяджина и се бъхтѣше безъ да има сили да излѣзе.

— Сега е августъ мѣсецъ, — каза Таня. — Прѣзъ октомврий или ноемврий ще се вѣнчѣемъ, той самъ каза. Щомъ си отбие службата, тутакси ще постжпи въ артела, обѣщаха му вече. И стотѣхъ рубли до тогава ще бждатъ готови.

— Нека Господъ да ти помогне! — отъ душа произнесе Александра Михайловна.

— Наистина, Александра Михайловна, на ли е красивъ? — като се оживи, заговори Таня. — Всѣки, който го погледне, му се удивлява. Отъ цѣлата команда, него поставятъ на смотъръ на първо мѣсто, всичкитѣ момичета го зѣпатъ. А той казва: »Никой ми не трѣбва менъ, само тебе, казва, една азъ любя«... И знайте, азъ ще бжда откровена прѣдъ васъ: азъ съмъ бремена отъ него. Трети мѣсецъ... ще имаме дѣтенце. На ли е смѣшно?

Тя не се срамуваше, горда съ своята любовь; тя радостно се усмихваше и разказваше, разказваше безъ край. На пухеститѣ ѝ златни коси засѣднаха малки капки дъждъ, отъ кржглото ѝ лице вѣеше щастие и като че ли отъ хладната есенна мъгла свѣтѣше топла, щастлива пролѣть. Александра Михайловна разпитваше, даваше съвѣти, и на душата ѝ сжщо стана топло и чисто.

Ярко-синия огънь на фенеря съскаше и бръмчеше, и безсилно се бъхтѣше, плътно обхванатъ отъ мжтната мъгла.

— Е, Ташечка, врѣме е да си вървимъ. Хайде! — прѣдложи Александра Михайловна.

Тѣ станаха и тръгнаха обратно по тротуара. Покрай тѣхъ

съ смѣхъ мина, излѣзла отъ кръчмата, компания отъ двѣ момичета и трима кавалери; въ тъмнината блѣснаха златни букви на черно-портокаляната околна ивица на матроска шапка.

Таня се стрѣсна и се спрѣ.

— Петка! — извика тя, върна се и тръгна бърже да стигне заминалата компания.

Александра Михайловна стоеше и чакаше. Надалеко въ мъглата нѣщо се разклати. Тъмни силуети съ размахани ржцѣ се замѣркаха. Александра Михайловна бърже отиде на мѣстото. Таня стоеше, съ прислоненъ до основата на кжщата гърбъ, съ отпусната глава, а високо момиче съ шапка отъ червени пера, я биеше по лицето. Компанията стоеше отъ страни и гледаше. Момичето бърже се върна и, съ издигната на горѣ горда глава, тръгна къмъ своитѣ.

— Чакай ти, Петка! — избухна Таня.

— Какво-о?!

Момичето бърже се върна къмъ Таня и отново зàпочна да я бие по лицето.

— Би-и-и! — весело извика на улицата единъ минувачъ. Събра се тълпа.

— Жена, жена бий!... ето туй е ло-овко! — смѣеха се въ тълпата.

— Още ли искашъ? Искашъ ли! — високо извика момичето.

Таня стоеше съ закрито съ ржцѣ лице.

— Дово-олно! — избухна тя, като смъркаше въ носа си течащата отъ него кръвь.

Момичето отиде въ компанията, а тя съ високъ смѣхъ изчезна въ мъглата.

Прѣвела Силвия.

Резултати отъ промишлен. прѣброяване въ Германия

извършено на 14-й юний 1895 год.

Отъ Г. А. Чарняевски.

Много ясно изпжква намалението броя на самостоятелнитѣ ступани, ако отбѣлѣжимъ, че въ 1882 год. на 2 самостоятелни индустриалци сж се падали 3 наемни работници, а въ 1895 год. — вече 5, при което подъ наемни работници въ този случай се разбиратъ не само прѣдставителитѣ на мускулния трудъ, но сжщо и техницитѣ, книговодителитѣ и др. т. служащи. Въ обработвателната индустрия тази разлика изпжква още по-силно: тукъ отношението между двѣтѣ тѣзи класи отъ индустриялното население е било: въ 1882 г. 1: 1·7, а въ 1895 г. вече 1: 4. Ако изключимъ единичнитѣ прѣдприятия и се ограничимъ само съ останалитѣ (прѣдприятия съ наемни работници), то отношението между рѣче-

нитѣ двѣ класи ще бжде, разбира се, по-друго: тогава на 1 ступанинъ въ 1882 год. се падатъ 5 работника, а въ 1895 г. — 7.

Това относително намаление броя на ступанитѣ се забѣлѣзва рѣшително въ всички клонове на индустрията, но, разбира се, не въ еднаква степень, а споредъ по-силното или по-слабото развитие на едритѣ прѣдприятия и съобразно съ въвежданото на машинното производство, конкуренцията на което занятчийството не може да издържи. Така напр., въ текстилната индустрия, гдѣто машинното производство играе първостепенна роля, на 100 заети въ производството лица въ 1882 год. сж се падали 11·6 ступани, въ 1895 г. само 6.2. Но даже и въ такъвъ производстенъ клонъ, като »художественитѣ занятия,« гдѣто дребното производство, на гледъ, стои на здрави основи, даже и въ него обществено-економическата еволюция проявява своето дѣйствие, което състои въ прѣминаване къмъ едрото производство. Тукъ тъй сжщо се забѣлѣзва намаляване броя на ступанитѣ отъ 23·6% на 15·8%; но, разбира се, този художественъ клонъ се подчинява на капитала, като прѣминава не въ чисто едро фабрично, а прѣимуществено въ манифактурно пр:изводство.

Посоченото значително намаление броя на самостоятелнитѣ ступани и главно на ступанитѣ на единични прѣдприятия не показва нищо друго, освѣнъ едно, а именно — пропадане на занаятчийското производство. На негово мѣсто все по-силно изпжква капиталистичсската система на домашна и фабрична индустрия. Тѣзи двѣ индустриялни системи не унищожаватъ изведнъжъ занаятчийството, а постепено и послѣдователно му подкопаватъ почвата и намаляватъ кржга на неговитѣ дѣйствия.

Струпването въ голѣмитѣ градове на многобройно население, многочислени войски, разни държавни и частни учреждения, потрѣбителни дружества и др. т. създава отъ тѣхъ центрове, въ които се съсрѣдоточава масово търсене на индустриални продукти. Но, за своето удовлетворение, концентрираното търсене на тѣзи прѣдмети изисква и концентрация на производството, тъй като отдѣлнитѣ занаятчии не могатъ да удовлетворятъ напълно такова масово търсене, и ето че между тѣхъ и консуматоритѣ се появява, като посрѣдникъ, прѣкуповача, голѣмия магазинъ, търговеца, които и ставатъ главни регулятори на търсенето и прѣдлагането.

Дребниятъ занаятчия, нсзависимо отъ туй, дали самъ работи, или съ наемни работници, вече произвежда своитѣ продукти не непосрѣдствено за консуматора, а за търговеца или за голѣмия магазинъ; а заедно съ прѣкжсването на тѣзи лични сношения между него и консоматора, и самия занаятъ изгубва своя основенъ характеръ, той приема форма на капиталистическа домашна или фабрична индустрия, споредъ това, коя отъ двѣтѣ е по-изгодна; разликата по-между имъ е тази, че въ първата производството е дребно, а въ втората едро. Но системата на домашната индустрия, която се отличава по това, че несамостоятелнитѣ, зависящитѣ отъ прѣкуповача производители работятъ по домоветѣ си, — тази индустриална форма може да се удържи само до тогава, до когато техническото усъвършенствуване на машиннитѣ не намали из-

държкитѣ на производството до толкова, щото конкуренцията съ машинното производство да стане невъзможна.

Отъ общата сума 342.835 домашно-индустриялни прѣдприятия, почти половината се падатъ на текстилната индустрия (47.4%); сжщото е и съ персонала: 42.[illegible]% отъ всички домашно-индустриялци сж заети въ този клонъ. Тази индустриялна форма е найразвита въ тъкането на памучни, вълнени, ленени и копринени платна. Този е единствения клонъ, въ който занаятчийството, може да се каже, е вече прѣминало въ областьта на прѣданията, а втората степень — системата на домашна индустрия губи вече почвата подъ краката си при невъзможностьта да издържа конкуренцията на фабричното производство. Въ своето развитие, другитѣ индустриялни клонове стоятъ по-низко отъ текстилната индустрия: въ тѣхъ се забѣлѣзва наредъ съ въвеждане на машиннитѣ още развитие на капиталистичното домашно производство за смѣтка занаятчийското. Макаръ изобщо броя на единичнитѣ домашни-индустриялци абсолютно и да се увеличава, но относително нарастването на населението той спада: тѣхното увеличение за 13 годишния периодъ се равнява само на 9.4%. Колкото се отнася до домашно-индустриялнитѣ прѣдприятия съ наемни работници, то тѣхния брой и броя на заетия отъ тѣхъ персоналъ се е увеличилъ съ 75.3% и 93.1% съотвѣтно.

Тѣзи данни показватъ, че и въ досегашната индустрия се извършва концентрацията на производството; единичнитѣ производители, вслѣдствие низката работна заплата, която получаватъ отъ прѣкуповача, все по-вече се принуждаватъ да влизатъ въ редоветѣ на наемнитѣ работници при своитѣ събратия.

Слѣдната таблица ни дава възможность да разберемъ онова положение, което заема домашната индустрия между другитѣ клонове на индустрията; при това, ние ще се ограничимъ само съ онѣзи клонове отъ обработвателната индустрия, въ които домашната индустрия играе, и абсолютно и относително, най-видна роль:

	На 100 прѣдприятия се падатъ домашно-индустриялни прѣдпр.		На 100 лица се падатъ въ домашната индустрия.	
	въ 1895 г.	въ 1882 г.	въ 1895 г.	въ 1882 г.
Текстилна индустрия . . .	65.4	57.9	19.8	31.2
Производство на прѣдмети за облѣкло	13.1	11.6	11.5	10.5
Хартиена индустрия . . .	14.5	10.5	3.9	3.5
Дърводѣлство	8.9	5.4	6.2	4.1
Металена индустрия . . .	6.2	5.6	3.2	8.7

Тѣзи данни показватъ, че значението на домашната индустрия се увеличава въ производството на прѣдмети за облѣкло, въ хартиената индустрия и въ дърводѣлството, а се намалява въ текстилната и металената индустрии (увеличението процента на домашнитѣ прѣдприятия въ двата послѣдни клона се обяснява съ силната концентрация на производството и съ намалението общия брой на прѣдприятията въ тѣхъ). Още по-ясно ще изпжкне нарастването

брой на прѣдприятията и на лицата, заети въ домашната индустрия, ако сравнимъ тѣхнитѣ абсолютни числа.

Производство	Брой на домашно-индустриални прѣдприятия въ 1882 г.	въ 1895 г.	увел. въ %	Брой на лицата въ 1882 г.	въ 1895 г.	увел. въ %
Производство на прѣдмети на облѣкло	110.282	120.418	9.2	131.881	159.645	21
Хартиена индустрия	1.742	2.705	55.3	3.743	5.909	70
Дърводѣлство	15.417	23.406	51.0	19.111	37.443	96
Металн. индустрия	9.981	10.803	8.2	16.930	20.156	19
Хартиена	235.363	162.519	31.0	285.102	1[illegible]7.095	31

82.3% отъ всички домашно-индустриални прѣдприятия и 77.6% отъ всички домашно-индустриалци се падатъ на текстилната индустрия и на производството на прѣдмети за облѣкло. Въ послѣдното производство домашната индустрия е най-много развита въ шивашкия (дрѣхарския) и обущарския занаяти; въ тѣхъ сж заети всичко 96,573 лица, при което тѣхния брой за 13 год. се е увеличилъ съ 37,871 лица. Даннитѣ за хартиеното производство показватъ, че и въ него домашната индустрия играе видна роля: домашно-индустриалнитѣ прѣдприятия съставляватъ 14.6% отъ всички прѣдприятия въ този клонъ; домашното производство тукъ е разпространено въ изработването на хартиени играчки, картонени издѣлия и въ книговезството. Домашни индустриалци намираме и въ металната индустрия, главно въ ковашкия занаятъ, въ производството на желѣзни и стоманени издѣлия, като: ножове, коси за косене и др. т. прѣдмети. Изобщо, може да се забѣлѣжи, че домашната индустрия, като измѣсти постепенно занаятчийството, намира по-сгодна почва за своето развитие въ ония производствени клонове, гдѣто фабричното машинно производство е сравнително малко приложимо, както напр. въ кошничарството, тъкачеството и столарството. Въ 1882 г. въ тѣзи клонове сж били заети 18,871 домашни индустриалци, а въ 1895 г. — 28.706, и нарастването, слѣдов., е съставлявало 52%. Въ други производствени клонове, както напр. въ производството на сламени шапки, въ послѣдно врѣме вече забѣлѣзваме пропадане на домашната индустрия, вслѣдствие въвеждането въ тѣхъ на машинното производство: броя на прѣдприятията въ този клонъ въ 1882 г. е билъ 6.418, а въ 1895 г. опада до 2.233, т. е. съ 65%. Сжщото се забѣлѣзва и въ ржкавичарското производство: въ 1882 год. е имало 9.241 домашно-индустриални прѣдприятия, а въ 1895 г. само 5.154.

Такива сж най-важнитѣ данни отъ промишленото прѣброяване за домашната индустрия, като прѣходна форма отъ дребното занаятчийско производство къмъ фабричното.

Да прѣминемъ сега, споредъ набѣлѣзвания въ началото планъ, къмъ разглеждане на ролята, която играе женския, а сжщо и дѣтския трудъ въ съврѣменното производство. Даннитѣ по прѣброяването потвърждаватъ този неоспорванъ отъ никого фактъ, че развитието на индустриалния животъ завлича въ своя водовъртежъ все по-голѣмъ брой жени, а отчасти и дѣца, до колкото на това

послѣдното не противодѣйствува общественото мнѣние и законодателство.

Споредъ даннитѣ по прѣброяването прѣзъ 1882 год., въ индустрията сѫ биле заети 1.509.167 жени и 5.831.622 мѫже; въ 1895 год. женитѣ ставатъ 2.339.325, а мѫжетѣ 7.929.944; слѣдователно за разглежданния периодъ броя на женитѣ се е увеличилъ съ 55%, а броя на мѫжетѣ съ 36%. Това по-голѣмо увеличение броя на женитѣ отъ оня на мѫжетѣ трѣбва да се разглежда до нейдѣ като измѣстване мѫжския трудъ отъ женския, до нейдѣ като поглъщане женския трудъ отъ нови индустриални клонове.

Що се отнася до социалното положение на женския персоналъ, самостоятелнитѣ индустриалки въ 1882 г. сѫ били 711.856, а въ 1895 г. тѣхния брой се е намалилъ на 698.168; това намаление нѣма да ни очуди, ако вземемъ прѣдъ видъ показаното по-горѣ пропадане на дребното производство.

Относно групата работнички (Arbeiterinnen) и оная на женитѣ съ търговско образование, заети съ книговодство и смѣтководство въ индустрията и търговията, а така сѫщо и съ техническо образование, (търговки продавачки и т. н.) (Angestellte) — тѣзи двѣ групи показватъ голѣмо нарастване. Броя на работничкитѣ се е увеличилъ отъ 792.363 на 1.623.603, т. е. съ 104,9%, а броя на женитѣ отъ втората група се е покачилъ отъ 4.948 на [illegible], т. е. съ 254,1%. Това силно нарастване на групата служащи се обяснява съ засилването на търговията и съ непрѣстанното развитие на техниката въ производството. Касателно групата «работнички», твърдѣ поучително ще бѫде ако сравнимъ увеличението на тѣхния брой съ нарастването на мѫжетѣ-работници. Въ 1882 г. е имало 3.433.689 мѫже-работници, а въ 1895 год. — 5,247.897, т. е. увеличението е 52,8%; броя пъкъ на женитѣ работнички се е увеличилъ, както се каза по-горѣ, съ 104,9%; този по голѣмъ прирѫстъ на женския работнишки персоналъ е най-доброто доказателство за това, че женския трудъ все повече и повече изтиква мѫжкия, като го конкурира по причина на по-голѣмата си евтиния.

Това измѣстване на мѫжкия трудъ отъ женския се забѣлѣзва въ всички клонове на индустрията (разбира се не въ еднаква степень), съ исключение само на минното дѣло, гдѣто, впрочемъ, абсолютния брой на женитѣ не е голѣмъ: въ 1882 г. въ този клонъ сѫ биле заети 13.537 жени и 400.268 мѫже, а въ 1895 год. — 16.635 и 498.651 съотвѣтно; тъй че относителното увеличение както на мѫжетѣ тъй и на женитѣ е еднакво прѣзъ този периодъ. Този фактъ е ясенъ самъ по себе: естествено въ производството жената може да съперничи съ мѫжа само тамъ, гдѣто не се изисква голѣма физическа сила; поради туй въ рударството, а сѫщо и въ нѣкои други клонове, като напр., въ металната индустрия, фабрикацията на машини, строителното дѣло и изобщо тамъ, гдѣто голѣмата мускулна сила е първото условие за успѣхъ, женитѣ играятъ сравнително нищожна роль. Това именно се и потвърдява отъ даннитѣ по прѣброяването:

	На 100 работници се падатъ:			
	въ 1882 г.		въ 1895 г.	
	мжже	жени	мжже	жени
Строително дѣло . . .	99.3	0.7	98.9	1.1
Фабрикация на машини	98.8	1.2	97.3	2.7
Дърводѣлство	93.7	6.3	92.9	7.1
Метална индустрия . .	93.9	6.1	91.3	8.7
Каменодѣлство	91.4	8.6	90.0	10.0

Но и въ тѣзи, тъй да кажемъ, мжжски производствени клонове, ние виждаме женския трудъ да измѣстя мжжския, което се проявява въ увеличаването численото отношение на женитѣ-работници къмъ работницитѣ-мжже. Съ какво да се обясни това явление? Даннитѣ по историята на индустрията ни показватъ, че фабрикантитѣ съ голѣма охота се ползуватъ отъ женстия трудъ, като по-ефтинъ въ сравнение съ мжжския, за намаление издържкитѣ на производството; къмъ туй се прибавя още и развитието на усъвършенствуването на машинитѣ, което все по-вече приспособява тия послѣднитѣ (машинитѣ) къмъ по-слабата физическа сила на женитѣ и дѣцата, като нивелира работницитѣ къмъ машината. Това се забѣлѣзва особено въ текстилната индустрия, въ която броя на женитѣ-работнички е абсолютно голѣмъ и даже надминава броя на работницитѣ-мжже. Въ 1882 г. въ тази индустрия сж били заети 254.561 жени, а мжже малко повече, а именно 296.045; въ 1895 г. броя на женитѣ достига до 388.881, а оня на мжжетѣ до 359.833. Интересно за забѣлѣзване при това е, че най-голѣмата часть отъ работничкитѣ-жени въ текстилната индустрия, приблизително 325.000, се падатъ на едритѣ прѣдприятия и главно на преденето и тъканете на памучни и вълнени платове, гдѣто машинитѣ сж най-много въведени. Къмъ числото на тѣзи женски индустриялни клонове съ още по-голѣмо право могатъ да бждатъ причислени питейнитѣ заведения, тъй като женитѣ съставляватъ 76.1% отъ цѣлия работящъ въ тѣхъ персоналъ, ³/₄ отъ който е заетъ въ дребното производство. Важенъ за отбѣлѣзване тукъ е този фактъ, че въ дребното производство на тоя клонъ по-голѣмата половина отъ работничкитѣ сж не наемнички, а членове на сѣмейства, които държатъ гостилници, питиепродавници и др. т. заведения; мжже, сѣмейни членове, сравнително сж по-малко.

Изглежда, че причина на това сж установенитѣ обичаи и различието между работнитѣ заплати на мжжетѣ и на женитѣ: единъ съдържатель на подобно заведение, не ще съмнѣние, има по-голѣма смѣтка, ако остави дъщеритѣ си да му помагатъ дома, а пъкъ на синоветѣ си, които могатъ да намѣрятъ по-добра заплата на вънь, намѣри другадѣ работа. Освѣнъ въ тѣзи два индустриялни клона, голѣмъ контингентъ отъ жени-работнички виждаме и въ търговията, главно съ манифактурни и колониялни стоки, послѣ въ производството на хранителни продукти, особно въ тютюнопроизводството, и най-послѣ въ производството на прѣдмети за облѣкло и на бѣли

дрѣхи (шивачи на горни дрѣхи, шивачки на бѣли дрѣхи, перачки). Въ тѣзи клонове ние виждаме едно силно измѣстяне на мжжкия трудъ отъ женския.

На 100 работници отъ двата пола се падатъ жени:	въ 1882 г.	въ 1895 г.
Търговия	27.8	43.0
Производство на прѣдмети за облѣкло .	29.0	39.3
Производство на хранителни продукти .	17.2	25.6

По този начинъ, всички тѣзи данни напълно потвърдяватъ изтъкнатото отъ насъ положение, че тенденцията на съврѣменното производство състои въ постоянно увеличаващето се привличане на женския трудъ въ областьта на промишления животъ. Освѣнъ указанитѣ по-горѣ причини, вслѣдствие на които женския трудъ се стреми да се приравни съ мжжкия, въ сжщото направление дѣйствуватъ още и други сили: изчезване на обичаитѣ, които изключватъ женитѣ отъ много занятия, все по-голѣмото намаление работния день на възрастнитѣ мжже, вслѣдствие на което мжжкия трудъ се привежда въ съотвѣтствие съ женския, растящето съзнание между самитѣ жени, че омжжването не е единственъ източникъ на срѣдства за животъ, но че промишленостьта е напълно достжпна и за тѣхъ — всички тѣзи сили, по мнѣнието на Габсона, все по-вече подбуждатъ жената да се залавя за промишлена наемна работа.

Като говоря за участието на жанитѣ въ промишлената дѣйность, намирамъ за неизлишно да се поспра малко на положението, което заематъ омжженитѣ работнички въ промишленостьта, — зеръ не напраздно промишленото прѣброяване ги отдѣля въ особна група. Какво зачение има това отдѣляне? — промишлената работа на омжженитѣ жени не се ли явява до извѣстна степень показатель за благосъстоянието на работническата класа, не показва ли тя, че работната заплата на работника-баща на сѣмейство е низка, че тя е недостатъчна за удовлетворение на неговитѣ и на сѣмейството му потрѣбности? Положителния отговоръ на този въпросъ не подлежи на съмнѣние. По даннитѣ на прѣброяването отъ 1895 г., омжжени работнички се наброяватъ 160.948 — число, сравнително не голѣмо по-отношение на цѣлия работень персоналъ; по отношение, обаче, броя на възрастнитѣ работнички то съставлява 14.1%. За насъ би било важно съ поставянето тѣхния брой съ броя на ожененитѣ работници, тъй като само такова съпоставяне би ни дало възможность да сждимъ за благосъстоянието на работното население; но, за съжаление, промишленото прѣброяване не ни даза тѣзи данни.

Въ свръзка съ въвеждането труда на женитѣ въ промишленостьта трѣбва да разгледаме и дѣтския трудъ, който съ усъвършенствуването на машинитѣ тоже става пригоденъ за фабричната дѣйность и само законодателнитѣ мѣрки до негдѣ парализиратъ това стремление на съврѣменната машинна индустрия. Понеже не разполагаме съ никакви данни за приложението на дѣтския трудъ

въ 1882 год., а имаме само даннитѣ по промишленото прѣброяване прѣзъ 1895 год., ние не можемъ да направимъ точни изводи по този въпросъ и сме принудени поради туй да се ограничимъ само съ общи бѣлѣжки за прилагането труда на дѣцата въ промишленостьта. По даннитѣ на послѣдното прѣброяване, броя на заетитѣ въ производството дѣца е билъ 603.150, отъ които 586.801 сж били наемни работници, а останалитѣ 16.349 работѣли като сѣмейни членове и изключително въ дребното производство. Въ понататъшното си изложение, като говоримъ за дѣцата-работници по-малки отъ 16 год., ние ще имаме прѣдъ видъ само наемнитѣ; тѣ съставляватъ 9.1% отъ броя на всички работници. Ако цѣлия дѣтски персоналъ разпрѣдѣлимъ по дребнитѣ, срѣднитѣ и едритѣ прѣдприятия, ще забѣлѣжимъ, че съ уголѣмяването на прѣдприятията намалява се броя на дѣцата относно броя на заетитѣ тамъ възрастни работници.

	Брой на Възрастн. работн.	дѣца	На 100 работн. се падатъ дѣца:
Въ дребнитѣ прѣдприятия	1.377.670	247.863	15.2
» срѣднитѣ »	1.072.987	121.936	10.2
» едритѣ »	3.437.269	217.002	5.0

И тъй дребнитѣ прѣдприятия несравнено повече се ползуватъ отъ дѣтския трудъ, отколкото едритѣ. До негдѣ това се обяснява съ влиянието на фабричното законодателство, което все повече се стреми да ограничи дѣтския трудъ въ фабрикитѣ, като не се докосва почти никакъ до дребното производство.

Що се касае до разпрѣдѣлението на дѣтския персоналъ по отдѣлнитѣ клонове на промишленостьта, естествено е, че ония клонове, въ които се изисква по-силно мускулно напрягане, не сж пригодни за прилагане на дѣтски трудъ; такива сж, напр., минното дѣло, каменодѣлството, фабрикацията на машини и пр. Най-много дѣца се падатъ въ производството на прѣдмети за облѣкло и на хранителни продукти, въ металената индустрия, дърводѣлството, текстилната индустрия и търговията: въ тѣхъ сж заети почти 3/4 отъ цѣлия дѣтски работенъ персоналъ; долнята таблица показва, че въ нѣкои занаяти броя на дѣцата не само абсолютно е голѣмъ, но че и съставлява голѣмъ процентъ по отношение на всички възрастни работници.

Занаяти:	Брой на дѣца	% по отношение къмъ възрьстни работници.
Шивашки . . .	31.651	18.4
Столарски . . .	27.204	14.8
Обущарски . . .	23 697	16,0
Хлѣбарски . . .	22.981	18.8
Ключарски . . .	20.904	26.8
Ковашки	13.672	18.0

За да бждатъ по-пълни свѣденията за значението на дѣтския трудъ, трѣбва да прибавимъ още и ученицитѣ (чирацитѣ), които сж заети въ разнитѣ промишлени занятия и отъ труда на които

господаритѣ се ползуватъ почти безплатно. Промишленото прѣброяване прѣзъ 1895 год. наброява 701.096 чираци, което съставлява 10.3% отъ броя на цѣлия работнически наеменъ персоналъ, при което лъвската часть, именно 610.570 чираци се пада на обработвателната и екстрактивната индустрии. Най-много ученици сѫ заети въ дребното производство, а сѫщо и въ срѣднитѣ прѣдприятия, а най-малко въ едритѣ, което лесно се разбира, тъй като между ученика и дребния стопанинъ сѫществува много по-тѣсна свръзка, отколкото между първия и едрия индустриялецъ — свръзка, която влияе на успѣхитѣ на ученика. Така въ обработвателната индустрия на 100 възрастни работници се падатъ 30.2 ученика въ дребнитѣ прѣдприятия, въ срѣднитѣ — 14.9, а въ едритѣ само 3.4. Отъ тукъ ние виждаме, че почти 1/3 отъ работата въ дребното производство се извършва отъ ученицитѣ. За примѣръ ще посоча на нѣколко клона, гдѣто труда на ученицитѣ играе голѣма роль не само абсолютно, но и относително цѣлия брой на работницитѣ. На първо мѣсто можемъ да поставимъ производството на прѣдмети за облекло, гдѣто въ 1895 год. е имало 127.240 ученика, при което на 100 работника въ този клонъ се падатъ 24.9 ученици; послѣ иде металената индустрия, въ която броя на ученицитѣ е билъ 102.754 или 22.3% отъ броя на наемнитѣ работници. Тъй че, като резюмираме всичкитѣ данни за участието на дѣцата въ промишления животъ ще кажемъ, че тѣхния трудъ съставлява една твърдѣ значителна часть отъ общата маса трудъ, особено въ дребното производство, което се обяснява съ отсѫтствието на широка законодателна регламентация за дѣтския трудъ.

Прѣвелъ Ст. Димитровъ.

ПОВРѢДИ ВЪ ЕЗИКОВАТА ДѢЙНОСТЬ*).

Психофизиологиченъ етюдъ

Въ наше врѣме едва ли нѣкой би се осмѣлилъ да твърди, че човѣшкия езикъ има божествено произхождение. Наистина, висшитѣ раси могатъ да ни поразятъ съ гъвкавостьта и сложностьта на своитѣ флексивни езици; но сравнимъ ли нарѣчията на цѣлото човѣчество, опознаемъ ли, какъ сѫ възникнали и какъ сѫ се развили тѣ, — ще дойдемъ тогава да се убѣдимъ неоспоримо, че сѫществува извѣстна свръзка между хубаво-нагласената членораздѣлна рѣчь у човѣка, пригодена да изразява неговото душевно състояние, отъ една страна, и животинския викъ, отъ друга. И наистина, какъ е произлѣзалъ езикътъ?

*) Източници: *A. Kussmaul:* Die Störungen der Sprache Leipzig 1885. *S. Stricker.* Studien über die Sprachvorstellungen. *G. Ballet:* Le language interieur et les diverses formes de l'afasie Paris, 1888. *Потебня*, А: Мысль и Языкъ, Харьковъ, 1892 г. *Т. Рибо*: Б лести на паметьта, прѣв. М. и К. Н. пови, Варна, 1901 година

Всѣко впечатление отъ вънния свѣтъ, колкото слабо и да е то, се отразява върху организма на животнитѣ и човѣка, като ги кара да му реагиратъ, като възбужда тѣхнитѣ двигателни нерви. Послѣднитѣ ще приведатъ отъ своя страна въ движение мускулитѣ, които сж свързани съ тѣхъ, и въ резултатъ имаме движение, отъ какъвто родъ и да е то, реакция на външнитѣ впечатления.

И тъй, външни впечатления се послѣдватъ отъ рефлекторни актове. Такъвъ рефлекторенъ актъ е и учленената рѣчь, само че въ по-съвършенъ видъ. Тя е отражение на външни агенти, проявено въ по-тѣсна область — учленителнитѣ органи.

Освѣнъ външнитѣ впечатления, първобитния човѣкъ е изказвалъ и своитѣ емоционални състояния, подобно на другитѣ висши животни, чрѣзъ рефлекторни актове, въ случая пакъ специално чрѣзъ учленителни движения. Това е тъй наречения емоционаленъ езикъ на първобитнитѣ хора, състоящъ се отъ емоционални »думи«.

Реакцията на външнитѣ впечатления, собствено, дава тласъкъ за развитие на човѣшкия езикъ и достигане до сегашната усъвършенствувана форма.

Това сж двата запаса, отъ които се развива човѣшкия езикъ. За това развитие на езика е способствувалъ бурния общественъ животъ, който е прѣкарало и прѣкарва човѣчеството. Тоя животъ, съ всички свои опасности, интереси и сплитания, е билъ богатъ материалъ за психически дѣйности у човѣка, които иматъ за слѣдствие членораздѣлна рѣчь.

Отъ когато човѣкъ започва да свързва *съзнателно* наподобенитѣ звукове съ извѣстни опрѣдѣлени прѣдстави (понятия), образувани вече у него, отъ тогава езикътъ става орждие у човѣка, съ което той си служи да изрази своята мисъль. Така че мисъльта е сжществувала и безъ езика, макаръ и не въ такава форма, каквато е сегашната. Въ случая, човѣкъ е взелъ да употрѣбява езика, като по-пригодно срѣдство за изразяване на своята мисъль, за сношаване съ другитѣ нему подобни, та по тоя начинъ се усъвършенствува. Такава е стойностьта и важностьта на психическия, съзнателния моментъ въ втория изворъ на езика — звукоподражанието.

Освѣнъ езика, човѣкъ притежава и други срѣдства да изрази своитѣ емоции и по-виснитѣ си душевни състояния, които сж резултатъ тъй сжщо на рефлекторни актове, само че отъ подругъ родъ. Такива сж: пѣнието, музиката, жестоветѣ, мимиката, танца и пр. Тѣ всички прѣдшедствуватъ езика. Но най-съвършеното отъ тия срѣдства, способно да движи човѣка въ развитие напрѣдъ, е езикътъ съ своя психически, а не само емоционаленъ характеръ. Нека разгледаме по-пространно психическия характеръ на рѣчьта, макаръ че съ това ще се отдалечимъ малко отъ прѣката цѣль на нашата работа.

Ние можемъ да считаме многобройнитѣ външни движения, чрѣзъ които даваме изразъ на душевнитѣ си състояния, като изразни, експресивни движения. Много отъ послѣднитѣ, които носятъ чисто емоционаленъ характеръ, като напр. гримаса отъ сладко, солено или горчиво, викъ, плачъ, смѣхъ, ние не се нуждаемъ да изучваме — тѣ ни сѫ вродени рефлекси. Други рефлекси, къмъ които принадлежи езикътъ въ сегашното си развитие, трѣбва да бѫдатъ изучени; тѣ сѫ продуктъ на навика. Дѣцата се учатъ да говорятъ, безъ да си даватъ смѣтка, защо и какъ вършатъ това, а само по несъзнателенъ начинъ и външни наставления. Вѫтрѣшнитѣ понятия, чувства и прѣдставления се усъвършенствуватъ по външни наставления. Така щото езикъ е единъ заученъ, придобитъ рефлексъ.

Звукоподражанието, подобно на междумѣтието, пакъ изразява едно усѣщане, но което прѣдполага вече едно внимателно възприемане, анализиране на едно образувано понятие. Ето тукъ е характерната особеность на модерния езикъ. До когато междумѣтието е чисто субективно и е само емоция въ нейния външенъ видъ, звукоподражанието съдържа единъ сѫщественъ, обективенъ, психически моментъ, при който ние се стараемъ да прѣдадемъ чрѣзъ звукове сензитивнитѣ възприятия.

И така, междумѣтията и звукоподражателнитѣ думи сѫ найраннитѣ думи на езика. Но не е само това достатъчно, за да се развива по-нататъкъ езикътъ. Да говоришъ, значи да разбирашъ. Ние тогава заговорваме, когато разбираме нашитѣ чувства и външни прѣдстави, които и желаемъ да размѣнимъ съ другитѣ хора. Междумѣтията и звукоподражанията доставятъ на мислящия умъ, на чувствата и понятията, първоначалнитѣ думи.

Езикътъ, чрѣзъ който ние сега изразяваме нашата мисъль и чувства, е изгубилъ своята първичность. Той ни е дошелъ като наслѣдство, което въ продължение на хиляди поколѣния е изпитало хиляди промѣни, чиито външни и вѫтрѣшни подбудителни причини съставятъ задачата на филолога — той трѣбва да ги издири. Сега звукоподражанието у езицитѣ на разнитѣ народности се изгладило до слаби слѣди. Самитѣ междумѣтия сега иматъ много малко общо съ емоциял. звукове на онова ранно врѣме. Тѣ само отчасти сѫ запазили своя наивенъ, първиченъ характеръ. Сега звуковитѣ корени иматъ много по-голѣмо съдържание, нежели едно просто чувство или подражание. Напротивъ, тѣ сѫ ядрата на мисъльта, около които се трупа цѣлия миръ отъ идеи, който съставлява душевното богатство на човѣчеството. Заедно съ развитието на психическия животъ у човѣка, заедно съ обогатяването на негова интелектъ, думитѣ постепенно захващатъ да губятъ онова непосрѣдно, емоционно значение и да добиватъ по-друго, условно значение, годно за абстрактна мисъль. И сега думата не означава нѣкое непосрѣдно човѣшко чувство, а е символъ, който възбужда у разнитѣ индивиди мисли, които се различаватъ у всѣки единъ. Самитѣ думи не даватъ отъ себе

си нѣкои мисли, тѣ не сѫ въплотена мисъль, а символизирана мисъль, която доловена у разнитѣ индивиди, различно се възпроизвежда. Ако всѣки индивидъ разбираше мислитѣ, които изразяватъ думитѣ въ буквалното имъ значение, въ такъвъ случай самата мисъль би била окаменяла, не щѣше да бѫде подложена на промѣна и развитие. Така — мисли има толкова, колкото и индивиди, разнообразието имъ е голѣмо, но тѣ не сѫ изолирани, защото пакъ чрѣзъ посрѣдството на езика тия разнообразни мисли влизатъ въ контактъ, въ досѣжь една съ друга, сблъскватъ се, изглаждатъ се и се усъвършенствуватъ.

И прѣди да се яви мисъльта, изразена чрѣзъ езика, у човѣка сѫ сѫществували прѣдставления и понятия, но тѣ не сѫ могли да иматъ оная ясна форма, понеже сѫ нѣмали носители на своето значение. Понятията у човѣка сѫ били смжтни, тѣ сѫ били цѣли аперцепции, както у животнитѣ. Когато човѣкъ почналъ да асоциува мисъльта съ думитѣ, тогава нейното развитие е било усигурено. И така, мисъльта не е прѣдшествувана отъ езика, но е сега идентична съ него.

При по-нататъшното развитие на езика, забѣлѣзваме слѣдното явление. Напрѣгнатостьта на чувствата намалява. До когато междумѣтието е резултатъ на силенъ афектъ, думата въ сегашното развитие на езика далечъ не прѣдставлява изразъ на такова напрягане. Безъ да сме ни най малко поразени отъ външно явление или вѫтрѣшно чувство, ние говоримъ. При тоя слабъ импулсъ, съ който произвеждаме дума (звукъ) сега за сега, не би било възможно да произлѣзе междумѣтие, както е ставало при първичното езиково състояние. Всичко това се дължи на туй, че се е отстранявалъ емоц. елементъ въ езика и се замѣстялъ съ интелектуалния. За това нѣщо е спомогналъ най-вече душевния процесъ, нареченъ аперцепция, именно процесъ, при който не реагираме вече тъй бeзогледно спрѣмо външнитѣ явления, както е било у първобитния човѣкъ, но започваме съзнателно да се отнасяме къмъ външнитѣ впечатления и вѫтрѣшнитѣ си чувства; ние започваме да си обясняваме явленията, а не само да се емоционираме отъ тѣхъ. Такъвъ е смисъла на това, че въ езика наддѣлява интелектуалния, психическия елементъ*), и той собствено опрѣдѣля и ни дава развитието на езика. Безъ него езикъ въ сегашното значение не щѣше да има.

Отъ казаното до тукъ досѣжно двата извора на езика, разбираме, че съ понятието езикова прѣдстава трѣбва да свързваме или рефлекторенъ актъ, който се направлява отъ нервни центрове, или пъкъ разбираме впечатлението, което ни е останало отъ

*) Емоционния езикъ у индивида загльхва, но не изчезва съвсѣмъ. Всѣки е ималъ случаи да го прояви при силни афекти. Тогава всичкия запасъ отъ междумѣтия, безъ мисловно съдържание, а съ непосрѣдно емоц. значение, излиза на лице

слушаното или гледаното. Въ първия случай имаме артикулация (или пъкъ графическо възпроизвеждане на думата). Въ втория случай имаме слухово (или зрително) възприятие на думата. Прѣзъ тия два пжтя трѣбва да мине езиковата дѣйность, за да имаме въ резултатъ езикъ. Отъ нашия навикъ зависи, съ кой видъ езикови прѣдстви да свързваме мисъльта. Обикновено мисъльта се свързва съ учленителнитѣ движения, тъй сжщо съ слуховитѣ прѣдстави на думата, по-рѣдко съ зрителнитѣ, а най рѣдко съ прѣдставитѣ на граф. движение на ржцѣтѣ. Изобщо, когато индивидътъ мисли, у него се извършватъ сжщитѣ учленителни движения, каквито и при дѣйствително говорене. Само че въ случая тѣ сж много слаби, та не могатъ да се уловатъ отъ нашето ухо, слѣдователно, и да се чуятъ.

Срѣщатъ се обаче индивиди, които мислятъ гласно. У тѣхъ учленителнитѣ движения сж доста силни при мисленето, за да произведатъ звукъ. У глухонѣмитѣ прѣдставитѣ на думитѣ сж свързани съ съотвѣтнитѣ движения на пръститѣ. Заради това, когато сънуватъ, движатъ си пръститѣ на ржцѣтѣ.

У други индивиди прѣдставата за думата (слѣдователно мисъльта) е свързана съ звуковата прѣдстава на думата. У трети съ зрителната. Която моя дѣятелност е по-развита, съ нея си служа.

Когато третираме думата отъ къмъ значението, ние я свързваме съ звуковитѣ и зрителни нейни прѣдстави. Разглеждаме ли я отъ физиологическа страна, прѣдставяме си я като моторно учленително, по-рѣдко графическо движение. За спазване на всички тия прѣдстави, нужда е паметь, която именуваме съ името езикова паметь, локанизувана въ нѣкой мозъченъ центъръ.

Повреждата на мѣстото, дѣто е локализувана извѣстна езикова дѣйность, има за слѣдствие частична или цѣлостна амнезия, т. е. частично или всецѣло изчезване на единъ видъ звукови прѣдстави.

При различнитѣ болестни случаи ще видимъ това по-нападробно.

Прѣди да пристжпимъ къмъ разглеждане на разнитѣ болестни случаи, добрѣ ще е да кажемъ нѣколко думи за локализацията на езиковитѣ функции. Езикътъ, сфанатъ въ обширенъ смисълъ, не може да бжде локализиранъ негдѣ въ мозъка, защото е резултатъ на много сложни и разнообразни психически процеси, които иматъ мѣстото си въ цѣлата мозъчна кора. Що се отнася специално до говорната дѣйность, за нея се знае, че е локализувана въ третята завивка на лѣвото полукжлбо. —

Споредъ изброенитѣ психофизиологични функции, които обусловятъ езиковата дѣйность, наклоненъ съмъ да приема 4 вида езикови разстройства. Но прѣди да ги именувамъ, считамъ за умѣстно да приведа таблицата на Charco, дѣто сж показани функциитѣ, които съставятъ езиковата дѣйность, и успореднитѣ съ тѣхъ езикови поврѣди.

Функции:		*Повреди:*
На възприятие	Слушане на думи; —	Езикова глухота;
	Четене на думи; —	Езикова слѣпота;
На възпроизвеждане	Изговорена —	Афазия (моторна)
	Написана дума —	Аграфия

Това сж 4-тѣ вида езикови разстройства, които съставятъ прѣдметъ на моята работа. Къмъ тѣхъ ще прибавя още 2 вида амнезична афазия и аграфия. По-лекитѣ езикови разстройства, поради липса отъ врѣме за сега, изоставямъ.

Схематично прѣдставени процеситѣ на говора.

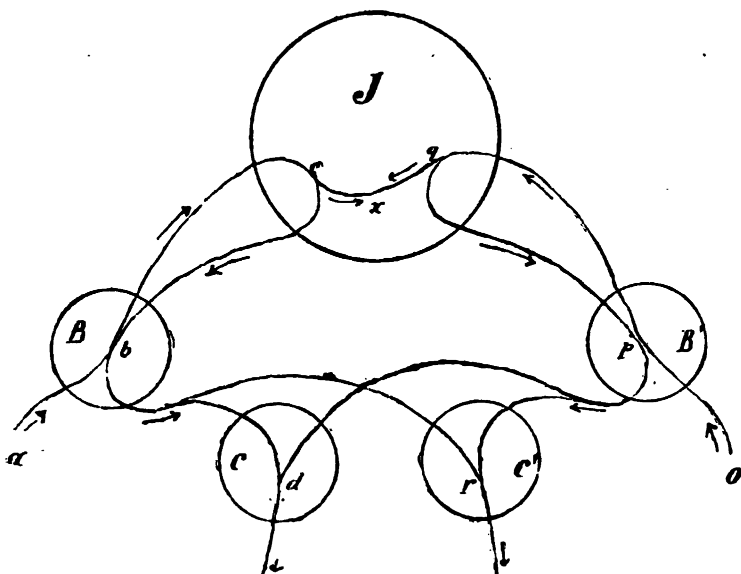

У означава мисловния центъръ, дѣто сж локализувани понятията у човѣка.

В и B_1 означаватъ сензитивни акустични и оптични центрове. Прѣзъ тѣхъ дохаждатъ у човѣка външнитѣ акустични и оптични прѣдстави

С и C_1 означаватъ моторни центрове, дѣто сж координирани звуковитѣ учленителни и графически движения.

а е слуховия органъ, **в** зрителния. Акустичния пжть на думитѣ е *abcbd*; оптичния--apqpr.

abd е пжтя на звукоподражателния езикъ. Както виждаме външнитѣ възприятия не достигатъ мисловния центъръ, то ще рѣче, не се съзнаватъ, а механически се наподобяватъ слушанитѣ учленени звукове.

opr, е сжщо несъзнателния пжть за графическо възпроизвеждане на думитѣ. При това или зрителна, или звукова, прѣдстава за думата може да се възпроизвеце въ графични бѣлѣзи, тъй като центроветѣ С и C_1 сж свързани посрѣдствомъ про-

водницитѣ pd и br. Така сжщо ние можемъ да изговоримъ думата или като я чуемъ или като я видимъ написана.

Липсува ли пжтя abd (заедно съ центра B), не можемъ да произведемъ думата гласно, защото тя макаръ и да сжществува като понятие, не сжществува като слухова прѣдстава. Сжщо липсва ли opr съ (B') не можемъ поради сжщата причина да напишемъ думата.

Пжтя c x q съединява звуковнитѣ и зрителни прѣдстави на думата съ понятията (значението) въ центъра У. Тоя пжть способствува, щото слушаната дума, схваната съзнателно, да се прѣдава графически и, обратно, четената да се изговори (диктовка и гласно четене).

При моторна, *атактична* афазия имаме пълно заличване на центъра C. Моторнитѣ прѣдстави за учленителнитѣ движения не сжществуватъ. Самоволно говорене, гласно четене не сж възможни. Думитѣ се разбиратъ (слушани), защото пжтя abc е непокжтнатъ. Тѣ могатъ да се възпроизведатъ графически, което става по пжтя qpr, то ще рѣче слушанитѣ думи болния индивидъ може да напише. Такива афатици самоволно не могатъ да говорятъ, но могатъ да пишатъ, когато имъ диктуватъ, така сжщо могатъ да четатъ гласно, което нѣщо става чрѣзъ проводника *pd*.

При амнезична афазия липсва пжтя *cв*. Звуковата прѣдстава се възприема; тя би могла да се прѣдаде съ говоръ и дѣйствително се прѣдава, ако за тая цѣль нѣма нужда да влѣзе въ сношение съ мисловния центъръ. А това сж емоциални думи, които нѣма нужда да отнасяме до мисловния центъръ. За това амнезичния афатикъ може да произнася междумѣтия, дори и нѣкой думи, но които сж му станали механично достояние, за които не трѣбва психическа работа.

Сжщото, което казахме за пжтищата на слухово възприемане и възпроизвеждане, ще кажемъ и за зрителното.[1]

Заличенъ ли е звуковия аперцептивенъ центъръ (B), тогава при нормално сжществующъ слухъ, думата не се съзнава, като учлененъ звукъ. Това е езиковата глухота, **assurditas verbalis, assurdité des mots, Worttaubheit)**. Болниятъ въ такъвъ случай може да прочете написаното, но не може да пише подъ диктовка; може да прѣписва.

У глухонѣмитѣ липсватъ центроветѣ B и C, заедно съ придружаващитѣ ги проводници.

Въ случай на езикова слѣпота (**caecitas verbalis. cécité des mots, Wortblindheit)** липсва центра B. У слѣпитѣ липсва C_1. и B_1.

При съвършена амнезична афазия и аграфия, пжтищата, които водатъ до идейния (мисловния) центъръ (bc и pq), сж прѣкжснати, послѣдниятъ е изолиранъ. Въ резултатъ се явява това

---

[1].) Несъмнѣно въ дѣйствителность не тъй идеално е поставена работата, както ние показахме. Има градации, прѣходъ отъ една болестна форма въ друга, компликации и др. Но тамъ е работата, че отъ неправилностьта ние трѣбва да извадимъ правилность, закономѣрность и редъ.

явление. Понятията, идеитѣ сѫществуватъ у мене, а не мога да имъ дамъ нуждното облѣкло, състояще се въ писани или изговорени думи, защото «паметьта ми е кѫса» или никаква относително тия прѣдстави, звукови и зрителни, за думата.

Това сѫ по-главнитѣ езикови разстройства, които съставляватъ моята тема. За да не бѫда голословенъ, азъ привеждамъ примѣри отъ болестни случаи, които ще обяснятъ и допълнятъ много неясности. И така започвамъ:

Афазия моторна:

— Единъ епилептикъ **Leborgne** нарѣченъ **Tan**, защото на всички въпроси отговаряше съ тая думица, бѣ запазилъ способностьта да се изразява съ знакове до 30—40 г. възрасть. Дали отдавна или наскоро страдаше отъ афазия, не можеше се открие. Освѣнъ сричката **tan**, **Leborgne** можеше да изговори, когато биваше разгнѣвенъ, и една псувня. (**Broca.**)

— Здравъ човѣкъ* пада отъ конь. Той веднага става, поема юздата и желае да се качи на коня, когато лѣкаря, който случайно го съпровождаше, пристѫпва къмъ него и го изслѣдва. Той не можеше да говори, но се обясняваше съ знаци. Нѣкакво осакатяване липсуваше. На главата му имаше малка раничка, вдлъбната въ костьта.

— Едно 22 г. лице, въ послѣднитѣ недѣли на своя животъ, ненадѣйно изгубва способностьта си да говори. Лицето му бѣ блѣдно, погледа неподвиженъ, съ широкоразтворени зѣници. Разбираше, какво му се говори, изваждаше си по желание езика, земаше чашата за пиене, като му я подаваха, искаше да проговори, но изпущаше само ja, ja. Той клатѣше одобрително глава, щомъ като изпълняваха желанието. Поискваше да пише, но вмѣсто букви рисуваше само драски. Живѣ още 16 дена, безъ да се освободи отъ афазията си.—

Въ всички тия случаи клиницитѣ сѫ констатирали поврѣда въ 3-та цирконволюция на лѣвата мозъчна хемисфера.

Щомъ като ние знаемъ, че едно неразположение, досада или главоболие прѣпятствуватъ на езиковата паметь, лесно ще си прѣдставимъ послѣдствията отъ такава груба поврѣда, като кръвно излияние или пъкъ спиране на артериялната течность. Въ резултатъ ние виждаме една тежка езикова поврѣда, като току що описанитѣ.

Piorry съобщава едно изслѣдване върху старъ свещеникъ, който вслѣдствие на ударъ не можеше да намира сѫществителнитѣ имена. »**Voulait-il demander son chapot, il se servait de verbes, pronoms adjectifs, pour rendre son idée. Donnez moi mon. . . , ce qui se met sur la. . .** «, но името му липсваше.

— Единъ младежъ заболява 6 седмици отъ тежка болесть съ апоплектиченъ ударъ, придруженъ съ тежко езиково разстройство.

---

*). **Неподписанитѣ примѣри сѫ на докторъ A. Kussmaul, отъ съчиненията на когото най-много се ползувамъ.**

Болния по всѣкакъвъ начинъ се мжчеше да произнася думи, но проявяваше само едно неразбрано бъбрене и новитѣ му опити да говори оставаха безпослѣдствие.

Освѣнъ тия случаи на афазия, дѣто по анатомични изслѣдвания поврѣдата бива локализувана, ще цитираме такъвъ случай, дѣто за езиковата повреда не можемъ намѣри мозъчна повреда, поне груба. **Gairdner** отъ Гласговъ съобщава:

— Единъ човѣкъ бива обхванатъ отъ епилептични припадъци, прѣзъ врѣме на които не може да говори. Поврѣда мозъчна не е констатирана. Умътъ му значително се възстановява, но езичната поврѣда си остава. Болния бѣ неспособенъ да изразява своитѣ мисли съ думи, но доста добрѣ можеше да прѣписва.

Има случаи отъ съвършена липса на езиковата дѣйность, когато болния, при ясно съзнание и свободно движение на езика, макаръ и да има въ паметьта си думи, като акустични бѣлѣзи, не може да говори. Че той напълно владѣе акустичнитѣ прѣдстави, се вижда отъ факта, че може да ги прѣдстави на книга.

Така, Трусо разказва за единъ младъ, цвѣтущъ отъ здраве, чиновникъ, който падналъ въ несвѣсть и изгубилъ цѣлия си говоръ, безъ да е прѣтърпѣлъ парализъ. Извършваше всички движения на язика си съ голѣма леснота. Своята длъжность извършваше акуратно, защото можеше да пише.

Phil. Boyer разказва за единъ боленъ, на име **Bouillaud**. Единъ дъждебранъ го ударилъ така силно въ лѣвата орбита, щото очната ябълка била изкочила. Прѣзъ 8-тѣ послѣдни дни на живота си изгубилъ способностьта да говори, макаръ че можалъ да си движи свободно езика. Разбираше, какво му говорятъ, но не можеше да отговаря. Прѣдаваше своята памсть на хартия. Притежаваше паметьта за думи.

Споредъ Трусо другъ афатикъ могалъ да каже **bonjour monsieur**, но не могълъ **bonbon**. Другъ могълъ да изговаря **cousisi**, но отдѣлно **cou** и **sisi** не могълъ.

Аграфия:

Сравнена съ афазията, тя е по-често абсолютна и литерална. Болния не може да напише мисъльта си. Той дращи по нѣкакъвъ начинъ на хартия, но думи не излизатъ, а само шарки. Други отбѣлѣзватъ букви и буквени редове, но до цѣли думи рѣдко се дохожда. При по-леко разстройство, болния може да напише цѣла дума, но не и цѣла фраза. Обикновено болния може да се подпише, защото графическата моторна прѣдстава е здраво фиксирана, поради дълго упражнение, въ негова умъ, та мжчно я забравя.

Примѣри отъ **Bastian** *): — Единъ джентлементъ на 70 г., слѣдъ като изходилъ пѣшкомъ голѣмо разстояние, добилъ между други повреди и тая, да не може да се изразява писмено. Листътъ

§) **Charlton Bastian. Le cerveau, organe de la pensée, 2 тома, Paris. 1888.**

бѣ изпълненъ съ писано, но никоя дума, освѣнъ „wife“, не можеше да се прочете; нѣкои букви бѣха написани правилно, но дума не излизаше. Чакъ най-долѣ името му бѣ написано съ сигурна ржка. (Стр. 232, II томъ).

— Една жена се разболѣ. Тя изглеждаше много интелигентна. Способностьта ѝ, да се изразява писмено, бѣ твърдѣ несъвършена. Своя адресъ не можеше да напише; буквитѣ бѣха наредени по начинъ, щото нищо не излизаше.

Амнезична афазия.

При тоя болестенъ случай, понятието е притежание на индивида, но прѣдставата за думата липсва, макаръ че артикулацията е спазена. Прѣдставата на единъ обектъ, на неговитѣ качества и отношения, долазва въ нашето съзнание, но принадлежащата имъ прѣдстава на думата, символа липсва, или отчасти се припомня. При това, думата или съвсѣмъ е заличена, или ако сжществува, не може да се държи въ редици, не може да се движи, другояче казано, асоциацията между дума и нейната прѣдстава е развалена. Най-честата форма е тая, когато думата е запазена въ паметьта, но понятието не може да бжде спомнено. Думата бива изговорена, безъ да бжде разбрана. Така, нѣкои самоволно не могатъ да изговарятъ дума, но ако я изговори другъ, тѣ я повтарятъ, безъ да разбератъ, що означава тя.

Най-често се забравятъ собственитѣ имена и сжществителнитѣ, послѣ прилагателнитѣ, мѣстоименията, а най-послѣ глаголитѣ. Понѣкога всички думи. Забравянето на собственитѣ думи се характеризира много добрѣ отъ оня анекдотъ за единъ посланикъ въ Петербургъ, който при едно посѣщение, попитва своя кампанйонъ: »За Бога, кажете ми, какъ се казвамъ«!

— Единъ 40 годишенъ слуга, поради рана въ главата, бѣ изгубилъ паметьта си за прѣдметитѣ и мѣстата, която доби отново, но паметьта за имена му липсваше. Глаголитѣ, обаче, му бѣха на разположене. Ножици наричаше онова, съ което кроятъ, прозорецъ — онова, прѣзъ което се гледа, дѣто е свѣтло и пр. Пѣсни и мелодии най-вече бѣ забравилъ. Неговата паметь постоянно се подобряваше. (Bergmann).

Случая на Graves: — Единъ 56 годишенъ човѣкъ, по причина на ударъ, бѣ забравилъ сжществителнитѣ и прилагателнитѣ до първитѣ букви. Останалата часть отъ езиковото си богатство бѣ запазилъ. Той бѣ съставилъ за кжщна употрѣба рѣчникъ на думитѣ, които му липсваха. Когато искаше да изговори нѣкое сжществително име, поглеждаше въ рѣчника буквата, която му трѣбваше и намираше думата. Ако искаше да каже крава, гледаше буква **к**.

Противенъ на този случай: — Едно 8 годишно момче, вслѣдствие мозъчна болесть, бѣ паднало въ несвѣсть 6 дена. Говорътъ си бѣ изгубило. Когато съзнанието му се възвърна, можеше съвсѣмъ добрѣ да се изразява съ знаци, но не можеше ни да пише,

ни да чете. Тия способности отново заучваше. Слѣдъ единъ мѣсецъ бѣ въ състояние всичко да изговаря, но началнитѣ съгласни букви изпущаше. То говорѣше и пишеше така: „Ich ar icht ort, вмѣсто: Ich war nicht dort".

Защо сѫществителнитѣ и собственитѣ имена по леко се забравяха, нежели прилагателнитѣ, глаголитѣ, прѣдлозитѣ, съюзитѣ и останалитѣ части на рѣчьта. Колкото по-конкретно е понятието, толкова по-рано му отказва въ паметьта думата, която го означава. Това е тъй, защото прѣдставитѣ на лицата и прѣдметитѣ сѫ по-слабо свързани съ своитѣ наименования, нежели абстракциитѣ съ тѣхнитѣ отношения и качества. Лица и прѣдмети ние си прѣдставяме много по-леко безъ тѣхнитѣ имена. Чувствения (сензитивния) образъ тукъ е много по-сѫщественъ, отколкото умствения, т. е. името много малко допринася за обрисовката на личностьта и прѣдмета, до когато абстрактно понятие безъ дума не може да сѫществува. Който мисли абстрактно, мисли съ думи. Който мисли конкретно, служи си съ конкретни образи. Абстрактнитѣ понятия ние затвърдяваме въ съзнанието си само съ помощьта на думи, които даватъ почти цѣлия тѣхенъ образъ. Поради това глаголитѣ, прилагателнитѣ, мѣстоименията, а още по-вече нарѣчията, прѣдлозитѣ и съюзитѣ сѫ свързани много по-тѣсно съ мисъльта (абстр.), нежели сѫществителнитѣ. Трѣбва да си прѣдставимъ, че въ клѣтъчнитѣ мрѣжи на главния мозъкъ има много пѫтища за припомняне и други душевни комбинации при абстрактното понятие, нежели при конкретното. Органическата връзка у първитѣ е много по-силна, нежели у вторитѣ. Защото, какво ще остане отъ едно абстрактно понятие, ако махнемъ носителя на неговото значение? Негова образъ ще бѫде много смѫтенъ. До когато едно сѫществително (конкретно) и безъ да му знаемъ името сѫществува, като прѣдстава за самия прѣдметъ въ нашия умъ. Та ние и при здраво състояние често забравяме имената на лицата и нѣщата. Особено старитѣ хора страдатъ отъ тоя недостатъкъ. Отслабването на паметьта, започва съ забравянето на разни имена. Това е въ свръзка съ характера на духовния животъ у младежа и възмѫжалия и стареца отъ друга страна. Първия не е навикналъ още на абстрактната мисъль — него интересуватъ обектитѣ, които го заобикалятъ. Естествено, и паметьта му относително тия нѣща ще бѫде упражнена. Напротивъ, възмѫжалия и остарѣлия, поради развитото у тѣхъ разсѫждение, боравятъ съ абстрактни понятия, съ които органически сраствать.

Въ противовѣсъ на афазия на спомнянето, ние знаемъ подпълно изчезване на паметьта, дѣто връзката между прѣстава и дума е развалена. Тука думитѣ, като звукови комплекси, сѫ загубени. Тѣхната свръзка е основно разклатена. Сѫщия законъ за изчезване на граматичнитѣ категории важи и тукъ, както при първата разновидность. Другитѣ особености ще видимъ отъ цитиранитѣ примѣри.

— Единъ 55 годишенъ каменодѣлецъ доби параличъ въ кра-

ката, което нѣщо се отрази върху негова интелектъ въ слѣдния смисълъ: Пациентътъ не можеше да намира думитѣ, въ голѣма мѣра бѣ изгубилъ тая си способность, но способностьта да артикулира бѣ запазилъ. Той изговаряше всички букви правилно, съ изключение на **у**, отъ която произнасяше само сричката ипсъ. По едно врѣме не можеше да изговаря и азбуката, а започваше да брои, вмѣсто да изговаря букви, и щомъ забѣлѣжеше своята погрѣшка, спираше се неволно, или слѣдъ мълчанието издаваше, подъ влиянието на силния напоръ на афекти, отъ 6 до 8 букви една слѣдъ друга или пъкъ изказваше една бърканица отъ членувани и нечленувани звукове.

Прости срички, както и 2—3 срични думи можеше да повтаря, слѣдъ като други изговарятъ, при това казваше **вове** вмѣсто **ве во** и пр. По-вече отъ 3 срички не сполучваше да изговори. Вмѣсто: **Constantinople**, казваше: **Stozati, Stozate, Stozatalsch.** Слѣдъ дълго заучване сричка по сричка, можа да изговаря **Constant**, но не и по-вече.

Своето име **Senn** той намѣри и изговори, като го изговориха други лица 2 пжти. Името на нѣкой си **Buchheim** изговори слѣдъ много напрасни опити и помощи. На въпроса кждѣ живѣе, отговори тукъ (въ Фрайбургъ). Питаха го за града, който наричаше съ „**hier**", на което живо отговори: »Азъ го знаехъ, но името не намѣрихъ«. Казаха му Фрайбургъ, а той изговаряше: „**Feigburg-burg-frei-fro.** Оставиха го да внимава въ устата на говорящитѣ и най-послѣ отчлени: »Фрайбургъ«.

Послѣ това го попитаха въ коя държава е **Freiburg**. Отговоръ: Несъмнѣно азъ зная това. Но той не намѣри думата. Казаха му: Великото херцеговство Баденъ. Той повтори: **Grossherzog grossfrei.** Той не можеше да наименува вилицитѣ, ножоветѣ, и т. н., макаръ и да ги знаеше. Опитаха се да му прѣдаватъ имената, а той по нѣкога сполучваше, по нѣкога не сполучваше да научи нѣщо. Вмѣсто **Gabel** казваше: **Gassel**; вмѣсто: **Löffel** — **Flöffl.** Прѣзимето си **Senn** пишеше съ трепереща ржка: **Sen.** Забравилъ бѣ едното **n** и не можеше да си поправи недостатъка. Своето име **Friedrich** най-много успѣваше да изговори до **Fri.** Възрастьта и рождения си день не можеше да напише.

Ако пациентътъ по нѣкоя подбуда, пожелаваше да говори, не бѣ въ състояние да намира думитѣ. Той се задоволяваше да обяснява съ жестове това, което желаеше. Освѣнъ това, бѣ му останало малко думи на разположение, които употрѣбяваше за свои нѣкои желания и които изобилно изразходваше. Това бѣха междумѣтията: **o je, o weh, Mein Gott, Maria Josef, das ist zu arg, ja freilich.** Тукъ тамѣ още: **Sacrament.** Лицата зовѣше съ «тѣ» На въпроси отговаряше всѣкога правилно съ **да** или **не**, или съ: много, твърдѣ много, твърдѣ лошо, не толкова лошо.

На 6 априлъ пациентътъ започна да бълнува, ако и да бѣ сравнително спокоенъ. Имаше трѣска. Чуваха се неразбрани срички, които често биваха повтаряни; сжщитѣ думи за очудване

и жалость, каквито и по-рано. На 8 априлъ между другото изговаряше и френски думи. Между Maria Josef, das ist halt so, das ist's eben, es ist halt zu arg, ненадѣйно прозвуча: mon dieu! mon dieu! Сжщо на въпроса кждѣ е мѣстото на болката му, той отговаряше: pas toujours! Независимо отъ това на другъ въпросъ отговори правилно, раздразнено: o je n'en suis pas sûr. Попитаха го дълго врѣме ли е живѣлъ въ Франция, на което отговори: oui monsieur; oui, non mais, si pas trop. bien; употрѣби твърдѣ на мѣсто благодаря съ «mersi.» На въпроса: vous etiez à Paris, отговори: si j' y etais. Какво си работилъ тамъ? Jai pait. . . не разбрана сричка. Въпросъ: Avez vous travaillè, отговоръ: presque toujours. Въпросъ какво? Отговоръ: Travaill... . . chose. . . je ne sais pas bien. Той ревностно потвърди, че работилъ въ Парижкитѣ варници, но пакъ не можеше да даде други показания.

Този боленъ е типиченъ примѣръ на амнезична афазия и аграфия, безъ нѣкои други усложнения. Той бѣ спазилъ способността да сфаща и разбира думитѣ. Той можеше дори и да ги артикулира. Значи, координационнитѣ моторни движения при артикулацията и писането, той бѣ запазилъ — нѣщо което липсува у атактичнитѣ (моторни) афатици или аграфици, съ каквито случаи се запознахме. Всичката му неспособность да произнесе тая или оная дума се покоеше на това, че ги бѣ просто забравилъ. Прѣдставитѣ за изговорена и писана дума (бѣлѣгъ) му липсваха. Това е просто извънмѣрно отслабване на паметьта на съотвѣтнитѣ бѣлѣзи. Забравеното съ постепено научване може въ случая да се възстанови. Тукъ срѣщаме пакъ познатия законъ за паметьта: общеупотрѣбителнитѣ фрази и междумѣтия индивидътъ бѣ запазилъ добрѣ. Въ момента на раздразнение той изпуща още нѣкои други нови въсклицания. Причината е, че емоц. импулсъ, като по-силенъ и независящъ отъ волята на човѣка, възбужда прѣдставитѣ, които смжтно или никакъ не се съзнаватъ при нормални условия.

Съ тоя примѣръ вѣрвамъ достатъчно се обрисуватъ разстройствата отъ амнезиченъ характеръ. Въ случая имаме развала на асоциацията между прѣдставата на прѣдмета и на думата.

Caecitas et assurditas verbalis.

При тия болестни случаи, болниятъ не може да разбере изговорената или написана дума, макаръ че слуха и зрѣнието му сж нормални. Той много хубаво може да сфане една мелодия или да разбере една картина, тъй като прѣдметитѣ, които вижда и слуша, сж понятни за него. Но писмо не може да чете. Слуша ли думи, не ги разбира. Въ случая свръзката между изговорената или написана дума и понятието е развалена. Думата не се сфаща като символъ, носещъ опрѣдѣлено значение. Изобщо реалното съдържание на думата липсва. Тя е останала само куха форма, мъртва дума. Най-добрѣ можемъ да си прѣдставимъ състоянието на хора, които страдатъ отъ тая болѣсть съ онова, което изпитваме, кога четемъ или слушаме чуждъ, непознатъ намъ езикъ.

Ние виждаме какъ е написана думата, сфащаме какъ е изговорена, но не я разбираме. Повече нѣщо трѣба, нежели само двойния бѣлѣгъ. Защото ние слушаме и гледаме звукове и бѣлѣзи, но не и думи, носещи опрѣдѣлено значение. Друго е у амнезицитѣ. У тѣхъ понятието си сжществува, не само това — дайте му думата и той не ще се поколебае да я отнесе веднага къмъ това или онова понятие. Работата е, че сжщото нѣщо той самоволно не би могълъ да извърши, защото паметьта му е кжса, или «никаква». Нека разграничимъ: При атактична афазия (или аграфия) имаме заличаване на моторния образъ на думата. Сензитивната прѣдстава на думата и понятието сж непокжтнати. — При амнезичната афазия (аграфия) имаме заличване на сензитивната прѣдстава на думата. Другото си стои. При езиковата слѣпота и глухота има загубване на думата, като носитель на извѣстно значение. Думата сжществува, понятието го нѣма. И моторния и сензитивния образъ имаме, но нѣмаме «психическия, интелектуалния».

Най-добъръ примѣръ отъ езикова слѣпота прѣдставлява състоянието, въ което се намиралъ учения Lordat, който го описва така: «Азъ бѣхъ лишенъ отъ значението на всички думи. Ако още оставаха нѣкои у мене, тѣ ми бѣха почти безполезни, защото не си спомняхъ начина, по който трѣбваше да ги свържа, за да изразятъ моята мисълъ». Този пасажъ не ни казва ясно, да ли Lordat бѣ изгубилъ всички прѣдстави за думитѣ. Послѣдното можемъ да приемемъ съ голѣма сигурность, защото Lordat не само не можеше да изговаря нѣкоя дума, но той ясно се изразява, че едни думи били неразбрани за неговото ухо, макаръ и да ималъ нормаленъ слухъ. Той размишлявалъ върху своето състояние като лѣкарь и философъ. За него бѣха затворени и буквитѣ. Той можеше да срича, но не и да чете. «Като изгубихъ спомена за значението на слушанитѣ думи, азъ бѣхъ изгубилъ и тоя на тѣхнитѣ зрителни бѣлѣзи. Синтаксата бѣ изчезнала заедно съ думитѣ, само азбуката ми бѣ останала, но свързването на буквитѣ въ думи бѣ за менъ напразенъ трудъ. Когато желаехъ да хвърля погледъ върху книгата, която четѣхъ когато ме сполетѣ болестьта, менъ ми бѣ невъзможно да прочета заглавието ѝ. Трѣбваше бавно да нареждамъ по-голѣмата часть думи». Той хвърля съ дълбоко вълнение погледъ, когато слѣдъ една печална седмица, като разглеждалъ библиотеката си, неочаквано въ жгъла на единъ листъ просвѣтнали думитѣ: Hyppocratis opera. Порой сълзи се изливатъ отъ очитѣ му. Отъ тогава датува неговото подобрѣние и най-послѣ оздравяне.

Въ цитирания случай съ Lordat имаме работа съ по-сложно и компликувано разстройство. Не само че не е могълъ да възприема вънкашни езикови прѣдстави, но той не е могълъ и тия, съ които е разполагалъ, правилно да употрѣбява. Тука значи имаме примѣсъ и отъ амнезично разстройство. Примѣрътъ, който слѣдва, ще ни покаже, че езиковата слѣпота и глухота сж често сыпроводени съ амнезични езикови повреди.

Една 25-годишна жена, 10 дена слѣдъ раждането, пада въ несвѣсь при силни болки на стола, дѣто стояла. Слѣдъ като ѝ се възвърнало съзнанието, тя не била парализирана, но парафазията[1]) стжпваше въ свои законни права. Тя мжчно или никакъ не намираше думитѣ, измѣняваше и обезобразяваше ги, казваше Пуцер вм. докторъ, изпущаше отдѣлни звукове и срички, употрѣбение Inf. вмѣсто Verbum finitum, неправилнитѣ глаголи спрѣгаше правилно. Считаха я за глуха, защото отначало никаква дума не разбираше. Наскоро забѣлѣзаха, че ясно чува клопането на вратата и цъкането на часовника, както и здравъ човѣкъ. Думитѣ възприемала, както разказваше тя послѣ, — като разбърканъ шумъ. Отдѣлни гласни тя схващаше и изговаряше. Ако изговаряха едносложна дума, тя не я разбираше; ако отдѣляха една отъ друга буквитѣ, тогава можеше да ги изговори. При многосложнитѣ думи трѣбаше отначало ясно да ѝ се изговори една сричка, послѣ друга и т. н., до като разберѣше цѣлата дума. Съ четенето другояче се постжпваше. Тя се взираше твърдѣ внимателно въ буквитѣ, опитваше се да ги изговори отначало отдѣлно, послѣ въ свързка. Най-послѣ отъ разстройството ѝ остана само нѣкаква мжка при изговарянето.

Всички тия случаи отъ неправилно изговаряни думи не трѣбва да смѣсваме съ състоянието на умопобърканиия, защото у него мислитѣ сж разбъркани. Като е така и тѣхното облѣкло — думитѣ ще бждатъ разбъркани. Тукъ напротивъ, болнитѣ иматъ правилни идеи, но имъ липсва правиленъ изразъ. Не мислитѣ, а думитѣ сж побъркани.

При езиковата слѣпота, която по-често се случва, буквитѣ и писанитѣ думи не могатъ се сфана като носители на извѣстно значение. Тѣ сж безсмислени драсканици за болния. Има интересни случаи. Болнитѣ могатъ да четатъ надписитѣ по улицитѣ вървейки, а сж неспособни да четатъ съ фиксиранъ погледъ. Единъ боленъ разпознава думата Goete върху заглавието на една книга, но не може да разпознае Schiller. Причината е, че бѣлѣзитѣ, които образуватъ Goete, изобщо зрителната прѣдстава на тая дума е била по-добрѣ затвърдена у индивида, нежели думата Schiller, та е билъ достатъченъ единъ много слабъ признакъ, за да може той да я отличи, схване и прочете. Трѣбва да прѣдполагаме въ случая степени отъ затвърдени прѣдстави. Споредъ степеньта, силата на фиксирането зависи и наново оживѣването.

Единъ случай, цитиранъ отъ San den Abeele, прѣдставлява типиченъ примѣръ отъ езикова слѣпота, съ непокжтната способность на нормално зрѣние, разбиране и изразяване.

— Една 45 г. жена, въ разцвѣта на своето здравие, изпитва апоплектиченъ ударъ. Слѣдъ единъ часъ здравието ѝ се възвърна, но бѣ парализирана въ лѣвата си страна и чувствуваше болка

---

[1]) Раз тройство, когато човѣкъ безъ свое желание употрѣбява една дума вмѣсто друга. Парафазията също бива амнезична и атактична — парографезия.

въ лѣвото си око. Разсждъкътъ ѝ бѣ повреденъ малко, паметьта слаба, говорътъ несвързанъ. Слѣдъ 6 седмици паралича ѝ, безпаметието ѝ бѣха изчезнали, а разсждъкътъ възвърнатъ. Слѣдъ 2 мѣсеца тя позна, че не можеше да чете печатана книга или ржкописъ. Тя разглеждаше писаното, различаваше формата на буквитѣ, можеше да прѣмине написаното, но не можеше да го разбере. Можеше да разбира картини, да разгадава ребусъ, така щото идеографични бѣлѣзи разбираше, но не и писмо. Слѣдъ малко болната се научи да чете.

Тукъ паметьта на писменитѣ, добита чрѣзъ упражнение, изчезва. Чрѣзъ повторно заучване се възстановява.

— Единъ енергиченъ и младъ човѣкъ, поради мозъчни симптоми, изгуби възможностьта да чете. Гледаше писмото, но не го разбираше. Пищеше доста леко и правилно подъ диктовка. Говорътъ му бѣ добъръ и словното богатство голѣмо, но по нѣкога му липсваха имената на улицитѣ, лицата и прѣдметитѣ. Не можеше да именува и най-проститѣ прѣдмети.

Тукъ графическитѣ моторни прѣдстави сжществуваха, а графическитѣ зрителни прѣдстави му липсваха. Забѣлѣжителното е, че написаното той не може да прочете, макаръ и да го вижда, не може да го аперцепира, да съзнае неговото опрѣдѣлено съдържание.

Хр. Лазаровъ.

В. Вересаевъ

Отъ В. Львовъ.

(Продължение отъ кн. VII).

Интелигенция, селени, работници — такива сж тритѣ групи, очертани отъ Вересаева въ книгитѣ му. Интелигенцията търси пжтища за осжществяването на идеала, селенитѣ търсятъ просторъ и живѣятъ всѣки по отдѣлно, работницитѣ търсятъ отговоръ на проклѣтитѣ въпроси.

Интелигенцията, като попада подъ кръстосания огънь на класовата борба, се раздвоява, една часть отива въ служба на буржуазнитѣ искания, отива на помощь на капитализма, на борба за буржуазния прогресъ, а друга часть — интелигентниятъ пролетарий — минава на страната на тия обидени, на тия унижени, които *могатъ да се застжпятъ* за себе си.

Въ повѣстьта »На кръстопжтя« Вересаевъ сѣкашъ мимоходомъ ни рисува два типа »унижени«, два нравствени строя: хора приковани къмъ земята, и хора, които отъ всичко вече сж *лишени* — пролетарии, свободни, като птици. Прослѣдѣте отношенията на интелигенцията къмъ еднитѣ и другитѣ. Ето ви двѣ картинки: »Селенитѣ бѣгаха отъ перона. Пазачътъ, като се засили, удари едного отъ тѣхъ съ юмрукъ по врата. Тоя сви глава

между раменѣтѣ си и побѣгна по-нататъкъ... Таня, стоеше, злобно намусена, и гледаше прѣзъ прозореца. — Тъй имъ се пада — сами сѫ криви! — бързо проговори тя. — О, тия селени! Въ очитѣ ѝ горѣше такава умраза, такова прѣзрѣние«...

Но сега вижте, какво става съ сѫщата Таня, когато прѣдъ очитѣ ѝ се разиграва друга една сценка, на която героя е човѣкъ, който умѣе да се застѫпи за себе си. »Говедо, нехранимайко! — ревѣше единъ господинъ съ кирливъ платненъ сюртукъ и сива шапка, съ лъскава козирка. — Азъ съмъ запасенъ поручикъ отъ желѣзарския гренадерски полкъ, а ти се осмѣлявашъ да ми казвашъ »ти«? Подлецъ!... Единъ работникъ, по елекъ, съ блѣдно, зеленикаво лице, който бѣ почналъ мирно да говори съ сърдития господинъ, въ първата минута се оплаши... — Азъ си помислихъ, че попъ гърми, пъкъ то жаба крѣщи! — бавно и високо каза той. — Я го гледай! Нахлупилъ лъскава шапка и си мисли, че той заповѣдва тука! Да плюя на лъскавата ти шапка! Азъ нѣма да позволя на тая шапка да говори нѣщо противъ мене«!

Слѣдъ половина часъ Таня сѣдѣше въ едно кѫтче съ работника и живо разговаряше. — Азъ, мила ми госпожице, — съобщаваше ѝ довѣрчиво работникътъ, — желая да живѣя съгласно съ справедливостьта, никой да ме не обижда. Това не желая да търпя — никога! А пъкъ за пари не съмъ лакомъ»....

Прѣдъ васъ вече не стои слугата Николай Чикилдѣевъ («Мужики» отъ Ант. Чеховъ), който при сблъскването си съ зоологическата селска правда безсилно протестира и не е способенъ на никакво съпротивление. Слугата Чикилдѣевъ въ сравнение съ «Мужицитѣ» е вишъ типъ, но той не е борецъ, а пъкъ тоя работникъ съ зеленикавото лице умѣе да се застѫпи за себе си, пъкъ и не само за себе си — ето защо той е толкова милъ на Таня.

«Романътъ на интелигенцията съ народа» едно врѣме не сполучи, сега ний наблюдаваме възторжено-благоговѣйно отношение на интелигентния човѣкъ къмъ работника. Впрочемъ и въ тия отношения Вересаевъ отбѣлѣзва извѣстна еволюция. Наистина въ сѫщата повѣсть «На кръстопѫтя» авторътъ силно подчертава това възторжено-благоговѣйно отношение къмъ *носителя*, но заедно съ това се дочуватъ и други нотки. Помните ли дохождането на ковача Балуевъ при младежьта? Неговитѣ прѣдишни другари — Токаревъ, Варенка, младото поколѣние гледатъ на него отгорѣ надолу. Отъ самия Балуевъ вѣе съзнанието на своята сила, на своя жизненъ опитъ. »Слѣдъ това постѫпихъ въ вечерното трикласно училище, свършихъ тамъ, — разказва Балуевъ, — и послѣ, разбира се, придобихъ широкъ умственъ хоризонтъ. Слушателитѣ крадишкомъ се изглеждатъ. Послѣдниятъ изразъ имъ причинява умиление.

Но не на всички е милъ Балуевъ, не всички благоговѣятъ прѣдъ него. Сергѣй и Вегнеръ пристѫпватъ къмъ него вече съ сериозни искания, като къмъ равенъ, и гледатъ на него не от-

горѣ надолу, като на «носитель», а като на другарь. Ужасъ обхваща Вегнера, когато вижда какъ Балуевъ съвършено отрича теорията. Това е положително ужасно, — казва той, — такова отричане на теорията е гибель и смърть за всичко. Ние ще разберемъ това, но ще го разберемъ твърдѣ кжсно. Сергѣй сжщо остава поразенъ отъ една характерна черта въ отношенията на интелигенцията «къмъ носителя». Поразява го «меката снизходителность отъ височината на своето теоритическо величие и въ сжщото врѣме чисто роболѣпното пълзене прѣдъ него . . . защо той така гордо дига глава, като жавѣе самъ за себе си, а пъкъ азъ само въздишамъ и го наглеждамъ. Най-послѣ *азъ съмъ самъ по себе си единъ исторически фактъ,* азъ съмъ интелигентенъ човѣкъ, азъ го уважавамъ, но прѣди всичко искамъ да вѣрвамъ въ себе си«.

Въ тия малко думи е изказана послѣдната дума на интелигенцията. Бѣше врѣме, когато се признаваше само критически-мислящата личность. Всесилното «ний» на интелигенцията се носѣше надъ жизнения хаосъ и трѣбваше да прѣсъздава свѣта по свой образъ и подобие. Изглеждаше, като че ли бѣ достатъчно интелигенцията да каже своето «да бжде» — и хаосътъ да се прѣвърне въ благоустроенъ свѣтъ . . . Отъ тая прѣоцѣнка на критически-мислящата личность, която всичко може, прѣминаха къмъ пълното обезцѣняване на интелигенцията. Интелигентниятъ човѣкъ бѣще готовъ да се срамува отъ интелигентностьта си, като отъ наслѣденъ грѣхъ. Това приличаше на нѣкакво духовно прѣобличане. Интелигентниятъ човѣкъ съ радость провъзглашаваше своя девизъ: «интелигенцията е нищо», и съ тоя девизъ, опростенъ духовно, той се покланяше на счупения мангъръ—на милитѣ, проститѣ, сивитѣ хора.

Формулата: «интелигенцията е всичко» се замѣни съ друга формула: «интелигенцията е нищо». Но и това врѣме почти прѣмина. Пълното отричане на идеалитѣ на интелигенцията, тая съзнателна часть отъ пробуденитѣ, отричане въ името на вече съзнатитѣ интереси на сивата маса — прѣмина, и сега интелигенцията съ гордость говори за своитѣ заслуги, и съ упоритость брани своитѣ идеали, тъй като съзнава, че »отъ високитѣ върхове на науката, може по-рано да се види изгрѣването на слънцето, отколкото между катадневната безредица«. Самото понятие интелигенция се разшири и обхвана всички тия, *които съзнателно защищаватъ интереситѣ на своята класа* и заставатъ въ първитѣ ѝ редове.

Такова е съдържанието на Вересаевото творчество. Разбира се, въ своя очеркъ ний далечъ не сме разгледали въ цѣлата имъ пълнота тая маса отъ въпроси, които е зачекналъ тоя художникъ, на когото всѣко произведение е опитване да освѣти тоя или оня общественъ въпросъ отъ опрѣдѣлена гледна точка.

Какъ се отнася самиятъ авторъ къмъ своето творчество? Отговоръ на този въпросъ ще намѣрите въ думитѣ на писателя

Осокинъ (»На сцената«*), съ устата на когото говори самъ Вересаевъ »Върви голѣма войска, борци за велико освободително дѣло. Азъ съмъ редникъ въ тая войска, пъкъ може би и да съмъ единъ отъ нейнитѣ — барабанчици, що ли«. Въ тия малко думи Вересаевъ се е изправилъ прѣдъ насъ съ цѣлия си ръстъ, като художникъ-интелигентъ, руски интелигентъ. Че Вересаевъ е само редникъ въ голѣма войска, — това се чувствува въ всѣки единъ редъ отъ произведенията му. Въ тия произведения художникътъ никога не бърза чрѣзъ стихове да се избави отъ мимолѣтното въ тѣхъ, той всѣкога и неуклоно изказва *главното* споредъ него. Художествената форма не го отвлича отъ съдържанието. Аскетизмъ на мисъльта, който се забѣлѣзва въ нашитѣ интелигентни хора, е свойственъ и на Вересаева. Личи си страхътъ отъ фрази, страхътъ отъ излишни и истрити думи. Още отъ първитѣ страници на който и да е разказъ читательтъ чувствува, че разсждливиятъ художникъ не го занимава «съ омайване чрѣзъ хубави измислици», не го развлича съ остри думички, а го кара да се замисля въ околния общественъ животъ. «Не да плачешъ, не да се смѣешъ, а да разбирашъ» коренитѣ и нишкитѣ на вѣчно течащия, вѣчно вълнуващия се животъ — ето какво учи Вересаевъ. Ако произведенията на Горки даватъ опрѣдѣлена *окраска на настроението*, будятъ още равнодушнитѣ, то произведенията на Вересаева даватъ опрѣдѣлено направление, опрѣдѣлена *гледна точка на съзнанието*, посочватъ пжтя на неравнодушнитѣ. Двамата художници се обръщатъ къмъ читателя — общественикъ, и двама ги мжчи читательтъ-прочитвачъ, читательтъ - зритель. Къмъ такъвъ читатель — «отъ нѣмане какво да се прави« се обръщаха съ негодующи думи и «Възгордѣлиятъ се писатель» (Горки) и писательтъ «На сцената» (Вересаевъ). Въ рѣзкия отправенъ къмъ публиката отговоръ на писателя, Осокинъ героя въ послѣдния разказъ, се чувствува отговорътъ на самия отговоръ. »Вий прѣживявате съ насъ двѣ най-виши щастия, каквито познава животътъ: щастието на борбата и щастието на увличащата любовь въ човѣка», — казва Осокинъ на публиката, — а какъ евтино може да се получи отъ насъ това щастие. За туй не е нужно ни да се борите, ни да обичате. Вий се уморихте да се борите, безъ да сте се борили, уморихте се да любите, безъ да сте любили, вий всичко прѣживѣхте съ бездѣятелно чувство» . . . Струва ни се, че тоя разказъ е по-типиченъ за самия авторъ и за неговото творчество, отколкото за сърѣменната публика. Не публиката, отбѣлѣзана отъ Вересаева, дава тонъ на живота, — това именно е характерното за нашето врѣме. Разбира се, и сега се намиратъ такива безразлични елементи, които не сж ни топли, ни студени, които нищо не искатъ, освѣнъ »игри и хлѣбъ«, които къмъ нищо не се стремятъ, освѣнъ къмъ спокойствие, но нима ний по тѣхъ съзнаваме *нашето* врѣме, ами че тѣ сж хора, които живѣ-

---

*) **Вижъ: „Литературна Сбирка“. Издание на Г. Бакаловъ.**

ятъ вънъ отъ врѣмето и пространството. Кои сж тѣ? Римляни, гърци, французи или руси? Гдѣ живѣятъ тѣ? Въ Римъ прѣзъ врѣмето на Нерона, или въ Франция прѣзъ врѣмето на Драйфусовото дѣло? Струва ни се, че за нашето врѣме е типична не тая публика, на която писательтъ дава материалъ за духовни прѣдъвквания, а тая, която дава съ своята борба материалъ на художника за неговото творчество. Ний виждаме редницитѣ на една грамадна войска борци, при които художникътъ отива сжщо като редникъ, ний виждаме хора съчувствующи, но още не откжснати отъ пжпа на старото общество съ стария завѣтъ, които дохождатъ при художника, за да имъ разрѣши великитѣ и проклети въпроси. И такива сж много! Съгласете се, че фактътъ за разпространението на »Мѣщане« отъ Горки въ десетки хиляди екземпляра е знаменателенъ фактъ. Осокинъ говори за изкуството въобще, взима за отправна точка на песимистическитѣ си заключения благоговѣнието на скучащата публика, която е отнесла при »сцената« бездѣятелното чувство, но нима не би билъ правъ другъ нѣкой списатель, ако обобщи друго нѣкое, несравнено по-характерно явление за нашето врѣме. Азъ помня единъ писатель »на сцената«. Това бѣше прѣди нѣколко години. Грамадната общинска зала бѣ прѣпълнена съ публика. Колко млади, свѣтли лица, имено *свѣтли*, имаше въ тая зала, какво »щастие на увличаща любовь« свѣтѣше въ тия изпитливи, проникващи въ дъното на душата очи. И ето »на сцената« слѣдъ една дълга върволица наконтени артисти излѣзе съ книжка разкази въ ржка, въ работническа блуза Максимъ Горки. Съ глухъ гласъ, съ ударения на буквата *о*, като сжщи волжанинъ, той прочете пѣсеньта си »За сокола«.

Той свърши, и трѣбваше да видите, какво се случи въ тая зала съ тая публика, слѣдъ заключителния акордъ на смѣлия химнъ, слѣдъ думитѣ, хвърлени, като лозунгъ, на младата войска: »Към свобода, къмъ свѣтлина«.

Гдѣ изчезнаха стройнитѣ редици столове, зрителитѣ отъ първитѣ редове!! . . . Това младо бурно море се хвърли къмъ любимия писатель и го погълна съ »побѣдоносенъ шумъ«.

Той стоеше, обиколенъ съ тѣсенъ пръстенъ, блѣденъ, развълнуванъ и, навѣрно, въ тая тълпа той не се чувствуваше като »писатель, който се е възгордѣлъ«. »На сцената стоеше писатель, въ очитѣ на когото сжщо свѣтѣше »щастието на увличащата любовь«, къмъ това щастие той зовѣше *заедно* съ тая публика всички, »които се скитатъ по пжтища пусти, като въ подземна тъмница безъ свѣщь«, всички, които прѣживяватъ »безсилни стремежи отъ тъмнина къмъ свѣтлина«, всички, които прѣживѣватъ »безформени очаквания«, на които душата не е умрѣла, а спи.

Осокинъ въ своя безутѣшенъ монологъ не иска да знае, че искуството апелира не само къмъ стотини отъ тия, »на които главата се вълнува повече отъ любовьта, отколкото отъ кръвьта«,

но и къмъ милиони отъ тия, които копнѣятъ за правдата, които »не се ограничаватъ между стѣнитѣ на обора« и смжтно чувствуватъ, че «задъ тия стѣни се откриватъ свѣтли и радостни перспективи«. Осокинъ е забравилъ имено тоя читатель, а пъкъ той се е наплодилъ и расте прѣдъ нашитѣ очи. Тоя читатель иска да стане човѣкъ, иска да знае какво трѣбва да прави, да знае, какво е назначението на човѣка, той очаква отъ искуството не »спокойствие и забрава«, не чесане на петитѣ, а лозунгъ за работа. Читающата публика — това е Наташа, и щастие е за тоя писатель, който може да отговори на великитѣ и тревожни въпроси на очакващата и вѣряща Наташа. За тая Наташа поезията е не »примирителенъ елей«, а зовъ за борба.

Разбира се, Осокинъ съ своята филипика напада не тоя читатель въобще, а зрителя при сцената. Но, ако да бѣше думата и за него, за читателя, който замѣнява борбата въ живота съ борбата въ книгата, то и тука Вересаевъ до нѣйдѣ си противорѣчи. Вий помните ли разказа му »Прѣкрасната Елена« ? — Единъ младъ човѣкъ иска да прѣлъсти жената на другаря си, единъ »вѣченъ студентъ« — мечтатель. Госпожата нищо нѣма противъ това. Но прѣди да отиде въ гората, на мѣстото на свиждането, младиятъ човѣкъ изпада въ единъ лѣтенъ театръ, просто за да позѣпа. Тамъ даватъ »Прѣкрасната Елена«. Тая оперетка той е виждалъ стотини пжти. И него го поразява необикновената игра на артиста, който изобразява високо-художествената роля на »измамения мжжъ« Менелая, и... той изгубва всѣкакъвъ ищахъ да отиде на мѣстото на свиждането и да измами своя другарь.

Героятъ на разказа е единъ обикновенъ човѣкъ »отъ публиката« . . . А кое го накара да постжпи човѣшки . . . Само »Прѣкрасната Елена« . . . А какво да кажемъ, ако художникътъ ни нарисува, както Гаршиновиятъ Рябининъ, »Глухаря« — тая »растяща рана« (Вижъ : »Художници« отъ Вс. Гаршинъ. Прѣв. въ сп. »Почивка«. Б. Пр.) и каже на тая »растяща рана« : »Удари ги въ сърдцето! Лиши ги отъ съня, застани прѣдъ очитѣ имъ като привидѣние ! Убий имъ спокойствието, както ти уби и моето« . . . Какво, ако »художникътъ имъ убие спокойствието« — нима той нѣма да извърши по-голѣма работа, отколкото селския учитель, който учи дѣцата на четмо ! А пъкъ Рябининъ захвърли своята могжща четка имено заради школското прѣподаване, заради непосрѣдственото дѣло. Писательтъ на сцената стои по-горѣ отъ Рябинина, защото той ако нѣкога захвърли перото, то ще направи това не за школското прѣподаване, а за разрѣшението на единъ великъ въпросъ, за извършване на великъ подвигъ. Въобще и единиятъ и другиятъ не сж удовлетворени *само* отъ проповѣдьта, а искатъ да сематъ участие въ общата работа.

Интересно е, че Осокинъ, който не вѣрва въ публиката, съ своята проповѣдь се обръща къмъ самата тая публика . . .

Мжката отъ думата, не прѣвърната въ дѣло, ни рисува единъ чисто руски образъ на художникъ-страстотърпецъ съ »све-

щеното му недоволство« отъ себе си и отъ всички. За нашия художникъ-страстотърпецъ думата не е празенъ звукъ, а е зовъ за борба, зовъ отправенъ къмъ самия себе и къмъ всички. Щомъ като е такъвъ възгледа на единъ писатель и своята дума — дѣло, то такъвъ писатель наистина »е *нервъ* на великъ народъ«.

Остава ни да кажемъ въ заключение още нѣколко думи по поводъ обвиняването Вересаева въ тенденциозность. Споредъ думитѣ на Прудона, искуството сѫществуваше до днесъ въ нѣкаква си мистическа трансцендентална сфера; художницитѣ съставляваха особенъ свѣтъ поставенъ вънъ отѣ човѣшкия животъ, независимъ отъ човѣшкия животъ, отъ практическата дѣйность, занятията, нравитѣ. Когато имъ се споменѣше за цѣльта, назначението и *ползата* отъ искуството тѣ дохождаха въ негодувание. »Сега всичко това се свърши«, — пишеше Прудонъ. — »Художникътъ трѣбва да бѫде признатъ за човѣкъ, както всички останали« . . . Това е писано още въ шейсетьтѣ години, обаче, нищо не ни прѣчи да го повторимъ сега, когато култътъ на искуството се поражда отново, макаръ и въ една изродена форма, когато назначението на искуството виждатъ въ най-тънкото прѣдаване на неуловимитѣ, изтънчени осѣщания . . . »Назначението на искуството, — казва Прудонъ, — се състои въ изобразяването на човѣшкия животъ съ цѣль, щото човѣчеството да се усъвършенствува физически, интелектуално и нравствено; ето защо въ всѣко произведение на искуството прѣди всичко трѣба да обърнемъ внимание на самата идея и на практическата ѝ цѣль, а слѣдъ това на изпълнението« . . . Знаменитиятъ публицистъ счита слѣпа и глупава тая критика, която отдѣля обществото отъ искуството, която го туря на страна отъ дѣйствителния животъ, която прави отъ него едно срѣдство за развлечение и забавление, за приятно прѣкарване на врѣмето, която мисли, че и безъ него лесно може да се мине. »Ний, хората, които признаваме само справедливостьта, — пишеше Прудонъ, — ще кажемъ на художницитѣ и литераторитѣ: нашиятъ идеалъ е истината и правдата. Ако вий не можете да ги изобразите въ искуството, то се махнете!«

Не трѣбва да прѣдполагаме, както обикновено правятъ това, че чрѣзъ тия думи се проповѣдва тенденциозното морализующе искуство. Тукъ отъ искуството се изисква само да възпроизвежда живота въ цѣлия му размахъ, съ всичкитѣ промѣни и течения, които ставатъ въ него. Колкото по-дълбоко художникътъ е сполучилъ да проникне въ непрѣкѫснатата свързка на идеитѣ и теченията, колкото по-нагледно той ни е показалъ необходимостьта на измѣненията въ общественитѣ отношения — коренитѣ и нишкитѣ на назрѣващето бѫдаще, толкова по-добрѣ той е прѣдставилъ живота, толкова по-силно той може да влияе на съврѣменницитѣ си, безъ всѣкакво прѣдвзето намѣрение да поучава. Ако въ живота кипи борба за право и истина, ако въ живота има рѫководна идея, опрѣдѣленъ паролъ и лозунгъ, то художникътъ,

като живъ човѣкъ, като изобразитель на живота, трѣбва да чуе тоя лозунгъ по-рано отъ другитѣ и да го оповѣсти на цѣлия свѣтъ по-рано и по-високо отъ всички други, »като забий по сърдцата съ незнайна сила«. Нѣкога художникътъ Крамски пишеше: »художникътъ вънъ отъ това, че е човѣкъ и гражданинъ, принадлежи на извѣстно врѣме и той непрѣменно трѣбва да обича и да мрази нѣщо. Неговата любовь и умраза не сж логически изводи, а чувства. Остава му само да бжде искренъ. Трѣбва основната нота на творчеството му да звучи естествено, непрѣднамѣрено, органически. Тови е така — и туй-то, не мога другояче, *свътътъ такъвъ ми се вижда*, за какво сж тукъ разсжждения?«

Прѣдишната естетическа теория все говорѣше за хубавото, за наслаждение отъ хубавото, за това, че »Аполонъ Белведерски струва повече отъ едно глинено гърне«. На тая теория искуството за искуството противопоставиха отричането на искуството съ формулата »едни обуща струватъ повече отъ Шекспира«. Въ наше врѣме въпрѣки истерическитѣ крѣскания на разни естетици е установена нова теория аа искуството, която е приета и въ Русия отъ най-добритѣ критици. Тая най-нова теория разви демократическитѣ възгледи на Прудона, като ги очисти отъ дребнобуржуазнитѣ примѣсици. Тая нова демократическа теория на искуството е *трудовата теория*, въ основа на която лежи господствуващата въ наше врѣме идея. Както прѣди въ основата на искуството лѣжеше »otium«-а — свободното отъ работене врѣме, тъй сега въ основата му лежи *работата*. Както прѣди жрецъ на искуството бѣше скучающия, развлекающия се охолникъ, тъй сега *работникътъ* на искуството е труженикъ на мисъльта; както прѣди искуството гъделичкаше слуха и чувствата на сититѣ готовановци, зовѣше къмъ самонаслада, къмъ култа на красотата, и възвеждаше въ принципъ чесането на петитѣ, тъй сега искуството насища духовния гладъ на милиони труженици, на милиони хора търсящи смисъла на живота — демократическата култура[1]) . . .

Вересаевъ е художникъ-интелигентъ. На руската дѣйствителность той гледа съ очитѣ на интелигентенъ човѣкъ, като въ сжщото врѣме прѣживѣва всичкитѣ вълнения, всичкитѣ радости и скърби на интелигентния вѣчень скиталецъ. Ако той съ особена любовь се спира на общественитѣ течения, то причината на това е, че той повече отъ другитѣ писатели е художникъ-общественикъ; ако той посвѣщава цѣли глави на мирогледа на героитѣ си и на борбата на тия мирогледи, то това показва, че Вересаевъ е работникъ на мисъльта и че се стреми съ своитѣ художествени образи не да развлича читателя съ небивалици, а да възбужда въ него сжщитѣ мисли и чувства, които сжществу-

[1]) Въ тоя послѣдень пасажъ авторътъ е малко неясенъ. Причината на това е, разбира се, цензурата. Обаче, всѣки съзнателенъ социалистъ четецъ напълно ще разбере мисъльта на автора. В. Пр.

ватъ въ по-културнитѣ му съврѣменици. Врѣмето на Вересаева е прѣживѣваното отъ руската интелигенция врѣме. Той съ особена любовь и съ особено внимание се спира върху характеристиката на днешното врѣме и на господствуващитѣ сега идеи. Като художникъ, който не стои на страна отъ обществото, и като интелигентенъ човѣкъ, идеалитѣ на когото не се различаватъ отъ идеалитѣ на прѣживѣваната отъ насъ епоха, Вересаевъ въ отговоръ на укоритѣ въ тенденциозность, въ гражданска скърбь може да каже: »Това е така — и туй-то. Не мога другояче: *свѣтътъ такъвъ ми се вижда*«. Въ силата на това никой нѣма да нарече Вересаева субективистъ, защото той вижда свѣта такъвъ, какъвто го виждатъ и милиони трудящи се и притѣснени. Вересаевъ, да се изразимъ съ думитѣ на Гаршина, »за това е и художникъ, защото умѣе да постави вмѣсто своето »азъ« — чуждото«. Това чуждо »азъ« е колективното »азъ«, »азъ«-тъ на цѣла обществена класа и то прогресивна класа — ето защо художникътъ Вересаевъ е и демократъ въ най-добрия смисълъ на тая дума . . .

Вересаевъ създава своитѣ образи по горѣщитѣ стжпки на живота, той, тъй да се каже, кове жизненитѣ впечатления до-като сж още топли и често пжти току-що прѣживѣното, още не износеното, още прѣсното впечатление той бърза да изложи на хартия — ето защо много отъ неговитѣ очерки приличатъ на наброски съ моливъ. Формата на тия наброски е твърдѣ еднообразна. Това сж обикновенитѣ разговори въ врѣме на пжтуване, къмъ които той много прибѣгваше Успенски въ по-голѣмата часть на очеркитѣ си . . . Вгледайте се само и ще видите, че почти всичкитѣ разкази на Вересаева изъ селския животъ приличатъ на пжтни бѣлѣжки. Впрочемъ, това не може да се каже за всичкитѣ Вересаеви произведения, особено за първитѣ. Първата картина, като първата любовь, завладѣва всецѣло душата. «Азъ носѣхъ въ себе си тоя близъкъ на мене образъ, азъ обмислювахъ най-малкитѣ подробности, и най-послѣ достигнахъ до тамъ, че като си затворѣхъ очитѣ, можехъ ясно да си прѣдставя моята Шарлота». Тъй говори, въ едно Гаршиново произведение, художникътъ Лопатинъ за първата си картина, сжщото би можелъ да каже и Вересаевъ за първитѣ си повѣсти, за своята Наташа, за доктора Чекановъ. Когато четемъ произведенията на разглеждания отъ насъ авторъ, неволно различаваме въ тѣхъ два вида образи. Наредъ съ високо-художественитѣ, напълно завършенитѣ образи на Наташа, Таня, Чекановъ, Токаревъ, ний срѣщаме «образи безъ лица», споредъ терминологията на Осянико-Куликовски, «класификационни схеми», като педагогътъ Смирницки, статистикътъ Вязовъ, Вегнеръ, Митричъ, Балцевъ и т. н. Всичкитѣ тия схеми — прилични на ненаучнитѣ емперически намѣрени понятия на науката — откриватъ ни по-скоро единъ мислящъ наблюдателенъ интелигентенъ човѣкъ, отколкото мислятъ съ образи художникъ. Къмъ едни образи Вересаевъ се отнася безъ жаръ като къмъ

чужди. Той не симпатизира на нѣкои отъ изобразяванитѣ отъ него лица. Заради това пъкъ други отъ героитѣ му носятъ въ себѣ си часть отъ авторовата «душа»; въ тѣхъ блика животъ и гори огъня на завѣтни мисли. Вересаевъ живѣе съ живота на Наташа, Таня, той не само ги наблюдава, но и самъ прѣживѣва всичко, което прѣживяватъ и героитѣ му, той се изпълва отъ тѣхнитѣ чувства и мисли. Въ тия оврази че чувствува патоса на автора, отъ тѣхъ блика животъ, тѣ възбуждатъ въ сърдцето на читателя сжщото радостно чувство, което вълнува и тѣхъ. Тъй Тургеневъ създаде своя Неждановъ, Рудинъ, излишниятъ човѣкъ, — съ една дума, всички тия, на които меката, нежна и безволна чисто славянска душа бѣ тъй родствена на Тургеневата душа.

Наташа и Таня сж скжпи не само на художника, но и на цѣлата интелигенция. Ако Вересаевъ нищо не бѣ написалъ, освѣнъ своитѣ Наташа и Таня, той само съ тия два образи би внесалъ цѣнно съкровище въ историята на нашата литература, но почтенниятъ художникъ е направилъ нѣщо повече. Ако бждащето поколѣние поиска да узнае, съ какво сж живѣли хората на деветдесетьтѣ години, какъвъ е билъ ключа на живота, кой е работилъ въ духа на историята, то ще узнае това отъ Вересаевитѣ произведения, а като узнае това, то ще обикне още повече руската интелигенция, честната, отзивчивата, самоотвержената, вѣчно търсящата и съ вѣчно болѣдующа съвѣсть руска интелигенция.

Но не само бждащитѣ поколѣния много ще се научатъ, благадарение на Вересаевото творчество. Сегашната младежь, която се готви да се впусне «въ далеченъ пжть» за да търси истината, не единъ пжть ще се приближи къмъ източника на Вересаевото вдъхновение и ще се вдъхнови по реда си за жизнената борба, ще почерпи отъ тоя източникъ и вѣра, и смѣлость, и прѣданость къмъ скжпитѣ и мили идеали.

Ний до сега не помѣнахме нищо за още едно отъ Вересаевитѣ произведения: «Запискитѣ на единъ лѣкарь»*), въ които Вересаевъ изпъква повече като лѣкарь, отколкото като художникъ. Тия записки породиха цѣла литература . . . Появиха се Вересаевци и Велияминовци. За «Запискитѣ на единъ лѣкарь» говориха и писаха повече, отколкото за художественитѣ произведения на автора. Въ тия записки, по-вѣрно би било да се каже въ тая изповѣдь на единъ лѣкарь прѣдъ цѣлото общество, Вересаевъ си остава сжщия, интелигентенъ човѣкъ, търсящъ обѣтованата земя, както и въ другитѣ си произведения, въ тая изповѣдь той се отнася сжщо тъй съвѣстно къмъ *работата* на лѣкаря, както и къмъ *думата* на художника.

«Запискитѣ» раздразниха «гжскитѣ» и причиниха цѣла буря въ застоялата вода — неинтелигентната часть на нашето общество. Споредъ мнѣнието на тия, тъй нарѣчени, интелигентни, нашето общество е изпаднало въ положението на прародителката Ева, а Вересаевъ въ положението на змията, която е изку-

---

*) Прѣведено отъ Д. И. Полановъ. Издание на Ст. Георгиевъ — Варна

шила бѣднитѣ болни съ забранения плодъ отъ дървото за «познаване на доброто и злото», когато болнитѣ, повече отколкото здравитѣ, би трѣбвало да се хранятъ само съ плодоветѣ отъ дървото на «живота».

Ний мислимъ, обаче, че Вересаевъ не е изпадналъ въ ролята на змия-изкусителка, а въ ролята на единъ интелигентенъ лѣкарь-гражданинъ.

«Какъ жалкій трусъ, онъ жизнь не пряталъ за омбаны
И не рядилъ въ поддѣльные цвѣты,
Но безбоязненно въ зіяющія раны,
Какъ врачъ и другъ, вложилъ пытивые персты!»

Но заслугата на Вересаева не се състои само въ тая безстрашна правдивость. Той въ запискитѣ си, често пжти въ една високо художествена форма, подига вѣчно тревожния и новия въпросъ за отношението между болния организмъ на индивидиума и болния организмъ на обществото. Като четемъ тия «записки», чуваме горѣщия зовъ къмъ лѣкаря-гражданинъ: «излѣзъ на откритъ пжть», махни лъжата отъ себе си и отъ хората и проникни съ мисъльта и сърдцето си въ причинната свързка на явленията!

Обикновениятъ, ситиятъ лѣкарь, разбира се, ще си помисли, че »Запискитѣ«, ако не разклатятъ основитѣ на медицината, то въ всѣки случай ще намалятъ хонорара. Лѣкарьтъ-гражданинъ, обаче, като ги прочете, още единъ пжть ще чуе гласа на съвѣстьта: срамно е да говоришъ за добра храна, за почивка, за чистъ въздухъ на тия, които сж болни, които умиратъ отъ гладъ вслѣдствие лошата наредба на живота. А ако е срамно, то не трѣбва да се задоволишъ само да прѣдписвашъ микстура, но и да се стремишъ за подобряване на условията за сжществуване. Това имено говорятъ произведенията на Вересаевъ и говорятъ не само на лѣкаритѣ, но и на всички, които иматъ уши да слушатъ, които иматъ очи да виждатъ.

(Край).

Прѣв. Д. Д-овъ.

Земледѣлскитѣ вносни мита

Отъ Парвусъ.

— — —

Аграрнитѣ (земледѣлски) мита трѣбва да се изслѣдватъ на отдѣлно по двѣ причини: поради особното имъ влияние върху образуването цѣната на земледѣлскитѣ продукти и поради значението, което разходитѣ зарадъ срѣдства за живѣяне иматъ за домакинството на работническата фамилия, а отъ тукъ — и при опрѣдѣлението височината на работническата заплата.

Въ противоположность къмъ индустрията, въ капиталистичното земледѣлие развитието на продуктивнитѣ (производителнитѣ) сили не води къмъ поевтиняване, ами къмъ *поскжпяване на продуктитѣ*, защото *поземелната рента* има тенденцията да поглъща

въ себе си всѣко различие въ разноскитѣ по производството (Productionskosten — издържки на производството) така че конкуренцията възстановява равнището на печалбата (също и това на екстрапрофита на поземелната рента) не по пътя на намаляването цѣнитѣ (на продуктитѣ), ами чрѣзъ повишаването *цѣната на земята.* Индустрияльното развитие срѣщупоставя на земледѣлието едно скупчено въ градищата и бързо растящо население, което е осъдено изключително на купуване стоки. А това води къмъ едно постоянно растене *нуждата на пазаря* за земледѣлски произведения; наедно съ това се качватъ цѣнитѣ на житата, на хлѣбнитѣ растения; съ тѣхъ се качи поземелната рента, а съ нея цѣнитѣ на земята. Така щото, ако се введатъ въ земледѣлието даже такива производствени похвати, способи, които обуславятъ едно относително спестяване отъ разноскитѣ по производството*), то отъ туй се образува само нова една рента, и цѣнитѣ на земитѣ се качватъ отново. Отъ това излиза, че колкото по напрѣднало е капиталистичното развитие на една страна, толкова по високи сѫ нейнитѣ земледѣлски доходи, цѣнитѣ на житата (Getreide — хлѣбни растения), поземелната рента и цѣнитѣ на земята. Така че, ако страни отъ различни степени на капиталистично развитие се срѣшнатъ на всесвѣтския пазарь, то конкуренцията произвежда въ земледѣлието едно движение на цѣнитѣ, обратно на това въ индустрията. А именно, до като по развитата индустрия подбива, понижава цѣнитѣ на стокитѣ въ по-малко развитата страна — капиталистичното земледѣлие ще срѣщне, напротивъ, едно подбиване цѣнитѣ отъ страна на другитѣ страни, а пъкъ самото то повишава цѣнитѣ на зърненитѣ храни въ странство. Тъй щото, въ капиталистично по-малко напрѣдналата страна цѣнитѣ на занаятчийскитѣ, неземледѣлскитѣ, произведения ще спаднатъ, а тия на зърненитѣ произведения, напротивъ, ще се качатъ — въ капиталистично по-развитата страна цѣнитѣ на земледѣлскитѣ продукти ще спаднатъ, ще се понижатъ, но тенденцията къмъ понижаване (die sinkende Tendenz) на индустриялнитѣ стоки ще бѫде парализирана, спъната отъ изгодниятъ износъ за въ странство. Ако човѣкъ оставѣше свободно да играятъ тия взаимнодѣйствия, то, очевидно, трѣбвало би най-послѣ да се достигне една срѣдна точка на спадащата поземлена рента въ едната страна и на качващата се въ другата, изъ която (точка) се започва едно ново качващо се движение по цѣлата линия. Тоя срѣденъ размѣръ ще бѫде толкова *по-високъ,* колкото по бързо напрѣдва закъснѣлата страна въ индустриялното си развитие, и колкото е по-бързъ изобщо темпътъ на индустриялното развитие върху всесвѣтския пазарь. И отъ друга страна, всѣки пѫть, когато една нова область, бѫде вмъкната въ земанията-даванията на всесвѣтския пазарь, това изравняване на житнитѣ цѣни и на рентитѣ трѣбва да се извърши отново. Тъй

*) За разноскитѣ по производството, а също и за поземлената рента обширни разяснения българскиятъ читатель ще намѣри въ I томъ отъ съчинението на Кауцки „*Земледѣлчески Въпросъ*“.

като, обаче, по-високитѣ поземелни ренти въ капиталистично поразвитата страна сж вече капитализирани въ цѣнитѣ на земитѣ, то тамъ се повдига цѣлата землевладѣлска класа, до колкото тя ступанисва, произвежда капиталистично, значи цѣлото земления — и запротестирва противъ падането на житнитѣ цѣни. Тъй възникватъ *аграрнитѣ (земледѣлскитѣ) мита.* Тѣхната цѣль не е да защитяватъ възникващето развитие на единъ националенъ капиталъ, тѣ сж, напротивъ, най-непогрѣшимиятъ извѣститель, че дадена страна е капиталистично повече напрѣднала отъ заобикалящитѣ я, но сжщо, че се е извършила една хипертрофия, единъ излишъкъ отъ национално развитие. Но ако е тъй, какво се постига съ земледѣлскитѣ мита?

Тъй като покровителственитѣ мита иматъ задачата да противодѣйствуватъ на слагането, установяването цѣнитѣ върху всесвѣтския пазарь, то тѣхната дѣйствителность въ практиката трѣбва да се влияе твърдѣ много отъ това, какво положение заема въ всемирния пазарь страната съ покровителственитѣ мита. Колкото по-нищожни сж отношенията ѝ съ всесвѣтския пазарь, колкота *по-малка* е страната, която тегли около си митнична линия, толкова повече може да бжде постигнато състоянието на едно пълно *изолиране.* И напротивъ, колкото по-тѣсни сж отношенията ѝ къмъ всесвѣтския пазарь, колкото по-голѣма е заключената чрѣзъ покровителствени мита страна, толкова по-голѣмъ е прѣдизвиканиятъ чрѣзъ това натискъ върху всесвѣтския пазарь, толкова по-мощни сж идящитѣ отъ него *противодѣйствия.* Тия послѣднитѣ сж отъ слѣдващия родъ:

1. Ние видѣхме, че капиталистично повече напрѣдналата страна *повишава* житнитѣ цѣни въ по-малко развитата страна; тъй че, тегли ли се около първата покровителствено-митна линия, то това повишаваще цѣнитѣ дѣйствие се прѣкжсва, слѣдователно, *процесътъ на изравняване поземелнитѣ ренти се забавя.* Колкото по-дѣйствуващи сж аграрнитѣ мита, толкова повече тѣ иматъ тенденцията да прѣобърнатъ въ хронично (постоянно) злото, противъ което се борятъ, именно различието на националнитѣ поземелни ренти.

2. Интензификацията на земледѣлската култура, която (интенз.) нормалниятъ ходъ на капиталистичното развитие води съ себе си, бива възпрѣпятствувана въ изнасящитѣ жито страни, а се усилва, напротивъ, тенденцията къмъ едно екстензивно обработване земята, при възможно най-голѣмо намаляване разноскитѣ по производството, за да се поевтени изнасяния продуктъ. Прѣди всичко обработванитѣ поля на тия страни не биватъ смалени при покровит. мита, напротивъ, тѣ биватъ разширени. Интензификацията на културата, която повишава дохода отъ единъ и сжщъ кжсъ земя, би увеличила поземелната рента; разширението на обработваната повърхнина, до колкото земя отъ добро качество има още свободна, не включва въ себе си такова дѣйствие.

3. На сжщото това поевтиняване на земледѣлскитѣ изнасяни продукти служатъ поевтиняването на *транспорта* и концентрацията

на житната търговия. Тъй, Сѣвероамериканскитѣ Съединени Щати се борятъ съ европейскитѣ житни мита посрѣдствомъ евтини житни товарни тарифи и Siloanweisungen*).

4. При разнообразието на земледѣлскитѣ продукти е мжчно да се постигне едно равномѣрно покровителствено митно ограждане, и търговията използува това обстоятелство по разни начини. На мѣстото на най-силно обложеното съ мита жито изпъква вносътъ на ечмикъ, овесъ, царевица и това размѣстване е тъй дѣйствующе, че то влѣче подирѣ си едно твърдѣ значително отмѣстване въ разпрѣдѣлянето обработваната повърхность между разнитѣ видове хлѣбни растения въ защитената страна; или пъкъ житото въ изнасящата жито страна се употрѣбява за зобъ на добитъка, пастбищата биватъ разширени и месо, лой и млѣчни продукти биватъ хвърляни на пазаря въ по-голѣмъ размѣръ.

5. Колкото повече се удава да се отстрани чрѣзъ аграрни мита вноса на чуждестранни жита, толкова повече въ *защитената страна* житнитѣ цѣни трѣбва да се качатъ, а трѣбва да *спадатъ* на *всесвѣтския пазарь*, защото тамъ настжпва едно намаляване на нуждата; така житнитѣ мита разширяватъ разликата въ цѣнитѣ *надъ самитѣ себе си*, надолу и на горѣ, — и въ сжщия размѣръ правятъ *сами себе си недѣйствуващи*; въ сжщото направление дѣйствуватъ поменатитѣ вече моменти. Вслѣдствие на това избранитѣ *митни тарифи* (Zollsätze) се оказватъ недостатъчни, и въ духа на подкараната политика трѣбва да стане ново *повишение*. Тогава се повтаря сжщата игра. Така върви това осцилиращо, люлѣящо се движение на цѣнитѣ: мита I — внезапно повишаване на житнитѣ цѣни, трайно спадане на цѣнитѣ, което отива даже подъ първоначалното равнище; мита II, по-високи отъ първитѣ — повторно качване на житнитѣ цѣни, повторно тѣхно спадане; мита III, още по високи, и т. н. Въ Германия започнаха въ 1879 г. съ 1 марка, слѣдъ това станаха 3, а по-късно вече 5 марки. Въ тъй наречената плъзгаща се *митна скала* (gleitende Zollskalla) и въ *прѣдложението на Каница* това движение на послѣдователно спадане и качване на цѣнитѣ и на митата достигна да бжде признато въ парламента.

6. Обусловенитѣ отъ колебанията на жетвитѣ движения на житнитѣ цѣни биватъ изострени чрѣзъ покровителственитѣ мита, които още повече повдигатъ *скжпитѣ цѣни*, обаче при една изобилна жетва тия мита оставатъ съвсѣмъ безъ сила, поради голѣмото натрупване житни маси на пазаря.

Общото, цѣлостното дѣйствие на аграрнитѣ мита е:

Не се създава едно състояние на «свободно развитие» на земледѣлието при «установени, закрѣпени цѣни», ами такова на продължителна *несигурность*, на клатушкания на цѣнитѣ; акутната, острата *аграрна криза* се обръща на влачаща се, изнурителна. Настжпва една всеобща стагнация (застой). Чифликчията съ скжпа земя, обремененъ съ дългове, безъ пари, безъ кредитъ, въ постояненъ страхъ отъ падащитѣ житни цѣни, не е въ състояние

---

*) Концентрац. на търговията.

да се рѣши на нови харчове въ ступанството си. Продължаватъ да каратъ работитѣ по стария начинъ. Наедно съ старитѣ начини за ступанисване остава сжщо и разпрѣдѣлението на владѣнието земитѣ въ старитѣ си граници. Наистина селенинътъ нѣма защо вече да се плаши, че земледѣлецътъ ще откупи ипотекитѣ му, за да изгони него, но чрѣзъ това той постига само възможностьта да умрѣ отъ гладъ върху собственото си парченце земя. Тъй като начинътъ на произвеждането (Betriebsweise) си остава сжщиятъ, то потомството на селското население не намира никакво изгодно занятие въ имота, никаква възможность за сжществуване въ близката околность и се свлича къмъ града. Напротивъ, господарьтъ-чифликчия се оплаква отъ »липса, недостигъ на хора«. Той се обръща на »унужденъ земледѣлецъ«, за когото всичко е прѣскжпо: машини, торъ и, прѣди всичко, работнитѣ ржцѣ, а само хлѣбътъ е прѣевтенъ, — и за когото цѣлиятъ напрѣдъкъ на агрономичната наука, всѣко увеличаване силата, способностьта на земята да дава доходъ, економизирането на земледѣлското производство (Betrieb) бива замѣстено съ аграрското правило: »По-вече покровителствени мита!«

Влиянието на аграрнитѣ мита върху *цѣнитѣ на срѣдствата за живѣене* не може току-тъй, безъ много да му се мисли, да се означи като *качване на цѣнитѣ*. Тѣхното непосрѣдно дѣйствие е качването на цѣнитѣ, което, обаче, както ние изложихме, скоро се смѣня отъ една падаща тенденция, която пъкъ дава на аграрцитѣ само поводъ за нови *повишавания на митата. Общо взето*, аграрнитѣ мита обуславятъ едно *релативно покачване на цѣнитѣ*, т. е. едно различие между *цѣнитѣ въ отечеството* и тия на всесвѣтския пазарь, и то почти на височината на митото. Това причинява една твърдѣ значителна разлика въ *издържката на живота у работницитѣ*. Въ всѣки даденъ моментъ, все едно дали житнитѣ цѣни показватъ тенденция къмъ качване или къмъ спадане, работницитѣ при *една и сжща заплата* ще могатъ да употрѣбяватъ за поддържане живота си, въ страна що получава земледѣлски продукти при свободни търговски сношения, *по-вече и по-добритѣ срѣдства за прѣхрана* — хлѣбъ и месо, вмѣсто картофи и лой — отколкото въ страна оградена съ покровителствени мита. Това не остава безъ влияние върху тѣхната *работоспособность*. Вслѣдствие на това тѣ (работницитѣ отъ страната съ свободна търговия) по-скоро достигатъ до положение да си извоюватъ *по-кжсо работно врѣме* при сжщата (раншната) заплата, като замѣстватъ загубата откъмъ врѣме чрѣзъ по-голѣмо напрѣгане на силитѣ. Сжщо така, тѣ сж по вече въ състояние да си изплащатъ, чрѣзъ малки спестявания, вноскитѣ за своитѣ *организации*. Тѣ показватъ въ всѣко отношение една по голѣма *съпротивителна сила спрѣмо капиталистичната експлоатация*. Едно твърдѣ забѣлѣжително съвпадане е, дѣто Англия, страната на свободния житенъ вносъ, е въ сжщото врѣме страната на по голѣмия консумъ (употрѣба) на месо, на по-краткото работно врѣме, на най силнитѣ

синдикати, на по-високитѣ заплати. Било би глупаво искането да се отдава всичко това *само* на свободната търговия, но при всичко това взаимната връзка е твърдѣ очебиюща, за да се не вземе подъ внимание.

Що се отнася до земледѣлскитѣ работници, то тъкмо тѣ сж, отъ които господарьтъ-чифликчия гледа да оскубе спадащата поземлена рента. Тая поземлена рента никога не е бивала само единъ чистъ божи-даръ върху по-тлъстата почва, а тя се е образувала въ голѣми парчета отъ екстрапрофита, що произлиза отъ разликата на *работническитѣ заплати* въ полето (селата) и въ индустрията. Така че, както богобоязливитѣ землевладѣлци се мжчатъ да си помогнатъ чрѣзъ покровителствени мита при внезапно отказващата, прѣсѣкващата божия благодать, тъй въ сжщото врѣме тѣ кроятъ планове, какъ съ по-малко разноски да задържатъ въ животъ полскитѣ работници и какъ да имъ попрѣчатъ да не избѣгатъ отъ село. Съ крѣсъка за повишаване митата се раздава викътъ за отмахването на изселването. Ако при все това се извършва едно постепено качване на заплатитѣ у селскитѣ работници, то това става, защото тъй малко сж въ състояние да отстранятъ тая свобода на изселването, колкото и да въведатъ една пълна покровителствено-митна запрѣтителна система.

На край, какъ дѣйствуватъ аграрнитѣ мита върху *индустрията?*

Вече по-горѣ се изтъкна, че релативно (относително) по-малката дѣе-(работо)-способность на работницитѣ, която бива прѣдизвикана отъ по-лошия начинъ на хранене, трѣбва очевидно въ сжщата степень да *намали конкурентната способность* на индустрията. Германскиятъ работникъ, както е признато, е по-малко работоспособенъ отъ английския, ала сжщия този германски работникъ развива въ Америка, гдѣто получава по-висока заплата, по-евтино месо и по-евтинъ хлѣбъ, една работоспособность, която по нищо не стои задъ английската; и ако ли се поставѣше англичанина при една прѣхрана отъ картофи и рѣдичко кафе, то сигурно и неговата работоспособность би спаднала извънредно много. Пъкъ ако, при все това, нѣмската индустрия конкурира успѣшно английската, то туй се корени, като оставимъ на страна търговскитѣ отношения и производственитѣ условия — въ това, че нѣмскитѣ работници повече се оставятъ да ги скубятъ, че тѣхната по-малка работоспособность се наваксва отъ по-дългото работно врѣме и по-малката заплата. То се знае, загубата откъмъ животъ и жизнена сила не се вписва въ тефтеритѣ на отечествения капиталъ.

Индустриитѣ, които въ производството си стоятъ въ свързка съ земледѣлието, прѣкарватъ едно своеобразно развитие. Това сж пивоварството, спиртоварството и фабрикуването захарь. Ако ги вземе човѣкъ сами по себе си, то тѣ иматъ единъ отявенъ интересъ въ *низкитѣ* житни цѣни, и то не само до колкото тѣ обработватъ като суровъ материалъ житото, тъкмо какъвто е случая

съ пивоварството, ами защото житнитѣ цѣни обуславятъ и цѣнитѣ на другитѣ земледѣлски продукти — картофи, захарно цвѣкло. Тъй като и тѣзи индустрии, както всѣка друга, се стремятъ къмъ това — да произвеждатъ евтино. Ала инакъ се показватъ работитѣ отъ гледна точка на землевладѣлеца, който си построява фабрика за ракия или за захарь като *земледѣлско странично прѣдприятие*, т. е. заради едно по-добро използуване (Verwertung) на своитѣ земледѣлски произведения. Само по себе си се разбира, че е въ неговъ интересъ да прѣдстави, колкото е възможно по-високи цѣнитѣ на своитѣ земледѣлски продукти. Той се оплаква като земледѣлецъ отъ низкитѣ спиртни цѣни, а като спиртоварь използува низкитѣ житни, респ. картофени цѣни, за да намали и още повече цѣната на спирта. Тази дилема би се рѣшила сама по себе си, ако землевладѣлецътъ се разправѣше самъ съ себе си като земледѣлецъ и намалѣше цѣната на земята си съобразно съ падащитѣ житни цѣни, което, нѣма съмнѣние, съставлява за него една врѣменна значителна загуба — ала вмѣсто това, той създава покровителствени мита, които произвеждатъ едно състояние на страхъ и несигурность, при което поземленитѣ цѣни се поддържатъ на сжщата височина, до като пъкъ житнитѣ цѣни падатъ и колкото по на злѣ му върви работата тукъ, толкова повече търси той изходъ въ разширението на страничното прѣдприятие, на сжщитѣ тѣзи спиртоварници и пивоварници; толкова повече увеличава тука конкуренцията и свърхпроизводството, толкова повече подбива цѣнитѣ. Присъединява се и нѣщо друго. До като индустриялното странично занятие бѣ възникнало като поощрително срѣдство за земледѣлието, сега земледѣлието се явява като тягостенъ баластъ за страничното занятие. Това толкова по-бързо тласка къмъ прѣобръщането на тия индустрии въ самостоятелни. Най-многото пжти процесътъ се извършва по тоя начинъ, че индустриялното производство все повече се разпространява, безъ да настжпва съотвѣтно разширение на обработваната земя, така че на край то обработва *купени* земледѣлски продукти много повече, отколкото се произвеждатъ въ собствения чифликъ: чифликчията става фабрикантъ на ракия или на захарь и причината за разоряването си използува, за да се убогати на смѣтка на своята земледѣлска околность. Прѣзъ производственитѣ год. 1877/78 до 1881/82, въ нѣмскитѣ захарни фабрики сж били обработени 26,1 милиона тона цвѣкло, отъ тѣхъ 16,1 милиона тона, т. е. **61,6** процента, сж били произведени *отъ самитѣ фабрики*; срѣщу туй, въ производственитѣ години 1892/93 до 1896/97 сж били обработени 60,4 мил. тона, отъ които произведени *отъ самитѣ фабрики* 26,6 милиона, което прави само **44** процента! И на нова смѣтка резултатътъ сжщо и отъ тоя стремежъ къмъ разширяване на прѣдприятията е едно растящо *свърхпроизводство*. Но скоро пазарътъ става твърдѣ тѣсенъ, и тогава наредъ съ покровителственитѣ мита се изправятъ *износнитѣ премии*. Ала най-накрай цѣлото това развитие бива внезапно избутано назадъ чрѣзъ възник-

ването на сжщитѣ земледѣлски странични производства и въ *изнасящитѣ жито страни.* До когато сжществува за тия страни възможностьта за единъ непрѣпятствуванъ житенъ износъ, нивята се сѣятъ прѣди всичко съ жито, а пъкъ културата, обработването на картофи и захарна рѣпа, на главнитѣ сурови материяли за земледѣлскитѣ странични индустрии, отстжпва далечъ назадъ. Вмѣсто да конкуриратъ върху спиртното и захарното тържище, такива страни съставляватъ, напротивъ, една изгодна областъ за разпродажбата на тия продукти. Но ясно е като день, че колкото повече се прѣпятствува на тѣхния житенъ износъ, толкова повече тѣ трѣбва да се обръщатъ къмъ развиването земледѣлски странични индустрии, за да покриватъ поне отечествения пазарь. Макаръ това и да бѣ очевидно, хората не искаха да го повѣрватъ въ покровителствено-митна Европа, до като Dingley-Bill не отвори очитѣ въ това отношение даже на Остъ-Елбскитѣ юнкери.

Но не само обработването на жито, но и цѣлото *търговско развитие* на онѣзи страни (които жито *изнасятъ*) бива спънато чрѣзъ покровителствено-митнитѣ ограничения на тѣхния житенъ износъ: и увеличаването на тегленето отъ тѣхъ индустриални стоки извъ странство се спира, тъй като разпродажбата, изкарването на земледѣлскитѣ имъ продукти бива възпрѣпятствувана. Вече самото това не ще остане безъ противодѣйствие върху индустрията на снабденитѣ съ аграрни мита страни.

Въ свързка съ това се извършватъ още много дълбоки стопански промѣни. Въ ония земледѣлски страни, чието надмощие почива върху наличностьта на свободна земя, населението — тъй като разширението на обработваната повръхность не е вече изгодно — ще се конгломерира (събере) по-скоро въ градоветѣ. Къмъ тѣхъ се устремяватъ и прѣселенцитѣ идящи отъ чужди страни. Сжщеврѣменно съ това се развива и една отечествена индустрия, която толкова по-скоро се сблъсква по единъ неприятенъ начинъ съ *чуждата конкуренция,* колкото повече разширението на пазаря бива възпрѣпятствувано отъ помѣнатитѣ обстоятелства. Но тогава добива сила стремежътъ, да се забарикадира и тя чрѣзъ *индустриални мита* противъ чуждитѣ страни сжщо тъй, както тия послѣднитѣ сж се заключили чрѣзъ аграрни мита. Разбира се, индустриялнитѣ мита не бива да се схващатъ само като мѣроприятия за отплата; — до колко тѣ изникватъ отъ развитието на националния капиталъ, ще трѣбва да разгледаме на друго мѣсто — но чрѣзъ описаното дѣйствие на аграрнитѣ мита, това търговско-политично развитие се ускорява и изостря, и най-послѣ отношението дѣйствително се изостря въ откритата борба: «индустриялни срѣщу аграрни мита» и търговската политика, отъ срѣдство за поощрение производственото развитие отсамъ и оттатъкъ, става срѣдство за неговото спъване.

Но кому принасятъ полза *аграрнитѣ* мита? Никому, освѣнъ на врѣменнитѣ капиталистични притежатели на земята, на едно поколение отъ крупни земевладѣлци. Не даже на *класата* на круп-

нитѣ землевладѣлци взета като цѣло и въ нейното развитие. Защото, като прѣчатъ на развитието на земледѣлието, тѣ(агр. мита) съ туй измъкватъ на класата отъ крупни землевладѣлци основата за едно възходящо развитие; а тази основа е *намаляването цѣнитѣ на земитѣ*. Акутната (острата) земледѣлска криза значително би разредила капиталистичнитѣ земливладѣлци отъ дадено врѣме, но тия, що би дошли на тѣхно мѣсто, биха стопанисвали и биха напрѣднали вече при съвсѣмъ други условия. Аграрнитѣ мита не сж нищо друго освѣнъ опитъ на едно количество случайни капиталистични притежатели на земитѣ, които чрѣзъ неудала се, сбъркана спекулация сж стигнали току до прага на банкрутството да си осигурятъ високитѣ ренти, които стоятъ въ противорѣчие съ законитѣ за цѣнитѣ и печалбата на капиталистичния пазарь— опитъ, да си осигурятъ тия ренти чрѣзъ използуване държавната власть и за смѣтка на цѣлиятъ народъ, който яде хлѣбъ; за смѣтка на работницитѣ отъ земледѣлието и индустрията въ особеность, за смѣтка на индустриялното развитие и за смѣтка на самото земледѣлие.

Че тоя опитъ се прѣдприема, че той се и прокарва, е единъ твърдѣ характеристиченъ фактъ за тия, които по обстоятелството, че имало едно капиталистично развитие, заключаватъ, какво всичко що се рѣшава въ капиталистичния парламентъ и прѣди всичко всѣко търговско-политично мѣроприятие не се създавало за нищо друго, а само въ интереса на капиталистичното развитие. *Аграрнитѣ мита* не сж въ интереса на капиталистичното развитие, тѣ сж най-голѣмата политическа прѣчка за това развитие[1]). Капиталистичното развитие е тъкмо само една равнодѣйствуваща отъ борби, задъ които въ всѣки отдѣленъ случай стоятъ интереситѣ на най-разнообразнитѣ групи и слоеве, що образуватъ въ дадено врѣме състава на обществото, — пъстро разбъркани интереси, които, колкото е по-голѣма епохата, що се разглежда, толкова повече се конгломериратъ (съединяватъ) въ голѣми *класови интереси*. Капиталистичнитѣ земледѣлци се бранѣха отъ вноса на по-евтиното жито сжщо тъй, както работницитѣ противъ въвеждането на по-евтината машинна работа, само че първитѣ съ много по-голѣмъ успѣхъ, защото тѣ смогнаха да използуватъ за своитѣ

[1]) Но сжщо така — и спирането развитието на всесвѣтския пазарь, чрѣзъ въведената въ 1879 г. система на европейскитѣ, главно *аграрнитѣ* покровителствени мита.

Наново започва да възбужда интересъ въпросътъ: защо въ Европа отъ седемдесетьтѣ години насамъ че е имало ни една голѣма обща *търговска криза*. Бихме се приближили много повече до разрѣшението на тоя въпросъ, ако се попитахме: защо въ Европа, взета като цѣло, е нѣмало голѣмъ индустриялевъ подемъ отъ родътъ на послѣдния отъ 1871 до 1874 год. Тукъ човѣкъ би се натъкналъ на твърдѣ компликцирани, сплѣтени условия, между които играятъ една по-вече или по-малко важна роля руското селско ступанство и американското фермерство, европейското изселване, руския и китайския абсолютизъмъ, нѣмскитѣ търговски (Geschäfts) агентури, английското колониялно господство, африканскитѣ златни рудници, азиятскитѣ и африканскитѣ желѣзници, Магди и хамбургскитѣ корабостроителници.

цѣли *държавната властъ*. Ако работницитѣ имаха за себе си държавната сила, то тѣ сигурно биха могли да декретиратъ възбраната на фабрикуването и вносътъ на машинитѣ. Това очевидно би довело до разсипване на отечественото производство и за тъй скоро би паднала тази законодавна мѣрка, ако тя се приемѣше. Но и *аграрнитѣ мита*, както ние показахме, биха довели до чудовищни оврѣждания производственото развитие, ако тѣ бждѣха прокарани *консеквентно* (послѣдователно), т. е. ако тѣ бждѣха тъй високи и биваха всѣкога тъй бързо *повишавани*, че тѣ напълно възпрѣпятствуваха падащата тенденция на житнитѣ цѣни. Че тѣ въпрѣки всички старания на аграрцитѣ, *не* могатъ да бждатъ прокарани консеквентно, това показва имено, до колко тѣ стоятъ въ противорѣчие съ производственото развитие. А защото тѣ не биватъ прокарвани консеквентно, за това само ние виждаме и при покровителственитѣ мита, съ мжка да си пробива пжть, всрѣдъ всеобщия застой на земледѣлието, едно ново развитие: строятъ се рационални машинни производства, които при най-високо използуване на почвата, отхвърлятъ рентата сжщо и при падащитѣ житни цѣни; тия нови производства се ржководятъ отъ единъ новъ слой чифликчии, който приидва въ полята, но, възпиранъ отъ извънмѣрно високитѣ поземелни цѣни, само бавно може да прѣуспѣва.

Безъ съмнѣние, съвсѣмъ не е случайность, дѣто *земледѣлцитѣ* могатъ да използуватъ държавната власть за своитѣ цѣли, а работницитѣ — не. Разликата произлива отъ различието на *класовото положение* (Klassenstellung). Борбитѣ *въ срѣдата на господствуващитѣ класи* се разиграватъ въ нѣкои отношения по-инъкъ, отколкото борбата на господствуваната класа противъ тѣхъ. Дърлещитѣ се помежду си групи отъ господствуващата капиталистична класа, които наедно образуватъ държавната сила, отниматъ една на друга *държавната властъ*, за да я употрѣбятъ всѣки пжть въ полза на особенъ партиенъ интересъ; господствуваната работническа класа, която има противъ себе си държавната власть, по никой другъ начинъ не може да стигне до владѣние управителната сила, освѣнъ като побѣди потискащата я държавна сила и сама стане държава. Работническата класа е длъжна да постави на мѣсто капиталистичната държавна власть пролетарската държавна власть. Но пъкъ отъ тая история на *аграрнитѣ мита* слѣдва за пролетарията едно важно политично поучение: макаръ едно мѣроприятие и да е въ полза на всеобщото капиталистично развитие, все пакъ при успорването, което си правятъ взаимно капиталистичнитѣ интереси, това мѣроприятие трѣбва често пжти да побѣждава голѣми политични мжчнотии, до като стане фактъ. Ако, слѣдователно, сжщо и работническата класа има интересъ въ прокарването на това мѣроприятие, то тя най-малко бива да се осланя на фаталистичния възгледъ, че което приляга, помага на капиталистичното развитие, то и ще се прокара, а трѣбва самата, като политиченъ факторъ, да се намѣси въ свой духъ въ политичното развитие.

Аграрнитѣ мита врѣдятъ на земледѣлието и противорѣчатъ на интереситѣ на индустрията, но дѣятелното намѣсване и на *социалната демокрация* е нуждно за *тѣхното отмахване.*

Прѣв. Д. С. Поповъ.

ВЪГЛЕКОПАЧИ

СТИХОТВОРЕНИЕ ВЪ ПРОЗА

Отъ Антонъ Ашкерцъ.

Напрѣдъ и все напрѣдъ! Нима тебѣ те плаши този тъменъ пѫть? Какво ти мислишъ съ тебъ ще стане, ако изведнажъ — което често се случва при спуска въ рудницата — се скѫса истритото вѫже! Ще полѣтишъ тогава въ бездънната пропасть, въ стотина метра дълбочина. Това не е шега! . . .

Макаръ и тъй, махни ти тозъ дѣтски страхъ и тѣзъ малодушни мисли! Трѣбвало би сетенъ глупецъ да бѫдешъ, за да се боишъ отъ опасноститѣ на тъмнината, когато тамъ нейдѣ жена и дѣца умиратъ отъ гладъ!

Тукъ долу има много и различни пѫтища и проходи, сѫщо тъй както въ обиталището на кърта. И всички тия бѣгащи назадъ-напрѣдъ работници изглеждатъ сѫщо тъй като черни къртове.

Пѫтя въ рудницата все повече се скѫсва. Тѣжкия въздухъ болѣзнено дави мощнитѣ гърди. Едва се диша. Кѫдѣ сме ний, — дали не въ ада? Да, *онѣзи* това би нарекли адъ. А пъкъ на другитѣ ще имъ се горко съ кървави сълзи да оплачатъ грѣха си, най-великия отъ всички грѣхове: за туй, че тѣ живѣятъ и гладуватъ. Блѣдата свѣтлина едва надднича отъ горѣ, а въ дрезгавинитѣ работници млади, здрави и още силни, работятъ безъ спиръ за да извлекатъ изъ мрачното подземие заритото съкровище — чернитѣ брилянти.

Нима не е чудно и невѣроятно, че въ минали врѣмена всичко това сѫ били зелени цвѣтущи дървета? Кой познава сега тѣхнитѣ имена? Нали туй сѫщото слънце, що всѣки день ни пробужда, сгрѣвало е нѣвга и тѣхнитѣ млади стволье, нежно целувало ѝ кичеститѣ клонье, стройнитѣ върхове въ златно багрило шумѣли сѫ тогасъ и по тѣхъ сѫ зрѣли гигантски плодове, грѣти отъ лѫчитѣ? Нъ въ тѣхнитѣ сѣнки уморенъ и смазанъ работникъ не е търсялъ минутенъ покой. Подъ гѫститѣ имъ листа не е стояла печална, свѣнлива дѣвойка и отъ все сърдце, посвѣщавайки на Бога звънливата си пѣсень, тукъ тя не е пѣла. Човѣкътъ тогава не се е вълнувалъ отъ гордото мечтанье да прониква въ тайнитѣ свѣтовни. Ала тогава и не сѫ погинвали хората отъ страдания. Ураганъ често свирѣпствувалъ е въ дѣвственитѣ гори, чупейки въ ярость най-дебелитѣ клонье. Буйнитѣ Еоли*) всичко сѫ погрѣбли. Вечъ хиляди години въ дълбоки гробници лежатъ

*) Богове на вѣтроветѣ. — Б. Прѣв.

тѣзъ мъртавци — великани, като безмълвни, бездушни скелети изсъхнали и вкаменени — тъй както мумийтѣ на фараонитѣ дремящи въ пирамидитѣ.

Смѣлий въглекопачъ безстрашно прониква въ земнитѣ недри и безспиръ исхвърля грамади въглища. Работнишкитѣ бузи вечъ сж почернѣли и потьта на ручки брѣзди челата имъ. Чуто едва звучи глухъ, моренъ шепотъ — ту въздишка, ту проклятие, ту шега. Далечъ нейдѣ трѣщатъ динамитнитѣ патрони, нъ нийдѣ се не чуятъ жизнерадостни пѣсни. Блѣдо и мъгливо горятъ ламбитѣ на въглекопачитѣ и тамъ, гдѣ загаснатъ, гробенъ мракъ царува.

А тамъ горѣ ярко гори могжщо слънце и изобилно залива съ своитѣ лжчи блѣстящата, красива природа, — раскошна съ зелената си трѣва, клонести дървеса; и тукъ сжщо тъй хората сж длъжни да работятъ за комаче сухъ хлѣбъ: работятъ всички, макаръ и при дневната свѣтлина!

Тукъ пъкъ долу цари мрачна тъмнина и пронизвающъ студъ. Подобно изъ тъмница, изпълзяватъ на върха гладни, истощени и обезобразени титани. Съ гробно мълчание, клатяйки се, вървятъ тѣ надолу изъ улицата шумна и, гаче ли, това не сж хора, а сѣнки.

Само съ страдания и мжки, златистото сияние дари тѣхъ — полуслѣпцитѣ. Свикнали въ дрезгавинитѣ, тѣ не поиисатъ блѣсъка на ласкающитѣ лжчи. Ни свѣтлина, ни слънце сж потрѣбни на тѣзи бѣдняци. А щастливци, родени въ щастие, *онѣзъ другитѣ* ненаситно се ползватъ отъ дневната свѣтлина.

Обѣдътъ въ кжщи вечъ отдавна е готовъ. Масата, разбира се, не тѣжи отъ обилни ястия, та и нѣма твърдѣ у работника врѣме, за да яде спокойно, не давяйки се отъ бързотия. Ето, той наново запжтва се пакъ къмъ своята каторжна работа и бърже изчезва въ ненаситната, жадна и тъмна яма. Еднообразно тжжно истекли сж вечъ много години, унило се точатъ днитѣ и сега.

Безумни, вий, хора! Не бързайте за долу! Спрете се. Дълбоко тамъ, въ недрата земни, спи духъ зълъ. Владетель на вси съкровища подземни, той може ей сега да се пробуди. И тая рудница е сжщо тъй негова собственость. Горяйки въ отмъщение, той нѣкога ще се пробуди отъ своя сънь и въ безжалостна луда ярость ще унищожи грабителитѣ, нагло завладѣли чернитѣ му съкровища. Той нѣвга самъ зналъ е, гдѣ лежи склада му и съ въсторгъ тѣшилъ се е той. Нъ дошли сж зли, алчни хора и коварно сж открили тозъ таинственъ складъ. Трѣперяйки отъ жадность съ цѣлото си тѣло почнали сж тѣ съ кални и хищни ржцѣ да го копаятъ и отнисатъ на божата свѣтлина. Нъ събуди ли се духа, тогава съ непоканенитѣ гости, този мраченъ духъ на подземнитѣ глъбини, ще се жестоко саморазправи. Спокойно и тихо ще запали той всичкитѣ дрѣмящи газови пълчища изъ тъмнитѣ рудници, ще свѣтне мълния, ще удари гръмъ, — въ едно мъгновене неговото царство ще се прѣвърне въ адъ! Ужасъ, отчаяние! Мнозина, мнозина ще унищожи злия духъ. И съ трудъ ще могатъ спасенитѣ другари да откопаятъ жертвитѣ нещастни и да

изнесатъ обезобразенитѣ остатки изъ този адъ на свѣтлия Божи свѣтъ, гдѣ сия слънце и цъвти животъ. И тогазъ тамъ — горѣ, другари и роднини не ще да узнаятъ въ тѣзъ кървави камари отъ човѣшко месо, въ тѣзъ мъченици на робската сѫдба — горѣщо любими, близки сърдца.

И още дълго послѣ на лобното мѣсто ще горятъ огнени смолени факели, хвърляйки искри въ грозна тъмнина и слабо освѣтляйки послѣдния актъ на трагедията.

Гробарьтъ, облеченъ въ черно облекло, показва на мъртвитѣ послѣдния пѫть въ безмълвната вѣчность и камбанний звонъ разплаква даже и хладнитѣ камъни въ ридаленъ плачь....

Прѣв. Сл. Хр. Чакъровъ.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЪТЪ

(Неговитѣ рѣшения за синдикатитѣ и за политическитѣ акции на пролетарията).

На 28 септемврий н. стилъ, или 12 ст. ст., тази година се навърши четиридесетгодишнината отъ основаванието на първия Интернационалъ, нареченъ още Международно Дружество на Работницитѣ. Слѣдъ нѣколко несполучливи опити за основавание на международно дружество най-сетнѣ на 28 септемврий 1864 г. въ Лондонъ се тури основа на Интернационалната Работническа Асоциация, която, макаръ и да не можа повече отъ 10—12 години да просѫществува като организация, все пакъ остави трайни слѣди и указа важни влияния върху работническото движение изобщо и върху това въ отдѣлнитѣ страни, което тогава се пробуждаше. Първиятъ Интернационалъ бѣше първата историческа форма на европейското работническо движение. До него и прѣзъ врѣме на неговото сѫществуване пролетариятътъ отъ разнитѣ страни се чувствуваше близъкъ повече по своитѣ общи поражения, които отъ една страна като вълна се разливаха върху пролетарията въ другитѣ страни. Но тия поражения не говорятъ за друго освѣнъ за пробуждането на пролетарията и неговото стремление да се обособи като класа и за голѣмото насилие, съ което се потушваше това стремление отъ току-що напълно закрѣпилата се на политическа власть млада буржуазия.

Въ Юлската революция отъ 1830 г. буржуазията въ Франция окончателно завладѣ политическата власть. Не дълго врѣме слѣдъ това, въ Реформения билъ отъ 1832 г. и английската срѣдна класа постигна сѫщото. Още въ борбата за завладяванието на политическата власть, буржуазията често измѣняше на пролетарията и макаръ по неговия гърбъ да се възкачи и съ цѣната на неговата кръвь и неговитѣ усилия да се издигна на власть, тя още въ първитѣ врѣмена на своето политическо господство завладѣ всичкитѣ права и придобития само за себе си, а проле-

тарията остави пакъ обезправенъ. Отъ тогава вече пролетариятътъ почва да се отдѣля отъ буржуазията, да се раздвижава и да прѣслѣдва свои собствени стремежи. Но оттогава сѫщо и буржуазията започна най-жестоко да прѣслѣдва всѣко негово самостоятелно движение. Слѣдъ кървавото поражение на пролетарията въ 1848 г. на континента, което хвърли своята омаломащающа вълна и въ Англия, гдѣто угасваше Чартишкото движение, въ Западна Европа настѫпва едно капиталистическо разцъвтяване и въ сѫщото врѣме една реакция, силна и жестоко прѣслѣдвающа.

Пролетариятътъ поразенъ наврѣдъ за малко врѣме замлъкна, спотаи се, наведе се къмъ земята, за да почерпи нови сили. Буржуазията помисли, че социализмътъ, червениятъ призракъ, който тъй много я плашеше, е изчезналъ за винаги. Настѫпи въ развитието на капитализма въ Европа единъ периодъ на бързо негово разцъвтяване. Капитализмътъ разгърна своитѣ сили и въ Германия и Австрия. Прѣзъ това врѣме се създадоха за пролетарията економическитѣ условия за неговата класова борба. Слѣдъ това, въ 1857 година настѫпи голѣма търговска криза, която пробуди нови раздвижавания въ Европа и която доказа, че капиталистическата наредба е ужасно угнетителна за работническата класа.

И забѣлѣжително. Още отъ първитѣ негови раздвижавания въ името на неговитѣ интереси, пролетариятътъ отъ една страна чувствуваше влечение да се сближи и сбратими съ пролетарията отъ другитѣ страни. Усиленитѣ прѣслѣдвания, които той изпитваше при своитѣ първи раздвижавания, измамитѣ, съ които му се отплати буржуазията наврѣдъ, еднаквитѣ искания и интереси, за които се борѣше и най-сетнѣ, почти едноврѣменитѣ поражения, които той прѣтърпяваше и които хвърляха своитѣ ослабителни вълни отъ една страна въ друга — всичко това накара работницитѣ отъ напрѣдналитѣ тогава страни Англия, Франция, Германия и др. да търсятъ своето сближение и общо обединяване.

И народнитѣ и работническитѣ движения отново се повдигнаха. Най-първо въ Италия се повдигна силно народно движение противъ австрийското господство. Настана италиянската война и се доби независимостьта на Италия. Сѫщо и въ Франция се събуди отново революционния духъ у пролетарията. Гражданската война въ Съединенитѣ Щати, която унищожи робството, полското възстание — всички тия събития повлияха за усилване подема на работническото движение. Въ Германия сѫщо работничеството се раздвижва и подъ влиянието на мощната агитация на Ласаля се образува класова работническа партия съ политически задачи. Така се съживи и още повече разшири работническото движение.

И наистина на събранието въ залата на Ст.-Мартинъ въ 1864 год. на 28 септемврия се туря основа на Интернационала. Това събрание е станало по този начинъ. Въ отговоръ на единъ адресъ за необходимото сближение на народитѣ, особено на ра-

ботящитѣ класи отъ всичкитѣ нации, изработенъ отъ единъ комитетъ на английскитѣ работници и изпратенъ на парижскитѣ работници, послѣднитѣ рѣшили да отговорятъ на този адресъ и да опрѣдѣлятъ една депутация, която да го занесе въ Лондонъ. Трѣбва да забѣлѣжимъ при това, че поводъ за сношение между английскитѣ и французскитѣ работници даде полското тогавашно възстание. И когато лондонския комитетъ се научилъ за това намѣрение на парижкитѣ работници, той пъкъ е рѣшилъ да се свика едно публично събрание, за да бжде достойно посрѣщната делегацията на парижкитѣ работници. Това събрание се открило въ Ст.-Мартиновата зала и е било добрѣ посѣтено отъ работничеството, между което е имало много нѣмски, французски, италиянски и полски работници. На това събрание, слѣдъ като се е прочелъ отговорътъ на французскитѣ работници и нѣмския хоръ изпѣлъ нѣколко пѣсни, прогласило се основанието на Интернационалната Работническа Асоциация и се назначилъ единъ Комитетъ съ пълномощие да изработи статути и правилници за нея. Въ този Комитетъ е билъ избранъ и D г *Марксъ*. К. Марксъ е изработилъ за Интернационала единъ проекто-уставъ, който се е приелъ, и знаменитата програмна прокламация, извѣстна подъ името „Inauguraladresse“ — «осветителенъ адресъ». Въ този уставъ цѣльта на Интернационала се опрѣдѣляше така: «Цѣльта на Интернационалната Асоциация е да служи за съединяване и планомѣрно дѣйствуване на работническитѣ организации въ разнитѣ страни, които организации иматъ сжщитѣ стремления, а именно: защита, напрѣдъкъ и пълно освобождение на работническата класа». На чело на Интернационала стоеше Генералния Съвѣтъ, избиранъ отъ конгреситѣ. Уставътъ се е прѣдшествувалъ съ едно съкратено изложение на главнитѣ принципи на Интернационала, нѣкои отъ които читательтъ ще намѣри въ края на тая статия*).

Интернационалътъ е ималъ 5—6 конгреси. Прѣзъ цѣлото му сжществуване членоветѣ му сж били прѣслѣдвани. Освѣнъ това и въ неговата срѣда сж възникнали разни течения, които сж водѣли упорити борби за надмощие. Главно борбата се е водѣла между марксиститѣ и бакуниститѣ. Бакуниститѣ сж искали да прокаратъ своитѣ анархически теории за въздържание на пролетарията отъ политика и насочванието му към заговорнически бунтове. Тъй като и у насъ на организираното въ синдикати работничество общодѣлцитѣ прѣпоржчватъ да се въздържа отъ политиката или поне да бжде неутрално спрямо политическитѣ партии, то ще се спремъ повече върху «безполитическия» социализмъ. И бакуниститѣ сж били противъ буржуазния строй, но сж прѣслѣдвали неговото прѣмахване чрѣзъ организирани заговорнически

---

*) По потрѣбни свѣдения за историята и конгреситѣ на Интернационала читательтъ може да намѣри въ малката брошура: „Интернационалътъ“, прѣв. отъ Г. Бакаловъ, която се намира за продань въ „Партийната Социалистическа Книжарница“. — София.

бунтове, планирани и ржководени отъ шепа водители, тия рѣшители судебь, тия творци на историята, които ще опрѣдѣлятъ врѣмето и начина на бунта, всичко ще наредатъ и подъ тѣхна команда и уредба, въ отъ тѣхъ опрѣдѣленъ часъ ще се извърши пакъ отъ тѣхъ, съ помощьта на маситѣ, социалната революция, ще се разруши буржуазния строй, ще се направи историята. Тѣ сж били противъ политическата борба на пролетарията и противъ заемането политическата власть отъ него. Тѣхната теория е изразъ на идеалогията, която, поради зачатъчното състояние на пролетарията, не може да прѣдвиди неговата растяща сила и неговата революционна роля, и която не схваща капиталистическото общество въ свързка съ историческитѣ условия на неговото развитие и прѣмахвание. Тя не разбира необходимостьта на неговото появяване, на неговото сжществуване и необходимостьта на неговото прѣмахване, а слѣдвателно тя не може да намѣри срѣдствата и методитѣ, съ които пролетариятътъ ще прѣмахне буржуазния строй и ще извоюва своето освобождение. И тая идеалогия се появява въ прѣходния периодъ на капиталистическото общество, когато економическитѣ му отношения не сж достатъчно развити, когато съврѣменитѣ класи сж още въ процеса на своето пораждане и не могатъ да прѣдвидятъ лигиката на своето развитие, когато общественитѣ отношения не сж се избистрили и уяснили. На неяснитѣ зачатъци на развитието, каквито има всѣко развитие въ своя прѣходенъ периодъ, на неопрѣдѣлилитѣ се отчетливо економически и обществени отношения съотвѣтствуватъ мжглавитѣ идеалогии, идеалогиитѣ на утопизма, на блѣна, на безсилието. Отъ такъвъ родъ идеалогия произхождатъ теориитѣ на безполитическия социализмъ, който всѣко работническо движение по-дълго или по-кратко врѣме прѣживѣва и на който анархизмътъ на бакуниститѣ е само една разновидность. «Социализмъ, който прѣпоржчва политическо въздържание, но все пакъ иска да прѣобразува буржуазното общество, прѣминава или въ най-безгрижното самопомагание, сектанство и утопичество, или въ тайни заговорничества, атентати и бунтове»*). «Безполитическиятъ социализмъ е една прѣходна стадия въ историческото развитие на класовото съзнание на пролетарията. Той трѣбваше за това да бжде застжпенъ и въ Интернационала, чиято задача тъкмо въ това се състои, да уяснява различнитѣ работнически партии на отдѣлнитѣ страни върху свѣтско-историческитѣ задачи на модерния пролетариятъ и така неговата (на безполитическия социализмъ) необходима стадия на развитие да скрати»**). Такава е задачата и на всѣка съврѣменна социална демокрация. А нашитѣ опортюнисти, «широкитѣ» социалисти, дѣйствуватъ тъкмо противъ тази задача, т. е. тъкмо за по-дългото траене на стадията на безполитическия социа-

*) Geschichte der Deutschen Socialdemokratie von Fr. Mehring, II, s. 331.
**) Ibidem 330 s.

лизмъ, като учатъ синдикиранитѣ работници да се въздържатъ отъ политика и да бѫдатъ неутрални спрямо политическитѣ партии. Почти прѣзъ цѣлото си сѫществуване Интернационалътъ чрѣзъ Генералния си Съвѣтъ, рѫководящата глава на който бѣ Марксъ, и конгреситѣ си води борби противъ безполитическия социализмъ на бакуниститѣ и дѣйствува за по-скорошното излизане на работницитѣ отъ стадията на всѣкакъвъ безполитически социализмъ. И това е една отъ най-голѣмитѣ заслуги на Интернационала.

Течението на Карлъ Маркса надви въ борбата съ бакуниститѣ На Хагския конгресъ тѣхнитѣ стремежи бидоха осѫдени, а Бакунинъ биде изключенъ изъ Интернационала. Но борбитѣ, що се водѣха въ редоветѣ на Интернационала, разтроиха го до извѣстна степень и ослабиха връзкитѣ между работницитѣ отъ разнитѣ страни, тъй като имаше и такива, които подържаха стремежитѣ на бакуниститѣ. Отъ друга страна, реакцията настѫпи въ Европа къмъ началото на 80-тѣ години, слѣдъ като се удави Комуната въ кръвьта на пролетарията, и членоветѣ на Интернационала наврѣдъ бѣха прѣслѣдвани. Ето защо Генералния Съвѣтъ се прѣмѣсти въ Ню-Йоркъ, дѣто тури край на сѫществуването на Интернационала въ първоначалната му форма. Не, Интернационалътъ не умрѣ, той само отхвърли една форма отъ себе си, защото бѣше порасълъ за друга форма. Въ Америка туриха края на неговата първоначална форма, а въ Европа той бѣше се разклонилъ вече въ отдѣлни национални социалдемокрации, които по сѫщностьта си сѫ интернационални; значи, Интернационалътъ се прѣроди въ нѣколко национални интернационала, които отпослѣ отново организационно се съединиха въ днешната интернационална социалъ-демокрация, на чело на която стои Интернационалното Социалистическо Бюро и директивитѣ на която се даватъ отъ нейнитѣ съ историческо значение конгреси, какъвто бѣ послѣдниятъ Амстердамски международенъ конгресъ.

Смъртьта на първия Интернационалъ се причини отъ живота на по-могѫщия днешенъ Интернационалъ. И не вѫтрѣшнитѣ борби разслабиха първия тъй много, и не реакцията тури край на неговото сѫществуване — всичко това направи нараждающия се животъ на новия Интернационалъ, новата фаза на класовитѣ борби въ Европа. По това врѣме, между 1870 и 80-тѣ години, когато буржуазнитѣ национални държави се конституираха, класовитѣ борби, вслѣдствие развилитѣ се въ капиталистическото общество противорѣчия, се усилиха въ националнитѣ си граници и ослабиха връзкитѣ между работницитѣ отъ разнитѣ страни, които участвуваха въ Интернационала. Конституирането на буржуазнитѣ национални държави, усилената реакция въ тѣхъ и разтящитѣ противорѣчия между пролетарията и буржуазията въ тѣхъ съсрѣдоточиха класовата борба на пролетарията въ границитѣ на отдѣлнитѣ национални държави, въ политическитѣ борби, що ставаха въ срѣдата на всѣка нация и държава, и отъ една страна наистина се ослабиха връзкитѣ между членоветѣ на Интерна-

ционала, но, отъ друга страна, въ самитѣ нации и държави, въ тѣхнитѣ рамки и граници, въ всѣка една по отдѣлно, растѣше Интернационала — националната социална-демокрация, израстваха нѣколко интернационала, животътъ на които замѣсти първия Интернационалъ и които днесъ сж обединени въ единъ голѣмъ, могжщъ, обгръщащъ цѣлото земно кжлбо интернационалъ, Интернационала на всесвѣтската социална-демокрация.

Но за да видятъ читателитѣ, какъ непрѣстано е дѣйствувалъ Интернационалътъ за обединението на работническото движение и насочването му по пжтя на самостоятелното класово политическо дѣйствуване съ цѣль да се завладѣе политическата власть и чрѣзъ нея да се прѣмахне цѣлата капиталистическа наредба; за да видятъ тѣ, колко реакционни сж «теориитѣ» на общодѣлцитѣ за неутралитета на работническото движение и колко назадничави сж тѣ въ това отношение спрямо Интернационала отъ 70-тѣ години на XIX-то столѣтие, ще приведа и резолюцията на Интернационала за синдикатитѣ и по-главнитѣ негови резолюции за политическитѣ акции на работническата класа.

Интернационалътъ за синдикатитѣ и политическитѣ акции на пролетарията.

I. *Синдикатитѣ (Gewerkschaften). Тѣхното минало, настояще и бждаще.*

а) *Миналото на синдикатитѣ.* Капиталътъ е концентрирана социална сила, а работникътъ може да разполага само съ своята индивидуална работяща сила. Поради това контрактътъ между труда и капитала не може да почива върху еднакви условия и не могатъ да бждатъ послѣднитѣ еднакви въ едно общество, което поставя на една страна владението на материялнитѣ блага на труда и на друга — живата, продуктивна дѣйна сила.

Единствената социална сила на страната на работницитѣ е тѣхната численость. Но силата на числото имъ е пръсната поради разединението имъ. Разединението на работницитѣ се създава и подържа отъ тѣхната неотстранима конкуренция помежду имъ. Професионалнитѣ дружества (Gewerbevereine) възникнаха първоначално чрѣзъ доброволни опити на работницитѣ, които се борѣха противъ деспотическитѣ произволи на капитала, да избѣгватъ конкуренцията по между си или най-малко да не я увеличаватъ, та по този начинъ да извоюватъ такива условия, които биха могли да ги издигнатъ поне надъ положението на прости роби.

Непосрѣдствената цѣль на професионалнитѣ дружества се ограничаваше съ необходимитѣ ежедневни борби между труда и капитала, върху едно срѣдство за отбрана противъ непрѣстаннитѣ нападения на капитала, съ една дума, върху въпроса за работническата заплата и работното врѣме. *Тази дѣйность на професионалнитѣ дружества не е само задължителна, тя е необходима.* Тя не може да се прѣкрати, до като днешния редъ сжществува. На-

противъ, *тя трѣбва да се обобщи чрѣзъ съюзяването на тия дружества отъ всички страни.*

Отъ друга страна, *професионалнитѣ дружества сж били, несъзнателно, главни центрове на организацията на работническата класа, както срѣдневѣковнитѣ муниципалитети и общини сж били за буржуазната класа.* Ако професионалнитѣ дружества въ своята първа стадия сж необходими за ежедневната борба между капитала и труда, истинска кверилна борба, то тѣ сж много поважни въ своята втора стадия като *организирано спососбствувателно срѣдство за прѣмахване системата на наемната работа и капиталистическото господство.*

b) *Тѣхното настояще.* Професионалнитѣ дружества *сж имали прѣдъ очи изключително непосрѣдствената борба* противъ капитала. Тѣ не сж още напълно разбирали своята собствена сила за дѣйствуване противъ днешния начинъ на производството. За това тѣ сж се държали на страна отъ общото социално и политическо движение. Но все пакъ *въ по-ново врѣме,* въ Англия поне, тѣ сж се събудили за съзнаване на своята велика историческа задача, както се вижда отъ слѣдното рѣшение на Шефилдската конференция:

» . . . Рѣши, че тази конференция е напълно оцѣнила стремленията на Интернационалната Асоциация, да съедини работницитѣ отъ всичкитѣ страни въ единъ общъ братски съюзъ и найсериозно прѣпоржчва на различнитѣ дружества (Vereinen), които сж прѣдставени на конференцията, да станатъ събратимени (affiliierte) членове на това тѣло, Асоциацията, като е убѣдена, че това е необходимо за напрѣдъка и благосъстоянието на цѣлото работничество«.

Тѣхното бждаще. Освѣнъ това, че работницитѣ противодѣйствуватъ на непосрѣдственитѣ нападения на капитала, *тѣ трѣбва да се научатъ отъ сега на тъй да дѣйствуватъ съзнателно, като огнища за организацията на работническата класа, въ великия интересъ на нейното пълно освобождение. Тѣ трѣбва да поддържатъ всѣко социално и политическо движение, което се отправя върху тази цѣль, като смѣтатъ себе си за дѣйствующи ратници и прѣдставители на цѣлата класа;* тѣ трѣбва непрѣстанно да привличатъ извънъ стоящитѣ, старателно да се грижатъ за интереситѣ на най-лошо плащанитѣ, напр. земледѣлскитѣ работници, които, поради изключителнитѣ неблагоприятни обстоятелства, до сега не можаха да укажатъ и най-малкото организирано съпротивление, и у голѣмитѣ маси отъ работническата класа да всадятъ убѣждението, че тѣхната цѣль, далечъ отъ да е ограничена, егоистична, се простира върху всеобщото освобождение на потъпканитѣ милиони.

(Женева, 1866 г.).

Политическитѣ акции

Великъ дългъ на работническата класа е, *да завладѣе тя политическата власть.* (Inauguraladresse).

Економическото освобождение на работническата класа е великата крайна цѣль, *на която всѣко политическо движение е подчинено като срѣдство.*

(Главния статутъ, приетъ на конгреса въ Женева въ 1866).

Социалното освобождение на работницитѣ е нераздѣлно отъ тѣхното *политическо* освобождение

Установяване на *политическата свобода* е една мѣрка отъ безусловна необходимость. Това изявление трѣбва да се прави отново всѣка година. (Конгресътъ въ Лозана 1867).

Въ съображение на това, че Интернационалътъ се противопоставя на всѣка разюздана реакция, която нагло потиска всѣко освободително стремление на работницитѣ и чрѣзъ грубата сила се старае да овѣковѣчи класовото раздѣление и върху него основаното политическо господство на владѣющитѣ класи; че работническата класа може *да дѣйствува само като класа противъ тази съвокупна сила на владѣющата класа, слѣдъ като се конституира като политическа партия въ противоположность къмъ всички стари партии на владѣющитѣ класи; че това конституиране на работническата класа като политическа партия е необходимо за триумфа на социалната революция и на крайната цѣль — прѣмахване класитѣ*; че съединението на отдѣлнитѣ сили, което работническата класа е установила до извѣстна степень чрѣзъ нейнитѣ *економически* борби, трѣбва да служи като лостъ *за нейнитѣ борби противъ политическата сила на нейнитѣ експлоататори*; —

Като изхожда изъ тия основания, конференцията на Интернационала напомнюва, *че въ борбата на работническата класа нейното економическо движение и нейната политическа дѣйность трѣбва да бждатъ нераздѣлно съединени.* (Лондонската конференция 1871 година).

Работническата класа може да дѣйствува въ своята борба за освобождение не друго-яче, освѣнъ като се конституира като политическа партия, която е отдѣлена отъ всичкитѣ партии на владѣющитѣ класи и на всички такива е враждебна; това конституиране на работническата класа е необходимо, за да се докара триумфа на социалната революция и нейния край — прѣмахване на всички класи. Комбиниране на силитѣ, които работническата класа на дѣло е вече вложила за нейнитѣ економически борби, би трѣбвало да служи въ сжщото врѣме като лостъ противъ политическата власть на землевладѣлцитѣ и капиталиститѣ. Когато работническата класа е въ военно положение економическото движение и политическото дѣйствуване сж нераздѣлно съединени. (Резолюция на Vaillant-а, приета на конференцията въ Хага, 1872).

(Изъ Leipziger Volkszeitung) Т. П.

ПРОГРАМЕНЪ АДРЕСЪ

на

„ИНТЕРНАЦИОНАЛНАТА АСОЦИАЦИЯ НА РАБОТНИЦИТѢ“*)

Отъ **Карлъ Марксъ.**

Работници! Единъ твърдѣ бѣлѣжитъ фактъ е, че мизерията на работнитѣ маси не се намалила отъ 1848—1864 год., и, при все това, този периодъ е вънъ отъ всѣко сравнение относително развитието на индустрията и нарастването на търговията. Въ 1850 година единъ, обикновено, твърдѣ добрѣ усвѣдоменъ консервативенъ вѣстникъ на английската буржуазия прѣдсказваше, че, ако износа и вноса на Англия се увеличеше съ 50%, пауперизмътъ би спадналъ до нула. Уви! на 7 й априлъ, 1864 година канцлерътъ на финансиитѣ омайваше своята парламентска аудитория, съобщавайки ѝ, че вноса и износа на английската търговия се е възкачилъ въ 1863 год. «на 443.955,000 лири стерлинги (11,098,750,000 л.), чудовищна сума, която надминава почти съ двѣ трети търговията на една сравнително близка епоха въ 1843 год.» Но въ сжщото врѣме той красноречиво говорѣше за мизерията. «Помислѣте си, се провикна той, за тия, които живѣятъ по брѣговетѣ на тази ужасна областъ». Не съ по-малко красноречие говорѣше той за работническитѣ заплати, които не се уголѣмяваха, за човѣшкия животъ, «който въ деветь случая върху десеть не е освѣнъ една борба за сжществуване».

Пъкъ той не казваше още нищо за Ирландцитѣ, които постепенно сж замѣстяни съ машини на сѣверъ и съ овчи стада на югъ, ако и самитѣ овци бързо да намаляватъ въ тая нещастна страна, — по-бавно, при все това — отъ хората. Той не повтаряше това, което отбулваше въ едно неочаквано избухване на ужасъ най-благороднитѣ прѣдставители на «десетьтѣ хиляди отъ аристокрацията»[1]). Когато паниката на притѣснителитѣ достигна една извѣстна степень, камарата на лордоветѣ нареди да се направи една анкета и единъ рапортъ върху осжденитѣ на каторжна работа углавни прѣстжпници. Убийцитѣ тоже не бѣха забравени и взеха своето мѣсто въ многотомната синя книга за 1863 год., и тогавъ се до-

---

Б. Р. Помѣстваме този „Програменъ адресъ“, позпатъ още подъ име Inauguraladresse („Осветителенъ адресъ“) по случай 40-годишнината отъ основаването на Интернационала, която се навърши на 28 септември (н. ст.) т. г.

*) Този манифестъ, излѣзълъ изъ подъ перото на единъ знаменитъ нѣмски социалистъ, членъ на Централния Комитетъ въ Лондонъ, бѣ публикуванъ на английски прѣди 18 мѣсеца, вслѣдствие митинга, на който бѣ основана *Интернационалната Асоциация.* Ние мислимъ, че нашитѣ читатели ще бждатъ щастливи да ги запознаемъ съ него. (Бѣл. на брошурата, която е публикувана въ 8·6 г. въ Брюкселъ на френски и наново прѣпечатена отъ редакцията на „Mouvement Socialiste“, N о N-о 84 и 85) – Б. Пр.

[1]) The apperten thousaud. Туй чисто английско изражение се употрѣбява твърдѣ често и се отнася, безъ съмнѣние, за аристократическата класа

каза съ факти и официални данни, че най-лошитѣ отъ осжденитѣ прѣстжпници, каторжницитѣ отъ Англия и Шотландия, работѣха много по-малко и бѣха много по-добрѣ хранени, отколкото земледѣлческитѣ работници отъ сжщитѣ страни.

Но туй не е всичко. Когато американската война изхвърли на улицата работницитѣ отъ Лонкастерското и Шестерското графства, сжщата камара на лордоветѣ изпрати единъ лѣкарь въ манифактурнитѣ провинции, като го натовари да изслѣдва минимумътъ количество отъ вжглеродъ и азотъ, добивано по начинъ най-простъ и най-евтинъ, което би било достатъчно «да прѣдпази отъ гладна смърть». Делегираниятъ лѣкарь, д-ръ Смитъ, намѣри, че 28,000 зърна вжглеродъ и 1330 азотъ на седмица сж необходими за единъ възрастенъ, само за да го прѣдпазятъ отъ гладна смърть; и още той намѣри, че това количество не бѣ твърдѣ далечъ отъ мършавата храна, до която крайната нужда бѣ докарала работницитѣ на памука.

Но слушайте още. Сжщия ученъ лѣкарь малко по-късно бѣ наново делегиранъ отъ медицинския департаментъ на Частния Съвѣтъ да екзаменира храната на най-бѣднитѣ работни класи. Шестиятъ рапортъ върху състоянието на общественото здраве, публикуванъ по заповѣдь на парламента въ течение на тази година (1864) съдържа резултата отъ тия изслѣдвания. Какво откри лѣкарьтъ? Че тъкачитѣ на коприна, шивачитѣ, работницитѣ на ржкавици, тъкачитѣ на чорапи, и т. н. не получаваха, срѣдне, всѣкога мизерната храна на работницитѣ на памука, не получаваха даже количеството вжглеродъ и азотъ, «достатъчно, за да прѣдпази отъ гладна смърть». «Отъ друга страна» — ние цитираме текстуално самия рапортъ — «изслѣдване положението на земледѣлческитѣ фамилии показа, че повече отъ една пета отъ тѣхъ се задоволяватъ съ едно по-малко отъ достатъчно количество вжглеродни вещества и повече отъ една третя съ едно недостатъчно количество азотни вещества; че въ Беркското, Оксфордското и Сомерестското графства недостатъкътъ отъ азотни храни е, срѣдне, мѣстния режимъ. Не трѣбва да забравяме, прибавя официалния рапортъ, че лишението отъ храна се прѣнася само съ отвращение и че, като общо правило, липсата на достатъчна храна иде всѣкога слѣдъ лишаване отъ много други необходимости. Даже на чистотата се гледа като на нѣщо твърдѣ скжпо и мжчно и когато самоуважението се старае да я държи, всѣко подобно усилие е неизбѣжно заплатено съ едно нарастване на изтѣзанията отъ гладъ. Тия размишления сж толкова по-скръбни, че въпросътъ не е за мизерия, заслужена вслѣдствие мързела, но въ всички случаи, вслѣдствие крайната сиромашия на работния народъ. И наистина, работата, която усигурява една такава скромна храна, е, въ повечето случаи, извънрѣдно продължителна. Този рапортъ отбулва странния и даже неочакванъ фактъ, че отъ всичкитѣ части на Англия (слѣдователно, Англия, Галия, Шотландия и Ирландия) земледѣлческото население въ сжща Англия — именно най-богатата часть — «е, безспорно,

най-злѣ хранено», но че даже най-бѣднитѣ земледѣлци отъ Беркското, Оксфордското и Сомерсетското графства се хранятъ много по-добрѣ, отколкото по-голѣмата часть на домашнитѣ работници на изтокъ отъ Лондонъ.

Такива сж официалнитѣ данни, публикувани въ 1864 год. по заповѣдь на парламента въ хилядогодишнината на свободната размѣна, въ сжщия моментъ, когато канцлерътъ на финансиитѣ разказваше въ Камарата на общинитѣ, «че положението на английскитѣ работници се е подобрило, срѣдне, по такъвъ необикновенъ начинъ, че ние не познаваме примѣри въ историята на никоя страна нито на никое врѣме». Съ какъвъ дизхармоненъ тонъ сж прорязани тия официални екзалтации отъ една кратка забѣлѣжка, не по-малко официална, върху състоянието на общественото здраве: «Общественото здраве на една страна означава здравето на нейнитѣ маси и почти невъзможно е маситѣ да бждатъ здрави, ако тѣ — до най-низката обществена стълба — не се радватъ на едно най-скромно благосъстояние».

Очуденъ отъ «Прогреса на Нацията»*), канцлерътъ на финансиитѣ вижда да играятъ прѣдъ очитѣ му цифритѣ на неговитѣ статистики. И съ единъ акцентъ на истински възторгъ той се провиква: «Отъ 1842 г. до 1852 облаганитѣ печалби на страната сж се увеличили съ 6%. Въ осемьтѣ години отъ 1853—61 тѣ сж се увеличили съ 20%; това е единъ тъй чуденъ фактъ, че е почти невѣроятенъ!.. Туй опияняюще увеличение на богатствата и на могжществото — прибавя г. Гладстонъ — се отнася изключително за ония, които притѣжаватъ».

Ако искате да знаете, при какви условия на изгубено здравие, на нравствено изпадане и на интелектуално разрушение бѣ и е произвеждано отъ работнитѣ класи туй *опияняюще увеличение на богатствата и на могжществото, отнасящи се изключително за класитѣ, които притѣжаватъ*, разгледайте картината за ателиетата на шивачитѣ, печатаритѣ и модиститѣ, която е дадена въ послѣдния рапортъ върху общественото здравие! Сравнете рапорта на комисията за изслѣдване дѣтския трудъ, тамъ, гдѣто е констатирано, напр., че «класата на грънчаритѣ мжже и жени прѣдставлява едно твърдѣ изродено население както въ физическо, тъй и въ интелектуално отношение»; че «недъгавитѣ дѣца ставатъ насетнѣ недъгави родители»; че «израждането на расата отъ туй е едно неизбѣжно слѣдствие»; че «израждането на населението отъ Стафордското графство би било много по-напрѣднало, ако не бѣ постоянното приииждане отъ съсѣднитѣ страни и женидбитѣ съ по-издържливи раси». Хвърлете единъ погледъ върху синята книга на г. Tremenheere: *«Жалби и оплаквания на хлѣбаритѣ надничари»*. И кой не е потрѣпералъ, като чете онзи парадоксъ на фабричнитѣ инспектори, потвърденъ отъ «Registrar General», споредъ който здравето на работницитѣ отъ Ланкастерското граф-

*) Единъ специаленъ отдѣлъ за всѣка година въ Синята книга.

ство се е подобрило значително, при все че тѣ се задоволяватъ съ най-мизерната храна, защото липсата на памукъ ги е изхвърлила отъ памучнитѣ фабрики; че смъртностьта между дѣцата се е намалила, защото, най-сетнѣ, се даде възможность на майкитѣ да ги хранятъ отъ собственитѣ си гърди, вмѣсто да имъ даватъ млѣчни брашна.

Но обърнете медала още веднажъ. *Картината на данъка върху дохода и собствеността*, прѣдставена въ камарата на общинитѣ на 20 септемврий 1864 г. ни увѣдомява, че отъ 5 априлъ 1852 г. до 5 априлъ 1853 г. тринадесеть лица сж увеличили редоветѣ на тия щастливци на земята, годишнитѣ печалби на които сж изчислени отъ колектора на данъцитѣ до 50,000 лири стерлинги (1,250,000 л.) и повече, защото числото имъ се е покачило отъ 67 на 80[1]). Сжщата таблица освѣтлява куриозния фактъ, че приблизително 3,000 хора раздѣлятъ по между си единъ годишенъ приходъ отъ около 25,000,000 лири стерлинги (750,000,000 лева) — повече отъ общата сума, която се разпрѣдѣля годишно между всичкитѣ земледѣлци на Англия и Галия. Отворете цензовия регистръ отъ 1861 г. и вие ще намѣрите, че числото на земледѣлческитѣ собственици въ Англия и Галия се е намалило отъ 16,934 въ 1851 год. на 15,066 въ 1861 г.; значи, концентрацията на земелната собственость е нарастнала за 10 години съ 11%. Ако концентрацията на земелната собственость въ ржцѣтѣ на едно малко число слѣдва всѣкога сжщия прогресъ, териториялниятъ въпросъ ще бжде странно упростенъ, както бѣше въ римската империя, когато Неронъ скръцна (grincer*) съ зжби при новината, че половината отъ провинцията въ Африка притѣжаваха шестима дворяни.

Ние се спрѣхме върху тия факти, «тъй чудни, че сж почти невѣроятни», защото Англия стои на чело на търговска и индустриялна Европа. Припомнете си, че едвамъ прѣди нѣколко мѣсеца единъ отъ изгнаннитѣ синове на Луи Филипа поздравляваше публично английския земледѣлчески работникъ съ прѣвъзходството на неговото положение върху по-малкото цвѣтуще положение на другаритѣ му отъ другата страна на Ла-Маншъ. Наистина, ако имаме прѣдъ видъ мѣстнитѣ обстоятелства, ние виждаме тия факти да се извършватъ въ по малка степень въ всичкитѣ индустриялни и прогресивни страни на континента. Отъ 1848 г. стана едно безподобно развитие на индустрията и единъ невъображаемъ подемъ на износа и вноса въ тия страни. Навсѣкждѣ «увеличението на богатствата и могжществото относяще се изключително

---

[1]) Маркизътъ на Вестминстеръ има единъ годишенъ приходъ отъ 800,000 лири стерлинги (20,000,000 лева).

*) Думата „grend“ значи не само скърцане на зжби, но показва още жестокостьта на усмивката Неронъ, убивайки тия обиколени съ злато дармоеди, изрази една жестока радость, защото той намѣри срѣдството да напълни държавнитѣ каса, които се изпразваха постепенно съ концентрацията на земелната собственость.

за класитѣ, които притежаватъ» бѣ истински «опияняюще». Навсѣкждѣ, както въ Англия, едно незначително меншество отъ работническата класа получи, дѣйствително, едно малко увеличение на заплатитѣ, но въ повечето случаи, паричното повдигане на заплатитѣ значи повдигане на благосъстоянието на наемницитѣ толкова, колкото повдигането издържкитѣ на пенсионеритѣ отъ болницата за бѣднитѣ или сиропиталището въ столицата — отъ 7 ливри, 7 шилинга и 4 пенса въ 1852 г. на 9 ливри, 15 шил. и 8 пенса въ 1862 г. ползува и улеличава благосъстоянието на послѣднитѣ Навсѣкждѣ грамадната маса на работнитѣ класи слизаше все по-низко, най-малко въ сжщата пропорция, въ която висшитѣ класи се качваха по-високо върху социалната стълба. Въ всичкитѣ страни на Европа — туй по настоящемъ е една неоспорима истина за всѣки независимъ умъ, и отричана само отъ тия, интересътъ на които е да обѣщаватъ златни гори на другитѣ—нито усъвършенствуването на машинитѣ, нито прилагането на науката въ производството, нито откритието на нови пжтища, нито новитѣ колонии, нито емиграцията, нито създаването на нови пазари, нито свободната размѣна, нито всичкитѣ тия нѣща заедно не сж въ положение да унищожатъ мизерията на работнитѣ маси. Напротивъ, до като сжществува основната несправедливость въ днешното общество, всѣко ново развитие на производителнитѣ сили на труда ще изкопа, неизбѣжно, една по-широка и дълбока пропасть между разнитѣ класи и ще направи да изпъкне още повече обществения антагонизмъ.

Въ продължение на тази опияняюща епоха на економическия прогресъ гладната смърть въ Британската столица се повдигна до височината на едно обществено учреждение. Тази епоха е отбѣлѣжена въ аналитѣ на свѣта чрѣзъ бързитѣ прѣврати, чрѣзъ все повече и повече широкото разпространение и повече и повече смъртнитѣ слѣдствия отъ социалната чума, наричана *търговска и индустриялна криза.*

Слѣдъ поражението на революциитѣ отъ 1848 г. всичкитѣ дружества и вѣстници на работнитѣ класи на континента бѣха унищожени отъ бруталната ржка на силата; най-напрѣдничавитѣ отъ синоветѣ на труда избѣгаха, обезнадѣждени, на другата страна на Океана, въ Съединенитѣ Щати, и ефимернитѣ мечти за освобождение се провалиха прѣдъ една епоха на индустриялна трѣскавость, на морално изпадане и на политическа реакция.

Причинено отчасти отъ английската дипломация, която тогазъ, както и сега, дѣйствуваше въ единъ братски духъ на солидарность съ петербургския кабинетъ. *Падането на континенталната работническа класа скоро прострѣ своитѣ плачевни послѣдствия и отъ тази страна на Ла-Маншъ.* Поражението на тѣхнитѣ братя отъ континента, ставайки причина да изчезне всѣки куражъ у английскитѣ работници, всѣка вѣра въ собствената тѣхна кауза, повръщаше въ сжщото врѣме на господаря на земята и на господаря на паритѣ, на собственика и на капиталиста, тѣхнитѣ малко

разклатени надѣжди. Тѣ безъ страхъ оттеглиха обѣщанитѣ вече подобрения.

Откритието на нови златни земи прѣдизвика една голѣма емиграция и провали една непоправима празднота въ редоветѣ на пролетарията на Велико-Британия. Други отъ неговитѣ членове — най-активнитѣ до тогазъ, бѣха прѣлъстени отъ врѣменното привличане на една по изобилна работа и по-високи заплати и станаха «политически черни».

Напраздни бѣха опититѣ да се задържи или възстанови Чартистското движение; всичкитѣ усилия пропаднаха напълно. Въ пресата органитѣ на работническата мисъль умрѣха единъ слѣдъ другъ отъ апатията на маситѣ и въ дѣйствителность никога английскиятъ работникъ не се е показалъ разположенъ да се съгласи тъй напълно, както сега, за своето политическо нищожество. Прочее, ако нѣмаше солидарность въ дѣйствията между работническата класа въ Велико-Британия и оная на континента, имаше, въ всѣки случай, между тѣхъ солидарность въ поражението.

Впрочемъ, изтеклия този периодъ между революциитѣ отъ 1848 год. имаше и своитѣ компенсации. Ние ще покажемъ тукъ само два твърдѣ важни факта.

Слѣдъ една тридесеть-годишна борба, поддържана съ най-възхитително упорство, английската работническа класа, ползувайки се отъ едно врѣменно раздѣление между господаритѣ на земята и ония на паритѣ, сполучи да изтръгне *bill-а на десетьтѣ часа.*

Грамаднитѣ физически, морални и интелектуални послѣдици, които той (bill'а) даде за манифактурнитѣ работници бѣха отбѣлѣжени въ полугодишнитѣ рапорти на фабричнитѣ инспектори, а сега тѣ любезно се признаватъ отъ всички страни. По-голѣмата часть отъ континенталнитѣ правителства бѣха принудени да приематъ английския законъ въ манифактуритѣ подъ една повече или по-малко измѣнена форма, а самиятъ английски парламентъ е принуденъ всѣка година да разпростира и да разширява кржга на неговата дѣйность.

Но освѣнъ полезностьта му на практика законътъ има извѣстни други особености, които му даватъ възможность да добие най-добъръ успѣхъ. Чрѣзъ органитѣ на най-извѣстнитѣ свои оракули, като д-ръ Юре, професорътъ Сенйоръ и други философи отъ тоя родъ, буржуазията прѣдсказа и, за нейно голѣмо удоволствие, показа, че всѣка намѣса на закона за ограничение на работнитѣ часове би прѣдизвѣстило смъртьта на английската индустрия, която, подобна на вампиръ, не можеше да се храни, освѣнъ съ кръвь и то съ дѣтска кръвь : едно врѣме убиването на едно дѣте бѣ единъ мистериозенъ обичай въ религията на Молоха, но той се практикуваше само въ твърдѣ тържествени случаи единъ пжть прѣзъ годината, даже по-рѣдко, а при това, Моллохъ нѣмаше изключителна наклонность къмъ дѣцата на бѣднитѣ.

Това, което въ този въпросъ за законно ограничение на работнитѣ часове даваше на конфликта истински характеръ на раз-

горѣщяване и жестокость, е, че, безъ да говоримъ за ужаситѣ на скжперничеството, ангажираниятъ въпросъ наново повдигаше и *даже разрѣшаваше донѣйдѣ голѣмиятъ споръ между слѣпия законъ на прѣдлагането и търсенето, който е цѣлата политическа економия на буржуазната класа и контролираното и регулирано отъ общественото прѣдвиждане социално производство, което съставлява политическата економия на работническата класа.*

Но на политическата економия на труда се падна скоро да нанесе една още по-пълна побѣда върху политическата економия на капитала: ние искаме да кажемъ за кооперативното движение и особено за кооперативнитѣ мануфактурии, създадени отъ частната инициатива на нѣколко прѣдприемчиви ржцѣ. Стойностьта на тия велики обществени опити не може да бжде покачена: *тѣ показаха не вече съ прости аргументи, а съ факти, че производството въ една голѣма часть и при състоянието на днешната наука можеше да мине безъ една класа на господари, които наематъ една класа, която разполага само съ голи ржцѣ; тѣ показаха, че за произвеждане на богатствата не е необходимо, щото орждията на труда да бждатъ монополизирани и така да служатъ като инструментъ за управляване и изнасилване на самия работникъ;* тѣ показаха, че както робството, както крѣпосничеството, така и наемниятъ трудъ не е освѣнъ една прѣходна и по-нисша форма, осждена да изчезне прѣдъ задружниятъ трудъ, който донася слѣдъ себе си една здрава ржка, единъ енергиченъ умъ, едно радостно сърдце. Въ Англия Робертъ Оуенъ хвърли сѣмето на кооперативната система; започнатитѣ върху континента работнически прѣдприятия, въ дѣйствителность, бѣха само практичното реализиране на не откриититѣ, а високо прокламиранитѣ въ 1848 г. теории.

Вж сжщото врѣме опитътъ отъ тоя периодъ (1848—64) доказа до очевидность, че колкото полезенъ да изглеждаше на приложение, колкото и прѣкрасенъ да бжде по принципъ, *кооперативниятъ трудъ, тѣсно ограниченъ на случайнитѣ и отдѣлни усилия на работницитѣ, не ще може никога да спрѣ развитието въ геометрическа прогресия на монопола, нито да освободи маситѣ, нито даже да облечи колкото малко и да бжде тяжестьта на мизерията имъ.* Този е може би истинския мотивъ, който накара лъжливитѣ голѣми господари, буржуазнитѣ филантропи и даже повърхностнитѣ економисти да обсипятъ изведнажъ съ безвкусни хвалби тази кооперативна система, която тѣ напразно се бѣха опитали да унищожатъ още въ зародишъ, тази кооперативна систама, която тѣ, отъ друга страна, прѣдставяваха съ подигравателенъ тонъ като една утопия на мечтателитѣ или която тѣ анатамосваха като една профанация на социалиститѣ.

За да освободи маситѣ, кооперацията трѣбва да достигне едно национално развитие и, слѣдователно, да бжде подържана и пропагандирана съ държавни срѣдства. Но господаритѣ на земята и ония на капитала ще си служатъ всѣкога съ тѣхнитѣ економически привилегии: далечъ отъ да подтикнатъ еманципацията на труда, тѣ

ще продължаватъ да ѝ турятъ колкото е възможно повече прѣчки. Нека си припомнимъ съ какво прѣзрѣние лордъ Палмерстонъ атакуваше защитницитѣ на bill'a върху правата на ирландскитѣ земледѣлчески прѣдприемачи, прѣдставявани прѣзъ тая сесия (1864 г.). «Камарата на общинитѣ, извика той, е една камара на земледѣлчески собственици».

Завладяването на политическата власть, значи, е станало първа длъжность на работническата класа. Изглежда тя да е разбрала това, защото въ Англия, въ Германия, въ Италия, въ Франция видѣхме да се родятъ въ едно и сѫщо врѣме тия общи въждѣления, и въ едно и сѫщо врѣме, тоже, *се направиха усилия, за да се организира политически партията на работницитѣ.*

Има единъ елементъ на успѣхъ, който тазъ партия притѣжава: *тя има количеството, но количеството не надтежава въ баланса, освѣнъ ако е придруженъ съ сдружаването и водено отъ знанието.*

Опитътъ отъ миналото ни научи, какъ забравянето на тия братски връзки, които трѣбва да сѫществуватъ между работницитѣ отъ разнитѣ нации и да ги подтикватъ да се подържатъ едни други въ борбитѣ имъ за освобождение, е наказвано чрѣзъ общо поражение на тѣхнитѣ раздѣлени прѣдприятия; подтикнати имено отъ тази мисъль, работницитѣ отъ разнитѣ страни събрани на публиченъ митингъ въ Saint-Martin'hall на 28-й септемврий, 1864 год. рѣшиха да основатъ Интернационалната Асоциация на Работницитѣ.

Още едно друго убѣждение инспирира този митингъ.

Ако освобождението на работницитѣ, за да бѫде усигурено, изисква тѣхното братско сътрудничество, какъ могатъ тѣ да изпълнятъ една такава велика мисия, *ако една външно политика, съединена съ прѣстѫпни намѣрения и възбуждайки националнитѣ прѣдразсѫдъци, пръска въ разбойнически войни кръвьта и паритѣ на народа?* Не прѣдвидливостьта на властвующитѣ класи въ Англия, а опозицията на работническата класа противъ тази прѣстѫпна лудость е, която спаси Западна Европа отъ безчестието на единъ кръстоносенъ походъ за задържането и развитието на робството отвъдъ океана. Безстрашното удобрѣние, смѣшната симпатия или идиотската индиферентность, съ която вишитѣ класи на Европа гледаха, какъ Русия заграбва като плячка планинитѣ — крѣпости на Кавказъ и избива героичната Полша, грамаднитѣ и безпрѣчни заграбвания на тази варварска сила, *главата на която е въ Петербургъ и рѫката на която се намира у всички европейски кабинети, научиха работницитѣ, че тѣ трѣбва да бѫдатъ въ течението на мистериитѣ на международната политика, да бдятъ за дипломатическото поведение на респективнитѣ имъ правителства, да се борятъ, когато е нуждно, противъ тѣхъ съ всички срѣдства въ тѣхно разположение* и, най-сетнѣ, когато биха били безсилни да направятъ нѣщо, да се съгласятъ за единъ общъ протестъ и да искатъ законитѣ на морала и на справедливостьта, които трѣбва да управля-

ватъ отношенията на отдѣлнитѣ личности като върховно правило на отношенията между нациитѣ.

Да се боримъ за една външна политика отъ такова естество, значи да вземемъ участие въ общата борба за освобождението на работницитѣ.

Пролетарии отъ всички страни, съединявайте се!

Прѣвелъ отъ френски Н. К-въ.

Амстердамскиятъ конгресъ и по-главнитѣ негови рѣшения.

Шестиятъ Международенъ Социалистически Конгресъ се събра въ Амстердамъ при особни условия. Войната въ Далечния Истокъ, тази кървава оргия на деспотизма и капитализма, не можеше да не наложи своя отпечатъкъ върху обстановката и хода на конгреснитѣ работи. И това се изрази прѣди всичко въ туй, че още при самото си откриване конгресътъ се обърна въ една грандиозна манифестация на протестъ противъ войната. Грѫмъ отъ рѫкоплескания е привѣтствувалъ рѫкостисканието, което сѫ си размѣнили избранитѣ двама подпрѣдсѣдатели на първото засѣдание на конгреса японския и руския делегати, другаритѣ Сенъ Катияма и Плехановъ, и тѣхнитѣ тържествени заявления за солидарностьта на японския и руския пролетариятъ въ искането на мира. Както забѣлѣжи английскиятъ другаръ Берроу, по-прѣкрасна минута отъ тази конгресътъ не е видѣлъ.

Въ противоположность на експлоататоритѣ отъ цѣлия свѣтъ, които съ жадностьта и подозрителностьта на хищници слѣдятъ за всѣко движение на всѣкиго отъ тѣхъ, които сѫ погълнати отъ мисъльта за ония тлъсти кѫсове, що могатъ да заграбятъ посрѣдъ въсцарилата се суматоха, които сѫ пропити съ взаимна вражда, недовѣрие, злоба, — въ противоположность на тѣхъ, прѣдставителитѣ на всесвѣтския пролетариятъ се събраха за мирна съвмѣстна работа въ великото дѣло на международната борба на международния пролетариятъ противъ международната експлоатация.

Дѣлото на борбата за пълното освобождение на пролетарията, а заедно съ него и на цѣлото човѣчество, отъ всички видове угнетения, робства и експлоатации е международно дѣло. То не е парадна фраза, нито теоритическа измислица, то е реаленъ фактъ, живо осѣзаванъ отъ всѣка боряща се пролетарска партия. Капиталистическото производство, обхванало въ своитѣ вериги цѣлия свѣтъ, съ здрави връзки е свързало експлоататоритѣ отъ всички страни въ борбата противъ освободителнитѣ стремления на пролетарията. Колкото и да е ожесточена конкуренцията между капиталиститѣ отъ отдѣлнитѣ страни, колкото и отчаени стълкновения да сѫ се прѣдизвиквали отъ противорѣчивитѣ ин-

тереси на експлоататоритѣ и хищницитѣ отъ цѣлия свѣтъ, — въ запазването самитѣ основи на експлоатацията, въ ожесточеното дѣйствуване противъ социалистическата борба на пролетарията, тѣ сѫ ведно — отъ руския царь до републиканския президентъ на Франция. Но сѫщо тъй ведно сѫ и пролетарнитѣ отъ цѣлия свѣтъ въ своята борба противъ експлоатацията. И това единство е по-силно отъ единството на експлоататоритѣ, поради туй, че пролетарнитѣ по пѫтя на своето окончателно освобождение нѣма какво да дѣлятъ по-между си. Тѣхнитѣ частни интереси въ тази борба не се сблъскватъ едни съ други; слѣдъ всѣка нова крачка по пѫтя къмъ крайната цѣль, солидарностьта между пролетарнитѣ може само да расте.

Тази солидарность не само може, но трѣбва да расте, ако пролетариятътъ върви по вѣренъ и правъ пѫть къмъ своето освобождение. Всѣко ослабване на международната солидарность, всѣка «национализация» на социализма, като изразитель на стремленията на пролетарията е безпогрѣшно доказателство, че пролетарското движение се отклонява отъ тази права линия, която го води по най-бързия и лекъ пѫть къмъ царството на социалистическата свобода, равенство и братство.

Опортюнизмътъ, като изразъ на ослабването класовия характеръ на пролетарското движение, на подчинение неговитѣ задачи на второстепеннитѣ за него задачи на буржуазната демокрация, всѣкога е националистиченъ, всѣкога е «саморасълъ», всѣкога търси своето оправдание въ привидното «своеобразие» на тѣзи държавни или плѣменни особености, между които той е поставенъ да дѣйствува. «Непознаването» отъ социалиститѣ на другитѣ страни «особенитѣ» условия на тази страна или нация, между която работи извѣстна организация, всѣкога е служило и служи на опортюниститѣ отъ всички видове и бои (ние вече казахме въ какъвъ смисълъ употрѣбяваме това изражение) за прѣдлогъ да измъкнатъ своята дѣятелность, своитѣ начини на борба изъ подъ надзора на международния социалистически пролетариятъ. Въ *това* отношение, може би, само чисто *количествена* разлика сѫществува, напримѣръ между Жореса и не само рускитѣ «социалисти — революционери» и Бунда, но даже, колкото и да е печално това, между нѣкои партийни другари, които се смѣтатъ за най усърдни защитници на «ортодоксията» и въ сѫщото врѣме се мѫчатъ да опровергаятъ сѫжденията на международния социализмъ за руската социална демокрация, като се позовавать на недостатъчното ужъ тѣхно познаване рускитѣ условия.

Наистина, дадена политическа обстановка видоизмѣня тѣзи *форми*, въ които се въплотяватъ неизмѣннитѣ принципи на пролетарската класова борба. Но самитѣ принципи, основнитѣ методи оставатъ и ще останатъ всѣкога и навсѣкѫдѣ неизмѣняеми до като сѫществува капиталистическото общество съ свойствената нему класова борба. Нѣщо повече. Колкото повече напрѣдва развитието на всесвѣтското капиталистическо стопанство, толкова

по-еднообразни ставатъ основнитѣ съотношения между общественитѣ класи и групи въ границитѣ на всички държави и толкова повече се сливатъ разпрѫснатитѣ «държавни» поточета на политическия животъ въ една могѫществена международна рѣка. А заедно съ това, толкова по-болѣзнено се отражаватъ на пролетарското движение въ всички страни тѣзи грѣшки и поражения, на които се подхвърля движението на работническата класа въ всѣка отдѣлна страна; толкова по-настойчиво се чувствува необходимостьта да се противопостави срѣщу обединеното насилие на експлоататоритѣ обединената сила на международния пролетариятъ.

Въ противоположность на увѣренията на «саморасълцитѣ» на опортюнизма, все по обширна става областьта на тактическитѣ принципи и положения, които могатъ да бѫдатъ съ успѣхъ разработвани и формулирани само отъ гледната точка на цѣлостното пролетарско движение; все по-конкретни и подробни ставатъ тѣзи упѫтвания, които може и трѣбва да даде международниятъ пролетариятъ на своитѣ братя въ всѣка отдѣлна страна; и все повече и повече творческата социалистическа мисъль трѣбва да работи съ *международенъ* мащабъ, ако иска въ своята национална освободителна борба да служи на пролетарското дѣло и да го прѣдпази отъ тази безкрайна върволица изпитания, бѣдствия и лишения, която се явява като неизбѣжно слѣдствие на всѣко отклонение отъ революционната класова програма.

Социализмътъ е международенъ. И при все това, споредъ ръста на работническото движение на широчина и дълбочина, когато пролетарскитѣ партии въ всички страни порастнаха въ могѫществени организирани сили, които натискаха съ своето тегло цѣлиятъ вървежъ на политическия животъ, тогава все почесто и по-често прѣдъ отдѣлнитѣ идеолози на пролетариятъ, прѣдъ отдѣлнитѣ негови групи изпѫкваше изкушението да «национализиратъ» своята политика, като ограничатъ своятъ крѫгозоръ върху наличнитѣ дадени условия, като забравятъ за тѣзи крайни задачи и за тѣзи основни принципи на борбата, отъ които той не може да се откаже безъ да накърни работата за своето освобождение.

Като оставаме безъ разглеждане второстепенитѣ причини, може да се посочатъ два основни фактора, които обусловятъ постояннитѣ избухвания на «опортюнистическитѣ» стремления. Тѣзи два фактора се намиратъ въ тѣсна връзка съ самото развитие на пролетарското класово движение. Първиятъ отъ тѣхъ и прѣди всичко — борбата за демократическата свобода. Работническата класа не може да отърси отъ гърба си връзкитѣ на капиталистическото робство прѣди да създаде въ развитото до своя логически край буржуазно общество всички материялни и психологически условия за социалната революция. Но наистина, пълното и всестранно развитие на буржуазното общество изисква за своето осѫществление пълна демократическа свобода. Демокра-

тическата свобода въ най-развития си видъ не само не противорѣчи на капиталистическия строй на обществото, но се явява като негова естествена рожба. Борбата за демократическата свобода, свобода, сама по себе си, не разбива рамкитѣ на буржуазнитѣ обществени отношения. И при все това, колкото повече расте организованостьта, съзнателностьта и боевата политика на работническата класа, буржуазията, въ лицето на най-могжщитѣ, организирани и съзнателни нейни части, е принудена да се откаже отъ съдѣйствието си за по-нататъшното развитие на сжщитѣ тия буржуазни обществени отношения, на почвата на които тя стои. Буржуазията става реакционна, прѣдпочита неподвижностьта и затишието на това развитие, което довежда буржуазнитѣ обществени отношения до пълна зрѣлость, но въ сжщото врѣме бърже тласка буржуазното общество къмъ неговия край, като му създава неумолимъ гробаръ въ лицето на съзнателния пролетарията. И само извѣстни слоеве отъ дребната буржуазия и пропадающитѣ селени се явяватъ въ такава епоха, ако не смѣли борци за буржуазната свобода — междинното класово положение имъ подрѣзва крилѣтѣ — то поне носители на слабитѣ отзиви на едноврѣмешнитѣ демократически идеали. И тази психология на буржуазията въ напрѣдналитѣ страни като отражавана свѣтлина пада върху буржуазията въ тѣзи държави, гдѣто капитализмътъ се намира още въ възходящето колѣно на своето развитие.

Но съ отказътъ на буржуазията отъ послѣдователно развитие на демократическата свобода, пролетариятътъ е заставенъ да вземе върху себе си тази часть отъ неизпълнената отъ буржуазията историческа задача. Той е принуденъ самичъкъ да се погрижи за усилване развитието на *буржуазното* общество, защото това развитие съставлява необходимо условие за неговото собствено освобождение.

Въ разни форми, въ различни видове изпъква прѣдъ работническата класа на всѣкждѣ сжщата тази задача на съчетание демократическата и социалистическа борба. И социалната демокрация дава напълно точно и опрѣдѣлено рѣшение на тази задача. Работническата класа трѣбва да се бори за демократическата свобода, защото тя ѝ е необходима. Но тя трѣбва да се бори по такива пжтища и методи, които усилватъ нейната сплотеность и организованость, повдигатъ нейното *класово* съзнание.

Тѣзи пжтища и методи, съвсѣмъ не всѣкога, по-право почти никога, не лежатъ по «линията на най-малкото съпротивление». Не тѣ се хвърлятъ прѣди всичко въ очи, не тѣ докарватъ видимъ, незабавенъ, «чувствителенъ» успѣхъ, макаръ че само тѣ, въ края на краищата, не само непосрѣдствено ускоряватъ часа за пълното освобождение трудящитѣ се, но и даватъ на работническата класа дѣйствително здрави и реални демократически придобития.

Обаче, при недостатъчното развитие на *класовото съзнание*, при бавното му ослабване, много привлекателно става изкуше-

нието да влѣзешъ въ пжтя на «непосрѣдственитѣ» успѣхи, които се усигоряватъ не съ организираната борба на работническата класа, а съ изкустно обмисленитѣ политически комбинации и които, именно въ силата на това, излизатъ съвсѣмъ ялови. Но както миражътъ въ пустинята залъгва и дразни пжтника, съ своята видима близость, като го привлича въ дълбокитѣ пѣсъци, гдѣто го очаква неговата смърть, така и тази политика на «чувствителнитѣ» успѣхи все повече и повече затиска увлеченитѣ отъ нея, като ги вѣчно мами съ надѣждата и никога не ги удовлетворява. И тъй, като всѣки пжть, изглежда, че стига да се направи крачка и желаната свобода ще бжде спечелена, то сжщо тъй неволно и неизбѣжно се явява изкушението да се пожертвува класовата позиция за този «единственъ» пжть, разбира се, за туй, щото послѣ, въ щастливата минута, когато настжпи побѣдата, да се върнемъ къмъ борбата за социализма. Но побѣдата не дохожда, а партията, стжпила на опасния пжть на компромиситѣ, много скоро изпада цѣла въ блатото на буржуазния либерализмъ; границитѣ между нея и допиращитѣ се слоеве на буржуазната демокрация се изгубватъ и всичкото движение на работническата класа, доколкото послѣдната не се е отърсила отъ неспособнитѣ «ржководители», се оказва разнебитено и политически деморализирано.

Този процесъ на прѣцъвтяване класовото движение на пролетарията се извършва много по-скоро, защото му съдѣйствува енергично вторият факторъ — политиката на напрѣдничавата буржуазия. Реакционна по цѣлия складъ на своята политическа мисъль, буржуазията въ тѣзи страни, гдѣто класовото движение на пролетарията е взело вече внушителни размѣри, не може да не види пълната невъзможность да се удуши работническото движение само съ грубо насилие. Класовиятъ инстинктъ ѝ посочва другъ пжть за това — пжтьтъ на видимитѣ отстжпки, привличане дѣятели на работническата класа къмъ активното участие въ управлението и заедно съ това, въ поддържане «сжществующия редъ». Както забѣлѣза Бебель въ комисията, която разглеждаше въпроса за международното регулиране политическата тактика, английската буржуазия отдавна знае да се ползува отъ този методъ за подкопаване класовото движение на пролетарията. Тя се е старала всѣкога и се старае да измъкне всичкитѣ видни и способни водители на пролетарията, да ги постави на високи чиновнически мѣста, да имъ даде въ ржцѣтѣ ужъ силна административна власть, а въ сжщность съ всичко това да ги обезсили, защото, отъ каквито добри намѣрения и да е въодушавено отдѣлно лице и колкото силна и да е дадената въ ржцѣтѣ му негова власть, всичкия вървежъ на политическия животъ на буржуазната държава, всичкитѣ установени отношения и навици правятъ съвсѣмъ призрачни стремленията на участвующитѣ въ държавното управление единици да изкочатъ изъ подъ желѣзната подложка на класовитѣ интереси на буржуазията. Този методъ на дребнитѣ отстжпки и

привличане водителитѣ на пролетарията къмъ участието въ държавното управление, — методъ, който по казването на др. Катаяма, вече се прилага и въ Япония, — съдѣйствува за по-силното дезорганизиране класовото движение на пролетарията и прѣвращане водителитѣ на послѣдния и слѣдващитѣ задъ тѣхъ негови групи въ опори на сѫществующия редъ, въ стълбове на буржуазното общество.

Такава бѣше почвата, на която изникнаха разнообразнитѣ течения на опортюнистическата политика между социалистическитѣ партии. Партиитѣ на всички страни сѫ виждали и виждатъ въ своята срѣда тѣзи течения въ такъвъ или инакъвъ видъ. Злото стана международно и вече само поради това изискваше международно лѣкуване. И ако прѣзъ Амстердамския конгресъ въпросътъ за опортюнистическитѣ отклонения на социалистическата политика изпъкна прѣди всичко като въпросъ за политиката на една отъ французскитѣ социалистически партии, то това е само за това, защото по-свободнитѣ форми на французския политически животъ създадоха най-благоприятни условия за пълното и послѣдователно развитие на опортюнистическитѣ течения, показаха пропастьта, въ която тѣзи течения увличатъ, въ края на крайщата, работническата класа. Франция послужи за примѣръ, по който работническата класа отъ всички страни може да изучи реалното значение и да прѣтегли всичкитѣ послѣдствия на опортюнистическата проповѣдь. Но не може по-добрѣ да се потвърди международниятъ характеръ на тази болѣсть, отъ която явно страда часть отъ французкитѣ другари, освѣнъ като се укаже на това, че, като искаше да се признае погрѣшностьта и врѣдностьта за дѣлото на пролетарията отъ жоресовата тактика и тая на другаритѣ му, партията на гедиститѣ можа да прѣдложи на конгреса, да потвърди съ своето рѣшение приетата вече резолюция на Дрезденския националенъ конгресъ на нѣмската социална демокрация.

Ние нѣма да се спираме да описваме положението на работитѣ между французскитѣ социалистически партии. Всички помнятъ печалната епоха на Миллерановото министерствуване, когато подъ егидата на кабинета, въ който засѣдаваше «социалистическия» министръ, войската застрѣлваше стачницитѣ въ Шалонъ и Мартиника; всички помнятъ ордена, съ който опръскания съ кръвьта на рускитѣ работници Николай II награди почтително поздравившия го Милеранъ. Парижкиятъ международенъ социалистически конгресъ въ 1900 г. бѣше принуденъ да се занимае съ въпроса за участието на социалиститѣ въ буржуазното министерство и да осѫди това участие. Но желанието да се не полива масло въ раздиравшата французския социализмъ борба, за съжаление, застави да се прѣдаде на приетата отъ конгреса резолюция (резолюцията на Кауцки) такава мека форма, която, наистина, съ голѣми разтягания — позволяваше на привърженицитѣ на «новия методъ» да я тълкуватъ въ своя полза.

Отъ врѣмето на Парижкия конгресъ «новия методъ» докара жоресовата партия на още по-опасенъ пѫть. Нѣма вече социалистически министръ, самъ Милеранъ е изключенъ отъ партията, но цѣлата партия, въ лицето на нейнитѣ водители, влѣзе въ тѣсенъ съюзъ съ стоящитѣ на власть буржуазни републиканци и, както се изрази Адлеръ въ комисията на конгреса, «анонимно» участвува въ управлението.

Дебатитѣ на конгреса и още повече въ комисията, нагледно показаха политическия смисълъ на «новия методъ» и различието по основнитѣ точки между революционната социална демокрация и опортюнизма. Ето защо ние ще се помѫчимъ да очертаемъ на кратко най-главнитѣ моменти на тѣзи работи.

Въпросътъ бѣше повдигнатъ отъ социалистическата партия на Франция (гедиститѣ), която прѣдложи на конгреса да потвърди слѣдующата резолюция, приета отъ миналогодишния Дрезденски националенъ конгресъ на нѣмската социална демокрация:

«Конгресътъ отхвърля*) най-рѣшително ревизионистическитѣ стремления да се измѣни нашата изпитана и увѣнчана съ успѣхъ тактика въ такова направление, щото вмѣсто завоювание политическата власть по пѫтя на побѣдитѣ надъ нашитѣ противници да се постави политиката на отстѫпкитѣ на сѫществующия редъ.

«Послѣдствието отъ такава ревизионистическа тактика би било прѣвръщанието партията, която си поставя за цѣль възможно по-бързото прѣобразование сѫществующето буржуазно общество въ социалистическо, — и за това тя е революционна въ най-добриятъ смисълъ на думата — въ партия, задоволяюща се съ реформирането буржуазното общество.

«Поради това, конгресътъ, въ противоположность на сѫществующитѣ ревизионистически течения, е убѣденъ, че класовитѣ противорѣчия не ослабватъ, а постоянно се изострятъ, и заявява:

1. Че партията отблъсква отъ себе си отговорностьта за основанитѣ на капиталистическия начинъ на производство политически и економически наредби и затова се отказва да удобрява каквито и да било парични срѣдства, необходими за поддържание на власть управляющитѣ класи;

2. Че социалната демокрация, съгласно резолюцията на Кауцки на Международния Социал. Конгресъ прѣзъ 1900 година въ Парижъ, не може да се стреми къмъ участието въ правителствената власть въ рамкитѣ на буржуазното общество.

«По-нататъкъ, конгресътъ отхвърля всѣко стремление да се замъгляватъ сѫществующитѣ класови противорѣчия, за да се улесни сътрудничеството съ буржуазнитѣ партии.

---

*) Въ първоначалниятъ текстъ стоеше: „осѫжда“. По прѣдложението на нѣмската делегация, това израженне бѣше измѣнено, за да се тури край на опитванията да се опороча резолюцията съ посочванието, че ужъ тя „осѫжда“ отдѣлни лица.

«Конгресътъ очаква, че социалъ-демократическитѣ парламентарни фракции ще продължаватъ да се ползуватъ отъ разтящата сила, която се създава отъ увеличение числото на тѣхнитѣ членове и съ грамадния ръстъ на стоящата задъ тѣхъ маса избиратели, за изясняванпе цѣлитѣ на социалната демокрация и за това, щото, съотвѣтно принципитѣ на нашата програма, съ всичка енергия и настойчивость да защищаватъ интереситѣ на работническата класа, като се домогватъ до разширяване и заякчаване политическата свобода и равноправие, да водятъ още поенергична, отколкото до сега, борба противъ милитаризма и маринизма, противъ колониялната и империалистическа политика, прртивъ произвола, тиранията и експлоатацията въ всичкитѣ ѝ видове, да съдѣйствуватъ енергично за развитието на социалното законодателство и изпълнение историческитѣ и културни задачи на работническата класа».

Комисията на конгреса, която изучваше прѣдварително този въпросъ, съедини въ своята срѣда всичкитѣ най-забѣлѣжителни таланти на международния социализмъ. Нейнитѣ страстни, тридневни прения прѣдставляваха заразителенъ интересъ и извънредно нагледно изтъкнаха всичкитѣ сѫществующи оттенъци и групировки на социалистическата мисъль.

На първо мѣсто стояха ветеранитѣ на революционната социална демокрация — Кауцки, Бебель, Гедъ. Въ своята часъ и половина държана рѣчь, Бебель изясни всичкитѣ заблуждения, всичката врѣдность за дѣлото на пролетарията отъ тази политика на постояненъ съюзъ съ буржуазнитѣ републиканци, която опрѣдѣля цѣлата позиция на Жореса; той напомни всичкия позоръ и срамъ отъ Миленановото министерствуване; посочи всичката мизерность на тѣзи «социални реформи», получени отъ републиката, далечъ отстѫпающи по отношение работническото законодателство, данъчната система, фактическата свобода на стачното движение — даже на императорска Германия; подчерта свръзката на тази закъснѣлость на французското законодателство съ много по-слабия, сравнително Германия, уровень въ развитието на класовата организация и класовото съзнание на пролетарията. Отъ името на международния пролетариятъ той искаше да се приеме Дрезденската резолюция, която съ своитѣ ясни, опрѣдѣлени и точни изражения отрѣзва всѣкаква възможность да се прѣтълкува нейния истински смисълъ. Отъ името на Руската Партия, гледната точка на революционния марксизмъ защищаваше др. Плехановъ.

Другата група делегати, начело съ Адлера и Вандервелда, тъй сѫщо осѫждаше политиката на Жореса, нѣкога не по-малко рѣзко отъ Бебеля. Но тя не се рѣшаваше да извади всичкитѣ логически изводи отъ своето отрицателно отношение къмъ «новия методъ». Отъ страхъ да не изостри, съ своето гласуване, раздоритѣ между французския социализмъ и да прѣдизвика сблъскване между обединенитѣ до сега партии, като поставяше по-горѣ отъ

всичко подържането «единството» и като недоразбираше грамадната важность на правото, недвусмислено, рѣзко поставяне на въпроса за класовия характеръ на политиката на пролетарията, тази група делегати търсѣше такава формулировка на възгледитѣ на революционната соц.-демокрация, която формулировка, като ги изказва въ положителна форма, въ сжщото врѣме, би прѣмълчавала вървящитѣ въ разрѣзъ съ тѣхъ явления въ живота на социалъ-демократическитѣ партии и по такъвъ начинъ, като парижката резолюция на Кауцки, би оставяла пълна свобода на всичкитѣ опортюнистически експерименти.

Рѣчьта на Жореса, който защищаваше своя «методъ», безъ да се гледа на нейнитѣ ораторски красоти, съ поразителна нагледность показа на слушателитѣ, колко е далечъ отъ класовото движение на пролетарията политиката на жоресизма. Тя бѣше по-скоро рѣчь на убѣденъ републиканецъ, въ най-добрия случай, рѣчь на герой на французската революция, но не бѣше рѣчь на социалистъ. Жоресъ искаше да не се сжди за неговата политика по нейнитѣ отдѣлни проявления, а да се разглежда въ цѣлата си съвокупность. Той настояваше, че неговата партия, съединена съ републиканцитѣ, не е позволила на бунтующитѣ се генерали да погубятъ републиката; но отговориха му по този въпросъ, че републиката асјж не е била сериозно въ опасность, пъкъ и да е била, то по други начини, съ революционната класова борба може и трѣбва да я спаси пролетариятътъ. Жоресъ си приписваше заслугата, че запазилъ мира; но му отговориха, като му посочиха лѣящата се на Далечния Изтокъ кръвь и гласуването отъ голѣма часть на неговата фракция бюджета, а въ това число и военния. Той се хвалѣше съ спечеленитѣ ужъ отъ неговата политика работнически закони; но простото тѣхно съпоставяне съ много по-високото нѣмско социално законодателство съсипваше този неговъ аргументъ. Най-сетнѣ, Жоресъ посочи закриването конгрегациитѣ и наближающето отдѣляне черковата отъ държавата; но и тукъ, на категорическия въпросъ на Бебеля, той бѣше принуденъ да признае, че макаръ министерството и да внесе въ парламента проектъ за подобно отдѣляне, «може би» то не ще намѣри болшинство въ камарата. По такъвъ начинъ ставаше очевидно не само това, че социалистическитѣ елементи на движението отстжпватъ въ «новия методъ» на Жореса на заденъ планъ прѣдъ буржуазно-демократическитѣ елементи, но че и самитѣ демократически придобития, заради които се кастри класовата пролетарска борба, носятъ съвсѣмъ мизеренъ и даже видимъ характеръ. А въ сжщото врѣме «новия методъ» носи съ себе си дезорганизация на класовото работническо движение; съзнателнитѣ пролетарии не намиратъ за себе си мѣсто въ редоветѣ на партията и редоветѣ на послѣдната все повече и повече ставатъ, споредъ изражението на Бебеля, прибѣжище за всѣкаква подозрителна сбирщина, бѣглци изъ буржуазната срѣда. А колко голѣма е дезорганизацията, която жореситѣ

внасятъ въ работническото движение, се вижда отъ това, че когато Жоресъ спомена за избирателнитѣ неуспѣхи на гедиститѣ, Гедъ, енергично протестующъ противъ тази закачка, публично заяви, че тѣзи несполуки на Французската Социалистическа Партия се дължатъ не други нѣкому, а именно на жоресиститѣ, които прѣзъ врѣме на изборитѣ деморализираха съ своята агитация часть отъ работницитѣ на сѣверъ и които, независимо отъ това, се явяваха като кандидати на министерството. И това заявление на Геда остана неопровергано; напротивъ, възклицанието на жоресиста Пресансе (единствено изключение, което потвърди и Гедъ) — «ами азъ?» още по-рѣзко подчерта «министерския» характеръ на всичкитѣ останали кандидати на жоресистската партия.

Наистина, Жоресъ и неговитѣ многочисленни привърженици не можаха да не видятъ, че грамадното болшинство прѣдставители на пролетарията се отнася съвсѣмъ отрицателно къмъ тѣхната тактика и за това не се и опитваха да противопоставятъ своята резолюция на Дрезденската. Тѣ се заловиха за поправкитѣ на Адлера — Вандервелда и ги направиха свой лозунгъ. Ако още въ рѣчитѣ на Адлера проглеждаше мнѣнието за невъзможностьта да се дадатъ еднородни тактически опжтвания въ всичкитѣ страни, прѣдъ видъ «своеобразието» на условията, то Жоресъ и такива негови привърженици като Ансель повеждаха «национализацията» на социализма до крайни прѣдѣли.

Макаръ за формулата на Адлера-Вандервелда и да гласуваха прѣдставителитѣ на различнитѣ течения, болшинството гласове въ комисията бѣха на страната на Дрезденската резолюция. Въ общото събрание на конгреса, слѣдъ пренията въ комиситѣ, резолюцията на Адлера — Вандервелда не мина, тъй като за нея и противъ нея се изказаха еднакво число гласове. Слѣдъ туй съ голѣмо болшинство се прие Дрезденската резолюция. Мнозина привърженци на революционния социализмъ, които отъ «дипломатически» съображения прѣдпочитаха формулата на Адлера — Вандервелда, въ това число и австрийската делегация, прѣдставитель на която въ комисията бѣше самъ Адлеръ, гласуваха сега за Дрезденската резолюция. Принципътъ на революционната класова борба отново бѣше потвърденъ съ гласътъ на международния пролетариятъ и по-горѣ ние посочихме, какво грамадно значение има тази крачка за по-нататъшнитѣ успѣхи на работническото движение. Той ще се отрази не само върху развитието на французския социализмъ, но и на вървежа на социалистическото движение въ цѣлъ свѣтъ, като даде на привърженицитѣ на революционната социална демокрация твърда увѣреность, че тѣхнитѣ стремления да запазятъ класовия характеръ на движението ще намѣрятъ подържка въ международния пролетариятъ.

Въпросътъ за международното уреждане тактиката, по своята важность и сложность, погълна до толкова вниманието на конгреса, щото въ голѣма степень измѣсти на заденъ планъ всички други въпроси, поставени на дневенъ редъ. Ето по-важнитѣ резолюции приети отъ конгреса:

1. Социална политика и застрахуването на работницитѣ.

«Като има прѣдъ видъ, че работницитѣ въ капиталистическото общество получаватъ обикновено такава оскѫдна работническа заплата, щото едва стига за удовлетворение най-необходимитѣ имъ потрѣбности, поради което сиромашията и лишенията постоянно се трупатъ върху работницитѣ, когато каквито и да е обстоятелства — било болѣсть, нещастенъ случай, инвалидность, старость или безработица, а за женитѣ, тъй сѫщо бременостьта и материнството — имъ прѣчатъ да използуватъ своята работническа сила;

«Като взема по-нататъкъ прѣдъ видъ, че всѣки човѣкъ има право на сѫществуване, а обществото е заинтересувано въ запазване работническитѣ сили, — намира, че е необходимо да се създадатъ такива учреждения, които би запазвали работницитѣ отъ лишения и прѣдизвикваното отъ тѣхъ съсипване на работническата сила.

Въ капиталистическото общество това може да се постигне най-добрѣ посрѣдствомъ сериозно законодателство за застраховането на работницитѣ. За това, работницитѣ отъ всички страни трѣбва да искатъ такива учреждения, които по възможность биха прѣдотвратявали болѣститѣ, нещастнитѣ случаи и инвалидностьта и съ прилагане закона за задължителната застраховка биха имъ осигурявали правото на получаване срѣдства, достатъчни за сѫществуването и ползуване отъ лѣкарска помощь въ случаитѣ, когато болѣстьта, нещастния случай, инвалидностьта, старостьта, бременостьта, материнството и безработицата ги лишаватъ отъ възможностьта да се ползуватъ отъ своята работническа сила.

Разходитѣ за застраховката, особено при застрахование въ случай на старость, инвалидность, вдовство и сирачество, трѣбва да се покриватъ посрѣдствомъ непосрѣдственъ прогресивенъ налогъ върху имуществата, доходитѣ и наслѣдствата. При всѣки други редъ вноскитѣ, даже когато се изплащатъ отъ прѣдприемачитѣ, поглъщатъ часть отъ работническата заплата. Ето защо, работницитѣ трѣбва да се стремятъ да покриватъ тази загуба на часть отъ работническата си заплата посрѣдствомъ усилването на своитѣ професионални организации. Работницитѣ трѣбва да искатъ, щото тия застрахователни учреждения да бѫдатъ поставени на началата на самоуправлението отъ самитѣ застраховани и да сѫществуватъ еднакви правила за мѣстнитѣ и чуждестранни работници отъ всички народности».

2. Всеобща стачка.

«Като взема прѣдъ видъ, че необходимото условие за успѣхътъ на масовата стачка е силната организация и доброволно усвоената отъ самия пролетариятъ дисциплина;

Конгресътъ смѣта абсолютната всеобща стачка, въ смисълъ на едноврѣменното напущане работата отъ всички работници за

неизпълнима, защото тя прави невъзможно всѣко сжществуване, слѣдователно и сжществуването на пролетарията ;

Като взима прѣдъ видъ, че освобождението на работническата класа не може да бжде резултатъ на такова внезапно напрѣжение на силитѣ, но отъ друга страна, стачка, която обхваща нѣколко важни за економическия животъ клонове на производството или голѣмо число промишлени прѣдприятия, може да послужи като крайно срѣдство за добиване важни обществени промѣни или да отблъсне реакционнитѣ посѣгателства върху правата на работницитѣ;

Конгресътъ прѣдпазва работницитѣ отъ увличане отъ пропагандата на анархиститѣ въ полза на всеобщата стачка, пропаганда, която има за цѣль да отвлича работницитѣ отъ важната ежедневна борба въ професионалната, политическа и кооперативна область, и ги поканва да заякчаватъ своето организиране и сила въ класовата борба посрѣдствомъ развитието на организациитѣ, защото отъ това ще зависи успѣхътъ на стачката, която има политически цѣли, ако такава стачка се укаже нѣкога необходима и полезна.

8. Осемчасовиятъ работенъ день и майскиятъ праздникъ.

Като се има прѣдъ видъ, че цѣльта на работническата майска манифестация е да се излѣзе едноврѣменно, въ опрѣдѣленъ день, въ всичкитѣ страни съ съврѣменно работническо движение, съ заявяване исканията на работницитѣ, особено исканията за законодателното опазване на труда, осемчасовиятъ работенъ день, класовитѣ искания на пролетарията и всеобщиятъ миръ и така да се даде изражение на единството на движението и исканията на работницитѣ въ всички страни ;

Като взема по-нататъкъ прѣдъ видъ: че единството на манифестацията още не е постигнато, тъй като въ нѣкои страни работницитѣ манифестиратъ не на 1-й Май, а въ първата недѣля на мѣсецъ Май;

Конгресътъ постановява :

Като потвърдява резолюциитѣ на международнитѣ конгреси въ Парижъ 1889 г., въ Брюкселъ 1891 г., Цюрихъ 1893 г. и въ Парижъ 1900 г., Амстердамскиятъ международенъ конгресъ найнастоятелно поканва социалдемократическитѣ партии и професионалнитѣ организации отъ всички страни да манифестиратъ ежегодно на 1 Май въ полза на въвеждането по законодателенъ редъ осемчасовия работенъ день, класовитѣ искания на пролетарията и всеобщия миръ.

Най-добро срѣдство за първомайската манифестация е прѣкжсване работата въ този день.

Прѣдъ видъ на това, конгресътъ вмѣнява въ дългъ на всички пролетарски организации отъ цѣлъ свѣтъ да се стремятъ къмъ напущане работата въ деньтъ на 1 Май и на всѣкждѣ, гдѣто е възможно, безъ врѣда за интереситѣ на работницитѣ, да прѣкжсватъ въ тоя день работата.

4. Трустоветѣ.

«Въ своятъ развитъ видъ трустоветѣ унищожаватъ конкуренцията между владѣтелитѣ на производството.

Отъ врѣменни съглашения и съюзи между отдѣлнитѣ капиталисти тѣ, при послѣдователното си развитие, се прѣвръщатъ въ гигантски, силно организирани национални и даже международни организации, като установяватъ фактически монополъ въ обхванатитѣ отъ тѣхъ клонове на промишленостьта. Трустоветѣ сж неизбѣжно слѣдствие на конкуренцията при основаната на наемния трудъ система на производството. Въ тѣзи грамадни организации капиталиститѣ отъ всички страни и клонове на промишленостьта се сливатъ въ една могжща сила върху почвата на своитѣ общи интереси.

По такъвъ начинъ противорѣчието между капиталистическата класа и работническата сè повече се изостря. Производството се регулира, безполезното харчене на труда се намалява и производителностьта на работата пораства, но всичкитѣ ползи отъ това оставатъ за смѣтка на капиталиститѣ, а експлоатацията на труда се увеличава. Като се вземе всичко това прѣдъ видъ и като се иматъ прѣдъ видъ убѣдителнитѣ опити, които доказватъ пълната безплодность на «противотрустското» законодателство възъ основа на запазената система за частната собственость и капиталистическата печалба — Амстердамскиятъ международенъ конгресъ настоятелно потвърждава рѣшението на Парижскиятъ конгресъ и заявява:

1) Че социалистическитѣ партии въ всички страни по никой начинъ не трѣбва да участвуватъ въ опититѣ да се прѣчи за образуването на трустове или да задържатъ тѣхното развитие, опити, винаги безполезни, а често и реакционни;

2) че усилията на социалистическитѣ партии трѣбва да бждатъ насочени къмъ социализацията на производството въ името на общото благо и унищожението печалбата. Способитѣ, по които може да бжде произведена тази социализация и редътъ, по който ще стане, ще се опрѣдѣля отъ нашата сила и способность къмъ дѣйствие, както и отъ характерътъ на обхванатитѣ отъ трустоветѣ клонове на промишленостьта;

3) Прѣдъ видъ на неминуемата опасность, която заплашва професионалнитѣ организации на пролетарията, а именно сплотенитѣ сили на капиталиститѣ, работницитѣ отъ цѣлъ свѣтъ трѣбва да противопоставятъ на капиталиститѣ своята организирана сила — национална и международна — като единствено оржжие противъ капиталистическата експлоатация и единствено срѣдство да се унищожи буржуазното общество, като се замѣни съ социалистическото».

5. Колониална политика.

«Като се има прѣдъ видъ, че капиталистическата експлоатация въ непрѣкжснато разширяющитѣ се колониални владѣния

става все по-силна и по-безпорядъчна, че тя изтощава естественото богатство на колониитѣ и подхвърля на най-тежко, често пѫти кърваво притѣснение туземното население и че тази експлоатация само усилва бѣдствията на пролетарията, — конгресътъ напомня резолюцията на парижскиятъ конгресъ въ 1900 г. по поводъ колониалниятъ въпросъ и империалистическата политика и заявява, че социалистическата партия и парламентскитѣ фракции въ всички страни сѫ длъжни:

1) непрѣменно да се противятъ на всички империалистически и протекционистически проекти, на всѣкакви колониални завоевателни походи и всѣкакви военни подържки за колониитѣ;

2) да се борятъ противъ всички монополи и всички едри поземелни концесии и строго да слѣдятъ слѣдъ туй, да се не разграбватъ богатствата на колониитѣ отъ класата на едритѣ капиталисти;

3. Безпощадно да разкриватъ въ печата всички отвратителни насилия, чиито жертви сѫ туземцитѣ; да изискватъ най-енергични мѣрки за опазване послѣднитѣ отъ военното вѣдомство и капиталистическата експлоатация и особено да слѣдятъ да не имъ се отнема съ хитрость или насилие тѣхната собственность;

4. Да прѣдлагатъ и поддържатъ мѣроприятия, които могатъ да подобрятъ положението на туземцитѣ, като напр.: общеполезни работи, хигиенически мѣроприятия, устройство на училища и др. т., да се борятъ съ врѣдното влияние на миссионеритѣ;

5. Да искатъ за туземцитѣ такава свобода и самостоятелность, която съотвѣтствува на уровена на тѣхното развитие, като се има прѣдъ видъ, че цѣльта трѣбва да бѫде пълното освобождение на колониитѣ;

6. Да искатъ щото външната политика да се контролира отъ парламента, тъй като при сврѣменното развитие на парламентарната система, тя все повече и повече подпада подъ тайното влияние на бандата плутократи.

6. Единството на партията.

«Конгресътъ заявява:

За да може работническата класа да използува напълно всичкитѣ сили въ борбата противъ капитализма, необходимо е, щото въ всѣка страна да се противопостави срѣщу буржуазнитѣ партии *единна* социалистическа партия, както е *единъ* и самиятъ пролетариятъ.

Затова, всички другари и всички социалистически организации сѫ длъжни съ всички сили да се стараятъ да създадатъ това единство възъ основа на установенитѣ отъ международнитѣ конгреси принципи, единство, необходимо въ интереситѣ на пролетарията, прѣдъ когото тѣ сѫ отговорни за фаталнитѣ послѣдствия отъ постояннитѣ разцѣпления.

Международното Социалистическо Бюро и всичкитѣ партии въ тѣзи страни, гдѣто има такова единство, на драго сърдце ще

си прѣдложатъ другарскитѣ услуги, за да сдѣйствуватъ за постигане тази цѣль».

7. Поздравъ на рускитѣ работници

Като взема прѣдъ видъ безпримѣрнитѣ мжчнотии, които срѣща пролетариятътъ въ Русия на пжтя си за своето освобождение и нечуванитѣ жертви, които той дава въ тази борба, конгресътъ поздравлява героичниятъ пролетариятъ на Русия, въ братското му съединение, който безъ разлика на националности се стича подъ славното знаме на международния социализмъ за борба противъ самодържавието и за политическата свобода.—Конгресътъ изказва своето удивление и изпраща горещитѣ си симпатии. Той заявява на руския пролетариятъ, че работницитѣ отъ цѣлъ свѣтъ се чувствуватъ солидарни съ неговата борба противъ самодържавието и че, като се бори за своето собствено освобождение, работническата класа въ Русия се бори въ сжщото врѣме за освобождението на всемирния пролетариятъ».

Освѣнъ това, конгресътъ прие още нѣколко протестационни резолюции: противъ Руско-японската война, противъ английската тирания въ Индия, противъ насилието на правителството и капиталиститѣ надъ стачницитѣ въ Колорадо (Америка). Конгресътъ потвърди необходимостьта на борбата за избирателнитѣ права на женитѣ, изказва своитѣ симпатии на комитетитѣ, които агитиратъ за освобождението арестуванитѣ въ Италия прѣзъ врѣме на безредицитѣ въ 1898 г. и, най-сетнѣ, заяви своята радость по поводъ на туй, че социалната демокрация е успѣла да пробуди къмъ съзнателенъ животъ и да организира въ внушителна сила еврейския пролетариятъ въ Русия.

(Изъ „Искра“). **Прѣв. В. Н.**

ДѢЙСТВИТЕЛНОСТЬТА И ПРИЗРАЦИТѢ НА МИНАЛОТО.

(Къмъ спора съ „широкитѣ“ социалисти)

Доста не малко врѣме се изтече, отъ като се започна спора съ общодѣлцитѣ у насъ. Сега ние можемъ да провѣримъ несъстоятелностьта на тѣхнитѣ «теории» и възгледи не само чрѣзъ научния социализмъ, но още и чрѣзъ фактитѣ и събитията на дѣйствителностьта, чрѣзъ нейното развитие отъ врѣмето, отъ когато се започна спора, до днесъ. Това трѣбва да направимъ още повече и за това, защото общодѣлцитѣ, т. е. нашитѣ, български опортюнисти, бѣха тия, които тъй много се хвалѣха съ «новото», «дълбокото» и «широко» разбиране на българската дѣйствителность, съ «незакостенѣлото», «невкамененото» и «нетѣсното» схващане на живота; защото тѣ най-много се надѣваха, че животътъ ще оправдае тѣхнитѣ възгледи и разбирания. Животътъ, — казваха често тѣ, — ще покаже, кой е правъ и кой кривъ, кой го разбира и кой не. Трѣбва, значи, да видимъ, като хвърлимъ единъ погледъ на близкото минало, да видимъ, какъ се отнесе развива-

щата се българска дѣйствителность, тази безпощадна и неумолима оцѣнителка, спрямо възгледитѣ и тактиката на опортюниститѣ-социалисти; трѣбва да провѣримъ, да-ли животътъ, обществено-политическиятъ животъ, оправда тѣхнитѣ хваления и надѣжди, да-ли той потвърди, както тѣ очакваха, или разби на пухъ и прахъ тѣхнитѣ възгледи и илюзии. Разбира се, не калпавата практика на нѣкой опортюнистъ ще ни служи за пробенъ камъкъ на общодѣлскитѣ възгледи и опортюнистическата тактика, а за такъвъ ще земемъ обективното развитие на българската дѣйствителность, послѣднитѣ по-видни факти и събития на обществено-политическия животъ у насъ, защото цѣлокупната дѣйствителность въ своето обективно развитие е, която не само опрѣдѣля положението и бѫдащето на извѣстна обществена група или класа, не само я поставя въ една или друга роля, но още и потвърдява или разрушава възгледитѣ на нейнитѣ идеалози. Обикновено, обективниятъ ходъ на нѣщата оборва и разбива идеалогията на оная класа, на която и разрушава основитѣ на економическия животъ.

И не само ще поставимъ общодѣлскитѣ «теории» на справка съ дѣйствителностьта, но още ще видимъ, какво сѫ казали тѣ и какви сѫ се показали въ спора съ насъ, слѣдъ като настаналитѣ събития ги накараха да се простятъ съ първоначалнитѣ си общодѣлски възгледи и да-ли тѣ отъ областьта на едно разбито общодѣлство не сѫ навлѣзли въ областьта на друго общодѣлство, което по своята природа е еднородно съ първото.

Всичко това смѣтамъ за нужно да направимъ, не за да убѣдимъ ония «широки» социалисти, които сѫ станали неспособни за социалистическо развитие, но за да уяснимъ и направимъ популярни социалистическитѣ възгледи по въпроситѣ, които сѫ засѣгнати въ спора, като критикуваме несоциалистическитѣ възгледи на общодѣлскитѣ «широки».

Въ спора съ общодѣлцитѣ отъ страна на революционнитѣ социалъ-демократи се показа и доказа не само теоретическата несъстоятелность на първитѣ, но още и обективнитѣ условия, които сѫ създали почва за «широкия» социализмъ. Но тия сѫщитѣ обективни условия, които врѣменно сѫ създали благоприятна почва за «широкия» социализмъ, въ по-нататъшното си развитие рушатъ тая почва, спомагатъ за по-скорошното негово изчезване. Ние указахме, значи, на ония обективни условия, които сѫ спомогнали за пораждане на «широкия» социализмъ и сѫ му дали животъ, но които въ по-нататъшното си развитие ще докаратъ неговото изчезване. Ние се отнесохме спрямо широкия «социализмъ», като социалъ-демократи, като марксисти. Ние го разгледахме, въ неговото пораждане, развитие и изчезване. Но не така постѫпиха «широкитѣ» спрямо «тѣсния», революционния социализмъ у насъ. И не можаха тѣ да постѫпятъ така. Освѣнъ че революционниятъ социализмъ намира своя животъ, своя почва въ по-трайни обективни условия, въ капиталистическото производство и неговитѣ отношения, освѣнъ че неговитѣ сили се създаватъ отъ самото капиталисти-

ческо общество и само съ неговото прѣмахване ще изчезне и почвата за революционния социализмъ, но, отъ друга страна, «широкитѣ» социалисти, опортюниститѣ, както навсѣкждѣ, тъй и у насъ, се оказаха неспособни за диалектическо мислене и схващане на явленията. Послѣдното теоретицитѣ на «широкия» социализмъ не притежаватъ. А диалектическото мислене и схващане на явленията, както казва Фр. Мерингъ, единъ отъ виднитѣ теоритици-марксисти, може човѣкъ да го има, а може и да нѣма, но то не може да се научи, т. е. то не е нѣщо, което трѣба само да се изучи за да се владѣе. И «широкитѣ», именно защото сж чужди на революционното диалектическо мислене и схващане, не можеха да разбератъ нѣкои врѣменни проявления на капиталистическия животъ и ги взеха за нѣща, които хвърляха непроницаема мъгла върху бждащето на капиталистическото общество и на пролетарията. Тѣ напустнаха гледището на пролетарията, изгубиха вѣра въ него, въ неговото развитие и въ неговата растяща сила. А който напустне гледището на пролетарията, който не мине всецѣло на неговата страна и не вижда въ него въздигаща се, революционна класа, той стжпва на гледището на буржуазията, плъзва се по наклонната плоскость къмъ нея и напуща революционната философия на пролетарията, неговия, *исторически изработванъ* у него революционенъ диалектически начинъ на мислене и схващане. Защото революционното диалектическо мислене и схващане на нѣщата може да има само този, който стои на гледището на революционната днесъ класа, пролетарията. Защото изобщо между развитието на пролетариятското движение и революционното диалектическо схващане на нѣщата има тѣсна историческа връзка. «Главата на тази еманципация, — казва Марксъ, — е философията, нейното сърдце е пролетариятътъ. Философията не може да се осжществи безъ повдигане на пролетарията, пролетариятътъ не може да се повдигне безъ осжществението на философията». Тоесть, да обясня съ думитѣ на Фр. Меринга, както философията днесъ намира своитѣ материални условия въ пролетарията, тъй пролетариятътъ намира своитѣ духовни оржжия въ философията[1]). Отъ тукъ е явно, какво голѣмо значение е отдавалъ Карлъ Марксъ на теоритическото повдигане на пролетарията и каква тѣсна свързка е намиралъ той между революционното диалектическо мислене и схващане на нѣщата (философията) и пролетарското движение. Отъ тукъ е ясно, защо тия, които напущатъ гледището на пролетарията, прѣставатъ да мислятъ и схващатъ развитието на нѣщата революционно-диалектически. Но ако ние показахме и доказахме произхода, развитието и необходимото изчезване на «широкия» социализмъ, ако ние намѣрихме историческото му оправдание и обяснение въ врѣменитѣ прѣходни обективни условия на капиталистическото общество, то «широкитѣ» социалисти не можеха исторически да обоснovатъ

[1]) Geschichte der deutschen Socialdemocratie von Franz Mehring. Erster Theil. s. 128 Stuttgart, 1897.

нашата, споредъ тѣхъ, «тѣснота» и нашитѣ грѣшки, като особено партийно течение. Въ партийния споръ тѣ се показаха сѫщински метафизици, които разглеждатъ явленията сами по себе и обясняваха историческитѣ събития съ човѣшката природа. Такова жизнено събитие за социалдемократическата партия, каквото бѣше разцѣплението ѝ на двѣ части, тѣ обясняваха съ злата воля на нѣколко лица, съ тѣхната човѣшка природа зло да вършатъ. Както виждате, твърдѣ примитивно, метафизическо обяснение на едно историческо събитие. Така обясняваха тѣ и обясняватъ и сега дѣйноститѣ на властвующитѣ буржуазни партии. Наистина, въ тѣхнитѣ редове се появиха напослѣдъкъ така нарѣченитѣ млади «широки» социалисти, които говорятъ поне, че разцѣплението на социалистическата партия е станало поради дълбоки принципиални различия въ възгледитѣ на двѣтѣ раздѣлили се течения. Но това бѣха само нѣколко невидни тѣхни привърженици, които съ това обяснение искаха да пооригиналничатъ. И това тѣхно обяснение бѣше само наизустъ научено отъ насъ, безъ и тѣ сами да го разбиратъ. Че това е така, ни показва фактътъ, че тия тѣхни привърженици не показаха, кои сѫ нашитѣ принципиални различия, какви сѫ нашитѣ възгледи и кои исторически невидими сили ни се притекоха на помощь, та почти цѣлата партия се сгрупира около знамето на революционната социалдемокрация, та почти цѣлото организирано работничество се реди подъ нашето знаме. Съ други думи, тѣ не могатъ да намѣрятъ историческо обосноване за сѫществуването на нашето партийно течение, на нашата партия и нейнитѣ «тѣсни» възгледи, както ние открихме такива за тѣхното течение и неговитѣ възгледи. Тѣ казваха само, че разцѣплението на партията е лошо нѣщо, защото раздѣля и намалява силитѣ на социалната демокрация. Разцѣплението за тѣхъ при всички обстоятелства и въ всѣко врѣме е врѣдно и, слѣдователно, нежелателно. Тѣ го разглеждаха само по себе (както метафизицитѣ разглеждатъ явленията) вънъ отъ условията, които го наложиха като необходимо и полезно за правилното развитие на партията. А едно събитие или какво да е нѣщо може да бѫде полезно или врѣдно, добро или лошо, споредъ условията, които сѫ го породили. Напр. «добро или лошо нѣщо — да вземемъ примѣра на Чернишевски — е дъждътъ? Този въпросъ е отвлѣченъ, не може да му се отговори опрѣдѣлено: понѣкога дъждътъ принася полза, понѣкога, макаръ и по-рѣдко, той е врѣденъ; трѣбва да се пита опрѣдѣлено: слѣдъ като житото е посѣяно, петь часа наредъ е валѣло силенъ дъждъ, — полезенъ ли е билъ той заради житата? Само тука отговорътъ е ясенъ и има смисълъ: този дъждъ е билъ полезенъ»[1]. «Широкитѣ социалисти, както казахме, не така, а чисто метафизически разглеждатъ нѣщата. Отъ една страна тѣ осѫждатъ разцѣплението, отъ друга твърдятъ, че революционнитѣ социалъ-демократи разбирали

---

[1]) Н. Г. Чернишевски, отъ Г. Плехановъ. Прѣвелъ Г. Бакаловъ. Стр. 46.

марксизма «закостенѣло», «тѣсно» и не го прилагали правилно въ разглеждане на българската дѣйствителность. А въ сжщность, ако послѣдното е вѣрно, т. е. ако «тѣснитѣ» не схващатъ правилно марксизма, тѣ би трѣбвало да не осжждатъ разцѣплението и обратно — ако го осжждатъ, тогава своето недоказано твърдение по отношение на революционнитѣ социалисти трѣбва да признаятъ за неоттоварящо на дѣйствителностьта. И това е едно отъ тѣхнитѣ противорѣчия, въ които тѣ тъй често се заплитатъ.

Но нека видимъ, какви възгледи по разнитѣ обществени въпроси и движения разпространяваха и разпространяватъ общодѣлцитѣ и какво показа българската дѣйствителность въ своето развитие.

Извѣстно е на всички, че сп. «Общо Дѣло» още съ появяването си започна да проповѣдва общото и задружно дѣйствуване на производящитѣ слоеве, подъ които разбираше земледѣлцитѣ, еснафитѣ-занаятчии, търговцитѣ, индустриялцитѣ и работницитѣ. На тѣхнитѣ «общи усилия» «Общо Дѣло» възлагаше задачата «да турятъ основитѣ на единъ правиленъ граждански животъ», да прѣмахнатъ котерийнитѣ и персоналнитѣ режими, да прокаратъ една обща конституционна, економическа и финансова програма. »На царствующето у насъ насилие и безсилие», Я. Сакжзовъ намираше, че нашата страна «има да противопоставя *съединенитѣ тѣхни* (на производящитѣ слоеве) усилия за провъзгласяването отъ самия народъ на една *трайна* Свобода и Законность» (к. м.). «Въдворяването на *траенъ* конституционенъ режимъ трѣбва да бжде», споредъ «О. Д.», «задачата на българскитѣ производителни слоеве въ *тѣхната обща, държавна дѣятелность*». И понеже липсва у насъ «една обществена класа, която да се яви носитель» на «голѣмитѣ национални задачи», които «съставляватъ една належаща нужда на българския животъ», то «ето защо ние, — казва Я. С. — въ първия брой (на «Общо Дѣло») още посочихме на извѣстни елементи въ *работническата, земледѣлческата, еснафско-занаятчийската и търговско-индустриялната срѣда, които ще могатъ* **при извѣстна организация**, и до като трае този моментъ, да се явятъ замѣстници на оная липсваща у насъ обществена сила, на която по право се пада ролята на възродителка на българския животъ» (к. м.). И «съединенитѣ усилия» на тия производещи слоеве, съставляющи различни класи, съ различни и противоположни интереси, Я. С. привиква къмъ измѣняване на положението, което пакъ Я. С. така описва: «Свободитѣ на българския народъ сж станали играчка въ ржцѣтѣ на *смѣняващитѣ се управници,* плодоветѣ на неговия трудъ се изтръгватъ отъ ржцѣтѣ му, разграбватъ се, пилѣятъ се най-произволно, цѣлото бждаще на страната се подкопава най-лекомислено. *И това се прави отъ всички ония, които, по чийто и да е капризъ,* **сж стояли и стоятъ на кърмилото на управлението**» [1]). Отъ цитираното до тукъ е ясно, че Я. С. въ своето

[1]) Курсивътъ на врѣдъ е мой.

«Общо Дѣло» и всички ония, които го подържатъ, проповѣдватъ общо дѣло на «производящитѣ слоеве», т. е. на класитѣ: земледѣлската (дребно-буржуазната), еснафско-занаятчийската, тоже дребно-буржуазна, търговско-индустриялната (буржуазната) и работническата, проповѣдватъ, значи, класовото сътрудничество, което е несъвмѣстимо съ класовата борба. И това сътрудничество на тия класи тѣ не го проповѣдваха само за единъ моментъ, само за прѣзъ врѣмето на радославовия режимъ, както тѣ признаватъ, ами като постояненъ методъ на дѣйствие, до като се появи оная обществена сила, която да е носитель на «голѣмитѣ национални задачи». А понеже тая сила, едро-буржуазната класа, нѣма скоро да се яви въ България, тъй като, споредъ Я. С., капитализмътъ въ нея не се развива тъй, както въ другитѣ страни, то естествено е, че сътрудничеството на класитѣ, проповѣдвано отъ «Общо Дѣло», дълго врѣме ще трае и ще бжде «необходимия» методъ на дѣйствие, както ясно се вижда отъ горѣцитираното. Пъкъ и да се създаде въ скоро врѣме такава буржуазна класа, въ политическо отношение тя ще бжде пакъ реакционна, каквато става все повече и повече и буржуазията на западъ, която, подъ влиянието на страха отъ бързото разрастване на пролетариятското движение, все повече се сближава съ реакционнитѣ течения и която се отказва отъ оржжията, съ които водѣше борба противъ феодалното общество, защото тия оржжия се поематъ отъ класата, която се стреми да прѣмахне капиталистическото господство. И при туй сътрудничеството на горѣпоменатитѣ класи се прѣдназначава да създаде и заздрави «траенъ конституционенъ режимъ», да прокара обща политическа, финансова и економическа програма, която не може да се реализира въ скоро врѣме и да прѣмахне едно положение, създадено отъ ония, «които сж стояли и стоятъ на кърмилото на управлението»; то се прѣдназначава, значи, за постигане на трайни резултати, които прѣдполагатъ и изискватъ траенъ факторъ за дѣйствуване. Но веднъжъ работническата класа, поне нейната организирана часть, влѣзла въ сътрудничество съ буржуазнитѣ класи, тя се е вече плъзнала по наклонната плоскость къмъ буржуазията, тя е паднала въ нейнитѣ прѣгрждки, тя се намира подъ нейната политическа експлоатация, та ще трѣбва важни исторически събития да се извършатъ, за да я вразумятъ, за да хвърлятъ въ главата ѝ свѣтлина и разбиятъ заблужденията, които сж ѝ прѣчили да съзнае своята историческа роля. Ето нà, жоросиститѣ и работническитѣ организации, които ги подържатъ, влѣзоха отначало пакъ въ врѣменно сътрудничество съ буржуазията и — забѣлѣжително! — пакъ за да спасятъ републиката, както нашитѣ общодѣлци искаха чрѣзъ сътрудничеството на класитѣ да спасяватъ конституцията, но въ прѣгрждкитѣ на това сътрудничество тѣ и до днесъ стоятъ привързани така силно, че цѣлата интернационална социалдемокрация на два пжти се опитва да ги оттегли (въ Парижъ и Амстердамъ) и пакъ не можа да ги откжсне отъ него. Вѣроятно, ще трѣбва да настанатъ такива

исторически събития въ Франция, които силно да чукнатъ по главитѣ жоресиститѣ и работницитѣ, за да разбиятъ общодѣлскитѣ имъ «теории» и за да ги откжснатъ отъ буржуазията. Но това е само стихийниятъ, несъзнателниятъ исторически процесъ на класово просвѣтяване пролетарията. И въ този процесъ социалната демокрация съзнателно трѣбва да участвува и съзнателно да работи за неговото бързо развитие. И ние се втурнахме въ борба съ общодѣлцитѣ и се заехме като съ най-главна работа да оборваме тѣхната проповѣдь за общото дѣло на производящитѣ слоеве, да отблъсваме прѣпоржчваното отъ тѣхъ класово сътрудничество, защото тази проповѣдь замъглява проясняющето се класово съзнание у работницитѣ и защото класовото сътрудничество би спъвало развитието на пролетарското класово съзнание и то въ момента, когато пролетариятътъ у насъ се събужда, раздвижва се и почва да се организирва, да се обособява като отдѣлна самосъзнаваща се класа и да се изкачва на историческата сцена на обществения животъ. Тази дѣйность на общодѣлцитѣ е консервативна, защото за резултатъ не можеше да има друго, освѣнъ да спъва пролетарията въ освобождението му отъ старитѣ понятия и възгледи, отъ еснафскитѣ идеологии, свойствени на отживѣлитѣ патриархални отношения и създадени отъ тѣхъ. Но тѣхната дѣйность бѣ и е една отъ най-врѣднитѣ за развитието и обособяването на пролетарията, защото чрѣзъ нея тѣ, като изтъкваха между него и другитѣ класи такива *общи* интереси, каквито тѣ нѣматъ, и като имъ възлагаха такива общи задачи и общи стремежи, каквито тѣ, по своето положение, не могатъ да прѣгърнатъ, затулваха и прѣкриваха ония различия и противорѣчия, които сжществуватъ между интереситѣ на пролетарията и другитѣ класи и по такъвъ начинъ прѣчеха на пролетарията да схване своитѣ собствени интереси, да разбере противорѣчието между тѣхъ и владѣющитѣ класи, а слѣдователно прѣчеха му да съзнае необходимостьта отъ своето обособяване като съзнаваща се отдѣлна класа и отъ водене на самостоятелна собствена класова политика. Тѣхната дѣйность, значи, спъва развитието на класовото съзнание у раздвижилия се у насъ пролетариятъ, прѣчи на историческото развитие на пролетариятската класа, на оная растяща по число, значение и сила класа, която единствено може да стане прогресивна революционна обществена сила, която ще ограничава котерийнитѣ режими, насилията и произволитѣ, грабежитѣ и експлоатацията и ще прѣмахне тѣхната коренна основа — съврѣменната буржуазна наредба. По тоя начинъ общодѣлцитѣ съ своята дѣйность врѣдѣха не само на развитието на пролетарията, но и на цѣльта, която тѣ поставяха на общото дѣло на производящитѣ слоеве и която тѣ мислѣха да постигнатъ чрѣзъ това общо дѣло.

И трѣбва да се признае, че нашата теоритична борба противъ общодѣлскитѣ възгледи излѣзе успѣшна и побѣдоносна. Още на първо врѣме, щомъ се почна борбата, въ »Общо Дѣло» захванаха да прѣмълчаватъ за общото дѣло на производящитѣ слоеве.

т. е. за сътрудничеството на класитѣ. Вмѣсто енергично да поведатъ защитата и пропагандата на своитѣ възгледи, тѣ наскоро прѣстанаха открито и явно да ги разпространяватъ. Това бѣше първото дадено отъ самитѣ тѣхъ доказателство за несъстоятелностьта на общодѣлскитѣ възгледи. Слѣдъ това общодѣлцитѣ се отказаха отъ най-сжщественото свое ново «откритие», отъ общото дѣло на съврѣменитѣ класи, отъ тѣхното сътрудничество, като признаха, че го проповѣдвали като срѣдство противъ единъ само врѣмененъ режимъ, именно Радославовия. Макаръ че изрично писаха, какво общото дѣло на производящитѣ слоеве ще има задача да въведе единъ «траенъ конституционенъ режимъ» и да прѣмахне едно положение, създадено отъ «ония, които сж стояли и стоятъ на кърмилото на управлението», тѣ признаха, че само врѣменно и само противъ единъ врѣмененъ режимъ сж проповѣдвали класовото сътрудничество. Но и признаването врѣменото класово сътрудничество е още едно тѣхно доказателство за несъстоятелностьта на тѣхнитѣ възгледи, въ която, явно е, и самитѣ общодѣлци сж убѣдени. И не само това, но общодѣлцитѣ се отказватъ вече отъ всѣко общо дѣло, отъ всѣко сътрудничество, макаръ само на думи и само когато се видятъ на тѣсно, макаръ на практика тѣ пакъ да го не напущатъ. Наистина, тѣ пакъ помѣстватъ въ своитѣ печатни органи статии за компромиси, за каквито у насъ не може и да се говори, статии отъ Бернщайна, Исаева и отъ разни други опортюнисти отъ странство. Но това тѣ правятъ, ужъ де, само за да запознаятъ читателитѣ съ ревизионизма на Западъ. Статията за компромиси, която дадоха въ «Общо Дѣло», е написана отъ «папата», както го наричатъ опортюниститѣ въ Германия, Кауцки по поводъ безобразната избирателна система за Ландтазитѣ въ Германия и съ нея тѣ не могатъ си послужи за защита на своитѣ общодѣлски възгледи, но която може да се насочи тъкмо противъ тѣхъ. Прѣведоха и брошурката «Завладяване на политическата власть» отъ опортюниста Ед. Давида, възгледитѣ на когото по земледѣлческиятъ въпросъ тъй блѣстящо обори Кауцки[1]) и то не за друго, ужъ де, пакъ за да запознаятъ работницитѣ съ ревизионизма, та да могатъ тѣ по-успѣшно да водятъ борба противъ него. Хлапешка хитрость! А фактътъ, че тѣ прѣстанаха явно и открито не само да разпространяватъ, но и да защащаватъ своитѣ общодѣлски възгледи, е още едно трето тѣхно доказателство за несъстоятелностьта на послѣднитѣ. И наистина, защо вече не пишатъ тѣ за общото дѣло на производящитѣ слоеве? Ето нà и днешниятъ режимъ не е по-малко антиконституционенъ, не по-малко произволи и грабежи е извършилъ и е не по-малко опасенъ отъ радославовиятъ съ тази само разлика, че първиятъ управляваше страната въ врѣме, когато економическата криза и финансовитѣ затруднения бѣха свързали и заплѣли развитието на обществения ни животъ, а настоящиятъ режимъ въ врѣме, когато страната ни прѣживѣва единъ индуст-

---

[1]) Вж. „Земледѣлие и социализъмъ“ въ „Ново Врѣме“, VII и VIII год.

риялень подемъ. Освѣнъ това, ето вече четири години се изминаха и нито едно отъ производящитѣ слоеве не чу общодѣлския зовъ на опортюниститѣ. Общото дѣло на производящитѣ слоеве си остана празна приказка. Производящитѣ слоеве не възприеха върху си задачитѣ, които имъ възлагаше Я. С. въ своето «Общо Дѣло». А кждѣ сж ония «некътнати, млади и буйни сили», въ които Я. С. съзираше «могжщъ лостъ за измѣняване на *досегашния държавенъ вървежъ*» и които той намираше въ селското движение? Въ кои глъбини морски, дѣ се скриха общественитѣ сили, на сътрудничеството на които Я. С. възлагаше да измѣни «досегашния държавенъ вървежъ», да създаде «траенъ конституционенъ режимъ» и пр. и пр. «национални задачи»? Какво стана отъ селското и занаятчийското движение? Не се ли обърнаха тѣ въ консервативни, реакционни движения? Не е ли днесъ дребната селска буржуазия у насъ, една часть отъ която дава подържката си на стамболовщината, а другата часть, която е впаднала въ мъртвешка политическа апатия, най-много благоприятствува на всѣка реакция? Какво друго стана отъ занаятчийското движение, ако не едно реакционно движение, което подъ водителството на единъ Джамджиевъ се е обърнало въ опашка на стамболовщината, което е неприятелски, класово враждебно, а не общодѣлски съчувствено, настроено спрямо работническото движение и което обѣщава своята подръжка на попския съюзъ въ прѣслѣдване на учителитѣ-социалисти? Колко жестоко, какъ поражающе и какъ съкрушающо оборва васъ, г-да общодѣлци, българската дѣйствителность, развитието на българскиятъ животъ, на който вий тъй много се надѣвахте да потвърди правотата на вашитѣ възгледи! Я вижте, г-да общодѣлци, какво направи животътъ отъ вашитѣ възгледи! Той така ги разби, така ги осмѣ, а заедно съ тѣхъ и самитѣ васъ, че вие сами се отказвате отъ собственитѣ си възгледи, отъ себе си! Виждате ли сега, какво покава, какво доказа развитието на българската дѣйствителность, тая тайна загадка за васъ; убѣдихте ли се поне сега, чии възгледи, наши или ваши, сж историческо недомислие? Разбрахте ли сега, какво безполезно, врѣдно, недоразумѣние въ живота, каква историческа отживелица сте вие? — Ние сме «призраци» за васъ «тѣснитѣ», отговаряте вие. Да, тъкмо призраци, призраци на миналото, на отживѣлото, още блуждающи въ настоящето, призраци, които могатъ да замъгляватъ само врѣменно съзнанието на пробуждающитѣ се, призраци, що чакатъ погребение! Призраци! Ахъ, това е първата и единствената ви права дума, г-да общодѣлци! Какъ сполучливо се вие сами именувахте! И тъкмо тия призраци на миналото, що живѣятъ въ васъ и чрѣзъ васъ, ние искаме да прокудимъ чрѣзъ свѣтлината на научния социализмъ въ бездната на миналото. И животътъ тъй славно помага намъ въ тази работа. Всѣка негова стжпка въ неговото обективно развитие е новъ гробъ за васъ, призрацитѣ на миналото.

Призраци! И тъкмо призраци на миналото сте вие, г-да общодѣлци, защото вие проповедвате на пролетарията да общо-

дѣлствува, да сътрудничи съ другитѣ класи въ момента, когато се разпалва непримиримата класова борба, която го пробужда, обединява и усилва; вие говорите на пролетарията, че има «общи интереси» съ другитѣ гласи, когато между неговитѣ интереси и тия на другитѣ класи противорѣчието става все по-голѣмо, по-непримиримо; вие му възлагате общи задачи съ другитѣ класи въ момента, когато той се събужда, за да съзнае своитѣ класови задачи, когато другитѣ класи се откажатъ отъ всѣка прогресивна роля и когато такава може да изпълни само той? Общо дѣло на производящитѣ слоеве, общи интереси, общи задачи, общи стремежи, общи усилия и др. т. — това е идеалогията на миналото, на прѣдишнитѣ патриалхални отношения, която още вирѣе въ настоящето, това сж призрацитѣ на миналото, които още живѣятъ въ душитѣ на общодѣлцитѣ. «Въ насъ живѣе, — казва г-жа Альвингъ въ «Призраци» отъ Ибсена, — и ни се изпречва всичко, що ние сме наслѣдили отъ родителитѣ, всичкитѣ стари, на гледъ умрѣли, възгледи и вѣрвания». Но тия наслѣдени отъ миналото стари възгледи и вѣрвания, на гледъ умрѣли, но живущи още въ атмосферата на «широкитѣ», не се показватъ тѣмъ като призраци, а като «нови» възгледи. И ако биха виждали тѣ въ своитѣ «нови» възгледи, вѣрвания и илюзии призраци на миналото, ако биха били способни да се простятъ съ миналото и пошлото настояще, което съ едина кракъ е тоже въ гроба, бездната на миналото, ако биха могли да застанатъ на гледището на пролетарията, то тѣ биха се освободили отъ призрацитѣ на миналото, биха изгубили вѣра въ отживѣващата дребно-буржуазна класа и биха се убѣдили въ растящата сила и въ революционната роля на пролетарията—тоя наистина могжщъ лостъ, който не могатъ да видятъ само тия, умственията погледъ на които е умраченъ отъ призрацитѣ на миналото. И вземемъ ли сп. «Общо Дѣло» да четемъ, то ние виждаме, а не само ни се струва като на г-жа Алвинга, че призраци на миналото пълзятъ между редоветѣ му. На новъ гласъ то пѣе стари, много стари пѣсни, изгубили сега вече всѣки смисълъ.

Но тамъ, гдѣто лжчитѣ на знанието просвѣтнатъ, призрацитѣ се губятъ. За това ние всѣкога привиквахме и призоваваме пролетарията къмъ свѣтлина, къмъ повече свѣтлина, къмъ свѣтлината на научния социализмъ, която прогонва призрацитѣ на миналото, освѣтлява настоящето и открива свѣтлитѣ хоризонти на бждащето. Свѣтлината погубва призрацитѣ, но и животътъ въ своето обективно развитие ги окончателно убива и погребва. Ето нà досегашното само нѣколкогодишно развитие на българската дѣйствителность, колко общодѣлски «теории», колко тѣхни призраци окончателно разби и погреба. Но най-голѣмъ ударъ имъ нанесе едно важно събитие у насъ, именно миналогодишнитѣ избори за народни прѣдставители. То разби всичкитѣ илюзии и надѣжди, съ които общодѣлцитѣ го очакваха, и имъ най-блѣстящо доказа, колко струватъ тѣхнитѣ могжщи лостове и общодѣлскитѣ имъ «теории».

Миналогодишнитѣ прѣдставителски избори имъ показаха и най-поразително доказаха, какви сж производящитѣ слоеве и на какво сж тѣ способни; тѣ доказаха, че извънъ пролетарията и у насъ, както въ всички капиталистически страни, нѣма друга прогресивна и демократическа сила, че дребно-буржуазнитѣ слоеве не могатъ да бждатъ носители на прогресивни стремежи, не могатъ да станатъ сами постоянни и вѣрни защитници и пазители на политическитѣ права и свободи, не могатъ да извоюватъ, нито да подържатъ траенъ конституционенъ редъ, че тѣ често могатъ да попаднатъ въ реакционни настроения и да станатъ орждия и подържатели на всѣка реакция. Тия избори, значи, потвърдиха нашитѣ, на революционнитѣ социалисти, възгледи и съкрушающе обориха общодѣлскитѣ. И ние виждаме, че нашитѣ общодѣлци, като сжщински опортюнисти, прѣставатъ да говорятъ вече за общото дѣло на производящитѣ слоеве и за некътнатитѣ буйни и могжщи сили на послѣднитѣ.

«Широкитѣ» социалисти приведоха още единъ аргументъ въ защита на своитѣ възгледи, имено, че класовото сътрудничество е фактъ въ живота и не само фактъ, но даже и факторъ на живота. «Както има класова борба за ограждане нѣщо ново, вече спечелено, придобито, или за извоюване нѣщо ново, необходимо, тъй сжщо има и класово сътрудничество за запазване придобити (пакъ нѣща вече спечелени — П.) свободи, права, блага и за извоюване нови, необходими срѣдства, права и блага. *Класовата борба въ извѣстна смисъль прѣдполага* **класовото сътрудничане**. *И едната, и другата,* **сж факти въ живота и фактори на живота**»[1]). Класовата борба въ извѣстенъ смисълъ прѣдполага класово сътрудничане — това е пакъ призракъ на миналото, сжществующъ още въ главата на Я. С. Въ врѣмена, когато буржуазията се борѣше да заеме политическата власть, тя сътрудничаше съ пролетарията, който тогава още не бѣше се обособилъ и съзналъ като отдѣлна класа. И отпослѣ, когато буржуазията заграби всичко спечелено само за себе си, а пролетариятътъ остана пакъ безправенъ, послѣдниятъ започна своята самостоятелна класова борба. По-напрѣдъ класово сътрудничество за въ полза само на буржуазията, а послѣ класова борба — фактъ на миналото, когато пролетариятътъ още недоразвитъ и недозрѣлъ въ класово отношение не е могълъ още да се обособява въ своя класа и партия, фактъ останалъ още да сжществува като призракъ въ умоветѣ на общодѣлцитѣ. Но защо рускиятъ пролетариятъ не възприеме този фактъ, този старъ методъ на дѣйствуване, класово сътрудничество, присжщо само на несъзнателниятъ пролетариятъ, защо не го възприеме като методъ на дѣйствуване заедно съ буржуазията противъ абсолютната монархия въ Русия, противъ която монархия въ Европа европейскиятъ пролетариятъ, въ момента на своето ембрионално класово развитие, сътрудничеше съ буржуазията и подъ

---

[1]) Тревога за призраци, стъ Я. Сакжзовъ Стр. 57.

нейно ржководство? — Защото той, или по-право неговата съзнателна часть не се държи съ двѣтѣ ржцѣ за призрацитѣ на миналото. А нашитѣ общодѣлци, неспособни да се отърватъ отъ призрацитѣ на отдавнешното минало, искатъ и днесъ, когато пролетариятътъ се е обособилъ въ своя класова партия, социалъ-демокрация, да се придържа въ оня методъ на дѣйствие, въ който той се е придържалъ, когато е билъ недозрѣлъ и е нѣмалъ своя партия. А това е все едно да искашъ днесъ да съживишъ дребното производство и да го противопоставишъ на едрото производство, защото, по логиката на «широкитѣ», послѣдното прѣдполага първото. То е все едно да искашъ възрастния човѣкъ да направишъ дѣте, да го карашъ да върши това, което е правилъ и може да прави само въ дѣтинство.

По-напрѣдъ класово сътрудничество, а послѣ класова борба, второто прѣдполага първото — такова е било отношението между буржуазията и пролетарията въ миналото, когато *историята се е творила не отъ това сътрудничество, а отъ класовата борба на послѣднитѣ съ феодалното владѣюще съсловие.* И Я. Сакжзовъ днесъ пакъ така иска: по-напрѣдъ общо дѣло на производящитѣ слоеве, а послѣ класова борба; по-напрѣдъ производящитѣ слоеве чрѣзъ своето общо дѣло «да прѣмахнатъ режима на персоналното и котерийно управление, съ всички негови економически послѣдствия, и да турятъ началото на **една здрава економическа и финансова политика,** която постепено ще усили производителнитѣ слоеве у насъ (като направи малцинството капиталисти, а болшинството пролетарии — П.), ще съживи производителностьта (която на капиталиститѣ ще създава по-голѣми богатства, а за работницитѣ по-голѣма несигурность и бѣднотия, която производителность въ капиталистическото общество увеличава принадената стойность, а намалява работническиятъ дѣлъ въ производството — П.) и ще даде поминъкъ на всички, които дирятъ работа и не намиратъ (а въ сжщность на мнозина дребни производители ще отнеме поминъка, като ги съсипе, а на пролетариитѣ ще увеличи редоветѣ и една часть отъ тѣхъ ще изхвърли вънъ отъ производството — П.). *Само слѣдъ въдворяване* на такъвъ правиленъ економически животъ (на пълнейшето и неограничено експлоатиране на работницитѣ отъ капиталиститѣ) ще видимъ и ние въ нашата страна какво-годѣ прѣдставляване на отдѣлнитѣ съсловия или класови интереси . . .». Тоесть, по-напрѣдъ класово сътрудничество, общо дѣло на производящитѣ слоеве, а послѣ класова борба. Най-първо, за капитализма, та послѣ за социализма; най-напрѣдъ за буржуазията, а послѣ за пролетарията; да свиемъ знамето на социализма за сега, за да развиемъ знамето на капитализма — колко стари, отдавна познати приспивателни призиви на буржуазни идеолози и на капиталисти отправяни къмъ работницитѣ и класовата имъ партия! Най-първо капитализъмъ, а послѣ социализмъ, най-напрѣдъ за буржуазията, та послѣ за пролетарията! Най-напрѣдъ едното, послѣ другото — тъй разсжждаватъ метафизицитѣ, как-

mито сж идеалозитѣ на отживѣлитѣ или отживѣващитѣ класи. Но не тъй става въ процеса на живота, въ диалектическото негово развитие. Не най-напрѣдъ се създава буржуазията, защото тя безъ пролетарията не може да сжществува, а послѣ пролетарията. Буржуазията и пролетарията, тѣ сж двѣ страни на единъ сжщъ процесъ, тѣ сж два негови елемента.

Въ процеса на економическото развитие на капитализма тѣзи два елемента едноврѣменно сж създавани и се създаватъ. Така че, «теорията» на общодѣлцитѣ за общодѣлството е чисто буржуазна «теория», и, както всѣка буржуазна теория днесъ, се намира въ противорѣчие съ обективното развитие на съврѣменната дѣйствителность.

«Широкитѣ» социалисти казватъ, че класовото сътрудничене е фактъ на живота и този фактъ тѣ привеждатъ, за да оправдаятъ своята «теория» за класово сътрудничество, което тѣ, впрочемъ, не приематъ. Хемъ не приематъ класово сътрудничество, хемъ го оправдаватъ. Но какво отъ туй, че класовото сътрудничене било и е фактъ въ живота? Слѣдва ли отъ това, че ние трѣбва да вършимъ тоя фактъ? Не, разбира се, както отъ факта, че «широкитѣ» сж за класово сътрудничество, единъ фактъ, не слѣдва, че и ние, революционнитѣ социалъ-демократи, сме за него; както отъ това, че сжществува буржуазенъ начинъ на дѣйствуване, че има стамболовски начинъ на управляване, че има «широки» социалисти — се́ «факти въ живота», не слѣдва, че и ние трѣбва да бждемъ такива — да ни пази Господъ. Но, казватъ «широкитѣ», «класовото сътрудничане е факторъ на живота». Та като е факторъ на живота, отговаряме имъ ние, зашо явно и открито не го възприемете и защищавате, защо тъй много се отказвате вие отъ този факторъ? Защо? Прѣстана ли то да е факторъ? Хемъ го признавате за «факторъ на живота», хемъ се отказвате отъ него! Трѣбва да има нѣщо, което да ви поставя въ противорѣчие. Да; и то е, че вие искате да имате съ себе си пролетарията, този истински «факторъ на живота», а класовото сътрудничене е факторъ, който принася полза само на буржуазията, но на пролетарията, който вий искате да ржководите, принася само врѣда. Както има фактъ и фактъ въ живота, тъй има факторъ и факторъ на живота. Кои отъ тѣзи факти въ живота и фактори на живота служатъ на интереситѣ на пролетарското движение и неговата класова освободителна борба и кои не — тамъ е въпросътъ. Класовото сътрудничество, този «фактъ въ живота и факторъ на живота», е методъ на дѣйствуване, полезенъ на буржуазията и врѣденъ за пролетарията. А вие искате пролетариятътъ да прѣгърне този методъ на дѣйствуване, който е врѣденъ за него и е въ интереса на буржуазията, да го прѣгърне и употрѣби за дѣлото... пакъ на буржуазията. Но класовото сътрудничене, при все че е било и е фактъ въ живота, но никога, отъ като сжществуватъ класови общества, не е било и още по-малко сега е факторъ на живота. Факторъ на живота въ тия общества е била и е класо-

вата борба. Феодалното общество — да не захванемъ по-отрано — се доразви и прѣмахна не въ процеса на класовото сътрудничене между буржуазията и пролетарията, а въ процеса на борбата между тѣхъ, отъ една страна, и феодалното съсловие, отъ друга. Капиталистическото общество се развива и ще се прѣмахне не отъ класовото сътрудничене, а въ процеса на класовата борба, отъ класовата борба между пролетарията, неговата партия, социалдемокрацията, и буржуазията — владѣющитѣ класи и партии.

Но «широкитѣ», въпрѣки това, че класовото сътрудничество е врѣдно, спъващо за развитието на пролетарията, въпрѣки това, че то е буржуазенъ методъ на дѣйствуване, по-малко или повече прикрито, въ една или друга форма продължаватъ да го проповѣдватъ на пролетарията.

Напустнали производящитѣ слоеве, общодѣлцитѣ се принасятъ, безъ да напустнатъ общодѣлскитѣ си възгледи, въ срѣдата на пролетарията и тукъ тѣ разпространяватъ своитѣ дребно-буржуазни възгледи и тукъ тѣ проповѣдватъ общо дѣло, сътрудничество на класитѣ. Тукъ тѣ го проповѣдватъ подъ име неутралитетъ на синдикатитѣ. Работническото синдикално движение, споредъ общодѣлцитѣ, трѣбва да бжде неутрално спрямо всички партии и отъ врѣме на врѣме то трѣбва да подържа тая или оная политическа партия, която му обѣщае нѣщо.

«Тамъ, дѣто ползата отъ едно съвмѣстно вървене съ една политическа организация по единъ въпросъ въ дадено врѣме е очевидна, това съвмѣстно вървене не може да се отхвърли, именно въ интереса на единството на работническото движение»[1]. Значи, работническитѣ синдикати могатъ съвмѣстно да вървятъ днесъ съ една политическа партия, другъ пжть съ друга, трети пжть — съ трета, споредъ това, коя ще му обѣщае повече и по-скоро ще му даде обѣщаното. А що друго би било такова съвмѣстно вървене на работническитѣ синдикати, ако не чисто и просто сътрудничество ту съ една партия, ту съ друга. Споредъ общодѣлцитѣ излиза, че работницитѣ трѣбва да подържатъ нѣкоя буржуазна партия, която имъ обѣщае нѣкоя дребна реформа и даже имъ я даде, за да ги има на своя страна, за да я подържатъ, когато тя крѣпи властьта и наредбата, подъ които тѣ се експлоатиратъ. Та това е сжщата оная буржуазна проповѣдь, която разнитѣ демократствующи и радикалствующи буржуазни партии отправятъ къмъ работницитѣ, за да ги подържатъ срѣщу мними или мизерни реформи, цѣната на които често струва отклонение на работницитѣ отъ тѣхната борба за истински сжществени реформи и за окончателното имъ освобождение. И кои разпространяватъ тая буржуазна проповѣдь, съ която буржуазията мами и лъже работницитѣ? — «Широкитѣ» социалисти. Но какви социалисти сж тѣ, щомъ тѣ говорятъ на работницитѣ да подържатъ тая или оная партия,

---

[1]) Програма и проектоуставъ на Центр. Комисия и пр. Издадени отъ настоятелствата на нѣкои софийски синдикати, ржководени отъ общодѣлцитѣ. Стр. 21.

буржуазна или социалистическа, споредъ това, коя повече и поскоро може имъ даде нѣкоя реформа. Може ли единъ социалистъ да говори така? Сациалдемократътъ винаги и всѣкога трѣбва да говори на работницитѣ, че тѣ не трѣбва да поддържатъ буржуазнитѣ партии, защото тѣ сж защитници и прѣдставители на буржуазнитѣ класи, интереситѣ на които сж противоположни съ тия на работницитѣ, а винаги тѣ трѣбва да се борятъ въ редоветѣ и подъ знамето на социалната демокрация, защото тя е прѣдставителка и защитница на тѣхнитѣ интереси. Единъ социалдемократъ само така може да говори на работницитѣ. Инакъ той не е социалдемократъ, той се отказва отъ социализма, той не работи за развиване класово съзнание у работницитѣ, той лъже работницитѣ, той не дѣйствува за тѣхнитѣ интереси и тѣхното освобождение. Буржуазната проповѣдь за политическиятъ неутралитетъ на синдикиранитѣ работници може да се разпространява само отъ този, който не признава да сжществува противорѣчие и то растяцо противорѣчие между интереситѣ на пролетарията и тия на буржуазнитѣ класи, между стремежитѣ на социалната демокрация, на пролетариятската партия и тия на буржуазнитѣ, на владѣющитѣ партии. Само който не признава това противорѣчие — а той е буржуа, но не социалистъ — може да говри на синдикиранитѣ работници, че тѣ трѣбва да бждатъ неутрални къмъ социалистическата и буржуазнитѣ партии, че тѣ съвмѣстно могатъ да вървятъ споредъ случая, съ коя да е отъ тѣхъ. Такъвъ «социалистъ» — а такива сж «широкитѣ» социалисти — отрича правото на сжществуване на своята партия, отрича работническиятъ, пролетарскиятъ ѝ характеръ и я поставя на еднакво равнище съ коя да е буржуазна партия. Собствено, «широкитѣ» социалисти иматъ право да разпространяватъ такива буржуазни проповѣди всрѣдъ работничеството, защото тѣ по методитѣ на своето дѣйствуване сж чисто буржуазна «партия». Ние само разкриваме характера на тѣхнитѣ проповѣди, на тѣхнитѣ методи за дѣйствуване и на тѣхната «партия». Напустнали общото дѣло на производящитѣ слоеве, тѣ захващатъ да проповѣдватъ сътрудничеството на работническата класа съ буржуазнитѣ партии. Разбити отъ областьта на едно общо дѣло тѣ прѣминаватъ въ областьта на друго, ама пакъ като опортюнисти. Напустнали едно класово сътрудничество, тѣ прѣгръщатъ друго. И, като сжщински опортюнисти, кждѣто и да идатъ, все се приспособяватъ. Отъ когато захванаха да вършатъ операциитѣ си всрѣдъ работницитѣ и да проповѣдватъ класово сътрудничество подъ друга форма въ тѣхната срѣда, отъ тогава започнаха да се приспособяватъ още повече, отколкото прѣди, къмъ приемитѣ на работническата борба и да имъ даватъ буржуазенъ характеръ, да употрѣбяватъ социалистически термини, но да влагатъ въ тѣхъ буржуазенъ смисълъ, буржуазно съдържание. Подъ класова борба, срѣдства за производство, диалектически материализъмъ и пр. тѣ разбиратъ съвършенно други нѣща, не тия, които ние, социалдемократитѣ, марксиститѣ, разбираме.

Сѫщо ще видимъ, какво разбиратъ тѣ и подъ конституционна теория, ще изтъкнемъ и различието, което сѫществува между насъ и тѣхъ, върху държавнитѣ форми, различие, което бѣ прѣдметъ на полемика между революционнитѣ социалдемократи и опортюниститѣ въ Германия и на Амстердамскиятъ конгресъ. Но за това идущиятъ пѫть.

Т. П.

НЕУТРАЛНОСТЬТА НА СИНДИКАТИТѢ

Отъ Карлъ Кауцки

(Продължение отъ VI книга и край).

Ние видѣхме, че синдикатитѣ, ако водятъ политика, тѣ трѣбва да водятъ фактически или социалдемократическа или антисоциалдемкратическа политика, че тѣ не могатъ да се държатъ въ дѣйствителенъ, не само номиналенъ неутралитетъ спрямо социалната демокрация.

Отъ друга страна пъкъ, още въ встѫплението на нашата статия, ние вече показахме, че интернационалното течение въ синдикалния животъ има тенденцията все повече да сближава синдикатитѣ съ работническата партия. Това течение дълбоко се корени въ условия, които въ Германия иматъ не по-малко дѣйствие отколкото другадѣ.

Политическиятъ неутралитетъ или, по-добрѣ казано, политическата индиферентность на английскитѣ синдикати се появи въ цвѣтущето врѣме на манчерстерството въ петдесеттѣхъ, шестдесеттѣхъ и началото на седемдесеттѣхъ години, когато английската индустрия получи единъ блѣстящъ подемъ чрѣзъ свободната търговия и най-неограничената свободна конкуренция. Тогава синдикатътъ бѣше едно срѣдство, поне въ единъ редъ производства, да се противопостави една сключена фаланга (сдружена редица) отъ наемни работници на господари, раздѣлени отъ конкуренцията по-между си и отъ тая въ другитѣ страни, и по този начинъ да се прѣмахва въ извѣстна степень надмощието, което капиталистътъ има надъ изолирания работникъ. Синдикатътъ стана срѣдство, което е насочено поне на гледъ да приравни работника съ капиталиста и по този начинъ да го въведе въ буржуазниятъ свѣтъ, да го примири съ послѣдниятъ и да го отчужди отъ социалистическитѣ »утопии«.

Но условията за този начинъ на синдикално дѣйствуване все повече изчезватъ въ самата Англия. Защото дълговрѣменната криза прѣзъ седемдесеттѣхъ и осемдесеттѣхъ години доведе ако още не до банкрутството на капитализма, то все пакъ до това на манчерстерството, на вѣрата въ блаженството на свободната търговия и свободната конкуренция. И на тѣхно мѣсто се яви другъ идеалъ за капиталиститѣ, вѫтрѣшния и външния монополъ,

защитителнитѣ мита и крѣпкитѣ прѣдприемачески съюзи. Съ това обаче тоже се измѣнятъ изгледитѣ (шансоветѣ) и позициитѣ на синдикатитѣ. Срѣщу сключената фаланга на работницитѣ отъ единъ занаятъ сега стои сключената фаланга на тѣхнитѣ експлоататори; съ това пакъ се възръща въ по-висша степень първоначалното отношение на силитѣ, което сѫществува между отдѣлния работникъ и отдѣлния капиталистъ. Даже днесъ, въ периода на индустрияленъ подемъ, това се ясно забѣлѣзва. Благодарение на господарската коалиция плодоветѣ отъ индустриялниятъ подемъ сѫ паднали почти изключително въ полза на капиталиститѣ. Цѣнитѣ на всичкитѣ други стоки, освѣнъ тия на стоката работническа сила, въ по-голѣмъ размѣръ сѫ се повишили. Освѣнъ увеличената и по-постояната работа пролетариятътъ отъ повдигналата се конюнктура едва ли е ималъ нѣкаква материялна полза, въпрѣки напрѣдъка на синдикатитѣ. Сѫщо и теоритицитѣ, които не сѫ подозрени въ марксическа «ортодоксия», виждатъ, че синдикатитѣ сѫ сериозно застрашени отъ господарскитѣ съюзи. Ето що казватъ върху това Вебовцитѣ въ своята книга «Теория и практика на английскитѣ синдикати»: «Ако цѣлата индустрия се намира въ рѫцѣтѣ на единъ единственъ едъръ капиталистъ или е разпрѣдѣлена между нѣколко капиталисти, които не се конкуриратъ, — особено ако монополътъ е защитенъ по нѣкакъвъ начинъ противъ нови съперници — тогава синдикатътъ узнава, че неговитѣ методи за взаимното осигуряване и за колективното сключване на договори кажи че сѫ безполезни. Това е така, напримѣръ, за голѣмитѣ компании на желѣзницитѣ въ съединенитѣ кралства и за нѣколко отъ голѣмитѣ капиталистически трустове въ Съединенитѣ Щати. Спрямо безгранично многото срѣдства за помощь, сигурнитѣ покупатели, които има монополътъ, абсолютното единство на волитѣ, нѣща които сѫ на разположение само на капиталистическото монополно сдружение, това модерно индустриялно морско чудовище (Leviauthone), четвертъ-милионното богатство на най-богатия синдикатъ и възмущението на сто-двѣста хиляди упорити и ожесточени работници е тъй безсилно, както една стрѣла спрямо единъ броненосецъ. Въ такива случаи всеобщитѣ норми за подобряване условията на труда могатъ да се придобиятъ само по пѫтя на законодателството; тия норми твърдѣ трудно могатъ да се придобиятъ отъ синдикатитѣ противъ тъй мощнитѣ интереси на капитала, но, веднъжъ придобити, при вишата организация на индустрията тѣ лесно се прокарватъ и сѫ лесно приложими. Отъ това ние можемъ да заключимъ, че най-силната концентрация на индустрията въ трустове и монополи ще доведе или къмъ безполезностьта и упадъкъ на синдикатитѣ или къмъ това, че тѣ ще се ограничатъ почти изключително съ влиянието надъ законодателството». Па и тази послѣдната имъ участь нищо друго не би означавала освѣнъ упадъкъ на синдикатитѣ. Единъ синдикатъ, който се занимава само съ политика, става съвърше-

но безполезенъ: тази функция може да изпълни една партия много по добрѣ, отколкото единъ синдикатъ. И ако да бѣше Вебъ социалдемократъ, а не фабиянецъ, тогава той, като консеквенция на своя възгледъ, би прогласилъ положението: Развитието на индустрията води къмъ упадъкъ на синдикатитѣ и къмъ тѣхното замѣстване отъ работническа партия.

Само че това не е наше схващане. Индустриялното развитие не води нито къмъ упадъка на синдикатитѣ, нито къмъ тѣхното занимаване само съ политика, но къмъ прѣмахване на тѣхната изолираность, а това значи прѣмахване и на тѣхната неутралитетна политика.

Все повече расте числото на производственитѣ клонове, въ които изолираниятъ, отъ съвокупностьта на пролетарията отдѣлениятъ и спрямо него индиферентно — «неутрално» — стоящия синдикатъ не е въ състояние да се държи въ една голѣма борба съ капиталиститѣ отъ своя занаятъ и се вижда принуденъ да апелира за подкрѣпа чрѣзъ *всичкитѣ* помощни срѣдства, които стоятъ на разположение на пролетариятската съвокупность: това не значи изоставяне на изолираната изключително синдикална акция, за да се прѣгърне изключително политическата акция, но — съединяване на синдикалната съ политическата акция, съединяване срѣдствата за давление, съ които разполага синдикатътъ, съ тия на политическата партия. Къмъ послѣднитѣ обаче принадлежатъ не само парламентарнитѣ срѣдства за давление, ако и да сѫ тѣ най-високостоящитѣ и най-широко-обхващающи. На редъ съ парламентарнитѣ партийни фракции въ народното събрание и въ областнитѣ събрания тукъ се иматъ прѣдъ видъ и партийнитѣ прѣдставители въ общинскитѣ съвѣти и партийната преса.

Самитѣ неутрални печатари въ 1891/92 г., когато водѣха своята голѣма стачка, се видѣха принудени да апелиратъ за поддържката на социалната демокрация. И ако има работничество, което нѣма никакъвъ шансъ да се удържи само побѣдоносно чрѣзъ професионалната организация противъ организацията на капиталиститѣ, то това сѫ къмъ неутралность склоннитѣ минни работници. А за тѣхъ (а тъй сѫщо и за прускитѣ желѣзничари) е много по-важенъ избора на социалдемократическиятъ прѣдставитель въ пруското областно събрание (Landtag), отколкото твърдѣ съмнителното спечелване на ултрамонтанскитѣ имъ колеги за съюза чрѣзъ прѣдрѣшване социалдемократитѣ на незлобиви работнически приятели. Отъ друга страна, дѣятелностьта на социалдемократическиятъ прѣдставитель въ пруския ландтагъ извършва много по-добра пропаганда за насъ между стоящитѣ още противъ насъ минни работници, отколкото най-строгиятъ неутралитетъ. Ако ние отдаваме такава важность на изборитѣ за пруския ландтагъ, то това се прави прѣди всичко съ огледъ върху миннитѣ работници и желѣзничаритѣ, които най-много се нуждаятъ отъ този родъ «партийна политика».

Не едно одрънване на синдикатитѣ отъ социалдемокрацията, но едно все по-тѣсно дружно дѣйствуване на двата елемента: това е, което индустриялното развитие прави все понеобходимо. До колко малко тази тенденция противорѣчи на сжщностьта на синдикалното движение, се вижда между другото отъ единъ погледъ хвърленъ върху Австрия, дѣто синдикатитѣ току що държаха своя конгресъ. Отъ отчета на синдикалната комисия ние извличаме тъй отрадниятъ фактъ, че числото на членоветѣ на синдикатитѣ въ Австрия отъ 1892 до 1899 г. се е увеличило отъ 66,080 на 157,773 чл. То се е, значи, *повече отъ удвоило.* Годишното издание на синдикалната преса е порастнало въ още по-голѣма степень. То е възлизало прѣзъ 1894 т. на 930,600 екземпляри, прѣзъ 1899/1900 г. — 4,624,300; значи, само въ продължение на нѣколко години то се е *повече отъ учетворило.*

Изъ цѣлиятъ отчетъ — казва въ заключение синдикалната комисия — съ достатъчна ясность изпъква това, че синдикалното движение се намира въ постояно напрѣдване; чрѣзъ съединена, усилена работа сж се създали синдикално и политически дѣйствующи сили». И на друго мѣсто на отчета се казва: «Непобѣдимата идея на социализма е, която е осуетила всичкитѣ опити на буржуазната класа, да обърнатъ работничеството въ свое слѣпо орждие: тя е запазила чиста пролатарската класова борба и е усилвала организацията на работницитѣ». А въ статията, въ която Виенскиятъ «Работнически Вѣстникъ» (10 юни) поздравлява конграса, се констатира:

„Въ тѣжката, ежедневна борба съ капиталиститѣ, въ която често става нужда да се вложи най-напрѣгнато усилие за скромни резултати, организиранитѣ работници въ Австрия все пакъ не сж забравяли, че единъ великъ идеалъ ги призовава на възвишена борба. Освобождението на пролетарията отъ наемното робство, основаванието на едно солидарно, всѣкиму гарантиращо плодоветѣ на неговия трудъ, общество е цѣльта, до която тѣ въ непрѣстано усилие ще се стараятъ да се доближатъ. ***Австрийскитѣ синдикати сж социалистически.*** **Въ този фактъ се разбива буржуазната демагогия. Може би, въ нѣкое прѣдварително подготвено събрание да се намѣри застжпена и нѣкоя стотица работници, събрани въ групички, като „национална“ или „християнска“ работническа партия. Но социалистическитѣ синдикати сж, които показватъ, какъ мислятъ и чувствуватъ маситѣ на австрийскитѣ работници. И въ тѣхъ се разбива злословието, споредъ което социалдемокрацията ужъ не е дѣло на самитѣ работници, но е само една лѣлеяна отъ „водители“ доктрина. Прѣдставителитѣ на организиранитѣ работници, които въ понедѣлникъ ще се съберать, сж социалдемократи както тия, които сж ги пратили тукъ. И защото тѣ вѣрватъ въ великото бждаще на пролетарията, въ истиностьта на идеала, който открива социалистическиятъ свѣтогледъ, тѣ чувствуватъ бодрость и радость да се борятъ въ настояще врѣме за скромни боеви цѣли, които само по своето значение често ставатъ тъй цѣнни за прѣдстоящитѣ борби“.**

На това схващане принадлежи бждащето, а не на маскиране социалдемократическитѣ кандидати като «работнически приятели» и социалдемократическата политика като «работническа политика. Даже не се мисли, че при по-тѣсна взаимна връзка между синдикатитѣ и социалдемокрацията първитѣ сж, които само взиматъ, а вторитѣ сж, които само даватъ. Не, социалдемокрацията сжщо тъй много се нуждае отъ помощьта на синди-

катитѣ, както тия отъ помощьта на партията, и ако економическото развитие тласка синдикатитѣ все повече къмъ необходимостьта отъ подкрѣпата на партийната политика, то чрѣзъ политическото развитие партията се тласка къмъ необходимостьта отъ подкрѣпата на синдикатитѣ.

Политическитѣ концесии, които пролетариятътъ е извоювалъ до сега, се дължатъ не само на неговата сила, но въ твърдѣ голѣма степень, отъ една страна, на противорѣчията между владѣющитѣ класи, които, въ борбата си една срѣщу друга, сж се стараели да привличатъ пролетарията на своя страна, а отъ друга страна—на силата на дребнобуржуазната демокрация. Тъй, десетчасовиятъ работенъ день и изборното право английскиятъ пролетариятъ въ голѣма степень дължи на борбата между едритѣ земевладѣлци и индустриялнитѣ капиталисти; всеобщото изборно право въ Германия възникна отъ подобно едно противорѣчие; републиката въ Франция биде извоювана и затвърдена отъ пролетарията въ съюзъ съ радикалната дребна буржуазия.

Въ сжщата обаче степень, въ която пролетариятътъ се усилва, изчезватъ тѣзи елементи на досегашния политически напрѣдъкъ. Противорѣчията между земевладѣнието и капитала видимо се намаляватъ, когато тѣхното общо противорѣчие спрямо пролетарията все повече се изострюва; а дребната буржуазия чрѣзъ своето економическо upопадане се тласка въ прѣгрждкитѣ на реакцията.

Наистина, за политически самостоятелниятъ пролетариятъ все повече се изтъква на прѣденъ планъ въпросътъ за политическитѣ съюзи; обаче, туй става тъкмо за това, защото буржуазната демокрация все повече отпада, все по-неспособна става да се удържи съ собствени сили противъ реакционниятъ натискъ, защото тя все по-настоятелно се нуждае отъ помощьта на пролетарията.

Бихме се излъгали, ако би поискали да вземемъ тѣзи съюзи като срѣдства за достигане голѣми политически успѣхи. Ние трѣбва да бждемъ задоволени, ако чрѣзъ тѣхъ можемъ да попрѣчимъ донейдѣ усилването на реакцията.

Искатъ да ни увѣрятъ, че ние се намираме въ една ера на постояненъ демократически напрѣдъкъ, обаче всичкитѣ тѣзи побѣди, надъ които тъй много ликуватъ, се свеждатъ къмъ постигнато осуетяване на едно повръщане назадъ — като прѣдложението противъ прѣврата, прѣмахване на коалиционото право, Lex Хайнце и др. т.

Думата за реакционнитѣ маси и днесъ още не е станала пълна истина, обаче все по-слаби ставатъ силитѣ, които до сега въ буржуазното общество сж служели на прогреса, и пролетариятътъ все повече се вижда изоставенъ само на своитѣ собствени сили. И колкото по-малко пролетариятътъ може да очаква отъ раздѣленията на противницитѣ, толкова повече той трѣбва да съедини противъ тѣхъ всичкитѣ свои сили въ общо, пла-

номѣрно, задружно дѣйствуване. Тѣхното единение, не тѣхното неутрализиране, което значи тѣхното изолирване, трѣбва да бжде тѣхенъ лозунгъ. И ако политическата акция може да подкрѣпя синдикалната, то и обратното е възможно; и ще се подкрѣпватъ не само пропагандаторски, но чрѣзъ доставяне материялни срѣдства и сили —. пари и хора, па най-сетнѣ даже и чрѣзъ рѣшающето синдикално срѣдство за давление — стачката. И ако генералната стачка отъ анархическиятъ калъпъ, оная стачка на всичкитѣ наемни работници, която се обявява за единъ опрѣдѣленъ день, за да направи излишна политическата акция и за да прѣмахне съ единъ ударъ капиталистическото общество, ни се вижда като една лудость, то все пакъ ние считаме, че при извѣстни обстоятелства масовитѣ стачки могатъ да бждатъ твърдѣ добрѣ пригодени въ подкрѣпа на една голѣма политическа акция. Каквото бѣше за буржуазията отказването да плаща данъци, такова може да стане за пролетарията отказванието отъ работа. Разбира се, това е само една възможность за краенъ случай, но една далновидна политика трѣбва и върху нея да се е уяснила.

Нашиятъ настоящъ затихналъ политически животъ не ще трае вѣчно, той не почива на постояненъ напрѣдъкъ, ами върху това, че разрѣшението на всички голѣми конфликти въ вжтрѣшната и външната политика се отлага — чрѣзъ това обаче тѣ се изострюватъ и усложняватъ, за да прѣдизвикатъ въ единъ хубавъ день още по-силни борби.

Но и въ политически тихитѣ врѣмена едно силно синдикално движение, което възпитава боевъ, интелигентенъ пролетариятъ, е отъ голѣмо значение за политическото движение, защото синдикатитѣ даватъ най добритѣ елементи за политическата борба на пролетарията, духътъ, който господствува въ тѣхъ, става опрѣдѣляющъ и за духа на политическото движение и обратно.

Едни и сжщи сж хората, които и тукъ, и тамъ дѣйствуватъ и поради това синдикалното и социалистическото движение тамъ, дѣто тѣ сж обхванали masитѣ на боевиятъ пролетариятъ, сж не двѣ различни движения, които се развиватъ независимо едно отъ друго, едно покрай друго, но двѣ страни на едно и сжщо движение, на пролетарската освободителна борба. Като трета страна на тази борба може още да се отбѣлѣжи и кооперативното движение, което за дълго врѣме сжщо не ще остане неутрално, но което ние по-рано или по-късно, разбира се, до колкото ни позволятъ законнитѣ условия, трѣбва да турнемъ въ услуга на общата ни борба, както това белгийскитѣ ни другари тъй добрѣ сж вече разбрали. Общото съгласуване на тѣзи различни страни на пролетарската освободителна борба, обаче, може да стане само чрѣзъ общностьта на крайната цѣль, която имъ се поставя: освобождение на пролетарията отъ капиталистическото наемно робство. Дѣто тази цѣль липсва у съз-

нанието на борящия се пролетариятъ, тамъ центрофугалнитѣ (резединителнитѣ) елементи взиматъ надмощие, тамъ всѣка отдѣлна организация изгубва съзнаванието на нейната необходима взаимна връзка съ другитѣ организации, тамъ синдикатитѣ и кооперациитѣ се неутрализирватъ и изолирватъ, ставатъ само прѣдприятия на гешефти и се губи почвата за самостоятелно политическо класово движение на пролетарията.

Крайната цѣль е не гола мечта на бждащето, тя е опрѣдѣляюща за практическия характеръ на пролетарското движение въ настояще врѣме, тя дава на това движение единство и сила; тя дѣйствува върху него не само въодушевляюще, но още и организирающе.

Отъ друга страна пъкъ едно работничество е и толкова по-рано достжпно за социалистическиятъ идеалъ, колкото по-тѣсна е връзката на синдикалната (а при извѣстни обстоятелства и кооперативната) дѣйность съ самостоятелната (класова) партийна политика. Ние, обаче, не се страхуваме за работитѣ на нѣмския пролетариятъ въ това отношение.

Общата интернационална тенденция отива къмъ по-силното съгласуване на партийната политика съ синдиката, но не къмъ тѣхното раздѣляне. Условията за тази тенденция въ Германия сж сжщо тъй силни, както и другадѣ. Наистина, има условия за противоположна тенденция, но първитѣ условия сж всеобщи, трайни, а послѣднитѣ сж само моментни, мѣстни, та за това първитѣ и при насъ ще се покажатъ по-силни. Но ако ние и не очакваме, че неутралитетскитѣ стремления ще постигнатъ едно успѣшно отдѣляне на маситѣ на синдикатитѣ отъ социалистическото движение — поне не на дѣло, а най-много тукъ тамъ на думи — то все пакъ тѣ не оставатъ безъ влияние. Социалистическото движение обаче нѣщо повече може да постигне, ако то държи смѣтка за чувствата и нуждитѣ на християнскитѣ работници и ако се отнася къмъ тѣхъ не като къмъ противници, а като братя, когато тѣ се явяватъ не като помагачи на капитала, а като сьратници на класосъзнателниятъ пролетариятъ. При това не трѣбва да се забравя, че това поведение е възприето не само отъ синдикатитѣ, но и отъ социалдемокрацията. Не само въ нейната програма, но и въ дѣйствителность религията е за нея частно дѣло; тя е приела въ своята срѣда пасторитѣ Блумхардъ и Гьоре, безъ да ги пита за тѣхната вѣра, и когато работницитѣ се борятъ противъ капитала, тя сжщо не ги пита за тѣхната партийна принадлежность; тя подкрѣпва вѣрнитѣ на краля пжтни работници сжщо тъй както и ултрамонтанскитѣ тъкачи, защото, ако всичко това би било несъвмѣстимо съ «партийната политика», тогава социалдемократическото движение би прѣстанало сжщо тъй, както и синдикалното, да води партийна политика, нѣщо, което никой не подържа.

И повече отъ това, което е добило, стремлението къмъ неутрализиране на синдикатитѣ, споредъ насъ, не ще постигне;

до тогава това стремление отговаря на една тъй дълбоко вкоренена нужда, за да би могла тя напълно да се прѣодолѣе, догато голѣмитѣ маси отъ католическитѣ работници се поставятъ враждебно на социалната демокрация и все пакъ развиватъ наченкитѣ на едно синдикално движение. Напротивъ, неутрализаторскитѣ стремежи въ нѣмското синдикално движение за винаги ще изчезнатъ, щомъ социалната демокрация встѫпи здраво въ ултрамонтанскитѣ днесъ индустриялни мѣста. [1]) Защото врѣмената, които сѫ създавали типа на неутралнитѣ английски работнически аристократи, сѫ минали и нѣма вече да се повърнатъ.

Прѣв. П-въ.

ИСКАМЪ АЗЪ ВЕСЕЛЕ

отъ

СКИТАЛЕЦЪ.

Искамъ азъ веселе, громко сладко пѣне,
Буенъ пиръ и радость, смѣхъ и остроти —
Затова, че знаехъ салъ едно мѫчене,
Затова, че растнахъ въ мѫка и бѣди!

*

Срѣдъ цвѣтя, лазури искамъ азъ да хода!
Доста въ дъждъ азъ бродихъ дълго изъ кальта.
Искамъ азъ веселе, искамъ азъ свобода,
Затова, че бѣхъ азъ жалъкъ робъ въ свѣта!

*

Да се боря искамъ, да мъстя желая,
Затова, че дълго бѣхъ покоренъ, тихъ.
Искамъ азъ и обичь, щастие мечтая —
Затова, че нивга, щасте не сѣтихъ!

Прѣвелъ: Ив. Разбуновъ.

ДВѢ ПѢСНИ

отъ

Ив. Ст. Андрейчинъ.

Прѣзъ пролѣтьта.

Отивашъ си? Тъй скоро! Милий,
Кога ще дойдешъ пакъ при менъ?
На, видишъ . . . нѣмамъ сили
Да чакамъ дълго тоя день.

[1]) Мѣста, дѣто ултрамонтанитѣ, часть отъ католическата буржуазия, имать немалко влияние всрѣдъ работницитѣ, които още не сѫ се освободили отъ буржуазни и религиозни прѣдразсѫдъци. — *Б. пр.*

*

Сега е май. Поля чудесни
Легло ни готвятъ отъ цвѣтя,
А птичкитѣ съ омайни пѣсни
Приказватъ ни за любовьта.

*

Не се бави . . . Безкрайна радость
Очаква ни, ти знаешъ самъ . . .
Ела, ела . . . Нетрайна младость
Да изживѣемъ въ страсть и пламъ.

*

Кога ще дойдешъ? Чакъ на есень?
Кога мъгла покрие планината?
Когато сладостната пѣсень
На птичкитѣ замлъкне въвъ гората?

*

Ахъ, цѣла вѣчность! Боже милий,
Вземи си скоро пролѣтьта
И чрѣзъ вълшебнитѣ си сили
Докарай утрѣ есеньта!

———

Прѣзъ есеньта.

Гората е тжжовна, мълчалива,
И дъждъ вали, и вѣтъръ вѣй . . .
Ни цвѣтъ цъфти, ни птичка пѣй —
Сега е есень мрачна, дъждеlива.

*

Блѣднѣе слънце въ небесата,
И влага въ коститѣ прониква чакъ . . .
Нависналъ е убийственъ полумракъ
И болно ни притиска къмъ земята.

*

Листата жълти капятъ мудно,
Постилатъ мокрий пжть . . .
Катъ сѣнки хората вървятъ, —
Живота изживяватъ трудно.

*

Но ти си тукъ, при мене, жива!
И азъ безкрайно съмъ честитъ,
Отъ твоя дъхъ чаровенъ съмъ упитъ . . .
Благословена ти бжди, о есень дъждеlива!

КНИЖНИНА

1. **Наредби и упжтвания** *за събиране статистически свѣдѣния по операциитѣ на Българската Народна Банка.* **Дирекция на Статистиката.** София, 1904 год., стр. 110.

2. **Наредби и упжтвания** *за събиране статистически свѣдѣния по операциитѣ на кредитнитѣ дружества въ Княжество България.* **Дирекция на Статистиката.** София, 1904 год., стр. 62.

Тѣзи «наредби и упжтвания» сж плодъ отъ дѣйностьта на Дирекцията на Статистиката подъ управлението на бившия по коневъдството инспекторъ при Министерството на Търговията и Земледѣлието, сега директоръ на злочестата българска Дирекция на Статистиката г. П. Германовъ. Когато погледнахме въ тѣзи двѣ книжки съ цѣль да видимъ, какви сж тѣзи «наредби и упжтвания», веднага ни дойде на умъ извѣстната рецензия на бившия дългогодишенъ началникъ на отдѣление въ Дирекцията на Статистиката и душата на нея отъ 1898 година до миналата година, г. Кир. Г. Попова, върху двата труда на г. Германова: «*Статистически изслѣдвания върху земледѣлческитѣ и скотовъднитѣ богатства на България и главнитѣ земледѣлчески страни на свѣта* и т. н.» и «*Домашнитѣ животни въ разнитѣ страни на свѣта и България*». Отъ тази рецензия на такъвъ несъмнѣнно компетентенъ по статистиката човѣкъ като г. Кир. Поповъ, издадена и въ отдѣлна брошура, узнаваме, какъ сегашниятъ директоръ на Държавното Статистическо Бюро г. Германовъ се е отнасялъ съ статистиката прѣди да бжде туренъ на чело на едно учреждение отъ такова високо обществено значение. Г-нъ Кир. Г. Поповъ характеризира отношенията на г. Германова къмъ статистиката съ слѣдующето резюме на своята рецензия:

«И тъй статистическата дѣятелность на конезаводната инспекция при Министерството на Търговията и Земледѣлието, или на г. Г. се заключава:

1. Въ една трескава мания на писане окржжни до всички официални лица и учреждения въ Княжеството, прѣзъ всѣко врѣме на годината и мѣсеца, по десетки на день, съ които окржжни сж се искали свѣдѣния по най-разнообразни въпроси при пълната очевидность, че въ повечето случаи свѣдѣнията е немислимо да се съберать и при пълното абстрахиране и гавpене съ основнитѣ правила на статистическата наука и здравия разумъ. — 2. Въ фабрикуване данни за земледѣлието и скотовъдството въ България, давани като официални данни, и въ фалшиво прѣиначаване на даннитѣ, публикувани отъ други държавни учреждения въ България. — 3. Въ фалшиви, своеобразни и противни на аритметиката и установенитѣ елементарни методи за изчисления и въ изтъкване на абсурдни и невъзможни числа. — 4. Въ публикуване въ грамадни томове подъ видъ на официални издания горнитѣ фабрикувани

фалшиви и абсурдни числа, придружени съ материали, спотаено ограбени отъ чужди стари трудове, прѣдавани като свои «изучвания», «изслѣдвания», «анализи», и безизборно, безцѣлно прѣпечатвани отъ офиц. стат. публикации цѣли стотини страници съвсѣмъ непотрѣбенъ материялъ. — 6. Въ дързко попълзновение да си присвоява роли вънъ отъ неговата компетентность, знания, права и дори приличие, и въ едно феноменално неприличие и цинизъмъ да позори и парадира като важенъ економистъ-философъ, сътрудникъ на княза въ начъртаването му пѫть за економическото развитие на България . . .»

Това резюме г. Кир. Г. Поповъ потвърдява на 42 стр. голѣма осмина съ дребни букви (гармондъ) съ редъ официални документи, съ редъ сравнявания на «статистическитѣ изслѣдвания» на г. Германова, съ официалнитѣ статистики и съ съчиненията на французскитѣ автори, отъ които г. Германовъ е плагиралъ наредъ цѣли страници, като ги е давалъ за свои «изслѣдвания» и «изучвания» и «анализи». Въ страницитѣ на «Ново Врѣме», както трѣбва да помнятъ читателитѣ, обстоятелствено биде критикувана «економическата политика», прѣдлагана отъ г. Германова на България, въ увода къмъ неговитѣ «*Статистически изслѣдвания върху земледѣлческитѣ и скотовъднитѣ богатства на България* и т. н.» [1]). Сега г. Кир. Г. Поповъ съ редъ сравнителни цитати показва ни, че «економическата политика» на г. Германова е дързъкъ плагиатъ отъ съчинението на Ed. Lecouteux : *Cours d'Economie rurale*, Paris 1879, I и II t., и отъ други чужди автори. «Стр. 3—31 съдържатъ, — казва г. Кир. Г. Поповъ на стр. 9 отъ своята рецензия, — нѣщо като въведение, прѣдговоръ, обаче, безъ всѣкакво заглавие. Това е единъ мишъ-машъ отъ мисли и фрази, грамадното болшинство отъ които сѫ осакатенъ и фалшивъ прѣводъ отъ откѫслечни пасажи изъ разни глави отъ прѣкрасното съчинение на Ed. Lecouteux; всичко това е извършено отъ г. Г. *тайно, безъ да се спомене нито думица за автора или съчинението му, всичко се прѣдава за „свое собствено съчинение“*. И за да прикрие диритѣ на плагията г. Г. разбърква по най-невъзможенъ начинъ тия пасажи отъ Lecouteux, като ги изпъстря тукъ-тамѣ съ свои думи и възгледи за България и съ други мисли, очевидно чужди и взети пакъ *тайно* отъ други автори».

Но най-чудното е това, че фалшивитѣ статистически «изслѣдвания» на г. Германова, отъ които едното се състои отъ 680 стр., а другото отъ 340, сѫ издадени на държавни разноски. Бившиятъ началникъ на *конезаводната инспекция* при Министерството на Търговията и Земледѣлието, като се ползувалъ отъ положението си, е злоупотрѣбявалъ съ държавнитѣ срѣдства най-безконтролно и при това съ единствената цѣль да дига шумъ около своята персона, да прѣдстави себе си за ученъ и всестраненъ умъ. «И това

---

[1]) Гл. „Икономическото развитие на България Индустрия или земледѣлие?“ отъ Д. Благоевъ.

удивление — казва г. Кир. Г. Поповъ на стр. 3 отъ своята рецензия — става още по-голѣмо, когато се узнае, че цѣлата тая дѣйность е имала за цѣль не постигането на нѣкой резултатъ, не нѣкоя дѣйствителна работа, а *шума, парадирането, рекламата*». Тази характеристика на г. Кир. Г. Попова се отнася къмъ дѣйностьта на г. Германова, като *конезаводенъ инспекторъ*. Но разкритията, направени отъ г. Кир. Г. Попова за тази «дѣйность» на г. Германова, както се вижда, буквално никакъ не сж повлияли върху дѣйностьта му като директоръ на Държавното Статистическо Бюро. Доказателство за това сж двѣтѣ «Наредби и упжтвания», издания на *Дирекцията на Статистиката*, т. е. пакъ на държавни срѣдства.

«*Наредби и упжтвания*» сж сборници отъ статистически *карти* за събиране статистически свѣдѣния отъ кредитнитѣ учреждения въ княжество България. Защо тия *карти* сж събрани въ отдѣлни книжки и се изпращатъ по редакциитѣ на вѣстници и списания, а сигурно и по всички учреждения, държавни и общински, въ България? Мигаръ толкова е важно да се знае, че Дирекцията на Статистиката е изработила *карти* за събиране статистически свѣдѣния? Очевидно е, че не. Работата е, че г. директорътъ е устроилъ въ София единъ видъ *митингъ* отъ чиновници при Дирекцията на Статистиката, при Българската Народна Банка и при Централното Управление на Земледѣлческитѣ Каси (сега Бълг. Земл. Банка), съ цѣль да разрѣшатъ въпроса: «необходимо и навременно ли е учредяването у насъ на *ежегодна статистика* по кредитното дѣло въ страната ни?» *Митингътъ*, свиканъ по инициативата на г. директора и подъ негово прѣдсѣдателство, взелъ *положителна протоколирана резолюция*, т. е. да има *ежегодна кредитна статистика*! Изпълнението на *резолюцията* взелъ на себе си г. директорътъ на Статистиката, г. Германовъ! И ето, за да оповѣсти на свѣта, че той, г. Германовъ, бившиятъ *конезаводенъ инспекторъ*, днесъ директоръ на Държавното Статистическо Бюро, развива «трѣскава дѣятелность» за «благото на България», събира всички документи по казания *статистически митингъ*, тъй да го кажемъ, и всички *статистически карти*, удобрени отъ този митингъ и ги издава на държавна смѣтка! Очевидно е, че между *конезаводния инспекторъ* и *директора на Статистиката* нѣма никаква разлика. Бившиятъ конезаводенъ инспекторъ продължава и като директоръ да злоупотрѣбява съ държавнитѣ срѣдства, за да дига на около си *шумъ*, да *парадира* и *рекламира* своята фалшива персона. Интересно е, че г. директорътъ на заглавната страница на «Наредби и упжтвания» напомня на «държавни чиновници и служащи» чл. 10 и 18 отъ закона за Дирекцията на Статистиката. Много добрѣ, но какво значи закона за Дирекцията на Статистиката, когато на чело на нея стои човѣкъ, къмъ когото прѣди всичко трѣбвало би да се приложи чл. 18 отъ него. Колкото за *ежегодната кредитна статистика*, която се готви да ни даде Дирекцията подъ ржководството на такъвъ и «ученъ» и «добросъвѣстенъ» директоръ, като

г. Германова, можемъ да си прѣдставимъ, каква може да бжде тя. Въ всѣки случай, интересно ще бжде да я видимъ единъ день напечатана. Дано!

Прѣдшественицитѣ на по-новия социализъмъ отъ *К. Кауцки, Ед. Бернщайнъ и др.* — Часть първа — *Отъ Платона до анабаптиститѣ.* Карлъ Кауцки. Прѣв. отъ нѣмски: Т. Тжпанковъ.

Книгата на Карцки: *Отъ Платона до анабаптиститѣ,* която излиза на български на отдѣлни брошури въ прѣводъ на Т. Тжпанковъ, е първата часть отъ *Историята на Социализма,* която не е още цѣлата излѣзла и надъ която работятъ нѣколцина найвидни прѣдставители на марксизма, като всѣки отъ тѣхъ излага социалистическитѣ идеи и движения отъ отдѣлни, завършени периоди или въ отдѣлни страни. Частьта на Кауцки се занимава съ прѣдшественицитѣ на по-новия социализмъ (началото на който впада въ врѣмето на великата френска революция), оставя на страна първобитния комунизмъ, като не оказалъ голѣмо влияние върху образуването на по-новитѣ социалистически идеи, започва съ разглеждането Платоновата идеална държава и свършва съ анабаптиститѣ.

Размѣрътъ на списанието не ни позволява да говоримъ върху достойнствата на книгата; впрочемъ, името на автора ѝ прави това до голѣма степень излишно. Ще кажемъ само, че външната страна на това съчинение, което е скжпоцѣнъ приносъ къмъ историческата литература, е достойна за съдържанието му. Нека споменемъ, че когато въ 1901 г. австрийскитѣ социалисти поискаха да ревизиратъ програмата си, Кауцки скърбѣше за формата, за езика на старата програма не по-малко, отколкото за нейното научно прѣдимство прѣдъ новия проектъ. Тъй цѣни той външнитѣ достойнства на едно литературно произведение. А какво би казалъ той за българското издание на книгата си, ако видѣше, че тя е заприличала на една хубава отначало статуя, на която профанитѣ сж счупили носа и ушитѣ, загладили сж характернитѣ гънки? Именно тъй е постжпилъ Т. Т. съ «Прѣдшественицитѣ». И възмущението на тоя, който сравнява българския прѣводъ съ нѣмския текстъ е толкова по-голѣмо, че подобна непростителность Т. Т. не за първъ пжть извършва, че когато осакати капиталното съчинение иа Моргана, нему се направи най-остра критика. Значи, Т. Т. е трѣбвало да бжде вече по-прѣдпазливъ, да прѣцѣнява прѣдварително силитѣ си, че тъй да се залавя съ пълната съ отговорность работа, каквато е прѣвеждането едно капитално научно съчинение на авторъ съ всесвѣтска извѣстность.

Отъ прѣвода сж излѣзли, до колкото знаемъ, шесть брошури. Ние имаме на ржка три. Разгледваме по-подробно първата. Изглежда като че Т. Т. се е заловилъ съ прѣвеждането ей-тъй, мимоходомъ, та безъ да си напрѣга мозъка, за да схване истинскитѣ мисли на автора, дръпва му единъ прѣводъ.

Ето, напр., какъ си е изтеглилъ *първия* периодъ отъ съчинението, който би трѣбвало да се прѣведе на български тъй: «Не

ще бжде много казано, нито ще е несправедливость спрямо прѣдшественици въ областьта на историографията (историописанието) на социализма, ако изкажемъ положението, че нѣма до сега една написана споредъ научни принципи и цѣлата материя обхващаща история на социализма». (Es ist wohl nicht zu viel gesagt oder ein Unrecht gegen Vorgänger..., wenn wir den Satz aussprechen, dass eine ... Geschichte des Sozialismus bisher noch nicht existiert). Значи, споредъ Кауцки такава история не сжществува още. Но въ българския прѣводъ четемъ тъкмо обратното: «*Ще кажемъ* твърдѣ много или пъкъ *нѣма да дадемъ право* на нѣкои прѣдшественици въ областьта на социалистическата историография, *ако приемемъ, че до сега не се е явила* история на социализма, написана съгласно научни принципи». (Стр. 3, бълг. прѣв.). Но мисъльта на прѣводача тъй малко участвува при прѣвежданетс, че до тази фраза той спокойно нарежда слѣдващата: «И ако оставимъ настрана дескриптивната и прагматичната Histoire du Socialisme на Беноа Малона, то ще трѣбва да кажемъ сжщо и това, че новото врѣме не може даже да посочи на такъвъ опитъ». — И тъй, отъ една страна, се е явила до сега вече «история на социализма, написана съгласно научни принципи», отъ друга — «новото врѣме не може даже да посочи на такъвъ опитъ»! Надъ тия двѣ фрази отъ прѣвода ние можемъ да се запознаемъ вече съ нѣкои лоши навици на прѣводача, прѣслѣдванъ отъ които той не че промѣня всѣкога коренно мисъльта на автора, но я прѣдава непълно, неживо, сакато. Така, въ първата фраза Кауцки говори за несжществуването на «написана споредъ научни принципи и *цѣлата материя обхващаща* историята на социализма (eine nach wissenschaftlichen Grundsätzen geschribene *umfassende.)* (К. Рец.), обаче прѣводачътъ се ограничава само съ първото качество, като смѣта, че второто (обширна, обхващаща цѣлата материя) нѣма защо да бжде извѣстно на българския читатель. Въ втората фраза Кауцки говори за Беноа Малоновото съчинение като за *прѣдимно* дескриптивно и прагматическо, но прѣводачътъ го обявява за *безусловно* дескриптивно и прагматическо. Тъй неусѣтно Т. Т. коригира автора. Но първата страница отъ прѣвода е тъй интересна, щото ний ще се спремъ още за малко на нея. Т. прѣвежда: «Въ четиридесетѣхъ години на миналото столѣтие, когато чартизма и комунизма създадоха материялъ на държавнитѣ мжже въ най-напрѣдналитѣ страни за практическа работа, като заинтересуваха навсѣкждѣ теоретицитѣ и слѣдящата обществения животъ публика, тогава най-първо се появи едно исторично описване на социализма и се развива даже до извѣстна степень». Излиза, че чартизмътъ и комунизмътъ създали «материялъ за практична работа» на държавнитѣ мжже не инъкъ, ами като по-напрѣдъ заинтересували теоритицитѣ и слѣдящата обществения животъ публика. Разбира се, Кауцки не е можалъ да каже това, защото е малко склоненъ да дава такова значение на «теоритицитѣ и слѣдящата обществения животъ публика». Ето мисъльта на Кауцки: «Въ четиридесетѣ години на това

столѣтие (IXX-то, прѣзъ послѣднитѣ години на което е писана книгата. Б. Рец.), когато чартизмътъ и комунизмътъ въ по-напрѣдналитѣ страни създаваха на държавнитѣ мѫже практическа работа (prakitsch zu schaffen machten) *и* (а не: *като.* — Рец.) интересуваха навсѣкждѣ теоритицитѣ и слѣдящата обществения животъ публика, . . . *(und* überall die Theoretiker und das dem öffentlichen Leben folgende Publikum interessierten . . .) (К. Рец.).

Но още малко изъ първата страница на прѣдговора, която е толкова интересна, колкото и цѣлия прѣдговоръ. «Интернационала и Парижката комуна дадоха потикъ за *втора история на социализма* . . .» (К. Рец.) Тоесть, по-рано имало една история на социализма, едно съчинение, и послѣ се явява втора. А въ сѫщность Кауцки казва: « . . . дадоха потикъ за втори периодъ на историописане на социализма». — Въобще рѣдко сж пасажитѣ, които да не съдържатъ поне по едно прѣдложение малко или много осакатено.

Първиятъ пасажъ отъ увода би могълъ да се прѣведе тъй: «Модерната, интернационалната социалъ-демокрация има исторически два корена. И двата изникватъ отъ сжщата почва — отъ сжществующия строй (Ordnung — наредба) на ступанството и собственостьта. И двата иматъ една и сжща цѣль — прѣмахването неизказанитѣ теглила, съ които нашето общество обсипва толкова много свои членове, а особно най-слабитѣ отъ тѣхъ, безимотнитѣ — чрѣзъ прѣмахването на тази наредба на ступанство и собственость». (. . . durch Aufhebung dieser Wirtschafts-und Eigentumsordnung). Т. Т. прѣвежда думата Ordnung първия пжть съ *форма* вмѣсто *наредба, строй,* — а втория пжть — вече по право — съ *редъ,* но тогава пъкъ той нарежда по особенъ начинъ: « . . чрѣзъ прѣмахването на тоя економиченъ редъ и на собственостьта» (с. 14.) Т. е. прѣмахването на теглилата и пр. ще се постигне чрѣзъ прѣмахването между другото и на собственостьта. Но нема Тжпанкову не е извѣстно, че социалиститѣ сж противници не изобщо на собственостьта, а на днешната, частната собственость. Ами че безъ собственость и въ социалистическото общество не ще може да се мине, само че тя ще бжде обществена.

Но ето и грѣшки, които прѣдполагатъ не само незнаене на езика, но и липса на най-повърхностно познаване марксическия методъ, легналъ въ основата на прѣвежданото съчинение. На стр. 4 отъ оригинала срѣщаме: „Aber nicht nur der *Bereich* (к. на Кауцки) des Privateigentums dehnt sich immer mehr aus, es verliert auch eine seiner Schranken nach der anderen, die immer lästiger werden, je mehr der Handelsverkehr und die das Privateigentum erheischenden Produktionsweisen sich entwickeln". На български това значи: «Но не само *областьта* на частната собственость се разширява все по-вече, — послѣдната губи една слѣдъ друга сжщо и своитѣ прѣгради, които ставатъ все по-тягостни (по-спжващи), колкото повече се развиватъ търговскитѣ сношения и изискващитѣ (erheischenden) частна собственость начини на производството». А ето какъ е прѣ-

веденъ отъ Т. Т. края на този периодъ: « . . . Колкото повече се развива търговията и начинитѣ на производството, които *почиватъ* (! К. Рец.) върху частната собственость. (с. 18. бълг. прѣв.). И тъй, «начини на производството, които *почиватъ* върху частната собственость»! А тъй като тѣ «*почиватъ* върху частната собственость», то, за да се развиятъ, па и само за да се появятъ, нужно е, щото тя да е съществувала прѣдварително. Тогава, споредъ Т-вата теория, сегашното, едрото капиталистическо производство *не изисква, ами почива* върху обществената собственость, — изъ послѣдната, като изъ основа, изниква едрото производстао, — и тъй като послѣдното вече съществува, то първата, обществена собственость не ще се въдворява тепърва, а вече отдавна трѣбва да господствува!

По сѫщия начинъ е осакатено прѣдложението, що прѣдшествува разгледаното: «Die Entwicklung der städtischen Industrie und des Handels *bedingt* (К. Р.) von vornherein das Privateigentum an den Produktionsmitteln, und Produkten» (с. 4. ориг.). На български трѣбва да бѫде: «Развитието на градската индустрия и на търговията *обуславя* (К. Р.) отъ самото начало частната собственость надъ срѣдствата за произвеждане и продуктитѣ». Т., обаче, туря вмѣсто *обуславя* (bedingen) — *прѣдполага*, и се получава тъкмо противоположното отъ туй, що казва авторътъ. Излиза, че хората се съгласили най-напрѣдъ да введатъ частната собственость и тогава, разбира се, могли да се развиятъ градска индустрия и търговия. — Сѫщото се повтаря съ пасажа отъ стр. 9 на нѣмския оригиналъ, който на български би се прѣвелъ така: «И дѣйствително, прѣмахването на частната собственость за тѣхъ (за селени, занаятчии и пр. въ Платоновата идеална държава. — Б. Р.) противорѣчеше на тогавашния начинъ на производството. Защото основата на производството бѣше още дребното стопанство, производство (Kleinbetrieb) въ земледѣлието и занаята. А то (дребното производство, стопанство), както вече казахме, *обуславя* съ природна необходимость частната собственость надъ срѣдствата за произвеждане (dieser bedingt aber . . . mit Naturnothwendigkeit das Privateigentum an den Produktionsmitteln). У Тѫпанкова и тукъ вмѣсто *обуславя* е употрѣбено *прѣдполага*. Цитирахме цѣлия пасажъ, за да се види, че е стигало прѣводачътъ само да вникне въ развиваната отъ автора мисъль, за да може — и безъ да знае истинското значение на *bedingen*, и безъ да познава Марксовото учение, — имайки само логика — да избѣгне грѣшката. Но може би Т. Т. влага въ думата *прѣдполагамъ* значението, що има *bedingen* — *обуславямъ*? Но нима мисъльта: «Подобни грѣшки *прѣдполагатъ*, ако не друго, то поне незнаене езика» е една и сѫща съ нелѣпостьта: «Подобни грѣшки *обуславятъ*, ако не друго, то поне незнаене на езика»?!

А просто липса на всѣка мисъль «прѣдполагатъ» «побългаряванията», подобни на слѣдното: «Тогавашното положение на производството изискваше частно владѣние на производственитѣ срѣдства, *а християнитѣ не можаха да достигнатъ до него.* (К. Рец.

— стр. 50. бълг. пр.). Християнитѣ не можали да достигнатъ до частната собственость надъ производственитѣ срѣдства, която е нѣмало защо да се достига, защото си е сѫществувала и — което е важното — имъ се е налагала, и която най-малко християнитѣ биха желали да «достигатъ», ако тя не сѫществуваше. Кауцки собствено иска да обясни, защо християнскиятъ комунизъмъ е комунизъмъ само на консума, но не и на срѣдствата за произвеждане Ето истинската негова мисъль : «Тогавашното състояние на производството изискваше частна собственость надъ производственитѣ срѣдства и *християнитѣ не можаха да отидатъ по-далечь отъ това* (konnten darüber nicht hinaus — не можаха да прѣодолѣятъ това — Бързо прѣвеждащиятъ успѣлъ да обезобрази и Платона. Въобще цѣлиятъ цитатъ изъ Платоновата книга е до неузнаваемость изпомачканъ. Но най-важното е, че Платоновата идеална държава е прѣтърпѣла коренно реформиране отъ Т. Така, пазителитѣ ѝ, които «първоначално» сж се дѣлили на двѣ подраздѣления : войници и регенти, отъ които само послѣднитѣ управляватъ, но за туй пъкъ е трѣбвало да бждатъ философи, слѣдъ Т-вата реформа се състоятъ само отъ войници! Тжпанковъ е станалъ невинна жертва на едно «дипъ дълго» и «забъркано» прѣдложение, въ което Платонъ помѣнува храбри и умѣрени (mässige) воени единствено, за да опрѣдѣли по тѣхнитѣ потрѣби количеството храна и пр., което пазителитѣ (значи, войници и регенти) ще трѣбва да искатъ като заплата отъ гражданитѣ производители. Т. не разбира, че тукъ се касае само за сравнение и отъ тамъ на долу, прѣзъ цѣлия пасажъ, говори все за «войници» : всички *войници*, а не всички *пазители*, трѣбва да живѣятъ общо, на *войницитѣ*, а не на пазителитѣ, трѣбва да се каже, че тѣ нѣматъ нужда отъ злато и сребро, и пр. — Най-голѣмата часть отъ забѣлѣжкитѣ сж изхвърлени въ българския прѣводъ. А нѣкои отъ тѣхъ сж по една страница дълги. Но между малкото прѣведени фигурира и слѣдната, отъ чиято инструктивность прѣводачътъ поискалъ да се възползува и българския читатель. И наистина, послѣдниятъ много ще спечели отъ това. Ето истинскитѣ мисли на Кауцки : «Отъ това се вижда, че е погрѣшно, дѣто отдаватъ на капиталистичния начинъ на производството вината, че бракътъ е станалъ парична сдѣлка (Geldgeschäft). Защитяваниятъ отъ закона поединиченъ бракъ (Einehe) *е билъ такъвъ* (т. е. парична сдѣлка) *отдавна* (ist es von jeher gewesen). Той е рожба на частната собственость и на наслѣдственото право. Капиталистическиятъ начинъ на производството, *напротивъ*, създаде условия (hat *vielmehr* verhältnisse geschaffen), при които индивидуалната полова любовь, — страстната потрѣбность (Bedürfniss) да принадлежатъ на една опрѣдѣлена личность отъ другия полъ и на никоя друга — ней, обаче, за винаги — можа да стане признатъ факторъ въ обществения животъ. Чрѣзъ туй единъ бракъ, който е само паричѣнъ гешефтъ, стана за морала на днешното общество безнравствено отношение . . .» (К. Рец. — S. 12 ориг.). А ето колко поучителна става сжщата забѣлѣжка въ

Тжпанковия прѣводъ: «Виждаме, че е погрѣшно, когато обвиняваме (Ами Кауцки не е ли между обвинителитѣ! — Б. Рец.) капиталистичния начинъ на производството въ това . . . *Запазения* отъ законитѣ единиченъ бракъ (другадѣ въ прѣвода срѣщаме термина «отдѣленъ бракъ !») е *сжществувалъ отдавна* (Е, че освѣтление) . . . Капиталистичния начинъ на производството *е само създалъ* отношения, при които индивидуалната полова любовь — страстното *желание* да принадлежишъ на извѣстна личность отъ другия полъ и на никоя друга, но за винаги — можа да стане признатъ факторъ на обществения животъ. За морала на днешното общество брака, който е само париченъ гешефтъ, е безнравствено отношение . . .» (К. Рц. С. 30 бълг. пр.) — Нека читательтъ самъ сравни безсмислицата на Т. съ мисъльта на автора. Споредъ насъ, не може да се постигне по-голѣмо изкривяване на мисли или лишаване думитѣ отъ мисли.

Но тамъ, дѣто Т. не обръща мисъльта въ нейната противоположность, той, както се вижда отъ горното, ще прѣведе напр. Bedürfnis (потрѣбность) съ *желание*, bestimmt (опрѣдѣленъ) съ *извѣстенъ*, unübertrefflich (когото не можешъ надмина) съ *недостигаемъ*, hatte es ganz gern (напр. съвсѣмъ му бѣше по сърдце) съ «нѣмаше нищо противъ» (S. 7. ориг.) и пр. и пр. и по този начинъ ще лиши израза отъ неговата сила. При туй, Т. много обича краткостьта; както и по-рано забѣлѣзахме, и както се види отъ послѣдното прѣдложение на разгледаната по-горѣ бѣлѣжка, за него разнитѣ съюзи, прѣдлози, а сжщо нарѣчията и прилагателнитѣ — може би, защото, обикновено, сж дребни думи — сж съвсѣмъ излишни прѣтрупвания. Че съ съюзитѣ и прѣдлозитѣ рѣчьта става по-жива и гъвкава, че съ едно «дребничко» *dafür*, *trotzdem* и пр. мисъльта бива по-рѣзко отчеканена, че съюзи като *aber*, *indess* и пр., когато стоятъ между двѣ отдѣлни прѣдложения или пасажи помагатъ на читателя да минава отъ мисъль на мисъль безъ всѣко спъване, както ловко прѣхвърлениятъ мостъ ни спестява заобикалянията, за всичко това Т. нѣма никакво понятие. Това именно е причината, дѣто на твърдѣ много мѣста въ прѣвода мислитѣ изглеждатъ съвсѣмъ случайно наслагани една до друга, като афоризмитѣ въ нѣкой сборникъ. А ето нѣколко примѣра отъ пестене на прилагателни и нарѣчия: Кауцки казва, напр. — защото това е истината —, че буржуазнитѣ учени пишели дребни откжслеци по Ист. на социализма, които били *повечето пжти* отъ чисто академична природа, — Т. изхвърля «*повечето пжти* (*meist*)» — и българскиятъ читатель знае, че казанитѣ откжслеци сж до единъ отъ академична природа. — Кауцки казва, че въ Римъ по едно врѣме не само едрото землевладѣние измѣстяло дребното, но *много пжти* (*vielfach*) и едрото производство измѣстяло дребното, — Т. заявява безъ забикалки: «но и едрото стопанство замѣстяше дребното» ! — А това толкова излюбено изхвърляне може не само да попромѣни мисъльта, но и да я обърне въ нелѣпость. Така, споредъ Енгелса, цитиранъ отъ Кауцки, днесъ, както въ XVI вѣкъ, въ об-

ластьта на обществения интересъ, *чисти* теоретици (*bl sse Theoretiker*, въ смисълъ на *незаняти съ практична работа теоретици*, «*теоретики чистой воды*») имало само на страната на реакцията. Т. изхвърля *blosse* и изкарва, че изобщо теоретици днесъ имало само на страната на реакцията. По тоя начинъ Енгелсъ напр., като не стоящъ на страната на реакцията, бива обявенъ за нетеоретикъ!

Не сж рѣдки въ прѣвода и мѣстата, които възбуждатъ веселость; така, Versuchung *(изкушение)* е прѣведено съ *опитване* (стр. 20, б. прѣв.) — види се, защото Versuch ще каже опитъ; bezeichnend *(характеристиченъ)* прѣв. — *забѣлѣжителенъ; liberalität (щедрость)* прѣв. — *либерализъмъ!* («Но даже тамъ, кждѣто тѣ (мънастиритѣ) се държаха за стария *либерализъмъ, все той пакъ* (!) се оказваше все повече неспособенъ да удовлетвори растящитѣ изисквания на масовата бѣдность (стр. 68, бълг. прѣв.); roh (значи суровъ, но и *грубъ)* прѣв. навсѣкждѣ съ *суровъ*. (Най-сурови (вмѣсто най-груби) работни инструменти (стр. 39, бълг. прѣв.) — Земледѣлието и индустрията ставали *все по-сурови* и варварски); *Есхинъ* (ораторъ, съврѣменикъ и противникъ на Демостена) става на *Есхилъ* (древнегръцки трагикъ) и пр.

Ето и нѣколко примѣри отъ стила на Т.: «Ноговитѣ прѣдшественици (вмѣсто тѣхнитѣ) сж за него само подпорка, *на които* той се облѣга, *които повдигатъ* (вмѣсто: която повдига — Б. Рец.) чувството на собственото му достоинство (съзнание — Т.) и въ нѣкои пунктове го улесняватъ (вмѣсто: улеснява — Б. Рец.) въ привеждането на доказателства за своята правота (стр. 15, бълг. прѣв.). Толкова до стила. Но, пита се, за *чии* прѣдшественици е думата? — За *неговитѣ*. Но кой е *той?* — българскиятъ читатель не ще може да открие. А касае се за комунистичниятъ утопизъмъ и за комунизма на равенството; значи, трѣбвало е да се каже не «*неговитѣ* прѣдшественици», а «*тѣхнитѣ* прѣдшественици».

На стр. 20 отъ българския прѣводъ цитатътъ изъ Демостена свършва така: «*Това* пъкъ, що сега държавата строи, е тъй незначително и сиромашко (ärmlich — жалко — Б. Рец.), щото би трѣбвало да се срами човѣкъ, когато говори за *тѣхъ*». Започва Т съ *това,* свършва съ *тѣхъ*. Това е доста вече, за да се разбере, съ каква бърканица ще има да се разправя българския читатель.

Разбира се, че прѣводачъ, който се отнася тъй прѣзрително къмъ съюзи, прѣдлози и др., не ще си допустне особенъ трудъ, за да варди редъ въ глаголнитѣ врѣмена. Платонъ, напр., ту «е билъ», ту «билъ», ту «бѣше». А ето какъ християнитѣ се разкжсватъ по врѣме: «Тѣ *считаха* (чети: считатъ) богатството за нищо», разказва за тѣхъ Иосифъ, «и «почитаха (чети: почитатъ) общностьта на имотитѣ; между тѣхъ *нѣма* никой, който да е по богатъ отъ другитѣ. Тѣ *имаха* за правило, щото всички, които *искатъ* да влѣзатъ въ тѣхната община, *трѣбваше* да отдаватъ имуществата си за обща употрѣба и за това при тѣхъ *не се срѣща* нито липса, нито излишъкъ, а се *ползуватъ* отъ всичко по общо, като братя... Тѣ *не живѣятъ* заедно въ единъ градъ...» (стр. 40 бълг. прѣв.). Чисто и просто стилъ на овчарче-сълдатинъ.

Но намъ омръзва да се спъваме по на гледъ гладкитѣ редове на първата брошура. Отваряме на посоки втората, четемъ главата *Наченки на занаятчийството*. Ала и тукъ човѣкъ стжпва като по тикви. «Селското ступанство, което не трѣбва да мислимъ за *клонъ на ступанството,* а като домашна задруга, едно голѣмо сѣмейство...» (К. Рец. — стр. 73, бълг. прѣв.). Какво ли е това противопоставяне «клонъ на ступанството» на «голѣмото сѣмейство»? Отваряме оригинала и разбираме, че Кауцки не се занимава съ нѣкакви клонища. «Jede Bauernwirthschaft — die wir uns als *Zwergwirthsthaft* vorstellen dürfen. sondern als eine Hausgenossen schaft, eine grosse Famillie . . .». Значи, Кауцки казва: «Всѣко селско ступанство — което ние не бива да си прѣдставяме като *джуджешко, извънредно дребно ступанство,* ами като домашна задруга, едно голѣмо сѣмейство . . .» (К. Рец. стр. 43, ориг.). Това е вече съвсѣмъ друго. Но, сигурно, Т. «само» е смѣсилъ Zwerg (джудже) съ Zweig (клонъ) и образувалъ нова нѣмска дума, Zweigwirthschaft. която го и въвела въ заблуждение. — Четемъ на сжщата страница малко подолу: «Кждѣто бѣха се запазили градове отъ римско врѣме, особено въ Италия и Южна Франция, запазиха се слѣди отъ свободно градско занаятчийство. Но спроти занаятчийството *въ врѣме на феодализма,* то нѣмаше никакво значение». (К. Рец). Обаче, Кауцки разгледва и занаятчийството въ запазенитѣ градове отъ римско врѣме, каквото е било то пакъ въ врѣме на феодализма. Ето мисъльта на автора: «Кждѣто бѣха се запазили градове отъ римско врѣме, имено (namentlich) въ Италия и Южна Франция, завардили се бѣха и слѣди отъ единъ градски, свободенъ занаятъ (Handwerk), обаче, съпоставенъ съ занаята въ дворовет$ѣ$ на феодалнитѣ владѣлци (auf den Frohnhöfen) той е *почти* (fast) безъ всѣко значение» (К. Рец.). — На другата страница (74 отъ бълг. прѣводъ) четемъ: «Тѣ (мѣстата, що се обърнаха въ пазари — Б. Рец.) растѣха по население и богатство и съ това най-скоро дойдоха въ положение да се укрѣпятъ, *още повече* (К. Рец.), че тѣ привличаха най-много вниманието на разбойницитѣ. Тая укрѣпена мѣстность (ами нали се говори за много мѣстности? — Рец.) стана *градъ*.

И тъй, тия мѣста *дошле въ положение* да се укрѣпятъ сжщо — и още повече — за туй, че привличали вниманието на разбойницитѣ. Това, разбира се, е нелѣпость. Кауцки казва: «. . . wurden dadurch am ehesten in den Stand gesetzt, sich zu befestigen und *am ehesten dazu getrieben* (К. Рец.), weil sie die Raubgier am meisten lockten. Durch die Befestigung wurde eine Ortschaft zu einer Stadt». А туй ще каже: «. . . дойдоха чрѣзъ това (чрѣзъ порастването на населението и богатствата имъ) най-рано въ положение да се укрѣпятъ и бидоха най-рано *подтикнати към това* (К. Рец.), защото тѣ най-много примамваха разбойнишката алчность. Чрѣзъ окрѣпяването си едно мѣсто ставаше *градъ*. — Доста съ втората брошура. Нѣма защо да се лутаме много и изъ третата, която привлича вниманието и съ това, че ако въ нѣмския текстъ се говори за *край* на срѣднитѣ вѣкове (des ausgehenden Mittel-

alters) — въ българския прѣводъ, за краткость! — стои само *срѣднитѣ вѣкове*. — Друго. *Начевайки отъ срѣднитѣ вѣкове* (*v. m* Mittelalter *an*), пролетарскиятъ комунизъмъ има по необходимость стремежа да стане, при благоприятни условия, политически и бунтовнишки; но, споредъ Т., такива работи се констатирали *само въ срѣднитѣ вѣкове!!* (S. 138 ориг. — с. 191 бълг. прѣв.). — Но ето единъ перлъ отъ нелѣпость, каквито има множество (с. 171 бълг. прѣв.). «Слѣдъ буритѣ на прѣселението на народитѣ и слѣдъ варварщината, която тѣ създадоха (чети: която ги послѣдва), западноевропейскитѣ християнски народи започнаха слѣдъ кръстоноснитѣ походи да се качатъ отново по едно културно стъпало, което много приличаше на атинското и римското общества *малко прѣди упадването и въ началото на зараждането имъ*». Много своеобразно: «*малко прѣди упадването и въ началото на зараждането*» на атинското (авторътъ говори за атическото — Рец.) и римското общества, т. е. отъ една страна, при най-развититѣ робовладѣлски отношения, при стоковото производство и търговията, и отъ друга — при здравия още първобитенъ комунизъмъ, — културното стъпало, на което стоели поменатитѣ общества, излиза едно и сѫщо! Нечувана глямавщина! На нѣмски втората половина на периода е: «die (die Kulturstufe — Рец.) trotz ihrer Eigenartigkeit in Vielem der Höhe der attischen und römischen Gesellschaft kurz vor ihrem Verfall und *beim Beginn desselben* entsprach». Това ще каже: «...което (културно стъпало), въпрѣки своята своеобразность, по много свои черти отговаряше на височината на атическото и римското общество малко прѣди неговия упадъкъ и *при началото на послѣдния* (на упадъка)» (К. Рец.).

Ето какъвъ нетърпимъ прѣводъ е даденъ на едно отъ найхубавитѣ произведения на Кауцки. На Т. Т. не остава нищо друго, освѣнъ по-скоро да се залови съ прѣвеждането на Меринговата книга за развитието на социализма въ Германия.

Д. С. П

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА

Първиятъ работнически синдикаленъ съюзъ.

На 21 юли тази година, въ Пловдивъ, веднага слѣдъ закриването на партийния конгресъ, се откри *Първиятъ Работнически Синдикаленъ Конгресъ*. Цѣльта на конгреса бѣше да тури основата на *Български Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ*. Идеята за основаването на такъвъ съюзъ се породи прѣзъ врѣмето на миналогодишнитѣ стачки, които прѣдизвикаха небивало до сега у насъ размърдване на работничеството и организирането му въ синдикати и общи гимнастически и просвѣтителни работнически дружества. Идеята бѣше се породила най-първо въ София между партийнитѣ членове и синдикалнитѣ дѣятели. На чело на почна-

лата се *икономическа борба,* поради слабостьта на синдикатитѣ и неорганизуванностьта на борбата, се тури *Работническата Социалъ-Демократическа Партия.* Помощьта ѝ, морална и материална, бѣше необходима за работницитѣ, повели своята економическа бо́рба. Тѣ сами я търсиха и винаги веднага я намириха. Естествено е, значи, че идеята за организирането на економическата борба на българската работническа класа се яви най-първо въ София и прѣди всичко между членоветѣ на централния комитетъ на работническата социалъ-демократическа партия. Но идеята се появи почти едноврѣменно и между партийнитѣ членове и синдикални дѣятели въ Пловдивъ, въ Русе и другадѣ. До каква степень, обаче, идеята се яви наврѣменна, показва това, дѣто инициативата на русенскитѣ синдикати за основаванието на Български Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ се посрѣщна отъ всички синдикати и общи работнически дружества съ ентусиазмъ.

Споредъ отчета на *Врѣменната Синдикална Комисия,* даденъ на конгреса, на позива ѝ за основаванието на съюза били сж се обадили 53 синдиката съ 1500 членове *). Обаче, споредъ отчета на Централния Комитетъ на Работническата Социалъ-Демократическа Партия, числото на синдикатитѣ, които сж обявили за своето влизание въ състава на съюза и числото на членоветѣ имъ, сж много повече. Споредъ послѣдния, стр. 7 и 8, до 30 юли т. г. е имало 66 работнически дружества, т. е. синдикати и гимнастически работнически дружества, и слѣдъ приключването на отчета до конгреса се присъединиха още 9 други, а именно въ София: керемическиятъ синдикатъ съ 25 чл., смѣсениятъ синдикатъ «Искра» съ 25 чл., бръснарскиятъ синдикатъ съ 30 чл., дружеството на сладкаритѣ съ 15 чл., «Соколъ» № 2 съ 40 чл. и № 3 съ 25 чл.; въ Свищовъ общо работническо дружество съ 12 чл., въ Попово общо работническо дружество съ 11 чл., въ Карнобатъ общо работническо дружество съ 25 члена. Така че, всички работнически дружества ставатъ 75 съ 2615 членове. Но отъ тѣхъ трѣбва да извадимъ 4 гимнастически дружества и работническото просвѣтително дружество «Класово Съзнание», т. е. 5 работнически дружества, които по своя характеръ не могатъ да влизатъ въ състава на съюза. Числото на послѣднитѣ възлиза на 215 чл. Така че, въ съюза влизатъ, споредъ отчета на Централния Комитетъ, 70 синдиката съ 2400 членове. Разликата между двата отчета произлиза отъ това, че не всички синдикати сж съобщили на Врѣменната Синдикална Комисия за своето присъединяване къмъ съюза. Едни отъ тѣхъ пратили своитѣ резолюции направо до редакцията на «Работнически Вѣстникъ», други до Централния Комитетъ, безъ да ги пратятъ и до Врѣменната Синдикална Комисия, а трети направиха това или въ врѣме на конгреса или веднага слѣдъ него.

---

*) Понеже общитѣ работнически дружества сж смѣсени синдикати, то за краткость ще употрѣбяваме само думата „синдикати“, подъ които ще се разбиратъ и общитѣ работнически дружества.

Тѣзи 70 синдиката съ 2400 чл. се прѣдставляваха въ конгреса отъ 45 делегата. Желанието на Врѣменната Синдикална Комисия, както и на Централния Комитетъ бѣше, всѣки синдикатъ да прати за конгреса поне единъ делегатъ. Това не означаваше, че синдикатитѣ не биваше да пращатъ повече отъ единъ делегатъ или, че по голѣмо число делегати не бѣше желателно. Напротивъ, въ първия синдикаленъ конгресъ, който бѣ повиканъ да тури основата на Българския Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ, да му даде *конституция*, по която ще се ржководи и развива той, т. е. като въ *учредителенъ конгресъ*, трѣбваше всѣки синдикатъ да се прѣдставлява отъ повече делегати. Но Централниятъ Комитетъ, като имаше прѣдъ видъ обстоятелството, че за повечето синдикати, особено за ония отъ Сѣверна България, Пловдивъ се пада далечъ и поради това, като се страхуваше, да не би нѣкои отъ синдикатитѣ да не пратятъ делегати, настояваше, щото всѣки синдикатъ да се прѣдставлява на учредителния конгресъ поне отъ по единъ делегатъ. Съображенията на Централния Комитетъ излѣзоха вѣрни. Наистина, почти всички синдикати бѣха прѣдставени отъ по единъ делегатъ, обаче нѣкои отъ делегатитѣ прѣдставляваха по два синдиката, а нѣкои и по три. Послѣдниятъ начинъ на делегиране отъ страна на синдикатитѣ не може никакъ да се одобрява, толкова повече, че единъ синдикатъ винаги може да има срѣдства, за да прати на своя конгресъ поне единъ делегатъ, и нека се надѣваме, че синдикатитѣ, които влизатъ въ Българския Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ, не ще позволятъ за въ бждаще да се закорени въ тѣхъ тази лоша и твърдѣ врѣдна практика, щото съ *единъ мандатъ* да се прѣдставляватъ нѣколко синдиката отъ единъ и сжщъ делегатъ.

Главна задача на конгреса бѣше, да санкционира това, което синдикатитѣ по-отдѣлно бѣха направили, а именно да санкционира съставянето на Българския Общъ Работнич. Синдикаленъ Съюзъ, да подчъртае принципитѣ, които лѣгнаха въ основата му, да приеме устава и да избере управителниятъ му органъ. Това и направи конгресътъ. Слѣдъ изслушването отчета на Врѣменната Синдикална Комисия и реферата на др. Георги Кирковъ «Синдикатитѣ и политиката», делегатитѣ най енергично и единодушно осждиха злополучния «неутралитетъ», проповѣдванъ на синдикатитѣ отъ нашитѣ буржуазни котерии, и най-първо и главно отъ маскиранитѣ «социалисти»-общодѣлцитѣ, изтъкнаха необходимостьта отъ близкитѣ свързки на Синдикалния Съюзъ и, изобщо, на пролетарскитѣ организации съ Работническата Социалъ-Демократическа Партия, подчъртаха необходимостьта отъ непримирима организирана класова борба на пролетарията, като едничко вѣрно срѣдство, съ което може да извоюва подобрение на положението си и своето освобождение и, слѣдователно, подчъртаха социалистическата максима, че економическата и политическа борба сж двѣ страни на пролетарската борба и че крайната цѣль на тази борба е социализмътъ. Всичко изказано отъ делегатитѣ по основнитѣ въпроси на синди-

калното и политическо движение на пролетарията се резюмира въ слѣдната резолюция, приета отъ конгреса единодушно:

Първиятъ учредителенъ конгресъ на българскитѣ синдикати въ Пловдивъ, като взема прѣдъ видъ:

1. Че нуждитѣ на синдикалното движение налагатъ като най-първа задача на участвуващитѣ въ него обединението на изолирано дѣйствуващитѣ синдикати въ страната, чрѣзъ което да се дойде до едно по-планомѣрно и по-усилено тѣхно развитие;

2. Че пълното освобождение на пролетарията отъ игото на капитализма е възможно само чрѣзъ една съзнателна и систематична борба противъ цѣлата буржуазна наредба въ името на социалистическия идеалъ и че економическата (синдикалньта) борба е само една отъ странитѣ на общата класова борба на пролетарията;

3. Че за постигането крайната цѣль на работническото освободително движение е необходимо, щото усилията на различнитѣ негови форми да бждатъ всѣкога съгласувани и тѣсно координирани помежду си; —

Рѣшава:

1. Полага основитѣ на Общия Български Синдикаленъ Съюзъ, който прѣслѣдва защитата на економическитѣ интереси на труда върху почвата на класовата борба;

2. Признава двѣтѣ форми на общата пролетарска класова борба: економическата и политическата, и

3. Заявява, че ще съгласува всички свои дѣйствия съ ония на Българската Социалдемократическа Партия върху почвата на тѣсни и искрени организационни връзки съ нея.

Съ приемането на тази резолюция конгресътъ въ сжщность утвърди основнитѣ положения на проекто-устава, изработенъ отъ Централния Комитетъ на Работническата Социалдемократическа Партия. И наистина, основната идея на проекто-устава, приетъ отъ конгреса почти безъ никакви измѣнения, е чрѣзъ съюзяването на отдѣлнитѣ синдикати въ страната да ги направи по-силни, а тѣхната борба отъ частична и неорганизирана, да направи организирана класова борба, а понеже послѣдната е и политическа борба, то да тури синдикалното движение на пролетарията въ съгласие съ политическото му движение, което се организира, ржководи и прѣдставлява отъ Работническата Социалдемократическа Партия, т. е. да се свържатъ тѣ съ тѣсни организационни връзки. Въ устава на Българския Общь Работнически Синдикаленъ Съюзъ четемъ:

Въ състава на съюза може да влиза всѣко професионално и общоработническо дружество, което удовлетворява слѣднитѣ условия:

1) Въ своята дѣйность да стои върху почвата на класовата борба;

2) Да развива извѣстна взаимноспомагателна дѣйность, която има за цѣль да подкрѣпя общата класова борба на пролетариата; и

3) Да не работи противъ интереситѣ на Работническата Социалдемократическа Партия (чл. III).

***Съюзътъ* си поставя за задача да обединява работническото синдикално движение *върху почвата на класовата борба*, за защита на материялнитѣ и духовни интереси на труда (чл. V).**

***Съюзътъ* признава двѣтѣ форми на класовата борба: економическата и политическата. Той смѣта за своя най-близка задача организирането на работницитѣ отъ всички професии за борба върху почвата на тѣхнитѣ економически интереси (чл. VI).**

Въ всички случаи, дѣто се засѣгатъ общитѣ економически, политически и културни интереси на цѣлата работническа класа, *Съюзътъ* съгласява своитѣ дѣйствия съ дѣйностьта на Работническата Социалдемократическа Партия (чл. VII).

Всички останали членове на устава произтичатъ отъ тѣзи негови основни положения. Въ сѫщность уставътъ изразява това, което имаше въ дѣйствителность, ония отношения, които сѫществуваха и се създаваха между синдикалното и политическото движение въ живота. И наистина, всички синдикати, които сѫществуваха и които се явяваха въ послѣднитѣ години, всички се организираха подъ влиянието на социалистическата пропаганда и агитация и съ прѣкото участие на партийнитѣ членове. Така нарѣченитѣ *синдакални комисии*, които се организираха при всѣка партийна организация, сѫ сѫщитѣ *мѣстни работнически съвѣти*, прѣдвидени въ устава на Съюза. Тѣ, както и *синдикалнитѣ комисии*, се образуватъ отъ мѣстнитѣ партийни комитети и отъ членове на настоятелствата на синдикатитѣ. Задачитѣ на синдикалнитѣ комисии бѣха сѫщитѣ, каквито сѫ на мѣстнитѣ работнически съвѣти, т. е. да организиратъ въ своята мѣстность работницитѣ въ синдикати, въ просвѣтителни, гимнастически, хорови и музикални дружества, да внасятъ въ тѣхъ класово съзнание, социалистическа просвѣта, да организиратъ и рѫководятъ економическата борба, стачкитѣ. Съ други думи, синдикалнитѣ комисии, както сега това прѣдлежи да вършатъ мѣстнитѣ работнически съвѣти, се явяваха свързваща халка между работническото движение въ своята мѣстность и работническата социалдемократическа партия. Но отъ друга страна, честитѣ конфликти въ послѣднитѣ три години между труда и капитала, между работницитѣ и господаритѣ, показаха, че нашитѣ синдикати сѫ слаби да издържатъ борбата сами, безъ обща организирана помощь, че тѣ сами по себе си сѫ неспособни да водятъ борба и за това едно подобрение въ условията на труда у насъ не е възможно безъ организирана класова борба. При такива обстоятелства общото рѫководене и на економическата борба, на стачкитѣ се падна на работническата социалдемократическа партия и ролята на *Общъ Работнически Съвѣтъ* изпълняваше нейниятъ Централенъ Комитетъ. По такъвъ начинъ, условията на нашата страна, при които се появи и се развива работническото движение, наложиха тия именно отношения между него и неговия прѣденъ отрядъ, работническата социалеемократическа партия, каквито сѫществуватъ вече, каквито сѫ изразени въ устава на Съюза, каквито въ другитѣ страни чрѣзъ дълга борба сѫ достигнати, въ едни напълно, а въ други съставляватъ идеалъ, т. е. на *тѣсни органически, идейни и организационни врѫзки*. Или, друго-яче казано, тѣзи тѣсни врѫзки между работническото движение и работническата социалдемосратическа партия сѫ естественъ резултатъ на обстоятелството, че социалистическото движение у насъ се яви прѣди работническото, и понеже социалистическото движение е теоретически изразъ на послѣдното, то, естествено, съ самото появяване и засилване на работническото движение не можеше да не се създадатъ между тѣхъ тѣснитѣ идейни врѫзки. Установяването на тия врѫзки е тъй естествено и неизбѣжно, че всички усилия отъ страна на враговетѣ на пролетарската класа да ги осу-

етятъ се оказватъ безрезултатни. Тѣ систематически, дѣ по-бърже, дѣ по-бавно, въ зависимость отъ особенитѣ исторически условия на всѣка страна, се установяватъ. Създаденитѣ у насъ идейни връзки между работническото движение и социалистическото, поради казаното обстоятелство, ще продължаватъ да проникватъ все по-дълбоко въ пролетарското движение, въпрѣки усилията на всички врагове на пролетарската класа, дори и тогава, когато не би съществували между тѣхъ никакви формални, организационни връзки. Въ нашето дѣло за обединението на пролетарското движение въ висшия му синтезъ, въ социализма, ние имаме двата вѣрни, неизмѣнни, могжщи помощника: *обществено-економическото развитие и животворното за пролетарското сърдце социалистическо учение.* Организационнитѣ връзки, които се създадоха съ устава на съюза, сж просто конкретизиране на идейнитѣ връзки, сж формата, въ която сж изразени тия връзки. Организационитѣ връзки даватъ плъть на сжществуващитѣ идейни връзки. Съ тѣхъ се гони цѣльта да се подчертаятъ органическитѣ връзки, да имъ се даде характеръ на общность и планомѣрно развитие.

И така, уставътъ на Българския Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ е изразъ на ония органически и организационни връзки, които сжществуваха въ дѣйствителность между работническото движение и Работническата Социалдемократическа Партия у насъ. Уставътъ само организира отношенията, които сжществуваха между тѣхъ, даде имъ общность и планомѣрно развитие. И самото това обстоятелство дава гаранция, че основнитѣ положения на устава сж вѣрни и че Съюзътъ е туренъ на здрави основи, които гарантиратъ неговото правилно развитие.

Организирането на Съюза и основнитѣ положения на неговия уставъ явиха се въ сжщото врѣме като противовѣсъ на проповѣдитѣ на буржуазнитѣ органи на чело съ общодѣлцитѣ за неутралитета на синдикатитѣ. За социалъ-демократа въ България, за всѣки съзнателенъ пролетарий у насъ, е просто прѣстжпно да прѣпоржчва на работницитѣ и тѣхнитѣ организации «неутралитетъ» въ този смисълъ, както у насъ се прѣпоржчва отъ буржуазнитѣ имъ врагове и главно отъ общодѣлцитѣ, а именно организирането имъ на чисто професионална почва, на почвата «на работническитѣ близки интереси», независимо отъ всѣка политика и партия. За социалдемократа, за всѣки съзнателенъ пролетарий е ясно, че подъ този «неутралитетъ» на работническитѣ организации се разбира желанието на врaговетѣ на пролетарията да го отдалечатъ отъ социалистическитѣ идеи, т. е. отъ философията на пролетарската класа, както казва Марксъ, и отъ свързката му съ своята политическа прѣдставителка и едничката вѣрна защитница на интереситѣ на пролетарската класа — съ работническата социалдемократическа партия, за да направятъ отъ работническитѣ организации орждия за прѣдължение господството на своитѣ господари и тѣхната неограничена експлоатация на труда, и изобщо да ги използуватъ за закрѣпването на тѣхното политическо и еко-

номическо господство надъ пролетарската класа и надъ близкитѣ до нея пропадващи дребни градски и селски ступани. Въ това противоработническо дѣло на буржуазнитѣ врагове на пролетарската класа прѣденъ отрядъ се явяватъ у насъ общодѣлцитѣ, които толкова повече заслужватъ прѣзрѣние отъ социалдемократа, отъ всѣки съзнателенъ пролетарий, че тѣ се явяватъ прѣдъ работницитѣ и имъ проповѣдватъ «неутралитетъ» на синдикатитѣ и изобщо на работническитѣ организации подъ маската на «широки социалисти», на «истински социалисти» и «работнически приятели». Тѣзи сж прикрититѣ заклѣти врагове на класовото съзнание на нашата работническа класа и на нейната самостоятелна дѣятелность като класа. Тѣ сж, които гонятъ социализма отъ работническитѣ организации, като го прѣдставляватъ учение врѣдно за работницитѣ и гибелно за работническата класа. Естествено, първиятъ конгресъ на работническитѣ синдикати въ България не можеше да не опрѣдѣли рѣзко своитѣ отношения къмъ своитѣ буржуазни заклѣти врагове въ лицето на общодѣлцитѣ, които проповѣдватъ у насъ «неутралитетъ» на работническитѣ синдикати. И той опрѣдѣля своитѣ отношения къмъ тѣхъ съ слѣдната енергична резолюция:

Първиятъ конгресъ на българскитѣ синдикати, свиканъ въ гр Пловдивъ, като взема прѣдъ видъ:

1. Че съ усилването на работническото движение и появяването идеята за основаването Българскии Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ буржуазнитѣ органи, както, напримѣръ, в. „Новъ Вѣкъ“ и в. „Работническа Борба“, проповѣдватъ на българското работничество „неутралитетъ“ на синдикатитѣ къмъ политиката и партиитѣ;

2. Че подъ „неутралитетъ“ не може да се разбира друго освѣнъ желанието на заклѣтитѣ врагове на пролетарията да го отдалечатъ отъ неговата философия — социалистическото учение и да го откжснатъ отъ връзкитѣ му съ неговата политическа организация — Работническата Социалъ-Демократическа Партия;

3. Че въ това противоработническо дѣло прѣденъ отрядъ на нашитѣ буржуазни врагове се явяватъ така нарѣченитѣ общодѣлци съ тѣхния в. „Работническа Борба“;

4. Че тѣ подъ булото на „широки“ и „истински социалисти“ се стремятъ да се промъкнатъ между организираното и неорганизирано работничество въ България и, като спекулиратъ на неразвитото съзнание, да го откжснатъ отъ влиянието на Работническата Социалъ-Демократическа Партия и да го отклонятъ отъ единствения вѣренъ пжть, който води къмъ политическа и економичаска емансипация на работническата класа, съ цѣль да го направятъ орждие на буржуазното общодѣлство за закрѣпяване и продължаване господството на враговетѣ му и на тѣхната безгранична експлоатация на работническия трудъ, —

Рѣши:

1. Изказва своето прѣзрѣние къмъ тия противоработнически проповѣди за „неутралитетъ“ на синдикатитѣ и особено противъ ония па скрититѣ подъ булото на „широки“ и „истински социалисти“ общодѣлци;

2. Кани всички синдикати и общи работнически дружества да поведатъ най-енергична борба противъ тѣзи проповѣди на нашитѣ врагове и особено противъ общодѣлцитѣ, като постоянно разкриватъ прѣдъ работничеството тѣхното естество, и

3. Апелира къмъ българскитѣ работници да се групиратъ подъ знамето на революционната социална демокрация

Ние не се съмняваме, че синдикатитѣ, които влизатъ въ състава на Българския Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ, ще приложатъ тази резолюция най-енергично, като не пропускатъ нито единъ случай, за да смъкнатъ булото на враговетѣ на класовото самосъзнание на пролетарията, които му се прѣпоржчватъ за «приятели на работницитѣ», имено за да замъгляватъ неговото класово самосъзнание, и особено енергично ще правятъ това спрямо прѣдния отрядъ на нашитѣ врагове-общодѣлцитѣ, които за по-лесното промъкване между работничеството съ сжщата цѣль присвояватъ си името «работническа социалъ-демократическа партия». Най-енергична, най-безпощадна, най-неотстжпчива борба противъ всички проповѣдници на «неутралитета» на работническитѣ организации! Тя е борба животворна за пролетарията, защото, като разбулва лицето на неговитѣ врагове, тя му показва сжщинския имъ образъ, сжщинскитѣ имъ цѣли, издига неговото класово съзнание, води го къмъ организация и класова борба, обяснява му неговитѣ обществени задачи, като класа, условията и срѣдствата за усжществяването имъ. Съ други думи, борбата на синдикатитѣ противъ «неутралитета», отъ когото и да се проповѣдва той у насъ, е една отъ странитѣ на общата класова работническа борба. А тя може да бжде успѣшна само подъ знамето на революционната социална демокрация, т. е. само на почвата на *научния,* на *революционния,* на *Марксовия социализмъ.* Тази борба нашитѣ синдикати я водиха прѣзъ миналата година, като най-енергично изказваха своето отвращение къмъ проповѣдитѣ на «неутралитета» и своето пълно съгласие съ принципитѣ на революционния социализмъ. Нѣма съмнѣние, че прѣзъ тази година тѣ ще водятъ тази борба още по-енергично.

Благодарение на това, отъ една страна, че уставътъ изразява онова, което синдикатитѣ изказаха въ своитѣ резолюции прѣди съставянето му, и на отношенията сжществуващи вече въ дѣйствителностьта, а отъ друга страна на това, че Централниятъ Комитетъ бѣше ги отпечаталъ и разпратилъ своеврѣмено на синдикатитѣ за изучване, то приемането му отъ конгреса не отнѣ много врѣме. Той прѣдварително бѣше добрѣ изученъ отъ синдикатитѣ и отъ тѣхнитѣ делегати. Най-много дебати станаха по III глава на устава, по фондоветѣ: *«фондъ за синдикална пропаганда и агитация», «фондъ за защита и борба»* и *фондъ за подпомагане нжтующитѣ безработни».* Делегатитѣ единодушно признаваха необходимостьта отъ тѣзи три фонда, обаче, по вноскитѣ за всѣки отъ тѣхъ мнѣнията се раздѣлиха. Едни ги намираха за голѣми и искаха намалението имъ, други ги намираха за малки и искаха увеличението имъ. Но слѣдъ обясненията, дадени отъ страна на Централния Комитетъ, конгресътъ прие да си останатъ вноскитѣ и по тритѣ фонда тъй, както бѣха опрѣдѣлени въ проекто-устава. Въ сжщность, за синдикати, които искатъ да се върши работа, а не само да се шуми, да се дига само гюрюлтия около Съюза, които не гледатъ на Съюза като на салтанатъ и комедия, както

това правятъ нашитѣ противници, 30 ст. вноска на членъ въ мѣсеца за тритѣ фонда не е голѣма. Развитието на Съюза, увеличението на неговата сила и неговото значение въ живота зависи отъ общата синдикална пропаганда и агитация, а за фонда за тази цѣль се прѣдвижда вноска само отъ 15 стотинки на членъ и на мѣсецъ. Тази вноска въ сжщность не само не е голѣма, но, явно, е малка за изпълнение на задачата — да развие една систематична пропаганда и агитация, както задължава Съюза уставътъ му. А такава агитация може да се поведе главно отъ вѣстникъ. Ако Съюзътъ би поискалъ да има и свой отдѣленъ вѣстникъ, то той щѣше да бжде принуденъ да я увеличи, защото за едно дълго врѣме той щѣше да бжде принуденъ да дава на вѣстника една годишна субсидия най-малко отъ 700—800, ако не 1000, лева. Благодарение на това, обаче, че конгресътъ твърдѣ добрѣ оцѣни условията, при които се основа Съюзътъ и при които има да се развива въ бждаще, та и въпросътъ за органъ на Съюза той рѣши тъкмо въ интереситѣ на работническото движение у насъ. Той прие за органъ на Съюза партийния органъ «Работнически Вѣстникъ», съ което намали разходитѣ по синдикалната пропаганда и агитация най-малко на половина. Той прѣдвидѣ на «Работнически Вѣстникъ» една сума само отъ 400 лева. Конгресътъ прогласи «Работнически Вѣстникъ» за органъ и на Съюза съ слѣдната единодушно приета резолюция:

„Първиятъ учредителенъ конгресъ на българскитѣ работнически синдикати, като взе прѣдъ видъ:

1. Че „Работнически Вѣстникъ“ е билъ и е истински защитникъ и рѫководитель на работническото движение и достоенъ пазитель на интереситѣ на работническата класа.

2. Че той работи неизмѣнно за класовото самосъзнание на пролетарията, за неговото организиране въ синдикати и политически организации, за неговото обединение и културно повдигане.

3. Че „Работнически Вѣстникъ“ е най-добро срѣдство за пропаганда и агитация всрѣдъ неорганизиранитѣ работници и въ срѣдата на организиранитѣ вече такива;

Рѣши:

1. Провъзгласява „Работнически Вѣстникъ“ за органъ на Съюза.

2. Задължава работническитѣ синдикати да употрѣбятъ максимума отъ своитѣ сили за най-широкото негово разпространение, както въ срѣдата на синдикиранитѣ работници, така и всрѣдъ оная пролетарска маса, която е още далечъ отъ нашитѣ организации“.

По *«фондъ за защита и борба»* вноската е опрѣдѣлена по 10 стотинки на членъ и на мѣсецъ. А тя сжщо е неголѣма, като се вземе прѣдъ видъ назначението му. Неговото назначение не е само да подпомага стачницитѣ. Неговото назначение е въ сжщото врѣме да подпомага и *«всички синдикирани работници, които поради прѣслѣдванията на господаритѣ или поради изпълнение рѣшенията на своето дружество или* Съюза, *се лишаватъ отъ работа, съгласно п. 2 отъ чл. VIII и п. 4 отъ чл. IX»*, както и ония, *«които поради своята ревность и прѣданость къмъ дѣлото на пролетарията ставатъ жертва на прѣслѣдванията на господарската класа»*. Всѣки синдикиранъ работникъ знае много добрѣ, съ каква

дива злоба гледатъ господаритѣ на синдикатитѣ и съ каква животинска жестокость тѣ се нахвърлятъ на тѣхнитѣ членове и особено на ония, които се турятъ на чело на синдикатитѣ, на дѣятелнитѣ имъ членове. Най-малко тѣ биватъ пждени на всѣкждѣ отъ работа, прѣслѣдватъ ги злобно. И до дѣто господаритѣ не се видятъ безсилни въ своята злоба противъ синдикатитѣ и тѣхнитѣ дѣятелни членове, до тогава жертвитѣ ще бждатъ много. А господарската злоба ще стане безсилна, когато помощьта на съюза къмъ такива членове на синдикатитѣ бжде по-ефикасна. Очевидно е, прочее, че вноската по тоя фондъ не е голѣма. Относително *«фондъ за подпомагане пжтующитѣ безработни»* вноската е 5 *ст.* на членъ и на мѣсецъ. За тази вноска нѣма какво и да се каже; тя е тъй малка. За пролетария безработицата е страшенъ бичъ; тя за него означава гладъ, мизерия, скитане отъ мѣсто на мѣсто. Помощьта на синдиката въ такова тѣжко за него врѣме не е достатъчна. Синдикатътъ може да му даде ограничена помощь; за пролетария важното е да си намѣри работа. Тука именно е необходима организационна обща помощь, която може да му я даде само Съюзътъ, като урежда бюра за търсене работа и доставяне срѣдства за безработнитѣ да отидатъ тамъ, дѣто има за тѣхъ работа. Такова е назначението на *«фондъ за подпомагане пжтующитѣ безработни»*. Но въ такъвъ случай е повече отъ очевидно, че вноската 5 ст. е малка. Централниятъ Комитетъ опрѣдѣли тази вноска 5 стотинки, като имаше прѣдъ видъ, че и отдѣлнитѣ синдикати отъ своитѣ каси ще помагатъ на пжтующитѣ безработни и че въ първо врѣме ще има едно бюро за търсене работа, което ще бжде самиятъ Синдикаленъ Комитетъ. Изобщо, Централниятъ Комитетъ, като опрѣдѣляше вноскитѣ за всѣки фондъ имаше прѣдъ видъ и значението на всѣки единъ фондъ, както и състоянието на синдикатитѣ. Поради това, той поддържаше въ конгреса мнѣнието да си останатъ вноскитѣ въ устава тъй, както сж прѣдвидени, което конгресътъ, слѣдъ обясненията, дадени отъ Централния Комитетъ, прие. Практиката, опитътъ ще покаже, какви измѣнения трѣбва да се направятъ въ вноскитѣ за тритѣ фонда, както и въ другитѣ постановления на устава. Ние сме дълбоко увѣрени, че опитътъ въ близко бждаще ще убѣди всички въ грамадного значение на тритѣ фонда, както и на всичко онова, което въ тридневнитѣ си засѣдания направи *Първиятъ Конгресъ на Българския Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ.*

Слѣдъ приемането на устава и бюджета, слѣдъ избора на Синдикалния Комитетъ и приемането на втората отъ горѣприведенитѣ резолюции, конгресътъ свърши своята работа и се закри срѣдъ общия ентусиазмъ и на делегатитѣ и на работническата публика, която постояно пълнѣше широкия салонъ и галериитѣ на театра «Люксембургъ». Делегатитѣ и публиката напуснаха салона подъ гърма на работническия маршъ «Напрѣдъ, работници другари!», за да се срѣщнатъ слѣдъ вечеря за взимане «сбогомъ». Пловдивскитѣ партийни другари и синдикални дѣйци, отъ разпо-

редителността и вниманието на които къмъ делегатитѣ и гоститѣ, и на двата конгреса, вѣрваме, всички да сж останали доволни, устроиха вечерьта една *изпроводна срѣща* въ широкия салонъ на «Тракийски Юнакъ», посѣтена отъ около 250 души делегати и гости, безъ да говоримъ за множеството, натрупано въ градината, по прозорцитѣ и вжтрѣ въ салона да гледатъ, «какъ се веселятъ социалиститѣ». Срѣщата се продължава отъ 9 до 12 часа прѣзъ нощьта съ пѣсни, декламации, тостове, разговори и общъ ентусиазмъ. Въ 12 часа делегати и гости си взеха «сбогомъ» при общия викъ: «До виждане, другари, до година въ София!»

Като свършваме статията си по Първия Конгресъ на Българския Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ, не можемъ да не изкажемъ нѣкои общи бѣлѣжки. Конгресътъ тури основата на единъ работнически съюзъ отъ грамадно значение прѣди всичко за правилното развитие на работническото движение у насъ. Обаче той тури само основата, а да се гради върху нея ни прѣдстои отъ сега нататъкъ. Нашата сила е и въ това, че ние не си правимъ илюзии, не прѣувеличаваме силитѣ си и значението на извършеното. Това, което е направено съ основанието на Съюза, е още нищо прѣдъ онова, що ни прѣдстои да направимъ отъ него и съ него. Безполезно е да криемъ, че нашитѣ синдикати сж още много слаби, нѣматъ нуждна опитность, нѣматъ задъ себе си дългогодишна борба. Повечето отъ тѣхъ се съставляватъ отъ занаятчийски работници, които естествено се влиятъ отъ занаятчийскитѣ отношения. Истина е, че най-голѣмата часть отъ синдикатитѣ спадатъ къмъ ония клонове на производството, които постепено се индустриялизиратъ, както шивашкия, обущарския, желѣзарския и т. н., които все повече и повече приематъ капиталистическа форма Но капиталистическото развитие, което у насъ въ послѣднитѣ години прави голѣми успѣхи, първо врѣме, което по нѣкога бива доста дълго, запазва старитѣ занаятчийски производствени отношения. Поради това и синдикалното движение се явява слабо. Голѣми, силни синдикати се явяватъ съ развитието на едрата индустрия. До тогава синдикатитѣ естествено ще бждатъ слаби, все ще страдатъ отъ влиянието на неразвититѣ условия, при които сжществуватъ. При такива условия, за да се запазятъ сжществующитѣ синдикати, за да се увеличаватъ тѣ и да се развиватъ, изисква се грамадна енергична и планомѣрна работа. Организиранията съюзъ има за задача да извърши именно това. Въ достигането на тази задача най-много могатъ да помогнатъ създаденитѣ съюзни органи: *Общиятъ Работнически Съвѣтъ, Синдикалниятъ Комитетъ* и *Мѣстнитѣ Работнически Съвѣти*. Въ това отношение твърдѣ много ще зависи отъ Мѣстнитѣ Работнически Съвѣти. Споредъ чл. 22 отъ устава, тѣмъ „*принадлежи инициативата за всички общи дѣйствия въ дадената мѣстность по организирането и обединението на работническото движение, а така сжщо и относително борбата за защита интереситѣ на труда* (п. 2 и 8 отъ VIII; и п. 4 отъ членъ IV)». Прѣди всичко, необходимо е да се внася въ

синдикатитѣ все по-голѣма социалистическа просвѣта и изобщо да се направятъ отъ тѣхъ мѣсто, гдѣто работницитѣ ще намиратъ удоволствие да отиватъ, мѣсто, което да ги привлича. А тѣ могатъ да станатъ такова мѣсто, когато се събиратъ, не само за да занимаватъ членоветѣ си съ смѣтки и административни въпроси, а когато се разискватъ въ тѣхъ сѫществени въпроси, както по изучването условията на труда въ занаята имъ, мѣркитѣ, които би трѣбвало да се вематъ за подобрението имъ, когато се държатъ сказки, бесѣди и четения, уреждатъ се срѣщи и т. н. Изобщо, за закрѣпването на създаденото, за усилването му и непрѣкѫсваното му развитие изисква се работа, енергична работа, работа съ неизчерпаемъ ентусиазмъ. Ние сме дълбоко убѣдени, че ентусиазмътъ, съ който партийнитѣ членове и синдикиранитѣ дѣйци работѣха за подигане съзнанието на нашия пролетариятъ, за социалистическата му просвѣта и за организирането му, ентусиазмътъ, съ който тѣ въ конгреса работиха и съ който се раздѣлиха, не ще да угасне, защото източникътъ му въ живота е неизчерпаемъ, той все съ по-голѣма сила ще избликва въ тѣхъ. И съ него ние ще побѣдимъ всички слабости на нашето синдикално движение, ще побѣдимъ всички мѫчнотии, които ни се изпрѣчватъ. Създаденитѣ отъ устава съюзни органи трѣбва въ това отношение винаги да даватъ примѣръ съ своята дѣйность. Бѫдащето, впрочемъ, е на Българския Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ.

Д. В.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Организационнитѣ въпроси въ Руската социалдемокрация

отъ

РОЗА ЛЮКСЕМБУРГЪ.

(Продължение отъ VII кн. и край).

До сега ний разгледахме въпроса за централизма отъ гледна точка на основнитѣ положения на социалната демокрация и, отчасти, на рускитѣ условия. Но полицейскиятъ духъ на ултрацентрализма, защищаванъ отъ Ленина и неговитѣ приятели, не е случаенъ резултатъ на заблуждение, а е свързанъ съ прокараната у него до най-дребнитѣ детайли на организационния въпросъ борба противъ *опортюнизма.*

Работата се касае, прѣдполага Ленинъ (стр. 52), да се изкове чрѣзъ това едно повече или по-малко остро орѫжие противъ опортюнизма. Колкото по-дълбоки сѫ неговитѣ причини, толкова по-остро трѣбва да бѫде и това орѫжие».

Сѫщо тъй Ленинъ вижда въ абсолютната власть на Ц. К. и въ строгото уставно ограждане на партията надѣждна подпора противъ опортюнистическото течение, специфически признакъ на което той смѣта вроденото пристрастие на интелигентния човѣкъ къмъ автономизма и дезорганизацията — и неговото отвращение

къмъ суровата партийна дисциплина, къмъ всѣкакъвъ «бюрократизъмъ» въ партийния животъ.

Споредъ мнѣнието на Ленина, такава една неограничена власть на Централния Комитетъ може да стѣга само единъ социалистъ-интелигентенъ благодарение на вродената му шаткавость и индивидуализмъ; сжщинскиятъ пъкъ пролетарий, напротивъ, въ силата на своя революционенъ класовъ инстинктъ ще изпитва извѣстно упоение отъ всичката тая строгость, твърдость и смѣлость (schneidigkeit) на висшето си партийно началство и съ затворени отъ удоволствие очи ще се подхвърли на всевъзможни операции «отъ партийната дисциплина». «Бюрократизмъ versus демократизмъ», казва Ленинъ; именно това е организационниятъ принципъ на революционната социална демокрация спрямо организационниятъ принципъ на опортюниститѣ» (стр. 151). Той настойчиво посочва, че сжщата противоположность на централистическитѣ и автономистическитѣ възгледи сжществува въ всичкитѣ социалъ демократически партии, дѣто сж противопоставени едно срѣщу друго революционното и реформаторското или ревизионистическото направление. Въ частность той оперира съ примѣри отъ неотдавнашнитѣ събития въ нѣмската партия и съ дебатитѣ, които станаха по въпроса за автономията на избирателнитѣ окржзи. Само за това не е безинтересно и не е безполезно да провѣримъ Лениновитѣ паралели.

Прѣди всичко трѣбва да забѣлѣжимъ, че усиленото подчертаване на природнитѣ особености на пролетариитѣ къмъ соц.-дем. организация и подозирането на «интелигентнитѣ» елементи въ социалдемократическото движение сами по себе си още не сж изражение на «революционния марксизмъ», наопаки, твърдѣ лесно би могло да се докаже сродството на тия възгледи съ опортюнизма.

Антагонизмътъ между чисто пролетарскитѣ елементи и непролетарската интелигенция — именно това е общия идеологически щитъ, подъ сѣнката на който си протѣгатъ ржцѣтѣ: французскиятъ полуанархизмъ на чиститѣ професионалисти съ стария имъ лозунгъ «Mefier vous de politiciens!» (Пазете се отъ политицитѣ!) — английскиятъ тредюнионизмъ съ недовѣрието му къмъ социалистическитѣ «фантазьори» и най-послѣ — ако свѣдѣнията ни сж вѣрни, — и чистиятъ «економизмъ» на бившата Петербургска «Раб. Мисъль» съ прѣнасянето на тредюнионистската тѣснота въ самодържавна Русия.

Наистина, до днесъ въ практиката на западно-европейската социална демокрация може да се забѣлѣжи несъмнѣна свързка между опортюнизма и интелигентнитѣ елементи сжщо тъй, както и между опортюнизма и децентралистическитѣ стремежи по организационния въпросъ.

Но да откжсвашъ явленията отъ тая конкретна историческа почва, върху която изникватъ, и да извличашъ отъ тѣхъ абстрактни шаблони, претендующи на всеобщо абсолютно значение, — това значи, да извършишъ най-голѣмия грѣхъ противъ «светия духъ» на марксизма, именно — противъ неговия историко-диалектически методъ на мислене.

Като се разсѫждава абстрактно, може да се признае само, че «интелигентътъ», като елементъ, който по произхождение е чуждъ на пролетарията, излиза изъ буржуазията и дохожда къмъ социализма не въ силата на класовото си настроение, а въпрѣки него, по идеологически пѫть, за това той е по-прѣдразположенъ къмъ опортюнистическитѣ клатушкания, отколкото съзнателниятъ пролетарий, на когото непосрѣдствениятъ класовъ интересъ му дава надѣждна революционна опора, стига само да не е изгубилъ живата свързка съ родната си социална почва, съ пролетарската маса. Обаче, въ каква конкретна форма се проявява тая наклонность на «интелигента» къмъ опортюнизма, и въ частность какъ именo осязателно тя се изразява въ организационнитѣ тенденции — това въ всѣки случай зависи отъ конкретната социална срѣда на дадено общество.

Тия явления изъ живота на нѣмската, французската и италиянската соц. демокрации, на които наблѣга Ленинъ, сѫ се израсли напълно на опрѣдѣлена социална почва, имено на почвата на буржуазния парламентаризмъ. И както въобще тоя парламентаризмъ се явява специфически хранителна срѣда за съврѣменитѣ опортюнистически течения въ западно-европейския социализмъ, тъй въ частности изъ него израстватъ дезорганизаторскитѣ опортюнистически тенденции.

Парламентаризмътъ не само подържа всеизвѣстнитѣ илюзии на днешния опортюнизмъ: прѣвишаване значението на реформитѣ, сътрудничеството на каситѣ и партиитѣ, мирното развитие и т. н., както видѣхме това въ Франция, Италия, Германия. Едноврѣмено като обособява въ социалната демокрация интелигентнитѣ въ ролята на парламентски дѣйци отъ пролетарската маса и като ги поставя до извѣстна степень надъ нея, той създава почвата, на която тия илюзии могатъ практически да се проявяватъ. Най-послѣ, съ растението на работническото движение парламентаризмътъ прѣвръща опортюнизма въ орѫдие на политическа кариера, като го прави по такъвъ начинъ прибѣжище за буржуазнитѣ честолюбци и неудачници.

Всичкитѣ тия моменти опрѣдѣлятъ и извѣстна склонность на интелигента-опортюнистъ въ западно-европейската социална демокрация къмъ дезорганизации и недисциплинираность.

Втора напълно опрѣдѣлена прѣдпоспилка на съврѣменото опортюнистическо течение е наличностьта на едно вече саморазвито соц.-дем. движение и, слѣдователно, на една влиятелна соц.-дем. партийна организация. Послѣдната служи, при тия условия, като опора на революционното класово движение противъ буржуазно-парламентскитѣ тенденции, която необходимо трѣбва да се разруши, да се събори, за да може плътното, активно пролетариятско ядро отново да се разтвори въ аморфната маса отъ избирателии.

Тъй възникватъ исторически израстналитѣ и отличо приспособилитѣ се къмъ извѣстни политически цѣли «автономистически» и децентралистически тенденциии на съврѣмения опортюнизмъ; и заради това тия тенденции трѣбва да бѫдатъ обяс-

нявани не съ вродена разпустнатость и «распасаность» на «интелигента», както мисли Ленинъ, а съ потрѣбноститѣ на буржуазия парламентски дѣецъ, не съ психологията на «интелигента», а съ политиката на опортюниста.

Въ съвършено другъ видъ стои работата въ самодържавна Русия, гдѣто опортюнизмътъ въ работническото движение не се явява като продуктъ на силното растене на социалната демокрация и на разлагането на буржуазното общество, както на западъ, а, наопаки, на политическата закъснѣлость на това общество.

Срѣдата, която въ Русия дава социалисти-интелигентни, има разбира се, несравнено по неопрѣдѣленъ класовъ характеръ, несравнено повече е декласирана въ точния смисълъ на тая дума, отколкото западно европейската интелегенция. Наистина, вслѣд ствие на това и въ свързска съ младостьта на пролетарското движение въ Русия по-голѣмъ просторъ добиватъ теоритическата неустойчивость и опортюнистическитѣ клатушкания, конто довеждатъ ту къмъ пълно отричане на политическата страна на работн. движение, ту, наопаки, къмъ вѣрата въ всеспасителностьта на терора, — и, най-послѣ, къмъ политическото успокояване въ блатата на либерализма и къмъ «философското» — въ тинята на кантовия идеализмъ.

Обаче, за да възникне специфическо активна склоность къмъ дезорганизация отсжтствува, споредъ нашето мнѣние, у «интелигента» социалдемократъ не само положителна опорна точка, каквато е буржуазния парламентаризъмъ, но и подходяща социално-психическа срѣда. Съврѣмениятъ западно европейски интелегентъ, който се отдава на култа на своето многохвалено «азъ» и тоя «господарски морал» влече слѣдъ себе си въ сферата на социалистическата борба и мисъль, това не е типъ отъ буржуазната интелигенция въобще, не само отъ една опрѣдѣлена фаза на развитието ѝ, — това е буржуазенъ продуктъ, клонящъ къмъ упадъкъ, гниящъ, замръзналъ въ порочния кржгъ на своето класово господарство. Обратното на това, утопическитѣ и опортюнистическитѣ фантазии на рускитѣ социалисти-«интелегенти» показватъ по-скоро склоность да приематъ противоположни теоритически форми: самоотричане, самобичуване. Нали сжществуваше «отиването въ народа», т. е. задължителното прѣобразяване на интелегента въ селенинъ, което за старитѣ «народници» бѣ сжщо такъвъ продуктъ на беззавѣрената интелегентска рѣшителность, както неодавнашния грубъ култъ на «мозолистия юмрукъ» за послѣдователитѣ на чистия «економизмъ».

Съвършено другъ резултатъ се получава, ако се рѣши въпросътъ за организационнитѣ форми не чрѣзъ механическото прѣнасяне на готови шаблони изъ Западна Европа въ Русия, а чрѣзъ изслѣдване на даденитѣ конкретни руски условия. Да приписвашъ на опортюнизма, както прави това Ленинъ, постоянна привързаность къмъ една каквато и да е опрѣдѣлена организационна форма, — да кажемъ децентрализацията, — това значи, въ всѣки случай, че не знаемъ неговата вжтрѣшна природа.

Опортюнизмътъ, въ качеството си на такъвъ, и въ организационния въпросъ знае единственъ принципъ—безпринципностьта. Той избира своитѣ срѣдства, като винаги се съобразява съ обстоятелствата, стига тѣ да съотвѣтствуватъ на прѣслѣдванитѣ отъ него цѣли.

И ако ний, заедно съ Ленина, формулираме опортюнизма, като стремление да се парализира самостоятелното, революционното класово движение на пролетарията и да се направи орждие на властолюбието на буржуазната интелигенция, то въ *първоначалнитѣ стадии* на работн. движение, тая цѣль най-добрѣ може да се постигне не чрѣзъ децентрализацията, а именно чрѣзъ строгата *централизация*, която ще прѣдаде малкосъзнателното още пролетарско движение въ ржцѣтѣ на една купчина водители-интелигентни. Характерно е, че и въ Германия *въ началото* на социалдемократическото движение, когато още нѣмаше нито силно ядро отъ съзнателни пролетарии, нито изпитана социалдемократическа тактика, двѣтѣ организационни танденции имаха свои прѣдставители: крайниятъ централизмъ — въ лицето на Ласалиянския всеобщъ нѣмски работн. съюзъ и наопаки, автономизмътъ — въ лицето на Ейзенахцитѣ. Въпрѣки признатата принципиална разхалтавеность на Ейзенахската тактика, но тя прѣдизвика значително по-голѣмо активно участие на пролетарскитѣ елементи въ духовния партиенъ животъ, по-голѣма инициатива между самитѣ работници — доказателство може да служи, между другото, бързото увеличавание на провинциялната преса на тая фракция — въобще много повече разви здраво стремление къмъ растене *нашиpъ*, отколкото това можеха да направятъ Ласалянцитѣ, които въпрѣки своитѣ опити съ »диктаторитѣ«, отиваха неизбѣжно къмъ все по-плачевни резултати.

Въобще не е мжчно да се покаже, че при условия, когато революционната часть отъ работн. маса още не е сплотена, съ една дума, — при условия подобни на съврѣменитѣ руски, именно строгиятъ, деспотическиятъ централизъмъ е специфическата орагаанизационна-тенденця, хрктерна за интелигентския опортюнизмъ. Сжщо тъй и въ една по-късна стадия — при наличностьта на парламентска срѣда и прѣдъ лицето на една силна, яко сплотена работн. партия — съотвѣтната тенденция на интелигентския опортюнизмъ се изразява, наопаки, въ *децентрализацията.*

Именно отъ гледна точка на Лениновия страхъ отъ пагубното влияние на интелигенцията върху пролетарското движение, неговитѣ собствени организационни възгледи сж крайно опасни за руската соц. демокрация.

Наистина, нищо друго не може тъй лесно и тъй сигурно да прѣдаде едно още младо работническо движение въ ржцѣтѣ на властолюбивата интелигенция, както сковаването му въ бронята на бюрократическия централизмъ[1]), който докарва борещия се

---

[1]) Ред. заб. на Neue Zeit Въ Англия именно фабианцитѣ, особено Вебововци тѣ, сж най-яркитѣ привърженици на бюрократическата централизация и противници на демократическитѣ организационни форми.

пролетариятъ до ролята на едно послушно орждие въ ржцѣтѣ на «комитета».

И наопаки, нищо не може тъй да запази работническото движение отъ всѣкакви опортюнистически злоупотрѣбления отъ страна на честолюбивата интелигенция, както революционната самодѣйность на пролетарията, както възбуждането въ него чувството на политическа отговорность.

И, дѣйствително, призракътъ, който днесъ се мѣрка на Ленина, утрѣ лесно може да стане реална дѣйствителность.

Нека не забравяме, че революцията, навечерието на която ний прѣживяваме въ Русия — не е пролетарска, а буржуазна революция, която силно ще измѣни всичката обстановка на социалъ-демократическата борба. Тогава и руската интелигенция твърдѣ скоро ще се проникне съ ясно изразеното буржуазно-класово сѫдържание. Ако днесъ социалната демокрация е единствената ржководителка на руската работническа маса, то на другия день слѣдъ революцията буржуазията, и прѣди всичко нейната интелигенция, естествено ще се стреми да прѣвърне масата въ пиедесталъ на парламентското си владичество.

Колкото по-малко въ прѣживѣвания периодъ на борбата се развива самодѣйностьта, свободната инициатива, политическия смисълъ на най-добрѣ размърдалия се работнишки слой, колкото по-вече ги води като дѣца и мущрува социалдемократическия Центр. Комитетъ, толкова по-лека ще бжде играта на буржуазнитѣ демагози въ обновената Русия, толкова по-сигурно жетвата на днешнитѣ соц. демократически трудове ще попадне утрѣ въ буржуазнитѣ хамбари. И, прѣди всичко, въ корена си е погрѣшна самата основна мисъль на ултрацентрализма — да прѣгради достжпа на опортюнизма въ работническото движение съ помощьта на организационния уставъ.

Подъ непосрѣдственото впечатление на послѣднитѣ събития въ френската, италиянската и германската социални демокрации, и рускитѣ социалъ-демократи, очевидно, започнаха да гледатъ на опортюнизма въобще, като на примѣсъ, чуждъ на самото пролетарско движение и принесенъ въ работнишкото движение отвънъ отъ буржуазно-демократическитѣ елементи. Ако това и да бждѣше така, уставнитѣ организационни рамки сами по себе си щѣха да бждатъ съвършено безсилни противъ нахлуването на опортюнистически елементи. Щомъ като масовиятъ притокъ на непролетарски елементи въ социалната демокрация се явява като слѣдствие на такива дълбоки социални причини, като бързото економическо пропадане на дребната буржуазия и още по-бързото политическо пропадане на буржуазния либерализмъ, издъхването на буржуазната демокрация, то — то наивна илюзия е да си въображаваме, че тая или оная формулировка на партийния уставъ може да бжде прѣграда противъ бурния напоръ на тая вълна. Съ параграфи можешъ да подигнешъ живота само на едни малки секти или частни дружества, историческитѣ пъкъ течения сж умѣли всѣкога да си пробиятъ пжть прѣзъ най-хитритѣ параграфи. Освѣнъ това, твърдѣ погрѣшна е самата мисъль,

че ужъ въ интереситѣ на работническата класа било да се прѣгражда масовия притокъ на елементи, отдѣлящи се отъ едно прогресивно-разлагающе се буржуазно общество. Положението, че социалната демокрация, класовата прѣдставителка на пролетарията, е заедно съ това прѣдставителка на съвокупностьта на прогресивнитѣ обществени интереси и интереситѣ на всичкитѣ страждующи и угнетени отъ буржуазния общественъ строй — не трѣбва да се разбира въ смисълъ, че всичкитѣ тия интереси идейно се обхващатъ отъ социалъ-демократическата програма. Това положение въ дѣйствителность се въплощава въ формата на историческо развитие, въ силата на което соц. дем., като *политическа партия*, става все повече и повече прибѣжище на най-разнообразни недоволни елементи и заедно съ това става дѣйствително партия на цѣлия народъ противъ едно нищожно малцинство на господствующата буржуазия. Социалната демокрация трѣбва само да умѣе постоянно да подчинява непосрѣдственитѣ скърби и надѣжди на тая пъстра, бѣгаща подирѣ й тълпа на крайнитѣ цѣли на работническата класа, трѣбва да вкара въ рамкитѣ на революционното пролетарско дѣйствие духа на непролетарската опозиция, съ една дума, тя трѣбва да умѣе да асимилирва притекающитѣ къмъ нея елементи, да ги провѣрява. Послѣдното е възможно само тамъ, гдѣто, както е било до сега въ Германия, тонъ въ социалната демокрация дава едно силно, политически възпитано пролетарско ядро, достатъчно силно за да привлече подъ своето революционно знаме притекащитѣ къмъ партията декласирани и дребнобуржуазни елементи. Въ тоя случай и по-строгото прокарване на централистическия принципъ въ организационния уставъ и по-суровата формулировка на партийната дисциплина въ неговитѣ параграфи сѫ твърдѣ цѣлесъобразни въ качеството си на прѣграда противъ опортюнистическитѣ течения. При тия условия, организационниятъ уставъ несъмнѣно може да служи за орѫдие въ борбата съ опортюнизма, както той наистина послужи като орѫдие на французската революционна соц. демокрация противъ натиска на жоресистската мѣшаница; въ тоя смисълъ сега става необходима ревизията на нѣмския партиенъ уставъ въ това направление. Но и въ тоя случай партийниятъ уставъ не трѣбва да бѫде нѣкакво си единствено дѣйствующе орѫжие за борба съ опортюнизма, а само послѣдно принудително срѣдство за привеждане въ изпълнение рѫководящата воля на фактически сѫществующето въ партията революционно пролетарско болшинство. Ако такова болшинство още липсва, то никакви, и най-сурови книжни параграфи нѣма да го замѣнатъ.

Обаче тоя наплив на буржуазни елементи, съвсѣмъ не е единствения източникъ на опортюнистическитѣ течения въ социалната демокрация. Източникъ, съвсѣмъ противоположенъ на насочения, се заключава въ сѫщностьта на социалдемократическата борба, въ нейнитѣ вѫтрѣшни противорѣчия. Всемирно-историческото движение на пролетарията къмъ побѣдата е единъ такъвъ процесъ, особеностьта на който се заключава въ туй, че тука за пръвъ пѫть въ историята народнитѣ маси сами и въ-

прѣки всичкитѣ господствующи класи изпълняватъ волята си, но осжществяването на тая воля тѣ трѣбва да прѣнесатъ въ отвъдната страна на съврѣменото общество, задъ неговитѣ прѣдѣли. Но отъ друга страна маситѣ могатъ да възпитатъ въ себе си тая *воля* само въ катадневната борба съ сжществующата наредба; т. е. само въ нейнитѣ рамки. Широката народна маса отъ една страна, и цѣльта, изходяща задъ прѣдѣлитѣ на цѣлата сжществующа наредба, отъ друга, катадневната борба и революционниятъ прѣвратъ, — такова е диалектическото противорѣчие на социалдемократическото движение; и отъ тука произтича необходимостьта по всичкото продължение на своето развитие да се пробива пжтя на напрѣдъ между два подводни камъни: между загубата на масовия характеръ и отказа отъ крайната цѣль, между възвръщането къмъ сектанското състояние и прѣвръщането въ буржуазно реформаторско движение.

Затова съвършено неисторическа илюзия прѣдставлява мисъльта, че ужъ завинаги може да бжде запазено революционното направление на социалдемократическата тактика, че работническото движение единъ пжть за винаги може да бжде застраховано отъ опортюнистическитѣ клатушкания. Наистина, Марксовото учение ни дава необоримо оржжие противъ всичкитѣ основни типове на опортюнистическата мисъль. Но тъй-като социалдемократическото движение е масово движение и заплашващитѣ го подобни камъни се пораждатъ не отъ човѣшкитѣ измислици, а отъ общественитѣ условия, то не може отнапрѣдъ да се прѣдотврати възможностьта отъ опортюнистическитѣ клатушкания; тѣхъ нищо друго не може да ги прѣодолѣе, освѣнъ самото движение — разбира се, съ помоща на оржжието, давано отъ марксизма — слѣдъ като сж приели на практика осязателна форма. Разглежданъ подъ тоя зрителенъ жгълъ, опортюнизмътъ прѣдставлява продуктъ и на самото работническо движение, неизбѣженъ моментъ на неговото историческо развитие. Именно въ Русия, гдѣто социалната демокрация е още млада, а политическитѣ условия на работническото движение сж тъй ненормални, опортюнизмътъ за сега трѣбва да възникне въ значителна степень изъ тоя източникъ, изъ развитието на тактиката пипешкомъ и експериментално, изъ необходимостьта да се води текущата борба въ такива своеобразни, безпримѣрни условия и въ сжщото врѣме да бжде въ съгласие съ основнитѣ социалистически принципи.

Ако това е тъй, то толкова по-чудна изглежда мисъльта, щото още въ самото начало на работническото движение да се избѣгне възможностьта отъ възникване опортюнистически течения чрѣзъ една или друга формулировка на организационния уставъ. Опитванията да се унищожи опортюнизмътъ съ такива едни книжни срѣдства въ сжщность могатъ да нанесатъ дълбокъ ударъ не нему, а на самата социална демокрация; като прѣкратяватъ бликането на здравия животъ въ нея, тѣ отслабватъ издържливостьта ѝ въ борбата не само противъ опортюнистическитѣ течения, но и — което сжщо трѣбва да има извѣстно значение —

противъ сѫществующия общественъ строй. Срѣдството се обръща противъ цѣльта.

Въ това страхливо стремление на една часть отъ рускитѣ социалисти подъ опеката на всезнающия и вездѣсѫщия Ц. К. да прѣдпазатъ отъ лъжливи стѫпки едно толкова многообѣщающе и толкова жизнерадостно развивающе се руско работническо движение, ний дочуваме впрочемъ отгласитѣ на сѫщия тоя *субективизъмъ*, който не единъ пѫть се е пошегувалъ съ руската социалистическа мисъль. Наистина сѫ забавни скоковетѣ, които понѣкога прави нѣкой почтенъ човѣшки субектъ на смѣтка на историята въ собствения си исторически процесъ. Смазаното и стритото на прахъ отъ руския абсолютизъмъ »*азъ*« за реваншъ въ собствената си революционна мисъль се поставя само на трона и се обявява всемогѫщо — въ образа на заговорнически комитетъ съ името на несѫществующата «Народна Воля». Но «обектътъ» се оказва по силенъ и камшикътъ празднува побѣдата си, защото *той* прѣдставлява «законното» изражение на дадена стадия на историческия процесъ. Най-послѣ на сцената се появява едно още по-законно дѣте на историческия процесъ — руското работническо движение; за пръвь пѫть въ руската история, то съ величественъ успѣхъ туря началото на създаването дѣйствителната народна воля. Но тука «*азъ-тъ*» на руския революционеръ бързо се изправя на крака и отново се обявява за всемогѫщъ господарь на историята, — тоя пѫть вече въ собствената персона на негово величество централниятъ комитетъ на социалдемократическото работническо движение. Обаче, ловкиятъ акробатъ не забѣлѣжва, че единствения субектъ, къмъ когото е прѣминала ролята господарь на сѫдбинитѣ, е *масовото* »азъ« на работническата класа, което настойчиво изисква правото си само да върши грѣшки и само да изучва историческата диалектика. Най-накрая нека кажемъ по-между си откровено: грѣшкитѣ правени отъ едно дѣйствително революционно работническо движение исторически сѫ неизмѣримо по-плодотворни и по-цѣнни отъ непогрѣшимостьта на най добрия «централенъ комитетъ».

Прѣв Д Д-овъ

ХРОНИКА.

(Изъ нашата журналистика).

„Чуждитѣ и нашия конгресъ“ въ „Общо Дѣло“. — Приликата на два буржуазни конгреса. - „Всемирниятъ работнически парламентъ“. — Амстердамскиятъ конгресъ и Дрезденската революция — „Работнишко Дѣло“ и неговатѣ задачи. — Статията: „Социалиститѣ къмъ учителския съюзъ“.

«*Чуждитѣ и нашия конгресъ*» пише общодѣлецътъ К. Пастуховъ въ сп. «Общо Дѣло». Неговиятъ humbug се захваща съ радославистския конгресъ и свършва съ тѣхния, съ общодѣлския конгресъ въ Ст.-Загора. Така и трѣбваше да бѫде. Тѣзи два буржуазни конгреса толкова си приличатъ почти по всичко, че humbug-ътъ на вратчанския общодѣлецъ трѣбваше да почне отъ «чуж-

дия» радославистки конгресъ и да свърши съ общодѣлския. Както е извѣстно, радославиститѣ, за да покажатъ, че сж «огромна партия» свикаха почти цѣлата си котерия на конгресъ въ София. Сжщото направиха и общодѣлцитѣ: тѣ свикаха въ Ст.-Загора на конгресъ цѣлата си котерийка, съ сжща радославистка цѣль. «На конгресътъ— пише врачанския общодѣлецъ—ний имаше да констатираме вече една закрѣпила се и консолидирала се партия. За това свидѣтелствуватъ както ръста на партийнитѣ организации (вече 37), тъй и присжтствието на голѣмо число делегати изъ разнитѣ краища на България (57 отъ 61 избрани), а тъй сжщо ентусиазмътъ и готовностьта на делегатитѣ да употрѣбятъ послѣдни усилия за пълното консолидиране на партията.» Този е само единъ откжслекъ отъ humbug-а на врачанския общодѣлецъ. Прѣди всичко въ него той увеличи общодѣлскитѣ «организации» съ 11. И, наистина, споредъ «отчета,» даденъ на конгреса отъ «секретарията», общодѣлската партийка състояла отъ 26 организации, отъ които 21 биле градски, а 5 селски, а споредъ «отчета» въ органа ѝ биле 31 организации, така че въ послѣдния случай врачанскиятъ приятель «на свободата на мисъльта» прибавилъ само 6 организации повече. Нищо, той «се не бои отъ свободата на мисъльта!» Но какви сж тия «организации,» отъ колко члена състои котерията имъ, какъвъ е съставътъ на тази «закрѣпила се и консолидирала се партия,» за това humbug-а на Пастухова мълчи. Види се, «секретариятътъ» не е счелъ за нуждно да имъ съобщава такива непотрѣбни подробности. Очевидно е, че общодѣлската котерия е тъй «закрѣпила се и консолидирала се партия», щото подробнитѣ отчети за нея сж непотрѣбни. Обаче, най-добрѣ говорили за «консолидирането» на общодѣлската котерия резолюцията на варненския делегатъ Стефанъ Георгиевъ и дефицититѣ имъ до 4000 лева.

Но по-нататъкъ humbug-а на Пастуховъ още по-добрѣ извъква «свободата на мисъльта» у общодѣлцитѣ. Споредъ него, «подъ ржководството на партията се намиратъ около 2000 души работници, организирани въ разни дружества и синдикати». Общодѣлчетата, обаче, като Гр. Василевъ и Асѣнъ Цанковъ твърдятъ, че тѣ били 3000 души работници, а въ «синдикалния» имъ «конгресъ» въ София се установи, че нѣмали повече отъ 1,000 души. Кой е правъ — вратчанскиатъ ли общодѣлецъ или общодѣлчетата, които и въ германския общодѣлски печатъ налъгаха, че били 3000 души работници, а. изобличени, стовариха вината на коректоритѣ му, които ужъ при коректурата погрѣшили цифритѣ? Най-вѣрниятъ отговоръ ще бжде, че и единиятъ и другитѣ безсрамно лъжатъ свѣта. Но humbug-ътъ на Пастуховъ не се свършва съ това. Споредъ него, въ нашата партия, въ работническата социалъ-демократическа партия «редомъ съ ръста на фанатизма върви ръста на *непролетариятския*, но дребночиновническия елементъ». И, разбира се, вратчанскиятъ общодѣлецъ говори това наизустъ. Читателитѣ на «Ново Врѣме» знаятъ вече отъ статията въ миналата книга за Пловдивския партиенъ конгресъ, че пролетарскиятъ елементъ въ работническата социалдемократическа партия съставлява повече отъ 51%, а дребночиновническиятъ едвамъ

достига 7% отъ цѣлото число членове. Отъ друга страна, той твърди, че тактиката на работническата социалъ-демократическа партия била *фалшива* (подчертана отъ него), а на тѣхната, на общодѣлската партия била «слѣдвана отъ всички западни социалистически партии и увѣнчана съ успѣхъ». И тука вратчанскиятъ общодѣлецъ не счита за нуждно да подкрѣпи своитѣ твърдѣния, поне съ едно доказателство. Защо му сж нему доказателства! И има той право, когато се провиква на края на своя humbug: «Ний не се боимъ отъ свободата на мисъльта, а отъ липсата на мисъль». И «свободата на мисъльта» у общодѣлцитѣ е тъй широка, че не остава мѣсто за никаква мисъль; нейното мѣсто заема «слободията» на мисъльта, плѣщението на глупости, на каквото имъ дойде на умъ.

Веднага слѣдъ слободията на мисъльта у г. Пастухова, слѣдва слободията на мисъльта у башъ общодѣлеца Я. С. въ статията: «*Всемирниятъ работнически парламентъ*». Тя се касае до Амстердамския международенъ социалистически конгресъ. Тука слободията на мисъльта се почва веднага и съ курсивирани думи. На стр. 779 четемъ: «Въпросътъ, който имаше тука да се разрѣшава бѣ: *социалистическата тактика по отношение къмъ буржуазнитѣ прогресивно-демократически правителства*». Това, разбира се, е невѣрно: това е широка *общодѣлска слободия на мисъльта*. Както е извѣстно, въпросътъ, който бѣ поставенъ на разрѣшение отъ Амстердамския конгресъ гласѣше просто: *социалистическата тактика*, т. е. да бжде ли тя оная на революционния социализмъ, на непримиримата класова борба, или оная на *ревизиониститѣ*, оная на *реформиститѣ*, на класовото сътрудничество и на примирението класовитѣ интереси, оная на общодѣлцитѣ? Но Я. С. поставя на Амстердамския конгресъ другъ въпросъ намѣсто разискванията въ него, за да си даде още по-широката слободия на мисъльта. «А този въпросъ — казва той — е чисто вжтрѣшенъ въпросъ на отдѣлнитѣ социалистически партии и неговото сложение се различава наспоредъ различнитѣ икономически, политико-обществени, исторически и културни условия на отдѣлнитѣ страни». И подиръ това слѣдва единъ редъ въпроси: «Какъ се е дошло — пита той — до това, щото единъ международенъ конгресъ да създава директиви, които да се прилагатъ къмъ тъй различнитѣ условия на отдѣлнитѣ страни? Възможни ли сж прѣди всичко такива общи задължителни за всички страни директиви, прѣпоржчително ли е да се създаватъ такива, благотворни ли могатъ да бждатъ за отдѣлнитѣ страни?» Въ цитиранитѣ редове и въпроси се съдържа старата «свободна» общодѣлска мисъль, че тактиката на социалистическитѣ партии въ разнитѣ страни била различна «наспоредъ различнитѣ икономически и пр. условия». Съ тая «свободна» мисъль общодѣлцитѣ въ цѣлия свѣтъ искатъ да оправдаятъ своето прѣдателско поведение спрѣмо пролетарията или своето неразбиране на социалистическото учение. Тактиката на социалистическитѣ партии въ цѣлия свѣтъ е една. Ако е вѣрно, че социалистическото учение е теоретически изразъ на пролетарското движение, тогава ясно е, че социалистическото учение е едно и сжщо за всички страни на

тъкна, — а отъ страха имъ да не се раздухатъ раздоритѣ всрѣдъ французския социализмъ. Извѣстно е, че Жоресъ минава за първостепенъ ораторски талантъ въ французски вкусъ, който може да омайва съ революционни буржуазни, гръмливи фрази несъзнателнитѣ глави отъ френския пролетариятъ, а особено ония на френскитѣ дребни буржуа отъ всѣкакъвъ сортъ. Очевидно, прѣувеличената оцѣнка на ораторския талантъ у Жореса караше нѣкои социалдемократи да се страхуватъ, да не би той слѣдъ Дрезденската резолюция да бжде употрѣбенъ за още по-голѣмо зло на французския социализмъ отъ страна на «разярения лъвъ.» Но страхътъ оказа се напразенъ. «Ораторскиятъ талантъ» се оказва безсиленъ въ защитата на една явно неправа кауза. Нищо той не помогна на Жореса и на неговитѣ приятели въ Амстредамъ, и не е въ състояние вече да имъ помогне слѣдъ приеманието на Дрезденската революция — него напуща френския пролетариатъ и ще го напусне окончателно. Впрочемъ «старато дѣте» Я. С. се утѣшава, че *практиката* щѣла да покаже, да ли «политиката на Жореса», политиката на общодѣлското «гледище ще бжде врѣдна за бждащето на пролетарията», като забрави писаното отъ него двѣ страници по-рано, отъ което ясно се вижда, че практиката вече показа, какъ общодѣлцитѣ се плъзгаха отъ години насамъ по «наклонната плоскость» (негови думи) къмъ буржуазното блато и се явява «оня ослабващъ и съблазняващъ елементъ на мѣстния и международния пролетариатъ» (пакъ буквално негови думи), явява се, тоесть, политика врѣдна за бждащето на пролетариата». Обаче, Я. С., като сжщинско «старо дѣте», немощно да намѣри другадѣ утѣха, апелира, както винаги до сега правѣше, къмъ практиката, къмъ дѣйствителностьта, която той досущъ не разбира, а при това вика на помощь и Кауцки. И Кауцки не билъ отричалъ, че практиката въ послѣдня инстанция щѣла да рѣши, коя политика била «най-добра!» Ами нали тя вече показа, че общодѣлската политика е плъзгание «по наклонната плоскость» къмъ буржуазното блато?

Най-сетнѣ, цѣлиятъ горѣизложенъ Сакжзовски humbug се увѣнчава съ слѣдующия. На стр. 781, като говори, че «чувството на уважение и почить прѣдъ заслугитѣ на Жореса и неговитѣ другари» въздържали другитѣ социалисти да прѣдложатъ осжждане «политиката» имъ, прибавя: «Впрочемъ, това не попрѣчи на други социалисти и то на цѣлъ централенъ комитетъ на социалистическа партия да отидатъ по-нататъкъ и да направятъ прѣдложение въ Международното Социалистическо Бюро, съ което да искатъ изключването на Жореса отъ международния социализмъ. Това бѣха нашитѣ български социалисти Благоевъ и С-ие, заслугитѣ на които за международното работническо движение сж тъй всеизвѣстни, че имъ даваха право и смѣлость да поискатъ това изключване». Разбира се, че това е чисто Сакжзовски humbug. Централниятъ Комитетъ на Българската Работническа Социалъ-Демократическа Партия никога не е правилъ въ международното бюро прѣдложение за изключването на Жореса отъ «международния социализмъ». Той е правилъ прѣдложение, бюрото да разисква «политиката на Жореса» и да внесе въпроса въ Амстердамския

конгресъ на разискване. Но прѣдложение за неговото «изключване отъ международния социализмъ» никога не е правилъ. Това е измислица на «старото дѣте». Съ каква цѣль се пуска този humbug е ясно. «Старитѣ дѣца» трѣбва съ нѣщо да се утѣшатъ, ама съ каквото и да било. И «старото дѣте» Я. С. намира утѣха въ широката слободия на мисъльта, въ безсрамния humbug.

* * *

Въ брой 9 на „*Работническо Дѣло*“ е помѣстена една статия, която тури въ извѣстно недоумѣние учителитѣ социалисти, а «социалистическитѣ измѣници» около в. «Съзнание» ги хвърлила въ нова истерика. Статията носи названието: „*Социалиститѣ къмъ учителския съюзъ*“. Автора ѝ е «др. А. Б. В.» Справедливо забѣлѣзаха нѣкои, че мѣстото на тази статия не ѝ бѣше въ страницитѣ на «Работнишко Дѣло». Др. редакторъ въ 10 брой обяснява, защо помѣстилъ тази статия. Неговото обяснение взето изобщо е оправдателно, но по отношение къмъ едно работническо списание, задачата на което е да дава на работницитѣ подготвителни познания за едно по-високо образование, то не е удовлетворително. При помѣстването на статията др. редакторъ се е ржководилъ отъ съображението, че «Работнишко Дѣло» трѣбвало да запознава работницитѣ съ всички текущи въпроси отъ общественъ интересъ, които «засѣгатъ и работницитѣ». Че работницитѣ трѣбва да се запознаватъ съ всички текущи въпроси отъ обществено значение, нѣма съмнѣние. Но, отъ една страна, тази задача се пада главно на партийния органъ, който сега излиза два пжти въ седмицата, а отъ друга страна, задачата на «Работнишко Дѣло» е да дава изключително на работницитѣ знания, които ги подготвятъ за по-всестрано схващание на окржжаващитѣ ги явления и на по-сложнитѣ социални въпроси. Статия, като тази: „*Социалиститѣ къмъ учителския съюзъ*“, не само не дава на работницитѣ никакво познание, но дава съвсѣмъ прѣвратни мнѣния по единъ въпросъ, който има цѣла история. Тука нѣма да разглеждамъ тази съвсѣмъ неприлична статия за страницитѣ на таквозъ списание, каквото е «Работнишко Дѣло». Ще се огранича само съ нѣколко кратки бѣлѣжки върху нея.

Прѣди всичко, авторътъ ѝ, въ увлечението си да докаже, че *народниттѣ учители* не били *пролетарии*, прави нѣколко извадки отъ нѣкои статии на извѣстни социалдемократи върху единъ по-общъ въпросъ за *интелигенцията*, и ни въ клинъ, ни въ ржкавъ ги приспособява къмъ своята цѣль. Съ това нашиятъ авторъ създава у работника, който прочете статията, съвсѣмъ лъжовно прѣдставление и за въпроса, които третиратъ цитиранитѣ отъ него социалдемократи, и за възгледитѣ на послѣднитѣ. Отъ друга страна, той прѣдставлява на работницитѣ отношенията на българскитѣ социалдемократи къмъ учителския съюзъ сжщо извънредно прѣвратно. Първо, той имъ прѣдставлява работата така, като че тѣ апелиратъ къмъ *народнитѣ учители*, като къмъ класа, която искали да я прѣвзематъ, да я присъединятъ къмъ социа-

листическата партия. Второ, той имъ прѣдставлява работата така, като че социалдемократитѣ считатъ народни учители за пролетарии, защото *били бѣдни*, защото сж биле «синове на пропаднали пролетаризирани собственици». Просто, той прѣдставлява работата, като че социалдемократитѣ говорятъ за отношенията си изобщо къмъ учителитѣ, когато въпросътъ е за *народния учитель*, което има грамадна разлика. Ето какви прѣвратни понятия се даватъ на работницитѣ, които сж чели тази статия и които не сж запознати съ въпроса. И по тази причина статията: «Социалиститѣ къмъ учителския съюзъ» не трѣбваше да намѣри мѣсто въ станицитѣ на «Работнишко Дѣло».

Но независимо отъ казаното, статията дава прѣвратни понятия и по въпроса: *пролетарий ли е народниятъ учитель?* Че народниятъ учитель е *пролетарий* въ това днесъ не може да има съмнѣние. Карлъ Марксъ още въ края на *четиредесеттѣ години* квалифицира народния учитель «*пролетарий* въ учения свѣтъ». Карлъ Кауцки казва, че «народнитѣ учители принадлѣжатъ къмъ *срѣдинката между пролетарията и интелигенцията*». Ако нашиятъ авторъ си дадѣше трудъ *да помисли добрѣ* върху подчертанитѣ отъ мене думи на Карла Кауцки, както и върху смисъла на цѣлата му статья, бѣлѣжката отъ която цитира, той не щѣше да бърза да доказва, че народниятъ учитель не билъ пролетарий. Какъвъ пролетарий е той, до колко той прилича на индустриялния пролетарий, това е въпросъ, който изисква изслѣдвание, а не само цитиране изъ статьи, които третиратъ другъ въпросъ. Но че той е пролетарий — ето въ кое нѣма съмнѣние. И въ подигнатата полемика между социалдемократитѣ и «социалистическитѣ измѣнници» около в. «Сѫзнание» първитѣ се поставиха върху почвата на този несъмнѣнъ фактъ. Обаче нашиятъ авторъ разбралъ не разбралъ, върху какво е «спорътъ» ни бърза да просвѣти работницитѣ-читатели на «Работнишко Дѣло» по такъвъ начинъ, който много малко се различава отъ ония на разнитѣ бай Ганевци. Съ това свършвамъ своитѣ бѣлѣжки по тази статья. Надѣвамъ се, че др. редакторъ на «Работнишко Дѣло» ще обърне внимание върху задачитѣ му като партиенъ органъ за просвѣтата на работницитѣ и не ще хаби страницитѣ му съ такива статьи, като статьята, «Социалисти къмъ учителския съюзъ».

Senex.

Дирекция на Мъжката Гимназия
Търново

Редакторъ: Д. Благоевъ

НОВО ВРѢМЕ

София

Г. VIII. — Октомврий — 1904 г.

СЪДЪРЖАНИЕ:

Год. VIII. Октомврий 1904 г. Кн. X.

НОВО ВРѢМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ НА УМСТВЕНИЯ И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

Теория на политическото безсилие.

Думата е за безсилието на нашитѣ буржуазни партии. То е тъй явно, че считаме за излишно да се спираме сега върху него. Най-интересното е, че, за да прикриятъ своето безсилие, тѣ съчиняватъ една особена конституционна теория, която не е съгласна нито съ буржуазното конституционно право, нито съ буржуазната парламентарна практика. Споредъ буржуазното конституционно право, конституцията е договоръ между короната и народа, между царьтъ и послѣдния, споредъ който договоръ царьтъ раздѣля властьта съ народа чрѣзъ парламента, чрѣзъ народното събрание, и той царува и управлява по «народната воля», изказвана чрѣзъ парламента. Това ще рече, че царьтъ върши това, което диктува парламентътъ, което послѣдниятъ намира за нужно да извърши, т. е. управляванието отъ страна на царя е чисто формално, и въ сжщность той не управлява, а само царува. Поради това послѣдното буржуазното конституционно право казва, че царьтъ не е отговоренъ за управлението; отговоренъ е парламентътъ, чрѣзъ неговитѣ прѣдставители прѣдъ короната, прѣдъ народа и прѣдъ външния свѣтъ. Очевидно е отъ тука, че, споредъ буржуазното конституционно право, царьтъ не може по *своя воля* да назначава и махва министри, да разтуря и свиква парламента. Еднажъ избранъ парламентътъ, отношението на партиитѣ, които го съставляватъ, опрѣдѣля правителството, министритѣ, и еднажъ опрѣдѣлени тѣ отъ парламента, царьтъ нѣма право да ги не одобри, той е длъженъ да ги признае, което става съ подписванието на нуждния указъ, и додѣто трае мандата на съставляващитѣ парламента, царьтъ не може по своя воля да мѣнява министритѣ или да разпуска парламента. Такава е, накжсо казано, теорията на буржуазното конституционно право. Сжщото ни говори и парламентарната практика.

Обаче нашитѣ буржуазни партии днесъ, безъ изключение, като почнешъ отъ народняшката партия и свършишъ съ общодѣлската

котерийка на Я. Сакжзовъ, всички проповѣдватъ, едни направо, други косвено, че царьтъ ималъ право да сваля и качва министритѣ и да разтуря, по своя воля или по желанието на всѣка отъ тѣхъ, народното събрание. Шефътъ на народняшката партия Ив. Ев. Гешовъ, въ рѣчьта си при откриванието на «юбилейния ѝ съборъ», натъртено е подчарталъ, че българскиятъ князъ ималъ право да назначава и уволнява министритѣ, което издава тайнитѣ мотиви на нейнитѣ шефове за свикванието въ София почти цѣлата партия отъ 2000—3000 души на «юбилеенъ съборъ», а именно, за да импониратъ съ силата си прѣдъ княза, та дано свали досегашното правителство и повика тѣхъ на власть. Всички оратори на буржуазнитѣ опозиционни партии въ народното събрание, както и фактическиятъ шефъ на днешното правителство Петковъ, прокарваха тази мисъль, само че първитѣ твърдятъ, че князътъ не трѣбвало да повиква на власть такава една партия, каквато е днесъ властвующата. Очевидно е, че тази имъ мисъль произтича отъ своеобразната имъ теория: царьтъ има право да назначава и уволнява, обаче той назначава лошитѣ хора за министри, а не добритѣ, и уволнява добритѣ, а не уволнява лошавитѣ. Тя е сжщата оная нещастна теория, която въ цанковисткото народно събрание развиваше, въ качеството прѣдставитель на работническата социалъ-демократическа партия г-нъ Янко Сакжзовъ, а сега я развива въ рѣчитѣ си и статиитѣ си, въ качеството на шефъ на общодѣлската котерийка. Впрочемъ, тѣ не само проповѣдватъ тази даже противобуржуазна конституционна теория, но на всѣка крачка, при всѣки случай тѣ се стараятъ да накаратъ княза, който и безъ тѣхъ си знае своето положение, да се вмѣсва въ тѣхнитѣ партизански борби и да го подканятъ да сваля и качва ту днесъ една, ту утрѣ друга отъ партиитѣ. Спомняме си, какъ почти цѣлата буржуазна опозиция отъ народното събрание на цанковиститѣ се обърна съ апелъ къмъ княза да свали Даневото правителство като не патриотическо, по въпроса за Фирмильяна разрѣшението на който въпросъ тѣ сами подготвиха и другояче тѣ надали можеха да го разрѣшатъ. Спомняме си, сетнѣ слѣдъ паданието на Даневото правителство «протестътъ» отъ страна на всички буржуазни партии и котерии, поднесенъ на княза отъ тѣхнитѣ прѣдставители, съ които, като осждиха суспендиранието на закона за чиновницитѣ, осжждаха повикванието на стамболиститѣ на власть. Съ това си поведение буржуазнитѣ партии и котерии не само казваха и казватъ на княза, че има право да сваля и качва

правителствата по волята си, но и го подканяха и подканятъ да върши това. За княза, разбира се, нѣма нужда да му се даватъ уроци; той добрѣ схваща положението и се ползува отъ всѣки случай, за да спечели повече привлегии за монархическата власть отъ колкото му дава конституцията. Но защо нашитѣ буржуазни партии и котерии, които не изпускатъ случай да се похвалятъ, всѣки, разбира се, само за себе си, че сж най-върлитѣ привърженици и защитници на конституцията и на парламентарното управление, на всѣка крачка вършатъ противоположното и на конституционната си теория и на парламентарната практика? Защо днесъ всички безъ изключение признаватъ право за княза да сваля и качва правителствата? Отговорътъ, който тѣ даватъ на този въпросъ, е несъстоятеленъ и показва само това, което искаме да кажемъ. Нашитѣ «модерни» «конституционалисти» оправдаватъ своя отговоръ съ това, че българската конституция давала това право на короната. Истина е, тя казва, че князътъ назначава и уволнява министритѣ. Обаче, значи ли това, че той има право по *своя воля* а не по парламентаренъ редъ да назначава и уволнява министритѣ и съ това по *своя воля* да разтурва парламента? — Очевидно е, смисъла на този членъ отъ конституцията не е такъвъ. Ако нашата буржуазия въ лицето на своитѣ партии придава такъвъ смисълъ на конституцията, то това говори само за едно нѣщо, а имено — за политическото безсилие на буржуазнитѣ партии. Теорията за прерогативата на короната — да сваля и качва правителства по свое усмотрение — е *теория на политическото безсилие* на нашитѣ буржуазни партии. Това е несъмнѣниятъ фактъ Но, очевидно е, че е недостатъчно само да констатираме факта; необходимо е да го обяснимъ. Защо нашитѣ бурж. партии сж слаби политически и прибѣгватъ до теорията на политическото безсилие?

Отговоръ на този въпросъ ние не можемъ да намѣримъ въ буржуазното конституционно право. Тука ние трѣбва да се обърнемъ къмъ нашата, къмъ социалистическата теория. Парламентарното управление прѣдполага силни, съ опрѣдѣлена физиономия политически партии. Но политическитѣ партии могатъ да бждатъ такива, когато тѣ се явяватъ *класови* партии, т. е. прѣдставители на интереситѣ на опрѣдѣлени класи. Отношението на фактическитѣ сили на тѣзи класи и опрѣдѣля кснституционнитѣ права на всѣка отъ тѣхъ, сирѣчь опрѣдѣля дѣйствителната конституция, по която се управляватъ въ дадено врѣме. Когато буржуазната класа фактически е силна, тогава тя става господ-

ствуваща, т. е. прилага напълно своето конституционно право; тя тогава фиктически е господарь, а царската власть се обръща въ фикция. Напротивъ, когато буржуазната класа фактически не е още за таково господство достатъчно силна, тогава царската власть, опрѣна на старитѣ класи, фактически е силна, а буржуазното конституционно право става фикция. Сама по себе си буржуазната класа надали би достигнала таково пълно господство, каквото достигна въ нѣкои страни, ако на редъ съ нея не се борѣха и други класи въ името на своитѣ интереси и за политически права и ако буржуазията не говорѣше отъ името на «народа», т. е. отъ името на другитѣ потиснати класи, но въ полза на своитѣ интереси, ако не се прѣдставляваше защитница и на общитѣ интереси. Тамъ, гдѣто днесъ, страхувайки се отъ другитѣ класи, се противопоставя рѣзко на тѣхната борба, тя е осждена да се туря въ зависимость отъ царската власть, — да прави отстжпки на феодалнитѣ класи и никога да не достигне пълно господство. Тамъ пъкъ, дѣто феодалната класа е изчезнала окончателно се е слѣла съ буржуазната и е достигнала пълно господство, както това е въ Франция, Америка, Англия, тамъ въпросътъ не е вече за запазвание на буржуазното конституционно право, а за пълното му махвание и замѣстване съ социалистическото. Това ни казва историята отъ единъ вѣкъ насамъ. Французската буржуазна класа можа да побѣди напълно феодалната класа и монархическата власть, благодарение на това, че противъ нея се борѣха и дребната буржуазия и пролетариатътъ, и че буржуазията прѣдставляваше своитѣ интереси за общенародни. Въ Англия буржуазната класа можа да наложи своето господство и да сведе до нула участието на короната въ управлението, благодарение на борбата на чартиститѣ, т. е. на пролетариата и на това, че тя поведе борбата съ землевладѣлската класа подъ знамето на общитѣ «народни» интереси. Напротивъ, въ Германия и Австрия буржуазната класа въ 1848 и 1849, както и днесъ въ Русия, сама по себе си още слаба да се бори за пълно господство, може да добие извѣстни конституционни отстжпки пакъ благодарение на борбата на пролетариата, но тя прѣдпочете тѣзи малки отстжпки, прѣдъ по-голѣмитѣ, отъ страхъ прѣдъ пролетариата и поради него, нейната борба не носѣше оня революционенъ характеръ, какъвто имаше борбата въ Франция и Англия. Естествено е, че нормитѣ на буржуазното конституционно право не навсѣкждѣ съ еднаква степень сж реализирани. Но буржуазната класа се стреми да ги реализира,

обаче, не толкова съ своя собствена инициатива и съ своята собствена сила, колкото вслѣдствие все по-усилващата се класова борба на пролетариата.

Подиръ горѣказаното пита се сега: какво прѣдставлява отъ себе си българската буржуазна класа? — Тя се намира въ процеса на своето образувание. Сѫщностьта на този процесъ се състои въ концентрирането общественитѣ богатства въ рѫцѣтѣ й, което се извършва чрѣзъ простото имъ разграбвание и присвояване и чрѣзъ «законното» ограбване на обществения трудъ, чрѣзъ безбожното изсмукване потьта и труда на работническата класа и на цѣлото работно население. Този процесъ е общественъ и като такъвъ той се извършва чрѣзъ хората. Той се извършва отъ буржуазнитѣ котерии, които у насъ се наричатъ партии ужъ съ различни програми и имена, но въ сѫщность съ една и сѫща програма — концентрирание на общественитѣ богатства, т. е. ограбването имъ, «законно» и «незаконно» присвояване. Но затова тѣ иматъ нужда отъ покровителство, което тѣ и намиратъ въ държавата, въ властьта. По тая причина нашитѣ буржуазни котерии се стремятъ къмъ властьта съ всички помишления и срѣдства. Нѣма за тѣхъ срѣдство, негодно за тази цѣль. Отъ тука ония страстни, диви партизански борби, които се срѣщатъ на всѣкждѣ въ буржуазното управление въ този периодъ на буржуазното социално развитие и които виждаме и у насъ. Но всѣка отъ буржуазнитѣ котерии е безсилна сама съ своята сила да се докопа до властьта. — Отъ една страна, буржуазията, неформирана окончателно като класа, се дѣли между тѣзи котерии и често пѫти за нея е безразлично, коя отъ тѣхъ ще пипне властьта, защото, ако не го съзнава, тя инстиктивно осѣща, че всѣка отъ тѣхъ ще върши нейн то дѣло. Отъ друга страна, процесътъ на образуванието се извършва чрѣзъ разлаганието на старото, чрѣзъ съсипванието на множеството отъ селската и занаятчийска маса. Само по себе си инертна, консервативна и мѫчно подвижна, тя не прѣдставлява класата, която, не казваме да спрѣ обществения процесъ, или да му даде друга обществена посока, което никога не може направи, а да тури «редъ и законность» въ управлението. Тя все повече става индиферентна къмъ партизанскитѣ борби на нашитѣ котерии или инертно се влѣче днесъ подиръ една отъ тѣхъ, утрѣ подиръ друга, споредъ надѣждитѣ й въ даденъ моментъ. Това лесно лъжение на селската маса и дребната буржуазия подиръ котериитѣ е обяснимо. Така че, отъ една страна, на-

шитѣ буржуазни партии съ всички помишления и срѣдства се стремятъ къмъ властьта и чрѣзъ нея къмъ участие въ процеса на буржуазното социално развитие. И защо всѣка да не се стреми къмъ него, когато е тъй привлекателно? И защо, наистина, Драганъ да бжде участникъ въ него, когато сжщото може да направи, а може би, и по-бърже, и по-майсторски, напр. Иванъ? Тука психологията на нашитѣ буржуазни партии, по-зѣрно, котерии е ясна; тя а еднаква. Отъ друга страна, поради условията, като котерии тѣ сж безсилни да станатъ самовластни господари въ държавата. При тия условия господарь на положението естествено се явява този, който е най силенъ. А най-силенъ се явява царьтъ. Нашитѣ буржуазни котерии прѣди не съзнаваха, но сега тѣ съзнаватъ това твърдѣ добрѣ. Припомняме си една карикатура, издадена отъ народняцитѣ, която изобразяваше Каравелова уловилъ бика за опашката, а Цанковъ му вика: «дръжь го, Петко, за рогата»! Тази карикатура показва, че народняшката партия по-рано отъ опитъ е узнала горчивата истина, че въ конституционна България има единъ «по-силенъ факторъ», отъ другия, т. е. отъ «народа». Когато шефа на цанковиститѣ Даневъ укоряваха въ Народното Събрание, че пожертвува своя колега заради властьта, оправдаваше се съ думитѣ: «Е, господа, какво да се прави, когато у насъ единиятъ факторъ е по-силенъ отъ другия». Смисълътъ на този отговоръ е този, че короната е по-силена отъ «народа», т. е. че буржуазното конституционното право е безсилно тамъ, дѣто отношението на фактическитѣ сили въ обществото е въ полза на «единия факторъ», на царя. И ето своето политическо безсилие нашитѣ буржуазни партии го възвеждатъ въ *теория,* въ учение, че князътъ ималъ право да сваля и качва правителства и да разтуря народното събрание. Очевидно е, че тя е теория на политическото безсилие, която е въ явно противорѣчие съ теорията на буржуазното конституционно право и на парламентарния режимъ.

Тази теория на политическото безсилие създава въ разни дребно-буржуазни глави различни илюзии. Такава една илюзия съставлява и проповѣдьта на нѣкои отъ тѣхъ за съединението на буржуазнитѣ котерии въ голѣми партии. Естествено е, че тѣзи илюзии най-много се поддържатъ отъ най-слабитѣ котерии, каквито сж «прогресивнитѣ либерали», т. е. цанковиститѣ, сетнѣ, отъ «младитѣ демократи» и отъ общодѣлцитѣ. При разискването отговора на тронната рѣчь въ тази сесия на народното събрание шефътъ на «прогресивнитѣ либерали» свърши своята рѣчь съ

апелъ къмъ сроднитѣ партии да се съединятъ въ по-голѣми единици. Очевидно, той мисли, че по такъвъ начинъ ще се махне политическото безсилие. «Младитѣ демократи» чрѣзъ всѣкидневния в. «День» проповѣдватъ сѫщото. А «шефътъ» на общодѣл. Я. С., както е извѣстно, има специалната мисия да покаже и върху каква почва е възможно сливанието имъ на всички котерии въ една партия. Обаче, всичко това сѫ дребнобуржуазни илюзии, плодъ на политическото безсилие, което отъ своя страна е плодъ на неразвититѣ въ достатъчна степень буржуазни обществени отношения въ нашата страна. Сливанието на буржуазнитѣ котерии въ силни обществени партии по такъвъ механически начинъ, въ какъвто то се проповѣдва, е невъзможно, защото условията, които създадоха тѣзи котерии още дѣйствуватъ въ достатъчна степень. Изчезванието на едни отъ тѣхъ, сливанието на други отъ по-силнитѣ по никой начинъ не може да стане механически; то ще стане заедно съ по-нататъшното развитие на обществения процесъ. Заедно съ него ще се издигнатъ нѣкои отъ тѣхъ въ истински буржуазни обществени партии. То вече и сега става: въ лицето на народяшката партия ние вече имаме такава една партия, макаръ тя още да е въ процеса на своето развитие и макаръ още да носи много черти отъ котерийния характеръ. Може би, стамболовистката партия ще бѫде другото ѝ крило. Това ще зависи отъ условието, до колко тя ще се задържи на власть и ще продължава своята «социална политика», въ духа, въ който тя прокарва тази своя политика.

Впрочемъ, каквото сливание на партиитѣ и да стане, обаче тѣ никога не ще достигнатъ такава сила, щото сами по себе си да сѫ въ състояние да наложатъ напълно нормитѣ на буржуазното конституционно право, и чистия парламентаризмъ. Отъ една страна, тѣ не ще могатъ да се опиратъ на селската маса и дребната буржуазия, едно, защото тѣзи съ буржуазното развитие все повече ще се пролетаризиратъ, друго, защото тя е маса, която е инертна, индиферентна къмъ политическитѣ бсрби и, трето, защото буржуазията не може да задоволи нейнитѣ интереси, а самата тя все повече губи и ще губи вѣра въ обѣщанията на буржуазнитѣ партии. Поради това нашата буржуазна класа, слѣдователно, и нейнитѣ партии, винаги малко или много ще поддържатъ теорията на политическото безсилие, ще клонятъ повече или по-малко къмъ монархизма, отколкото къмъ чистия парламентаризмъ. Послѣдниятъ и у насъ, както и въ другитѣ страни, ще се усили само вслѣд-

ствие на класовата борба на пролетарията съ буржуазията. Буржуазното социално развитие и у насъ на редъ съ създаването на буржуазната класа създава и пролетарската класа. Противоположнитѣ материални интереси още отъ самото начало на тѣхното образувание ги привежда въ непримирими конфликти, въ непримирима класова борба. И когато пълното удовлетворение интереситѣ на първата, обикновено я тласкатъ назадъ, къмъ остарѣлитѣ политически форми, онова на втората класа, напротивъ, я тласкатъ все на напрѣдъ. Така че, социалниятъ и политическиятъ напрѣдъкъ на нашата страна зависи и ще зависи и отъ силата на работническата класа, отъ нейната непримирима класова борба. Но това именно и трѣбва да ни кара съ все по-голѣма енергия и най-голѣмъ ентусиазмъ да работимъ за самосъзнаването ѝ, за организирането ѝ и за проникването ѝ съ историческата задача, която има да рѣшава и съ принципитѣ на революционния социализмъ, които ѝ освѣтляватъ тази задача. По такъвъ начинъ ние вършимъ най сигурното дѣло на обществения напрѣдъкъ.

Д. В.

* * *

Кръвьта е червена, що въ насъ се разлива:
Червенъ е и лжчътъ, що облакъ пробива;
Червено й небето, 'га слънце се смѣе
И знамето наше, що гордо се вѣе;
Умраза червена, въ гжрдитѣ ни има —
Червенъ е и гнѣвътъ, що нази обзима;
О, чуйте, тирани, — вий знайте навсждѣ —
И нашата мъсть адска — червена ще бжде!

Коста Абрашевичъ.

Прѣвелъ отъ сръбски: Михаилъ Лѣтовъ.

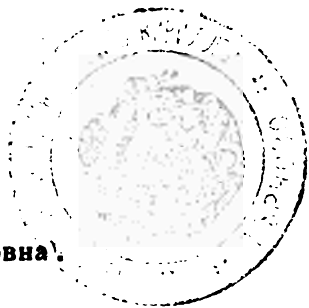

По честенъ начинъ.

(Какъ свършва Александра Михайловна).

Повѣсть отъ Вересаевъ.

Продължение отъ 8—9 книжка.

VIII.

Въ началото на септемврий работата въ работилницата кипѣше. Настжпи книжния и учебния сезонъ, та въ грамадно количество постжпваха учебници. Сега прѣкратяваха работата въ десеть часа вечерьта; работилницата затваряха съ ключъ и порано никого не пускаха. Биваха дни, когато нѣмаше работа, а момичетата при все това задържаха до десеть: майсторитѣ за свърхчасоветѣ получаваха по петнадесеть капейки на часъ, а тѣ въ това врѣме тайно отъ хазаина работѣха своята частна работа, — поржчки отъ хартийната фабрика за училищни тетрадки.

Бѣше една такава вечерь. Момичетата, — зли, раздразнени, — се скитаха изъ работилницата безъ работа. Само Грунка Полякова, безъ да бърза, сгъваше на жгълъ обявления — работа лека и изгодна. Освѣнъ нея още двѣ момичета, които бѣха нагостили прѣзъ деня Матвѣева съ мадера, шиеха книги.

Александра Михайловна забрави да остави нѣщо, за да се нахрани Зина; въ душата ѝ нѣщо кипѣше: момиченцето си е легнало гладно, а тя тука, неизвѣстно защо, стои съ скръстени ржцѣ. Въ стаята приказваха високо, задъ тезгяха се кикотѣше Манка, която подмайсторътъ Новиковъ, примъкналъ се отдолу, притискаше къмъ жгъла. Гавриловна се надпсуваше съ двама млади брошюранти; тѣ се смѣеха надъ нейнитѣ цинични фрази и я дразнѣха, на Гавриловна лицето ставаше свирѣпо, а въ набръчканитѣ жгли на нейнитѣ черни устни треперѣше самодоволна усмивка.

Александра Михайловна стана и отиде въ стаята на майстора.

— Василий Матвѣевъ, дай ми работа! — рѣшително каза тя. — А ако нѣма работа, то пустни ме: въ кжщи ме чака дѣте.

— Каза ви се, че ей-сега, ей-сега ще донесатъ листе! — нетърпѣливо и съ увѣщавающъ гласъ каза Василий Матвѣевъ. — Вече часъ отъ като селянинътъ е отишълъ въ типографията.

— Въ сжщность никакъвъ селянинъ не е отивалъ! А въ десеть часа ще ни кажешъ: «вижда се, задържали сж го, идете си въ кжщи» . . . Пустни ме . . . Василий Матвѣевъ!

— Какво е това отъ тебе, Колосова; ти много дрънкашъ! — удивено проточи Матвѣевъ и отправи къмъ нея своитѣ мъжделиви и кривогледи очи. И въ тѣхъ имаше спокойствие и увѣрено съзнание на силата и нетърпелива досада, като отъ нищожна муха, която се е впила въ тѣлото; на Александра Михайловна стана противно и грозно: колко власть е дадена на

този натжпканъ съ тлъстина и ракия човѣкъ. Съ прѣхапани устни тя бърже излѣзе на вънъ.

На прозореца, облегната на перваза, стоеше Таня и замислено гледаше прѣзъ стъклото на тъмната улица. Александра Михайловна се приближи до нея. Таня се опомни и съ обикновената си привичка оправи пушестата си коса.

— Фокина пъкъ, вѣщицата, разгледала, че съмъ била бременна, каза тя. — Току-що ме питаше: «защо, Таня, пълнѣешъ въ талията?» Вече разтржби изъ цѣлата работилница.

— Е, по дяволитѣ! — отзова се Александра Михайловна.

— Да, разбира се, по дяволитѣ! — гордо трепна Таня. — Много ми трѣбва! . . . — Тя млъкна и пакъ започна да гледа прѣзъ прозореца. — Вчера при мене идва Петя, иска извинение.

— Дълго врѣме се е канилъ! Цѣли двѣ недѣли! — усмихна се Александра Михайловна.

— Срамъ го било, не смѣялъ . . . Казва, че му било тогава много мжчно за мене, а сжщеврѣменно и съвѣстно му било прѣдъ другаритѣ да се застжпи . . . Тя била Фенка, папиросната работничка.

— Добъръ юнакъ! Казва, че люби, а му било съвѣстно да се застжпи!

— Не, Александра Михайловна, не говорете така. Той е добъръ. Защо вий тъй лошо го разбирате? Разбира се, всички завиждатъ, — всѣки съ удоволствие би отнелъ такъвъ красавецъ. А той тази Фенка, мръсницата, повече и да я види не може. Щомъ като спестишъ сто рубли, — ще се оженимъ.

— А знаешъ ли, Танечка, какво ми се струва? Той не те люби. Ако те любѣше, не щѣше все за пари да ти говори.

Таня съ мжка подигна раменѣ.

— Александра Михайловна, какъ вий не разбирате? — съ треперящъ, развълнуванъ гласъ, възрази тя. — Та нему наистина сж нуждни пари, безъ залогъ въ работилницата не приематъ. Какъ ще живѣемъ? . . . То хубаво, че сега искатъ такъвъ малъкъ залогъ, а скоро ще почнатъ да изискватъ по седемстотинъ рубли, — има твърдѣ много желающи . . . Майчице, днесъ е сжбота! — бърже се прѣкжсна тя. — А кандилото още не е стъкмено, не е запалено! . . .

Таня прѣмѣсти табурешката, изкачи се на тезгяха и, като се прѣкръсти, започна да нарежда кандилото. Минуващиятъ покрай нея брошурантъ Егорка намигна и, като протегна ржката си въ видъ на шепа по направление къмъ дрѣхата, която достигаше до петитѣ на Таня, направи неприличенъ жестъ. Таня се огледа и изчервена бързо протегна ржката си, за да поправи роклята си. Ржката ѝ закачи кандилото, то се прѣкатури и въ видъ на полукржгъ полетѣ на тезгяха. Зазвънтѣ строшеното стъкло, парчетата полетѣха на пода. Таня скочи отъ тезгяха.

— Ахъ, леле майчице! — въ страха си извика тя.

Зеленото масло смѣсено съ слуря се излѣ на купа на

свѣтло боядисанитѣ корици. Отъ обгорѣлия фитилъ се разлѣха петна на изобразената картинка момиче и куче въ зелено и на червеното заглавие «Приключенията на Амишка»; жгълътъ на високия купъ бавно попиваше мръсното масло.

Василий Матвѣевъ излѣзе изъ своята стаичка.

— Какво се е случило? — Той се приближи до тезгяха, погледна на залѣния купъ и строго се намръщи. — Кой направи това? — попита той безъ да погледне Таня.

— Азъ, — отговори тя.

— Така-а-а . . . — Василий Матвѣевъ започна да прибира купа. — Трѣбва да се прѣпечатва всичко! — въздъхна той. — Ето, петстотинъ парчета си залѣла!

Таня се вцѣпени.

— Колко ще костува това? — попита тя съ разбитъ гласъ.

— Съ осемь бои е печатана . . . ще заплатишъ петдесеть рубли, — неохотно отговори Василий Матвѣевъ. — Иди покажи на хазаина.

Той лѣниво се върна назадъ въ своята стая.

— Иди поприказвай съ него! — изплашено произнесе Даря Петровна. — Може би, ще се устрои така, щото хазаинътъ да не узнае . . . А кажешъ ли, — работата е свършена, ще трѣбва на свои разноски да го печаташъ.

— И наистина, иди по-скоро! — подържаше Фокина.

— Петдесеть рубли, — какво е това, господи! — въ ужасъ говорѣше Даря Петровна.

Таня съ изплашено, смутено лице отиде при майстора. Подиръ двѣ минути тя се върна; блѣдна съ голѣми и като че изеднъжъ хлътнали очи, тя се тръшна на тезгяха и зарида.

— Какво ти каза? — попита Александра Михайловна.

— Подлецъ, негодникъ, мръсникъ! — между риданието повтаряше Таня. — Негодникъ, негодникъ, негодникъ! . . .

— Та какво ти каза?

— Мога, казва, да направя, щото хазаинътъ нищо да не узнае . . . О-о-о! . . . Подли мерзавци! . . .

Таня бърже издигна главата си съ грамадни, блѣстящи очи на блѣдното ѝ лице.

— Да отидемъ, казва . . . на баня съ тебе! — високо и раздѣлно произнесе тя и, ридающецъ, отново се тръшна на тезгяха.

— На баня, казалъ, да отидемъ! — прѣдаде Александра Михайловна на окржжающитѣ. Бѣсна злоба задави нейното дишане; ней ѝ се искаше, щото нѣкой високо, тжпо да извика: «момичета, до кога ний ще търпимъ?» — и всички да се затекатъ къмъ Матвѣева, да го повалятъ и да го биятъ, да набиятъ това тлъсто животно съ крака, съ столове, да го натъпчатъ съ токоветѣ на обувкитѣ . . . Даря Петровна съ съжаление гледаше на Таня, очитѣ на Фокина мрачно горѣха.

Таня ридаеше безъ да гледа на околнитѣ.

— Е, та иди, какво отъ това! — рѣшително и цинично произнесе Гавриловна. — Голѣма работа . . . Не е кладенецъ да прѣсъхне, все ще остане и за мжжа!

Влѣзе Василий Матвѣевъ почервенѣлъ, съ зли очи.

— Какво измисляшъ противъ мене? — злобно се обърна той къмъ Таня.

Таня се изправи и, като притискаше ржката къмъ гжрдитѣ си, упорито гледаше на Матвѣева.

— Ти си подлецъ, подлецъ, Василий Матвѣевъ! — раздѣлно произнесе тя.

— Вий какво искате, защо се трупате? — обърна се Матвѣевъ къмъ околнитѣ. — Хайде, залавяйте се за работа! Какви сж тѣзи бъркотии!

— За каква работа да се заловимъ? — грубо попита Фокина.

— Още ли не сж донесли? Е, значи листетѣ не сж приготвени въ типографията. Можете да прѣкратите.

Момичетата започнаха да се разхождатъ. Таня продължаваше да ридае, припаднала на тезгяха.

— Е, Таня, ще се уреди всичко! Защо се съсипвашъ? — утѣшаваше я Александра Михайловна. — Ето, както се вижда, майсторътъ ще прибави. Ще ти отбиятъ двадесеть и петь, тридесеть рубли; ти работишъ добрѣ, скоро ще ги наваксашъ.

— Мила ми Александра Михайловна! Азъ трѣбва да бързамъ! — съ мжка каза Таня. — Ще се измине още година, — Петя не ще ме земе. Ще имамъ дѣте, а той е съ леко сърдце, ще го остави. Ще си намѣри друга съ прикя, подиръ такъвъ всѣка ще тича. Сега вече не ще се ожени за мене, — ще ме остави . . .

Тя замълча, като гледаше прѣдъ себе си съ широко разкрити, червени, подути очи.

— У-у, мръсенъ подлецъ! — съ отвращение избухна тя и тръпки прѣминаха по нейното тѣло.

И тя продължаваше неподвижно да гледа прѣдъ себе си, и изведнажъ издигна къмъ Александра Михайловна своето подуто мрачно лице.

— Мжчно ми е, Александра Михайловна . . . Мила ми! . . . Тъй ми е тежко! . . . — съ отпадналъ отъ сълзи гласъ извика тя и се хвана за ржцѣтѣ на Александра Михайловна, — тъй силно, като че се стараеше да се удържи за нея.

— Таня, слушай! — проговори Александра Михайловна, като се задишаше. — Не се бой, азъ всичко ще наредя! . . . Не се бой, иди си въ кжщи, ще видишъ, всичко ще тръгне на добрѣ . . . Азъ ще намина скоро къмъ васъ, ти не чакай, чувашъ ли? . . . Ще видишъ, какъ всичко ще се нареди добрѣ!... Не се бой! — радостно повтори тя.

Александра Михайловна излѣзе въ чакалнята и бърже се облѣче. Долу се чуваха гласоветѣ на спускащитѣ се по стълбата момичета. Александра Михайловна ги настигна.

— Момичета, слушайте! — оживено заговори тя. — Да съберемъ помежду си пари, да помогнемъ на Таня.

Даря Петровна разсѣяно я изгледа и се разсмѣ.

— Наистина, момичета! — убѣждаваше Александра Михайловна. — Е, какво ви струва! По рубла по двѣ всѣка може да даде. Не ще умремъ отъ гладъ за една рубла я. А за нея това ще бжде помощь... Да се надсмѣемъ на Василий Матвѣева.

Фокина съ наклонена глава, мълчеливо гледаше въ очитѣ на Александра Михайловна и изеднъжъ силно се разкикоти.

— Хитро си го скроила! . . . Азъ имамъ петь дѣца, — трѣбва ли да ги нахраня или не?... Скроила си го . . . Твърдѣ необходимо.

— Рубла! За единъ бѣденъ човѣкъ рублата много значи, ако тя е нуждна, — враждебно забѣлѣза друго момиче.

— Нищо, нека отиде на баня, да се попари съ майстора! Не ще заплати за банята, икономия ще направи! — каза Гавриловна и дрезгаво се засмѣ.

— Иска ѝ се да остане честна на чужда смѣтка! — ядовито забѣлѣза нѣкой си.

IX.

Александра Михайловна се връщаше въ кжщи заедно съ Даря Петровна. Тя бѣше поразена: не само никой не се отзова на нейната покана, но напротивъ, следъ първия взривъ на възмущение, появи се даже нѣщо като вражда къмъ Таня; никой не срѣза Гавриловна за нейнитѣ гнусни думи. Защо всичко това?.. Възбуждението на Александра Михайловна се замѣни съ отпадналость, въ душата ѝ царуваше обикновеното тжпо отвращение къмъ всичко.

— Знаете, какво ли пъкъ може да се вземе отъ насъ! — говорѣше Даря Петровна съ своя смиренъ гласъ, като гледаше угоднически Александра Михайловна въ очитѣ. — Ето всички ний всички като просекини живѣемъ. А за Танечка, казватъ, че има спестени нѣколко десетки.

Александра Михайловна мълчеше. Тѣ минаваха по голѣмата улица покрай една кръчма.

— Да отидемъ да изпиемъ половинъ бутилка, — прѣдложи Даря Петровна, като че се стараеше съ нѣщо да заглади своя отказъ.

— Не, врѣме е да си ходя въ кжщи, момиченцето ме чака! — рѣшително се отказа Александра Михайловна. — То днесъ не се е хранило.

— Не се стѣснявайте! Сега имамъ пари, другъ пжть пъкъ вие ще ме почерпите. Момиченцето все равно е вече заспало.

Александра Михайловна се колебаеше: да се върне въ кжщи, — ще трѣбва да отиде при Таня; а какво ще ѝ каже тя сега? . . . Александра Михайловна се съгласи.

Тѣ влѣзоха въ кръчмата. Александра Михайловна мина въ

задната стая, като сконфузено наведе лицето си. Подадоха ракия, тѣ изпиха по чашка.

Горѣ шумѣше и бучеше органъ. Около прозореца стоеше строенъ студентъ — медикъ и четѣше «Стрекоза». Пълна, висока мома съ разкошна шапка пиеше на съсѣдната маса бира и високо се разговаряше съ друго момиче, което стоеше до печката въ другата стая.

Даря Петровна напълни чашкитѣ. Тѣ отново ги изпиха.

— Ехъ, мжчно ми е за Таня, — въздъхна Александра Михайловна.

Даря Петровна я погледна и се усмихна съ бавна, загадочна усмивка.

— Нищо не знаете вие, мила Александра Михайловна, нищо не разбирате! — проговори тя. — Знаете, азъ ще бжда откровена съ васъ! Рано-късно Таня не ще избѣгне отъ кривогледия . . . Вижте сами, нима може да се живѣе честно съ нашата работа? Не е тя първа, нито послѣдня.

Александра Михайловна широко си разтвори очитѣ.

— Азъ ще ви разправя самата истина, — продължаваше Даря Петровна. — Всички така правятъ. Ето, Василий Матвѣевъ е за насъ като хазаинъ, сами знаете това. Иска ли — ще ти даде да живѣешъ, не иска ли — ще те измори отъ работа, а послѣ ще получишъ пакъ грошъ. И на всѣкждѣ е така, всѣкждѣ майсторътъ има власть надъ момичетата. А всѣки иска да яде. Нали човѣкъ живѣе за да му бжде по-добрѣ. Ще постжпи момиче, — е, отначало, мжчи се, до като силитѣ му спомагатъ, а послѣ и ще отстжпи. Какво да се прави, когато свѣтътъ сега е станалъ такъвъ лошъ?

Даря Петровна отново налѣ чашкитѣ и изпи своята. Александра Михайловна, безъ да се мърда, продължаваше да я гледа.

— Хубаво, вие сте такава горда, настойчива, — ласкателно произнесе Даря Петровна. — А нима има много такива? Грунка Полякова, сами знаете, и до днесъ живѣе съ него, два пжти Манка води у тѣхъ си. Съ Гавриловна едно врѣме живѣ цѣла година. А ето Фокина, – прѣдъ нищо се не прѣкланя, а колко пжти е ходила при него, когато бѣше млада . . . Азъ ще ви кажа направо: което момиче е омжжено или има помощь отъ другадѣ, — може да продава куражъ; а нѣма ли помощь, какво ще направи? Ето Фокина има петь дѣца, всички едно слѣдъ друго; какъ можешъ тукъ да имашъ куражъ?

— А вие отстжпихте ли му сжщо?!

— Азъ . . . азъ ли? Не . . . защо ще му отстжпвамъ?

— Господи, и какъ не ги е срамъ! — проговори Александра Михайловна, като я гледаше въ очитѣ и клатѣше главата си.

Даря Петровна се упиваше; въ нейнитѣ смирени очи проблѣсна ненависть и възмущение.

— Кое е «срамно»? Съ срамъ, мила, не ще се наситишъ!... Ще видимъ, какъ останалитѣ ще запазятъ себе си . . .

Нѣщо ново, широко и страшно се разкриваше прѣдъ Александра Михайловна. А ето какъ стои работата! Ето защо всички бѣха така странно равнодушни, когато тя съобщаваше за настояванията на майстора, ето защо тѣ тайно се зарадваха, когато и Таня сполѣтѣ тази бѣда.

И двѣтѣ млъкнаха. Александра Михайловна бърже изпи своята чашка. Въ главата ѝ шумѣше, прѣдъ очитѣ ѝ бѣше смиреното желто-блѣдно нищо неизразяваще лице на Даря Петровна и страшно бѣше това отсѫтствие на изражение въ лицето ѝ слѣдъ току-що разказаното.

Горѣ по прѣжному звънтѣше и бучеше органа. Пълното, съ разкошната шапка момиче, което стоеше на съсѣдната маса, разговаряше съ зачервилото се до собата момиче.

— Ти имаше вчера именъ день? — попита зачервилото се момиче.

— Не, мене въ сѫщность ме казватъ Матрена, а не Лизабета, — отговори пълното момиче. — Азъ само излъгахъ единъ студентъ да ми купи подаръкъ. Цѣли дванадесеть пѫти празднувамъ прѣзъ годината именъ день, и на Вѣра-Надѣжда-Любовь, и на Катерина, и на Зинаида, и на Наталия . . . Ето нà, подари ми връзки за чорапи, казва, че далъ три рубли. Лъже, разбира се, не е заплатилъ повече отъ рубла и половина.

Момичето, безъ да се стѣснява, си дигна роклята по-горѣ отъ колѣнѣтѣ и показа новитѣ си свѣтло-червени връзки.

Тя говорѣше съ силенъ не много хрипавъ гласъ, съ весела усмивка и се виждаше, че говори не за другарката си, а за студента.

Студентътъ остави «Стрекоза» на масата и гледаше на момичето.

— Нали сѫ свѣтли? — обърна се тя къмъ него.

— Тази е Матрешка Грунева, бѣше сѫщо въ нашата работилница, — прошепна Даря Петровна. — Какъ да направимъ, че да не ни познае? Такава безсрамница, такава нахална; ако заприказва, ще ни сканфузи прѣдъ всички.

— Ето земи студентитѣ-медици! Такъвъ народъ сѫ, — отъ нищо се не боятъ! — каза пълното момиче, като се обръщаше къмъ другарката си. — Въ недѣля нощувахъ у единъ на Веденската улица; събудихъ се прѣзъ нощьта, хопъ, — закачихъ си рѫката за *скелетъ*! Сухи кости висятъ, щракатъ, — такъвъ ужасъ! А тѣ спятъ, не се боятъ отъ нищо. Цѣли касапи! . . . И да се шегуватъ обичатъ. Онзи день вървимъ три момичета, съвсѣмъ пияни, «мама» не можемъ да кажемъ. Взеха ни студенти, заведоха ни на нѣкѫдѣ. Бѣхъ пияна, нищо не помня, не зная какво тѣ сѫ правили съ насъ. Събудихъ се, гледамъ нѣкой си хладенъ трупъ до мене. Драснахъ кибритъ, — мъртвецъ! . . . Завели ни въ анатомическия, подлеци! Кожата му съдрана, рѫцѣтѣ му изкривени. Азъ съвсѣмъ утрезвѣхъ. Три стѫпала, и ние можехме да се изкачимъ горѣ — тѣ бѣха тамъ, но ний — надолу, и по-

скоро въ кѫщи. Не зная какъ ли отидохъ, цѣлиятъ ми ръкавъ бѣше изцапанъ съ кръвь, миришеше на карболова киселина.

Тя изгледа всички, като се бавно усмихваше. Даря Петровна бързо наклони лицето си надъ покривката на масата; Александра Михайловна слушаше съ втрѣнчено дѣтско любопитство, като се срамуваше и удивляваше, какъ може да се разказва всичко това. Момичето забѣлѣза изражението на нейния погледъ, видѣ бѣднитѣ износени дрѣхи на съсѣдитѣ и продължаваше да разказва съ сѫщия цинизмъ.

— И при все това азъ обичамъ студентитѣ, — добъръ народъ сѫ, справедливъ! Не сѫ като търговцитѣ, — тѣ всички сѫ евреи. Изъ онзи день се разхождамъ по улицата, дойде единъваженъ търговецъ, — съ чантичка, съ шевиотово палто. Дойде съ мене въ кѫщи, половина бутилка конякъ поиска за двѣ рубли, лимонада. Е, мисля си, ще ми заплати най-малко двадесеть и петь рубли за нощьта. Легнахме да спимъ: виждамъ, добъръ човѣкъ, отпуснахъ се до него и заспахъ. А той тихичко станалъ, облѣкълъ се и офейкалъ. Слушамъ, вратата се затваря; скочихъ, — какъ да тичамъ подирѣ му? По една риза бѣхъ! Така и офейка, безъ да ми заплати нищо. Даже и за коняка азъ трѣбваше да заплатя пари . . . Но азъ ще му се отплатя! Ще купя за двадесеть копейки киселина, ще отида да се разхождамъ, ще го срѣщна — изеднъжъ ще го позная, — па отзадъ тихичко ще му залѣя палтото. Петдесеть рубли ще му костува нощьта.

Студентътъ бѣше сложилъ вѣстника на колѣнѣтѣ си, слушаше и леко се смѣеше; той бѣше красивъ, строенъ, съ мека руса брадица.

— Отъ какво ли пъкъ азъ пълнѣя! — въздъхна момичето като поправяше тъмно-червената кордела на пълната си бѣла шия. — Не достига до края, ще трѣбва да пришия копчето на самия край . . . Вижъ Лелка — суха като котка; когато отива да се разхожда, тъпчи задъ корсета парцали. А на мене такова нѣщо не ми е нуждно, у мене всичко е естествено . . .

Момичето бавно погледна студента.

— Ето въ кого бихъ се влюбила! Колко е хубавъ — прѣлесть! — каза тя. — Човѣче, ела съ мене! — полугласно прибави тя. Студентътъ сърдито се намръщи и мълчаливо се залови за списанието. Тя се прѣмѣсти на неговата маса и постави тамъ своята бутилка съ бира. Бутилката на студента бѣше вече праздна.

— Азъ днесъ току-що излѣзохъ, тебе първи срѣщнахъ, — говорѣше момичето, като наливаше отъ своята бутилка бира въ чашата на студента.

— Не трѣбва, защо ми наливате? — възмути се студента.

— Тази е моята бутилка, азъ плащамъ, — успокои го момичето.

Студентътъ изпи и за да се отплати заржча още една бутилка.

— Не, повече не ще пия, — отказа се момичето. — Вече

отъ седемь часа се скитамъ по кръчмитѣ. Още много ще трѣба да се стои! . . . Е, пиленце, стани, да отидемъ заедно.

— Не искамъ! — сърдито отговори студентътъ, като се оглеждаше сконфузено на страни.

Момичето се разплати и бавно, клатящецъ се, излѣзе; на вратата блѣсна нейната свѣтла шапка. Студентътъ постоя, като я гледаше, послѣ стана и сѫщо излѣзе.

Даря Петровна и Александра Михайловна мълчаха.

— Мърша подла! — съ ненавистъ и отвращение произнесе Даря Петровна.

Александра Михайловна стоеше поразена отъ всичко видено; никога тя не мислѣше, че сичко това се върши така безсрамно и открито; и именно въ това дерзко прѣдизвикающе безсрамие се криеше за нея нѣщо странно привликателно. Тя гледаше желтото, блѣдно, изсъхнало отъ работа лице на Даря Петровна и мислено го сравняваше съ пълното, весело лице на отишлото си момиче. Даря Петровна я прѣзира, и защо? Всички тѣ сѫщо тъй за пари се отдаватъ на мѫжетѣ, а имъ се иска да се смѣтатъ за честни, и затова съхнатъ и се измѫчватъ въ еднообразната, задушлива работилница, а тази — смѣла, отъ нищо се не бои и не срамува, напуснала работилницата, и ето живѣе въ този буйно-веселъ, жаракъ, свѣтълъ свѣтъ, — хубава, пълна, изящно облѣчена . . . .

Александра Михайловна се връщаше въ кѫщи. Главата ѝ шумѣше, и въ този шумъ изплуваха къмъ съзнанието ѝ извѣстнитѣ вече ней, уродливи мисли, които застрашаваха нея самата. Може би, защото младиятъ човѣкъ, съ когото отиде момичето, бѣше красивъ, въ Александра Михайловна се събуди жената, но въ душата ѝ бѣше мрачно и самотно. И тя си мислѣше: ще прѣмине младостьта, ще погине напразно красотата ѝ. Кому каква полза отъ това, че тя върви по честенъ пѫть, че тя живѣе по честенъ начинъ? . . . И изеднъжъ мѫтни, рабски докоснали се до съзнанието мисли съ бързъ поривъ избухнаха въ съзнанието и се слѣха въ него въ свѣтла, смѣла и радостна отъ своята смѣлость мисъль: да, на всичко да се плюе, глупаво е да бѫдешъ честна! Защо трѣбва да скѫпишъ себе си, да виждашъ въ себе си нѣщо важно, особено, което въ сѫщность нѣма и никаква стойность? Ето, всичко това е тъй просто, тъй удивително-просто и ясно! Не ще виждашъ умразната работилница, ще живѣешъ свободно и хубаво, ще пиешъ вкусенъ и скѫпъ конякъ, ще давашъ да те прѣгръщатъ красиви и млади студенти. И цѣлия день ще бѫдешъ свободна, Зина не ще бѣга безъ поглеждане и не ще си лѣга гладна . . . . Какво лошо има тукъ?

Бѣше късно. По пустата улица рѣдко минаваха червенисани, деколтирани жени; тѣхнитѣ тънки фигури бавно се появяваха изъ мрака и при отблѣсъка на газовитѣ фенери грубата червенина изглеждаше весела червенинка, и самитѣ тѣ изглеждаха таинствено-красиви и смѣли съ своето прѣзрѣние къмъ хорското мнѣние. Александра Михайловна, съ тайно примиране на душата,

дълго ходи по улицата и съ широки, дѣтско-любопитствующи очи съпровождаше всѣка жена; да, тѣ сж разбрали, че всичко онова е просто и естествено и не се побояха да отидатъ къмъ него; и сега тѣ се виждаха на Александра Михайловна близки и роднини.

(Слѣдва краятъ).

УЧЕНИЯТА ЗА ПРОИЗХОДА И ИЗМѢНЕНИЕТО НА ВИДОВЕТѢ.

Аристотель нарѣче човѣка «обществено животно», разглеждайки го като индивидумъ, който, слѣдъ като достигне до извѣстна степень на развитие, не е вече въ състояние да живѣе отдѣлно отъ другитѣ нему подобни, защото нарасналитѣ му нужди изискватъ групирането на повече индивидуми, които задружно сж въ състояние по-лесно да побѣдятъ всички прѣчки при търсене на срѣдствата за прѣхрана. Лихтенбергъ пъкъ, който изучваше специално душевния животъ на човѣка, го нарѣче «причинно животно». Естествено е, че и този епитетъ, що се придава на човѣка, има сжщо значение и влиза въ сила, когато този послѣдниятъ се издигне на извѣстна степень духовно развитие, когато първичниятъ човѣкъ почне сжществено да се различава отъ най-вишитѣ животни и отъ чоѣка животно. Тъй че, при най-стария човѣкъ, онази маймуна—човѣкъ, който прѣзъ терциерния периодъ се е съвсѣмъ малко различавалъ отъ прѣдшественика си, човѣкъ-маймуна, а както и при новитѣ наслѣдници, останки отъ които още тукъ-тамѣ се срѣщатъ по островитѣ, никакъ не може да се говори за онова причинно животно, за което ни споменва Лихтенбергъ. Онзи прѣдисторически човѣкъ, както и днесъ още живущия дивакъ, който едвамъ знае да брои до 3, се намира въ животинското си лонно и има толкова нужда да изучи причинната връзка на явленията, колкото кучето и маймуната, а и, слѣдователно, желанието да познае околната природа не е сжществувало и не сжществува за него. Милиони, може би, години е трѣбвало да се минатъ въ постепенно развитие, до като най-послѣ човѣкътъ се е подигналъ надъ животинското си стжпало и е влѣзалъ въ онази сфера на причиность, дѣто той за пръвъ пжть се запитва, що става около него и въ самия него. — Да се прослѣди филогенетическото развитие на човѣка въ морфологическо и псих логическо отношение и да се изучи това обществено и причинно животно е твърдѣ трудната задача на антропологията, историята на човѣшкитѣ сжщества и историята на човѣшката мисъль. Въ случая, излагайки ученията за измѣнение на видоветѣ мисля, че сжщеврѣменно ще мога да отговоря и на най-важния въпросъ изъ областьта на антропологията — въпроса за произхода на човѣка, а съ това да опрѣдѣля мѣстото му въ природата, респективно въ царството на живота.

* * *

Колкото не ясни и не точни свѣдѣния да имаме за прѣдисторическия човѣкъ и за първитѣ полудиви народи, чиято история тъне въ мрака на миналото, но все пакъ имаме основание да прѣдполагаме, че тѣхнитѣ възгледи и понятия относително живота на човѣка и природата се криятъ и достигатъ до насъ въ миталогията на първитѣ културни народи, за които ни говори историята. Примитивниятъ култъ е изразъ на всички познания на античнитѣ народи, това е комплексъ, изъ който, по-послѣ, въ продължение на хиляди години, сж се развили теологически, философски, медицински и естествени науки, като самостоятелни области. Наивностьта, съ която се разглеждатъ природнитѣ явления въ култа, отговаря напълно на положението на човѣка, което той еземалъ спрѣмо останалата природа. Безсиленъ, слабъ и немощенъ да се противопостави на всички прѣчки, които окржжащата го природа му поставя въ борбата за сжществуване; вѣчно занятъ съ трудното търсене на срѣдства за прѣхрана и постоянно загриженъ за запазванетс имъ, той не е билъ въ състояние и не е ималъ врѣме трѣзво да погледне на всичко, що става около него, а за да си поясни загадкитѣ на природата, той е прибѣгвалъ къмъ свърхестествени сили. Въ свѣта сжществуватъ камънитѣ, дърветата, рѣкитѣ, животнитѣ, природнитѣ стихии, слънцето, мѣсецътъ и звѣздитѣ — това сж боговетѣ на първобитния човѣкъ или, най-малкото, тѣ олицетворяватъ невидимитѣ природни сили — богове. Тѣзи богове сж, които творятъ и разрушаватъ, свѣта; тѣ се намиратъ въ вѣчна борба помежду си, а плодъ на тази борба сж видимиятъ свѣтъ и душевниятъ животъ на самия човѣкъ. Добритѣ богове създаватъ, а лошитѣ се мжчатъ да унищожаватъ всичко добро на този свѣтъ. По-послѣ фетишизмътъ прѣминава въ едно до нѣкадѣ по-опрѣдѣлено многобожие. Въ Персия виждаме единъ Ормузъ, богъ на свѣтлината и господарь на всички други по-малки добри богове, да се противопоставя на лошия богъ, Ариманъ, съ когото води вѣчна борба; въ стария Египетъ срѣщаме Озирисъ срѣщу Тифона, а въ Индия — Вишна, творецътъ и управительтъ на свѣта, воюва непрѣстанно съ Сива, разрушителя. Почти сжщия амфитеизмъ, вѣрване въ добъръ и лошъ богъ — господъ и дяволъ — срѣшаме и въ тритѣ религии, що се развиха по брѣговетѣ на Срѣдиземното море: християнската юдейската и мохамеданската, дѣто, въ двѣтѣ послѣдни религии той (амфитеизмътъ) прѣминава по-скоро къмъ монотеизмъ (еднобожието). Характерно нѣщо на всички тѣзи религии е, че една свърхестествена негдѣ извънъ свѣта живуща сила — богъ — твори самия свѣтъ, а слѣдователно и видоветѣ животни и растения заедно съ човѣка. Извѣстна е на всички басната за сътворението на свѣта и Адамъ и Ева въ 6 дни. За жалость, този пъленъ съ мистицизмъ култъ можа въ твърдѣ скоро врѣме да се разпространи въ цѣла Южна Европа и така изтри и послѣднитѣ слѣди отъ старата гръцка култура, която и до день днешенъ за-

ема една отъ най-блѣскавитѣ страници въ историята на човѣшкия прогресъ. Гръцката философия съумѣ да построи нѣщо по-гигантско и славно отъ инквизицията на християнството и застоя въ цѣлия умственъ животъ на християнска Европа отъ III до XIV вѣкъ. Най-старитѣ гръцки философи, йонийскитѣ физиолози и атинскитѣ мислители, отдавна освободени отъ веригитѣ на божеството, което впрочемъ у гърцитѣ бѣше образецъ на едно идеално човѣчество, имаха за цѣль да развиятъ космологията, а слѣдователно и неволно дохождаха до въпроса за произхода на живата природа. Човѣкъ може да мисли, каквото си иска върху спекулацията на тѣзи мислители, но все пакъ ние не можемъ да се не очудваме на гениалнитѣ мисли и възрѣния, които нѣкои отъ тѣхъ сж изказали относително живота. Справедливостьта и вѣрностьта на тѣхнитѣ сжждения ни удивляватъ, като имаме прѣдъ видъ врѣмето, въ което тѣ бѣха изказани. Така при Анаксимандра (около 620 г. пр. Р. Х.) се намира твърдѣ ясно сформирувана мисъльта, че човѣкъ има животински произходъ и че неговитѣ прадѣди сж били животни, които сж живѣли въ водата; Хераклитъ (500 г. пр. Р. Х.) даже имаше едно неясно прѣдставление за борбата за сжществуване, а споредъ Емпедокла (504 г. пр. Р. Х.) най-напрѣдъ сж произлѣзли растенията, по-послѣ нисшитѣ животни, а отъ тѣзи послѣднитѣ постепенно сж се развили по-висшитѣ и човѣка включително. Главния дѣйствующъ принципъ пр.. тази еволюция той вижда въ приспособяването и борбата за сжществуване. «Неподходното за извѣстни условия на живота и слабото умира въ борбата за сжществуване», е казалъ той. Както виждаме, почти сжщитѣ мисли относително произхода на видоветѣ, едва слѣдъ2500 год. добиха на ново право на гражданство, когато Чарлзъ Дарвинъ въ 1859 г. издаде своя дългогодишенъ трудъ «Произходътъ на видоветѣ».

За нещастие, обаче, по-послѣшнитѣ мислители си поставиха за задача на своята дѣйность не обективното излѣдване на природата, не желанието да обяснятъ тази природа съ нейнитѣ собствени сили, а приеха мистериозното и таинствено учение на християнството съ неговия извънъ свѣта стоящъ богъ, създатель и управитель.

Изобщо, разпространението на християнството донесе съ себе си и смъртьта на свободната мисъль. Песимизмътъ, съ който това учение разглеждаше земния животъ, водѣше неизбѣжно съ разпространението си къмъ отвращение отъ природата, къмъ намразване на всѣко изслѣдване на природата. Каквото Аристотелъ бѣ оставилъ и това, що Галени завѣща, съставяше библията на естествознанието и медицината, тестаментъ, който по никакъвъ начинъ не можеше да се прѣнебрѣгне или видоизмѣни. Въ продължение на цѣли вѣкове нищо ново не бѣ създадено, защото нито единъ отъ тогавашнитѣ учени-естественици не смѣеше да се зрѣ въ дѣйствителностьта. Въ този периодъ на застой дори настжпиха моменти на дѣйствителна класическа абсурдность. Имало

е случаи, дѣто разрѣшението на най-маловажни въпроси изъ областьта на естествознанието е прѣдизвиквало ужасни дискусии и полемики, безъ да се рѣши поне удовлетворително единъ отъ тѣхъ, защото нито единъ ученъ не смѣеше да направи една провѣрка съ дѣйствителностьта. Така по въпроса, колко зжби има коня, се говорѣло и писало твърдѣ много, но нито единъ авторитетъ не си давалъ труда да отвори устата на коня и да му прѣброи зжбитѣ. Едва въ срѣдата на XVI вѣкъ, когато владичеството на папата чрѣзъ реформацията бѣ разклатено и когато чрѣзъ откритията на Коперника бѣ разрушенъ стария геоцентрически свѣтогледъ, естествената наука начева новъ животъ. Великитѣ анатоми Везалий, Фалопий и Евстахий бѣха сжщеврѣмено прѣдшественици на модерното естествознание. Чистата необходимость да цѣрятъ по-рационално болѣститѣ ги караше да основатъ сравнителната анатомия и физиология, като съ това тѣ туриха краежгълния камъкъ на по-послѣшнитѣ изслѣдвания. Сега пъкъ всички учени като единъ вихъръ се втурнаха къмъ таинствената природа и, надпрѣдвзрайки се, кой по-скоро ще разкрие и обясни свѣтовнитѣ загадки, трупаха купове цѣненъ материалъ за потомството си. Въ 1735 г. Линей издаде своята „Sustema Naturae“ и се опълъга да видоизмѣни старата аристотелева систематика (която различаваше 8 групи животни). За прьвъ пжть у него виждаме едно какво-годѣ систематизиране на растенията и животнитѣ възъ основа на тѣхната морфология, като едноврѣмено поставя човѣка [Homo] въ типа на млѣкопитаещи и заедно съ полумаймунитѣ и маймунитѣ го класифицира къмъ класътъ Primates (господари животни); на него длъжимъ тоже и двойното наименувание на животнитѣ и растенията. Но както неговиятъ великъ прѣдшественникъ Аристотелъ, бащата на естествената наука, така сжщо и самиятъ Линей не бѣ си достатъчно пояснилъ въпроса за произхода на видоветѣ. Въ единия и другия случай липсата на достатъчно сравнителни анатомически познания бѣха причината на тази мъглявость. Аристотелъ приема за нѣкои видове животни, като змиитѣ, самозараждане отъ глина, а Линей прибѣгва пакъ къмъ баснитѣ на Мойсея за сътворението на свѣта и животнитѣ отъ всевишния въ 6 дена. По такъвъ начинъ той заявява съ всичкия си тогавашенъ авторитетъ, че видоветѣ сж нѣщо постоянно и неизмѣнно; че всѣки видъ произхожда отъ нему подобенъ и, че неговитѣ потомци въ всичко си приличатъ съ него. Но още по-смѣшенъ ставаше Линей съ ненаучнитѣ си обяснения, когато въпросътъ се касаеше за вкаменелоститѣ. Малкото извѣстни на него изкопаеми, принадлежащи на различнитѣ земни периоди, бѣха за врѣмето си чудовища, а и самъ Линей ги обясни за такива. Дълго врѣме тѣзи останки се разглеждаха като игра на природата и не съставляваха никакъвъ прѣдметъ за изслѣдване, защото ученитѣ не съзираха, че именно въ тѣзи чудовища се крие цѣлата таина на вида. Природнитѣ чудовища, казваше Линей и съврѣменицитѣ му, сж останали отъ потопа, или сж възникнали върху земята подъ влиянието на звѣздитѣ, или сж

продукти на Aura seminalis, оплодотворящъ въздухъ, който, ако дойде въ съприкосновение съ органически тѣла, образува растения и животни а, когато побърка пжтя си и се съедини съ неорганическа материя, дава вкаменелоститѣ. Въ тѣзи и тѣмъ подобни прѣдстави за произхода на видоветѣ и вкаменелоститѣ ясно се вижда непълната прѣдстава за самитѣ видове. Линей и съврѣменницитѣ му виждаха при повръхното изслѣдване и сравнение, че между извѣстни индивидуми изъ царството на растенията и животнитѣ сжществуви една прилика въ направата и формата имъ и на основание тази повърхна прилика тѣ класифицираха и създаваха системи; но нито единъ отъ тѣхъ не си задаваше въпроса, да-ли тѣзи видове, родове, класове и т. н., които систематикътъ различава, сж едноврѣмено ненамѣнни величини и основни идеи на природата или това сж само прости абстракции, които човѣкъ създава, за да си улесни изучването на природата, дали понятията: видъ, родъ и пр., не сж само степени на роднинство, — съ една дума не сж ли видоветѣ измѣняеми. За да се отговори на този въпросъ, трѣбваше, разбира се, да се даде една точна дефиниция на самото понятие «видъ.» Тукъ именно се състоеше най-голѣмата мжчнотия, и за това почти никой не бѣ се опиталъ да разрѣши този въпросъ, съ изключение на Линеевия прѣдшественикъ, англичанина John Ray.

Обикновено на практика въ единъ видъ се групиратъ всички онѣзи животни или растения, които много или малко си приличатъ по своята анатомическа и морфологическа направи; но това е само на практика, а отъ чиста теоритическа гледна точка въпросътъ взема съвсѣмъ ново и неопрѣдѣлено положение. Дефиницията на понятието «видъ,» не само че не се дава напълно съ практическия начинъ на систематизиране, но даже и фалшива, защото често въ царството на живота се срѣщатъ мжжки и женски индивидуми, които въ дѣйствителность принадлежатъ къмъ единъ и сжщъ видъ, защото сж една нераздѣлна двойка и при все това по направата и формата на тѣлото си тѣ се различаватъ единъ отъ другъ, много повече, отколкото прѣдставителитѣ на два различни, отдалечени (единъ отъ другъ) вида. Дефиницията на Ray «къмъ единъ и сжщъ видъ принадлежатъ инвидуми, които произлизатъ отъ тѣмъ подобни родители», облече понятието «видъ», въ една нова теологическа дрѣха, която по-послѣ у Линей взе тази форма: «Сжществуватъ толкова видове, колкото въ началото на свѣта сж били създадени отъ едно прѣдшествующе сжщество». Теологичностьта на Rau се състоеше въ това, че той самъ не би могълъ и не знаеше да докаже, че събранитѣ отъ него животни въ единъ видъ произлизатъ непрѣменно отъ прѣдшественици, подобни на тѣхъ самитѣ.

Но, ако Линей и прѣдшественицитѣ му, по причина на недостатъчни познания по вкаменелоститѣ, не можаха да се ориентиратъ при изучването на още живитѣ форми, то потомството имъ

има щастието да разкрие една часть отъ булото, що скриваше дѣйствителностьта.

Развитието на французския материализмъ отъ XVIII вѣкъ изискваше неумолимо едно строго провѣряване на истинитѣ и въ областьта на зоологията. Французската революция, която унищожи монархията, трѣбваше сжщо да унищожи и цѣлата наука на падналата класа, защото въ случая тя би попаднала въ противорѣчие съ сама себе си, ако още за дълго бѣ оставила на животъ онази наука, която бѣ плодъ на старата класа, която бѣ създадена, за да я защитява. Възраждащето се трето съсловие създаваше сжщо своята наука и своитѣ идеолози. Изъ тави бурна епоха, прѣходъ на една обществена форма къмъ друга, се издигаше Кювие, който самъ бѣше единъ прѣходъ, който тури основата на сравнителната анатомия и се опита да постави извѣстни закони за направата на животинското и човѣшкото тѣло. Диренето въ недрата на земята материали за удовлетворение на пазаритѣ натрупваше несъзнателно и материалъ за реформиране на чистата естествена наука, респективно геологията и палеонтологията. Въ края на XVIII и началото на XIX вѣкъ бѣха намѣрени толкова много изкопаеми, че мнозина естественици не ги смѣтаха вече като чудеса на природата, но направо ги причисляваха къмъ отдавна измрѣлитѣ организми и се мжчеха да обяснятъ произхождението по съвсѣмъ другъ начинъ. Въпросътъ за видоветѣ се пакъ подига; малцина вѣрватъ още въ думитѣ на Линея и новото, което е трѣбвало да замѣсти старото, не закъснѣ да се яви.

Кювие, изслѣдвайки основно изкопаемитѣ, дохожда до прочутата катаклизмена теория или теорията на катастрофитѣ. «Земната кора, казва той, се състои отъ различни пластове, съ които се характеризиратъ геологическитѣ периоди: отъ друга страна, науката за изкопаемитѣ (палеонтологията) показва ясно, че всѣки единъ периодъ се отличава отъ другитѣ съ особенитѣ си, нему присжщи изкопаеми». За да обясни геологическитѣ периоди, Кювие прибѣгна къмъ катастрофата, а съ това рѣши за врѣмето си и въпроса за вкаменелоститѣ и този за произхождението на видоветѣ. «Краятъ на всѣки геологически периодъ е една катастрофа, заявява той, която унищожава всичко сжществующе, а слѣдъ тази революция начева новъ геологически периодъ, съвсѣмъ различенъ отъ първия, съ новъ животъ, съ нови видове». За него видоветѣ бѣха до толкова постоянни, до колкото и самитѣ геологически периоди, но за всѣки отдѣленъ периодъ тѣ прѣдставляваха нѣщо завършено и имаха помежду си една вжтрѣшна връзка въ строението си, което той се опита да прокара въ сравнителната си анатомия на днесъ живущитѣ животни. Кювие, чедото на една бурна епоха, — французската революция — като не притежаваще напълно нужнитѣ сравнително анатомически и морфологически свѣдѣния върху изкопаемитѣ, не можеше по другъ начинъ да обясни загадката освѣнъ пакъ чрѣзъ революция, която, както сваляше цѣли обществени класи и ги замѣняше съ нови, като по този начинъ образуваше

епохитѣ въ историята на човѣшкитѣ общества, трѣбваше сжщо така да бжде достатъчно силна, за да създаде и геологическитѣ періоди. Но теорията на Кювие, вмѣсто да създаде нѣщо по-ново отъ Линея, попадна въ сжщия теологизмъ, — даже нѣщо повече, когато у Линея сжществото, което твори свѣта, еднажъ за винаги е привършило работата си, то у Кювие се прѣдставлява като едно малко капризиозно дѣте, което, слѣдъ като се насити отъ играчкитѣ си, разсърдва се и съ плачъ и крясъкъ ги смазва, за да си направи послѣ нови, които ще сполѣти сжщата участь. Разбира се, тази прѣходна теория, не намѣри голѣми привърженици между естественицитѣ, а още по-малко между геолозитѣ. Но, ако катастрофната теория на Кювие не създаде нѣщо особено, то сравнително анатомическитѣ му трудове дадоха достатъчно материалъ на току що зараждаща се еволюционна теория. Прѣдставителитѣ на това ново течение бѣха Еразмъ Дарвинъ, дѣдото на прочутия Чарлзъ Дарвинъ, Гьоте, Окенъ, Ламаркъ, Бюфонъ и Geoffrau St. Hilaire

Още въ 1790 г. Гьоте въ съчинението си «метаморфоза на растенията» изказва мисъльта, какво всички растения сж произлѣзли отъ една ниша първична форма чрѣзъ постепенно видоизмѣнение, а разнитѣ органи на растенията, мисли той, да сж се развили отъ листа. А пъкъ, чрѣзъ дълги сравнителни изслѣдвания скелетитѣ на различнитѣ животни, той дойде до гръбначната теория на черепа (която по-послѣ съ нѣкои видоизмѣнения бѣ приета) и до единството въ строението на скелетитѣ на разнитѣ животни, включително и човѣшкия скелетъ. «Човѣкътъ, казваше Гьоте, е произлѣзълъ отъ по-ниша форма животно и прѣдставлява послѣдния членъ на една безконечна верига, първия членъ на която е една съвсѣмъ ниша форма». Този трансформизмъ той обясняваше съ постоянното взаимодѣйствие на двѣ сили: една вжтрѣшна центростремителна, съ тенденцията да запази специфичностьта на вида и втора външна, центробѣжна, която е носителка на идеята за метоморфоза. Първата отъ тѣзи двѣ сили отговаря на наслѣдственостьта, а втората на приспособлението.

Но най-важни сж сжжденията и теорията на Ламарка относително измѣнение на видоветѣ. За него този въпросъ бѣ рѣшенъ въ утвърдителенъ смисълъ и той е първия, който тури основата на еволюционната или десцендентната теория. Почивайки на здрава дедуктивна почва, той учеше, че нѣкога животътъ на земята е произлѣзълъ изъ неорганическа материя въ най-простата си форма непрѣкжснато, възъ основа на съвсѣмъ естествени причини, се е постепенно развивалъ и далъ разнообразнитѣ форми, които ние днесъ срѣщаме или като измрѣли, животни, оставили само отпечатъцитѣ си въ земнитѣ пластове или като още живущи форми. Човѣкътъ е върха на това развитие. Чрѣзъ употрѣбление и неупотрѣбление на органитѣ и чрѣзъ наслѣдственостьта Ламаркъ се мжчеше да обясни причината за измѣнението на видоветѣ. Споредъ него, външната природа, т. е. условията на живота играятъ до толкова роля при това измѣнение, до колкото тѣ могатъ да въздѣйствуватъ на упо-

трѣблението и неупотрѣблението на извѣстни органи. Но тази твърдѣ справедлива теория, опирайки се на чистата спекулация и разполагайки съ малко емпирически материалъ, прѣтърпѣ силно поражение отъ Кювие въ 1830 г. въ лицето на защитника ѝ Geoffroy St Hilaire. Авторитетътъ на Кювие тласна теорията на Ламарка назадъ и така можа да запази дисконтинюитетната теория на живота, даже и слѣдъ като Lyell обори неговата катеклизмена теория за геологическитѣ периоди и доказа по най-нагледенъ начинъ, че дѣйствието на водата въ разнитѣ ѝ форми е достатъчно, въ продължение на милиони години бавна, но сигурна работа, да образува земнитѣ пластове, безъ да настжпва революция и прѣкжсване геологическитѣ епохи.

Въпросътъ на всички въпроси оставаше неразрѣшенъ, ако и катастрофната теория да бѣ отчасти запазила позициитѣ си. Всички виждаха несъстоятелностьта ѝ, но пакъ не можаха да я замѣнятъ съ нова. Трѣбваше единъ месия, и дѣйствително, той не закъснѣ да се яви. Това бѣ Чарлзъ Дарвинъ.

Дарвинъ въ 1859 г. съ съчинението си «Произхождение на видоветѣ» даде начало на нова наука и увѣковѣчи името си.

До появяването на това съчинение между по-голѣмата часть естественици-систематици бѣ разпространена догмата за постоянството на видоветѣ. «Индивидумитѣ на единъ видъ не сж абсолютно равни единъ на другъ; възможни сж малки варирания, — отклонение отъ основната форма — но тѣ не прѣминаватъ границитѣ на вида» казваха догматицитѣ. Естествено е, че Дарвинъ трѣбваше да захване отъ този пунктъ и да докаже несъстоятелностьта на това твърдение. Той първъ се попита, да-ли понятията раса, вариететъ и видъ сж съвършено различни едно отъ друго; да-ли сжществува критерий, за да докажемъ, че тази група организми сж вариететъ отъ извѣстенъ видъ или сами тѣ сж видове; съ една дума, не сж ли видоветѣ вече уформени вариетети, а вариететитѣ — видове, които сж на пжтя на развитието си. Ако систематикътъ можеше да извади изъ една група организми два, които значително се различаватъ помежду си, които не сж свързани съ никакви прѣходни форми и които въ продължение на нѣколко генерации даватъ все на себе си подобни форми, то той ги причисляваше къмъ два различни вида; и обратно, ако разликата е не значителна, ако сжществуватъ прѣходни форми и ако въ продължение на нѣколко поколения отличителнитѣ черти изчезватъ, то той говорѣше за вариетети на извѣстенъ видъ. За систематика морфологическиятъ моментъ бѣ единственото срѣдство за рѣшаване на този въпросъ. На практика всичко това може би съдържаше нѣщо вѣрно, но теорията говорѣше съвсѣмъ друго и за това много систематици смѣтаха извѣстни групи организми за вариетети на единъ видъ, когато други ги смѣтаха за отдѣленъ видъ. Особено често това се случваше при домашнитѣ животни. Така, опашката на нѣкои гжлъби има 12—14 пера, но има и такива съ 30 —42; у други раси гжлъби релативната голѣмина на човката и

краката въ сравнение съ тѣлото е твърдѣ измѣнчива, а често лжти и самия скелетъ участвува при варирането (числото на всички прѣшлени у пощенскитѣ гжлъби е 38, у гушаститѣ 43, а прѣшленитѣ на свещената кость варирать между 11—14). При нѣкои силно вариращи видове външнитѣ отличителни черти доволно биятъ въ очи, даже се забѣлѣзватъ раси въ самия видъ, които почти прѣдставляватъ отдѣленъ видъ. Най-послѣ разликата между половетѣ се прѣдава на поколенията съ сжщото постоянство, както при най-сигурнитѣ видове. Различнитѣ човѣшки раси ни прѣдставляватъ тоже единъ прѣкрасенъ примѣръ. Така Дарвинъ доказа по най-категорически начинъ слабостьта на морфологическия моментъ; но защитницитѣ на постояния видъ, както давящия се, се хванаха за нова сламка, — физиологическия моментъ. Ако и морфологията да не бѣ достатъчна да подкрѣпи тѣхната теория, не плусъ физиологията, мислѣха тѣ, че въпроса се напълно рѣшава. Но и тукъ догматицитѣ се указаха въоржжени съ недостатъчни наблюдения. «Индивидумитѣ, принадлѣжащи на различни видове, заявяваха тѣ, при половото си съединение оставатъ винаги безплодни, а тѣзи отъ единъ и сжщъ видъ, ако и отъ различни вариетети и раси, при благоприятни условия могатъ да дадатъ прѣвъзходенъ плодъ». Но теорията пакъ се не съгласи съ практиката. При всичко, че тази область е една отъ най-труднитѣ за изслѣдване, защото често при съвсѣмъ малки измѣнения на нормалнитѣ условия на живота на едно животно настжпватъ силни промѣнения въ неговия половъ животъ, а съ това ставатъ почти невъзможни каквито и да сж експерименти, то все пакъ на Дарвинъ се удаде да докаже, че кръстосване между видове е възможно и че, възможностьта за кръстосване се намалява, колкото роднинството между видоветѣ е по-малко и, че това намаление на плодовитость ни най-малко не е пропорционално на намаленото роднинство. Тѣзи разкрития на Дарвина се потвърдиха още повече въ днешно врѣме, когато на естественика се удаде да събере яйцето и сперматозоида подъ микроскопа и тукъ да наблюдава самия актъ на плодотворението и развитието на оплодотвореното яйце. Днесъ сж познати мелеси отъ твърдѣ отдалечени видове, а често твърдѣ близки видове не даватъ никакъвъ резултатъ. Нѣщо по-интересно се даже откри: лакердови яйца могатъ да бждатъ оплодотворени отъ пъстървени сперматозоиди, а не и обратното. Опититѣ най-послѣ показаха, че едно кръстосване между различни фамилии и типове е тоже възможно, напр. яйцето на жабата може да бжде оплодотворено отъ сперматозоида на саламандрата и пр. Разбира се, оплодотворенитѣ яйца измиратъ още слѣдъ първитѣ стадии на дѣление, но при все това тѣ достатъчно оборватъ физиологическия моментъ. Не липсватъ тоже примѣри и изъ царството на вишитѣ гръбначни животни, ако и експериментитѣ да сж още по-трудни по причина на антипатията, която сжществува между индивидумитѣ на различнитѣ видове. Извѣстно ви е мулето, а подобни мелеси има отъ волъ и зебу, отъ овца и коза, отъ куче и чакалъ или куче и вълкъ. Но и тукъ до-

гматицитѣ не се признаха за побѣдени, а промѣниха позицията си. Отъ хиляди години е извѣстно, че мулето е безплодно животно и тукъ догматицитѣ потърсиха опора. «Ако безплодието се не покаже при самитѣ видове, то мелеситѣ получени отъ тѣхъ сж безплодни; мелеситѣ отъ разнитѣ варитети и раси на единъ видъ се характеризиратъ съ голѣмата си плодовитость», казваха тѣ. Но и това твърдѣние бѣ само правило, но не и законъ. Мелеситѣ отъ заекъ и канинхенъ (два различни вида) сж тоже въ състояние да се размножаватъ , а отъ пеперудитѣ сж извѣстни не малко подобни примѣри. Особено прѣди нѣколко години направенитѣ опити съ пеперуди отъ професора Standfus ни даватъ прѣкрасни факти за това. Отъ друга страна, постояното смѣшение на индивидуми отъ една и сжща раса води тоже къмъ безплодность и изродяване, нѣщо, което е добрѣ извѣстно на всѣки скотовъдецъ. Слѣдователно, гаранция за постояна послѣдователность трѣбва да се дири въ не твърдѣ голѣмата разлика между неговитѣ продукти. Твърдѣ малката, а както и твърдѣ голѣмата разлика сж неблагоприятни за нормалното оплодотворение на яйцето, а като е така, то плодовитостьта не може да постави никаква принципиална разлика между вариететъ и видъ.

Отъ всичко казано до тукъ излиза, че нито морфологическиятъ, нито физиологическиятъ моменти сж достатъчни критерии при опрѣдѣлението, да-ли извѣстна група животни прѣдставляватъ единъ видъ или сж вариететъ или раса отъ този или отъ онзи видъ; че строга разлика между вариететъ и видъ не може да се постави и, че най-послѣ видоветѣ не сж нищо друго освѣнъ завършени вариетети, а тѣзи послѣднитѣ — бждащи видове, които за сега се намиратъ на пжтя на развитието си. Или съ други думи казано, ако животни отъ единъ видъ почнатъ да варииратъ, т. е. извѣстни индивидуми на вида почватъ да придобиватъ признаци, съ които се отличаватъ, както отъ останалитѣ неизмѣнени индивидуми, а така сжщо и помежду си, то до когато екстремитѣ на тѣзи варирания сж свързани помежду си съ прѣходни форми, до тогава ние ги разглеждаме като вариации на вида, а ако ли пъкъ съ течение на врѣмето посрѣдственитѣ съединителни членове сж измрѣли, а различието помежду крайнитѣ се е до толкова увеличило, че половитѣ имъ съединения сж почти безплодни или плодовитостьта имъ е до минимумъ редуцирана, то тогава говоримъ за различни видове. Естествено е, че това, що се каза за вариететитѣ и видоветѣ, се отнася тоже и за родоветѣ, класоветѣ и типоветѣ. Прочее, систематиката на естественика не сжществува въ дѣйствителность, формитѣ, съ които той работи, съвсѣмъ не сж постояни, но тѣ сж нѣщо пластично и прѣминаватъ една въ друга. Цѣлото царство на живота прѣдставлява едно дърво, чиито разклонения отговарятъ на нашитѣ индивидуми, вариетети, раси, родове, класове и типове, а стеблото му е онзи първиченъ живъ организъмъ, изъ който се е развилъ въобще живота на земята.

Слѣдъ разкритието на тѣзи факти за честнодирящитѣ исти-

ната и лишени отъ всѣкакви прѣдрасъдъци естественици въпросътъ за произхождението и измѣнението на вида бѣ рѣшенъ. Всички вече бѣха убѣдени, че животътъ бѣ произлѣзълъ отъ една най-проста форма чрѣзъ постепено развитие. Другъ е въпросътъ, дали този първиченъ организъмъ бѣ сътворенъ отъ една свърхестествена сила — богъ или бѣ възникналъ по тоже естественъ начинъ отъ не органическа материя. Въ всѣки случай за сега е достатъчно да се знае, че по никакъвъ начинъ естественикътъ не може да допусне намѣсата на чужди на свѣта сили, когато природнитѣ сили, които той познава, му даватъ достатъчно факти, които, ако и да не му показватъ, какъ именно изъ неорганическа материя е произлѣзла живата протоплазма, но все пакъ му обясняватъ много явления, които говорятъ за едно подобно произхождение.

(Слѣдва краятъ).

Бѣлѣжки върху една повѣсть.

(„Кръстопжть“, повѣсть отъ А. Т. Страшимировъ, София, 1904 г.).

I.

Въ «Кръстопжть» *) г. Страшимировъ е вплѣлъ главно три епизода, които, впрочемъ, иматъ една незначителна, да не кажемъ никаква, *вжтрѣшна* връзка по между си. Главното събитие въ повѣстьта, както се вижда, е извѣстното движение между селенитѣ прѣзъ 1899 г. Г-нъ Страшимировъ си е поставилъ за цѣль да обрисува онѣзи паметни събития, които, споредъ мждростьта на мнозина наши политици — даже и по мнѣнието на автора

*) Въ текста на нашата статия не прѣдаваме съдържанието на повѣстьта, — считаме го за извѣстно. За тѣзи, които не сж я чели, считаме за незлишно да го прѣдадемъ на късо: I. Сѣдѣнка или нѣщо подобно въ училището на Шарбабинци; въ другата съсѣдна стая у-ль прѣподава на селска момца патриотически урокъ; слѣдъ това задѣвки между момитѣ и ергенитѣ; разотиване; откъмъ селскитѣ кръчми се появява „човѣкъ“, който обажда за дошли въ селото стражари; у-льтъ и ергенитѣ замичаватъ за кръчмитѣ, остава Желѣзъ, който не скрива своята любовь къмъ Гергина, както и послѣдната къмъ него II. Въ тая глава се прѣдава живота на учителката Димка Нешева и митарствата по нейното учителствуване; нейнитѣ любовни и даскалски приключения, както и отношенията ѝ къмъ нейното сѣмейство. III Пакъ живота на Димка, назначена за у-ка въ друго, „голѣмо село“; сега тя работи „затворена въ себе си“, безъ да прѣстане да люби „тогова, който я мжчеше“; тука, въ тая глава на повѣстьта, Димка е прѣдставена по-рѣшителна и работлива; „стълкновението“ ѝ съ И-ра, който я „хвали“, „насърдчава“, но я „подсѣща“ „да нѣма прѣкаляване“. Това говори инспекторътъ по поводъ на Димкиното участие въ недѣлното училище; — слѣдъ тѣзи думи на и-ра „Димка си отиде скършена и вече не ходи въ нед. у-ще“. IV Разправя се за Петръ Балашевъ, както и за бащата на Балашевъ — така нар. бае Балашко; слѣдъ свършването на училището е назначенъ за учитель; прѣрекания между баща и синъ. Балашевъ заминава за

на повѣстьта — издаватъ «дѣвственитѣ», «некжтнати сили» на нашето земледѣлско население. — На всѣкиго е извѣстно сега, че дадени у насъ економически и политически условия прѣдизвикаха силенъ упадъкъ въ производствата на земледѣлския трудъ: първобитниятъ начинъ на работене, разпокжсаностьта на селското ступанство и др. причини отъ економически характеръ, къмъ които идѣше външната конкуренция и неурожайнитѣ години — прѣдизвикаха крайно съсипване на земледѣлското население. Въ другитѣ страни тази категория производители е почти прѣживѣла подобни моменти; но това, което у насъ увеличаваше мжкитѣ, що причиняваше *новия български животъ*, бѣше онова, което ние нѣмахме, но което имаха западнитѣ народи: — развита индустрия, напрѣднало фабрично производство, което поглъщаше останалитѣ вънъ отъ производството пропаднали дребни ступани. За нещастие, това липсуваше у насъ или, ако напълно не липсуваше, намираше се още въ първоначалното си образувание. Политическитѣ дѣйци въ България отъ буржуазния лагеръ прѣзъ дълги години не схващаха момента, който прѣживѣваше нашата страна, — тѣ повече политиканствуваха въ най-вулгаренъ смисълъ на думата, отколкото да се замислятъ надъ економически реформи, които биха отмалко малко подтикнали производителностьта на труда на «населението». Лихварскиятъ капиталъ и търговско-кръчмарскитѣ спекули безжалостно изсмукваха и послѣднитѣ сокове на «производещитѣ слоеве». Така нарѣченото *първоначално натрупване на капиталитѣ въ България* се ознаменува съ едно жестоко отчуждаване на ступанитѣ отъ тѣхнитѣ земи. Не искамъ да кажа, че нашето земледѣлско и дребно-занаятчийско население можеха да избѣгнатъ тоя процесъ на разложение; съвсѣмъ не! Економическиятъ законъ за развитието на

Иванци, тъкмо когато засѣдава учителския съвѣтъ за какъ да се отпразднува праздника (25 год.) на Априловъ. Тѣзи учители се чудятъ и дивятъ, кой ще държи сказка; идването на Бал. ги изважда отъ затруднението, защото послѣдния е развивалъ на матуритетния изпитъ писмена тема по тоя прѣдметъ, — слѣдователно (!) той може да говори на празденството". Балашевъ приема по канята, — праздника се свършва. V. Пакъ Димка; тя е заинтригувана отъ рѣчьта на Петра Балашевъ; тѣ, двамата, се срѣщатъ на другия день и си размѣняватъ младежки погледи, обаче, Димка все се „чувствува" „прѣдъ тоя мо-мъкъ въ тъмно". По-нататъкъ се прѣдаватъ тѣхнитѣ любовни копнежи. VI. Съставяне на „тайното дружество"; Балашевъ повѣрява своята любовь къмъ Димка на единъ телеграфистъ, а тя, своята къмъ него — на жената на послѣдния. На другия день, при отпжтуването, Петръ Балашевъ е толкова развълнуванъ, щото прямо иска да „грабне" Димка „на ржцѣтѣ си". Тя го кара да се „успокоя", защото той по нѣкога става . . . не-„уменъ". VII Продължение отъ гл VI. — Любовь; Балашевъ слѣдва въ София; връщането му и разправията му съ Димка; Тука Петръ Балашевъ прави една изповѣдь прѣдъ Димка, какво той си „изгубилъ вѣрата" и др, VIII. II. Бал. иска да стане учитель и не иска да учителствува; той „би желалъ кундураджия" да бжде; при все това става учитель и то въ едно и сжщо село съ Димка IX. Дѣйствието се прѣнася пакъ въ Шарб.; Бал. се разправя съ дошлитѣ стражари; той мъмри селенитѣ: „Кому думахъ азъ да протувате и пр."; слѣдъ изпжждането на стражаритѣ Петръ Балашевъ държи на селенитѣ рѣчь. X. Пакъ за Балашевъ въ свързка съ движението

съврѣменитѣ общества е единъ и той проявява своето дѣйствие съ еднаква сила почти на всѣкждѣ. Обаче, това, на което искаме да наблѣгнемъ е, че неговата тяжесть и бруталность можеха да бждатъ смегчавани до тѣхния минимумъ. Когато едно общество е попаднало по слѣдитѣ на естествения законъ на своето развитие, то не може нито да прѣскочи естественитѣ фази на това развитие, нито да ги отстрани съ декрети — пишеше К. Марксъ още прѣзъ 1867 г. Но той добавяше, че това общество може да съкрати и да намали мжкитѣ, причинени отъ новото, което се ражда. Поради липсата на обществени сили, необходими за извѣстни исторически моменти отъ развитието на всѣка нация, мжкитѣ, които причиняваше *новото*, което се раждаше въ България, не бѣха нито смегчавани, нито подпомагани. Разпадващето се дребно ступанство, лихварското и държавно грабителство и свойствената имъ сурова полититическа реакция, като не срѣщаха никакви противодѣйствующи фактори, господствуваха прѣгрубо въ този забѣлѣжителенъ периодъ отъ нашето обществено развитие. Чудно ли е, че при такъво състояние недоволството у ступанскитѣ и обществени слоеве ще е прѣнакипѣло и че всѣка капка може да прѣлѣе чашата? Очевидно — не. При изолираностьта на българското мършаво дребно ступанство, естествено бѣше да се очакватъ онѣзи явления, на които бѣхме свидѣтели прѣди нѣколко години и които г. Страшимировъ се мжчи да възпроизведе въ своята повѣсть. Нашето раз-

---

на селенитѣ; неприятности на Бал въ кръчмата съ жителитѣ на Крайненската махала; тукъ той се защищава, като се осжжда: — „Не, старци, нека е човѣкъ простъ, слѣпъ и какво ще, ала свой залъкъ да яде, свой — не чужди!?“ Скарването на Б. съ селенитѣ въ кръчмата дава му право да „изкара“ нечувани работи“ прѣдъ свѣта! XI. Въ училището; сетнѣ селянинътъ Бинбелъ и неговото сѣмейство. Бинбелъ е „смисленъ, не сприхавъ, добродушенъ и благопридирчивъ баща“; той не дава Гергина на „юнака“ Желѣвъ, но сетнѣ се съгласява; описание „благитѣ“ настроения на Бинбелъ и неговитѣ широки двори, въ които се издигатъ „три кжщи“; подробности. XII—XIII. Обяснения на Гергина; Бинбелъ натоварва П. Бал съ посрѣдничество до Желѣва, т е. Балашевъ става годежаръ. Тука се разправятъ и тѣзи интересни работи отъ страна на стареца Бинбелъ, че селенитѣ се готвятъ „за жива коситба“. Отъ тѣзи свѣдѣния Балашевъ „го стрѣлна мисъльта: ако селенитѣ възстанатъ“ той ще ги „поведе“. Балашевъ и Димка извеждатъ дѣцата по разходка (въ Недѣля) съ цѣль да одуматъ Желѣва. Това става прѣзъ пролѣтьта. XIV. Въ това врѣме дохожда административната власть; разслѣдвания и крамоли; бой до бога. XV. Продължение на горнитѣ разправии; тълпата излиза побѣдитель, — тя води вироглавата полиция къмъ църквата, но явява се попа, умиротворява развиренитѣ, пускатъ плѣнената полиция. XVI - XVII Продължение — какъ се подготвялъ бунта — Балашевъ и Димка се разхождатъ съ дѣцата Той — Бал — се срѣща съ Желѣва — знаемъ защо — Сѣчь между селени и войска Балашевъ е изуменъ, гледайки отъ Чуката. — Чудеснитѣ на Желѣвъ въ това сражение; суматоха. Край Дунава, дѣто се разхожда Бал, се трупатъ селени, бѣгащи къмъ Ромжния; сега се явява, т. е. слѣдъ като го повикватъ селенитѣ, тогава Бал се явява и ги сжди да се върнатъ „по домоветѣ си“. XVIII - XIX - XX. Слѣдъ събитието — арести Бал. сжщо е попадналъ въ затвора. Пускането на Бал. отъ затвора — неговото годяване съ Димка; неговитѣ хвалби за участието му въ селското движение и др. сантименталности.

витие бѣше взело извѣстна форма; въ собственитѣ му рамки се извършваха дълбоки процеси, въ резултатъ на които, съ най-голѣма вѣроятность, можеше да се очаква *това, което и стана.*

— Ако, обаче, поискаме да схванемъ тоя процесъ не само тъй общо, но да вникнемъ и въ неговитѣ неизбѣжни логически послѣдствия, сир. — ако поискаме да обхванемъ и второстепеннитѣ промѣни, които подобно състояние може да прѣдизвика въ цѣлата култура и битъ на едно «патриархално» население — прѣдъ нашитѣ очи ще изпъкне въ всичката си самобитность една переспектива, който, схваната въ своята поетическа цѣлость, би издигнала всѣко талантливо художествено произведение далечъ задъ личнитѣ очаквания на неговия авторъ. Срѣдъ економическитѣ мжчнотии и финансови затруднения, прѣдъ нашия взоръ би се издигнала една епическа борба между селския индивидуализмъ, който се развива при упадъка на дребноступанския строй, и оная невидима сила, която единъ фаталистъ, какъвто е българския селянинъ, нарича съ думата зло. Злото и мжката — това сж двѣтѣ всеподавляющи стихии, които за некултурния човѣкъ носятъ въ себе само едно мистическо съдържание. Незасѣгнати отъ организирана просвѣтителна политическа и обществена дѣйность дребнитѣ селени, страдащи отъ економическа немощь при нарастнали и увиличили се нужди и при уголѣмени държавни тегоби, *видимо само* се пекатъ въ собственния си огънь и това е, което придава особенъ, ако щете, класически характеръ на неговото прѣходно състояние.

— Читательтъ вижда отъ тукъ, какъвъ дълбокъ смисълъ за художественото аперцепиране когатъ да иматъ и всички събития, които прѣдизвиква едно подобно състояние. Когато сж ясно разграничени общественитѣ сили, които могатъ да дадатъ насока, на съзнанието на цѣлата маса, тогава събитията видимо се завършватъ при по-слабъ трагизмъ. Но когато историческиятъ моментъ е такъвъ, че тъкмо сега се диференциратъ въпроснитѣ сили, т. е. — тъкмо слѣдъ количественитѣ измѣнения настжпватъ и качествени промѣни, тогава вжтрѣшната борба и всички послѣдствия отъ нея ставатъ при пò-високъ драматизмъ, пъленъ и съ силни поетически моменти — старитѣ форми на економически отношения се чупатъ и на тѣхно мѣсто се появяватъ нови форми. А това отъ своя страна влече подирѣ си и промѣни отъ формаленъ и въ сжщото врѣме—отъ пò-радикаленъ характеръ: столѣтната традиция отпада, старитѣ възгледи отстжпятъ на новитѣ зараждающи се понятия и идеали, съ една дума — настжпя една криза въ економическото устройство на обществото, неизбѣжно съпроводена съ такава и въ неговитѣ възрѣния, която всѣкога се разрѣшава съ тържество на пò-крѣпкото и пò-младото надъ старото и гнилото. Достатъчно ще е за напрѣдъ да се припомни състоянието, което прѣживѣ француското общество и сждбата на срѣдновѣковния феодаленъ строй, за да бжде по-ясна мисъльта, що тукъ искаме да изтъкнемъ, мисъль, която на кратко може да се

изчерпи съ двѣ думи: че диалектическето развитие на цѣлокупния чолѣшки животъ е по-силно, ако често да носи видимъ *епизодически* характеръ, отъ мистиката на нѣкои обществени елементи.—И дѣйствително, само при реалното отчертание на това условие ние можемъ да схванемъ извѣстно обществено явление въ неговата пълнота, само тъй количественитѣ промѣни, които даже много често се изплъзватъ изъ подъ нашия погледъ, ще бждатъ схванати и въ своето качествено различие, безъ послѣдното да бжде прѣиначено. Но, което е още по-важно, то е, че само при такъва генерализация на обективнитѣ исторически условия, могатъ да получатъ и въ литературата пълното си художествено освѣтление тия материали, които сж само косвенъ прѣдметъ на настоящитѣ бѣлѣжки. Колкото се отнася до тѣхното концепциране въ едно художествено произведение — това е абсолютно невъзможно при други условия. Емилъ Зола дѣйствително не би могълъ да синтезира общественитѣ тѣжнения въ извѣстната си серия романи и да имъ придаде това широко социално значение, което тѣ иматъ сега, ако не бѣше вникналъ въ тая динамика и не бѣше обективно-научно обхваналъ механизма на съврѣмения животъ. Строгитѣ естетици могатъ да не бждатъ доволни отъ Е. Зола, но при все това, неговитѣ романи ще запазатъ своето значение, поне тамъ, ако не нѣщо и повече, дѣто тѣ сж дали вѣрно отражение на дадени елементи отъ житейскитѣ отношения: — тѣ ще бждатъ — да кажемъ съ позволение — *архивата на настоящето въ бждащето*, която ще е найцѣнния приносъ за една часть отъ историята на литературата.... А придобивътъ на едно подобно високо художествено и общестено достоинство на дадено литературно произведение, не ще съмнѣние, се обуславя отъ *историческото значение* на събитията, които авторътъ, въ дадения случай Зола — изобразява.

Както казахме, г-нъ Страшимировъ взема за обектъ на своя разказъ земледѣлското движение. Обаче, той го взима не само въ неговата изолираность отъ всички условия, които го причиниха, поради което то добива у него единъ съвсѣмъ схематиченъ и случаенъ характеръ, но е намѣрилъ за потрѣбно да го смѣси съ още нѣколко искуствено създадени епизода, които, по обемъ и мѣсто, което заематъ въ повѣстьта, просто правятъ да се изгуби главното събитие. Така напр., на второ мѣсто, подиръ главния епизодъ, слѣдватъ нѣколко селски сцени, любовнитѣ връзки на Гергина съ селския «юнакъ» Желѣзъ и още единъ безименъ момъкъ — «кметския синъ отъ Боторската община»,—любовьта и живота на Димка и Петко Балашевъ — учителка и учитель — и даже сцени изъ сѣмейния имъ и частенъ животъ, разногласия между «бащи» и «дѣца», вечерни училища и пр. и пр. Азъ нѣма да говоря, че нѣкои отъ тѣзи епизоди, въ по-завършени и въ попоетически форми, се срѣщатъ у други произведения на г. Ст-въ, за да отбѣлѣжа едно повторение, което въ всѣки случай, малко може да говори въ полза на единъ авторъ. Моята мисъль е,

че отъ вмъкването на тѣзи разнообразни епизоди, поетическиятъ ефектъ е намаленъ до минимумъ, независимо отъ това, че разказътъ е изгубилъ най-важното — своето логическо развитие.

— Едно художествено произведение може да включи въ себе си най-разнообразни епизоди; неговиятъ авторъ може да прибѣгне до странични *случки* и *факти*, които освѣтляватъ неговата ржководна идея; той може художнически да съчетае повече епизоди. Но всичко това не може да стане по никакъвъ начинъ за *смѣтка* на неговата идея въ произведението. Кржгътъ на художническия синтезъ не може — и това е така у всички класически писатели, които служатъ като образцови учители на по-дребничкитѣ писатели — да наруши вжтрѣшното единство и хармония отъ идейни комбинации. Дѣйствително, *вжтрѣшнитѣ дисонанси* усилватъ поетическитѣ достоинства на всѣко художествено произведение— тѣ сж негова неизбѣжна съставна часть, но когато тѣ се градятъ върху епизоди, които иматъ съвсѣмъ незначително съотношение къмъ ржководната нишка и само служатъ *да я обрѣменятъ* — тѣ могатъ да бждатъ всичко, но не и необходими елементи за едно подобно произведение. Напр, една любовь на Гергина къмъ Желѣза нѣма абсолютно никакво съотношение къмъ главното драматическо събитие на повѣстьта тъй сжщо, както и любовьта на учителката къмъ учителя Балашевъ. Това сж епизоди, може би, достойни за внимание сами по себе-си, но тѣ нѣматъ връзка не само *по между си,* но и съ идеята на произведението. Сжщото може да се каже и за «тайното учителско дружество», разнитѣ вечерни училища, сѣдѣнки и др. нѣща, които нѣматъ абсолютно никаква поетическа и логическа връзка съ главната идея на повѣстьта. Съ всичкитѣ тѣзи работи г. Стр. е прѣтрупалъ главната мисъль и по този начинъ даже е изнасилилъ историческата правда; той не е допусналъ свободно развитие на главното събитие, а го обрѣменява и дори заличава съ тенденциозни измислици и неумѣстни «аргументи», за да покрие своитѣ прѣднамѣрени цѣли. Защото, самото събитие — бунтътъ на земледѣлското население прѣзъ 1899 г., както го мотивирахме по-горѣ, е достатъчно широко по обемъ и съдържание, за да нѣма нужда отъ изкуствени комбинации и тенденциозни измислици. Животътъ се развива непринудено и въ извѣстенъ смисълъ съ трагически, макаръ и по външната си форма, често пжти, спокоенъ видъ. Въ процеса на неговото развитие, въ който не сж мрътва единица индивидътъ и обществото, се зараждатъ необходимитѣ елементи, които при взаимното си сблъскване, усилватъ поетически вжтрѣшнитѣ дисонанси. Не ще съмнѣние, че всичко това се изразява въ взаимнитѣ отношения между разнитѣ ступански и политически групи, но като неговъ обектъ вече служи не другъ, а общественото съзнание. Антагонизмътъ отъ чисто материалнитѣ сфери на живота получава най-послѣ една по-съзнателна форма, която при едно по-висше социално развитие, се изразява въ обществени и политически борби между ступанскитѣ едини-

ни. Тука борбата е отчаяна и *интереситѣ*, който факсира жизнениитѣ нужди на една социална класа, не познава граници на отстъпки, нито пъкъ знае думата *милость*.

Бунтътъ на земледѣлческото население у насъ напълно не носѣше тоя характеръ; като плодъ на по висша стадия отъ общественоекономическото развитие на България, той носѣше по-вече една стихийна форма и то, като социално движение, дѣйствително бѣше такова. Но ние вече казахме, че тъкмо това бѣше, което му придава извѣстенъ класически характеръ. Задачата на художника е да улови тая «стихия», така да кажемъ, въ нейната каузалность и да я даде на читателя въ нейната поетическа завършеность. Въ повѣстьта *«Кръстоижтъ»*, обаче не се забѣлѣжва подобно нѣщо. Напротивъ, въ нея подъ най-сериозна форма, е намѣрило мѣсто всичко, което и отъ най-неразвития човѣкъ може да се вземе за второстепено и третостепена проява, съ съвсѣмъ слабо обществено значение. Въ нея не виждаме да дѣйствуватъ каквито и да било самобитни сили, носители на нѣкакви опрѣделени класови интереси и отношения. Наистина, въ бунта на селенитѣ се забѣлѣжваше нѣщо стихийно, но при всичката неопрѣдѣленость на селскитѣ искания, въ първо врѣме, едно бѣше ясно: — че селското население, като социална единица, иска *задържане* на социалното развитие, за да се гарантира стабилность на неговото економическо положение По нататъкъ — всичко това водѣше до политически искания, за да се спазятъ извѣстни юридически и нравствени норми. Но този ограниченъ селски индивидуализмъ срѣщаше прѣчки не само въ юридическото и финансово насилие на държавата, но и въ самия материаленъ животъ. Селскиятъ бунтъ трѣбваше да се срѣщне лице съ лице съ организираната държавна сила, задъ която стояха младитѣ български индустриалци, търговскиятъ капиталъ, борсовитѣ спекуланти, съ една рѣчь — младиятъ български капитализъмъ. Ето съ каква сила трѣбваше да се срѣщне българското движение. За насъ е ясно, кой ще излѣзе фактически побѣденъ, макаръ да се наложатъ врѣмени и «помирителни компромиси». Но тука не е виждань компромисътъ; важно е развитието на събитията до бунта и прѣзъ врѣме на бунта. Прѣзъ първия периодъ се диференциратъ, до колкото е възможно, общественитѣ сили, отношенията се изострюватъ и достигатъ до най-висшето си напрежение; въ врѣме на бунта — тѣ получаватъ своята «стихийна», и при все това *логическа* развръзка. Казваме стихийна и логическа, първо, защото, като резултатъ, тя прѣдполага едно развитие на вжтрѣшнитѣ си елементи, слѣдствие на което и става необходима, а слѣдователно и *логически* наложена.

Сега, при обяснение на събитията отъ 1899 г., ние намираме именно тия симптоми и въ бунта на земледѣлското население, който, както казахме, съставлява ужъ централната ось въ повѣстьта на г. А. Страшимировъ.

Но г. С. изгубва тоя първостепенъ пунктъ и се е впусналъ

по второстепенни нѣща и непосрѣдствени цѣли. Въ тоя случай ние сжщо сме принудени отъ тукъ на тъй да спрѣмъ вниманието си върху това, на което г. Страшимировъ иска да придаде особена важность, макаръ то и да я нѣма. Ако, обаче, посочихме горнитѣ общи положения, до които можеше да ни доведе единъ наученъ анализъ на реалнитѣ сили въ българския животъ, то бѣше, за да почеркнемъ косвено и дѣйствителната стойность, каквото биха могли да иматъ въ повѣстьта «Кръстопжть» скрититѣ или явни тенденции на г. А С.

— И дѣйствително, за цѣлитѣ на г. Страшимировъ види се е било много важно да протестира, първо, противъ бруталнитѣ насилия, извършени надъ земледѣлческото население, и сетнѣ на него отъ прѣ голѣмо значение е било, да анатемоса политическитѣ и партийни демагози, които сж поискали да се «подиграятъ» съ нещастието и невѣжеството на тълпата. Това е много важно за г. С. не за друго, но за да може въ реда на своитѣ протести, да изтжкне *нравственитѣ* «сили», които има българскиятъ селянинъ, свърхъ тѣзи на партийнитѣ и др. демагози. Но, разбира се, за да достигнѣше до това, на г. Страшимировъ *прѣди всичко* прѣдстоеше едно много просто нѣщо, на което по горѣ обърнахме внимание, — прѣдстоеше му да изучи общественото и стопанско състояние на селянина. Ролята на художника и публициста иде слѣдъ тая на мислителя — анализаторъ, особено, когато първия има да оперира съ факти съ извѣстно историческо и социално значение. Нашиятъ авторъ, напротивъ, е слѣлъ тѣзи три дѣйности, като далъ *прѣобладающе* мѣсто на фантазията и произвола. Ние не осжждаме г. Страшимирова, че *криво* е разбралъ дѣйствителностьта, но не можемъ да се съгласимъ съ това, дѣто въ *фалшивъ видъ* ни я прѣдава въ своя «*Кръстопжтъ*». Защото, да направимъ едно не излишно повторение — българската дѣйствителность и особено прѣходниятъ животъ на дребния земледѣлецъ и занаятчия съвсѣмъ не сж тъй бѣдни по съдържание, както се рисува въ повѣстьта „*Кръстопжтъ*"; тѣхниятъ животъ може да е недостатъчно богатъ по съдържание, когато се е движилъ въ тѣснитѣ рамки на дребно-буржуазната стопанска срѣда. Но той, както видѣхме, попълва своя обемъ и съдържание само тогава, когато рамкитѣ на тоя животъ прѣкрачи новата култура — економическа и умствена. При новитѣ економически нужди се започва една борба, глуха изпърво, ала убийствена по своитѣ послѣдствия. Въ това отношение *донейдѣ* безсмисленно е да се откжсне нѣкое събитие въ едно художествено произведение отъ този процесъ и даже безъ съотношение съ него да се разглежда. Единъ съвремененъ художнически умъ никога не ще си позволи да изолира едно събитие отъ неговата обществена атмосфера, въ която се е развивало, за да му даде единъ *случаенъ* обликъ. Но тъкмо

въ тая грѣшка е изпадналъ и г. Страш., която понататъкъ му о тваря голѣмъ просторъ за измислици и безплодни фантазии.

Съ послѣдното твърдение ние се връщаме на мисълъта, която изказахме още въ първитѣ редове на настоящитѣ бѣлѣжки: — неспособностьта на мнозина писатели у насъ да схванатъ оня рефлексъ, който се явява като резултатъ отъ сблъскването на нѣколко сили, опрѣдѣляющи цѣлото битие на една ступанска единица. Това теоритическо безсилие е причина, дѣто тѣ, въ най-невъзможенъ видъ, схващатъ не само проявленията изъ нашето минало, но и тѣзи изъ новия ни животъ. Метафизическиятъ възгледъ върху природата и нѣщата у тѣхъ е по-силенъ отъ всичко друго, а както и трѣбва да се очаква — героитѣ и «юнацитѣ» за такъво гледище иматъ още онова значение, което едно врѣме имъ приписваше суевѣрието и невѣжеството. Задъ всѣка революция и, нагледъ, незначително съсловно движение, метафизика — идеалистъ не вижда никаква *реална нужда*, която като търси удовлетворение, срѣща опозиция въ нѣкой общественъ институтъ или друга реална нужда, на която послѣдниятъ се явява обективенъ носитель. Метафизика — идеалистъ схваща всичко като *случайность,* но не и въ верижна послѣдователность. И като така, въ неговитѣ очи има сила това, на което исторически безсилието е доказано — силната всерѣшающа и всепоглъщающа историческитѣ събития, «крали-марковска» личность (виж. «Кръстопжть»).

II.

Казахме, че, покрай горния главенъ епизодъ, г. Страшимировъ е вплелъ въ повѣстьта още нѣколко «второстепени» епизоди, на които видимо е прѣдадено самостоятелно мѣсто. Ние спомѣнахме, кои сж тѣзи епизоди. Ние сега нѣма да говоримъ за тѣхъ на дълго. Ще кажемъ само това, че и тука г. Страшимировъ има за цѣль да шиканира едно нравствено чувство поне у своитѣ четци, т. е. — тѣхното чувство на състрадание. — За да е ясна на всѣкиго безпочвеностьта на тая тенденция въ повѣстьта на г. Страшимировъ трѣбва да се спомѣне, че по този начинъ нашиятъ авторъ едва ли не иска да разрѣши единъ много голѣмъ въпросъ — може би, споредъ г. Страшимировъ и социалния въпросъ?! Защото, като разправя за всички горѣ отбѣлѣжени работи, г. С. вече не се спира само върху тѣхъ, но казва нѣкоя и друга дума за градския занаятчия, за разногласията, които сжществуватъ между баща и дѣца, и разнитѣ съсловия и др. Именно въ тѣзи разногласия г. Страшимировъ вижда едно обществено зло, отъ прѣмахването на което ще послѣдватъ най голѣми добрини за *единицата.* Но както за прѣмахването на това зло, така и за всички други злини — г. Страш. си създава единъ типъ на «идеаленъ» общественъ дѣецъ въ лицето на «социалиста» — учитель Петко Балашевъ. — Прѣди всичко характерна е раздвоеностьта, която сжществува въ «идеалитѣ» на Петко Балашевъ. Г-нъ Страшимировъ прави своя герой първо «социалистъ», който

не признава авторитета на нищо и на никого; сетнѣ, за да придобие по-голѣма нравствена сила това лице, прави го националистъ отъ калжпа на българскитѣ общодѣлци и най-послѣ—всичко, *но не и психически нормаленъ човѣкъ*. Съ една дума, отъ внимателното прочитане на повѣстьта, всѣки вижда, че въ Петко Балашевъ се борятъ *двѣ души*, които привеждатъ нещастния учитель въ нравствено безсилие и физическа немощь. Даже нѣщо повече — тѣзи два духа, които авторътъ е посадилъ въ него правятъ го комиченъ въ отношенията му къмъ бунта на селенитѣ и къмъ самитѣ селени съ акъла, който дава на послѣднитѣ, когато имъ прочита нѣколко евангелски сентенции за това — що е държава, законъ, Богъ и пр.

При такъво съпоставяние на нормални и ненормални измислици и смотани факти — какво е рѣшението на това, което въ сумаренъ видъ може да се нарѣче нѣщо като социаленъ въпросъ у г. Страшимировъ? — Отговорътъ на тоя въпросъ е ясенъ: — ако инъкъ сложнитѣ отношения при новитѣ и измѣняющи се градскй и селски ступански условия добиватъ въ повѣстьта на Страшимировъ единъ доста схематиченъ, дѣтски простотворенъ видъ, изразенъ въ мистическото насилие надъ правата на личностьта, както и най-накраятъ — въ своеобразнитѣ разногласия между бащи и дѣца, то косвеното рѣшение на проблема — *какво да се прави* — е още по-просто. За автора, който вѣрва въ «страшната сила», която «има въ нашия народъ», този дѣйствително сложенъ въпросъ се рѣшава съ резоньорскитѣ, да не кажемъ глупави изражения на учитель Петко Балашевъ: «. . . и стори ми се — казва тоя послѣдниятъ, — че, ако ние накараме нашитѣ бащи да проговаратъ, ще бжде по-добрѣ и за тѣхъ, и за насъ. Ние бихме поумнѣли, а тѣ биха намѣрили дѣла въ наши очи. Сега тѣ мълчатъ на една страна и, и сѣкашъ, ни се сърдятъ, а ние на друга страна . . . и азъ не знамъ, какво правимъ: като че ли диримъ да почнемъ отъ начало, пъкъ то, началото е въ тѣхъ . . . Не, ако върви тъй, скоро и тѣ, и ние ще отсѣчемъ възела, намѣсто да го развържемъ; тѣхъ ще изкараме, че сж прости, а тѣ на свой редъ ще се признаятъ за такива и ще си отидатъ, безъ да ни поучатъ, както трѣбва!» — Очевидно е едно нѣщо отъ тѣзи думи: — «възела» (безъ да се е разбрало ясно въ що се състои тоя «възелъ»!) нѣма да се «отсѣче», а ще се «развърже» при условие: ако младитѣ «поумнѣятъ», а старитѣ «проговортъ»! сир. — ако и еднитѣ и другитѣ се баращисатъ. По този простъ и «уменъ» начинъ ще стане излишно «креститѣ» да се «признаватъ» за «прости», а «умнитѣ» да продаватъ ефтино акълъ; нѣма никой да си «отиде», — всѣки ще е на своето мѣсто, не! всички ще се сбератъ на едно и ще си изпѣятъ едно deo juvante — съ божя помощь — «възелътъ» ще остане *поне* здравъ, и социалната глупость ще се разрѣши.

Дѣйствително, да се даватъ *такива* косвени рѣшения *даже и на единъ още по-маловаженъ въпросъ отъ горния* — би значило

да нѣмашъ понятие и най-елементарно разбиране на това, за което приказвашъ. Господинъ А. Страшимировъ, по всѣка вѣроятность. не вижда въ антагонизма между «бащи» и «бащи» борбата на двѣ генерации, различни по идеи и мисли, които лесно можемъ да «помиримъ», но мжчно можемъ да съгласимъ; той ги смѣта не за два индивида, които се движатъ въ два различни идейни свѣтове и говорящи на два различни езика. За него това е нѣщо непознато.

Като излиза отъ тая фалшива основа, никакъ не е чудно, че г. Страш. несъзнателно вече ще изпадне въ една фактическа грѣшка, която се състои въ това, че той, по единъ смѣшенъ начинъ, иска да сличи социалнитѣ различия *при сжществующитѣ економически отношения*. Наистина, това е една такава капитална теоритическа безсмислица, която може да се изкаже, макаръ и не прѣко, отъ писатель, за когото животътъ е затворенъ въ вѣчно неизмѣними ступански форми. Утопизмътъ на тая мисъль е очевиденъ и ние се отказваме да говоримъ сега за нея.

Съ една дума, *въ ролята на тенденциозенъ писатель*, господинъ А Т. Страшимировъ си поставя нѣколко задачи, които той разрѣшава по единъ досущъ особенъ и дори независиденъ начинъ. Неговата цѣль — това личи на много мѣста изъ повѣстьта — слѣдъ като забрави главното събитие, прѣди всичко, бѣше да изтъкне самобитнитѣ сили на народната маса, силата на нейния нравственъ характеръ и прѣдимствата на едно деградирующе състояние прѣдъ новитѣ условия, които настжпватъ въ економическитѣ основи на нашия животъ. Това бѣше прѣката цѣль на г-нъ С., а косвената му задача, както отбѣлѣжихме, се състоеше — да прѣдизвика съчувствието на извѣстенъ факторъ — макаръ и фантастически създаденъ отъ него — отъ който зависи да се попрѣчи на народното издаждане.

Схващането на първитѣ въпроси бѣше ненаучно, даже малко смѣшно, защото у г-нъ А. Страшимировъ понятието народъ, народна маса още спазва онова схоластическо значение, което му прѣписватъ и днесъ нѣкои вулгарни публицисти. За него *народътъ* е една абстракция, която, вънъ отъ прѣдставата за единъ занаятчия и селянинъ отъ калъпа на тѣзи, които сме имали до и слѣдъ освобождението — губи своя реаленъ смисълъ. Или поправо — тази абстракция въ дѣйствителность у г. Страшимировъ добива малка съизмѣримость съ реалнитѣ *единици съсловия*, защото въ неговитѣ очи нѣма никакъвъ резонъ общественото положение, което заематъ тѣ и промѣнитѣ, на които сж подхвърлени. Съсловията и общественитѣ отношения, между и въ сферата на които се намиратъ първитѣ — всичко това г. С. разглежда въ тѣхната статика, не въ тѣхното движение и промѣни. Неговата абстракция народъ стои вънъ отъ тѣзи отношения и промѣни; тя е абсолютна и независима, сир. — тя е вѣчна, непромѣнлива. Това положение дава поводъ на автора на «Кръстопжтъ» да довожда до косвенъ досежъ своитѣ фантазии съ дѣйствителнитѣ отноше-

ния, при които се развиха отбѣлѣженитѣ въ повѣстьта факти. Нѣколцина утописти въ Франция прѣди половина столѣтие сжщо искаха да подведатъ живота подъ прозрачната сѣнка на своята фантазия. Но ... фантазия и дѣйствителность — това сж два свѣта, раздѣлени съ непроходима пропасть. Наистина фантазията е стихията на художника, но само тогазъ, когато тя е едно отъ срѣдствата за вжтрѣшнитѣ съчетания елементитѣ на дадено литературно произведение. Но когато тя искове форми, въ които иска да затвори живота, безъ тѣ ни най-малко да отговарятъ на неговото съдържание — фантазията води къмъ нѣщо повече отъ утопия Имено този родъ фантазия е влялъ и Г-нъ Страшимировъ въ своя «Кръстопжть». Този фантастиченъ начинъ на разглеждане българската дѣйствителность е, който го извежда и до криво съпоставление на срѣдствата, съ които българскитѣ «производящи слоеве» ще бждатъ запазени здрави и читави. Когато той не дава никаква реална стойность на сжществующитѣ обществени противорѣчия, които опрѣдѣлятъ *бждащето* на всѣка съставна часть на разпадналия се на класи *народъ*, естествено е, че въ такъзъ случай г. Страшимировъ не може да се издигне до онова разбиране, което му дава диалектиката на нѣщата; — той трѣбваше да се държи въ рамкитѣ на своята утопия и дребнобуржуазенъ сентиментализмъ, които му позволиха да си създаде типъ на идеаленъ общественъ дѣецъ, една фикция или най-малко една психически ненормална личность.. А това не е безразлично; то показва опасната директива, на която се е подчинила художническата дѣйность на г. С.—директива, която му обѣщава, може би, не това, което очаква ... Но пита се: тѣзи ретроградни теории, които се прилагатъ тъй несвѣзно при изслѣдването на българската дѣйствителность, не доказватъ ли, че мнозина наши писатели дохождатъ много късно въ нашия животъ? Ако отговорътъ на това питане може да бжде само положителенъ, добрѣ — tarde venientibus ossa — казватъ латинцитѣ.

Отъ всичко казано до тукъ, на читателя е ясно, че г. Страшимировъ е хлътналъ не на нѣкакъвъ «кръстопжть», а въ трапъ; съвсѣмъ рисковано г. С. е нагазилъ просто въ невъзможни, често пжти смѣшни измислици и грѣшки. Който грѣши въ основата, той не можа да бжде правъ и сполучливъ въ по-нататъшнитѣ си построения. Това е една истина, която никой не отрича, а сега г. Страшимировъ съ повѣстьта «Кръстопжть» за лишенъ пжть потвържддава.

И наистина. Подиръ неговитѣ недостатъци на повѣстьта, на първо мѣсто биятъ на очи нѣколко обстоятелства, които и безъ това правятъ съмнителни достоинствата на «Кръстопжтя». Първо, г. Страшимировъ е допусналъ една формална грѣшка, като не е точно съобразилъ, кога станаха селскитѣ бунтове и кога се свръшватъ училищнитѣ занятия въ село; второ, и по-важно, — той съвсѣмъ произволно е запратилъ *своя герой* Петко Балашевъ на разходка въ недѣля, когато става сѣчьта надъ селенитѣ, като е далъ да

се подразумѣва, че селскитѣ дѣца учатъ и въ праздникъ. *Необяснимо е,* защо праща Балашева вънъ отъ село, макаръ *формалното обяснение* да се намира въ неговата годежарска мисия. Петко Балашевъ — и това споредъ автора може да не е право — но споредъ вжтрѣшното развитие на повѣстьта, Петко Балашевъ не можеше да напусне селото (— както и писаря Мирьо — най-много замѣсения въ бунта, който авторътъ праща на конь далечъ къмъ падинитѣ на Дунава! —) тъкмо въ най важния моментъ,— когато той можеше да продължи своитѣ и на автора сентенции прѣдъ двата «врага» — селянинъ и официалната власть — споредъ г. С. законътъ! Наистина, ние казахме, че въ тоя нещастенъ момъкъ г. Страшимировъ е вселилъ два духа, слѣдователно—не можемъ да искаме отъ него и най елементарна разумна тактика. Но ако това отбѣлѣжихме по-горѣ като една важна грѣшка, тази, която бѣлѣжимъ сега, е сжщо не по-малозначителна: — И тя сжщо е свързана съ личнитѣ способности и отношения на Петко Балашевъ къмъ селенитѣ и тѣхното движение. Но, като пропускаме още маса невѣроятни нѣща въ «Кржстопжть'а», не можемъ да минемъ мълкомъ слѣдното: I-во. *Димка*: Димка е учителка и първата година слѣдъ излизането изъ гимназията е измамена отъ «първия» си любовникъ. По думитѣ на автора се разбира, че това не й е никакъ повлияло Ако се съгласимъ пакъ съ автора, че тя е чувствителна натура (— за женитѣ сме навикнали все тъй да се изразяваме! —) — второто твърдение на г-нъ Страшимировъ е просто невѣрно; 2-ро. *Петко Балашевъ*: Петко Балашевъ е на учителската скамейка «социалистъ» (— поне за такъвъ го прѣпоржчватъ —); слѣдъ като е учителствувалъ, ако не се лъжа, отива въ Висшето училище; тамъ, по нѣкое чудо, захвърля «модното облѣкло», отказва се отъ нѣкакво «сектанство», — вѣроятно отъ «социализма» — и се отзовава при своето либе... валчестъ, като индийски факиръ. Независимо отъ това, че малка вѣроятность може да има въ твърдението на автора, дѣто той подиръ слѣдването си въ София искалъ да се «установи» на село, но за читателя си остава загадка това: какъ, най-послѣ, Балашевъ стана валчестъ, ако нѣкога е билъ съ опрѣдѣлени възгледи? Въ повѣстьта, макаръ да стои като примѣрна личность, но читательтъ изнася впечатление, че тоя любимецъ на г. А. Страшемировъ е единъ класически простакъ! Какъ се прѣобрази? Ако не е ималъ нищо въ главата, освѣнъ това, което му е натрапилъ авторътъ, разбираме, — сегашниятъ Балашевъ е едно продължение на ученика Балашевъ; но ако е ималъ нѣщо! Сетнѣ: какъ сж съвмѣстими сентенциитѣ на Балашевъ, тъй щедро пръснати на стр. 49, 50—55 съ тия думи: «... кой знае, но струва ми се, тъкмо азъ съ моя умъ масло подлѣхъ въ огъня»? На стр. 49-50 Балашевъ се явяваше ревностенъ пазитель на закона; слѣдъ бунта на селенитѣ, когато трѣба да се *похвали* прѣдъ една публика за своето «участие» въ него (въ бунта), говори току-що цитиранитѣ думи. Пита се: въ каква хармония стоятъ тѣзи двѣ

нѣща? Сетнѣ: но да оставимъ вече настрана нѣколкото любопитни патологични мѣста въ повѣстьта на г. Страшимировъ. Пита се: кои сж качествата и недостатъцитѣ на тая повѣсть?

За читателя тѣ могатъ да се намиратъ въ нейната неопрѣдѣленость; за насъ тѣ се заключаватъ въ всичко, което по обективенъ пжть се помжчихме да изнесемъ на тия страници: — въ отсжтствие на най-елементарно разбиране сложнитѣ отношения въ живота. — Особно прѣзъ послѣдно врѣме г. А. Страшимировъ прѣмного захвана да «фантазира» и по-малко да разбира; но понеже неговата не особено силна и богата фантазия не намира опора въ едно обективно схващане на дѣйствителностьта, която всѣкога се е мжчилъ да взема за обектъ на своитѣ произведения, — поражда се единъ въпросъ, който и другъ пжть сме задавали: на кждѣ може да изведе фалшивия натурализмъ на г. Страшимировъ....

К-овъ.

ЕДИНЪ СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКИ УЧИТЕЛСКИ СЪЮЗЪ.

Отъ Е. Вурмъ.

Отъ прѣди повече отъ 10 години въ Холандия сжществува съюзътъ на социалдемократитѣ учители — а въ никоя друга страна на свѣта нѣма подобенъ съюзъ — и на нашитѣ нѣмски учители, между които се намиратъ — разбира се, тайно — партийни другари, ще имъ стане мжчно, кога узнаятъ, какъ свободно и открито могатъ да се движатъ тѣхнитѣ холандски колеги. На Амстердамския конгресъ се раздаде единъ извънреденъ брой отъ органа на холандскиятъ учителски съюзъ, De Volksonderwijzer, въ който учителитѣ поздравиха конгреса и съобщиха своя уставъ и програма. Въ устава се явяваше, че „De Social-Democratische Onderwijzer-Vereinigung“ (С. Д. У. С) се стреми, да работи *общо (заедно) съ организацинтѣ на работницитѣ* и да застжпва слѣднитѣ възгледи: *Народното училище,* което е уредено отъ владѣюитѣ класи подъ лозунга «народно образование чрѣзъ народно обучене», е станало въ тѣхни ржцѣ изключително само срѣдство, подъ име «приложни и полезни знания» да дава на дѣцата на народа оня минимумъ знания и оная минимална степень отъ подготовка, които сж станали необходими, за да задоволяватъ капиталистическата нужда отъ повече или по-малко изучени работници и подъ име *„християнска и обществена тенденция“* да привие у дѣцата такива възгледи, които сж въ полза на запазването на капиталистическото общество. Пролетарската класа, сама злѣ възпитана, е лишена отъ всѣко влияние върху ученето на училището и вслѣдствие на това тя не възлага на народното училище чисто възпитателски интересъ, но вижда въ него само едно необходимо срѣдство, да постави своитѣ дѣца въ възможностьта да си извоюватъ мѣсто въ обществото.

Освѣнъ това и вслѣдствие на това, всѣко учене, което особено чрѣзъ развитието на педагогическата наука и даровитостьта на учителитѣ се издига повече отъ това, което изисква капиталистическото общество, за пролетарскитѣ дѣца е осждено на безплодность поради лошитѣ обществени условия.

Социалдемократическиятъ учителски съюзъ затова се произнася за слѣднитѣ положения:

Общественото призване на народното училище — при отстранение на всички класови интереси — е да работи заедно съ сѣмейството за хармоничното тѣлесно и душевно възпитане на бждащето поколение. Владѣющата класа обаче не иска и не може да се грижи за това, щото училището дѣйствително достатачно да изпълнява това призване. Само съ и слѣдъ политическото и економическото освобождене на народа ще може да се постигне напълно това негово духовно освобождене. Капиталистическиятъ духъ, който сега господствува още въ училищата, постепено ще отстжпя съ нарастването на политическата и економическата сила на пролетарията.

Като изхождa отъ тия положения, S. D. O. V. (Социалдемокр. учителски съюзъ) взима по-нататъкъ въ съображение: че учителитѣ въ своята борба за училището и чрѣзъ нея се организираха въ една отъ най-силнитѣ професионални организации; че тѣ, обаче, до като не познаваха сжщностьта на своята борба, вършеха тактически грѣшки, като се обръщаха до властитѣ и ги подканѣха съ цѣлъ купъ изложения и петиции за реформи; значи, като се обръщаха само до една класа, съ чиито интереси исканитѣ реформи не се съгласяватъ, въ сжщо врѣме тѣ съ страхъ се пазѣха да апелиратъ къмъ дѣйствително заинтересованитѣ — организираниятъ пролетариятъ; че вслѣдствие на това отъ една страна успѣващото отначало движение на учителитѣ трѣбваше да приспи поради по-нататъшната безплодность на своя сремежъ; че отъ друга страна организиранитѣ работници, заблудени отъ тактиката на учителитѣ, стоеха далечъ отъ тѣхната борба и не познаваха, каква важна часть отъ тѣхната собствена борба образува учителското движение. Като изхождa отъ това, социалдемократическиятъ учителски съюзъ (S. D. O. V.) рѣшава да постави слѣдната програма, осжществлението на която той си поставя за задача.

Програма

За горнитѣ възгледи и положения социалдемократическиятъ учителски съюзъ води пропаганда отъ една страна между учителитѣ и тѣхнитѣ дружества и отъ друга страна между организиранитѣ работници, за да достигнатъ до общо дѣйствуване на учителскитѣ и работническитѣ организации. Реформитѣ, за които социалдемократическиятъ учит. съюзъ се стреми да води пропаганда по горѣказания начинъ, сж слѣднитѣ:

Положения за едно добрѣ уредено елементарно образоване.

А. Учениците.

1. Училищни обѣди и училищни бани.

2. Властитѣ да доставятъ облѣкло за ония ученици, които се нуждаятъ отъ такова.

3. Лѣкарски надзоръ надъ ученицитѣ. Въ случай на болѣсть безплатно лѣкарско наглеждане, а сжщо и мѣста за възстановяване на здравие, за всички ученици, които се нуждаятъ отъ наглеждане вънъ отъ тѣхното мѣстопрѣбиване.

4. Първа забрана на дѣтската работа за ученицитѣ отъ елементарнитѣ училища въ врѣмето на възрастьта, на която тѣ сж длъжни да посѣщаватъ училището. Ограничаване на дѣтската работа до единъ минимумъ за ученици отъ допълнителнитѣ училища. Този минимумъ работа трѣбва да бжде посвѣтенъ само на професионално образоване.

В. Учители.

5. Учителско образоване на държавни разноски. Специалното (професионално учителско) образоване да се дава слѣдъ свършване на едно горно реално училище. Прѣмахване на всички по-нататъшни изпити и даване възможность за безплатно по-нататъшно образоване на учителитѣ.

6. Едно сжществено по-добро уреждане на заплатитѣ споредъ принципа на старшинството (Ancienität). Държавни законни уредби, които да прѣпятствуватъ на това, щото учителитѣ отъ провинцията да оставатъ надирѣ отъ тия въ голѣмитѣ градове.

7. Държавна пенсия за у-ли на 55 годишна възрасть и за вдовицитѣ и беззащитнитѣ. 8. Напълно осигурена гражданска свобода на учителитѣ въ обществения животъ.

С. Учение.

9. Безплатно учение въ елементарнитѣ и допълнителнитѣ училища. Народното училище е основата на срѣдното и по-горното учение. Врѣмето за учение въ елементарнитѣ у-ща обхваща осемь учебни години. Дѣцата сж длъжни да посѣщаватъ тия у-ща най-много до 16 годишна възрасть. Народното у-ще свършва съ единъ двѣгодишенъ курсъ, въ който се приематъ и възпитаватъ всички ученици, които не посѣщаватъ срѣднитѣ и по-горнитѣ училища. Въ този курсъ се приематъ ученици най-много до 18 годишна възрасть. Всеобщо уреждане на специалнитѣ у-ща.

10. Управлението на училището се намира въ ржцѣтѣ на учителската колегия (републикански у-ща). 11. Надзорътъ на у-щата не се оставя нито на специалиститѣ, нито на родителитѣ, а се дава на една комитетъ, членоветѣ на който се избиратъ въ всѣка община чрѣзъ еднаквото и прямо гласоподаване. 12. За подобряване отношенията между училището и фамилията най-малко веднъжъ въ годината да се държи събрание — напримѣръ въ края на учебната годината — отъ учителитѣ на всѣко у-ще съ родителитѣ на ученицитѣ. 13. Други мѣрки за повдигане на образова-

нето, като напримѣръ: a) Учредяване на катедра по пецагогика при университетитѣ. b) Особени завѣдения за душевно слабитѣ дѣца. c. Максималното число на ученицитѣ въ единъ класъ да е 24. d. Насърдчаване ученически разходки, училищни градини, ученически пѫтешествия на общински и държавни разноски и т. н.

* * *

Изложенитѣ въ тази програма възгледи напълно отговарятъ на тия на нашата партия, само въ една точка оставатъ тѣ една празднина — и при това въ отношението на училището къмъ черквата и къмъ религиозното възпитане. И това не е случайно. Въ Холандия именно нашитѣ партийни другари сж взели едно рѣшение за училището и религиозното възпитане, което рѣшение имъ налага строгъ неутралитетъ. На редъ съ държавнитѣ училища, въ които религиозното възпитане се прѣподава, има и черковни у-ща, които отъ 1889 г. получаватъ държавна помощь и постоянно искатъ нови допълнителни подкрѣпления. На първия партиенъ конгресъ на холандската социалдемокрация въ 1902 г. се е приела съ 72 противъ 33 гласа резолюцията,[1]) която между другото казва: «Тъй като по-голѣмата часть отъ работническата класа въ Холандия иска черковно възпитане за дѣцата си, конгресътъ не смѣта за умѣстно да имъ се противопостави въ това, защото зарадъ теологически различия социалдемокрацията не иска да развали економическото единство на работническата класа противъ вѣрующитѣ и невѣрующитѣ капиталисти. Партийниятъ конгресъ поставя на черковнитѣ ученици сжщитѣ материални искания, както и на свѣтскитѣ, сжщо и относително положението на учителитѣ, чиято самостоятелность трѣбва да се гарантира отъ държавата, както и свободата на родителитѣ при избора на училище, и само при пълното изпълнение на тѣзи условия се изказва за мѣркитѣ, които прѣслѣдватъ еднаквото поставяне на черковното и свѣтското училище».

Меншеството на конгреса е внесло една резолюция, която застжпва противоположно гледище. Въ нея се казва между другото: «Въ съображение на това, че черковното възпитане въ черковното народно училище се употрѣбява отъ владѣющитѣ класи като едно отъ срѣдствата за утвърдяване на економическото и политическото робство на работницитѣ, и че това възпитане, когато е въ ржцѣтѣ на държавата или отъ нея се подържа, увеличава потисническата власть на владѣющитѣ класи, на тѣхната черква и на тѣхната държава; . . . като взе въ съображение § 7 отъ програмата, който иска пълното раздѣлене на черквата отъ държавата, конгресътъ обявява, че подържката на черковнитѣ училища отъ страна на държавата, вмѣсто да разкжса връзката между черквата и държавата, още повече я укчава, рѣшава да се противопостави на всички държавни помощи, давани на черковното у-ще, и иска отъ чер

---

[1]) Вж. „Neue Zeit“ XX, 2, 48, J. J de Roode· Der erste Parteitag der holländischen Socialdemokratie.

ковното у-ще подъ най-строгъ надзоръ най-добритѣ законни гаранции и условия за доброто възпитание».

Социалдемократическиятъ учителски съюзъ на конгреса въ 1897 г. се изказалъ вече въ сжщия смисълъ както тази послѣдня резолюция.

За нѣмската социалдемокрация (а тъй сжщо и за българската — Б. Пр.) не може да подлежи на никакво съмнѣние това, че такова отношение спрямо черквата като туй, което е взето на холандскиятъ конгресъ въ 1902 г., стои въ противорѣчие съ нашата програма. Ние искаме: прѣмахване всѣкакво употрѣбление на обществени срѣдства за черковни и религиозни цѣли. За това ние не можемъ да се застжпимъ нито за конфесионални (религиозно), нито за симултаното (смѣсено черковно и свѣтстко) училище, но трѣбва да искаме *неконфесионално училище*. Социалдемократическиятъ учителски съюзъ въ Холандия, както виждаме, остава откритъ този въпросъ. Въ своето сърдце обаче той сигурно не подържа компромиса отъ 1902 година.

(Изъ Neue Zeit). Прѣв. П-овъ.

Произходъ на езика*).

Ако има единъ бѣлѣгъ, който на пръвъ погледъ отличава човѣка отъ другитѣ прѣдставители на животинския миръ, това безъ съмнѣние е учленената рѣчь. Нищо не е могло да облагороди и видоизмѣни човѣшкитѣ способности и човѣшкия разумъ, както придобиването на езика. По-пълната диференциация на мозъка, неговото усъвършенствуване и това на неговитѣ най-благородни функции — интелектуалнитѣ вървятъ успоредно, взаимно се влиятъ отъ развитието на говора. И твърдѣ справедливо е, да считатъ прѣдставителитѣ на сравнителното езикознание човѣшкия езикъ като най-рѣшителна крачка, която е направилъ човѣкътъ, за да се отдѣли отъ своитѣ прадѣди — животнитѣ.

Напраздно дирѣха чрѣзъ сравнение анатомическата организация на човѣка, отъ една страна, и на по-висшитѣ животни отъ друга да намѣрятъ различия сжществени, които да раздѣлятъ животинския миръ отъ човѣшкия. Такива отлики имаше, но тѣ бѣха отличия въ степень, но не и въ сжщина. И тия отличия все повече и повече намаляватъ, заедно съ изслѣдване човѣшкото развитие นаназадъ, заедно съ откриването маса данни, относящи се до първичното състояние на човѣка. Оттогава сантименталната теория за човѣшкото прѣвъзходство надъ другитѣ твари падна и

---

*) Източници: Zadorowski: L'origine du languge. Hovelacque: La linguistique. Ch. Letourneau: L' Evolution litéraire. J. Lippert: Kulturgeschichte des Menschen. Tylor: La Civilisation primitive. Aug. Cchleicher: Die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen — Die Deutsche Sprache.

нейното *дескредитиране* бѣ пълно. Бездната между човѣка и животното е само привидна.

Остана само единъ бѣлѣгъ, който повидимому бѣ послѣднята нейна дума. Тоя бѣлѣгъ е членената рѣчь.

Тоя бѣлѣгъ, това свойство е присѫщо на всички раси, на цѣлото човѣчество. Нѣма племе и народъ, колкото назадъ и да е останалъ той въ културното развитие, който да не притежава говоръ. Тукъ не е въпросътъ въ какъвъ стадий, въ каква степень или фаза отъ развой се намира той въ дадено племе или народъ. Въпросътъ е да се установи неговото сѫществуване у словеснитѣ сѫщества за отлика отъ безсловеснитѣ (животнитѣ). Тогава той би билъ бѣлѣгъ, характеризиращъ човѣка като сѫщество, отлично отъ другитѣ животни.

Но всѣкиму сж познати случаитѣ съ глухонѣмитѣ или тия, които страдатъ отъ езиково разстройство. Нима защото лиспува у тѣхъ способностьта да се изразяватъ съ говоръ, ние ще ги считаме за нечовѣци? Явно е, че не е достатъченъ тоя бѣлѣгъ, за да произнесемъ подобна присжда. Значи, учленената рѣчь не е бѣлѣгъ, не е специфиченъ бѣлѣгъ на различие между човѣка и животнитѣ, защото, ако бѣше такъвъ, би трѣбвало да считаме глухонѣмитѣ и афатицитѣ сжщо за животни.

Глухонѣмия, не защото отъ рождение не притѣжава говорна способность (никой не я притѣжава, щомъ се роди, а я добива успоредно съ своето усъвършенствуване и развитие) — не може да говори, но защото като глухъ, сѫществува прѣчка между външнитѣ звукове прѣдстави и него, та не може да схваща материала, нуженъ за образуване на рѣчьта у него. Скѫса ли се прѣчката, която го раздѣля отъ цѣлия миръ звукови прѣдстави, носители на извѣстно значение, нѣщо което става чрѣзъ обучение, той ще се научи да говори. Сѫщото и за афатика.

Придобиванието на способностьта за говоръ е станало пакъ съ прѣмахване на такава «прѣчка». Нека видимъ това.

Упражнението способностьта за говоръ е въ зависимость отъ органическото състояние на лѣвата мозъчна третя завивка (цирконволуция). Този фактъ е достатъченъ, за да ни покаже, че развитието на говора напълно зависи отъ състоянието на тия мозъчни части.

Но отъ това, дѣто тая часть я има у човѣка, съвсѣмъ не зависи, че човѣкъ ще добие способность да учленява. Нея я има и у животнитѣ. Но тѣ не говорятъ. Очевидно е, че трѣбатъ други условия, опрѣдѣлящи развитието на учлен. езикъ. Тия условия сж социаленъ резултатъ отъ сношенията между хората, отъ тѣхното съвмѣстно живѣение.

Тия условия сж отъ голѣмо значение за насъ, които искаме да си съставимъ ясна прѣдстава за пораждането и възникването на човѣшкия езикъ. Тѣ ще ни избавятъ отъ необходимостьта да добиемъ сфащания, относително зачалото на езика, колкото чудновати, толкова ненаучни.

Прѣди всичко, наблюдението надъ езицитѣ ни показва, че строежътъ на всѣки единъ отъ тѣхъ е миналъ прѣзъ послѣдователни фазиси. Че тѣхната външна форма, дадена сега, не е била такава открай врѣме. Тия фазиси ще разгледаме по-послѣ.

Нека сега се попитаме, що е езикъ? Звуково изражение на мисъльта. Чувствата прѣимуществено се изразяватъ съ емоциални думи и разни рефлекторни движения, като плачъ, смѣхъ, викъ, както и съ междумѣтия.

Сжщитѣ тия чувства звуково се изразяватъ посрѣдствомъ вокална музика. Въ първобитно врѣме музиката и езикътъ сж били неразделни и сж прѣслѣдвали една и сжща цѣль: да изразятъ емоц. състояние на индивида или все сжщото да означатъ реакцията на индивида спрѣмо външнитѣ явления.

Сега езикътъ има за задача да даде външна, звукова форма на прѣдставитѣ, понятията и тѣхнитѣ отношения. Въ тая работа различнитѣ езици разно успѣватъ. Въ първобитни племена и врѣмена, като такова срѣдство той е несъвършенъ и недостатъченъ.

Въ едно твърдѣ далечно врѣме човѣкътъ трѣбва да е билъ въ едно състояние на нѣмота, подобно на останалитѣ животни. Това допущание ние правимъ, щомъ като приемаме, че човѣкъ произхожда отъ по-низши видове, както ни учи естествената история. Единствени срѣдства за съобщаване тогава сж били различнитѣ движения на тѣлото, каквито забѣлѣзваме и сега у по-висшитѣ животни.

Заедно съ неговото развитие като постепенно се е отдалечавалъ отъ своитѣ събратя животнитѣ; по силата на социал. условия, човѣкъ е ималъ нужда отъ извѣстно срѣдство, за да съобщава своитѣ мисли, които, благодарение на неговото съвмѣстно живѣене съ подобнитѣ си, се развиватъ. Въ едно по напрѣднало врѣме на задруженъ животъ, за него е недостатъчно вече, да прѣдава своитѣ мисли само съ тия непосрѣдни способи, заключаващи се въ външни тѣлесни движения. Не е могълъ той, само като посочи съ пръстъ на извѣстенъ обектъ, да издаде всички идеи, които сж се породили у него за тоя прѣдметъ. Ето явява се нужда отъ новъ способъ, по-удобенъ, за постигане на тая цѣль. Тая нужда, явно е, не е случайна, не е изкуствена, а наложителна, опрѣдѣлена отъ неговото развитие. Нека прослѣдимъ пжтя, по който става образуването на това ново срѣдство за съобщаване.

Системата, по която се е образувало това ново срѣдство, се опрѣдѣля отъ два момента; устройството на нашитѣ говорни органи, способни да възпроизвеждатъ само извѣстни звукове; това е моментъ физиологиченъ. Другия моментъ е психологически. Това е познаването природнитѣ свойства на *обектитѣ и явленията* изъ дѣйствителностьта, които е трѣбвало да се означатъ, другояче казано, отношението на човѣка къмъ тѣхъ.

Въ случая установява се извѣстна свръзка между единъ обектъ и извѣстенъ звукъ, посрѣдствомъ който може да се възбуди прѣдстава за този обектъ. Тоя звукъ той започва да го означава, отначало

прѣко, а послѣ условно. Звукътъ въ случая играе ролята на спомагателенъ символъ за възбуждане извѣстна прѣдстава за дадено нѣщо.

Физиологичното условие е условие на форма. Касае се до това, *колко съвършено* може учл. органъ да означи извѣстена вещь. Въ това отношение нѣма физиологична разлика между учл. органи на човѣка и животнитѣ, а само градации.

Най-напрѣдъ сж били означавани прѣдмети, които най-много сж се подавали на означение, или явления лесно достжпни за наблюдаване и обясняване. Тоя процесъ продължава и сега въ езицитѣ и образува разнитѣ звукодразнения.

Като е така, трѣбва да допустнемъ за всѣки народъ въ найпървобитно врѣме (ако той е сжществувалъ тогава) единъ естественъ, органиченъ, първобитенъ, необходимъ и общъ за всички човѣшки племена *по отдѣлно* езикъ, състоящъ се отъ *наподобени чрѣзъ звукове външни прѣдмети* и съ емоц. думи, изразъ на душевно състояние. Той е резултатъ отъ прѣко отнасяне къмъ околнитѣ явления.

Като конкретно нѣщо, такъвъ езикъ сега не сжществува у никой народъ, благодарение на степеньта психическо развитие у всѣки народъ.

Но слѣдитѣ на тоя «наивенъ» емоц. езикъ ние можемъ да откриемъ у всѣки народъ, толкова по-лесно, колкото е по-закъснѣлъ даденъ народъ. Тоя първобитенъ езикъ не е друго, освѣнъ емоц. викъ, еднакво присжщъ и на по-висшитѣ животни. Той е основата на всички езици. Върху него се изгражда зданието на човѣшката мисъль.

У всички народи има извѣстни изрази, които се развиватъ веднага, щомъ като способностьта за говоръ почне да функционира. Въ това отношение езикътъ на дѣцата ни прѣдставя най-нагледно, какъ възниква езика.

Дѣтето отначало употрѣбя говорнитѣ органи, за да вика и крѣска съвсѣмъ произволно по сжщия начинъ, както движи и сжщитѣ свои органи. Послѣ, съ тия викове изразява свои емоции. Послѣ той се запознава съ конкретнитѣ прѣдмети, които го заобикалятъ и научава свързката между думата и тѣхъ. А най-сетнѣ научава абстрактнитѣ понятия. По сжщия начинъ е вървѣло и човѣчеството; такава е картината на зараждането на езика. Въ единия случай имаме дѣтинство на отдѣлния индивидъ, въ другия случай — дѣтинство на цѣлото човѣчество.

У разнитѣ висши животни еднакви усѣщания възбуждатъ еднакви движения на разнитѣ части на тѣлото. Тоя фактъ лежи върху свързката между чувствителнитѣ и двигателни нерви у организмитѣ.

Сравнимъ ли така изразитѣ на физиономията у маймуната и у човѣка, ще видимъ, че тѣ сж еднакви. Напр. при емоцията гнѣвъ. При голѣмо осложнение на тѣзи рефлекси имаме мимически езикъ. Развитието на този мимиченъ езикъ е въ зависимость отъ това, дали животното има или нѣма гласъ. У безгласни животни той

служи като единствено срѣдство за съобщаване. Такъвъ е случая съ мравкитѣ.

Напротивъ, у най-гласното животно, човѣка, той е сведенъ до ролята на помощникъ. Но неговото значение за дивацитѣ далечъ още не е прѣстанало. У дивитѣ австралийски, южноафрикански и американски племена мимическиятъ езикъ и сега е удобно срѣдство за сношаване.

Разликата между мимика и емоц. езикъ е тая, че втория е само частенъ случай отъ движения на тѣлото, именно движения на говорнитѣ органи. Но и двѣтѣ тия срѣдства сж лишени отъ условностьта, характеризираща модернитѣ езици. Заради това мимическиятъ езикъ е много удобенъ за изразяване на душевни състояния направо, както е случая въ ораторското искуство. Сжщо и емоц. езикъ е билъ толкова удобенъ въ първобитно врѣме да изрази неразвитиятъ човѣкъ прямо своитѣ емоции.

Ако ние сега виждаме, че мимическиятъ и емоц. езикъ сж еднакво достжпни у човѣка и животното, можемъ ли да говоримъ за нѣкаква разлика на сношаването у еднитѣ и другитѣ?

Скалата на учленени звукове е богата у развититѣ човѣшки племена, но у първитѣ диваци не е изпрѣдила въ това отношение животинската. Само съ бавно развитие достигаме до такава сложность на учленителната звукова система.

Учленителната скала, както се знае, е много разнообразна у пойнитѣ птици. Но искатъ да кажатъ, че у тѣхъ инстинктивно сжществуватъ тѣ. Това не е вѣрно. Ако способностьта за пѣене да бѣше вродена у славея, щомъ се родѣше той би пѣлъ. Но той придобива тая способность, когато го научатъ възрастнитѣ, сжщо както дѣтето се учи да говори, когато го учатъ родителитѣ му. Изолирано отъ външния свѣтъ дѣтето не би могло да се научи да говори.

Отъ тия факти ние заключаваме, че способностьта за говоръ се дължи на постепенното интелектуално развитие. Езикътъ е заученъ, но не и вроденъ рефлексъ.

Съ интелектуалното развитие на човѣка, и придобиване на мисли, за които е трѣбвало означения, започва постепенна диференциация на мозъчнитѣ клѣтки, кждѣто тепърва става локализация на езиковитѣ функции. Тая диференциация е ставала, несъмнѣно, по пжть отъ несъзнателното къмъ съзнателното. По-напрѣдъ сж се образували пжтищата и центроветѣ на механичното възприемане и възпроизвеждане на езиковитѣ прѣдстави, а чакъ слѣдъ това се образува идейния центъръ, който опрѣдѣля идейния характеръ и съдържание на езика. Друго-яче казано, тия центрове сж, които прѣдаватъ смисъла на думитѣ. Че това е така, доказватъ случаитѣ, когато поради езиково разстройство започнатъ да изчезватъ езиковитѣ прѣдстави. Най-напрѣдъ изчезва смисъла на думитѣ, а че послѣ тѣхната форма, тѣхнитѣ акустични и оптични, моторноучленителни и графични бѣлѣзи. (Вж. «Н. Врѣме», септ. 904).

Кое е послужило за увеличаване звуковата скала у човѣка?

Darwin мисли, че вокалната музика, която е въ свързка съ езика, го е тласнала напрѣдъ въ развитие. Споредъ него, тя се състои отъ емоц. викове, съ което мжжския се стараялъ да примами женската, досущъ както вършатъ и сега нѣкои птици съ своето пѣене. За насъ не е важно, може ли това мнѣние да се оправдае. Но интересно е, че има бѣлѣзи, които сочатъ на подобна свързка между езика и музиката.

Че наистина езикътъ е билъ прѣдшествуванъ отъ вокалното пѣене и е билъ свързанъ съ него, показватъ слѣдитѣ, които сж останали въ него. Това сж тонътъ, ударението, дължината на гласнитѣ и пр. Освѣнъ това, ние, когато говоримъ и сега се движимъ въ извѣстна гама.

Първобитната музика е повидимому резултатъ отъ стремежа на човѣка да видоизмѣнява и разнообрази първоначалнитѣ емоционални викове. Важностьта на музиката, тоналностьта въ единъ езикъ е въ обратно отношение съ количеството на изработенитѣ езикови форми.

Отначало помощнакъ и допълнитель на мимическия езикъ, учленения говоръ не е билъ, освѣнъ една наивна обрисовка на нѣщата. Сжщитѣ фази, прѣзъ които е миналъ езикътъ, минало и писмото. Отначало то е било идеографично, а послѣ става условно фонетично. Отначало то рисува направо прѣдметитѣ. Послѣ става само символъ, за да си ги спомнимъ.

Забѣлѣжително е, че у много диви племена, вокалния езикъ нѣма това самостойно значение, каквото у развититѣ народи. Изобщо първобитнитѣ нарѣчия сж се употрѣбявали твърдѣ много врѣме, до дѣто се отдалечатъ и отдѣлятъ отъ емоц. викъ. У тѣхъ (дивитѣ племена) нарѣчията сж толкова несъвършени, щото трѣбва постоянно да имъ дохажда на помощь мимиката и други моменти, жеста и пр. У бушмазитѣ и хотентотитѣ словата носятъ главното значение. За отношенията въ понятията, бушменътъ си служи съ жестове. За това на тъмнина не могатъ се разбра, понеже не виждатъ движенията на ржцѣтѣ си, изобщо на тѣлото си. Поради сжщата причина много американски племена разговарятъ мимически, макаръ и да притежаватъ вокални езици. На това нѣщо е спомогнало обстоятелството, че поради неподвижния имъ животъ, езицитѣ на извѣстни племена сж многобройни и неустойчиви, та отдѣлнитѣ сѣмейства (родове) на едно племе не могатъ да се разбератъ. И това е бѣлѣгъ на първобитнитѣ езици: тѣхната крайна бѣдность, непостоянство (неустойчивость) и голѣмо множество, което е въ свързка съ раздробеностьта и неустойчивостьта на тѣхния социаленъ животъ. Бѣдностьта въ езика, защото нуждата отъ думи, поради неразвитото обществено и интелектуално състояние, е малка. Думитѣ се движатъ около конкретнитѣ понятия, свързани съ тѣхното дѣлнично сжществуване. Има племена, които нѣматъ дума, за да означатъ понятието «дърво», «джбъ», макаръ

и да иматъ думи за означение на разнитѣ видове дървета или джбове.

Полинезийскиятъ езикъ много прилича на дѣтския по удвояването на сричкитѣ. Той не може да изрази никакво абстрактно понятие. За това при разговора полинезиецътъ употрѣбява метафори и сравнения, за да даде плъть на своитѣ идеи, на своята бѣдна мисъль. Вмѣсто абстрактность — образность. Отъ образностьта къмъ обстрактностьта — това е пжтя, по който се развиватъ всички езици.

Сжщото забѣлѣзваме и у червенокожитѣ въ Америка. Нека си припомнимъ, че тѣхнитѣ племена носятъ имена, взети отъ конкретния миръ, обикновено изъ животното царство: «Гръмлива змия», «Бѣлъ бобъръ», «Сивъ вълкъ» и пр.

Езицитѣ по строя си се раздѣлятъ на 3 категории: изолувани, аглутиниращи и флегелни. У първия видъ формата не е достигнала голѣмо развитие. Тя означава само главното понятие, така щото е недостатъчна за означаване оттенъцитѣ въ понятията. За тая цѣль употрѣбя тоналностьта. Въ това отношение музикалния характеръ най-ярко се проявява въ тия езици, които прѣдставляватъ най-старо запазено състояние.

Така езикътъ на сиамцитѣ е крайно музикаленъ. Това е езикъ, който се пѣе. Има петь тона: правъ тонъ, тонъ съ ударение, низъкъ, тежъкъ, високъ. Нашето ухо е несъвършено да ги схване, а за възпроизвеждане и дума не може да става. Сжщото и за китайския езикъ.

Староегипетскиятъ езикъ е аглутинативенъ. Обаче, той е спазилъ много първични черти. Напр. звукоподражателность. Магаре се означава съ звука iô, очевидна реминисценция на магарешкия викъ

Сложнитѣ думи у него иматъ символиченъ смисълъ. И тукъ виждаме, че по пжтя на образностьта е тръгнало означаването на отвлѣченитѣ идеи. Отъ тукъ се поражда и голѣмото число синоними и омоними. А това е резултатъ отъ способа да се даватъ на една дума, покрай конкретното значение, абстрактни значения. Така l.étéhem значи буквално: сърдце; но фигурално: страхливость, подлость и пр., harc hihét бавно сърдце — търпѣливость; es-hét буквално значи: да чувствувашъ биенето на собственото си сърдце, сир.: мисля, съображавамъ.

Такъвъ е и староеврейския езикъ. Абстрактнитѣ понятия сж метафорично употрѣбени конкретни думи. Напр. думата гнѣвъ се означава съ маса думи, земени изъ органическитѣ явления: дишането, което съпровожда гнѣва; жарь или кипение; треперяне, пѣна и пр.; гордость — подигане на глава; желание — жажда, блѣдность и пр. и пр.

Най-послѣ, за да свършимъ, нека кажемъ нѣщо за възникването на членораздѣлната рѣчь въ свързка съ образуването на най-раннитѣ общества.

Появата на езика е въ свързка съ грижата на първобитния

се спечелятъ маситѣ за партията, станала по такъвъ начинъ орждие въ извършването на историчната необходимость.

Безъ съмнѣние, революционниятъ формуляръ е билъ винаги на мода; класовата борба се е прокламирала, гдѣто трѣба и гдѣто не; смъртоносната война между пролетарията и капитализма непрѣстано се е изтъквала. Но ограничиха се само съ тази дипломация, наречена парламентарна акция, и подъ претекстъ, че класовата борба е борба политична, прѣвърнаха я въ борба избирателна. Не се запитаха, коя е благоприятната почва за изработване на класовото съзнание, нито какъ може да се създаде една растеща хомогеность въ недрата на работнич. класа. Не си дадоха смѣтка, кое дѣйствително е социалистично и кое не, и по единъ искренъ начинъ, тръгнаха по пжтекитѣ, отжпкани отъ демократичната традиция: на теория останаха социалисти, а на практика — демократи. По такъвъ начинъ, идеитѣ, като не влизаха въ никакъвъ контактъ съ живота, не ржководѣйки го, нито тѣ отъ него ржководени, — застанаха въ положението на чисти абстракции и безжизнени идоли.

Това явно несъгласие между революционнитѣ концепции и изключително-парламентарната акция толкова нарастна, че политическитѣ социалистически партии почнаха да ставатъ значителенъ факторъ за националния животъ. И колкото партиитѣ дѣйствуваха при единъ по-съвършенъ демократиченъ режимъ, толкова по-голѣмо бѣше и отклонението; но кризата обхвана цѣла Европа, и въ различнитѣ страни тя се различава по степень, но не и по сжщность. Съврѣмениятъ социализмъ не може да противостои срѣщу изкушението на демокрацията.

II

Такова едно противопоставяне теорията на практиката трѣбваше да породи една безпощадна критика и справедлива реакция. Отъ тукъ води началото си и *реформисткиятъ ревизионизмъ*. Задачата на Бернщайна бѣше да приспособи революционната теория къмъ парламентарната практика; той напущаше едната, за да запази другата: той поставяше първата на равнището на втората. Социализмътъ не вършеше по-вече отъ това, което той казваше.

Това бѣ едно изявление, което на гледъ можеше да се покаже научно. То имаше всички признаци на реалистиченъ методъ и голѣми трѣбаше да бждатъ неговитѣ успѣхи въ очитѣ на тѣзи, които съзнаваха вжтрѣшнитѣ разногласия въ социализма и желаяха да възстановятъ изгубеното равновѣсие. Но тъкмо това разрѣшение на кризата не внесе едно избистрюване въ социализма. Тамъ, дѣто успѣ да пусне корени, то ускори неговото теоритично израждане и практично отслабване.

Разложението на доктрината бѣ пълно. Реформисткиятъ ревизионизъмъ отхвърли економичнитѣ основи на социализма, които откриваха строгитѣ рамки на класовото раздѣление, на капиталистичната концентрация, закона за работната заплата, и на революционното схващане. Той се опрѣ върху еластичностьта на

буржуазното общество, което искаше социалистически да повдигне по единъ прогресивенъ и чувствителенъ начинъ. Демократичнитѣ идеи за нѣкакъвъ си безграниченъ социаленъ прогресъ, съ помощьта на послѣдователнитѣ реформи, замѣниха социалистическитѣ понятия за крайната борба до окончателна побѣда. Социалниятъ миръ, т. е. полюбовното разрѣшение на конфликтитѣ между класовитѣ интереси, се въведе въ принципъ. На реформитѣ се гледаше, като една почва на естествено съгласие между добритѣ хора, желаещи да изцѣрятъ злинитѣ на едрата индустрия. Законостьта намѣри фанатични партизани между ревизиониститѣ, новитѣ защитници на реда и управлението. Социализмътъ не бѣше вече организация на борещето се работничество, а опашка на демокрацията.

На практика това има за резултатъ единъ мораленъ упадъкъ и парламентарна лудость, примѣръ отъ които не ни е дала до сега нито една опозиционна партия. Правителствениятъ социализмъ дочака участьта на обикновенитѣ политични партии. Заради прѣданостьта къмъ министритѣ, които щедро разливаха благоволениита си, той напустна всѣкакъвъ идеалъ, ограничавайки се само съ задачата да разширява държавнитѣ служби, да увеличава публичнитѣ функции и да промѣнява сѫществующия юридически, политически и административенъ персоналъ. Неговата политика се приспособи споредъ гледището на демократичната политика, финансовата споредъ онова на дребната буржуазия, антикооперативната споредъ гледището на дребнитѣ търговци, протекционистичната споредъ онова на дребнитѣ селени и административната споредъ това на правителството.

Това изпадане въ демагогията бѣше неизбѣжно. Парламентаризмътъ е прѣимуществено почвата за разложението на буржуазното общество Това е стариятъ свѣтъ съ своитѣ интереси, съ своитѣ нищожество и развала, съ своитѣ унижеиия. Нѣкаква нова мисъль тамъ не може да цъвти, а обратно — всичко клони на разкапване. За да може социализмътъ да го използува безъ всѣкаква опасность, нужно е ограничение на неговото влияние и значително засилване на революционния синдикализмъ.

III

Когато видѣха до каква степень на масова деморализация водѣше парламентарната практика, правителствения социализмъ, основателитѣ на социализма, чрѣзъ единъ повратъ назадъ, закрѣпиха теоричнитѣ положения на революционния социализмъ, които тѣ първи бѣха формулирали. Тѣ обладаваха енергията на създатели, които виждатъ собственото си дѣло да загинва. Неуморно тѣ апелираха къмъ разсѣянитѣ революционни сили и запазиха принципитѣ.

Обаче, тѣ не отидоха по-нататъкъ. Тѣ обориха увлеченията и неспособноститѣ на парламентаризма, безъ да положатъ друга основа на социалистичната акция. Тѣ не прѣстанаха да говорятъ

за класовата борба на избирателна почва и да се държатъ въ строга непримиримость на парламентарна почва. Това има за резултатъ едно изсушаване на теорията и омаломощаване на практиката.

Ласалиянскитѣ илюзии за всеобщо избирателно право трѣбаше най-послѣ да бждатъ изоставени: дългиятъ опитъ ги разпръсна. Негодна трѣбваше да се окаже и вѣрата въ економичния фатализмъ, който самъ щѣлъ да извърши социалната революция. Творенията, на пролетарията, манифестацията на неговитѣ мнѣния иматъ, при все това, извѣстно значение. На Амстердамския конгресъ противъ Жореса никаква дѣйствително нова мисъль не се изнесе и не можа да се сдобие никакво познание за най-новитѣ работнически идеи. Не е достатъчно да се придържашъ о традиционнитѣ понятия. Една мисъль, която не се обновява, е мисъль умираща. Отъ това послѣдва като че ли едно обезплодяване на доктрината, което прѣдизвика у нѣкои адепти толкова страстна привързаность, че нѣкои помислиха за устаряване на догмата.

Колкото за революционната социалистична практика, — тамъ, дѣто се показа непримирима, тя не рѣдко доведе до поразителни загуби; а тамъ, дѣто се показа твърдѣ отстжпчива, тя причини по нѣкога най-голѣмо разстройство. Парламентарната акция, ако не може да има гъвкавостьта на глината, тя не трѣбва да има твърдостьта на желѣзото: това го показва опитътъ. Въ француския парламентъ, въ повечето случаи, кое може да раздѣли вота на революционнитѣ депутати отъ този на реформиститѣ? — Не е ли желанието да се разрѣши въпроса за квадратурата на центра, отколкото да се придържатъ о чисто революционнитѣ положения, като спазватъ и една чисто парламентарна практика?

Социалистичнитѣ партии, които демокрацията още не е разединила, могатъ още да си правятъ нѣкакви илюзии и да вѣрватъ въ възможностьта за една революционна акция на парламентарна почва. Но партии, които е разсипало сблъскването съ демокрацията, не могатъ да въставатъ срѣщу уроцитѣ на опита, безъ да рискуватъ да изпаднатъ въ безплодность.

IV.

Прочее, какъ може социализмътъ да помири теорията съ практиката? — По двоенъ начинъ: 1) прѣди всичко, като обръща внимание на стария исторически материализмъ на Маркса, който ни учи, че идеитѣ не могатъ да се конкретизиратъ вънъ отъ съотвѣтната срѣда, и като се запитва по такъвъ начинъ, какъ класовата борба може да става жива дѣйствителность; 2) слѣдъ това, като изучава новитѣ извършващи се факти; като прѣмахва отъ революционното синдикално движение всичко, което внася нови, непознати начини на мислене и живѣене. Той трѣбва да се обръща къмъ революционнитѣ принципи, като напустне из-

ключително парламентарната почва, и на вѣрнитѣ традиционни принципи да даде реална основа. На *реформистския ревизионизъмъ* трѣбва да се противопостави *революционниятъ ревизионизъмъ*.

Трѣбва да се наблѣга върху това: заблуждение е да се смѣта класовата борба като борба избирателна и парламентарна. Класовата борба е *политична борба* въ такъвъ смисълъ, че тя има за цѣль да прѣобразува съвокупнитѣ социални отношения и респективнитѣ имъ институти. Революционниятъ пролетариятъ не се бори само за своитѣ непосрѣдствени економически интереси, но за общитѣ интереси на самата класа. Неговата мисия е да завладѣе, въ полза на цѣлия свѣтъ, сферитѣ на държавната власть и атрибуциитѣ на нейнитѣ паразитни органи. Между тѣзи двѣ — традиционното и новото право сѫществува непримирима конкуренция за завладѣване функциитѣ. Работническото движение има смисълъ до толкова, до колкото то развива своитѣ институти за смѣтка на капиталистичнитѣ. То става една сила все повече и повече самостоятелна; една автономна организация, която разчита сама на себе си и е дѣйствително една държава въ държава. То нѣма по-лошъ неприятель отъ правителствения социализъмъ.

Така че, неговата мисия е двойна: отрицателна и положителна. Работническото движение събаря и създава. То руши традиционнитѣ прѣдразсѫдъци и внася нови начини на животъ. То има свои собствени закони, които противопоставя на сѫществуващитѣ понятия на буржуазното общество. То развива своитѣ технични, политически и морални способности, за да бѫде готово къмъ разрѣшението на трудната задача — прѣуреждането на производството. То не би могло да се сравни съ нищо, тъй като е настояще създание на историята, тъй, както и срѣдата, която го поражда. Социалната революция ще се състои въ това — частнитѣ негови понятия и норми да ги направи общи. То ще внесе въ подновения животъ цѣла съвокупность отъ институти и идеи, създадени чрѣзъ неговата революционна практика. И неговата цѣль ще бѫде реализирана само тогава, когато типътъ на буржуазното общество бѫде замѣстенъ отъ типътъ на социалистичното.

Но тази класова борба се води върху економическа почва, която е свойствена на работническата класа. Единството на съставляващитѣ пролетарията елементи може да се реализира само вслѣдствие на дълга редица отъ общи борби, дѣто чувството за защита на еднакви интереси срѣщу еднакви неприятели създава една несъкрушима солидарность. Развитието на класовото съзнание, т. е. на съзнанието, че каузата на общото прѣвъзхожда каузата на индивида, е възможно само срѣщу цѣната на самопожертвувания, които закаляватъ характеритѣ и възпитаватъ човѣцитѣ. Чувството на отговорность се вкоренява силно у тѣзи, които се подлагатъ на житейската изпитня.

Голѣмо е разстоянието между парламентарния социализъмъ

и революционния синдикализмъ. И при все това, възможно е да се схване специалната задача на социалистическата партия въ парламента. Ако тя иска да бжде тълкуватель на аспирациитѣ, прѣдявени отъ работническитѣ маси, ако тя влага извѣстна скромность и извѣстни граници на своята акция; ако тя се съзнава като втора и по-висша форма на движението, — тя може да се яви като авторитетенъ прѣдставитель на пролетарията. По такъвъ начинъ се разрѣшава проблемата на парламентаризма, която критиката не може изцѣло да отхвърли. Но това разрѣшение е въ зависимость отъ непрѣстанното нарастване на общественото и отъ постоянното намаляване на политическото движение. Общественото трѣбва да изключва политическото движение.

Така се примирява теорията съ практиката. Тя не е съвокупность отъ формули, къмъ които трѣбва да се приспособява работническото движение съ своето развитие; но тя е всѣкидневно и подробно създание отъ усилията на работническата класа, която съ опита и дѣлата си показва пжтя за слѣдване. По такъвъ начинъ социализмътъ се явява не като една система, но като трансформация на идеитѣ и учрежденията чрѣзъ организираната работническа класа.

Практиката бива свързана. Тя не схваща реформата, ежедневната акция, като една неутрална, отдѣлна сама по себе си придобивка, която би позволила извършването на социалната революция по единъ чудотворенъ начинъ, безъ органично да я подготви. Но тя самата е реформа, тя е ежедневното дѣйствие, въ което влага единъ *революционенъ смисълъ*. Социализмътъ не е откжснатъ отъ живота: той се въплотява въ него и го прѣобразява до толкова, до колкото поддържа раздѣлението на чисто социалистичното отъ специфично буржуазното и до колкото разпалва страстностьта на борбата.

По такъвъ начинъ практиката нито прѣчи, нито ослабва теорията, но тя я обусловва. Революционната акция не е вече едно устно дѣйствие, което позорно слѣдва стжпкитѣ на реформизма; но тя, като води класовата борба, отражава цѣлия животъ на работническата класа. Единството на борещитѣ се елементи не се дължи на изповѣданието едни абстрактни принципи, безъ опрѣдѣлено реално съдържание, което всѣки разбира по своему; но то е живо единство, което почива върху общностьта на стремежитѣ и дѣйствията *). Може, прочее, въпрѣки смущението въ настоящия моментъ, да се прѣдвиди разрѣшението на социалистическата криза. Първоначалното движение е разединено; въ неговата кауза кризата намѣри елементитѣ на своето разрѣшение: теорията и практиката се примиряватъ въ работническия социализмъ. Прѣв. Н. М. С.

*) Това, което е нужно, казваше Марксъ въ l'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs, то е едни-

Морето спи прѣдъ менъ.

Отъ Скиталецъ.

Морето спи прѣдъ менъ. . . На влажний брѣгъ
Сѣдя и чакамъ, съ сълзи на очитѣ.
За вѣтъръ бдя: да се простя навѣкъ
Не мога, съ болкитѣ, що тровятъ ми гърдитѣ
Безбрѣжний ширъ привѣтствува ме съ свойта мощь,
А Вѣтъръ нѣма ощь!

Готовъ е моя члунъ, платната вечъ плющатъ,
Край мене съ шумъ унилъ разлива се вълната.
И вѣрата расте въ душа ми тоя пѫть,
А мисли, цѣлъ роякъ, всѐ бродятъ ми въ главата.
Житейската вълна шуми въ тазъ глуха нощь . . .
А вѣтъръ нѣма ощь!

Прѣвелъ отъ руски: Михаилъ Лѣтовъ.

Бисери отъ чужбина.

I.

Nocturne.

Отъ Jean Moréas.

Wisst ihr warum der Sarg wohl
So gross und schwer mag sein?
Ich legt' auch meine Liebe
Und meinen Schmerz hinein.

Heinrich Heine.

1.

Чукъ-чукъ, чукъ-чукъ — припрѣно чука той,
Чукъ-чукъ — ковчези готви за покой.

ството въ мисъльта и дѣйствието Интернационалиститѣ се стремятъ да създадатъ това единство чрѣзъ пропагандата, събранията и публичнитѣ организации на пролетарията.

В Ред. Даваме мѣсто на тази статия съ цѣль да запознаемъ читателитѣ си съ теченията въ социалистическа Франция противъ французския „ревизионизмъ“, или противъ „жоресизма“. Главната мисъль на Лагарделя въ тази статия се заключава въ това, че той отдава най главно значение на пропагандата на революционнитѣ принципи на *работническия*, на Марксовия социализмъ, и твърдѣ малко значение на избирателната и парламентска агитация. Тѣзи възгледи на Лагарделя, които иматъ изгледъ на нѣщо ново въ социалистическата мисъль, сѫ реакция противъ „жоресизма“ и състоянието на социализма въ Франция. Тамъ пропагандата на революционнитѣ социалистически принципи е слаба и всичко е погълнато отъ избори и отъ парламентаризма, на които придаватъ значение, каквото тѣ нѣматъ, а главно тази дѣятелность въ Франция не се основава на една прѣдварителна сериозна пропаганда. Не така е въ другитѣ страни. Нѣкои отъ възгледитѣ на Лаг. сѫ само отражение на французскитѣ условия.

«Добрий гробарйо, чуй ме ти:
Отъ боръ, отъ орѣхъ я скови
Ковчегъ голѣмъ и тежъкъ — новъ —
За гробъ на моята любовь».

2.

Чукъ-чукъ, чукъ-чукъ — припрѣно чука той,
Чукъ, чукъ — ковчези готви за покой.

«Съ свиленъ платъ покрий го цѣлъ,
Катъ зѫбитѣ ѝ млѣчно-бѣлъ,
И ивици тукъ-тамъ сложи,
Но сини като нейнитѣ очи».

3.

Чукъ-чукъ, чукъ-чукъ — припрѣно чука той,
Чукъ, чукъ — ковчези готви за покой.

«Тамѣ, тамѣ — край бързия ручей,
Кѫдѣто дѫбъ се зеленѣй,
Когато кукувица долетя,
На другиго целувка даде тя».

4.

Чукъ-чукъ, чукъ-чукъ — припрѣно чука той,
Чукъ, чукъ — ковчези готви за покой.

«Добрий гробарйо, чуй ме ти:
Отъ боръ, отъ орѣхъ я скови
Ковчегъ голѣмъ и тежъкъ — новъ —
За гробъ на моята любовь».

II.

ГНѢВЪ.

Отъ Ерсилио Биччи.

Кога вървя и тихичко си пѣя,
Мечтитѣ ми далече сѫ отъ нея;
Ревнува ли, не искамъ и да чувамъ —
Азъ просто тъй, по работа минувамъ.
Дочуе ли тя нѣкакъ-си случайно
Въвъ моя гласъ страдание незнайно —
Това е нищо: пѣя както мога,
За нея нито мисля, вѣрвай Бога.
Ще ѝ рекатъ, че страдамъ азъ безгласно,
Но то не е отъ нейната измама . . .
Защо да знай, че смърть желая страстно?
За мене тя отдавна чужда стана! . .
Но съ нея Джиджи срѣщна ли изново —
За него гробъ — за менъ тъмница е готова!

Ив. Ст. Андрейчинъ.

ПѢСНИ

1.

Доволни има много. . . Рой сж по свѣта
Зидари на тъмата!
Но, има армия велика на труда —
Тя люби свѣтлината. . .

Еднитѣ чезнатъ — мратъ позорно по свѣта —
Крадци сж тѣ отъ плѣсень.
О, знамъ, ще побѣдятъ борцитѣ на труда
Съ горѣщата си пѣсень.

2.

Некъ нощь убийствена царува —
Срѣдъ жизнений не спирай пжть!
Слѣдъ толкова бѣди не струва
Да бждемъ мъртви ний въ свѣтътъ.

Не помнишъ ли завѣти благи,
Що шепнѣхме си да кърмимъ? —
Че дружно ний — съ тълпитѣ наги —
Вериги тежки ще трошимъ! . .

Мих. Лѣтовъ.

КНИЖНИНА.

Двѣ повѣсти, отъ В. Благоева. Цѣна 1 л. София.

Нашиятъ народенъ животъ, считанъ отъ мнозина наши самохвалци грандомани — поети и литератори за «дребнавъ и дѣлниченъ» е срѣдата, изъ която сж изтъкани «Двѣтѣ повѣсти» на г-жа В. Благоева. И тѣ носятъ пъленъ отпечатъкъ на всичкитѣ отрасли на съврѣменния имъ животъ: и разбутано сѣмейство, дѣто тайно и явно се води борба между «бащи и дѣца», и бракъ безъ любовь, и жена, жаждуща за самостойность и такава, изхвърлена на улицата, щомъ е лишена отъ подслона на мжжа си, и прѣслѣдване на нови идеи и тѣхни апостоли, и всичко, що кара болезнено да се свива сърдцето томува, който се взре въ този «дѣлниченъ» животъ.

Основната фабула и на двѣтѣ повѣсти е любовна история —история, уви, на любовьта, която е станала въ наши дни грозно извращение на нейната непокварена естествена чистота, която донася само унижения на човѣшкото достоинство, като се е прѣобърнала изключително на отвратителна сдѣлка, на съображения и смѣтки.

Героинята на първата повѣсть «*Безъ любовь*» Рада, младо и способно момиче, бива принудено да се омжжи за своя благодѣтель, доволно по-възрастенъ отъ нея, който я е поддържалъ въ училище и то да се омжжи въ възрасть прѣди още да е разбрала смисъла на живота, значението на любовьта. Тя нито веднажъ не си е задала въпроса «обича ли го» и встжпва въ бракъ безъ да обича, безъ да люби този, съ когото свързва своя животъ.

Обикновенитѣ женски натури тукъ завършватъ почти всѣкога своето индивидуално сжществувание: слѣдъ брака прѣставатъ да сжществуватъ като личности съ свои вкусове, аспирации, стремления и се обръщатъ на прикърпки на мжжа, що в855 вззематъ неговъ образъ и подобие, не разсжждаватъ и не мислятъ върху нѣщо сериозно, защото има кой да мисли, не се питатъ, любовь сгрѣва ли тѣхното сърдце, защото . . . жената *е длъжна* да обича мжжа си. Но не така е и съ по-силнитѣ индивидуалности. При сврѣменнитѣ условия жената, особено у насъ, не намира почти срѣдство за сжществувание освѣнъ чрѣзъ брака, и тя често стжпва въ бракъ, наложенъ по едни или други съображения безъ любовь. Начало на жалка трагедия. При еднаквость на характери и вкусове може да се мине единъ тихъ приятелски животъ, но съпружескитѣ отношения изискватъ нѣщо повече: свещения огънь на любовьта. Отсжтствува ли той, съпружеският животъ се обръща на тягостно бреме и сърдцето тъне въ пустота. А при нееднаквость на понятия и възгледи, ако жената иска да запази своето «азъ», тя постоянно трѣбва да изпитва тиранията на мжжа.

Героинята въ «Безъ любовь» е силна като индивидуалность. Тя не се е прѣчупила въ брака, обаче, противорѣчието на своитѣ мисли и разбирания, което срѣща въ своя доста баналенъ съпругъ, почва да я мжчи ужасно. Тя се запитва и намира, че го не обича. Между тѣхъ настжпва студенина и недоволство. Тя понася това съ великото търпение на женската душа, но той я нагрубява, не зачита я за личность, въ кжщи се не завръща по късни вечери, подозира я въ добритѣ ѝ отношения съ тѣхния приятель — единъ лѣкарь. Всичко това е крайно унизително за благородната душа на Рада и тя — станала вече майка на момченце, рѣшава да напустне мжжовата си кжща. Намира се на улицата безъ ничия поддържка. Тукъ изпитва жестокитѣ стрѣли на глупавото днесъ обществено мнѣние за разведенитѣ жени, но тя се не отчайва: залавя се съ частни уроци, отваря по-послѣ работилница, работи надъ ученички и вредъ, дѣто ѝ се удаде случай, за проясняване на човѣшкото съзнание.

Тукъ трѣбвало още една хармонична краска на картината, за да ни се прѣдстави Рада напълно идеална и освободена личность, но това се не отдало на авторката, види се, защото нашиятъ животъ не създава нѣщо повече отъ една жена, въ която се е пробудило човѣшкото достоинство. Героинята остава тжжна и оскърбена прѣзъ цѣлия си животъ, защото остава въ едно положение, отъ никого не защитено. А една напълно освободена

личность, която живѣе безъ прѣдразсждъци, не трѣбва да погребе своето щастие съ отхвърлянето на единъ несносенъ за нея товаръ, какъвто е натрапениятъ, или же несполучливиятъ бракъ. Силнитѣ индивидуалности намиратъ своето щастие въ свободното развитие на своитѣ сили и не трѣбва да жалятъ, когато скжсватъ нѣкоя, ако и «света» верига, що ги е стѣгала. Защо авторката не ни е прѣдставила тъй завършена героинята? — Защото . . . достатъчно ли е едно откжсване отъ тягостенъ бракъ, за да може жената при съврѣменнитѣ условия да отдъхне свободно, да заживѣе човѣшки? Не изпада ли тя въ такъвъ случай подъ още по-тѣжката економична зависимость? И неспособностьта ѝ да води борба съ тази послѣдната зависимость — неспособность, която се длъжи не само на нейната неподготвеность, но и на съвокупностьта отъ всички съврѣменни условия — тази зависимость я кара да прѣвива вратъ, да се унижава, да се самоунищожава. И ето защо авторката се е постарала да създаде другъ единъ положителенъ женски типъ, който като че ли иде да покаже, каква трѣбва да бжде жената, или, какво трѣбва да притѣжава тя, за да не пропадне като Рада. — Пенка, ученичка на Рада, се задомява по взаимно влечение съ единъ младъ момъкъ, изучилъ фотографното искуство. Пенка постжпва въ ателието и въ скоро врѣме става другарь на мжжа. Тѣ сж другари по трудъ, приятели по сърдце, съпрузи по любовь. И нѣмаше защо дори да се затваря Пенка въ старата рамка на днешния бракъ, за да се покаже, че днесъ само тази жена, която може да се бори за своето сжществуване, има шансъ да прѣкара единъ по-достоенъ животъ. Необходимость става днесъ жената да бжде приготвена за борбата на живота, а останалото само по себе си се разбира: не ще съмнѣние, че идеалътъ на любовьта, тъй потжпканъ днесъ, ще се реализира, само когато мжжътъ и жената прѣставатъ да бждатъ товаръ единъ другиму.

Втората повѣсть е много по-обхватна и по врѣме и по личности. Тя има това особено прѣимущество, че лицата дѣйствуватъ прѣзъ революционното врѣме и като така изтъкватъ наши исторични събития, които авторката е съумѣла да обрисува тъй добрѣ. Така сжщо изважда се тамъ на лице участието на българската жена въ тѣзи важни събития. — Авторката ни прѣдставя въ тази повѣсть благороднитѣ характери на двѣ жени: Елена Полонска и Живка Братоева. Елена, живо, буйно момиче, заинтересувано отъ революционнитѣ събития, е любимо отъ Волова — извѣстниятъ български революционеръ, когото тя обича и почита. По родителски настоявания, въпрѣки желанието си, бива принудена да встжпи въ бракъ съ Полонски, богатъ инжинеръ по Хиршовата желѣзница. Нееднаквостьта на възгледи и разбирания, липсата на условия за благоприятното развитие на нейната пламено-любяща натура, пораждатъ и усилватъ желание въ Елена да се откжсне отъ брака. И тя направя тази стжпка слѣдъ като се е сдобила съ мжжска рожба. Тя взема участие въ революционнитѣ събития ту като агитаторка, ту като помощница, ту като милосердна при уча-

ствуващитѣ въ сражението. У нея има амбиция да работи за нѣщо, да стане нѣщо. Огива въ Парижъ, дѣто най-силно бие съврѣменното човѣшко сърдце, съ желание да проникне въ съкровищата на цѣлата наука. Липсва ѝ, обаче, ржководяща нишка въ нейнитѣ желания, опжтваща я идея, която да направлява нейнитѣ стремежи. И тя се люшка отъ едно на друго: ту медицина учи, ту юриспруденция, ту социология, къмъ всичко съ огъня на гореща прозелитка, отъ всичко скоро разочарована, вѣчно недоволна, вѣчно жаждаща за нѣщо велико, що може да удовлетвори неизчерпаемата енергия на нейната пламенна натура. Тъй може да стане особено съ много способни жени, които, неудовлетворени отъ домашната сфера, за която ги приготвятъ безъ разлика на способности и наклонности, изкачатъ брутално отъ нея, безъ да иматъ каква-годѣ постоянна посока въ своитѣ стремежи. Елена остава при все това крайно симпатиченъ типъ, като личность, която се бори, стреми се, иска да живѣе. Вгората героиня Живка Братоева е по-скромна, но за това по-улегнала личность. Тя гледа твърдѣ реално на околната дѣйствителность и е устойчива въ своитѣ начинания и съ голѣмо постоянство. Бивша състуденгка на Елена, тя завършва медицината и практикува лѣкарското занятие. Става добра съпруга и примѣрна майка, за жалость, обаче, не за дълго. Въ нещастенъ заговоръ загинва мжжътъ ѝ като военен, умира и дѣтето ѝ — най-милата нейна земна връзка. Слѣдъ това тя се покорява на сждбата и отдава своя животъ само за просвѣтителна и благотворителна работа всрѣдъ любимия отъ нея народъ.

Освѣнъ нѣкои технични недостатъци и двѣтѣ повѣсти иматъ добритѣ прѣимущества на съврѣменни теми, добро вникване въ живота и вѣрно изложение на самата дѣйствителность.

Ний ги горещо прѣпоржчваме на всички любители на литература и белетристика, на всички четящи жени. Повѣститѣ на г-жа Благоева рисуватъ ярко дѣйствителностьта на нашия животъ.

Jenny.

Съчиненията на А. П. Чеховъ, — томъ I, прѣв. К. Т. Митишевъ подъ редакцията на А. Карима.

Нашия читаещъ свѣтъ трѣбва да прочете и Чехова, наскоро починалъ, да го схване и да се наслади изцѣло на неговитѣ произведения, за да види, че и той не по-малко е принесълъ за човѣческата култура отъ Горкий и Толстоя; че той е създалъ въ руската литература цѣла епоха, че и той е отъ интересъ не само прѣдъ руския, но изобщо прѣдъ читателя. Тази си популярность Чеховъ спечели прѣзъ послѣдния периодъ отъ своята литературна дѣятелность.

И днесъ, когато вече неговия литературенъ животъ е завършенъ и влиза въ страницитѣ на историята, въ неговитѣ творения може много добрѣ да се види отражението на развоя и напрѣдъка на руската художествена литература, направени чрѣзъ неговитѣ художествени произведения прѣзъ послѣдниятъ четвъртъ вѣкъ

Критицитѣ му виждатъ руския животъ въ своята сѣмейна и обществена сфера напълно отразенъ въ произведенията му, като е упражнявалъ и своето влияние върху неговото творчество.

Това отражение много добрѣ се вижда още въ първото томче, което имаме на ржка. То прѣдставлява галерия, въ която сж изложени типове отъ всичкитѣ слоеве на руското общество въ разни пози и при разни обстоятелства; това сж страницитѣ на историческия албумъ на руския разноцвѣтенъ животъ прѣди 70-тѣ години, който още има своитѣ прѣдставители въ мещанскитѣ кжтове, отъ кждѣто Чеховъ черпи материалъ и до най-послѣдньото си произведение (Вишневій садъ[1]), които даватъ такъвъ и на другитѣ руски млади писатели. Обаче, никой отъ послѣднитѣ до сега не е събралъ чъртитѣ на разкапващето се старо руско общество, да нарисува всевъзможнитѣ му духовни портрети и да ги завѣщае съ особено свое освѣтление въ единъ народенъ музей, както Чехова. Като нѣкой номизматикъ, той се взира и въ послѣднитѣ характерни дреболии на живота и ги взема, за да ги промие съ своята кислота, да ги подложи на своята ламбичка и да ни покаже съ своя «чеховски маниеръ» тѣхнитѣ изпъкналости, които ги найдобрѣ характеризиратъ като отживѣлости.

Надниква той въ разкапалитѣ и разкапващи се мещански сѣмейства да види и ни покаже тѣхния гнилъ домашенъ животъ, заразата която даватъ на своитѣ дѣца, вслушва се въ тѣхнитѣ философии по брачнитѣ врѣзки и възпитанието на тѣхнитѣ дѣца; надниква въ гимназиитѣ, кждѣто обучението и възпитанието сж още скования и схоластични и «гимназиститѣ» «ядатъ» дървото; навѣстява мухлясалитѣ канцеларии съ населяющитѣ ги «спиртосани чиновници», които «само пиятъ, спятъ, играятъ на карти» и въ играта дирятъ своето щастие, тя имъ докарва приятно или «лошо разположение», чиновници, които «нищо не четатъ, а по навикъ турватъ прѣпинателнитѣ знаци и взематъ рушветъ», показва ни правосждието, което прѣкарва въ «сънна омая»; отъ неговото зорко око не могатъ да се скриятъ нито „гжбавитѣ мислители» въ своитѣ задушени кабинети, нито желѣзнопжтнитѣ чиновници изъ най-затънтенитѣ гари, въ чиято оплаквателна книга Чеховъ прочита, че «и 7-ятъ началникъ е диване», както навѣрно сж биле и прѣдшественицитѣ му. — Изобщо, Чеховъ, като туристъ загрижено пжтува изъ всичкитѣ кжтища на частния и общественъ руски животъ, който «измжчва и чужденцитѣ», не да му се любува», както е казано въ прѣдговора (IV) на томчето, а да усмѣе «младежитѣ», които търсятъ моми съ идеи, а работата излиза на «добъръ край», като намѣрятъ съ пари, за «да разпилѣватъ сетнѣ пуха на юрганя и да се тътрятъ изъ сждилищата»; да жигоса съ тънката си ирония «доктори и учени», които въпрѣки своето образование сж пакъ въ «мрака» и живѣятъ само въ «интриги», че тѣ въ своя

---

[1] Прѣведено на български отъ А. И. Кирчевъ. Излиза сега въ още единъ прѣводъ отъ К. Т. Митишевъ.

животъ често «сбъркватъ пѫтя» и ставатъ «излишни», че тѣ за нищо не сѫ годни и само въ «криво огледало» могатъ да видятъ мутритѣ си красиви, че тѣ «нѣматъ мозъци» и може всички да изпукатъ отъ «чиновнишка смърть» съ своето лакейничество, или, най-послѣ, да станатъ «нетърпими единъ на другъ» и да свършатъ съ нѣкоя смѣшна «драма» своя изгнилъ животъ. И въ този му смѣхъ личи дълбоко съжаление къмъ този житейски торъ, който издава вонята на омъртвялость, на разгниване». Явно е, че Чеховъ не се любува на тия хора, които описва, хора въ гипсови маски, «въ кутийки», съ автоматически движения кукли, безъ душа, той ги прѣзира и съ съжаление къмъ тѣхъ мечтае за животъ свѣтълъ и прѣкрасенъ. — «Нѣкждѣ въ този свѣтъ има животъ чистъ, поетически; но кждѣе е той?» — Той е въ сферата на стоящия високо отъ този свѣтъ идеалъ. Както се вижда, той не е могълъ да открие идеала въ недрата на живота, а го търси извънъ него. А това, що се кажва животъ, — това мъгляво, влажно настояще, пропито съ подлости, тази дрезгавина възбужда у него тжжно чувство, чувство на отвръщение, съ което заразява и читателитѣ, което усѣщаме още като четемъ първия томъ отъ неговитѣ разкази.

И това му взиране въ живота го кара въ послѣдния периодъ на своята работа да се замисли върху неговия фундаментъ, да подири срѣдства за поставяне мостъ между настоящия и идеалния животъ. Усмивката вече избѣгва отъ лицето му и той заявява, че *«не сж достатъчни на човѣка само три аршина земя, а цѣлото земно кълбо и всичката природа, — за да прояви всичкитѣ свойства и особености на своята душа"* (Крыжовникъ) (к. н.). И въ неговитѣ произведения, подъ хлада и ужаса на житейската безсмислица, изподъ прѣмазваюцата тежесть на мъртвия трупъ, настойчиво нараства жаждата за другъ по-добъръ и по-високъ животъ. Така Чеховъ създава въ руската литература почвата, на която се повдигатъ М. Горкий, Вересаевъ, Л. Андреевъ и др., въ които личи влиянието на неговия лиризъмъ, субективно настроение и емприсионистически символизъмъ, който намира майстора си у Андреева. И имено въ този периодъ на своята работа Чеховъ се явява не само рисувачъ на дѣйствителността, а философъ на живота, както ще види нашия читатель, ако нашата литература има щастието да се сдобие съ всичкитѣ му съчинения, както обѣщаватъ прѣводачитѣ на I томъ.

А първия томъ четемъ съ особена наслада, защото ни кара да се взираме въ себе си, да правимъ анализъ на своя животъ. Четейки духовититѣ разкази на Чехова, ние неволно се питаме— «дали и ние не сме такива, дали и ние не вършимъ сжщото?» Защото много отъ осмѣнитѣ пороци въ тѣхъ се срѣщатъ и у насъ: и на нашия гимназистъ положението не е по-добро отъ това на руския, и у насъ се търсятъ «моми съ идеи», а се вематъ съ пари, и у насъ хирурзитѣ още «трошатъ зжби», и у насъ се произвеждатъ «изпити за чиновници», и у насъ има много лакоми

за «лъвъ и слънце», и пр., и пр., — което възбужда интереса на българския четецъ да прочете еднъжъ и втори пжть това красиво томче и да се надсмѣе надъ себе си. Чеховъ и у насъ може да има почти сжщото влияние, каквото и въ Русия. Затова нашата читающа публика може съ полза и услада да чете неговитѣ съчинения.

Но при това трѣбва да забѣлѣжимъ на г. г. прѣводачитѣ, че тѣ трѣбва да обръщатъ по-голѣмо внимание на българския езикъ. Въ първата половина на томчето се срѣщатъ твърдѣ начесто стилистически и граматически грѣшки. Тѣхното отсжтствие въ втората половина на томчето ни каратъ да се съмняваме, че само тя е минала подъ редакцията, — или кой знай! Но непростими сж нелогичности, като »Гимназистътъ (?) обхваща екзаменаторско вдъхновение» (55 стр.), или «Послѣдната дума е отъ огнестрѣлна наука» (41), или »Той се подалъ. . . . *и вика пиянъ на цѣлата улица*" (68) и пр. Често се срѣщатъ и провинциализми, »азъ нѣма (да?) се убия», *вечъ, неможъ*, напр. «и неможъ види гдѣ е сака (50). Срѣщатъ се на нѣколко мѣста несъгласувания и бъркане на родоветѣ, напр. «види ли котето ти на улицата, веднага актъ съставя, сѣкашъ *тя* (то?) е добитъкъ юва» (110). А ние мислимъ, че доста голѣмо значение за матерния езикъ има работата на всѣки прѣводачъ и тамъ се проявява неговата оригиналность затж. Изданието е красиво. По-добрѣ щѣше да бжде, ако имаше по-голѣмо разнообразие въ I-та половина на томчето, както е въ втората.

Хр Ц-въ.

Защо се спори въ учителския съюзъ? Отъ Н. Моралиевъ. София 1904.

Авторътъ на тази брошурка, макаръ и съчувственикъ на социализма, прѣди да стане социалдемократъ, се е залелъ съ работа не по силитѣ си. Той се е заелъ да разгледа и обясни развитието на учителскиятъ съюзъ отъ социалистическо гледище, безъ да е усвоилъ послѣдното. И ние не бихме се заели съ нейното разглеждане, ако авторътъ ѝ съ едно дързко нахалство не твърдѣше, че всички други прѣди него, които сж писали по спорнитѣ въпроси на съюза, не сж казали нищо, че тѣ сж ги разглеждали «безъ да иматъ какъвъ да е опрѣдѣленъ и обоснованъ възгледъ», по тѣхъ. Значи, ако не бѣ се явилъ г. Н. М. съ своята брошурка, която е едно ученическо упражнение по не въ силитѣ на автора въпроси, то социалдемокрацията и учителитѣ социалдемократи не биха имали социалистическо схващане и разбиране на учителското движение у насъ. Учителитѣ социалдемократи сж били доказали, че «не имъ е дадено да мислятъ като марксисти». Нека видимъ тогава, какъ мисли «марксистътъ» г. Н. М. Послѣдниятъ въ своята брошурка пише:

„Професиране на опрѣдѣлена обществена функция въ надпроизводствената область на обществения животъ, — ето що характеризира общественото положение на интелигенцията, а не произхода ѝ и близкото ѝ материално положение до нѣкоя стопанска група или класа. Общественото положение и

професионалнитѣ интереси на народнитѣ у-ли, като интелигентна група, се опрѣдѣлятъ отъ обществената функция, която тѣ изпълняватъ въ обществения животъ“.

И тъй, обществената функция, която учителитѣ изпълняватъ, професионалната имъ работа, опрѣдѣля общественото имъ положение и професионалнитѣ имъ интереси. А това е все едно да кажешъ, че обущарството опрѣдѣля общественото положение и професионалнитѣ интереси на работницитѣ обущари, или пъкъ, че канцеларската работа на чиновницитѣ опрѣдѣля тѣхното положение и тѣхнитѣ интереси, или че писателската работа опрѣдѣля положението на писателитѣ и тѣхнитѣ интереси. Но тия «обяснения» на общественитѣ положения и интереситѣ на разнитѣ обществени групи нѣматъ нищо общо съ обясненията на марксизма, споредъ който общественото положение и интереситѣ на хората се обясняватъ съ тѣхнитѣ економически отношения, съ имущественитѣ имъ отношения. Дали да се заеме едно лице съ извѣстна работа, това зависи отъ неговото имуществено състояние, отъ това, дали има голѣмъ или малъкъ капиталъ, дали има такъвъ или нѣма, дали има срѣдства за произвеждане или е лишенъ отъ такива. За да стане едно лице учитель, зависи отъ това, дали е свършило нѣкое срѣдно училище, а да свърши такова, това пъкъ зависи отъ неговитѣ срѣдства, отъ имущественото състояние на него или на родителитѣ му. Тъй че, работата на хората зависи отъ тѣхното материално, а слѣдователно, и обществено положение, което пъкъ зависи отъ тѣхнитѣ економически, отъ имущественитѣ имъ отношения. Хора, свършили, да кажемъ, срѣдно училище, ако иматъ на разположение голѣми капитали, или ще продължатъ учението си, за да заематъ друга, по-завидна работа, или ще станатъ търговци, акционери, фабриканти и др. т. А «марксистътъ» Н. М., който нито хаберъ има отъ марксизма, и тия прости работи не знае и не е видѣлъ въ живота. И се заловилъ той да разглежда и обяснява марксически общественитѣ движения. И казва той, че на учителитѣ социалдемократи не било дадено да мислятъ марксически, очевидно като смѣта, че нему е дадено да мисли марксически! Така е смѣталъ той, когато е писалъ цитиранитѣ противомарксически глупости . . .

Но, казва г. Н. М., «народнитѣ учители сж интелигентна група, елементъ изъ надпроизводствената область на обществения животъ, а не економическа категория въ процеса на общественото производство». Това е още една противомарксическа глупость. И учителитѣ и интелигенцията изобщо сж социално-економическа категория като прѣдставители на така наречения умственъ трудъ, защото и тѣ създаватъ, макаръ и нематериални блага. Послѣ, не процесътъ на общественото производство, разбиранъ въ смисълъ на работене, професиране, опрѣдѣля общественитѣ отношения на производството, а това, съ какво се произвежда и на каква степень отъ развитие се намира то. Не произвеждането, не работата, а производителнитѣ сили, приложени въ производството, опрѣдѣ-

лятъ производственитѣ, економическитѣ, имущественитѣ отношения на хората, отношенията на собственостьта. Но обществени отношения на производството не се наричатъ само отношенията между производителитѣ въ фабриката или работилницата, а такива сж и имотнитѣ отношения на хората, отношенията на собственостьта. И тия отношения обхващатъ всичкитѣ членове на обществото. Лихваритѣ, банкеритѣ, търговцитѣ и др. сжщо не участвуватъ непосрѣдствено въ производството, и тѣ на гледъ спадатъ въ «надпроизводствената область» на обществения животъ, но въпрѣки това и тѣ се намиратъ въ обществено-економическитѣ отношения и тѣхъ тия отношения сж поставили въ капиталистическо обществено положение. Така че възгледитѣ и идеалитѣ на учителитѣ, както и на всѣки слой отъ интелигенцията се опрѣдѣлятъ не отъ тѣхната работа, не отъ «професиране на опрѣдѣлена обществена функция», а отъ тѣхното обществено положение въ дадено врѣме, отъ това, до колко това положение се приближава до извѣстна обществена класа. Положението на разнитѣ класи и слоеве пъкъ е въ зависимость отъ степеньта на развитието на производителнитѣ сили. Но г. Н. М. намира, че то зависи отъ тѣхната работа. Като изхожда отъ това погрѣшно положение, по-нататъшнитѣ изводи, които той вади, сж съвършено погрѣшни.

„Учителя не е дуалистично сжщество, „гражданина“ всѣкога произтича отъ учителя (т. е. неговитѣ възгледи зависятъ отъ работата му — пакъ горѣспоменатото погрѣшно положение. — П.), възгледитѣ му всѣкога се опрѣдѣлятъ отъ професионалнитѣ му интереси. Учителството има всѣкога такава идеалогия, каквато опрѣдѣлятъ професионалнитѣ му интереси“.

И сѐ това се повтаря и прѣфразирва много пжти. Но съ това немарксическо положение «марксистътъ» Н. М. не е моглъ и не може да обясни промѣнитѣ въ възгледитѣ и въ идеалогиитѣ на учителството. Та ето учителитѣ отъ освобождението насамъ иматъ сѐ едни и сжщи професионални интереси — да иматъ подобрено, обезпечено и независимо обществено положение, и сж вършили сѐ една и сжща функция — обучаване и възпитаване дѣцата въ училището и при все това отъ тогава до сега учителството не е имало едни и сжщи възгледи и идеалогии. Той само твърди, безъ да е доказалъ, че «у-ля е интелигентъ, професионалнитѣ интереси на когото съвпадатъ въ миналото съ противодържавническитѣ стремежи на «народа», сега съ общественитѣ тенденции на надигащиятъ се буржуазенъ класъ (класа?), а въ бждаще ще съвпаднатъ съ класовитѣ стремежи на пролетарския класъ». Но това той съ нищо не е доказалъ. Защо сега да не «съвпадатъ» професионалнитѣ интереси на у-ля съ класовитѣ стремежи на пролетарията? Ние твърдимъ, че тѣ «съвпадатъ» още сега: у-литѣ искатъ да се разшири народното образование най-много, да имъ се плаща труда задоволително, да бждатъ гарантирани въ своето положение, да бждатъ независими въ своята обществена дѣйность, да водятъ възпитанието споредъ изискванията на педагогическата наука, а не споредъ изискванията само на интереситѣ на господствующата капиталистическа класа и т. н. А всичко това «съв-

пада» още днесъ съ стремежитѣ на пролетарията и всичко това ще реализира само пролетарската класа съ усилването на своята освободителна борба и реализирането на нейната крайна цѣль. А г. Н. М. само твърди извѣстни положения безъ да ги доказва, или ги доказва съ това, което трѣба да се докаже. И цѣлата негова брошурка е пълна съ — да употрѣбимъ неговитѣ думи — разбърквани, противорѣчиви и необосновани твърдения. Тази брошурка нищо отъ учителскитѣ въпроси не уяснява, а само замъглява, тя само изнася мъглата, що царува въ главата на автора ѝ по спорнитѣ въпроси на съюза. Но тази мъгла, колкото претенциозенъ и да е нейниятъ притѣжатель, никому не е потрѣбна, тя и за него, и за учителитѣ е врѣдна.

Т. П.

НАУЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ

За радия и радиоактивнитѣ тѣла.

Отъ Д-ръ Ото Либкнехтъ

Докато изтеклото столѣтие не много прѣди своя край е разрѣшило окончателно два важни проблема на техническата химия: произвеждане на сѣрната киселина по контактния методъ и фабрикуването на изкуствено индиго, то чрѣзъ откриването на нови факти, което почти се доближаваше до чудесното, е прѣдставило на физиката и химията за отгатване нови тайни, прѣдъ които завѣсата още не е вдигната, а именно: откритието на беккерелевитѣ лжчи, при изслѣдването на които сж били открити радиятъ и радиоактивнитѣ тѣла, както и тѣхнитѣ качества.

Френскиятъ ученъ Х. Бекверель открилъ въ 1896 год., че соли отъ уранъ — елементъ, за който до сега се приемаше, че има най-голѣмо тегло — иматъ свойството да изпущатъ единъ съвсѣмъ особенъ видъ тъмни лжчи, които правятъ въздуха електропроводенъ, могатъ да проникватъ прѣзъ непрозрачни тѣла и дѣйствуватъ на фотографическото стъкло.

Намѣри се още, че интензивностьта, съ която тѣзи лжчи, наречени беккерельови, изхождатъ отъ отдѣлнитѣ уранови препарати, е пропорционална на количеството уранъ, което се съдържа въ препаратитѣ: съ увеличаването количеството на урана увеличавала се е и интензивностьта на лжчитѣ. Пъкъ г-жа С. Курие, която заедно съ мжжа си Р. Курие е много направила за по-нататъшното изслѣдване на тая область, е констатирала удивителния фактъ, че отъ урановитѣ руди, на първо мѣсто, урановата смолиста руда, изхождатъ беккерельови лжчи много по силни, отколкото би съотвѣтствувало на съдържащето се въ тѣхъ количество уранъ. Това даде поводъ да се прѣдполага, че въ тѣзи

съединения се съдържа нѣкой новъ елементъ или елементи. Отъ многото елементи, които се смѣтаха за причинители на бекверельовитѣ лжчи, каквото що сж *полониятъ* и *радиятъ*, открити отъ Курие, *актиниятъ*, откритъ отъ Дебирне, и *радиооловото*, открито отъ Хофмана, до сега се познава, като дѣйствителенъ елементъ съ добрѣ опрѣдѣлени въ химическо отношение свойства, само радиятъ.

Изслѣдвачитѣ сж открили, че не малко тѣла иматъ свойството да изпускатъ бекверельови лжчи, и всички тия тѣла сж били наречени съ общото име *радиоактивни*, което значи, че тѣзи тѣла сж активни като радия, който до сега не е надминатъ по силата на лжчеизпускането. Тъй като се откри още, че всичкитѣ тѣла, било чрѣзъ допиране съ нѣкое радиоактивно тѣло или по другъ начинъ, ставатъ радиоактивни, макаръ и врѣменно, то сега се прави разлика между естествени и изкуствени радиоактивни тѣла. Освѣнъ урана, за който споменахме по горѣ, и радия, който, както стана вѣроятно отъ най-новитѣ изслѣдвания, има по-голѣмо атомно тегло отъ урана, естествени радиактивни тѣла сж *радиооловото*, *висмутовий иолоний* и *ториевий актиний*.

Изслѣдванията главно върху тория, направени отъ английскитѣ учени *Рутерфордъ* и *Соди*, особено отъ първия, сж ги довели до нѣкои теории, които сж отъ естество да направятъ силно впечатление и които ний ще разгледаме отблизо. Като сж дѣйствували върху разтворъ отъ ториева соль, достигнали сж да раздѣлятъ тория на радиоактивна и радионеактивна часть и, докато първата, която не може да се разруши съ нишадъренъ спиртъ, постепенно губи своята радиоактивность, втората часть става пакъ радиоактивна: Активностьта се поражда, значи, отъ само себе си и Рутерфордъ, който е забѣлѣзалъ сжщото явление и при урана — той е обозначилъ отдѣлянитѣ активни части съ ThX (торий X) и UX (уранъ X) — заключава отъ тая часть на своитѣ изслѣдвания, чэ радиоактивностьта е изразъ на едно измѣнение въ разположението на атомитѣ. Както бѣ установено при катоднитѣ лжчи, открити и изслѣдвани отъ Хиторфъ и Крукъ, лжчеизпускането се състои въ отдѣляне минимални материялни частици, които, много по-малки и отъ най малкитѣ познати до сега атоми, сж били наелектризирани съ отрицателно електричество; тѣ сж били наречени *електрони*. Единъ изслѣдвачъ на електронитѣ е казалъ фигуративно за тѣхната голѣмина, че една отъ тия частици се отнася къмъ голѣмината на бацила както този послѣдния се отнася къмъ земното кълбо. Би могло да се каже, че до нѣкждѣ се е възродило гледището, изразено въ отдавна изоставената нютонова теория за свѣтлината, споредъ която носители на свѣтлината сж малки тѣлца, които се отдѣлятъ отъ извора на свѣтлината и се движатъ съ огромна бързина. И радиоактивностьта, която, споредъ отбѣлѣзанитѣ по-горѣ качества, прилича много както на катоднитѣ, така и на рентгеновитѣ лжчи, се придружава винаги отъ еманация (отдѣляне, излжчване) на ма-

териялни частици, голѣмината на които е приблизително равна на оная на електронитѣ и при това е пропорционална на интензивностьта. Като най-важенъ доказъ за истиностьта на теорията си — английскитѣ учени привеждатъ слѣднитѣ опити: на единия край на една тръба се туря нѣкакво радиоактивно тѣло, напр. торий, а на другия край едно радионеактивно тѣло, то, като се образува въздушно течение, което да минава прѣзъ тржбата по посока отъ радиоактивното къмъ радионеактивното тѣло, може да се радиактивира послѣдното т. е. изкуствено да се направи радиоактивно. Ако ли изстудимъ тржбата чрѣзъ теченъ въздухъ до около 130—140°, а въздушното течение мине по сжщото направление, както по-горѣ, то при този опитъ не е могла да се забѣлѣжи никаква индукция (тъй сж нарекли тоя начинъ на изкуствено радиоактивиране). Като сж махнали радиактивното тѣло и нагрѣли тржбата до първоначалната температура, то при прокарване въздухъ прѣзъ тржбата, тѣлото, което е било турнато на другия ѝ край, станало радиоактивно. Значи, чрѣзъ голѣмия студъ малкитѣ частици въ тржбата сж били кондензирани, но, когато тржбата отново била стоплена, тѣ се изпарили и могли да дѣйствуватъ радиоактивирующе. Нека споменемъ още, че Курие и Дебирне твърдятъ, какво тѣмъ се е удало да изолиратъ еманиращитѣ (излжчващитѣ се) тѣлца въ форма на едно минимално количество газъ, който е проявилъ такова силно дѣйствие, щото стъклото, въ което той се е намиралъ, почернѣло. По-нататъшни изслѣдвания не могли да правятъ съ този газъ, поради твърдѣ малкото му количество.

Както електронитѣ при катодното лжчеизпускане, така и еманационнитѣ тѣлца на радиоактивнитѣ субстанции (тѣла) сж по обемъ много по-малки и отъ най-малкитѣ познати до сега атоми — атомитѣ на водорода. Еманационнитѣ тѣлца ставатъ особено интересни поради туй, че сж частица отъ атоми които още не сж дошли въ положението на равновѣсие. За забѣлѣзване е, че тъкмо елементитѣ съ най голѣмо атомно тегло —, каквито сж радиятъ, уранътъ, ториятъ, висмутътъ и оловото, показватъ радиоактивно дѣйствие и че, значи, въ онѣзи елементи, въ които има най-вече събрани еманационни тѣлца — разгледани като атомни частици — най-мжчно се възстановява положението на равновѣсие. Този възгледъ може да се формулира и тъй, чѐ първичната материя (= еманационни тѣлца?) при сгрупирването въ атоми губи часть отъ енергията, но, губи толкова по-малко, колкото по-голѣмо е сгрупирането. Споредъ това трѣба да сжществува извѣстна граница на това сгрупиране (сбиране), тъй щото периодическата система на елементитѣ може да се разгледа и като законъ за сгрупирването на първичната материя. При положението на равновѣсие настжпва разлагане на такива елементи, т. е. при границата на сгрупирването първичната материя въ атоми атомитѣ започватъ да се разлагатъ и прѣвръщатъ въ първична материя. Въ врѣме на разлагането раз-

вива се значително количество топлина, което е било вече констатирано при радия; разбира се, топлината може да се яви и отъ прѣвръщането на друга нѣкоя енергия въ топлината. Прѣди нѣколко врѣме сжръ Уилямъ Рамсей, който е открилъ нови съставни части на въздуха — хелий, аргонъ, неонъ, криптонъ и ксенонъ — съобщилъ на годишното събрание на «Society of Chemical Industry» въ Брадфортъ, че му се удало да докаже, какво отъ радия или отъ отдѣления отъ него газъ (вижъ по-горѣ) може да се произвежда продължително хелий, — явление, за което до сега не може да се даде едно удовлетворително обяснение. Би могло, споредъ него, въ краенъ случай да се прѣдположи, че хелиятъ прѣдставя едно твърдѣ стабилно състояние на равновѣсие — едно множество еманационни тѣлца —, което състояние при лекото атомно тегло на хемия се достига твърдѣ лесно; на това схващане обаче може да се противопостави обстоятелството, че въ атмосферата хелиятъ се срѣща относително малко.

Естествено, не може отъ сега още да се каже, до колко тая духовита теория, — чрѣзъ която се възкръсва, въ промѣненъ видъ, старата прутова хипотеза, че водородътъ е първичниятъ елементъ, отъ който сж съставени всички други — ще се задържи при по-нататъшнитѣ открития въ областьта на радиоактивнитѣ тѣла. Все пакъ възможностьта, елементитѣ да се прѣвръщатъ едни въ други, наблюдавана отъ Рамсея, въ истинностьта на чиито наблюдения не можемъ да се усъмнимъ, не може току тъй да се отхвърли като невѣроятна. Възможно е, че ний се намираме въ началото на една нова епоха въ научната химия. Не бива обаче да не споменемъ, че тѣзи теории не сж останали безъ възражения, макаръ че никой не оспорва тѣлесностьта на радиоактивиращето дѣйствие, т. е. сжществуването на еманационнитѣ тѣлца (които не сж въ състояние да проникнатъ стъклото и се разпространяватъ чрѣзъ дифузия, подобно на миризливото вещество на нѣкое растение).

Нека стжпимъ отново върху почвата на фактитѣ. Ний вече споменахме въ началото, че бекверельовитѣ лжчи, които, както се вижда отъ най новитѣ изслѣдвания на Беквереля и Рутерфорда, могатъ чрѣзъ магнита да се откланятъ отъ праволинейния си пжть — свойство, което притѣжаватъ и катоднитѣ лжчи въ противоположность на рентгеновитѣ — иматъ способностьта да правятъ въздуха електропроводенъ. До колко интензивна става проводностьта на въздуха подъ влиянето на бекверельовитѣ лжчи, респ. еманационнитѣ тѣлца на радиоактивнитѣ субстанции, се вижда отъ слѣдния опитъ: ако прѣзъ тржба, въ която има частици отъ нѣкое радиоактивно тѣло, духаме срѣщу единъ електроскопъ, който се намира на нѣколко метра далечъ отъ тржбата, то екектроскопътъ веднага се изправа и варачнитѣ (отъ варакъ) листя се сближаватъ. Електроскопътъ, както е извѣстно, е уредъ, чрѣзъ който се изпитва да ли има нейдѣ електричество; той се състои отъ единъ отвѣсенъ изолиранъ металически тель, на гор-

ния край на който има една металическа топка, а на долния сж прикрѣпени двѣ варачени листца. Напълнимъ ли апарата било съ отрицателно или съ положително електричество, то листцата се раздвояватъ, понеже двѣ тѣла, наелектризирани съ еднакво електричество се отблъсватъ. Изпразднимъ ли електроскопа то варачнитѣ листца отново се сближаватъ. При нашия опитъ това изпразване става чрѣзъ въздуха, който е станалъ електропроводенъ, вслѣдствие въздѣйствието на еманационнитѣ тѣлца.

Лесно може да се разбере, че това извънредно интензивно въздѣйствие има твърдѣ голѣмо значение за нашата атмосфера. Нѣмскитѣ учени Елстеръ Гизелъ и Гайтель сж изслѣдвали основно тая областъ и сж добили интересния, но слѣдъ горѣспоменатитѣ открития не твърдѣ изненадващъ резултатъ, че въздухътъ е въ твърдѣ низка степень радиоактивенъ. Единъ дългъ, държанъ въ силно негативно напряжение мѣденъ телъ, който се намиралъ на откритъ въздухъ, е показалъ, когато билъ внесенъ въ лабораторията, ясна радиоактивность, която обаче скоро изчезнала. Като търкали радиоактивния телъ съ парцалче, накvасено въ нишадъренъ спиртъ, то това послѣдното станало радиоактивно, а пъкъ мѣдния телъ изгубилъ това свойство. Въздухътъ е въ толкова по-висока степень радиоактивенъ, колкото е по-прозраченъ за човѣшкото око. Тѣзи открития иматъ твърдѣ голѣмо значение за теорията на бурята на сѣверното сияне и други електрически стихийни явления, обаче по този въпросъ възгледитѣ не сж още достатъчно ясни. Възможно е, щото свойството на радиоактивнитѣ тѣла — да правятъ въздуха електропроводенъ, ще намѣри нѣкога практическо приложение за изравняване на атмосферното електричество съ земното.

Нека споменемъ накратко още за физиоложкото дѣйствие на радиевитѣ лжчи респ. радиевитѣ еманации. Подъ тѣхно влияние кожата съвсѣмъ се разрушава, появяватъ се рани, които мжчно се лѣкуватъ и причиняватъ силни болки. Централната нервна система толкова силно се раздразнява, щото млади свинчета впадатъ въ твърдѣ силни конвулсии, отъ които може да послѣдва и смърть, ако се постави надъ гръбнака имъ една стъклена тръба съдържаща радий. И върху бактерии и растения радиевитѣ лжчи дѣйствуватъ унищожаеще. Свойството на тѣзи лжчи да умъртвяватъ бактериитѣ е било вече съ успѣхъ използувано въ медицината; тъй въ Charing-Cross Hospital въ Лондонъ д-ръ Давидсонъ е лѣкувалъ съ радиеви лжчи носния ракъ; подъ дѣйствието на лжчитѣ раковитѣ явления сж изчезнали. Единъ подобенъ случай съобщаватъ отъ Виена, а пъкъ въ Кьонигсбергъ сж били умъртвени чрѣзъ дѣйствието на радиевитѣ лжчи, което се продължавало 16-48 часа, тифузни, холерни бацили, както и бацили на сибирската язва. И тукъ се открива широко поле за изслѣдване, което въ бждаще обѣщава богата жетва, тъй щото освѣнъ физиката и химията, сжщо и медицината зима голѣмо участие въ резултатитѣ, съ които още има да ни изненадва по-нататъшното изслѣдване на радиоактивнитѣ явления. Прѣв. К.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА

Пролетарий ли е народният учитель?

Пролетарий ли е народниятъ учитель? Така гласи послѣдната фаза на палемиката въ учителския съюзъ.

Помнятъ читателитѣ ми, въ какво се състои палемиката въ учителския съюзъ и какъ тя се почна. Въ хрониката въ двойната XI и XII кн. отъ миналата година изложи се едното и другото. Полемиката се почна по поводъ резолюцията на Фердинандското учителско дружество върху характера на учителския съюзъ. Фердинандското дружество опрѣдѣли послѣдния, като *професионална организация съ обществено-политически характеръ,* която «отправя своитѣ искания главно къмъ работническата партия, която поглъща професионалнитѣ интереси на учителя въ своитѣ обществени идеали». По поводъ на тази резолюция въ органа на учителския съюзъ в. «Съзнание» явиха се редъ статии, въ които авторътъ имъ се силѣше да докаже несъстоятелността на онова опрѣдѣление характера на съюза, което даде Фердинандското учителско дружество, съ съвсѣмъ голословни твърдения, че народниятъ учитель не билъ *пролетарий*, а *бюрократъ* и *буржуа* и че неговитѣ професионални идеали не били еднакви съ ония на пролетария, слѣдователно, между «общественитѣ идеали» на учителя и ония на пролетариата нѣмало нищо общо, а поради това организацията на народнитѣ учители, учителскиятъ съюзъ не можалъ «да отправя своитѣ искания» къмъ нея, а къмъ държавата, къмъ всѣка партия «отъ случай на случай». По такъвъ начинъ учителскиятъ съюзъ се раздѣли явно на два непримирими лагера — на чисто *буржуазенъ,* или общодѣлски и чисто *социалистически*. Естествено, прѣдставителитѣ на първия лагеръ твърдѣха, че народниятъ учитель не е пролетарий, а бюрократъ и буржуа. За тѣхъ се явяваше необходимо да докажатъ това, както за тѣхъ и за тѣхнитѣ господари буржуа се явява постоянна необходимость да доказватъ, че сѫществувала хармония между труда и капитала, между интереситѣ на работницитѣ и господаритѣ и че тѣ затова трѣбвало да пазятъ «неутралитетъ» спрѣмо партиитѣ, главно спрѣмо своята партия, спрѣмо работническата партия. За прѣдставителитѣ на другия лагеръ, обаче, не съставляваше необходимость да доказватъ, че народниятъ учитель е пролетарий. За тѣхъ достатъчно бѣше да попитатъ първитѣ—социалисти ли сѫ тѣ и какви социалисти. Но тѣ, намѣсто да изтъкнатъ факта, че противницитѣ имъ сѫ едни буржуа, които се стремятъ да направятъ отъ учителския съюзъ оръдие на буржуазнитѣ партии, съгласиха се да третиратъ въпроса, да-ли народниятъ учитель е пролетарий или не. По такъвъ начинъ полемиката се сведе къмъ послѣдния въпросъ, а това за момента бѣше важно за г-да буржуата, т. е. за разнитѣ общодѣлци въ учителския съюзъ.

Характерното въ тази полемика е това, дѣто г-да буржуата, т. е. общодѣлцитѣ въ учителския съюзъ се заловиха да доказватъ, че народниятъ учитель не билъ пролетарий, съ цитати изъ статии на извѣстни социалдемократи и особено изъ статията на К. Кауцки *«Социализмътъ и интелигенцията»*. Впрочемъ, тази маниера на г-да буржуата въ съюза е извѣстната общодѣлска маниера да прикриватъ своята буржуазна природа съ цитати изъ социалистически произведения, като, разбира се, фалшифициратъ смисъла имъ, или като цитиратъ изъ тѣхъ откжснати отъ общата мисъль цитати. Отъ друга страна, полемиката по сжщия въпросъ се прѣнесе и въ социалистическия лагеръ, гдѣто едни го рѣшаватъ въ утвърдителенъ смисълъ, а други въ отрицателенъ. Характерното тука е това, дѣто послѣднитѣ употрѣбяватъ сжщата аргументация и сжщата маниера на доказване, както и г-да буржуата. И тѣ цитиратъ произведенията на социалдемократи по въпроса за интелигенцията изобщо, а главно цитиратъ бѣлѣжката къмъ горната статия на Кауцки за народния учитель и безъ да държатъ смѣтка за смисъла на цѣлата му статия, а най-важното, безъ да вникнатъ и разбератъ бѣлѣжката на Кауцки, правятъ сжщитѣ заключения, както и тѣхнитѣ противници буржуата, т. е. заключението: *народниятъ учитель не е пролетарий!* Но прѣдъ видъ на това именно ние трѣбва да изслѣдваме въпроса. И най-първо нека видимъ, какво казва Кауцки за народния учитель и какъвъ е смисълътъ на казаното отъ него.

Прѣди Кауцки К. Марксъ прѣди 55 години квалифицира народния учитель съ името *пролетарий*. Въ неговото произведение: *«Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 850*, на стр. 91, като говори за реакционнитѣ закони, създадени прѣзъ 1850 год. при Луи Наполеона, К. Марксъ казва: *«Законъ противъ народнитѣ учители*, тѣзи капацитети, оратори, възпитатели и просвѣтители на селската класа, тѣзи *пролетарии на учената класа*, които и така сж гонени отъ една община въ друга, който ги подчинява на произвола на префектитѣ». Както виждаме отъ подчертанитѣ отъ мене думи, за Маркса народниятъ учитель е *пролетарий*. Кауцки въ статията: *«Социализмътъ и интелигенцията»*, помѣстена въ сп. *«День»*, год. IV, кн. V, въ забѣлѣжката къмъ нея сжщо изрично казва, че народниятъ учитель е *пролетарий*. Цѣлата му бѣлѣжка е слѣдната: «Едно особено положение завзематъ народнитѣ учители. Тѣ принадлѣжатъ сжщо така къмъ срѣдинката между пролетарията и интелигенцията, но тѣхното лошо положение е произлизало не толкова отъ конкуренцията помежду имъ, макаръ въ послѣдно врѣме женския трудъ и да я прави твърдѣ чувствителна, но отъ прѣзрителното отношение на владѣющитѣ класи къмъ народното образование. Тъй като всѣко усилване на властьта на пролетарията въ срѣдата на обществото води подирѣ си и по голѣмо грижение за народното образование, народнитѣ учители иматъ особенъ интересъ къмъ прогреса на този классъ, но не толкова като *пролетарии*, колкото като

учители. Обаче и до сега този интересъ нийдѣ до сега не е билъ достатъчно силенъ да прѣвъзмогне съсловната ограниченость, която сжщо тъй както и у другитѣ интелигентни слоеве мисли, че най-добрѣ ще постигне своитѣ цѣли съ отчуждаване къмъ подолнитѣ слоеве и съ раболѣпие къмъ горнитѣ». Очевидно е, че и за Кауцки народниятъ учитель е *пролетарий*. Той принадлѣжи «къмъ срѣдинката между пролетарията и интелигенцията», т. е. той е *пролетарий* и въ сжщото врѣме — *интелигентъ*, т. е. той е *интелигентенъ пролетарий*, пролетарий въ интелигенцията, или, както Карлъ Марксъ казва, той е *пролетарий на учената класа*. Когато Кауцки казва, че народниятъ учитель принадлѣжи «къмъ срѣдинката между пролетарията и интелигенциата», то, очевидно, той казва, че по положение народниятъ учитель принадлѣжи къмъ пролетарската класа, а по произходъ и по службата, която изпълнява, принадлежи къмъ интелигенцията. За Кауцки е несъмнѣно, че народниятъ учитель е *пролетарий*. Това се вижда и отъ думитѣ му, че той, народниятъ учитель има *особенъ* интересъ, щото пролетарската класа да напрѣдва; той има този интересъ и *като пролетарий*, и *като учитель*, но *главно като учитель*. Ако Кауцки не считаше народния учитель за пролетарий, той нѣмаше да казва: «не толкова като *пролетарий*, колкото като *учитель*». Смисълътъ на послѣдното сравнение е ясенъ. Народниятъ учитель е пролетарий по положение въ днешното общество, но по служба е учитель, служи на народното образование. Обаче владѣющитѣ класи гледатъ съ прѣзрѣние къмъ неговата служба и, изобщо, къмъ народното образование. Отъ тука произтича и лошото положение на народния учитель. Напротивъ, пролетарската класа има най-голѣмъ интересъ, народното образование да стои на нужната височина, а грижението ѝ за това несъмнѣно води и къмъ цѣнението на учителската служба, слѣдователно, и къмъ подобрение положението на народния учитель. Ясно е значи, че народниятъ учитель има интересъ въ напрѣдването на работническата класа главно като учитель, защото, макаръ съ напрѣдването на тази класа положението му да се подобрява, обаче, *като пролетарий* той ще си остане такъвъ, додѣто пролетарската класа не стане пъленъ господарь въ управлението и не прѣобразува днешното общество въ социалистическо. Но отъ казаното трѣбва да бжде ясно сжщо тъй и това, че интереситѣ на народния учитель и като *пролетарий* и като *учитель* сж тѣсно свързани, сж близки и общи съ ония на физическия пролетариатъ. Тѣ сж тѣсно свързани, защото подобрѣние въ положението на народния учитель зависи отъ положението, отъ силата, отъ напрѣдъка на пролетарската класа; тѣ сж близки, защото тѣ произтичатъ отъ общественитѣ отношения въ днешното капиталистическо общество; тѣ сж общи, защото пролетарското положение и на интелектуалния пролетарий и на физическия пролетарий ще се махне съ прѣобразуването на днешнитѣ обществени отношения въ социалистически. Но има и друго, което прави

близки и общи интереситѣ на народния учитель съ ония на пролетарската класа.

Кауцки въ сжщата бѣлѣжка казва, че народнитѣ учители завзематъ *„едно особено положение.“* Той прави тази бѣлѣжка къмъ онова мѣсто отъ своя статия, въ което говори за аристокрацията на интелигенцията и нейното положение въ обществото. Отъ тази свързка на бѣлѣжката за положението на послѣдната въ обществото съ особеното положение на народнитѣ учители е ясно, че Кауцки говори за особеното имъ положение въ днешното общество. А то наистина е *едно особено положение.* Народното образоване е единъ институтъ, създаденъ отъ буржуазната класа. Едно отъ програмнитѣ искания на тази класа прѣди да стане господстваща е задължителното и безплатно основно народно образоване. Станала господстваща, тя туря това искане като единъ отъ основнитѣ принципи на своитѣ конституции. Съ други думи, народното образоване е единъ отъ основнитѣ институти, създаденъ отъ буржуазната класа. При създаването на този институтъ тя се ржководи главно отъ своитѣ класови интереси, но ржководи се и отъ по-общи интереси, отъ единъ интересъ отъ общественъ характеръ. Въпросътъ е тамъ, че буржуазната класа на извѣстна степень отъ историческото развитие се явява прѣдставителка не само на своитѣ класови интереси, но и на интереситѣ на общественото, на социалното развитие. А послѣдното зависи отъ развитието на производството, или по-точно, отъ развитието производителнитѣ сили на обществото. Между тѣзи производителни сили на обществото сж, нѣма съмнѣние, и «живитѣ машини», работническия елементъ. Този елементъ, тѣзи «живи машини» буржуазията черпѣше и черпи отъ народната маса, отъ пропадващата, отъ пролетаризиращата се занаятчийска и селска маса. На извѣстна степень отъ историческото развитие буржуазната класа има нужда отъ усъвършенствуване на тѣзи «живи машини», на тѣзи обществени производителни сили, защото други по-усъвършенствувани или е нѣмала или не е била въ състояние да ги набави. За усъвършенствуването на тѣзи сили буржуазната класа създаде института на народното образоване, тази обществена работилница, въ която се произвеждатъ тѣ или въ която се обработва суровъ материалъ за създаването на по-усъвършенствувани сили. Производителитѣ на тия сили въ тази «работилница» сж *народнитѣ учители.* Но очевидно е, че буржазната класа, като създаде народното образование не виждаше и не вижда интересъ да гледа на работницитѣ въ него — народнитѣ учители по-другояче, отколкото къмъ другитѣ си наемници, къмъ индустриалнитѣ наемници. Тя къмъ работника народенъ учитель гледаше и гледа сжщо съ такова прѣзрѣние, както и къмъ другитѣ работници. Дори тя може да гледа на народния учитель съ още по-голѣмо прѣзрѣние, отколкото на другитѣ работници, понеже той не влиза непосрѣдствено въ производството на материалното богатство и не тъй е ясно ограбването на неговия трудъ, както

въ фабриката, още повече, че самиятъ той не може да се освободи отъ идеологията на самата нея. Естествено е, че народниятъ учитель, като пролетарий, т. е. като работникъ, лишенъ отъ срѣдства за производство, продава своя трудъ на буржуазното общество. Неговиятъ трудъ е такъвъ сжщо трудъ, както и всѣки другъ трудъ, т. е. той е изхарчване на човѣшка енергия, на човѣшка работна сила. Щомъ нар. учитель продава своя трудъ, за да сжществува, тогава и неговиятъ трудъ е стока, и величината на нейната цѣнность се опрѣдѣля съ обществено-необходимия трудъ въ нея, или съ обществ.-необходимото работно врѣме, употрѣбено за нейното производство и възпроизводство. Пита се: дава ли буржуазното общество на работника народенъ учитель цѣлата цѣнность на труда му? Достатъчно е да напомнимъ, че цѣната на труда на народния учитель стои много по-низко отъ цѣната на труда на много категории работници въ индустрията, за да се убѣдимъ, че буржуазното общество не дава пълната цѣность на учителския трудъ въ народното образоване. И очевидно е, че додѣто сжществува буржуазното общество цѣната на труда на народния учитель никога нѣма да достигне пълната своя величина, т. е. той нѣма да излѣзе отъ лошото положение. Напротивъ, съ развитието на буржуазното общество тя винаги се движи на долу; особено като се има прѣдъ видъ все по-голѣмото развитие на потрѣбитѣ, които носи това развитие и конкуренцията, която неизбѣжно се увеличава и въ областьта на работницитѣ по народното образование. Съ други думи, въ това отношение положението на народния учитель е такова сжщо, както и на физическитѣ работници, т. е. тѣ сж такива сжщо пролетарии, както и вторитѣ.

Отъ казаното е ясно, че особеното положение на народнитѣ учители въ днешното общество се опрѣдѣля не отъ това, че тѣ не сж пролетарии; тѣ сж пролетарии. Разликата между тѣхъ и *физическитѣ пролетарии* е тази, че послѣднитѣ влизатъ въ договорни отношения по отдѣлно съ владѣтелитѣ на капиталитѣ, съ своитѣ господари, когато народниятъ учитель влиза въ такива съ цѣлата класа чрѣзъ класовата държава или чрѣзъ нейнитѣ органи. Народното образоване по край назначението, което му придава буржуазната класа, да удовлетлорява извѣстни нейни калсови материални и идеологични интереси, има и назначение обществено - производствено, т. е. да служи за усъвършенствуване на производителнитѣ сили на обществото. Истина е, че колкото повече се трупатъ богатствата, срѣдствата за производство въ ржцѣтѣ на капиталистическата буржузия, а масата се пролетаризира, толкова повече за буржуазията общест.-производствената функция на народното образоване губи значение, особено съ напрѣдъка на машинното производство. При всичко това, обаче, днешното буржуазно общество не може да мине съвсѣмъ безъ народното образоване. Тя го обрыща прѣдимно въ орждие за задоволяване своитѣ класови интереси, но и безъ другата му

функция не може да се мине, защото капиталистическото развитие създава все по-нови нужди отъ извѣстно техническо образоване, което пъкъ безъ едно основно образоване е невъзможно. Вѣрно е, че капиталистич. класа все по-малко значение дава на нар образоване и все съ по-голѣмо прѣзрѣние се отнася къмъ него. Нея на извѣстна степень отъ историческото развитие съвсѣмъ не интересува социалното развитие. На тая степень послѣдното става задача на друга класа — на работническата класа, или по-вѣрно, на нейната политическа организация — социалната демокрация. Но вѣрно е и това, че капиталистическата класа, макаръ и да прѣобръща народното образование въ институтъ, прѣдимно служащъ на нейнитѣ класови интереси, но тя не може да го лиши и отъ обществено-производственото му значение. Поради всичко това буржуазната класа въ лицето на своята държава чрѣзъ общи закони, наречени закони за народното образование, нормира пролетарското положение на народниѣ учитель, нормира цѣната на неговия трудъ, максимума и минимума на неговата работническа заплата и работенъ день. По такъвъ начинъ пролетарското положение на народния учитель изглежда *особено*, стабилизирано, а въ сравнение съ положението на индустриялния пролетарий изглежда привилегировано. Но то само изглежда такова, а въ сжщность то не само си остава пролетарско, а и все повече се влошава. Прѣди всичко, буржуазното общество на извѣстна степень отъ своето развитие отказва се да поддържа народното образование, като го прѣдоставя на частната инициатива на заинтересованитѣ въ него лица или го прѣдоставя на просвѣтителнитѣ дружества, както това днесъ е въ Англия и Америка, или на отдѣлнитѣ общини. Тука вече *особеното* на гледъ положение на народния учитель изчезва и се прѣобръща въ обикновено пролетарско. Отъ друга страна, както отдѣлниятъ капиталистъ постоянно се стреми да прѣнебрѣгва и прѣнебрѣгва условията на контракта между него и своитѣ работници, придобититѣ закони за защита и покровителство на труда имъ, сжщо и цѣлата господствующа класа чрѣзъ своята политическа власть постоянно се стреми къмъ нарушаване контракта си съ народното учителство. Особено тя това прави съ увеличението на конкуренцията въ неговата срѣда и съ изгубването у нея интересъ къмъ обществено-производственото значение на народното образование. Найсетнѣ, съ самосъзнанието на пролетарската класа, съ нейното организиране и борба и тя се стреми да добие извѣстни закони за защита и покровителство на труда си, т. е. да достигне това «привилегировано» положение, което има нар. учитель, макаръ че при сжществуването на буржуазното общество и тия закони ще бждатъ нарушавани и не ще избавятъ цѣлата класа отъ пролетарското положение и даже отъ влошаването му. Съ други думи, *особеното положение* на народното учителство въ днешното общество, което положение на гледъ е привилегировано, е просто пролетарско положение, което се отличава отъ пролетарското

положение на индустриалнитѣ работници по това, че народното учителство не взима прѣко участие въ производството на материалнитѣ богатства, не е индустриаленъ пролетарий. Но привидното особено положение на народното учителство въ днешното общество правятъ го да страда отъ съсловната ограниченость, отъ която, впрочемъ, страдатъ и работницитѣ отъ нѣкои индустрии, останали назадъ въ своето развитие, а нѣкои отъ народнитѣ учители ги тъй заслѣпява, че се смѣтатъ за *бюрократи* и *буржуа!*

И тъй, народниятъ учитель е *пролетарий*. Той е лишенъ отъ срѣдства за производство и сѫществува, като продава своя трудъ. Неговиятъ трудъ, както и труда на всѣки пролетарий, е въ днешното общество *стока*, цѣнностьта на която се опрѣдѣля, както и цѣнностьта на всѣка друга стока. Но цѣната на труда на пролетария народенъ учитель, както и цѣната на труда на всѣки пролетарий въ днешното общество, никога не достига величината на цѣнностьта на труда му и не може я достигна, до гдѣто сѫществува днешното общество. Напротивъ, тя, съ развитието на буржуазното общество и съ увеличението на конкуренцията, се движи надолу. По такъвъ начинъ обществото ограбва една часть отъ цѣнностьта на труда на народния учитель и тази ограбвана отъ капиталистическата класа часть отъ цѣнностьта става все по-голѣма, а получаваната цѣна отъ учителя все повече се намалява. Народниятъ учитель не участвува направо въ създаването на принадената цѣнность, този източникъ на трупането на капиталитѣ въ рѫцѣтѣ на капиталиститѣ, но той участвува непрѣко, обаче, създаваната и съ негова помощь принадена цѣнность капиталиститѣ не намиратъ никакъвъ интересъ да я дѣлятъ съ създателитѣ ѝ, прѣдпочитатъ да я прибавятъ къмъ капиталитѣ си или да я турятъ въ джеба си. Изобщо, пролетарското положение на народния учитель може да се схване, само когато го разглеждаме като продуктъ на обществениттѣ отношения и сѫществуването му въ зависимость отъ тия отношения. Тогава става явно, че той не е бюрократъ и буржуа, а просто пролетарий. Неговото *особено положение* въ днешното общество произтича отъ това, че неговиятъ трудъ се прилага въ една специална область тѣсно свързана съ цѣлото производство, че той има общо значение за социалното развитие и че буржуазията нормира пролетарското му положение съ специални закони за народното образование. Но, както видѣхме, това особено положение на народния учитель съ развитието на капитализма се измѣнява, изчезва, когато, напротивъ, пролетарската класа се стреми къмъ него и го добива. Народното учителство може да запази поне това привидно особено положение въ днешното общество, само ако се бори заедно съ цѣлата пролетарска класа за общитѣ пролетарски интереси. Съ други думи, народното учителство има общи интереси съ пролетарската класа, защото тѣ съставляватъ часть отъ нея, слѣдователно, и неговиятъ общественъ идеалъ е този на

пролетарската класа. Прѣдъ видъ на това, че народното учителство съставлява една специална категория отъ работници, трудътъ на която се прилага въ една обща область, съ общо социално значение, което и днесъ, макаръ буржуазията да се отнася съ прѣзрѣние, се запазва и въ бждащето общество ще се запази, социалната демокрация може да апелира къмъ нея, както и къмъ всѣка друга категория работници, напр. както апелира къмъ словослагателитѣ, къмъ желѣзаритѣ и т. н. Къмъ една организация отъ народни учители, която по сжщество е пролетарска, соц. демокрация може да апелира както и къмъ всѣки работнически синдикатъ. Нѣма съмнѣние, че съсловната ограниченость на народното учителство, произходътъ на която видѣхме какъвъ е, явява се не малка прѣчка за самосъзнанието му. Но, първо, тази съсловна ограниченость срѣщаме я и въ организации отъ физически пролетарии, и тя ги прави да се стремятъ къмъ създаването на положение привилегировано, аристократическо спрѣмо другитѣ пролетарски организации, а второ, и главно, капиталистическото развитие систематически унищожава тази съсловность въ всички пролетарски срѣди. Впрочемъ, систематическата, енергичната пропаганда на социалистическитѣ идеи ще прѣодолѣе прѣчкитѣ за самосъзнанието на народното учителство. Макаръ то прѣко и да не участвува въ производство и прѣко да не изпитва влиянието на капиталистическитѣ му закони, но, отъ друга страна, то, като състояще отъ интелигентни пролетарии има възможность повече да изучава капиталистическитѣ отношения и чрѣзъ силата на абстракцията да ги схваща и прави нужднитѣ заключения.

Д. В

ХРОНИКА.

(Изъ нашата журналистика).

Общодѣлскиятъ humbug. — „Синдикалното движение и социалната демокрация“. — Германскитѣ „свободни“ и „локални“ синдикати. — Какво говори аналогията.

Общодѣлцитѣ, колкото повече губятъ почвата подъ краката си, толкова повече губятъ пусулата и изпадатъ въ неизлѣчими противорѣчия. Това вече видѣхме въ миналата хроника по двѣтѣ статии въ «Общо Дѣло»: «Чуждитѣ и нашия конгресъ», и «Всемирниятъ работнически парламентъ». Сжщото сега ще видимъ и отъ другата статия, помѣстена въ сжщото «Общо Дѣло» подъ названието: «Синдикалното движение и социалната демокрация». Тази хроника бѣше писана за миналата книжка на «Ново Врѣме», но по нѣмане на мѣсто остана за тази книжка. Да разгледаме на кжсо тази статия.

Статията: «Синдикалното движение и социалната демокрация» пише А. Ц., т. е., ако се не лъжа, оня сжщиятъ студентъ А. Ц., който прѣди нѣколко мѣсеци написа извѣстниятъ общодѣлски проектъ и програма за съюзъ на българскитѣ синдикати. Въ този проектъ А. Ц. проповѣдваше на българското работничество «неутралитетъ», т. е. българскитѣ синдикати да водятъ не политиката на социалдемократическата партия, а безпартийна или «непартизанска». Съ други думи, проповѣдваше имъ прѣди 7—8 мѣсеци «политиката отъ случай на случай», т. е. синдикатитѣ да поддържатъ днесъ една отъ буржуазнитѣ партии, която обѣщава да прокара «работническитѣ искания», утрѣ друга, която още повече имъ обѣщава това, други день третя и т. н. И за да докаже, че такава синдикална политика е най-модерната, фалшифицира възгледитѣ на Кауцки и Бебеля. Сега сжщиятъ този студентъ пише статия за синдикалното движение и социалната демокрация, за да докаже, че неутралитетътъ на синдикатитѣ не се състоялъ въ «политиката отъ случай на случай», въ «партизанската» или «безпартийната» политика, а въ приемането за членове на синдикатитѣ всѣки работникъ, безъ разлика на вѣра и политически убѣждения. Послѣдното не значи неутралитетъ, а означава проста тактичность, която нѣма задължително значение. Кауцки, въ статаята «Неутралностьта на синдикатитѣ», казва: «Важниятъ въпросъ по неутрализирането не е този, дали синдикатитѣ трѣбва да приематъ всички работници безъ разлика на религиозни и политически убѣждения, а този — дали синдикатитѣ трѣбва да водятъ политика или не» (вижъ «Ново Врѣме», год. VIII, стр. 479). Впрочемъ, общодѣлцитѣ разбиратъ неутралитета на синдикатитѣ различно, споредъ обстоятелствата, споредъ нуждата на момента да лъжатъ незнающитѣ. Вчера тѣ разбираха подъ неутралитетъ политиката «отъ случай на случай», днесъ разбиратъ «политиката» на *свободното* записване членове въ синдикатитѣ, утрѣ — пълното неутрализиране на синдикатитѣ отъ социализма и отъ социалдемократическата политика, т. е. воденето «чисто работническа политика», «политика на най-близкитѣ работнически интереси», «самостоятелна синдикална борба, независима отъ борбата на социалдемократическата партия, или пъкъ «политиката на камилското птиче», т. е. оная наивна политика, която се състои въ това — въ душата си да сме социалдемократи, въ сжщность да вървимъ съ социалдемокрацията, но въ агитацията да не казваме това или да го прикриваме. Статията: «синдикалното движение и социалната демокриция» е една общодѣлска каша отъ тѣзи разни видове «неутралитетъ». И тази каша се пише съ видъ на дълбоко изслѣдване съ единичката цѣль да се направи заключението, че българскитѣ синдикати, които влизатъ въ *Българския Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ* и се намиратъ въ *тѣсна връзка* съ българската работническа социалдемократическа партия били «партизански синдикати», «локалистически», като германскитѣ локални организации, които общодѣлцитѣ ги прѣдставляватъ по-черни и

отъ дявола, «сектантски кржжоци» и т. н., и че българското «работничество» трѣбвало да пригърне политиката на германскитѣ свободни синдикати, които били неутрални. Обаче, всички тѣзи твърдения сж обичното общодѣлско *humbug*, т. е. обичното общодѣлско прѣвратно тълкуване на фактитѣ, съ цѣль да лъжатъ «работничеството», което тѣ третиратъ като тълпа отъ диванета.

Свободнитѣ синдикати въ Германия сж социалдемократически, понеже «прѣобладающето множество» отъ членоветѣ имъ, както казва Legien, единъ отъ германскитѣ «неутралисти», сж социалдемократи, ржководятъ се отъ тѣхъ, вървятъ съ социалдемократическата партия, т. е. намиратъ се въ «органическа връзка» съ нея, *не сж неутрални*. На стр. 14 отъ своята брошура — «Die Deutsche Gewerkschaftsbewegung», между другото, Legien казва: «Отъ друга страна, азъ съмъ на мнѣние, че едно сериозно ржководене на синдикалната борба ще пробужда класовото съзнание въ работника и ще го води при партията, която прѣдставлява работницитѣ като класа. Тукъ се крие причината, дѣто прѣобладающето множество на синдикалнитѣ членове се обявяватъ привърженици на социалдемократическата партия». Legien, като неутралистъ, едностранчиво обяснява явленията. Фактътъ, че германскитѣ синдикати сж социалдемократически, обяснява го съ това, че тѣ сж водили синдикална борба. А пъкъ вѣрното е, че «причината, дѣто прѣобладающето множество синдикални членове се обявяватъ привърженици на социалдемократическата партия», е социалдемократическата пропаганда и агитация, която систематически е водила и води социалдемократическата партия срѣдъ тѣхъ, въпрѣки желанието на неутралиститѣ, и която създаде «органическата», *тѣсната* неразрушима връзка между тѣхъ и партията. Въ случая за насъ не сж важни едностранчивитѣ обяснения на неутралиста Legien-а; важното е, дѣто той признава, че «свободнитѣ» синдикати сж социалдемократически, *не* неутрални, вършатъ политиката на социалдемократическата партия. Ако въ Германия тѣ се наричатъ «свободни», причината не е въ това, че тѣ не се намиратъ въ организационни, въ формални връзки съ партията, или че приемането на членове въ тѣхъ е свободно за всѣки работникъ безъ разлика на религиозни и политически убѣждения, а е въ специалнитѣ закони за сдружаванията и въ специалнитѣ условия на Германия. Въ това отношение «свободни синдикати» сж и «локалнитѣ» (Localvereine), защото и тѣ не се намиратъ въ формални връзки съ партията и тѣ свободно приематъ за членове всѣки работникъ, който пожелае да влѣзе въ тѣхъ, безъ разлика на народность, вѣра или убѣждения. Разликата между тѣхъ е тази, че водителитѣ на първитѣ, на така нареченитѣ «централни съюзи» (Centralverbände), неспособни да обяснятъ явленията въ тѣхната взаимна свързка и за това твърдѣ едностранчиви въ разбиранията си, се опитватъ напослѣдъкъ да отклонятъ работническото движение въ Германия отъ *общата му тенденция*, както казва Кауцки, къмъ все по-тѣсна връзка на синдикатитѣ съ социалдемократиче-

ската партия, да скжсатъ връзката между економическата и политическата борба на пролетарията и, като взиматъ първата независимо отъ втората, приписватъ достигнатитѣ резултати отъ общата борба за по-добри условия на труда на синдикалната борба, независимо отъ политическата и отъ тука вече правятъ невѣрното заключение, че неутрализирането на синдикатитѣ отъ социализма, отъ социалдемокрацията и воденето на чисто синдикална политика, на «една чиста политика само за интереси», както казва «най-модерниятъ» германски неутралистъ Елмъ, щѣло да приведе едва-ли не къмъ сжщата цѣль, къмъ която се стреми социалдемокрацията. Поне такова заключение може да се извади изъ сжжденията на Legien. «Локалнитѣ организации» пъкъ се борятъ противъ стремлението на водителитѣ на «централнитѣ съюзи» да отклонятъ германскитѣ синдикати отъ досегашната имъ *обща тенденция* и проповѣдватъ открита социалдемократическа политика, както и противъ ония синдикати, които сж явно противъ социалдемокрацията, какъвто е германскиятъ печатарски съюзъ, който прѣдставлява типъ на една консервативна «секта», на едно аристократическо заключено сдружение отъ рода на старитѣ английски тредъ-юниони. А до какви абсурди достигатъ неутралиститѣ въ Германия при мотивирането на своитѣ стремления къмъ неутрализиране на синдикалното движение, може да се види отъ статията на Кауцки: «*Неутралностьта на синдикатитѣ*».

Но нашитѣ общодѣлци харесватъ «свободнитѣ» германски синдикати, а хулятъ «локалнитѣ» съ цѣль да направятъ една аналогия между българскитѣ синдикати, които влизатъ въ състава на *Българския Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ* и германскитѣ, отъ една страна, а отъ друга — между послѣднитѣ и ония български «работнически дружества», които се намиратъ вънъ отъ тоя съюзъ. Споредъ общодѣлцитѣ, българскитѣ синдикати приличали на германскитѣ «локални синдикати», защото и тѣ, както послѣднитѣ, не сж неутрални, открито пропагандиратъ идеитѣ на социалдемокрацията и сж за заякването на връзкитѣ между тѣхъ, а за това били «сектантски», «анархистически гнѣзда» и т. н.; общодѣлскитѣ пъкъ «работнически дружества» приличали на «свободнитѣ» германски дружества, защото били «неутрални». Всичко това сж общодѣлски измислици, разбира се. Както видѣхме германскитѣ «свободни» синдикати не сж неутрални, между тѣхъ и германската социалдемократическа партия сжществува тѣсна взаимна връзка. Истина е, че тази «органическа връзка» между тѣхъ не е изразена формално, въ *организационни връзки*. Но това се обяснява, отъ една страна, съ германскитѣ условия, а отъ друга — *тенденцията* въ развитието и на германското синдикално движение е въ все по-голѣмото заякване на връзкитѣ съ социалдемократическата партия. Общата тенденция е такава въ цѣлото международно синдикално движение. Въ цитираната по-горѣ статия, на стр. 414, Кауцки казва: «Както въ Англия, така сжщо и въ Франция *по настоящемъ се стремятъ не къмъ неутрализиране*,

а къмъ една все по-тѣсна взаимна връзка между синдикатитѣ и социалистическитѣ организации. И най-подирѣ, цѣлъ редъ страни, като Белгия, Австрия, Дания, гдѣто отъ врѣме синдикалното движение и социалната демокрация се намиратъ въ най-тѣсна връзка, ние не виждаме нито най-малка нужда да се разслабва тя». Подчертанитѣ отъ мене думи на Кауцки сж ясни: общото стремление не е къмъ неутрализиране, а къмъ една все по-тѣсна връзка между синдикатитѣ и социалистическитѣ организации. Тѣзи връзки въ Австрия, Дания, Белгия сж и формални, организационни. *Българскиятъ Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ* стои също на почвата на тази *всеобща тенденция на синдикалния свѣтъ*. Значи, ако въпросътъ е за аналогия, то ясно е, че тя говори тъкмо противъ общодѣлскитѣ измислици. Тази аналогия много ясно говори, че именно общодѣлскитѣ «работнически дружества» сж буквално *сектантски, анархистически гнѣзда*, въ които, както и въ цѣлата мизерна общодѣлска котерия, цъвтятъ всички ония добродѣтели, които тъй изобилно приписватъ тѣ на германскитѣ «локални организации». Вижте, какво прѣдставляватъ софийскитѣ общодѣлски «работнически дружества». Въ шивашкото «работническо д-ство» господствуватъ *маграпазитѣ*, въ печатарското «работническо дружество» господствуватъ *факторитѣ*, въ желѣзарското «работническо дружество» господствуватъ разни измѣнници на работническата борба, въ бояджийското «работническо дружество» разни еснафи, поради което то и до сега има за свой патронъ «Св. Петръ» и тази година, на 29 юний, общодѣлската котерия, въ лицето на извѣстния еснафинъ Е. Дабевъ, празднува съ него патронния му праздникъ. Тѣзи «свободни» общодѣлски «работнически дружества» употрѣбиха всички срѣдства, за да прогонятъ изъ своята срѣда работницитѣ социалдемократи, като бѣсни се нахвърлиха на всѣкиго, който се осмѣляваше да ги критикува, да води въ тѣхъ социалистическа пропаганда и да иска просвѣта. Тѣ не търпятъ по между си не само социализмъ, но и всѣка безобидна критика на тѣхнитѣ работи. Прѣди нѣколко мѣсеца софийското шивашко «работническо дружество» насмалко останало да нагупа общодѣлеца И. Я., защото той се осмѣлилъ въ едно негово засѣдание да говори противъ неутралитета на синдикатитѣ. И. Я едвамъ успѣлъ да избѣга отъ подивѣлото «работническо дружество» срѣдъ бѣснитѣ псувни и ругатни на шивашкитѣ «неутралисти» матрапази. Тѣзи знаменити софийски «работнически дружества» се обявяватъ противъ борбата на работницитѣ съ господаритѣ, противъ стачкитѣ — това главно срѣдство за економическа борба на работницитѣ, а събирането помощи за стачницитѣ наричатъ *просия*. Помнятъ читателитѣ ни мерзкото имъ поведение къмъ стачкитѣ прѣзъ миналата зима. Тѣзи знаменити софийски «работнически дружества» сж същински гнѣзда на общодѣлскитѣ интриги, клюки, шантажни измислици, лъжи, на насъскването работници срѣщу работници и чрѣзъ това на затжпяване работническото съзнание. Единъ отъ клоноветѣ на печатарското «работническо дружество», какъвто е

Пловдивскиятъ «печатарски синдикатъ», се състои отъ общодѣлци' които се занимаватъ съ шпионство и доносничество. Съобщената шпионско доносническа афера въ Пловдивъ за нѣкакъвъ «черенъ кабинетъ» отъ «тѣсняци», описана отъ «Тел.-Пощ. Вѣстникъ», е работа на извѣстни членове отъ този «свободенъ» печатарски «синдикатъ». Цѣлата общодѣлска котерия е шпионско доносническа, шантажистска организация. Прѣзъ цѣлата минала година «Еснафската борба» се занимаваше съ доносничества противъ «тѣснящитѣ» чиновници, съ всевъзможни клюки, интриги и шантажи. Естествено е подиръ това, че тѣзи «работнически дружества» оставатъ «неутрални», т. е. отдѣлятъ се отъ *Българския Общъ Работнически Синдикаленъ Съюзъ*, **който обхваща повече отъ 70 синдиката, и съставляватъ** отдѣленъ съюзъ отъ 20-на «работнически дружества» и то по име «работнически», и чисто фиктивни, на книга сѫществующи дружества. Но щомъ е така, то пита се: кои сѫ сектантски, анархистически и тѣснящки крѫжоци? Ако приемемъ за минута, че германскитѣ «локални организации» сѫ такива, каквито ги описватъ общодѣлцитѣ, то не е ли ясно, че общодѣлскитѣ «работнически дружества» именно приличатъ на накиченитѣ отъ общодѣлцитѣ съ черни добродѣтели германски «локални организации». Повече отъ очевидно е, че е така, ясно като бѣлъ день е, че общодѣлцитѣ приписватъ своитѣ пороци, които тъй старателно ги прививатъ къмъ «работническитѣ дружества», на българскитѣ работнически синдикати.

Но да оставимъ на страна аналогиитѣ. Общодѣлцитѣ обичатъ да прѣдставляватъ себе си за хора, способни на «самостоятелно издирване». Обаче, тѣхното «самостоятелно издирване» се свежда къмъ слѣпото привеждане на аналогии, на отдѣлни факти безъ всѣкаква свързка по между имъ и съ условията на живота, на фрази, откѫснати отъ общата имъ свързка съ цѣлата мисъль. И всичко това тѣ го вършатъ само и само да създадатъ единъ сѫщински humbug, да заблудятъ по какъвто и да е начинъ лековѣрнитѣ си читатели. Общодѣлцитѣ привеждатъ за примѣръ синдикатитѣ въ Германия и опитванията за неутрализирането имъ отъ страна на нѣкои «модерни» неутралисти, а сѫщо и едно такова опитване въ Швейцария. Но дали условията въ Германия и Швейцария сѫ аналогични, сѫ еднакви съ ония въ България? — Този въпросъ за общодѣлцитѣ не сѫществува, макаръ отъ правилния отговоръ на него да зависи вѣрното обяснение на явленията въ тѣзи двѣ страни. На сѫщата стр. 414 отъ «Ново Врѣме», Кауцки, като говори за причинитѣ, по които стремлението за неутрализиране въ нѣмския синдикаленъ свѣтъ прави едно изключение отъ «сегашната въобще тенденция на развитието», казва: «Тъй че, причината трѣбва да се крие въ едно явление общо за Германия и Швейцария и чуждо за другитѣ спомenати страни и не е мѫчно да се намѣри то. Това е особената роль, която играятъ *католишкитѣ* работници въ работническото движение на Германия и Швейцария. Това е най-важната причина на днешнитѣ стремления за

неутрализирането на синдикатитѣ, а не реакционнитѣ тенденции, дѣйствуващи въ смисълъ на стария английски тредъ-юнионизмъ». Така че, католицизмътъ въ Германия и Швейцария се явява важна прѣчка за социалдемократическата пропаганда срѣдъ една голѣма часть отъ германския и швейцарски пролетариятъ. Пита се: има ли подобно нѣщо у насъ? За какво религиозно или либерално-буржуазно влияние надъ българското «работничество» може да става у насъ дума? Има ли у насъ «християнски» или «хиршъ-дункерови» синдикати, та да се говори за нѣкакво неутрализиране на синдикалното движение, съ цѣль да се привлѣкатъ по-лесно работницитѣ отъ тѣзи синдикати къмъ социалдемокрацията? Освѣнъ за социалистическо политическо убѣждение въ нашитѣ работници, до колкото тѣ го иматъ, за какви други политически убѣждения на нашето «работничество» може да се говори, когато то нѣма никакви, ако нѣма социалистически? За общодѣлцитѣ тѣзи въпроси не сѫществуватъ, защото тѣ сѫ хора много способни на «самостоятелно издирване». Тѣ правятъ аналогия между германскитѣ синдикати и българскитѣ, безъ да искатъ да знаятъ за условията, при които се развиватъ и които съвсѣмъ си не приличатъ, и говорятъ за неутрализиране на синдикалното движение въ България по рецептата на германскитѣ неутралисти, когато у насъ абсолютно нито сѣнка нѣма отъ ония условия и мотиви, които каратъ нѣкои отъ германскитѣ синдикати да говорятъ за неутрализирание. И всичко това правятъ нашитѣ общодѣлци, защото, очевидно, сѫ много способни на «самостоятелно издирване» и на «теоретическо мислене». Впрочемъ, работата е много проста: едничкото вѣрно срѣдство на общодѣлцитѣ е humbug-а, т. е. просто казано, шарлатанството. А цѣлата статия «Синдикалното движение и социалната демокрация», както и всичко, което пишатъ тѣ по работническото движение и социалната демокрация, е чисть humbug.

Senex.

Редакторъ: Д. Благоевъ

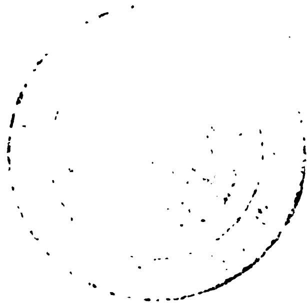

НОВО ВРѢМЕ

* * * * * * * * * * София

Г. VIII. — Ноемврий и Декемврий — 1904 г.

СЪДЪРЖАНИЕ:

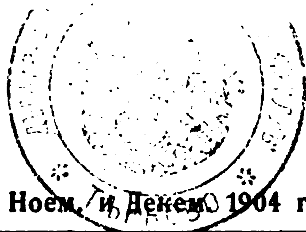

Год. VIII. Ноем. и Декем. 1904 г. Кн. XI и XII.

НОВО ВРѢМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ НА УМСТВЕНИЯ И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

Конституцията и буржуазнитѣ партии.

Въ миналата статия видѣхме, какъ политическото безсилие на нашитѣ буржуазни партии ги кара да тълкуватъ конституцията по отношение правата на короната съвсѣмъ несъгласно буржуазното конституционно право и парламантарната практика. Въ сѫщото мѣсто видѣхме, какъ растътъ на пролетарската класа кара буржуазията да се хвърля въ прегръдкитѣ на монархизма и да ограничава правдинитѣ, осветени отъ конституцията. Не бѣхме още дали онази статия въ печатъ., когато нашитѣ буржуазни партии дойдоха да потвърдятъ казаното по най-очевиденъ начинъ. Това тя направи при разискването на внесения отъ правителството въ тази сесия на Народното Събрание законопроектъ «за лицата».

Днешното правителство между многото други буржуазни «добродѣтели» отличава се съ една, която най-добрѣ го характеризира. Тя се състои въ грижитѣ му, които то полага за буржуазното развитие на страната и главно за покровителство и защита интереситѣ на буржуазната класа. Внесениятъ отъ него законопроектъ «за лицата» има, очевидно, послѣдната цѣль. Подъ булото ужъ да уреди юридическата личность на сдружаванията, днешното правителство съ законопроекта «за лицата» иска да огради интереситѣ само на буржуазната класа и да ги огради не толкова съ опрѣдѣлянието на правната имъ способность, колкото съ отнеманието ѝ отъ ония сдружавания, които иматъ противоположни интереси на интереситѣ на тази класа? — Очевидно е, че тѣ сѫ само работническитѣ сдружавания, работническитѣ синдикати. Найблизка цѣль на единъ работнически синдикатъ съставлява борбата му противъ безграничната експлоатация на работническия трудъ, за подобрѣние положението на работницитѣ. Обаче, всѣко ограничаване на експлоатацията, всѣко подобрѣние въ положението на работника означава намаляване печалбитѣ на господаритѣ му. Това, нѣма съмнѣние, е едно голѣмо зло за послѣднитѣ. И ето днешното «патриотическо» правителство бърза да ги огради отъ това голѣмо «обществено» зло. Това то мисли да достигне съ законопроекта «за лицата», който вече е приетъ отъ Народното Събрание, отъ всички буржуазни партии въ него безъ изключение, по принципъ и утрѣ ще го приематъ окончателно, т. е. законопроектътъ ще стане законъ. Съ законопроекта «за лицата» гони се цѣльта да

ционно право на българскитѣ граждани, а съ това заедно и „правната опособность“ на всички сдружавания и особено на сдружавания съ политическа и политико-социална цѣль.

Обаче, законопроектътъ „за лицата“ не само изисква прѣдварително разрѣшение отъ правителството и утвърждаване на устава на сдружаванията, за да добиятъ „правна способность“, но и лишава отъ „правна способность“ дружества съ политическа и социалъ-политическа цѣль. Съ други думи, законопроектътъ „за лицата“ е явно противоконституционенъ. Той е насоченъ противъ едно отъ най-скжпитѣ ни права, осветени отъ конституцията; той посяга на свободното ни коалиционно право, осветено отъ 83 чл. на конституцията. И ето този явно противоконституционенъ законопроектъ е приетъ на първо четение, по принципъ, отъ всички, безъ изключение, буржуазни фракции въ Народното Събрание. Какъ да се обясни това противоконституционно единодушие на буржуазнитѣ фракции въ Народното Събрание? Извѣстно е, че всѣка отъ тѣхъ се надпрѣварва съ другитѣ да доказва, че тя е именно, която най-много милѣе за погазванитѣ конституционни правдини отъ другитѣ, да критикува най-остро правителството за неговитѣ дѣйствителни или мними погазвания на конституцията. Но тука, при законопроекта „за лицата“, който явно посяга на едно отъ най-главнитѣ конституционни права на българскитѣ граждани, който, значи, е грубо поругание на конституцията, тука между всички буржуазни фракции господствува трогателно противоконституционно единодушие. Всичкитѣ бързатъ да похвалятъ правителството за внасянето на този законопроектъ, всички тѣ се надпрѣварватъ да помогнатъ на правителството съ своето насърдчение и бѣлѣжки, за да направи по-съвършенъ, по-ясенъ и по-ефикасенъ за спасението „на обществения редъ, на морала и религията“ законопроекта. Обяснението на това буржуазно противоконституционно единодушие се намира въ факта, че законопроектътъ „за лицата“ е насоченъ противъ работническитѣ организации, които по самото си естество сж политически и „социално-политически“. Той има за цѣль, както видѣхме, да огради интереситѣ на буржуазната, на експлоататорската класа и да тури прѣчки на борбата на експлоатиранитѣ, на работническата класа за намаление на експлоатацията, за подобрение на своето положение, което означава намаляване на исплатеното работн. врѣме, слѣдователно, на печалбитѣ на господаритѣ. А че буржуазн. партии съ законопроекта „за лицата“ гонятъ тази цѣль, ясно е не само отъ приведенитѣ по-горѣ членове на законопроекта, но и отъ самитѣ рѣчи на буржуазнитѣ фракции въ Н. Събрание при първото четение на законопроекта. Напримѣръ Н. Цановъ, отъ името на „младодемократската“ група, заяви, че 186 чл. отъ законопроекта билъ прѣписанъ изъ Германския имперски законъ «и почти изключително се отнася до *стачкитѣ*», обаче слѣдъ поправянието на «печатнитѣ погрѣшки» въ него, законопроекта, «на драго сърдце» щѣлъ да гласува за него. Министъръ Стайковъ, който внесе законопроекта, обясни, че

цѣлтьта на правителството съ тоя законопроектъ била да се махнатъ дружествата, които биле противъ *„публичния редъ и моралъ"*. Единъ отъ правителственитѣ депутати обясни слѣдъ министра, кои сж тѣзи сдружения; споредъ него, законопроектътъ билъ «насоченъ само противъ дружества, които иматъ економическа или друга нѣкоя цѣль, а се *занимаватъ съ политика*". Но най-интересни сж изявленията на корифеитѣ отъ народняшката партия, отъ тази партия, която въ опозиция лѣе най-изобилни крокодилски сълзи за поруганата конституция, за покрусения «конституционенъ духъ». Напримѣръ, С. Бобчевъ заявява, че *„отъ гледището на нуждата, този законъ се налага»*, той е напълно съгласенъ съ това положение на законопроекта, споредъ което, сдружения, които не се впишатъ въ регистра при окр. сждъ, да нѣматъ юридическо право на сжществувание и пита: „по какъвъ начинъ ще се унищожатъ дружествата, които сж противъ морала и обществения редъ?" Другиятъ народняшки корифей, а имено извѣстниятъ оплаквачъ на „конституционенъ духъ", Т. Тодоровъ обяснява, кои дружества неговиятъ съпартизанинъ иска да бждатъ унищожени. Той „ясно и категорично заяви, че въ Германия съ тия законоположения се иматъ прѣдъ видъ анархическитѣ дѣйствия и *социалистическитѣ сдружения*, които се считатъ за врагове на държавния редъ". „Ако и у насъ се зараждатъ подобни течения" — казва буквално той, — то „нужни сж специални за това закони". За него конституцията е само на думи, но *нуждата изисква, щото тоя законъ ний да приспособимъ и за нашата сиромашка черга"*.

Както виждаме, нѣма никакво съмнѣние, че законопроектътъ за „лицата" е насоченъ съ казанитѣ членове отъ него изключително противъ политическитѣ и економически организации на работническата класа, противъ нейното свободно коалиционно право, осветено отъ конституцията. Работата е много ясна. Заедно съ зараждането и ръста на буржуазната класа зарежда се и расте нейниятъ антиподъ, нейната противоположность—работническата класа, която се ползува отъ конституционното право за свободна коалиция въ дружества и съюзи за борба и защита на своитѣ интереси. Буржуазната класа се чувствува честита само тогава, когато може безъ страхъ и стѣснение да ограбва труда на работническата класа, да изсмуква потьта и кръвьта на дѣцата ѝ, дъщеритѣ ѝ, женитѣ ѝ, да съсипва дребно-занаятчийската и селска маси и да бжде увѣрена въ дълготрайностьта на своето безконтролно господство. Но работническата класа, съ своитѣ политически и „социалъ-политически" организации, т. е., съ своята политическа партия, съ своитѣ синдикати и съюзи за борба и защита на своитѣ интереси и права противъ буржуазната класа, противъ своитѣ експлоататори, заплашва безконтролното ѝ господство, заплашва експлоататорскитѣ ѝ интереси. Ето защо буржуазната класа не иска да търпи това. Поради това прѣдставителитѣ ѝ, нашитѣ буржуазни партии вече намиратъ, че конституцията не защищава достатъчно интереситѣ на тази класа, провъзгласява я за праздни думи и съ спе-

циални закони, какъвто е този за „лицата“, погазва писаната конституция и иска да създава своя фактическа конституция, която да огражда интереситѣ само на буржуазната класа, интереситѣ, които тѣ провъзгласяватъ за „обществени интереси“! Въ миналата статия ние казахме, че съ ръста на работническата класа, на нейното класово съзнание и на нейната организация и съ усилването на нейнитѣ борби, буржуазната класа става все по-реакционна, стреми се къмъ потъпкване конституционнитѣ правдини и къмъ посягание на коалиционното право на работническата класа. И ако тя не достига своитѣ цѣли, това се дължи на борбата на послѣднята. Че това е вѣрно, ние сега го виждаме съ собственитѣ си очи и изпитваме го на своя собственъ гърбъ. Нашитѣ буржуазни партии днесъ въ единъ гласъ викатъ: распни го! по дяволитѣ конституцията! „Социална нужда“ е да се ограничи коалиционното право на работническата класа!

Коалиционното право, т. е. правото на свободното сдружаване и съюзяване е едно отъ основнитѣ права на гражданитѣ въ страни съ конституционно управление. Но това право нито за една класа отъ гражданитѣ нѣма такова голѣмо значение, както за работническата. Двѣ сж основнитѣ права, безъ които работническата класа не само не може да се приближи до крайната цѣль на своята борба — до освобождението си, но и не може да достигне най-малки подобрѣния въ положението си. Тѣ сж *изборното право* и *коалиционното право*. Ако работническата класа безъ изборното право не може да прояви своята политическа сила и чрѣзъ завоеванието на политическата власть да наложи своята диктатура и да осжществи своята социална революция, то безъ коалиционното право тя не би могла свободно и открито да защити нито едно отъ другитѣ свои права, нито единъ свой интересъ. Ограничаванието на това право означава за работническата класа туряне прѣчки на нейното самосъзнавание и организиране и на нейната економическа и политическа борба, означава стремление на господствуващата класа да ослаби силата ѝ, да не ѝ даде да се самосъзнае и да организира съпротива на експлоатацията и ослабванис на нейното господство. Естествено е, значи, че работническата класа въ всички страни се стреми не само да запази коалиционното право, но и да го разшири, ако то е ограничено.

Но ние днесъ сме прѣдъ факта, че нашитѣ буржуазни партии вече се опитватъ да издигнатъ прѣчки прѣдъ растящето развитие на работническата класа. Тѣ днесъ съ законопроекта за лицата извършватъ първото посѣгание и върху едно отъ първитѣ ни конституционни и жизнени за работническата класа права. Най-малкото, което нашитѣ буржуазни партии искатъ да достигнатъ съ този законопроектъ, е проповѣдванията отъ общодѣлцитѣ — тѣзи орждия на буржуазията, които, скрити задъ маската на „широкъ социализмъ“, систематически замъгляватъ съзнанието на работницитѣ — неутралитетъ на работн. организации. И понеже тѣ не могатъ да накаратъ работницитѣ да прѣгърнатъ този не-

утралитетъ, искатъ да ги накаратъ чрѣзъ ограничаване правата на работническата класа свободно да се сдружава и съюзява, правата ѝ да се бори за защита своитѣ интереси и за подобрѣние своето положение. Отъ тука ние виждаме най-очигледно, какво долно лицемѣрие се крие въ приказкитѣ на буржуазната класа и на нейнитѣ партии спрямо работническата класа за „необходимостьта отъ работнически закони“, а главно отъ законъ „за дѣтския и женския трудъ“. Обѣщаватъ „работнически закони“, а прѣдварително отнематъ правото на работницитѣ да се борятъ за прилаганието имъ и прѣобръщатъ свободното коалиционно право въ фикция, въ праздна дума. Вижда се, че тѣ ще прокаратъ въ «работническитѣ закони» проповѣдваната отъ общодѣлцитѣ измислица за „помирителнитѣ сѫдилища, които ще ощастливятъ работницитѣ и направятъ излишна борбата на работническата класа. Плитко буржуазно лицемѣрие! Впрочемъ, нѣма съмнѣние, че нито лицемѣрието на буржуазията, нито драконовскитѣ закони сѫ въ състояние да спратъ борбата на работническата класа за подобрѣние на своето положение и за своето окончателно освобождение. Работническата класа само въ борбата за завоевание на своитѣ права и защитата имъ и само чрѣзъ своята непримирима класова борба расте, заяква, възмѫжава. Единъ противоработнически законъ, какъвто е този за „лицата“, не е въ състояние да сломи работническитѣ организации или да попрѣчи на класовото самосъзнание на работницитѣ. Тѣ ще съумѣятъ да приспособятъ своята борба и своето развитие и къмъ най-драконовскитѣ, къмъ най-жестокитѣ негови постановления. Тѣ ще съумѣятъ, при всѣкакви условия да водятъ своята непримирима класова борба и не само да извоюватъ похитенитѣ отъ тѣхнитѣ врагове конституционни права, но и да гарантиратъ развитието имъ, разширението имъ. Днесъ на всѣкждѣ единствената класа, която има жизненъ интересъ отъ разширяванието на конституционнитѣ правдини, на демократическитѣ учреждения, и която може да гарантира тѣхното сѫществувание, е пролетарската класа. И у насъ тя е единичката класа, която има сѫщия интересъ; тя е и единичката, която може чрѣзъ своето съзнание и организация да се яви защитница на конституционнитѣ права. И колкото повече напрѣдва буржуазното развитие у насъ, толкова повече расте и силата на нашата пролетарска класа. А съ своето съзнание и организация, съ своята мощь тя ще повали всички прѣчки, които издига и ще издига буржуазната класа на пѫтя ѝ къмъ освобождението. Днесъ буржуазнитѣ партии и котерии посѣгатъ най-грубо, най-безсрамно върху правата на работническата класа. Тѣ ни прѣдизвикватъ, тѣ прѣдизвикватъ работническитѣ политически и икономически организации. На това цинично прѣдизвикателство отговорътъ трѣбва да бѫде най-енергиченъ протестъ противъ посяганието на буржуазнитѣ партии върху свободното коалиционно право, най-високъ протестъ въ името на конституцията и интереситѣ на работническата класа.

Д. Б.

СТИХОТВОРЕНИЕ

отъ Г. Галина.

Мразъ полята още скована,
В'сънъ е близката джбрава,
А вечъ чуй се какъ земята
Подъ напора на цвѣтята
Се размърда и разшава.

* * *

На сълзитѣ още слѣдитѣ
Не изсъхнали сж всичкитѣ,
А в'сърдце ми вечъ начева
Тихо-радостно напѣва
На надѣждитѣ, мечтитѣ

Прѣвелъ отъ руски: Ив. Ефтимовъ.

По честенъ начинъ.

(Какъ свършва Александра Михайловна).

Повѣсть отъ В. Вересаевъ.

(Продължение отъ X книжка и край).

X.

Прѣдъ видъ бързата работа въ работилницата работѣха и въ недѣля до обѣдъ. Главата на Александра Михайловна я болѣше до самозабрава, прималяваше ѝ и всичко наоколо ѝ се показваше още по-мрачно, още по-отвратително, отколкото всѣки другъ пжть. Таня не дойде. Сърдцето на Александра Михайловна се стѣгаше, дѣто и тази сутринь не можа да види Таня: оспа се, главата ѝ шумѣше, а трѣбаше да се бърза за работилницата, до като не сж затворили вратитѣ. Александра Михайловна рѣши да отиде слѣдъ обѣдъ при Таня.

Наоколо царуваше обикновеното шумолене при сгъването на листетѣ, гърбоветѣ на момичетата еднообразно се навеждаха и изправѣха. Василий Матвѣевъ си намираше работа около машината за рѣзане, отрѣзваше нѣкакви си свѣтли корици и сжщеврѣмено внимателно изглеждаше всѣка отъ момичетата. Александра Михайловна, цѣла погълната отъ възпоменание за вчерашното признание на Даря Петровна, съ необикновено чувство, като че прѣдвиждаше нѣщо, се оглеждаше наоколо. Между движащитѣ се глави се мержалѣеха мазнитѣ рамѣнѣ и кжсата шия на Василий Матвѣевъ. И той, и другитѣ имаха дѣлнично спокойни, нищо не изразяващи лица! . . . Като че съвсѣмъ не лежеше между тѣхъ тази ужасна, мръсна тайна, за която вчера узна Александра Михайловна, или като че тази тайна бѣше нѣщо съвсѣмъ обикновено, че не можеше нито да души, нито да мжчи.

Като излизаше въ 1 часа, Александра Михайловна чу, какъ хазаинътъ викаше въ кантората на Василия Матвѣевъ, а той тичаше нагорѣ—надолу, махаше съ ржцѣ и обясняваше нѣщо си на Семидалева.

Надвечерь Александра Михайловна стоеше у дома си и шиеше съ прѣмѣстена до прозореца маса. Влѣзе Даря Петровна съ кърпа на главата и съ дрѣха.

— А-а . . . Здрасти! — привѣтливо прошепна Александра Михайловна и бързо се дигна съ тази неестествена суетлива радость, съ която се приематъ хора, съ които се срѣща човѣкъ често, но които никога не го посѣщаватъ. — Сѣднѣте, моля ви!... Ще позволите ли да направя чай?

— Не, не, не се трудѣте! — бързо се отказа Даря Петровна, безъ да се настанява добрѣ. — Азъ дойдохъ само за минутка, искахъ да питамъ: отъ гдѣ купихте плата на дрѣшката, съ която бѣхте на праздника?

Александра Михайловна каза.

— Благодаря ви. Много ми се харесаха пъстрилата . . . Е, прощавайте! Бързамъ. — Даря Петровна замълча. — А чухте ли за нашата Танечка? — въздъхна тя.

— Какво? — трепна Александра Михайловна.

— Отишла при Василий Матвѣева.

— Не може да бжде!

Александра Михайловна си отпустна ржцѣтѣ и бавно сѣдна на кревата.

— Вѣрно. Момичетата видѣли . . . И какъ ловко той се справи съ корицитѣ! Които бѣха по края залѣти, отрѣзалъ понавжтрѣ и станали като нови; а които бѣха повече залѣти, хвърлилъ, и казалъ на хазаина, че не донесли двѣста отъ типографията. Хазаинътъ се развикалъ: «какъ така да не ги прочетете?» — «Азъ тъкмо ги четѣхъ, казалъ той, вий ме повикахте; а когато се върнахъ — селянина изъ типографията вече нѣмаше» . . . Жалко за нашата Таничка, нали?

Тя въздъхна, а нейното жълто, смирено лице свѣтѣше отъ тайна радость.

— Господи, Господи, какво е това! — проговори Александра Михайловна. — Тази сутринь вървя, гледамъ именно отъ тази страна иде Таня; закрива си лицето съ кърпа, избръща се... Не, помислихъ си, не е тя. А излиза, че при него е ходила . . . И какъвъ грѣхъ азъ направихъ! — започна да се оправдава прѣдъ себе си. — Искахъ тази сутринь да отида при нея, не успѣхъ, момиченцето ме задържа; а послѣ на работа отидохъ— нѣмаше я вече въ кжщи . . .

Даря Петровна си отиде. Александра Михайловна сѣдна до прозореца и замислено се загледа въ тъмнѣющия дворъ.

— «Мжчно ми е за Танечка!» мислѣше си тя. Но тжгата бѣше само въ мислитѣ ѝ; въ душата ѝ съ тази тжга се смѣсваше тънко прѣзрѣние къмъ Таня. Не, тя, Александра Михайловна, — не би отишла не за петдесеть рубли, но отъ гладъ да би умрѣла . . . Каква гадость! Тя е честна, непродажна. И тѣзи мисли ѝ навѣха приятно усѣщане на чистота, като че ли токущо се е върнала отъ баня. Не е лесно да се остане честна, а тя запази себе си и винаги ще се запази . . .

Дойде Лестманъ. Пи чай и срамливо гладѣше своята рѣдка брада; а Александра Михайловна, въздишайки, разказваше за случилото се съ Таня; тя ругаеше Василия Матвѣевъ, съжеляваше Таня, и около нейнитѣ устни едва забѣлѣзано играеше скромногорда усмивка.

XI.

— Азъ . . . азъ зная . . . Господи, какво е това? . . . Пуснѣте ме! . . . Азъ зная, — задишайки се, твърдѣше Александра Михайловна съ смъртно блѣдно лице, промъквайщецъ се между тълпата. — Стражарь, това е едно момиче . . . Азъ зная!... О, Господи! . . .

Тя вече три минути стоеше въ тълпата, която се притискаше до брѣга. На края на гранитния кей бавно плѣскаха дългитѣ, зеленикави вълни, утреното слънце ги освѣтляваше дълбоко и ги правѣше прозрачни, и на този зеленикавъ плѣскащъ фонъ неподвижно се рисуваше лежащето на плоча тѣло на момичето, мокро-тежката черна рокля плътно покриваше нейнитѣ обтегнати крака, остритѣ краища на пантофитѣ стърчаха на страна. Александра Михайловна се подаде напрѣдъ, за да разгледа лицето, и съ смжтно-тжжно, жадно любопитство гледаше на това крѫгло синьо лице, съ течаща отъ ѫгъла на устната пѣняста тъмна течность. И изеднажъ сивата копринена дрѣшка на издаденостьта на гѫрдитѣ ѝ се показа съвсѣмъ извѣстна; послѣ, въ недоумѣние, станаха ѝ познати крѫглинитѣ на бузитѣ, намокренитѣ жълто-червени коси, и загадъчно-неизвѣстно чуждото лице на удавената изеднъжъ се прѣвърна въ извѣстното лице на Таня.

— Стражарь, азъ зная . . . Господи, Господи! . . . — повтаряше Александра Михайловна. — Това е едно момиче, фамилията ѝ е Капитонова... Татяна... О, Господи, какво е това?...

Стражарьтъ извади книжката си и записа името на удавената и адреса на Александра Михайловна, тълпата се обръщаше съ въпроси къмъ Александра Михайловна, а тя плачешкомъ повтаряше: «Господи Господи!» и безъ да се откѫсне гледаше на лежащата Таня; всичко въ нея бѣше близко, познато и всичко — страшно, необикновено и скрито—чуждо, като че ли цѣла тя бѣше пропита отъ тайно нанесения вчера позоръ и отъ самотния ужасъ на отдалия се на самоунищожение животъ. И тя лежеше на моста неподвижна, жалка, изцапана; мократа ѝ рокля плътно покриваше нейнитѣ изтегнати крака, и въ това имаше нѣщо жалко и беззащитно; иска ти се да се наведешъ, да поправишъ роклята ѝ, да скриешъ изложенитѣ на чуждия погледъ крака. А задъ гранитния кей все плѣскаха прозрачно-зеленитѣ дълги вълни и отъ тѣхъ вѣеше влаженъ мирисъ на водорасли.

Трупътъ отнесоха, извикаха въ участъка Александра Михайловна и тамъ още еднъжъ записаха всичко. Тя излѣзе на улицата; отдавна бѣше врѣме да отиде въ работилницата, но Александра Михайловна забрави за нея; тя вървѣше и прѣдъ нейнитѣ очи плѣскаха зеленикавитѣ, мирисящи на водорасли вълни, и тъмно-пѣнястата струйка течеше по крѫглитѣ бузи.

Бѣше свѣтло септемврийско утро. Слънцето съ златна свѣтлина заливаше кѫщята, магазинитѣ и копкитѣ, на засѣнчената страна на улицата, отдолу високитѣ здания, стоеше тънко-синя мъгла. Дворницитѣ, въ виолетови кѫси антерии, метѣха улицата, по тротуара вървѣха хора съ равнодушни, не знающи случилото се лица; тѣ не само не знаеха за случилото се, но като че ли не знаеха, колко животътъ е страшенъ и колко безпомощни сѫ прѣдъ него хората. И пакъ прѣдъ Александра Михайловна плѣскаха прозрачно-зеленитѣ вълни и Таня лежеше съ плоски, слѣ-

пени на синьото чело коси; Александра Михайловна си спомни, какъ прѣди мѣсецъ на тѣзи коси, тогава живи и пушести, трептѣха капки отъ есененъ дъждъ и съ златното сияние окрѫжаваха крѫглото пролѣтно-красиво лице на Таня. Тя бѣше горда съ своята любовь и непрѣклоность, но ето че животътъ издебна и сломи непрѣклоностьта и гнѫсно омърси любовьта, омърси и измете всичко. И така е съ всички тѣхъ, — съ момичетата и женитѣ; за да живѣятъ, не стига да продаватъ само труда и здравието си; у тѣхъ има още нѣщо, за което животътъ е жестоко жаденъ и той не отстѫпва, до като не вземе и това, до като въ неговата миришаща на кръвь касапница, смирилата се жена не принесе и своето месо; а не смири ли се жената, старае ли се тя да остави въ душата си скѫпото и своето, то за нея не ще има пощада, наоколо ѝ ще настане пустиня, дѣто медлено се умира отъ гладъ и дѣто отчаянитѣ викове замиратъ безъ отговоръ.

И Александра Михайловна изеднъжъ почувствува, че вече много отдавна и тя се намира въ такава пустиня, че тя безпомощно броди изъ нея, а животътъ съ намигающи зли, като у пуйка, очи я слѣди и чака. Прѣдъ нея се изправи Ляховъ съ тѫпо, безпощадно, жадно за нея лице, застана Лестманъ съ скритото въ бѣлината на очитѣ му внимателно очакване, Василий Матвѣевъ съ кривогледитѣ си очи, у които не може да се схване погледа . . . Всичко това се сливаше въ едни безпощадно прищевчеви очи и покрай тѣхъ се носѣха момичетата—работнички въ износени рокли, изплавалитѣ изъ мъглата съ начервени лица жени изъ улицата, плачащитѣ надъ пѣсеньта за «чифта коне», Прасковa Феодоровна и Таня съ синьо лице, съ крака плътно обхванати отъ мръсна рокля . . . И на Александра Михайловна се струваше, че и тя ще бѫде взета, унесена и ще се смѣси въ този потокъ отъ опозорени, продаващи се за право на животъ женски тѣла.

Тя излѣзе къмъ крайбрѣжието. Широката синя рѣка лѣниво и равнодушно плѣскаше подъ слънцето, забравила какво бѣше извършила тази нощь; сѫщо тъй равнодушно гледаха редъ камени грамади, които блѣщѣха надъ рѣката съ синя мъгла. Александра Михайловна сѣдна на скамейка. Нея я овлада смъртна умореность; прѣгърбена, съ отпуснати раменѣ, тя тѫпо гледаше напрѣдъ. На какво да се надѣва? Мрачно и пусто бѣше напрѣдъ и безизходенъ ужасъ имаше въ тази пустиня.

«А защо ми е така неприятно да си спомнямъ за Лестмана?» — прѣмина ѝ изеднъжъ прѣзъ ума.

И осторожно, като се стараеше да не се натъкне на възражения, Александра Михайловна продължаваше да мисли: «той не е като другитѣ; той не гони лошото, всичко иска да извърши по честенъ начинъ . . .»

XII.

На десетий ноември на Василевский островъ, въ една отъ квартиритѣ на голѣмата, мръсна кѫща на Малката улица, имаше

свадбенъ пиръ. Хармониката свирѣше кадрилъ, масата бѣше наредена съ бирени шишета и съ хлѣбъ съ масло, въ въздуха се носѣше руски, нѣмски и естонски говоръ. Александра Михайловна съ завита на челото косица и съ корсетъ танцуваше съ своя шаферъ, подмасторъ отъ подвързачницата, Генрихсенъ. За двата мѣсеца, когато тя не работѣше въ работилницата, тя силно напълня, особено въ долнята часть на лицето, синитѣ ѝ очи гледаха спокойно и доволно.

— Той е смиренъ, трезвъ, — говорѣше Александра Михайловна на Генрихсена. — Обѣщава да се грижи за момиченцето ми. А да се остане повече въ работилницата бѣше невъзможно: масторътъ притиснява, момичетата — сами ги знаете какви сж. Прѣхрана нѣма за женэ, която е честна. Покойниятъ Андрѣй Ивановичъ ми говори за това, прѣдупрѣждаваше ме да не отивамъ тамъ. И наистина, сама виждамъ: да се работи тамъ, значи, човѣкъ съвсѣмъ да се загуби.

— Е, да, разбира се! Е, да! — съгласи се тлъстяка Генрихсенъ и, като хвана Александра Михайловна за талията, устреми се да срѣщне визавито.

Главата на Александра Михайловна се въртѣше отъ изпитата бира. Тя гледаше какъ тлъстия Генрихсенъ, задихващецъ се, танцуваше соло и си спомни какъ той, сжщо тъй задихващецъ се, танцуваше на праздника на руската икона; спомни си за всичката мръсота и позоръ на работилницата, спомни си буйно като въ самоваря кипящитѣ въ мозъка мисли за живота и порива къмъ борба съ него, и тихо спокойствие обхвана нейната душа и радость, че не сж нуждни повече б рба и мисли. Прѣдъ нея заставаха лицата на момичета — другарки, въ сърдцето ѝ се появи мъждиво прѣзрѣние къмъ тѣхъ и Александра Михайловна съ гордость си мислѣше: «който поиска, у когото има съвѣсть въ душата, ще си остане за винаги честенъ».

Кадрильтъ се свърши. При Александра Михайловна се приближи Лестманъ съ бѣла вратовръзка и въ вълненъ черенъ сюртукъ; неговитѣ грамадни ржцѣ стърчаха изъ кжситѣ му ржкави, той прѣгръщаше Александра Михайловна за раменѣтѣ и я гледаше въ лицето.

— Сашка, колко много те любя! — въ пиянъ възторгъ твърдѣше той и мижешкомъ за стотенъ пжть търсѣше да я цѣлуне.

Прѣвела Силвия.

Стари „вѣяния“.

Когато изучвате общодѣлскиятъ печатъ слѣдъ разцѣплението, и наблюдавате практическата дѣйность на «широкитѣ социалисти» отъ година-двѣ насамъ, получавате впечатлението, че тѣзи хора съ всички сили се стремятъ да потулятъ и покриятъ

миналото, компрометирующия характеръ за своята «фракция» на което тѣ като да чувствуватъ доста отчетливо. Фокусътъ, който имъ изиграха «производящитѣ съсловия», унизителното и съвсѣмъ «случайно» фиаско на «меката политическа атмосфера», постоянниятъ ръстъ на «сектанството» между българското работничество и ясното за всички «тъпчене на едно мѣсто» на «широкото» течение — всичко това, като че притиска духа на «истинскитѣ революционни социалисти» и ги тласка да убѣждаватъ публиката да забрави старитѣ работи, старитѣ грѣхове, и да сърѣдоточи всичкото си внимание върху днешнитѣ борби, върху практическитѣ въпроси на раб. движение. Всичко, което пишатъ общодѣлцитѣ, всичко което вършатъ, носи отпечатъка на горещото желание да се оправдаятъ прѣдъ нѣкого си, да се изкаратъ далечъ не тъй нечисти, както нѣкои лоши хора се стараятъ да ги прѣдставятъ. Общодѣлцитѣ не пишатъ вече за «работния народъ», за «работната маса» и за нейнитѣ «класови интереси»; тѣ изхвърлиха изъ рѣчника си «производящата демокрация» и «производящитѣ слоеве»; в. «Работническа Борба» пише сега за наемния пролетариятъ, като за единствено поле за работа на общодѣлцитѣ. Отъ друга страна, защитницитѣ на тъй скверно и безславно свършилия «неутралитетъ» на синдикатитѣ съвсѣмъ не сѫ така сигурни, както бѣха по-рано; общодѣлскиятъ конгресъ прие резолюции, които сѫ несъмнѣни отстѫпки на «сектанското» разбиране; на практика «неутралитетътъ» съвсѣмъ и не се проповѣдва. Най-послѣ, нашумѣлата «петиция», имаща за задача да изтъкне искренитѣ грижи на общодѣлската партия за положението на нашитѣ работници, прѣслѣдваше и цѣльта, да покаже, че общодѣлцитѣ искатъ съ силитѣ на самия пролетариятъ да подобрятъ условията за понататъшното развитие на послѣдния. Съ една дума, общодѣлцитѣ прилагатъ всичко, за да се приближатъ до една таквазъ дѣйность между работницитѣ, която да не бѫде заподозрѣна въ «измѣна на социализма», въ «отстѫпничество». Цѣлата тѣхна дѣйность днесъ не прѣдставлява, въ общитѣ си чърти, нищо друго, освѣнъ единъ сурогатъ на дѣйностьта и практиката на далечъ неразположенитѣ да изчезнатъ «сектанти». Но само единъ *сурогатъ*! Защото всѣка тъхна крачка, всѣко тѣхно прѣдприятие, въ по-голѣма или по-малка степень, по-ясно или по-неясно, издава все таки истинската природа на своитѣ автори. Общодѣлцитѣ полагатъ несъмнѣно похвални усилия да изпъдятъ опортюнизма изъ своята срѣда, но малко успѣватъ: изпъденъ изъ вратата, той влиза отново прѣзъ прозореца. При всѣко по близко вглеждане въ сѫщностьта на това, което се пише и прави отъ тѣхъ, при всѣки тѣхенъ опитъ теоритически да обосноватъ нѣкоя своя позиция, скриваната и задушваната потенциална сила на тѣхния опортюнизмъ съ неудържима енергия се прѣдставя прѣдъ наблюдателя, и послѣдниятъ се убѣждава пакъ, че нищо ново подъ небето на българския «широкъ» социализмъ не се е случило, че въ него господствуватъ все сѫщитѣ *стари вѣяния*, които, още при пукването на общодѣлската

зора, «тѣснитѣ» социалисти вѣрно охарактеризираха като дребно буржуазни, противо-социалистически, опортюнистически или берщайниянски.

Има, както е очевидно за всѣкиго, една фатална фалшивость въ заетата днесъ отъ общодѣлцитѣ позиция, въ цѣлата тѣхна тактика въ борбата, която се води за господство между българскитѣ работници. Тази вжтрѣшна фалшивость, това противорѣчие между тѣхнитѣ основни схващания проблемитѣ на социализма и на раб. движение и тѣхната практика (сурогатъ на тѣснососоциалистическата) съ природна необходимость ги принуждава да бждатъ демагози и развратители на работническата класа въ България. Не тѣхната политика и нравствена покварeность сж причината, слѣд., на онѣзи наистина шанговски похвати въ борбата имъ съ умразнитѣ «тѣсняци», а именно това основно вжтрѣшно противорѣчие. За широкитѣ несоциалисти днесъ важи особено, да дискредитиратъ своитѣ критици, като личности, за да омаловажатъ или обезврѣдятъ тѣхнитѣ доводи. Да сведатъ спора между тѣсни и широки къмъ споръ за лични ежби, къмъ сблъскване на разни нечисти и низки домогателства на «шефоветѣ», за тѣхъ означава половинъ побѣда, или най-малко печеляне на врѣме. Туй което най-силно се желае отъ «дълбокитѣ умове» въ противния намъ лагеръ, понеже е най-износно за чуждия на социализма «широкъ социализмъ», то е прѣвръщането на спора въ взаимообразно подхвърляне на обвинения въ нечестность, тжпость, безнравственость, незнание и т. н. Аргументитѣ на *такъвъ* споръ не засѣгатъ различията по сжщество. На простото обвинение — «ти си измѣникъ и прѣдатель!», противникътъ има готовъ сжщо тъй убѣдителния отговоръ — «ти си пъкъ безчестникъ и езуитъ»! Крачка напрѣдъ въ разясняване на разногласията не се прави, а тъкмо това гонятъ всички опортюнисти. Тълпата само гледа противното зрѣлище и се пази да заеме позиция.

Напротивъ, изтъкването всѣки пжть на главното, на принципиалното; изоставянето ругатнитѣ за смѣтка изключително на автора имъ; разкриването по всѣки поводъ вжтрѣшната фалшивость въ положението на противника, обясняването при всѣки случай необходимостьта, която го тласка да се ругае и да безчинствува, — това е слабото мѣсто, Ахилесовата пета, на всѣки притиснатъ до стѣната опортюнистъ, и това е сжщеврѣменно срѣдството, съ помощьта на което единствено може да се отблъснатъ отъ него онѣзи наивни зрители, които по недомислие или лично прѣдразположение сж вземали до сега страната му.

Да се изкаратъ на широко нашитѣ «широки» противници, да се накаратъ да приказватъ по сжщество, това трѣбва да бжде централниятъ пунктъ, около който трѣбва да се води борбата съ българския социалистически опортюнизмъ.

Въ слѣдващитѣ нѣколко статии азъ се мжча да вървя по този пжть. Въ тѣхъ азъ се старая да докажа опортюнистическата природа на общодѣлцитѣ, като укажа на нѣкои по-нови и по-прѣсни примѣри,

като веземамъ за основа нѣколко статии отъ IV год. на *Общо Дѣло*, т. е. тъкмо отъ онзи периодъ, когато особено силно и тържествено се затржби, че «истинскитѣ революционни социалисти» въ България се вждятъ именно изъ общодѣлското блато.

I.

Класова борба и класово сътрудничество.

«Класовата борба е борбата, която една обществена група, съ горѣ долу еднакви (!) интереси, по-необходимость е заставена да води, за да подържа сжществуването на своитѣ членове. Тя не се извършва заради самата класа, а за съставлявящитѣ я индивидиуми; интересътъ на отдѣлната личность въ днешното общество се проявява но необходимость въ общитѣ стремежи на класата, къмъ която принадлежи личностьта. Класовата борба слѣдователно, днесь е естественъ продуктъ отъ економическата организация на обществото, като наложително срѣдство за защита на индивидуалнитѣ интереси, тя е фактъ, който не може да се игнорира Да се *отрича* тя днесъ — е умствена слѣпота; да се въздига до свещенъ принципъ е, най-малко, словоохотность; ни повече, ни по-малко тя *обществено необходимъ феноменъ на днешното общество*».

Така ни поучава г. Д-ръ Джидровъ, въ статията си: *Класовата борба и соц. демокрация.*[1])

Отъ дългата извадка слѣдва, първо, че г. Джидровъ не *отрича факта* на класовата борба; второ, че той не игнорира този фактъ, т. е. «държи му смѣтка, за да не попадне въ една груба грѣшка при практическата дѣйность» (стр. 162); макаръ и да не въздига класовата борба до свещенъ принципъ и трето, че «класовата борба е наложително срѣдство за защитата на индивидуалнитѣ интереси» и че тя се води «не заради класата», а за да подържа живота на отдѣлнитѣ нейни членове.

Че г. Джидровъ «не отрича факта» на класовата борба и че тъй правятъ и другаритѣ му, това е фактъ. Никой подобно обвинение не е хвърлѣлъ срѣщу общодѣлцитѣ. Похвала, обаче, това неотричане едва-ли заслужва. Друга е работата съ второто твърдѣние на г. Джидрова. Тукъ и съмнѣния и недоумѣния сж много на мѣстото си. И наистина, както отбѣлѣзахъ, наредъ съ признанието, че не игнорира факта на класовата борба, г. Джидровъ прави друго признание, а именно, че за него и другаритѣ му класовата борба не е нито «свещенъ принципъ», нито «спасителенъ лозунгъ». Таквизъ грѣхове могатъ да лежатъ несъмнѣно само върху съвѣстьта на умразнитѣ «тѣсняци». Какво да мислимъ за тѣзи признания на г. Д-ра?

Ако той приказва сериозно, а не само за прѣдъ галерията, то неизбѣжно неговитѣ думи за «държане на смѣтка», за «наложително срѣдство за защита» и т. н. по поводъ на класовата

---

[1]) *Общо Дѣло*, кн. III, год. IV. стр. 163.

борба, трѣба да бждатъ разбрани въ единствения имъ смисълъ, т. е. въ смисълъ че той, г. Джидровъ, нагласява своята обществена дѣйность съобразно съ интереситѣ на дадена боряща се за защитата на тѣзи интереси класа, иначе казано, че класовата борба на тази обществена група е постояненъ неговъ компасъ въ обществената му дѣйность. Но ако г. Джидровъ признае това, то очевидно е, че служащата му като ржководитель въ обществени тѣ борби класовата борба не е само единъ «категориченъ фактъ», който не може да се отрича, но сжщо и единъ *принципъ*. И колкото повече г. Джидровъ иска да бжде защитникъ на дадената обществена класа, неинъ прѣдставитель и водитель, толкозъ по-малко и по-рѣдко той трѣба *да грѣши* противъ своя принципъ, толкозъ повече послѣдниятъ трѣбва да бжде за него «свещенъ» и «спасителенъ лозунгъ». Само който счита измѣната на интереситѣ на пролетарията за нѣщо отъ само себе си разбираще се, когато тази или онази политическа конюнктура я правятъ възможна и «наложителна»; само който отъ страхъ прѣдъ *груби* грѣшки въ дѣйностьта си, които могатъ да го докаратъ до бламъ и политическо банкрутство, признава *факта* на класовата борба, — само той може да не признава нейния *принципъ*, само той може да кокетничи съ своето свободомислие и нерелигиозность, и да приписва мистически качества на онѣзи, които знаятъ, какво значи да имашъ принципи и да дѣйствувашъ съобразно съ тѣхъ. Опортюнистътъ всѣкога извинява своята безпринципность и политическа безхарактерность съ свободата и независимостьта на своя нетърпящъ нищо «свещено» духъ. Вж. жоресиститѣ въ Франция, които обвиняватъ гедиститѣ въ сектанство и прѣклонение прѣдъ формулитѣ; вж. сжщо бернщайниянцитѣ въ Германия, които изобразяватъ революционнитѣ соц. демократи като школа, на чело на която стоятъ нѣколко непогрѣшими папи и кардинали: Кауцки, Мерингъ, Парвусъ и т. н.

Възможно е, слѣдов., да въздигашъ класовата борба до «свещенъ принципъ», нѣщо по-вече — *наложително* е да правишъ това, безъ да бждешъ ни най малко «словоохотливъ». Отъ гдѣто слѣдва, че цѣлата тирада на Джидрова за «словоохотность» и т. н. не е нищо друго освѣнъ празднословие отъ най-лошъ — именно опортюнистически — калибъръ, и че желанието му да «държи смѣтка на факта на класовата борба» е отъ твърдѣ проблематиченъ характеръ.

Г. Джидровъ може да ни възрази: обстоятелството, че признавамъ необходимостьта да се държи смѣтка за «категорическия фактъ» на класовата борба, не дава още да се мисли, че признавамъ само този категориченъ фактъ и че той е единствениятъ мой «принципъ» и «лозунгъ». Възражението е твърдѣ вѣроятно и има смисълъ, защото, както читательтъ самъ е забѣлѣзалъ, г. Джидровъ «държи смѣтка» за класов. борба само, за да не прави *груби грѣшки* въ обществената си дѣйность. Вмѣсто отговоръ, ние ще попитаме, кои сж другитѣ «категорични факти», на които г-нъ

Докторътъ държи смѣтка, кои сж другитѣ общодѣлски принципи, които отнематъ «свещения» блѣсъкъ на принципа на класовата борба? Наистина, кои сж тѣзи «факти и фактори на живота»? Класовата солидарность и класовото сътрудничество? Хармонията на интереситѣ на развитѣ класи? Добросърдечието и моралностьта на господствуващитѣ класи? Общечовѣческитѣ етически принципи?

Но да оставимъ на страна тѣзи прѣдварителни противорѣчия въ вселемждритѣ разсжждения на г. Джидровъ и да проникнемъ въ центра на тѣхната безграмотна ученость.

Както отбѣлѣзахъ още отначало, класовата борба, споредъ г. Дж., е «борбата, която една обществена група съ горѣ-долу еднакви интереси (*група съ еднакви* интереси! К.) по необходимость е заставена да води, за да подържа *сжществуването на отдѣлнитѣ си членове*». Тя е «наложително срѣдство за *защита на индивидуалнитѣ интереси*» (к. м.).

Нѣма възгледъ по-погрѣшенъ отъ този. Въ неговата основа лежи едно отождествяване на индивидуалнитѣ, личнитѣ, интереси съ класовитѣ интереси, отождествяване което се намира въ непримиримо противорѣчие съ дѣйствителностьта. Класовата борба е борба въ името на интереситѣ на цѣлата класа, които на практика рѣдко съвпадатъ напълно съ интереситѣ на *отдѣлнитѣ членове* на класата. Класовата борба е именно «борба заради самата класа», както се изразява, за да отрече това, г. Джидровъ, а не за защита на конкретно «съставляющитѣ я индивидууми». Туй, което служи за база на класовата борба, е именно *общото* въ интереситѣ на съставляващитѣ дадената класа индивидууми, т. е. тъкмо противоположното на *личното, индивидуалното*. Въ пролетарската класова борба напр важатъ не индивидуалнитѣ интереси на този или онзи работникъ, на тази или онази професионална група работници, а интереситѣ на работника въобще, т. е. на безличния, неиндивидуалния работникъ. Нѣщо по-вече, въ класовата борба на пролетарията, — за да говоримъ само за нея, — индивидуалнитѣ интереси на отдѣлния работникъ винаги биватъ жертвувани, тъй да се каже, прѣдъ интереситѣ на цѣлата класа. Въ това лежи причината на оня идеализмъ и на онази готовность къмъ самопожертвование, която очудва днесъ всички изслѣдватели на раб. движение. За да се борятъ класово, често пжти многобройни слоеве сж длъжни да жертвуватъ своитѣ индивидуални, па даже и групови интереси.

Класовата борба не е, слѣдов., онова, което се прѣдставлява въ такъвъ филистерски видъ на г. Джидрова. Ако тя бѣше борба за подържане сжществуването на отдѣлнитѣ членове отъ дадена класа, то съвсѣмъ необяснимо би било сжществуването на класови измѣнници, Streikbrecher', желти и т. н.

Защо, наистина, тѣзи нещастници ще прѣдаватъ своята класа, ако борбата на послѣдната бѣше именно борба за удовлетворяването и защитата на тѣхнитѣ *индивидуални* интереси и искания? И послѣ, ако класовата борба бѣше борба за подържането на отдѣлнитѣ работници, то въ какво отношение къмъ тази борба би

се намирала борбата за социализма? *Личнитѣ* интереси на отдѣлнитѣ работници съвсѣмъ не сѫ свързани по необходимость съ осѫществяването на социализма, тогазъ когато тъкмо обратното е вѣрно за цѣлия пролетариятъ като класа.

Въ тѣсна свързка съ това разбиране на класовата борба стои и твърдѣнието на г. Джидровъ, че *пълно* господство на една класа надъ друга или други е невъзможно, че «самото противорѣчие на интереситѣ носи въ себе си отрицанието на тази възможность». «Пълното господство на интереситѣ на *капитал. класа*, напримѣръ, би значило *убийство за грамадната работн. класа*, убийство за дребнитѣ и срѣдни съсловия, до извѣстна степень, *убийство за самото общество*, което (? !) прѣдставлява културнитѣ интереси (? !) на развитието. Самозащитата на заплашванитѣ класи, както и силата на социалнитѣ интереси сѫ естествената прѣчка противъ неограниченото господство на капиталистическата класа».[1]) (стр. 169).

Този пасажъ е крайно характеренъ за «марксиста — убѣденъ соц.-демократъ» г. Джидровъ. Буржуазията за него днесъ не е напълно господствуваща класа, защото работницитѣ и другитѣ класи искатъ сѫщо да ядатъ, да участвуватъ въ разпрѣдѣлението на продуктитѣ на общественото производство! *Напълно* буржуазията би господствувала, ако всичкитѣ продукти влѣзѣха въ нейни рѫцѣ, т. е. ако нѣмаше работници и други подчинени класи, т. е. ако тя прѣстанѣше да бѫде класа живуща отъ експлуатацията на работницитѣ и другитѣ общ. класи, т. е. ако тя изчезнѣше, като буржуазия! Г-нъ Джидровъ е забравилъ, че най-главниятъ класовъ интересъ на буржуазията, безъ удовлетворяването на който тя не може да сѫществува, като таквазъ, е *сѫществуването* на пролетарията. Убийството на послѣдния означава не «пълното господство» на буржуазията, а нейното собствено убийство. Отдѣлниятъ капиталистъ може да не се грижи за живота и смъртьта на работника, отдѣлнитѣ групи капиталисти сѫщо, но буржуазията като класа е живо заинтересувана въ постояното присѫтствие на пролетарията, въ неговата работоспособность и т. н. Интересътъ на отдѣлния капиталистъ сѫщо тъй, както интересътъ на отдѣлния работникъ, не е още, извинѣте за ѫгловатостьта на израза, *класовъ интересъ*; само прѣчупенъ прѣзъ призмата на цѣлата класа, той става такъвъ, който се защищава отъ класовата борба. Когато животътъ на голѣми работнически маси се заплашва отъ отдѣлни групи или слоеве на буржуазията, то обикновено *самата капиталистическа класа* подъ формата на «общественото мнѣние», и въ лицето на своитѣ най-класосъзнателни групи и глави, а не на нѣкакво си измислено отъ г. Джидровъ — «общество, което прѣдставлява културнитѣ интереси на развитието», взема по-вече или по-малко страната на бунтуващитѣ се работници и докарва до съзнание своитѣ

---

[1]) Курс. мой — Що се касае до „убийството на дребнитѣ и срѣднитѣ съсловия“, вслѣдствие господството на капитал. интереси, то твърдѣнието на г. Дж. е вѣрно въ този смисълъ, че *като* „съсловия“, *като класи* тѣ дѣйствително все по силно изчезватъ К.

увлекли се членове или групи отъ членове. Работническото законодателство не е само резултатъ отъ борбата на работницитѣ противъ капиталиститѣ, но до извѣстна, наистина, нищожно малка степень сжщо и резултатъ отъ борбата на цѣлата буржуазия, като класа, противъ извѣстни нейни особено усърдни въ експлоатацията синове.[1])

Тържеството на капиталистическитѣ интереси днесъ е тъй *пълно* и се чувствува тъй ясно, че милиони работници, отъ цѣлия свѣтъ, правятъ чудовищни усилия, за да се борятъ съ него, безъ да могатъ да го прѣмахнатъ на почвата на днешното общество и по легаленъ начинъ. Това тържество е било, е и ще си остане *пълно*, до когато пролетариятътъ не вземе въ ржцѣтѣ си обществената власть и не примири имущественитѣ отношения на хората съ тѣхния начинъ на производство.

Тържеството на капиталистическитѣ интереси стана *пълно* слѣдъ окончателната побѣда на буржуазията надъ феодалното общество; неговитѣ форми сж се мѣнили и се мѣнятъ постоянно, но сжщностьта му — експлоатацията въ все по-голѣми размѣри на народнитѣ маси, си остава сжщата.

Привилегитѣ на буржуазията растатъ съ необикновена бързина; расте нейната економическа и политическа сила; расте разстоянието, което я дѣли отъ пролетарията, закрѣпва се господството на нейнитѣ интереси. Но сжщоврѣменно расте и съзнателностьта, организацията и готовностьта къмъ бой на пролетарията. Борбата между тѣзи двѣ класи взема все по-колосални размѣри, и не може да се свърши, освѣнъ съ пълното сгромолясване на пълното капиталистическо господство.

Не е, слѣдователно, вѣрно, че «изгодитѣ на една класа достигатъ извѣстна височина, по-горѣ отъ която мжчно може да се върви»; че «защитата на интереситѣ е възможна само до извѣстно мѣсто, което вече граничи съ наситена атмосфера» (стр. 166). Ако тѣзи възгледи бѣха вѣрни за днешното капиталистическо общество, то би трѣбало да се съгласимъ съ непризнавания учитель на г. Джидровъ и другаритѣ му, — Едуардъ Бернщайнъ — че противорѣчията между класитѣ се притжпяватъ, че «изгодитѣ» на капиталистическата класа сж въ стационерно положение, а тѣзи на работническата класа се увеличаватъ, и че, благодарение на това, пропастьта между пролетариятъ и буржуазия вмѣсто да се задълбочава, става все по-плитка и по-плитка.

Но нека минемъ по-нататъкъ. Статията на г. Джидровъ, въпрѣки непроходимата невѣжественость и безцеремонното отнасяне на автора ѝ къмъ това, което хората наричатъ логическо мислене, е цѣло съкровище.

На стр. 164, слѣдъ като обръща нашето внимание върху нѣкои велики, несъмнѣно дълбоко-философски истини отъ рода

---

[1]) Вж. по този поводъ *Kautsky*, Das Erfurter Programm, гл. V, стат. VIa. Филантропията и законодателното покровителство на труда.

на слѣдняга: «понятието класа прѣдполага раздѣление на обществото», или «класата е дробь отъ общественото цѣло», или «стремлснието на една класа да защити интереситѣ на своитѣ членове срѣща спънка въ подобнитѣ стремления на другитѣ класи», г. Джидровъ дохожда до щастливото откриtие, — нова дефеницияна «понятието» класова борба, — че «*класовата борба, слѣдователно, се явява като стремление (!) на разнитѣ класи да унищожатъ сыпротивлението по между си*».

Прѣди всичко, азъ искамъ да отбѣлѣжа «колосалния абсурдъ», до който дохожда съ тази дефиниция този г. Докторъ, тъй силно обичащъ да се пъчи съ своята неброшюрна «ученость». Прочетѣте само внимателно това ново не по-малко опортюнистическо, както ще видимъ — опрѣдѣление на класовата борба, и помислѣте върху съдържанието на думата *съпротивление*. Вие сами ще забѣлѣжите, че класовата *борба*, споредъ г. Джидрова, е *съпротивление* на класитѣ да унищожатъ — какво? борбата по между си! Туй значи то, да четемъ не «брошурки», а ужъ «голѣми» книги.

Но ако оставимъ на страна тѣзи безмислици, изказани съ ученъ видъ, и ако вземемъ работата au sérieux, ние необходимо ще трѣбва да дойдемъ до сл'днитѣ двѣ заключения. Първо: щомъ класитѣ — кога се борятъ — се стремятъ да унищожатъ съпротивлението по между си, и щомъ, отъ друга страна, това съпротивление е продуктъ или по-скоро проявление на класовитѣ противорѣчия, то вънъ отъ всѣко съмнѣние трѣбва да е, че съврѣменитѣ класи се стремятъ къмъ унищожаването на класовитѣ противорѣчия. Това означава, че капиталистическата класа напр., като се бори противъ работническата—въ *защита на експлоатацията труда на тази послѣдната* — «се стреми», въ същность, да унищожи пролетарията, че и себе си—т. е. да докара до едно таквозъ обществено състояние, въ което липсватъ всѣкакви класи. Както вижда читательтъ, благодарение на г. Джидрова ние добиваме въ лицето на днешната буржуазия единъ отъ най-върлитѣ и непосрѣдствени борци за въдворяването на социализма. Второ: Колкото по-силно расте съотвѣтната сила на разнитѣ борящи се класи, толкова повече тѣхната класова борба става успѣшна, т. е. толкова по-вече тѣхното «стремление да унищожатъ съпротивлението по-между си» се облича въ плъть и кръвь: въ закони, учреждения, обичаи и т. н. Това ще рѣче, че макаръ и по различенъ пъть, различнитѣ класи ще доближаватъ до същата «крайна цѣль». А приближавайки се до тази цѣль, тѣ скратяватъ и разстоянието по между си.

По този начинъ, ние идваме до същия резултатъ, както и по-горѣ, когато разглеждахме първото опрѣдѣление на «понятието» *класова борба*: противорѣчието между пролетариятъ и буржуазия не се изострюва, то се притъпява, тъкмо благодарение на класовата борба. И въ двата случая отъ учения, неброшюрния г. Докторъ излиза все същото: не всѣкога съ успѣхъ и съ смисълъ трупащъ думи *бернщайнианецъ*.

Но «впередъ, впередъ, моя исторья»!

По-горѣ пропуснахъ да съобща, защо ни дава своята втора дефиниция на класовата борба г. Джидровъ. Попълвамъ сега пропуснатото. Тази втора дефиниция гони цѣльта да ни послужи като въведение въ разглеждането на въпроса: «какъ се свършва» класовата борба? Г. Джидрову е трѣбвало да прѣдстави послѣдната като «стремление и т. н.», за да покаже по-сетнѣ, че «въ общия стремежъ на двѣ класи противъ извѣстно състояние или друга класа не се изразява *класова солидарность*", *а класово сътрудничество*.

И наистина, на сжщата стр. 164 той пише: «Въ обществения животъ често разни класи се допиратъ (!?), защото въ даденъ моментъ, за извѣстно врѣме, прѣслѣдватъ *общи* интереси». Но «въ общия стремежъ на двѣ класи противъ ... друга класа не се изразява *класова* солидарность, както погрѣшно мислятъ нѣкои, защото различията между тѣзи двѣ класи *не сж изпъмахнати*, защото слѣдъ ... спечелването побѣдата надъ другата класа не настжпва тожество на интереситѣ — това се вижда ясно отъ обстоятелството, че има двѣ отдѣлни класи т. е. двѣ обществени групировки съ *различни интереси*. Заличи ли се различието — само по себе си интереситѣ на тѣзи двѣ групировки се закржгляватъ въ една класа».[1]

Интересно е да съпоставимъ тази галиматия съ опрѣдѣлението на класовата борба, като стремление да се унищожи съпротивлението между различнитѣ обществени класи.

Вземаме двѣ класи, които «въ даденъ моментъ за извѣстно врѣме» се борятъ противъ третя. Нѣма съмнѣние, че по-рано тѣ сж се борили и помежду си, благодарение на *противоположностьта* на своитѣ интереси.[2]) Воювайки, обаче, противъ третята класа, нашитѣ двѣ класи прѣслѣдватъ «за момента» «*общи* интереси». Отъ гдѣ сж се ввели тѣзи общи интереси? На този съпросъ г. Джидровъ не дава другъ отговоръ, освѣнъ, разбира се, този, че «въ обществения животъ често класитѣ се допиратъ». Но г. Джидровъ самъ ще се съгласи, че класовата борба не се извършва въ въздуха, а въ обществото, въ което класитѣ, като негови «дроби», по необходимость трѣбва да «*се допиратъ*». И азъ пакъ питамъ: отъ гдѣ се вzематъ *общи* интереси между двѣ класи, които до вчера сж се борили по между си, именно защото интереситѣ имъ сж били обратното на общи — *противоположни*? За да намѣри таквизъ «врѣменни» общи интереси, г. Джидровъ би трѣбвало да прибѣгне къмъ съображения отъ рода на това, че «различнитѣ класи сж съставни части на едно и сжщо общество, и слѣдов. зависятъ една отъ друга» и т. н., съображения, за които К. Кауцки казва, че сж «или вулгарни общи мѣста,... или възкресение на отдавна погребената дивотия — хармонията на економическитѣ интереси à la Bosttaf.»[3])

---

[1]) Веднажъ за винаги: гдѣто въ цитиранитѣ пасажи не е указано специално, курсивътъ принадлежи на цитирания авторъ.

[2]) „Тя (класовата борба) се извършва между отдѣлнитѣ класи, като иматъ противоположни интереси", *Джидровъ*. стр. 164. Велика непостижима за простия умъ истина.

[3]) Le premier Mai et la solidarité въ *Le Socialiste*, 3—10 mai 1903.

Но да приемемъ, че г. Джидровъ намѣри по нѣкой сързхестественъ начинъ таквизъ «общи интереси» между занимаващитѣ ни двѣ класи. Какво ще стане по-нататъкъ? Явно е: за «даденъ моментъ», за «извѣстно врѣме» различието между тѣзи класи ще трѣбва да «се заличи». Иначе, наистина, не би могло и да се осжществи тѣхното общо стремление, да унищожатъ съпротивлението на противната имъ класа. Защото ако това «различие» не се заличеше, между тѣхъ самитѣ щѣше да има *и въ «дадения моментъ»* съпротивление, а слѣдов. и класова борба. А извѣстно е, че кога се борятъ двама помежду си въ присжтствието на общия неприятель, то печалбата («побѣдата») остава на страната на послѣдния.[1])

И така, очевидно необходимо е, щото за дадения моментъ, за извѣстно врѣме, различието между нашитѣ двѣ класи да бжде заличено. Но г. Джидровъ самъ казва: «заличи ли се различието— само по себе си интереситѣ на тия групировки се закржглюватъ[2]) въ една класа». Слѣдователно, за дадено моментъ и за извѣстно врѣме интереситѣ на нашитѣ двѣ «групировки» ще сж принудени volens nolens да «се закржглятъ» въ една класа! — Тѣснитѣ могатъ да бждатъ увѣрени въ своята «шарлатания» . . . когато пущатъ лоши приказки за «общодѣлството».

Но откровението, което ни дава г. Д-ръ П. Джидровъ не се изчерпва съ тѣзи прости логически заключения. Г-нъ Джидровъ е марксистъ отъ най-добрата боя, който се е училъ не отъ брошюркитѣ, а отъ самитѣ първоизточници, който самъ написа цѣла брошюра за истинския марксизмъ!.. Той често цитира *Комунистическия Манифестъ* и навѣрно признава за още неустарѣла истината — «резултатъ», която се съдържа въ тази брошюрка на Макрса и Енгелса, а именно, че *всѣка класова борба е борба политическа.* Отъ друга страна, вѣроятно, той не ще отрѣче и това, че въ днешно врѣме, класовата борба, като политическа, се води обикновено отъ организирани политически тѣла, наречени, политически партии. Като прѣдполагаме, че г. Джидровъ нѣма нищо противъ

---

[1]) Може да ми се възрази, като ми се посочатъ примѣри отъ французкия и италиянския животъ. Напр. участието на жоресистската соц. партия въ републиканския блокъ, или това на италиянскитѣ социалисти въ болшинството на министерството Цанардели-Джиолити. Въ врѣме на това участие борбата между капиталисти и пролетарии, ще ми се каже, не се прѣкрати. Отговарямъ: прѣзъ това врѣме, класовата борба на пролетарията, борбата *противъ буржуазния строй въобще* се страшно ослаби, и съ това се почти осжществи цѣльта, която прѣслѣдваха Валдекъ-Русо и Джиолити. Въ Италия работническитѣ синдикати бѣха даже станали, по едно врѣме, *правителствени*. Отъ друга страна, и това е много по-важно и поучително, колкото по-дълго траеше „сътрудничеството на класитѣ“ въ Франция и, до извѣстна степень, въ Италия, толкозъ по-вече съзнателниятъ пролетариятъ се оттегляше отъ социалиститѣ, така, че „сътрудничеството“ се извършваше въ края на крайщата между социалистическата интелигенции, изгорила задъ себе си корабитѣ на миналото, и прогресивната буржуазия. Продуктъ на „сътрудничеството“ въ Франция и Италия днесъ е *новиятъ социализмъ на „прямото пролетарско дѣйствие“* (action directe du prolétariàt), за който ще е дума скоро въ „Ново Врѣме“.

[2]) *Интереси*, които се закржглюватъ въ класа! О Логика!

тѣзи истини, нека продължимъ нашето четмс въ неговото откровение.

Нашитѣ двѣ «групировки», чиито интереси ние оставихме въ момента на «закржгляване въ една класа» — за *извѣстно врѣме*, разбира се! — ще трѣбва да поведатъ своята борба противъ противницата си на *политическа почва*, т. е. ше трѣбва да се организиратъ въ *отдѣлна политическа партия*, или, ако сж били вече по отдѣлно организирани политически, да се *съединятъ* — пакъ за *извѣстно врѣме*, разбира се, cela va sans dire, — и въ мятежа на политическитѣ борби да «спечелятъ победата надъ другата класа». Слѣдъ туй, безъ всѣко съмнѣние, тѣхното «общо дѣло» — pardon, тѣхното съвмѣстно «прѣслѣдване» за извѣстно врѣме на «*общи* интереси», — ще се свърши, и всѣки ще я удари пакъ на по своему, както си иска.

Това, което е най-важно да се знае тукъ отъ проститѣ смъртни, е, разбира се, еквивалентътъ на парчето фраза „*въ даденъ моментъ, за извѣстно врѣме*". Hier ist der Hund begraben. И всѣки *съ здравъ разумъ и безъ задни мисли* човѣкъ ще даде на този въпросъ единствения и прямия отговоръ: „*извѣстното врѣме, моментътъ*", *трѣбва да трае, догдѣ се „спечели побѣдата надъ другата класа", догдѣ се постигне задоволяването на „общитѣ интереси"!*

Пъзливецътъ, обаче, и човѣкътъ съ нечиста съвѣсть би отговорилъ и отговаря иначе. Той казва — *понеже е опортюнистъ* до мозъка на коститѣ — «споредъ случая! Ако никой не се сѣти да ме хване за ухото, то «моментътъ» ще трае до побѣдата, до постигането на цѣльта (напр. „*законность и свобода*", и т. н.); ако ли пъкъ ме притиснатъ нѣкакъ до стѣната, ако ми се поиска смѣтка, и ако при това бжде удобно да се дескредитиратъ нѣкои неприятни «водители», като безчестници и вкостенѣли домогатели, то този «моментъ» трѣбва да се равнява, примѣрно, на единъ... *Радославовъ режимъ*!»

Разбирате ли, господинъ Д-ръ П. Джидровъ?

По-нататъкъ. Както е забѣлѣжилъ читательтъ, г. Джидровъ се мжчи да направи нѣкаква разлика между *класова солидарность* и *сътрудничество*. По този поводъ, той пише още: «За *класова солидарность* днесъ не може да се приказва, защото не е възможно абсолютно, за винаги и за всичко, съгласуване интереситѣ на отдѣлнитѣ класи. Класовата борба се характеризира съ трайната противоположность на интереситѣ между креситѣ — трайна до момента, когато цѣлото това обществено състояние, което поражда дадени различия не се измѣни; когато пъкъ тождеството на интереситѣ между двѣ или по-вече класи има *врѣмененъ* характеръ, за единъ по-кратъкъ или по-дългъ периодъ на дадено едно обществено състояние, съгласуването интереситѣ на разни обществени класи не се изразява въ класова солидарность, а като врѣменно отношение за близки едни цѣли — въ *класово сътрудничество*».

Каква логика, каква сила, какъ всичко тукъ е казано съ «видомъ-знатока»!

Но този ученъ видъ се разсѣва, като мъгла, щомъ погледнемъ на работата по-отблизо. Всичко е тамъ, че г. докторътъ забравя, — и мисли, че и читателитѣ му забравятъ, — че десеть реда по-горѣ, на сжщата страница, се намира неговото опрѣдѣление на класовата борба, споредъ което послѣдната се явява, като «стремление на разнитѣ класи да унищожатъ съпротивлението по между си». Ами какво ще бжде, ако нашата третя класа, въ горния примѣръ, се окаже до толкозъ силна, или ако «даденото обществено състояние» излѣзе до толкозъ «трайно», че за спечелването побѣда надъ първата, или за унищожаването на второто,— «тождеството на интереситѣ на нашитѣ двѣ класи, «закржглени въ една», приеме не «врѣмененъ», а *хронически* характеръ? Ако този «периодъ» на сжществуване въ «закржглена» форма стане нуженъ не само, като «по-кратъкъ или по-дълъкъ», а като много, като *безкрайно дълъгъ?* Този случай, нали, е най-възможниятъ, и най-естествениятъ, когато става дума за страни съ слабъ темпъ на развитие, съ слабо очертаване на слабо дефиренциранитѣ още обществени, като България напримѣръ? Не ще ли благоволи г-нъ Докторътъ да забѣлѣжи, че неговитѣ безпомощни «абсолютно», и «за винаги» и «за всичко» съвършено не прѣчатъ на туй, щото отъ негово гледище да се говори отъ една страна за *врѣмена солидарность*, т. е. *врѣменно сътрудничество на класитѣ*, и отъ друга, за *абсолютна солидарность или за всегдашно сътрудничене* т. е. за «хармония на економическитѣ интереси à la Bastiat»? Не ще ли бжде добъръ г. Докторътъ да вземе още подъ внимание собственитѣ си думи и да види, че *сътрудничеството на класитѣ* безъ тѣхна *солидарность*, макаръ и за «извѣстно врѣме», е пуста фраза, разчитана на туй, може би, че не всѣки ще чете внимателно *Общо Дѣло* и ще му задиря за таквизъ дребулии?

Французитѣ опортюнисти сж по-прями и по-изпълнени съ достоинство хора. Тѣ прѣдъ всички поставятъ като условие — ужъ давано отъ самата дѣйствителность — на класовото сътрудничество (collaboration des classes) класовата солидарность. Сжщото правятъ, впрочемъ, болшинството отъ западно-европейскитѣ опортюнисти. Вземайте примѣръ отъ тѣхъ, о вие, господа «широки», незакостенѣли умове![1])

Своето разяснение по въпроса за класовото сътрудничество

---

[1]) Когато ние пишемъ за западно-европейскитѣ опортюнисти, една отъ цѣлитѣ ни е да показваме на българскитѣ работници къмъ какво водятъ пълзливитѣ и далечъ на дълбокоумнитѣ проповѣди на „широкитѣ“ несоциалисти у насъ. И ако ние се мжчимъ да бждемъ безпристрастни къмъ личноститѣ, като отдаваме, при тѣхното описание, кесаревото Кесарю, и боговото Богу, то младитѣ общедѣлчета все-пакъ непрѣмѣнно се смѣтатъ въ правото си да ни подхвърлятъ нечисти и мерзки мотиви. Който се учи да пише въ атмосферата на нѣкои уличчни софийски вѣстници, не може, впрочемъ, да мисли иначе. Азъ обаче, колкото се касае лично до мене, продължавамъ да вѣрвамъ, че характеристикитѣ, които съмъ давалъ въ това списание за нѣкои лидери на опортюнизма на Западъ, напр. за Жореса, Милерана, Турати и др., сж напълно съотвѣтни на реалностьта. К.

г. Джидровъ свършва съ утѣшителното твърдѣние, че то е «само *една форма* (к. м.) на класовата борба, която (форма к.) при дадени условия се налага на класитѣ отъ самия класовъ интересъ». (стр. 169) Това може да се покаже малко странно, но какво важи то за г. Джидрова?

До извѣстно врѣме една класа се бори противъ друга, — извършва се класова борба. Слѣдъ това тѣ започватъ да се борятъ съвмѣстно за врѣмени «*общи* интереси». Споредъ г. Джидрова тѣхното «сътрудничество» е само «една форма» на борбата, която тѣ по-рано сж водили по между си! Тъй ли, дѣйствително, стои работата? Не е ли по-скоро очевидно, че «сътрудничеството» на тѣзи двѣ класи е една *форма* на борбата, която тѣ по-рано сж водили не по-между си, а самостойно противъ нѣкоя трета класа? Не е ли сжщо очевидно, че тѣхното «сътрудничество» докарва до врѣмено «закржгляване на интереситѣ имъ въ една клса», т. е. до врѣмено *спиране* на борбата по между имъ, или, което е все сжщо, до «врѣменото» политическо заробване на едната класа отъ другата, на по-слабата и по-несъзнателната отъ по-силната и по-съзнателната?

Очебиюща е бърканицата на понятията, която господствува въ главата на г. Джидрова. Отъ една страна него, както и Я. Сакжзова (вж. *Тревога за призраци*), го мжчи фактътъ, че въ обществото почти никога дадено политическо искане, даденъ политически лозунгъ не се реализира само съ усилието на една-едничка класа. Напротивъ, почти всѣкога за едно конкретно искание се борятъ едновръмено много и различни класи resp. партии. Слѣдов. «класово сътрудничество» се извършва ежедневно, ежеминутно. Отъ друга страна, той вижда, че борбата между различнитѣ класи resp. партии продължава да сжществува. Слѣдов., класова борба и «класово сътрудничество» се извършватъ едновръмено. Тѣ и двѣтѣ сж «факти и фактори на живота», при което «сътрудничество» е само една форма на класовата борба.

Разсжждението изглежда много солидно, и г. Джидровъ, пъкъ и г. Я. Сакжзовъ, спокойно може да заявятъ, че тѣ не се отказватъ отъ принципа на класовата борба. И наистина, колкото «сътрудничеството» и да взема голѣми размѣри, класовата борба не се спира, не изчезва. А именно това трѣбваше да се докаже на «тѣсняцитѣ».

Уви! това разсжждение само *изглежда* солидно. Въ сжщность то не се държи здраво на крака и доказва само опортюнизма, «ни по-вече ни по-малко», на своитѣ автори. Тѣзи почетни господа не забѣлѣзватъ, че измѣстватъ спорния въпросъ.

При възникването на спора, ние приказвахме и за класовата борба въобще, не изобщо за *понятието* класова борба, а за една много опрѣдѣлена класова борба — тази *на пролетарията*. Ние приказвахме не за това, да ли дадени политически искания се намиратъ само въ програмата на пролетарската класова партия и да ли други обществени слоеве не могатъ да се борятъ сжщеврѣ-

мено за тѣзи искания, а за това трѣбва-ли пролетарията̀тъ *самостоятелно*, а не въ съюзъ [1]) съ околнитѣ срѣди, да води борбата за реализирането, както на тѣзи искания, тъй и на цѣлата своя програма? Тѣзи сѫ, и тѣзи бѣха, спорнитѣ въпроси, между «тѣсни» и «широки». Ние казваме, че съ реализирането плана на «широкитѣ», класовата борба на пролетарията противъ всички класи на днешното общество трѣбва да отстѫпи на заденъ планъ. На сцената, и прѣзъ «извѣстно врѣме», ще има пакъ борба на класитѣ, само че самостойната пролетарска класова борба ще трѣбва да изчезне.

И всичкитѣ «теоритически» разсѫждение на г. Джидровъ, въпрѣки голѣмата бърканица на понятията, която господствува въ тѣхъ, само идатъ да докажатъ, че класовото сътрудничество, «общото дѣло», което се прѣпорѫчваше отъ Я. Сакѫзовъ, нѣма, въ сѫщность, нищо общо съ фотографическото изображение отъ птичи полетъ на борбитѣ, които се водятъ между разнитѣ класи въ обществото, т. е. съ нѣкаква «форма на класовата борба»; че то е чисто и просто едно *врѣменно „закрѫгляване интереситѣ на разни класи въ една"*, споредъ живописния изразъ на сѫщия г. Джидровъ.

«Сътрудничеството», за което ни приказваше Я. Сакѫзовъ и което сега теоритически се мѫчи да оправдае г. Джидровъ, не е нищо друго, освѣнъ сѫщата онази «класова борба», за която говори Кауцки въ вече цитираната си статия. Послѣдната се проявява главно въ момента, когато економически подтиснатитѣ класи, особено пролетариятъ, не могатъ да схванатъ ясно своитѣ класови интереси и подпадатъ подъ политическото рѫководство на буржуазията, намираща се въ опозиция противъ аристокрацията, или абсолютната монархия.

Както всѣки вижда, тукъ нѣма никакво сътрудничество, по тази проста причина, че нѣма поставени една срѣщу друга, или една до друга самостойни класи. Подчиненитѣ, слабитѣ, несъзнателнитѣ класи въ «класовото сътрудничество» сѫ само «chair à canon» въ рѫцѣтѣ на рѫководящата, единствено самостоятелна боряща се класа. Пролетариятъ тукъ е просто политически и духовенъ робъ на буржуазията, и никакъвъ «сътрудникъ».

Ако се резюмираме, ние ще дойдемъ до признанието на слѣднитѣ два пункта.

1-о Г-нъ Джидровъ има таквизъ понятия за *сѫщностьта на класовата борба* въ днешнитѣ капиталистически държави, че отъ неговитѣ опрѣдѣления на послѣдната единствениятъ възможенъ изводъ гласи: въ днешно врѣме противорѣчията и разстоянието

[1]) Че Я. Сакѫзовъ приказваше за врѣменнъ *съюзъ* на пролетарията съ околнитѣ срѣди, това днесъ не се отрича. Вж. *К. Пастуховъ*, Нашитѣ разногласия и т. н. *Общо Дѣло*, г. V. кн. I стр. 7.

между класитѣ, главно между буржуазията и пролетарията не растатъ, а се намаляватъ и изглаждатъ.

2-о Г-нъ Джидровъ тъй схваща *динамиката* на класовтаа борба, че борбата, която води една класа, отличаваща и отдѣляща своитѣ интереси отъ интереситѣ на другитѣ класи, и борбата, която водятъ хората отъ сѫщата тази класа (като обществено-економическа категория), подъ рѫководството и при пълната зависимость отъ друга нѣкоя класа — се смѣсватъ въ едно. Послѣдниятъ видъ борба г. Джидровъ нарича «*класово сътрудничество*» и я счита за *форма* на класовата борба на дадената категория личности тогазъ, когато тази «форма» не е нищо друго освѣнъ проява на класовото господство.

Kämpfer.

ЕДНА НОВА РАЗНОВИДНОСТЬ НА РЕВИЗИОНИЗМА.

Отъ Ортодоксъ.

Нѣщо прѣди година и половина Ленинъ ми прѣдложи да се обявя противъ новата «критика» на Марксовата теория, изразена въ съчиненията на г. Богданова. Съвсѣмъ справедливо виждайки въ съединяването на емпириомонизма съ материалистическото обяснение на историята една нова разновидность на буржуазно «критическитѣ» стремления, Ленинъ енергически настояваше, щото незабавно да се заема съ оцѣнката на това течение. Той ми казваше при това, че се е обръщалъ съ това прѣдложение къмъ Плеханова, но че Плехоновъ, напълно сподѣляйки необходимостьта отъ такава една работа, обаче се е отказалъ отъ нея, вслѣдствие по насѫщни и по-неотложни партийни занятия. Азъ обѣщахъ Ленину да изпълня молбата му при първа възможность. Този епизодъ ясно показва, че ние, марксиститѣ, посрѣщнахме съединяването на емпириомонизма съ материалистичния възгледъ върху историята, като враждебно и противоположно на нашитѣ възгледи учение, противъ което да се обявамъ ние смѣтахме за свой партиенъ дългъ. Обаче, разнитѣ партийни условия заличиха за извѣстно врѣме изъ нашата паметь този въпросъ, — по-право, оставиха го на заденъ планъ. Но ето че, наскоро, излѣзоха на свѣтъ двѣ книжки отъ г. Богдановъ — «Емпириомонизмъ» и сборникъ отъ статии подъ заглавие: «Изъ психологията на обществото». Това обстоятелство ме накара да си спомня обѣщанието, което бѣхъ далъ Ленину. Азъ се заемамъ, най-сетнѣ, съ критиката на богдановската «критика».

Прѣди да пристѫпя къмъ темата, смѣтамъ за нуждно, за да се избѣгнатъ недоразуменията, да опрѣдѣля задачата на тази статия. Само по себе си се разбира, че размѣритѣ на единъ вѣстникарски подлистникъ не ми позволяватъ да дамъ едно пълно изложение и обстоятелствена критика на емпириомонизма. Моята

цѣль ще се заключава изключително въ туй, щото въ общи и кратки черти да покажа, до колко емпириомонизмътъ противорѣчи на материалистическото разбиране на историята и до колко възгледа на г. Богданова, като послѣдователь на това направление, нѣма нищо общо съ теорията на Марксъ-Енгелса.

Въ статията «Развитието на живота въ природата и обществото» г. Богдановъ се опитва да обясни произхода на идеологията отъ гледището на материалистическото разбиране на историята. Той намира, че формулировката на историческия материализмъ тъй, както тя е дадена отъ Маркса въ «Zur Kritik der politischen Oekonomie», въ значителна степень е остарѣда и страда отъ непълнота и неточность. Тази формулировка «не ни пояснява, — казва г. Богдановъ, въ що се заключава непосрѣдственото жизнено значение на цѣлата обширна область обществени явления, не пояснява, защо идеологията е нуждна на обществото, за какво му тя служи и *до колко* (курсивъ на автора) тя е необходима; при това остава така сжщо на страна въпроса, до колко идеологията е сжществено еднородна или разнородна съ «економията». Сетнѣ, старата формулировка страда отъ извѣстна неопрѣдѣленость въ своитѣ основни понятия, особено това се отнася до понятието «економическа структура» на обществото, въ която влизатъ, между другитѣ, »имущественитѣ отношения», т. е. въ сжщность, *правовитѣ* (курсивъ на автора) отношения на собственостьта, тогазъ когато «правовата надстройка изобщо се причислява къмъ формитѣ на идеологията»[1])

Остарѣлата, непълна и неточна формулировка на Маркса може да бжде допълнена, разширена и съгласена съ резултатитѣ на съврѣмената наука само въ този случай, ако историческиятъ материализмъ се откаже отъ «материалистическа метафизика» и приеме за изходна точка теорията на познанието на емпириомонизма. Намъ, слѣдователно, ни остава да разгледаме, до колко сполучлива е излѣзла новата «ревизия» на марксовата теория, прѣдприета отъ г. Богдановъ.

Сжщината на забърканата и сложна теория на Авенариуса се свежда къмъ два основни принципа. Първо, въ нея влиза биологическия принципъ на борбата за сжществувание: главенъ двигатель на нашето познание се явява приспособлението къмъ живота, и всичкитѣ научни обобщения се опрѣдѣлятъ отъ стремлението къмъ економия на силитѣ. Второ, нашето познание трѣбва веднажъ за винаги да се освободи отъ всѣкаквито метафизически и догматически прѣдпоставки. За тази цѣль познанието трѣбва да се разгледва само по себе, като такова. Ако ние вникнемъ въ процеса на образуванието на познанието и разберемъ неговото настояще съдържание, ще видимъ, че то се състои отъ сбора на мнѣнията на хората. Всѣки човѣкъ възприема отъ околната срѣда мнѣнията и всички форми на проявяване усѣщанията

---

[1]) „Изъ Психологіи общества" стр. 36.

на другитѣ хора. Отъ сумата на тия изказвания се получава обобщениятъ наученъ опитъ. По такъвъ начинъ, ние виждаме, че критическата страна на теорията на Авенариуса се състои въ това, че тя окончателно отстранява отъ полето на опита познаваемия реаленъ прѣдметъ, положителната страна пъкъ се свежда къмъ туй, че опитътъ е продуктъ на колективнитѣ изказвания на хората. Съ теорията на Авенариуса е съвършено тождественъ, по своето вжтрѣшно съдържание, свѣтогледътъ на Маха. Централенъ пунктъ на философскитѣ възгледи на Маха служатъ сжщо тъй, както и за възгледитѣ на Авенариуса, критиката и отрицанието на познаваемия външенъ прѣдметъ. Опитътъ се състои отъ сбора на нашитѣ усѣщания. Прѣставата, че на нашитѣ субективни усѣщания съотвѣтсвува реаленъ прѣдметъ вънъ отъ насъ, възниква по тази проста причина, че нашитѣ външни чувства не дѣйствуватъ едноврѣмено. Когато ние *гледаме* единъ прѣдметъ, можемъ да не го *пипаме*; когато го пипаме, да не усѣщаме миризмата му и пр. Липсата на нѣкои усѣщания при възприемането на прѣдмета ни дава поводъ да прѣдполагаме, че прѣдметътъ сжществува вънъ отъ насъ и независимо отъ нашитѣ усѣщания. На основание този анализъ Махъ дохожда до слѣдното заключение: «Прѣдметъ, тѣло, материя е *нищо* вънъ отъ нашитѣ усѣщания на цвѣта, звукъ и пр., вънъ отъ тъй нареченитѣ признаци»[1]) или: «Не тѣлата причиняватъ нашитѣ усѣщания, а цѣлокупността на елементитѣ на нашитѣ усѣщания образуватъ тѣлото. Ако на физика му се струва, че тѣлата сж нѣщо устойчиво и реално, а усѣщанията нѣщо текуще и прѣходно, то той въ такъвъ случай изпуска изъ прѣдъ видъ, че всички «тѣла» сж само символи, които се явяватъ като продуктъ на нашето мислене за обозначаване цѣлокупността на усѣщанията».[2]) Тукъ е казано съ такава ясность, която не оставя никакво съмнѣние, че *не съзнанието се опрѣдѣля отъ битието, а напротивъ, битието се опрѣдѣля отъ съзнанието.* Разликата между Авенариуса и Маха е отъ чисто формаленъ характеръ. Авенариусъ съсрѣдоточава всичкото си внимание върху формата на проявяването на усѣщанията, върху изказванията, когато Махъ се занимава съ анализа на усѣщанията. Но както едина, така и другия отстраняватъ отъ познанието външния прѣдметъ, разглеждайки го, като метефизично прѣдположение. И този свѣтогледъ, съвсѣмъ противоположенъ на Марксовата теория, г. Богдановъ туря въ основата на материалистическия възгледъ върху историята. Г. Богдановъ съвсѣмъ не е оргиналенъ въ това прѣдприятие. Всички «ревизионисти« сж захващали своето прѣглеждане на Марксовата система съ това, че сж отстранявали отъ нея философския материализмъ и сж подставяли подъ историческия материализмъ идеалистически фундаментъ.

---

[1]) Analise der Empfindung S. 5. 4 Auflage.
[2]) Ibid. S 23.

Не е оригиналенъ г. Богдановъ и въ избора на философска система. Г. Струве вече се мжчи да съедини марксовата теория съ иманентната философия[1]). А иманентната философия въ своята *главна основа* е съвсѣмъ тождествена съ емпириомонизма, както това признава и самъ Махъ. «Критицитѣ» си въображаваха, — а нѣкои отъ тѣхъ и до сега още си въображаватъ, — че философския материализмъ въ теорията на Марксъ-Енгелса е само единъслучаенъ елементъ, който нѣма никаква връзка съ философско-историческото гледище. Това грубо заблуждение блѣскаво доказва само едно, че «критицитѣ» нѣматъ никакво прѣдставление както за метода, тъй и за съдържанието на материалистическото обясняване на историята. Въ сжщность, материалистическото обясняване на природата служи за изходенъ пункгъ, за първа и необходима прѣдпоставка на материалистическото обяснение на историята. Марксъ и Енгелсъ приематъ природата и нейнитѣ процеси за дѣйствителность, която сжществува вънъ отъ нашето съзнание и независимо отъ него. Съдържанието на нашето съзнание се опрѣдѣля отъ битието, отъ въздѣйствието на околната природа върху ни. Ала, безъ да се гледа на причинната зависимость на мисленето отъ битието, не всѣкога *дадено* мислене е тождествено съ битието[2]). Нашитѣ прѣдставления за свѣта и за неговата закономѣрность могатъ съвсѣмъ да не съвпадатъ, и твърдѣ често не сж съвпадали, съ обективната дѣйствителность. Ето защо вѣрно и дѣйствително е само онова мислене, което намира потвърждение въ заобикалящата ни дѣйствителность. Тази мисъль потикна създателитѣ на научния социализмъ окончателно да скжсятъ връзкитѣ си съ идеализма, който, тъй или инъкъ, всѣкога приемаше процеситѣ на мисъльта за обективна реалность. «Философитѣ казва Марксъ, *обясняваха* свѣта тъй или инъкъ, но работата е да се *измѣни* свѣта». Явно е, че отъ гледището на Маркса не всѣко обяснение на свѣта съдържа въ себе си възможность да се измѣни; а това ще рече, че не всѣко мислене съотвѣтствува на обективната дѣйствителность. Марксъ и Енгелсъ не веднажъ посочваха на този неоспоримъ фактъ, че въ основата на естествознанието лежи материалистическия имено, а не другъ нѣкой методъ на изслѣдване. Оставаше да се открие научния способъ за изслѣдване на *историческия* процесъ. И това най-велико откритие бѣ направено отъ Маркса. И въ що се състоеше това откритие, ако не въ туй, че бѣ посочена причината на историческото развитие, *лежаща вънъ отъ прѣдставленията и вънъ отъ съзнанието на хората*? Опрѣдѣляйки сжщностьта на всѣки наученъ методъ, Хелмхолцъ казва, че «до колкото сме въ съ-

---

[1]) Анимизмътъ е възникналъ подъ влиянието на материални причини, ала, при все туй, това гледище не съотвѣтствува на дѣйствителния ходъ на природнитѣ процеси.

[2]) Вж. ст. „О нѣкоторыхъ философскихъ упражненiяхъ нѣкоторыхъ „критиковъ“, „Заря“ № 4.

стояние да обяснимъ закономѣреностьта съ факторъ, намиращъ се вънъ отъ нашитѣ прѣдставления, до толкова ний можемъ да наречемъ този факторъ причина». Това справедливо изискване прѣдявявано на всѣки наученъ опитъ, бѣ прѣдявено отъ Маркса на историческото изслѣдване. Като обективна причина, обясняваща закономѣрностьта на историческия процесъ, се оказаха, както е извѣстно, фактическитѣ отношения на хората въ обществения процесъ на производството, който се опрѣдѣля отъ състоянието на производителнитѣ сили. Но какво е това, производителнитѣ сили на дадено общество, ако не степеньта на властьта на обществения човѣкъ надъ природата? А ако това е така, то трѣбва да бжде ясно за всѣкиго, че материалистическото обяснение на историята необходимо прѣдполага и материалистически възгледъ върху природата. Опрѣдѣляйки понятието орждие на производството, Марксъ казва: «Освѣнъ прѣдметитѣ, които се явяватъ като посрѣдникъ между труда и негова обектъ, и за това, въ една или друга степень сж проводници на въздѣйствия, орждия на процеса на труда въ по-широкъ смисълъ се явяватъ всички *материални условия* изобщо, необходими за да може процеса на труда да се извърши». «Ако разгледаме цѣлия процесъ въ неговата цѣлость отъ гледището на резултата отъ процеса, т. е. продукта, тогава тѣ и двѣтѣ — орждията на труда и обекта на труда се явяватъ като срѣдства на производството». «Ще ни се стори парадоксално, напримѣръ, да смѣтаме рибата, която още не е уловена, като срѣдство за производство при риболовството. Но и до сега не е изнамѣрено още искуството, да се лови риба въ вода, гдѣто не се вжди тя». Буржуазнитѣ идеолози, принудени, подъ влиянието на грамаднитѣ успѣхи на съврѣменната техника, да признаятъ общественото значение на орждията за производството, намиратъ възможность и въ този случай да застанатъ на идеалистическа почва. Техниката, казватъ тѣ, играе грамадна, неоспорима роля, отъ нея, дѣйствително, се опрѣдѣля развитието на културата; ала самата техника дължи своето произхождение на чистото съзнание, на «умствения факторъ». Тъй че, економическиятъ базисъ, най-сетнѣ, се свежда къмъ идеалистическо начало, къмъ съзнанието. Въ приведената отъ насъ цитата Марксъ съ свойствената му краткость и истинска дълбочина отговаря на такивато възражения: чистото съзнание, «умствения факторъ» не е изнамѣрилъ искуството да лови риба въ вода, гдѣто не се вжди тя. Всѣко орждие, приспособено къмъ своята цѣль, — въ дадения примѣръ къмъ риболовството, — е продуктъ на умствена, цѣлесъобразна дѣйность, която прѣдполага присжтствието на съзнание, но, при все това, орждието е създадено не отъ усѣщания и не отъ чисто съзнание, а отъ грѣшна материя, що е получила опрѣдѣлена форма, съобразно опрѣдѣлена цѣль. Но не само това. Направлението на умствената дѣйность, необходимо за създаването на орждията за риболовството, се е опрѣдѣляло не отъ «умствения факторъ», а отъ свойствата на оная

срѣда, която е дала възможность на човѣка да стане риболовецъ. Ако на земното кълбо не сѫществуваше риба, то отсѫтствувалъ би и цѣлиятъ оня умственъ и психически процесъ, който придружава риболовството, отсѫтствували би така сѫщо и всички ония митове, що сѫ израсли върху почвата на това занятие. Слѣдователно, не психиката, не *чистото* съзнание, не «умствения факторъ» *създава* отъ себе си орѫдията на производството, а реалната природа прѣдизвиква и опрѣдѣля тоя или оня родъ умствена дѣйность, която си поставя за цѣль побѣдата надъ сѫщата тая околна природа.

Но да се върнемъ къмъ г. Богданова. Като ученикъ на Авенариуса и Маха, той по единъ най-рѣшителенъ начинъ се отказва отъ материализма. «Емпириомонизмътъ, — пише той, — нѣма работа нито съ материализма, нито съ спиритуализма; и духътъ и материята за него сѫ само комплекси отъ елементи (сборъ отъ усѣщания. *Ортодоксъ*), а всѣка сѫщность и всѣко свърхопитно познание сѫ термини безъ всѣкакво съдържание, пусти абстракции»[1]). Но какво нѣщо е природата, физическия свѣтъ? Ето що. «Изобщо, физическиятъ свѣтъ е единъ социално съгласуванъ, социално хармонизиранъ, съ една дума, единъ соцално-организованъ опитъ».[2]) И тъй природата не е реална; тя не сѫществува вънъ отъ нашето съзнание; тя е само продуктъ отъ колективнитѣ усѣщания и прѣдставления на хората. Това положение се явява изходенъ пунктъ за всички социологически възгледи на г. Богданова и то ще трѣбва да спаси историческия материализмъ отъ всички смъртни грѣхове.

Да се поспрѣмъ върху най-сѫщественитѣ възгледи на г. Богданова и да видимъ, до колко тѣ се съгласяватъ съ материалистическото обяснение на историята. Нѣма нито най-малко съмнѣние, че първостепениятъ и главенъ въпросъ въ социологията е въпросътъ за това, какво нѣщо е общество, за причинитѣ на неговото възникване, развитие и сѫществуване. Г. Богдановъ поставя този въпросъ и отговаря така: Отдѣлни хора, даже взети въ съвокупность, още не съставляватъ общество. Въ понятието «общество» влиза вече идеята за организованость, за обединяване жизнената съвмѣстность на особитѣ. Тъй че, за да има смисълъ самото употрѣбяване на думата «общество», необходимо е да има на лице опрѣдѣлено организовано приспособление. Туй приспособление е *„социалниятъ инстинктъ."*[3]) Послѣдователитѣ на историческия материализмъ не ще и дума ще се съгласятъ съ г. Богданова, че думата «общество», за да има смисълъ, трѣбва да сѫществува понятие, на което би отговаряла обществената организация. Но тѣ по никой начинъ не могатъ се съгласи съ него върху това, че за *първона-*

---

[1]) „Эмпиріомонизмъ", стр. 21.

[2]) Jbid, стр. 36.

[3]) „Изъ психологіи общества" стр. 56.

чална причина на обществената организация служи психологически факторъ — общественията инстинктъ.

Да се съгласимъ съ такова едно положение ще рече да се откажемъ отъ цѣлия материалистически възгледъ върху историята и да се повърнемъ далечъ назадъ, къмъ наивнитѣ и първи опитвания за да се търсятъ исторически закони. Да обясняваме обществения животъ и историческата дѣйность на човѣка съ едни или други психологически и умствени свойства на човѣшката природа, ще рече да тропаме на едно мѣсто и да се задоволяваме съ най-чиста тавталогия, тъй като социалната психология, която се нуждае отъ обективна причина за своето обяснение, се обяснява въ дадения случай съ сѫщата тая социална психология. И това повръщане къмъ мѫглявото, неопрѣдѣлено и нищо не говорещо позоваване върху свойствата на човѣшката природа г. Богдановъ самодоволно ни го дава за вдълбочаване и допълване на Марксовата теория. Прѣдставителитѣ и защитницитѣ на господствуващитѣ, притѣсняващитѣ класи сѫ, които охотно напираха и до сега напиратъ на социалния инстинктъ, на хуманата човѣшка природа, защото такова едно обяснение на *възникването* и сѫществуването на обществото дава възможность да се прикриватъ и притѫпяватъ класовитѣ противорѣчия. Имено срѣщу това идеалистическо разбиране на историята се и обяви историческиятъ материализмъ. Отъ гледището на материалистическото обясняване на историята, обществото възниква не вслѣдствие сърдечно влечение, а подъ влиянието на борбата съ външната природа, която изисква съвмѣстни усилия. «Човѣкътъ, пише Белтовъ, не саминъ води борба съ природата, съ нея се бори, по изражението на Маркса обществения човѣкъ (der Gesellschaftsmensch), т. е. повече или по-малко значителния по размѣритѣ си общественъ съюзъ». Първобитния човѣкъ, водейки борба съ природата въ съюзъ съ себе подобнитѣ си, притежава, разбира се, социаленъ инстинктъ. Но тоя инстинктъ не е самостоятелно психологическо начало, не е божествено внушение и не съставлява *сѫщината* на човѣшката природа, а е резултатъ на оная продължителна борба, която сѫ водили съ околната природа прадѣдитѣ на първобитния човѣкъ, висшитѣ животни. Социалния инстинктъ и всичкитѣ форми, въ които се проявява той, сѫ продуктъ на съвмѣстната борба съ околната географическа срѣда, а не *първоначална* причина на обществената организация. Ето защо съвсѣмъ правилно разсѫждава Белтовъ, когато казва: «Свойствата на *общественния* (курсивътъ е на автора) человѣкъ се опрѣдѣлятъ въ всѣко дадено врѣме отъ степеньта на развитието на производителнитѣ сили, защото отъ *степеньта на развитието на тия сили зависи цѣлиятъ строй на общественния съюзъ*» (курс. е нашъ). Това ще рече, че не отъ социалнитѣ свойства на човѣшката *природа* се опрѣдѣля обществената организация, а напаки, отъ обществената организация се опрѣдѣлятъ социалнитѣ свойства на човѣка. Само съ обективнитѣ обществени отношения.

съ економическитѣ процеси може да се обясни оная сложна и пъстра игра на психологически сили, онази борба на различни и противоположни страсти и стремления, що възникватъ и се появяватъ на почвата на обществения животъ и исторична дѣйность. Но всѣко обективно битие, намираще се вънъ отъ човѣшката психология, е запретенъ плодъ за г. Богданова. Отъ неговото становище, не придодата е прѣдшествувала обществената организация, а, наопъки, организованото общество е измудрило природата. Субективно-идеалистичниятъ свѣтогледъ на Маха и Авенариуса строго забранява на г. Богданова да излиза вънъ отъ прѣдѣлитѣ на човѣшкитѣ прѣдставления и затова го заставлява въ разни форми да повтаря туй безсъдаржателно положение, че причината на общественото съзнание е общественото съзнание. «Въ своята борба за сжществуване, разсжждава г. Богдановъ, хората не могатъ да се обединяватъ инъче, освѣнъ съ помощьта на *съзнанието*: безъ съзнание нѣма общуване. Ето защо *социалния животъ въ всичкитѣ свои прояви е съзнателно психологиченъ*».[1]

Това дълбокомислено откритие трѣбва, споредъ г. Богданова, да служи като едно сериозно и значително допълнение къмъ Марксовата теория. Г. Богдановъ жестоко се мами. На основателитѣ на историческия материализмъ бѣ твърдѣ добрѣ извѣстна тази очевидна и банална истина, че ако го нѣмаше човѣкътъ съ неговитѣ психически свойства и способность къмъ умствена, съзнателна дѣйность, то не би имало нито обществена организация, нито всесвѣтна история. Историческиятъ материализмъ никога не е отричалъ факта за сжществуването на съзнанието и за неговото значение въ историческия процесъ, а се е мжчилъ да открие обективнитѣ причини на историческото развитие и общественото съзнание. Желаяйки да вдълбочи теорията на Маркса, г. Богдановъ съ лекомислие, свойствено на всички критици, прѣмахва отъ тая теория нейната сжщина — обективната причина на историческата закономѣрность, и по такъвъ начинъ се връща обратно къмъ ония неопрѣдѣлени, първоначални идеалистически опитвания да обяснятъ историята, които сж господствували въ XVIII столѣтие. Споредъ възгледитѣ на г. Богданова, историческиятъ материализмъ може да стане завършенъ и цѣлостенъ свѣтогледъ, ако той изхожда изъ психологическия фактъ, т. е. изъ общественото съзнание. Съ единъ така разширенъ и поправенъ исторически материализмъ ще се съгласи, не ще и дума, Карѣевъ. И фактически г. Богдановъ допълня и задълбочава Маркса съ сжщитѣ възражения, които Карѣевъ правѣше на Белтова.

Но да се върнемъ къмъ разсжжденията на г. Богданова, за обществената организация. Като всички субективни идеалисти, г. Богдановъ неочаквано се вмъква въ забранена область и застава върху почвата на обективната природа. Тъй напримѣръ, за да

---

[1]) Jbid. стр. 50, курс. на автора.

обясни произхода на обществената идеология, т. е. на «изказванията», той кара двама първобитни хора да се срѣщатъ съ нѣкой вълкъ. «Единътъ човѣкъ, разказва ни г. Богдановъ, вижда звѣра, а другиятъ, който се намира по близо, него вижда, тогава дѣйствията на двамата могатъ да се окажатъ взаимно неприспособими. Единътъ, избѣгвайки, излага на опасностъ другия, като го оставя на неочакваното нападение на хищника; или даже ще загинатъ и двамата человѣка: първенъ единиятъ, сетнѣ другиятъ (последното само по себе си се разбира), когато ако дѣйствуватъ заедно тѣ биха могли да надвиятъ врага и опасностьта».[1]) Съ този примѣръ г. Богдановъ смѣта да разрѣши изведнажъ двѣ проблеми. Първо, опасното стълкновение на двамата хора съ вълка трѣбва да послужи за побудителна причина за тѣхното взаимно изказване, разбиране, и второ, да ги застави да се съединятъ въ обществото. Като не искаме да влизаме въ подробности по тоя прѣдметъ, ний само питаме г. Богданова, отдѣ се е взелъ вълка, този «метафизически хищникъ» прѣди сѫществуването на организираното общество? Нали ни научихме отъ г. Богданова, че физическиятъ свѣтъ изобщо не е нищо друго освѣнъ «социално съгласуванъ, социално хармониченъ, социално организованъ опитъ»?

Но г. Богдановъ все пакъ чувствува, че по рано трѣбвало е да има вълкъ, за да послѣдва изказване за него. Ала това межу другото. Сетнѣ като се докосва до въпроса за частната собственость, г. Богдановъ разсѫждава по слѣдния начинъ: «Какво означава, напримѣръ, правото на частна собственость? Обществено признаване на това, че опрѣдѣлено лице може безприпятствено и изключително да се ползува отъ опрѣдѣлени вещи и обществено стремление да се попрѣчи на опитването да се наруши това отношение». На гледъ това положение може да се покаже сходно съ възгледитѣ на марксиститѣ върху правото на частната собственость, но само на гледъ. Въ сѫщность то не само не се съгласва съ марксистското гледище, но му и противорѣчи по единъ най-рѣшителенъ начинъ.

Отъ становището на г. Богданова, обективностьта на истината се състои въ съгласуване мнѣнията на хората. Правото на частната собственость се явява, спорeдъ тази негова теоритична прѣдпоставка, не като резултатъ на обективнитѣ условия, а изключителенъ продуктъ на *солидарното обществено съзнание*. Пита се, а подъ какви влияния и по коя причина може да бѫде унищожено общественото съзнание, което е убѣдено въ необходимостьта на частната собственость и което прѣчи за нейното унищожаване? На този въпросъ отговаря главния прѣдставитель на иманентната философия, В. Шуппе. Шуппе, бидейки съвършено солидаренъ съ Авенариуса и Маха върху това, че единственъ критирий на обективната истина е съгласуването мнѣнията на харата, т. е. общественото съзнание, гледа на отричането частната

---

[1]) „Изъ психологіи общества“ стр. 60.

собственость като на нарушаване *обективната* свещена истина, що е изработена и установена отъ общественото съзнание на много поколения. И ако г. Богдановъ не прави такъвъ изводъ, то е само отъ неговата непослѣдователность Споредъ материалистичното разбиране на историята правото върху частната собственость не е продуктъ на *солидарното* обществено съзнание Частната собственость е възникнала вънъ отъ общественото съзнание и постепено си е извоювала своя правова санкция, благодарение фактическата имуществена сила на ония, въ чийто ржцѣ се е натрупвала тя. Разбира се, че общество, което е основано на частната собственость, се прониква отъ съзнанието за необходимостьта отъ нейното сжществувание и я смѣта за естественъ базисъ на обществения животъ. Но едно такова съзнание и едно такова признание е слѣдствие отъ сжществуването на частната собственость, а не причина за нейното възникване. А отъ това слѣдва, че общественото признаване на частната собственость се унищожава споредъ степеньта на разлагането на ония обективни условия, на почвата на които е израслю то. Но очевидно, като си спомня, Марксовата теория, г. Богдановъ между другото казва и слѣдното: «обикновено такова право (върху частната собственость. Ортодоксъ) се установява отъ господствуващитѣ групи на обществото и тѣ приематъ такива отношения, каквито именно отъ тия групи се признаватъ за нормални, т. е. изобщо казано, изгодни за тѣхъ отношения» 1) На економическия факторъ, който пжтемъ казано, грубо се отождествява съ *съзнателната* изгода, се дава, както вижда читательтъ, второстепено значение при възникването на правото върху частната собственость. Такъвъ единъ възгледъ върху ролята и значението на економическия факторъ никога не сж мислили да оспорватъ нито Михаиловски, нито Карѣевъ, нито тѣхнитѣ послѣдователи социалисти-революционери.

Сега става разбранъ упрека, който г. Богдановъ хвърля на Маркса. Както видѣхме по горѣ, г. Богдановъ мисли, че Марксъ е смѣсилъ понятията, когато е причислилъ имущественитѣ отношения къмъ «економическата структура», когато тѣ, въ сжщность, се отнасятъ къмъ «надстройката», т. е. къмъ идеалогията. Г Богдановъ силно се лъже въ тоя пунктъ. Марксъ не смѣсваше понятията, а пакъ се придържаше въ убѣждението, че имущественитѣ отношения се опрѣдѣлятъ отъ отношенията на хората въ процеса на производството и че правото санкционира само сжществуващитѣ фактически отношения. Такъвъ единъ упрекъ показва само едно, че г. Богдановъ много по-основателно е усвоилъ възгледитѣ на Щамлера, отколкото теорията, която се е заелъ да задълбочава.

Явно е така сжщо, защо г. Богдановъ намира, че формулировката на Маркса недостатъчно пояснява или съвсѣмъ не пояснява значението на идеологията. За г. Богдановъ, за когото

---

1) Jbid. стр. 70.

цѣлия физически миръ и цѣлата всесвѣтска история сж продукти на колективното обществено съзнание, освѣнъ идеологията, въобще нищо друго не сжществува. Значението на идеологията отъ това гледище е абсолютно, единно и нераздѣлно. «Общественото битие и общественото съзнание, казва той, е въ пъленъ смисълъ тождествено.» [1]) Само по себе си се разбира, че съотвѣтно въз гледитѣ на Авенариуса и Маха, които отричатъ всѣко обективно битие, общественото съзнание е единственото обективно битие. Затова г. Богдановъ вдълбочава формулировката на Маркса, тъй, че безцѣремоно изхвърля отъ нея нейната основа. Сжщината на Марксовата формулировка се състои въ положението, че *съзнанието, т. е. идеологията, се опрѣдѣля отъ битието,* а допълнението на г. Богданова къмъ тази формулировка гласи: *битието е продуктъ на съзнанието т. е. на идеологията.* Можемъ само да се чудимъ на тази свѣта наивность, съ която г. Богдановъ не е разбралъ нито свѣтогледа на своитѣ учители: Авенариуса и Маха, нито теорията на Маркса.

Отъ гледището на диалектическия материализмъ, общественото съзнание съвсѣмъ не е тождествено съ общественото битие. *Идеологията на опрѣдѣленъ исторически моментъ се явява като отражение на опрѣдѣлена обществена структура, и въ този смисълъ дадено обществено съзнание е тождествено съ дадено обществено битие; но, отъ друга страна, идеологията е въ противорѣчие съ ония развиващи се обективни сили, които ще трѣбва да доведатъ дадената обществена структура до нейното разрушаване.* Идеологията на съврѣмения капиталистически редъ е отражение на капиталистическото общество, и въ този смисълъ общественното съзнание съотвѣтствува на общественото битие. Нъ, отъ друга страна, тая сжща идеология противорѣчи на оня обективенъ общественъ процесъ, който води капиталистическото общество къмъ неговата противоположность. *Диалектическия характеръ на идеологията се опрѣдѣля отъ диалектическото развитие на историческия процесъ.* Въ продължение на *цѣлата* история общественото съзнание е тождествено съ общественото движение, нъ въ всѣки опрѣдѣленъ моментъ общественото съзнание, като отражава обществената структура на настоящето, намира се въ противорѣчие съ историческата тенденция на бждащето. Вслѣдствие на това, научниятъ социализмъ, изхождайки не изъ общественото съзнание, а изъ обективнитѣ обществени условия, опрѣдѣля историческата тенденция на бждащето не на основание общественото съзнание, а на основание оцѣнката степеньта на развитието на производителнитѣ сили и тѣхното отношение къмъ дадена обществена организация. Ако ли пъкъ застанемъ на гледището на субективния идеализмъ и признаемъ, че като единственъ *обективенъ* критерий на *социалната истина* служи колек-

---

[1]) Jbid стр. 51.

тивнэто съзнание *на дадено* общество, то всички социалистически стремления отъ нашata епоха, които сж съзнати за сега още само отъ едно малцинсгво, не трѣбва да се смѣтатъ за нищо друго, освѣнъ за една *субективна утопия* на това малцинсгвэ. Тъй ний виждаме, че субективниятъ идеализмъ въ философията съ желѣзна необходимость трѣбва да ни заведе къмъ социалния консерватизмъ или, въ най-добрия случай, къмъ субективния методъ въ социологията.

Застаналъ върху почвата на субективния идеализмъ, г. Богдановъ се явява по-скоро привърженикъ на руската субективна школа, отколкото послѣдователь на историческия материализмъ. Емпириомонизмътъ на г. Богданова не прѣдставлява отъ себе си нищо друго, освѣнъ една нова разновидность отъ «критиката» на Марксовата теория.

Прѣв. С. Т.

. УЧЕНИЯТА ЗА ПРОИЗХОДА И ИЗМѢНЕНИЕ НА ВИДОВЕТѢ.

(Продължение отъ X книга).

Но нека хвърлимъ единъ бѣгълъ погледъ и върху фактитѣ съ които се потвърждаватъ теоритическитѣ сжждения на Дарвина за произхода на видоветѣ.

1. Извѣстно е вече на всички систематици, че ако бихме пожелали графически да изобразимъ роднинството между видоветѣ, родоветѣ, класоветѣ и типоветѣ, то за тази цѣль не е достатъчно простото имъ нареждане въ една верига, а само «дървото на живота» може да ни даде едно точно и ясно изражение на това роднинство. До сжщото заключение ни доведоха и дарвиновитѣ разсжждения.

2. Много по-силно отъ първото доказателство, подкрѣпено съ факти, взети изъ самия животъ, е палеонтологията, или науката за изкопаемитѣ. Но все пакъ и тукъ липсата на достатъчно вкаменелости ни кара да прибѣгваме до разни хипотетични форми, за да съставимъ дървото на живота. Що се отнася до отдѣлни видове животни, то палеонтологията ни е дала достатъчно факти, за да съставимъ малкитѣ дръвчета на видоветѣ имъ. Ние сме днесъ въ състояние да прослѣдимъ цѣлата метаморфоза на коня, начинайки съ конь съ 4 пръста и свършвайки съ днешния еднокопитенъ. Птицата Archàeopterix, която има гущерска опашка съ пера и птицата съ зжби сж приходни форми между гущеритѣ и птицитѣ. Най-послѣ не отдавна, въ 1894 г., отъ Eugen Dubois бѣ намѣрена на острова Ява прѣходната и хипотетична хекелева форма, Pitaecanropuserectus, която държи срѣда между човѣка и маймуната.

3. Най-силно докателство за еволюцията на видоветѣ ни доставя сравнителната анатомия и онтология (науката за раз-

витието на зародиша). Сравнително анатомическитѣ изслѣдвания на **Friedrich Meckel, Richard Owen, Iohannes Müller, Tomas Huxley** и **Karl Gegenbaur** доказаха сѫществуването на онѣзи мостове, които свързватъ различнитѣ видове.

Онтологията пъкъ ни донесе и донася всѣки часъ все по-нови и по-необорими доказателства въ полза на еволюционната теория. Днесъ се знае: 1) че всички много-клѣтъчни животни начеватъ живота си съ една най-проста форма яйце, което е една клѣтка и отговаря на още живущитѣ едноклѣтъчни животни; 2) че първичнитѣ ембрионални стадии на развитие у всички многоклѣтъчни животни сѫ едни и сѫщи безъ изключение; 3) че всѣко животно въ развитието си прѣминава форми, които сѫ характерни на по-низко стоящитѣ животни, защото неговитѣ прѣродители сѫ приличали на тѣзи по-нищи форми. Развитието на зародиша на едно животно (онтогенезисътъ му) е кѫса наслѣдствена рекапитулация (повторение) на развитието на вида и рода му (филогенезиса му). Това е прочутия биогенетически законъ на Хекеля, въ който еволюционната теория на Дарвина намира най-голѣма подкрѣпа и най-ясно изражения. Единъ примѣръ ще ни поясни много по-добрѣ самия законъ. При нашитѣ гръбначни животни, като у **Amphioxus**, вмѣсто костененъ гръбнакъ намираме **Chorda dossalis**. — при рибитѣ и земноводнитѣ наредъ съ гръбнакъ сѫществува още и полузапазена **chorda**, която отъ части е измѣстена и стѣснена отъ гръбнака, който още се състои отъ кости и хрущялъ; а развититѣ птици и млѣкопитаещи пъкъ имагъ само гръбначенъ стълбъ, съставенъ отъ различно число костенни прѣшлени. Обаче, ембрионитѣ (зародишитѣ) на послѣднитѣ видове животни въ първитѣ стадии на развитието си иматъ chorda, послѣ наредъ съ хордата се явява и гръбначенъ стълбъ, който първоначално се състои отъ хрущялъ, изблъсква хордата и въ края на краищата остава само единъ вкостененъ гръбнакъ.

4. Едно твърдѣ силно доказателство е и географическото разпространение на растенията и животнитѣ. Австралия, която въ геологическото си развитие е била съвсѣмъ отдавна отдѣлена отъ Америка и стария свѣтъ, до стѫпването на европейски кракъ не е притежавала млѣкопитаещи животни, а само клоачни и торбести, които въ Америка и стария свѣтъ сѫ отдавна умрѣли за смѣтка на по-силнитѣ въ борбата за сѫществуване млѣкопитаещи, които сѫ се развили отъ тѣхъ. Още много примѣри биха могли да се приведатъ за потвърждение на Дарвиновата теория, но мисля, че всичко до тукъ казано е достатъчно да ни убѣди, че дѣйствително, както теорията, а така сѫщо и практиката ни довеждватъ до единъ и сѫщъ резултатъ: видоветѣ сѫ измѣняеми; животътъ се е постѫпенно развивалъ и една нища форма е прѣминавала въ други по-вищи.

Както видѣхме, Ламаркъ, първиятъ основатель на еволюционната теория или учението за постепенното произхождение

на видоветѣ отъ по-ниши форми, приемаше, като главна причина на тази метаморфоза, употрѣблението и неупотрѣблението на извѣстни органи. Въ противоположность на него пъкъ, Дарвинъ постави борбата за сѫществуване и естествения подборъ като най-важни моменти, които обусловятъ измѣнението на видоветѣ и съ това тури основата на селекционната теория. Прочее, борбата за сѫществуване и естествения подборъ съставляватъ ядката на Дарвиновата теория, която въздигна «дървото на живота», назначено да измѣсти «веригата на живота», създадена отъ Ламарка.

Но въ какво се състои този естественъ подборъ и тази борба за сѫществуване?

«Чудно е, казва Дарвинъ въ едно свое писмо, какво може да достигне човѣкъ въ скотовъдството съ прилагане принципа на изкуствения подборъ, т. е. съ подбиране на такива индивидуми за развъждане, които, споредъ цѣльта, притежаватъ тѣзи или онѣзи качества». Съ този подборъ, който той нарече изкуственъ, Дарвинъ можа де докаже, че всички наши видове, вариетети и раси домашни животни сѫ произлѣзли отъ нѣколко първични неблагородени, опитомѣни отъ човѣка, видове. Силата на този подборъ е толкова голѣма и сигурна, че мнозина англичани скотовъдци сѫ били въ състояние 25 г. прѣди да получатъ желаната форма да дадатъ едно копие, рисунка, на още несѫществуещата, но на пѫтя на развитието си намѣраща се вариация. — Това е, дѣйствително, за учудване! Много скотовъдци, тоже англичани, сѫ твърдѣли, че животинскиятъ организъмъ е парче тесто, което тѣ могатъ да мачкатъ, както си искатъ. Ако и този изкуственъ подборъ едва отъ началото на миналото столѣтие да е билъ съзнателно прилаганъ, то той е билъ несъзнателно използуванъ отъ момента, въ който човѣкъ е упитомилъ първото животно. Има факти даже, които говорятъ, че и по-рано отъ началото на XIX вѣкъ изкуствения подборъ е билъ съзнателно прилаганъ. Въ 1600 г. ханътъ на Индия, Акберъ, понеже много обичалъ гълѫбитѣ, то въ двора си държалъ около 20,000 такива. Секретарьтъ му пише слѣдното за него: «Ханътъ на Иранъ и Туранъ му проводи нѣколко рѣдки и цѣнни гълѫби и защото Акберъ ги кръстосваше, каквото никой до тогава не правѣше, то гълѫбитѣ се още повече облагородиха». Споредъ проф. Lepsius още въ врѣмето на 5 династия на фараонитѣ (3000 пр. р. Хр.) е имало въ Египетъ опитомени гълѫби, а Римлянитѣ, споредъ Plinius, сѫ давали голѣми суми пари за добри гълѫби. Безсъмнѣние и тукъ е играла една роль несъзнателниятъ и отчасти съзнателенъ подборъ. Човѣкъ е избиралъ винаги тѣзи животни, които му сѫ доставяли една по-голѣма материална полза или отъ естетическа гледна точка сѫ прѣдставлявали извѣстенъ интересъ за него; природата твори малкитѣ отклонения отъ общия основенъ типъ, а човѣкътъ ги усилва и умножава въ това или онова направление съобразно нуждитѣ,

които той иска да удовлетвори. Несъзнателниятъ искуственъ подборъ е единъ частенъ случай или ограниченъ съзнателенъ подборъ, защото хората сж обръщали внимание само на индивидума, безъ да мислятъ за бждащето поколение; но при все това, давайки едно прѣимущество на извѣстни качества, сжщевремено тѣ сж гарантирали несъзнателно поколенията на онѣзи животни и растения, които сж носители на въпроснитѣ качества. Ако дивитѣ плѣмена, безъ да разбиратъ значението на наслѣдственостьта, сж прѣнебрѣгвали какъвто и да е съзнателенъ подборъ, то все пакъ тѣхния интересъ имъ е налагалъ въ врѣме на гладъ да запазятъ това или онова животно, което имъ е доставляло повече полза отъ другитѣ. Плѣмената на Огнената земя обръщатъ такъво голѣмо внимание на добритѣ кучета, че въ врѣме на нужда тѣ прѣдпочитатъ да избиятъ старитѣ жени и да ги изѣдатъ, отколкото да заколятъ кучетата си, които имъ прѣнасятъ неуцѣннима полза. Това е все пакъ, ако и съвсѣмъ несъзнателенъ, подборъ. Благодарение на несъзнателения и съзнателния искуственъ подбори, упражнявани въ продължение на хиляди години, ние имаме днесъ бързия арабски конь, тежкия работенъ конь-першеронъ, прѣкраснитѣ оранжери съ чудно красивитѣ теменуги и карамфили, а най послѣ, като корона на всичко това, хубавитѣ, равни на гръцкитѣ богове и богини, човѣшки плѣмена на чело съ нѣжната половина на мжжа, богинята на земята — жената. Такава е магическата сила на искуствения подборъ и това е карало прочутиятъ английски гължбарь John Sebrigh да казва, когато е говорилъ за гължби: «Азъ мога да добия една прѣдварително опрѣдѣлена боя за три години; но, за да измѣня една глава или човка, азъ се нуждая отъ 6 г.»

Три важни моменти играятъ голѣма роль при развъждането и тѣ сж: 1) вариране на потомството (дѣцата се винаги отличаватъ съ нѣщо отъ родителитѣ си, защото условията на живота, при които е поставенъ да живѣе всѣки индивидумъ, сж различни и това различие създава варирането); 2) наслѣдственость (прѣдаване на новопоявившитѣ се отличителни черти у родителитѣ върху дѣцата) и 3) искуствения половъ подборъ.

Да прѣнесемъ сега всичко това върху свободно въ природата живущитѣ организми. Първитѣ два момента, измѣняемостьта и наслѣдственостьта сж присжщи и на свободнитѣ диви индивидуми, а третия, искуствения подборъ, Дарвинъ замѣсти съ естествения възъ основа на борбата за сжществуване

De Candolle, W. Herbert, Lyell и много други прѣдшественици и съврѣменици на Дарвина говорѣха вече за една вѣчна и ужасна борба на животъ и смърть въ природата, борбата за сжществуване, въ която по-силното и по-лесно приспособимото къмъ условията на борбата има право на животъ. Хиляди организми изчезватъ безслѣдно въ тази неравна борба и отъ земята, може би, цѣха въ кжсо врѣме да изчезнатъ всички живи сжщества, ако природата не бѣ се погрижила по нѣкакъвъ си на-

чинъ да усигури живота. Malthus открие че даже слаборазмножащия се човѣшкия родъ, при нормални условия на живота, се удвоява въ 25 г., а, ако ли той би билъ въ състояние да увеличи храната си, то въ още по-кѫсо врѣме би се удвоилъ. Животнитѣ пъкъ, които не могатъ сами да продуциратъ храната си, ако и да проявяватъ тенденция да се размножаватъ въ геометрическа пропорция, то все пакъ числото имъ въ една страна, при неизмѣнени условия на живота, остава едно и сѫщо. Наистина, въ страни, които току що сѫ населени отъ извѣстни животни, се забѣлѣзва първоначално едно умножение почти въ геометрическа пропорция, но това е само за нѣколко години, а послѣ, ако и всички двойки животни да се чифтосватъ всѣка пролѣть, то все пакъ числото остава горѣ-долу сѫщото. Ако слонътъ, който най-мѫчно се размножава, би могълъ нормално да се развива и да гарантира една срѣдна възрасть на потомството си, то въ нѣколко вѣка земята би се изпълнила съ слонове и не би имало мѣсто нито за една двойка повече. А какво да се каже за рибитѣ и за разнитѣ сложно-цвѣтни растения, които всѣка година произвеждатъ съ милиони сѣмена. Нѣколко години биха били достатъчни, за да се изпълни земята само съ глухарче, ако всичкитѣ му сѣмена, които то дава, можаха да паднатъ на благородна почва и тоже дадѣха плодъ. Значи, животътъ въ развитието си, отъ самото сѣме начинайки, срѣща спѫнки, които му не позволяватъ да се развива така бързо, както той изявява претенции. Тази спѫнка е онази ужасна борба, която всѣки индивидиумъ води съ другитѣ и съ самата околна природа (климатически, географически и случайни други прѣчки) въ стремлението да усигури храната си. Онѣзи индивидуми, които могатъ да се приспособятъ къмъ измѣненитѣ условия на живота, сигурно ще излѣзатъ и побѣдители изъ борбата или, най-малкото, тѣ ще иматъ шанса да бѫдатъ такива. Единъ примѣръ. Имаме едно глухарче, което дава сѣмена съ по нѣколко власинки и такива съ много, а почвата, дѣто расте, е не твърдѣ благоприятна за животъ. Естествено е, че вѣтърътъ ще отнесе по-скоро сѣмената съ много власинки къмъ по-добра почва и за въ бѫдаще ще се развиятъ многовласинести глухарчета, които по такъвъ начинъ ще замѣстятъ малковласинеститѣ. Сѫщо и онѣзи зайци, които иматъ по-дълги крака и по остри уши, ще могатъ да се спасятъ по-лесно отъ неприятелитѣ си; лисицитѣ пъкъ, които умѣятъ по-добрѣ да прѣслѣдватъ жертвата си, ще уцѣлѣятъ прѣзъ една гладна и студена зима, когато ловътъ имъ се е твърдѣ намалилъ. Побѣдителитѣ въ борбата за сѫществуване ще могатъ прочее да оставятъ и свое потомство. Можемъ ли сега допустна, че въ борбата за сѫществуване всѣка, колкото и малка да е, вариация въ строението на тѣлото, навика или инстинкта, която дава прѣимущество на животното прѣдъ другитѣ, за да изкара по-успѣшно борбата, не ще въздѣствува и върху цѣлия му животъ?

Случайнитѣ варирания ще бждатъ подкрѣпени отъ наслѣдственностьта и съ течение на врѣмето още повече ще се усилятъ, защото само онѣзи животни ще иматъ право на размножаване, които сж уцѣлѣли въ борбата, които въ това или онова направление сж варирали и сж имали прѣимущество прѣдъ измѣненитѣ форми, които пъкъ съ врѣме изчезватъ. Това е естественниятъ подборъ възъ основа на борбата за сжществуване.

Мимоходомъ ще забѣлѣжа, че изражението «борба за сжществуване» не е напълно изразително и че наредъ съ него трѣбва да поставимъ и това на Спенсера «прѣживяване на подходящето», защото не винаги имаме една активна борба, напр. избѣгването на неприятеля съ хитрость, устояване на климатическитѣ неудобства и т. н.

Като частенъ случай на естествения подборъ трѣбва да разглеждаме половия подборъ или борбата на мжжкото за женското. Сжщо и тука не винаги имаме една активна борба, а често пжти, у птицитѣ напр., имаме едно художествено състезание. Въ едни случаи мжжкото се стреми съ силата на роговетѣ си или съ шпоритѣ на краката и силнитѣ си крилѣ да отблъсне и унищожи конкурентитѣ си; а въ други, то чрѣзъ особенитѣ си външни прѣимущества се мжчи да привърже женската къмъ себе си. Чарътъ на мжжкото пѣние у птицитѣ, хубостьта на пѣрата имъ, умѣнието имъ да задирятъ и да се умилкуватъ около женската и любовниятъ танцъ на нѣкои птици отъ Гвинея — това сж срѣдствата за прѣлъствания, съ които мжжкото си служи въ врѣме на любовното си състезание. Разбира се, въ този случай не винаги побѣдения противникъ се лишава отъ живота си, но на слабия и неспособния да пѣе се отнема възможностьта да остави наслѣдникъ. Благодарение на този естественъ и половъ подборъ възъ основа на борбата за сжществуване, сж могли да се развиятъ всички видове животни и растения, начинайки съ една първична, най-просто организирана, капка протоплазма.

Това е въ кратцѣ селекционната теория на Дарвина, която при публикуването си произведе цѣла революция въ естествената наука. Писа се, па и днесъ още много се пише върху тази теория, която, разбира се, спечели приятели и неприятели. Безъ да обърщаме внимание на ненаучнитѣ теологически възражения на хора, които по принципъ сж противъ една подобна теория и които я отхвърлиха като не вѣрна, прѣди да я основно проучатъ, нека разгледаме нѣколкото пункта, които дадоха поводъ на мнозина учени да я считатъ за недостатъчно пълна и ясна. Едни заявиха, че се съмнѣватъ въ силата на естествения подборъ и нарекоха селекционната теория теория на случайнитѣ варирания; други не вѣрваха, че малкитѣ отклонения (варирания) ще бждатъ използувани отъ естествения подборъ за образуване на нови видове. Тѣзи възражения сж твърдѣ слаби, за да оборятъ Дарвиновата теория и тѣ сж плодъ на недостатъчно проучване на изкуствения и естествения половъ подборъ. Но твърдѣ голѣма спжнка

срѣща селекционната теория при обяснение двойната и радиалната симетрия (билатерална и радиална) въ строението тѣлото на животнитѣ, както и при разчлененостьта на червеитѣ и насѣкомитѣ, дѣто въ всѣко почти членче се намиратъ подобни едни на други двойни органи. Трѣбваше да се направи прѣдположение, че животни съ радиално строение на тѣлото си сж произлѣзли отъ форми, у които първоначално сж се появили случайно и неизвѣстно какъ вариации съ радиално разположение, а що се отнася до билатералната система и специално до червеитѣ и насѣкомитѣ, то се мисли, че отъ двѣтѣ страни на една ось сж се явили едновръмено двѣ или по-вече видоизмѣнения, симетрично разположени на тази ось. — Други твърдѣха, че слѣдствията отъ естествения подборъ се унищожаватъ чрѣзъ кръстосване съ неизмѣненитѣ форми и че за произхождането на нови видове не е достатъчно само едно просто вариране, а трѣбва най-малко едно двойно, т. е. основния видъ да се измѣня въ двѣ направления, като при това прѣходнитѣ форми изчезнатъ. Това послѣдното възражение не е основателно, защото дѣйствително сж възможни двойни и тройни варирания; а въ борбата за сжществуване съединителнитѣ форми изчезватъ, понеже тѣ прѣдставляватъ по-слаби и немощни форми въ сравнение съ крайнитѣ членове, които тѣ съединяватъ.

Wagner, за да обясни по какъвъ начинъ произлѣзлитѣ чрѣзъ вариране нови видове не изчезватъ чрѣзъ кръстосване съ старитѣ, основа теорията за географическото изолиране, или миграционната теория. Нови видове, казва той, се образуватъ, когато една часть отъ индивидумитѣ на стария видъ се отдѣлятъ отъ него или пасивно бждатъ замъкнати въ друга страна; всѣко кръстосване съ стария видъ е избѣгнато и отдѣленитѣ въ новата земя индивидуми подъ влиянието на новитѣ условия се видоизмѣняватъ въ новъ видъ. Има много факти, които говорятъ за въ полза на тази теория. Въ 15 вѣкъ сж били прѣнесени на острова Порто-Санто канинхени, които съ течение на врѣмето сж се съвсѣмъ метаморфозирали и днесъ въ нищо не приличатъ на прадѣдитѣ си, а прѣдставляватъ самостоятеленъ видъ. Почти на всѣки островъ, отдѣленъ съ голѣми пространства вода отъ материка, фауната и флората се сжществено различаватъ отъ тѣзи на самия материкъ. Но при всичко че много факти говорятъ за тази теория, то тя пакъ е недостатъчна да обясни произхода на видоветѣ, защото прѣдполага едно бързо и често измѣнение на земната повърхность, а новитѣ геологически изслѣдвания съвсѣмъ не потвърждаватъ такъво прѣдположение.

Миграционната теория, както и тази на Дарвина, работи съ случайно произлѣзлитѣ вариации и за това мнозина идеолози, недоволни отъ тѣзи теории, се повърнаха пакъ къмъ Ламарка и мислятъ, че употрѣблението и неупотрѣблението на органитѣ, причинени подъ влияние на външнитѣ условия на живота, е достатъченъ факторъ, съ който може да се обясни еволюцията на

вида. Твърдѣ мжчно е обаче да се докаже, до колко измѣненията, причинени отъ употрѣблението и неупотрѣблението на органитѣ, сж трайни. Когато **Weismann** приема, че само послѣднитѣ качества могатъ да бждатъ използувани отъ естествения подборъ и борбата за сжществуване, то **Haeckel, Eimer и Herbert Spencer** сж на мнѣние, че и придобититѣ качества слѣдствие употрѣбление и неупотрѣбление на органитѣ, сж наслѣдствени и така тѣ се явяватъ ноеламаркисти, безъ обаче да отказватъ значението на естествения подборъ и борбата за сжществуване.' Както виждате въпросътъ се свежда до тази форма: «само признацитѣ и качествата, наслѣдени отъ родителитѣ, ли сж наслѣдствени, или и тѣзи, които организмътъ е придобилъ прѣзъ врѣме на своя индивидуаленъ животъ»? Самъ Дарвинъ бѣ за наслѣдственостьта както на вродентѣ, а така сжщо и на придобититѣ качества. Опититѣ на **Naegeli** говорятъ, че качества, придобити подъ влияние на измѣненитѣ условия на живота, не сж трайни, защото даже и когато тѣзи качества се прѣдадатъ на потомството, то и тогава пакъ изчезватъ, щомъ като поставимъ индивидумитѣ да живѣятъ въ условия, при каквито сж живѣли тѣхнитѣ прадѣди прѣди опититѣ. Рудиментернитѣ органи на нѣкои животни идатъ пъкъ да подкрѣпятъ ноеламаркиститѣ. Въ този пунктъ въпросътъ почти е висящъ и прѣдстои на бждащето, защото днесъ за днесъ липсватъ още много експерименти, които биха дали право на **Weismann** или **Haeckel**. Изглежда обаче, че колкото едно раздразнение дѣйствува върху организма бавно и по-дълго врѣме, то толкова и произведенитѣ измѣнения въ организма показватъ повече тенденция да станатъ наслѣдственни.

Сега да разгледаме учението на ембриолога **Karle Ernst Baer**. Въ книгата си **Reden und Studien**, 1876 г., отхвърляйки въобще селекционната теория на Дарвина, ето какво ни говори основателя на ембриологията, **Baer**: «Цѣлестремителната мисъль, която споредъ неговитѣ прѣдставления обуславя развитието на живота отъ самото яйце и до края, е само другъ изразъ за «вѣчната идея» на Платона, която **Naegeli** пъкъ нарича «принципъ за усъвършенствуване» или «принципъ за прогресъ». Съ това си учение **Karl Baer** внесе единъ чистъ теологически моментъ. **Baer** бѣ само ембриологъ и на стари години не бѣ въ състояние да разбере филогенезиса (еволюцията и основния биогенетически принципъ, за прѣвъ пжть сформируванъ отъ **Halekel**. «Онтогенизиса е една кжса наслѣдствена рекапитулация на филогенезиса»[1]. Въ филогенетическото развитие на животнитѣ и растенията ние никдѣ не срѣщаме една съзнателна цѣлестремителность, но на всѣкждѣ изпжква прѣдъ очитѣ ни необходимия резултатъ отъ неумолимата борба за сжществуване, която, като слѣпъ регулаторъ, прѣдизвиква измѣнение на органическитѣ форми на основание закона за наслѣдственостьта и приспособлението. Ако **Naegeli** се съгласява съ **Sachs** и иска да вижда въ постепеното развитие на окото принципа за прогресивното усъвършенствуване и всичко

онова си обяснява съ нѣкакви си специални свойства на живата материя, то ние трѣбва да съжаляваме, че още днесъ се намиратъ учени, които почти се връщатъ къмъ отдавна вече захвърлената жива сила на Haller. Дѣйствително, Naegeli не отказва значението на условията на живота и упражнението и не упражнението на органитѣ, но за него тѣзи фактори сж второстепени и иматъ само едно модифициращe значение, а живата материя, която споредъ него е единъ резервоаръ отъ сили, се развива въ главнитѣ си форми, благодарение на скрититѣ въ нея сили и се стреми да прогресира.

Тукъ разгледанитѣ три теории: миграционната, стария ламаркизъмъ и тази на Baera и Naegeli, отъ които всѣка една се стреми и изказва претенции да замѣни Дарвиновата теория, не сж прочее въ състояние да дадатъ една цѣла система, която дѣйствително би могла да обясни измѣнението на формитѣ и произхода на видоветѣ. Дарвинъ като единъ ученъ колосъ стои въ края на миналото столѣтие и диктува на цѣлата ни естествена наука. Може би, бждащата наука наредъ съ естествения подборъ и борбата за сжществуване ще постави и онѣзи малки измѣнения, които Haeckel и Spencer внесоха въ селекционата теория, но името на Дарвина не ще се нито най-малко помрачи. Достоинството на Дарвиновата теория се състои въ това, че тя разруши всички прѣдишни фантастични прѣдставления за вида; че тя показа новъ пжть на естествената наука и ни даде онзи плодотворенъ принципъ, еволюцията, който днесъ владѣе въ всички науки и който изказа претенции да разрѣши всички свѣтовни загадки.

Съчинението «Произхождение на видоветѣ чрѣзъ естествения подборъ и борбата за сжществуване или правото на животъ на по усъвършенствуванитѣ раси въ борбата за сжществуване» направи Дарвина почти безпримѣренъ въ историята на човѣшката култура и неговото име ще блѣщи като свѣтла звѣзда отъ първа величина наредъ съ имената на Johannes Müller, прѣобразувателя и твореца на модерната биология, Schleide и Schwan, откривателитѣ на клѣтката, Virchow, бащата на днешната медицина, Baer, реформатора въ ембриологията и Robert Meyer и Helmholz, основателитѣ на закона за постоянството на силата и материята.

«Вѣчна борба» е принципътъ, който води къмъ усъвършенствуване; девизътъ му е «смърть на старото и слабото — животъ на силното и достойното да се приспособи къмъ измѣненитѣ условия на живота. Смъртьта на стари форми и генерации дава животъ на нови — по-цвѣтущи, които тоже трѣбва да умратъ, за да отстжпятъ мѣстото си на по съвършенитѣ. Въ вѣчното смѣнение на смъртьта съ живота, на старото съ новото, се крие тайната на прогреса и най-послѣ, — щастието на човѣчеството. Безъ борба нѣма смърть, нѣма животъ, но нѣма и щастие.[1]

Ст. Войводовъ.

---

[1]) При написване статията си имахъ прѣдъ видъ слѣдната литература: Darwin — Die Entstehung der Arten, 2) Hertwig — Entwicklungsgeschichte, 3) Hertwig — Lehrbuch der Zoologie, 4) Haeckel – Naturliche Schöpfungsgeschichte и 5) Haeckel — Die Welträthsel.

Опортюниститѣ-социалисти за телеграфо-пощенското сдружение.

Въ отговоръ на помѣстенитѣ въ «Ново Врѣме» статии за телеграфо-пощенското сдружение[1]), общодѣлцитѣ излѣзоха въ в. «Работническа Борба» и сп. «Общо Дѣло» съ статии за сѫщото сдружение, въ които тѣ изказаха сѫждения, характерни за самитѣ тѣхъ. Нека разгледаме тия сѫждения, за да видимъ, до колко сѫ тѣ състоятелни или несъстоятелни. Въ бр. 91 на «Р. Б.» т. г., въ статията си «Телеграфо-пощенска организация», г. П. казва, че пѫтищата, които И. Х. К. и азъ сме прѣпорѫчвали на телеграфо-пощенското сдружение, ще го изведатъ къмъ обезсилване и ослабване. Да видимъ, има ли основания «Р. Б.» да твърди това. И. Х. К. и азъ, въ статиитѣ си въ «Ново Врѣме», указахме най-първо на промѣнитѣ, що сѫ настанали и ставатъ въ положението на общественитѣ групи и частно въ това на телеграфо-пощенското съсловие подъ влиянието на развилитѣ се и развиващитѣ се капиталистически условия у насъ. На това не възразиха нищо нито «Р. Б.», нито «Общо Дѣло». Изглежда, че тѣ сѫ съгласни съ това. Но тъкмо отъ положението, настояще и бѫдаще, на телеграфо-пощенското съсловие ние изхождахме, като опрѣдѣляхме задачитѣ и посочвахме пѫтища на телеграфо-пощенското сдружение. Отъ това положение и неговитѣ промѣни ние послѣдователно изведохме задачитѣ и начина на дѣйствие на това сдружение. Който е съгласенъ съ основата, отъ която сме извадили нашитѣ изводи, трѣбва да приеме и послѣднитѣ, или пъкъ да докаже, че тия изводи не могатъ да се извадятъ отъ това основоположение, съ което изглежда и тѣ и ние да сме съгласни. Но г. П. въ «Р. Б.» не оборва, защото не може, нито основоположението, отъ което изхождаме, нито изводитѣ, които вадимъ отъ него. Той просто казва, че «намаление численостьта и силата на телеграфо-пощенската организация ще бѫде послѣдицата отъ «свързванието» на нейната борба съ борбата на социалдемократическата партия». Сѫщото, макаръ и съ други думи, твърди, безъ, обаче, да доказва, и г. В. въ «Общо Дѣло», а именно, че «синдикалната организация, ако иска да расте и прави успѣхи, телеграфопощенското съсловие, ако иска да слѣдва пѫтя на западнитѣ си другари (? Тъй било то! — Н.) — то неговия единственъ пѫть е свободния синдикализъмъ . . . Нека организацията да не бива присъединявана (кой говори за *присъединяване*? Говори се задружно дѣйствуване съ работническата социалъ-демокр. партия. — Н.) къмъ никоя политическа партия, защото тогава иде нейното рухване». И тъй, работническитѣ синдикални организации могатъ да напрѣдватъ само като сѫ вънъ отъ всѣка връзка и *безъ рѫководството и подкрѣпата* на работни-

---

[1]) Вж. „Телеграфопощенскитѣ и телефонни чиновници у насъ“ отъ И. Х. К. въ „Н. Вр.“, кн. Ш, т. г., и „Задачитѣ на телеграфопощенското сдружение“ отъ Ф. Н-въ, въ кн. V т. г. на „Ново Врѣме“.

ческата социал-демократическа партия, задачата на която е да обединява и ржководи работническото движение и всичкитѣ негови проявления и борби, да съгласува дѣиноститѣ на отдѣлнитѣ му части и да ги насочва къмъ борби за защита интереситѣ на работническата класа и за нейното окончателно освобождение отъ днешната експлоатация и наемничество.

Тукъ ние се срѣщаме съ извѣстния неутралитетъ, който «широкитѣ» социалисти, опортюниститѣ, прѣпоржчватъ изобщо на цѣлото работническо движение. Тѣ казватъ, че работническото движение ще се развива правилно и ще расте по сила и численость, само когато се постави въ неутрално отношение спрѣмо работническата социалдемократическа партия. «Широкитѣ» социалисти не знаятъ, види се, че съ това свое твърдение тѣ отричатъ правото на сжществуване на своята «социалистическа партия». И наистина, за какъвъ дяволъ ще сжществува тѣхната «партия», като работническа, социалдемократическа партия, когато и безъ нея, па даже и вънъ отъ нея, както тѣ твърдятъ по-добрѣ щѣло да се развива и по-скоро щѣло да се усилва работн. движение? И ако тѣхната «партия» сжществува, само за да издига жадни за шумъ и извѣстность кариеристи, то тя се явява излишна, защото тия кариеристи и чрѣзъ другитѣ буржуазни партии могатъ да прѣслѣдватъ своитѣ въжделения. Въ сжщность, въ партията на «широкитѣ» кариеризмътъ на водителитѣ и несъзнателностьта на работницитѣ, които ги подържатъ, сж се слѣли въ едно и тѣхнитѣ носители сж група, която намира своето сжществуване само въ врѣменни исторически условия, т. е. само до тогава, до когато е твърдѣ малка съзнателната часть на работническата класа и до когато е малко влиянието на тази съзнателна часть върху цѣлото работничество.

Основната грѣшка на г. П. въ «Р. Б.» е тази, че той смѣта, какво положението и съзнанието на телеграфо-пощенскитѣ и телефонни и др. работници и служащи ще бждатъ вѣчно такива, каквито сж сега, непромѣнливи, че, както сега тѣ въ болшинството си сж далечь отъ социалистическото съзнание, такива ще останатъ и въ бждаще. Но това имено е невѣрното. И работническата класа днесъ въ болшинството си не е социалдемократическа, но тенденцията на нейното обективно развитие е, че тя по съзнание, по цѣли и методи ще стане социалдемократическа и постояно все повече и повече става такава. Г-нъ П. е впадналъ въ сжщата грѣшка, която сж правили всички социалиствующи опортюнисти до сега. Тѣ, а въ случая и г. П., взематъ единъ моментъ отъ развитието на една обществена група или едно нейно положение и го откжсватъ отъ халката на неговото бждаще развитие, смѣтатъ, че моментътъ или положението тъй ще остане за вѣчни врѣмена неизмѣнно, или, ако се измѣнява, ще си запази онова, което прави най-голѣмо впечатление на кжсогледитѣ опортюнисти. Тъй и г. П. казва, че сега, макаръ положението на телеграфопощенскитѣ работници и служащи да е работническо и онеправдано, съзнанието имъ не е социалистическо, не е даже такова, че да разбе-

ратъ още сега нуждата отъ сдружение. «Наистина, болшинството отъ т.-пощ. съсловие — раздавачи, куриери, пощалиони, надзорници и ученици, по заплата и работа е *работническо*, но не то ще опрѣдѣли *днесъ* характера на организацията. Характера на дадена организация опрѣдѣля болшинството отъ членоветѣ на организацията, а това болшинство *сега* нѣма да се състои отъ раздавачи, куриери, пощалиони и пр. (к. м.) — («Р. Б.», бр. 91). Е да, г. П., *днесъ* и *сега* не е така, както искаме ние, социалдемократитѣ, но работата е тамъ, че обективното развитие на нѣщата не е спрѣло и че това, което е «днесъ» и «сега», нѣма да бжде и утрѣ и че — това е главното — това обективно развитие на нѣщата по свои непрѣодолими закони отива по насока, въ която то ще измѣни положението (което още сега е измѣнено и се измѣнява, както и вие признавате) и мислитѣ на телеграфопощенскитѣ работници и служащи въ благоприятенъ за насъ смисълъ. И т ва ще стане, не защото обективното развитие на нѣщата се развива по нашата воля и желание, а защото ние, изучили неговитѣ закони, дѣйствуваме по направлението на неговата насока, като знаемъ, че само така нѣма да бждемъ утописти или донкихоти и че само така можемъ да работимъ за нашиятъ идеалъ, който е въ хармония съ това развитие, и за всѣко прогресивно дѣло. Ако «днесъ» и «сега» телеграфопощенскитѣ работници и служащи нѣматъ социалдемократическо съзнание, то съ по-нататъшнитѣ промѣни въ тѣхното положение, които се създаватъ отъ развитието на капиталистическитѣ отношения и които промѣни ще въздѣйствуватъ върху тѣхнитѣ умове и съ помощьта на социалдемократическата партия тѣ ще се издигнатъ до това съзнание. Признавате ли г. П. този процесъ на развитие или не? Ако го признавате, вие трѣба да работите още сега за по-скорошното освобождаване на тѣхнитѣ умове отъ консервативното, старото съзнание и за по-скорошното проникване въ тѣхнитѣ глави на социалдемократическото съзнание. Ако ли не признавате, тогава . . . тогава вие трѣба да прѣстанете да работите между тѣхъ, трѣба да се примирите съ «днешното» и «сегашното» имъ съзнание, т. е. съ съзнанието, че нѣма нужда да се сдружаватъ или че да се сдружатъ, но да си основатъ едно еснафско сдружение, неспособно за борба, а годно само за молби до Министерството, до Дирекцията на Пощитѣ и Телеграфитѣ и за жалки взаимоспомагания . . .

Или не, г. П. признава горѣказания процесъ на развитието положението и съзнанието на телеграфопощенскитѣ работници и служащи, защото на края на статията си казва: «Ние сме убѣдени — това ни показва очевидната дѣйствителность — че и днесъ и всѣкога душата на т.-пощ. организация е и ще бжде социалистическиятъ елементъ, който я създава, който я ржководи и който ще бжде достатъчно силенъ да я ржководи всѣкога и да не допустне нейното израждане». А щомъ това е така, защо това фактическо ржководство на т.-пощ. организация да не се оформи, да не се закрѣпи съ явни организационни връзки? Или и вие, г.

П., като опортюниститѣ у насъ и навредъ, ще вършите нѣщо, ама нѣма да приказвате за него, скрито-прикрито ще работите «социалдемократически», а друго ще приказвате прѣдъ хората: тайно ще пиете вино, а явно ще проповѣдвате вода да се пие. Но социализмътъ нѣма нужда да скрива своята дѣйность и не я скрива той — защото неговото дѣло е велико, и когато се работи тайно за него, тогава може да му се врѣди, а когато открито се работи за него, той печели, печели именно съ явното си дѣйствуване.

Но привърженицитѣ на неутралитета казватъ, че телеграфопощенската организация тогава ще закрѣпне и ще се усили, когато е неутрална, защото тогава ще стане по-многочислена и защото, ако не е неутрална, тогава въ нея ще останатъ само социалиститѣ, които сж много малко. «Прѣскочатъ ли се — казва г. П. — границитѣ на економическата чисто професионална борба, всички несъгласни съ тоя начинъ (вѣроятно социалистическиятъ — Н.) на дѣйствие, всички недоволни, но несоциалисти — грамадното болшинство, ще напустнатъ организацията, и тя ще остане съ не повече отъ 40—50 души социалисти и съчувствующи на социализма, които, очевидно, не ще бждатъ въ положение да застжпватъ интереситѣ на съсловието». Прѣди всичко ще кажемъ, че, за да бжде телеграфопощенската организация не неутрална, а въ съдѣйствувателни връзки съ работническата социалдемократическа партия, това не значи, че нейни членове могатъ да бждатъ само социалдемократитѣ. Ето нà, социалдемократеческата партия има основани при себе си повече отъ 60 работнически синдикати и дружества, членоветѣ на които въ болшинството си не сж още социалдемократи.

Но отъ друга страна, телеграфо-пощенскитѣ работници и служащи не могатъ да водятъ професионалната борба. Стачка за дълго врѣме тѣ не могатъ да обяватъ. Би трѣбвало да се ограничатъ само съ внасяне вноски въ касата и подпомагания въ случаи на нужда, и съ молби до началството и чрѣзъ печата. А като видятъ телеграфопощ. работници и служащи, че съ този начинъ на дѣйствуване нищо не се постигва, както и до сега не се е постигнало, то тѣ ще охладняватъ къмъ организацията си, едни отъ тѣхъ ще я напущатъ, тия, които ще останатъ въ нея, ще се обезкуражатъ и ще намалятъ своята активна дѣйность, а тия, които сж вънъ отъ нея, не ще искатъ да ставатъ нейни членове и дѣйци, па и не ще има какво да ги привлича.

Така, телеграфо-пощенската организация, ако се задоволи само съ нѣкаква си «економическа чисто професионална борба», каквато тя не може да води, ще ослабва, ще я напущатъ членоветѣ и не ще може да привлича нови членове. Така че, ако тя се държи само въ «границитѣ на економическата чисто професионална борба», само ще изгуби, а може да се изроди въ послушна опашка на Дирекцията на Пощитѣ и Телеграфитѣ. Слѣдователно, начинътъ на дѣйствуване и неутралитетътъ, които

г. П. и опортюниститѣ прѣпоржчватъ на телеграфо-пощенската организация, нѣма да я докаратъ до засилвание, а до ослабвание или израждание — до това, което желаятъ и нейнитѣ противници. Съ този изводъ не искамъ да кажа, че г. П. и г-да опортюниститѣ съзнателно мислятъ зло и желаятъ лоша сждба на тази организация. Този изводъ ни казва само, че възгледитѣ на опортюнистѣ, които е усвоилъ и г. П., сж врѣдени и за телеграфо-пощенската организация. И ако г. П. искрено желае да работи за усилваното на тая организация — а въ това ние не се съмняваме — той трѣбва да се освободи отъ кривитѣ възгледи, що му дали общодѣлцитѣ опортюнисти, защото . . . . защото видѣхме, на какъвъ брѣгъ ще изведатъ организацията тия опортюнистически възгледи. И напротивъ. Ако телеграфо-пощенската организация не се затвори въ «границитѣ на економическата чисто синдикална борба», каквато тя, повтаряме, сега не може и да води, ако тя не се затвори въ своята «неутрална» черупка, но се сближи, сбратими и съюзи съ непрѣстано растящето по число, сила и значение работническо движение—както необходимостьта отъ това доказахме въ статията си «Задачитѣ на телеграфо-пощен. сдружение» (Ново Вр., г. VIII. кн. V.) — и поведе всестранна борба съ негова сѐ по-могжща подкрѣпа, и даже подъ негова закрила и подъ негово авангардство, тогава и тя, тел.-п. орг., ще расте по число, сила и значение, тогава и нейното въздѣйствие върху държавата за въ полза и защита на телеграфо-пощенскитѣ работници и служащи ще става все по-силно и по-успѣшно за настоящето имъ възможно подобрѣние. Тъй и тѣхната роля за окончателното имъ освобождение отъ наемничеството ще стане значителна.

Ф Н въ.

Я, кажи ми . . .

Отъ Скиталецъ.

— Я, кажи ми ти, бездомникъ още младъ,
Отъ кждѣ си? Какъ се казва твоя родъ?
Ученъ ли си, илъ селякъ си ти нерадъ?
Имашъ ли сестри и братя, — дѣ сж тѣ?
Разкажи ми, дружбата си съ кой води?
Момъкъ ли си, илъ другарка вечъ си взелъ?
Въ полунощний часъ, при тебе кой ходи?
Съ кой ти замисъль прѣстжпна си гласѣлъ!
— Азъ ще кажа, чуйте, всичко, вий отъ менъ:
Моятъ родъ старинен, губи се въ мъгла;
Прадѣди ми мрѣха въ кървавъ бой — свещенъ,
А пъкъ азъ живѣя — тука за тегла...

Сжща волна птица, азъ съмъ въ тоя свѣтъ.
Братя и сестрици имамъ си при менъ:
Несполука, Нужда... Вихъръ, Студъ и Гладъ;
Страстно любятъ братъ си, тѣ до днешний день.
А пъкъ ме отгледа мащиха-Сждба...
Тъй, — срѣдъ бой и сълзи, здравъ израстнахъ азъ,
И, калихъ се дълго въ кървава борба;
Всичкитѣ науки зная въ тоя часъ.
Нераздѣлна, вѣрна имамъ си жена —
Черна Скръбь, до гроба тя ще ме слѣди...
Тихо и безмълвно, винаги една,
Тя се люто впива въ моитѣ гърди.
И съ надеждни азъ приятели живѣхъ:
Съ Гнѣвъ, Самотность, Зла-Отплата и Тжга.
Сдругарихъ се, побратихъ се ази съ тѣхъ,
Иматъ здрава тѣ, стоманена снага.
Черни мисли менъ спохождаха роякъ,
Цѣли нощи съвѣщавахъ се азъ съ тѣхъ:
Съ тѣхъ азъ само се разбирахъ въ черний мракъ,
Съ тѣхъ, дѣлата си прѣстжпни азъ гласѣхъ...

Прѣведе: Мих. Лѣтовъ.

ПѢСЕНЬ.

Отъ Михаилъ Лѣтовъ.

1.

Мѣсецъ грѣй потайно на небето —
Младъ чунарь напѣва край морето:
    Кой е тръгналъ въ бой неравенъ,
    Некъ въ борбитѣ бжде славенъ!

Тежъкъ блѣнъ приспиваше скалàта —
До брѣгътъ бушуваше вълнàта:
    Пжтьтъ ми е безконеченъ —
    Въ тоя пжть съмъ скитникъ-вѣченъ...

Тжжний мѣсецъ вглежда се въ морето —
Младъ чунарю кжса се сърдцето...
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Бисери изъ чужбина.

ПИСМО.

Отъ Henri Barbusse.

Азъ пиша ти — подслушва ме свѣщьта,
Обажда се часовника въ нощьта;
Очи ще склопя несъмнѣно азъ
И ще заспя съсъ мисъльта за насъ.

*

Свѣщьта е тиха, въ треска съмъ унесенъ;
Дочувамъ само твоя гласъ чудесенъ . . .
Засмѣни, твойто име шепнатъ ми устата,
Отъ твоитѣ милувки тръпне ми рѫката.

*

И прѣсна сладость пълни ми мечтитѣ,
А твойто сърдце ридай ми въ гърдитѣ;
Полузанесенъ тъй, не зная азъ почти
На тебъ ли азъ — или на мене пишешъ ти. . .

ЗАВИНАГИ.

Отъ Г. Галина.

Отъ мѫки и сълзѝ верига ми скова —
И никога не мога да се отърва . . .
Не бѣха празенъ звукъ при нашата раздѣла
Словата ти: «завинаги си моя цѣла». . .

*

И седемь тайнствени звѣзди във синя висина
Ни свѣтѣха въ ония врѣмена . . .
Сега безъ тебе тѣ съ усмивка
«Завинаги» — повтарятъ безъ почивка.

*

И лѣка бѣлина изпъстри ни коситѣ —
Власть нѣматъ надъ душата днитѣ . . .
Тѣзъ седемь тайствени звѣзди във синя висиня
Повтарятъ съ менъ: «на вѣчни врѣмена!» . . .

Ив. Ст. Андрейчинъ.

КНИЖНИНА

Руско-японската война. Рѣчь отъ *Д-ръ К. Раковски.* Издание на Партийната Социалистическа Книжарница — София.

Въ тази брошурка е прѣдадена хубавата рѣчь, която д-ръ Раковски е държалъ въ София. Въ нея читательтъ ще намѣри едно всестранно разглеждание на Руско-японската война, която се води ето вече близо година и която има вече и ще има важни всесвѣтски послѣдствия. Най-първо, авторътъ разглежда войната отъ чисто тѣхническа гледна точка, като изтъква, какъ съ усъвършенствуванието на военнитѣ оржди я се измѣняватъ отношенията на военнитѣ хора и военната тактика, сжщо тъй както усъвършенствуванието и развиването на оржди ята на производството се измѣняватъ и отношенията на членоветѣ на обществото. За измѣнението на военната тактика и отношенията на военнитѣ авторътъ ни привежда интересни факти изъ Руско-японската война. Слѣдъ това авторътъ посочва социално-економическитѣ и политическитѣ причини, които сж прѣдизвикали войната между Русия и Япония, като ни разкрива въ сжщото врѣме економическото, политическото и военното състояния на тия двѣ страни. Слѣдъ като указва на материалнитѣ и човѣшки жертви, които поглъща тази война, Д-ръ Раковски я разглежда отъ гледището на человѣчеството и отъ това на отдѣлната личность, и най-сетнѣ указва кореннитѣ причини на войната и условията, при които само тя ще се прѣмахне. Тукъ той изтъква гледището на социалната демокрация спрѣмо войната, нейното отношение къмъ нея и нейната работа за прѣмахването на всѣка война. И всичко това въ брошурата е прѣдадено на единъ ясенъ и увлекателенъ езикъ. Прѣпоржчваме я най-горѣщо на всички читатели.

Сп. «Общо Дѣло», год. V, кн. I и II. Ето вече въ V год. отъ своето сжществуване е встжпило това списание, а все тъй, както и въ I година, е еклектическо по възгледитѣ, които се застжпватъ въ него, безъ строго опрѣдѣлено направление и повърхностно въ разглеждането на общественитѣ явления. Възгледитѣ, които сж прокарвани въ неговитѣ статии, сж еклектически, имено смѣсица отъ прѣдимно дребнобуржуазни възгледи и отчасти неиздържано социалистически. Това списание почна съ проповѣдьта за общото дѣло на производящитѣ слоеве, отказа се отъ нея подъ давлението на социалистическата критика, отпослѣ прѣмина къмъ бълнувания за нѣкакви неопрѣдѣлени демокрации и най-послѣ спре на принципа — царя господарува, но не управлява. Политическитѣ събития и развитието на политическиятъ ни животъ то разглеждаше най-повърхностно. На класи съ противоположни интереси възлагаше общи и еднакви задачи и стремежи. Материалистическото разбиране на историята, а слѣдователно, и на общественитѣ явления, събития, движения, му е съвършено чуждо, и за това то не можеше да прѣдвиди, на кои стремежи и задачи може да се яви

носитель извѣстна класа въ даденъ моментъ отъ нейното развитие и при дадени политически условия. Лошитѣ управления то често обясняваше съ лошата човѣшка природа на управляющитѣ. А личностьта на княза бѣ и е за него главната причина за въздигане на власть на лоши управници. И отъ тукъ произтича мисъльта да се насочи дѣйностьта на партиитѣ противъ личноститѣ на дадени режими, противъ личностьта на княза чрѣзъ разни заплашвания, че ще имъ се потърси смѣтка, че ще настжпятъ бури въ обществото, които ще се изсипятъ върху виновнитѣ и пр. и пр.

Изобщо, въ страницитѣ на това списание никога не е било обяснено правилно (а най-правилното обяснение е социалистическото, т. е. материалистическото обяснение на общественитѣ явления) развитието на политическиятъ животъ у насъ, неговитѣ отдѣлни моменти и събития и за това никога въ него не е посочвана оная дѣйность, която съдѣйствува на демократическото политическо развитие и за това почти всѣкога въ него сж изказвани такива утопични политически възгледи, които сж били най-жестоко съкрушавани отъ послѣдующитѣ политически събития. Ето нà, възгледитѣ за общото дѣло на производящитѣ слоеве и за могжществото на послѣднитѣ сж най-безжалостно оборени отъ настжпилитѣ събития. А гръмотевичнитѣ заплашвания и бомбастични фрази, които бѣха насочени противъ стамболовщината въ прѣдвечерието на депутатскитѣ избори, излѣзоха нищо друго освѣнъ празенъ шумъ, задъ който се крие най-жалкото безсилие. И колкото по-голѣмъ шумъ дига това безсилие, толкова по-голѣмъ куражъ даде то на стамболовщината, когато лъсна неговата голота. И нѣма възгледъ въ това списание, който да се е перчелъ съ своята оригиналность и новота и да не прѣтърпѣлъ фиаско.

Но нека хвърлимъ погледъ върху I и II кн. отъ тая му годишнина. Какво срѣщаме въ тѣхъ? Въ I кн. срѣщаме статията на г. Кр. Пастуховъ „Нашитѣ разногласия при ново освѣтление", въ която той се старае едва ли не да докаже, че Дрезденската резолюция, приета на Амстердамския конгресъ, е била тождествена съ възгледитѣ и «социалистическиятъ» начинъ на дѣйствуване на общодѣлцитѣ. Но тази статия разчита само на незнанието на читателитѣ си. Та кой у насъ отъ тия поне, които сж слѣдили партийниятъ споръ, не знае, че ние осжждахме и отхвърляхме общодѣлството, класовото сътрудничество на нашитѣ опортюнисти, като защищавахме непримиримата класова борба, тъкмо това, което е и основата и съдържанието на Дрезденската резолюция? Но ние сме, споредъ К. П., «сектанти», както Жоресъ нарича прѣдложителитѣ на тая резолюция — гедиститѣ, защото не сме признавали днесъ, при настоящето развитие на социалдемократическата партия, при настоящитѣ буржуазни партии и при днешнитѣ политически условия, и сме били противъ съюзи, подържки и компромиси съ буржуазнитѣ групи. Е добрѣ, но на сжщото наше мнѣние при тия условия сж и всички гласували за Дрезденската

резолюция. Това мнѣние за младитѣ не добрѣ закрѣпнали социалдемократически партии е изказано и отъ Кауцки и въ рѣшение на единъ (не помня сега кой) отъ интернационалнитѣ социалистически конгреси. А колкото за обединението на пролетарията и на социалистическитѣ фракции въ една страна ще кажемъ, че ние го искаме — и съ това не си противорѣчимъ, — но го искаме, както и Амстердамския конгресъ, да стане на почвата на непримиримата класова борба, а не на тая на класовото сътрудничество. Изобщо, тая статия на г. П. е само адвокатско прѣиначаване на въпроситѣ, които разглежда, но по никой начинъ не и социалистическо уясняване; тя е опортюнистическо замъгляване, но не социалистическо освѣтляване на разглежданитѣ въпроси. Слѣдъ туй, въ I кн. на «Общо Дѣло» оставамъ прѣведената рѣчь на Жореса, която е рѣчь на буржуа- републиканецъ, прѣводната статия, много повърхностна, на Ж. Лекио за Амстердамския конгресъ, оставамъ и повърхностнитѣ, нѣмащи нищо общо съ социализма, литературни бѣлѣжки на Гр. Ч., и минавамъ на ст. «Социализмътъ и народнитѣ маси» отъ Ас. Ц Послѣдниятъ, слѣдъ като казва, че «диктатурата на пролетарията» не трѣба да се схваща въ смисълъ на «класовъ теоризъмъ» и думитѣ «класово съзнание» — въ смисълъ на фанатизиране една група отъ класата, както нѣкои схващали, споредъ въображението на опортюниститѣ, идва да ни говори за отдавна извѣстни работи, за привличане на народнитѣ маси — работници и дребни собственици — къмъ социализма. На тая статия ще отговоримъ, че масово ние не можемъ да привличаме класата на дребнитѣ собственици въ редоветѣ на социалдемократическата партия, а само единично. Масово ние можемъ да поставимъ тая класа само подъ идейното влияние и политическо ръководство на организираниятъ социалистически пролетариятъ. Но влиянието на послѣдния надъ дребнобуржуазнитѣ маси ще бъде толкова по-силно и по-трайно, колкото той има по-многочислени и по-крѣпки пролетарски организации. Инъкъ, вмѣсто тия маси да додатъ «въ ръцѣтѣ на социализма» може послѣдниятъ да впадне въ тѣхни ръцѣ. И въ тая статия г. Ц. цитира Енгелса, Ласаля, опортюнистическото списание «Soc. Monatsh.» и . . . себе си. Той се позовава и на аграрната програма на френскитѣ социалисти, приета на конгреса въ Марсель (1892 г.), която Енгелсъ подхвърли на една приятелска, но неудобрителна за нѣкои нейни пунктове критика[1]). Но нека хвърлимъ погледъ и върху II кн. на «Общо Дѣло». Оставамъ на страна крайно повърхностната статия на Кампфмайера за Ласаля, въ която се казва, че «субективното, страшното честолюбие» на Ласаля било «гигантския създатель на социалдемократическото масово движение», да минемъ и рѣчьта на Бебеля, печатана отдавна въ «Работнически Вѣстникъ» и да се спремъ на оригиналнитѣ статии. Такива сѫ ст. на Джидрова за «Работническата петиция» и на И. Я. за Посрѣдническитѣ сѫдилища. Извѣстно е, че общодѣлцитѣ, като се

---

[1]) Вж. бр. Крестьянскій вопросъ во Франціи и Германіи. Стр. 26 и 27.

отрѣкоха отъ «партията» си за единъ моментъ, накараха «неполитическитѣ» и «неутралнитѣ» си синдикати да подадатъ една петиция до Нар. Събрание, въ която цопнаха и искането «помирителни сѫдилища» като «срѣдство за прѣдотвратяване стачки и бойкоти». Като се насочи отъ «Р. В.» критика върху това искане, чакъ тогава тѣ се сѣтиха да опрѣдѣлятъ, какво разбиратъ подъ тия сѫдилища и да твърдятъ, че съ тѣхъ не искатъ да прѣдотвратяватъ стачкитѣ. Ахъ, кой смѣе да ги обвини въ напущане класовата борба! Та тѣ сѫ сега по-революционери и отъ «тѣснитѣ» социалдемократи! Г-нъ И. Я. вече говори все за *«социалистически синдикати»*, но не и за нѣкакви си «свободни», «неутрални» синдикати, както «Раб. Борба», Гр. Василевъ, Ас. Цанковъ и др. наричатъ общодѣлскитѣ синдикати. Има си хасъ, социалистически синдикатъ да е равно на «свободенъ», «неутраленъ» синдикатъ? Това да не е «куропаткиновска» побѣда надъ «тѣснитѣ» социалисти, които само социалистически синдикати признаваха и признаватъ?! Такава побѣда ще е. Тѣжко ни! Но по-нататъкъ. Минавамъ и статията на Бернщайна за «Парламентаризма» и се спирамъ на ст. *«Проблеми на българския социализмъ»* отъ Я. С. Вий, читателю, знаехте ли, че има «особенъ» «български» социализмъ, особенъ нѣмски, френски и пр.? Ако не знаете, сега се научете отъ Я. С. Менъ ми е чудно само, какъ разнитѣ национални социализми се разбиратъ на общитѣ интернационални конгреси. Чудно ми е още, защо общодѣлцитѣ прѣвеждатъ книги отъ «особния» «нѣмски» социализъмъ; що ни е той намъ нуженъ, когато ний си имаме нашенски особенъ български социализъмъ? Но що се разбира подъ послѣдния? — «Съ названието *български социализъмъ* (к. авт.), значи, ние разбираме, казва Я. С., оная разновидность въпроси и задачи, които се изпрѣчватъ прѣдъ българскитѣ социалисти, поставени да работятъ при български економически, социални, политически и т. н. условия». И тъй,—азъ сега чувамъ това за първъ пѫть — «особния» «българския» социализъмъ е оная разновидность» . . . «въпроси и задачи». «Българския социализъмъ» е равенъ на нѣкакви си въпроси и задачи! Вий чували ли сте, читателю, другадѣ нѣкждѣ такъвъ парадоксъ, такъвъ . . . абсурдъ?! Особнитѣ економически, политически и пр. и пр. условия какви абсурди, какви . . . дивотии допущатъ, благоприятствуватъ, пораждатъ! . . . Боже мой, чудесно! «Българскиятъ (не германскиятъ, не французскиятъ, не италиянскиятъ, не австрийскиятъ, не сърбскиятъ и пр. и пр.) социализъмъ» е . . . «въпроси и задачи»! Напримѣръ. Въпросътъ за «помирителнитѣ сѫдилища», който занимава «широкитѣ» и «тѣснитѣ» социалисти, народолибералната партия, «младитѣ» демократи — този въпросъ (а не неговото разрѣшение и схващане) е, споредъ Я. С., български социализъмъ. Ами че съ този въпросъ се занимаватъ и германцитѣ, и французитѣ, слѣдователно, той, въпросътъ, е германски социализъмъ, французски и т. н. А този въпросъ, както се знае, е и въпросъ на народо-либерали, «млади» демократи и пр., слѣдова-

телно, имаме български народо-либералски социализъмъ и пр. пр. Но да вземемъ другъ примѣръ. Социализъмъ равно на задача. и Така напр., българското работничество стои още далечъ отъ политическитѣ борби. Българскиятъ социализъмъ си поставя за задача да го въведе въ тия борби, но германскиятъ, французскиятъ и пр., споредъ Я. С., нѣматъ тая задача. Но, читателю, ние знаехме до сега, че въпроситѣ и задачитѣ не сѫ социализъмъ, че тѣ се поставятъ отъ живота, отъ общественитѣ движения и се рѣшаватъ въпроситѣ, изпълняватъ се задачитѣ споредъ схващането, което има една партия, една класа, едно обществено движение, за въпроса, за обществения животъ и неговото развитие. Ние знаехме, че единъ общественъ въпросъ, съ който се занимаватъ социалдемократитѣ въ Бъгария, има при дадени обстоятелства само едно социалистическо разрѣшение и схващане, и че сѫщиятъ този въпросъ, ако се изпрѣчи прѣдъ германскиятъ социалистъ, при сѫщитѣ обстоятелства, ще има сѫщото социалистическо схващане и разрѣшение. «Но *българскиятъ социализъмъ*, казва Я. С., въ течение на своето развитие е проявилъ и други едни *особености* (к. м.). Една отъ тия особености се състои въ различието на трудноститѣ, които има да прѣодоляватъ разнитѣ лица, споредъ своето умствено развитие, за да схванатъ социализма въ неговата пълнота. «И тѣзи трудности се различаватъ по своята сила съобразно съ степеньта на развитието на отдѣлнитѣ личности». Значи, българскиятъ социализъмъ има тази особеность да се схваща «въ своята пълнота» повече или по-малко трудно, споредъ «степеньта на развитието на отдѣлнитѣ личности».[1])

Ние знаехме до сега, че социализмътъ въобще (не само българскиятъ) се възприема по-лесно или по-трудно споредъ общественото положение на дадена личность, а Я. С. ни казва — споредъ умственото ѝ развитие. Наистина, единъ развитъ, образованъ пролетарий по-лесно възприема социализма, отколкото единъ неразвитъ, неграмотенъ. Но защо професоритѣ, тъй много образовани, по-трудно схващатъ социализма, отколкото пролетариитѣ? Нѣщо повече, защо първитѣ често не могатъ да го схванатъ правилно, когато пролетириитѣ най-често го възприематъ правилно? Тази позната на всички дѣйствителность никакъ не може да се примири съ споменатата Сакѫзовска особеность на социализма. Друго. Има още една особеность българскиятъ социализъмъ. Именно, въ «практическото» му «приложение към живота на една страна», въ «оцѣнката на развиващитѣ се събития и явления», «както и въ схващането на прѣдстоящи въпроси и задачи» има различия, които ще бѫдатъ толкова по-далечь отъ правилното разбиране и оцѣнка, колкото отдѣлната личность по-малко умѣе да борави съ социалистическата теория и съ социа-

---

[1]) Я .С. казва: „Нѣма нищо по естествено, едно философско-обществено учение като социализмътъ да прѣдставлява редъ трудности“ . . . Но Я. С. иска да каже, не че едно учение като социализмътъ прѣдставлява трудности, но че неговото схващане, възприемане прѣдставлява редъ трудности. Я. С много неправилно се е изказалъ.

листическата практика». Значи, у насъ има многочислени разновидности социализми, които съставляватъ съдържанието на «българския социализъмъ» — и това е една особеность на послѣдния. Тия разновидни социализми сж толкова много, колкото и личности има, които се считатъ за носители на нѣкакъвъ социализъмъ, защото «степеньта на развитието» и «умѣнието» на отдѣлнитѣ личности сж различни. А споредъ насъ, всичко това значи, че Я. С. е станалъ неспособенъ да схване и възприеме и най-елементарнитѣ мисли на социализма.

Изобщо, цѣлата статия на Я. С. «Проблемитѣ на българския социализъмъ» е такава една бърканица, такава една «особеность», която нищо общо нѣма съ социализма и която е послѣдниятъ, най-чудовищенъ изродъ на опортюнизма у насъ.

Политическиятъ прѣгледъ въ I и II кн. е написанъ пакъ отъ г. Я. С. Въ него се посочва само на политическото затишие въ послѣдно врѣме и голѣмитѣ злини въ нашия политически животъ, които буржуазната опозиция не е могла да посочи ясно и открито. Една отъ тия злини той смѣта своеволието на «главния политически виновникъ на днешното положение — князътъ, къмъ когото трѣба да бждатъ *най-първо* (к. а.) насочени ударитѣ на тѣзи, които се стремятъ да очистятъ пжтя на конституционнитѣ режими». А това е чисто буржуазна политика, насочена противъ личноститѣ, присжща на буржуазнитѣ котерии и сродна съ политиката на личнитѣ режими. Но тази политика, насочена само противъ личноститѣ, не очиства, а задръства пжтя на конституционнитѣ режими. И друго нищо не казва Я. С. Както въ тия книжки, тъй и въ прѣдишнитѣ нѣма никакво обяснение на политическитѣ явления. Той не обяснява, на какво се дължатъ и отъ какво сж обусловени политическото затишие и политическитѣ злини и за това не може да посочи, кои сж цѣлесъобразнитѣ дѣйности, необходими за закрѣпване на конституционнитѣ права и свободи. И нито въ една статия на «Общо Дѣло» не е указано и обосновано, какви сж задачитѣ на социалната демокрация и работническата класа въ извѣстенъ политически моментъ; не е изтъкната до сега необходимостьта отъ самостоятелна пролетарска класова политика. Всичко това за неговитѣ писачи е непонятно и невъзприемливо. Изобщо, сп. «Общо Дѣло» нито има опрѣдѣлено направление, нито стои на издържано принципиялно гледище, нито прокарва опрѣдѣлени възгледи, нито обяснява обществено-политическиятъ животъ у насъ. Отъ като е почнало да излиза, то не е служило прямо и открито на социалистическото дѣло, а само му е врѣдило.

Животътъ на Василия Тивейский, повѣсть отъ Леонидъ Андреевъ. Прѣв. Т. Страшимировъ. Ц. 1 левъ София.

Това е едно отъ послѣднитѣ произведения на извѣстниятъ у насъ руски писатель Л. Андреевъ, което по своята художествена пластичность и съвършенство надминава всичкитѣ му досегашни работи. Въ туй отношение това произведение почти нѣма равно на себе си и въ цѣлата съврѣмена нему руска художествена ли-

тература, въ полето на която работятъ такива великани като Л. Толстоя, М. Горки, Вересаевъ и др. Тази повѣсть е описание на ужасно трагичниятъ животъ на единъ попъ, отецъ Василия, чиято сѫдба е пълна съ злочестини, мѫчения и, вслѣдствие на тѣхъ, съ зли съмнѣния, мисли безъ начало и край, мисли за Бога, мисли за таинствената участь своя и на хората. Надъ цѣлия неговъ животъ «тежеше сурова и загадъчна орисия. Проклѣтъ, сѣкашъ отъ незнайно проклятие, той отъ ранна възрасть носѣше тежкото бреме на скръбьта, на болеститѣ и злочестината и никога не заздравѣха въ неговото сърдце кървавитѣ рани». И въ това произведение, както и въ другитѣ негови, Л. Андреевъ изкарва, че сѫдбата на описваното отъ него главно лице е фатално прѣдопрѣдѣлена отъ начало до край на живота му, независима отъ общественитѣ отношения на своето врѣме и е пълна съ трагични случайности и ужасии. Отъ неговитѣ разкази и повѣсти, както и отъ тая повѣсть, за която става дума, излиза, че не общественитѣ условия тласкатъ хората въ стълкновения, въ резултатъ на които едни отъ тѣхъ впадатъ въ злополучни нещастни положения, а други въ по-други положения, но човѣшката природа, нѣщо вродено въ хората, и сблъскванието ѝ съ случайности, прѣдопрѣдѣлени съ фатална неизбѣжность да се струпватъ върху нѣкое лице — това е виновникътъ на трагичната сѫдба на главнитѣ лица на Л. Андреевъ. Но въпрѣки това, че Л. Андреевъ не разкрива общественитѣ причини за злочестината на своитѣ лица, а прѣдставя за причини нѣкакви си случайности, трагични и ужасни, въ които като въ мрѣжа се уплита животътъ на описваното лице, въпрѣки това той ни прѣдава съ такава правдоподобность, тъй естествено и послѣдователно развитието живота на описванитѣ лица, тъй психически вѣрно описва душевнитѣ имъ вълнения, отъ най-малкитѣ до най-дълбокитѣ покъртителни вълнения, съ тънъкъ и дълбокъ анализъ и тъй картинно ни ги прѣдставя. Въ това отношение Леонидъ Андреевъ е чудесенъ. Това го и издигна до висотата на единъ отъ първитѣ млади писатели. Въ това най-главно се състои и неговото цѣнно достоинство като художникъ-писатель.

Обикновено, въ всѣко едно отъ Л. Андреевитѣ произведения има едно главно лице, около което всичко се върти и въ което сѫ обобщени всичкитѣ черти и особености, които го характеризиратъ не като типъ, — описванитѣ отъ този писатель лица не сѫ типове, — а като символично лице. Другитѣ лица въ неговитѣ произведения сѫ второстепени и тѣ служатъ, само за да влизатъ въ отношения съ главното лице и така послѣдното посрѣдствомъ тѣхъ и своитѣ дѣйствия да развива своята прѣдопрѣдѣлена, най-често, ужасно трагична сѫдба. Главнитѣ лица на Л. Андреевъ не сѫ прѣдставители на извѣстенъ типъ хора, а сѫ рѣдкости, тѣ сѫ крайни въ извѣстни отношения натури, които той е създалъ чрѣзъ отвлечени обобщения, но които все пакъ ни сѫ прѣдставени живо и образно като дѣйствително живущи сѫщества. И намъ се струва, че описваното

отъ него лице, наистина, при негова характеръ, при неговата човѣшка природа и при сблъскванията, на които се натъква, развива сжщинската своя сждба, която всѣки като него би прѣживѣлъ така, но не другояче. Л. Андреевъ ни прѣдставя борбитѣ и вълненията — силни и крайно напрѣгнати, — на човѣшката душа, на човѣка въобще, извънъ принадлежностьта му къмъ извѣстна класа. Ужаснитѣ страдания и мжчения, които той — писательтъ на ужаситѣ — тъй ярко ни описва, не сж страдания и мжчения, произходящи отъ класовото положение на прѣдставяното лице, които то изпитва и може да изпитва само като членъ на сжщата класа и които не би прѣживѣло, ако по положение принадлежеше къмъ друга класа, но сж такива на човѣка изобщо, безъ разлика на класа и положение. Но въпрѣки това, че Л. Андреевъ ни прѣдставя човѣка съ неговитѣ страдания и мжчения отвлечено, надъ общественитѣ отношения, които го увърватъ, все пакъ злополучията, въ които изпада прѣдставениятъ човѣкъ, злитѣ съмнѣния, които го тровятъ, безпомощностьта, която го трагично измжчва, неразгадаемитѣ мисли, които го терзаятъ, — всички тѣ сж продукти на общественитѣ условия, на обществената срѣда въ дадено врѣме и съ тѣхното изтъкване и художествено прѣдставяне се изтъква, макаръ и посрѣдствено, и необходимостьта да се прѣмахнатъ условията, срѣдата, невгодитѣ, които убиватъ човѣка, обезчовѣчаватъ го. Леонидъ Андреевъ не е писатель-художникъ съ марксически възгледи, както личи да е Вересаевъ, но прѣдставянето на ужасно измжчваниятъ и страдащиятъ човѣкъ изобщо, който ни се вижда възможно сжществующъ, — а такъвъ не би ни се струвалъ, ако да не бѣ продуктъ на съврѣменната дѣйствителность — е протестъ противъ съврѣменитѣ буржуазни отношения. А когато противъ днешнитѣ обществени отношения се повдигатъ несъзнателно и таланти, които не дѣйствуватъ и не сж съзнателно противъ тѣхъ, които, удадени въ своята работа и вършейки я, несъзнателно разкриватъ необходимостьта за тѣхното прѣмахване, това значи, че тия отношения сж отживѣли. Наистина, Л. Андреевъ вѣренъ на своята художническа работа несъзнателно се явява противъ съврѣменната обществената наредба отъ името на човѣка и за свободното развитие, за живота и щастието на човѣка, които въ нея ставатъ невъзможни, както буржуазията въ името на човѣка и неговитѣ права и свободи се обяви противъ феодалната наредба и както утопиститѣ социалисти—противъ злинитѣ на капиталистическото общество. Но защото не си е опрѣдѣлилъ мѣстото въ днешната буржуазна наредба и не познава нейнитѣ основи и нейното развитие, за това не е постояненъ, послѣдователенъ и съзнателенъ противникъ на нея, затова не засѣга конкретно общественитѣ отношения днесъ, за това неговитѣ произведения прѣдставятъ само сждбата на човѣка изобщо, изолиранъ отъ условията на живота, които опрѣдѣлятъ тая сждба. Сжщото е и въ повѣстьта му «Животътъ на Василия Тивейски».

Незнайно проклятие се е носѣло надъ цѣлиятъ животъ на

отецъ Василия — «той самъ бѣше търпеливъ и покоренъ, и дълго (врѣме?) не забѣлѣзваше *оная зловъща и таинствена прѣднамѣреность,* съ каквото се стекоха нещастията върху неговата грозна, бухната глава». Слѣдъ като отецъ Василия е свилъ «своето незавидно мраве-гнѣздо» съ дългъ трудъ и голѣмо търпение, събирайки «зрънце по зрънце, тресчица по тресчица», оженилъ се за добра мома и родили му се синъ и дъщеря. Седемь години слѣдъ това негово благополучие «зловѣщата и тайнствена прѣднамѣреность» му нанася единъ жестокъ ударъ — синъ му Василий, прѣмного обичанъ отъ него, попъ Василий, и отъ попадията, се удавя прѣзъ единъ отъ горѣщитѣ юлски дни. Отъ това врѣме жестокитѣ удари на «сждбата» се изсипватъ единъ слѣдъ други врѣзъ главата и сѣмейството на отецъ Василия. Жена му, която денѣ и нощѣ мисли за угиналиятъ ѝ синъ, страда и се мжчи въ дълбока скръбь за него, се отдава на пиянство. „Тя плачеше и разказваше съ протяженъ грубъ гласъ, съ какъвто четатъ книги недобритѣ четци, разказваше винаги едно и сжщо, винаги едно и сжщо — за тихичкото, черничкото момченце, което е живѣело, смѣяло се и умрѣло; .. — Васи, казвамъ му азъ, — разказва попадията — Вася, защо докачашъ котенцето? Не бива да се докача, рожбата ми. Богъ е заповѣдалъ всички да съжаляваме: и кончетата, и котенцата, и пиленцата. А то, миличкото ми, вдигне къмъ мене своитѣ ясни очички и казва: а защо котката не съжалява птиченцата?“ Само за това, що е правило и говорило миличкото ѝ, тя е бълнувала и мислила и слѣдъ това въ тъмнината пиела е до опияняване. Когато отецъ Василий пръвъ пжть е видѣлъ жена си пияна, закискалъ се отъ смѣхъ, но отпослѣ отведнъжъ станалъ сериозенъ и челюститѣ му се сключили като желѣзни. Слѣдъ като попадията пияна заспала, излиза той саминъ на полето и тамъ «посрѣдъ гжститѣ класове», спира се, «вдигна очи на въздухъ», «скръсти ржцѣ на гжрди» и «прозвучаха гръмливи ясни думи: — Азъ — вѣрвамъ!» «И сжщо като да възразява нѣкому, като да убѣждава и прѣдпазва нѣкого, той отново повтори: — Азъ — вѣрвамъ». Явно е, вѣрата на отецъ Василия въ Бога се е разколебала, вслѣдствие на жестокитѣ удари, които безпричинно, безъ да ги е заслужилъ съ нѣщо, се изсипаха върху му. Той е знаелъ Бога за милостивъ и праведливъ, за такъвъ, който з..риля невинитѣ, а наказва лошитѣ хора. А въ дѣйствителностьта всичко това не излиза така. Вѣрата на отецъ Василий въ Бога се разбива, невиностьта му протестира противъ незаслуженитѣ страдания и злощастия и, чувствувайки това, той самъ се мжчи да се убѣди, че той още вѣрва.

Но ето че всрѣдъ непрѣстаннитѣ страдания и мжки на попадията, обиждана, търсяща забрава въ пияне, яви се у нея «безумна мисъль: да роди новъ синъ и въ него ще възкръстне безъ врѣме загиналия.» И съ страсть неудържима иска тя отъ отецъ Василия да ѝ върне Вася. Нейната силна страсть, като нѣкоя непрѣодолима, носяща спасене, сила побѣждава цѣломждрия попъ. На нейната бѣсна страсть той отговаря съ сжщо такава бѣсна страсть. И «въ неговото помрачено съзнание проблѣсваше, като зорница, чудовищната мисъль: за нѣкакво си чудесно възкресе-

ние, за нѣкаква си далечна и чудесна възможность». А когато попадията заспи, късно прѣзъ нощьта, попътъ пакъ завие къмъ полето и тамъ, бродейки самъ, той увѣрява и убѣждава, той гласно заявява — «Азъ — вѣрвамъ!» «Прѣзъ пролѣтьта попадията се почувствува бремена, цѣлото лѣто не пи, и въ кжщата на отецъ Василия се въцари тихъ и радостенъ покой». Попадията ражда момченце, което именуватъ пакъ Василия. Но тази имъ рожба, въ безумие зачената, безумна се явява. «Три години прѣкараха попътъ и попадията въ страхъ, съмнѣния и надѣжди, и слѣдъ три години ясно бѣ, че новиятъ Вася — се роди идиотъ». А слѣдъ това се почватъ още по-ужаснитѣ и по-трагичнитѣ терзания и мжки за цѣлото сѣмейство на отецъ Василия. Цѣлата кжща, сѣкашъ, е съзнавала и осѣщала страшното чудовище: «тя цѣла, сѣкашъ, се е стѣснила и сгърчила, и прислушва се къмъ страшното онова, което се намира въ нейната дълбина, и всичкитѣ й опулени прозорци, добрѣ затворенитѣ врати съ мжка задържатъ вика на смъртеленъ страхъ». Попадията често ходила на гости, но и тамъ тя не е намѣрила покой: «като че ли между идиота и нея се протѣгаха тънки, като паяжина, нишки и съдиняваха ги трайно и за винаги». Страшниятъ образъ на полу-дѣте, полуживотно изпълва цѣлата кжща съ страхъ, който души живущитѣ въ нея, който като кошмаръ въ сънь ги прѣслѣдва на всѣкждѣ и всѣкога.

И Настя, дъщерята имъ, която, когато идиотътъ я ухапвалъ за пръста, безжалостно го биела, като чѐ ли той не е човѣкъ, а е «кжсче лошо месо», и попадията, и попътъ сж изпитвали страхъ и мжчения до разболяване. Между тѣхъ, вцепенени отъ страхъ, избухватъ и взаимни умрази и натякваният. Тъй, когато попадията пита попа, да-ли му е страшно, а той отговаря — че не му е страшно, но нощно врѣме пъшкалъ, защото не билъ здравъ, тя сърдито му казва, че той лъже, и злобно му говори: „У-ахъ! Какъвъ си ставалъ! Грозенъ, зълъ, студенъ, като жаба. У-ахъ! Нима съмъ виновата азъ, за дѣто *той* се роди такъвъ? Ха, казвай де. За какво мислишъ? За какво ти постоянно мислишъ, — мислишъ, — мислишъ?“ И слѣдъ това тя сама си отговаря на тия въпроси: „ — Зная, за какво мислишъ ти. Ти — попадията спрѣ и съ страхъ се отдръпна отъ мжжа си — ти . . . не вѣрвашъ въ Бога. Това е всичко!“ На това твърдѣние поблѣднѣлиятъ попъ остро и наставнически отговорилъ: «—Това не е истина. . . Азъ вѣрвамъ въ Бога.» И наистина, постоянно и много е мислѣлъ попъ Василия — «мислѣше за Бога и хората, и за таинственитѣ сждбини на човѣшкия животъ».

Чрѣзъ своитѣ страдания и постоянно мислене за Бога, къмъ когото вѣрата му се разколебава, и за своя злощастенъ животъ от. Василия забѣлѣзва скърбния и тѣжкия животъ у другитѣ хора.

Когато се изповѣдвала прѣдъ него една бабичка, блѣсва прѣдъ очитѣ му истината за нейния нещастенъ животъ, която истина по-рано той не е съзиралъ. „И прьвъ пжть сега — повѣствува Л. Андреевъ, — на четиридесетата година отъ своето битие, отецъ Василий Тивейски разбра съ очи и слухъ, и съ всички свои чувства, че освѣнъ него на земята

има и други хора — подобни нему сжщества, и тѣ си иматъ своя животъ, своята гордость—своята сждба"... „Чудни дни започнаха за от. Василия и (нѣщо?) небивало се зараждаше въ неговия умъ До сега бѣше така: сжществуваше дребничка земя и на нея живѣеше единъ грамаденъ о. Василий съ своята грамадна горесть и грамадни съмнѣния, а други хора като че ли нѣмаше. Пъкъ сега земята порастна, стана необятна и цѣла се засели съ хора, прилични на от. Василия. Имаше ги много, и всѣки отъ тѣхъ си живѣеше по своему. по своему страдаше, по своему се надѣваше и се съмнѣваше, и посрѣдъ тѣхъ о Василий се чувствуваше като самотно дърво въ полето". . . . И захвана той да вижда истината за живота. Прѣдъ него е на изповѣдь и Мосягинъ — «той можеше, сѣкашъ, да прѣвърне самата земя, на която непохватно, но здраво стоеха неговитѣ крака. А въ сжщность, излизаше така: той постоянно бѣше гладенъ, гладуваше и жена му, и дѣцата, и добитъкътъ» . . . И тази истина за живота на Мосягина от. Василий тъй ясно я виждаше сега; той се замисля върху истината, че Мосягинъ продалъ коня си, и послѣдната си овца, и колата си заложилъ, но не отминалъ вече той тази истина съ спокойствие и незабѣлѣзване, както е правѣлъ това прѣди. Но тази истина, макаръ че я вижда, той не разбира, както не я разбира и самъ Л. Андреевъ. От. Василия я мисли за изражение волята на Бога, а Л. Андреевъ, както прѣдава въ повѣстьта си, — за изражение на «незнайно проклѣтие», тайнствено завързано за главата на Мосягиновцитѣ. Въ сжщность, тая истина е изражение на общественитѣ отношения, въ които сж увързани хиляди и милиони такива като Мосягина. И защото от. Василия мисли тази истина за изражение на Божията воля, той пита Мосягина: «А кой ти помага?» — на което послѣдниятъ му отговаря, че никой не му помага; — Ами Господь? — Господь ли? — отговаря Мосягинъ — Види се, не съмъ заслужилъ. И когато Мосягинъ, виждайки, че животътъ му не ще отлекне, заплаква, попътъ «засъка върху му като разсърденъ смокъ: — Не плачи! — Да не смѣешъ да плачешъ! Реватъ, като телета . . . — Какво мога да направя азъ? Какво съмъ азъ — нима съмъ Богъ? Него моли. Хайде моли се! . . .» А въ кжщата на от. Василия идиотътъ расте, лакомъ за ѣдене, безъ да може да се движи, и съ него растатъ страхътъ и ужасътъ въ нея. Попадията, въ постояненъ страхъ и страдания, продължава да се опива. И от. Василия, виждайки всичко това, не може да се застои въ кжщата си, «разхожда се — грамаденъ и страшенъ, въ своето отчаяние, като звѣръ, на който дѣцата отниматъ». Конвулсивно се свива той и изпъшква съ «безкрайно скърбни думи»: — Бѣдната. Бѣдната. Всички сж бѣдни. Всички плачатъ. И нѣма помощь! О-о-о! И като отправя погледъ къмъ небето, завика пронизително, внезапно: — И ти търпишъ това! Търпишъ! Ахъ, ти . . . — Той високо вдигна своя свитъ песникъ — но прѣдъ краката му, пригърнала коленѣтѣ му, се блъскаше въ истерика попадията и бърборѣше, като се задавяше отъ сълзи и смѣхъ: — Не трѣбва! Не трѣбва! Гължбче, миличъкъ. Нѣма вече да правя! . . . И тъй, от. Василий вижда истината за своята сждба и тая на другитѣ хора, но

той не я разбира, за това той е безсиленъ и безпомощенъ; той би искалъ да прѣгърне братски всѣкиго, който е идвалъ при него и да му каже: «бѣдни приятелю, ела да се боримъ наедно (противъ кого? — П.), да плачемъ и да диримъ. Тъй като отъ нийдѣ нѣма помощь за човѣка». «Но не туй чакаха отъ него измжченитѣ отъ живота хора, и съ тжга, съ гнѣвъ, съ отчаяние той повтаряше: — Него (Бога — П) моли. Него моли.

Слѣдъ това попъ Василий се натъква на една много ужасна истина. Идва при него на изповѣдь „никаквиятъ селякъ Трифонъ, сакатъ, тътрѣщъ се на своитѣ кокили по Знаменско и околнитѣ села. Намѣсто крака, отдавна смазани на фабрична работа и отрѣзани почти до корена, той имаше къси тояги, обвити въ кожи; на надигнатитѣ отъ кокилитѣ рамене дълбоко стоеше нечиста, сѣкашъ, съ калчища покрита глава, съ сжщо такава нечиста, разбъркана брада и съ безсрамни очи на просякъ, пияница и крадецъ. Той бѣше отвратителенъ и мръсенъ, като животно, въргаляше се въ каль и прахъ, като гадина, и сжщо тъй тъмна и тайнствена, като душитѣ на животнитѣ, бѣше неговата душа. Мжчно бѣше да се разбере, какъ живѣе той такъвъ, и той живѣеше, пиеше до опиване, биеше се и дори имаше жени, нѣкакви фантастични, неправдоподобни жени, тъй малко прилични на човѣка, както и той. Ужасна картина! И когато попътъ видѣлъ тая осакатена човѣшка душа, потреперялъ и му казалъ: «Иди си, Богъ ти прощава грѣховетѣ». Но сакатиятъ селякъ, вирналъ зачервено лице нагорѣ, му разправилъ единъ фантастиченъ разказъ: какъ той въ една гора изнасилилъ една подѣвка «и й далъ три копейки, защото плачела; а послѣ досвидѣли му се паритѣ, и той я удушилъ и заровилъ». Попътъ го пита, — истина ли е това, а той, просѣкътъ, за да го увѣри, кръсти се, както е правѣлъ и прѣдъ други, и се кълне: — На, ето ми Бога, истина е. На, въ дънъ земя да потъна . . . — А че за това ада заслужавашъ! — крѣсна попътъ. — Разбирашъ ли, ада! — Но като вижда, че просѣкътъ и сега живѣе въ ада, че той чака ада и е свикналъ съ него, попътъ замисленъ говори: — На земята въ адъ, на небето — въ адъ. Дѣ е тогава твоятъ рай? Да бѣ червей, смазалъ бихъ те съ кракъ — но ти си човѣкъ! Човѣкъ ли?.. Или си червей? Че какво си ти, казвай! — крещѣше попътъ и коситѣ му се вѣеха като отъ вѣтъръ. Ами дѣ е твоятъ Богъ? *Защо те е оставилъ той!* (к. м.). А слѣдъ това, съ разклатена вѣра въ Бога, въодушевено шепне попъ Василий: — Слушай! Ти се не бой. Адъ не ще има. Наистина ти казвамъ азъ това . . . И адъ не ще има. Ти ще бждешъ въ рай. Разбирашъ ли, съ светцитѣ, съ праведницитѣ! По-горѣ отъ всички. По-горѣ отъ всички — Азъ ти казвамъ това!

Така, попъ Василий налита отъ ужасна на по-ужасна истина за Бога, за хората и тайнственитѣ сждбини на човѣшкия животъ. А въ кжщи сѐ по-уголѣмяващия се и вцѣпѣняющъ човѣка страхъ господствува, владѣе духовetѣ на всички, терзае ги и мжчи. На попъ Василия хрумва на ума, да напустне кжщата, като остави идиота — ще го даде да се учи, — и, захвърлилъ расото, да замине съ сѣмейството си «далече — още неизвѣстно на кждѣ». Но ето че ново нещастие го връхлѣтява — кжщата му изгорѣ, а заедно съ нея и жена му. Остава той съ идиота и дъщеря си Настенка. И продължаватъ се днитѣ на живота му всрѣдъ ужаснитѣ на съмнѣнията му, измжчващето мислене и страданията. Отпослѣ той мисли за великъ подвигъ, за който той е избранъ, за новъ и

смѣлъ пѫть. Той самъ не знае, кой е тоя подвигъ и тоя новъ пѫть. Той само знае, че къмъ тѣхъ го води могѫщата рѫка, която прѣзъ пещьта на бѣдствията го е изтръгнала насилствено изъ кѫщи, отъ сѣмейството му, отъ суетнитѣ грижи за живота. — Моятъ пѫть, казва той. Но нима мисли за пѫть стрѣлата, изпратена отъ силна рѫка? Тя лети и промушва цѣльта — покорна на волята на стрѣлеца. Силната рѫка за попъ Василия е Богътъ, а за Л. Андреевъ загадъчната орисия. И ето че отново, съ още по-голѣма прѣданость се обръща Василий Тивейски къмъ «силната рѫка» — Бога. Изпраща дъщеря си Настя въ града при сестра си, а той се отдава на редовни, денѣ и нощѣ, молитви и богослужения въ черква и на четение светитѣ писания въ кѫщи. По това врѣме засипва пръсть Мосягина, работникъ на епитропа, и умира. Смъртьта му хорскитѣ слухове свързватъ съ особеноститѣ на попъ Василия. Прѣнасятъ мъртвеца въ черква. Попътъ гледа, какъ вдовицата се прощава съ покойния, гледа четиритѣ дѣца, останали сираци и вика на мъртвеца да стане. Надошлитѣ въ черква се разбѣгватъ. Остава само попъ Василий съ мъртвеца, надъ когото му се мѣркатъ разни страшни спомѣни и образътъ на идиота. Той извиква на мъртвеца да стане отъ гроба и понеже мъртвецътъ не става той пита Бога—Че защо тогава вѣрвахъ? — Че защо тогава ми даде Ти обичь къмъ хората, и жалость — за да се изсмѣешъ надъ мене? — Че защо тогава прѣзъ цѣлъ животъ Ти ме държа въ плѣнъ — въ робство — въ окови? Ни (нито?) мисъль свободна! Ни чувства! Ни въздишки! Всичко съ Тебе само, всичко за Тебе. Само Ти! Е, яви се — азъ чакамъ. Слѣдъ малко мълчание попътъ пакъ крѣщи: — Нему не му трѣба рай. Тукъ му сѫ дѣцата. Тѣ ще викатъ: тате. И той ще каже: снеми отъ моята глава вѣнеца небесенъ, защото тамъ — тамъ съ смѣть и каль покриватъ главитѣ на моитѣ дѣца. Слѣдъ малко мълчание попътъ пакъ крѣщи, обзема го умопомрачението, избѣгва изъ черквата, излиза на полето и тамъ, посрѣдъ широкия и отъпканъ пѫть, пада, умира . . . «И въ своята поза пазѣше той стремителностьта на бѣгането» . . . Така свърши живота си Василий Тивейски. Той узна *горчивата истина за Бога, за хората и за тайнственитѣ сѫдбини на човѣшкия животъ*, защото я изпита и чрѣзъ пещьта на своитѣ страдания я видѣ у хората, но той не я разбра.

Страждущото, притиснатото днесъ човѣчество въ лицето на пролетарията сѫщо е узнало и изпитало тая горчива истина, но то я още и разбрало, намѣрило е причината ѝ въ недрата на съврѣменниятъ общественъ животъ и е открило въ тѣхъ срѣдствата и лостоветѣ, за да я прѣвърне отъ «горчива истина» въ «щастлива истина». Съзнателниятъ пролетариятъ днесъ е скѫсалъ всѣка връзка съ боговетѣ, защото той самъ и сталалъ Богъ, творецъ на историята, на живота, на човѣшкото бѫдаще. И настѫпилитѣ праздничии дни, когато тия, които живѣятъ отъ експлоатация и господаруватъ чрѣзъ потисничество, отправятъ своитѣ лицемѣрни

погледи къмъ небето, за да успокоятъ нечиститѣ си съвѣсти, кла-сосъзнателниятъ пролетариятъ, като знае, че «горчивата истина за живота» не е изражение волята на боговетѣ, не иска отъ послѣднитѣ никаква помощь. Намѣрилъ корена на тая «истина» въ економическото развитие на живота и открилъ въ сжщото развитие лостоветѣ за неговото изтръгване, той не е безсиленъ и безпомощенъ; напротивъ, той става все по-силенъ и по-мощенъ. Съзнавайки ръстътъ и могжществото на своята сила, съзналъ своята велика мисия и методитѣ за нейното изпълнение, той се изпълня съ радостьта на побѣдоносецъ, ентусиазира се и къмъ никого другиго не отправя своитѣ погледи и апели освѣнъ къмъ себе си, защото той е днесъ спасительтъ, който носи освобождението и щастието за себе си и за цѣлото човѣчество.

Отъ прочитанието на повѣстьта, по поводъ на която пишемъ, до тия мисли идва социалдемократътъ. Прѣводътъ на повѣстьта е̇, съ малки изключения, добъръ.

Т. П.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Изъ бѣлѣжника на единъ дилетантъ.

(театрални бѣлѣжки)

Любезни читателю, прѣди да ти дамъ да надзърнешъ въ моя бѣлѣжникъ, азъ искамъ да се обясня съ тебъ, за да нѣмаме отпослѣ недоразумения. Но, за да бжде тази ми работа по успѣшна, азъ ще направя една малка класификация на читателитѣ. Като най-удобна за моята цѣль класификация, азъ намирамъ слѣдната: благоразположенъ читатель, читатель врагъ и мислящъ читатель.

Съ тебъ, благоразположни читателю, искамъ да се обясня, защото ти често си готовъ да гледашъ на писателитѣ, които ти допадатъ, прѣзъ очилата на своята симпатия, твърдѣ снизходителенъ си въ оцѣнката си спрѣмо тѣхъ и често си готовъ да се отнасяшъ некритически даже къмъ тѣзи имъ идеи и мисли, които самитѣ тѣ само съ твърдѣ голѣма прѣдпазливость се рѣшаватъ да пущатъ въ обращение. Ти си приятенъ въ туй отношение читатель, че не главоболишъ човѣка съ излишни по нѣкога въпроси, но твоята снисходителность става дотѣглива, когато почва да граничи съ глупостьта. Азъ бихъ искалъ да те докача, та раздразнената ти амбиция да те държи винаги на стража, когато не четешъ и да те кара по-подозрително да се отнасяшъ къмто менъ. Когато достигна тази си цѣль, азъ вѣрвамъ, че ти ще се обърнешъ тогава отъ благоразположенъ читатель въ читатель-приятель. Да бждетъ!

На читателя-врагъ ще кажа направо, че не го обичамъ. Ви-

наги, кога вземамъ перото и си спомнямъ за него прѣзъ главата ми минава мисъльта, че много енергия ще трѣба да се харчи въ борба съ него — борба, която често е безполезна и безрезултатна за борящитѣ се страни, но която все таки е необходима, защото само всрѣдъ нея се зараждатъ и крѣпнатъ ония сили, които движатъ напрѣдъ мисъльта и живота. Често, когато водената борба се разгледва post factum много изъ епизодитѣ ѝ се показватъ, като страни и безполезни наръсти. Много пѫти при такъвъ случай човѣкъ е готовъ да се прѣдаде на печални размишления, но нека се стараемъ да не бѫдемъ хамлетовци, защото никому не е дадено да дѣйствува безъ да грѣши и защото отъ друга страна бездѣйствието е най-голѣмата грѣшка. И тъй, читателю-врагъ, заповѣдай. Съ тебъ азъ ще се боря винаги безъ милость и послабление. Моето най-голѣмо желание е да те търкулна на земята, да разбия всичко онова, що считамъ за прѣдразсѫдъци и косность на твоята мисъль, да внеса смутъ въ твоя душевенъ миръ. Отъ тебъ азъ сѫщо не чакамъ и не искамъ пощада. И знай, че, когато си меденъ и искашъ да минешъ за мой доброжелатель ти будишъ у менъ само прѣзрение. Съ тебъ азъ искамъ само да сблъскваме идеитѣ си, но силно и смѣло, та слабия по възможность по-скоро да падне. Когато ти бѫдешъ такъвъ, азъ нѣма да те обикна, но поне ще те уважавамъ, защото ще чакамъ да намѣря единъ день въ твоето лице, или единъ съвършено обезсиленъ но честенъ врагъ-читатель, или пъкъ единъ читатель-приятель. И тъй отъ тебъ азъ искамъ, за да те уважавамъ и да не ми е противенъ разговора съ тебъ, смѣла и ясна мисъль, а не нѣщо пихтиеобразно, що нѣма своя форма и съдържание. Туй е моето обяснение съ тебъ и, ако искашъ, вземи го въ внимание.

Както се види отъ заглавието на моитѣ бѣлѣжки азъ съмъ дилетантъ. И тъкмо по този поводъ искамъ да се обясня съ мислящия читатель. Него азъ най-много цѣня и съ него най много бихъ искалъ да избѣгна недоразумѣнията. Мислящия читатель — това е сольта на модернитѣ човѣшки общества. Общества, въ които той липсува, сѫ общества гниящи, негодни за прогресъ и осѫдени на израждане. Неговата будна и търсяща мисъль, неговото здраво и неподкупно чувство — ето залогътъ за побѣдата на свѣтлината надъ мрака. Всрѣдъ огромнитѣ морета отъ литературенъ боклукъ, който се фабрикува въ модернитѣ капиталистически общества, за да се забоклучи мисъльта и чувството, както на работнитѣ тъй и на неработнитѣ маси, имено мислящия читатель е, който намира жизненото, новото, истинското — туй що е *echt* както казватъ нѣмцитѣ. Парижъ, Берлинъ, Виена, Римъ, Петерсбургъ — ето центроветѣ, изъ които, като изъ рога на изобилието, ежегодно се сипятъ върху главата на смаяния читатель хиляди и хиляди голѣми и малки томове и томчета, кога по-малко кога по вече пѫти остроумни, кога по-малко кога повече брутални и безалаберни, кога по-малко кога по-вече блѣстящи и модни, но само въ рѣдки, твърдѣ рѣдки случаи пълни съ дълбоко съдържание,

съ нова мисъль, съ свѣтло чувство. И именно тѣзи рѣдки бисери на човѣшката мисъль и чувство мислящия читатель освобождава отъ боклука, който ги заобикаля и ги издига високо, за да ги видятъ и се възползуватъ отъ тѣхъ и ония, мисъльта на които не е достатъчно силна, за да намѣри сама истината, чувството на които не е достатъчно чутко, за да погълне само здравото. Толстой, Мопасанъ, Горкий, Ибсенъ, Хауптманъ и др. — това не сж индивидуални гении. Тѣ сж само върховетѣ на критическата мисъль. Всѣки мислящъ читатель наредъ съ тѣхъ, макаръ и безименно, може да прѣтендира, че е работилъ надъ създаване продуктитѣ на тѣхния духъ. Безъ торната почва, която прѣдставлява съврѣменния мислящъ читатель, тѣ биха останали безплодни, като извѣстната библийска смокиня.

Съюзътъ на мислящия читатель съ мислящия писатель—ето залога за побѣда надъ косностьта на мисъльта.

Има ли въ нашия животъ тѣзи двѣ сили? Или съ други думи казанъ сжщия въпросъ: дава ли ни настоящето право, смѣло и съ вѣра да гледаме на нашето бждаще? Песимистически настроенъ, и строгъ, но повърхностенъ сждия, въ минути на не добро разположение на духа би намѣрилъ, при извѣстно старание, основания, за да твърди, че не. И дѣйствително върху сивия и безрадостенъ фонъ на нашата дѣйствителность, въ която—да употрѣбимъ думитѣ на Хайне—«само тинята и гнилостьта царуватъ», единствено погледътъ на човѣкъ въоржженъ съ свѣтилника на социалистическата мисъль, единствено погледътъ на човѣкъ съ неподгрѣванъ ентусиазмъ въ гърдитѣ е въ състояние да види въ весели краски нашето бждаще, да открие въ настоящето ония елементи, които ще ни изведатъ на желанъ брѣгъ.

Да, само ний социалиститѣ можемъ да откриемъ днесъ въ нашия животъ зараждащия се мислящъ читатель, а, ако щете, даже и писатель, защото и двамата тѣ не сж случайно явление въ живота, а сж необходимъ продуктъ на законо-съобразното му развитие, и за да ги открие човѣкъ, трѣба да е въоржженъ съ ясенъ и опрѣдѣленъ мирогледъ.

Великия принципъ на класовата борба — ето компасътъ, съ който би трѣбало да се въоржжи всѣкой, който въ днешно врѣме би искалъ да се ориентира въ обществения животъ и да проучи основателно, каквото и да било обществено явление.[1])

Всѣка обществена класа, която оставя забѣлѣзани слѣди въ историята, се опрѣдѣля, като такава. Безъ това условие, споредъ нашия учитель Марксъ, никоя класа не е играла и не може да играе видна историческа роля. А да се опрѣдѣли една класа за себе си — für sich — това ще рѣче да създаде прѣди всичко своя идеология. И най-виситѣ прояви на човѣшката мисъль и

---

[1]) Като си служи съ диалектическиятъ методъ на материалистическото разбиране историята. — Б. Р.

чувство не сж нищо друго, освѣнъ моменти отъ самосъзнанието на тази или онази обществена класа, която на свое врѣме е играла бѣлѣжита историческа роля. Принципътъ на науката е истината, принципътъ на изкуството — красотата. Но никога, нито науката, нито изкуството не сж се издигали до въплощението на своитѣ принципи. Пълната истина — туй е оня идеалъ на науката, който тя, колкото по вече опознава, толкозъ по-вече разбира, че едва ли нѣкога ще достигне. Абсолютната красота — ето далечния блѣнъ, въ стремежъ къмъ който великитѣ художници създаватъ безсмъртнитѣ творения на своя духъ, които все таки не сж въплощение на тоя блѣнъ. Такава е сждбата на човѣшкия духъ: вѣчно да се стреми къмъ достигане на истината и красотата и вѣчно да съзнава, че той е само на пжть къмъ тѣхъ. Една голѣма трагедия, но безъ тази трагедия свѣтилника на живота би изгасналъ. . . .

Всѣка голѣма епоха отъ историческия животъ на човѣчеството е етапъ по пжтя къмъ достиганието на истината и красотата. Всѣка обществена класа, която е сложила своя отпечатъкъ върху такава една епоха е допринесла заедно съ това и нѣщо за познаване на истината, за почувствуване на красотата. И, ако пълната истина и абсолютната красота не сж били и едвали нѣкога ще бждатъ достояние на човѣшкия духъ, то все таки въ послѣдователнитѣ епохи на своето историческо развитие човѣчество създава конкретни истини и конкретни красоти, които сж крачки що го приближаватъ къмъ идеала. И носители на конкретната истина и конкретната красота за дадена епоха сж имено идеолозитѣ на оная обществена класа, която економическото развитие е издигнало, като прѣденъ отрядъ на общественото развитие, като носителка на прогреса. Обществени класи, които историческото развитие туря на задния дворъ на историята, губятъ и своето значение, като носителки на истината и красотата. Тъй бѣше съ дворянството, което буржуазията измете отъ историческата арена, тъй става въ наше врѣме съ буржуазията, която ще трѣбва да отстжпи своето мѣсто на пролетарията.[1])

. . . Мислящия читатель и писатель никнатъ имено върху почвата на борбата, която класата носителка на прогреса води, за да завоюва господствуваще положение за своята истина и красота.

Искамъ извинение отъ читателя за малката екскурзия, която направихъ въ областьта на отвлѣченитѣ разсжждения. Туй бѣше необходимо, за да не бжда криво разбранъ въ обясненията си съ мислящия читатель. Наистина, рисковано е по такива сложни и не-

---

[1]) Схематичностьта на изложенитѣ тука мисли може да стане източникъ на недоразумения, но за сега азъ съмъ лишенъ отъ възможностьта да ги разработя по-подробно и на ги конкретизирамъ. Впрочемъ, това не може и да бжде направено въ една журнална статия. Азъ се надѣвамъ, че съ врѣме, при разработката на конкретни въпроси на тѣзи страници, ще ми се удаде да разсѣйвамъ появилитѣ се недоразумения.

Бѣл. Н. С.

разработени още отъ социалистическата мисъль въпроси да се изказватъ тъй афористически мнѣния, но азъ избрахъ отъ двѣ злини по-малката: по-добрѣ да бѫда до нѣкждѣ разбранъ, отколкото никакъ.

И тъй, имаме ли ние мислящъ читатель и дѣ да го диримъ? За да отговоримъ на тоя въпросъ ний, като вземемъ въ внимание изказанитѣ по-горѣ мисли, трѣба да го зададемъ въ друга форма: има ли у насъ борба на обществени класи и коя е оная обществена класа, на която е бѫдащето? Общественията животъ е нѣщо много сложно и винаги, когато човѣкъ го анализира, рискува, ако нѣма рѣшителна мисъль и твърди принципи, да се забърка въ лабиринта на неговитѣ подробности, да забрави общото и типичното. Още по-сложенъ и по-труденъ е анализа на обществения животъ на страни, като нашата, въ които всичко е въ броженне и нищо кристализирано нѣма. Въ такива страни далековидния човѣкъ винаги ще бѫде обявенъ отъ монополиститѣ на официалната истина за фантазьоръ, за сектантъ, за ненаучно мислящъ човѣкъ, когато се рѣши да се измъкне изъ привидния хаосъ, който прѣдставляватъ общественитѣ явления и да намѣри общото, законосъобразното. Такава бѣше сѫдбата на първитѣ социалисти у насъ, па такава си остава тя и сега даже, когато нашитѣ противници усвояватъ едно по едно защищаванитѣ отъ насъ положения и почватъ да ги проповѣдватъ и отъ професорскитѣ катедри. Когато ние вчера казвахме: у насъ ще се развие едра индустрия, капитализмъти ще стане господствуваща форма на производството, отговаряха ни: фантазьори. И на другия день създадоха законъ за... насърдчение на индустрията. Когато днесъ ние казваме: съ силата на пролетарията отъ капитализма къмъ социализма — на насъ ни отговарятъ безотечественици, лъжци, разрушители и още сѫщия часъ прокламиратъ — о ирония на сѫдбата! — стамболовиститѣ чрѣзъ устата на княза прокламиратъ необходимостьта отъ . . . «работническо законодателство», за да могатъ по този начинъ да отвлѣкатъ работницитѣ отъ тѣхната истинска задача — социалната революция и да ги заглавикатъ съ трохитѣ отъ «реформи», които ще имъ подхвърлятъ отъ богатата трапеза, що прѣдставлява за всички сити днешното общество.

Когато сега пъкъ имъ кажемъ, че именно изъ срѣдата на този пролетариятъ, когото тѣ тъй не майсторски искатъ да отвлекатъ отъ задачата му и изъ срѣдата на усвоилата идеалитѣ му интелигенция почва да се нарежда мислящия български читатель, а скоро, може би, ще се яви и такъвъ писатель, защото само на пролетарската класа принадлежи бѫдащето и само тя е носителка на новата истина и красота, на насъ ще ни извикатъ: профани!...

Не, ний сме само дилетанти, господа! Но ние обичаме истински и съ ентусиазмъ, и истината, и красотата и ще искаме да ги видимъ насадени въ нашия животъ такива, каквито ги разбираме.

Мислящъ читатель ние имаме. Той е оня български интелигентъ, който прѣди 10—15 години се зачиташе въ Писарева и

Шелгунова и поглъщаше Некрасова и Надсона, който по-късно се възпита въ Маркса, Енгелса, Плеханова, Кауцки и др. Той е още българския наеменъ работникъ, който едва отъ нѣколко години почва да протрива сънливитѣ си очи и който не само чете социалистическитѣ книги и списания, но още е и активенъ боредъ за новъ животъ.

А мислящия писатель? Него го нѣма още въ нашия животъ, читателю. Особено го нѣма въ областьта на изящната литература и още по-вече въ областьта на художествената критика.

Само дилетанти и профани! Дилетанти, които съ ентусиазмъ, но често пѫти неловко, твърдѣ неловко вършатъ своята работа и профани, които въ най-добрата си часть съ до втръсване педантична надутость осакатено повтарятъ и прѣповтарятъ изтърканитѣ и допотопни сѫждения на нѣкой съ голѣма ерудиция, но съ замръзнала мисъль и чувство, нѣмски професоръ.

Безрадостна, но обяснима картина!

Ето, мислящи читателю, причината, по която азъ се рѣшихъ да прѣдложа на вниманието ти моитѣ неловки бѣлѣжки на единъ дилетантъ. Азъ не съмъ писатель. Но наредъ съ тебъ старателно и съ любовь слѣдя за проявитѣ на мисъльта и живота у насъ. И, ако въ бѣлѣжкитѣ, които ще ти давамъ на тѣзи страници, ти схванешъ моето искрено и горѣщо желание да спра вниманието ти върху въпроситѣ, които виденото и прочетеното е събудило у менъ, азъ ще съмъ напълно щастливъ. Берне нѣгдѣ въ своитѣ съчинения казва, че е писалъ съ сока на нервитѣ си и съ кръвьта на жилитѣ си. Ако се не бояхъ да профанирамъ мисъльта на великия писатель, азъ бихъ го парафразиралъ така: ние сме мнозина, които, кога четемъ, харчимъ сока на нашитѣ нерви и кръвьта на нашитѣ жили, но нѣмаме още писатели, на които перото да гори рѫката имъ, когато го държатъ. Тогава тѣзи изъ по между ни, у които има повече ентусиазмъ и смѣлость, иматъ право, макаръ не и съ ловкостьта на професионални писатели, да станатъ изразители на туй, що чувствуваме и мислимъ. Ако ти, мислящи читателю, намирашъ, че твърдѣ смѣло и рисковано постѫпвамъ, като се нагърбвамъ съ такава трудна задача, азъ не ще се мѫча да се оправдавамъ прѣдъ тебъ, защото, може би, ще бѫдешъ напълно правъ. И въобще азъ не почнахъ да говоря съ тебъ, за да ме оправдаешъ. Азъ искамъ само да бѫда правилно разбранъ.

* * *

Задачата, прѣдъ която се намирамъ, ме силно затруднява. Трѣба, отъ една страна, да пиша театрална хроника за публика, която твърдѣ малко посѣщава «Народния Театъръ» и, слѣдователно, моятъ читатель ще е принуденъ повече на вѣра да приема сѫжденията ми, а отъ друга страна, пъкъ и тѣзи работи, които до сега можахъ да видя, поставени на сцената отъ «народната драматическа трупа», не сѫ отъ естество, щото да може човѣкъ съ по-голѣмъ интересъ да се спре върху тѣхъ. Но, любезни читателю, ако работитѣ въ свѣта би вървѣли тъкмо тъй, както всѣкиму отъ насъ

се ще, то тогава, навѣрно, нито ти би ималъ нужда отъ менъ, като театраленъ рецензентъ, нито азъ отъ тебе, като читатель, нито пъкъ ние и двамата се бихме интересували отъ «Народния Театъръ» на чело съ г. Миларова. Необходимостьта е основния законъ на живота, и който иска да живѣе, трѣба да му се подчинява. Г-нъ Миларовъ иска, щото въ всѣка книжка на «Н. Вр.» да има отзивъ за играта на «нар. трупа», иначе заплашва, че ще отнеме свободната рецензентска карта — ние трѣбва да се подчинимъ на неговото искане и, за да можемъ да размѣнимъ мисли върху «На Днѣ» и «Силата на мрака», ще трѣба да приказваме и за «Арказанови», и за «Дъщерята на Иефта», и за «Честьта е спасена», и за много други, може би, и ненуждни за насъ съ тебе работи. Умниятъ човѣкъ всѣкога умѣе да се отърве отъ глупавитѣ положения и нѣма нужда, като Гоголевия Подкалесинъ да скача изъ прозореца, за да го не оженятъ.

Театрътъ е една отъ ония области на художническото творчество, които сж най-малко оцѣнени и върху които творческата критическа мисъль се е най-малко спирала. Това ми твърдение ще се покаже, може би, най-малко парадоксално за ония, които обръщатъ внимание само на факта, че цѣли армии вѣстникарски рапортьори и тъй нарѣчени «театрални критици» пълнятъ салонитѣ на театритѣ отъ Стария и Новия Свѣтъ и че едно доста значително мѣсто въ колонитѣ на вѣстникарската литература се запълва съ анализъ на актьорската игра. Но този, който е привикналъ не само да се хлъзга по повърхностьта на явленията, които изучва, а обича да ги по-дълбоко анализира, този за когото натрупанитѣ купове хартия не сж още мѣрило за количеството натрупани полѣзни идеи, този при по-внимателно вмислюване въ въпроса ще се съгласи съ менъ, че една отъ най занемаренитѣ отъ критиката области на художническото творчество е театрътъ. Хвърлете, напримѣръ, само единъ бързъ погледъ къмъ историята на руската художествена критика и вие ще получите блѣстяща илюстрация на изсказаната мисъль. Отъ всички голѣми руски художествени критици само Бѣлински съ любовь и майсторство е спиралъ сериозно вниманието си върху театра, само въ неговата гениално чутка къмъ всѣка красота душа намира достатъчно силенъ и достоенъ отзвукъ творчеството на актьора-художникъ. Безсмъртнитѣ и недостигнати още въ никоя литература страници за играта на Мочалова въ ролята на Хамлета стоятъ съвършено осамотено въ руската литература прѣзъ дългата верига отъ години, която се точи отъ четиредесетѣхъ години на миналия вѣкъ чакъ до нашитѣ дни. Творчеството на актьора-художникъ не му завоюва неувѣхваща и жива паметь. Не сж ли почти праздни звуци за насъ имената на Талма и Рашелъ?!

Гдѣ се крие причината на такова едно явление? Защо художествената критика тъй малко е спирала своето внимание върху творчеството на актьора? Деталната разработка на този въпросъ е трудна и обширна работа, на която мѣстото не е въ страницитѣ

на «Н. Вр». Азъ ще изкажа само нѣколко бѣгли общи съображения, които сж потрѣбни за пояснение на изказванитѣ по-нататъкъ отъ менъ мнѣния. Не ще съмнѣние, че въ самата природа на театралното искуство се крие една отъ важнитѣ причини, по които то слабо е спирало вниманието на силнитѣ художествени критици. То е искуство, което само въ опрѣдѣленъ моментъ и на ограничено количество хора може да влияе и, като така, не е въ състояние да стимулира къмъ работа видния и съ важно обществено значение критикъ, освѣнъ когато този критикъ (както е напр., случая съ Бѣлински) е много силно реагираща на всѣкакви естетически емоции душа и отъ друга страна безкрайно обича театра. Но освѣнъ тази, тъй да се каже, органическа, вжтрѣшна причина за отбѣлѣзаното явление има и друга, която, струва ми се, е и много по-важна. И науката и искуствата иматъ много велика обществена задача. Обществената задача на науката е да култивира човѣшкия интелектъ, като го обогати съ познания, за да стане човѣкъ господарь надъ живата и мъртва природа; обществената задача на искуството е да култивира човѣшкото чувство, за да стане човѣкъ годенъ за общественъ животъ, за да стане той способенъ да чувсвува въ хормония съ себе подобнитѣ, или, най-пълно казано, за да бжде той *истински човѣкъ*. И по пжтя къмъ достигане на тази цѣль не всички родове искуства сж имале еднакво значение и не въ всички исторически епохи това значение е било едно и сжщо. Тъй напр., докато за древния гръкъ — този най-висшъ и до днесъ не достигнатъ цѣнитель на красивата форма — главнитѣ източници за естетически емоции сж били произведенията на скулптурата и архитектурата, за модерния човѣкъ — на когото нервитѣ историята е опжнала върху стана на по-вече отъ двайсеть вѣка — за този модеренъ човѣкъ най-висши естетически емоции дава художествената литература. Вгледайте се въ Пропилеитѣ и Венера Милоска, когато искате да чувствувате, като древенъ гръкъ — вчетете се въ Гётевия «Фаустъ» и вие ще почнете да живѣете съ блѣна на модеренъ човѣкъ. Ролята на театралното искуство въ никоя историческа епоха не е била доминираща, ето защо и погледътъ на критика не е билъ тъй силно спрѣнъ върху него, както върху онѣзи области на художническото творчество, които сж имали нѣкога първенствуваще значение. Но не е само това. Ние казахме, че всѣка класа съ появата си върху историческата арена, като носителка на прогреса носи съ себе си и свое искуство. Естествено е, че тя носи съ себе си сжщо и естетически доктрини, отговарящи на това нейно искуство, носи, значи, своя естетическа критика. Тази критика е най-смѣла, най-жизнена, когато върви на горѣ, когато води борба съ старата, отживѣлата критика, за да си завоюва господствующе положение. Нѣма съмнѣние, слѣдователно, че най-голѣмитѣ нейни сили ще бждатъ похарчени въ ония области на искуството, които се явяватъ боеви отреди на новото. А театралното искуство никога почти не е имало върху си тази велика роля. Даже въ епохата, когато се зараж-

даше францускиятъ романтизмъ и когато при прѣдставляване на Викторъ Хюговитѣ романтически драми театърътъ прѣдставляваше два военни легера, които съ всички срѣдства, даже и съ юмруци, се борѣха, като на една страна заставаха червенитѣ блузи и дълги до раменетѣ разчорлени коси, а на другата безупрѣчнитѣ фракове и най-приличнитѣ и загладени физиономии — даже и въ тази бурна и славна за театра епоха, казвамъ, той не играеше доминираща роля*). И това е твърдѣ естествено. Театралното искуство е много скжпо искуство. Освѣнъ това то дѣйствува, както вече по-рано имахъ случая да кажа, на ограниченъ кржгъ хора и само въ опрѣдѣленъ моментъ. Една възмогваща се обществена класа, материалното могжщество на която е още въ бждащето, не е въ състояние да харчи такива огромни материални и духовни сили, каквито театра би ѝ поискалъ, за да служи на нейнитѣ общес-твени задачи. Толкозъ по-вече, че въ ржцѣтѣ на такава една класа има други много по-достжпни, по-силни и по-ефикасни срѣдства за достигане на цѣльта. Театърътъ по такъвъ начинъ въ по-вечето случаи остава въ ржцѣтѣ на отживѣлитѣ своето врѣме обществени класи и отъ единъ голѣмъ отдѣлъ на искуството, който има да прѣслѣдва велики обществени задачи, се прѣвраща въ срѣдство за забава на прѣситенитѣ отъ удоволствия силни «мира сего», или най-много въ мѣсто за безплодна гимнастика на отживѣли чувства. Комуто се е падало да се запознае съ съврѣмения европейски театъръ, лесно ще се съгласи съ моето твърдение.

Читательтъ, особено нетърпеливиятъ читатель, навѣрно, е почналъ вече да негодува противъ моя способъ на рецензиране. Почакай, любезни читателю, и не гнѣви се. Ето ни ние сме вече прѣдъ прага на нашата работа, или по-право половината отъ нея е вече извършена; защото да опрѣдѣлишъ гледището, отъ което изучвашъ единъ въпросъ, то значи правилно да формулирашъ своята задача, а правилно формулирана задача е, несъмнѣно, наполовина рѣшена.

Каква е историята на нашия, българския театъръ? Никаква! Защото история има само нѣщо, което е сжществувало. А пъкъ у насъ всичко това, което до сега е било прието да се нарича съ името «театъръ», — като почнете отъ прѣдставленията на Добри Войниковата трупа, направите единъ огледъ къмъ прѣдставленията, които сж се давале и даватъ отъ разни любителски трупи въ салонитѣ на нашитѣ читалища и училища и свършите съ прѣдставленията на нѣколкото професионални трупи, които днесъ имаме — всичко това, казвамъ, въ всѣкой случай не може да бжде даже съ прѣсилване вмъкнато подъ понятието, което е скрито за съврѣмения човѣкъ задъ думата театъръ. И това е твърдѣ естествено. Ние сме малъкъ и току-що освободенъ народъ — нашата материална и духовна култури не могатъ да не бждатъ

*) Върху това въпросъ вижъ въ книгата на Брандеса „Главнитѣ литературни течения прѣзъ XIX вѣкъ“. Бѣл. Н. С.

твърдѣ ограничени. Ние не сме имале още такива закрѣпнали обществени класи, които да създадатъ и подържатъ едно развито и разцъвнало искуство, толкозъ по-вече едно тъй скжпо искуство, като театра. Само тепърва, когато нашата буржуазия и висша бюрокрация почнаха да изживяватъ периода на първоначалното натрупване капиталитѣ и да се чувствуватъ хора съ «солидно» положение, само тепърва и тѣхнитѣ идеолози се замислюватъ, какъ по-силно да закрѣпятъ своето искуство, като едно отъ срѣдствата за тѣхното господаруване.

«Меценати», като Шишманова, които съ «благосклонното поощрение» на княза строятъ «народни» театри и музеи, обединяватъ университети съ дворци и покровителствуватъ «млади и даровити» поети, художници, актьори и пр. и пр., не сж случайно явление.

Не е случайно явление и «народната драматическа трупа». Гжбитѣ никнатъ само тамъ, дѣто има нѣщо да гние. Прочетете, ако щете, за това и написаното върху етикетитѣ на пакетчетата съ гъбено семе, което продава нашия «скроменъ и безкористенъ пионеръ за развитието на народния трудъ» господинъ С. Ж. Дацовъ. Не е случайно и това, че имено Миларовци, Поповци и Даскаловци стоятъ на чело на «Народния Театъръ». Не е случаенъ най-сетнѣ и избора на пиеситѣ за него. Всичко това си е тъкмо тъй, както трѣбва да бжде. И не сж прави ония нашенски интелигенти, които често съмъ слушалъ съ «благородно негодувание» да порицаватъ «театралнитѣ неуредици», резултатъ на «българската неразбранщина». Малко по-надълбоко отъ «българската неразбранщина» отивайте съ своята мисъль, господа! Познавайте и изучвайте явленията, а не негодувайте благородно, и тогава, може би, и въ вашитѣ плесенясали сърдца ще загори божия искрица, може би, и вие ще почнете да чувствувате дълбоко и силно.

До сега, отъ какъ съмъ получилъ рецензентския билетъ, видѣхъ слѣднитѣ пиеси: 1) «*Арказанови*», др. въ 5 дѣйствия отъ князъ *А. И. Сумбатовъ*, 2) «*Дъщерята на Иефта*», ком. въ 1 дѣйствие отъ *Феличе Кавалоти*, 3) «*Дивакъ*», ком. въ 1 дѣйствие отъ *Антонъ Чеховъ*, 4) «*Честьта е спасена*», ком. въ 1 дѣйствие отъ *Ал. Дюма*, 5) «*Директорътъ*», ком. въ 3 дѣйствия отъ *А. Бисонъ и Ф. Каре*, 6) «*Края на Содомъ*», др. въ 5 дѣйствия отъ *Херманъ Зудерманъ* и 7) «*Добритѣ приятели*», ком. въ 4 дѣйствия отъ *Викториенъ Сарду*. Ако бихъ поискалъ да се спра и по-подробно да рецензирамъ по отдѣлно всѣка една отъ изброенитѣ пиеси и играта на актьоритѣ въ нея, това би отнело много мѣсто отъ страницитѣ на «Н. Вр.», а пъкъ азъ не смѣтамъ, че такава една работа ще бжде отъ много голѣма полза за неговитѣ читатели, па освѣнъ туй и да бихъ искалъ да се поразпустна, както е обичая на рецензентитѣ, азъ отъ сега прѣдвиждамъ недоброжелателното veto на нашия редакторъ, който не е отъ най-любезнитѣ поклонници на «литературата и искуствата». Ето защо азъ избрахъ другъ по-пестливъ способъ на изложение. Моята задача ще се

състои въ това да направя единъ общъ очеркъ върху впечатлението, което остава трупата, като се докосвамъ до репертоара и играта на актьоритѣ съобразно съ нуждитѣ на изложението. Туй е още по удобно и въ това отношение, че, както вече казахъ, моитѣ читатели не особено много посѣщаватъ «Народния Театръ» и за тѣхъ не е отъ толкова голѣмъ интересъ детайлниятъ естетически разборъ на актьорската игра, колкото това да се опрѣдѣли мѣстото и ролята на трупата въ нашия общественъ животъ.

Азъ казахъ вече по-горѣ, че споредъ менъ «Народния Театъръ» не е случайно явление и опрѣдѣлихъ, че неговата обществена задача е да служи на стабилизираната наша буржуазия и бюрокрация, като мѣсто за упражнение въ «благородни» чувствувания на най-прѣдния и най-интелигентния ѝ отрядъ. Правото да си кажемъ, даже неуморнитѣ старания на г. Шишманова не сѫ още успѣли да завоюватъ сърдцата на софийскитѣ нотабили за «Народния Театъръ» и тѣ все още прѣдпочитатъ прѣдъ него трупата на г. Бенлияна и пълнятъ «Циркъ Театъръ България», за да се наслаждаватъ отъ манипуляциитѣ на нравоучителния Ибишъ, но това най-сетнѣ не е много за порицание, господа: ний току що сме се освободили отъ турцитѣ и разбираме всички турски езикъ. Защо да не използуваме и ориенталското искуство? Ако моето застѫпничество не ви е убѣдило, елате съ менъ нѣкой пѫть въ сладкарницата на госпожа Емилие Панахова, дѣто по цѣлъ день ще намѣрите «нашитѣ млади и талантливи» писатели и художници да изучватъ българския животъ, и вие ще чуете наймного цитати изъ тоже талантливия писатель и актьоръ въ сѫщото врѣме, г. Ибишъ-Бенлиянъ. Е и туй ли не ви импонира?...

Единъ бързъ погледъ върху изброенитѣ вече отъ менъ пиеси може да служи, като силно потвърждение на мнѣнието ми за мѣстото на «Народния Театъръ» въ нашия общественъ животъ. И дѣйствително вие виждате, че тука доминираща роля играе леката комедия, или по право азъ бихъ казалъ скабрьозниятъ по нѣкога фарсъ и наредъ съ него «драма» въ най-новъ булевардень парижки вкусъ. И въ двата тѣзи рода пиеси, силно застѫпени на сцѣната на «Народния Театъръ», основния тонъ е ефтината и мухлясала сентенция, а художествено творчество има въ тѣхъ колкото въ «Рокамболя» и «Софийскитѣ Потайности».

Тѣжко и горко на художествено произведение, съдържанието на което може да бѫде изчерпано само съ нѣколко приказки. Азъ ще направя това съ нѣкои отъ пиеситѣ, които изброихъ.

1) «*Дъщерята на Иефта*». Нѣкакъвъ си графъ се оженва за нѣкаква си госпожица по смѣтка. Жена му знае това и още първата вечерь му заявява, че не желае сега да спи съ него, а ще направи това чакъ слѣдъ два мѣсеца. (Тъй е въ пиесата и азъ моля отъ читателитѣ на «Н. Вр.» извинение за флагрантностьта). Цѣльта ѝ е да му покаже, че и у нея има женски прѣлѣсти и да го отвлѣче отъ любовницата му графиня. И дѣйствително тя сполучва въ намѣрението си безъ даже да чака да се

минатъ двата мѣсеца отъ вѣнчавката имъ и въ единъ прѣкрасенъ день, слѣдъ като съ подмятания конфузи графинята и я изгонва изъ кжщи, налага тържествено отново свадбения вѣнецъ върху щастливата глава на законния си съпругъ и рѣшава, че е вече врѣме да спятъ заедно. И туй то. Сентенцията е, че, стига да е ербапъ жената, винаги може тъй да нареди работата, щото мжжътъ ѝ да гори отъ желание да спи съ нея и да не митка по чужди капии. Скабрйозно въ духа на Бокачио и нехудожествено въ духа на станчевитѣ комедии.

2) «*Честьта е спасена*». Богатъ англичанинъ гони една млада французойка по цѣла Европа и най-подиръ, слѣдъ като едва не си промушватъ по тази причина геройскитѣ гжрди съ брата на французойката, милордътъ се оженва за нея и всички — безъ да изключимъ и хотелджията и слугата на англичанина — викатъ: честьта е спасена. Кратко и ясно, както видите.

3) «*Директорътъ*». Директоръ на департамента по администрацията въ парижкото министерство на вжтрѣшнитѣ работи. Обича младичкитѣ и хубавички жени и само по тѣхна протекция назначава и повишава мжжетѣ имъ. Единъ отъ чиновницитѣ му се опира и не праща жена си при него поради това и не прогресира на служебното поприще. На тъща му тази работа не се харесва и тя рѣшава, че трѣба да се дѣйствува рѣшително. Тамамъ пъкъ въ туй врѣме си доходя изъ Америка и другата ѝ щерка, която тамъ успѣла да се ожени за богатъ американецъ и слѣдъ смъртьта му остава богата, млада и практична вдовичка. На женски съвѣтъ двѣтѣ сестри и майката рѣшаватъ, че при директора ще отиде практичната американка и ще се прѣдстави за жена на зетя си, та по този начинъ да издѣйствува назначението му за околийски началникъ. И американката успѣва въ мисията си хемъ безъ даже да направи много отстжпки въ кабинета на директора, като му обѣщава само, че другъ пжть ще го посѣти на по-интимно tete à tete. Слѣдъ това сѣмейството заминава щастливо да супрефекствува въ провинцията. Но директотътъ не останалъ равнодушенъ къмъ американката и дохадя подирѣ ѝ. Тукъ той узнава, че дулчинеята му не е жена на супрефекта, а само негова балдъза, оженва се за нея и обѣщава да повиши околийския началникъ на окржженъ управитель. Comme il faut!...

4) „*Добритѣ приятели*“ ѣдатъ и пиятъ въ кжщата на добрия и слабоболенъ буржуа и се отнасятъ съвършено неблагодарно къмъ него. Завладяватъ му даже и жената, само не напълно. Но найподиръ си отиватъ по дяволитѣ, а пъкъ добрия буржуа си остава да добрува съ жена си, която разбира, че не е добро да се измѣня на мжжъ. Тоже comme il faut!

Е, читателю, какъ е работата, втръсна ли ти се? Не осѣщашъ ли, като че си ялъ много тлъсти работи? Ей тази я нà духовна храна азъ трѣбва да поглащамъ прѣзъ вечерь прѣзъ два въ салона на «Славянската Бесѣда». Могатъ да ми забѣлѣжатъ, че по способа на критика, съ който азъ си послужихъ въ случая,

е много лесно нѣщо да се направи и отъ най-гениалното художествено произведение една нула. Съвършено вѣрно. Само че, когато читательтъ се запознае съ творението на гениалния художникъ, впечатление на нула ще му направи критикача, а не критикуваното произведение. Азъ не се боя въ случая отъ подобенъ казусъ. Въ критиката нѣма установени, фиксирани методи. Важното е критикътъ да има художествено чутие и да умѣе да прѣдаде на читателя настроението, което е изнесалъ отъ анализирваното произведение. Мислящиятъ читатель винаги олавя фалшивитѣ тонове и дава на критика заслужената награда. Туй добрѣ сж изпитали отгорѣ си до сега у насъ нѣкои патентовани критици. И тъй на думата си. Азъ разчитамъ, че читательтъ нищо не ще изгуби, ако не се спра по-вече върху визиранитѣ пиеси: казахъ, тѣжко и горко на литературно произведение, съдържанието на което може да бжде изчерпано само съ нѣколко приказки.

Освѣнъ изброенитѣ пиеси въ репертоара на «Народния Театъръ» за прѣзъ разглеждвания периодъ ние срѣщаме още и малката комедия на Чехова «*Дивакъ*», която е почти единственото слабо творение на великия писатель. И чудно би било отъ гледището на човѣкъ, който не раздѣля нашето мнѣние за назначението на «Нар. Театъръ», по какъвъ начинъ неговото управление се е рѣшило да запознава българската публика именно съ това най-слабо творение на Чехова. Човѣкътъ, който има такива голѣми и по художествена сила и по обществено значение пиеси като: «Ивановъ», «Дядя Ваня», «Чайка», «Три сестри», «Вишневый садъ», този човѣкъ на българската сцена се изважда, само като авторъ на «Дивакъ». Обаче, който иска не само да се удивлява, но и да си обяснява работитѣ, ще се догади, че и това не е станало по недоразумѣние. «Народниятъ Театъръ» се старае да угажда на публиката, за която е създаденъ. А тази публика иска отъ него не високи художествени произведения, които обновяватъ чувствата и каратъ мисъльта усилено да работи, а пиеси, що не прѣчатъ на пищезрението. Отъ друга страна, на театъра сж потрѣбни голѣми имена за реклама и ето ти трупата отърсва отъ пепела «Дивака» на Чехова и го поставя на сцената. Тази малка комедийка е прѣдставена въ една и сжща вечерь съ комедиитѣ на Кавалоти и Дюма. Туй съсѣдство би могло да увлѣче човѣка на ефтино остроумие по адресъ на Чеховата пиеска, но намъ се струва, че по този начинъ би била извършена една голѣма грѣшка. Талантътъ винаги туря своя печатъ даже и върху най-слабитѣ си творения. Фарсътъ написанъ отъ Ч. се отличава поне съ това, че не е нито скабрьозенъ, нито сентенциозенъ и даже въ неговата форма на фарсъ се чувствува ржката на пофаналия го майсторъ. Но все пакъ ние тукъ имаме едно подхлъзване на автора, което е толкова по-удивително, че той е единъ отъ най-прѣдпазливитѣ и внимателни къмъ таланта си художници, каквито познава всемирната литература. Въ неговитѣ малки, но пълни съ дълбоко проникновение въ човѣшката душа, хумористически парченца вие никога не ще срѣщнете от-

сжтствие на мѣрка; нѣщо, което не може да се каже и за «Дивака». Би могло по-вече да се говори по този поводъ, но не му е тукъ мѣстото. Азъ искахъ да отбѣлѣжа само факта, че управлението на трупата и дѣто има възможность да избира, избира лошото. Твърдѣ ми е мжчно, че първия ми разговоръ съ читателя за Чехова е именно по поводъ на най-слабото му произведение. Но нека за това вината падне върху неспособнитѣ да цѣнятъ, що е позволено да се върши съ такъва единъ авторъ, управители на трупата.

На останалитѣ двѣ пиеси, за които до сега нищо не казахъ, искамъ да се спра малко по-вече. Разбира се, читательтъ не ще очаква отъ менъ и за тѣхъ детално резюме и обоснована естетическа прѣцѣнка, защото, както още отъ начало казахъ, и мѣсто за такава работа ми липсува, пъкъ и тя не е потрѣбна за нашата цѣль. За «Арказанови» азъ съмъ принуденъ съ прѣдпазливость да се изказвамъ, понеже нѣмамъ подъ ржка пиесата, за да провѣря чрѣзъ прочитъ впечатлението, което изнесохъ отъ нея, като я гледахъ на сцената. Тъй че, ще моля да се не забравя това, когато се четатъ моитѣ бѣлѣжки.

Удивителна е атмосферата, която владѣе въ днешната руска литература. Наслѣдила отъ миналото принципитѣ на най-здравия реализмъ, проникната отъ чувството на висока и неподправена човѣчность, тази литература има способностьта да буди и най-заспалата мисъль, да разчовърква и най-закоравѣлото чувство, когато се докосне до тѣхъ. Даже писатели, отъ които е твърдѣ трудно да се очаква това, сж принудени въ Русия да мислятъ, кога пишатъ. Пиесата на князъ Сумбатовъ не е художествено произведение. По архитектура и изпълнение тя напомня ония мелодрами, които ежегодно на дузини на дузини се измайсторяватъ въ Франция по калъпа на Александръ Дюма. Но въпрѣки това, очевидно подъ влиянието на ограждащата го атмосфера, авторътъ е билъ принуденъ, макарь и не особено скопосно, да мисли, когато е писалъ «драмата» си. Това се вижда вече отъ избора на сюжета. Макаръ и не новъ, отъ него друго по-майсторско перо би направило силно произведение. Ето на кратко съдържанието. Богато дворянско сѣмейство Арказанови стои прѣдъ прага на своето окончателно съсипване. Драмата започва съ този моментъ, когато настава часътъ за ликвидация на смѣткитѣ, объркани прѣзъ течение на цѣлъ единъ пъленъ съ разсипнически раскошъ и лишенъ отъ всѣка прѣдвидливость животъ на руско дворянско сѣмейство. Жената на Арказанова, по-далековидна отъ своя мжжъ, иска да тури край на несносното положение, въ което е поставено цѣлото сѣмейство, вслѣдствие необходимостьта да подържа единъ животъ, за който отдавна вече му липсуватъ срѣдства и за тази цѣль Арказанова поставя прѣдъ мжжа си да разпродадатъ всичко, що имятъ и съ това, което ще остане слѣдъ разплащане на дълговетѣ, да поведатъ единъ неблѣскавъ, но тихъ и нормаленъ животъ. Оказва се обаче, че е твърдѣ късно за такова идилично уреждане

на работата. Арказановъ, безъ да съобщи на сѣмейството си, влѣзалъ въ ненадеждни прѣдприятия и афери, които не само поглъщатъ цѣлото му състояние, но още го правятъ неизплатимъ длъжникъ и го заставятъ да си послужи съ злоупотрѣба на чузди полици, за което го заплашва углавенъ сждъ. Въ противовѣсъ на него е изкаранъ Наваригинъ, «богаташъ отъ американски типъ», както го нарича докторъ Тимирязевъ единъ отъ персонажитѣ въ пиесата. Наваригинъ се е издигналъ до сегашното си положение, чрѣзъ женидбата си за една много по-стара отъ него и отвратителна, но богата и глупава търговка. Той е уменъ и срждченъ дѣлецъ. Възелътъ на драмата се започва, когато той дохадя въ кждщата на Арказанова да му съобщи, че е вече съвършено пропадналъ и ще бжде обявенъ за фалитъ. Обаче, тукъ той вижда дъщерята на Арказанова, влюбва се въ нея «безумно, като въ своя «мечта за изгубеното свѣтло и хубаво» въ живота му, както той това на едно мѣсто патетически ѝ съобщава. И ето ти около тази любовь се развива дѣйствието до края. Азъ не намирамъ за потрѣбно да излагамъ послѣдователно цѣлия развой на пиесата Ще укажа само въ общи черти характера на дѣйствието и моитѣ впечатления. Наваригинъ иска да завладѣе «своята мечта», но понеже не може да се вѣнчае съ нея вслѣдствие на това, че е жененъ, той си туря на умъ да я омжжи за единъ хаймана, роднина на жената му и послѣ срѣщу пари да го натири и той да остане да блаженствува съ «мечтата». Но разбира се, Арказанови не се съгласяватъ на такъва недостоенъ за сѣмейството имъ бракъ. Не ги склонява даже и фактътъ, че отъ новия зетъ ще бждатъ платени всичкитѣ имъ дългове и имуществата имъ ще си останатъ тѣхни. Тогава Наваригинъ почва да мъсти на цѣлото сѣмейство, а заедно съ него и на своята «мечта» и петото дѣйствие се завършва съ туй, че, тъкмо когато разпродаватъ вече и послѣднитѣ мобили отъ дома на Арказанова, дохадя приставътъ да арестува ступанина на дома, ако този послѣдниятъ не може да прѣдстави 25,000 рубли гаранция. Арказановъ не може това да стори. Въ сжщото врѣме се явява Наваригинъ, който прѣдлага своитѣ услуги, обаче цѣлото сѣмейство отхвърля неговото прѣдложение и, слѣдъ като всички се изреждатъ да му държатъ по една изобличителна рѣчь, завѣсата пада.

Както и по-рано казахъ, пиесета не е художествена драма. Тя е мелодрама въ французски вкусъ, но тукъ тамѣ има добрѣ изпълнени мѣста. Обаче тѣ сж тъй затулени отъ лошитѣ мѣста, че само внимателниятъ и срждченъ въ работата човѣкъ може да ги улови. Тъй напр., въ първото дѣйствие обяснението между Арказанова и Наваригина е добрѣ издържано. Пъкъ и въобще първото дѣйствие е най-доброто въ цѣлата пиеса. Види се, защото авторътъ не е успѣлъ да се прояви, какъвто си е. Особеность на слабитѣ автори и художници въобще е, че тѣ падатъ именно, когато ще трѣбва да нарисуватъ героя си въ моменти на най-пълна проява на вжтрѣшния му миръ. На туй обстоятелство азъ ще имамъ случай да наблѣгна и по-нататъкъ, когато анализирамъ

играта на актьоритѣ. Главниятъ недостатъкъ на пиесата, впрочемъ не е този, че тя въ отдѣлнитѣ мѣста, дѣто трѣбва да се напрѣгнатъ чувствата на читателя или зрителя си служи съ сензационни срѣдства, както е, напр., въ края на послѣдното дѣйствие. Много поважно въ случая е, че цѣлата пиеса е построена на една въпиюща психологическа несъобразность. Наваригинъ по замисла на автора не е съвършено отрицателенъ типъ. И въ неговитѣ гърди тупа сърдце способно да се вълнува отѣ високи пориви. Този Наваригинъ се влюбва въ дъщерята на Арказанова, като въ своя «мечта за изгубеното свѣтло и хубаво» въ живота му. И, даже въпрѣки туй дѣто узнава, че и «мечтата» му е влюбена въ него, той върши ужасии съ сѣмейството на Арказанова и върши тѣзи ужасии, не защото търговскитѣ му интереси ги изискватъ, — тогава би било по-обяснимо — а просто по желанието на автора, който не може да схване драматическия ефектъ друго-яче, освѣнъ като ефектъ извиканъ посрѣдствомъ мелодраматически срѣдства. Единъ рецензентъ нѣйдѣ бѣ отбѣлѣзалъ, че не сж такива пиеситѣ, съ които се изработва художественъ вкусъ у публиката. Съвършено вѣрно. Но азъ ще напра пакъ на общата си мисъль: туй сж пиеси, които отговарятъ на вкуса и нуждитѣ на публиката, за която е създаденъ «Народниятъ Театъръ» и тѣ ще господаруватъ на неговата сцена още за дълго врѣме, не защото на чело на този театъръ стои стамбулиста Миларовъ, а не нѣкой естетикъ демократъ, напримѣръ, ами защото се налагатъ въ силата на необходимостьта.

Ако ти, читателю, си човѣкъ, който обича и цѣни искуството, ще ме разберешъ, навѣрно, когато ти кажа, че се чувствувамъ малко нѣщо смутенъ отъ факта, дѣто трѣбва да говоря за едно отъ произведенията на такъва голѣмъ талантъ, какъвто е Херманъ Зудерманъ. Азъ имамъ една малка, съвсѣмъ малка дъщеря. Когато за пръвъ пжть ми я дадоха на ржцѣ, азъ чувствувахъ сжщата неловкость и боязливость да я не поврѣда нѣкакъ, което осѣщамъ и сега, когато въ ржката си имамъ перото, съ което за пръвъ пжть ще трѣбва да съобща на читателя мнѣнието си за едно видно художествено произведение. Азъ обичамъ искуството, както дъщеря си — по-много отъ нея. Пъкъ освѣнъ това моята дъщеря е само за менъ интересна, а искуството прѣдставлява интересъ за цѣлото общество. Ето защо ще те моля, читателю, да имашъ това ми признание прѣдъ видъ, ако много силно ти се хвърли въ очи неловкостьта на моята работа.

Да се направи изчерпваща критика на едно голѣмо художествено произведение е трудна и обширна работа. Тъй че азъ не си турямъ и на умъ такава задача сега. За «Краятъ на Содомъ» ще кажа само толкова, колкото е необходимо за уяснение общата мисъль, прокарвана въ бѣлѣжкитѣ ми. Херманъ Зудерманъ и Бернстерне Бёрнсонъ, споредъ менъ, сж най-виднитѣ прѣдставители на *чистата* буржуазна драма въ днешно врѣме. Чистокръвни буржуа по духъ и убѣдени привърженици на днешния общественъ строй

и двамата тѣ сж достатъчно художници, за да се не скриятъ отъ погледитѣ имъ отрицателнитѣ явления, които се развиватъ на негова почва. И като резултатъ на колизията между чувство на привързаность къмъ днешния редъ на нѣщата, отъ една страна, и съзнанието за дълбокия му моралenъ, политически, економически и пр. банкротъ, отъ друга, се явяватъ тѣхнитѣ дълбоко прочувствувани морализаторски драми. Такава е сждбата на прѣднитѣ и честни мислители и художници изъ редоветѣ на една, изживѣла вече своята историческа роля, обществена класа: тѣ сж принудени, до колкото оставатъ честни, да изнасятъ на свѣтъ въ своитѣ творения само гнили и отрицателни плодове, що може да роди обичаниятъ отъ тѣхъ животъ и да се задоволяватъ само съ прѣпоржка на палиативни морализаторски панацеи за излѣкуване на злинитѣ, които тѣ ясно виждатъ и дълбоко чувствуватъ. Неспособни да познаятъ и унищожатъ коренитѣ на злото, тѣ признаватъ това зло, като неизбѣжно, подкастрюватъ малко връхчетата му, полустросватъ го и на това тѣхната етическа съвѣсть заспива, при все че по нѣкога тѣ могатъ, като Бьорнсонъ напримѣръ, цѣлъ животъ да посвѣтятъ на борба съ днешната морална разкапалость и на измислюване една отъ друга по-гръмливи панацеи за изкоренение на моралното зло изъ дъно, но . . . въ рамкитѣ на породилия го общественъ строй. Типични продукти на художническото творчество, върху които може да се наблюдава отбѣлѣзания фактъ сж: Бьорнсоновия «Фалиментъ» и Зудермановата «Честь».

Сжщата двойственость характеризира и «Краятъ на Содомъ».

Мнозина, когато характеризиратъ изтеклия деветнадесети вѣкъ, го наричатъ «нервенъ вѣкъ». И дѣйствително, днешния интелигентенъ европеецъ е, може да се каже, сжщество, изтъкано само отъ нерви. Толкозъ по-вече може да се каже това за поетитѣ, художницитѣ, мислителитѣ и др., на които занаята ги принуждава да държатъ цѣлъ животъ въ напрѣгнато състояние своя интелектъ и своето чувство. Когато пъкъ такъвъ единъ човѣкъ е принуденъ да води живота си всрѣдъ една разкапваща се срѣда, каквато е срѣдата на съврѣмения капиталистически свѣтъ — типични прѣдставители на който ще срѣщнете да се скитатъ, като замаени патици, по улицитѣ на всѣки европейски курортъ — тогава вие ще разберете, че за такъвъ човѣкъ е мжчно, твърдѣ мжчно да се тѣгли граница между извънредно повишената нервность и ненормалното душевно състояние. Централната фигура въ «Краятъ на Содомъ» е именно такъвъ единъ художникъ. Вили Яниковъ, авторъ на знаменитата картина «Краятъ на Содомъ», човѣкъ съ извънредно видна художническа дарба, разглезенъ отъ своитѣ успѣхи и хорски похвали, е захвърлилъ вече четката и палитрата, напусналъ всѣкакъвъ трудъ и води разпустнато и безсмислено сжществуване. Постояното му мѣстопрѣбиване е берлинския салонъ на богаташа Брациновски, чиято жена е любовница на Вили. Въ този салонъ се събиратъ хора на искуството и литературата, прилични по-вече или по малко на Вили и имащи претенцията да стоятъ по-горѣ

отъ прѣдразсѫдъцитѣ на вѣка и тълпата. Тѣхното повдигане надъ прѣдразсѫдъцитѣ на тълпата състои въ това, че тѣ, благодарение на срѣдствата съ които разполагатъ, харчатъ день слѣдъ день въ безцѣлно и праздно сѫществувание, упражняватъ се въ евтини остроумия и «дързости» и даватъ пълна воля на играта на своитѣ страсти и похоти, но тъй че, както на едно мѣсто се изразява Ада Брациновска, «скандалъ, само скандалъ да не излѣзе». Основната доктрина на тази компания е, че на «избранитѣ натури» всичко е позволено, че живота на «гения» и «таланта» не може да бѫде мѣренъ съ аршина на тълпата. Вили Яниковъ раздѣля доктрината на своята компания и живѣе по нея, обаче, като истински талантъ, той чувствува ненормалностьта на живота, който води и силно страда. Подъ влиянието на страданието той прави опити да се отърве отъ безсмисленото и праздно сѫществуване, но, слабоволенъ, и, главно, достатъчно вече развратенъ, нѣма сили да се отърси отъ него. Въ противовѣсъ на живота въ салона на Брациновски е изтъкнатъ животьтъ на сѣмейството Яникови и на професора рисувачъ Риманъ, приятель на Вили. Госпожа Яникова и професоръ Риманъ, — и двамата прѣдставители на златната здрава срѣдина — очевидно сѫ любимцитѣ и положителнитѣ типове на Зудермана. «Честенъ» и «добросъвѣстенъ» трудъ. спокойно и тихо сѣмейно огнище, търпеливо и безропотно носене на кръста, който сѫдбата е опрѣдѣлила на човѣка — ето идеалитѣ на Зудермановитѣ любимци герои. За тѣхъ, а заедно съ тѣхъ и за Зудермана, нѣма въпросъ: възможно ли е спокойно и тихо домашно огнище за всѣкого при «честенъ» и «добросъвѣстенъ» трудъ въ рамкитѣ на днешния животъ? Очевидно, тѣ сѫ убѣдени, че реализирането на тѣхната буржуазна идилия зависи отъ желанието на човѣка. Професоръ Риманъ и госпожа Яникова се мѫчатъ да върнатъ Вили върху пѫтя на труда и честьта, но въ това не сполучватъ и той най-сетнѣ умира разбитъ отъ ненормалния и въ духовно и въ материално отношение животъ. Тази е канавата, върху която е изшито дѣйствието на драмата. Азъ не ще излагамъ подробно съдържанието й, тъй като това не влиза въ моята задача. Сѫщо нѣма да правя и естетически анализъ, защото такава работа би ни завела твърдѣ на далеко. Ще кажа само, че това е едно отъ ония художествени произведения, които мѫчно се забравятъ. Вие четете драмата, и веднажъ, и дважъ, и трижъ и все намирате въ нея източникъ на естетически емоции, живъ потикъ къмъ работа на ума и сърдцето. Зудерманъ е майсторъ да прониква въ човѣшката душа и съ прости и естествени срѣдства, като на длань, да я изправя прѣдъ васъ въ всичката й грозота и хубость. И, ако бихме искали да се спремъ и отъ това становище да проучимъ таланта на Зудермана, ний бихме имали да кажемъ много добри работи за него. Но сега той ни интересува отъ друга гледна точка, която ще ни даде възможность да си обяснимъ, защо буржуазията, въпрѣки видимата рѣшителность, съ която Зудерманъ рисува отрицателнитѣ явления на нейния животъ, все пакъ

го силно обича и съ любовь го срѣща по европейскитѣ сцени. Нравствената проблема е главниятъ въпросъ, надъ рѣшението на който работи Зудерманъ. Но тази проблема, очевидно, за него е една метафизическа проблема, тъй като той дири разрѣшението й не на почвата на обществения животъ, както е това, напр., въ драмитѣ на Горкий, Хауптмана («Тъкачитѣ») и др., а на почвата на индивидуалната психология. Поставенъ въпросътъ на тази почва, очевидни сж изводитѣ, до които ще се дойде: човѣкъ не може да бжде запазенъ напълно отъ сждбата, която тѣгне върху него, защото ние сме безсилни издъно да прѣобразуваме човѣшката природа и за туй нашата нравствена задача може да бжде само тази да не даваме на злото да излиза вънъ отъ естественитѣ си граници. Зудерманъ не вижда злото, като обществено зло и поради това и не го рисува, като такова. И това е твърдѣ естествено, тъй като само художникъ съ революционенъ мирогледъ и настроение, за когото настоящето не е вѣчно, може да се издигне до едно такова схващане на живота. Его съ що се обяснява успѣха на Зудермана срѣди буржуазията.

Азъ съвършихъ вече съ анализа на виденитѣ пиеси. Общия изводъ, до който ни довежда този анализъ е, че репертоара на трупата е негоденъ тъкмо за оная цѣль, която ние казахме, че прѣслѣдва «Народниятъ Театъръ». И дѣйствително, ние видѣхме, че отъ седемтѣхъ разгледани пиеси само Зудермановата драма е, която има художествена цѣна и заслужава да се гледа. Може да ми се направи забѣлѣжка, че случайно за периода, който рецензирамъ, сж се попаднали такива пиеси и да ми се посочи на факта, че въ реператоара на трупата личатъ произведения, като *„Силата на Мрака“* отъ Толстоя, *„На днѣ“* отъ Максимъ Горкий и пр. Азъ самъ, прѣди да почна работата си, обърнахъ внимание на този фактъ, но слѣдъ като провѣрихъ, видѣхъ, че процентътъ на добритѣ пиеси си остава почти сжщия и за цѣлия репертоаръ Но има нѣщо друго, много по-важно отъ това ми съображение. Азъ се помжчихъ да си обясня, защо тѣзи пиеси личатъ въ репертуара на трупата. Е ли за нея една органическа необходимость да ги има? И, слѣдъ като взехъ въ съображение общественото назначение на «Народния Театъръ», дѣятелното стремление на управата му да приспособи трупата тъкмо къмто нейното назначение и, най-сетнѣ, като имахъ прѣдъ видъ характера на играта въ виденитѣ до сега пиеси и актьорскитѣ сили, съ които рзполага «Народниятъ Театъръ», азъ дойдохъ до заключение, че указанитѣ пиеси сж попаднали въ репертоара му не въ силата на една вжтрѣшна необходимость, не въ силата на нѣкакви тенденции къмъ усъвършенствувание, а просто заради имената на тѣхнитѣ автори, просто за реклама. Тази ми мисъль, за потвърждение на която, азъ мисля, че дадохъ не малко доказателства въ досегашното си изложение, ще стане още по-ясна за читателя, слѣдъ като анализирамъ играта на актйоритѣ, работа, къмъ която азъ и прѣстжпвамъ сега.

* * *

Азъ дълго врѣме мислихъ, какъ да извърша прѣцѣнката си за играта на актьоритѣ. Отначало мислѣхъ да направя тази работа, като вземамъ за цѣло всѣка отдѣлна пиеса и анализирамъ подробно актьорската игра въ нея. За тази цѣль си държахъ и детални бѣлѣжки прѣзъ врѣме на прѣдставленията. Но още слѣдъ първитѣ два спектакля видѣхъ, че такава работа е немислима и безцѣлна: първо, защото би трѣбвало да окупирамъ страницитѣ на «Н. Вр.» и да ги запълня само съ «театрална хроника», нѣщо което, нито азъ бихъ желалъ, нито пъкъ биха ми позволили да направя и, второ, защото при такъвъ начинъ на рецензиране читательтъ би се удавилъ въ ненуждни и неинтересни за него подробности. Положението ми бѣше затруднително и азъ мислѣхъ да се откажа отъ работата, съ която се бѣхъ нагърбилъ прѣдъ редакцията на «Н. Вр.», като непосилна за менъ. Въ това врѣме, слѣдъ като видѣхъ нѣколко прѣдставления на трупата, назрѣ у менъ мисъльтьта да дамъ на читателя работата си въ тази форма, въ каквато сега той я има въ ржцѣтѣ си, т. е. да се помжча да опрѣдѣля общественото назначение на «Народния Театъръ». Въ връзка вече съ такава една обща идея менъ ми се видѣ, че не ще ми е невъзможно да отбера и концентрирамъ около нея именно оня отъ събрания материалъ, който е най-сжщественъ и който ще прѣдстави най-голѣмъ интересъ за читателя. Тъй щото, работата ми ще върви по слѣдния начинъ: играта на отдѣлнитѣ актьори ще бжде само градиво, отъ което азъ ще вземамъ, за да построя общитѣ си съображения за играта на трупата изцѣло.

Въ искуството има много школи, а заедно съ това, естествено, има и много спорни въпроси. Спорятъ по между си дакаденти-реалисти, символисти, натуралисти и мнозина други исти. Спорнитѣ въпроси, които раздѣлятъ всички тия школи не сж важни сега за насъ. Туй, което е важно, то е, че всички тѣ, до колкото сж истински художествени школи, сж принудени да се обединятъ около едно общо положение. Туй общо положение е: естественость въ изпълнението — хармония между форма и съдържание. И ако нарушението на това основно и за въ другитѣ области на искуството положение може тамъ по нѣкога и да се не хвърли въ очи, при театралното искуство то бива винаги злѣ наказвано, защото въ това послѣдното сж концентрирани особеноститѣ почти на всички родове искуства, а, слѣдователно, и неестественостьта на изпълнението при него се проявява много по-изпъкнало. «Народната Драматическа Трупа» безусловно вече нараства до положението на учреждение, къмъ прѣцѣнката на чието художествено значение ние можемъ да пристжпимъ съ строги изисквания. При изслѣдване играта ѝ отъ гледището на току-що указаното общо положение азъ дойдохъ до интересни заключения, които, струва ми се, подкрѣпятъ доста силно моя възгледъ за мѣстото на трупата въ нашия животъ. Прѣди всичко, съ най-голѣмъ успѣхъ тя игра въ двѣтѣ французки комеди: „*Директорътъ*“ и „*Добритѣ Приятели*“.

Това е, ако можемъ тъй да се изразимъ, нейното амплуа. Отъ този фактъ азъ ще излизамъ въ по-нататъшнитѣ си разсѫждения, защото той свидѣтелствува, че трупата се е тъкмо нагодила за ролята, която ѝ прѣдстои да играе въ нашия животъ. И дѣйствително, и двѣтѣ тия пиеси сѫ тъкмо ония, които най-много отговарятъ на вкуса, до който сѫ дораснали въ масата си образованитѣ и прѣдни прѣдставители на буржуазията и бюрокрацията въ София. Вмѣсто съ чаша бира да стои въ „*Панаха*“ или „*България*“. — като споредъ теперамента си злослови или добродушно клюкарствува, злъчно или дълбокомислено политиканствува — буржуазниятъ интелигентъ може смѣло да отиде вечерь въ „*Славянската Беседа*“, като е увѣренъ, че трупата не ще попрѣчи съ играта си на пищеварението му и не ще наруши привичното състояние на духа му. Атмосферата на добрѣ уреденитѣ кафенета напълно лъха отъ сцената на „*Сл. Беседа*“ и тамъ дѣйствително има артисти, които могатъ да подържатъ у васъ сѫщитѣ настроения, съ които излизате изъ «*Панаха*», господа. Единъ Кирковъ и, бихъ казалъ, една Султана Николова, ако тя само не ни показваше тъй страшно бѣлтъцитѣ на очитѣ си, кога играе, сѫ характернитѣ за „*Сълза и Смѣхъ*“ таланти и не напраздно управата на трупата ги е изтъкнала на първъ планъ.

«*Народниятъ Театъръ*» не може да постави на сцената, нито сериозна драма, нито сериозна комедия. За това му липсуватъ артисти, но, което е още по-важно, въ трупата, като цѣло, нѣма настроение, отговоряще на такива пиеси. Сериозната драма и комедия изискватъ отъ артиста дълбока душа и способность да бѫде тъй естественъ и тогава, когато върви мирното течение на дѣйствието и тогава, когато дохождатъ моментитѣ, при които се разкрива въ своята пълнота вѫтрѣшниятъ свѣтъ на героя и всичко кипи и се движи въ него. Актьоритѣ отъ «*Сълза и Смѣхъ*» не сѫ бездарни. Мнозина отъ тѣхъ обладаватъ ония вънкашни условия, които сѫ потрѣбни, за да се развие единъ актьорски талантъ и, по всѣка вѣроятность, това обстоятелство е, което е повлияло, щото да се създаде и закрѣпне у любителитѣ на театралното дѣло у насъ мнѣнието на претенциознитѣ, но невѣщи въ работата си, театрални рецензенти отъ желатата и политическата преса, че въ «*Сълза и Смѣхъ*» има дѣйствителни артисти. Това е погрѣшно мнѣние. Тамъ има само хора, които би могли да станатъ артисти, но . . . ако би било възможно да се събуди у тѣхъ артистическата душа, нѣщо, за което най-малко могатъ да съдѣйствуватъ условията, които опрѣдѣлятъ характера на „*Народния Театъръ*“.

Прѣдни драматически таланти изъ между мѫжетѣ, очевидно се считатъ, както отъ публиката, тъй и отъ управата на трупата, господа Кирковъ, Сарафовъ и А. Кирчевъ. Този послѣдниятъ впрочемъ, е по-скоро трагикъ. Отъ тримата най-благоприятни за единъ артистъ външни срѣдства обладава, несъмнѣно, господинъ Кирковъ. Той има звученъ и леко модулиращъ, макаръ и не съ

много разнообразни тонове, гласъ. Фигурата му е красива и стройна. Жестътъ му е бързъ и окрѫгленъ и, което е по-важно, този жестъ е напълно въ властьта на актьора. Но съ тѣзи вънкашни достоинства се и завършватъ достоинствата на г-нъ Киркова. Нему липсува само едно, но въ всѣкой случай не най-маловажното, условие, за да бѫде човѣкъ артистъ. Нему липсува развитъ художнически интелектъ и художническо чувство, или, по-просто да се изразимъ, нему липсува способностьта да се издигне до разбирането на своитѣ роли, да се вживѣе въ тѣхъ, да ги прочувствува, та, кога излѣзе на сцената, да вървятъ тѣ тихо, просто, естествено, както просто и естествено се развиватъ събитията въ самия животъ. Ето, тази отрицателна особеность на господина Киркова е, която сваля неговата цѣна, като артистъ, но която пъкъ, отъ друга страна, го издига на едно отъ най-прѣднитѣ мѣста, като актьоръ въ «*Сълза и Смѣхъ*», защото тя е, която му дава възможность напълно да задоволява вкуса на оная публика, за която е създаденъ «*Народния Театъръ*». Господинъ Кирковъ играе най-добрѣ роли, въ които или нѣма никакво съдържание, или пъкъ всичко е построено на вънкашни ефекти. И дѣйствително, нѣма да сбъркаме, ако посочимъ, като негова коронна роля, ролята на Де-ла-Маръ въ „*Директорътъ*“. Тукъ той игра съ вѣщина и похватность. И не е чудно, защото цѣлата роля е изплетена отъ епизоди, въ които не е отразенъ вѫтрѣшния свѣтъ на героя, а които сѫ просто налепени единъ до други отъ двамата французи автори. Пиеси отъ рода на «*Директорътъ*» ний нѣма защо да гледаме съ тебъ, читателю, на сцената. Ние ги виждаме всѣкога, когато ходимъ изъ канцелариитѣ да диримъ служба, или пъкъ отиваме на гости въ чиновническо сѣмейство. Ако г. Кирковъ въ тази область нѣма голѣма собствена практика, то, навѣрно, има достатъчно наблюдения, за да може да бѫде съвършено простъ и естественъ въ играта си. Но роли, които изискватъ отъ артиста по-дълбоки душевни движения, роли, въ които се разкрива единъ душевенъ свѣтъ въ неговитѣ най-тънки и затулени подробности, такива роли за господина Кирковъ сѫ не сполучливи. Въ тѣхъ той веднага почва да замѣнява истинското разбиране и прочувствуване на ролята съ декламаторство. Въ най-силнитѣ моменти рѣчьта му става скандирана, съ еднообразни повишения и понижения, жестоветѣ му ставатъ стереотипни, а лицето застива въ едно заучено изражение, тъй че се изгубва всичката игра на физиономията, която е най-характерното нѣщо при моменти, когато всичко кипи въ човѣшката душа. Артистическитѣ похвати и особености, които току-що отбѣлѣзахме, като особености на г. К. сѫ потрѣбни за актьоръ, на когото амплуато е леката комедия и мелодрамата. Ето защо той се и допада на болшинството отъ публиката, която посѣщава «*Народния Театръ*». Тая публика се е издигнала само до леката и безсъдържателна комедия, отъ една страна, и до мелодрамата, отъ друга. Азъ пакъ се извинявамъ прѣдъ читателя, че не мога да се спра и да конкретизирамъ по-

ложенията си, понеже и безъ туй се спрѣхъ на господинъ Кирковата игра повече, отколкото позволяватъ рамкитѣ на такава обща статия, каквато е моята. Но бързамъ да прѣдупрѣдя, че това направихъ, не защото считамъ г. К. за най-талантливъ актьоръ на «*Сълза и Смѣхъ*», а защото неговата игра е най-характерната за тази трупа. Господа Сарафовъ и Кирчевъ нѣматъ толкова благоприятни за единъ артистъ външни срѣдства, колкото г. Кирковъ, особено първиятъ, крѣсливиятъ гласъ на когото винаги го издава, когато почне да играе фалшиво[1]), но за това пъкъ, несъмнѣно, тѣхната игра е много по-осмислена и прочувствувана. Ние видѣхме даже една сцена, която господинъ Сарафовъ и госпожа Вѣра Игнатиева изпълниха наистина артистически, нѣщо което рѣдко ще имате възможность да наблюдавате въ «*Славянската Бесѣда*». Сцената бѣше изъ „*Краятъ на Содомъ*“, и прѣдставляваше момента, когато Вили за пръвъ пжть се вгледва въ Клара, като въ живъ човѣкъ съ оригиналенъ и сложенъ духовенъ свѣтъ, който го силно поразява. До прѣди този моментъ Вили вижда въ Клара само едно слабо и беззащитно сжщество, къмъ което изпитва снизходително нѣжни чувства, но даже и тѣзи чувства се извикватъ къмъ животъ по-вече отъ спомѣна за миналото, отъ колкото отъ живото сжщество. Клара отъ своя страна е пълна съ онова безкрайно прѣклонение прѣдъ гения на Вили, съ онова почти религиозно чувство, на което е способна само невѣдущата още нищо, но съ богати задатъци душа, върху която животътъ не е сложилъ още, но скоро ще сложи, печата на познанието и горчивинитѣ. Такава душа е обикновено пълна само съ безкраенъ въторгъ прѣдъ своя кумиръ, който въторгъ като че ли е лишенъ повидимому отъ всѣко желание да бжде обладаванъ кумирътъ. Но това е само повидимому тъй. Една искрица отъ надѣжда, че кумирътъ е достжпенъ, и тогава въ нея се запалватъ неугасими желания, които сж били по-рано потиснати отъ величието и недосегаемостьта. Върху огъня на тѣзи желания крѣхката и кристална душа се бързо разтапя и изчезва, като парче восъкъ. Припомнете си Офелия въ «*Хамлета*». Та, искамъ да кажа, тази особеность на описваната сцена артистически прѣдадоха господинъ Сарафовъ и госпожа Вѣра Игнатиева. Когато Вили за пръвъ пжть видя въ нова свѣтлина Клара при разказа ѝ за това, какъ тя си прѣдставлява любовьта, на неговото лице свѣтѣше онова изражение, което е свойствено на гения въ минути, когато той открива нѣщо ново. Въ това врѣме върху спокойното и тихо, като у младо сърне, кларино лице заиграха вече признацитѣ на безпокойството, които сж винаги характерни, щомъ човѣкъ инстинктивно почне да усѣща, че прѣдстои да му се случи

---

[1]). Като характеренъ бѣлѣгъ за невѣжеството на нашитѣ рецензенти ще отбѣлѣжа тукъ, че рецензентътъ на едно описание, за да похвали г. Сарафова, бѣ намѣрилъ като най-добро срѣдство да се въсхити отъ гласа му.

Н. С.

нѣщо равносилно на смъртьта. А когато пъкъ Вили я цѣлуна и не вече съ прѣжната братска снизходителна цѣлувка, а съ цѣлувката на страстьта, която гори и упоява, тогава върху лицето ѝ мина сѣнката на безкрайното упоение, а подиръ мигъ, когато тя бѣше вънъ отъ прѣгръдкитѣ на Вили, на това лице лѣжеше вече печатътъ на смъртьта. На неговото пъкъ лице бѣ вече наложенъ печатътъ на извършено прѣстжпление. Чертитѣ на лицата и у двамата напомнѣха клонитѣ на плачуща върба. Сцената бѣ добрѣ издържана отъ началото до края. Спрѣхъ се по вече на играта въ тази сцена умишлено, защото това ми дава възможность да направя интересни заключения. И наистина, съ какво ще обясните факта, дѣто хора, които по нѣкога умѣятъ да играятъ талантливо и естествено, въ играта си изцѣло се имено съ това характеризиратъ, че не могатъ да бждатъ естествени. Несъмнѣно тука вината е въ школата, която прѣдставлява за актьора трупата, въ духа, който владѣе въ нея. И дѣйствително, този, който разбира отъ театрално искуство, при наблюдение играта на «Сълза и Смѣхъ» ще бжде поразенъ отъ обстоятелството, че почти всички нейни актьори страдатъ отъ единъ общъ недостатъкъ: *замѣна на истинската вжтрѣшна сила на играта съ прѣувеличени ефекти*. И по този начинъ драмата у тѣхъ става мелодрама, а комедията почти фарсъ. Азъ вече отбѣлѣзахъ, че у господинъ Киркова дълбокитѣ душевни движения се замѣнятъ съ декламаторство. У господина Сарафова тази замѣна става пъкъ съ дрезгави, почти прѣсипнали гърлени крѣсъци. Господинъ Кирчевъ въ равнитѣ мѣста на пиеситѣ, дѣто още се подготвя дѣйствието, но дѣто то не се е развило въ пълната си сила, играе добрѣ. Тъй напримѣръ, въ първото дѣйствие на «Арказанови» при срѣщата съ Арказанова бѣше едно удоволствие да се гледа играта му. Но въ силнитѣ моменти на пиесата той почти винаги измѣня на себе си и героитѣ, прѣдставени отъ него, почватъ да ви напомнятъ по впечатлението, което произвождатъ, кървавитѣ герои изъ сензационнитѣ романи. Ще напомня на г. Кирчева само играта му въ сцената, дѣто той се срѣща у дома си съ дъщерята на Арказанова — струва ми се въ четвъртото дѣйствие. Е, за бога, г. Кирчевъ, кажете, защо ви сж всички тия неестествени кривения на физиономията, всички тия плясканиня по челото и дърпания на коситѣ, всички тия свирѣпи охкания и ръмжения? Най-сетнѣ, отъ дѣ се вие научихте да дишате съ горнята часть на гърдитѣ си?. Не знаете ли, че мжжетѣ дишатъ посрѣдствомъ издигание и спущание на плеврата? Отъ дѣ усвоихте вие цѣлия тоя арсеналъ отъ негодни срѣдства, който би трѣбвало да загине още съ блажено-почившия софийски театъръ «Зора». Ако ви е скжпъ таланта ви, господинъ Кирчевъ, помжчете се да го освободите отъ всичкия тоя непотрѣбенъ и потискащъ го баластъ. Впрочемъ, азъ не съмъ увѣренъ, че това може да стане, до като сте въ «Сълза и Смѣхъ».

Туй, което отбѣлѣзахме за играта на мжжетѣ въ прѣднитѣ драматически роли, може да се каже и за женитѣ, само че тукъ

отрицателнитѣ особености сж усилени. Види се, защото женитѣ сж по-слаби индивидуалности и по-лесно се подаватъ на влиянието на режисьора. Въ най-важнитѣ женски драматически роли ние виждахме до сега само госпожа Султана Николова, която на редъ съ г. Кирковъ, както се види, е галеното дѣте въ управата на трупата. За тази госпожа не може да се каже, че е съвсѣмъ бездарна, но страшно ѝ липсува вкусъ а, навѣрно, и способность внимателно да се вгледа въ своитѣ недостатъци. Тя като че ли е родена тъкмо за сцената на «Народния Театъръ». Отъ всички роли, които до сега видѣхме играни отъ госпожа Николова, на насъ вѣеше все единъ и сжщъ духъ. Булевардна кокотка, облѣчена въ различни прѣмѣни. Нѣще много вулгарно и оттласкваще има въ играта ѝ за единъ горѣ-долу обработенъ вкусъ. Не говоря тукъ за неприятния гласъ на госпожата, когото тя при старание би могла да пригоди къмъ играта си. Нейниятъ най-голѣмъ недостатъкъ е този, че тя не владѣе себе си, като актриса. Когато играе, тя е изключително подъ влиянието на своя некултивиранъ темпераментъ и за това вие ще забѣлѣжите, че играта ѝ почти никога не е въ хармония съ замисла на автора, който е създалъ героинята. Актриси, като госпожа Николова, съ такъвъ рѣзко очертанъ темпераментъ, могатъ да се издигнатъ до истинска артистическа игра, но подъ условие, че ще взиматъ да играятъ изключително само роли, които подпълно отговарятъ на тѣхната индивидуалность, отъ една страна и отъ друга, — че тѣ не ще разпущатъ юздитѣ на тази си индивидуалность, а ще гледатъ винаги да я турятъ въ опрѣдѣлени рамки, безусловно необходими, за да се не дохожда до прѣкалености. А тъкмо тѣзи двѣ условия госпожа Николова не спазва. Тя взима безогледно всики роли,[1] стига тѣ да сж първи и не само че не се старае да ограничава необузданостьта на темперамента си, но още и усилва неприятното впечатление отъ тази необузданость, като си позволява невѣроятна прѣкаленость въ жестикулацията, мимиката — особено играта на очитѣ — и интонацията. Нейниятъ смѣхъ е нѣщо невѣроятно. Съ онзи боленъ смѣхъ, съ който тя обикновено се смѣе (на сцената, разбира се), може да се смѣе една жена само прѣди страшенъ нервенъ припадъкъ, когато всичкитѣ тъй наречени въ психологията, задържващи психически центрове сж пара-

---

[1]) До сега госпожа Николова е играла: въ „Арказанови“ Олга Дмитриева; въ „Дъщерята на Иефта“ Баронеса Аросния ди Вилгалба; въ „Краятъ на Содомъ“ Ада; въ „Директорътъ“ Сюзанна; въ „Добритѣ приятели“ Цецилия. Въ петь пиеси отъ седемь главнитѣ женски роли. — Когато вече статията ми бѣше готова за печатъ видѣхъ играта на трупата въ „Силата на Мрака“ отъ Л. Н. Толстоя. Жаля, че не можахъ да използувамъ за цѣльта си и тази съвременна пиеса, защото тогава моитѣ изводи би били още по-силно подкрѣпени. Надѣвамъ се, че, може би, другъ пжть ще ми се удаде да използувамъ събрания материалъ. Сега искамъ да отбѣлѣжа, че и тукъ госпожа Николова бѣ взела отгорѣ си важната роля на Анисия и я изигра тъй лошо, както не бѣ играла въ никоя друга пиеса.

Н. С.

лизовани. Благодарение на тѣзи особености играта на госпожа Николова напрѣга силно и неприятно нервитѣ и за тогова, който има тънъкъ вкусъ, що не търпи прѣкаленостьта, такава игра е едва търпима. Но за публиката, която законодателствува и дава тонъ въ «Славянската Бесѣда», тази игра е тъкмо най-задоволителната, тъй като само прѣкаленоститѣ могатъ да размърдатъ, ако не лоясалитѣ чувства на софийскитѣ нотабили, то поне инстинктитѣ имъ.

Играта на останалитѣ драматически актриси не ще охарактеризирвамъ обстойно, защото тонъ на сцената дава госпожа Николова и другитѣ сж по-малко, или по-вече засѣнчени отъ нея; пъкъ освѣнъ това, види се, че господинъ режисьорътъ ги е добрѣ изшколувалъ въ духатъ на «Сълза и Смѣхъ». Госпожа Злата Недева доста сантиментално и съ по-вече декламаторски патосъ, отколкото бѣ потрѣбенъ, игра ролята на Варвара Ивановна въ «Арказанови». Възможно е, че вината за тази игра въ голѣма мѣрка трѣбва да се прѣпише на автора на пиесата, защото е създалъ мелодраматическа героиня, ролята на която е трудно да се играе друго-яче, но актьорътъ вече въ това е виноватъ, че е поелъ такава роля отгорѣ си. Госпожа Адриана Будевска-Ганчева игра слабо ролята на Кити въ «Краятъ на Содомъ». У нея се забѣлѣзваше стремление да проумѣе ролята си и да я прѣдаде не шаблонно, но, както е извѣстно, желанието и изпълнението сж двѣ различни нѣща. Кити е дѣйствително нервно и доста развинтено момиче и всички дѣйствия на актрисата при изпълнение на ролята трѣбва наистина да носятъ печата на нервната припряность, но въ изпълнението на госпожа Будевска Кити на много мѣста правѣше не трагично впечатление, както трѣбва да бжде по замисла на автора, а просто приличаше — нека г. Будевска ми прости сравнението — на малко свраче, което току-що се е покрило съ перушина и е излѣзло изъ гнѣздото, за да скача отъ клонче на клонче и да се учи да хвърка. За госпожа Вѣра Игнатиева вече казахъ по-рано нѣколко думи Въ допълнение къмъ тѣхъ ще прибавя, че тя — както и болшинството отъ актьоритѣ на «Сълза и Смѣхъ» — би могла да стане добра актриса, но подъ условие да е далечъ отъ атмосферата на «Народния Театъръ», която не дава на артиста да се вдълбочи въ разработката на духовнитѣ си сили и на актьорския си талантъ, а го прави карагьозчия, който трѣбва да изпълнява сжщата обществена функция, която изпълнява, и господинъ Бенлиянъ, а може би и «артисти», които стоятъ на едно стжпало по-долу отъ него. Госпожа Канели съ искуство игра ролитѣ на Жилберта въ «Директорътъ» и на Жени въ «Добритѣ приятели». Наредъ съ господина Киркова и госпожа Николова тя е единъ отъ най-пригоднитѣ персонажи за сцената на «Народния Театъръ». Но менъ ме твърдѣ очудва фактътъ, дѣто тя се е опазила да играе роли само отъ своя жанръ и до сега не е застанала на видно мѣсто въ театра. По нейна вина ли е това, или по вина на театралната управа не знамъ, но указаното обстоятел-

ство твърдѣ е помогнало на госпожа Канели да си не развали дарбата, както това вече сж успѣли да направятъ двамата упомѣнати нейни колеги. Госпожа Шена Попова не е отъ ония актьорски сили, които могатъ да сложатъ печата на своята индивидуалность върху изиграванието на цѣла една пиеса, но нейната игра не би прѣчила на ефекта въ едно добѣ издържано прѣдставление.

Като минавамъ къмъ анализиране играта на комицитѣ отъ «Народниятъ Театъръ», азъ ще трѣбва да константирамъ прѣди всичко факта, че тукъ трупата разполага съ по-силни и непокварени таланти. Но тази оговорка не ще рѣче още, че прѣдъ «Сълза и Смѣхъ» е открито попрището за голѣмъ прогресъ поне въ областьта на комедията. Ние вече отбѣлѣзахме, какви комедии сж избрани за игра отъ управата на трупата. Но бѣдата не е само въ това. Бѣдата е главно въ взаимнодѣйствието, което става между актьоритѣ и публиката. Вкусътъ на публиката, която посѣщава »Народния Театъръ» стои на ниско равнище. Тази публика иска отъ управата на трупата, която е само неинъ подчиненъ агентъ, да й дава комедии, които отговарятъ на вкуса й, т. е. не художествени произведения, въ които задъ привидния смѣхъ се осѣщатъ по-нѣкога много по-вече сълзи отъ колкото даже и въ трагедията, а нелѣпости, които именно благодаредие на своята нелѣпость могатъ да докаратъ въ гъделичкаво състояние и тѣлото и духътъ на неспособнитѣ да се издигнатъ до истинска художествена насвада невѣжи. Актьорътъ въ »Сълза и Смѣхъ» е прѣдъ дилемата, или да се откаже отъ мѣстото си или да принизи играта си до онѣзи нехудожествени произведения, въ които ще играе; слѣдователно, да понижи играта си до вкуса на публиката. По този начинъ той закрѣпя въ нея още по-вече долния вкусъ. Получава се единъ омагьосанъ кржгъ: невѣжествената публика иска отъ актьора нехудожествена игра, актьорътъ й дава тази игра и съ това закрѣпя у нея лошия вкусъ, който отъ своя страна иска отъ актьора отново нехудожествена игра и т. н. и т. н. Но не е само това. Право е казано, че привичката е втора природа. Ако единъ актьоръ, колкото той и да е талантливъ, не разработва и култивира своя талантъ, най-подиръ отъ него нищо нѣма да излѣзе. Ако ли пъкъ той освѣнъ това е принуденъ още да се упражнява на лоша игра въ лоши произведения, тогава съ сигурность може да се каже, че отъ него ще излѣзе една отрицателна величина. Азъ вече отбѣлѣзахъ този фактъ за драматическитѣ артисти на «Сълза и Смѣхъ». Още по-хлъзгавъ е пжтьтъ на комика, който на всѣка стжпка рискува да мине отъ почвата на комедията на почвата на фарса, даже и когато играе въ добри комедии, ако не е въ висока степень интелигентенъ, *като артистъ*, ако нѣма една публика, която да е съ строги изисквания къмъ него и ако най-сетнѣ той не срѣща една развита естетическа срѣда въ своитѣ съратници по сцена. Можемъ ли да срѣщнемъ тѣзи условия при «Народния Театъръ» ? Не. Ето защо не е удивително, че даже даровити актьори, като господа Гено Кировъ и Иванъ Поповъ —

не говоря вече за другитѣ — сж покварили дарбата си, като комически артисти. Разликата между фарса и комедията е тази, че до като фарсътъ е построенъ на външно нелѣпи случайности и буди у зрителя само физиологически смѣхъ, който се възбужда у васъ, да кажемъ, когато вървите по улицитѣ и видите да се подхлъзне и падне единъ господинъ въ нѣкоя бара — до като това при фарсътъ е така, комедията, напротивъ, е построена тъй, че разкрива нелѣпостьта въ сжщината на една човѣшка душа или едно обществено явление. Смѣхътъ при комедията не е физиологически — задъ него е скрита въ душата на читателя или зрителя силна работа на мисъльта и чувството. Ако бихме поискали съ двѣ думи да характеризирме фарсътъ и комедията споредъ въздѣйствието имъ върху човѣшката душа, ний можемъ да кажемъ така: *комедията създава повишенъ душевенъ настрой, фарсътъ напротивъ създава понижевъ душевенъ настрой.* Сжщото нѣщо напълно важи и за играта на комически актьоръ. Актьоръ, който е принуденъ да играе постояно въ фарсове, най-подиръ и нагодява играта си къмъ тѣхъ. Така е почти вече станало съ господа Ив. Поповъ и Гено Кировъ, които, казахъ го вече единъ пжть, би могли да станатъ добри комически актьори. Господинъ Ив. Поповъ въ ролитѣ на градския кметъ въ «Директорътъ» и Джонъ въ «Честьта е спасена» безспорно бѣше смѣшенъ. Но въпросътъ е, съ какви срѣдства той извикваше смѣхътъ у публиката. Съ смѣшното и неловко кланяне на кмета Пенгуенъ, съ ловката дикизаци, съ специфичното произнощение въ ролята на Джона, което дразни непривикналото ухо и пр. и пр. Азъ нѣмахъ възможность да видя господинъ Ив. Попова въ по-голѣми роли, за това не ми е и възможно да говоря по-подробно за него, но и това, което видѣхъ ми дава вече прѣдставление за покварата на неговата дарба. Господинъ Гено Кировъ осмислюва по-вече играта си отъ г. Ив. Попова. И то е естествено — той много по-късно се появи върху сцената на »Сл. Бесѣда». Не се рѣшавамъ твърдѣ да се осланямъ на спомѣнитѣ си отъ прѣди четири-петь години и по-рано, когато още не бѣхъ излизалъ изъ България, но все ми се струва, че играта на Иванъ Поповъ тогава бѣше много по-осмислена и дълбока. Припомнямъ си, че той ми правѣше впечатление въ ролята на екзекутора въ «Тълстото Кокалче» и въ ролята на началника въ «Ревизоръ» Помѣнахъ, че играта на г. Гено Кировъ ми се показва по-осмислена отколкото тази на г. Ив. Поповъ, но и на него вече постояното игране въ роли, на които е чужда всѣка дълбочина и художественость, е наложило печата си. И той, както почти всички актьори отъ «Сълза и Смѣхъ», почва да търси успѣхи посрѣдствомъ външни ефекти, т. е. посрѣдствомъ прѣминаване отъ комедията къмъ фарса. Само че у него този прѣходъ не е още много силно набѣлѣзанъ. Единъ отъ твърдѣ важнитѣ признаци на извършващия се процесъ. е, че г. Гено Кировъ почва да става много еднообразенъ въ играта си. Ролята на Буке въ «Директорътъ« той играе почти тъй, както играе и ролята на Луи Косадъ въ «Добритѣ Приятели», както

играе ролята на Лука въ «Дивакъ», както играе, бихъ казалъ, даже и ролята на докторъ Тимирявевъ въ «Арказанови». Съ какво ще обясните тая апатия на артиста да търси разнообразни форми, въ които да въплоти игритѣ си? Съ туй несъмнѣно, че му е омрѣзнало да се мжчи да внася съдържание и дълбочина въ роли, въ които тѣзи нѣща липсуватъ и които даватъ много малко поле, за да се прояви таланта. Такава работа е все равно, като тави, да карашъ нѣкого да ти напълни съ вода едно каче, което нѣма дъно. И както нашиятъ чиновникъ слѣдъ като види, че суши сили и енергия надъ едно безплодно дѣло, се улѣга и почва да върши работата си по установенъ шаблонъ, тъй и артистътъ отъ една трупа, като »Сълза и Смѣхъ», слѣдъ като се вживѣе въ нея, забравя за всѣкакви артистически задачи и почва по шаблонъ да испълва своята задача: да весели тлъститѣ хора. Интересно доказателство за нашия възгледъ върху назначението на «Народния Театъръ» прѣдставлява фактътъ, че най-талантливия, може би, актьоръ на този театъръ г. Ганчевъ е оставенъ твърдѣ на вторъ планъ. Ние видѣхме господина Ганчева въ ролитѣ на Жакъ Брациновски въ «Края на Содомъ» и на Марека въ «Добритѣ Приятели». Господинъ Ганчевъ е единствения отъ актьоритѣ на «Сълза и Смѣхъ», когото азъ видѣхъ да издържи до край ролитѣ си и да внесе въ тѣхъ животъ и артистическо разбиране. Менъ ме очудва факта, какъ той до сега е съумѣлъ да запази таланта си отъ израждание и не е тръгналъ по пжтя на колегитѣ си. Но пъкъ не ме очудва друго едно обстоятелство, имено че той въпрѣки способноститѣ си не заема видно мѣсто въ «Народния Театъръ». И, ако се струва, че, менъ г. Ганчевъ поиска да остане вѣренъ на себе си, той не ще успѣе да напрѣдне много въ трупата. Тѣзи отъ комицитѣ, за които говорихме сж найпрѣднитѣ сили на трупата. За останалитѣ комици особено много нѣма какво да се говори. Нѣкои отъ тѣхъ живѣятъ още съ завѣтитѣ на театъръ «Зора» или на трупитѣ, съ които сж брали лаври изъ провинциалнитѣ градове, други пъкъ се мжчатъ да подражаватъ на лошитѣ особености на талантливитѣ си колеги. Г. Б. Пожаровъ напр, и до сега си играе тъй, както го помня, че прѣди 9—10 години играеше въ театъръ «Зора» ролята на господинъ Петлю въ «Червенитѣ панталони». Господинъ Бѣлчевъ въ ролитѣ на Фуфинъ въ »Арказанови» и на Лежуа въ »Директорътъ« твърдѣ много злоупотрѣбяваше съ прѣкаленоститѣ, за да успѣе да разсмѣши публиката и, за не особено голѣма честь на тази послѣдната, това му се винаги удаваше. Тъй, напр., когато той на едно мѣсто ядѣше ябълки и съ цѣль, види се, да изобрази лакомията си показваше зжбитѣ си и позволяваше да му текатъ лигитѣ, публиката бѣше въ въсторгъ отъ сполучливата му игра. Отъ женитѣ, които играятъ комически роли, ще спомена само госпожа Златарева, чиято игра е доста сполучлива и издържана.

Ето ме вече привършихъ работата си. Надѣвамъ се, че анализътъ, които направихъ на избранитѣ за игра пиеси и на актьорската игра, ми дава право да тѣгля слѣднитѣ заключения.

„Народниятъ Театъръ“ е учреждение, което има за обществена задача да задоволява една отъ естетическитѣ потрѣби на българската буржуазия и бюрокрация. Той ще се развива и усъвършенствува паралелно съ вкусоветѣ на тази буржуазия и бюрокрация и за това ние не можемъ да му прѣдрѣчемъ блѣскаво бѫдаще, като артистическа колегия. Задача, значи, се налага на ония, които се истински интересуватъ отъ искуството и на всички мислящи хора въобще да се помѫчатъ да създадатъ и закрѣпятъ единъ новъ театъръ — Театра на бѫдаще.[1])

Н. Саминъ.

СОЦИАЛЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ.

Годишниятъ конгресъ на германската социалдемократическа партия въ Бременъ.

Отъ 18 до 24 септември т. г. е засѣдава въ Бременъ петнадесетиятъ по редъ слѣдъ падането на позорния законъ противъ социалиститѣ въ Германия конгресъ на германската социалдемократическа партия. Конгресътъ се е откри подъ звуковетѣ на ободряющата и потикваща къмъ революционна борба мелодия на «Интернационала». Залата на тамошното «Казино» бѣ найблѣскаво и съотвѣтно съ цѣльта украсена отъ нашитѣ бременски другари, за което тѣ заслужено получиха удобренията и благодарностьта на делегатитѣ.

Привѣтствената рѣчь къмъ делегатитѣ, числото на които е около 300 души, държа прѣдставительтъ на бременската социална демокрация въ германския Райхстагъ, др. *Шмалфелдъ*. Той напомни за онази тежка борба, която бременскитѣ социалисти въ течение на четиридесеть години — прѣди толкова години се отнасятъ наченкитѣ отъ работническа борба тамъ — имали да водятъ съ бруталната буржуазна реакция и за привличането на грамадната часть несъзнателни пролетарии, които дълги години сѫ служили като орѫдия въ рѫцѣтѣ на буржуазията, безъ да съзнаватъ необходимостьта отъ една самостоятелна пролетарска економическа и политическа борба въ името на социалистическия идеалъ. Дълбоката прѣданость къмъ социалистическото дѣло и неизчерпаемата енергия и ентусиазмъ, които само непоколебимата вѣра въ правотата на това дѣло можа да създаде, помогнаха на бременскитѣ социалисти да увѣнчаятъ съ успѣхъ дълго-

---

[1]) *Бѣл. на ред.* Статията на др. Н. Саминъ бѣ прѣдадена въ редакцията още за миналата книжка, но понеже материалътъ за книжката бѣ вече готовъ и даденъ за наборъ, — то тя не можа своеврѣменно да се помѣсти Даваме ѝ, макаръ и малко късно, мѣсто въ настоящата книга, като смѣтаме, че прѣдставляла не само прѣходящъ интересъ.

годишнитѣ си усилия. Днесъ вече Бременъ се прѣдставлява отъ социалдемократи въ Райхстага и организациитѣ въ този градъ сж стжпили сжщо тъй на здрава социалистическа почва, както въ цѣла Германия и водятъ побѣдоносно работничеството къмъ окончателното му освобождение отъ капиталистическата тирания.

Слѣдъ тази рѣчь думата взе др. *Бебелъ*, който, поздравенъ най-сърдечно отъ страна на всичкитѣ делегати, благодари, отъ името на централния комитетъ на партията, на бременскитѣ социалисти за блѣскавия приемъ. Въ своята рѣчь Бебель спомни за Дрезденския конгресъ и напразното ликуване на буржуазията, че социалната демокрация ще се разкапе слѣдъ ожесточенитѣ дебати въ Дрезденъ. Той счита тѣзи дебати за необходими въ интереса на самото социалистическо движение, защото чрѣзъ тѣхъ става ясно, какво трѣба партията да върши, ако иска да остане вѣрна прѣдставителка на класосъзнателния пролетариятъ въ борбата му съ капиталистическата буржуазия. Слѣдъ това той направи кратъкъ прѣгледъ на изтеклата година, прѣзъ която германската, а особено пруската, реакция е създала достатъчно агитационна материя въ полза на социалиститѣ, защото тя по най-бруталенъ начинъ се опитва да спжва социалистическото движение. Отношението на пруското правителство къмъ рускитѣ студенти и студентки, които безъ каквито и да било сериозни мотиви се екстерниратъ само и само да се задоволятъ желанията на руския царизмъ; държането на правителствата на разнитѣ германски държавици въ врѣме на стачки (напр. борбата въ Кримичау), дѣто тѣ използватъ цѣлата държавна машина за да потушатъ справедливото негодуване и стремление къмъ по-човѣшки животъ отъ страна на работницитѣ; поведението имъ въ врѣме на избори за разнитѣ законодателни тѣла — всичко това ежедневно създава материалъ за агитация и пропаганда въ полза на социалистическия идеалъ. Ето защо Бебель свършва рѣчьта си съ пълна вѣра въ скорошната побѣда на социализма.

Слѣдъ това конгресътъ пристжпи къмъ изборъ на бюро. Тъй като *Зингеръ*, който е прѣдсѣдателствувалъ въ всичкитѣ досегашни конгреси, бѣше боленъ, избиратъ се за прѣдсѣдатели съ еднакви права *Дицъ* отъ *Щутгартъ* и *Ебертъ* отъ *Бременъ*.

Слѣдъ това се опрѣдѣли дневниятъ редъ. Постжпиха нѣколко прѣдложения по него, отъ които, обаче, най-важното е — да се тури на дневенъ редъ още въ този конгресъ *училищниятъ въпросъ*. Тъй като: 1) въпросътъ е много важенъ и изисква сериозно проучване, а конгресътъ и безъ това е доста прѣтрупанъ съ работа, и 2) прускитѣ другари, които най-много сж заинтересувани въ разглеждането на този въпросъ, биха могли въ една отдѣлна конференция[1]) слѣдъ конгреса да се занимаватъ съ този въпросъ и да опрѣдѣлятъ своето отношение въ борбата

[1]) Такава конференция бѣ свикана въ Берлинъ прѣзъ м. декемврий.

съ реакцията, която прускиятъ Ландтагъ прѣдставлява, противъ свободата на училищата, конгресътъ отхвърли това прѣдложение. Останалитѣ прѣдложения не сж тъй важни. И за това приврѣмениятъ дневенъ редъ, който бѣ опрѣдѣленъ отъ централния комитетъ, се прие съ едно размѣстване на два пункта.

Дневниятъ редъ бѣ както слѣдва:

1. Отчетъ на централния комитетъ. Референти: *В. Пфанкухъ* и *А. Геришъ*.

2. Отчетъ на контролната комисия. Референтъ: *Х. Майстеръ*.

3. Отчетъ върху парламентската дѣйность. Референтъ: *Г. Ледебуръ*.

4. Организация. Референтъ: *А. Геришъ*.

5. Майския праздникъ. Референтъ: *Г. Фишеръ*.

6. Комунална политика. Референтъ: *Х. Линдеманъ*.

7. Интернационалния конгресъ въ Амстердамъ. Референтъ: *А. Бебелъ*.

8. Други прѣдложения.

9. Изборъ на централенъ комитетъ, контролна комисия и мѣстото на идния конгресъ.

Прѣди да се пристжпи къмъ дневния редъ, прочитатъ се маса поздравителни телеграми отъ страна на разни социалистически партии и организации.

Ние тукъ ще дадемъ само кратки бѣлѣжки за рефератитѣ и дебатитѣ по разнитѣ точки отъ дневния редъ, защото рамкитѣ на списанието не ни позволяватъ да се простираме. Само по единъ пунктъ ще се спремъ повече, защото поуката, която той дава на германскитѣ социалдемократи, има напълно значение и за дѣйностьта на всички социалистически партии. Думата ни е за спора върху отношението на прѣдставителя въ Райхстага др. *Шипелъ* къмъ борбата на социалистическата парламентарна фракция противъ аграрнитѣ мита и съотвѣтната за това тарифа, която, слѣдъ суспендиране отъ страна на реакционеритѣ въ Рахйстага вжтрѣшния редъ на послѣдния, биде приета по миналата година. Това бѣше единъ отъ най-сжщественитѣ въпроси, който занимава конгреса.

По първата точка отъ дневния редъ реферира най-напрѣдъ *Пфанкухъ*, който констатира доста добри напрѣдъци въ областьта на агитацията, пропагандата и организацията. Въ реферата си той изтъкна, че при нарастналото движение вече се чувствува липса отъ агитатори, пропагандатори и организатори. Голѣма часть отъ дѣйцитѣ се поглъщатъ отъ синдикатитѣ, чиито ржководители, въпрѣки всички бръщолевения на нашитѣ общодѣлци за тѣхния характеръ, сж хора на партията. Това се констатира и този пжть официално на конгреса, макаръ че ограниченията за сдружаванията въ разнитѣ държавици на Германия да принуждаватъ синдикатитѣ да фигуриратъ като *неутрални*, свободни организации. Тѣ въ сжщность се намиратъ въ прѣма връзка съ

социалдемократическата партия, като не разбиратъ своя *неутралитетъ* въ такъвъ смисълъ, както нашитѣ общодѣлци, т. е. *отъ случай на случай* да даватъ подкрѣпата си на тази или онази политическа партия, която въ единъ моментъ би обѣщала да прокара искания въ тѣхна полза. Тѣ сѫ установени по въпроса, коя партия се явява прѣдставителка на работницитѣ, на тѣхната експлоатирана класа въ капиталистическото общество. Въ реферата се спомня сѫщо, че и потрѣбителнитѣ дружества и др. такива учреждения отнематъ маса сили отъ политическото движение, отъ самата партия. Констатира се сѫщо единъ голѣмъ напрѣдъкъ въ разпространяването на партийния печатъ. Сѫществуватъ 70 политически органи и почти толкова още синдикални. Числото на абонатитѣ на първитѣ надминава 600,000. Останалитѣ пунктове въ реферата съдържатъ отговори на по-важнитѣ прѣдложения отъ страна на делегатитѣ и организациитѣ, които тѣ прѣдставляватъ.

Слѣдъ това реферира касиерътъ на партията *Геришъ* върху състоянието на партийната каса. Той констатира сѫщо голѣмо увеличение въ постѫпленията въ нея. Слѣдъ Геришъ, др. Майстеръ отъ Берлинъ дава отчетъ за дѣйностьта на контрольоритѣ. Тукъ той разглежда разни случаи на спорове въ организации и пр., които иматъ мѣстно значение. Слѣдъ това се пристѫпва къмъ дебатитѣ върху тѣзи реферати.

Обръща се внимание отъ страна на делегати, които дѣйствуватъ при неблагоприятни условия (напр. отъ *Шлезия*), за да се положатъ повече усилия за агитацията въ такива мѣста. Сѫщо се напомня нуждата отъ по-усилена агитация между селското население, което въ голѣмата си часть стои сѐ още враждебно къмъ социализма. По пункта «преса», живи разисквания ставатъ по въпроса за създаването литература за младежьта. Тъй като днешното училище пръска просто фалшиви знания върху историята и др. прѣдмети, трѣба да се помогне на младежьта чрѣзъ подбрано четиво, за да може тя да отговоря на назначението си, за да разбере че ней принадлежи бѫдащето. Слѣдъ това се прѣминава къмъ отчета върху парламентарната дѣйность Между разнитѣ прѣдложения къмъ този пунктъ, има и една резолюция, подкрѣпена отъ достатъчно много делегати, и внесена отъ Бебеля — върху случая съ *Шипеля*. Поради важностьта на тая резолюця, ний я прѣдаваме тукъ.

«Конгресътъ осѫжда най-строго неясностьта и двусмисленостьта, съ които др. Шипель отъ дълго врѣме насамъ се отнася писмено и устно къмъ въпроса за митата върху хранителнитѣ продукти, като чрѣзъ това е създалъ материалъ за нашитѣ неприятели противъ партията. Ако най-сетнѣ др. Шипель, принуденъ отъ фракцията да вземе ясно положение по този въпросъ, заяви, че е противникъ на аграрнитѣ мита и че по въпроса за митническата тарифа сподѣля държането на партията, то толкова по-непонятно и по-неизвинително бѣше това, дѣто той отъ години насамъ приложи всичкото свое остроумие и знание, за да

докаже, че отъ глецището на аграриитѣ искането на аграрни мита се оправдава — задача, която въ сжщность не може да бжде такава на единъ социалдемократъ. Конгресътъ осжжда сжщо рѣшително умразния и надмѣнния *тонъ*, съ който др. Шипель водѣше полемиката противъ партията и партийни другари — постжпка, която толкова по-малко може да се оправдае, тъй като той е измѣнилъ основно гледището си върху аграрния въпросъ».

Референтъ върху парламентарната дѣйность е *Ледебуръ*. Въ реферата си той се спира главно на Шипеловия въпросъ. Излага подробно историята на пораждането му и заключава, че е необходимо веднъжъ за винаги да се рѣши този въпросъ, за което моли Шипеля ясно и категорично да се изкаже по това. Ще прѣдадемъ на кратко и самия споръ.

Шипель е признатъ авторитетъ въ областьта на търговската политика. Той е написалъ едно доста крупно съчинение върху основитѣ на търговската политика. Въ рѣчи, брошури и пр. той често се е повръщалъ на тази тема. Гледището, което той застжпва по този въпросъ, а особено онова по аграрнитѣ мита е насочено противъ партийното схващане на сжщия въпросъ.

Германската партия официално се обяви противъ аграрнитѣ мита и аграрната тарифа, която бѣше дълго врѣме прѣдметъ на разискване въ германския печатъ и райхстага. Шипель, обаче, по тоя въпросъ, както въ съчинението си, за което споменахме по-рано, така и въ статиитѣ и рѣчитѣ си, явно е създавалъ материалъ въ полза на противницитѣ на партията. Когато по-миналата година прѣдставителитѣ на социалната демокрация въ Райхстага съ голѣма енергия и ентусиазмъ се борѣха противъ стремленията на аграриитѣ да увеличатъ печалбитѣ си чрѣзъ прѣфърляне товара върху работническата класа, като увеличатъ митата върху прѣдметитѣ отъ първа необходимость, тогава противницитѣ отъ лагера на аграриитѣ винаги напираха върху мнѣнията на Шипеля, който билъ мисляща глава въ партията и не току-тъй се противопоставялъ на сичко. И наистина, отъ сичко писано отъ него бѣше ясно, че той признава необходимостьта отъ тѣзи мита за спасението на застрашеното отъ международна конкуренция германското земледѣлие. Тогава той въ Райхстага мълчеше, като че ли не се е говорѣше за него. Даже той се въздържа да земе думата и да обясни като специалисть въ тая область гледището на партията. Само се задоволяваше да каже, че и той е противъ аграрнитѣ мита. Сжщо тъй, както вождътъ на нашитѣ общодѣлци при сѣки случай декларира, че е чистокръвенъ социалъ-демократъ, като че ли голата декларация е достатъчна да убѣди хората, щомъ като останалата му устна и писателска дѣйность оборва сѣка подобна декларации. Както нашиятъ Сакжзовъ, така и Шипель се показа неспособенъ да извади логическитѣ заключения отъ собственитѣ си думи и мисли. По този случай постояно ставащъ въпросъ въ парламентарната франция, обаче, не се дохаждаше до едно рѣшение. По-късно, обаче

слѣдъ прокарването на тарифата въ едно събрание въ Берлинъ, Шипель пакъ има случай да се повърне на тази тема и да изкаже сжщитѣ възгледи. Това събрание даде на ново поводъ за споръ противъ Шипеля. И Кауцки, този незамѣнимъ теоретически стражъ въ социалистическата мисъль, подема въпроса въ печата. Отъ разни крайща на Германия се изказаха въ единъ или другъ смисълъ, до като най-сетнѣ и самата парламентарна фракция зе едно рѣшение, съ което иска, щото Шипель ясно и категорично да искаже своето мнѣние по тоя въпросъ, като обясни, какъ той примирява това, което е писалъ и казалъ въ полза на аграрнитѣ мита съ декларацията си, че билъ противъ тѣхъ и се ужъ солидаризиралъ напълно съ мнѣнието и държането на парламентарната фракция. Това противорѣчие трѣбаше да се обясни. Шипель, обаче, въ отговоръ на това, написа нѣколко статии въ единъ партиенъ вѣстникъ, въ който, съвсѣмъ не отговори на поставения нему въпросъ, а се сърди на критицитѣ му, че си служили съ недостоенъ за него тонъ, че го обвинявали напразно за защитникъ на арарнитѣ мита, че въпрѣки многократнитѣ голи декларации отъ негова страна, пакъ продължавали да настояватъ, че той е на друго мнѣние и пр.

Както виждатъ нашитѣ читатели, като че ли «невинно оклеветения» Я. Сакжзовъ пише. И той се чуди въ надмѣннитѣ си бѣлѣжки, какви сж нашитѣ печатни нрави, да нѣмаме нито капка джентлементство да признаемъ това, което единъ човѣкъ декларира, че е негова плъть и кръвь. Обаче, и той, както Шипель, па и както всички буржуазни идеалози въ социалистическа маска, забравя, че съ голитѣ декларации нищо не се постига, че трѣба да се обоснове и докаже онова, което се подържа, или противъ което се противопоставя, а не да се декларира само, безъ, обаче, да се унищожатъ онѣзи противорѣчия, въ които ги е втикнала парцаливата имъ мисъль.

Сжщото стана и на конгреса. Шипель, вмѣсто да отговори направо на зададения му въпросъ, за да се тури край на спора въ единъ или другъ смисълъ, приповторя до насита повтаряното по-рано въ печата, безъ, обаче, да се спустне въ сжщностьта на въпроса и да опрѣдѣли ясно своето гледище по аграрнитѣ мита. Той припомня, че разглеждалъ въ своето съчинение въпроса за развитието на идеитѣ за търговската политика въ течение на ступанската история на капиталистическитѣ държави, и че е опис валъ и изтъквалъ буржуазното гледище на въпроса, това буржуазно гледище, което търсейки изходъ отъ безизходностьта, която противорѣчията въ капиталическото производство създаватъ, се мжчи да оправдае империалистическитѣ и протекционни стремежи на капиталистическата класа и нейнитѣ прѣдставители. Но Шипель само е изтъквалъ и разпространявалъ това буржуазно гледище, безъ обаче да го е критикувалъ и да му е противопоставялъ социалистическото, ако още мисли, че такова има у него. И наистина, ако въпросътъ се касаеше до онѣзи

системи, които въ течение на своето развитие голѣмитѣ капиталистически държави сж прѣгръщали като основа на търговската си политика; ако се касаеше само да се констатира факта, че напр. Англия, прѣди да прѣгърне системата на свободната търговия къмъ срѣдата на миналото столѣтие, е използувала всички срѣдства на протекционната система, до като най-сетнѣ достигна онова си економическо могжщество, което ѝ гарантираше пазаритѣ на по-назадъ останалитѣ въ своето стопанско развитие континентални държави; или пъкъ, ако се касаеше за това, че за запазване своята економическа самостоятелность континенталнитѣ държави почнаха да издигатъ прѣчки при своитѣ граници противъ нашествието на английскитѣ индустриални продукти тъкмо въ онова врѣме, когато Англия прокламираше свободата на търговията като спасителенъ за ступанското ѝ развитие принципъ — ако, казваме, се отнасяше до това, то никой не би отрекълъ, че Шипель е направилъ блѣскави щудии въ тази область. Обаче, въпросътъ е тамъ, че той, като социалистически мислитель, трѣба да схване пружинитѣ на това развитие, причинитѣ на тѣзи стремежи у разнитѣ държави при разнитѣ стадии на економическото имъ развитие и да освѣтли това развитие отъ гледището на социалистическата критика, отъ гледището на принципитѣ, които сж лѣгнали въ основата на партията, която той прѣдставлява. Това, обаче, Шипель не стори, това той не стори и на конгреса, защото той счита, че казаното вечъ по тоя поводъ отъ него е достатъчно да покаже неговото гледище. Сжщо тъй, както Я. Сакжзовъ постоянно ни праща къмъ неговитѣ минали статии, за да се убѣдимъ, че той въ нищо не се е провинилъ противъ марксизма, че той си е, както винаги, социалистически мислитель.

Въ врѣме на дебатирането по тоя въпросъ стана ясно, че много малко сж онѣзи делегати, които се задоволяватъ само съ голитѣ Шипелови декларации. Нѣкои отъ по-виднитѣ германски опортюнисти само намѣриха, че начинътъ на водене полемиката противъ Шипеля билъ недостоенъ и пр. Такива, за щастие, не се намѣриха много, както става ясно и отъ резултатитѣ на гласуването резолюцията на Бебеля. Даже Бернщайнъ не е доволенъ отъ Шипеля, макаръ да направи нѣкои отъ обичнитѣ му уговорки при такива случаи. Голѣмото мнозинство отъ делегатитѣ, обаче, се изказа противъ Шипеля и за резолюцията на Бебеля, която цитирахме по-рано. Къмъ тази резолюция се прѣдложи и една прибавка отъ Фрайталера (Берлинъ) и 31 другари, която гласи:

«Конгресътъ понататъкъ обяви че довѣрието, отъ което безусловно се нуждае всѣки другарь за да облича довѣрени постове въ партията, *спрѣмо другаря Шипель е най-дълбоко разклатено* и че, ако Шипель продължава по този начинъ да нанася врѣда на партията, *той ще бжде принуденъ да изкара консеквенциитѣ на своето поведение*».

Има и други резолюции, които въ малко или много по мека форма прѣдлагатъ да се мине на дневенъ редъ, обаче, всич-

китѣ при гласуването падатъ. При поименото гласуване резолюцията на Бебеля *се приема съ 234 противъ 44 гласа и единъ се въздържа*. Сжщо и прибавката отъ страна на Фрайталера се *приема съ 150 противъ 126* гласа, като двама се въздържатъ. Отсжтствието на нѣколко души, които по разни причини не присжтствуватъ при гласуването, съ нищо не измѣнява този резултатъ, защото по-голѣмата часть отъ тѣхъ декларираха, че биха гласували противъ Шипеля. Тукъ трѣба да отбѣлѣжимъ, че въ цитираната Бебелова резолюция стана едно малко измѣнение като се изхвърлиха думитѣ «*и партийни другари*». Това, обаче, никакъ не измѣня сжщностьта на тъзи резолюция.

Тъй се приключиха дебатитѣ по този случай. Съ това германската социална демокрация даде още единъ пжть доказателство, че тя скжпи интереситѣ на пролетарията, чиято достойно водителка се явява тя. Особено прибавката на Фрайталера доказва, какво е настроението на партийнитѣ другари спрѣмо такива двусмислени и загадъчни натури, каквато се явява въ случая Шипель.

Слѣдъ това конгресътъ минава на слѣдния пунктъ отъ дневния редъ, а именно въпроса за организацията. Геришъ, като референтъ по тоя пунктъ, изказва желанието да се работи сѐ повече и повече съ удвоена енергия за здравата организация на партията, чрѣзъ която само може да се надѣваме на успѣхъ въ борбата до възтържествуването на крайната цѣль на социалистическата партия. Съ това сж напълно съгласни сичкитѣ делегати.

Слѣдъ това реферира др. Р. Фишеръ върху петата точка отъ дневния редъ — майския праздникъ. Конгресътъ се исказа въ сжщия смисълъ за значението и цѣльта на тоя празникъ, както това е установено отъ сички интернационални конгреси.

По пунктъ 6 реферира др. Х. Линдеманъ, който се счита за авторитетъ въ областьта на комуналната общинска политика. Прѣдложената отъ него резолюция се прие. Въпросътъ за комуналната политика се е подигалъ въ миналитѣ конгреси на партията, обаче, съ приемането на тази резолюция се дава единъ видъ директива за дѣйностьта на другаритѣ въ тази область, до тогава, до като още по-всестраннитѣ проучвания на въпроса доведатъ до една подробна комунална програма. Сега само въ общи черти се опрѣдѣля дѣйностьта на партията, като се запазва напълно духа на партийнитѣ принципи. Слѣдъ това Бебель реферира върху интернационалния конгресъ въ Амстердамъ. Въ реферата си той обяснява държането на нѣмската делегация по въироситѣ, които занимаваха конгреса. Съ рѣшенията и резолюциитѣ на този конгресъ читательтъ се е запозналъ отъ статиитѣ въ една отъ миналитѣ книги на това списание, за да нѣма нужда да се простираме по това.

Слѣдъ това се разглеждаха набърже и нѣкои останали прѣдложения. Най-накрая зема думата прѣдсѣдательтъ Дицъ, който въ една прочуствена рѣчь прави прѣгледъ на дѣйностьта на кон-

греса и изказва задоволството си отъ сериозностьта и прѣданостьта, съ които се отличиха делегатитѣ при разглеждането на всички въпроси. Той свършва съ апелъ къмъ делегатитѣ да положатъ всички свои усилия за прѣуспѣването на социалистическия идеалъ.

Конгресътъ се закри при тържественото изпѣване първия куплетъ отъ работническата марсилеза отъ страна на делегатитѣ.

Н. С.

ХРОНИКА.

(Изъ нашата журналистика).

Новото срѣдство на „младитѣ демократи“ противъ „Ново Врѣме“. — Подражаване на „жълтата преса“ отъ послѣдното? — Каква била работата? — Какво ще рече да подражавашъ на „жълтата преса“ и кой дѣйствително ѝ подражава. — Нѣщо за „бръткането“ на П. Ю. Тодоровъ въ „Демокр. Прѣгледъ“. — Какво сж разбрали „младодемократитѣ“? „Миръть на искуството“ и реалниятъ свѣтъ. — Двѣ противоположни гледища — Съюзътъ на поповщината и учителството въ „Демокр. Прѣгледъ“. — Нѣщо за „жълтия“ Вжгренъ и какъ излъга той.

«Младитѣ демократи» така ми се разсърдили, че нито знаятъ, какво приказватъ, нито намиратъ думи, съ които да окачествятъ начина на моето полемизиране, редакцията на «Ново Врѣме» и лично мене. До послѣдно врѣме «младитѣ демократи» бѣха възложили на своя «добросъвѣстенъ» сътрудникъ Здравко да ми възразява и да окачествява и лично мене и редакцията на «Ново Врѣме» и самото списание. Но напослѣдъкъ, слѣдъ като показахъ, какъвъ «добросъвѣстенъ» опонентъ се явява този Здравко, «младитѣ демократи» рѣшили, както се вижда, да го замѣстятъ съ другъ, по-сарбъ отъ него. Такъвъ намѣриха тѣ въ лицето на едно пълзящо, което съ пълзене по коремъ прѣдъ голѣмцитѣ отъ Народното Просвѣщение се изкачи по учителската стълба и се домъкна отъ дълбоката провинция въ столицата. Това пълзящо се крие въ колонитѣ на «Демократически Прѣгледъ» подъ псевдонима «Вжгренъ». И ето този нещастникъ, който и сега пълзи въ София прѣдъ «идеални» министри, сега раздава «честность», говори за «моралъ», за «човѣшко достоинство», за «самоуважение»! И ето този сжщиятъ нещастникъ пише статия въ «Демократически Прѣгледъ» подъ название: «Подражаване «жълтата преса» отъ страна на единъ наученъ органъ», като си мисли, както и «самоуважаващата се» група отъ «младодемократи», че подиръ това артжкъ съсипано е «Ново Врѣме», компрометирана е редакцията му. Горкитѣ «млади демократи»! Колко сж жалки въ мантията на моралисти и «добросъвѣстни» възпитатели на «народа»! Особено пъкъ, когато олицетворение на тѣхната чест-

ность и човѣшко достоинство се явяватъ такива «младодемократи», като Вжгреновци и Здравковци.

Но шегата на страна. Обвинението, което «младодемократитѣ» хвърлятъ по адресъ на редакцията на «Ново Врѣме» и по мой адресъ сега чрѣзъ едного отъ своитѣ пълзящи, чрѣзъ Вжгрена, е много съсипателно. И наистина, прѣдставете си! — Редакцията на «Ново Врѣме» подражавала на «жълтата преса»' И защо, си мислите, въ какво подражава тя на послѣдната? Много е ясно! Споредъ «младодемократитѣ», да наречешъ нѣкого или една група съ заслужени отъ тѣхъ названия, които ги характеризиратъ, напримѣръ, като писатели, или като обществена група, това значело да подражавашъ на «жълтата преса», главна храна на която съставлява жантажътъ. Напримѣръ, да наречешъ фалшификатора и шантажиста студента Михалчевъ «нахаленъ невѣжа и шарлатанинъ», който плѣщи всевъзможни глупости и семковщини въ видъ на «философски истини», или да наречешъ Я. Сакжзова «старо дѣте» и «маниякъ», който счита себе си прѣдопрѣдѣленъ отъ боговетѣ за «вершитель судебъ», т. е. за една висока роля въ българския животъ, но прѣдопрѣдѣлението на когото не му признаватъ българитѣ, защото не го разбирали, или да наречешъ «младодемократитѣ» «умствени слѣпци», «фарисеи», и «демагози», които не могатъ да видятъ тенденцията на развитието на нашата страна, които по най-сериозни въпроси казватъ ви: и попътъ е правъ, и даскалътъ е правъ, и свободата на съвѣстьта е харна, но и религиозното чувство на гражданитѣ не трѣба да се закача, т. е. които и «овде го клаятъ и онде го клаятъ» — това значело да подражавашъ на «жълтата преса»!

Това е ново, «младодемократско» опрѣдѣление на «жълтата преса». Читателитѣ разбиратъ, че «жълтото» на тази «преса» не се състои въ това, че тя бичува съ остри думи, заслужени отъ този или онзи, отъ тази или онази група. Ако тя това правѣше, нѣмаше да бжде «жълта преса». Между «младитѣ демократи», които взиматъ участие въ «Демократически Прѣгледъ», има, мисля, и такива, които разбиратъ, какво ще рече «жълта преса» и подражаване на нея. Но Вжгреновци сж отъ ония «млади демократи», които не могатъ да видятъ «жълтото» на «жълтата преса», защото тѣ въ собствената си душа иматъ достатъчно «жълто», за да могатъ да го видятъ въ «жълтата преса» и какво ще рече да подражавашъ на нея. Обаче, «младодемократитѣ» около «Демократически Прѣгледъ» допускатъ статиитѣ на «жълтитѣ» Вжгреновци, защото, очевидно, искатъ «да направятъ удоволствие на нещастнитѣ си читатели, отъ стотинкитѣ на които се нуждаятъ», както казватъ тѣ. Но щомъ «младодемократитѣ» се турятъ на тази почва, тогава нека ми позволятъ да имъ кажа, че тѣ дѣйствително подражаватъ на «жълтата преса». И наистина. Прѣди всичко, нека кажа това, че «честнитѣ» и «приличнитѣ» «младодемократи» нито веднъжъ до сега не сж се възмутили отъ фалшификациитѣ и шарлатаниитѣ на шантажиста Д. Михалчевъ, които

Д. Б. разкри въ страницитѣ на «Ново Врѣме», нито веднъжъ тѣ не сж се възмутили отъ това, що писаха Я. Сакжзовъ и хората около него по адресъ на Д. Б. Не само не сж се възмутили, но тѣ смѣтатъ за гордость да иматъ въ «Демократически Прѣгледъ» сътрудника на шантажа «В. П.» Д Михалчевъ, който за отмъщение на Д. Б. за разкритията, направени въ страницитѣ на «Ново Врѣме», заедно съ общодѣлцитѣ, съ Я. Сакжзовъ на чело, съчиняваха шантажни истории противъ него въ «Вечерна Поща» и «Работническа Борба», тѣ прибиратъ и шантажиститѣ отъ послѣднята въ «Демократически Прѣгледъ», тѣ прибиратъ въ него всички тѣзи—шантажисти, които участвуватъ редовно въ «жълтата преса». Но независимо отъ това, редовни сътрудници на «Демократически Прѣгледъ» и върли «младодемократи», като пълзящето Костурковъ, заедно съ габровския търговецъ общодѣлеца Д. Негенцовъ и С-ие се занимаватъ съ разпространяването на шантажни измислици, като тази, че Д. Б. искалъ билъ да ограби касата на учителския съюзъ. Отъ друга страна, «младодемократитѣ» сами взиматъ най-живо участие въ единъ вѣстникъ отъ «жълтата преса», както напр. въ в. «День». Най-сетнѣ, тѣ, по начина на писането, особено по нѣкои деликатни въпроси, подражаватъ на единъ отъ най-жълтитѣ изъ «жълтата преса» вѣстници, а именно на «Вечерна Поща». Така напримѣръ, послѣднята ту се явява съ чисто русофилски статии, ту съ русофобски, споредъ вѣтъра, който духа у насъ, а «младодемократитѣ» въ една и сжща статия пишатъ ту за свободата на съвѣстьта, ту за защита на «религиозното чувство на гражданитѣ» и, очевидно, това се прави, дѣйствително, «за да направятъ удоволствие на своитѣ нещастни читатели, отъ стотинкитѣ на които се нуждаятъ».

И тъй, щомъ думата е за подражавание на «жълтата преса», то, очевидно е, че подражаватъ на нея хората около «Демокр. Прѣгледъ» и въ него. Но тѣ, като гузни, побързаха да припишатъ своя грѣхъ на другиго, като си мислѣха, че по такъвъ начинъ тѣ се избавятъ отъ него. Твърдѣ плиткоумна хитрость, но «младодемократитѣ» ги бива за такива хитрости. Впрочемъ, да оставимъ това на страна. «Младитѣ демократи» въ лицето на «жълтитѣ» Вжгреновци, по поводъ на моитѣ бѣлѣжки за нѣкои статии въ «Демократически Прѣгледъ», изкарватъ ме «недобросъвѣстенъ» и «безчестенъ», защото билъ съмъ ги цитиралъ невѣрно. Разбира се, че съвсѣмъ не ме е грижа, дѣто «младодемократитѣ» ме окачествяватъ така, особено когато тия окачествявания излизатъ отъ страна на пълзящи, като Вжгреновци. Ако съмъ сѣдналъ да имъ отговарямъ, то го правя съ цѣль да имъ дамъ още единъ урокъ.

Въ единъ отъ миналитѣ броеве на «Демокр. Прѣгледъ» г. Здравко питаше ме, гдѣ П. Ю. Тодоровъ е писалъ противъ ония критици, които искали идеи отъ художницитѣ. Въ по-миналата хроника азъ му отговорихъ, като цитирахъ едно мѣсто изъ статията на П. Ю. Тодоровъ, отъ което ясно се вижда, че той нарича «брътвачи» всички ония критици, които искатъ мисли отъ

поета и художника. На този ми отговоръ «младия демократъ» Здравко млъкна, но хората около «Дем. Прѣгледъ», както се вижда, не могатъ да разбератъ, до колко статията на П. Ю. Тодоровъ прилича на «жълта», при всичко, че имъ посочихъ, гдѣ е «жълтото» у нея, та затова дадоха мѣсто на «жълтия» Вжгренъ да защити статията на П. Ю. Тодоровъ. Прѣдъ видъ на това сега дойдохъ до убѣждение, че трѣбваше да имъ цитирамъ редъ мѣста изъ тази статия, за да не става нужда трети пжть да се повръщамъ къмъ нея. Но нѣма що! Да видимъ въ кое съмъ билъ тука недобросъвѣстенъ и безчестенъ.

Въ хрониката на юлската книжка приведохъ онова мѣсто изъ статията на П. Ю. Тодоровъ, въ което той казва, че «единъ Бѣлински или единъ Добролюбовъ» можали да искатъ отъ поетитѣ и художницитѣ *мисли*, защото въ Русия имало деспотизмъ и тѣ се явявали водители на обществени течения, а у насъ да се искало отъ поетитѣ и художницитѣ *мисли*, означавало, нуждитѣ на Русия да прѣнасяшъ въ България, т. е. означавало глупость. Мисля, че това мѣсто е достатъчно за вѣрна характеристика на цѣлата статия. Но «младодемократитѣ», турени на тѣсно, викатъ чрѣзъ «жълтата» уста на Вжгреновци: Senex е скърпилъ една невѣрна цитата, той е недобросъвѣстенъ и безчестенъ»! И привеждатъ една цитата отъ сжщата статия, която доказвала ужъ противното. Тази цитата е една праздна фразиология, която авторътъ ѝ «брътви», да се изразимъ съ неговия «приличенъ» стилъ, безсвязно, но съ цѣль да се покаже, че той надълбоко разбиралъ и философи, като Нитше и Шопенхауера. Тя е слѣдната: «щомъ единъ день — четемъ на стр. 84, бр. 4 на «Дем. Пр.» — българскитѣ художници се проникнатъ отъ толкова самосъзнание, щото да разбератъ, че изкуството е най-висшата дѣйность на човѣка, която оправдава сжществуването дори на единъ Шопонхауеръ, дори на единъ Нитче, че мирътъ на изкуството — die simliche (?) Offenbarung der Idee, както характерно се изразява знаменитиятъ Шопенхауеръ — като миръ много по-съвършенъ отъ физическия, има право, може би и по-голѣмо, на самостоятелно сжществуване, — тѣ ще видятъ нататъкъ, послѣдователно, че въ този по-ясенъ, по-изразителенъ, по-съвършенъ миръ, самъ по себе си сжществува животътъ въ най-широкото си проявление, че тамъ може да се търси не само социология или педагогия, а всичко каквото обичашъ. Но такова едно изслѣдване на този миръ, което ще дири да опрѣдѣли, обясни, класифицира — не е вече литературна критика, а наука. И отъ тукъ нататъкъ вече поетътъ и критикътъ-изслѣдователь заставатъ на двѣ различни и самостоятелни гледни точки — до като единътъ се стреми къмъ самобитность, оригиналность, широта, другиятъ гледа да го опрѣдѣли и класифицира. Да залѣпи върху единъ писатель етикета — ето къмъ какво се стреми литературниятъ критикъ и историкъ». Това е, както види читательтъ, едно несвързано празднословно «брътвение», съ което «блѣдкавата витія» П. Ю. Тодоровъ иска да каже — останете

насъ, «поетитѣ и художницитѣ», да си живѣемъ въ «по-съвършения миръ», въ «мира на изкуството», не искайте отъ насъ да бждемъ водители на обществени течения, не искайте *мисли*, а гледайте, възхищавайте се отъ нашия «по-съвършенъ миръ», изучвайте го, «класифицирайте» го! Съ други думи, българскиятъ «вития» казва и тука сжщото, както и въ приведената отъ мене въ миналата хроника цитата изъ неговата статия, т. е. че било глупость да се искатъ *мисли* отъ поетитѣ и художницитѣ, които живѣятъ въ свой «по ясенъ, по изразителенъ, по-съвършенъ миръ». Не искамъ тука повече да характаризирамъ смисъла на това драндабулско «брътвение», но ще кажа само, че то съставлява съдържанието на една теория на буржуазния упадъкъ въ всѣко отношение, което се изразява и въ «брътвението» за нѣкакъвъ «миръ» не реаленъ, а въображаемъ, наричанъ «миръ на изкуството», въ който «самъ по себе си сжществува животътъ въ най-широкото си проявление», «миръ», който нѣма нищо общо съ реалния свѣтъ, но въ който можешъ да «брътвишъ» несвѣстни работи. Тази теория е рожба на охолницитѣ отъ буржуазната класа и нейната задача съставлява, да отвлича вниманието на потиснатитѣ класи отъ явленията на реалния животъ. Но «жълтитѣ» Вжгреновци не сж въ състояние да разбератъ тази теория, която въ България проповѣдва българския «вития» П. Ю. Тодоровъ, и при това, за ирония на демократиз'а на «младодемократитѣ», чрѣзъ тѣхния органъ «Демократически Прѣгледъ». Очевидно е, защо «жълтитѣ» Вжгреновци виждатъ въ цитираното съвсѣмъ противното на истинското му съдържание. Нека забѣлѣжимъ още и това, че нашиятъ «вития» ту казва: «Но такова едно изслѣдване на този миръ, което ще дири да опрѣдѣли, обясни, класифицира — не е вече литературна критика, а *наука*», ту казва: « . . . до като единътъ се стреми къмъ самобитность, оригиналность, широта, другиятъ гледа да го опрѣдѣли, класифицира. Да залѣпи върху единъ писатель етикета — ето къмъ какво се стреми литературниятъ критикъ и историкъ». То есть, споредъ първото положение «изслѣдването» «мира на изкуството» е «наука», а споредъ второто — то е литературна критика, която при това се стремѣла «да залѣпи върху писателя етикета». Въ това несвързано «брътвение» кое е вѣрното — първото или второто? А пъкъ на края ни статията нашиятъ «вития» отрича и това послѣдно право на литературния критикъ. «Опрѣдѣленията, казва той — «Еротикъ», «Естетикъ», «Йдеалогъ» или «Декадентъ», въ които сж биле разграфявани до сега българскитѣ поети . . . . сж глупави и смѣшни за всѣки здравомислящъ, свободенъ духъ». Но тѣ сж «етикети», които, лѣпнати къмъ нѣкои поетически произведения, като напр., къмъ неговитѣ глупави декадентски произведения добрѣ ги характеризиратъ! О, не! — тѣ сж «глупави и смѣшни», защото не се харесватъ на «свободния духъ» на нашия «вития», защото . . . защото . . . биле измислица на социалиститѣ! Но главниятъ зоръ на нашия «вития» е въ това, щото критикътъ да се туря «на гледната

точка на поета» и тогава да не искалъ каквото му се ще, а да видѣлъ, «какво поетътъ е далъ и можалъ ли е да даде това, което е искалъ да даде». Това ще рече слѣдующето. Напр., нашиятъ «брътвачъ» П. Ю. Тодоровъ е написалъ нѣкоя глупѣйша идилия; критикътъ не трѣбвало да търси *мисли*, а само да видѣлъ, какво е искалъ да даде той съ идилията си и дали го е далъ. Ама, че идилията била съставена отъ глупѣйши фантазии, които нищо общо нѣматъ съ реалния животъ, това не е работа на критика, това ще рече той да търси мисли, които ги нѣма. Така че, и тука ние виждаме същото, каквото видѣхме въ всичко цитирано отъ статията. Тя цѣла, отъ край до край, е написана въ този духъ, съ единствената цѣль да прѣдстави за глупци всички ония, които искатъ *мисли* отъ поетитѣ и художницитѣ.

Впрочемъ, тука смѣтаме за неизлишно да направимъ едно обяснение. Азъ взехъ изъ разглежданата статия изразитѣ, о които се придържахъ въ миналата и въ тази хроника. Въ сжщность, въпросътъ е за назначението и цѣльта на искуството. Споредъ декадентитѣ, прѣдставители на упадвающата буржуазна класа, като господствуваща, назначението и цѣльта на искуството сж за искуството; т. е. искуството сжществува за искуството, или, както се изразява нашиятъ «вития» — «искуството, като миръ, много по съвършенъ отъ физическия, има право, може би, по-голѣмо, на самостоятелно сжществуване». Обаче, за възраждаващитѣ се класи искуството е човѣшка дѣйность, която има за цѣль, чрѣзъ разни знакове, като писмо, линии, звукове и т. н., щото чувствата и мислитѣ на едни хора да прѣдава на другитѣ и съ това то придобива едно голѣмо значение за обществения прогресъ, то служи за прогреса на тѣзи класи. Критикътъ, който стои на тази гледна точка за искуството, естествено, отъ нея точка и разгледва произведенията на искуството и, сжщо естествено, той дири въ тѣхъ, какви мисли и чувства поетътъ или художникътъ влага въ тѣхъ, какво отношение иматъ тѣ къмъ реалния животъ, какви обществени течения, обществени явления, тенденции, направления и т. н. изобразяватъ тѣ. Това именно значи да искашъ отъ поетитѣ и художницитѣ «*мисли*». Но именно противъ това възстава нашиятъ «вития» крайвѣковниятъ декадентъ П. Ю. Тодоровъ. За това той високомѣрно «брътви» за нѣкакъвъ «много по-съвършенъ и самостоятеленъ миръ на искуството». Искуството — за искуството — лозунгътъ на господствуващитѣ класи е лозунгъ и на нашия «вития», взетъ отъ него у европейскитѣ декаденти, съ желание да го насади въ българската книжнина, за което българската буржуазия не съвсѣмъ високо го цѣни, но, може би, ще го оцѣни единъ день. Нали сега го цѣнятъ дребнитѣ буржуа въ лицето на «младодемократитѣ»? Обаче, тѣзи послѣднитѣ буквално не разбиратъ «брътвенето» на «витията», но, вижда се, трѣбва имъ, за да ловятъ съ него «младодемократски» мухи.

Подиръ горѣказаното питамъ сега, — разбира се, не «жълтитѣ» Вжгреновци, — «младодемократитѣ» около «Демократически

Прѣгледъ» : пакъ ли недобросъвѣстно и безчестно прѣдавамъ съдържанието на статията на «витията» П. Ю. Тодоровъ?

Сега да видимъ, какво недобросъвѣстно и безчестно съмъ извършилъ съ статията на «жълтия» Вжгренъ по въпроса за учителитѣ и религията. Тази статия цѣла е такава, че личи найясно, че тя е написана отъ «жълтото» пълзяще, което пълзи ту прѣдъ поповетѣ и «гражданитѣ», ту прѣдъ учителитѣ. Нея азъ прѣдадохъ само, като употрѣбихъ най-характернитѣ изрази отъ нея, отъ които ясно се вижда отношението на «младодемократитѣ» къмъ свободата на съвѣстьта и къмъ «религиозното чувство на гражданитѣ». Но «жълтиятъ» Вжгренъ намира, че имено съ неговата статия съмъ постжпилъ най-недобросъвѣстно, найбезчестно, защото той билъ изказалъ въ статията си, какъ «младодемократитѣ» гледали на въпроса. Азъ въ миналата хроника показахъ, какъ «жълтиятъ» Вжгренъ дава право на поповетѣ и гражданитѣ да прѣслѣдватъ учителитѣ, когато прѣподавали «невѣрни знания на ученицитѣ», а въ сжщото врѣме похвалява и учителитѣ, че имали свое мнѣние и го изказвали; т. е. и «овде го клаетъ и онде го клаетъ». И това се пише въ партийния органъ на «младодемократитѣ», които претендиратъ да ржководятъ «българския народъ», да развиватъ принципи и пр.! . . . Но това имено ние наричаме перфидно демократско демагогство. Обаче, сега пълзящиятъ Вжгренъ ми привежда едно мѣсто отъ своята статия, отъ което се виждало, че «младодемократитѣ» имали свое мнѣние по въпроса. Ще приведа и азъ тази цитата, за да изтъкна още еднжжъ, по какъвъ шарлатански начинъ той се мжчи да скрие своята пълзяща натура. Цитатата е слѣднята :

«А до колкото познаваме нашето учителство, то така мисли и дѣйствува, и това му прави честь, защото показва широкъ погледъ и здраво разбиране обществения животъ. Ала дали и духовенството се въодушевлява отъ сжщото, не знаемъ; знаемъ само това, че ако не се съобразява съ нуждитѣ на живота условия, които имаме; ако се придържа о старината и мисли, че то е единствения най-добъръ ржководитель на народната маса, като гъделичка грубитѣ ѝ чувства и я настроява противъ хората на напрѣдъка; съ малко думи казано, ако духовенството служи за спъвало на общественната мисъль и прогреса, — нека води борба съ учителството и нека знае, че по пжтя на тая борба ще срѣщне като свой противникъ всичко напрѣдничаво и живо и, че въ края на борбата по никой начинъ не може да чака да излѣзе побѣдитель» («Дем. Прѣгледъ», бр. 18, стр. 431, кол. 1).

Слѣдъ като привежда тази цитата, авторътъ ѝ се привиква така: «Е, читателю, имаме ли по тоя въпросъ мнѣние и наистина ли сме съюзници на реакцията и на «поповщината»? Не е ли публиченъ лъжецъ Senex, като твърди това?» Сега да видимъ, кой е „публиченъ лъжецъ". Съ горнята цитата пълзящия Вжгренъ извърши една шарлатания, която сама говори, какъвъ и „добросъвѣстенъ", и „честенъ", и „благопристоенъ" опонентъ е той. Цитатата той прѣкжсна тъкмо тамъ, гдѣто му трѣбваше да слѣдующето мѣсто.

което и характеризира цѣлото отношение къмъ въпроса, го скрива отъ очитѣ на „публичностьта". Веднага слѣдъ горнята цитата и въ тѣсна връзка съ нея пълзящия Вжгренъ пише така:

„Но ние не вѣрваме, че нашитѣ черковни служители, които сж дали въ миналото доказателство, че разбиратъ живота и умѣятъ да му служатъ, повтарямъ, не вѣрваме, че ще създадатъ причини за подобна борба, изгубенитѣ сили въ която могатъ да бждатъ така добрѣ оползотворени другадѣ. Ние вѣрваме, че и учителството и духовенството знаятъ, че България не е Франция и че, макаръ и да дойде нѣкога врѣме да прѣживѣе онова, което за сега прѣживѣва Франция, не е необходимо да го прѣживѣва въ сжщата форма, още повече, защото нашата черква и духовенството прѣдставляватъ нѣщо много различно отъ ония въ Франция" (бр. 15, стр. 354, кол. 2).

Като съедини читательтъ двѣтѣ тѣзи свързани мѣста въ статията и като вземе прѣдъ видъ, че въ цѣлата статия се говори за „взаимно зачитание и уважение" между поповщината и учителството, за взаимната имъ полезна за народа работа, за „мира", необходимъ „между черковни служители и учителство" отъ една страна, а отъ друга — за „политически джамбази и флюгери", за „реакционери и потисници", за „развалени граждани и партизани", които искали да разваляте „взаимното зачитане и уважение" между поповщината и учителството, да развалятъ хармонията въ общитѣ имъ народни стремежи и задачи, — ще се убѣди, ако не е убѣденъ, че азъ нищо не измислихъ, че вѣрно прѣдадохъ съдържанието на тази „жълта" статия на „жълтия" Вжгренъ и че заключението ми, какво чрѣзъ това пълзяще „младодемократитѣ" се явяватъ съюзници на реакцията, защото търсятъ съюза на най-чернитѣ нейни подържници — поповщината — е вѣрно. Подиръ това считамъ за излишно да говоря, кой е „недобросъвѣстенъ", „нечестенъ" и „публиченъ лъжецъ".

На свършекъ още нѣколко думи. „Младодемократитѣ", колчимъ имъ посочишъ, какви нелѣпи мисли прокарватъ въ своя органъ и на каква реакционна гледна точка т. стоятъ по разнитѣ въпроси, първата дума, съ която бързатъ да отговорятъ, е: „недобросъвѣстенъ", „нечестенъ" и др. т. Тѣзи окачествявания никакъ не ни тревожатъ, и ние ще продължаваме да показваме и въ бждаще на несъстоятелностьта, ограниченостьта и реакционностьта на тѣхнитѣ възгледи, които тѣ тъй наивно ги даватъ за най-модерни демократически. Това, разбира се, навлѣче умразата имъ нърху „Ново Врѣме" и се запрѣтнали да го компрометиратъ. Но ще си останатъ само съ озлоблението си. Само едно ще имъ кажа, а именно, че не сж бръщолевенията на „жълтитѣ" пълзящи Вжгреновци, които могатъ да компрометиратъ нѣкого. Много е жалка една група, макаръ и отъ „млади демократи", когато отъ нейно име пълзящи, като Вжгрена, раздаватъ моралъ, честность, човѣшко достоинство, самоуважение и др. т. добродѣтели, До нова срѣща, г-да „младодемократи"!

Sepox.